નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

# ખુદ્દકનિકાયે

# પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથા

(પઠમો ભાગો)

**ગન્થારમ્ભકથા**

યો સબ્બલોકાતિગસબ્બસોભા-
યુત્તેહિ સબ્બેહિ ગુણેહિ યુત્તો;
દોસેહિ સબ્બેહિ સવાસનેહિ,
મુત્તો વિમુત્તિં પરમઞ્ચ દાતા.

નિચ્ચં દયાચન્દનસીતચિત્તો,
પઞ્ઞારવિજ્જોતિતસબ્બનેય્યો;
સબ્બેસુ ભૂતેસુ તમગ્ગભૂતં,
**ભૂતત્થનાથં** સિરસા નમિત્વા.

યો સબ્બભૂતેસુ મુનીવ અગ્ગો, અનન્તસત્તેસુ જિનત્તજેસુ;
અટ્ઠ દયાઞાણગુણેહિ સત્થુલીલાનુકારી જનતાહિતેસુ.

તં **સારિપુત્તં** મુનિરાજપુત્તં, થેરં થિરાનેકગુણાભિરામં;
પઞ્ઞાપભાવુગ્ગતચારુકિત્તિં, સુસન્તવુત્તિઞ્ચ અથો નમિત્વા.

સદ્ધમ્મચક્કાનુપવત્તકેન , સદ્ધમ્મસેનાપતિસાવકેન;
સુત્તેસુ વુત્તેસુ તથાગતેન, ભૂતત્થવેદિત્તમુપાગતેન.

યો ભાસિતો ભાસિતકોવિદેન, ધમ્મપ્પદીપુજ્જલનાયકેન;
પાઠો વિસિટ્ઠો પટિસમ્ભિદાનં, મગ્ગોતિ તન્નામવિસેસિતો ચ.

વિચિત્તનાનત્તનયોપગૂળ્હો, ગમ્ભીરપઞ્ઞેહિ સદાવગાળ્હો;
અત્તત્થલોકત્થપરાયણેહિ, સંસેવનીયો સુજનેહિ નિચ્ચં.

ઞાણપ્પભેદાવહનસ્સ તસ્સ, યોગીહિનેકેહિ નિસેવિતસ્સ;
અત્થં અપુબ્બં અનુવણ્ણયન્તો, સુત્તઞ્ચ યુત્તિઞ્ચ અનુક્કમન્તો.

અવોક્કમન્તો સમયા સકા ચ, અનામસન્તો સમયં પરઞ્ચ;
પુબ્બોપદેસટ્ઠકથાનયઞ્ચ, યથાનુરૂપં ઉપસંહરન્તો.

વક્ખામહં અટ્ઠકથં જનસ્સ, હિતાય સદ્ધમ્મચિરટ્ઠિતત્થં;
સક્કચ્ચ **સદ્ધમ્મપકાસિનિં** તં, સુણાથ ધારેથ ચ સાધુ સન્તોતિ.

તત્થ **પટિસમ્ભિદાનં મગ્ગોતિ તન્નામવિસેસિતો ચા**તિ વુત્તત્તા પટિસમ્ભિદામગ્ગસ્સ પટિસમ્ભિદામગ્ગતા તાવ વત્તબ્બા. ચતસ્સો હિ પટિસમ્ભિદા – અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મપટિસમ્ભિદા, નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ. તાસં પટિસમ્ભિદાનં મગ્ગો અધિગમૂપાયોતિ પટિસમ્ભિદામગ્ગો, પટિસમ્ભિદાપટિલાભહેતૂતિ વુત્તં હોતિ. કથમયં તાસં મગ્ગો હોતીતિ ચે? પભેદતો દેસિતાય દેસનાય પટિસમ્ભિદાઞાણાવહત્તા. નાનાભેદભિન્નાનઞ્હિ ધમ્માનં નાનાભેદભિન્ના દેસના સોતૂનં અરિયપુગ્ગલાનં પટિસમ્ભિદાઞાણપ્પભેદઞ્ચ સઞ્જનેતિ, પુથુજ્જનાનં આયતિં પટિસમ્ભિદાઞાણપ્પભેદાય ચ પચ્ચયો હોતિ. વુત્તઞ્ચ – ''પભેદતો હિ દેસના ઘનવિનિબ્ભોગપટિસમ્ભિદાઞાણાવહા હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧.કામાવચરકુસલપદભાજનીય). અયઞ્ચ નાનાભેદભિન્ના દેસના, તેનસ્સા પટિસમ્ભિદાનં મગ્ગત્તસિદ્ધિ.

તત્થ **ચતસ્સો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **પટિસમ્ભિદા**તિ પભેદા. ''અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૮) વુત્તત્તા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ પભેદા, ઞાણસ્સેવ પભેદા. તસ્મા ''ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા''તિ ચત્તારો ઞાણપ્પભેદાતિ અત્થો. અત્થપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં અત્થે પભેદગતં ઞાણં **અત્થપટિસમ્ભિદા**. ધમ્મપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં **ધમ્મપટિસમ્ભિદા**. નિરુત્તિપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં નિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા**. પટિભાનપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં પટિભાને પભેદગતં ઞાણં **પટિભાનપટિસમ્ભિદા**.

તત્થ **અત્થો**તિ સઙ્ખેપતો હેતુફલં. તઞ્હિ યસ્મા હેતુઅનુસારેન અરીયતિ અધિગમીયતિ પાપુણીયતિ, તસ્મા અત્થોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યંકિઞ્ચિ પચ્ચયસમુપ્પન્નં, નિબ્બાનં, ભાસિતત્થો, વિપાકો, કિરિયાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા અત્થોતિ વેદિતબ્બા. તં અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં અત્થે પભેદગતં ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા.

**ધમ્મો**તિ સઙ્ખેપતો પચ્ચયો. સો હિ યસ્મા તં તં વિદહતિ પવત્તેતિ ચેવ પાપેતિ ચ, તસ્મા ધમ્મોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, અરિયમગ્ગો, ભાસિતં, કુસલં, અકુસલન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ધમ્મોતિ વેદિતબ્બા. તં ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. અયમેવ હિ અત્થો અભિધમ્મે (વિભ॰ ૭૧૯-૭૨૫) –

''દુક્ખે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, દુક્ખસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, દુક્ખનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા.

‘‘યે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા, ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, યમ્હા ધમ્મા તે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા, તેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા.

‘‘જરામરણે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, જરામરણસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, જરામરણનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, જરામરણનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા.

‘‘જાતિયા ઞાણં...પે॰... ભવે ઞાણં...પે॰... ઉપાદાને ઞાણં...પે॰... તણ્હાય ઞાણં...પે॰... વેદનાય ઞાણં...પે॰... ફસ્સે ઞાણં....પે॰... સળાયતને ઞાણં....પે॰... નામરૂપે ઞાણં...પે॰... વિઞ્ઞાણે ઞાણં...પે॰... સઙ્ખારેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, સઙ્ખારસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, સઙ્ખારનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, સઙ્ખારનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા.

‘‘ઇધ ભિક્ખુ ધમ્મં જાનાતિ – સુત્તં ગેય્યં વેય્યાકરણં ગાથં ઉદાનં ઇતિવુત્તકં જાતકં અબ્ભુતધમ્મં વેદલ્લં. અયં વુચ્ચતિ ધમ્મપટિસમ્ભિદા. સો તસ્સ તસ્સેવ ભાસિતસ્સ અત્થં જાનાતિ ‘અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો, અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો’તિ. અયં વુચ્ચતિ અત્થપટિસમ્ભિદા.

‘‘કતમે ધમ્મા કુસલા? યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા યં યં વા પનારબ્ભ તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ... પે॰... અવિક્ખેપો હોતિ. ઇમે ધમ્મા કુસલા. ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિઆદિના નયેન વિભજિત્વા વિભજિત્વા દસ્સિતો.

**તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણન્તિ** તસ્મિં અત્થે ચ ધમ્મે ચ યા સભાવનિરુત્તિ અબ્યભિચારિવોહારો, તસ્સ અભિલાપે ભાસને ઉદીરણે તં લપિતં ભાસિતં ઉદીરિતં સભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ એવં તસ્સા ધમ્મનિરુત્તિસઞ્ઞિતાય સભાવનિરુત્તિયા માગધિકાય સબ્બસત્તાનં મૂલભાસાય પભેદગતં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા. એવમયં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દારમ્મણા નામ જાતા, ન પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણા. કસ્મા? યસ્મા સદ્દં સુત્વા ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ. પટિસમ્ભિદાપ્પત્તો હિ ‘‘ફસ્સો’’તિ વુત્તે ‘‘અયં સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ, ‘‘ફસ્સા’’તિ વા ‘‘ફસ્સ’’ન્તિ વા વુત્તે પન ‘‘અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો. અઞ્ઞં પનેસ નામાખ્યાતઉપસગ્ગનિપાતબ્યઞ્જનસદ્દં જાનાતિ ન જાનાતીતિ? યદગ્ગેન સદ્દં સુત્વા ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ, તદગ્ગેન તમ્પિ જાનિસ્સતિ. તં પન નયિદં પટિસમ્ભિદાકિચ્ચન્તિ પટિક્ખિપિત્વા ‘‘ભાસં નામ સત્તા ઉગ્ગણ્હન્તી’’તિ વત્વા ઇદં કથિતં – માતાપિતરો હિ દહરકાલે કુમારકે મઞ્ચે વા પીઠે વા નિપજ્જાપેત્વા તં તં કથયમાના તાનિ તાનિ કિચ્ચાનિ કરોન્તિ, દારકા તેસં તં તં ભાસં વવત્થાપેન્તિ ‘‘ઇમિના ઇદં વુત્તં, ઇમિના ઇદં વુત્ત’’ન્તિ. ગચ્છન્તે ગચ્છન્તે કાલે સબ્બમ્પિ ભાસં જાનન્તિ. માતા દમિળી, પિતા અન્ધકો. તેસં જાતદારકો સચે માતુ કથં પઠમં સુણાતિ , દમિળભાસં ભાસિસ્સતિ. સચે પિતુ કથં પઠમં સુણાતિ, અન્ધકભાસં ભાસિસ્સતિ. ઉભિન્નમ્પિ પન કથં અસુણન્તો માગધિકભાસં ભાસિસ્સતિ.

યોપિ અગામકે મહાઅરઞ્ઞે નિબ્બત્તો, તત્થ અઞ્ઞો કથેન્તો નામ નત્થિ, સોપિ અત્તનો ધમ્મતાય વચનં સમુટ્ઠાપેન્તો માગધિકભાસમેવ ભાસિસ્સતિ. નિરયે તિરચ્છાનયોનિયં પેત્તિવિસયે મનુસ્સલોકે દેવલોકેતિ સબ્બત્થ

માગધિકભાસાવ ઉસ્સન્ના. તત્થ સેસા ઓટ્ટકિરાતઅન્ધકયોનકદમિળભાસાદિકા ભાસા પરિવત્તન્તિ. અયમેવેકા યથાભુચ્ચબ્રહ્મવોહારઅરિયવોહારસઙ્ખાતા માગધિકભાસા ન પરિવત્તતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધોપિ તેપિટકં બુદ્ધવચનં તન્તિં આરોપેન્તો માગધિકભાસાય એવ આરોપેસિ. કસ્મા? એવઞ્હિ અત્થં આહરિતું સુખં હોતિ. માગધિકભાસાય હિ તન્તિં આરુળ્હસ્સ બુદ્ધવચનસ્સ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તાનં સોતપથાગમનમેવ પપઞ્ચો . સોતે પન સઙ્ઘટ્ટિતમત્તેયેવ નયસતેન નયસહસ્સેન અત્થો ઉપટ્ઠાતિ. અઞ્ઞાય પન ભાસાય તન્તિં આરુળ્હકં પોથેત્વા પોથેત્વા ઉગ્ગહેતબ્બં હોતિ. બહુમ્પિ ઉગ્ગહેત્વા પન પુથુજ્જનસ્સ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિ નામ નત્થિ, અરિયસાવકો નો પટિસમ્ભિદાપ્પત્તો નામ નત્થિ.

**ઞાણેસુ ઞાણન્તિ** સબ્બત્થકઞાણમારમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ઞાણે પભેદગતં ઞાણં, યથાવુત્તેસુ વા તેસુ તીસુ ઞાણેસુ ગોચરકિચ્ચાદિવસેન વિત્થારગતં ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા.

ઇમા પન ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા દ્વીસુ ઠાનેસુ પભેદં ગચ્છન્તિ, પઞ્ચહિ કારણેહિ વિસદા હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. કતમેસુ દ્વીસુ ઠાનેસુ પભેદં ગચ્છન્તિ? સેક્ખભૂમિયઞ્ચ અસેક્ખભૂમિયઞ્ચ. તત્થ સારિપુત્તત્થેરસ્સ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ મહાકસ્સપત્થેરસ્સ મહાકચ્ચાયનત્થેરસ્સ મહાકોટ્ઠિતત્થેરસ્સાતિ એવમાદીનં અસીતિયાપિ મહાથેરાનં પટિસમ્ભિદા અસેક્ખભૂમિયં પભેદં ગતા, આનન્દત્થેરસ્સ, ચિત્તસ્સ ગહપતિનો, ધમ્મિકસ્સ ઉપાસકસ્સ, ઉપાલિસ્સ ગહપતિનો, ખુજ્જુત્તરાય ઉપાસિકાયાતિએવમાદીનં પટિસમ્ભિદા સેક્ખભૂમિયં પભેદં ગતાતિ ઇમાસુ દ્વીસુ ભૂમીસુ પભેદં ગચ્છન્તિ.

કતમેહિ પઞ્ચહિ કારણેહિ વિસદા હોન્તિ? અધિગમેન, પરિયત્તિયા, સવનેન, પરિપુચ્છાય, પુબ્બયોગેન. તત્થ **અધિગમો** નામ અરહત્તપ્પત્તિ. અરહત્તઞ્હિ પત્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. **પરિયત્તિ** નામ બુદ્ધવચનં. તઞ્હિ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. **સવનં** નામ સદ્ધમ્મસ્સવનં. સક્કચ્ચં અટ્ઠિં કત્વા ધમ્મં સુણન્તસ્સ હિ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. **પરિપુચ્છા** નામ પાળિઅટ્ઠકથાદીસુ ગણ્ઠિપદઅત્થપદવિનિચ્છયકથા. ઉગ્ગહિતપાળિઆદીસુ હિ અત્થં પરિપુચ્છન્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. **પુબ્બયોગો** નામ પુબ્બબુદ્ધાનં સાસને યોગાવચરતા ગતપચ્ચાગતિકભાવેન યાવ અનુલોમગોત્રભુસમીપં પત્તવિપસ્સનાનુયોગો. પુબ્બયોગાવચરસ્સ હિ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. ઇમેહિ પઞ્ચહિ કારણેહિ વિસદા હોન્તીતિ.

એતેસુ પન કારણેસુ પરિયત્તિ સવનં પરિપુચ્છાતિ ઇમાનિ તીણિ પભેદસ્સેવ બલવકારણાનિ. પુબ્બયોગો અધિગમસ્સ બલવપચ્ચયો, પભેદસ્સ હોતિ ન હોતીતિ? હોતિ, ન પન તથા. પરિયત્તિસવનપરિપુચ્છા હિ પુબ્બે હોન્તુ વા મા વા, પુબ્બયોગેન પન પુબ્બે ચેવ એતરહિ ચ સઙ્ખારસમ્મસનં વિના પટિસમ્ભિદા નામ નત્થિ. ઇમે પન દ્વેપિ એકતો હુત્વા પટિસમ્ભિદા ઉપત્થમ્ભેત્વા વિસદા કરોન્તીતિ. અપરે આહુ –

‘‘પુબ્બયોગો બાહુસચ્ચં, દેસભાસા ચ આગમો;
પરિપુચ્છા અધિગમો, ગરુસન્નિસ્સયો તથા;
મિત્તસમ્પત્તિ ચેવાતિ, પટિસમ્ભિદપચ્ચયા’’તિ.

તત્થ **પુબ્બયોગો** વુત્તનયોવ. **બાહુસચ્ચં** નામ તેસુ તેસુ સત્થેસુ ચ સિપ્પાયતનેસુ ચ કુસલતા. **દેસભાસા** નામ એકસતવોહારકુસલતા, વિસેસેન પન માગધિકે કોસલ્લં. **આગમો** નામ અન્તમસો ઓપમ્મવગ્ગમત્તસ્સપિ બુદ્ધવચનસ્સ પરિયાપુણનં. **પરિપુચ્છા** નામ એકગાથાયપિ અત્થવિનિચ્છયપુચ્છનં. **અધિગમો** નામ સોતાપન્નતા

વા સકદાગામિતા વા અનાગામિતા વા અરહત્તં વા. **ગરુસન્નિસ્સયો** નામ સુતપટિભાનબહુલાનં ગરૂનં સન્તિકે વાસો. **મિત્તસમ્પત્તિ** નામ તથારૂપાનંયેવ મિત્તાનં પટિલાભોતિ.

તત્થ બુદ્ધા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા ચ પુબ્બયોગઞ્ચેવ અધિગમઞ્ચ નિસ્સાય પટિસમ્ભિદા પાપુણન્તિ, સાવકા સબ્બાનિપિ એતાનિ કારણાનિ. પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિયા ચ પાટિયેક્કો કમ્મટ્ઠાનભાવનાનુયોગો નામ નત્થિ, સેક્ખાનં પન સેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકા, અસેક્ખાનં અસેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકા ચ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિ હોતિ. તથાગતાનઞ્હિ દસ બલાનિ વિય અરિયાનં અરિયફલેહેવ પટિસમ્ભિદા ઇજ્ઝન્તીતિ. ઇમાસં ચતસ્સન્નં પટિસમ્ભિદાનં મગ્ગોતિ પટિસમ્ભિદામગ્ગો, પટિસમ્ભિદામગ્ગો એવ પકરણં પટિસમ્ભિદામગ્ગપ્પકરણં, પકારેન કરીયન્તે વુચ્ચન્તે એત્થ નાનાભેદભિન્ના ગમ્ભીરા અત્થા ઇતિ પકરણં.

તદેતં પટિસમ્ભિદામગ્ગપ્પકરણં અત્થસમ્પન્નં બ્યઞ્જનસમ્પન્નં ગમ્ભીરં ગમ્ભીરત્થં લોકુત્તરપ્પકાસનં સુઞ્ઞતાપટિસઞ્ઞુત્તં પટિપત્તિફલવિસેસસાધનં પટિપત્તિપટિપક્ખપટિસેધનં યોગાવચરાનં ઞાણવરરતનાકરભૂતં ધમ્મકથિકાનં ધમ્મકથાવિલાસવિસેસહેતુભૂતં સંસારભીરુકાનં દુક્ખનિસ્સરણં તદુપાયદસ્સનેન અસ્સાસજનનત્થં તપ્પટિપક્ખનાસનત્થઞ્ચ ગમ્ભીરત્થાનઞ્ચ અનેકેસં સુત્તન્તપદાનં અત્થવિવરણેન સુજનહદયપરિતોસજનનત્થં તથાગતેન અરહતા સમ્માસમ્બુદ્ધેન સબ્બત્થ અપ્પટિહતસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમહાપદીપાવભાસેન સકલજનવિત્થતમહાકરુણાસિનેહસિનિદ્ધહદયેન વેનેય્યજનહદયગતકિલેસન્ધકારવિધમનત્થમુજ્જલિતસ્સ સદ્ધમ્મમહાપદીપસ્સ તદધિપ્પાયવિકાસનસિનેહપરિસેકેન પઞ્ચવસ્સસહસ્સમવિરતમુજ્જલનમિચ્છતા લોકાનુકમ્પકેન સત્થુકપ્પેન ધમ્મરાજસ્સ ધમ્મસેનાપતિના આયસ્મતા સારિપુત્તત્થેરેન ભાસિતં સુત્વા આયસ્મતા આનન્દેન પઠમમહાસઙ્ગીતિકાલે યથાસુતમેવ સઙ્ગીતિં આરોપિતં.

તદેતં વિનયપિટકં સુત્તન્તપિટકં અભિધમ્મપિટકન્તિ તીસુ પિટકેસુ સુત્તન્તપિટકપરિયાપન્નં. દીઘનિકાયો મજ્ઝિમનિકાયો સંયુત્તનિકાયો અઙ્ગુત્તરનિકાયો ખુદ્દકનિકાયોતિ પઞ્ચસુ મહાનિકાયેસુ ખુદ્દકમહાનિકાયપરિયાપન્નં. સુત્તં ગેય્યં વેય્યાકરણં ગાથા ઉદાનં ઇતિવુત્તકં જાતકં અબ્ભુતધમ્મં વેદલ્લન્તિ નવસુ સત્થુ સાસનઙ્ગેસુ યથાસમ્ભવં ગેય્યવેય્યાકરણઙ્ગદ્વયસઙ્ગહિતં.

> ‘‘દ્વાસીતિ બુદ્ધતો ગણ્હિં, દ્વે સહસ્સાનિ ભિક્ખુતો;
> ચતુરાસીતિ સહસ્સાનિ, યે મે ધમ્મા પવત્તિનો’’તિ. (થેરગા॰ ૧૦૨૭) –

ધમ્મભણ્ડાગારિકત્થેરેન પન પઞ્ચસુ ઠાનેસુ એતદગ્ગં આરોપિતેન પટિઞ્ઞાતાનં ચતુરાસીતિયા ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનં ભિક્ખુતો ગહિતેસુ દ્વીસુ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સેસુ અનેકસતધમ્મક્ખન્ધસઙ્ગહિતં. તસ્સ તયો વગ્ગા – મહાવગ્ગો, મજ્ઝિમવગ્ગો, ચૂળવગ્ગોતિ. એકેકસ્મિં વગ્ગસ્મિં દસદસકં કત્વા ઞાણકથાદિકા માતિકાકથાપરિયોસાના સમતિંસ કથા. એવમનેકધા વવત્થાપિતસ્સ ઇમસ્સ પટિસમ્ભિદામગ્ગપ્પકરણસ્સ અનુપુબ્બં અપુબ્બપદત્થવણ્ણનં કરિસ્સામ. ઇમઞ્હિ પકરણં પાઠતો અત્થતો ઉદ્દિસન્તેન ચ નિદ્દિસન્તેન ચ સક્કચ્ચં ઉદ્દિસિતબ્બં નિદ્દિસિતબ્બઞ્ચ, ઉગ્ગણ્હન્તેનાપિ સક્કચ્ચં ઉગ્ગહેતબ્બં ધારેતબ્બઞ્ચ. તં કિસ્સહેતુ? ગમ્ભીરત્તા ઇમસ્સ પકરણસ્સ લોકહિતાય લોકે ચિરટ્ઠિતત્થં.

તત્થ સમતિંસાય કથાસુ ઞાણકથા કસ્મા આદિતો કથિતાતિ ચે? ઞાણસ્સ પટિપત્તિમલવિસોધકત્તેન પટિપત્તિયા આદિભૂતત્તા. વુત્તઞ્હિ ભગવતા –

‘‘તસ્માતિહ ત્વં ભિક્ખુ, આદિમેવ વિસોધેહિ કુસલાનં ધમ્માનં. કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં, સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધં દિટ્ઠિ ચ ઉજુકા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૯)?

ઉજુકા દિટ્ઠીતિ હિ સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતં ઞાણં વુત્તં. તસ્માપિ ઞાણકથા આદિતો કથિતા.

અપરમ્પિ વુત્તં –

‘‘તત્ર, ભિક્ખવે, સમ્માદિટ્ઠિ પુબ્બઙ્ગમા હોતિ. કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, સમ્માદિટ્ઠિ પુબ્બઙ્ગમા હોતિ? સમ્માદિટ્ઠિં ‘સમ્માદિટ્ઠી’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિં ‘મિચ્છાદિટ્ઠી’તિ પજાનાતિ. સાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠિ. સમ્માસઙ્કપ્પં ‘સમ્માસઙ્કપ્પો’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાસઙ્કપ્પં ‘મિચ્છાસઙ્કપ્પો’તિ પજાનાતિ. સમ્માવાચં ‘સમ્માવાચા’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાવાચં ‘મિચ્છાવાચા’તિ પજાનાતિ. સમ્માકમ્મન્તં ‘સમ્માકમ્મન્તો’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાકમ્મન્તં ‘મિચ્છાકમ્મન્તો’તિ પજાનાતિ. સમ્માઆજીવં ‘સમ્માઆજીવો’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાઆજીવં ‘મિચ્છાઆજીવો’તિ પજાનાતિ. સમ્માવાયામં ‘સમ્માવાયામો’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાવાયામં ‘મિચ્છાવાયામો’તિ પજાનાતિ. સમ્માસતિં ‘સમ્માસતી’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાસતિં ‘મિચ્છાસતી’તિ પજાનાતિ. સમ્માસમાધિં ‘સમ્માસમાધી’તિ પજાનાતિ, મિચ્છાસમાધિં ‘મિચ્છાસમાધી’તિ પજાનાતિ. સાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૬ આદયો).

પુબ્બઙ્ગમભૂતાય હિ સમ્માદિટ્ઠિયા સિદ્ધાય મિચ્છાદિટ્ઠીનમ્પિ મિચ્છાદિટ્ઠિભાવં જાનિસ્સતીતિ સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતં ઞાણં તાવ સોધેતું ઞાણકથા આદિતો કથિતા.

‘‘અપિચુદાયિ , તિટ્ઠતુ પુબ્બન્તો, તિટ્ઠતુ અપરન્તો, ધમ્મં તે દેસેસ્સામિ – ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ, ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતિ, ઇમસ્મિં અસતિ ઇદં ન હોતિ, ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૭૧) ચ –

પુબ્બન્તાપરન્તદિટ્ઠિયો ઠપેત્વા ઞાણસ્સેવ વુત્તત્તા ઞાણકથા આદિતો કથિતા.

‘‘અલં, સુભદ્દ, તિટ્ઠતેતં ‘સબ્બે તે સકાય પટિઞ્ઞાય અબ્ભઞ્ઞિંસુ, સબ્બેવ ન અબ્ભઞ્ઞિંસુ, ઉદાહુ એકચ્ચે અબ્ભઞ્ઞિંસુ, એકચ્ચે ન અબ્ભઞ્ઞિંસૂ’તિ. ધમ્મં તે, સુભદ્દ, દેસેસ્સામિ, તં સુણાહિ સાધુકં મનસિકરોહિ, ભાસિસ્સામી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૩) ચ –

પુથુસમણબ્રાહ્મણપરપ્પવાદાનં વાદે ઠપેત્વા અરિયસ્સ અટ્ઠઙ્ગિકસ્સ મગ્ગસ્સ દેસિતત્તા, અટ્ઠઙ્ગિકે ચ મગ્ગે સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતસ્સ ઞાણસ્સ પધાનત્તા ઞાણકથા આદિતો કથિતા.

‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, સોતાપત્તિયઙ્ગાનિ સપ્પુરિસસંસેવો, સદ્ધમ્મસ્સવનં, યોનિસો મનસિકારો, ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૪૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૧) ચ –

‘‘સદ્ધાજાતો ઉપસઙ્કમતિ, ઉપસઙ્કમન્તો પયિરુપાસતિ, પયિરુપાસન્તો સોતં ઓદહતિ, ઓહિતસોતો ધમ્મં સુણાતિ, સુત્વા ધમ્મં ધારેતિ, ધાતાનં ધમ્માનં પઞ્ઞાય અત્થં ઉપપરિક્ખતિ, અત્થં ઉપપરિક્ખતો ધમ્મા નિજ્ઝાનં ખમન્તિ, ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તિયા છન્દો જાયતિ, છન્દજાતો ઉસ્સહતિ, ઉસ્સહિત્વા તુલેતિ,

તુલયિત્વા પદહતિ, પહિતત્તો કાયેન ચેવ પરમત્થસચ્ચં સચ્છિકરોતિ, પઞ્ઞાય ચ નં પટિવિજ્ઝ પસ્સતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૩, ૪૩૨) ચ –

''ઇધ તથાગતો લોકે ઉપ્પજ્જતિ...પે॰... સો ધમ્મં દેસેતિ આદિકલ્યાણ''ન્તિ આદીનિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૯૦) ચ –

અનેકાનિ સુત્તન્તપદાનિ અનુલોમેન્તેન સુતમયે ઞાણં આદિં કત્વા યથાક્કમેન ઞાણકથા આદિતો કથિતા.

સા પનાયં ઞાણકથા ઉદ્દેસનિદ્દેસવસેન દ્વિધા ઠિતા. ઉદ્દેસે ''સોતાવધાને પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિઆદિના નયેન તેસત્તતિ ઞાણાનિ માતિકાવસેન ઉદ્દિટ્ઠાનિ. નિદ્દેસે ''કથં સોતાવધાને પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણં. 'ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યા'તિ સોતાવધાનં, તંપજાનના પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિઆદિના નયેન તાનિયેવ તેસત્તતિ ઞાણાનિ વિત્થારવસેન નિદ્દિટ્ઠાનીતિ.

ગન્થારમ્ભકથા નિટ્ઠિતા.

# (૧) મહાવગ્ગો

# ૧. ञाणकथा

## मातिकावण्णना

**૧.** तत्थ उद्देसे ताव **सोतावधाने पञ्ञा सुतमये ञाणन्ति** एत्थ **सोतसद्दो** अनेकत्थप्पभेदो. तथा हेस –

मंसविञ्ञाणञाणेसु, तण्हादीसु च दिस्सति;
धारायं अरियमग्गे, चित्तसन्ततियम्पि च.

''सोतायतनं सोतधातु सोतिन्द्रिय''न्तिआदीसु (विभ॰ ૧૫૭) हि अयं सोतसद्दो मंससोते दिस्सति. ''सोतेन सद्दं सुत्वा''तिआदीसु (म॰ नि॰ ૧.૨૯૫) सोतविञ्ञाणे. ''दिब्बाय सोतधातुया''तिआदीसु (दी॰ नि॰ ૩.૩૫૬) ञाणसोते. ''यानि सोतानि लोकस्मिन्ति यानि एतानि सोतानि मया कित्तितानि पकित्तितानि आचिक्खितानि देसितानि पञ्ञपितानि पट्ठपितानि विवरितानि विभत्तानि उत्तानीकतानि पकासितानि. सेय्यथिदं – तण्हासोतो दिट्ठिसोतो किलेससोतो दुच्चरितसोतो अविज्जासोतो''तिआदीसु (चूळनि॰ अजितमाणवपुच्छानिद्देस ૪) तण्हादीसु पञ्चसु धम्मेसु. ''अद्दसा खो भगवा महन्तं दारुक्खन्धं गङ्गाय नदिया सोतेन वुय्हमान''न्तिआदीसु (सं॰ नि॰ ૪.૨૪૧) उदकधारायं. ''अरियस्सेतं, आवुसो, अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्स अधिवचनं, यदिदं सोतो''तिआदीसु अरियमग्गे. ''पुरिसस्स च विञ्ञाणसोतं पजानाति उभयतो अब्बोच्छिन्नं इध लोके पतिट्ठितञ्च परलोके पतिट्ठितञ्चा''तिआदीसु (दी॰ नि॰ ૩.૧૪૯) चित्तसन्ततियं . इध पनायं मंससोते दट्ठब्बो. तेन सोतेन हेतुभूतेन, करणभूतेन वा अवधीयति अवत्थापीयति अप्पीयतीति सोतावधानं. किं तं? सुतं. सुतञ्च नाम ''बहुस्सुतो होति सुतधरो सुतसन्निचयो''तिआदीसु (म॰ नि॰ ૧.૩૩૯) विय सोतद्वारानुसारेन विञ्ञातं अवधारितं धम्मजातं, तं इध सोतावधानन्ति वुत्तं. तस्मिं सोतावधानसङ्खाते सुते पवत्ता पञ्ञा सोतावधाने पञ्ञा. **पञ्ञा**ति च तस्स तस्स अत्थस्स पाकटकरणसङ्खातेन पञ्ञापनट्ठेन पञ्ञा, तेन तेन वा अनिच्चादिना पकारेन धम्मे जानातीतिपि पञ्ञा.

**सुतमये ञाणन्ति** एत्थ **सुतसद्दो** ताव सउपसग्गो अनुपसग्गो च –

गमने विस्सुते तिन्तेनुयोगोपचितेपि च;
सद्दे च सोतद्वारानुसारञाते च दिस्सति.

तथा हिस्स ''सेनाय पसुतो''तिआदीसु गच्छन्तोति अत्थो. ''सुतधम्मस्स पस्सतो''तिआदीसु (उदा॰ ૧૧; महाव॰ ૫) विस्सुतधम्मस्साति अत्थो. ''अवस्सुता अवस्सुतस्स पुरिसपुग्गलस्सा''तिआदीसु (पाचि॰ ૬૫૭) तिन्ता तिन्तस्साति अत्थो. ''ये झानपसुता धीरा''तिआदीसु (ध॰ प॰ ૧૮૧) अनुयुत्ताति अत्थो. ''तुम्हेहि पुञ्ञं पसुतं अनप्पक''न्तिआदीसु (खु॰ पा॰ ૭.૧૨; पे॰ व॰ ૨૫) उपचितन्ति अत्थो. ''दिट्ठं सुतं मुतं विञ्ञात''न्तिआदीसु (म॰ नि॰ ૧.૨૪૧) सद्दोति अत्थो. ''बहुस्सुतो होति सुतधरो सुतसन्निचयो''तिआदीसु (म॰ नि॰ ૧.૩૩૯) सोतद्वारानुसारविञ्ञातधरोति अत्थो. इध पनस्स सोतद्वारानुसारेन विञ्ञातं उपधारितन्ति अत्थो. **सुतमये ञाणन्ति** या एसा एतं सुतं विञ्ञातं अवधारितं सद्धम्मं आरब्भ आरम्मणं कत्वा सब्बपठमञ्च अपरापरञ्च पवत्ता पञ्ञा, तं ''सुतमये ञाण''न्ति वुत्तं होति, सुतमयं ञाणन्ति अत्थो. सुतमयेति च

પચ્ચત્તવચનમેતં, યથા ‘‘ન હેવં વત્તબ્બે’’ (કથા॰ ૧, ૧૫-૧૮). ‘‘વનપ્પગુમ્બે યથા ફુસ્સિતગ્ગે’’ (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૩; સુ॰ નિ॰ ૨૩૬). ‘‘નત્થિ અત્તકારે નત્થિ પરકારે નત્થિ પુરિસકારે’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) પચ્ચત્તવચનં, એવમિધાપિ દટ્ઠબ્બં. તેન વુત્તં – ‘‘સુતમયં ઞાણન્તિ અત્થો’’તિ.

અથ વા સુતેન પકતો ફસ્સાદિકો ધમ્મપુઞ્જો સુતમયો, તસ્મિં સુતમયે ધમ્મપુઞ્જે પવત્તં તંસમ્પયુત્તં ઞાણં સુતમયે ઞાણં. સભાવસામઞ્ઞલક્ખણવસેન ધમ્મે જાનાતીતિ ઞાણં. તંયેવ ઞાણં પરિયાયવચનેન અધિપ્પાયપકાસનત્થં અનિયમેન ‘‘પઞ્ઞા’’તિ વત્વા પચ્છા અધિપ્પેતં ‘‘ઞાણ’’ન્તિ નિયમેત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઞાણઞ્ચ નામ સભાવપટિવેધલક્ખણં, અક્ખલિતપટિવેધલક્ખણં વા કુસલિસ્સાસખિત્તઉસુપટિવેધો વિય, વિસયોભાસનરસં પદીપો વિય, અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાનં અરઞ્ઞગતસુદેસકો વિય. ‘‘સમાહિતો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ યથાભૂતં પજાનાતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૭૧) વચનતો સમાધિપદટ્ઠાનં. લક્ખણાદીસુ હિ સભાવો વા સામઞ્ઞં વા લક્ખણં નામ, કિચ્ચં વા સમ્પત્તિ વા રસો નામ, ઉપટ્ઠાનાકારો વા ફલં વા પચ્ચુપટ્ઠાનં નામ, આસન્નકારણં પદટ્ઠાનં નામાતિ વેદિતબ્બં.

**૨. સુત્વાન સંવરે પઞ્ઞા**તિ –

પાતિમોક્ખો સતી ચેવ, ઞાણં ખન્તિ તથેવ ચ;
વીરિયં પઞ્ચિમે ધમ્મા, સંવરાતિ પકાસિતા.

‘‘ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો ઉપાગતો સમુપાગતો ઉપપન્નો સમ્પન્નો સમન્નાગતો’’તિ (વિભ॰ ૫૧૧) આગતો **પાતિમોક્ખસંવરો**. ‘‘ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા ન નિમિત્તગ્ગાહી હોતિ નાનુબ્યઞ્જનગ્ગાહી. યત્વાધિકરણમેનં ચક્ખુન્દ્રિયં અસંવુતં વિહરન્તં અભિજ્ઝાદોમનસ્સા પાપકા અકુસલા ધમ્મા અન્વાસ્સવેય્યું, તસ્સ સંવરાય પટિપજ્જતિ, રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં, ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૫; સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૯; અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) નયેન આગતો **સતિસંવરો**.

‘‘યાનિ સોતાનિ લોકસ્મિં (અજિતાતિ ભગવા),
સતિ તેસં નિવારણં;
સોતાનં સંવરં બ્રૂમિ, પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે’’તિ . (ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છા ૬૦; સુ॰ નિ॰ ૧૦૪૧) –

આગતો **ઞાણસંવરો**. ‘‘કતમે ચ, ભિક્ખવે, આસવા પટિસેવના પહાતબ્બા? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ પટિસઙ્ખા યોનિસો ચીવરં પટિસેવતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩; અ॰ નિ॰ ૬.૫૮) નયેન આગતો **પચ્ચયપટિસેવનાસંવરો**, સોપિ ઞાણસંવરેનેવ સઙ્ગહિતો. ‘‘ખમો હોતિ સીતસ્સ ઉણ્હસ્સ જિઘચ્છાય પિપાસાય ડંસમકસવાતાતપસરિસપસમ્ફસ્સાનં દુરુત્તાનં દુરાગતાનં વચનપથાનં ઉપ્પન્નાનં સારીરિકાનં વેદનાનં દુક્ખાનં તિબ્બાનં ખરાનં કટુકાનં અસાતાનં અમનાપાનં પાણહરાનં અધિવાસકજાતિકો હોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) આગતો **ખન્તિસંવરો**. ‘‘ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતિ પજહતિ વિનોદેતિ બ્યન્તીકરોતિ અનભાવં ગમેતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) નયેન આગતો **વીરિયસંવરો**. ‘‘ઇધ અરિયસાવકો મિચ્છાઆજીવં પહાય સમ્માઆજીવેન જીવિકં કપ્પેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૮) આગતો **આજીવપારિસુદ્ધિસંવરો**, સોપિ વીરિયસંવરેનેવ સઙ્ગહિતો. તેસુ સત્તસુ સંવરેસુ પાતિમોક્ખસંવરઇન્દ્રિયસંવરઆજીવપારિસુદ્ધિપચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતા ચત્તારો સંવરા ઇધાધિપ્પેતા, તેસુ ચ

વિસેસેન પાતિમોક્ખસંવરો. સબ્બોપિ ચાયં સંવરો યથાસકં સંવરિતબ્બાનં કાયદુચ્ચરિતાદીનં સંવરણતો સંવરોતિ વુચ્ચતિ. સુતમયઞાણે વુત્તં ધમ્મં સુત્વા સંવરન્તસ્સ સંવરં કરોન્તસ્સ તસ્મિં સંવરે પવત્તા તંસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા ''સુત્વાન સંવરે પઞ્ઞા''તિ વુત્તા. અથ વા હેતુઅત્થે સુત્વાતિ વચનસ્સ સમ્ભવતો સુતહેતુના સંવરે પઞ્ઞાતિપિ અત્થો.

**સીલમયે ઞાણન્તિ** એત્થ સીલન્તિ સીલનટ્ઠેન સીલં. કિમિદં સીલનં નામ? સમાધાનં વા, કાયકમ્માદીનં સુસીલ્યવસેન અવિપ્પકિણ્ણતાતિ અત્થો. ઉપધારણં વા, કુસલાનં ધમ્માનં પતિટ્ઠાવસેન આધારભાવોતિ અત્થો. એતદેવ હિ એત્થ અત્થદ્વયં સદ્દલક્ખણવિદૂ અનુજાનન્તિ. અઞ્ઞે પન ''અધિસેવનટ્ઠેન આચારટ્ઠેન તસ્સીલટ્ઠેન સિરટ્ઠેન સીતલટ્ઠેન સિવટ્ઠેન સીલ''ન્તિ વણ્ણયન્તિ.

સીલનં **લક્ખણં** તસ્સ, ભિન્નસ્સાપિ અનેકધા;
સનિદસ્સનત્તં રૂપસ્સ, યથા ભિન્નસ્સ નેકધા.

યથા હિ નીલપીતાદિભેદેન અનેકધા ભિન્નસ્સાપિ રૂપાયતનસ્સ સનિદસ્સનત્તં લક્ખણં નીલાદિભેદેન ભિન્નસ્સાપિ સનિદસ્સનભાવાનતિક્કમનતો, તથા સીલસ્સ ચેતનાદિભેદેન અનેકધા ભિન્નસ્સાપિ યદેતં કાયકમ્માદીનં સમાધાનવસેન કુસલાનઞ્ચ ધમ્માનં પતિટ્ઠાનવસેન વુત્તં સીલનં, તદેવ લક્ખણં ચેતનાદિભેદેન ભિન્નસ્સાપિ સમાધાનપતિટ્ઠાનભાવાનતિક્કમનતો. એવંલક્ખણસ્સ પનસ્સ –

''દુસ્સીલ્યવિદ્ધંસનતા, અનવજ્જગુણો તથા;
કિચ્ચસમ્પત્તિ અત્થેન, **રસો** નામ પવુચ્ચતિ''.

તસ્મા ઇદં સીલં નામ કિચ્ચટ્ઠેન રસેન દુસ્સીલ્યવિદ્ધંસનરસં, સમ્પત્તિઅત્થેન રસેન અનવજ્જરસન્તિ વેદિતબ્બં.

**સોચેય્યપચ્ચુપટ્ઠાનં** , તયિદં તસ્સ વિઞ્ઞુહિ;
ઓત્તપ્પઞ્ચ હિરી ચેવ, **પદટ્ઠાનન્તિ** વણ્ણિતં. –

તયિદં સીલં ''કાયસોચેય્યં વચીસોચેય્યં મનોસોચેય્ય''ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૬૬) એવં વુત્તસોચેય્યપચ્ચુપટ્ઠાનં, સુચિભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાતિ ગહણભાવં ગચ્છતિ. હિરોત્તપ્પઞ્ચ પન તસ્સ વિઞ્ઞૂહિ પદટ્ઠાનન્તિ વણ્ણિતં, આસન્નકારણન્તિ અત્થો. હિરોત્તપ્પે હિ સતિ સીલં ઉપ્પજ્જતિ ચેવ તિટ્ઠતિ ચ, અસતિ નેવ ઉપ્પજ્જતિ ન તિટ્ઠતીતિ એવંવિધેન સીલેન સહગતં તંસમ્પયુત્તં ઞાણં સીલમયે ઞાણં. અથ વા સીલમેવ પકતં સીલમયં, તસ્મિં સીલમયે તંસમ્પયુત્તં ઞાણં. અસંવરે આદીનવપચ્ચવેક્ખણા ચ, સંવરે આનિસંસપચ્ચવેક્ખણા ચ, સંવરપારિસુદ્ધિપચ્ચવેક્ખણા ચ, સંવરસંકિલેસવોદાનપચ્ચવેક્ખણા ચ સીલમયઞાણેનેવ સઙ્ગહિતા.

૩. **સંવરિત્વા સમાદહને પઞ્ઞા**તિ સીલમયઞાણે વુત્તસીલસંવરેન સંવરિત્વા સંવરં કત્વા સીલે પતિટ્ઠાય સમાદહન્તસ્સ ઉપચારપ્પનાવસેન ચિત્તેકગ્ગતં કરોન્તસ્સ તસ્મિં સમાદહને પવત્તા તંસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા. સમં સમ્મા ચ આદહનં ઠપનન્તિ ચ સમાદહનં, સમાધિસ્સેવેતં પરિયાયવચનં.

**સમાધિભાવનામયે ઞાણ**ન્તિ એત્થ કુસલચિત્તેકગ્ગતા સમાધિ. કેનટ્ઠેન સમાધિ? સમાધાનટ્ઠેન સમાધિ. કિમિદં સમાધાનં નામ? એકારમ્મણે ચિત્તચેતસિકાનં સમં સમ્મા ચ આધાનં, ઠપનન્તિ વુત્તં હોતિ. તસ્મા યસ્સ ધમ્મસ્સાનુભાવેન એકારમ્મણે ચિત્તચેતસિકા સમં સમ્મા ચ અવિક્ખિપમાના અવિપ્પકિણ્ણા ચ હુત્વા તિટ્ઠન્તિ, ઇદં સમાધાનન્તિ વેદિતબ્બં. તસ્સ ખો પન સમાધિસ્સ –

**લક્ખણં** તુ અવિક્ખેપો, વિક્ખેપવિદ્ધંસનં **રસો**;
અકમ્પન**મુપટ્ઠાનં**, **પદટ્ઠાનં** સુખં પન.

ભાવીયતિ વડ્ઢીયતીતિ ભાવના, સમાધિ એવ ભાવના સમાધિભાવના, સમાધિસ્સ વા ભાવના વડ્ઢના સમાધિભાવના. સમાધિભાવનાવચનેન અઞ્ઞં ભાવનં પટિક્ખિપતિ. પુબ્બે વિય ઉપચારપ્પનાવસેન સમાધિભાવનામયે ઞાણં.

૪. **પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા**તિ એત્થ પટિચ્ચ ફલમેતીતિ પચ્ચયો. **પટિચ્ચા**તિ ન વિના તેન, અપચ્ચક્ખિત્વાતિ અત્થો. એતીતિ ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચાતિ અત્થો. અપિચ ઉપકારકત્થો પચ્ચયત્થો, તસ્સ પચ્ચયસ્સ બહુવિધત્તા પચ્ચયાનં પરિગ્ગહે વવત્થાપને ચ પઞ્ઞા પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા.

**ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ**ન્તિ એત્થ **ધમ્મ**સદ્દો તાવ સભાવપઞ્ઞાપુઞ્ઞપઞ્ઞત્તિઆપત્તિપરિયત્તિનિસ્સત્તતાવિકારગુણપચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાદીસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘કુસલા ધમ્મા અકુસલા ધમ્મા અબ્યાકતા ધમ્મા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧) સભાવે દિસ્સતિ.

‘‘યસ્સેતે ચતુરો ધમ્મા, સદ્ધસ્સ ઘરમેસિનો;
સચ્ચં ધમ્મો ધિતિ ચાગો, સ વે પેચ્ચ ન સોચતી’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૯૦) –

આદીસુ પઞ્ઞાયં.

‘‘ન હિ ધમ્મો અધમ્મો ચ, ઉભો સમવિપાકિનો;
અધમ્મો નિરયં નેતિ, ધમ્મો પાપેતિ સુગ્ગતિ’’ન્તિ. (થેરગા॰ ૩૦૪) –

આદીસુ પુઞ્ઞે. ‘‘પઞ્ઞત્તિધમ્મા નિરુત્તિધમ્મા અધિવચનધમ્મા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૦૬-૧૦૮) પઞ્ઞત્તિયં. ‘‘પારાજિકા ધમ્મા સઙ્ઘાદિસેસા ધમ્મા’’તિઆદીસુ (પારા॰ ૨૩૩-૨૩૪) આપત્તિયં. ‘‘ઇધ ભિક્ખુ ધમ્મં જાનાતિ સુત્તં ગેય્યં વેય્યાકરણ’’ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૭૩) પરિયત્તિયં. ‘‘તસ્મિં ખો પન સમયે ધમ્મા હોન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૧). ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સી વિહરતી’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૫) નિસ્સત્તતાયં. ‘‘જાતિધમ્મા જરાધમ્મા મરણધમ્મા’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૦૭) વિકારે. ‘‘છન્નં બુદ્ધધમ્માન’’ન્તિઆદીસુ (મહાનિ॰ ૫૦) ગુણે. ‘‘હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૨૦) પચ્ચયે. ‘‘ઠિતાવ સા ધાતુ ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; અ॰ નિ॰ ૩.૧૩૭) પચ્ચયુપ્પન્ને. સ્વાયમિધાપિ પચ્ચયુપ્પન્ને દટ્ઠબ્બો. અત્થતો પન અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ વા, પચ્ચયેહિ ધારીયન્તીતિ વા, અત્તનો ફલં ધારેન્તીતિ વા, અત્તનો પરિપૂરકં અપાયેસુ અપતમાનં ધારેન્તીતિ વા, સકસકલક્ખણે ધારેન્તીતિ વા, ચિત્તેન અવધારીયન્તીતિ વા યથાયોગં ધમ્માતિ વુચ્ચન્તિ. ઇધ પન અત્તનો પચ્ચયેહિ ધારીયન્તીતિ ધમ્મા,

પચ્ચયસમુપ્પન્ના ધમ્મા તિટ્ઠન્તિ ઉપ્પજ્જન્તિ ચેવ પવત્તન્તિ ચ એતાયાતિ ધમ્મટ્ઠિતિ, પચ્ચયધમ્માનમેતં અધિવચનં . તસ્સં ધમ્મટ્ઠિતિયં ઞાણં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં. ઇદઞ્હિ સમાધિભાવનામયઞાણે વુત્તસમાધિના સમાહિતેન ચિત્તેન યથાભૂતઞાણદસ્સનત્થાય યોગમારભિત્વા વવત્થાપિતનામરૂપસ્સ તેસં નામરૂપાનં પચ્ચયપરિગ્ગહપરિયાયં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. ''નામરૂપવવત્થાને ઞાણ''ન્તિ અવત્વા એવ કસ્મા ''ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ''ન્તિ વુત્તન્તિ ચે? પચ્ચયપરિગ્ગહેનેવ પચ્ચયસમુપ્પન્નપરિગ્ગહસ્સ સિદ્ધત્તા. પચ્ચયસમુપ્પન્ને હિ અપરિગ્ગહિતે પચ્ચયપરિગ્ગહો ન સક્કા હોતિ કાતું. તસ્મા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણગહણેનેવ તસ્સ હેતુભૂતં પુબ્બે સિદ્ધં નામરૂપવવત્થાનઞાણં વુત્તમેવ હોતીતિ વેદિતબ્બં. કસ્મા દુતિયતતિયઞાણં વિય ''સમાદહિત્વા પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા''તિ ન વુત્તન્તિ ચે? સમથવિપસ્સનાનં યુગનદ્ધત્તા.

> ''સમાદહિત્વા યથા ચે વિપસ્સતિ, વિપસ્સમાનો તથા ચે સમાદહે;
> વિપસ્સના ચ સમથો તદા અહુ, સમાનભાગા યુગનદ્ધા વત્તરે''તિ. –

હિ વુત્તં. તસ્મા સમાધિં અવિસ્સજ્જેત્વા સમાધિઞ્ચ ઞાણઞ્ચ યુગનદ્ધં કત્વા યાવ અરિયમગ્ગો, તાવ ઉસ્સુક્કાપેતબ્બન્તિ ઞાપનત્થં ''પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ''મિચ્ચેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

૫. અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને **પઞ્ઞા**તિ એત્થ અત્તનો સભાવં, ઉપ્પાદાદિક્ખણં વા પત્વા અતિ ઇતા અતિક્કન્તાતિ અતીતા, તદુભયમ્પિ ન આગતા ન સમ્પત્તાતિ અનાગતા, તં તં કારણં પટિચ્ચ ઉપ્પાદાદિઉદ્ધં પન્ના ગતા પવત્તાતિ પચ્ચુપ્પન્ના. અદ્ધા સન્તતિખણપચ્ચુપ્પન્નેસુ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં ઇધાધિપ્પેતં. તેસં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં પઞ્ચક્ખન્ધધમ્માનં એકેકક્ખન્ધલક્ખણે સઙ્ખિપિત્વા કલાપવસેન રાસિં કત્વા વવત્થાને નિચ્છયને સન્નિટ્ઠાપને પઞ્ઞા.

**સમ્મસને ઞાણ**ન્તિ સમ્મા આમસને અનુમજ્જને પેક્ખણે ઞાણં, કલાપસમ્મસનઞાણન્તિ અત્થો. ઇદઞ્હિ નામરૂપવવત્થાનઞાણાનન્તરં નામરૂપપચ્ચયપરિગ્ગહે ધમ્મટ્ઠિતિઞાણે ઠિતસ્સ ''યંકિઞ્ચિ રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અજ્ઝત્તં વા બહિદ્ધા વા ઓળારિકં વા સુખુમં વા હીનં વા પણીતં વા યં દૂરે સન્તિકે વા, સબ્બં તં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં, દુક્ખતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં, અનત્તતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસન''ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) નયેન વુત્તસમ્મસનવસેન પુબ્બે વવત્થાપિતે એકેકસ્મિં ખન્ધે તિલક્ખણં આરોપેત્વા અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તસ્સ કલાપસમ્મસનઞાણં ઉપ્પજ્જતિ.

૬. **પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા**તિ સન્તતિવસેન પચ્ચુપ્પન્નાનં અજ્ઝત્તં પઞ્ચક્ખન્ધધમ્માનં વિપરિણામદસ્સને ભઙ્ગદસ્સને પઞ્ઞા. યસ્મા ''ઇમે ધમ્મા ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જન્તી''તિ ઉદયં ગહેત્વાપિ ભેદેયેવ ચિત્તં ઠપેતિ, તસ્મા અવુત્તોપિ ઉદયો વુત્તોયેવ હોતીતિ વેદિતબ્બો. પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં દસ્સનેન વા ઉદયદસ્સનસ્સ સિદ્ધત્તા ઉદયો વુત્તોયેવ હોતિ. ન હિ ઉદયં વિના ધમ્માનં ઉપ્પન્નત્તં સિજ્ઝતિ, તસ્મા ''પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં ઉપ્પાદવિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા''તિ અવુત્તેપિ વુત્તમેવ હોતીતિ વેદિતબ્બં. ''ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણ''ન્તિ નિયમિતત્તા ચ ઉદયદસ્સનં સિદ્ધમેવ હોતીતિ અનન્તરં વુત્તસ્સ સમ્મસનઞાણસ્સ પારં ગન્ત્વા તંસમ્મસનેયેવ પાકટીભૂતે ઉદયબ્બયે પરિગ્ગણ્હિત્વા સઙ્ખારાનં પરિચ્છેદકરણત્થં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનં આરભન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં. તઞ્હિ ઉદયબ્બયે અનુપસ્સનતો ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાતિ વુચ્ચતિ.

**૭. આરમ્મણં પટિસઙ્ખા**તિ રૂપક્ખન્ધાદિઆરમ્મણં ભઙ્ગતો પટિસઙ્ખાય જાનિત્વા પસ્સિત્વા. **ભઙ્ગાનુપસ્સને પઞ્ઞા વિપસ્સને ઞાણ**ન્તિ તસ્સ આરમ્મણં ભઙ્ગતો પટિસઙ્ખાય ઉપ્પન્નસ્સ ઞાણસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સને યા પઞ્ઞા, તં ''વિપસ્સને ઞાણ''ન્તિ વુત્તં હોતિ. **વિપસ્સના**તિ ચ વિવિધા પસ્સના વિપસ્સના. આરમ્મણપટિસઙ્ખાતિપિ પાઠો. તસ્સત્થો – આરમ્મણસ્સ પટિસઙ્ખા જાનના પસ્સનાતિ વુત્તનયેનેવ આરમ્મણપટિસઙ્ખા ''ભઙ્ગાનુપસ્સને પઞ્ઞા વિપસ્સને ઞાણ''ન્તિ વુત્તં હોતિ. યસ્મા પન ભઙ્ગાનુપસ્સનાય એવ વિપસ્સના સિખં પાપુણાતિ, તસ્મા વિસેસેત્વા ઇદમેવ ''વિપસ્સને ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. યસ્મા ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય ઠિતસ્સ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તસ્સા સિદ્ધાય તં સિદ્ધમેવ હોતીતિ તં અવત્વાવ ભઙ્ગાનુપસ્સનાય એવ વિપસ્સનાસિખં ઞાણં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય સુપરિદિટ્ઠઉદયબ્બયસ્સ સુપરિચ્છિન્નેસુ સઙ્ખારેસુ લહું લહું ઉપટ્ઠહન્તેસુ ઞાણે તિક્ખે વહન્તે ઉદયં પહાય ભઙ્ગે એવ સતિ સન્તિટ્ઠતિ, તસ્સ ''એવં ઉપ્પજ્જિત્વા એવં નામ સઙ્ખારા ભિજ્જન્તી''તિ પસ્સતો એતસ્મિં ઠાને ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ.

**૮. ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા**તિ ઉપ્પાદપવત્તનિમિત્તઆયૂહનાપટિસન્ધીનં ભયતો ઉપટ્ઠાને પીળાયોગતો સપ્પટિભયવસેન ગહણૂપગમને પઞ્ઞાતિ અત્થો. ભયતો ઉપટ્ઠાતીતિ ભયતુપટ્ઠાનં આરમ્મણં , તસ્મિં ભયતુપટ્ઠાને. અથ વા ભયતો ઉપતિટ્ઠતીતિ ભયતુપટ્ઠાનં, પઞ્ઞા, તં ''ભયતુપટ્ઠાન''ન્તિ વુત્તં હોતિ.

**આદીનવે ઞાણ**ન્તિ ભુમ્મવચનમેવ. ''યા ચ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા, યઞ્ચ આદીનવે ઞાણં, યા ચ નિબ્બિદા, ઇમે ધમ્મા એકટ્ઠા, બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭) વુત્તત્તા એકમિવ વુચ્ચમાનમ્પિ અવત્થાભેદેન મુઞ્ચિતુકમ્યતાદિ વિય તિવિધમેવ હોતિ. તસ્મા ભયતુપટ્ઠાનઆદીનવાનુપસ્સનાસુ સિદ્ધાસુ નિબ્બિદાનુપસ્સના સિદ્ધા હોતીતિ કત્વા અવુત્તાપિ વુત્તાવ હોતીતિ વેદિતબ્બા.

સબ્બસઙ્ખારાનં ભઙ્ગારમ્મણં ભઙ્ગાનુપસ્સનં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ તિભવચતુયોનિપઞ્ચગતિસત્તવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિનવસત્તાવાસેસુ પભેદકા સઙ્ખારા સુખેન જીવિતુકામસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સ સીહબ્યગ્ઘદીપિઅચ્છતરચ્છયક્ખરક્ખસચણ્ડગોણચણ્ડકુક્કુરપભિન્ન-મદચણ્ડહત્થિઘોરઆસિવિસઅસનિવિચક્કસુસાનરણભૂમિજલિતઅઙ્ગારકાસુઆદયો વિય મહાભયં હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ, તસ્સ ''અતીતા સઙ્ખારા નિરુદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ, અનાગતાપિ એવમેવ નિરુજ્ઝિસ્સન્તી''તિ પસ્સતો એતસ્મિં ઠાને ભયતુપટ્ઠાનં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ તં ભયતુપટ્ઠાનઞાણં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ સબ્બભવયોનિગતિઠિતિસત્તાવાસેસુ નેવ તાણં ન લેણં ન ગતિ ન પટિસરણં પઞ્ઞાયતિ, સબ્બભવયોનિગતિઠિતિનિવાસગતેસુ સઙ્ખારેસુ એકસઙ્ખારેપિ પત્થના વા પરામાસો વા ન હોતિ, તયો ભવા વીતચ્ચિતઙ્ગારપુણ્ણા અઙ્ગારકાસુયો વિય, ચત્તારો મહાભૂતા ઘોરવિસા આસિવિસા વિય, પઞ્ચક્ખન્ધા ઉક્ખિત્તાસિકા વધકા વિય, છ અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ સુઞ્ઞગામો વિય, છ બાહિરાયતનાનિ ગામઘાતકચોરા વિય, સત્તવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો નવ ચ સત્તાવાસા એકાદસહિ અગ્ગીહિ આદિત્તા સમ્પજ્જલિતા સજોતિભૂતા વિય ચ, સબ્બે સઙ્ખારા ગણ્ડભૂતા રોગભૂતા સલ્લભૂતા અઘભૂતા આબાધભૂતા વિય ચ નિરસ્સાદા નિરસા મહાઆદીનવરાસિભૂતા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ, સુખેન જીવિતુકામસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સ રમણીયાકારસણ્ઠિતમ્પિ સવાળકમિવ વનગહનં, સસદ્દૂલા વિય ગુહા, સગાહરક્ખસં વિય ઉદકં, સમુસ્સિતખગ્ગા વિય પચ્ચત્થિકા, સવિસં વિય ભોજનં, સચોરો વિય મગ્ગો, આદિત્તમિવ અગારં, ઉય્યુત્તસેના વિય રણભૂમિ. યથા હિ સો પુરિસો એતાનિ સવાળકવનગહનાદીનિ આગમ્મ ભીતો સંવિગ્ગો લોમહટ્ઠજાતો સમન્તતો આદીનવમેવ પસ્સતિ, એવમેવ સો યોગાવચરો ભઙ્ગાનુપસ્સનાવસેન

સબ્બસઙ્ખારેસુ ભયતો ઉપટ્ઠિતેસુ સમન્તતો નિરસં નિરસ્સાદં આદીનવમેવ પસ્સતિ. તસ્સેવં પસ્સતો આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ.

સો એવં સબ્બસઙ્ખારે આદીનવતો સમ્પસ્સન્તો સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસગતે સભેદકે સઙ્ખારગતે નિબ્બિન્દતિ ઉક્કણ્ઠતિ નાભિરમતિ. સેય્યથાપિ નામ ચિત્તકૂટપબ્બતપાદાભિરતો સુવણ્ણરાજહંસો અસુચિમ્હિ ચણ્ડાલગામદ્વારઆવાટે નાભિરમતિ, સત્તસુ મહાસરેસુયેવ અભિરમતિ, એવમેવ અયં યોગીરાજહંસો સુપરિદિટ્ઠાદીનવે સભેદકે સઙ્ખારગતે નાભિરમતિ, ભાવનારામતાય પન ભાવનારતિયા સમન્નાગતત્તા સત્તસુ અનુપસ્સનાસુયેવ અભિરમતિ. યથા ચ સુવણ્ણપઞ્જરેપિ પક્ખિત્તો સીહો મિગરાજા નાભિરમતિ, તિયોજનસહસ્સવિત્થતે પન હિમવન્તેયેવ રમતિ, એવમયમ્પિ યોગીસીહો તિવિધે સુગતિભવેપિ નાભિરમતિ, તીસુ અનુપસ્સનાસુયેવ રમતિ. યથા ચ સબ્બસેતો સત્તપ્પતિટ્ઠો ઇદ્ધિમા વેહાસઙ્ગમો છદ્દન્તો નાગરાજા નગરમજ્ઝે નાભિરમતિ, હિમવતિ છદ્દન્તરહદેયેવ રમતિ, એવમયં યોગીવરવારણો સબ્બસ્મિમ્પિ સઙ્ખારગતે નાભિરમતિ, ‘‘અનુપ્પાદો ખેમ’’ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૩) નયેન નિદ્દિટ્ઠે સન્તિપદેયેવ રમતિ, તન્નિન્નતપ્પોણતપ્પબ્ભારમાનસો હોતિ. એત્તાવતા તસ્સ નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં ઉપ્પન્નં હોતીતિ.

૯. **મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણ**ન્તિ મુઞ્ચિતું ચજિતું કામેતિ ઇચ્છતીતિ મુઞ્ચિતુકામો, મુઞ્ચિતુકામસ્સ ભાવો મુઞ્ચિતુકમ્યતા. પટિસઙ્ખાતિ ઉપપરિક્ખતીતિ પટિસઙ્ખા, પટિસઙ્ખાનં વા પટિસઙ્ખા. સન્તિટ્ઠતિ અજ્ઝુપેક્ખતીતિ સન્તિટ્ઠના, સન્તિટ્ઠનં વા સન્તિટ્ઠના. મુઞ્ચિતુકમ્યતા ચ સા પટિસઙ્ખા ચ સન્તિટ્ઠના ચાતિ મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠના. ઇતિ પુબ્બભાગે નિબ્બિદાઞાણેન નિબ્બિન્નસ્સ ઉપ્પાદાદીનિ પરિચ્ચજિતુકામતા મુઞ્ચિતુકમ્યતા. મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણત્થં મજ્ઝે પટિસઙ્ખાનં પટિસઙ્ખા. મુઞ્ચિત્વા અવસાને અજ્ઝુપેક્ખનં સન્તિટ્ઠના. એવં અવત્થાભેદેન તિપ્પકારા પઞ્ઞા સઙ્ખારાનં અજ્ઝુપેક્ખનાસુ ઞાણં, મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠનાસઙ્ખાતાનં અવત્થાભેદેન ભિન્નાનં તિસ્સન્નમ્પિ પઞ્ઞાનં સઙ્ખારુપેક્ખતં ઇચ્છન્તેન પન ‘‘પઞ્ઞા’’તિ ચ ‘‘સઙ્ખારુપેક્ખાસૂ’’તિ ચ બહુવચનં કતં, અવત્થાભેદેન ભિન્નસ્સાપિ એકત્તા ‘‘ઞાણ’’ન્તિ એકવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્ચ – ‘‘યા ચ મુઞ્ચિતુકમ્યતા યા ચ પટિસઙ્ખાનુપસ્સના યા ચ સઙ્ખારુપેક્ખા, ઇમે ધમ્મા એકટ્ઠા, બ્યઞ્જનમેવ નાન’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭). કેચિ પન ‘‘સઙ્ખારુપેક્ખાસૂતિ બહુવચનં સમથવિપસ્સનાવસેન સઙ્ખારુપેક્ખાનં બહુત્તા’’તિપિ વદન્તિ. સઙ્ખારુપેક્ખાસૂતિ ચ કિરિયાપેક્ખન્તિ વેદિતબ્બં. અવત્થાભેદેન પન તેન નિબ્બિદાઞાણેન નિબ્બિન્દન્તસ્સ ઉક્કણ્ઠન્તસ્સ સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસગતેસુ સભેદકેસુ સઙ્ખારેસુ ચિત્તં ન સજ્જતિ ન લગ્ગતિ ન બજ્ઝતિ, સબ્બસઙ્ખારગતં મુઞ્ચિતુકામં છડ્ડેતુકામં હોતિ.

અથ વા યથા જાલબ્ભન્તરગતો મચ્છો, સપ્પમુખગતો મણ્ડૂકો, પઞ્જરપક્ખિત્તો વનકુક્કુટો, દળ્હપાસવસંગતો મિગો, અહિતુણ્ડિકહત્થગતો સપ્પો, મહાપઙ્કપક્ખન્દો કુઞ્જરો, સુપણ્ણમુખગતો નાગરાજા, રાહુમુખપવિટ્ઠો ચન્દો, સપત્તપરિક્ખિત્તો પુરિસોતિએવમાદયો તતો તતો મુચ્ચિતુકામા નિસ્સરિતુકામાવ હોન્તિ, એવં તસ્સ યોગિનો ચિત્તં સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા મુચ્ચિતુકામં નિસ્સરિતુકામં હોતિ. એવઞ્હિ વુચ્ચમાને ‘‘મુચ્ચિતુકામસ્સ મુચ્ચિતુકમ્યતા’’તિ પાઠો યુજ્જતિ. એવઞ્ચ સતિ ‘‘ઉપ્પાદં મુઞ્ચિતુકમ્યતા’’તિઆદીસુ ‘‘ઉપ્પાદા મુચ્ચિતુકમ્યતા’’તિઆદિ વત્તબ્બં હોતિ, તસ્મા પુરિમો એવ અત્થો સુન્દરતરો. અથસ્સ સબ્બસઙ્ખારેસુ વિગતાલયસ્સ સબ્બસઙ્ખારગતં મુઞ્ચિતુકામસ્સ મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. સો એવં સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસગતે સભેદકે સઙ્ખારે મુઞ્ચિતુકામો મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયસમ્પાદનત્થં પુન તે એવ સઙ્ખારે પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણેન તિલક્ખણં આરોપેત્વા વિપસ્સતિ. એવઞ્હિ વિપસ્સતો ચસ્સ અનિચ્ચવસેન નિમિત્તં પટિસઙ્ખાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, દુક્ખવસેન પવત્તં પટિસઙ્ખાઞાણં

ઉપ્પજ્જતિ, અનત્તવસેન નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ પટિસઙ્ખાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. સો પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણેન ''સબ્બે સઙ્ખારા સુઞ્ઞા''તિ દિસ્વા તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તો ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ વિપ્પહાય ભરિયાય દોસં દિસ્વા વિસ્સટ્ઠભરિયો વિય પુરિસો તસ્સા ભરિયાય સઙ્ખારેસુ ઉદાસીનો હોતિ મજ્ઝત્તો, ''અહ''ન્તિ વા ''મમ''ન્તિ વા ન ગણ્હાતિ. તસ્સ એવં જાનતો એવં પસ્સતો તીસુ ભવેસુ ચિત્તં પતિલીયતિ પટિકુટતિ પટિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ. સેય્યથાપિ નામ પદુમપલાસે ઈસકં પોણે ઉદકફુસિતાનિ પતિલીયન્તિ પટિકુટન્તિ પટિવત્તન્તિ ન સમ્પસારિયન્તિ. સેય્યથાપિ વા પન કુક્કુટપત્તં વા ન્હારુદદ્દુલં વા અગ્ગિમ્હિ પક્ખિત્તં પતિલીયતિ પટિકુટતિ પટિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ, એવં તસ્સ તીસુ ભવેસુ ચિત્તં પતિલીયતિ પટિકુટતિ પટિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ, ઉપેક્ખા સણ્ઠાતિ. એવમસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ. ઇમિના સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણેન સદ્ધિં ઉપરિ ગોત્રભુઞાણસ્સ સાધકં અનુલોમઞાણં પુબ્બાપરઞાણેહિ અવુત્તમ્પિ વુત્તમેવ હોતીતિ વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હિ ભગવતા –

> ''સો વત, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કઞ્ચિ સઙ્ખારં નિચ્ચતો સમનુપસ્સન્તો અનુલોમિકાય ખન્તિયા સમન્નાગતો ભવિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ, અનુલોમિકાય ખન્તિયા અસમન્નાગતો સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ, સમ્મત્તનિયામં અનોક્કમમાનો સોતાપત્તિફલં વા સકદાગામિફલં વા અનાગામિફલં વા અરહત્તફલં વા સચ્છિકરિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૬.૯૮; પટિ॰ મ॰ ૩.૩૬).

વુત્તઞ્ચ ધમ્મસેનાપતિના –

> ''કતિહાકારેહિ અનુલોમિકં ખન્તિં પટિલભતિ? કતિહાકારેહિ સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતિ? ચત્તાલીસાય આકારેહિ અનુલોમિકં ખન્તિં પટિલભતિ, ચત્તાલીસાય આકારેહિ સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતી''તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૭).

પટ્ઠાને ચેતં વુત્તં ભગવતા –

> ''અનુલોમં ગોત્રભુસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો. અનુલોમં વોદાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭).

તસ્સ હિ તં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ અધિમોક્ખસદ્ધા બલવતરા હોતિ, વીરિયં સુપગ્ગહિતં, સતિ સૂપટ્ઠિતા, ચિત્તં સુસમાહિતં, સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં તિક્ખતરં પવત્તતિ. તસ્સ ઇદાનિ મગ્ગો ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ સઙ્ખારુપેક્ખાય સઙ્ખારે ''અનિચ્ચા''તિ વા ''દુક્ખા''તિ વા ''અનત્તા''તિ વા સમ્મસિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. ભવઙ્ગાનન્તરં સઙ્ખારુપેક્ખાય કતનયેનેવ સઙ્ખારે ''અનિચ્ચા''તિ વા ''દુક્ખા''તિ વા ''અનત્તા''તિ વા આરમ્મણં કુરુમાનં ઉપ્પજ્જતિ મનોદ્વારાવજ્જનં. તદનન્તરં તથેવ સઙ્ખારે આરમ્મણં કત્વા દ્વે તીણિ ચત્તારિ વા જવનચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તંસમ્પયુત્તં ઞાણં અનુલોમઞાણં. તઞ્હિ પુરિમાનઞ્ચ અટ્ઠન્નં વિપસ્સનાઞાણાનં તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ, ઉપરિ ચ પત્તબ્બાનં સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં અનુલોમેતિ. યથા હિ ધમ્મિકો રાજા વિનિચ્છયટ્ઠાને નિસિન્નો અટ્ઠન્નં વોહારિકમહામત્તાનં વિનિચ્છયં સુત્વા અગતિગમનં પહાય મજ્ઝત્તો હુત્વા ''એવં હોતૂ''તિ અનુમોદમાનો તેસઞ્ચ વિનિચ્છયસ્સ અનુલોમેતિ, પોરાણસ્સ ચ રાજધમ્મસ્સ. તત્થ રાજા વિય અનુલોમઞાણં, અટ્ઠ વોહારિકમહામત્તા વિય અટ્ઠ વિપસ્સનાઞાણાનિ, પોરાણરાજધમ્મો વિય સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મા, યથા રાજા ''એવં હોતૂ''તિ અનુમોદમાનો વોહારિકાનઞ્ચ વિનિચ્છયસ્સ રાજધમ્મસ્સ ચ

અનુલોમેતિ, એવમિદં અનિચ્ચાદિવસેન સઙ્ખારે આરબ્ભ ઉપ્પજ્જમાનાનં અટ્ઠન્નઞ્ચ વિપસ્સનાઞાણાનં તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ, ઉપરિ ચ પત્તબ્બાનં સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં. તસ્મા અનુલોમઞાણન્તિ વુચ્ચતિ.

**૧૦. બહિદ્ધા વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા ગોત્રભુઞાણન્તિ** એત્થ **બહિદ્ધા**તિ સઙ્ખારનિમિત્તં. તઞ્હિ અજ્ઝત્તચિત્તસન્તાને અકુસલક્ખન્ધે ઉપાદાય બહિદ્ધાતિ વુત્તં. તસ્મા બહિદ્ધા સઙ્ખારનિમિત્તમ્હા વુટ્ઠાતિ વિગતં હુત્વા ઉદ્ધં તિટ્ઠતીતિ વુટ્ઠાનં, વિવટ્ટતિ પરાવટ્ટતિ પરમ્મુખં હોતીતિ વિવટ્ટનં, વુટ્ઠાનઞ્ચ તં વિવટ્ટનઞ્ચાતિ વુટ્ઠાનવિવટ્ટનં. તેનેવાહ –

> ‘‘ગોત્રભુઞાણં સમુદયસ્સ અસમુચ્છિન્દનતો પવત્તા ન વુટ્ઠાતિ, નિબ્બાનારમ્મણતો પન નિમિત્તા વુટ્ઠાતીતિ એકતો વુટ્ઠાનં હોતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૨૭).

પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનતો અરિયગોત્તભાવનતો ગોત્રભુ. ઇદઞ્હિ અનુલોમઞાણેહિ પદુમપલાસતો ઉદકમિવ સબ્બસઙ્ખારતો પતિલીયમાનચિત્તસ્સ અનુલોમઞાણસ્સ આસેવનન્તે અનિમિત્તં નિબ્બાનં આરમ્મણં કુરુમાનં પુથુજ્જનગોત્તં પુથુજ્જનસઙ્ખં પુથુજ્જનભૂમિં અતિક્કમમાનં અરિયગોત્તં અરિયસઙ્ખં અરિયભૂમિં ઓક્કમમાનં નિબ્બાનારમ્મણે પઠમાવત્તનપઠમાભોગપઠમસમન્નાહારભૂતં મગ્ગસ્સ અનન્તરસમનન્તરાસેવનઉપનિસ્સયનત્થિવિગતવસેન છહિ આકારેહિ પચ્ચયભાવં સાધયમાનં સિખાપ્પત્તં વિપસ્સનાય મુદ્ધભૂતં અપુનરાવત્તકં ઉપ્પજ્જતિ.

**૧૧. દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા મગ્ગે ઞાણન્તિ** એત્થ **દુભતો**તિ ઉભતો, દ્વયતોતિ વા વુત્તં હોતિ. કિલેસાનં સમુચ્છિન્દનતો કિલેસેહિ ચ તદનુવત્તકક્ખન્ધેહિ ચ નિબ્બાનારમ્મણકરણતો બહિદ્ધા સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તેહિ ચ વુટ્ઠાતિ વિવટ્ટતીતિ દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા. તેનેવાહ –

> ‘‘ચત્તારિપિ મગ્ગઞાણાનિ અનિમિત્તારમ્મણત્તા નિમિત્તતો વુટ્ઠહન્તિ, સમુદયસ્સ સમુચ્છિન્દનતો પવત્તા વુટ્ઠહન્તીતિ દુભતો વુટ્ઠાનાનિ હોન્તી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૨૭).

**મગ્ગે ઞાણન્તિ** નિબ્બાનં મગ્ગતિ પેક્ખતિ, નિબ્બાનત્થિકેહિ વા મગ્ગીયતિ અન્વેસીયતિ, કિલેસે વા મારેન્તો ગચ્છતિ પવત્તતીતિ મગ્ગો, તસ્મિં મગ્ગે ઞાણં. જાતિગ્ગહણેન એકવચનં કતં. તઞ્હિ ગોત્રભુઞાણસ્સ અનન્તરં નિબ્બાનં આરમ્મણં કુરુમાનં સયંવજ્ઝે કિલેસે નિરવસેસં સમુચ્છિન્દમાનં અનમતગ્ગસંસારવટ્ટદુક્ખસમુદ્દં સોસયમાનં સબ્બાપાયદ્વારાનિ પિદહમાનં સત્તઅરિયધનસમ્મુખીભાવં કુરુમાનં અટ્ઠઙ્ગિકં મિચ્છામગ્ગં પજહમાનં સબ્બવેરભયાનિ વૂપસમયમાનં સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ઓરસપુત્તભાવમુપનયમાનં અઞ્ઞાનિ ચ અનેકાનિ આનિસંસસતાનિ પટિલાભયમાનં મગ્ગઞાણં ઉપ્પજ્જતિ.

> ઠાતું ઇચ્છં પુરિસો, લઙ્ઘિત્વા માતિકાય પરતીરે;
> વેગેનાગમ્મ યથા, ગણ્હિત્વા ઓરિમતિરતરુબદ્ધં.
>
> રજ્જું વા દણ્ડં વા, ઉલ્લઙ્ઘિત્વાન પારનિન્નતનુ;
> પારાપન્નો પન તં, મુઞ્ચિય વેધં પતિટ્ઠહતિ પારે.
>
> એવં યોગાવચરો, સક્કાયમયમ્હિ ઓરિમે તીરે;

દિટ્ઠભયો અભયે પન, ઠાતું ઇચ્છં અમતપારે.

ઉદયબ્બયાનુપસ્સ , પભુતિકવેગેન આગતો રજ્જું;
રૂપાદ્યં દણ્ડં વા, તદિતરખન્ધાદ્યયં સમ્મા.

ગણ્હિત્વા આવજ્જન, ચિત્તેન હિ પુબ્બવુત્તનયતોવ;
અનુલોમેહુલ્લઙ્ઘિય, નિબ્બુતિનિન્નો તદાસનોપગતો.

તં મુઞ્ચિય ગોત્રભુના, અલદ્ધઆસેવનેન તુ પવેધં;
પતિતો સઙ્ખતપારે, તતો પતિટ્ઠાતિ મગ્ગઞાણેન.

પસ્સિતુકામો ચન્દં, ચન્દે છન્નમ્હિ અબ્ભપટલેહિ;
થુલકસુખુમસુખુમેસુ, અબ્ભેસુ હટેસુ વાયુના કમતો.

ચન્દં પસ્સેય્ય નરો, યથા તથેવાનુલોમઞાણેહિ કમા;
સચ્ચચ્છાદકમોહે, વિનાસિતે પેક્ખતે હિ ગોત્રભુ અમતં.

વાતા વિય તે ચન્દં, અમતં ન હિ પેક્ખરેનુલોમાનિ;
પુરિસો અબ્ભાનિ યથા, ગોત્રભુ ન તમં વિનોદેતિ.

ભમિતમ્હિ ચક્કયન્તે, ઠિતો નરો અઞ્ઞદિન્નસઞ્ઞાય;
ઉસુપાતે ફલકસતં, અપેક્ખમાનો યથા વિજ્ઝે.

એવમિધ મગ્ગઞાણં, ગોત્રભુના દિન્નસઞ્ઞમવિહાય;
નિબ્બાને વત્તન્તં, લોભક્ખન્ધાદિકે પદાલેતિ.

સંસારદુક્ખજલધિં , સોસયતિ પિદહતિ દુગ્ગતિદ્વારં;
કુરુતે ચ અરિયધનિનં, મિચ્છામગ્ગઞ્ચ પજહાતિ.

વેરભયાનિ સમયતે, કરોતિ નાથસ્સ ઓરસસુતત્તં;
અઞ્ઞે ચ અનેકસતે, આનીસંસે દદાતિ ઞાણમિદન્તિ.

૧૨. **પયોગપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિપઞ્ઞા ફલે ઞાણ**ન્તિ એત્થ **પયોગો**તિ ભુસો યોગો, ફલસચ્છિકિરિયાય મગ્ગભાવનાય ઉભતો વુટ્ઠાનપયોગો, તસ્સ પયોગસ્સ પટિપ્પસ્સમ્ભનં નિટ્ઠાનં પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધિ. કિં તં? ચતુમગ્ગકિચ્ચપરિયોસાનં. તસ્સા પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધિયા હેતુભૂતાય પવત્તા ફલે પઞ્ઞા પયોગપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિપઞ્ઞા. ફલતિ વિપચ્ચતીતિ ફલં, તસ્મિં ફલે તંસમ્પયુત્તં ઞાણં. એકેકસ્સ હિ મગ્ગઞાણસ્સ અનન્તરા તસ્સ તસ્સેવ વિપાકભૂતાનિ નિબ્બાનારમ્મણાનિ તીણિ વા દ્વે વા એકં વા ફલચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અનન્તરવિપાકત્તાયેવ લોકુત્તરકુસલાનં ''સમાધિમાનન્તરિકઞ્ઞમાહૂ''તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૫; સુ॰ નિ॰ ૨૨૮) ચ, ''દન્ધં આનન્તરિકં પાપુણાતિ આસવાનં ખયાયા''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૬૨) ચ આદિ વુત્તં. યસ્સ દ્વે અનુલોમાનિ, તસ્સ

તતિયં ગોત્રભુ, ચતુત્થં મગ્ગચિત્તં, તીણિ ફલચિત્તાનિ હોન્તિ. યસ્સ તીણિ અનુલોમાનિ, તસ્સ ચતુત્થં ગોત્રભુ, પઞ્ચમં મગ્ગચિત્તં, દ્વે ફલચિત્તાનિ હોન્તિ. યસ્સ ચત્તારિ અનુલોમાનિ, તસ્સ પઞ્ચમં ગોત્રભુ, છટ્ઠં મગ્ગચિત્તં, એકં ફલચિત્તં હોતિ. ઇદં મગ્ગવીથિયં ફલં. કાલન્તરફલં પન સમાપત્તિવસેન ઉપ્પજ્જમાનં નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ ઉપ્પજ્જમાનઞ્ચ એતેનેવ સઙ્ગહિતં.

**૧૩. છિન્નવટુમાનુપસ્સને પઞ્ઞા**તિ તેન તેન અરિયમગ્ગેન સમુચ્છિન્નં તં તં ઉપક્કિલેસં પચ્છા પસ્સને પઞ્ઞા. **વિમુત્તિઞાણ**ન્તિ વિમુત્તિયા ઞાણં. **વિમુત્તી**તિ ચ ઉપક્કિલેસેહિ વિમુત્તં પરિસુદ્ધં ચિત્તં, વિમુત્તભાવો વા. તસ્સા વિમુત્તિયા જાનનં ઞાણં વિમુત્તિઞાણં. કિલેસેહિ વિમુત્તં ચિત્તસન્તતિમ્પિ કિલેસેહિ વિમુત્તભાવમ્પિ પચ્ચવેક્ખન્તો કિલેસેહિ ન વિના પચ્ચવેક્ખતીતિ એતેન પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણં વુત્તં હોતિ. ‘‘વિમુત્તસ્મિં વિમુત્તમિતિ ઞાણં હોતી’’તિ (મહાવ॰ ૨૩; દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૮) હિ ઇદમેવ સન્ધાય વુત્તં. અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણં પન અવુત્તમ્પિ ઇમિનાવ વુત્તં હોતીતિ ગહેતબ્બં. વુત્તઞ્ચ –

‘‘વુત્તમ્હિ એકધમ્મે, યે ધમ્મા એકલક્ખણા તેન;
વુત્તા ભવન્તિ સબ્બે, ઇતિ વુત્તો લક્ખણો હારો’’તિ. (નેત્તિ॰ ૪.૫ નિદ્દેસવાર);

અથ વા અરહતો અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણાભાવા ચતુન્નં અરિયાનં લબ્ભમાનં પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણમેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**૧૪. તદા સમુદાગતે ધમ્મે પસ્સને પઞ્ઞા**તિ તદા મગ્ગક્ખણે ફલક્ખણે ચ સમુદાગતે પટિલાભવસેન ચ પટિવેધવસેન ચ સમાગતે સમ્પત્તે સમઙ્ગિભૂતે મગ્ગફલધમ્મે ચતુસચ્ચધમ્મે ચ પસ્સના પેક્ખણા પજાનના પઞ્ઞા. **પચ્ચવેક્ખણે ઞાણ**ન્તિ નિવત્તિત્વા ભુસં પસ્સનં જાનનં ઞાણં. ઇમિના ચ ઞાણદ્વયેન પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ વુત્તાનિ હોન્તિ. સોતાપન્નસ્સ હિ મગ્ગવીથિયં સોતાપત્તિફલપરિયોસાને ચિત્તં ભવઙ્ગં ઓતરતિ, તતો ભવઙ્ગં ઉપચ્છિન્દિત્વા મગ્ગપચ્ચવેક્ખણત્થાય મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં નિરુદ્ધે પટિપાટિયા સત્ત મગ્ગપચ્ચવેક્ખણજવનાનીતિ. પુન ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા તેનેવ નયેન ફલાદીનં પચ્ચવેક્ખણત્થાય આવજ્જનાદીનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. યેસં ઉપ્પત્તિયા એસ મગ્ગં પચ્ચવેક્ખતિ, ફલં પચ્ચવેક્ખતિ, પહીનકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, અવસિટ્ઠકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખતિ. સો હિ ‘‘ઇમિના વતાહં મગ્ગેન આગતો’’તિ મગ્ગં પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘અયં મે આનિસંસો લદ્ધો’’તિ ફલં પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા પહીના’’તિ પહીનકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા અવસિટ્ઠા’’તિ ઉપરિમગ્ગવજ્ઝે કિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, અવસાને ‘‘અયં મે ધમ્મો આરમ્મણતો પટિલદ્ધો’’તિ અમતં નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખતિ. ઇતિ સોતાપન્નસ્સ અરિયસાવકસ્સ પઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણાનિ હોન્તિ. યથા ચ સોતાપન્નસ્સ, એવં સકદાગામિઅનાગામીનમ્પિ. અરહતો પન અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણં નામ નત્થીતિ ચત્તારિયેવ પચ્ચવેક્ખણાનિ. એવં સબ્બાનિ એકૂનવીસતિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ. ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદોયેવ ચેસો. પહીનાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણં સેક્ખાનં હોતિ વા ન વા. તસ્સ હિ અભાવતોયેવ મહાનામો સક્કો ભગવન્તં પુચ્છિ ‘‘કોસુ નામ મે ધમ્મો અજ્ઝત્તં અપ્પહીનો, યેન મે એકદા લોભધમ્માપિ ચિત્તં પરિયાદાય તિટ્ઠન્તી’’તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૭૫).

એત્થ ધમ્મટ્ઠિતિઞાણાદીનં એકાદસન્નં ઞાણાનં વિભાવનત્થાય અયં ઉપમા વેદિતબ્બા – યથા પુરિસો ‘‘મચ્છે ગહેસ્સામી’’તિ મચ્છખિપ્પં ગહેત્વા તદનુરૂપે ઉદકે ઓસારેત્વા ખિપ્પમુખેન હત્થં ઓતારેત્વા અન્તોઉદકે કણ્હસપ્પં

મચ્છસઞ્ઞાય ગીવાય દળ્હં ગહેત્વા ‘‘મહા વત મયા મચ્છો લદ્ધો’’તિ તુટ્ઠો ઉક્ખિપિત્વા પસ્સન્તો સોવત્થિકત્તયદસ્સનેન ‘‘સપ્પો’’તિ સઞ્જાનિત્વા ભીતો આદીનવં દિસ્વા ગહણે નિબ્બિન્નો મુઞ્ચિતુકામો હુત્વા મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયં કરોન્તો અગ્ગનઙ્ગુટ્ઠતો પટ્ઠાય હત્થં નિબ્બેઠેત્વા બાહં ઉક્ખિપિત્વા ઉપરિસીસે દ્વે તયો વારે પરિબ્ભમેત્વા સપ્પં દુબ્બલં કત્વા ‘‘ગચ્છ રે દુટ્ઠસપ્પા’’તિ નિસ્સજ્જિત્વા વેગેન થલં આરુય્હ ઠિતોવ ‘‘મહન્તસ્સ વત ભો સપ્પસ્સ મુખતો મુત્તોમ્હી’’તિ હટ્ઠો આગતમગ્ગં ઓલોકેય્ય.

તત્થ તસ્સ પુરિસસ્સ મચ્છસઞ્ઞાય કણ્હસપ્પં દળ્હં ગહેત્વા તુસ્સનં વિય ઇમસ્સ યોગિનો આદિતો બાલપુથુજ્જનસ્સ અનિચ્ચતાદિવસેન ભયાનકં ખન્ધપઞ્ચકં નિચ્ચાદિસઞ્ઞાય ‘‘અહં મમા’’તિ દિટ્ઠિતણ્હાહિ દળ્હં ગહેત્વા તુસ્સનં, તસ્સ ખિપ્પમુખતો સપ્પં નીહરિત્વા સોવત્થિકત્તયં દિસ્વા ‘‘સપ્પો’’તિ સઞ્જાનનં વિય સપ્પચ્ચયનામરૂપપરિગ્ગહેન ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા કલાપસમ્મસનાદીહિ ઞાણેહિ ખન્ધપઞ્ચકસ્સ અનિચ્ચતાદિલક્ખણત્તયં દિસ્વા ‘‘અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તસ્સ વવત્થાપનં , તસ્સ ભાયનં વિય ઇમસ્સ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં, સપ્પે આદીનવદસ્સનં વિય આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં, સપ્પગહણે નિબ્બિન્દનં વિય નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં, સપ્પં મુઞ્ચિતુકામતા વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં, મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણં વિય પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં, સપ્પં પરિબ્ભમેત્વા દુબ્બલં કત્વા નિવત્તિત્વા ડંસિતું અસમત્થભાવપાપનં વિય તિલક્ખણારોપનેન સઙ્ખારુપેક્ખાનુલોમઞાણેહિ સઙ્ખારે પરિબ્ભમેત્વા દુબ્બલં કત્વા પુન નિચ્ચસુખત્તાકારેન ઉપટ્ઠાતું અસમત્થતાપાપનં, સપ્પવિસ્સજ્જનં વિય ગોત્રભુઞાણં, સપ્પં વિસ્સજ્જેત્વા થલં આરુય્હ ઠાનં વિય નિબ્બાનથલં આરુય્હ ઠિતં મગ્ગફલઞાણં, હટ્ઠસ્સ આગતમગ્ગોલોકનં વિય મગ્ગાદિપચ્ચવેક્ખણઞાણન્તિ.

ઇમેસઞ્ચ સુતમયઞાણાદીનં ચુદ્દસન્નં ઞાણાનં ઉપ્પત્તિક્કમેન પટિપત્તિક્કમેન ચ દેસનક્કમસ્સ કતત્તા પચ્ચવેક્ખણેસુ પઠમં કિલેસપચ્ચવેક્ખણં હોતિ, તતો મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણાનીતિ વેદિતબ્બં.

‘‘લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતિ નિય્યાનિકં અપચયગામિં દિટ્ઠિગતાનં પહાનાય, કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવાય, કામરાગબ્યાપાદાનં અનવસેસપ્પહાનાય, રૂપરાગઅરૂપરાગમાનઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનં અનવસેસપ્પહાનાયા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૨૭૭, ૩૬૧-૩૬૩) ચ કિલેસપ્પહાનંયેવ અધિકં કત્વા મગ્ગપટિપત્તિયા વુત્તત્તા પટિપત્તાનુરૂપેનેવ કિલેસપચ્ચવેક્ખણસ્સ આદિભાવો યુજ્જતિ, અટ્ઠકથાયં વુત્તક્કમો પન દસ્સિતોયેવ. સો પન કમો પઞ્ચવિધો ઉપ્પત્તિક્કમો પહાનક્કમો પટિપત્તિક્કમો ભૂમિક્કમો દેસનક્કમોતિ.

‘‘પઠમં કલલં હોતિ, કલલા હોતિ અબ્બુદં;
અબ્બુદા જાયતે પેસિ, પેસિ નિબ્બત્તતી ઘનો’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫) –

એવમાદિ ઉપ્પત્તિક્કમો. ‘‘દસ્સનેન પહાતબ્બા ધમ્મા, ભાવનાય પહાતબ્બા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૮) એવમાદિ પહાનક્કમો. ‘‘સીલવિસુદ્ધિ ચિત્તવિસુદ્ધિ દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી’’તિ એવમાદિ પટિપત્તિક્કમો. ‘‘કામાવચરા ધમ્મા, રૂપાવચરા ધમ્મા, અરૂપાવચરા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૯૩-૯૫) એવમાદિ ભૂમિક્કમો. ‘‘ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ચત્તારો સમ્મપ્પધાના ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ પઞ્ચ બલાનિ સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩; મહાનિ॰ ૧૯૧; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૨) વા, ‘‘અનુપુબ્બિકથં કથેસિ. સેય્યથિદં – દાનકથં સીલકથં સગ્ગકથં કામાનં આદીનવં ઓકારં સંકિલેસં નેક્ખમ્મે આનિસંસં પકાસેસી’’તિ (મહાવ॰ ૩૧; દી॰ નિ॰

૧.૨૯૮; ૨.૮૩) વા એવમાદિ દેસનક્કમો. ઇધ પન ચુદ્દસન્નં ઞાણાનં ઉપ્પત્તિક્કમો પટિપત્તિક્કમો ચ તદુભયવસેન પટિપાટિયા દેસિતત્તા દેસનક્કમો ચાતિ તયો કમા વેદિતબ્બા.

**૧૫**. ઇદાનિ યસ્મા હેટ્ઠા સરૂપેન નામરૂપવવત્થાનઞાણં ન વુત્તં, તસ્મા પઞ્ચધા નામરૂપપ્પભેદં દસ્સેતું **અજ્ઝત્તવવત્થાને પઞ્ઞા વત્થુનાનત્તે ઞાણ**ન્તિઆદીનિ પઞ્ચ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. સકલે હિ નામરૂપે વુત્તે યં પરિગ્ગહેતું સક્કા, યઞ્ચ પરિગ્ગહેતબ્બં, તં પરિગ્ગહેસ્સતિ. લોકુત્તરનામઞ્હિ પરિગ્ગહેતુઞ્ચ ન સક્કા અનધિગતત્તા, ન ચ પરિગ્ગહેતબ્બં અવિપસ્સનૂપગત્તા. તત્થ **અજ્ઝત્તવવત્થાને**તિ ''એવં પવત્તમાના મયં અત્તાતિ ગહણં ગમિસ્સામા''તિ ઇમિના વિય અધિપ્પાયેન અત્તાનં અધિકારં કત્વા પવત્તાતિ અજ્ઝત્તા. **અજ્ઝત્ત**સદ્દો પનાયં ગોચરજ્ઝત્તે નિયકજ્ઝત્તે અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે વિસયજ્ઝત્તેતિ ચતૂસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ . ''તેન, આનન્દ, ભિક્ખુના તસ્મિંયેવ પુરિમસ્મિં સમાધિનિમિત્તે અજ્ઝત્તમેવ ચિત્તં સણ્ઠપેતબ્બં, અજ્ઝત્તરતો સમાહિતો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૩૬૨) હિ અયં ગોચરજ્ઝત્તે દિસ્સતિ. ''અજ્ઝત્તં સમ્પસાદનં (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; ધ॰ સ॰ ૧૬૧), અજ્ઝત્તં વા ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સી વિહરતી''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩) નિયકજ્ઝત્તે. ''છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ, અજ્ઝત્તિકા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૨૦) અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે. ''અયં ખો, પનાનન્દ, વિહારો તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો યદિદં સબ્બનિમિત્તાનં અમનસિકારા અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૭) વિસયજ્ઝત્તે, ઇસ્સરિયટ્ઠાનેતિ અત્થો. ફલસમાપત્તિ હિ બુદ્ધાનં ઇસ્સરિયટ્ઠાનં નામ. ઇધ પન અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે દટ્ઠબ્બો. તેસં અજ્ઝત્તાનં વવત્થાને અજ્ઝત્તવવત્થાને. **વત્થુનાનત્તે**તિ વત્થૂનં નાનાભાવે, નાનાવત્થૂસૂતિ અત્થો. એત્થ જવનમનોવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભૂતો ભવઙ્ગમનોપિ ચક્ખાદિપઞ્ચકં વિય ઉપ્પત્તિટ્ઠાનત્તા વત્થૂતિ વુત્તો. આવજ્જનમ્પિ તન્નિસ્સિતમેવ કાતબ્બં.

**૧૬. બહિદ્ધા**તિ છહિ અજ્ઝત્તજ્ઝત્તેહિ બહિભૂતેસુ તેસં વિસયેસુ. **ગોચરનાનત્તે**તિ વિસયનાનત્તે.

**૧૭. ચરિયાવવત્થાને**તિ વિઞ્ઞાણચરિયાઅઞ્ઞાણચરિયાઞાણચરિયાવસેન ચરિયાનં વવત્થાને. ''ચરિયવવત્થાને''તિ રસ્સં કત્વાપિ પઠન્તિ.

**૧૮. ચતુધમ્મવવત્થાને**તિ કામાવચરભૂમિઆદીનં ચુદ્દસન્નં ચતુક્કાનં વસેન ચતુન્નં ચતુન્નં ધમ્માનં વવત્થાને. **ભૂમી**તિ ચ ''ભૂમિગતઞ્ચ વેહાસટ્ઠઞ્ચા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૬) પથવિયં વત્તતિ. ''અભૂમિં તાત, મા સેવા''તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૬.૩૪) વિસયે. ''સુખભૂમિયં કામાવચરે''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૯૮૮) ઉપ્પજ્જનટ્ઠાને. ઇધ પન કોટ્ઠાસે વત્તતિ. પરિચ્છેદેતિપિ વદન્તિ.

**૧૯. નવધમ્મવવત્થાને**તિ કામાવચરકુસલાદિવસેન પામોજ્જમૂલકવસેન યોનિસો મનસિકારમૂલકવસેન ચ નવન્નં નવન્નં ધમ્માનં વવત્થાને. ઇમેસુ ચ પઞ્ચસુ ઞાણેસુ પઠમં અજ્ઝત્તધમ્મા વવત્થાપેતબ્બાતિ વત્થુનાનત્તે ઞાણં પઠમં વુત્તં, તતો તેસં વિસયા વવત્થાપેતબ્બાતિ તદનન્તરં ગોચરનાનત્તે ઞાણં વુત્તં, તતો પરાનિ તીણિ ઞાણાનિ તિણ્ણં ચતુન્નં નવન્નં વસેન ગણનાનુલોમેન વુત્તાનિ.

**૨૦**. ઇદાનિ યસ્મા નામરૂપસ્સેવ પભેદતો વવત્થાપનઞાણં ઞાતપરિઞ્ઞા, તદનન્તરં તીરણપરિઞ્ઞા, તદનન્તરં પહાનપરિઞ્ઞાતિ તિસ્સો પરિઞ્ઞા. તંસમ્બન્ધા ચ ભાવનાસચ્છિકિરિયા હોન્તિ, તસ્મા ધમ્મનાનત્તઞાણાનન્તરં ઞાતટ્ઠે ઞાણાદીનિ પઞ્ચ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તિસ્સો હિ પરિઞ્ઞા ઞાતપરિઞ્ઞા તીરણપરિઞ્ઞા પહાનપરિઞ્ઞા ચ. તત્થ ''રુપ્પનલક્ખણં રૂપં, વેદયિતલક્ખણા વેદના''તિ એવં તેસં તેસં ધમ્માનં

પચ્ચત્તલક્ખણસલ્લક્ખણવસેન પવત્તા પઞ્ઞા **ઞાતપરિઞ્ઞા** નામ. ‘‘રૂપં અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા, વેદના અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા’’તિઆદિના નયેન તેસં તેસં ધમ્માનં સામઞ્ઞલક્ખણં આરોપેત્વા પવત્તા લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાપઞ્ઞા **તીરણપરિઞ્ઞા** નામ. તેસ્વેવ પન ધમ્મેસુ નિચ્ચસઞ્ઞાદિપજહનવસેન પવત્તા લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાવ **પહાનપરિઞ્ઞા** નામ.

તત્થ સઙ્ખારપરિચ્છેદતો પટ્ઠાય યાવ પચ્ચયપરિગ્ગહા ઞાતપરિઞ્ઞાય ભૂમિ. એતસ્મિઞ્હિ અન્તરે ધમ્માનં પચ્ચત્તલક્ખણપટિવેધસ્સેવ આધિપચ્ચં હોતિ. કલાપસમ્મસનતો પટ્ઠાય યાવ ઉદયબ્બયાનુપસ્સના તીરણપરિઞ્ઞાય ભૂમિ. એતસ્મિઞ્હિ અન્તરે સામઞ્ઞલક્ખણપટિવેધસ્સેવ આધિપચ્ચં હોતિ. ભઙ્ગાનુપસ્સનં આદિં કત્વા ઉપરિ પહાનપરિઞ્ઞાય ભૂમિ. તતો પટ્ઠાય હિ ‘‘અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતિ, દુક્ખતો અનુપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞં પજહતિ, અનત્તતો અનુપસ્સન્તો અત્તસઞ્ઞં પજહતિ, નિબ્બિન્દન્તો નન્દિં પજહતિ, વિરજ્જન્તો રાગં પજહતિ, નિરોધેન્તો સમુદયં પજહતિ, પટિનિસ્સજ્જન્તો આદાનં પજહતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૨) એવં નિચ્ચસઞ્ઞાદિપહાનસાધિકાનં સત્તન્નં અનુપસ્સનાનં આધિપચ્ચં હોતિ.

તત્થ **અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા**તિ ધમ્માનં રુપ્પનાદિસભાવેન જાનનપઞ્ઞા. સા હિ સોભનટ્ઠેન અભિસદ્દેન ‘‘તેસં તેસં ધમ્માનં સભાવજાનનવસેન સોભનં જાનન’’ન્તિ કત્વા અભિઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. **ઞાતટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ જાનનસભાવં ઞાણં.

**૨૧. પરિઞ્ઞાપઞ્ઞા**તિ જાનનપઞ્ઞા. સા હિ બ્યાપનટ્ઠેન પરિસદ્દેન ‘‘અનિચ્ચાદિસામઞ્ઞલક્ખણવસેન સકિચ્ચસમાપનવસેન વા બ્યાપિતં જાનન’’ન્તિ કત્વા પરિઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. **તીરણટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ ઉપપરિક્ખણસભાવં, સમ્મસનસભાવં વા ઞાણં.

**૨૨. પહાને પઞ્ઞા**તિ નિચ્ચસઞ્ઞાદીનં પજહના પઞ્ઞા, પજહતીતિ વા, પજહન્તિ એતેનાતિ વા પહાનં. **પરિચ્ચાગટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ પરિચ્ચજનસભાવં ઞાણં.

**૨૩. ભાવનાપઞ્ઞા**તિ વડ્ઢનપઞ્ઞા. **એકરસટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ એકકિચ્ચસભાવં ઞાણં, વિમુત્તિરસેન વા એકરસસભાવં ઞાણં.

**૨૪. સચ્છિકિરિયાપઞ્ઞા**તિ પટિવેધવસેન પટિલાભવસેન વા પચ્ચક્ખકરણપઞ્ઞા. **ફસ્સનટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ તદુભયવસેનેવ વિન્દનસભાવં ઞાણં.

**૨૫-૨૮.** ઇદાનિ યસ્મા પહાનભાવનાસચ્છિકિરિયઞાણાનિ અરિયમગ્ગફલસમ્પયુત્તાનિપિ હોન્તિ, તસ્મા તદનન્તરં અરિયપુગ્ગલાનંયેવ લબ્ભમાનાનિ ચત્તારિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થાપિ પચ્ચયુપ્પન્નો અત્થો દુક્ખસચ્ચં વિય પાકટો સુવિઞ્ઞેય્યો ચાતિ પઠમં **અત્થપટિસમ્ભિદાઞાણં** ઉદ્દિટ્ઠં, તસ્સ અત્થસ્સ હેતુધમ્મવિસયત્તા તદનન્તરં **ધમ્મપટિસમ્ભિદાઞાણં**, તદુભયસ્સ નિરુત્તિવિસયત્તા તદનન્તરં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાઞાણં**, તેસુ તીસુપિ ઞાણેસુ પવત્તનતો તદનન્તરં **પટિભાનપટિસમ્ભિદાઞાણં**. પ-કારં દીઘં કત્વા ચ પઠન્તિ.

**૨૯-૩૧.** ઇતો પરાનિ વિહારટ્ઠે ઞાણાદીનિ તીણિ ઞાણાનિ અરિયાનંયેવ સમ્ભવતો પટિસમ્ભિદાપભેદતો ચ પટિસમ્ભિદાઞાણાનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠાનિ. વિહારટ્ઠે ઞાણઞ્હિ ધમ્મપટિસમ્ભિદા હોતિ, સમાપત્તટ્ઠે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા.

ધમ્મસભાવે ઞાણઞ્હિ પટિસમ્ભિદાકથાયં (પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) ધમ્મપટિસમ્ભિદાતિ વુત્તં. નિબ્બાને ઞાણં પન અત્થપટિસમ્ભિદા એવ. તત્થ **વિહારનાનત્તે**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિવસેન નાનાવિપસ્સનાવિહારે. **વિહારટ્ઠે**તિ વિપસ્સનાવિહારસભાવે. **વિહારો**તિ ચ સસમ્પયુત્તા વિપસ્સના એવ. **સમાપત્તિનાનત્તે**તિ અનિમિત્તાદિવસેન નાનાફલસમાપત્તિયં. **સમાપત્તી**તિ ચ લોકુત્તરફલભૂતા ચિત્તચેતસિકધમ્મા. **વિહારસમાપત્તિનાનત્તે**તિ ઉભયવસેન વુત્તં.

**૩૨**. તતો વિહારસમાપત્તિઞાણસાધકસ્સ ''દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા''તિ પુબ્બે વુત્તસ્સાપિ મગ્ગઞાણસ્સ આસવસમુચ્છેદસમત્થતં અનન્તરફલદાયકત્તઞ્ચ કારણેન વિસેસેત્વા અપરેનાકારેન વત્તુકામેન તદેવ ''આનન્તરિકસમાધિમ્હિ ઞાણ''ન્તિ ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **અવિક્ખેપપરિસુદ્ધત્તા**તિ વિક્ખિપતિ તેન ચિત્તન્તિ વિક્ખેપો, ઉદ્ધચ્ચસ્સેતં નામં. ન વિક્ખેપો અવિક્ખેપો, ઉદ્ધચ્ચપટિપક્ખસ્સ સમાધિસ્સેતં નામં. પરિસુદ્ધસ્સ ભાવો પરિસુદ્ધત્તં, અવિક્ખેપસ્સ પરિસુદ્ધત્તં અવિક્ખેપપરિસુદ્ધત્તં, તસ્મા અવિક્ખેપપરિસુદ્ધત્તા સમાધિસ્સ પરિસુદ્ધભાવેનાતિ અત્થો. ઇદઞ્હિ આસવસમુચ્છેદસ્સ અનન્તરફલદાયકત્તસ્સ ચ કારણવચનં. **આસવસમુચ્છેદે**તિ એત્થ આસવન્તીતિ આસવા, ચક્ખુતોપિ...પે॰... મનતોપિ સન્દન્તિ પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ધમ્મતો યાવ ગોત્રભું, ઓકાસતો યાવ ભવગ્ગં સવન્તીતિ વા આસવા, એતં ધમ્મં એતઞ્ચ ઓકાસં અન્તોકરિત્વા પવત્તન્તીતિ અત્થો. અન્તોકરણત્થો હિ અયં આ-કારો. ચિરપારિવાસિકટ્ઠેન મદિરાદયો આસવા વિયાતિપિ આસવા. લોકસ્મિઞ્હિ ચિરપારિવાસિકા મદિરાદયો આસવાતિ વુચ્ચન્તિ. યદિ ચ ચિરપારિવાસિકટ્ઠેન આસવા, એતેયેવ ભવિતુમરહન્તિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય, ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસિ, અથ પચ્છા સમભવી''તિઆદિ.

આયતં વા સંસારદુક્ખં સવન્તિ પસવન્તીતિપિ આસવા, સમુચ્છિજ્જતિ એતેનાતિ સમુચ્છેદો. **પઞ્ઞા**તિ કામાસવાદીનં ચતુન્નં આસવાનં સમુચ્છેદે પઞ્ઞા.

**આનન્તરિકસમાધિમ્હિ ઞાણ**ન્તિ અત્તનો પવત્તિસમનન્તરં નિયમેનેવ ફલપ્પદાનતો આનન્તરિકોતિ લદ્ધનામો મગ્ગસમાધિ. ન હિ મગ્ગસમાધિમ્હિ ઉપ્પન્ને તસ્સ ફલુપ્પત્તિનિસેધકો કોચિ અન્તરાયો અત્થિ. યથાહ –

''અયઞ્ચ પુગ્ગલો સોતાપત્તિફલસચ્છિકિરિયાય પટિપન્નો અસ્સ, કપ્પસ્સ ચ ઉડ્ડહનવેલા અસ્સ, નેવ તાવ કપ્પો ઉડ્ડહેય્ય, યાવાયં પુગ્ગલો ન સોતાપત્તિફલં સચ્છિકરોતિ, અયં વુચ્ચતિ પુગ્ગલો ઠિતકપ્પી. સબ્બેપિ મગ્ગસમઙ્ગિનો પુગ્ગલા ઠિતકપ્પિનો''તિ (પુ॰ પ॰ ૧૭).

ઇદં તેન આનન્તરિકસમાધિના સમ્પયુત્તં ઞાણં.

**૩૩**. ઇમિના મગ્ગઞાણેન ફલપ્પત્તાનં અરિયાનંયેવ સમ્ભવતો ઇમસ્સ ઞાણસ્સ અનન્તરં અરણવિહારઞાણાદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્રાપિ ચ અરહતોયેવ સતતમેવ ચ સમ્ભવતો અરણવિહારે ઞાણં પઠમં ઉદ્દિટ્ઠં, તદનન્તરં નિરોધસ્સ અનાગામિઅરહન્તાનં સમ્ભવેપિ બહુસમ્ભારત્તા વિસેસેન ચ નિરોધસ્સ નિબ્બાનસમ્મતત્તા ચ નિરોધસમાપત્તિયા ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, તદનન્તરં પરિનિબ્બાનસ્સ કાલન્તરે પરિનિબ્બાનકાલં આહચ્ચ ઠિતત્તા દીઘકાલિકન્તિ પરિનિબ્બાને ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, તદનન્તરં સમસીસટ્ઠસ્સ સબ્બકિલેસખયાનન્તરં પરિનિબ્બાનકાલં આહચ્ચ ઠિતત્તા રસ્સકાલિકન્તિ સમસીસટ્ઠે ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **સન્તો ચાતિ ચ**-કારો

દસ્સનાધિપતેય્યઞ્ચ સન્તો વિહારાધિગમો ચ પણીતાધિમુત્તતા ચાતિ તીહિપિ પદેહિ સમ્બન્ધિતબ્બો. **દસ્સન**ન્તિ વિપસ્સનાઞાણં, અધિપતિયેવ આધિપતેય્યં, અધિપતિતો વા આગતત્તા આધિપતેય્યં, દસ્સનઞ્ચ તં આધિપતેય્યઞ્ચાતિ **દસ્સનાધિપતેય્યં**. વિહરતીતિ વિહારો, વિહરન્તિ તેન વાતિ વિહારો, અધિગમ્મતિ પાપુણીયતીતિ અધિગમો, વિહારો એવ અધિગમો **વિહારાધિગમો**. સો ચ કિલેસપરિળાહવિરહિતત્તા નિબ્બુતોતિ **સન્તો**. સો ચ અરહત્તફલસમાપત્તિપઞ્ઞા. ઉત્તમટ્ઠેન અતપ્પકટ્ઠેન ચ **પણીતો**, પધાનભાવં નીતોતિ વા પણીતો, પણીતે અધિમુત્તો વિસટ્ઠચિત્તો તપ્પરમો પણીતાધિમુત્તો, તસ્સ ભાવો **પણીતાધિમુત્તતા**. સા ચ ફલસમાપત્તાધિમુત્તા પુબ્બભાગપઞ્ઞા એવ.

**અરણવિહારે**તિ નિક્કિલેસવિહારે. રાગાદયો હિ રણન્તિ સત્તે ચુણ્ણેન્તિ પીળેન્તીતિ રણા, રણન્તિ એતેહિ સત્તા કન્દન્તિ પરિદેવન્તીતિ વા રણા. વુત્તો તિવિધોપિ વિહારો. નત્થિ એતસ્સ રણાતિ અરણો. વિવિધે પચ્ચનીકધમ્મે હરન્તિ એતેનાતિ વિહારો. તસ્મિં અરણે વિહારે. નિદ્દેસવારે (પટિ॰ મ॰ ૧.૮૨) વુત્તપઠમજ્ઝાનાદીનિ ચ પણીતાધિમુત્તતાય એવ સઙ્ગહિતાનિ. ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિતુકામતાય હિ પઠમજ્ઝાનાદિં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઞાનસમ્પયુત્તધમ્મે વિપસ્સતિ, યા ચ અરણવિભઙ્ગસુત્તન્તે (મ॰ નિ॰ ૩.૩૨૩ આદયો) ભગવતા દેસિતા અરણપટિપદા, સાપિ ઇમિનાવ સઙ્ગહિતાતિ વેદિતબ્બા . વુત્તઞ્હિ તત્થ ભગવતા –

> ‘‘અરણવિભઙ્ગં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ…પે॰… ન કામસુખં અનુયુઞ્જેય્ય હીનં ગમ્મં પોથુજ્જનિકં અનરિયં અનત્થસંહિતં, ન ચ અત્તકિલમથાનુયોગં અનુયુઞ્જેય્ય દુક્ખં અનરિયં અનત્થસંહિતં. એતે ખો, ભિક્ખવે, ઉભો અન્તે અનુપગમ્મ મજ્ઝિમા પટિપદા તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધા ચક્ખુકરણી ઞાણકરણી ઉપસમાય અભિઞ્ઞાય સમ્બોધાય નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. ઉસ્સાદનઞ્ચ જઞ્ઞા, અપસાદનઞ્ચ જઞ્ઞા, ઉસ્સાદનઞ્ચ ઞત્વા અપસાદનઞ્ચ ઞત્વા નેવુસ્સાદેય્ય ન અપસાદેય્ય, ધમ્મમેવ દેસેય્ય. સુખવિનિચ્છયં જઞ્ઞા, સુખવિનિચ્છયં ઞત્વા અજ્ઝત્તં સુખમનુયુઞ્જેય્ય, રહોવાદં ન ભાસેય્ય, સમ્મુખા ન ખીણં ભણે, અતરમાનોવ ભાસેય્ય નો તરમાનો, જનપદનિરુત્તિં નાભિનિવેસેય્ય, સમઞ્ઞં નાતિધાવેય્યાતિ. અયમુદ્દેસો અરણવિભઙ્ગસ્સ …પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, યો કામપટિસન્ધિસુખિનો સોમનસ્સાનુયોગં અનનુયોગો હીનં… પે॰… અનત્થસંહિતં, અદુક્ખો એસો ધમ્મો અવિઘાતો અનુપાયાસો અપરિળાહો સમ્માપટિપદા. તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો…પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, યો અત્તકિલમથાનુયોગં અનનુયોગો દુક્ખં અનરિયં અનત્થસંહિતં. અદુક્ખો એસો ધમ્મો …પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો. તત્ર, ભિક્ખવે, યાયં મજ્ઝિમા પટિપદા તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધા…પે॰… અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો…પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, યાયં નેવુસ્સાદના ન અપસાદના ધમ્મદેસના ચ, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો…પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, યદિદં નેક્ખમ્મસુખં પવિવેકસુખં ઉપસમસુખં સમ્બોધિસુખં, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો…પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, ય્વાયં રહોવાદો ભૂતો તચ્છો અત્થસંહિતો, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો …પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, ય્વાયં સમ્મુખા ખીણવાદો ભૂતો તચ્છો અત્થસંહિતો, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો… પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, યદિદં અતરમાનસ્સ ભાસિતં, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણો…પે॰… તત્ર, ભિક્ખવે, ય્વાયં જનપદનિરુત્તિયા ચ અનભિનિવેસો સમઞ્ઞાય ચ અનતિસારો, અદુક્ખો એસો ધમ્મો…પે॰… તસ્મા એસો ધમ્મો અરણોતિ. તસ્માતિહ, ભિક્ખવે, સરણઞ્ચ ધમ્મં જાનિસ્સામ, અરણઞ્ચ ધમ્મં જાનિસ્સામ. સરણઞ્ચ ધમ્મં ઞત્વા અરણઞ્ચ ધમ્મં ઞત્વા અરણં પટિપદં

પટિપજ્જિસ્સામાતિ એવઞ્હિ વો, ભિક્ખવે, સિક્ખિતબ્બં. સુભૂતિ ચ પન, ભિક્ખવે, કુલપુત્તો અરણપટિપદં પટિપન્નો''તિ.

તત્થ મજ્ઝિમા પટિપદા દસ્સનાધિપતેય્યેન ચ સન્તેન વિહારાધિગમેન ચ સઙ્ગહિતા. કામસુખં અત્તકિલમથં અનનુયોગો મજ્ઝિમા પટિપદા એવ. અરહતો હિ વિપસ્સનાપુબ્બભાગમજ્ઝિમા પટિપદા હોતિ, અરહત્તફલસમાપત્તિ અટ્ઠઙ્ગમગ્ગવસેન મજ્ઝિમા પટિપદા ચ. સેસા પન પણીતાધિમુત્તતાય એવ સઙ્ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. કિઞ્ચાપિ સબ્બેપિ અરહન્તો અરણવિહારિનો, અઞ્ઞે અરહન્તો ધમ્મં દેસેન્તા ''સમ્માપટિપન્ને સમ્માપટિપન્ના''તિ ''મિચ્છાપટિપન્ને મિચ્છાપટિપન્ના''તિ પુગ્ગલવસેનાપિ ઉસ્સાદનાપસાદનાનિ કત્વા ધમ્મં દેસેન્તિ. **સુભૂતિત્થેરો** પન ''અયં મિચ્છાપટિપદા, અયં સમ્માપટિપદા''તિ ધમ્મવસેનેવ ધમ્મં દેસેસિ. તેનેવ ભગવા તંયેવ અરણપટિપદં પટિપન્નોતિ ચ વણ્ણેસિ, ''એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં અરણવિહારીનં યદિદં સુભૂતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૯૮, ૨૦૧) ચ અરણવિહારીનં અગ્ગટ્ઠાને ઠપેસીતિ.

૩૪. **દ્વીહિ બલેહી**તિ સમથબલવિપસ્સનાબલેહિ. **સમન્નાગતત્તા**તિ યુત્તત્તા પરિપુણ્ણત્તા વા. **તયો ચા**તિ વિભત્તિવિપલ્લાસો, તિણ્ણઞ્ચાતિ વુત્તં હોતિ. **સઙ્ખારાનન્તિ** વચીસઙ્ખારકાયસઙ્ખારચિત્તસઙ્ખારાનં. **પટિપ્પસ્સદ્ધિયા**તિ પટિપ્પસ્સદ્ધત્થં નિરોધત્થં, અપ્પવત્તત્થન્તિ વુત્તં હોતિ. **સોળસહી**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનિ અટ્ઠ, મગ્ગફલાનિ અટ્ઠાતિ સોળસહિ. **ઞાણચરિયાહી**તિ ઞાણપ્પવત્તીહિ. **નવહી**તિ રૂપારૂપાવચરસમાધિ તદુપચારો ચાતિ નવહિ. **વસિભાવતા પઞ્ઞા**તિ લહુતા, યથાસુખવત્તનં ઇસ્સરિયં વસો, સો અસ્સ અત્થીતિ વસી, વસિનો ભાવો વસિભાવો, વસિભાવો એવ વસિભાવતા, યથા પાટિકુલ્યમેવ પાટિકુલ્યતા. એવંવિધા પઞ્ઞા વસિભાવતાય પઞ્ઞાતિ વા અત્થો. સિ-કારં દીઘં કત્વા ચ પઠન્તિ. સમન્નાગતત્તા ચ પટિપ્પસ્સદ્ધિયા ચ ઞાણચરિયાહિ ચ સમાધિચરિયાહિ ચાતિ ચ-કારો સમ્બન્ધિતબ્બો.

**નિરોધસમાપત્તિયા ઞાણન્તિ** અનાગામિઅરહન્તાનં નિરોધસમાપત્તિનિમિત્તં ઞાણં, યથા અજિનમ્હિ હઞ્ઞતે દીપીતિ. **નિરોધસમાપત્તી**તિ ચ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ અભાવમત્તં, ન કોચિ ધમ્મો, પઞ્ઞત્તિમત્તં અભાવમત્તત્તા નિરોધોતિ ચ. સમાપજ્જન્તેન સમાપજ્જીયતિ નામાતિ સમાપત્તીતિ ચ વુચ્ચતિ.

૩૫. **સમ્પજાનસ્સા**તિ સમ્મા પકારેહિ જાનાતીતિ સમ્પજાનો. તસ્સ સમ્પજાનસ્સ. **પવત્તપરિયાદાને**તિ પવત્તનં પવત્તં, સમુદાચારોતિ અત્થો. કિલેસપવત્તં ખન્ધપવત્તઞ્ચ. તસ્સ પવત્તસ્સ પરિયાદાનં પરિક્ખયો અપ્પવત્તિ પવત્તપરિયાદાનં. તસ્મિં પવત્તપરિયાદાને. **પરિનિબ્બાને ઞાણન્તિ** અરહતો કામચ્છન્દાદીનં પરિનિબ્બાનં અપ્પવત્તં અનુપાદિસેસપરિનિબ્બાનઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં કિલેસપરિનિબ્બાને ખન્ધપરિનિબ્બાને ચ પવત્તં ઞાણં.

૩૬. **સબ્બધમ્માનન્તિ** સબ્બેસં તેભૂમકધમ્માનં. **સમ્મા સમુચ્છેદે**તિ સન્તતિસમુચ્છેદવસેન સુટ્ઠુ નિરોધે. **નિરોધે ચ અનુપટ્ઠાનતા**તિ નિરોધે ગતે પુન ન ઉપટ્ઠાનતાય, પુન અનુપ્પત્તિયન્તિ અત્થો. સમ્માસમુચ્છેદે ચ નિરોધે ચ અનુપટ્ઠાનતા ચાતિ ચ-કારો સમ્બન્ધિતબ્બો.

**સમસીસટ્ઠે ઞાણન્તિ** નેક્ખમ્માદીનિ સત્તતિંસ સમાનિ, તણ્હાદીનિ તેરસ સીસાનિ. પચ્ચનીકધમ્માનં સમિતત્તા સમાનિ, યથાયોગં પધાનત્તા ચ કોટિત્તા ચ સીસાનિ. એકસ્મિં ઇરિયાપથે વા એકસ્મિં રોગે વા સભાગસન્તતિવસેન એકસ્મિં જીવિતિન્દ્રિયે વા નેક્ખમ્માદીનિ સમાનિ ચ સદ્ધાદીનિ સીસાનિ ચ અસ્સ સન્તીતિ

સમસીસી, સમસીસિસ્સ અત્થો સમસીસટ્ઠો. તસ્મિં સમસીસટ્ઠે, સમસીસિભાવેતિ અત્થો. એકસ્મિં ઇરિયાપથે રોગે વા સભાગસન્તતિવસેન જીવિતે વા વિપસ્સનં આરભિત્વા તસ્મિંયેવ ઇરિયાપથે રોગે સભાગજીવિતે વા ચત્તારિ મગ્ગફલાનિ પત્વા, તસ્મિંયેવ પરિનિબ્બાયન્તસ્સ અરહતોયેવ સમસીસિભાવો હોતીતિ તસ્મિં સમસીસિભાવે ઞાણન્તિ વુત્તં હોતિ. વુત્તઞ્ચ પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિયં (પુ॰ પ॰ ૧૬), તસ્સા ચ અટ્ઠકથાયં (પુ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧૬) –

‘‘કતમો ચ પુગ્ગલો સમસીસી? યસ્સ પુગ્ગલસ્સ અપુબ્બં અચરિમં આસવપરિયાદાનઞ્ચ હોતિ જીવિતપરિયાદાનઞ્ચ. અયં વુચ્ચતિ પુગ્ગલો સમસીસી’’તિ (પુ॰ પ॰ ૧૬).

‘‘સમસીસિનિદ્દેસે **અપુબ્બં અચરિમ**ન્તિ અપુરે અપચ્છા, સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નવસેન એકવારંયેવ, એકકાલંયેવાતિ અત્થો. **પરિયાદાન**ન્તિ પરિક્ખયો. **અય**ન્તિ અયં પુગ્ગલો સમસીસી નામ વુચ્ચતિ. સો પનેસ તિવિધો હોતિ ઇરિયાપથસમસીસી રોગસમસીસી જીવિતસમસીસીતિ. તત્થ યો ચઙ્કમન્તોવ વિપસ્સનં આરભિત્વા અરહત્તં પત્વા ચઙ્કમન્તોવ પરિનિબ્બાતિ, યો ઠિતકોવ વિપસ્સનં આરભિત્વા અરહત્તં પત્વા ઠિતકોવ પરિનિબ્બાતિ, યો નિસિન્નોવ વિપસ્સનં આરભિત્વા અરહત્તં પત્વા નિસિન્નોવ પરિનિબ્બાતિ, યો નિપન્નોવ વિપસ્સનં આરભિત્વા અરહત્તં પત્વા નિપન્નોવ પરિનિબ્બાતિ, અયં **ઇરિયાપથસમસીસી** નામ. યો પન એકં રોગં પત્વા અન્તોરોગેયેવ વિપસ્સનં આરભિત્વા અરહત્તં પત્વા તેનેવ રોગેન પરિનિબ્બાતિ, અયં **રોગસમસીસી** નામ. કતરો જીવિતસમસીસી? તેરસ સીસાનિ. તત્થ કિલેસસીસં અવિજ્જં અરહત્તમગ્ગો પરિયાદિયતિ, પવત્તસીસં જીવિતિન્દ્રિયં ચુતિચિત્તં પરિયાદિયતિ, અવિજ્જાપરિયાદાયકં ચિત્તં જીવિતિન્દ્રિયં પરિયાદાતું ન સક્કોતિ, જીવિતિન્દ્રિયપરિયાદાયકં ચિત્તં અવિજ્જં પરિયાદાતું ન સક્કોતિ. અવિજ્જાપરિયાદાયકં ચિત્તં અઞ્ઞં, જીવિતિન્દ્રિયપરિયાદાયકં ચિત્તં અઞ્ઞં. યસ્સ ચેતં સીસદ્વયં સમં પરિયાદાનં ગચ્છતિ, સો **જીવિતસમસીસી** નામ. કથમિદં સમં હોતીતિ? વારસમતાય. યસ્મિઞ્હિ વારે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ. સોતાપત્તિમગ્ગે પઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણાનિ, સકદાગામિમગ્ગે પઞ્ચ, અનાગામિમગ્ગે પઞ્ચ, અરહત્તમગ્ગે ચત્તારીતિ એકૂનવીસતિમે પચ્ચવેક્ખણઞાણે પતિટ્ઠાય ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા પરિનિબ્બાયતિ. ઇમાય વારસમતાય એવ ઉભયસીસપરિયાદાનમ્પિ સમં હોતિ નામ. તેનાયં પુગ્ગલો ‘જીવિતસમસીસી’તિ વુચ્ચતિ. અયમેવ ચ ઇધ અધિપ્પેતો’’તિ.

**૩૭**. ઇદાનિ યસ્મા સુતમયસીલમયભાવનામયઞાણાનિ વટ્ટપાદકાનિ સલ્લેખા નામ ન હોન્તિ, લોકુત્તરપાદકાનેવ એતાનિ ચ અઞ્ઞાનિ ચ ઞાણાનિ સલ્લેખાતિ વુચ્ચન્તિ, તસ્મા પચ્ચનીકસલ્લેખનાકારેન પવત્તાનિ ઞાણાનિ દસ્સેતું સમસીસટ્ઠે ઞાણાનન્તરં સલ્લેખટ્ઠે ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **પુથુનાનત્તતેજપરિયાદાને પઞ્ઞા**તિ લોકુત્તરેહિ અસમ્મિસ્સટ્ઠેન પુથૂનં રાગાદીનઞ્ચ નાનત્તાનં નાનાસભાવાનં કામચ્છન્દાદીનઞ્ચ સન્તાપનટ્ઠેન ‘‘તેજા’’તિ લદ્ધનામાનં દુસ્સીલ્યાદીનઞ્ચ પરિયાદાને ખેપને પઞ્ઞા, નેક્ખમ્માદિમ્હિ સત્તતિંસભેદે ધમ્મે પઞ્ઞાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા પુથુભૂતા નાનત્તભૂતા ચ તેજા એવ તેસં પુથુભૂતાનં નાનત્તભૂતાનં દુસ્સીલ્યાદીનં પઞ્ચન્નં તેજાનં પરિયાદાને પઞ્ઞાતિ અત્થો. તેજેહિયેવ પુથૂનં નાનત્તાનઞ્ચ સઙ્ગહં નિદ્દેસવારે પકાસયિસ્સામ.

**સલ્લેખટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ પચ્ચનીકધમ્મે સલ્લેખતિ સમુચ્છિન્દતીતિ સલ્લેખો, તસ્મિં નેક્ખમ્માદિકે સત્તતિંસપ્પભેદે સલ્લેખસભાવે ઞાણં. ‘‘પરે વિહિંસકા ભવિસ્સન્તિ, મયમેત્થ અવિહિંસકા ભવિસ્સામાતિ સલ્લેખો કરણીયો’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૮૩) નયેન ભગવતા સલ્લેખસુત્તન્તે વુત્તો ચતુચત્તાલીસભેદોપિ સલ્લેખો ઇમિના સઙ્ગહિતોયેવાતિ વેદિતબ્બો.

૩૮. ઇદાનિ સલ્લેખે ઠિતેન કત્તબ્બં સમ્મપ્પધાનવીરિયં દસ્સેતું તદનન્તરં વીરિયારમ્ભે ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **અસલ્લીનત્તપહિતત્તપગ્ગહટ્ઠે**તિ કોસજ્જવસેન અસલ્લીનો અસઙ્કુચિતો અત્તા અસ્સાતિ અસલ્લીનત્તો. **અત્તા**તિ ચિત્તં. યથાહ –

> ‘‘ઉદકઞ્હિ નયન્તિ નેત્તિકા, ઉસુકારા નમયન્તિ તેજનં;
> દારું નમયન્તિ તચ્છકા, અત્તાનં દમયન્તિ પણ્ડિતા’’તિ. આદિ (ધ॰ પ॰ ૮૦-૮૨) –

કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખતાય પહિતો પેસિતો વિસ્સટ્ઠો અત્તા એતેનાતિ પહિતત્તો. **અત્તા**તિ અત્તભાવો. યથાહ – ‘‘યા પન ભિક્ખુની અત્તાનં વધિત્વા વધિત્વા રોદેય્યા’’તિઆદિ (પાચિ॰ ૮૮૦) . અસલ્લીનત્તો ચ સો પહિતત્તો ચાતિ અસલ્લીનત્તપહિતત્તો. સહજાતધમ્મે પગ્ગણ્હાતિ ઉપત્થમ્ભેતીતિ પગ્ગહો, પગ્ગહો એવ અત્થો પગ્ગહટ્ઠો, પગ્ગહસભાવોતિ અત્થો. અસલ્લીનત્તપહિતત્તસ્સ પગ્ગહટ્ઠો અસલ્લીનત્તપહિતત્તપગ્ગહટ્ઠો. તસ્મિં અસલ્લીનત્તપહિતત્તપગ્ગહટ્ઠે. ‘‘તસ્માતિહ, ભિક્ખવે, તુમ્હેપિ અપ્પટિવાનં પદહેય્યાથ. કામં તચો ચ ન્હારુ ચ અટ્ઠિ ચ અવસિસ્સતુ, ઉપસુસ્સતુ સરીરે મંસલોહિતં. યં તં પુરિસથામેન પુરિસવીરિયેન પુરિસપરક્કમેન પત્તબ્બં, ન તં અપાપુણિત્વા વીરિયસ્સ સણ્ઠાનં ભવિસ્સતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૫) વુત્તત્તા અસલ્લીનત્તપહિતત્તવચનેન પધાનસ્મિં અપ્પટિવાનિતા અનિવત્તનતા વુત્તા. પગ્ગહટ્ઠવચનેન પન કોસજ્જુદ્ધચ્ચવિમુત્તં સમપ્પવત્તં વીરિયં વુત્તં.

**વીરિયારમ્ભે ઞાણ**ન્તિ વીરભાવો વીરિયં, વીરાનં વા કમ્મં, વિધિના વા નયેન ઉપાયેન ઈરયિતબ્બં પવત્તયિતબ્બન્તિ વીરિયં. તદેતં ઉસ્સાહલક્ખણં, સહજાતાનં ધમ્માનં ઉપત્થમ્ભનરસં, અસંસીદનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, ‘‘સંવિગ્ગો યોનિસો પદહતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૩) વચનતો સંવેગપદટ્ઠાનં, વીરિયારમ્ભવત્થુપદટ્ઠાનં વા. સમ્મા આરદ્ધં સબ્બસમ્પત્તીનં મૂલં હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. વીરિયસઙ્ખાતો આરમ્ભો વીરિયારમ્ભો. ઇમિના સેસારમ્ભે પટિક્ખિપતિ. અયઞ્હિ **આરમ્ભ**સદ્દો કમ્મે આપત્તિયં કિરિયાયં વીરિયે હિંસાયં વિકોપનેતિ અનેકેસુ અત્થેસુ આગતો.

> ‘‘યંકિઞ્ચિ દુક્ખં સમ્ભોતિ, સબ્બં આરમ્ભપચ્ચયા;
> આરમ્ભાનં નિરોધેન, નત્થિ દુક્ખસ્સ સમ્ભવો’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૭૪૯) –

એત્થ હિ કમ્મં આરમ્ભોતિ આગતં. ‘‘આરમ્ભતિ ચ વિપ્પટિસારી ચ હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૪૨; પુ॰ પ॰ ૧૯૧) એત્થ આપત્તિ. ‘‘મહાયઞ્ઞા મહારમ્ભા, ન તે હોન્તિ મહપ્ફલા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૯; સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૦) એત્થ યૂપુસ્સાપનાદિકિરિયા. ‘‘આરમ્ભથ નિક્કમથ, યુઞ્જથ બુદ્ધસાસને’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫) એત્થ વીરિયં. ‘‘સમણં ગોતમં ઉદ્દિસ્સ પાણં આરમ્ભન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૫૧-૫૨) એત્થ હિંસા. ‘‘બીજગામભૂતગામસમારમ્ભા પટિવિરતો હોતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૦; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૩) એત્થ છેદનભઞ્જનાદિકં વિકોપનં. ઇધ પન વીરિયમેવ અધિપ્પેતં. તેન વુત્તં ‘‘વીરિયસઙ્ખાતો આરમ્ભો વીરિયારમ્ભો’’તિ. વીરિયઞ્હિ આરભનકવસેન આરમ્ભોતિ વુચ્ચતિ. તસ્મિં વીરિયારમ્ભે ઞાણં. અસલ્લીનત્તા પહિતત્તાતિપિ પઠન્તિ, અસલ્લીનભાવેન પહિતભાવેનાતિ અત્થો. પુરિમપાઠોયેવ સુન્દરો. કેચિ પન ‘‘સતિધમ્મવિચયવીરિયપીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનં સમતા અસલ્લીનત્તતા, સતિસમાધિપસ્સદ્ધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનં સમતા પહિતત્તતા, સત્તન્નં સમ્બોજ્ઝઙ્ગાનં સમતા પગ્ગહટ્ઠો’’તિ વણ્ણયન્તિ.

૩૯. ઇદાનિ સમ્માવાયામસિદ્ધં મગ્ગફલં પત્તેન લોકહિતત્થં ધમ્મદેસના કાતબ્બાતિ દસ્સેતું તદનન્તરં અત્થસન્દસ્સને ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **નાનાધમ્મપ્પકાસનતા**તિ સબ્બસઙ્ખતાસઙ્ખતવસેન નાનાધમ્માનં પકાસનતા દીપનતા દેસનતા. **પકાસનતા**તિ ચ પકાસના એવ. **અત્થસન્દસ્સને**તિ નાનાઅત્થાનં પરેસં સન્દસ્સને. ધમ્મા ચ અત્થા ચ તે એવ.

૪૦. ઇદાનિ પરેસં ધમ્મિયા કથાય સન્દસ્સેન્તસ્સ તસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ યથાસભાવધમ્મદેસનાકારણં દસ્સનવિસુદ્ધિં દસ્સેતું તદનન્તરં દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **સબ્બધમ્માનં એકસઙ્ગહતા નાનત્તેકત્તપટિવેધે**તિ સબ્બેસં સઙ્ખતાસઙ્ખતધમ્માનં એકસઙ્ગહતાય ચ કામચ્છન્દાદીનં નાનત્તસ્સ ચ નેક્ખમ્માદીનં એકત્તસ્સ ચ પટિવેધો, અભિસમયોતિ અત્થો. સો પન મગ્ગપઞ્ઞા ફલપઞ્ઞા ચ. મગ્ગપઞ્ઞા સચ્ચાભિસમયક્ખણે સચ્ચાભિસમયવસેન પટિવિજ્ઝતીતિ પટિવેધો, ફલપઞ્ઞા પટિવિદ્ધત્તા પટિવેધો. **એકસઙ્ગહતા**તિ એત્થ જાતિસઙ્ગહો, સઞ્જાતિસઙ્ગહો, કિરિયાસઙ્ગહો, ગણનસઙ્ગહોતિ ચતુબ્બિધો સઙ્ગહો. તત્થ ‘‘સબ્બે ખત્તિયા આગચ્છન્તુ, સબ્બે બ્રાહ્મણા, સબ્બે વેસ્સા, સબ્બે સુદ્દા આગચ્છન્તુ’’, ‘‘યા, ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાચા, યો ચ સમ્માકમ્મન્તો, યો ચ સમ્માઆજીવો, ઇમે ધમ્મા સીલક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) અયં **જાતિસઙ્ગહો** નામ. ‘‘એકજાતિકા આગચ્છન્તૂ’’તિ વુત્તટ્ઠાને વિય હિ ઇધ સબ્બે જાતિયા એકસઙ્ગહિતા. ‘‘સબ્બે કોસલકા આગચ્છન્તુ, સબ્બે માગધિકા, સબ્બે ભારુકચ્છકા આગચ્છન્તુ’’, ‘‘યો, ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાયામો, યા ચ સમ્માસતિ, યો ચ સમ્માસમાધિ, ઇમે ધમ્મા સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) અયં **સઞ્જાતિસઙ્ગહો** નામ. ‘‘એકટ્ઠાને જાતા સંવટ્ઠા આગચ્છન્તૂ’’તિ વુત્તટ્ઠાને વિય હિ ઇધ સબ્બે જાતિટ્ઠાનેન નિવુત્થોકાસેન એકસઙ્ગહિતા. ‘‘સબ્બે હત્થારોહા આગચ્છન્તુ, સબ્બે અસ્સારોહા આગચ્છન્તુ, સબ્બે રથિકા આગચ્છન્તુ’’, ‘‘યા, ચાવુસો વિસાખ, સમ્માદિટ્ઠિ, યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો, ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) અયં **કિરિયાસઙ્ગહો** નામ. સબ્બેવ હિ તે અત્તનો કિરિયાકરણેન એકસઙ્ગહિતા. ‘‘ચક્ખાયતનં કતમં ખન્ધગણનં ગચ્છતિ, ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધગણનં ગચ્છતિ. હઞ્ચિ ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધગણનં ગચ્છતિ, તેન વત રે વત્તબ્બે ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધેન સઙ્ગહિત’’ન્તિ (કથા॰ ૪૭૧) અયં **ગણનસઙ્ગહો** નામ. અયમિધ અધિપ્પેતો. તથટ્ઠાદીસુ દ્વાદસસુ આકારેસુ વિસું વિસું એકેન સઙ્ગહો ગણનપરિચ્છેદો એતેસન્તિ એકસઙ્ગહા, એકસઙ્ગહાનં ભાવો એકસઙ્ગહતા.

**દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણ**ન્તિ મગ્ગફલઞાણં દસ્સનં. દસ્સનમેવ વિસુદ્ધિ દસ્સનવિસુદ્ધિ, દસ્સનવિસુદ્ધિ એવ ઞાણં દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણં. મગ્ગઞાણં વિસુજ્ઝતીતિ દસ્સનવિસુદ્ધિ, ફલઞાણં વિસુદ્ધત્તા દસ્સનવિસુદ્ધિ.

૪૧. ઇદાનિ દસ્સનવિસુદ્ધિસાધકાનિ વિપસ્સનાઞાણાનિ દ્વિધા દસ્સેતું તદનન્તરં ખન્તિઞાણપરિયોગાહણઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **વિદિતત્તા પઞ્ઞા**તિ રૂપક્ખન્ધાદીનં અનિચ્ચાદિતો વિદિતત્તા પવત્તા પઞ્ઞા. **ખન્તિઞાણ**ન્તિ વિદિતમેવ ખમતીતિ ખન્તિ, ખન્તિ એવ ઞાણં ખન્તિઞાણં. એતેન અધિવાસનખન્તિં પટિક્ખિપતિ. એતં કલાપસમ્મસનાદિવસેન પવત્તં તરુણવિપસ્સનાઞાણં.

૪૨. **ફુટ્ઠત્તા પઞ્ઞા**તિ રૂપક્ખન્ધાદીનં અનિચ્ચાદિવસેન ઞાણફસ્સેન ફુટ્ઠત્તા પવત્તા પઞ્ઞા. **પરિયોગાહણે ઞાણ**ન્તિ ફુટ્ઠમેવ પરિયોગાહતિ પવિસતીતિ પરિયોગાહણં ઞાણં. ગા-કારં રસ્સં કત્વાપિ પઠન્તિ. એતં ભઙ્ગાનુપસ્સનાદિવસેન પવત્તં તિક્ખવિપસ્સનાઞાણં. કેચિ પન ‘‘વિપસ્સનાઞાણમેવ સદ્ધાવાહિસ્સ ખન્તિઞાણં, પઞ્ઞાવાહિસ્સ પરિયોગાહણઞાણ’’ન્તિ વદન્તિ. એવં સન્તે એતાનિ દ્વે ઞાણાનિ એકસ્સ ન સમ્ભવન્તિ , તદસમ્ભવે એકસ્સ સાવકસ્સ સત્તસટ્ઠિ સાવકસાધારણઞાણાનિ ન સમ્ભવન્તિ, તસ્મા તં ન યુજ્જતિ.

૪૩. ઇદાનિ યસ્મા પુથુજ્જના સેક્ખા ચ વિપસ્સનૂપગે ખન્ધાદયો ધમ્મે સકલે એવ સમ્મસન્તિ, ન તેસં એકદેસં, તસ્મા તેસં પદેસવિહારો ન લબ્ભતિ, અરહતોયેવ યથારુચિ પદેસવિહારો લબ્ભતીતિ દસ્સનવિસુદ્ધિસાધકાનિ ઞાણાનિ વત્વા તદનન્તરં અરહતો દસ્સનવિસુદ્ધિસિદ્ધં પદેસવિહારઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **સમોદહને પઞ્ઞા**તિ ખન્ધાદીનં એકદેસસ્સ વેદનાધમ્મસ્સ સમોદહનપઞ્ઞા, સમ્પિણ્ડનપઞ્ઞા રાસિકરણપઞ્ઞા. સમોધાને પઞ્ઞાતિપિ પાઠો, સોયેવ અત્થો.

**પદેસવિહારે ઞાણ**ન્તિ ખન્ધાદીનં પદેસેન એકદેસેન અવયવેન વિહારો પદેસવિહારો, તસ્મિં પદેસવિહારે ઞાણં. તત્થ **પદેસો** નામ ખન્ધપદેસો આયતનધાતુસચ્ચઇન્દ્રિયપચ્ચયાકારસતિપટ્ઠાનઝાનનામરૂપધમ્મપદેસોતિ નાનાવિધો. એવં નાનાવિધો ચેસ વેદના એવ. કથં? પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં વેદનાક્ખન્ધવસેન ખન્ધેકદેસો, દ્વાદસન્નં આયતનાનં વેદનાવસેન ધમ્માયતનેકદેસો, અટ્ઠારસન્નં ધાતૂનં વેદનાવસેન ધમ્મધાતેકદેસો, ચતુન્નં સચ્ચાનં વેદનાવસેન દુક્ખસચ્ચેકદેસો, બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયાનં પઞ્ચવેદનિન્દ્રિયવસેન ઇન્દ્રિયેકદેસો, દ્વાદસન્નં પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનં ફસ્સપચ્ચયા વેદનાવસેન પચ્ચયાકારેકદેસો, ચતુન્નં સતિપટ્ઠાનાનં વેદનાનુપસ્સનાવસેન સતિપટ્ઠાનેકદેસો, ચતુન્નં ઝાનાનં સુખઉપેક્ખાવસેન ઝાનેકદેસો, નામરૂપાનં વેદનાવસેન નામરૂપેકદેસો, કુસલાદીનં સબ્બધમ્માનં વેદનાવસેન ધમ્મેકદેસોતિ એવં વેદના એવ ખન્ધાદીનં પદેસો, તસ્સા વેદનાય એવ પચ્ચવેક્ખણવસેન પદેસવિહારો.

૪૪. ઇદાનિ યસ્મા સમાધિભાવનામયઞાણાદીનિ ભાવેન્તા પુથુજ્જના સેક્ખા ચ તે તે ભાવેતબ્બભાવનાધમ્મે અધિપતી જેટ્ઠકે કત્વા તેન તેન પહાતબ્બે તપ્પચ્ચનીકે નાનાસભાવે ધમ્મે અનેકાદીનવે આદીનવતો પચ્ચવેક્ખિત્વા તસ્સ તસ્સ ભાવનાધમ્મસ્સ વસેન ચિત્તં પતિટ્ઠપેત્વા તે તે પચ્ચનીકધમ્મે પજહન્તિ. પજહન્તા વિપસ્સનાકાલે સબ્બસઙ્ખારે સુઞ્ઞતો દિસ્વા પચ્છા સમુચ્છેદેન પજહન્તિ, તથા પજહન્તા ચ એકાભિસમયવસેન સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝન્તા પજહન્તિ. યથાવુત્તેહેવ આકારેહિ સબ્બેપિ અરિયા યથાયોગં પટિપજ્જન્તિ, તસ્મા પદેસવિહારઞાણાનન્તરં સઞ્ઞાવિવટ્ટઞાણાદીનિ છ ઞાણાનિ યથાક્કમેન ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **અધિપતત્તા પઞ્ઞા**તિ નેક્ખમ્માદીનં અધિપતિભાવેન નેક્ખમ્માદીનિ અધિકાનિ કત્વા તદધિકભાવેન પવત્તા પઞ્ઞાતિ અત્થો. **સઞ્ઞાવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ સઞ્ઞાય વિવટ્ટનં પરાવટ્ટનં પરમ્મુખભાવોતિ સઞ્ઞાવિવટ્ટો, યાય સઞ્ઞાય તે તે ભાવનાધમ્મે અધિપતિં કરોતિ, તાય સઞ્ઞાય હેતુભૂતાય, કરણભૂતાય વા તતો તતો કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટને ઞાણન્તિ વુત્તં હોતિ. એત્તો વિવટ્ટોતિ અવુત્તેપિ યતો વિવટ્ટતિ, તતો એવ વિવટ્ટોતિ ગય્હતિ યથા વિવટ્ટનાનુપસ્સનાય. સા પન સઞ્ઞા સઞ્જાનનલક્ખણા, તદેવેતન્તિ પુન સઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણરસા દારુઆદીસુ તચ્છકાદયો વિય, યથાગહિતનિમિત્તવસેન અભિનિવેસકરણપચ્ચુપટ્ઠાના હત્થિદસ્સકઅન્ધા વિય, આરમ્મણે અનોગાળ્હવુત્તિતાય અચિરટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાના વા વિજ્જુ વિય, યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના તિણપુરિસકેસુ મિગપોતકાનં પુરિસાતિ ઉપ્પન્નસઞ્ઞા વિય.

૪૫. **નાનત્તે પઞ્ઞા**તિ નાનાસભાવે ભાવેતબ્બતો અઞ્ઞસભાવે કામચ્છન્દાદિકે આદીનવદસ્સનેન પવત્તા પઞ્ઞા. **નાનત્તે**તિ ચ નિમિત્તત્થે ભુમ્મવચનં. નાનત્તપ્પહાનં વા નાનત્તં, નાનત્તપ્પહાનનિમિત્તં નાનત્તપ્પહાનહેતુ નેક્ખમ્માદીસુ પઞ્ઞાતિ અધિપ્પાયો. **ચેતોવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ ચેતસો કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટનં નેક્ખમ્માદીસુ ઞાણં. **ચેતો**તિ ચેત્થ ચેતના અધિપ્પેતા. સા ચેતનાભાવલક્ખણા, અભિસન્દહનલક્ખણા વા, આયૂહનરસા, સંવિદહનપચ્ચુપટ્ઠાના સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધકા જેટ્ઠસિસ્સમહાવડ્ઢકિઆદયો વિય. અચ્ચાયિકકમ્માનુસ્સરણાદીસુ ચ પનાયં સમ્પયુત્તાનં ઉસ્સાહનભાવેન પાકટા હોતિ.

૪૬. **અધિટ્ઠાને પઞ્ઞા**તિ નેક્ખમ્માદિવસેન ચિત્તસ્સ પતિટ્ઠાપને પઞ્ઞા. **ચિત્તવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ કામચ્છન્દાદિપહાનવસેન ચિત્તસ્સ વિવટ્ટને ઞાણં . ચિત્તઞ્ચેત્થ વિજાનનલક્ખણં, પુબ્બઙ્ગમરસં, સન્ધાનપચ્ચુપટ્ઠાનં, નામરૂપપદટ્ઠાનં.

૪૭. **સુઞ્ઞતે પઞ્ઞા**તિ અત્તત્તનિયસુઞ્ઞતાય અનત્તાનત્તનિયે પવત્તા અનત્તાનુપસ્સના પઞ્ઞા. **ઞાણવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ ઞાણમેવ અભિનિવેસતો વિવટ્ટતીતિ વિવટ્ટો, તં ઞાણવિવટ્ટભૂતં ઞાણં.

૪૮. **વોસગ્ગે પઞ્ઞા**તિ એત્થ વોસજ્જતીતિ વોસગ્ગો, કામચ્છન્દાદીનં વોસગ્ગો નેક્ખમ્માદિમ્હિ પઞ્ઞા. **વિમોક્ખવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ કામચ્છન્દાદિકેહિ વિમુચ્ચતીતિ વિમોક્ખો, વિમોક્ખો એવ વિવટ્ટો વિમોક્ખવિવટ્ટો, સો એવ ઞાણં.

૪૯. **તથટ્ઠે પઞ્ઞા**તિ એકેકસ્સ સચ્ચસ્સ ચતુબ્બિધે ચતુબ્બિધે અવિપરીતસભાવે કિચ્ચવસેન અસમ્મોહતો પવત્તા પઞ્ઞા. **સચ્ચવિવટ્ટે ઞાણ**ન્તિ ચતૂસુ સચ્ચેસુ દુભતો વુટ્ઠાનવસેન વિવટ્ટતીતિ સચ્ચવિવટ્ટો, સો એવ ઞાણં. એકમેવ ઞાણં અધિપતિકતધમ્મવસેન સઞ્ઞાવિવટ્ટોતિ, પહાતબ્બધમ્મવસેન ચેતોવિવટ્ટોતિ, ચિત્તપતિટ્ઠાપનવસેન ચિત્તવિવટ્ટોતિ, પચ્ચનીકપહાનવસેન વિમોક્ખવિવટ્ટોતિ એવં ચતુધા વુત્તં. અનત્તાનુપસ્સનાવ સુઞ્ઞતાકારવસેન ‘‘ઞાણવિવટ્ટે ઞાણ’’ન્તિ વુત્તા. મગ્ગઞાણમેવ હેટ્ઠા ‘‘મગ્ગે ઞાણ’’ન્તિ ચ, ‘‘આનન્તરિકસમાધિમ્હિ ઞાણ’’ન્તિ ચ દ્વિધા વુત્તં, વિવટ્ટનાકારવસેન ‘‘સચ્ચવિવટ્ટે ઞાણ’’ન્તિ વુત્તં.

૫૦. ઇદાનિ તસ્સ સચ્ચવિવટ્ટઞાણવસેન પવત્તસ્સ આસવાનં ખયે ઞાણસ્સ વસેન પવત્તાનિ કમતો છ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થાપિ લોકપાકટાનુભાવત્તા અતિવિમ્હાપનન્તિ પઠમં ઇદ્ધિવિધઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, ચેતોપરિયઞાણસ્સ વિસયતો દિબ્બસોતઞાણં ઓળારિકવિસયન્તિ દુતિયં દિબ્બસોતઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, સુખુમવિસયત્તા તતિયં ચેતોપરિયઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તીસુ વિજ્જાસુ પુબ્બેનિવાસચ્છાદકાતીતતમવિનોદકત્તા પઠમં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, પચ્ચુપ્પન્નાનાગતતમવિનોદકત્તા દુતિયં દિબ્બચક્ખુઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, સબ્બતમસમુચ્છેદકત્તા તતિયં આસવાનં ખયે ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. તત્થ **કાયમ્પી**તિ રૂપકાયમ્પિ. **ચિત્તમ્પી**તિ પાદકજ્ઝાનચિત્તમ્પિ. **એકવવત્થાનતા**તિ પરિકમ્મચિત્તેન એકતો ઠપનતાય ચ દિસ્સમાનકાયેન, અદિસ્સમાનકાયેન વા ગન્તુકામકાલે યથાયોગં કાયસ્સપિ ચિત્તસ્સપિ મિસ્સીકરણતાય ચાતિ વુત્તં હોતિ. **કાયો**તિ ચેત્થ સરીરં. સરીરઞ્હિ અસુચિસઞ્ચયતો કુચ્છિતાનં કેસાદીનઞ્ચેવ ચક્ખુરોગાદીનં રોગસતાનઞ્ચ આયભૂતતો કાયોતિ વુચ્ચતિ. **સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચા**તિ એત્થ ચતુત્થજ્ઝાનસમ્પયુત્તં એકંયેવ સઞ્ઞં આકારનાનત્તતો દ્વિધા કત્વા સમુચ્ચયત્થો ચ-સદ્દો પયુત્તો. ચતુત્થજ્ઝાનસ્મિઞ્હિ ઉપેક્ખા સન્તત્તા સુખન્તિ વુત્તા, તંસમ્પયુત્તા સઞ્ઞા સુખસઞ્ઞા. સાયેવ નીવરણેહિ ચેવ વિતક્કાદિપચ્ચનીકેહિ ચ વિમુત્તત્તા લહુસઞ્ઞા. **અધિટ્ઠાનવસેના**તિ અધિકં કત્વા ઠાનવસેન, પવિસનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. અધિટ્ઠાનવસેન ચાતિ ચ-સદ્દો સમ્બન્ધિતબ્બો. એત્તાવતા સબ્બપ્પકારસ્સ ઇદ્ધિવિધસ્સ યથાયોગં કારણં વુત્તં.

**ઇજ્ઝનટ્ઠે પઞ્ઞા**તિ ઇજ્ઝનસભાવે પઞ્ઞા. **ઇદ્ધિવિધે ઞાણ**ન્તિ ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ, નિપ્ફત્તિઅત્થેન પટિલાભટ્ઠેન ચાતિ વુત્તં હોતિ. યઞ્હિ નિપ્ફજ્જતિ પટિલબ્ભતિ ચ, તં ઇજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ. યથાહ – ‘‘કામં કામયમાનસ્સ, તસ્સ ચેતં સમિજ્ઝતી’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૭૨). તથા ‘‘નેક્ખમ્મં ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, પટિહરતીતિ પાટિહારિયં, અરહત્તમગ્ગો ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, પટિહરતીતિ પાટિહારિય’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૨). અપરો નયો – ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ,

ઉપાયસમ્પદાયેતં અધિવચનં. ઉપાયસમ્પદા હિ ઇજ્ઝતિ અધિપ્પેતફલપ્પસવનતો. યથાહ – ‘‘અયં ખો ચિત્તો ગહપતિ સીલવા કલ્યાણધમ્મો, સચે પણિદહિસ્સતિ, અનાગતમદ્ધાનં રાજા અસ્સં ચક્કવત્તીતિ. ઇજ્ઝિસ્સતિ હિ સીલવતો ચેતોપણિધિ વિસુદ્ધત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૨). અપરો નયો – એતાય સત્તા ઇજ્ઝન્તીતિ ઇદ્ધિ, **ઇજ્ઝન્તી**તિ ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ઇદ્ધિ એવ વિધં ઇદ્ધિવિધં, ઇદ્ધિકોટ્ઠાસો ઇદ્ધિવિકપ્પોતિ અત્થો. તં ઇદ્ધિવિધં ઞાણન્તિ વુત્તં હોતિ.

૫૧. **વિતક્કવિપ્ફારવસેના**તિ દિબ્બસોતધાતુઉપ્પાદનત્થં પરિકમ્મકરણકાલે સદ્દનિમિત્તેસુ અત્તનો વિતક્કવિપ્ફારવસેન વિતક્કવેગવસેન. **વિતક્કો**તિ ચેત્થ વિતક્કેતીતિ વિતક્કો, વિતક્કનં વા વિતક્કો, ઊહનન્તિ વુત્તં હોતિ. સ્વાયં આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણો, આહનનપરિયાહનનરસો . તથા હિ તેન યોગાવચરો આરમ્મણં વિતક્કાહતં વિતક્કપરિયાહતં કરોતીતિ વુચ્ચતિ. આરમ્મણે ચિત્તસ્સ આનયનપચ્ચુપટ્ઠાનો, તજ્જાસમન્નાહારેન પન ઇન્દ્રિયેન ચ પરિક્ખિત્તે વિસયે અનન્તરાયેન ઉપ્પજ્જનતો આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનોતિ વુચ્ચતિ. **નાનત્તેકત્તસદ્દનિમિત્તાન**ન્તિ નાનાસભાવાનં એકસભાવાનઞ્ચ સદ્દનિમિત્તાનં. સદ્દા એવ ચેત્થ વિતક્કુપ્પત્તિકારણત્તા સઞ્જાનનિમિત્તત્તા ચ નિમિત્તાનિ. ભેરિસદ્દાદિવસેન એકગ્ઘનીભૂતા, અનેકા વા સદ્દા, નાનાદિસાસુ વા સદ્દા, નાનાસત્તાનં વા સદ્દા નાનત્તસદ્દા, એકદિસાય સદ્દા, એકસત્તસ્સ વા સદ્દા, ભેરિસદ્દાદિવસેન એકેકસદ્દા વા એકત્તસદ્દા. **સદ્દો**તિ ચેત્થ સપ્પતીતિ સદ્દો, કથીયતીતિ અત્થો. **પરિયોગાહણે પઞ્ઞા**તિ પવિસનપઞ્ઞા, પજાનનપઞ્ઞાતિ અત્થો. **સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણ**ન્તિ સવનટ્ઠેન ચ નિજ્જીવટ્ઠેન ચ સોતધાતુ, સોતધાતુકિચ્ચકરણવસેન ચ સોતધાતુ વિયાતિપિ સોતધાતુ, પરિસુદ્ધત્તા નિરુપક્કિલેસત્તા વિસુદ્ધિ, સોતધાતુ એવ વિસુદ્ધિ સોતધાતુવિસુદ્ધિ, સોતધાતુવિસુદ્ધિ એવ ઞાણં સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણં.

૫૨. **તિણ્ણન્નં ચિત્તાન**ન્તિ સોમનસ્સસહગતદોમનસ્સસહગતઉપેક્ખાસહગતવસેન તિણ્ણન્નં ચિત્તાનં. **વિપ્ફારત્તા**તિ વિપ્ફારભાવેન વેગેનાતિ અત્થો. હેતુઅત્થે નિસ્સક્કવચનં, ચેતોપરિયઞાણુપ્પાદનત્થં પરિકમ્મકરણકાલે પરેસં તિણ્ણન્નં ચિત્તાનં વિપ્ફારહેતુના. **ઇન્દ્રિયાનં પસાદવસેના**તિ ચક્ખાદીનં છન્નં ઇન્દ્રિયાનં પસાદવસેન, ઇન્દ્રિયાનં પતિટ્ઠિતોકાસા ચેત્થ ફલૂપચારેન ઇન્દ્રિયાનન્તિ વુત્તા યથા ‘‘વિપ્પસન્નાનિ ખો તે, આવુસો, ઇન્દ્રિયાનિ પરિસુદ્ધો છવિવણ્ણો પરિયોદાતો’’તિ (મહાવ॰ ૬૦). ઇન્દ્રિયપતિટ્ઠિતોકાસેસુપિ હદયવત્થુ એવ ઇધાધિપ્પેતં. **પસાદવસેના**તિ ચ અનાવિલભાવવસેન. ‘‘પસાદપ્પસાદવસેના’’તિ વત્તબ્બે અપ્પસાદસદ્દસ્સ લોપો કતોતિ વેદિતબ્બં. અથ વા ઇદમપ્પસન્નન્તિ ગહણસ્સ પસાદમપેક્ખિત્વા એવ સમ્ભવતો ‘‘પસાદવસેના’’તિ વચનેનેવ અપ્પસાદોપિ વુત્તોવ હોતીતિ વેદિતબ્બં. **નાનત્તેકત્તવિઞ્ઞાણચરિયા પરિયોગાહણે પઞ્ઞા**તિ યથાસમ્ભવં નાનાસભાવએકસભાવએકૂનનવુતિવિઞ્ઞાણપવત્તિવિજાનનપઞ્ઞા. એત્થ અસમાહિતસ્સ વિઞ્ઞાણચરિયા નાનત્તા, સમાહિતસ્સ વિઞ્ઞાણચરિયા એકત્તા. સરાગાદિચિત્તં વા નાનત્તં, વીતરાગાદિચિત્તં એકત્તં. **ચેતોપરિયઞાણ**ન્તિ એત્થ પરિયાતીતિ પરિયં, પરિચ્છિન્દતીતિ અત્થો. ચેતસો પરિયં ચેતોપરિયં, ચેતોપરિયઞ્ચ તં ઞાણઞ્ચાતિ ચેતોપરિયઞાણં. વિપ્ફારતાતિપિ પાઠો, વિપ્ફારતાયાતિ અત્થો.

૫૩. **પચ્ચયપ્પવત્તાનં ધમ્માન**ન્તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદવસેન પચ્ચયતો પવત્તાનં પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં. **નાનત્તેકત્તકમ્મવિપ્ફારવસેના**તિ એત્થ અકુસલં કમ્મં નાનત્તં, કુસલં કમ્મં એકત્તં. કામાવચરં વા કમ્મં નાનત્તં, રૂપાવચરારૂપાવચરં કમ્મં એકત્તં. નાનત્તેકત્તકમ્મવિપ્ફારવસેન પચ્ચયપવત્તાનં ધમ્માનં પરિયોગાહણે પઞ્ઞાતિ સમ્બન્ધો. **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણ**ન્તિ પુબ્બે અતીતજાતીસુ નિવુત્થખન્ધા પુબ્બેનિવાસો. **નિવુત્થા**તિ અજ્ઝાવુત્થા અનુભૂતા અત્તનો સન્તાને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધા. પુબ્બે અતીતજાતીસુ નિવુત્થધમ્મા વા

પુબ્બેનિવાસો. **નિવુત્થા**તિ ગોચરનિવાસેન નિવુત્થા અત્તનો વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતા પરિચ્છિન્ના, પરવિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતાપિ વા. છિન્નવટુમકાનુસ્સરણાદીસુ તે બુદ્ધાનંયેવ લબ્ભન્તિ . **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતી**તિ યાય સતિયા પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ, સા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ, **ઞાણ**ન્તિ તાય સતિયા સમ્પયુત્તં ઞાણં.

૫૪. **ઓભાસવસેના**તિ દિબ્બેન ચક્ખુના રૂપદસ્સનત્થં પસારિતસ્સ તેજોકસિણઓદાતકસિણઆલોકકસિણાનં અઞ્ઞતરસ્સ ચતુત્થજ્ઝાનારમ્મણસ્સ કસિણોભાસસ્સ વસેન. **નાનત્તેકત્તરૂપનિમિત્તાન**ન્તિ નાનાસત્તાનં રૂપાનિ, નાનત્તકાયં ઉપપન્નાનં વા સત્તાનં રૂપાનિ, નાનાદિસાસુ વા રૂપાનિ, અસમ્મિસ્સાનિ વા રૂપાનિ નાનત્તરૂપાનિ, એકસત્તસ્સ રૂપાનિ, એકત્તકાયં ઉપપન્નસ્સ વા રૂપાનિ, એકદિસાય વા રૂપાનિ, નાનાદિસાદીનં સમ્મિસ્સીભૂતાનિ વા રૂપાનિ એકત્તરૂપાનિ. **રૂપ**ન્તિ ચેત્થ વણ્ણાયતનમેવ. તઞ્હિ રૂપયતીતિ રૂપં, વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં હદયઙ્ગતભાવં પકાસેતીતિ અત્થો. રૂપમેવ રૂપનિમિત્તં. તેસં નાનત્તેકત્તરૂપનિમિત્તાનં. **દસ્સનટ્ઠે પઞ્ઞા**તિ દસ્સનસભાવે પઞ્ઞા.

**દિબ્બચક્ખુઞાણ**ન્તિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં. દેવાનઞ્હિ સુચરિતકમ્મનિબ્બત્તં પિત્તસેમ્હરુહિરાદીહિ અપલિબુદ્ધં ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય દૂરેપિ આરમ્મણસમ્પટિચ્છનસમત્થં દિબ્બં પસાદચક્ખુ હોતિ. ઇદઞ્ચાપિ વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તં ઞાણચક્ખુ તાદિસમેવાતિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં, દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા અત્તના દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તાપિ દિબ્બં, આલોકપરિગ્ગહેન મહાજુતિકત્તાપિ દિબ્બં, તિરોકુટ્ટાદિગતરૂપદસ્સનેન મહાગતિકત્તાપિ દિબ્બં. તં સબ્બં સદ્દસત્થાનુસારેન વેદિતબ્બં. દસ્સનટ્ઠેન ચક્ખુ, ચક્ખુકિચ્ચકરણેન ચક્ખુમિવાતિપિ ચક્ખુ, દિબ્બઞ્ચ તં ચક્ખુ ચાતિ દિબ્બચક્ખુ, દિબ્બચક્ખુ ચ તં ઞાણઞ્ચાતિ દિબ્બચક્ખુઞાણં.

૫૫. **ચતુસટ્ઠિયા આકારેહી**તિ અટ્ઠસુ મગ્ગફલેસુ એકેકસ્મિં અટ્ઠન્નં અટ્ઠન્નં ઇન્દ્રિયાનં વસેન ચતુસટ્ઠિયા આકારેહિ. **તિણ્ણન્નં ઇન્દ્રિયાન**ન્તિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં અઞ્ઞિન્દ્રિયં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયન્તિ, ઇમેસં તિણ્ણન્નં ઇન્દ્રિયાનં. **વસિભાવતા પઞ્ઞા**તિ વસિભાવતાય પવત્તા પઞ્ઞા, અરહત્તફલે અટ્ઠન્નં ઇન્દ્રિયાનં વસેન અટ્ઠહિ આકારેહિ અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયસ્સેવ વસિભાવતાય અરહત્તમગ્ગક્ખણે અભાવેપિ કારણસિદ્ધિવસેન તદત્થસાધનતાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **આસવાનં ખયે ઞાણ**ન્તિ અત્તના વજ્ઝાનં આસવાનં ખયકરં અરહત્તમગ્ગઞાણં.

૫૬-૫૯. ઇદાનિ આસવાનં ખયઞાણસઙ્ખાતઅરહત્તમગ્ગઞાણસમ્બન્ધે ચતુન્નમ્પિ મગ્ગઞાણાનં એકેકસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ એકાભિસમયતં દસ્સેતું ''પરિઞ્ઞટ્ઠે પઞ્ઞા''તિઆદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થાપિ ઓળારિકત્તા સબ્બસત્તસાધારણત્તા ચ સુવિઞ્ઞેય્યન્તિ દુક્ખસચ્ચં પઠમં વુત્તં, તસ્સેવ હેતુદસ્સનત્થં તદનન્તરં સમુદયસચ્ચં, હેતુનિરોધા ફલનિરોધોતિ ઞાપનત્થં તદનન્તરં નિરોધસચ્ચં, તદધિગમૂપાયદસ્સનત્થં અન્તે મગ્ગસચ્ચં. ભવસુખસ્સાદગધિતાનં વા સત્તાનં સંવેગજનનત્થં પઠમં દુક્ખમાહ, તં નેવ અકતં આગચ્છતિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદિતો હોતિ, ઇતો પન હોતીતિ ઞાપનત્થં તદનન્તરં સમુદયસચ્ચં, તતો સહેતુકેન દુક્ખેન અભિભૂતત્તા સંવિગ્ગમાનસાનં દુક્ખનિસ્સરણગવેસીનં નિસ્સરણદસ્સનેન અસ્સાસજનનત્થં નિરોધં, તતો નિરોધાધિગમત્થં નિરોધસમ્પાપકં મગ્ગન્તિ. ઇદાનિ તબ્બિસયાનિ ઞાણાનિ તેનેવ કમેન ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **પરિઞ્ઞટ્ઠે**તિ દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠાદિકે ચતુબ્બિધે પરિજાનિતબ્બસભાવે. **પહાનટ્ઠે**તિ સમુદયસ્સ આયૂહનટ્ઠાદિકે ચતુબ્બિધે પહાતબ્બસભાવે. **સચ્છિકિરિયટ્ઠે**તિ નિરોધસ્સ નિસ્સરણટ્ઠાદિકે ચતુબ્બિધે સચ્છિકાતબ્બસભાવે. **ભાવનટ્ઠે**તિ મગ્ગસ્સ નિય્યાનટ્ઠાદિકે ચતુબ્બિધે ભાવેતબ્બસભાવે.

૬૦-૬૩. ઇદાનિ ભાવિતમગ્ગસ્સ પચ્ચવેક્ખણવસેન વા અભાવિતમગ્ગસ્સ અનુસ્સવવસેન વા વિસું વિસું સચ્ચઞાણાનિ દસ્સેતું **દુક્ખે ઞાણ**ાદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **દુક્ખે**તિ એત્થ **દુ**-ઇતિ અયં સદ્દો કુચ્છિતે દિસ્સતિ. કુચ્છિતઞ્હિ પુત્તં દુપુત્તોતિ વદન્તિ. **ખં**-સદ્દો પન તુચ્છે. તુચ્છઞ્હિ આકાસં 'ખ'ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદઞ્ચ પઠમસચ્ચં કુચ્છિતં અનેકુપદ્દવાધિટ્ઠાનતો, તુચ્છં બાલજનપરિકપ્પિતધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતતો. તસ્મા કુચ્છિતત્તા તુચ્છત્તા ચ ''દુક્ખ''ન્તિ વુચ્ચતિ.

**દુક્ખસમુદયે**તિ એત્થ **સં**-ઇતિ અયં સદ્દો ''સમાગમો સમેત''ન્તિઆદીસુ (વિભ॰ ૧૯૯; દી॰ નિ॰ ૨.૩૯૬) વિય સંયોગં દીપેતિ. **ઉ**-ઇતિ અયં સદ્દો ''ઉપ્પન્નં ઉદિત''ન્તિઆદીસુ (પારા॰ ૧૭૨; ચૂળનિ॰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૪૧) વિય ઉપ્પત્તિં. **અય**-સદ્દો પન કારણં દીપેતિ. ઇદઞ્ચાપિ દુતિયસચ્ચં અવસેસપચ્ચયસમાયોગે સતિ દુક્ખસ્સ ઉપ્પત્તિકારણં. ઇતિ દુક્ખસ્સ સંયોગે ઉપ્પત્તિકારણત્તા ''દુક્ખસમુદય''ન્તિ વુચ્ચતિ.

**દુક્ખનિરોધે**તિ એત્થ **નિ**-સદ્દો અભાવં, **રોધ**-સદ્દો ચ ચારકં દીપેતિ. તસ્મા અભાવો એત્થ સંસારચારકસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખરોધસ્સ સબ્બગતિસુઞ્ઞત્તા, સમધિગતે વા તસ્મિં સંસારચારકસ્સ દુક્ખરોધસ્સ અભાવો હોતિ તપ્પટિપક્ખત્તાતિપિ ''દુક્ખનિરોધ''ન્તિ વુચ્ચતિ. દુક્ખસ્સ વા અનુપ્પત્તિનિરોધપચ્ચયત્તા દુક્ખનિરોધન્તિ વુચ્ચતિ.

**દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાયા**તિ એત્થ યસ્મા અયં એતં દુક્ખનિરોધં ગચ્છતિ આરમ્મણકરણવસેન તદભિમુખીભૂતત્તા, પટિપદા ચ હોતિ દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા, તસ્મા દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાતિ વુચ્ચતિ. ચત્તારિ મગ્ગઞાણાનેવ હેટ્ઠા વુટ્ઠાનાકારદીપનવસેન ''મગ્ગે ઞાણ''ન્તિ વુત્તાનિ, અનન્તરફલદાયકત્તસ્સ કારણપરિદીપનવસેન ''આનન્તરિકસમાધિમ્હિ ઞાણ''ન્તિ વુત્તાનિ, વિવટ્ટનાકારદીપનવસેન ''સચ્ચવિવટ્ટે ઞાણ''ન્તિ વુત્તાનિ, મગ્ગપટિપાટિક્કમેનેવ અરહત્તમગ્ગઞાણુપ્પત્તિં, તસ્સ ચ ઞાણસ્સ અભિઞ્ઞાભાવં દીપેતું અરહત્તમગ્ગઞાણમેવ ''આસવાનં ખયે ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. પુન ચતુન્નમ્પિ મગ્ગઞાણાનં એકાભિસમયતં દીપેતું ''પરિઞ્ઞટ્ઠે પઞ્ઞા દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ વુત્તાનિ. પુન એકેકસ્મિં સચ્ચે વિસું વિસું ઉપ્પત્તિદીપનવસેન ''દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનીતિ એવં પુબ્બાપરવિસેસો વેદિતબ્બોતિ.

૬૪-૬૭. ઇદાનિ સબ્બેસં અરિયપુગ્ગલાનં અરિયમગ્ગાનુભાવેનેવ પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ સિદ્ધાનીતિ દસ્સેતું **અત્થપટિસમ્ભિદે ઞાણ**ન્તિઆદીનિ પુન ચત્તારિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. ઇમાનિ હિ પટિસમ્ભિદાપભેદાભાવેપિ સબ્બઅરિયપુગ્ગલસાધારણાનિ સુદ્ધિકપટિસમ્ભિદાઞાણાનિ, હેટ્ઠા ઉદ્દિટ્ઠાનિ પન પભિન્નપટિસમ્ભિદાનં પભેદપ્પત્તાનિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનીતિ વેદિતબ્બાનીતિ અયમેતેસં ઉભયત્થવચને વિસેસો. યસ્મા વા અનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠં દુક્ખારમ્મણં નિરોધારમ્મણઞ્ચ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા હોતિ, સમુદયારમ્મણં મગ્ગારમ્મણઞ્ચ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તદભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, તેસુ ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા, તસ્મા તમ્પિ અત્થવિસેસં દસ્સેતું સુદ્ધિકપટિસમ્ભિદાઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તસ્માયેવ ચ હેટ્ઠા નાનત્તસદ્દેન વિસેસેત્વા વુત્તાનિ. ઇધ તથા અવિસેસેત્વા વુત્તાનીતિ.

૬૮. એવં પટિપાટિયા સત્તસટ્ઠિ સાવકસાધારણઞાણાનિ ઉદ્દિસિત્વા ઇદાનિ સાવકેહિ અસાધારણાનિ તથાગતાનંયેવ આવેણિકાનિ ઞાણાનિ દસ્સેતું **ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણાદીનિ** છ અસાધારણઞાણાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ.

તત્થપિ યસ્મા તથાગતા સત્તાનં ધમ્મદેસનાય ભાજનાભાજનત્તં ઓલોકેન્તા બુદ્ધચક્ખુના ઓલોકેન્તિ. બુદ્ધચક્ખુ નામ ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તાસયાનુસયઞાણદ્વયમેવ. યથાહ –

> ‘‘અદ્દસા ખો ભગવા બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેન્તો સત્તે અપ્પરજક્ખે મહારજક્ખે તિક્ખિન્દ્રિયે મુદિન્દ્રિયે’’તિઆદિ (મહાવ॰ ૯; મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૩; ૨.૩૩૯).

સત્તસન્તાને ચ ઓલોકેન્તા પઠમં ઇન્દ્રિયપરિપાકાપરિપાકં ઓલોકેન્તિ, ઇન્દ્રિયપરિપાકઞ્ચ ઞત્વા આસયાદીનં અનુરૂપેન ધમ્મદેસનત્થં તતો આસયાનુસયચરિતાનિ ઓલોકેન્તિ, તસ્માપિ પઠમં ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં, તદનન્તરં આસયાનુસયઞાણં. ધમ્મં દેસેન્તા ચ યસ્મા પાટિહારિયેન વિનેતબ્બાનં પાટિહારિયં કરોન્તિ, તસ્મા આસયાનુસયઞાણાનન્તરં યમકપાટિહારિયે ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. ઇમેસં તિણ્ણં ઞાણાનં હેતુપરિદીપનત્થં તદનન્તરં મહાકરુણાઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. મહાકરુણાઞાણસ્સ પરિસુદ્ધભાવપરિદીપનત્થં તદનન્તરં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ઉદ્દિટ્ઠં. સબ્બઞ્ઞુસ્સાપિ સબ્બધમ્માનં આવજ્જનપટિબદ્ધભાવપરિદીપનત્થં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ અનાવરિયભાવપરિદીપનત્થઞ્ચ તદનન્તરં અનાવરણઞાણં ઉદ્દિટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં.

**ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણ**ન્તિ એત્થ ઉપરિ ‘‘સત્તાન’’ન્તિ પદં ઇધેવ આહરિત્વા ‘‘સત્તાનં ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણ’’ન્તિ યોજેતબ્બં. પરાનિ ચ અપરાનિ ચ પરાપરાનીતિ વત્તબ્બે સન્ધિવસેન રો-કારં કત્વા પરોપરાનીતિ વુચ્ચતિ. પરોપરાનં ભાવો પરોપરિયં, પરોપરિયમેવ પરોપરિયત્તં, વેનેય્યસત્તાનં સદ્ધાદીનં પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં પરોપરિયત્તં ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તં, ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તસ્સ ઞાણં ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં, ઇન્દ્રિયાનં ઉત્તમાનુત્તમભાવઞાણન્તિ અત્થો. ‘‘ઇન્દ્રિયવરોવરિયત્તઞાણ’’ન્તિપિ પાઠો. વરાનિ ચ અવરિયાનિ ચ વરોવરિયાનિ, વરોવરિયાનં ભાવો વરોવરિયત્તન્તિ યોજેતબ્બં. **અવરિયાની**તિ ચ ન ઉત્તમાનીતિ અત્થો. અથ વા પરાનિ ચ ઓપરાનિ ચ પરોપરાનિ, તેસં ભાવો પરોપરિયત્તન્તિ યોજેતબ્બં. **ઓપરાની**તિ ચ ઓરાનીતિ વુત્તં હોતિ, લામકાનીતિ અત્થો, ‘‘પરોપરા યસ્સ સમેચ્ચ ધમ્મા’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૪૭૯) વિય. ‘‘ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તે ઞાણ’’ન્તિ ભુમ્મવચનેનાપિ પાઠો.

**૬૯. સત્તાનં આસયાનુસયે ઞાણ**ન્તિ એત્થ રૂપાદીસુ ખન્ધેસુ છન્દરાગેન સત્તા વિસત્તાતિ સત્તા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ‘‘રૂપે ખો, રાધ, યો છન્દો યો રાગો યા નન્દી યા તણ્હા, તત્ર સત્તો તત્ર વિસત્તો, તસ્મા ‘સત્તો’તિ વુચ્ચતિ. વેદનાય સઞ્ઞાય સઙ્ખારેસુ વિઞ્ઞાણે યો છન્દો યો રાગો યા નન્દી યા તણ્હા, તત્ર સત્તો તત્ર વિસત્તો, તસ્મા ‘સત્તો’તિ વુચ્ચતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૬૧).

અક્ખરચિન્તકા પન અત્થં અવિચારેત્વા ‘‘નામમત્તમેત’’ન્તિ ઇચ્છન્તિ. યેપિ અત્થં વિચારેન્તિ, તે સત્વયોગેન સત્તાતિ ઇચ્છન્તિ, તેસં સત્તાનં. આસયન્તિ નિસ્સયન્તિ એતં ઇતિ આસયો, મિચ્છાદિટ્ઠિયા, સમ્માદિટ્ઠિયા વા કામાદીહિ, નેક્ખમ્માદીહિ વા પરિભાવિતસ્સ સન્તાનસ્સેતં અધિવચનં. સત્તસન્તાને અનુસેન્તિ અનુપવત્તન્તીતિ અનુસયા, થામગતાનં કામરાગાદીનં એતં અધિવચનં. આસયો ચ અનુસયો ચ આસયાનુસયો. જાતિગ્ગહણેન ચ દ્વન્દસમાસવસેન ચ એકવચનં વેદિતબ્બં. યસ્મા ચરિતાધિમુત્તિયો આસયાનુસયસઙ્ગહિતા, તસ્મા ઉદ્દેસે ચરિતાધિમુત્તીસુ ઞાણાનિ આસયાનુસયઞાણેનેવ સઙ્ગહેત્વા ‘‘આસયાનુસયે ઞાણ’’ન્તિ વુત્તં. યેનેવ હિ અધિપ્પાયેન ઉદ્દેસો કતો, તેનેવ અધિપ્પાયેન નિદ્દેસો કતોતિ.

**૭૦. યમકપાટિહીરે ઞાણન્તિ** એત્થ અગ્ગિક્ખન્ધઉદકધારાદીનં અપુબ્બં અચરિમં સકિંયેવ પવત્તિતો યમકં, અસ્સદ્ધિયાદીનં પટિપક્ખધમ્માનં હરણતો પાટિહીરં, યમકઞ્ચ તં પાટિહીરઞ્ચાતિ યમકપાટિહીરં.

**૭૧. મહાકરુણાસમાપત્તિયા ઞાણન્તિ** એત્થ પરદુક્ખે સતિ સાધૂનં હદયકમ્પનં કરોતીતિ કરુણા, કિનાતિ વા પરદુક્ખં હિંસતિ વિનાસેતીતિ કરુણા, કિરીયતિ વા દુક્ખિતેસુ ફરણવસેન પસારીયતીતિ કરુણા, ફરણકમ્મવસેન કમ્મગુણવસેન ચ મહતી કરુણા મહાકરુણા, સમાપજ્જન્તિ એતં મહાકારુણિકાતિ સમાપત્તિ, મહાકરુણા ચ સા સમાપત્તિ ચાતિ મહાકરુણાસમાપત્તિ. તસ્સં મહાકરુણાસમાપત્તિયં, તંસમ્પયુત્તં ઞાણં.

**૭૨-૭૩. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અનાવરણઞાણન્તિ** એત્થ પઞ્ચનેય્યપથપ્પભેદં સબ્બં અઞ્ઞાસીતિ સબ્બઞ્ઞૂ, સબ્બઞ્ઞુસ્સ ભાવો સબ્બઞ્ઞુતા, સા એવ ઞાણં ''સબ્બઞ્ઞુતાઞાણ''ન્તિ વત્તબ્બે ''સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. સઙ્ખતાસઙ્ખતાદિભેદા સબ્બધમ્મા હિ સઙ્ખારો વિકારો લક્ખણં નિબ્બાનં પઞ્ઞત્તીતિ પઞ્ચેવ નેય્યપથા હોન્તિ. **સબ્બઞ્ઞૂ**તિ ચ કમસબ્બઞ્ઞૂ, સકિંસબ્બઞ્ઞૂ, સતતસબ્બઞ્ઞૂ, સત્તિસબ્બઞ્ઞૂ, ઞાતસબ્બઞ્ઞૂતિ પઞ્ચવિધા સબ્બઞ્ઞુનો સિયું. કમેન સબ્બજાનનકાલાસમ્ભવતો કમસબ્બઞ્ઞુતા ન હોતિ, સકિં સબ્બારમ્મણગહણાભાવતો સકિંસબ્બઞ્ઞુતા ન હોતિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં યથારમ્મણચિત્તસમ્ભવતો ભવઙ્ગચિત્તવિરોધતો યુત્તિઅભાવતો ચ સતતસબ્બઞ્ઞુતા ન હોતિ, પરિસેસતો સબ્બજાનનસમત્થત્તા સત્તિસબ્બઞ્ઞુતા વા સિયા, વિદિતસબ્બધમ્મત્તા ઞાતસબ્બઞ્ઞુતા વા સિયા. સત્તિસબ્બઞ્ઞુનો સબ્બજાનનત્તં નત્થીતિ તમ્પિ ન યુજ્જતિ.

> ''ન તસ્સ અદિટ્ઠમિધત્થિ કિઞ્ચિ, અથો અવિઞ્ઞાતમજાનિતબ્બં;
> સબ્બં અભિઞ્ઞાસિ યદત્થિ નેય્યં, તથાગતો તેન સમન્તચક્ખૂ''તિ. (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૮) –

વુત્તત્તા ઞાતસબ્બઞ્ઞુત્તમેવ યુજ્જતિ. એવઞ્હિ સતિ કિચ્ચતો અસમ્મોહતો કારણસિદ્ધિતો આવજ્જનપટિબદ્ધતો સબ્બઞ્ઞુત્તમેવ હોતીતિ. આવજ્જનપટિબદ્ધત્તા એવ હિ નત્થિ એતસ્સ આવરણન્તિ અનાવરણં, તદેવ અનાવરણઞાણન્તિ વુચ્ચતીતિ.

**ઇમાનિ તેસત્તતિ ઞાણાની**તિ સાવકેહિ સાધારણાસાધારણવસેન ઉદ્દિટ્ઠાનિ ઇમાનિ તેસત્તતિ ઞાણાનિ. **ઇમેસં તેસત્તતિયા ઞાણાનન્તિ** આદિતો પટ્ઠાય વુત્તાનં ઇમેસં તેસત્તતિઞાણાનં. ઉબ્બાહનત્થે ચેતં સામિવચનં. તેસત્તતીનન્તિપિ પાઠો. ''તેસત્તતિયા''તિ વત્તબ્બે એકસ્મિં બહુવચનં વેદિતબ્બં. **સત્તસટ્ઠિ ઞાણાની**તિઆદિતો પટ્ઠાય સત્તસટ્ઠિ ઞાણાનિ. **સાવકસાધારણાની**તિ સવનન્તે અરિયાય જાતિયા જાતત્તા સાવકા, સમાનં ધારણમેતેસન્તિ સાધારણાનિ, તથાગતાનં સાવકેહિ સાધારણાનિ સાવકસાધારણાનિ. **છ ઞાણાની**તિ અન્તે ઉદ્દિટ્ઠાનિ છ ઞાણાનિ. **અસાધારણાનિ સાવકેહી**તિ સાવકેહિ અસાધારણાનિ તથાગતાનંયેવ ઞાણાનીતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

ઞાણકથામાતિકુદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧. સુતમયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના**

**વિસ્સજ્જનુદ્દેસવણ્ણના**

૧. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તેન ઉદ્દેસેન સઙ્ગહિતે ધમ્મે પભેદતો દસ્સેતું **કથં સોતાવધાને પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ**ન્તિઆદિ નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. તત્થ યં વુત્તં, ''સોતાવધાને પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિ , તં કથં હોતીતિ? અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. પઞ્ચવિધા હિ પુચ્છા – અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા, દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા, વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા, અનુમતિપુચ્છા, કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ. તાસં ઇદં નાનત્તં –

કતમા **અદિટ્ઠજોતના**પુચ્છા? (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨) પકતિયા લક્ખણં અઞ્ઞાતં હોતિ અદિટ્ઠં અતુલિતં અતીરિતં અવિભૂતં અવિભાવિતં, તસ્સ ઞાણાય દસ્સનાય તુલનાય તીરણાય વિભૂતાય વિભાવનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા.

કતમા **દિટ્ઠસંસન્દના**પુચ્છા? (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨) પકતિયા લક્ખણં ઞાતં હોતિ દિટ્ઠં તુલિતં તીરિતં વિભૂતં વિભાવિતં, સો અઞ્ઞેહિ પણ્ડિતેહિ સદ્ધિં સંસન્દનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા.

કતમા **વિમતિચ્છેદના**પુચ્છા? (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨) પકતિયા સંસયપક્ખન્દો હોતિ વિમતિપક્ખન્દો દ્વેળ્હકજાતો ''એવં નુ ખો, નનુ ખો, કિં નુ ખો, કથં નુ ખો''તિ? સો વિમતિચ્છેદનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા.

કતમા **અનુમતિ**પુચ્છા? ભગવા ભિક્ખૂનં અનુમતિયા પઞ્હં પુચ્છતિ – ''તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે, રૂપં નિચ્ચં વા અનિચ્ચં વા''તિ? ''અનિચ્ચં, ભન્તે''. ''યં પનાનિચ્ચં, દુક્ખં વા તં સુખં વા''તિ? ''દુક્ખં, ભન્તે''. ''યં પનાનિચ્ચં દુક્ખં વિપરિણામધમ્મં, કલ્લં નુ તં સમનુપસ્સિતું 'એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા''તિ? ''નો હેતં, ભન્તે''તિ (મહાવ॰ ૨૧), અયં અનુમતિપુચ્છા.

કતમા **કથેતુકમ્યતા**પુચ્છા? ભગવા ભિક્ખૂનં કથેતુકમ્યતાય પઞ્હં પુચ્છતિ – ''ચત્તારોમે , ભિક્ખવે, સતિપટ્ઠાના. કતમે ચત્તારો''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૯૦)? અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ. તાસુ અયં થેરસ્સ કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ વેદિતબ્બા.

ઇદાનિ સમાતિકુદ્દેસાય કથેતુકમ્યતાપુચ્છાય ''ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યાતિ સોતાવધાનં, તંપજાનના પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિઆદયો સોળસ વિસ્સજ્જનુદ્દેસા. તત્થ **ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યા**તિ ''દેસયન્તસ્સા''તિ પાઠસેસો. ઇમે ધમ્મા અભિજાનિતબ્બાતિ સત્થુનો, અઞ્ઞતરસ્સ વા ગરુટ્ઠાનિયસ્સ સબ્રહ્મચારિસ્સ ધમ્મં દેસયન્તસ્સ પુબ્બે વુત્તનયેન સોતાવધાનં સુતં **સોતાવધાનં** નામ. તંપજાનના પઞ્ઞા તસ્સ સુતસ્સ પજાનના પરિયાયપરિચ્છિન્દકપઞ્ઞા સુતમયે ઞાણં નામાતિ અત્થો. તસ્સ પજાનના તંપજાનનાતિ સામિવચનસમાસો. તં પજાનનાતિ વિભત્તિવિપલ્લાસવસેન ઉપયોગવચનં વા. **અભિઞ્ઞેય્યા**તિ ચ સભાવલક્ખણાવબોધવસેન સોભનેનાકારેન જાનિતબ્બા. **પરિઞ્ઞેય્યા**તિ સામઞ્ઞલક્ખણાવબોધવસેન કિચ્ચસમાપનવસેન ચ બ્યાપિત્વા જાનિતબ્બા. **ભાવેતબ્બા**તિ વડ્ઢેતબ્બા. **સચ્છિકાતબ્બા**તિ પચ્ચક્ખં કાતબ્બા. દુવિધા હિ સચ્છિકિરિયા પટિલાભસચ્છિકિરિયા આરમ્મણસચ્છિકિરિયા ચ. પચ્ચનીકસમુદાચારવસેન પરિહાનિયસઙ્ખાતં હાનં ભજન્તીતિ **હાનભાગિયા**. તદનુધમ્મતાય સતિયા સણ્ઠાનવસેન ઠાનસઙ્ખાતં ઠિતિં ભજન્તીતિ **ઠિતિભાગિયા**. ઉપરિવિસેસાધિગમવસેન વિસેસં ભજન્તીતિ **વિસેસભાગિયા**. અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં અપ્પદાલિતપુબ્બં લોભક્ખન્ધં

દોસક્ખન્ધં મોહક્ખન્ધં નિબ્બિજ્ઝતિ પદાલેતીતિ અરિયમગ્ગો નિબ્બેધો નામ, નિબ્બિદાસહગતાનં સઞ્ઞામનસિકારાનં સમુદાચારવસેન તં નિબ્બેધં ભજન્તીતિ **નિબ્બેધભાગિયા**.

**સબ્બે સઙ્ખારા**તિ સબ્બે સપ્પચ્ચયા ધમ્મા. તે હિ **સઙ્ખતસઙ્ખારા** નામ. પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કરીયન્તીતિ સઙ્ખારા, તે એવ પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતત્તા સઙ્ખતાતિ વિસેસેત્વા વુત્તા. કમ્મનિબ્બત્તા તેભૂમકરૂપારૂપધમ્મા અભિસઙ્ખતસઙ્ખારાતિ અટ્ઠકથાસુ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૮૭; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૬ સઙ્ખારપદનિદ્દેસ) વુત્તા. તેપિ ''અનિચ્ચા વ સઙ્ખારા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૬; ૨.૧૪૩; દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧, ૨૭૨) સઙ્ખતસઙ્ખારેસુ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. ''અવિજ્જાગતો અયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો પુઞ્ઞઞ્ચેવ સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતી''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાવ આગતા તેભૂમિકકુસલાકુસલચેતના **અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારા** નામ. ''યાવતિકા અભિસઙ્ખારસ્સ ગતિ, તાવતિકં ગન્ત્વા અક્ખાહતં મઞ્ઞે અટ્ઠાસી''તિઆદીસુ આગતં કાયિકં ચેતસિકં વીરિયં **પયોગાભિસઙ્ખારો** નામ. ''સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપજ્જન્તસ્સ ખો, આવુસો વિસાખ, ભિક્ખુનો પઠમં નિરુજ્ઝતિ વચીસઙ્ખારો, તતો કાયસઙ્ખારો, તતો ચિત્તસઙ્ખારો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪) આગતા વિતક્કવિચારા. વાચં સઙ્ખરોન્તીતિ **વચીસઙ્ખારા**. અસ્સાસપસ્સાસા કાયેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **કાયસઙ્ખારા**. સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચિત્તેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **ચિત્તસઙ્ખારા**. ઇધ પન સઙ્ખતસઙ્ખારા અધિપ્પેતા.

**અનિચ્ચા**તિ હુત્વા અભાવટ્ઠેન. **દુક્ખા**તિ પીળનટ્ઠેન. **સબ્બે ધમ્મા**તિ નિબ્બાનમ્પિ અન્તોકત્વા વુત્તા. **અનત્તા**તિ અવસવત્તનટ્ઠેન. **ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચ**ન્તિઆદીસુ ''દુક્ખસમુદયો દુક્ખનિરોધો''તિ વત્તબ્બે ''દુક્ખસમુદયં દુક્ખનિરોધ''ન્તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. યસ્મા પન બુદ્ધાદયો અરિયા પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, અરિયસચ્ચાનિ...પે॰... ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. અરિયા ઇમાનિ પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ. અરિયસ્સ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ ''સદેવકે લોકે...પે॰... સદેવમનુસ્સાય તથાગતો અરિયો, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૮). એતેસં અભિસમ્બુદ્ધત્તા અરિયભાવસિદ્ધિતોપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ ''ઇમેસં ખો, ભિક્ખવે, ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં યથાભૂતં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો અરિયોતિ વુચ્ચતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૩). અરિયાનિ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ. **અરિયાની**તિ અવિતથાનિ, અવિસંવાદકાનીતિ અત્થો. યથાહ ''ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૭). **સચ્ચાની**તિ કો સચ્ચટ્ઠોતિ ચે? યો પઞ્ઞાચક્ખુના ઉપપરિક્ખમાનાનં માયાવ વિપરીતો, મરીચીવ વિસંવાદકો, તિત્થિયાનં પરિકપ્પિતઅત્તાવ અનુપલબ્ભસભાવો ચ ન હોતિ, અથ ખો બાધનપભવસન્તિનિય્યાનપ્પકારેન તચ્છાવિપરીતભૂતભાવેન અરિયઞાણસ્સ ગોચરો હોતિયેવ. એસ અગ્ગિલક્ખણં વિય લોકપકતિ વિય ચ તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો સચ્ચટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો. યથાહ ''ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. અપિચ –

> નાબાધકં યતો દુક્ખં, દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધકં;
> બાધકત્તનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.
>
> તં વિના નાઞ્ઞતો દુક્ખં, ન હોતિ ન ચ તં તતો;
> દુક્ખહેતુ નિયામેન, ઇતિ સચ્ચં વિસત્તિકા.

નાઞ્ઞા નિબ્બાનતો સન્તિ, સન્તં ન ચ ન તં યતો;
સન્તભાવનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.

મગ્ગા અઞ્ઞં ન નિય્યાનં, અનિય્યાનો ન ચાપિ સો;
તચ્છનિય્યાનભાવેન, ઇતિ સો સચ્ચસમ્મતો.

ઇતિ તચ્છાવિપલ્લાસ-ભૂતભાવં ચતૂસ્વપિ;
દુક્ખાદીસ્વવિસેસેન, સચ્ચટ્ઠં આહુ પણ્ડિતાતિ.

સો પનાયં **સચ્ચ**સદ્દો અનેકેસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. સેય્યથિદં – ''સચ્ચં ભણે ન કુજ્ઝેય્યા''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૨૪) વાચાસચ્ચે. ''સચ્ચે ઠિતા સમણબ્રાહ્મણા ચા''તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૧.૪૩૩) વિરતિસચ્ચે. ''કસ્મા નુ સચ્ચાનિ વદન્તિ નાના, પવાદિયાસે કુસલાવદાના''તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૧) દિટ્ઠિસચ્ચે. ''એકઞ્હિ સચ્ચં ન દુતીયમત્થિ, યસ્મિં પજા નો વિવદે પજાન''ન્તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦; મહાનિ॰ ૧૧૯) પરમત્થસચ્ચે નિબ્બાને ચેવ મગ્ગે ચ. ''ચતુન્નં સચ્ચાનં કતિ કુસલા કતિ અકુસલા''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૨૧૬) અરિયસચ્ચે. સ્વાયમિધાપિ અરિયસચ્ચે પવત્તતીતિ.

નિદ્દેસવારસઙ્ગહિતસ્સ વિસ્સજ્જનુદ્દેસસ્સ

અત્થવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસવણ્ણના**

**૨**. ઇદાનિ વિસ્સજ્જનુદ્દેસસઙ્ગહિતે ધમ્મે પભેદતો દસ્સેતું **કથં ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યા**તિઆદિ નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. તત્થ અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસાદીસુ પઞ્ચસુ આદિતો એકકાદિવસેન દસ દસ વિસ્સજ્જનાનિ **દસુત્તરપરિયાયેન** સંસન્દેત્વા ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તેસુ અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે તાવ **સબ્બે સત્તા**તિ કામભવાદીસુ સઞ્ઞાભવાદીસુ એકવોકારભવાદીસુ ચ સબ્બભવેસુ સબ્બે સત્તા. **આહારટ્ઠિતિકા**તિ આહારતો ઠિતિ એતેસન્તિ આહારટ્ઠિતિકા. **ઠિતી**તિ ચેત્થ સકક્ખણે અત્થિતા અધિપ્પેતા. ઇતિ સબ્બસત્તાનં ઠિતિહેતુ આહારો ના એકો ધમ્મો અધિકેન ઞાણેન જાનિતબ્બો. પચ્ચયે હિ અભિઞ્ઞાતે પચ્ચયુપ્પન્નાપિ અભિઞ્ઞાતા હોન્તિ ઉભિન્નમ્પિ અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખત્તા. એતેન ઞાતપરિઞ્ઞા વુત્તા હોતિ. નનુ ચ એવં સન્તે યં વુત્તં ''અસઞ્ઞસત્તા દેવા અહેતુકા અનાહારા અફસ્સકા''તિઆદિ (વિભ॰ ૧૦૧૭), તં વિરુજ્ઝતીતિ. તઞ્ચ ન વિરુજ્ઝતિ. તેસઞ્હિ ઝાનં આહારોતિ. એવં સન્તેપિ ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, આહારા ભૂતાનં વા સત્તાનં ઠિતિયા, સમ્ભવેસીનં વા અનુગ્ગહાય. કતમે ચત્તારો? કબળીકારો આહારો ઓળારિકો વા સુખુમો વા, ફસ્સો દુતિયો, મનોસઞ્ચેતના તતિયા, વિઞ્ઞાણં ચતુત્થ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) ઇદં વિરુજ્ઝતીતિ. ઇદમ્પિ ન વિરુજ્ઝતિ. એતસ્મિઞ્હિ સુત્તે નિપ્પરિયાયેન આહારલક્ખણાવ ધમ્મા આહારાતિ વુત્તા. ઇધ પન પરિયાયેન પચ્ચયો આહારોતિ વુત્તો. સબ્બસઙ્ખતધમ્માનઞ્હિ પચ્ચયો લદ્ધું વટ્ટતિ, સો ચ યં યં ફલં જનેતિ, તં તં આહરતિ નામ. તસ્મા આહારોતિ વુચ્ચતિ. તેનેવાહ –

> ''અવિજ્જમ્પાહં, ભિક્ખવે, સાહારં વદામિ, નો અનાહારં. કો ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જાય આહારો? 'પઞ્ચ નીવરણા'તિસ્સ વચનીયં. પઞ્ચ નીવરણેપાહં, ભિક્ખવે, સાહારે વદામિ, નો અનાહારે. કો ચ, ભિક્ખવે,

પઞ્ચન્નં નીવરણાનં આહારો. ‘અયોનિસો મનસિકારો’તિસ્સ વચનીય’’ન્તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧). અયં ઇધ અધિપ્પેતો.

એતસ્મિઞ્હિ પચ્ચયાહારે ગહિતે પરિયાયાહારોપિ નિપ્પરિયાયાહારોપિ સબ્બો ગહિતોવ હોતિ.

તત્થ અસઞ્ઞભવે પચ્ચયાહારો લબ્ભતિ. અનુપ્પન્ને હિ બુદ્ધે તિત્થાયતને પબ્બજિત્વા વાયોકસિણે પરિકમ્મં કત્વા ચતુત્થજ્ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા તતો વુટ્ઠાય ‘‘ધી ચિત્તં, ધી ચિત્તં, ચિત્તસ્સ નામ અભાવોયેવ સાધુ. ચિત્તઞ્હિ નિસ્સાય વધબન્ધનાદિપચ્ચયં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, ચિત્તે અસતિ નત્થેત’’ન્તિ ખન્તિં રુચિં ઉપ્પાદેત્વા અપરિહીનજ્ઝાના કાલંકત્વા અસઞ્ઞભવે નિબ્બત્તન્તિ. યો યસ્સ ઇરિયાપથો મનુસ્સલોકે પણિહિતો અહોસિ, સો તેન ઇરિયાપથેન નિબ્બત્તિત્વા પઞ્ચ કપ્પસતાનિ તિટ્ઠતિ. એત્તકં અદ્ધાનં નિપન્નો વિય નિસિન્નો વિય ઠિતો વિય હોતિ. એવરૂપાનઞ્ચ સત્તાનં પચ્ચયાહારો લબ્ભતિ. તે હિ યં ઝાનં ભાવેત્વા નિબ્બત્તા , તદે નેસં પચ્ચયો હોતિ. યથા જિયાવેગેન ખિત્તસરો યાવ જિયાવેગો અત્થિ, તાવ ગચ્છતિ, એવં યાવ ઝાનપચ્ચયો અત્થિ, તાવ તિટ્ઠન્તિ. તસ્મિં નિટ્ઠિતે ખીણવેગો સરો વિય પતન્તિ.

યે પન તે નેરયિકા ‘‘નેવુટ્ઠાનફલૂપજીવિનો ન પુઞ્ઞફલૂપજીવિનો’’તિ વુત્તા, તેસં કો આહારોતિ? તેસં કમ્મમેવ આહારોતિ. કિં પઞ્ચ આહારા અત્થીતિ? ‘‘પઞ્ચ, ન પઞ્ચા’’તિ ઇદં ન વત્તબ્બં. નનુ ‘‘પચ્ચયો આહારો’’તિ વુત્તો, તસ્મા યેન કમ્મેન તે નિરયે નિબ્બત્તા, તદેવ તેસં ઠિતિપચ્ચયત્તા આહારો. યં સન્ધાય ઇદં વુત્તં ‘‘ન તાવ કાલં કરોતિ, યાવ ન તં પાપકમ્મં બ્યન્તી હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૩૬; મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦). તસ્મા **આહારટ્ઠિતિકા**તિ પચ્ચયટ્ઠિતિકાતિ અત્થો. કબળીકારં આહારં આરબ્ભાતિ ચેત્થ વિવાદો ન કાતબ્બો. મુખે ઉપ્પન્નખેળોપિ હિ તેસં આહારકિચ્ચં સાધેતિ. ખેળો હિ નિરયે દુક્ખવેદનીયો હુત્વા પચ્ચયો હોતિ, સગ્ગે સુખવેદનીયો. ઇતિ કામભવે નિપ્પરિયાયેન ચત્તારો આહારા, રૂપારૂપભવેસુ ઠપેત્વા અસઞ્ઞભવં સેસાનં તયો , અસઞ્ઞાનઞ્ચેવ અવસેસાનઞ્ચ પચ્ચયાહારોતિ ઇમિના આહારેન સબ્બે સત્તા આહારટ્ઠિતિકા.

**સબ્બે સત્તા**તિ ચ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના, સબ્બે સઙ્ખારાતિ અધિપ્પાયો. ભગવતોપિ હિ ધમ્મપુગ્ગલાનં વસેન ચતુબ્બિધા દેસના – ધમ્માધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના, ધમ્માધિટ્ઠાના પુગ્ગલદેસના, પુગ્ગલાધિટ્ઠાના પુગ્ગલદેસના, પુગ્ગલાધિટ્ઠાના ધમ્મદેસનાતિ. ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં ભાવિતં કમ્મનિયં હોતિ, યથયિદં ચિત્તં. ચિત્તં, ભિક્ખવે, ભાવિતં કમ્મનિયં હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૨) એવરૂપી **ધમ્માધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના**. ‘‘અટ્ઠાનમેતં, ભિક્ખવે, અનવકાસો યં દિટ્ઠિસમ્પન્નો પુગ્ગલો કઞ્ચિ સઙ્ખારં નિચ્ચતો ઉપગચ્છેય્ય, નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૬૮) એવરૂપી **ધમ્માધિટ્ઠાના પુગ્ગલદેસના**. ‘‘એકપુગ્ગલો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ બહુજનહિતાય બહુજનસુખાય લોકાનુકમ્પાય અત્થાય હિતાય સુખાય દેવમનુસ્સાન’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૭૦, ૩૦૯), એવરૂપી **પુગ્ગલાધિટ્ઠાના પુગ્ગલદેસના**. ‘‘એકપુગ્ગલસ્સ ભિક્ખવે, પાતુભાવા મહતો ચક્ખુસ્સ પાતુભાવો હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૭૫-૧૮૬) એવરૂપી **પુગ્ગલાધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના**. તાસુ ઇધ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના . ઉપરિ યાવ દસકા ધમ્માનંયેવ ગહિતત્તા સત્તગ્ગહણેન ધમ્મગ્ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં, વિસેસેન વા સત્તસન્તાનપરિયાપન્નધમ્માનંયેવ અધિકેન ઞાણેન સભાવતો ઉપપરિક્ખિતબ્બત્તા સત્તગ્ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં, સઙ્ખારે ઉપાદાય સત્તોતિ પઞ્ઞત્તિમત્તસમ્ભવતો વા ફલોપચારેન સઙ્ખારા ‘‘સત્તા’’તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. ન હિ કોચિ સત્તો પચ્ચયટ્ઠિતિકો અત્થિ અઞ્ઞત્ર સઙ્ખારેહિ, વોહારવસેન પન એવં વુચ્ચતિ. એવમેતેન ઞાતપરિઞ્ઞા વુત્તા હોતિ.

**દ્વે ધાતુયો**તિ સઙ્ખતા ચ ધાતુ અસઙ્ખતા ચ ધાતુ. તત્થ અનેકેહિ પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતા પઞ્ચક્ખન્ધા સઙ્ખતા ધાતુ, કેહિચિ પચ્ચયેહિ અકતં નિબ્બાનં અસઙ્ખતા ધાતુ.

**તિસ્સો ધાતુયો**તિ કામધાતુ રૂપધાતુ અરૂપધાતુ (વિભ॰ ૧૮૧-૧૮૨). તત્થ કતમા કામધાતુ? હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તી દેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધા ધાતૂ આયતના રૂપા વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણં. અયં વુચ્ચતિ કામધાતુ (વિભ॰ ૧૮૨; ધ॰ સ॰ ૧૨૮૭). તત્થ કતમા રૂપધાતુ? હેટ્ઠતો બ્રહ્મલોકં પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો અકનિટ્ઠે દેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સ વા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા. અયં વુચ્ચતિ રૂપધાતુ. તત્થ કતમા અરૂપધાતુ? હેટ્ઠતો આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગે દેવે પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનૂપગે દેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સ વા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા. અયં વુચ્ચતિ અરૂપધાતુ. અટ્ઠકથાયં પન ‘‘કામધાતૂતિ કામભવો પઞ્ચક્ખન્ધા લબ્ભન્તિ, રૂપધાતૂતિ રૂપભવો પઞ્ચક્ખન્ધા લબ્ભન્તિ. અરૂપધાતૂતિ અરૂપભવો ચત્તારો ખન્ધા લબ્ભન્તી’’તિ વુત્તં. અયં દસુત્તરપરિયાયેન યોજના.

સઙ્ગીતિપરિયાયેન પન ‘‘તિસ્સો કુસલધાતુયો – નેક્ખમ્મધાતુ અબ્યાપાદધાતુ અવિહિંસાધાતુ. અપરાપિ તિસ્સો ધાતુયો – રૂપધાતુ અરૂપધાતુ નિરોધધાતુ. અપરાપિ તિસ્સો ધાતુયો – હીના ધાતુ મજ્ઝિમા ધાતુ પણીતા ધાતૂ’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩.૩૦૫) વુત્તા ધાતુયોપિ એત્થ યુજ્જન્તિ (વિભ॰ ૧૮૧-૧૮૨). નેક્ખમ્મપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો...પે॰... સમ્માસઙ્કપ્પો. અયં વુચ્ચતિ નેક્ખમ્મધાતુ. સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મધાતુ. અબ્યાપાદપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો...પે॰... સમ્માસઙ્કપ્પો અબ્યાપાદધાતુ. યા સત્તેસુ મેત્તિ મેત્તાયના મેત્તાયિતત્તં મેત્તાચેતોવિમુત્તિ. અયં વુચ્ચતિ અબ્યાપાદધાતુ. અવિહિંસાપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો...પે॰... સમ્માસઙ્કપ્પો અવિહિંસાધાતુ. યા સત્તેસુ કરુણા કરુણાયના કરુણાયિતત્તં કરુણાચેતોવિમુત્તિ. અયં વુચ્ચતિ અવિહિંસાધાતુ (વિભ॰ ૧૮૨). રૂપારૂપધાતુયો વુત્તાયેવ. નિરોધધાતુ નિબ્બાનં. હીના ધાતુ દ્વાદસાકુસલચિત્તુપ્પાદા, મજ્ઝિમા ધાતુ અવસેસા તેભૂમકધમ્મા. પણીતા ધાતુ નવ લોકુત્તરધમ્મા. સબ્બાપિ ચ નિજ્જીવટ્ઠેન ધાતુ.

**ચત્તારિ અરિયસચ્ચાની**તિ દુક્ખં અરિયસચ્ચં, દુક્ખસમુદયં અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધં અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચં. ઇમેસં વણ્ણના સચ્ચવિસ્સજ્જનેસુયેવ ભવિસ્સતિ.

**પઞ્ચ વિમુત્તાયતનાની**તિ અત્તનો હિતત્થાય પરેહિ પવત્તિતધમ્મદેસનાસવનં, પરેસં હિતત્થાય અત્તનો યથાસુતધમ્મદેસના, યથાસુતસ્સ ધમ્મસ્સ સજ્ઝાયકરણં, યથાસુતસ્સ ધમ્મસ્સ ચેતસા અનુવિતક્કનં, કસિણાસુભાદીસુ અનુકૂલં આરમ્મણન્તિ, ઇમાનિ પઞ્ચ વિમુચ્ચનકારણાનિ. યથાહ –

> ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, યથા યથા ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, તથા તથા સો તસ્મિં ધમ્મે અત્થપટિસંવેદી ચ હોતિ ધમ્મપટિસંવેદી ચ, તસ્સ અત્થપટિસંવેદિનો ધમ્મપટિસંવેદિનો પામોજ્જં જાયતિ, પમુદિતસ્સ પીતિ જાયતિ, પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ, ઇદં પઠમં વિમુત્તાયતનં.

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો ન હેવ ખો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, અપિ ચ ખો યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન પરેસં દેસેતિ. યથા યથા ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો…પે॰… સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ. ઇદં દુતિયં વિમુત્તાયતનં.

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો નહેવ ખો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન પરેસં દેસેતિ, અપિ ચ ખો યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન સજ્ઝાયં કરોતિ. યથા યથા ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો…પે॰… સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ. ઇદં તતિયં વિમુત્તાયતનં.

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો નહેવ ખો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન પરેસં દેસેતિ, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન સજ્ઝાયં કરોતિ, અપિ ચ ખો યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં ચેતસા અનુવિતક્કેતિ અનુવિચારેતિ મનસાનુપેક્ખતિ. યથા યથા ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો…પે॰… સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ. ઇદં ચતુત્થં વિમુત્તાયતનં.

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો નહેવ ખો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો સબ્રહ્મચારી, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન પરેસં દેસેતિ, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન સજ્ઝાયં કરોતિ, નાપિ યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં ચેતસા અનુવિતક્કેતિ અનુવિચારેતિ મનસાનુપેક્ખતિ, અપિ ચ ખ્વસ્સ અઞ્ઞતરં સમાધિનિમિત્તં સુગ્ગહિતં હોતિ સુમનસિકતં સૂપધારિતં સુપ્પટિવિદ્ધં પઞ્ઞાય, યથા યથા ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો અઞ્ઞતરં સમાધિનિમિત્તં સુગ્ગહિતં હોતિ સુમનસિકતં સૂપધારિતં સુપ્પટિવિદ્ધં પઞ્ઞાય તથા તથા સો તસ્મિં ધમ્મે અત્થપટિસંવેદી ચ હોતિ ધમ્મપટિસંવેદી ચ. તસ્સ અત્થપટિસંવેદિનો ધમ્મપટિસંવેદિનો પામોજ્જં જાયતિ , પમુદિતસ્સ પીતિ જાયતિ, પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ. ઇદં પઞ્ચમં વિમુત્તાયતન’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨).

**છ અનુત્તરિયાની**તિ એત્થ નત્થિ એતેસં ઉત્તરન્તિ અનુત્તરાનિ, અનુત્તરાનિ એવ અનુત્તરિયાનિ, જેટ્ઠકાનીતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

‘‘છયિમાનિ (અ॰ નિ॰ ૬.૮, ૩૦), ભિક્ખવે, અનુત્તરિયાનિ. કતમાનિ છ? દસ્સનાનુત્તરિયં, સવનાનુત્તરિયં, લાભાનુત્તરિયં, સિક્ખાનુત્તરિયં, પારિચરિયાનુત્તરિયં, અનુસ્સતાનુત્તરિયન્તિ.

‘‘કતમઞ્ચ, ભિક્ખવે, દસ્સનાનુત્તરિયં? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો હત્થિરતનમ્પિ દસ્સનાય ગચ્છતિ, અસ્સરતનમ્પિ દસ્સનાય ગચ્છતિ, મણિરતનમ્પિ દસ્સનાય ગચ્છતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન દસ્સનાય ગચ્છતિ, સમણં વા બ્રાહ્મણં વા મિચ્છાદિટ્ઠિકં મિચ્છાપટિપન્નં દસ્સનાય ગચ્છતિ. અત્થેતં, ભિક્ખવે, દસ્સનં, નેતં નત્થીતિ વદામિ. તઞ્ચ ખો એતં, ભિક્ખવે, દસ્સનં હીનં ગમ્મં પોથુજ્જનિકં અનરિયં અનત્થસંહિતં ન નિબ્બિદાય ન વિરાગાય ન નિરોધાય ન ઉપસમાય ન અભિઞ્ઞાય ન સમ્બોધાય ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા દસ્સનાય ગચ્છતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે, દસ્સનાનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા

સોકપરિદેવાનં સમતિક્કમાય દુક્ખદોમનસ્સાનં અત્થઙ્ગમાય ઞાયસ્સ અધિગમાય નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા દસ્સનાય ગચ્છતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, દસ્સનાનુત્તરિયં. ઇતિ દસ્સનાનુત્તરિયં.

''સવનાનુત્તરિયઞ્ચ કથં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો ભેરિસદ્દમ્પિ સવનાય ગચ્છતિ, વીણાસદ્દમ્પિ સવનાય ગચ્છતિ, ગીતસદ્દમ્પિ સવનાય ગચ્છતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન સવનાય ગચ્છતિ, સમણસ્સ વા બ્રાહ્મણસ્સ વા મિચ્છાદિટ્ઠિકસ્સ મિચ્છાપટિપન્નસ્સ ધમ્મસ્સવનાય ગચ્છતિ. અત્થેતં, ભિક્ખવે, સવનં, નેતં નત્થીતિ વદામિ . તઞ્ચ ખો એતં, ભિક્ખવે, સવનં હીનં...પે॰... ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતસ્સ વા તથાગતસાવકસ્સ વા ધમ્મસ્સવનાય ગચ્છતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે, સવનાનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા...પે॰... નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતસ્સ વા તથાગતસાવકસ્સ વા ધમ્મસ્સવનાય ગચ્છતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, સવનાનુત્તરિયં. ઇતિ દસ્સનાનુત્તરિયં, સવનાનુત્તરિયં.

''લાભાનુત્તરિયઞ્ચ કથં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો પુત્તલાભમ્પિ લભતિ, દારલાભમ્પિ લભતિ, ધનલાભમ્પિ લભતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન લાભમ્પિ લભતિ. સમણે વા બ્રાહ્મણે વા મિચ્છાદિટ્ઠિકે મિચ્છાપટિપન્ને સદ્ધં પટિલભતિ. અત્થેસો, ભિક્ખવે, લાભો, નેસો નત્થીતિ વદામિ. સો ચ ખો એસો, ભિક્ખવે, લાભો હીનો...પે॰... ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતે વા તથાગતસાવકે વા સદ્ધં પટિલભતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે, લાભાનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા...પે॰... નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતે વા તથાગતસાવકે વા સદ્ધં પટિલભતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, લાભાનુત્તરિયં . ઇતિ દસ્સનાનુત્તરિયં, સવનાનુત્તરિયં, લાભાનુત્તરિયં.

''સિક્ખાનુત્તરિયઞ્ચ કથં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો હત્થિસ્મિમ્પિ સિક્ખતિ, અસ્સસ્મિમ્પિ સિક્ખતિ, રથસ્મિમ્પિ સિક્ખતિ, ધનુસ્મિમ્પિ સિક્ખતિ, થરુસ્મિમ્પિ સિક્ખતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન સિક્ખતિ, સમણસ્સ વા બ્રાહ્મણસ્સ વા મિચ્છાદિટ્ઠિકસ્સ મિચ્છાપટિપન્નસ્સ સિક્ખતિ. અત્થેસા, ભિક્ખવે, સિક્ખા, નેસા નત્થીતિ વદામિ. સા ચ ખો એસા, ભિક્ખવે, સિક્ખા હીના...પે॰... ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતપ્પવેદિતે ધમ્મવિનયે અધિસીલમ્પિ સિક્ખતિ, અધિચિત્તમ્પિ સિક્ખતિ, અધિપઞ્ઞમ્પિ સિક્ખતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે , સિક્ખાનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા...પે॰... નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતપ્પવેદિતે ધમ્મવિનયે અધિસીલમ્પિ સિક્ખતિ, અધિચિત્તમ્પિ સિક્ખતિ, અધિપઞ્ઞમ્પિ સિક્ખતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, સિક્ખાનુત્તરિયં. ઇતિ દસ્સનાનુત્તરિયં, સવનાનુત્તરિયં, લાભાનુત્તરિયં, સિક્ખાનુત્તરિયં.

''પારિચરિયાનુત્તરિયઞ્ચ કથં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો ખત્તિયમ્પિ પરિચરતિ, બ્રાહ્મણમ્પિ પરિચરતિ, ગહપતિમ્પિ પરિચરતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન પરિચરતિ, સમણં વા બ્રાહ્મણં વા મિચ્છાદિટ્ઠિકં મિચ્છાપટિપન્નં પરિચરતિ. અત્થેસા, ભિક્ખવે, પારિચરિયા, નેસા નત્થીતિ વદામિ. સા ચ ખો એસા,

ભિક્ખવે, પારિચરિયા હીના…પે॰… ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા પરિચરતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે, પારિચરિયાનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા…પે॰… નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા પરિચરતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પારિચરિયાનુત્તરિયં. ઇતિ દસ્સનાનુત્તરિયં, સવનાનુત્તરિયં, લાભાનુત્તરિયં, સિક્ખાનુત્તરિયં, પારિચરિયાનુત્તરિયં.

''અનુસ્સતાનુત્તરિયઞ્ચ કથં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો પુત્તલાભમ્પિ અનુસ્સરતિ, દારલાભમ્પિ અનુસ્સરતિ, ધનલાભમ્પિ અનુસ્સરતિ, ઉચ્ચાવચં વા પન અનુસ્સરતિ, સમણં વા બ્રાહ્મણં વા મિચ્છાદિટ્ઠિકં મિચ્છાપટિપન્નં અનુસ્સરતિ. અત્થેસા, ભિક્ખવે, અનુસ્સતિ, નેસા નત્થીતિ વદામિ. સા ચ ખો એસા, ભિક્ખવે, અનુસ્સતિ હીના…પે॰… ન નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. યો ચ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા અનુસ્સરતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. એતદાનુત્તરિયં, ભિક્ખવે, અનુસ્સતીનં સત્તાનં વિસુદ્ધિયા…પે॰… નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયાય, યદિદં તથાગતં વા તથાગતસાવકં વા અનુસ્સરતિ નિવિટ્ઠસદ્ધો નિવિટ્ઠપેમો એકન્તગતો અભિપ્પસન્નો. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, અનુસ્સતાનુત્તરિયં. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, છ અનુત્તરિયાની''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૩૦).

**સત્ત નિદ્દસવત્થૂની**તિ એત્થ નત્થિ એતસ્સ દસાતિ નિદ્દસો. નિદ્દસસ્સ નિદ્દસભાવસ્સ વત્થૂનિ કારણાનિ નિદ્દસવત્થૂનિ. ખીણાસવો હિ દસવસ્સકાલે પરિનિબ્બુતો પુન પટિસન્ધિયા અભાવા પુન દસવસ્સો ન હોતીતિ નિદ્દસોતિ વુચ્ચતિ. ન કેવલઞ્ચ દસવસ્સોવ ન હોતિ, નવવસ્સોપિ…પે॰… એકમુહુત્તિકોપિ ન હોતિયેવ. ન કેવલઞ્ચ દસવસ્સકાલે પરિનિબ્બુતો, સત્તવસ્સિકકાલે પરિનિબ્બુતોપિ નિસ્સત્તો નિદ્દસો નિમુહુત્તો હોતિયેવ. તિત્થિયસમયે ઉપ્પન્નવોહારં પન સાસને ખીણાસવસ્સ આરોપેત્વા તત્થ તાદિસસ્સ અભાવં, ઇધ ચ સબ્ભાવં દસ્સેન્તો ભગવા તાદિસસભાવસ્સ કારણાનિ ''સત્ત નિદ્દસવત્થૂની''તિ આહ. યથાહ –

''સત્તિમાનિ, ભિક્ખવે, નિદ્દસવત્થૂનિ. કતમાનિ સત્ત? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સિક્ખાસમાદાને તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ સિક્ખાસમાદાને અવિગતપેમો. ધમ્મનિસન્તિયા તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ ધમ્મનિસન્તિયા અવિગતપેમો. ઇચ્છાવિનયે તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ ઇચ્છાવિનયે અવિગતપેમો. પટિસલ્લાને તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ પટિસલ્લાને અવિગતપેમો. વીરિયારમ્ભે તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ વીરિયારમ્ભે અવિગતપેમો . સતિનેપક્કે તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ સતિનેપક્કે અવિગતપેમો. દિટ્ઠિપટિવેધે તિબ્બચ્છન્દો હોતિ, આયતિઞ્ચ દિટ્ઠિપટિવેધે અવિગતપેમો. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, સત્ત નિદ્દસવત્થૂની''તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૨૦).

થેરોપિ તથેવ દેસનં ઉદ્ધરિત્વા ''સત્ત નિદ્દસવત્થૂની''તિ આહ.

**અટ્ઠ અભિભાયતનાની**તિ એત્થ અભિભુય્યમાનાનિ આયતનાનિ એતેસં ઝાનાનન્તિ અભિભાયતનાનિ, ઝાનાનિ. **આયતનાની**તિ અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનસઙ્ખાતાનિ કસિણારમ્મણાનિ. ઞાણુત્તરિકો હિ પુગ્ગલો વિસદઞાણો ''કિં એત્થ આરમ્મણે સમાપજ્જિતબ્બં. ન મય્હં ચિત્તેકગ્ગતાકરણે ભારો અત્થી''તિ, તાનિ આરમ્મણાનિ

અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ, સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવેત્થ અપ્પનં નિબ્બત્તેતીતિ અત્થો. એવં ઉપ્પાદિતાનિ ઝાનાનિ ‘‘અભિભાયતનાની’’તિ વુચ્ચન્તિ.

‘‘કતમાનિ (અ॰ નિ॰ ૮.૬૫) અટ્ઠ? અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં પઠમં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં દુતિયં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં તતિયં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં ચતુત્થં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ નીલાનિ નીલવણ્ણાનિ નીલનિદસ્સનાનિ નીલનિભાસાનિ. સેય્યથાપિ નામ ઉમાપુપ્ફં નીલં નીલવણ્ણં નીલનિદસ્સનં નીલનિભાસં, સેય્યથાપિ વા પન તં વત્થં બારાણસેય્યકં ઉભતોભાગવિમટ્ઠં નીલં નીલવણ્ણં નીલનિદસ્સનં નીલનિભાસં, એવમેવ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ નીલાનિ નીલવણ્ણાનિ નીલનિદસ્સનાનિ નીલનિભાસાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં પઞ્ચમં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પીતાનિ પીતવણ્ણાનિ પીતનિદસ્સનાનિ પીતનિભાસાનિ. સેય્યથાપિ નામ કણિકારપુપ્ફં પીતં પીતવણ્ણં પીતનિદસ્સનં પીતનિભાસં, સેય્યથાપિ વા પન તં વત્થં બારાણસેય્યકં ઉભતોભાગવિમટ્ઠં પીતં પીતવણ્ણં પીતનિદસ્સનં પીતનિભાસં, એવમેવ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પીતાનિ પીતવણ્ણાનિ પીતનિદસ્સનાનિ પીતનિભાસાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં છટ્ઠં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ લોહિતકાનિ લોહિતકવણ્ણાનિ લોહિતકનિદસ્સનાનિ લોહિતકનિભાસાનિ. સેય્યથાપિ નામ બન્ધુજીવકપુપ્ફં લોહિતકં લોહિતકવણ્ણં લોહિતકનિદસ્સનં લોહિતકનિભાસં, સેય્યથાપિ વા પન તં વત્થં બારાણસેય્યકં ઉભતોભાગવિમટ્ઠં લોહિતકં લોહિતકવણ્ણં લોહિતકનિદસ્સનં લોહિતકનિભાસં, એવમેવ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ લોહિતકાનિ લોહિતકવણ્ણાનિ લોહિતકનિદસ્સનાનિ લોહિતકનિભાસાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં સત્તમં અભિભાયતનં.

‘‘અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ ઓદાતાનિ ઓદાતવણ્ણાનિ ઓદાતનિદસ્સનાનિ ઓદાતનિભાસાનિ. સેય્યથાપિ નામ ઓસધિતારકા ઓદાતા ઓદાતવણ્ણા ઓદાતનિદસ્સના ઓદાતનિભાસા, સેય્યથાપિ વા પન તં વત્થં બારાણસેય્યકં ઉભતોભાગવિમટ્ઠં ઓદાતં ઓદાતવણ્ણં ઓદાતનિદસ્સનં ઓદાતનિભાસં, એવમેવ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ ઓદાતાનિ

ઓદાતવણ્ણાનિ ઓદાતનિદસ્સનાનિ ઓદાતનિભાસાનિ, ‘તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી’તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. ઇદં અટ્ઠમં અભિભાયતનં. ઇમાનિ અટ્ઠ અભિભાયતનાનિ (અ॰ નિ॰ ૮.૬૫; દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૮).

**નવ અનુપુબ્બવિહારા**તિ પુબ્બં પુબ્બં અનુ અનુપુબ્બં, અનુપુબ્બં વિહરિતબ્બતો સમાપજ્જિતબ્બતો વિહારા અનુપુબ્બવિહારા, અનુપટિપાટિયા સમાપજ્જિતબ્બવિહારાતિ અત્થો.

‘‘કતમે નવ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ સવિતક્કં સવિચારં વિવેકજં પીતિસુખં પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા અજ્ઝત્તં સમ્પસાદનં ચેતસો એકોદિભાવં અવિતક્કં અવિચારં સમાધિજં પીતિસુખં દુતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. પીતિયા ચ વિરાગા ઉપેક્ખકો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો, સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેતિ, યં તં અરિયા આચિક્ખન્તિ ‘ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી’તિ, તતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સુખસ્સ ચ પહાના દુક્ખસ્સ ચ પહાના પુબ્બેવ સોમનસ્સદોમનસ્સાનં અત્થઙ્ગમા અદુક્ખમસુખં ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિં ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા ‘અનન્તો આકાસો’તિ આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સબ્બસો આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’ન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સબ્બસો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘નત્થિ કિઞ્ચી’તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સબ્બસો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. સબ્બસો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મ સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩૩; દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૩, ૩૫૯) વુત્તા નવ અનુપુબ્બવિહારાવ.

**દસ નિજ્જરવત્થૂની**તિ મિચ્છાદિટ્ઠાદીનિ નિજ્જરયન્તિ નાસયન્તીતિ નિજ્જરાનિ. **વત્થૂની**તિ કારણાનિ. નિજ્જરાનિ ચ તાનિ વત્થૂનિ ચાતિ નિજ્જરવત્થૂનિ. સમ્માદિટ્ઠાદીનં એતં અધિવચનં.

‘‘કતમાનિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૦૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦) દસ? સમ્માદિટ્ઠિકસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાદિટ્ઠિ નિજ્જિણ્ણા હોતિ. યે ચ મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માસઙ્કપ્પસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાસઙ્કપ્પો નિજ્જિણ્ણો હોતિ. યે ચ મિચ્છાસઙ્કપ્પપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ , તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માસઙ્કપ્પપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માવાચસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાવાચા નિજ્જિણ્ણા હોતિ. યે ચ મિચ્છાવાચાપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માવાચાપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માકમ્મન્તસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાકમ્મન્તો નિજ્જિણ્ણો હોતિ. યે ચ મિચ્છાકમ્મન્તપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માકમ્મન્તપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા

ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માઆજીવસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાઆજીવો નિજ્જિણ્ણો હોતિ. યે ચ મિચ્છાઆજીવપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માઆજીવપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માવાયામસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાવાયામો નિજ્જિણ્ણો હોતિ. યે ચ મિચ્છાવાયામપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માવાયામપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માસતિસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાસતિ નિજ્જિણ્ણા હોતિ. યે ચ મિચ્છાસતિપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માસતિપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માસમાધિસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાસમાધિ નિજ્જિણ્ણો હોતિ. યે ચ મિચ્છાસમાધિપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માસમાધિપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માઞાણિસ્સ, ભિક્ખવે, મિચ્છાઞાણં નિજ્જિણ્ણં હોતિ. યે ચ મિચ્છાઞાણપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માઞાણપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ.

‘‘સમ્માવિમુત્તિસ્સ , ભિક્ખવે, મિચ્છાવિમુત્તિ નિજ્જિણ્ણા હોતિ. યે ચ મિચ્છાવિમુત્તિપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તે ચસ્સ નિજ્જિણ્ણા હોન્તિ, સમ્માવિમુત્તિપચ્ચયા ચ અનેકે કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૦૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦) વુત્તાનિ દસ નિજ્જરવત્થૂનિ.

૩. **સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય**ન્તિઆદિ ભગવતા વુત્તં ઇધ આહરિત્વા દસ્સિતન્તિ વેદિતબ્બં. **કિઞ્ચ**-ઇતિ **ચ**-કારો પદપૂરણમત્તે નિપાતો. **ચક્ખા**દીનિ તિંસ વિસ્સજ્જનાનિ છસુ દ્વારેસુ એકેકસ્મિં પઞ્ચ પઞ્ચ કત્વા દ્વારારમ્મણપવત્તિક્કમેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ દુવિધં ચક્ખુ – મંસચક્ખુ પઞ્ઞાચક્ખુ ચ. તેસુ બુદ્ધચક્ખુ સમન્તચક્ખુ ઞાણચક્ખુ દિબ્બચક્ખુ ધમ્મચક્ખૂતિ પઞ્ચવિધં પઞ્ઞાચક્ખુ. ‘‘અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેન્તો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૩; ૨.૩૩૯; મહાવ॰ ૯) ઇદં **બુદ્ધચક્ખુ** નામ. ‘‘સમન્તચક્ખુ વુચ્ચતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ’’ન્તિ (ચૂળનિ॰ ધોતકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૩૨; મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) ઇદં **સમન્તચક્ખુ** નામ. ‘‘ચક્ખું ઉદપાદિ ઞાણં ઉદપાદી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૫) ઇદં **ઞાણચક્ખુ** નામ. ‘‘અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેના’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૫) ઇદં **દિબ્બચક્ખુ** નામ. ‘‘વિરજં વીતમલં ધમ્મચક્ખું ઉદપાદી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૫) ઇદં હેટ્ઠિમમગ્ગત્તયસઙ્ખાતં ઞાણં **ધમ્મચક્ખુ** નામ.

**મંસચક્ખુ**પિ સસમ્ભારચક્ખુ , પસાદચક્ખૂતિ દુવિધં હોતિ. ય્વાયં અક્ખિકૂપકે પતિટ્ઠિતો હેટ્ઠા અક્ખિકૂપકટ્ઠિકેન ઉપરિ ભમુકટ્ઠિકેન ઉભતો અક્ખિકૂટેહિ બહિદ્ધા અક્ખિપખુમેહિ પરિચ્છિન્નો અક્ખિકૂપકમજ્ઝા નિક્ખન્તેન

ન્હારુસુત્તકેન મત્થલુઙ્ગે આબદ્ધો સેતકણ્હાતિકણ્હમણ્ડલવિચિત્તો મંસપિણ્ડો, ઇદં **સસમ્ભારચક્ખુ** નામ. યો પન એત્થ સિતો એત્થ પટિબદ્ધો ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો, ઇદં **પસાદચક્ખુ** નામ. ઇદમિધાધિપ્પેતં. તદેતં તસ્સ સસમ્ભારચક્ખુનો સેતમણ્ડલપરિક્ખિત્તસ્સ કણ્હમણ્ડલસ્સ મજ્ઝે અભિમુખે ઠિતાનં સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિદેસે દિટ્ઠિમણ્ડલે સત્તસુ પિચુપટલેસુ આસિત્તતેલં પિચુપટલાનિ વિય સત્ત અક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા પમાણતો મુગ્ગવિદલમત્તં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. તં ચક્ખતીતિ **ચક્ખુ**, રૂપં અસ્સાદેતિ વિભાવેતિ ચાતિ અત્થો. રૂપયન્તીતિ **રૂપા**, વણ્ણવિકારં આપજ્જમાના હદયઙ્ગતભાવં પકાસેન્તીતિ અત્થો. ચક્ખુતો પવત્તં વિઞ્ઞાણં, ચક્ખુસ્સ વા વિઞ્ઞાણં **ચક્ખુવિઞ્ઞાણં**. ફુસતીતિ ફસ્સો. ઉપસગ્ગેન પદં મણ્ડેત્વા સમ્ફસ્સોતિ વુત્તં. ચક્ખુતો પવત્તો સમ્ફસ્સો **ચક્ખુસમ્ફસ્સો**. **ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તફસ્સપચ્ચયા. **વેદયિત**ન્તિ વિન્દનં, વેદનાતિ અત્થો. તદેવ સુખયતીતિ **સુખં**, યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં સુખિતં કરોતીતિ અત્થો. સુટ્ઠુ વા ખાદતિ, ખનતિ ચ કાયચિત્તાબાધન્તિ સુખં. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખં**, યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં દુક્ખિતં કરોતીતિ અત્થો. ન દુક્ખં ન સુખન્તિ **અદુક્ખમસુખં**. **મ**-કારો પદસન્ધિવસેન વુત્તો. સો પન ચક્ખુસમ્ફસ્સો અત્તના સમ્પયુત્તાય વેદનાય સહજાત અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સય વિપાકઆહારસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ, સમ્પટિચ્છનસમ્પયુત્તાય અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતવસેનપઞ્ચધા, સન્તીરણાદિસમ્પયુત્તાનં ઉપનિસ્સયવસેનેવ પચ્ચયો હોતિ.

સુણાતીતિ **સોતં**. તં સસમ્ભારસોતબિલસ્સ અન્તો તનુતમ્બલોમાચિતે અઙ્ગુલિવેધકસણ્ઠાને પદેસે સોતવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. સપ્પન્તીતિ **સદ્દા**, ઉદાહરીયન્તીતિ અત્થો. ઘાયતીતિ **ઘાનં**. તં સસમ્ભારઘાનબિલસ્સ અન્તો અજપદસણ્ઠાને પદેસે ઘાનવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. ગન્ધયન્તીતિ **ગન્ધા**, અત્તનો વત્થું સૂચેન્તીતિ અત્થો. જીવિતમવ્હાયતીતિ **જિવ્હા**, સાયનટ્ઠેન વા જિવ્હા. સા સસમ્ભારજિવ્હાય અતિઅગ્ગમૂલપસ્સાનિ વજ્જેત્વા ઉપરિમતલમજ્ઝે ભિન્નઉપ્પલદલગ્ગસણ્ઠાને પદેસે જિવ્હાવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાના તિટ્ઠતિ. રસન્તિ તે સત્તાતિ **રસા**, અસ્સાદેન્તીતિ અત્થો. કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયોતિ **કાયો**. **આયો**તિ ઉપ્પત્તિદેસો. સો યાવતા ઇમસ્મિં કાયે ઉપાદિણ્ણપ્પવત્તિ નામ અત્થિ, તત્થ યેભુય્યેન કાયપસાદો કાયવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનો તિટ્ઠતિ. ફુસીયન્તીતિ **ફોટ્ઠબ્બા**. મુનાતીતિ **મનો**, વિજાનાતીતિ અત્થો. અત્તનો લક્ખણં ધારેન્તીતિ **ધમ્મા** . **મનો**તિ સહાવજ્જનં ભવઙ્ગં. **ધમ્મા**તિ દ્વાદસપભેદા ધમ્મારમ્મણા ધમ્મા. **મનોવિઞ્ઞાણ**ન્તિ જવનમનોવિઞ્ઞાણં. **મનોસમ્ફસ્સો**તિ તંસમ્પયુત્તો ફસ્સો. સો સમ્પયુત્તાય વેદનાય વિપાકપચ્ચયવજ્જેહિ સેસેહિ સત્તહિ પચ્ચયો હોતિ, અનન્તરાય તેહેવ, સેસાનં ઉપનિસ્સયવસેનેવ પચ્ચયો હોતિ.

**રૂપાદીનિ** પઞ્ચ વિસ્સજ્જનાનિ ખન્ધવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. સીતાદીહિ રુપ્પતિ પીળીયતીતિ **રૂપં**. વેદયતીતિ **વેદના**. સઞ્જાનાતીતિ **સઞ્ઞા**. સઙ્ખરોન્તીતિ **સઙ્ખારા**. **વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞાણં**. **ચક્ખાદીનિ** ધમ્મવિચારપરિયન્તાનિ દસ છક્કવસેન, સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ પિયરૂપસાતરૂપવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિકા વેદના તંતંસમ્પયુત્તાવ. રૂપેસુ સઞ્ઞા **રૂપસઞ્ઞા**. સઞ્ચેતયતીતિ **સઞ્ચેતના**, અભિસન્દહતીતિ અત્થો. તસતીતિ **તણ્હા**, પિપાસતીતિ અત્થો. વિતક્કેતીતિ **વિતક્કો**, વિતક્કનં વા વિતક્કો, ઊહનન્તિ વુત્તં હોતિ. આરમ્મણે તેન ચિત્તં વિચરતીતિ **વિચારો**, વિચરણં વા વિચારો, અનુસઞ્ચરણન્તિ વુત્તં હોતિ.

૪. **પથવીધાતા**દીનિ છ વિસ્સજ્જનાનિ સંખિત્તેન નામરૂપવવત્થાનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. પત્થટત્તા **પથવી**. અપ્પેતિ, આપીયતિ, અપ્પાયતીતિ વા **આપો**. તેજયતીતિ **તેજો**. વાયતીતિ **વાયો**. ન કસ્સતિ ન નિકસ્સતિ, કસિતું છિન્દિતું ભિન્દિતું વા ન સક્કાતિ **આકાસો**. નિસ્સત્તટ્ઠેન **ધાતુ**.

**પથવીકસિણા**દીનિ દસ વિસ્સજ્જનાનિ કસિણભાવનાવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **કસિણ**ન્તિ સકલફરણવસેન કસિણમણ્ડલમ્પિ તસ્મિં ઉપટ્ઠિતનિમિત્તમ્પિ તદારમ્મણં ઝાનમ્પિ વુચ્ચતિ. ઇધ પન ઝાનં અધિપ્પેતં. આદિમ્હિ ચત્તારિ મહાભૂતકસિણારમ્મણાનિ ઝાનાનિ, તતો પરાનિ ચત્તારિ વણ્ણકસિણારમ્મણાનિ. **આકાસકસિણ**ન્તિ પરિચ્છેદાકાસો, તદારમ્મણઞ્ચ ઝાનં, કસિણુગ્ઘાટિમાકાસો, તદારમ્મણઞ્ચ આકાસાનઞ્ચાયતનં. **વિઞ્ઞાણકસિણ**ન્તિ આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણં, તદારમ્મણઞ્ચ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં.

**કેસા**દીનિ દ્વત્તિંસ વિસ્સજ્જનાનિ દ્વત્તિંસાકારકમ્મટ્ઠાનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. તેસુ પન કેસાદીસુ પટિક્કૂલતો ઉપટ્ઠિતેસુ કાયગતાસતિવસેન અસુભકમ્મટ્ઠાનં હોતિ, વણ્ણતો ઉપટ્ઠિતેસુ કસિણકમ્મટ્ઠાનં હોતિ, ધાતુતો ઉપટ્ઠિતેસુ ચતુધાતુવવત્થાનકમ્મટ્ઠાનં હોતિ, કેસાતિઆદીનિ ચ પટિક્કૂલતો વણ્ણતો વા ઉપટ્ઠિતાનં તદારમ્મણાનિ ઝાનાનિ, ધાતુતો ઉપટ્ઠિતસ્સ તે ચ કોટ્ઠાસા તદારમ્મણા ચ ધાતુભાવના વેદિતબ્બા.

**કેસા** ઉભોસુ પસ્સેસુ કણ્ણચૂળિકાહિ પુરતો નલાટન્તેન, પચ્છતો ચ ગલવાટકેન પરિચ્છિન્ના સીસકટાહવેઠનચમ્મે વીહગ્ગમત્તં પવિસિત્વા ઠિતા અનેકસતસહસ્સસઙ્ખા.

**લોમા** ઠપેત્વા કેસાદીનં પતિટ્ઠિતોકાસં હત્થતલપાદતલાનિ ચ યેભુય્યેન સરીરચમ્મે નવનવુતિયા લોમકૂપસહસ્સેસુ લિક્ખામત્તં પવિસિત્વા ઠિતા.

**નખા** અઙ્ગુલીનં અગ્ગપિટ્ઠેસુ ઠિતા વીસતિ.

**દન્તા** દ્વીસુ હણુકટ્ઠિકેસુ ઠિતા યેભુય્યેન દ્વત્તિંસ.

**તચો** સકલસરીરં પરિયોનન્ધિત્વા પાકટકિલોમકસ્સ ઉપરિ છવિયા હેટ્ઠા ઠિતં ચમ્મં.

**મંસં** સાધિકાનિ તીણિ અટ્ઠિસતાનિ અનુલિમ્પિત્વા ઠિતાનિ નવમંસપેસિસતાનિ.

**ન્હારૂ** સકલસરીરે અટ્ઠીનિ આબન્ધિત્વા ઠિતાનિ નવ ન્હારુસતાનિ.

**અટ્ઠી** સકલસરીરે હેટ્ઠા અટ્ઠીનં ઉપરિ ઠિતાનિ સાધિકાનિ તીણિ અટ્ઠિસતાનિ.

**અટ્ઠિમિઞ્જા** તેસં તેસં અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરે ઠિતા મિઞ્જા.

**વક્કં** ગલવાટકા નિક્ખન્તેન એકમૂલેન થોકં ગન્ત્વા દ્વિધા ભિન્નેન થૂલન્હારુના વિનિબદ્ધા હુત્વા હદયમંસં પરિક્ખિપિત્વા ઠિતા દ્વે મંસપિણ્ડિકા.

**હદયં** સરીરબ્ભન્તરે દ્વિન્નં થનાનં મજ્ઝે ઠિતં અન્તો ચિત્તસન્નિસ્સયં અટ્ઠપસતમત્તલોહિતપુણ્ણં પુન્નાગટ્ઠિપતિટ્ઠાનમત્તાવાટકં હદયમંસં.

**યકનં** દ્વિન્નં થનાનં અબ્ભન્તરે દક્ખિણપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં યમકમંસપટલં.

**કિલોમકં** હદયવક્કાનિ પટિચ્છાદેત્વા ઠિતં પટિચ્છન્નકિલોમકસઙ્ખાતઞ્ચ સકલસરીરે ચમ્મસ્સ હેટ્ઠતો મંસં પરિયોનન્ધિત્વા ઠિતં અપ્પટિચ્છન્નકિલોમકસઙ્ખાતઞ્ચાતિ દુવિધં પરિયોનહનમંસં.

**પિહકં** હદયસ્સ વામપસ્સે ઉદરપટલસ્સ મત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં ઉદરજિવ્હામંસં.

**પપ્ફાસં** સરીરબ્ભન્તરે દ્વિન્નં થનાનં અન્તરે હદયયકનાનં ઉપરિ છાદેત્વા ઓલમ્બન્તં ઠિતં દ્વત્તિંસમંસખણ્ડપ્પભેદં પપ્ફાસમંસં.

**અન્તં** ઉપરિ ગલવાટકે હેટ્ઠા કરીસમગ્ગે વિનિબન્ધત્તા ગલવાટકકરીસમગ્ગપરિયન્તે સરીરબ્ભન્તરે ઠિતા પુરિસસ્સ દ્વત્તિંસહત્થા ઇત્થિયા અટ્ઠવીસતિહત્થા એકવીસતિયા ઠાનેસુ ઓભગ્ગા અન્તવટ્ટિ.

**અન્તગુણં** અન્તભોગે એકતો અગલન્તે આબન્ધિત્વા એકવીસતિયા અન્તભોગાનં અન્તરા ઠિતં બન્ધનં.

**ઉદરિયં** દન્તમુસલસઞ્ચુણ્ણિતં જિવ્હાહત્થપરિવત્તિતં ખેળલાલાપલિબુદ્ધં તંખણવિગતવણ્ણગન્ધરસાદિસમ્પદં તન્તવાયખલિસુવાનવમથુસદિસં નિપતિત્વા પિત્તસેમ્હવાતપલિવેઠિતં હુત્વા ઉદરગ્ગિસન્તાપવેગકુથિતં કિમિકુલાકુલં ઉપરૂપરિ ફેણબુબ્બુળકાનિ મુઞ્ચન્તં પરમકસમ્બુકદુગ્ગન્ધજેગુચ્છભાવં આપજ્જિત્વા આમાસયસઙ્ખાતે ઉપરિનાભિઅન્તપટલે ઠિતં નાનપ્પકારકં અસિતપીતખાયિતસાયિતં.

**કરીસં** પક્કાસયસઙ્ખાતે હેટ્ઠા નાભિપિટ્ઠિકણ્ટકમૂલાનં અન્તરે ઉબ્બેધેન અટ્ઠઙ્ગુલમત્તે અન્તાવસાને ઠિતં વચ્ચં.

**પિત્તં** હદયમંસપપ્ફાસાનં અન્તરે યકનમંસં નિસ્સાય ઠિતં મહાકોસાતકીકોસકસદિસે પિત્તકોસકે ઠિતં બદ્ધપિત્તસઙ્ખાતઞ્ચ, કેસલોમનખદન્તાનં મંસવિનિમુત્તટ્ઠાનઞ્ચેવ થદ્ધસુક્ખચમ્મઞ્ચ ઠપેત્વા અવસેસં સરીરં બ્યાપેત્વા ઠિતં અબદ્ધપિત્તસઙ્ખાતઞ્ચાતિ દુવિધં પિત્તં.

**સેમ્હં** ઉદરપટલે ઠિતં એકપત્થપૂરપ્પમાણં સેમ્હં.

**પુબ્બો** ખાણુકણ્ટકપહરણગ્ગિજાલાદીહિ અભિહતે વા સરીરપ્પદેસે અબ્ભન્તરધાતુક્ખોભવસેન વા ઉપ્પન્નેસુ ગણ્ડપીળકાદીસુ પરિપક્કલોહિતપરિણામો. **લોહિતં** યકનસ્સ હેટ્ઠાભાગં પૂરેત્વા હદયવક્કપપ્ફાસાનં ઉપરિ થોકં થોકં પગ્ઘરન્તં વક્કહદયયકનપપ્ફાસે તેમયમાનં ઠિતં એકપત્થપૂરમત્તં સન્નિચિતલોહિતસઙ્ખાતઞ્ચ, કેસલોમનખદન્તાનં મંસવિનિમુત્તટ્ઠાનઞ્ચેવ થદ્ધસુક્ખચમ્મઞ્ચ ઠપેત્વા ધમનિજાલાનુસારેન સબ્બં ઉપાદિણ્ણસરીરં ફરિત્વા ઠિતં સંસરણલોહિતસઙ્ખાતઞ્ચાતિ દુવિધં લોહિતં.

**સેદો** અગ્ગિસન્તાપસૂરિયસન્તાપઉતુવિકારાદીહિ સન્તત્તે સરીરે સબ્બકેસલોમકૂપવિવરેહિ પગ્ઘરણકઆપોધાતુ.

**મેદો** થૂલસ્સ સકલસરીરે ચમ્મમંસન્તરે કિસસ્સ જઙ્ઘમંસાદીનિ નિસ્સાય ઠિતો થિનસિનેહો.

**અસ્સુ** સોમનસ્સદોમનસ્સવિસભાગાહારઉતૂહિ સમુટ્ઠહિત્વા અક્ખિકૂપકે પૂરેત્વા તિટ્ઠન્તી વા પગ્ઘરન્તી વા આપોધાતુ.

**વસા** અગ્ગિસન્તાપસૂરિયસન્તાપઉતુવિસભાગેહિ ઉસ્માજાતેસુ યેભુય્યેન હત્થતલહત્થપિટ્ઠિપાદતલપાદપિટ્ઠિનાસાપુટનલાટઅંસકૂટેસુ ઠિતો વિલીનસિનેહો.

**ખેળો** તથારૂપં આહારં પસ્સન્તસ્સ વા સરન્તસ્સ વા મુખે વા ઠપેન્તસ્સ હદયં વા આકિલાયન્તસ્સ કિસ્મિઞ્ચિદેવ વા જિગુચ્છં ઉપ્પાદેન્તસ્સ ભિય્યો ઉપ્પજ્જિત્વા ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરુય્હ જિવ્હાય તિટ્ઠમાના ફેણમિસ્સા આપોધાતુ.

**સિઙ્ઘાણિકા** વિસભાગાહારઉતુવસેન સઞ્જાતધાતુક્ખોભસ્સ વા રોદન્તસ્સ વા અન્તોસીસે મત્થલુઙ્ગતો ગલિત્વા તાલુમત્થકવિવરેન ઓતરિત્વા નાસાપુટે પૂરેત્વા તિટ્ઠન્તં વા પગ્ઘરન્તં વા પૂતિ અસુચિ પિચ્છિલં.

**લસિકા** અટ્ઠિસન્ધીનં અબ્ભઞ્જનકિચ્ચં સાધયમાનં અસીતિસતસન્ધીનં અબ્ભન્તરે ઠિતં પિચ્છિલકુણપં.

**મુત્તં** આહારઉતુવસેન વત્થિપુટબ્ભન્તરે ઠિતા આપોધાતુ.

**મત્થલુઙ્ગં** સીસકટાહબ્ભન્તરે ચત્તારો સિબ્બિનિમગ્ગે નિસ્સાય ઠિતો ચતુપિણ્ડસમોધાનો મિઞ્જરાસિ.

**ચક્ખાયતના**દીનિ દ્વાદસ વિસ્સજ્જનાનિ દ્વાદસાયતનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો આયતનં. ચક્ખુરૂપાદીસુ હિ તંતંદ્વારારમ્મણા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા સેન સેન અનુભવનાદિના કિચ્ચેન આયતન્તિ ઉટ્ઠહન્તિ ઘટન્તિ, વાયમન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તે ચ પન આયભૂતે ધમ્મે એતાનિ તનોન્તિ, વિત્થારેન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ઇદઞ્ચ અનમતગ્ગે સંસારે પવત્તં અતીવ આયતં સંસારદુક્ખં યાવ ન નિવત્તતિ, તાવ નયન્તિ, પવત્તયન્તીતિ વુત્તં હોતિ.

અપિચ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન આકરટ્ઠેન સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન કારણટ્ઠેન ચ આયતનં . તથા હિ લોકે ‘‘ઇસ્સરાયતનં વાસુદેવાયતન’’ન્તિઆદીસુ નિવાસટ્ઠાનં ‘‘આયતન’’ન્તિ વુચ્ચતિ. ‘‘સુવણ્ણાયતનં રજતાયતન’’ન્તિઆદીસુ આકરો. સાસને પન ‘‘મનોરમે આયતને, સેવન્તિ નં વિહઙ્ગમા’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૩૮) સમોસરણટ્ઠાનં. ‘‘દક્ખિણાપથો ગુન્નં આયતન’’ન્તિઆદીસુ સઞ્જાતિદેસો. ‘‘તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૨; ૫.૨૩) કારણં. ચક્ખુઆદીસુ ચાપિ તે તે ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા નિવસન્તિ તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ ચક્ખાદયો નેસં નિવાસટ્ઠાનં , ચક્ખાદીસુ ચ તે આકિણ્ણા તન્નિસ્સયત્તા તદારમ્મણત્તા ચાતિ ચક્ખાદયો ચ નેસં આકરો, તત્થ તત્થ વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન સમોસરણતો ચક્ખાદયો ચ નેસં સમોસરણટ્ઠાનં, તંનિસ્સયારમ્મણભાવેન તત્થેવ ઉપ્પત્તિતો ચક્ખાદયો ચ નેસં સઞ્જાતિદેસો, ચક્ખાદીનં અભાવે અભાવતો ચક્ખાદયો ચ નેસં કારણન્તિ યથાવુત્તેનત્થેન ચક્ખુ ચ તં આયતનઞ્ચાતિ **ચક્ખાયતનં**. એવં સેસાનિપિ.

**ચક્ખુધાતા**દીનિ અટ્ઠારસ વિસ્સજ્જનાનિ અટ્ઠારસધાતુવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. ચક્ખાદીસુ એકેકો ધમ્મો યથાસમ્ભવં વિદહતિ, ધીયતે, વિધાનં વિધીયતે, એતાય, એત્થ વા ધીયતીતિ **ધાતુ**. લોકિયા હિ ધાતુયો કારણભાવેન વવત્થિતા હુત્વા સુવણ્ણરજતાદિધાતુયો વિય સુવણ્ણરજતાદિં, અનેકપ્પકારં સંસારદુક્ખં વિદહન્તિ. ભારહારેહિ ચ

ભારો વિય સત્તેહિ ધીયન્તે, ધારીયન્તીતિ અત્થો. દુક્ખવિધાનમત્તમેવ ચેતા અવસવત્તનતો. એતાહિ ચ કરણભૂતાહિ સંસારદુક્ખં સત્તેહિ અનુવિધીયતિ. તથાવિહિતઞ્ચેતં એતાસ્વેવ ધીયતિ, ઠપીયતીતિ અત્થો. અપિચ યથા તિત્થિયાનં અત્તા નામ સભાવતો નત્થિ, ન એવમેતા. એતા પન અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ ધાતુયો. યથા ચ લોકે વિચિત્તા હરિતાલમનોસિલાદયો સેલાવયવા ધાતુયોતિ વુચ્ચન્તિ, એવમેતાપિ ધાતુયો વિયાતિ ધાતુયો. વિચિત્તા હેતા ઞાણનેય્યાવયવાતિ. યથા વા સરીરસઙ્ખાતસ્સ સમુદાયસ્સ અવયવભૂતેસુ રસસોણિતાદીસુ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્નેસુ ધાતુસમઞ્ઞા, એવમેવેતેસુપિ પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ખાતસ્સ અત્તભાવસ્સ અવયવેસુ ધાતુસમઞ્ઞા વેદિતબ્બા. અઞ્ઞમઞ્ઞવિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્ના હેતે ચક્ખાદયોતિ. અપિચ **ધાતૂ**તિ નિજ્જીવમત્તસ્સેતં અધિવચનં. તથા હિ ભગવા ''છધાતુરો અયં ભિક્ખુ પુરિસો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૩-૩૪૪) જીવસઞ્ઞાસમૂહનનત્થં ધાતુદેસનં અકાસીતિ. યથાવુત્તેનત્થેન ચક્ખુ ચ તં ધાતુ ચાતિ **ચક્ખુધાતુ**. એવં સેસાપિ. **મનોધાતૂ**તિ ચ તિસ્સો મનોધાતુયો. **ધમ્મધાતૂ**તિ વેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધા સોળસ સુખુમરૂપાનિ નિબ્બાનઞ્ચ. **મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ છસત્તતિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો.

**ચક્ખુન્દ્રિયા**દીનિ બાવીસતિ વિસ્સજ્જનાનિ બાવીસતિન્દ્રિયવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. ચક્ખુમેવ દસ્સનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ચક્ખુન્દ્રિયં**. સોતમેવ સવનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સોતિન્દ્રિયં**. ઘાનમેવ ઘાયનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ઘાનિન્દ્રિયં**. જિવ્હા એવ સાયનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **જિવ્હિન્દ્રિયં**. કાયો એવ ફુસનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **કાયિન્દ્રિયં**. મનતે ઇતિ મનો, વિજાનાતીતિ અત્થો. અટ્ઠકથાચરિયા પનાહુ – નાળિયા મિનમાનો વિય મહાતુલાય ધારયમાનો વિય ચ આરમ્મણં મનતિ જાનાતીતિ મનો, તદેવ મનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **મનિન્દ્રિયં**.

જીવન્તિ તેન તંસહજાતા ધમ્માતિ જીવિતં, તદેવ અનુપાલનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **જીવિતિન્દ્રિયં**. તં રૂપજીવિતિન્દ્રિયં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયન્તિ દુવિધં. સબ્બકમ્મજરૂપસહજં સહજરૂપાનુપાલનં રૂપજીવિતિન્દ્રિયં, સબ્બચિત્તસહજં સહજઅરૂપાનુપાલનં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયં.

થીયતિ સઙ્ઘાતં ગચ્છતિ એતિસ્સા ગબ્ભોતિ ઇત્થી, ઇત્થિલિઙ્ગાદીસુ ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, નિયમતો ઇત્થિયા એવ ઇન્દ્રિયં **ઇત્થિન્દ્રિયં**.

પું-વુચ્ચતિ નિરયો, પું સઙ્ખાતે નિરયે રિસીયતિ હિંસીયતીતિ પુરિસો, પુરિસલિઙ્ગાદીસુ ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, નિયમતો પુરિસસ્સેવ ઇન્દ્રિયં **પુરિસિન્દ્રિયં**. દ્વીસુપેતેસુ એકેકં સભાવકસ્સ એકેકસ્સ કમ્મજરૂપસહજં હોતિ.

કુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં સુખં, કાયિકસાતલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, સુખમેવ ઇન્દ્રિયં **સુખિન્દ્રિયં**.

અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં દુક્ખં, કાયિકઅસાતલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, દુક્ખમેવ ઇન્દ્રિયં **દુક્ખિન્દ્રિયં**.

પીતિસોમનસ્સયોગતો સોભનં મનો અસ્સાતિ સુમનો, સુમનસ્સ ભાવો સોમનસ્સં, ચેતસિકસાતલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, સોમનસ્સમેવ ઇન્દ્રિયં **સોમનસ્સિન્દ્રિયં**.

દોમનસ્સયોગતો દુટ્ઠુ મનો અસ્સાતિ, હીનવેદનત્તા વા કુચ્છિતં મનો અસ્સાતિ દુમ્મનો, દુમ્મનસ્સ ભાવો દોમનસ્સં, ચેતસિકઅસાતલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, દોમનસ્સમેવ ઇન્દ્રિયં **દોમનસ્સિન્દ્રિયં**. સુખદુક્ખાકારપવત્તિં ઉપેક્ખતિ મજ્ઝત્તાકારસણ્ઠિતત્તા તેનાકારેન પવત્તતીતિ ઉપેક્ખા, મજ્ઝત્તલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, ઉપેક્ખા એવ ઇન્દ્રિયં **ઉપેક્ખિન્દ્રિયં**.

સદ્દહન્તિ એતાય, સયં વા સદ્દહતિ, સદ્દહનમત્તમેવ વા એસાતિ સદ્ધા, અસ્સદ્ધિયસ્સ અભિભવનતો અધિપતિઅત્થેન ઇન્દ્રિયં, અધિમોક્ખલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, સદ્ધાયેવ ઇન્દ્રિયં **સદ્ધિન્દ્રિયં**.

વીરભાવો વીરિયં, વીરાનં વા કમ્મં, વિધિના વા નયેન ઈરયિતબ્બં પવત્તયિતબ્બન્તિ વીરિયં, કોસજ્જસ્સ અભિભવનતો અધિપતિઅત્થેન ઇન્દ્રિયં, પગ્ગહણલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, વીરિયમેવ ઇન્દ્રિયં **વીરિયિન્દ્રિયં**.

સરન્તિ તાય, સયં વા સરતિ, સરણમત્તમેવ વા એસાતિ સતિ, મુટ્ઠસચ્ચસ્સ અભિભવનતો અધિપતિઅત્થેન ઇન્દ્રિયં, ઉપટ્ઠાનલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, સતિ એવ ઇન્દ્રિયં **સતિન્દ્રિયં**.

આરમ્મણે ચિત્તં સમ્મા આધિયતિ ઠપેતીતિ સમાધિ, વિક્ખેપસ્સ અભિભવનતો અધિપતિઅત્થેન ઇન્દ્રિયં, અવિક્ખેપલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, સમાધિ એવ ઇન્દ્રિયં **સમાધિન્દ્રિયં**.

''ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિના નયેન અરિયસચ્ચાનિ પજાનાતીતિ પઞ્ઞા. અટ્ઠકથાયં પન ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ પઞ્ઞાપનવસેન પઞ્ઞા''તિ વુત્તં. અવિજ્જાય અભિભવનતો અધિપતિઅત્થેન ઇન્દ્રિયં, દસ્સનલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, પઞ્ઞા એવ ઇન્દ્રિયં **પઞ્ઞિન્દ્રિયં**.

અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે અનઞ્ઞાતં અમતં પદં ચતુસચ્ચધમ્મમેવ વા જાનિસ્સામીતિ પટિપન્નસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં**. સોતાપત્તિમગ્ગઞાણસ્સેતં નામં.

પઠમમગ્ગેન ઞાતં મરિયાદં અનતિક્કમિત્વા તેસંયેવ તેન મગ્ગેન ઞાતાનં ચતુસચ્ચધમ્માનમેવ જાનનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ આજાનનકં ઇન્દ્રિયં **અઞ્ઞિન્દ્રિયં**. સોતાપત્તિફલાદીસુ છસુ ઠાનેસુ ઞાણસ્સેતં નામં.

અઞ્ઞાતાવિનો ચતુસચ્ચેસુ નિટ્ઠિતઞાણકિચ્ચસ્સ ખીણાસવસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં**, અઞ્ઞાતાવીનં વા ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતકિચ્ચાનં ચત્તારિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતાનં ધમ્માનં અબ્ભન્તરે ઇન્દટ્ઠસાધનેન અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં. અરહત્તફલઞાણસ્સેતં નામં. સબ્બાનિપેતાનિ યથાયોગં ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠેન ઇન્દદેસિતટ્ઠેન ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠેન ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠેન ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. ભગવા હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો પરમિસ્સરિયભાવતો ઇન્દો, કુસલાકુસલઞ્ચ કમ્મં કમ્મેસુ કસ્સચિ ઇસ્સરિયાભાવતો. તેનેવેત્થ કમ્મજનિતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ કુસલાકુસલકમ્મં ઉલ્લિઙ્ગેન્તિ , તેન ચ સિટ્ઠાનીતિ ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠેન ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. સબ્બાનેવ પનેતાનિ ભગવતા મુનિન્દેન યથાભૂતતો પકાસિતાનિ અભિસમ્બુદ્ધાનિ ચાતિ ઇન્દદેસિતટ્ઠેન ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. તેનેવ ચ ભગવતા મુનિન્દેન કાનિચિ ગોચરાસેવનાય, કાનિચિ ભાવનાસેવનાય સેવિતાનીતિ ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠેનપિ ઇન્દ્રિયાનિ. અપિ ચ આધિપચ્ચસઙ્ખાતેન ઇસ્સરિયટ્ઠેનપિ એતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપવત્તિયઞ્હિ ચક્ખાદીનં સિદ્ધમાધિપચ્ચં તસ્મિં તિક્ખે તિક્ખત્તા મન્દે ચ મન્દત્તાતિ.

**કામધાતુ**આદીનિ દ્વાદસ વિસ્સજ્જનાનિ ભવપ્પભેદવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. કામરાગસઙ્ખાતેન કામેન યુત્તા ધાતુ **કામધાતુ**, કામસઙ્ખાતા વા ધાતુ કામધાતુ.

કામં પહાય રૂપેન યુત્તા ધાતુ **રૂપધાતુ**, રૂપસઙ્ખાતા વા ધાતુ રૂપધાતુ.

કામઞ્ચ રૂપઞ્ચ પહાય અરૂપેન યુત્તા ધાતુ **અરૂપધાતુ**, અરૂપસઙ્ખાતા વા ધાતુ અરૂપધાતુ.

તા એવ ધાતુયો પુન ભવપરિયાયેન વુત્તા. ભવતીતિ હિ ભવોતિ વુચ્ચતિ. સઞ્ઞાય યુત્તો ભવો **સઞ્ઞાભવો**, સઞ્ઞાસહગતો વા ભવો સઞ્ઞાભવો, સઞ્ઞા વા એત્થ ભવે અત્થીતિ સઞ્ઞાભવો. સો કામભવો ચ અસઞ્ઞાભવમુત્તો રૂપભવો ચ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવમુત્તો અરૂપભવો ચ હોતિ.

ન સઞ્ઞાભવો **અસઞ્ઞાભવો**, સો રૂપભવેકદેસો.

ઓળારિકત્તાભાવતો નેવસઞ્ઞા, સુખુમત્તેન સમ્ભવતો નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા, તાય યુત્તો ભવો **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો**. અથ વા ઓળારિકાય સઞ્ઞાય અભાવા, સુખુમાય ચ ભાવા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા અસ્મિં ભવેતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો, સો અરૂપભવેકદેસો.

એકેન રૂપક્ખન્ધેન વોકિણ્ણો ભવો એકેન વોકારો અસ્સ ભવસ્સાતિ **એકવોકારભવો**, સો અસઞ્ઞભવોવ.

ચતૂહિ અરૂપક્ખન્ધેહિ વોકિણ્ણો ભવો ચતૂહિ વોકારો અસ્સ ભવસ્સાતિ **ચતુવોકારભવો** , સો અરૂપભવો એવ.

પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વોકિણ્ણો ભવો પઞ્ચહિ વોકારો અસ્સ ભવસ્સાતિ **પઞ્ચવોકારભવો**, સો કામભવો ચ રૂપભવેકદેસો ચ હોતિ.

૬. **પઠમજ્ઝાના**દીનિ દ્વાદસ વિસ્સજ્જનાનિ ઝાનસમાપત્તિવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **ઝાન**ન્તિ ઇધ બ્રહ્મવિહારમત્તં અધિપ્પેતં. વિતક્કવિચારપીતિસુખચિત્તેકગ્ગતાસમ્પયુત્તં **પઠમં ઝાનં**. પીતિસુખચિત્તેકગ્ગતાસમ્પયુત્તં **દુતિયં ઝાનં**. સુખચિત્તેકગ્ગતાસમ્પયુત્તં **તતિયં ઝાનં**. ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાસમ્પયુત્તં **ચતુત્થં ઝાનં**.

મેદતિ મેજ્જતીતિ મેત્તા, સિનિય્હતીતિ અત્થો. મિત્તે વા ભવા, મિત્તસ્સ વા એસા પવત્તીતિ મેત્તા, પચ્ચનીકધમ્મેહિ મુત્તત્તા આરમ્મણે ચાધિમુત્તત્તા વિમુત્તિ, ચેતસો વિમુત્તિ ચેતોવિમુત્તિ, મેત્તા એવ ચેતોવિમુત્તિ **મેત્તાચેતોવિમુત્તિ**.

કરુણા વુત્તત્થા એવ.

મોદન્તિ તાય તંસમઙ્ગિનો, સયં વા મોદતિ, મોદનમત્તમેવ વા તન્તિ **મુદિતા**. ''અવેરા હોન્તૂ''તિઆદિબ્યાપારપ્પહાનેન મજ્ઝત્તભાવૂપગમનેન ચ ઉપેક્ખતીતિ **ઉપેક્ખા**. મેત્તાદયો તયો બ્રહ્મવિહારા પઠમાદીહિ તીહિ ઝાનેહિ યુત્તા. ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારો ચતુત્થજ્ઝાનેન યુત્તો.

ફરણવસેન નત્થિ એતસ્સ અન્તોતિ અનન્તો. આકાસો અનન્તો આકાસાનન્તો, કસિણુગ્ઘાટિમાકાસો . આકાસાનન્તોયેવ આકાસાનઞ્ચં, તં આકાસાનઞ્ચં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનમસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ ''દેવાનં

દેવાયતનમિવા''તિ આકાસાનઞ્ચાયતનં. આકાસાનઞ્ચાયતનમેવ સમાપત્તિ **આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિ**. ફરણવસેન ચ નત્થિ એતસ્સ અન્તોતિ અનન્તં, તં આકાસારમ્મણં વિઞ્ઞાણં. અનન્તમેવ આનઞ્ચં, વિઞ્ઞાણં આનઞ્ચં ''વિઞ્ઞાણાનઞ્ચ''ન્તિ અવત્વા ''વિઞ્ઞાણઞ્ચ''ન્તિ વુત્તં. અયઞ્હેત્થ રુળ્હિસદ્દો. તં વિઞ્ઞાણઞ્ચં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનમસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ ''દેવાનં દેવાયતનમિવા''તિ **વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં**. નત્થિ એતસ્સ કિઞ્ચનન્તિ અકિઞ્ચનં, અન્તમસો ભઙ્ગમત્તમ્પિ અસ્સ અવસિટ્ઠં નત્થીતિ વુત્તં હોતિ. અકિઞ્ચનસ્સ ભાવો આકિઞ્ચઞ્ઞં. આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણાભાવસ્સેતં અધિવચનં. તં આકિઞ્ચઞ્ઞં. અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનમસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ ''દેવાનં દેવાયતનમિવા''તિ **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં**. ઓળારિકાય સઞ્ઞાય અભાવતો, સુખુમાય ચ ભાવતો નેવસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ સઞ્ઞા નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞં. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞઞ્ચ તં મનાયતનધમ્માયતનપરિયાપન્નત્તા આયતનઞ્ચાતિ **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં**. અથ વા યાયમેત્થ સઞ્ઞા સા પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય નેવસઞ્ઞા, સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેન વિજ્જમાનત્તા નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા ચ સા સેસધમ્માનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનારમ્મણાય સમાપત્તિયા એતં અધિવચનં. ન કેવલં એત્થ સઞ્ઞા એદિસી, અથ ખો વેદનાપિ નેવવેદના નાવેદના. ચિત્તમ્પિ નેવચિત્તં નાચિત્તં. ફસ્સોપિ નેવફસ્સો નાફસ્સો. એસ નયો સેસસમ્પયુત્તધમ્મેસુ. સઞ્ઞાસીસેન પનાયં દેસના કતાતિ.

**અવિજ્જા**દીનિ દ્વાદસ વિસ્સજ્જનાનિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. પૂરેતું અયુત્તટ્ઠેન કાયદુચ્ચરિતાદિ અવિન્દિયં નામ, અલદ્ધબ્બન્તિ અત્થો. તં અવિન્દિયં વિન્દતીતિ **અવિજ્જા**. તબ્બિપરીતતો કાયસુચરિતાદિ વિન્દિયં નામ, તં વિન્દિયં ન વિન્દતીતિ અવિજ્જા. ખન્ધાનં રાસટ્ઠં, આયતનાનં આયતનટ્ઠં, ધાતૂનં સુઞ્ઞટ્ઠં, ઇન્દ્રિયાનં અધિપતિયટ્ઠં, સચ્ચાનં તથટ્ઠં અવિદિતં કરોતીતિ અવિજ્જા. દુક્ખાદીનં પીળનાદિવસેન વુત્તં ચતુબ્બિધં ચતુબ્બિધં અત્થં અવિદિતં કરોતીતિપિ અવિજ્જા, અન્તવિરહિતે સંસારે સબ્બયોનિગતિભવવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ સત્તે જવાપેતીતિ અવિજ્જા, પરમત્થતો અવિજ્જમાનેસુ ઇત્થિપુરિસાદીસુ જવતિ, વિજ્જમાનેસુપિ ખન્ધાદીસુ ન જવતીતિ અવિજ્જા, અપિ ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનં પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નાનઞ્ચ ધમ્માનં છાદનતોપિ અવિજ્જા. સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તીતિ **સઙ્ખારા**. વિજાનાતીતિ **વિઞ્ઞાણં**. નમતીતિ **નામં**, નામયતીતિ વા નામં. રુપ્પતીતિ **રૂપં**. આયે તનોતિ , આયતઞ્ચ નયતીતિ **આયતનં**. ફુસતીતિ **ફસ્સો**. વેદયતીતિ **વેદના**. પરિતસ્સતીતિ **તણ્હા**. ઉપાદિયતિ ભુસં ગણ્હાતીતિ **ઉપાદાનં**. ભવતિ, ભાવયતીતિ વા **ભવો**. જનનં **જાતિ**. જીરણં **જરા**. મરન્તિ એતેનાતિ **મરણં**.

**૭. દુક્ખા**દીનિ અટ્ઠસતાનિ અટ્ઠ ચ વિસ્સજ્જનાનિ ચતુસચ્ચયોજનાવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. ''દુક્ખં અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદીસુ હિ છન્નં ચતુક્કાનં વસેન ચતુવીસતિ વિસ્સજ્જનાનિ ''ચક્ખુ જરામરણ''ન્તિ પેય્યાલે ''ચક્ખુ અભિઞ્ઞેય્યં સોતં અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદિના ''જાતિ અભિઞ્ઞેય્યા''તિ પરિયોસાનેન પઞ્ચનવુતાધિકેન વિસ્સજ્જનસતેન યોજેત્વા વુત્તાનિ. પઞ્ચનવુતાધિકં ચતુક્કસતં હોતિ, તેસં ચતુક્કાનં વસેન અસીતિઅધિકાનિ સત્ત વિસ્સજ્જનસતાનિ. ''જરામરણં અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદિકે ચતુક્કે ''ચત્તારિ વિસ્સજ્જનાની''તિ એવં સબ્બાનિ અટ્ઠ ચ સતાનિ અટ્ઠ ચ વિસ્સજ્જનાનિ હોન્તિ. એત્થ ચ તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ પધાનભૂતો પચ્ચયો સમુદયોતિ વેદિતબ્બો. સબ્બસઙ્ખારેહિ સુઞ્ઞં નિબ્બાનં નિરોધોતિ વેદિતબ્બં. અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનં તિણ્ણમ્પિ હિ લોકુત્તરિન્દ્રિયાનં એત્થ અભાવં સન્ધાય અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયનિરોધોતિઆદિ યુજ્જતિ . નિરોધગામિનિપટિપદાતિ ચ સબ્બત્થ અરિયમગ્ગો એવ. એવઞ્હિ વુચ્ચમાને ફલેપિ મગ્ગવોહારસમ્ભવતો

અઞ્ઞિન્દ્રિયઅઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયાનમ્પિ યુજ્જતિ. પુન દુક્ખાદીનં પરિઞ્ઞટ્ઠાદિવસેન અટ્ઠસતાનિ અટ્ઠ ચ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ, પુન દુક્ખાદીનં પરિઞ્ઞાપટિવેધટ્ઠાદિવસેન અટ્ઠસતાનિ અટ્ઠ ચ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. પરિઞ્ઞા ચ સા પટિવિજ્ઝિતબ્બટ્ઠેન પટિવેધો ચાતિ પરિઞ્ઞાપટિવેધો. પરિઞ્ઞાપટિવેધોવ અત્થો **પરિઞ્ઞાપટિવેધટ્ઠો**.

૮. પુન તાનેવ દુક્ખાદીનિ જરામરણપરિયન્તાનિ દ્વિઅધિકાનિ દ્વે પદસતાનિ સમુદયાદીહિ સત્તહિ સત્તહિ પદેહિ યોજેત્વા દ્વિઅધિકાનં દ્વિન્નં અટ્ઠકસતાનં વસેન સહસ્સઞ્ચ છ ચ સતાનિ સોળસ ચ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ પધાનભૂતો પચ્ચયો સમુદયો, તસ્સ નિરોધો **સમુદયનિરોધો**. છન્દો એવ રાગો છન્દરાગો, દુક્ખે સુખસઞ્ઞાય દુક્ખસ્સ છન્દરાગો, તસ્સ નિરોધો **છન્દરાગનિરોધો**. દુક્ખં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જમાનં સુખં સોમનસ્સં **દુક્ખસ્સ અસ્સાદો**. દુક્ખસ્સ અનિચ્ચતા દુક્ખસ્સ વિપરિણામધમ્મતા **દુક્ખસ્સ આદીનવો**. દુક્ખે છન્દરાગવિનયો છન્દરાગપ્પહાનં **દુક્ખસ્સ નિસ્સરણં**. ‘‘યં ખો પન કિઞ્ચિ ભૂતં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં નિરોધો તસ્સ નિસ્સરણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪) વચનતો નિબ્બાનમેવ દુક્ખસ્સ નિસ્સરણં. ‘‘દુક્ખનિરોધો સમુદયનિરોધો છન્દરાગનિરોધો દુક્ખસ્સ નિસ્સરણ’’ન્તિ નાનાસઙ્ખતપટિપક્ખવસેન નાનાપરિયાયવચનેહિ ચતૂસુ ઠાનેસુ નિબ્બાનમેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. કેચિ પન ‘‘આહારસમુદયા દુક્ખસમુદયો આહારનિરોધા દુક્ખનિરોધો સરસવસેન સમુદયનિરોધો, અથ વા ઉદયબ્બયદસ્સનેન સમુદયનિરોધો સહ વિપસ્સનાય મગ્ગો છન્દરાગનિરોધો’’તિ વદન્તિ. એવઞ્ચ વુચ્ચમાને લોકુત્તરિન્દ્રિયાનં અવિપસ્સનૂપગત્તા ન સબ્બસાધારણં હોતીતિ પઠમં વુત્તનયોવ ગહેતબ્બો. લોકુત્તરિન્દ્રિયેસુ હિ છન્દરાગાભાવતોયેવ છન્દરાગનિરોધોતિ યુજ્જતિ. સરીરે છન્દરાગેનેવ સરીરેકદેસેસુ કેસાદીસુપિ છન્દરાગો કતોવ હોતિ, જરામરણવન્તેસુ છન્દરાગેનેવ જરામરણેસુપિ છન્દરાગો કતોવ હોતિ. એવં અસ્સાદાદીનવાપિ યોજેતબ્બા. પુન દુક્ખાદીનિ જરામરણપરિયન્તાનિ દ્વિઅધિકાનિ દ્વે પદસતાનિ સમુદયાદીહિ છહિ છહિ પદેહિ યોજેત્વા દ્વિઅધિકાનં દ્વિન્નં સત્તકસતાનં વસેન નયસહસ્સઞ્ચ ચત્તારિ ચ સતાનિ ચુદ્દસ ચ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ.

૯. ઇદાનિ રૂપાદીનિ જરામરણપરિયન્તાનિ એકાધિકાનિ દ્વે પદસતાનિ સત્તહિ અનુપસ્સનાહિ યોજેત્વા નિદ્દિસિતું પઠમં તાવ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો સત્ત અનુપસ્સના નિદ્દિટ્ઠા. તાનિ સબ્બાનિ સત્તહિ સુદ્ધિકઅનુપસ્સનાવિસ્સજ્જનેહિ સદ્ધિં સહસ્સઞ્ચ ચત્તારિ ચ સતાનિ ચુદ્દસ ચ વિસ્સજ્જનાનિ હોન્તિ. અનિચ્ચન્તિ અનુપસ્સના **અનિચ્ચાનુપસ્સના**. સા નિચ્ચસઞ્ઞાપટિપક્ખા. દુક્ખન્તિ અનુપસ્સના **દુક્ખાનુપસ્સના**. સા સુખસઞ્ઞાપટિપક્ખા. અનત્તાતિ અનુપસ્સના **અનત્તાનુપસ્સના**. સા અત્તસઞ્ઞાપટિપક્ખા. તિસ્સન્નં અનુપસ્સનાનં પરિપૂરત્તા નિબ્બિન્દતીતિ નિબ્બિદા, નિબ્બિદા ચ સા અનુપસ્સના ચાતિ **નિબ્બિદાનુપસ્સના**. સા નન્દિપટિપક્ખા. ચતસ્સન્નં અનુપસ્સનાનં પરિપૂરત્તા વિરજ્જતીતિ વિરાગો, વિરાગો ચ સો અનુપસ્સના ચાતિ **વિરાગાનુપસ્સના**. સા રાગપટિપક્ખા. પઞ્ચન્નં અનુપસ્સનાનં પરિપૂરત્તા રાગં નિરોધેતીતિ નિરોધો, નિરોધો ચ સો અનુપસ્સના ચાતિ **નિરોધાનુપસ્સના**. સા સમુદયપટિપક્ખા. છન્નં અનુપસ્સનાનં પરિપૂરત્તા પટિનિસ્સજ્જતીતિ પટિનિસ્સગ્ગો, પટિનિસ્સગ્ગો ચ સો અનુપસ્સના ચાતિ **પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના**. સા આદાનપટિપક્ખા. લોકુત્તરિન્દ્રિયાનં અસતિપિ વિપસ્સનૂપગત્તે ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા, સબ્બે સઙ્ખારા દુક્ખા, સબ્બે ધમ્મા અનત્તા’’તિ (ધ॰ પ॰ ૨૭૭-૨૭૯; પટિ॰ મ॰ ૧.૩૧) વચનતો તેસમ્પિ અનિચ્ચદુક્ખાનત્તત્તા તત્થ નિચ્ચસુખત્તસઞ્ઞાનં નન્દિયા રાગસ્સ ચ અભાવા નિરોધવન્તાનીતિ અનુપસ્સનતો પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગપક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગસમ્ભવતો ચ તેહિપિ સત્ત અનુપસ્સના યોજિતાતિ વેદિતબ્બા. જરામરણવન્તેસુ અનિચ્ચાદિતો દિટ્ઠેસુ જરામરણમ્પિ અનિચ્ચાદિતો દિટ્ઠં નામ હોતિ, જરામરણવન્તેસુ નિબ્બિન્દન્તો વિરજ્જન્તો જરામરણે નિબ્બિન્નો ચ વિરત્તો ચ હોતિ, જરામરણવન્તેસુ

નિરોધતો દિટ્ઠેસુ જરામરણમ્પિ નિરોધતો દિટ્ઠં નામ હોતિ, જરામરણવન્તેસુ પટિનિસ્સજ્જન્તો જરામરણં પટિનિસ્સજ્જન્તોવ હોતીતિ જરામરણેહિ સત્ત અનુપસ્સના યોજિતાતિ વેદિતબ્બા.

**૧૦**. ઇદાનિ આદીનવઞાણસ્સ વત્થુભૂતાનં ઉપ્પાદાદીનં પઞ્ચન્નં આરમ્મણાનં વસેન ઉપ્પાદાદીનિ તેસં વેવચનાનિ પઞ્ચદસ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ, સન્તિપદઞાણસ્સ તપ્પટિપક્ખારમ્મણવસેન અનુપ્પાદાદીનિ પઞ્ચદસ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ, પુન તાનેવ ઉપ્પાદાનુપ્પાદાદીનિ પદાનિ યુગળકવસેન યોજેત્વા તિંસ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. એવં ઇમસ્મિં નયેવ સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ હોન્તિ. તત્થ **ઉપ્પાદો**તિ પુરિમકમ્મપચ્ચયા ઇધ ઉપ્પત્તિ. **પવત્ત**ન્તિ તથાઉપ્પન્નસ્સ પવત્તિ. **નિમિત્ત**ન્તિ સબ્બમ્પિ સઙ્ખારનિમિત્તં. યોગાવચરસ્સ હિ સઙ્ખારા સસણ્ઠાના વિય ઉપટ્ઠહન્તિ, તસ્મા નિમિત્તન્તિ વુચ્ચન્તિ. **આયૂહના**તિ આયતિં પટિસન્ધિહેતુભૂતં કમ્મં. તઞ્હિ અભિસઙ્ખરણટ્ઠેન આયૂહનાતિ વુચ્ચતિ.

**પટિસન્ધી**તિ આયતિં ઉપ્પત્તિ. સા હિ ભવન્તરપટિસન્ધાનતો પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ. **ગતી**તિ યાય ગતિયા સા પટિસન્ધિ હોતિ. સા હિ ગન્તબ્બતો ગતીતિ વુચ્ચતિ. **નિબ્બત્તી**તિ ખન્ધાનં નિબ્બત્તનં. **ઉપપત્તી**તિ ‘‘સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૨) એવં વુત્તા વિપાકપવત્તિ. **જાતી**તિ જનનં. તત્થ તત્થ નિબ્બત્તમાનાનં સત્તાનં યે યે ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તેસં તેસં પઠમં પાતુભાવો. **જરા**તિ જીરણં. સા દુવિધા ઠિતઞ્ઞથત્તલક્ખણસઙ્ખાતં સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ ખણ્ડિચ્ચાદિસમ્મતો સન્તતિયં એકભવપરિયાપન્નખન્ધાનં પુરાણભાવો ચ. સા ઇધ અધિપ્પેતા. **બ્યાધી**તિ ધાતુક્ખોભપચ્ચયસમુટ્ઠિતો પિત્તસેમ્હવાતસન્નિપાતઉતુવિપરિણામવિસમપરિહારઉપક્કમકમ્મવિપાકવસેન અટ્ઠવિધો આબાધો. વિવિધં દુક્ખં આદહતિ વિદહતીતિ બ્યાધિ, બ્યાધયતિ તાપેતિ, કમ્પયતીતિ વા બ્યાધિ. **મરણ**ન્તિ મરન્તિ એતેનાતિ મરણં. તં દુવિધં વયલક્ખણસઙ્ખાતં સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ એકભવપરિયાપન્નજીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધવિચ્છેદો ચ. તં ઇધ અધિપ્પેતં.

**સોકો**તિ સોચનં. ઞાતિભોગરોગસીલદિટ્ઠિબ્યસનેહિ ફુટ્ઠસ્સ ચિત્તસન્તાપો. **પરિદેવો**તિ પરિદેવનં. ઞાતિબ્યસનાદીહિયેવ ફુટ્ઠસ્સ વચીપલાપો. **ઉપાયાસો**તિ ભુસો આયાસો. ઞાતિબ્યસનાદીહિયેવ ફુટ્ઠસ્સ અધિમત્તચેતોદુક્ખપ્પભાવિતો દોસોયેવ. એત્થ ચ ઉપ્પાદાદયો પઞ્ચેવ આદીનવઞાણસ્સ વત્થુવસેન વુત્તા, સેસા તેસં વેવચનવસેન. ‘‘નિબ્બત્તી’’તિ હિ ઉપ્પાદસ્સ, ‘‘જાતી’’તિ પટિસન્ધિયા વેવચનં, ‘‘ગતિ ઉપપત્તી’’તિ ઇદં દ્વયં પવત્તસ્સ, જરાદયો નિમિત્તસ્સાતિ. અનુપ્પાદાદિવચનેહિ પન નિબ્બાનમેવ વુત્તં.

પુન તાનેવ ઉપ્પાદાનુપ્પાદાદીનિ સટ્ઠિ પદાનિ દુક્ખસુખપદેહિ યોજેત્વા સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ, ભયખેમપદેહિ યોજેત્વા સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ, સામિસનિરામિસપદેહિ યોજેત્વા સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ, સઙ્ખારનિબ્બાનપદેહિ યોજેત્વા સટ્ઠિ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **દુક્ખ**ન્તિ અનિચ્ચત્તા દુક્ખં. દુક્ખપટિપક્ખતો **સુખં**. યં દુક્ખં, તં **ભયં**. ભયપટિપક્ખતો **ખેમં**. યં ભયં, તં વટ્ટામિસલોકામિસેહિ અવિપ્પમુત્તત્તા **સામિસં**. સામિસપટિપક્ખતો **નિરામિસં**. યં સામિસં, તં સઙ્ખારમત્તમેવ. સઙ્ખારપટિપક્ખતો સન્તત્તા **નિબ્બાનં**. સઙ્ખારા હિ આદિત્તા, નિબ્બાનં સન્તન્તિ. દુક્ખાકારેન ભયાકારેન સામિસાકારેન સઙ્ખારાકારેનાતિ એવં તેન તેન આકારેન પવત્તિં સન્ધાય તથા તથા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બન્તિ.

**૧૧**. **પરિગ્ગહટ્ઠા**દીનિ એકતિંસ વિસ્સજ્જનાનિ અરિયમગ્ગક્ખણવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તા હિ ધમ્મા આદિતો પભુતિ ઉપ્પાદનત્થં પરિગ્ગય્હન્તે ઇતિ પરિગ્ગહા, તેસં સભાવો **પરિગ્ગહટ્ઠો**. તેસંયેવ

અઞ્ઞમઞ્ઞપરિવારભાવેન **પરિવારટ્ઠો**. ભાવનાપારિપૂરિવસેન **પરિપૂરટ્ઠો**. તેસંયેવ સમાધિવસેન એકારમ્મણપરિગ્ગહમપેક્ખિત્વા **એકગ્ગટ્ઠો**. નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવમપેક્ખિત્વા **અવિક્ખેપટ્ઠો**. વીરિયવસેન **પગ્ગહટ્ઠો**. સમાધિવસેન ઉદકેન ન્હાનીયચુણ્ણાનં વિય અવિપ્પકિણ્ણતા **અવિસારટ્ઠો**. સમાધિયોગેન અલુલિતત્તા **અનાવિલટ્ઠો**. અવિકમ્પિતત્તા **અનિઞ્જનટ્ઠો**. **એકત્તુપટ્ઠાનવસેના**તિ સમાધિયોગેન ચ એકારમ્મણે ભુસં પતિટ્ઠાનવસેન ચ. **ઠિતટ્ઠો**તિ આરમ્મણે નિચ્ચલભાવેન પતિટ્ઠિતટ્ઠો. તસ્સ નિબ્બાનારમ્મણસ્સ આલમ્બનભાવેન **આરમ્મણટ્ઠો**. તત્થેવ નિકામચારભાવેન **ગોચરટ્ઠો**. નિસ્સરણપહાનભાવેન નિબ્બાનસ્સ **પહાનટ્ઠો**. કિલેસપરિચ્ચાગવસેન અરિયમગ્ગસ્સ **પરિચ્ચાગટ્ઠો**. દુભતો વુટ્ઠાનવસેન **વુટ્ઠાનટ્ઠો**. નિમિત્તપવત્તેહિ નિવત્તનવસેન **નિવત્તનટ્ઠો**. નિબ્બુતત્તા **સન્તટ્ઠો**. અતપ્પકત્તા ઉત્તમત્તા ચ **પણીતટ્ઠો**. કિલેસેહિ વિમુત્તત્તા, આરમ્મણે ચ અધિમુત્તત્તા **વિમુત્તટ્ઠો**. આસવાનં અવિસયભાવેન પરિસુદ્ધત્તા **અનાસવટ્ઠો**. કિલેસકન્તારસંસારકન્તારાતિક્કમનેન **તરણટ્ઠો**. સઙ્ખારનિમિત્તાભાવેન **અનિમિત્તટ્ઠો**. તણ્હાપણિધિઅભાવેન **અપ્પણિહિતટ્ઠો**. અત્તસારાભાવેન **સુઞ્ઞતટ્ઠો**. વિમુત્તિરસેન એકરસતાય, સમથવિપસ્સનાનં એકરસતાય વા **એકરસટ્ઠો**. સમથવિપસ્સનાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં **અનતિવત્તનટ્ઠો**. તેસંયેવ **યુગનદ્ધટ્ઠો**. અરિયમગ્ગસ્સ સઙ્ખારતો નિગ્ગમને **નિય્યાનટ્ઠો**. નિબ્બાનસમ્પાપનેન **હેતુટ્ઠો**. નિબ્બાનપચ્ચક્ખકરણેન **દસ્સનટ્ઠો**. અધિપતિભાવેન **આધિપતેય્યટ્ઠો**તિ.

૧૨. **સમથા**દીનિ ચત્તારિ વિસ્સજ્જનાનિ સમથવિપસ્સનાવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. અનિચ્ચાદિવસેન અનુ અનુ પસ્સનતો **અનુપસ્સનટ્ઠો**. યુગનદ્ધસ્સ સમથવિપસ્સનાદ્વયસ્સ એકરસભાવેન **અનતિવત્તનટ્ઠો**. **સિક્ખા**દીનિ નવ વિસ્સજ્જનાનિ અરિયમગ્ગસ્સ આદિમજ્ઝપરિયોસાનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. સિક્ખિતબ્બત્તા **સિક્ખા** . તસ્સા સમાદાતબ્બતો **સમાદાનટ્ઠો**. સીલે પતિટ્ઠાય કમ્મટ્ઠાનવસેન ગહિતસ્સ આરમ્મણસ્સ ભાવનાપવત્તિટ્ઠાનત્તા ગોચરટ્ઠાનત્તા ચ **ગોચરટ્ઠો**. સમથકાલે વિપસ્સનાકાલે વા કોસજ્જવસેન લીનસ્સ ચિત્તસ્સ ધમ્મવિચયવીરિયપીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાવસેન ઉસ્સાહનટ્ઠો **પગ્ગહટ્ઠો**. ઉદ્ધચ્ચવસેન ઉદ્ધતસ્સ ચિત્તસ્સ પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાવસેન સન્નિસીદાપનટ્ઠો **નિગ્ગહટ્ઠો**. **ઉભો વિસુદ્ધાનન્તિ** ઉભતો વિસુદ્ધાનં, લીનુદ્ધતપક્ખતો નિવારેત્વા વિસુદ્ધાનં ચિત્તાનન્તિ અત્થો. મજ્ઝિમભાવે ઠિતાનં સન્તતિવસેન પવત્તમાનાનં ચિત્તાનં વસેન બહુવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. ઉસ્સાહનસન્નિસીદાપનેસુ સબ્યાપારાભાવો **અજ્ઝુપેક્ખનટ્ઠો**. સમપ્પવત્તસ્સ ચિત્તસ્સ વસેન ભાવના **વિસેસાધિગમટ્ઠો**. અરિયમગ્ગપાતુભાવવસેન **ઉત્તરિપટિવેધટ્ઠો**. અરિયમગ્ગસિદ્ધચતુસચ્ચપટિવેધવસેન **સચ્ચાભિસમયટ્ઠો**. ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે **પતિટ્ઠાપકટ્ઠો**. સા હિ તંસમઙ્ગિપુગ્ગલં નિરોધસઙ્ખાતે નિબ્બાને પતિટ્ઠાપેતિ.

**સદ્ધિન્દ્રિયા**દીનિ પઞ્ચ વિસ્સજ્જનાનિ ઇન્દ્રિયટ્ઠવસેન વુત્તાનિ. **અધિમોક્ખટ્ઠો**તિ અધિમુચ્ચનટ્ઠો. **ઉપટ્ઠાનટ્ઠો**તિ આરમ્મણં ઉપેચ્ચ પતિટ્ઠાનટ્ઠો. **દસ્સનટ્ઠો**તિ સભાવપેક્ખનટ્ઠો. **સદ્ધાબલા**દીનિ પઞ્ચ વિસ્સજ્જનાનિ બલટ્ઠવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. અકમ્પિયટ્ઠેન સદ્ધાવ બલન્તિ **સદ્ધાબલં**. **અસ્સદ્ધિયે**તિ અસ્સદ્ધિયેન. **અસ્સદ્ધિયન્તિ** ચ સદ્ધાપટિપક્ખભૂતો ચિત્તુપ્પાદો. **અકમ્પિયટ્ઠો**તિ અકમ્પેતબ્બટ્ઠો, કમ્પેતું ન સક્કાતિ અત્થો. **કોસજ્જે**તિ કુસીતભાવસઙ્ખાતેન થિનમિદ્ધેન. **પમાદે**તિ સતિપટિપક્ખેન ચિત્તુપ્પાદેન. **ઉદ્ધચ્ચે**તિ અવૂપસમસઙ્ખાતેન ઉદ્ધચ્ચેન. **અવિજ્જાયા**તિ મોહેન. **સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગા**દીનિ સત્ત વિસ્સજ્જનાનિ બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. બુજ્ઝનકસ્સ અઙ્ગો બોજ્ઝઙ્ગો. પસત્થો સુન્દરો ચ બોજ્ઝઙ્ગો સમ્બોજ્ઝઙ્ગો, સતિયેવ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો **સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**. ધમ્મે વિચિનાતીતિ ધમ્મવિચયો. પઞ્ઞાયેતં નામં. **પવિચયટ્ઠો**તિ વિચારટ્ઠો. પીનયતીતિ **પીતિ**. **ફરણટ્ઠો**તિ વિસરણટ્ઠો. પસ્સમ્ભનં **પસ્સદ્ધિ** . **ઉપસમટ્ઠો**તિ

નિદ્દરથટ્ઠો. ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ **ઉપેક્ખા**, સમં પેક્ખતિ અપક્ખપતિતાવ હુત્વા પેક્ખતીતિ અત્થો. સા ઇધ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા, બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખાતિપિ તસ્સા નામં. સમવાહિતલક્ખણત્તા **પટિસઙ્ખાનટ્ઠો**.

**સમ્માદિટ્ઠા**દીનિ અટ્ઠ વિસ્સજ્જનાનિ મગ્ગવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. સમ્મા પસ્સતિ, સમ્મા વા તાય પસ્સન્તિ, પસત્થા સુન્દરા વા દિટ્ઠીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. તસ્સા **સમ્માદિટ્ઠિયા**. સમ્મા સઙ્કપ્પેતિ, સમ્મા વા તેન સઙ્કપ્પેન્તિ, પસત્થો સુન્દરો વા સઙ્કપ્પોતિ **સમ્માસઙ્કપ્પો**. **અભિરોપનટ્ઠો**તિ ચિત્તસ્સ આરમ્મણારોપનટ્ઠો. આરમ્મણાભિનિરોપનટ્ઠોતિપિ પાઠો. સમ્મા વદતિ , સમ્મા વા તાય વદન્તિ, પસત્થા સુન્દરા વા વાચાતિ **સમ્માવાચા**. મિચ્છાવાચાવિરતિયા એતં નામં. **પરિગ્ગહટ્ઠો**તિ ચતુબ્બિધવચીસંવરપરિગ્ગહટ્ઠો. સમ્મા કરોતિ, સમ્મા વા તેન કરોન્તિ, પસત્થં સુન્દરં વા કમ્મન્તિ સમ્માકમ્મં, સમ્માકમ્મમેવ **સમ્માકમ્મન્તો**. મિચ્છાકમ્મન્તવિરતિયા એતં નામં. **સમુટ્ઠાનટ્ઠો**તિ તિવિધકાયસંવરસમુટ્ઠાનટ્ઠો. સમ્મા આજીવતિ, સમ્મા વા તેન આજીવન્તિ, પસત્થો સુન્દરો વા આજીવોતિ **સમ્માઆજીવો**. મિચ્છાજીવવિરતિયા એતં નામં. **વોદાનટ્ઠો**તિ પરિસુદ્ધટ્ઠો. સમ્મા વાયમતિ, સમ્મા વા તેન વાયમન્તિ, પસત્થો સુન્દરો વા વાયામોતિ **સમ્માવાયામો**. સમ્મા સરતિ, સમ્મા વા તાય સરન્તિ, પસત્થા સુન્દરા વા સતીતિ **સમ્માસતિ**. સમ્મા સમાધિયતિ, સમ્મા વા તેન સમાધિયન્તિ, પસત્થો સુન્દરો વા સમાધીતિ **સમ્માસમાધિ**.

૧૩. **ઇન્દ્રિયા**દીનિ દસ વિસ્સજ્જનાનિ રાસિકત્વા અનુપુબ્બપટિપાટિવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **આધિપતેય્યટ્ઠો**તિ ઇન્દટ્ઠકરણવસેન અધિપતિઅત્થો. **અકમ્પિયટ્ઠો**તિ પટિપક્ખેહિ કમ્પેતું અસક્કુણેય્યટ્ઠો. **નિય્યાનટ્ઠો**તિ લોકિયલોકુત્તરાનમ્પિ પટિપક્ખતો નિગ્ગમનટ્ઠો. **હેતુટ્ઠો**તિ મિચ્છાદિટ્ઠાદીનં પહાનાય સમ્માદિટ્ઠાદયો હેતૂતિ વા સબ્બેપિ સમ્માદિટ્ઠાદયો નિબ્બાનસમ્પાપકહેતૂતિ વા હેતુટ્ઠો. સતિપટ્ઠાનેસુ આરમ્મણેસુ ઓક્ખન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા ઉપટ્ઠાનતો ઉપટ્ઠાનં, સતિયેવ ઉપટ્ઠાનં **સતિપટ્ઠાનં**. કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ પનસ્સા અસુભદુક્ખાનિચ્ચાનત્તાકારગહણવસેન સુભસુખનિચ્ચત્તસઞ્ઞાપહાનકિચ્ચસાધનવસેન ચ પવત્તિતો ચતુધા ભેદો હોતિ. એતાનિ પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ, મગ્ગક્ખણે પન એકાયેવ સતિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ.

સમ્મપ્પધાનેસુ પદહન્તિ એતેનાતિ પધાનં, સોભનં પધાનં **સમ્મપ્પધાનં**. સમ્મા વા પદહન્તિ એતેનાતિ સમ્મપ્પધાનં, સોભનં વા તં કિલેસવિરૂપત્તવિરહતો પધાનઞ્ચ હિતસુખનિપ્ફાદકત્તેન સેટ્ઠભાવાવહનતો પધાનભાવકરણતો વા સમ્મપ્પધાનં. વીરિયસ્સેતં અધિવચનં. ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નાનં અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનઞ્ચ અકુસલકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાનુપ્પત્તિઉપ્પાદટ્ઠિતિકિચ્ચસાધનવસેન પવત્તિતો પનસ્સ ચતુધા ભેદો હોતિ. એતાનિપિ પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ, મગ્ગક્ખણે પન એકમેવ વીરિયં ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. **પદહનટ્ઠો**તિ ઉસ્સાહનટ્ઠો. પધાનટ્ઠોતિપિ પાઠો, સોયેવત્થો.

**ઇદ્ધિપાદાન**ન્તિ એત્થ છન્દવીરિયચિત્તવીમંસાસુ એકેકો ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, સમિજ્ઝતિ નિપ્ફજ્જતીતિ અત્થો. ઇજ્ઝન્તિ વા એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇદ્ધિ, પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો **ઇદ્ધિપાદો**, ઇદ્ધિકોટ્ઠાસોતિ અત્થો. દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદોતિ ઇદ્ધિપાદો. **પાદો**તિ પતિટ્ઠા, અધિગમૂપાયોતિ અત્થો. તેન હિ યસ્મા ઉપરૂપરિ વિસેસસઙ્ખાતં ઇદ્ધિં પજ્જન્તિ પાપુણન્તિ, તસ્મા પાદોતિ વુચ્ચતિ. એતે છન્દાદયો પુબ્બભાગે અધિપતિવસેન નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ, મગ્ગક્ખણે પન સહેવ લબ્ભન્તિ. **ઇજ્ઝનટ્ઠો**તિ નિપ્ફજ્જનટ્ઠો પતિટ્ઠાનટ્ઠો વા. **સચ્ચાન**ન્તિ ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં. **તથટ્ઠો**તિ યથાસભાવટ્ઠો. ઇમાનિ અટ્ઠ વિસ્સજ્જનાનિ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાનિ. **પયોગાન**ન્તિ ચતુન્નં અરિયમગ્ગપયોગાનં. **પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠો**તિ ચતુન્નં અરિયફલાનં

પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠો. મગ્ગપયોગો હિ ફલક્ખણે પટિપ્પસ્સદ્ધો હોતિ નિટ્ઠિતકિચ્ચત્તા. મગ્ગપયોગાનં ફલોદયેન પટિપ્પસ્સદ્ધભાવો વા. **ફલાનં સચ્છિકિરિયટ્ઠો**તિ અરિયફલાનં પચ્ચવેક્ખણવસેન પચ્ચક્ખકરણટ્ઠો. આરમ્મણસચ્છિકિરિયા વુત્તા હોતિ, ફલક્ખણે પટિલાભસચ્છિકિરિયા વા. **વિતક્કા**દીનિ પઞ્ચ વિસ્સજ્જનાનિ ઝાનઙ્ગવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. વિતક્કનં **વિતક્કો**, ઊહનન્તિ વુત્તં હોતિ. વિચરણં **વિચારો**, અનુસઞ્ચરણન્તિ વુત્તં હોતિ. **ઉપવિચારટ્ઠો**તિ અનુમજ્જનટ્ઠો. **અભિસન્દનટ્ઠો**તિ તેમનટ્ઠો સમાધિવસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગટ્ઠો.

**આવજ્જના**દીનિ પઞ્ચદસ વિસ્સજ્જનાનિ પકિણ્ણકવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ ભવઙ્ગારમ્મણતો અઞ્ઞારમ્મણે ચિત્તસન્તાનં નમેન્તાનં દ્વિન્નં ચિત્તાનં **આવજ્જનટ્ઠો**. વિઞ્ઞાણસ્સ **વિજાનનટ્ઠો**. પઞ્ઞાય **પજાનનટ્ઠો**. સઞ્ઞાય **સઞ્જાનનટ્ઠો**. સમાધિસ્સ **એકોદટ્ઠો**. દુતિયજ્ઝાનસ્મિઞ્હિ સમાધિ એકો ઉદેતીતિ **એકોદી**તિ વુચ્ચતિ, વિતક્કવિચારેહિ અનજ્ઝારુળ્હત્તા અગ્ગો સેટ્ઠો હુત્વા ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. સેટ્ઠોપિ હિ લોકે એકોતિ વુચ્ચતિ. વિતક્કવિચારવિરહિતો વા એકો અસહાયો હુત્વા ઉદેતીતિપિ વટ્ટતિ. સબ્બોપિ વા કુસલસમાધિ નીવરણાદીનં ઉદ્ધચ્ચસ્સેવ વા પટિપક્ખત્તા તેહિ અનજ્ઝારુળ્હોતિ અગ્ગો હુત્વા ઉદેતીતિ વા તેહિ વિરહિતોતિ અસહાયો હુત્વા ઉદેતીતિ વા એકોદીતિ યુજ્જતિ. **અભિઞ્ઞાય ઞાતટ્ઠો**તિ ઞાતપરિઞ્ઞાય સભાવજાનનટ્ઠો. **પરિઞ્ઞાય તીરણટ્ઠો**તિ તીરણપરિઞ્ઞાય અનિચ્ચાદિતો ઉપપરિક્ખણટ્ઠો. **પહાનસ્સ પરિચ્ચાગટ્ઠો**તિ પહાનપરિઞ્ઞાય પટિપક્ખપજહનટ્ઠો. સમપ્પવત્તાય **ભાવનાય એકરસટ્ઠો**. **ફસ્સનટ્ઠો**તિ ફુસનટ્ઠો વિન્દનટ્ઠો. પીળાભારવહનાદિના **ખન્ધટ્ઠો**. સુઞ્ઞાદિના **ધાતુટ્ઠો**. સકસકમરિયાદાયતનાદિના **આયતનટ્ઠો**. પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતવસેન **સઙ્ખતટ્ઠો**. તબ્બિપરીતેન **અસઙ્ખતટ્ઠો**.

**૧૪. ચિત્તટ્ઠા**દીનિ પઞ્ચદસ વિસ્સજ્જનાનિ ચિત્તસમ્બન્ધેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **ચિત્તટ્ઠો**તિ એત્થ આરમ્મણં ચિન્તેતીતિ ચિત્તં, વિજાનાતીતિ અત્થો. યં પનેત્થ જવનં હોતિ, તં જવનવીથિવસેન અત્તનો સન્તાનં ચિનોતીતિપિ ચિત્તં, યં વિપાકં હોતિ, તં કમ્મકિલેસેહિ ચિતન્તિપિ ચિત્તં, સબ્બમ્પિ યથાનુરૂપં ચિત્તતાય ચિત્તં, ચિત્તકરણતાય ચિત્તં, યં વટ્ટસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તં સંસારદુક્ખં ચિનોતીતિપિ ચિત્તં. એવં આરમ્મણે ચિત્તતાદિતો **ચિત્તટ્ઠો**. ચિત્તુપ્પાદને ફલુપ્પાદને વા નાસ્સ અન્તરમત્થીતિ અનન્તરં, અનન્તરસ્સ ભાવો આનન્તરિયં, ચિત્તસ્સ આનન્તરિયં ચિત્તાનન્તરિયં, સો **ચિત્તાનન્તરિયટ્ઠો**. અરહતો ચુતિચિત્તં વજ્જેત્વા યસ્સ કસ્સચિ સમનન્તરનિરુદ્ધસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરચિત્તુપ્પાદને સમત્થભાવો મગ્ગચિત્તસ્સ અનન્તરં ફલુપ્પાદને સમત્થભાવોતિ અધિપ્પાયો. **ચિત્તસ્સ વુટ્ઠાનટ્ઠો**તિ ગોત્રભુચિત્તસ્સ નિમિત્તતો, મગ્ગચિત્તસ્સ નિમિત્તપવત્તતો વુટ્ઠાનટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ વિવટ્ટનટ્ઠો**તિ તસ્સેવ ચિત્તદ્વયસ્સ યથાવુત્તતો વુટ્ઠિતસ્સ નિબ્બાને વિવટ્ટનટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ હેતુટ્ઠો**તિ ચિત્તસ્સ હેતુપચ્ચયભૂતાનં નવન્નં હેતૂનં હેતુટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ પચ્ચયટ્ઠો**તિ ચિત્તસ્સ વત્થારમ્મણાદીનં અનેકેસં પચ્ચયાનં પચ્ચયટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ વત્થુટ્ઠો**તિ ચિત્તસ્સ વત્થુભૂતાનં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયહદયવત્થૂનં વત્થુટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ ભૂમટ્ઠો**તિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિદેસવસેન કામાવચરાદિભૂમિઅત્થો. **ચિત્તસ્સ આરમ્મણટ્ઠો**તિ રૂપાદિઆરમ્મણટ્ઠો. પરિચિતસ્સારમ્મણસ્સ સઞ્ચરણટ્ઠાનટ્ઠેન **ગોચરટ્ઠો**. ઉપરિ વુત્તવિઞ્ઞાણચરિયાવસેન **ચરિયટ્ઠો**. અથ વા પયોગસમુદાચારટ્ઠો ચરિયટ્ઠો. ચિત્તસ્સ ગમનાભાવેપિ દૂરસન્તિકારમ્મણગહણવસેન **ગતટ્ઠો**. **અભિનીહારટ્ઠો**તિ ગહિતારમ્મણતો અઞ્ઞારમ્મણમનસિકારત્થં ચિત્તસ્સ અભિનીહરણટ્ઠો. **ચિત્તસ્સ નિય્યાનટ્ઠો**તિ મગ્ગચિત્તસ્સ વટ્ટતો નિય્યાનટ્ઠો. ''નેક્ખમ્મં પટિલદ્ધસ્સ કામચ્છન્દતો ચિત્તં નિસ્સટં હોતી''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪, ૧૯૧ થોકં વિસદિસં) નયેન **ચિત્તસ્સ નિસ્સરણટ્ઠો**.

**૧૫. એકત્તા**દીનિ દ્વાચત્તાલીસ વિસ્સજ્જનાનિ એકત્તસમ્બન્ધેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **એકત્તે**તિ આરમ્મણેકત્તે, એકારમ્મણેતિ અત્થો. પઠમજ્ઝાનવસેન **પક્ખન્દનટ્ઠો**. દુતિયજ્ઝાનવસેન **પસીદનટ્ઠો**. તતિયજ્ઝાનવસેન **સન્તિટ્ઠનટ્ઠો**. ચતુત્થજ્ઝાનવસેન **મુચ્ચનટ્ઠો**. પચ્ચવેક્ખણવસેન એતં સન્તન્તિ **પસ્સનટ્ઠો**. **યાનીકતટ્ઠા**દયો પઞ્ચ

સમાધિસ્સ વસીભાવવિસેસા. **યાનીકતટ્ઠોતિ** યુત્તયાનસદિસકતટ્ઠો. **વત્થુકતટ્ઠોતિ** પતિટ્ઠટ્ઠેન વત્થુ વિય કતટ્ઠો. **અનુટ્ઠિતટ્ઠોતિ** પચ્ચુપટ્ઠિતટ્ઠો. **પરિચિતટ્ઠોતિ** સમન્તતો ચિતટ્ઠો. **સુસમારદ્ધટ્ઠોતિ** સુટ્ઠુ સમારદ્ધટ્ઠો , સુકતટ્ઠોતિ અત્થો. આવજ્જનસમાપજ્જનઅધિટ્ઠાનવુટ્ઠાનપચ્ચવેક્ખણવસિતાવસેન વા પટિપાટિયા પઞ્ચ પદાનિ યોજેતબ્બાનિ. કસિણાદિઆરમ્મણભાવનાય સિખાપ્પત્તકાલે ચિત્તચેતસિકાનં **પરિગ્ગહપરિવારપરિપૂરટ્ઠો**. તેસંયેવ સમ્મા સમાહિતત્તા એકારમ્મણે સમોસરણેન **સમોધાનટ્ઠો**. તેસંયેવ બલપ્પત્તિયા આરમ્મણં અભિભવિત્વા પતિટ્ઠાનવસેન **અધિટ્ઠાનટ્ઠો**. સમથસ્સ વિપસ્સનાય વા આદિતો, આદરેન વા સેવનવસેન **આસેવનટ્ઠો**. વડ્ઢનવસેન **ભાવનટ્ઠો** . પુનપ્પુનં કરણવસેન **બહુલીકમ્મટ્ઠો**. બહુલીકતસ્સ સુટ્ઠુ સમુટ્ઠિતવસેન **સુસમુગ્ગતટ્ઠો**. સુસમુગ્ગતસ્સ પચ્ચનીકેહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તિવસેન આરમ્મણે ચ સુટ્ઠુ અધિમુત્તિવસેન **સુવિમુત્તટ્ઠો**.

**બુજ્ઝનટ્ઠા**દીનિ ચત્તારિ પદાનિ બોજ્ઝઙ્ગવસેન વુત્તાનિ. સોતાપત્તિમગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં **બુજ્ઝનટ્ઠો**. સકદાગામિમગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં **અનુબુજ્ઝનટ્ઠો**. અનાગામિમગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં **પટિબુજ્ઝનટ્ઠો**. અરહત્તમગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં **સમ્બુજ્ઝનટ્ઠો**. વિપસ્સનાબોજ્ઝઙ્ગાનં વા બુજ્ઝનટ્ઠો. દસ્સનમગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં અનુબુજ્ઝનટ્ઠો. ભાવનામગ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનં પટિબુજ્ઝનટ્ઠો. ફલબોજ્ઝઙ્ગાનં સમ્બુજ્ઝનટ્ઠો. યથાવુત્તનયેનેવ બોજ્ઝઙ્ગાનં તસ્સ તસ્સ પુગ્ગલસ્સ બોધનાદિકરણેન બોધનટ્ઠાદયો ચત્તારો અત્થા વેદિતબ્બા. યથાવુત્તાનંયેવ બોજ્ઝઙ્ગાનં બુજ્ઝનટ્ઠેન ''બોધો''તિ લદ્ધનામસ્સ પુગ્ગલસ્સ પક્ખે ભવત્તા બોધિપક્ખિયા નામ. તેસં યથાવુત્તાનંયેવ બોધિપક્ખિયટ્ઠાદયો ચત્તારો અત્થા વેદિતબ્બા. વિપસ્સનાપઞ્ઞાવસેન **જોતનટ્ઠો**. કમતો ચતુમગ્ગપઞ્ઞાવસેન **ઉજ્જોતનાનુજ્જોતનપટિજ્જોતનસઞ્જોતનટ્ઠો**. કમતો ચતુમગ્ગપઞ્ઞાવસેન વા જોતનટ્ઠાદયો, ફલપઞ્ઞાવસેન સઞ્જોતનટ્ઠો વેદિતબ્બો.

**૧૬. પતાપનટ્ઠા**દીનિ અટ્ઠારસ વિસ્સજ્જનાનિ અરિયમગ્ગવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. અરિયમગ્ગો હિ યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં પતાપેતિ પભાસેતિ વિરોચાપેતીતિ પતાપનો, તસ્સ **પતાપનટ્ઠો**. તસ્સેવ અતિપભસ્સરભાવેન સયં **વિરોચનટ્ઠો**. કિલેસાનં વિસોસનેન **સન્તાપનટ્ઠો**. અમલનિબ્બાનારમ્મણત્તા **અમલટ્ઠો**. સમ્પયુત્તમલાભાવેન **વિમલટ્ઠો**. આરમ્મણકરણમલાભાવે **નિમ્મલટ્ઠો**. અથ વા સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ અમલટ્ઠો. સકદાગામિઅનાગામિમગ્ગાનં વિમલટ્ઠો. અરહત્તમગ્ગસ્સ નિમ્મલટ્ઠો. અથ વા સાવકમગ્ગસ્સ અમલટ્ઠો. પચ્ચેકબુદ્ધમગ્ગસ્સ વિમલટ્ઠો. સમ્માસમ્બુદ્ધમગ્ગસ્સ નિમ્મલટ્ઠો. કિલેસવિસમાભાવેન **સમટ્ઠો**. ''સમ્મા માનાભિસમયા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮; અ॰ નિ॰ ૩.૩૩; ૫.૨૦૦) વિય કિલેસપ્પહાનટ્ઠેન **સમયટ્ઠો**. વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણસઙ્ખાતેસુ પઞ્ચસુ વિવેકેસુ સમુચ્છેદવિવેકત્તા **વિવેકટ્ઠો**, વિનાભાવટ્ઠો. નિસ્સરણવિવેકે નિબ્બાને ચરણતો **વિવેકચરિયટ્ઠો**. પઞ્ચસુ વિરાગેસુ સમુચ્છેદવિરાગત્તા **વિરાગટ્ઠો**, વિરજ્જનટ્ઠો. નિસ્સરણવિરાગે નિબ્બાને ચરણતો **વિરાગચરિયટ્ઠો**. પઞ્ચસુ નિરોધેસુ સમુચ્છેદનિરોધત્તા **નિરોધટ્ઠો**. દુક્ખનિરોધે નિબ્બાને ચરણતો **નિરોધચરિયટ્ઠો**. પરિચ્ચાગપક્ખન્દનવોસગ્ગત્તા **વોસગ્ગટ્ઠો**. અરિયમગ્ગો હિ સમુચ્છેદવસેન કિલેસપ્પહાનતો પરિચ્ચાગવોસગ્ગો, આરમ્મણકરણેન નિબ્બાનપક્ખન્દનતો પક્ખન્દનવોસગ્ગો ચ. વિપસ્સના પન તદઙ્ગવસેન કિલેસપ્પહાનતો પરિચ્ચાગવોસગ્ગો, તન્નિન્નભાવેન નિબ્બાનપક્ખન્દનતો પક્ખન્દનવોસગ્ગો. ન સો ઇધ અધિપ્પેતો. વોસગ્ગભાવેન ચરણતો **વોસગ્ગચરિયટ્ઠો**. પઞ્ચસુ વિમુત્તીસુ સમુચ્છેદવિમુત્તિત્તા **વિમુત્તટ્ઠો**. નિસ્સરણવિમુત્તિયં ચરણતો **વિમુત્તિચરિયટ્ઠો**.

છન્દવીરિયચિત્તવીમંસાસઙ્ખાતેસુ ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસુ એકેકઇદ્ધિપાદવસેન દસ દસ કત્વા ચતુરિદ્ધિપાદવસેન **છન્દટ્ઠા**દીનિ ચત્તાલીસ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. કત્તુકમ્યતટ્ઠો **છન્દટ્ઠો**. છન્દં સીસં કત્વા ભાવનારમ્ભકાલે **મૂલટ્ઠો**. સહજાતાનં પતિટ્ઠાભાવેન **પાદટ્ઠો**. પદટ્ઠોતિ વા પાઠો. ઇદ્ધિપાદત્તા અધિપતિભાવેન **પધાનટ્ઠો**. પયોગકાલે

**ઇજ્ઝનટ્ઠો**. સદ્ધાસમ્પયોગેન **અધિમોક્ખટ્ઠો**. વીરિયસમ્પયોગેન **પગ્ગહટ્ઠો**. સતિસમ્પયોગેન **ઉપટ્ઠાનટ્ઠો**. સમાધિસમ્પયોગેન **અવિક્ખેપટ્ઠો**. પઞ્ઞાસમ્પયોગેન **દસ્સનટ્ઠો**. પગ્ગહટ્ઠો **વીરિયટ્ઠો**. વીરિયં સીસં કત્વા ભાવનારમ્ભકાલે મૂલટ્ઠો. સયં વીરિયત્તા પગ્ગહટ્ઠો. ચિન્તનટ્ઠાદિકો **ચિત્તટ્ઠો**. ચિત્તં સીસં કત્વા ભાવનારમ્ભકાલે મૂલટ્ઠો. ઉપપરિક્ખનટ્ઠો **વીમંસટ્ઠો**. વીમંસં સીસં કત્વા ભાવનારમ્ભકાલે મૂલટ્ઠો. સયં વીમંસત્તા દસ્સનટ્ઠો.

૧૭. **દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો**તિઆદીનિ સોળસ વિસ્સજ્જનાનિ સચ્ચાનં તથલક્ખણવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. દુક્ખદસ્સનેનેવ **પીળનટ્ઠો**. દુક્ખાયૂહનસમુદયદસ્સનેન **સઙ્ખતટ્ઠો**. સબ્બકિલેસસન્તાપહરસુસીતલમગ્ગદસ્સનેન **સન્તાપટ્ઠો**. અવિપરિણામધમ્મનિરોધદસ્સનેન **વિપરિણામટ્ઠો**. સમુદયદસ્સનેનેવ **આયૂહનટ્ઠો**. સમુદયાયૂહિતદુક્ખદસ્સનેન **નિદાનટ્ઠો**. વિસઞ્ઞોગભૂતનિરોધદસ્સનેન **સઞ્ઞોગટ્ઠો**. નિય્યાનભૂતમગ્ગદસ્સનેન **પલિબોધટ્ઠો**. નિરોધદસ્સનેનેવ **નિસ્સરણટ્ઠો**. અવિવેકભૂતસમુદયદસ્સનેન **વિવેકટ્ઠો**. સઙ્ખતભૂતમગ્ગદસ્સનેન **અસઙ્ખતટ્ઠો**. વિસભૂતદુક્ખદસ્સનેન **અમતટ્ઠો**. મગ્ગદસ્સનેનેવ **નિય્યાનટ્ઠો**. નિબ્બાનસમ્પત્તિયા અહેતુભૂતસમુદયદસ્સનેન **હેતુટ્ઠો**. સુદુદ્દસનિરોધદસ્સનેન **દસ્સનટ્ઠો**. કપણજનસદિસદુક્ખદસ્સનેન ઉળારકુલસદિસો **આધિપતેય્યટ્ઠો** પાતુભવતીતિ. એવં તંતંસચ્ચદસ્સનેન તદઞ્ઞસચ્ચદસ્સનેન ચ એકેકસ્સ સચ્ચસ્સ ચત્તારો ચત્તારો લક્ખણટ્ઠા વુત્તા.

**તથટ્ઠા**દીનિ દ્વાદસ વિસ્સજ્જનાનિ સબ્બધમ્મસઙ્ગાહકદ્વાદસપદવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **તથટ્ઠો**તિ યથાસભાવટ્ઠો. **અનત્તટ્ઠો**તિ અત્તવિરહિતટ્ઠો. **સચ્ચટ્ઠો**તિ અવિસંવાદનટ્ઠો. **પટિવેધટ્ઠો**તિ પટિવિજ્ઝિતબ્બટ્ઠો. **અભિજાનનટ્ઠો**તિ અભિજાનિતબ્બટ્ઠો. **પરિજાનનટ્ઠો**તિ ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાય પરિજાનિતબ્બટ્ઠો. **ધમ્મટ્ઠો**તિ સભાવધારણાદિઅત્થો. **ધાતુટ્ઠો**તિ સુઞ્ઞાદિઅત્થો. **ઞાતટ્ઠો**તિ જાનિતું સક્કુણેય્યટ્ઠો. **સચ્છિકિરિયટ્ઠો**તિ સચ્છિકાતબ્બટ્ઠો. **ફસ્સનટ્ઠો**તિ ઞાણેન ફુસિતબ્બટ્ઠો. **અભિસમયટ્ઠો**તિ પચ્ચવેક્ખણઞાણેન અભિસમ્માગન્તબ્બટ્ઠો, ઞાણેન પટિલભિતબ્બટ્ઠો વા. પટિલાભોપિ હિ ''અત્થાભિસમયા ધીરો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૦) વિય અભિસમયોતિ વુચ્ચતિ.

૧૮. નેક્ખમ્માદીનિ સત્ત વિસ્સજ્જનાનિ ઉપચારજ્ઝાનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **નેક્ખમ્મ**ન્તિ કામચ્છન્દસ્સ પટિપક્ખો અલોભો. **આલોકસઞ્ઞા**તિ થિનમિદ્ધસ્સ પટિપક્ખે આલોકનિમિત્તે સઞ્ઞા. **અવિક્ખેપો**તિ ઉદ્ધચ્ચસ્સ પટિપક્ખો સમાધિ. **ધમ્મવવત્થાન**ન્તિ વિચિકિચ્છાય પટિપક્ખં ઞાણં. **ઞાણ**ન્તિ અવિજ્જાય પટિપક્ખં ઞાણં. **પામોજ્જ**ન્તિ અરતિપટિપક્ખા પીતિ. **પઠમજ્ઝાના**દીનિ અટ્ઠ વિસ્સજ્જનાનિ રૂપારૂપસમાપત્તિવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. હેટ્ઠા પન રૂપસમાપત્તિઅનન્તરં રૂપજ્ઝાનસમ્બન્ધેન ચત્તારો બ્રહ્મવિહારા નિદ્દિટ્ઠા.

**અનિચ્ચાનુપસ્સના**દીનિ લોકુત્તરમગ્ગસ્સ પુબ્બભાગે અટ્ઠારસમહાવિપસ્સનાવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. હેટ્ઠા પન રૂપાદીહિ યોજનૂપગા સત્ત અનુપસ્સના એવ વુત્તા, ઇધ પન સબ્બાપિ વુત્તા. કલાપસમ્મસનઉદયબ્બયાનુપસ્સના કસ્મા ન વુત્તાતિ ચે? તાસં દ્વિન્નં વસેન અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં સિજ્ઝનતો ઇમાસુ વુત્તાસુ તા દ્વેપિ વુત્તાવ હોન્તિ, અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીહિ વા વિના તાસં દ્વિન્નં અપ્પવત્તિતો ઇમાસુ વુત્તાસુ તા દ્વેપિ વુત્તાવ હોન્તિ. **ખયાનુપસ્સના**તિ પચ્ચુપ્પન્નાનં રૂપક્ખન્ધાદીનં ભઙ્ગદસ્સનઞાણઞ્ચ તંતંખન્ધભઙ્ગદસ્સનાનન્તરં તદારમ્મણચિત્તચેતસિકભઙ્ગદસ્સનઞાણઞ્ચ. **વયાનુપસ્સના**તિ પચ્ચુપ્પન્નાનં ખન્ધાનં ભઙ્ગદસ્સનાનન્તરં તદન્વયેનેવ અતીતાનાગતખન્ધાનં ભઙ્ગદસ્સનઞાણં. **વિપરિણામાનુપસ્સના**તિ તસ્મિં ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે અધિમુત્તત્તા, અથ સબ્બેપિ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા વિપરિણામવન્તોતિ સબ્બેસં વિપરિણામદસ્સનઞાણં. **અનિમિત્તાનુપસ્સના**તિ એવં સબ્બસઙ્ખારાનં વિપરિણામં દિસ્વા અનિચ્ચતો વિપસ્સન્તસ્સ અનિચ્ચાનુપસ્સનાવ

નિચ્ચનિમિત્તપજહનવસેન નિચ્ચનિમિત્તાભાવા અનિમિત્તાનુપસ્સના નામ હોતિ. **અપ્પણિહિતાનુપસ્સના**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાનન્તરં પવત્તા દુક્ખાનુપસ્સનાવ સુખપત્થનાપજહનવસેન પણિધિઅભાવા અપ્પણિહિતાનુપસ્સના નામ હોતિ.

**સુઞ્ઞતાનુપસ્સના**તિ દુક્ખાનુપસ્સનાનન્તરં પવત્તા અનત્તાનુપસ્સનાવ અત્તાભિનિવેસપજહનવસેન અત્તસુઞ્ઞતાદસ્સનતો સુઞ્ઞતાનુપસ્સના નામ હોતિ. **અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સના**તિ એવં સઙ્ખારાનં ભઙ્ગં પસ્સિત્વા પસ્સિત્વા અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સન્તસ્સ સઙ્ખારાવ ભિજ્જન્તિ, સઙ્ખારાનં મરણં ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થીતિ ભઙ્ગવસેન સુઞ્ઞતં ગહેત્વા પવત્તા વિપસ્સના. સા હિ અધિપઞ્ઞા ચ ધમ્મેસુ ચ વિપસ્સનાતિ કત્વા અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનાતિ વુચ્ચતિ. **યથાભૂતઞાણદસ્સન**ન્તિ ભઙ્ગં દિસ્વા દિસ્વા ''સભયા સઙ્ખારા''તિ પવત્તં ભયતુપટ્ઠાનઞાણં. **આદીનવાનુપસ્સના**તિ ભયતુપટ્ઠાનવસેન ઉપ્પન્નં સબ્બભવાદીસુ આદીનવદસ્સનઞાણં. ''યા ચ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા યઞ્ચ આદીનવે ઞાણં યા ચ નિબ્બિદા, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭) વચનતો ભયતુપટ્ઠાનાદીનવાનુપસ્સનાસુ વુત્તાસુ નિબ્બિદાનુપસ્સના ઇધાપિ વુત્તાવ હોતિ. આદિતો ચતુત્થં કત્વા વુત્તત્તા પનિધ ન વુત્તા. **પટિસઙ્ખાનુપસ્સના**તિ મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણવસેન ઉપ્પન્નં મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણં પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાસઞ્ઞિતં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાનુપસ્સનાઞાણં. ''યા ચ મુઞ્ચિતુકમ્યતા યા ચ પટિસઙ્ખાનુપસ્સના યા ચ સઙ્ખારુપેક્ખા, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭) વચનતો પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાય વુત્તાય મુઞ્ચિતુકમ્યતાસઙ્ખારુપેક્ખાઞાણાનિ વુત્તાનેવ હોન્તિ. **વિવટ્ટનાનુપસ્સના**તિ અનુલોમઞાણવસેન ઉપ્પન્નં ગોત્રભુઞાણં. અનુલોમઞાણેન ગોત્રભુઞાણસ્સ સિજ્ઝનતો ગોત્રભુઞાણે વુત્તે અનુલોમઞાણં વુત્તમેવ હોતિ. એવઞ્હિ અટ્ઠારસન્નં મહાવિપસ્સનાનં પટિપાટિ વુચ્ચમાના પાળિયા સમેતિ. વુત્તઞ્હિ ઇન્દ્રિયકથાયં –

> ''પુબ્બભાગે પઞ્ચહિન્દ્રિયેહિ પઠમજ્ઝાનવસેન પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ નિસ્સટાનિ હોન્તિ, પઠમે ઝાને પઞ્ચહિન્દ્રિયેહિ દુતિયજ્ઝાનવસેન પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ નિસ્સટાનિ હોન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૯૨) –

આદિના નયેન યાવ અરહત્તફલા ઉત્તરુત્તરિપટિપાટિયા ઇન્દ્રિયાનિ વુત્તાનિ. તસ્મા અટ્ઠારસ મહાવિપસ્સના યથાવુત્તક્કમેન પાળિયા યુજ્જન્તિ. વિસુદ્ધિમગ્ગે પન –

> ''ખયાનુપસ્સનાતિ ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિ એવં ખયં પસ્સતો ઞાણં. વિપરિણામાનુપસ્સનાતિ રૂપસત્તકઅરૂપસત્તકાદિવસેન તં તં પરિચ્છેદં અતિક્કમ્મ અઞ્ઞથા પવત્તિદસ્સનં. ઉપ્પન્નસ્સ વા જરાય ચેવ મરણેન ચ દ્વીહાકારેહિ વિપરિણામદસ્સનં. યથાભૂતઞાણદસ્સનન્તિ સપચ્ચયનામરૂપપરિગ્ગહો''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૫૦) –

વુત્તં. તં તાય પાળિયા વિરુદ્ધં વિય દિસ્સતિ. વિવટ્ટનાનુપસ્સનાતિ સઙ્ખારુપેક્ખા ચેવ અનુલોમઞ્ચાતિ વુત્તં. તઞ્ચ પાળિયા વિરુદ્ધં વિય દિસ્સતિ. ચરિયાકથાયઞ્હિ –

> ''અનિચ્ચાનુપસ્સનત્થાય આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા વિઞ્ઞાણચરિયા. અનિચ્ચાનુપસ્સના ઞાણચરિયા...પે॰... પટિસઙ્ખાનુપસ્સનત્થાય આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા વિઞ્ઞાણચરિયા. પટિસઙ્ખાનુપસ્સના ઞાણચરિયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૧) –

યસ્સ યસ્સ ઞાણસ્સ વિસું વિસું આવજ્જનં લબ્ભતિ, તસ્સ તસ્સ વિસું વિસું આવજ્જનં વુત્તં. વિવટ્ટનાનુપસ્સનાય પન આવજ્જનં અવત્વાવ ''વિવટ્ટનાનુપસ્સના ઞાણચરિયા''તિ વુત્તં. યદિ સઙ્ખારુપેક્ખાનુલોમઞાણાનિ વિવટ્ટનાનુપસ્સના નામ સિયું, તદાવજ્જનસમ્ભવા તદત્થાય ચ આવજ્જનં વદેય્ય, ન ચ તદત્થાય આવજ્જનં વુત્તં. ગોત્રભુઞાણસ્સ પન વિસું આવજ્જનં નત્થિ અનુલોમાવજ્જનવીથિયંયેવ ઉપ્પત્તિતો. તસ્મા વિવટ્ટનાનુપસ્સનત્થાય આવજ્જનસ્સ અવુત્તત્તા ગોત્રભુઞાણમેવ ''વિવટ્ટનાનુપસ્સના''તિ યુજ્જતિ.

૧૯. **સોતાપત્તિમગ્ગા**દીનિ અટ્ઠ વિસ્સજ્જનાનિ લોકુત્તરમગ્ગફલવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. સોતસ્સ આપજ્જનં સોતાપત્તિ, સોતાપત્તિ એવ મગ્ગો **સોતાપત્તિમગ્ગો**. સોતાપત્તિયા ફલં સોતાપત્તિફલં, સમાપજ્જીયતીતિ સમાપત્તિ, સોતાપત્તિફલમેવ સમાપત્તિ **સોતાપત્તિફલસમાપત્તિ**. પટિસન્ધિવસેન સકિંયેવ ઇમં લોકં આગચ્છતીતિ સકદાગામી, તસ્સ મગ્ગો **સકદાગામિમગ્ગો**. સકદાગામિસ્સ ફલં **સકદાગામિફલં**. પટિસન્ધિવસેનેવ કામભવં ન આગચ્છતીતિ અનાગામી, તસ્સ મગ્ગો **અનાગામિમગ્ગો**. અનાગામિસ્સ ફલં **અનાગામિફલં**. કિલેસેહિ આરકત્તા, કિલેસારીનં હતત્તા, સંસારચક્કસ્સ અરાનં હતત્તા, પાપકરણે રહાભાવા, પચ્ચયાદીનં અરહત્તા અરહં, અરહતો ભાવો અરહત્તં. કિં તં? અરહત્તફલં. અરહત્તસ્સ મગ્ગો **અરહત્તમગ્ગો**. અરહત્તમેવ ફલં **અરહત્તફલં**.

''અધિમોક્ખટ્ઠેન સદ્ધિન્દ્રિય''ન્તિઆદીનિ ''તથટ્ઠેન સચ્ચા''તિપરિયન્તાનિ તેત્તિંસ વિસ્સજ્જનાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. હેટ્ઠા ''સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમોક્ખટ્ઠો''તિઆદીહિ તેત્તિંસાય વિસ્સજ્જનેહિ સમાનાનિ. કેવલઞ્હિ તત્થ ધમ્મેહિ અત્થા નિદ્દિટ્ઠા, ઇધ અત્થેહિ ધમ્મા નિદ્દિટ્ઠાતિ અયં વિસેસો. ''અવિક્ખેપટ્ઠેન સમથો''તિઆદીનઞ્ચ ચતુન્નં વિસ્સજ્જનાનં હેટ્ઠા ''સમથસ્સ અવિક્ખેપટ્ઠો''તિઆદીનઞ્ચ ચતુન્નં વિસ્સજ્જનાનં વિસેસો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

**સંવરટ્ઠેના**તિઆદીનિ અટ્ઠ વિસ્સજ્જનાનિ સીલાદિબલપરિયોસાનધમ્મવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **સીલવિસુદ્ધી**તિ સુપરિસુદ્ધપાતિમોક્ખસંવરાદિચતુબ્બિધં સીલં દુસ્સીલ્યમલવિસોધનતો. **ચિત્તવિસુદ્ધી**તિ સઉપચારા અટ્ઠ સમાપત્તિયો. ચિત્તસીસેન હેત્થ સમાધિ વુત્તો. સો ચિત્તમલવિસોધનતો ચિત્તવિસુદ્ધિ. **દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ નામરૂપાનં યથાસભાવદસ્સનં સત્તદિટ્ઠિમલવિસોધનતો દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ. **મુત્તટ્ઠેના**તિ તદઙ્ગવસેન ઉપક્કિલેસતો વિમુત્તટ્ઠેન આરમ્મણે ચ અધિમુત્તટ્ઠેન. **વિમોક્ખો**તિ તદઙ્ગવિમોક્ખો. **પટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા**તિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં પુરિમભવપટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા, દિબ્બચક્ખુઞાણં સત્તાનં ચુતૂપપાતપટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા, આસવાનં ખયે ઞાણં સચ્ચપટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા. **પટિવેધટ્ઠેના**તિ જાનનટ્ઠેન. **પરિચ્ચાગટ્ઠેન વિમુત્તી**તિ યં યં પરિચ્ચત્તં, તતો તતો વિમુત્તત્તા ફલવિમુત્તિ. **સમુચ્છેદટ્ઠેન ખયે ઞાણ**ન્તિ કિલેસસમુચ્છિન્દનત્થેન કિલેસક્ખયકરે અરિયમગ્ગે ઞાણં. **પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠેન અનુપ્પાદે ઞાણ**ન્તિ મગ્ગકિચ્ચસઙ્ખાતપયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા પટિસન્ધિવસેન અનુપ્પાદભૂતે તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસાનં અનુપ્પાદપરિયોસાને ઉપ્પન્ને અરિયફલે ઞાણં.

૨૦. **છન્દો મૂલટ્ઠેના**તિઆદીનિ નવ વિસ્સજ્જનાનિ અરિયમગ્ગસ્સ આદિમજ્ઝપરિયોસાનવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. **છન્દો મૂલટ્ઠેના**તિ કુસલાનં ધમ્માનં કત્તુકમ્યતાછન્દો પટિપત્તિયા ચ નિપ્ફત્તિયા ચ મૂલત્તા મૂલટ્ઠેન. **મનસિકારો સમુટ્ઠાનટ્ઠેના**તિ યોનિસોમનસિકારો સબ્બકુસલધમ્મે સમુટ્ઠાપેતીતિ સમુટ્ઠાનટ્ઠેન. **ફસ્સો સમોધાનટ્ઠેના**તિ યસ્મા તણ્હાય વિસેસેન વેદના પધાનકારણં, તણ્હા ચ પહીયમાના વિસેસેન વેદનાય પરિઞ્ઞાતાય પહીયતિ, તસ્સા ચ વેદનાય ફસ્સોવ પધાનકારણં, તસ્મિં પરિઞ્ઞાતે વેદના પરિઞ્ઞાતા હોતિ, તસ્મા સત્તસુ અભિઞ્ઞેય્યવત્થૂસુ ફસ્સો પઠમં વુત્તો. સો ચ તિકસન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સ અત્તનો કારણસ્સ વસેન પવેદિતત્તા ''તિકસન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો''તિ વુત્તત્તા સમોધાનટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યો. કેચિ પન ''ઞાણફસ્સો ફસ્સો''તિ વદન્તિ.

યસ્મા પન વેદના ચિત્તચેતસિકે અત્તનો વસે વત્તાપયમાના તત્થ સમોસરતિ પવિસતિ, ચિત્તસન્તાનમેવ વા પવિસતિ, તસ્મા **સમોસરણટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યા**તિ વુત્તા. કેચિ પન ''સબ્બાનિપિ પરિઞ્ઞેય્યાનિ વેદનાસુ સમોસરન્તિ, વેદનાસુ પરિઞ્ઞાતાસુ સબ્બં તણ્હાવત્થુ પરિઞ્ઞાતં હોતિ. તં કિસ્સ હેતુ? વેદનાપચ્ચયા હિ સબ્બાપિ તણ્હા. તસ્મા વેદના સમોસરણટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યા''તિ વદન્તિ. યસ્મા સબ્બગોપાનસીનં આબન્ધનતો કૂટાગારકણ્ણિકા વિય ચિત્તચેતસિકાનં સમ્પિણ્ડનતો સમાધિ કુસલાનં ધમ્માનં પમુખો હોતિ જેટ્ઠકો, તસ્મા **સમાધિ પમુખટ્ઠેના**તિ વુત્તં. પામુખટ્ઠેનાતિપિ પાઠો. યસ્મા સમથવિપસ્સનં ભાવેન્તસ્સ આરમ્મણૂપટ્ઠાનાધિપતિ હોતિ સતિ, સતિયા ઉપટ્ઠિતે આરમ્મણે સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા સકં સકં કિચ્ચં સાધેન્તિ, તસ્મા **સતિ આધિપતેય્યટ્ઠેના**તિ વુત્તં. **પઞ્ઞા તદુત્તરટ્ઠેના**તિ અરિયમગ્ગપઞ્ઞા તેસં કુસલાનં ધમ્માનં ઉત્તરટ્ઠેન સેટ્ઠટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યા. અથ વા તતો કિલેસેહિ, સંસારવટ્ટતો વા ઉત્તરતિ સમતિક્કમતીતિ તદુત્તરા, તસ્સા અત્થો તદુત્તરટ્ઠો. તેન **તદુત્તરટ્ઠેન**. તતુત્તરટ્ઠેનાતિપિ પાઠો, તતો ઉત્તરટ્ઠેનાતિ અત્થો. **વિમુત્તિ સારટ્ઠેના**તિ ફલવિમુત્તિ અપરિહાનિવસેન થિરત્તા સારો, તં અતિક્કમિત્વા અઞ્ઞસ્સ પરિયેસિતબ્બસ્સ અભાવતોપિ સારો. સા વિમુત્તિ તેન સારટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યા. **અમતોગધં નિબ્બાન**ન્તિ નત્થિ એતસ્સ મરણસઙ્ખાતં મતન્તિ અમતં, કિલેસવિસપટિપક્ખત્તા અગદન્તિપિ અમતં , સચ્છિકિરિયાય સત્તાનં પતિટ્ઠાભૂતન્તિ ઓગધં, સંસારદુક્ખસન્તિભૂતત્તા નિબ્બુતન્તિ નિબ્બાનં, નત્થેત્થ તણ્હાસઙ્ખાતં વાનન્તિપિ નિબ્બાનં. તં સાસનસ્સ નિટ્ઠાભૂતત્તા **પરિયોસાનટ્ઠેન અભિઞ્ઞેય્યં**. એવં ઇમસ્મિં અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે સત્તસહસ્સાનિ સત્તસતાનિ ચત્તાલીસઞ્ચ વિસ્સજ્જનાનિ હોન્તિ.

ઇદાનિ તેસં એવં નિદ્દિટ્ઠાનં ધમ્માનં ''યે યે ધમ્મા અભિઞ્ઞાતા, તે તે ધમ્મા ઞાતા હોન્તી''તિ નિગમનં કરોતિ, તસ્સ અભિમુખં કત્વા ઞાતા હોન્તીતિ અધિપ્પાયો. **તંઞાતટ્ઠેન ઞાણ**ન્તિ તેસં વુત્તપ્પકારાનં ધમ્માનં જાનનટ્ઠેન ઞાણં. **પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા**તિ પકારતો જાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા. **તેન વુચ્ચતી**તિઆદિતો પુચ્છિતપુચ્છા નિગમેત્વા દસ્સિતા. તેન કારણેન ''ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યાતિ સોતાવધાનં, તંપજાનના પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતીતિ અત્થોતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગટ્ઠકથાય

અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### પરિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસવણ્ણના

**૨૧**. પરિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે કિઞ્ચાપિ પરિઞ્ઞાસદ્દેન ઞાતપરિઞ્ઞા, તીરણપરિઞ્ઞા, પહાનપરિઞ્ઞાતિ તિસ્સો પરિઞ્ઞા સઙ્ગહિતા. હેટ્ઠા ''અભિઞ્ઞેય્યા''તિ ઞાતપરિઞ્ઞાય વુત્તત્તા ઉપરિ ''પહાતબ્બા''તિ પહાનપરિઞ્ઞાય વુત્તત્તા તીરણપરિઞ્ઞાવ ઇધ અધિપ્પેતા. **ફસ્સો સાસવો ઉપાદાનિયો**તિ આસવાનઞ્ચેવ ઉપાદાનાનઞ્ચ પચ્ચયભૂતો તેભૂમકફસ્સો. સોપિ હિ અત્તાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાનેહિ સહ આસવેહીતિ સાસવો, આરમ્મણભાવં ઉપગન્ત્વા ઉપાદાનસમ્બન્ધનેન ઉપાદાનાનં હિતોતિ ઉપાદાનિયો. યસ્મા ફસ્સે તીરણપરિઞ્ઞાય પરિઞ્ઞાતે ફસ્સમુખેન સેસાપિ અરૂપધમ્મા તદનુસારેન ચ રૂપધમ્મા પરિઞ્ઞાયન્તિ, તસ્મા એકોવ ફસ્સો વુત્તો. એવં સેસેસુપિ યથાયોગં યોજેતબ્બં.

**નામ**ન્તિ ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો નિબ્બાનઞ્ચ. **રૂપ**ન્તિ ચત્તારિ ચ મહાભૂતાનિ ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપાનિ ચતુવીસતિ. ચત્તારો ખન્ધા નમનટ્ઠેન નામં. તે હિ આરમ્મણાભિમુખા નમન્તિ. સબ્બમ્પિ

નામનટ્ઠેન નામં. ચત્તારો હિ ખન્ધા આરમ્મણે અઞ્ઞમઞ્ઞં નામેન્તિ, નિબ્બાનં આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયતાય અત્તનિ અનવજ્જધમ્મે નામેતિ. સન્તતિવસેન સીતાદીહિ રુપ્પનટ્ઠેન રૂપં. **રુપ્પનટ્ઠેના**તિ કુપ્પનટ્ઠેન. સન્તતિવિપરિણામવસેન હિ સીતાદીહિ ઘટ્ટનીયં ધમ્મજાતં રૂપન્તિ વુચ્ચતિ. ઇધ પન નામન્તિ લોકિકમેવ અધિપ્પેતં, રૂપં પન એકન્તેન લોકિકમેવ.

**તિસ્સો વેદના**તિ સુખા વેદના, દુક્ખા વેદના, અદુક્ખમસુખા વેદના. તા લોકિકા એવ. **આહારા**તિ પચ્ચયા. પચ્ચયા હિ અત્તનો ફલં આહરન્તીતિ આહારા. કબળીકારો આહારો ફસ્સાહારો મનોસઞ્ચેતનાહારો વિઞ્ઞાણાહારોતિ ચત્તારો. વત્થુવસેન કબળીકાતબ્બત્તા કબળીકારો , અજ્ઝોહરિતબ્બત્તા આહારો. ઓદનકુમ્માસાદિવત્થુકાય ઓજાયેતં નામં. સા હિ ઓજટ્ઠમકરૂપાનિ આહરતીતિ આહારો. ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિકો છબ્બિધો ફસ્સો તિસ્સો વેદના આહરતીતિ આહારો. મનસો સઞ્ચેતના, ન સત્તસ્સાતિ મનોસઞ્ચેતના યથા ચિત્તેકગ્ગતા. મનસા વા સમ્પયુત્તા સઞ્ચેતના મનોસઞ્ચેતના યથા આજઞ્ઞરથો. તેભૂમકકુસલાકુસલચેતના. સા હિ તયો ભવે આહરતીતિ આહારો. **વિઞ્ઞાણ**ન્તિ એકૂનવીસતિભેદં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં. તઞ્હિ પટિસન્ધિનામરૂપં આહરતીતિ આહારો. **ઉપાદાનક્ખન્ધા**તિ ઉપાદાનગોચરા ખન્ધા, મજ્ઝપદલોપો દટ્ઠબ્બો. ઉપાદાનસમ્ભૂતા વા ખન્ધા ઉપાદાનક્ખન્ધા યથા તિણગ્ગિ થુસગ્ગિ. ઉપાદાનવિધેય્યા વા ખન્ધા ઉપાદાનક્ખન્ધા યથા રાજપુરિસો. ઉપાદાનપ્પભવા વા ખન્ધા ઉપાદાનક્ખન્ધા યથા પુપ્ફરુક્ખો ફલરુક્ખો. ઉપાદાનાનિ પન કામુપાદાનં દિટ્ઠુપાદાનં સીલબ્બતુપાદાનં અત્તવાદુપાદાનન્તિ ચત્તારિ. અત્થતો પન ભુસં આદાનન્તિ ઉપાદાનં. રૂપુપાદાનક્ખન્ધો, વેદનુપાદાનક્ખન્ધો, સઞ્ઞુપાદાનક્ખન્ધો, સઙ્ખારુપાદાનક્ખન્ધો, વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધોતિ પઞ્ચ.

**છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાની**તિ ચક્ખાયતનં, સોતાયતનં, ઘાનાયતનં, જિવ્હાયતનં, કાયાયતનં, મનાયતનં.

**સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો**તિ કતમા સત્ત? વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે (અ॰ નિ॰ ૭.૪૪; દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૨), સત્તા નાનત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ મનુસ્સા એકચ્ચે ચ દેવા એકચ્ચે ચ વિનિપાતિકા. અયં પઠમા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા નાનત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા બ્રહ્મકાયિકા પઠમાભિનિબ્બત્તા. અયં દુતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા આભસ્સરા. અયં તતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા સુભકિણ્હા. અયં ચતુત્થા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા ‘અનન્તો આકાસો’તિ આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગા. અયં પઞ્ચમી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’ન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનૂપગા. અયં છટ્ઠા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ.

‘‘સન્તિ , ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘નત્થિ કિઞ્ચી’તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનૂપગા. અયં સત્તમી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. ઇમા ખો, ભિક્ખવે, સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૪૪; દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૨).

**વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો**તિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ ઠાનાનિ સવિઞ્ઞાણકા ખન્ધા એવ. તત્થ **સેય્યથાપી**તિ નિદસ્સનત્થે નિપાતો. **મનુસ્સા**તિ અપરિમાણેસુપિ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણાનં મનુસ્સાનં વણ્ણસણ્ઠાનાદિવસેન દ્વેપિ એકસદિસા નત્થિ. યેપિ વણ્ણેન વા સણ્ઠાનેન વા સદિસા હોન્તિ, તેપિ આલોકિતવિલોકિતાદીહિ વિસદિસાવ હોન્તિ, તસ્મા **નાનત્તકાયા**તિ વુત્તા. પટિસન્ધિસઞ્ઞા પન નેસં તિહેતુકાપિ દુહેતુકાપિ અહેતુકાપિ હોતિ, તસ્મા **નાનત્તસઞ્ઞિનો**તિ વુત્તા. **એકચ્ચે ચ દેવા**તિ છ કામાવચરદેવા. તેસુ હિ કેસઞ્ચિ કાયો નીલો હોતિ, કેસઞ્ચિ પીતકાદિવણ્ણો, સઞ્ઞા પન નેસં તિહેતુકાપિ દુહેતુકાપિ હોતિ, અહેતુકા ન હોતિ. **એકચ્ચે ચ વિનિપાતિકા**તિ ચતુઅપાયવિનિમુત્તા પુનબ્બસુમાતા યક્ખિની, પિયઙ્કરમાતા, ફુસ્સમિત્તા, ધમ્મગુત્તાતિ એવમાદયો અઞ્ઞે ચ વેમાનિકા પેતા. એતેસઞ્હિ ઓદાતકાળમઙ્ગુરચ્છવિસામવણ્ણાદિવસેન ચેવ કિસથૂલરસ્સદીઘવસેન ચ કાયો નાના હોતિ, મનુસ્સાનં વિય તિહેતુકદ્વિહેતુકાહેતુકવસેન સઞ્ઞાપિ. તે પન દેવા વિય ન મહેસક્ખા, કપણમનુસ્સા વિય અપ્પેસક્ખા દુલ્લભઘાસચ્છાદના દુક્ખપીળિતા વિહરન્તિ. એકચ્ચે કાળપક્ખે દુક્ખિતા જુણ્હપક્ખે સુખિતા હોન્તિ, તસ્મા સુખસમુસ્સયતો વિનિપતિતત્તા **વિનિપાતિકા**તિ વુત્તા. યે પનેત્થ તિહેતુકા, તેસં ધમ્માભિસમયોપિ હોતિ પિયઙ્કરમાતાદીનં વિય.

**બ્રહ્મકાયિકા**તિ બ્રહ્મપારિસજ્જબ્રહ્મપુરોહિતમહાબ્રહ્માનો. **પઠમાભિનિબ્બત્તા**તિ તે સબ્બેપિ પઠમજ્ઝાનેન નિબ્બત્તા. બ્રહ્મપારિસજ્જા પન પરિત્તેન, બ્રહ્મપુરોહિતા મજ્ઝિમેન, કાયો ચ તેસં વિપ્ફારિકતરો હોતિ. મહાબ્રહ્માનો પણીતેન, કાયો પન નેસં અતિવિપ્ફારિકતરો હોતિ. ઇતિ તે કાયસ્સ નાનત્તા, પઠમજ્ઝાનવસેન સઞ્ઞાય એકત્તા **નાનત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો**તિ વુત્તા. યથા ચ તે, એવં ચતૂસુ અપાયેસુ સત્તા. નિરયેસુ હિ કેસઞ્ચિ ગાવુતં, કેસઞ્ચિ અડ્ઢયોજનં , કેસઞ્ચિ તિગાવુતં અત્તભાવો હોતિ, દેવદત્તસ્સ પન યોજનસતિકો જાતો. તિરચ્છાનેસુપિ કેચિ ખુદ્દકા હોન્તિ, કેચિ મહન્તા. પેત્તિવિસયેસુપિ કેચિ સટ્ઠિહત્થા કેચિ અસીતિહત્થા હોન્તિ કેચિ સુવણ્ણા કેચિ દુબ્બણ્ણા. તથા કાલકઞ્ચિકા અસુરા. અપિચેત્થ દીઘપિટ્ઠિકા પેતા નામ સટ્ઠિયોજનિકાપિ હોન્તિ, સઞ્ઞા પન સબ્બેસમ્પિ અકુસલવિપાકાહેતુકાવ હોતિ. ઇતિ અપાયિકાપિ ‘‘નાનત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો’’તિ સઙ્ખં ગચ્છન્તિ.

**આભસ્સરા**તિ દણ્ડઉક્કાય અચ્ચિ વિય એતેસં સરીરતો આભા છિજ્જિત્વા છિજ્જિત્વા પતન્તી વિય સરતિ વિસરતીતિ આભસ્સરા. તેસુ પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયજ્ઝાનદ્વયં પરિત્તં ભાવેત્વા ઉપ્પન્ના **પરિત્તાભા** નામ હોન્તિ, મજ્ઝિમં ભાવેત્વા ઉપ્પન્ના **અપ્પમાણાભા** નામ હોન્તિ, પણીતં ભાવેત્વા ઉપ્પન્ના **આભસ્સરા** નામ હોન્તિ. ઇધ પન ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદવસેન સબ્બેવ તે ગહિતા. સબ્બેસઞ્હિ તેસં કાયો એકવિપ્ફારોવ હોતિ, સઞ્ઞા પન અવિતક્કવિચારમત્તા ચ અવિતક્કઅવિચારા ચાતિ નાના.

**સુભકિણ્હા**તિ સુભેન વોકિણ્ણા વિકિણ્ણા, સુભેન સરીરપ્પભાવણ્ણેન એકગ્ઘનાતિ અત્થો. એતેસઞ્હિ ન આભસ્સરાનં વિય છિજ્જિત્વા છિજ્જિત્વા પભા ગચ્છતીતિ. ચતુક્કનયે તતિયસ્સ, પઞ્ચકનયે ચતુત્થસ્સ

પરિત્તમજ્ઝિમપણીતસ્સ ઝાનસ્સવસેન **પરિત્તસુભઅપ્પમાણસુભસુભકિણ્હા** નામ હુત્વા નિબ્બત્તન્તિ. ઇતિ સબ્બેપિ તે **એકત્તકાયા** ચેવ ચતુત્થજ્ઝાનસઞ્ઞાય **એકત્તસઞ્ઞિનો** ચાતિ વેદિતબ્બા. **વેહપ્ફલા**પિ ચતુત્થવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિમેવ ભજન્તિ. **અસઞ્ઞસત્તા** વિઞ્ઞાણાભાવા એત્થ સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તિ, સત્તાવાસેસુ ગચ્છન્તિ.

**સુદ્ધાવાસા** વિવટ્ટપક્ખે ઠિતા ન સબ્બકાલિકા, કપ્પસતસહસ્સમ્પિ અસઙ્ખ્યેય્યમ્પિ બુદ્ધસુઞ્ઞે લોકે ન ઉપ્પજ્જન્તિ, સોળસકપ્પસહસ્સબ્ભન્તરે બુદ્ધેસુ ઉપ્પન્નેસુયેવ ઉપ્પજ્જન્તિ, ધમ્મચક્કપ્પવત્તસ્સ ભગવતો ખન્ધાવારસદિસા હોન્તિ, તસ્મા નેવ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિં, ન ચ સત્તાવાસં ભજન્તિ. મહાસીવત્થેરો પન – ‘‘ન ખો પન સો, સારિપુત્ત, સત્તાવાસો સુલભરૂપો, યો મયા અનાવુત્થપુબ્બો ઇમિના દીઘેન અદ્ધુના અઞ્ઞત્ર સુદ્ધાવાસેહિ દેવેહી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૦) ઇમિના સુત્તેન સુદ્ધાવાસાપિ ચતુત્થં વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિં ચતુત્થં સત્તાવાસઞ્ચ ભજન્તીતિ વદતિ, તં અપ્પટિબાહિતત્તા સુત્તસ્સ અનુઞ્ઞાતં.

નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં યથેવ સઞ્ઞાય, એવં વિઞ્ઞાણસ્સાપિ સુખુમત્તા નેવવિઞ્ઞાણં નાવિઞ્ઞાણં, તસ્મા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ ન વુત્તં.

**અટ્ઠ લોકધમ્મા**તિ લાભો, અલાભો, યસો, અયસો, નિન્દા, પસંસા, સુખં, દુક્ખન્તિ ઇમે અટ્ઠ લોકપ્પવત્તિયા સતિ અનુપરમધમ્મકત્તા લોકસ્સ ધમ્માતિ લોકધમ્મા. એતેહિ મુત્તો સત્તો નામ નત્થિ, બુદ્ધાનમ્પિ હોન્તિયેવ. યથાહ –

> ‘‘અટ્ઠિમે, ભિક્ખવે, લોકધમ્મા લોકં અનુપરિવત્તન્તિ, લોકો ચ અટ્ઠ લોકધમ્મે અનુપરિવત્તતિ. કતમે અટ્ઠ? લાભો ચ અલાભો ચ યસો ચ અયસો ચ નિન્દા ચ પસંસા ચ સુખઞ્ચ દુક્ખઞ્ચ. ઇમે ખો, ભિક્ખવે, અટ્ઠ લોકધમ્મા લોકં અનુપરિવત્તન્તિ, લોકો ચ ઇમે અટ્ઠ લોકધમ્મે અનુપરિવત્તતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૬).

તત્થ **અનુપરિવત્તન્તી**તિ અનુબન્ધન્તિ નપ્પજહન્તિ, લોકતો ન નિવત્તન્તીતિ અત્થો. **લાભો**તિ પબ્બજિતસ્સ ચીવરાદિ, ગહટ્ઠસ્સ ધનધઞ્ઞાદિ લાભો. સોયેવ અલબ્ભમાનો લાભો **અલાભો**. ન લાભો અલાભોતિ વુચ્ચમાને અત્થાભાવાપત્તિતો પરિઞ્ઞેય્યો ન સિયા. **યસો**તિ પરિવારો. સોયેવ અલબ્ભમાના યસો **અયસો**. **નિન્દા**તિ અવણ્ણભણનં. **પસંસા**તિ વણ્ણભણનં. **સુખન્તિ** કામાવચરાનં કાયિકચેતસિકં. **દુક્ખન્તિ** પુથુજ્જનસોતાપન્નસકદાગામીનં કાયિકચેતસિકં, અનાગામિઅરહન્તાનં કાયિકમેવ.

**નવ સત્તાવાસા**તિ સત્તાનં આવાસા, વસનટ્ઠાનાનીતિ અત્થો. તાનિ પન તથાપકાસિતા ખન્ધા એવ. કતમે નવ? વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ‘‘નવયિમે, ભિક્ખવે (અ॰ નિ॰ ૯.૨૪; દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૧), સત્તાવાસા. કતમે નવ? સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા નાનત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો, સેય્યથાપિ મનુસ્સા એકચ્ચે ચ દેવા એકચ્ચે ચ વિનિપાતિકા. અયં પઠમો સત્તાવાસો.
>
> ‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા નાનત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો, સેય્યથાપિ દેવા બ્રહ્મકાયિકા પઠમાભિનિબ્બત્તા. અયં દુતિયો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો, સેય્યથાપિ દેવા આભસ્સરા. અયં તતિયો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો, સેય્યથાપિ દેવા સુભકિણ્હા. અયં ચતુત્થો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા અસઞ્ઞિનો અપ્પટિસંવેદિનો, સેય્યથાપિ દેવા અસઞ્ઞસત્તા. અયં પઞ્ચમો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા ‘અનન્તો આકાસો’તિ આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગા. અયં છટ્ઠો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’ન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનૂપગા. અયં સત્તમો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘નત્થિ કિઞ્ચી’તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનૂપગા. અયં અટ્ઠમો સત્તાવાસો.

‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનૂપગા . અયં નવમો સત્તાવાસો. ઇમે ખો, ભિક્ખવે, નવ સત્તાવાસા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૪; દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૧).

**દસાયતનાની**તિ ચક્ખાયતનં રૂપાયતનં સોતાયતનં સદ્દાયતનં ઘાનાયતનં ગન્ધાયતનં જિવ્હાયતનં રસાયતનં કાયાયતનં ફોટ્ઠબ્બાયતનન્તિ એવં દસ. મનાયતનધમ્માયતનાનિ પન લોકુત્તરમિસ્સકત્તા ન ગહિતાનિ. ઇમેસુ દસસુ વિસ્સજ્જનેસુ વિપસ્સનાવસેન તીરણપરિઞ્ઞા વુત્તા, ‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, પરિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિઆદીસુ પન અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનં તિણ્ણં, નિરોધપટિપદાનં સચ્છિકિરિયાભાવનટ્ઠાનં તેસંયેવ પટિવેધટ્ઠાનં દુક્ખાદીનં નિસ્સરણસ્સ અનુપ્પાદાદીનં પઞ્ચદસન્નં, પરિગ્ગહટ્ઠાદીનં એકતિંસાય, ઉત્તરિપટિવેધટ્ઠાદીનં તિણ્ણં, મગ્ગઙ્ગાનં અટ્ઠન્નં, ‘‘પયોગાનં પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠો’’તિઆદીનં દ્વિન્નં, અસઙ્ખતટ્ઠસ્સ વુટ્ઠાનટ્ઠાદીનં દ્વિન્નં, નિય્યાનટ્ઠસ્સ અનુબુજ્ઝનટ્ઠાદીનં તિણ્ણં, અનુબોધનટ્ઠાદીનં તિણ્ણં, અનુબોધપક્ખિયાદીનં તિણ્ણં, ઉજ્જોતનટ્ઠાદીનં ચતુન્નં, પતાપનટ્ઠાદીનં અટ્ઠારસન્નં, વિવટ્ટનાનુપસ્સનાદીનં નવન્નં, ખયેઞાણઅનુપ્પાદેઞાણાનં પઞ્ઞાવિમુત્તિનિબ્બાનાનન્તિ ઇમેસં ધમ્માનં પટિલાભવસેન તીરણપરિઞ્ઞા વુત્તા, સેસાનં યથાયોગં વિપસ્સનાવસેન ચ પટિલાભવસેન ચ તીરણપરિઞ્ઞા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

**યેસં યેસં ધમ્માનં પટિલાભત્થાય વાયમન્તસ્સ, તે તે ધમ્મા પટિલદ્ધા હોન્તિ. એવં તે ધમ્મા પરિઞ્ઞાતા ચેવ હોન્તિ તીરિતા ચા**તિ હિ કિચ્ચસમાપનટ્ઠેન તીરણપરિઞ્ઞા વુત્તા. કિચ્ચે હિ સમાપિતે તે ધમ્મા પટિલદ્ધા હોન્તીતિ. કેચિ પન ‘‘અવિપસ્સનૂપગાનં ઞાતપરિઞ્ઞા’’તિ વદન્તિ. અભિઞ્ઞેય્યેન ઞાતપરિઞ્ઞાય વુત્તત્તા તં ન સુન્દરં. **પરિઞ્ઞાતા ચેવ હોન્તિ તીરિતા ચા**તિ તે પટિલદ્ધા એવ ધમ્મા પરિઞ્ઞાતા ચ નામ હોન્તિ, તીરિતા ચ નામાતિ અત્થો. એવં કિચ્ચસમાપનત્થવસેન પરિઞ્ઞાતત્થો વુત્તો હોતિ.

૨૨. ઇદાનિ તમેવત્થં એકેકધમ્મે પટિલાભવસેન યોજેત્વા અન્તે ચ નિગમેત્વા દસ્સેતું **નેક્ખમ્મ**ન્તિઆદિમાહ. તં સબ્બં પુબ્બે વુત્તાનુસારેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

પરિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### પહાતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩. પહાતબ્બનિદ્દેસે **અસ્મિમાનો**તિ રૂપાદીસુ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ અસ્મીતિ માનો. તસ્મિઞ્હિ પહીને અરહત્તં પત્તં હોતિ. રૂપરાગાદીસુ વિજ્જમાનેસુપિ સેસાનિ અવત્વા અસ્મિમાનસ્સેવ વચનં દિટ્ઠિપતિરૂપકત્તેન તસ્સ ઓળારિકત્તાતિ વેદિતબ્બં. **અવિજ્જા**તિ સુત્તન્તપરિયાયેન દુક્ખાદીસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં, અભિધમ્મપરિયાયેન પુબ્બન્તાદીહિ સદ્ધિં અટ્ઠસુ. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘તત્થ કતમા અવિજ્જા? દુક્ખે અઞ્ઞાણં, દુક્ખસમુદયે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય અઞ્ઞાણં, પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણં, અપરન્તે અઞ્ઞાણં, પુબ્બન્તાપરન્તે અઞ્ઞાણં, ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૬; વિભ॰ ૨૨૬).

**ભવતણ્હા**તિ કામભવાદીસુ ભવેસુ પત્થના. યથાહ –

‘‘તત્થ કતમા ભવતણ્હા? યો ભવેસુ ભવચ્છન્દો ભવરાગો ભવનન્દી ભવતણ્હા ભવસિનેહો ભવપરિળાહો ભવમુચ્છા ભવજ્ઝોસાન’’ન્તિ (વિભ॰ ૮૯૫).

**તિસ્સો તણ્હા**તિ કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હા. તાસં અભિધમ્મે એવં નિદ્દેસો કતો – તત્થ કતમા ભવતણ્હા? ભવદિટ્ઠિસહગતો રાગો...પે॰... ચિત્તસ્સ સારાગો, અયં વુચ્ચતિ ભવતણ્હા. તત્થ કતમા વિભવતણ્હા? ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો...પે॰... ચિત્તસ્સ સારાગો, અયં વુચ્ચતિ વિભવતણ્હા. અવસેસા તણ્હા કામતણ્હા. તત્થ કતમા કામતણ્હા? કામધાતુપટિસંયુત્તો રાગો...પે॰... ચિત્તસ્સ સારાગો, અયં વુચ્ચતિ કામતણ્હા. તત્થ કતમા ભવતણ્હા? રૂપધાતુઅરૂપધાતુપટિસંયુત્તો રાગો...પે॰... તત્થ કતમા વિભવતણ્હા? ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો...પે॰... (વિભ॰ ૯૧૬).

અટ્ઠકથાયં પન ‘‘પઞ્ચકામગુણિકો રાગો કામતણ્હા, રૂપારૂપભવેસુ રાગો ઝાનનિકન્તિસસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો ભવવસેન પત્થના ભવતણ્હા, ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો વિભવતણ્હા’’તિ વુત્તં. અયં દસુત્તરસુત્તપરિયાયેન યોજના. સઙ્ગીતિપરિયાયેન પન અભિધમ્મપરિયાયેન ચ ‘‘અપરાપિ તિસ્સો તણ્હા કામતણ્હા રૂપતણ્હા અરૂપતણ્હા. અપરાપિ તિસ્સો તણ્હા રૂપતણ્હા અરૂપતણ્હા નિરોધતણ્હા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫; વિભ॰ ૯૧૭-૯૧૮) વુત્તા તણ્હાપિ એત્થ યુજ્જન્તિ. તાસુ પઞ્ચ કામધાતુરૂપધાતુઅરૂપધાતુપટિસંયુત્તા, અન્તિમા ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતા.

**ચત્તારો ઓઘા**તિ કામોઘો, ભવોઘો, દિટ્ઠોઘો, અવિજ્જોઘો. યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં વટ્ટસ્મિં ઓહનન્તિ ઓસીદાપેન્તીતિ ઓઘા. બલવકિલેસા એતે. કામગુણસઙ્ખાતે કામે ઓઘો કામોઘો. કામતણ્હાયેતં નામં. રૂપારૂપસઙ્ખાતે કમ્મતો ચ ઉપપત્તિતો ચ દુવિધેપિ ભવે ઓઘો ભવોઘો. ભવતણ્હાયેતં નામં. દિટ્ઠિ એવ ઓઘો દિટ્ઠોઘો. ‘‘સસ્સતો લોકો’’તિઆદિકાય દિટ્ઠિયા એતં નામં. અવિજ્જા એવ ઓઘો અવિજ્જોઘો, દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણસ્સેતં નામં.

**પઞ્ચ નીવરણાની**તિ કામચ્છન્દનીવરણં બ્યાપાદનીવરણં થિનમિદ્ધનીવરણં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચનીવરણં વિચિકિચ્છાનીવરણં. ચિત્તં નીવરન્તિ પરિયોનન્ધન્તીતિ નીવરણાનિ. કામીયન્તીતિ કામા. પઞ્ચ કામગુણા. કામેસુ છન્દો કામચ્છન્દો. કામયતીતિ વા કામો, કામો એવ છન્દો, ન કત્તુકમ્યતાછન્દો ન ધમ્મચ્છન્દોતિ કામચ્છન્દો. કામતણ્હાયેતં નામં. બ્યાપજ્જતિ તેન ચિત્તં પૂતિભાવં ગચ્છતિ, બ્યાપાદયતિ વા વિનયાચારરૂપસમ્પત્તિહિતસુખાનીતિ બ્યાપાદો. દોસસ્સેતં નામં. થિનનતા થિનં, મિદ્ધનતા મિદ્ધં, અનુસ્સાહસંહનનતા અસત્તિવિઘાતો ચાતિ અત્થો. ચિત્તસ્સ અનુસ્સાહો થિનં, ચેતસિકાનં અકમ્મઞ્ઞતા મિદ્ધં, થિનઞ્ચ મિદ્ધઞ્ચ થિનમિદ્ધં. ઉદ્ધતસ્સ ભાવો ઉદ્ધચ્ચં, અવૂપસમોતિ અત્થો. વિક્ખેપસ્સેતં નામં. કુચ્છિતં કતં કુકતં, કુકતસ્સ ભાવો કુક્કુચ્ચં, ગરહિતકિરિયભાવોતિ અત્થો. પચ્છાનુતાપસ્સેતં નામં. વિગતા ચિકિચ્છાતિ વિચિકિચ્છા, વિગતપઞ્ઞાતિ અત્થો. સભાવં વા વિચિનન્તો એતાય કિચ્છતિ કિલમતીતિ વિચિકિચ્છા. બુદ્ધાદીસુ સંસયસ્સેતં નામં. કામચ્છન્દો એવ નીવરણં કામચ્છન્દનીવરણં. એવં સેસેસુપિ.

**છ ધમ્મા**, છદ્ધમ્માતિ વા પાઠો. **છ તણ્હાકાયા**તિ રૂપતણ્હા સદ્દતણ્હા ગન્ધતણ્હા રસતણ્હા ફોટ્ઠબ્બતણ્હા ધમ્મતણ્હા. રૂપે તણ્હા રૂપતણ્હા. સા એવ કામતણ્હાદિભેદેન અનેકભેદત્તા રાસટ્ઠેન કાયોતિ વુત્તા. એવં સેસેસુપિ.

**સત્તાનુસયા**તિ કામરાગાનુસયો પટિઘાનુસયો માનાનુસયો દિટ્ઠાનુસયો વિચિકિચ્છાનુસયો ભવરાગાનુસયો અવિજ્જાનુસયો. અપ્પહીનટ્ઠેન અનુસેન્તીતિ અનુસયા. કામેસુ રાગો કામરાગો, કામો એવ વા રાગોતિ કામરાગો. આરમ્મણસ્મિં પટિહઞ્ઞતીતિ પટિઘં. અયાથાવદસ્સનટ્ઠેન દિટ્ઠિ. સેય્યાદિવસેન મઞ્ઞતીતિ માનો. ભવેસુ રાગો ભવરાગો. થામગતો કામરાગો કામરાગાનુસયો. એવં સેસેસુપિ.

**અટ્ઠ મિચ્છત્તા**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિ મિચ્છાસઙ્કપ્પો મિચ્છાવાચા મિચ્છાકમ્મન્તો મિચ્છાઆજીવો મિચ્છાવાયામો મિચ્છાસતિ મિચ્છાસમાધિ. ''હિતસુખાવહા મે ભવિસ્સન્તી''તિ એવં આસીસિતાપિ તથાઅભાવતો અસુભાદીસુયેવ સુભન્તિઆદિવિપરીતપ્પવત્તિતો ચ મિચ્છાસભાવાતિ મિચ્છત્તા. મિચ્છા પસ્સતિ, મિચ્છા વા એતાય પસ્સન્તીતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ. અથ વા વિપરીતા દિટ્ઠીતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ, અયાથાવદિટ્ઠીતિ વા મિચ્છાદિટ્ઠિ, વિરજ્ઝિત્વા ગહણતો વા વિતથા દિટ્ઠીતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ, અનત્તાવહત્તા પણ્ડિતેહિ કુચ્છિતા દિટ્ઠીતિ વામિચ્છાદિટ્ઠિ. મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીસુપિ એસેવ નયો. **મિચ્છાદિટ્ઠી**તિ સસ્સતુચ્છેદાભિનિવેસો. **મિચ્છાસઙ્કપ્પો**તિ કામવિતક્કાદિતિવિધો વિતક્કો. **મિચ્છાવાચા**તિ મુસાવાદાદિચતુબ્બિધા ચેતના. **મિચ્છાકમ્મન્તો**તિ પાણાતિપાતાદિતિવિધા ચેતના. **મિચ્છાઆજીવો**તિ મિચ્છાજીવપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના. **મિચ્છાવાયામો**તિ અકુસલચિત્તસમ્પયુત્તં વીરિયં. **મિચ્છાસતી**તિ સતિપટિપક્ખભૂતો અકુસલચિત્તુપ્પાદો. **મિચ્છાસમાધી**તિ અકુસલસમાધિ.

**નવ તણ્હામૂલકા**તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૦૩; ૩.૩૫૯) તણ્હં પટિચ્ચ પરિયેસના, પરિયેસનં પટિચ્ચ લાભો, લાભં પટિચ્ચ વિનિચ્છયો, વિનિચ્છયં પટિચ્ચ છન્દરાગો, છન્દરાગં પટિચ્ચ અજ્ઝોસાનં, અજ્ઝોસાનં પટિચ્ચ પરિગ્ગહો, પરિગ્ગહં પટિચ્ચ મચ્છરિયં, મચ્છરિયં પટિચ્ચ આરક્ખો, આરક્ખાધિકરણં દણ્ડાદાનસત્થાદાનકલહવિગ્ગહવિવાદતુવંતુવંપેસુઞ્ઞમુસાવાદા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૦૪; ૩.૩૫૯). ઇમે નવ તણ્હામૂલકા ધમ્મા. તણ્હા મૂલં એતેસન્તિ તણ્હામૂલકા. પરિયેસનાદયો અકુસલા એવ. **તણ્હં, પટિચ્ચા**તિ તણ્હં નિસ્સાય. **પરિયેસના**તિ રૂપાદિઆરમ્મણપરિયેસના. સા હિ તણ્હાય સતિ હોતિ. **લાભો**તિ રૂપાદિઆરમ્મણપટિલાભો, સો હિ પરિયેસનાય સતિ હોતિ. વિનિચ્છયો પન ઞાણતણ્હાદિટ્ઠિવિતક્કવસેન ચતુબ્બિધો. તત્થ ''સુખવિનિચ્છયં જઞ્ઞા, સુખવિનિચ્છયં ઞત્વા અજ્ઝત્તં સુખમનુયુઞ્જેય્યા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૨૩)

અયં **ઞાણવિનિચ્છયો**. ''વિનિચ્છયોતિ દ્વે વિનિચ્છયા તણ્હાવિનિચ્છયો ચ દિટ્ઠિવિનિચ્છયો ચા''તિ (મહાનિ॰ ૧૦૨) એવં આગતાનિ અટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાનિ **તણ્હાવિનિચ્છયો** . દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો **દિટ્ઠિવિનિચ્છયો**. ''છન્દો ખો, દેવાનમિન્દ, વિતક્કનિદાનો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૮) ઇમસ્મિં પન સુત્તે ઇધ વિનિચ્છયોતિ વુત્તો વિતક્કોયેવ આગતો. લાભં લભિત્વા હિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠં સુન્દરાસુન્દરઞ્ચ વિતક્કેનેવ વિનિચ્છિનાતિ ''એત્તકં મે રૂપારમ્મણત્થાય ભવિસ્સતિ, એત્તકં સદ્દાદિઆરમ્મણત્થાય, એત્તકં મય્હં ભવિસ્સતિ, એત્તકં પરસ્સ, એત્તકં પરિભુઞ્જિસ્સામિ, એત્તકં નિદહિસ્સામી''તિ. તેન વુત્તં – ''લાભં પટિચ્ચ વિનિચ્છયો''તિ. **છન્દરાગો**તિ એવં અકુસલવિતક્કેન વિતક્કિતે વત્થુસ્મિં દુબ્બલરાગો ચ બલવરાગો ચ ઉપ્પજ્જતિ. **છન્દો**તિ એત્થ દુબ્બલરાગસ્સાધિવચનં, **રાગો**તિ બલવરાગસ્સ. **અજ્ઝોસાન**ન્તિ અહં મમાતિ બલવસન્નિટ્ઠાનં. **પરિગ્ગહો**તિ તણ્હાદિટ્ઠિવસેન પરિગ્ગહકરણં. **મચ્છરિય**ન્તિ પરેહિ સાધારણભાવસ્સ અસહનતા. તેનેવસ્સ પોરાણા એવં વચનત્થં વદન્તિ ''ઇદં અચ્છરિયં મય્હમેવ હોતુ, મા અઞ્ઞસ્સ અચ્છરિયં હોતૂતિ પવત્તત્તા મચ્છરિયન્તિ વુચ્ચતી''તિ. **આરક્ખો**તિ દ્વારપિદહનમઞ્જૂસગોપનાદિવસેન સુટ્ઠુ રક્ખણં. અધિકરોતીતિ અધિકરણં. કારણસ્સેતં નામં. **આરક્ખાધિકરણ**ન્તિ ભાવનપુંસકં, આરક્ખહેતૂતિ અત્થો. દણ્ડાદાનાદીસુ પરનિસેધનત્થં દણ્ડસ્સ આદાનં **દણ્ડાદાનં**. એકતોધારાદિના સત્થસ્સ આદાનં **સત્થાદાનં**. કાયકલહોપિ વાચાકલહોપિ **કલહો**. પુરિમો પુરિમો વિરોધો **વિગ્ગહો**. પચ્છિમો પચ્છિમો **વિવાદો**. **તુવંતુવ**ન્તિ અગારવવસેન તુવંતુવંવચનં.

**દસ મિચ્છત્તા**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિ...પે॰... મિચ્છાસમાધિ મિચ્છાઞાણં મિચ્છાવિમુત્તિ. તત્થ **મિચ્છાઞાણ**ન્તિ પાપકિરિયાસુ ઉપાયચિન્તાવસેન પાપં કત્વા સુકતં મયાતિ પચ્ચવેક્ખણાકારેન ચ ઉપ્પન્નો મોહો. **મિચ્છાવિમુત્તી**તિ અવિમુત્તસ્સેવ સતો વિમુત્તિસઞ્ઞિતા.

**૭૪**ાનિ અનેકભેદેન પહાનેન પહાતબ્બે દસ્સેતું **દ્વે પહાનાની**તિઆદિ આરદ્ધં. પહાનેસુ હિ વિઞ્ઞાતેસુ તેન તેન પહાતબ્બા ધમ્મા સુવિઞ્ઞેય્યા હોન્તિ. પઞ્ચસુ પહાનેસુ લોકિકાનિ ચ દ્વે પહાનાનિ અપ્પયોગં નિસ્સરણપ્પહાનઞ્ચ ઠપેત્વા અપ્પયોગાનેવ દ્વે લોકુત્તરપહાનાનિ પઠમં વુત્તાનિ. સમ્મા ઉચ્છિજ્જન્તિ એતેન કિલેસાતિ સમુચ્છેદો, પહીયન્તિ એતેન કિલેસાતિ પહાનં. સમુચ્છેદસઙ્ખાતં પહાનં, ન સેસપ્પહાનન્તિ **સમુચ્છેદપ્પહાનં**. કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા પટિપ્પસ્સદ્ધિ, પહીનત્તા પહાનં, પટિપ્પસ્સદ્ધિસઙ્ખાતં પહાનં **પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં**. લોકં ઉત્તરતીતિ **લોકુત્તરો**. નિબ્બાનસઙ્ખાતં ખયં ગચ્છતીતિ ખયગામી, ખયગામી ચ સો મગ્ગો ચાતિ **ખયગામિમગ્ગો**, તં ભાવયતો સો મગ્ગો સમુચ્છેદપ્પહાનન્તિ અત્થો. તથા ફલક્ખણે લોકુત્તરફલમેવ પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં.

**કામાનમેતં નિસ્સરણ**ન્તિઆદીસુ કામતો રૂપતો સઙ્ખતતો નિસ્સરન્તિ એતેનાતિ **નિસ્સરણં**, તેહિ વા નિસ્સટત્તા નિસ્સરણં. અસુભજ્ઝાનં. કામેહિ નિક્ખન્તત્તા **નેક્ખમ્મં**. અનાગામિમગ્ગો વા. અસુભજ્ઝાનઞ્હિ વિક્ખમ્ભનતો કામાનં નિસ્સરણં, તં ઝાનં પાદકં કત્વા ઉપ્પાદિતઅનાગામિમગ્ગો પન સમુચ્છેદતો સબ્બસો કામાનં અચ્ચન્તનિસ્સરણં. રુપ્પતીતિ રૂપં, ન રૂપં અરૂપં મિત્તપટિપક્ખા અમિત્તા વિય, લોભાદિપટિપક્ખા અલોભાદયો વિય ચ રૂપપટિપક્ખોતિ અત્થો. ફલવસેન વા નત્થેત્થ રૂપન્તિ અરૂપં, અરૂપમેવ **આરુપ્પં**. અરૂપજ્ઝાનાનિ. તાનિ રૂપાનં નિસ્સરણં નામ. અરૂપેહિપિ અરહત્તમગ્ગો પુન ઉપ્પત્તિનિવારણતો સબ્બસો રૂપાનં નિસ્સરણં નામ. **ભૂત**ન્તિ જાતં. **સઙ્ખત**ન્તિ પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતં. **પટિચ્ચસમુપ્પન્ન**ન્તિ તે તે પચ્ચયે પટિચ્ચ સમ્મા સહ ચ ઉપ્પન્નં. પઠમેન સઞ્જાતત્તદીપનેન અનિચ્ચતા, દુતિયેન અનિચ્ચસ્સાપિ સતો પચ્ચયાનુભાવદીપનેન પરાયત્તતા, તતિયેન પરાયત્તસ્સાપિ સતો પચ્ચયાનં અબ્યાપારત્તદીપનેન એવંધમ્મતા દીપિતા હોતિ. **નિરોધો**તિ નિબ્બાનં.

નિબ્બાનઞ્હિ આગમ્મ દુક્ખં નિરુજ્ઝતીતિ નિરોધોતિ વુચ્ચતિ. સો એવ ચ સબ્બસઙ્ખતતો નિસ્સટત્તા તસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં નામ. અટ્ઠકથાયં પન –

> ‘‘નિરોધો તસ્સ નિસ્સરણન્તિ ઇધ અરહત્તફલં નિરોધોતિ અધિપ્પેતં. અરહત્તફલેન હિ નિબ્બાને દિટ્ઠે પુન આયતિં સબ્બસઙ્ખારા ન હોન્તીતિ અરહત્તસઙ્ખાતસ્સ નિરોધસ્સ પચ્ચયત્તા નિરોધોતિ વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં.

**નેક્ખમ્મં પટિલદ્ધસ્સા**તિઆદીસુ અસુભજ્ઝાનસ્સ નિસ્સરણત્તે વિક્ખમ્ભનપ્પહાનેન, અનાગામિમગ્ગસ્સ નિસ્સરણત્તે સમુચ્છેદપ્પહાનેન કામા પહીના ચેવ હોન્તિ પરિચ્ચત્તા ચ. અરૂપજ્ઝાનાનં નિસ્સરણત્તે ચ અરહત્તમગ્ગસ્સ નિસ્સરણત્તે ચ એવમેવ રૂપા યોજેતબ્બા. રૂપેસુ હિ છન્દરાગપ્પહાનેન રૂપાનં સમુચ્છેદો હોતિ. **રૂપા**તિ ચેત્થ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. નિબ્બાનસ્સ નિસ્સરણત્તે નિસ્સરણપ્પહાનેન, અરહત્તફલસ્સ નિસ્સરણત્તે પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનેન સઙ્ખારા પહીના ચેવ હોન્તિ પરિચ્ચત્તા ચ. નિબ્બાનસ્સ ચ નિસ્સરણત્તે આરમ્મણકરણવસેન પટિલાભો વેદિતબ્બો.

**દુક્ખસચ્ચન્તિ**આદીસુ **પરિઞ્ઞાપટિવેધન્તિ**આદિ ભાવનપુંસકવચનં. પરિઞ્ઞાય પટિવેધો પરિઞ્ઞાપટિવેધો. તં પરિઞ્ઞાપટિવેધં. એસ નયો સેસેસુપિ. **પજહતી**તિ તથા તથા પટિવિજ્ઝન્તો પહાતબ્બે કિલેસે પજહતીતિ અત્થો ગહેતબ્બો. લોકિયલોકુત્તરેસુપિ છન્દરાગપ્પહાનેન વા તાનિ પજહતીતિ અત્થો. પજહતીતિપિ પાઠો. યથા નાવા અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કરોતિ, ઓરિમં તીરં પજહતિ, સોતં છિન્દતિ, ભણ્ડં વહતિ, પારિમં તીરં અપ્પેતિ, એવમેવં મગ્ગઞાણં અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ સચ્ચાનિ અભિસમેતિ, દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન અભિસમેતિ, સમુદયં પહાનાભિસમયેન અભિસમેતિ, મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતિ, નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેતિ. કિં વુત્તં હોતિ? ‘‘નિરોધં આરમ્મણં કત્વા ચત્તારિ સચ્ચાનિ પાપુણાતિ પસ્સતિ પટિવિજ્ઝતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૩૯) વુત્તત્તા એકક્ખણેપિ વિસું વિસું વિય પહાનાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

પઞ્ચસુ પહાનેસુ યં સસેવાલે ઉદકે પક્ખિત્તેન ઘટેન સેવાલસ્સ વિય તેન તેન લોકિયસમાધિના નીવરણાદીનં પચ્ચનીકધમ્માનં વિક્ખમ્ભનં દૂરીકરણં, ઇદં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં** નામ. **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનઞ્ચ નીવરણાનં પઠમં ઝાનં ભાવયતો**તિ નીવરણાનંયેવ પહાનં પાકટત્તા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. નીવરણાનિ હિ ઝાનસ્સ પુબ્બભાગેપિ પચ્છાભાગેપિ ન સહસા ચિત્તં અજ્ઝોત્થરન્તિ, અજ્ઝોત્થટેસુ ચ તેસુ ઝાનં પરિહાયતિ, વિતક્કાદયો પન દુતિયજ્ઝાનાદિતો પુબ્બે પચ્છા ચ અપ્પટિપક્ખા હુત્વા પવત્તન્તિ. તસ્મા નીવરણાનં વિક્ખમ્ભનં પાકટં. યં પન રત્તિભાગે સમુજ્જલિતેન પદીપેન અન્ધકારસ્સ વિય તેન તેન વિપસ્સનાય અવયવભૂતેન ઞાણઙ્ગેન પટિપક્ખવસેનેવ તસ્સ તસ્સ ચ પહાતબ્બધમ્મસ્સ પહાનં, ઇદં **તદઙ્ગપ્પહાનં** નામ. **તદઙ્ગપ્પહાનઞ્ચ દિટ્ઠિગતાનં નિબ્બેધભાગિયં સમાધિં ભાવયતો**તિ દિટ્ઠિગતાનંયેવ પહાનં ઓળારિકવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. દિટ્ઠિગતઞ્હિ ઓળારિકં, નિચ્ચસઞ્ઞાદયો સુખુમા. તત્થ દિટ્ઠિગતાનન્તિ દિટ્ઠિયેવ દિટ્ઠિગતં ‘‘ગૂથગતં મુત્તગત’’ન્તિઆદીનિ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય. ગન્તબ્બાભાવતો ચદિટ્ઠિયા ગતમત્તમેવેતન્તિપિ દિટ્ઠિગતં, દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠીસુ અન્તોગધત્તા દિટ્ઠીસુ ગતન્તિપિ દિટ્ઠિગતં. બહુવચનેન તેસં દિટ્ઠિગતાનં. **નિબ્બેધભાગિયં સમાધિન્તિ** વિપસ્સનાસમ્પયુત્તં સમાધિં. યં પન અસનિવિચક્કાભિહતસ્સ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૫૧) રુક્ખસ્સ વિય અરિયમગ્ગઞાણેન સંયોજનાનં ધમ્માનં યથા ન પુન પવત્તતિ, એવં પહાનં, ઇદં **સમુચ્છેદપ્પહાનં** નામ. **નિરોધો નિબ્બાનન્તિ** નિરોધસઙ્ખાતં નિબ્બાનં.

એવં પહાનવસેન પહાતબ્બે ધમ્મે દસ્સેત્વા ઇદાનિ સરૂપેનેવ પુન પહાતબ્બે ધમ્મે દસ્સેતું **સબ્બં, ભિક્ખવે, પહાતબ્બ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ ચક્ખાદીનિ છન્દરાગપ્પહાનેન પહાતબ્બાનિ. **રૂપં પસ્સન્તો પજહાતી**તિઆદીસુ રૂપં અનિચ્ચાદિતો પસ્સન્તો પહાતબ્બે કિલેસે પજહાતિ. **ચક્ખું...પે॰... જરામરણં...પે॰... અમતોગધં નિબ્બાન**ન્તિ પેય્યાલદ્વયે અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં ''પસ્સન્તો પજહાતી''તિઆદીસુ તેસુ લોકુત્તરેસુ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં પસ્સન્તો ઉદિક્ખન્તો અપેક્ખમાનો ઇચ્છમાનો વિપસ્સનાક્ખણેસુ પહાતબ્બે કિલેસે પજહાતીતિ તંતંધમ્માનુરૂપેન યોજેતબ્બં.

પહાતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ભાવેતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના

**૨૫**. ભાવેતબ્બનિદ્દેસે **કાયગતાસતી**તિ કાયગતાસતિસુત્તન્તે (મ॰ નિ॰ ૩.૧૫૩ આદયો) વુત્તા આનાપાનચતુઇરિયાપથખુદ્દકઇરિયાપથદ્વત્તિંસાકારચતુધાતુનવસિવથિકાપટિકૂલ- વવત્થાપકમનસિકારસમ્પયુત્તા યથાનુરૂપં રૂપજ્ઝાનસમ્પયુત્તા ચ સતિ. સા હિ તેસુ કાયેસુ ગતા પવત્તાતિ કાયગતાતિ વુચ્ચતિ. **સાતસહગતા**તિ મધુરસુખવેદયિતસઙ્ખાતેન સાતેન સહ એકુપ્પાદાદિભાવં ગતા. તબ્ભાવે વોકિણ્ણે આરમ્મણે નિસ્સયે સંસટ્ઠે દિસ્સતિ **સહગત**સદ્દો પઞ્ચસુ અત્થેસુ જિનવચને. ''યાયં તણ્હા પોનોબ્ભવિકા નન્દિરાગસહગતા''તિ (વિભ॰ ૨૦૩) એત્થ તબ્ભાવે, નન્દિરાગભૂતાતિ અત્થો. ''યા, ભિક્ખવે, વીમંસા કોસજ્જસહગતા કોસજ્જસમ્પયુત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૮૩૨) એત્થ વોકિણ્ણે, અન્તરન્તરા ઉપ્પજ્જમાનેન કોસજ્જેન વોકિણ્ણાતિ અત્થો. ''લાભી હોતિ રૂપસહગતાનં વા સમાપત્તીનં અરૂપસહગતાનં વા સમાપત્તીન''ન્તિ (પુ॰ ૫॰ ૩-૮) એત્થ આરમ્મણે, રૂપારૂપારમ્મણાનન્તિ અત્થો. ''અટ્ઠિકસઞ્ઞાસહગતં સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૮) એત્થ નિસ્સયે, અટ્ઠિકસઞ્ઞાનિસ્સયં અટ્ઠિકસઞ્ઞં ભાવેત્વા પટિલદ્ધન્તિ અત્થો. ''ઇદં સુખં ઇમાય પીતિયા સહગતં હોતિ સહજાતં સમ્પયુત્ત''ન્તિ (વિભ॰ ૫૭૮) એત્થ સંસટ્ઠે, સમ્મિસ્સન્તિ અત્થો. ઇમસ્મિમ્પિ પદે સંસટ્ઠો અધિપ્પેતો. સાતસંસટ્ઠા હિ સાતસહગતાતિ વુત્તા. સા હિ ઠપેત્વા ચતુત્થં ઝાનં સેસેસુ સાતસહગતા હોતિ, સતિપિ ચ ઉપેક્ખાસહગતત્તે યેભુય્યવસેન સાતસહગતાતિ વુત્તા, પુરિમજ્ઝાનમૂલકત્તા વા ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ સાતસહગતાય ઉપેક્ખાસહગતાપિ વુત્તાવ હોતિ , ઉપેક્ખાય પન સન્તે સુખે વુત્તત્તા ભગવતા સાતસહગતાતિ ચતુત્થજ્ઝાનસમ્પયુત્તાપિ વુત્તાવ હોતિ.

**સમથો ચ વિપસ્સના ચા**તિ કામચ્છન્દાદયો પચ્ચનીકધમ્મે સમેતિ વિનાસેતીતિ સમથો. સમાધિસ્સેતં નામં. અનિચ્ચતાદિવસેન વિવિધેહિ આકારેહિ ધમ્મે પસ્સતીતિ વિપસ્સના. પઞ્ઞાયેતં નામં. ઇમે પન દ્વે દસુત્તરપરિયાયે પુબ્બભાગાતિ વુત્તા, સઙ્ગીતિપરિયાયે ચ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાતિ. **તયો સમાધી**તિ સવિતક્કો સવિચારો સમાધિ , અવિતક્કો વિચારમત્તો સમાધિ, અવિતક્કો અવિચારો સમાધિ. સમ્પયોગવસેન વત્તમાનેન સહ વિતક્કેન સવિતક્કો, સહ વિચારેન સવિચારો. સો ખણિકસમાધિ, વિપસ્સનાસમાધિ, ઉપચારસમાધિ, પઠમજ્ઝાનસમાધિ. નત્થિ એતસ્સ વિતક્કોતિ અવિતક્કો. વિતક્કવિચારેસુ વિચારો મત્તા પરમા પમાણં એતસ્સાતિ વિચારમત્તો, વિચારતો ઉત્તરિ વિતક્કેન સમ્પયોગં ન ગચ્છતીતિ અત્થો. સો પઞ્ચકનયે દુતિયજ્ઝાનસમાધિ, તદુભયવિરહિતો અવિતક્કો અવિચારો સમાધિ. સો ચતુક્કનયે દુતિયજ્ઝાનાદિ, પઞ્ચકનયે તતિયજ્ઝાનાદિ રૂપાવચરસમાધિ. ઇમે તયોપિ લોકિયા એવ. સઙ્ગીતિપરિયાયે અપરેપિ તયો સમાધી વુત્તા – ''સુઞ્ઞતો સમાધિ, અનિમિત્તો સમાધિ, અપ્પણિહિતો સમાધી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫). ન તે ઇધ અધિપ્પેતા.

**ચત્તારો સતિપટ્ઠાना**તિ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. પુબ્બભાગે ચુદ્દસવિધેન કાયં પરિગ્ગણ્હતો કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, નવવિધેન વેદનં પરિગ્ગણ્હતો વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, સોળસવિધેન ચિત્તં પરિગ્ગણ્હતો ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, પઞ્ચવિધેન ધમ્મે પરિગ્ગણ્હતો ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વેદિતબ્બં. લોકુત્તરં પન ઇધ ન અધિપ્પેતં. **પઞ્ચઙ્ગિકો સમાધી**તિ પઞ્ચ અઙ્ગાનિ અસ્સ સન્તીતિ પઞ્ચઙ્ગિકો, ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિ. પીતિફરણતા, સુખફરણતા, ચેતોફરણતા, આલોકફરણતા, પચ્ચવેક્ખણનિમિત્તન્તિ પઞ્ચ અઙ્ગાનિ. પીતિં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ દ્વીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા **પીતિફરણતા** નામ. સુખં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ તીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા **સુખફરણતા** નામ. પરેસં ચેતો ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ ચેતોપરિયપઞ્ઞા **ચેતોફરણતા** નામ. આલોકં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ દિબ્બચક્ખુપઞ્ઞા **આલોકફરણતા** નામ. પચ્ચવેક્ખણઞાણં **પચ્ચવેક્ખણનિમિત્તં** નામ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘દ્વીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા પીતિફરણતા, તીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા સુખફરણતા, પરચિત્તપઞ્ઞા ચેતોફરણતા, દિબ્બચક્ખુપઞ્ઞા આલોકફરણતા, તમ્હા તમ્હા સમાધિમ્હા વુટ્ઠિતસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણં પચ્ચવેક્ખણનિમિત્ત’’ન્તિ (વિભ॰ ૮૦૪).

તઞ્હિ વુટ્ઠિતસમાધિસ્સ પવત્તાકારગહણતો નિમિત્તન્તિ વુત્તં. તત્થ ચ પીતિફરણતા સુખફરણતા દ્વે પાદા વિય, ચેતોફરણતા આલોકફરણતા દ્વે હત્થા વિય, અભિઞ્ઞાપાદકં ચતુત્થજ્ઝાનં મજ્ઝિમકાયો વિય, પચ્ચવેક્ખણનિમિત્તં સીસં વિય. ઇતિ આયસ્મા ધમ્મસેનાપતિ સારિપુત્તત્થેરો પઞ્ચઙ્ગિકં સમ્માસમાધિં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમ્પન્નં પુરિસં વિય કત્વા દસ્સેસિ.

**છ અનુસ્સતિટ્ઠાનાની**તિ પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો સતિયો એવ અનુસ્સતિયો, પવત્તિતબ્બટ્ઠાનસ્મિંયેવ પવત્તત્તા સદ્ધાપબ્બજિતસ્સ કુલપુત્તસ્સ અનુરૂપા સતિયોતિપિ અનુસ્સતિયો, અનુસ્સતિયો એવ પીતિઆદીનં ઠાનત્તા અનુસ્સતિટ્ઠાનાનિ. કતમાનિ છ? બુદ્ધાનુસ્સતિ ધમ્માનુસ્સતિ સઙ્ઘાનુસ્સતિ સીલાનુસ્સતિ ચાગાનુસ્સતિ દેવતાનુસ્સતિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૭). **બોજ્ઝઙ્ગા**તિ બોધિયા, બોધિસ્સ વા અઙ્ગા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યા એસા ધમ્મસામગ્ગી યાય લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાય લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખત્તકિલમથાનુયોગઉચ્છેદસસ્સતાભિનિવેસાદીનં અનેકેસં ઉપદ્દવાનં પટિપક્ખભૂતાય સતિધમ્મવિચયવીરિયપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસઙ્ખાતાય ધમ્મસામગ્ગિયા અરિયસાવકો બુજ્ઝતીતિ કત્વા બોધીતિ વુચ્ચતિ. **બુજ્ઝતી**તિ કિલેસસન્તાનનિદ્દાય વુટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા અરિયસચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતિ, તસ્સા ધમ્મસામગ્ગિસઙ્ખાતાય બોધિયા અઙ્ગાતિપિ બોજ્ઝઙ્ગા ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદયો વિય. યો પનેસ યથાવુત્તપ્પકારાય એતાય ધમ્મસામગ્ગિયા બુજ્ઝતીતિ કત્વા અરિયસાવકો બોધીતિ વુચ્ચતિ, તસ્સ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિપિ બોજ્ઝઙ્ગા સેનઙ્ગરથઙ્ગાદયો વિય. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા ‘‘બુજ્ઝનકસ્સ પુગ્ગલસ્સ અઙ્ગાતિ વા બોજ્ઝઙ્ગા’’તિ. અપિચ ‘‘બોજ્ઝઙ્ગાતિ કેનટ્ઠેન બોજ્ઝઙ્ગા, બોધાય સંવત્તન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૨.૧૭) નયેન બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠો વેદિતબ્બો. **અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસેહિ આરકત્તા અરિયભાવકરત્તા અરિયફલપટિલાભકરત્તા ચ અરિયો. અટ્ઠ અઙ્ગાનિ અસ્સાતિ અટ્ઠઙ્ગિકો. સોયં ચતુરઙ્ગિકા વિય સેના, પઞ્ચઙ્ગિકં વિય ચ તૂરિયં અઙ્ગમત્તમેવ હોતિ, અઙ્ગવિનિમુત્તો નત્થિ. બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગા લોકુત્તરા, દસુત્તરપરિયાયેન પુબ્બભાગાપિ લબ્ભન્તિ.

**નવ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગાની**તિ સીલવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, ચિત્તવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, પઞ્ઞા પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં, વિમુત્તિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગં (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯). **સીલવિસુદ્ધી**તિ વિસુદ્ધિં પાપેતું સમત્થં ચતુપારિસુદ્ધિસીલં. તઞ્હિ દુસ્સીલ્યમલં વિસોધેતિ. **પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગ**ન્તિ પરિસુદ્ધભાવસ્સ પધાનં ઉત્તમં અઙ્ગં. **ચિત્તવિસુદ્ધી**તિ વિપસ્સનાય પદટ્ઠાનભૂતા પગુણા અટ્ઠ સમાપત્તિયો. તા હિ કામચ્છન્દાદિચિત્તમલં વિસોધેન્તિ. **દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનં. તઞ્હિ સત્તદિટ્ઠિમલં વિસોધેતિ. **કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધી**તિ પચ્ચયાકારઞાણં. તેન હિ તીસુ અદ્ધાસુ પચ્ચયવસેન ધમ્મા પવત્તન્તીતિ પસ્સન્તો તીસુપિ અદ્ધાસુ સત્તકઙ્ખામલં વિતરન્તો વિસુજ્ઝતિ. **મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનક્ખણે ઉપ્પન્ના ઓભાસઞાણપીતિપસ્સદ્ધિસુખઅધિમોક્ખપગ્ગહઉપટ્ઠાનઉપેક્ખાનિકન્તીતિ દસ વિપસ્સનુપક્કિલેસા, ન મગ્ગો, વીથિપટિપન્નં ઉદયબ્બયઞાણં મગ્ગોતિ એવં મગ્ગામગ્ગે ઞાણં નામ. તેન હિ અમગ્ગમલં વિસોધેતિ. **પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ વીથિપટિપન્નં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં ભયતુપટ્ઠાનાનુપસ્સનાઞાણં આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં અનુલોમઞાણન્તિ ઇમાનિ નવ વિપસ્સનાઞાણાનિ. તાનિ હિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિમલં વિસોધેન્તિ. **ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ ચતુઅરિયમગ્ગપઞ્ઞા. સા હિ સમુચ્છેદતો સકસકમગ્ગવજ્ઝકિલેસમલં વિસોધેતિ. **પઞ્ઞા**તિ અરહત્તફલપઞ્ઞા. **વિમુત્તી**તિ અરહત્તફલવિમુત્તિ.

**દસ કસિણાયતનાની**તિ ‘‘પથવીકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ ઉદ્ધં અધો તિરિયં અદ્વયં અપ્પમાણં, આપોકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… તેજોકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… વાયોકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… નીલકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… પીતકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… લોહિતકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… ઓદાતકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… આકાસકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ…પે॰… વિઞ્ઞાણકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ ઉદ્ધં અધો તિરિયં અદ્વયં અપ્પમાણ’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૫; દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦) એવં વુત્તાનિ દસ. એતાનિ હિ સકલફરણટ્ઠેન કસિણાનિ, તદારમ્મણાનં ધમ્માનં ખેત્તટ્ઠેન અધિટ્ઠાનટ્ઠેન વા આયતનાનિ. **ઉદ્ધ**ન્તિ ઉપરિગગનતલાભિમુખં. **અધો**તિ હેટ્ઠાભૂમિતલાભિમુખં. **તિરિય**ન્તિ ખેત્તમણ્ડલમિવ સમન્તા પરિચ્છિન્નં. એકચ્ચો હિ ઉદ્ધમેવ કસિણં વડ્ઢેતિ એકચ્ચો અધો, એકચ્ચો સમન્તતો. એકોપિ તેન તેન વા કારણેન એવં પસારેતિ આલોકમિવ રૂપદસ્સનકામો. તેન વુત્તં – ‘‘પથવીકસિણમેકો સઞ્જાનાતિ ઉદ્ધં અધો તિરિય’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૫; દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦). **અદ્વય**ન્તિ ઇદં પન એકસ્સ અઞ્ઞભાવાનુપગમનત્થં વુત્તં. યથા હિ ઉદકં પવિટ્ઠસ્સ સબ્બદિસાસુ ઉદકમેવ હોતિ ન અઞ્ઞં, એવમેવ પથવીકસિણં પથવીકસિણમેવ હોતિ, નત્થિ તસ્સ અઞ્ઞકસિણસમ્ભેદોતિ. એસ નયો સબ્બત્થ. **અપ્પમાણ**ન્તિ ઇદં તસ્સ તસ્સ ફરણઅપ્પમાણવસેન વુત્તં. તઞ્હિ મનસા ફરન્તો સકલમેવ ફરતિ, ન ‘‘અયમસ્સ આદિ ઇદં મજ્ઝ’’ન્તિ પમાણં ગણ્હાતીતિ. **આકાસકસિણ**ન્તિ કસિણુગ્ઘાટિમાકાસો પરિચ્છેદાકાસકસિણઞ્ચ. **વિઞ્ઞાણકસિણ**ન્તિ કસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તવિઞ્ઞાણં. તત્થ કસિણવસેન કસિણુગ્ઘાટિમાકાસે, કસિણુગ્ઘાટિમાકાસવસેન તત્થ પવત્તવિઞ્ઞાણે ઉદ્ધંઅધોતિરિયતા વેદિતબ્બા, પરિચ્છેદાકાસકસિણસ્સપિ વડ્ઢનીયત્તા તસ્સ વસેનપીતિ.

**૨૬**. ઇદાનિ ભાવનાપભેદં દસ્સેન્તો **દ્વે ભાવના**તિઆદિમાહ. તત્થ **લોકિયા**તિઆદીસુ લોકો વુચ્ચતિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન વટ્ટં, તસ્મિં પરિયાપન્નભાવેન લોકે નિયુત્તાતિ લોકિયા, લોકિયાનં ધમ્માનં ભાવના લોકિયા.

કિઞ્ચાપિ ધમ્માનં ભાવનાતિ વોહારવસેન વુચ્ચતિ, તેહિ પન વિસું ભાવના નત્થિ. તે એવ હિ ધમ્મા ભાવિયમાના **ભાવના**તિ વુચ્ચન્તિ. ઉત્તિણ્ણાતિ ઉત્તરા, લોકે અપરિયાપન્નભાવેન લોકતો ઉત્તરાતિ **લોકુત્તરા**.

રૂપભવસઙ્ખાતે રૂપે અવચરન્તીતિ **રૂપાવચરા**. **કુસલ**સદ્દો પનેત્થ આરોગ્યઅનવજ્જછેકસુખવિપાકેસુ દિસ્સતિ. ''કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલં? કચ્ચિ ભોતો અનામય''ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯) આરોગ્યે. ''કતમો પન, ભન્તે, કાયસમાચારો કુસલો? યો ખો, મહારાજ, કાયસમાચારો અનવજ્જો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) ચ ''પુન ચપરં, ભન્તે, એતદાનુત્તરિયં, યથા ભગવા ધમ્મં દેસેતિ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) ચ એવમાદીસુ અનવજ્જે. ''તં કિં મઞ્ઞસિ, રાજકુમાર, કુસલો ત્વં રથસ્સ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાન''ન્તિ? (મ॰ નિ॰ ૨.૮૭) ''કુસલા નચ્ચગીતસ્સ સિક્ખિતા ચાતુરિત્થિયો''તિ (જા॰ ૨.૨૨.૯૪) ચ આદીસુ છેકે. ''કુસલાનં ધમ્માનં સમાદાનહેતુ એવમિદં પુઞ્ઞં પવડ્ઢતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦) ''કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) ચ આદીસુ સુખવિપાકે. સ્વાયમિધ આરોગ્યેપિ અનવજ્જેપિ સુખવિપાકેપિ વટ્ટતિ. વચનત્થો પનેત્થ કુચ્છિતે પાપકે ધમ્મે સલયન્તિ ચલયન્તિ કમ્પેન્તિ વિદ્ધંસેન્તીતિ કુસલા, કુચ્છિતેન વા આકારેન સયન્તિ પવત્તન્તીતિ કુસા, તે અકુસલસઙ્ખાતે કુસે લુનન્તિ છિન્દન્તીતિ કુસલા, કુચ્છિતાનં વા સાનતો તનુકરણતો કુસં, ઞાણં. તેન કુસેન લાતબ્બા ગહેતબ્બા પવત્તેતબ્બાતિ કુસલા, યથા વા કુસા ઉભયભાગગતં હત્થપ્પદેસં લુનન્તિ, એવમિમેપિ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નભાવેન ઉભયભાગગતં સંકિલેસપક્ખં લુનન્તિ, તસ્મા કુસા વિય લુનન્તીતિ કુસલા. તેસં **રૂપાવચરકુસલાનં ભાવના**. અરૂપભવસઙ્ખાતે અરૂપે અવચરન્તીતિ **અરૂપાવચરા**. તેભૂમકવટ્ટે પરિયાપન્ના અન્તોગધાતિ પરિયાપન્ના, તસ્મિં ન પરિયાપન્નાતિ **અપરિયાપન્ના**, લોકુત્તરા.

કામાવચરકુસલાનં ધમ્માનં ભાવના કસ્મા ન વુત્તાતિ ચે? અપ્પનાપ્પત્તાય એવ ભાવનાય અભિધમ્મે ભાવનાતિ અધિપ્પેતત્તા. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

> ''યોગવિહિતેસુ વા કમ્માયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા સિપ્પાયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા વિજ્જાટ્ઠાનેસુ કમ્મસ્સકતં વા સચ્ચાનુલોમિકં વા રૂપં અનિચ્ચન્તિ વા, વેદના અનિચ્ચાતિ વા, સઞ્ઞા અનિચ્ચાતિ વા, સઙ્ખારા અનિચ્ચાતિ વા, વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચન્તિ વા યં એવરૂપં અનુલોમિકં ખન્તિં દિટ્ઠિં રુચિં મુદિં પેક્ખં ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તિં પરતો અસુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ ચિન્તામયા પઞ્ઞા. યોગવિહિતેસુ વા કમ્માયતનેસુ...પે॰... ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તિં પરતો સુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ સુતમયા પઞ્ઞા. સબ્બાપિ સમાપન્નસ્સ પઞ્ઞા ભાવનામયા પઞ્ઞા''તિ (વિભ॰ ૭૬૮).

સા પન કામાવચરભાવના આવજ્જનભવઙ્ગપાતેહિ અન્તરિતત્તા ભાવનાતિ ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. સબ્બેસં પન પુઞ્ઞાનં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં અન્તોગધત્તા ઉપચારસમાધિવિપસ્સનાસમાધીનં ભાવનામયપુઞ્ઞતા સિદ્ધા. ઇધ પન લોકિયભાવનાય એવ સઙ્ગહિતા. રૂપારૂપાવચરાનં તિવિધભાવે **હીના**તિ લામકા. હીનુત્તમાનં મજ્ઝે ભવા **મજ્ઝા**, મજ્ઝિમાતિપિ પાઠો. પધાનભાવં નીતાતિ **પણીતા**, ઉત્તમાતિ અત્થો. આયૂહનવસેન અયં હીનમજ્ઝિમપણીતતા વેદિતબ્બા. યસ્સા હિ આયૂહનક્ખણે છન્દો વા હીનો હોતિ વીરિયં વા ચિત્તં વા વીમંસા વા, સા હીના નામ. યસ્સા તે ધમ્મા મજ્ઝિમા, સા મજ્ઝિમા નામ. યસ્સા તે ધમ્મા પણીતા, સા પણીતા નામ. મુદુકેહિ વા ઇન્દ્રિયેહિ સમ્પયુત્તા હીના નામ, મજ્ઝિમેહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમ્પયુત્તા મજ્ઝિમા, અધિમત્તેહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમ્પયુત્તા પણીતા નામ. અપરિયાપન્નાય હીનમજ્ઝિમત્તાભાવા પણીતતા એવ વુત્તા. સા હિ ઉત્તમટ્ઠેન અતપ્પકટ્ઠેન ચ પણીતા.

૨૭. પઠમભાવનાચતુક્કે **ભાવેતી**તિ એકસ્મિંયેવ ખણે તથા તથા પટિવિજ્ઝન્તો અરિયમગ્ગં ભાવેતિ. દુતિયભાવનાચતુક્કે **એસનાભાવના**તિ અપ્પનાપુબ્બભાગે ભાવના. સા હિ અપ્પનં એસન્તિ એતાયાતિ એસનાતિ વુત્તા. **પટિલાભભાવના**તિ અપ્પનાભાવના. સા હિ તાય એસનાય પટિલબ્ભતીતિ પટિલાભોતિ વુત્તા. **એકરસાભાવના**તિ પટિલાભે વસીભાવં પત્તુકામસ્સ પયોગકાલે ભાવના. સા હિ તેન તેન પહાનેન તેહિ તેહિ કિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિરસેન એકરસાતિ કત્વા એકરસાતિ વુત્તા. **આસેવનાભાવના**તિ પટિલાભે વસિપ્પત્તસ્સ યથારુચિ પરિભોગકાલે ભાવના. સા હિ ભુસં સેવીયતીતિ આસેવનાતિ વુત્તા. કેચિ પન ''આસેવનાભાવના વસીકમ્મં, એકરસાભાવના સબ્બત્થિકા''તિ વણ્ણયન્તિ. ચતુક્કવિભાગે **સમાધિં સમાપજ્જન્તાનન્તિ** વત્તમાનસમીપે વત્તમાનવચનં. **તત્થ જાતા**તિ તસ્મિં પુબ્બભાગે જાતા. **એકરસા હોન્તી**તિ અપ્પનુપ્પાદને સમાનકિચ્ચા હોન્તિ. **સમાધિં સમાપન્નાનન્તિ** અપ્પિતપ્પનાનં. **તત્થ જાતા**તિ તસ્સા અપ્પનાય જાતા. **અઞ્ઞમઞ્ઞં નાતિવત્તન્તી**તિ સમપ્પવત્તિયા અઞ્ઞમઞ્ઞં નાતિક્કમન્તિ. **અધિમોક્ખટ્ઠેન સદ્ધિન્દ્રિયં ભાવયતો**તિઆદીસુ એકક્ખણેપિ એકેકસ્સ ઇન્દ્રિયસ્સ સકસકકિચ્ચકરણે તંતંનિસ્સયવસેન સકસકકિચ્ચકારકાનિ સેસાનિપિ ઇન્દ્રિયાનિ વિમુત્તિરસેન એકરસા હોન્તીતિ વિમુત્તિરસેનેવ એકરસટ્ઠેન ભાવના. બલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગેસુપિ એસેવ નયો. એકરસાતિ ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો.

**ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. સંસારે ભયં ઇક્ખતીતિ ભિક્ખુ. **પુબ્બણ્હસમયન્તિ**આદીસુ અચ્ચન્તસંયોગત્થે ઉપયોગવચનં, અત્થતો પન ભુમ્મમેવ , દિવસસ્સ પુબ્બકાલેતિ અત્થો. **આસેવતી**તિ વસિપ્પત્તં સમાધિં ભુસં સેવતિ. **મજ્ઝન્હિકસમયન્તિ** દિવસસ્સ મજ્ઝકાલે. **સાયન્હસમયન્તિ** દિવસસ્સ સાયન્હકાલે. **પુરેભત્તન્તિ** દિવાભત્તતો પુરેકાલે. **પચ્છાભત્તન્તિ** દિવાભત્તતો પચ્છાકાલે. **પુરિમેપિ યામે**તિ રત્તિયા પઠમે કોટ્ઠાસે. **કાળે**તિ કાળપક્ખે. **જુણ્હે**તિ સુક્કપક્ખે. **પુરિમેપિ વયોખન્ધે**તિ પઠમે વયોકોટ્ઠાસે, પઠમવયેતિ અત્થો. તીસુ ચ વયેસુ વસ્સસતાયુકસ્સ પુરિસસ્સ એકેકસ્મિં વયે ચતુમાસાધિકાનિ તેત્તિંસ વસ્સાનિ હોન્તિ.

૨૮. તતિયભાવનાચતુક્કે **તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેના**તિ તત્થ નેક્ખમ્માદીસુ ભાવનાવિસેસેસુ જાતાનં સમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતાનં યુગનદ્ધધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિક્કમનભાવેન. **ઇન્દ્રિયાનં એકરસટ્ઠેના**તિ તત્થેવ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં નાનાકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિરસેન એકરસભાવેન. **તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેના**તિ તેસં અનતિવત્તનએકરસભાવાનં અનુચ્છવિકસ્સ વીરિયસ્સ વાહનભાવેન. **આસેવનટ્ઠેના**તિ યા તસ્સ તસ્મિં સમયે પવત્તા આસેવના. તસ્સા આસેવનાય આસેવનભાવેન.

**રૂપસઞ્ઞન્તિ** કુસલવિપાકકિરિયવસેન પઞ્ચદસવિધં રૂપાવચરજ્ઝાનસઙ્ખાતં રૂપસઞ્ઞં. રૂપાવચરજ્ઝાનમ્પિ હિ રૂપન્તિ વુચ્ચતિ ''રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૪; અ॰ નિ॰ ૮.૬૬; ધ॰ સ॰ ૨૪૮), તસ્સ ઝાનસ્સ આરમ્મણમ્પિ ''બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩; અ॰ નિ॰ ૮.૬૫-૬૬; ધ॰ સ॰ ૨૪૭, ૨૪૯). રૂપાવચરજ્ઝાનઞ્હિ સઞ્ઞાસીસેન રૂપે સઞ્ઞાતિ કત્વા રૂપસઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. **પટિઘસઞ્ઞન્તિ** કુસલવિપાકા પઞ્ચ, અકુસલવિપાકા પઞ્ચાતિ એવં દસવિધં પટિઘસઞ્ઞં. દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા હિ સઞ્ઞા ચક્ખાદીનં વત્થૂનં રૂપાદીનં આરમ્મણાનઞ્ચ પટિઘાતેન ઉપ્પન્નત્તા પટિઘસઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. રૂપસઞ્ઞા સદ્દસઞ્ઞા ગન્ધસઞ્ઞા રસસઞ્ઞા ફોટ્ઠબ્બસઞ્ઞાતિપિ એતિસ્સા એવ નામં. **નાનત્તસઞ્ઞન્તિ** અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, દ્વાદસ અકુસલસઞ્ઞા , એકાદસ કામાવચરકુસલવિપાકસઞ્ઞા, દ્વે અકુસલવિપાકસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકિરિયસઞ્ઞાતિ એવં ચતુચત્તાલીસવિધં નાનત્તસઞ્ઞં. સા હિ નાનત્તે નાનાસભાવે

રૂપસદ્દાદિભેદે ગોચરે પવત્તા સઞ્ઞાતિ નાનત્તસઞ્ઞા, ચતુચત્તાલીસભેદતો નાનત્તા નાનાસભાવા અઞ્ઞમઞ્ઞં અસદિસા સઞ્ઞાતિ વા નાનત્તસઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. સઞ્ઞાબહુકત્તેપિ જાતિગ્ગહણેન એકવચનં કતં.

**નિચ્ચસઞ્ઞ**ન્તિ નિચ્ચન્તિ સઞ્ઞં નિચ્ચસઞ્ઞં. એવં સુખસઞ્ઞં અત્તસઞ્ઞં. **નન્દિ**ન્તિ સપ્પીતિકં તણ્હં. **રાગ**ન્તિ નિપ્પીતિકં તણ્હં. **સમુદય**ન્તિ રાગસ્સ સમુદયં. અથ વા ભઙ્ગાનુપસ્સનાય ભઙ્ગસ્સેવ દસ્સનતો સઙ્ખારાનં ઉદયં. **આદાન**ન્તિ નિબ્બત્તનવસેન કિલેસાનં, અદોસદસ્સાવિતાય સઙ્ખતારમ્મણસ્સ વા આદાનં. **ઘનસઞ્ઞ**ન્તિ સન્તતિવસેન ઘનન્તિ સઞ્ઞં. **આયૂહન**ન્તિ સઙ્ખારાનં અત્થાય પયોગકરણં. **ધુવસઞ્ઞ**ન્તિ થિરન્તિ સઞ્ઞં. **નિમિત્ત**ન્તિ નિચ્ચનિમિત્તં. **પણિધિ**ન્તિ સુખપત્થનં. **અભિનિવેસ**ન્તિ અત્થિ અત્તાતિ અભિનિવેસં. **સારાદાનાભિનિવેસ**ન્તિ નિચ્ચસારત્તસારગહણાભિનિવેસં. **સમ્મોહાભિનિવેસ**ન્તિ ‘‘અહોસિં નુ ખો અહં અતીતમદ્ધાન’’ન્તિઆદિવસેન (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) ‘‘ઇસ્સરતો લોકો સમ્ભોતી’’તિઆદિવસેન ચ સમ્મોહાભિનિવેસં. **આલયાભિનિવેસ**ન્તિ આદીનવાદસ્સનેન અલ્લીયિતબ્બમિદન્તિ અભિનિવેસં. **અપ્પટિસઙ્ખ**ન્તિ અનુપાયગહણં. **સઞ્ઞોગાભિનિવેસ**ન્તિ કામયોગાદિકં કિલેસપ્પવત્તિં.

**દિટ્ઠેકટ્ઠે**તિ દિટ્ઠીહિ સહ એકસ્મિં ઠિતાતિ દિટ્ઠેકટ્ઠા. તે દિટ્ઠેકટ્ઠે. કિલેસેન્તિ ઉપતાપેન્તિ, વિબાધેન્તિ વાતિ કિલેસા. તે કિલેસે. દુવિધઞ્હિ એકટ્ઠં પહાનેકટ્ઠં સહજેકટ્ઠઞ્ચ. પહાનેકટ્ઠં સક્કાયદિટ્ઠિપમુખાહિ તેસટ્ઠિયા દિટ્ઠીહિ સહ (પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧.૧૧૮) યાવ સોતાપત્તિમગ્ગેન પહાના, તાવ એકસ્મિં પુગ્ગલે ઠિતાતિ અત્થો. ઇદમિધાધિપ્પેતં. દસસુ હિ કિલેસેસુ ઇધ દિટ્ઠિકિલેસોયેવ આગતો. સેસેસુ પન અપાયગમનીયો લોભો દોસો મોહો માનો વિચિકિચ્છા થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ નવ કિલેસા દિટ્ઠિયા સહ પહાનેકટ્ઠા હુત્વા સોતાપત્તિમગ્ગેન પહીયન્તિ, રાગદોસમોહપ્પમુખેસુ વા દિયડ્ઢેસુ કિલેસસહસ્સેસુ સોતાપત્તિમગ્ગેન દિટ્ઠિયા પહીયમાનાય દિટ્ઠિયા સહ અપાયગમનીયા સબ્બકિલેસા પહાનેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ, સહજેકટ્ઠે દિટ્ઠિયા સહ એકસ્મિં ચિત્તે ઠિતાતિ અત્થો. સોતાપત્તિમગ્ગેન હિ દ્વીસુ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તઅસઙ્ખારિકચિત્તેસુ પહીયમાનેસુ તેહિ સહજાતો લોભો મોહો ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા સહજેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ, દ્વીસુ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તસસઙ્ખારિકચિત્તેસુ પહીયમાનેસુ તેહિ સહજાતો લોભો મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા સહજેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ. **ઓળારિકે કિલેસે**તિ ઓળારિકભૂતે કામરાગબ્યાપાદે. **અનુસહગતે કિલેસે**તિ સુખુમભૂતે કામરાગબ્યાપાદે. **સબ્બકિલેસે**તિ મગ્ગત્તયેન પહીનાવસેસે.

**વીરિયં વાહેતી**તિ યોગાવચરો વીરિયં પવત્તેતિ. હેટ્ઠા એસનાપટિલાભએકરસઆસેવનવચનાનિ ભાવનાનં વિસેસદસ્સનત્થં વુત્તાનિ ‘‘એવંભૂતા ચ ભાવના’’તિ. ઇધ ‘‘તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેન ઇન્દ્રિયાનં એકરસટ્ઠેન તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેન આસેવનટ્ઠેના’’તિ વચનાનિ ભાવનાહેતુદસ્સનત્થં વુત્તાનિ ‘‘ઇમિના ચ ઇમિના ચ હેતુના ભાવના’’તિ. હેટ્ઠા આસેવનાભાવનાતિ નાનાક્ખણવસેન વુત્તા, ઇધ આસેવનટ્ઠેન ભાવનાતિ એકક્ખણવસેનાતિ વિસેસો. **રૂપં પસ્સન્તો ભાવેતી**તિઆદીસુ રૂપાદીનિ પસ્સિતબ્બાકારેન પસ્સન્તો ભાવેતબ્બં ભાવનં ભાવેતીતિ અત્થો. **એકરસા હોન્તી**તિ વિમુત્તિરસેન, કિચ્ચરસેન વા એકરસા હોન્તિ. **વિમુત્તિરસો**તિ સમ્પત્તિરસો. કિચ્ચસમ્પત્તિઅત્થેન રસો નામ પવુચ્ચતીતિ હિ વુત્તન્તિ.

ભાવેતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**સચ્છિકાતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના**

૨૯. સચ્છિકાતબ્બનિદ્દેસે દસ એકુત્તરવિસ્સજ્જનાનિ પટિલાભસચ્છિકિરિયાવસેન વુત્તાનિ. તત્થ **અકુપ્પા ચેતોવિમુત્તી**તિ અરહત્તફલવિમુત્તિ. સા હિ ન કુપ્પતિ ન ચલતિ ન પરિહાયતીતિ અકુપ્પા, સબ્બકિલેસેહિ ચિત્તસ્સ વિમુત્તત્તા ચેતોવિમુત્તીતિ વુચ્ચતિ. **વિજ્જા**તિ તિસ્સો વિજ્જા. **વિમુત્તી**તિ દસુત્તરપરિયાયેન અરહત્તફલં વુત્તં, સઙ્ગીતિપરિયાયેન પન ''વિમુત્તીતિ દ્વે વિમુત્તિયો ચિત્તસ્સ ચ અધિમુત્તિ નિબ્બાનઞ્ચા''તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૦૪) વુત્તં. એત્થ ચ અટ્ઠ સમાપત્તિયો નીવરણાદીહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિ નામ, નિબ્બાનં સબ્બસઙ્ખતતો વિમુત્તત્તા વિમુત્તિ નામ. **તિસ્સો વિજ્જા**તિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં વિજ્જા સત્તાનં ચુતૂપપાતે ઞાણં વિજ્જા આસવાનં ખયે ઞાણં વિજ્જા. તમવિજ્ઝનટ્ઠેન વિજ્જા, વિદિતકરણટ્ઠેનાપિ વિજ્જા. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણઞ્હિ ઉપ્પજ્જમાનં પુબ્બેનિવાસં છાદેત્વા ઠિતં તમં વિજ્ઝતિ, પુબ્બેનિવાસઞ્ચ વિદિતં કરોતીતિ વિજ્જા. ચુતૂપપાતે ઞાણં ચુતિપટિસન્ધિચ્છાદકં તમં વિજ્ઝતિ, ચુતૂપપાતઞ્ચ વિદિતં કરોતીતિ વિજ્જા. આસવાનં ખયે ઞાણં ચતુસચ્ચચ્છાદકં તમં વિજ્ઝતિ, ચતુસચ્ચધમ્મે ચ વિદિતં કરોતીતિ વિજ્જા. **ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાની**તિ સોતાપત્તિફલં, સકદાગામિફલં, અનાગામિફલં, અરહત્તફલં. પાપધમ્મે સમેતિ વિનાસેતીતિ સમણો, સમણસ્સ ભાવો સામઞ્ઞં. ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનમેતં નામં. સામઞ્ઞસ્સ ફલાનિ સામઞ્ઞફલાનિ.

**પઞ્ચ ધમ્મક્ખન્ધા**તિ સીલક્ખન્ધો, સમાધિક્ખન્ધો, પઞ્ઞાક્ખન્ધો, વિમુત્તિક્ખન્ધો, વિમુત્તિઞાણદસ્સનક્ખન્ધો. **ધમ્મક્ખન્ધા**તિ ધમ્મવિભાગા ધમ્મકોટ્ઠાસા. **સીલક્ખન્ધા**દીસુપિ એસેવ નયો. લોકિયલોકુત્તરા સીલસમાધિપઞ્ઞા એવ સીલસમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધા . સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમુત્તિયો એવ વિમુત્તિક્ખન્ધો. તિવિધા વિમુત્તિપચ્ચવેક્ખણા એવ વિમુત્તિઞાણદસ્સનક્ખન્ધો. સો લોકિયો એવ. જાનનટ્ઠેન ઞાણમેવ દસ્સનટ્ઠેન દસ્સનન્તિ ઞાણદસ્સનં, વિમુત્તીનં ઞાણદસ્સનં વિમુત્તિઞાણદસ્સનન્તિ વુચ્ચતિ. વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગવિમુત્તિયો પન સમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધેહેવ સઙ્ગહિતા. ઇમે પઞ્ચ ધમ્મક્ખન્ધા સેક્ખાનં સેક્ખા, અસેક્ખાનં અસેક્ખાતિ વુત્તા. એતેસુ હિ લોકિયા ચ નિસ્સરણવિમુત્તિ ચ નેવસેક્ખાનાસેક્ખા. સેક્ખા હોન્તાપિ સેક્ખાનં ઇમે ઇતિ સેક્ખા, અસેક્ખાનં ઇમે ઇતિ અસેક્ખાતિ વુચ્ચન્તિ. ''સેક્ખેન વિમુત્તિક્ખન્ધેન સમન્નાગતો હોતી''તિ એત્થ પન નિસ્સરણવિમુત્તિયા આરમ્મણકરણવસેન સમન્નાગતોતિ વેદિતબ્બો. **છ અભિઞ્ઞા**તિ છ અધિકાનિ ઞાણાનિ. કતમા છ? ઇદ્ધિવિધઞાણં , દિબ્બસોતધાતુઞાણં, પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં, ચેતોપરિયઞાણં, દિબ્બચક્ખુઞાણં, આસવાનં ખયે ઞાણન્તિ ઇમા છ.

**સત્ત ખીણાસવબલાની**તિ ખીણા આસવા અસ્સાતિ ખીણાસવો, ખીણાસવસ્સ બલાનિ ખીણાસવબલાનિ. કતમાનિ સત્ત? વુત્તાનિ ભગવતા –

> ''ઇધ, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો અનિચ્ચતો સબ્બે સઙ્ખારા યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠા હોન્તિ. યમ્પિ, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો અનિચ્ચતો સબ્બે સઙ્ખારા યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠા હોન્તિ, ઇદમ્પિ, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો બલં હોતિ, યં બલં આગમ્મ ખીણાસવો ભિક્ખુ આસવાનં ખયં પટિજાનાતિ 'ખીણા મે આસવા'તિ.
>
> ''પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો અઙ્ગારકાસૂપમા કામાતિ યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠા હોન્તિ. યમ્પિ, ભિક્ખવે...પે॰... ઇદમ્પિ ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો બલં હોતિ...પે॰....

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો વિવેકનિન્નં ચિત્તં હોતિ વિવેકપોણં વિવેકપબ્ભારં વિવેકટ્ઠં નેક્ખમ્માભિરતં બ્યન્તીભૂતં સબ્બસો આસવટ્ઠાનિયેહિ ધમ્મેહિ. યમ્પિ, ભિક્ખવે...પે॰... ઇદમ્પિ ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો બલં હોતિ...પે॰....

‘‘પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ભાવિતા હોન્તિ સુભાવિતા. પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ ભાવિતાનિ હોન્તિ સુભાવિતાનિ. સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા ભાવિતા હોન્તિ સુભાવિતા. અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ભાવિતો હોતિ સુભાવિતો. યમ્પિ, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ભાવિતો હોતિ સુભાવિતો, ઇદમ્પિ ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો બલં હોતિ, યં બલં આગમ્મ ખીણાસવો ભિક્ખુ આસવાનં ખયં પટિજાનાતિ ‘ખીણા મે આસવા’’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૯૦; દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૭; પટિ॰ મ॰ ૨.૪૪).

તત્થ પઠમેન બલેન દુક્ખસચ્ચપટિવેધો, દુતિયેન સમુદયસચ્ચપટિવેધો, તતિયેન નિરોધસચ્ચપટિવેધો, ચતૂહિ મગ્ગસચ્ચપટિવેધો પકાસિતો હોતિ.

**અટ્ઠ વિમોક્ખા**તિ આરમ્મણે અધિમુચ્ચનટ્ઠેન પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ સુટ્ઠુ મુચ્ચનટ્ઠેન વિમોક્ખા. ‘‘કતમે અટ્ઠ? રૂપી રૂપાનિ પસ્સતિ, અયં પઠમો વિમોક્ખો. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ, અયં દુતિયો વિમોક્ખો. ‘સુભ’ન્તેવ અધિમુત્તો હોતિ, અયં તતિયો વિમોક્ખો. સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા ‘અનન્તો આકાસો’તિ આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, અયં ચતુત્થો વિમોક્ખો. સબ્બસો આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’ન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, અયં પઞ્ચમો વિમોક્ખો. સબ્બસો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘નત્થિ કિઞ્ચી’તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, અયં છટ્ઠો વિમોક્ખો. સબ્બસો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, અયં સત્તમો વિમોક્ખો. સબ્બસો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મ સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, અયં અટ્ઠમો વિમોક્ખો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૪; ૩.૩૫૮; અ॰ નિ॰ ૮.૬૬).

**નવ અનુપુબ્બનિરોધા**તિ નવ અનુપટિપાટિયા નિરોધા. ‘‘કતમે નવ? પઠમં ઝાનં સમાપન્નસ્સ કામસઞ્ઞા નિરુદ્ધા હોતિ, દુતિયં ઝાનં સમાપન્નસ્સ વિતક્કવિચારા નિરુદ્ધા હોન્તિ, તતિયં ઝાનં સમાપન્નસ્સ પીતિ નિરુદ્ધા હોતિ, ચતુત્થં ઝાનં સમાપન્નસ્સ અસ્સાસપસ્સાસા નિરુદ્ધા હોન્તિ, આકાસાનઞ્ચાયતનં સમાપન્નસ્સ રૂપસઞ્ઞા નિરુદ્ધા હોતિ, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમાપન્નસ્સ આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞા નિરુદ્ધા હોતિ, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપન્નસ્સ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસઞ્ઞા નિરુદ્ધા હોતિ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપન્નસ્સ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞા નિરુદ્ધા હોતિ, સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નસ્સ સઞ્ઞા ચ વેદના ચ નિરુદ્ધા હોન્તી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩૧; દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૪, ૩૫૯).

**દસ અસેક્ખા ધમ્મા**તિ ઉપરિ સિક્ખિતબ્બાભાવતો ન સિક્ખન્તીતિ અસેક્ખા. અથ વા તીસુ સિક્ખાસુ સિક્ખન્તીતિ સેક્ખા, વુદ્ધિપ્પત્તા સેક્ખાતિ અસેક્ખા, અરહન્તો. અસેક્ખાનં ઇમે ઇતિ અસેક્ખા. ‘‘કતમે દસ? અસેક્ખા સમ્માદિટ્ઠિ, અસેક્ખો સમ્માસઙ્કપ્પો, અસેક્ખા સમ્માવાચા, અસેક્ખો સમ્માકમ્મન્તો, અસેક્ખો સમ્માઆજીવો, અસેક્ખો સમ્માવાયામો, અસેક્ખા સમ્માસતિ, અસેક્ખો સમ્માસમાધિ, અસેક્ખં સમ્માઞાણં,

અસેક્ખા સમ્માવિમુત્તી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૮, ૩૬૦). **અસેક્ખં સમ્માઞાણન્તિ** અરહત્તફલપઞ્ઞં ઠપેત્વા સેસલોકિયપઞ્ઞા. **સમ્માવિમુત્તી**તિ અરહત્તફલવિમુત્તિ. અટ્ઠકથાયં (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૪૮) પન વુત્તં –

> ''અસેક્ખા સમ્માદિટ્ઠીતિઆદયો સબ્બેપિ ફલસમ્પયુત્તધમ્મા એવ. એત્થ ચ સમ્માદિટ્ઠિ સમ્માઞાણન્તિ દ્વીસુ ઠાનેસુ પઞ્ઞાવ કથિતા. સમ્માવિમુત્તીતિ ઇમિના પન પદેન વુત્તાવસેસા ફલસમાપત્તિધમ્મા સઙ્ગહિતા''તિ.

**સબ્બં, ભિક્ખવે, સચ્છિકાતબ્બન્તિ**આદીસુ આરમ્મણસચ્છિકિરિયા વેદિતબ્બા. **રૂપં પસ્સન્તો સચ્છિકરોતી**તિઆદીસુ રૂપાદીનિ લોકિયાનિ પસ્સિતબ્બાકારેન પસ્સન્તો તાનેવ રૂપાદીનિ આરમ્મણસચ્છિકિરિયાય સચ્છિકરોતિ, રૂપાદીનિ વા પસ્સિતબ્બાકારેન પસ્સન્તો તેન હેતુના સચ્છિકાતબ્બં નિબ્બાનં સચ્છિકરોતિ. પસ્સન્તોતિ હિ પદં હેતુઅત્થેપિ અક્ખરચિન્તકા ઇચ્છન્તિ. અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનિ પન લોકુત્તરાનિ પચ્ચવેક્ખણવસેન પસ્સન્તો તાનેવ આરમ્મણસચ્છિકિરિયાય સચ્છિકરોતિ. ''અમતોગધં નિબ્બાનં પરિયોસાનટ્ઠેન સચ્છિકરોતી''તિ ઇદં પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બસચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બેસુ સચ્છિકાતબ્બત્તા ઉજુકમેવ. **યે યે ધમ્મા સચ્છિકતા હોન્તિ, તે તે ધમ્મા ફસ્સિતા હોન્તી**તિ આરમ્મણસચ્છિકિરિયાય સચ્છિકતા આરમ્મણફસ્સેન ફુટ્ઠા હોન્તિ, પટિલાભસચ્છિકિરિયાય સચ્છિકતા પટિલાભફસ્સેન ફુટ્ઠા હોન્તીતિ.

સચ્છિકાતબ્બનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### હાનભાગિયચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૩૦. ઇદાનિ યસ્મા હાનભાગિયાદિતા એકેકસ્સેવ સમાધિસ્સ અવત્થાભેદેન હોતિ, તસ્મા હાનભાગિયચતુક્કં એકતોયેવ નિદ્દિટ્ઠં. તત્થ **પઠમસ્સ ઝાનસ્સ લાભિન્તિ** પઠમસ્સ ઝાનસ્સ લાભિનો . સામિઅત્થે ઉપયોગવચનં. લાભો સચ્છિકિરિયા અસ્સ અત્થીતિ લાભીતિ વુચ્ચતિ. **કામસહગતા**તિ એત્થ સહગતસદ્દસ્સ આરમ્મણત્થો અધિપ્પેતો, વત્થુકામકિલેસકામારમ્મણાતિ અત્થો. **સઞ્ઞામનસિકારા**તિ જવનસઞ્ઞા ચ તદાવજ્જનમનસિકારો ચ, સઞ્ઞાસમ્પયુત્તમનસિકારોપિ વટ્ટતિ. **સમુદાચરન્તી**તિ પવત્તન્તિ. **ધમ્મો**તિ પઠમજ્ઝાનધમ્મો. ઝાના પરિહાયન્તો તીહિ કારણેહિ પરિહાયતિ કિલેસસમુદાચારેન વા અસપ્પાયકિરિયાય વા અનનુયોગેન વા. કિલેસસમુદાચારેન પરિહાયન્તો સીઘં પરિહાયતિ, કમ્મારામતાભસ્સારામતાનિદ્દારામતાસઙ્ગણિકારામતાનુયોગવસેન અસપ્પાયકિરિયાય પરિહાયન્તો દન્ધં પરિહાયતિ, ગેલઞ્ઞપચ્ચયવેકલ્લાદિના પલિબોધેન અભિક્ખણં અસમાપજ્જન્તો અનનુયોગેન પરિહાયન્તોપિ દન્ધં પરિહાયતિ. ઇધ પન બલવકારણમેવ દસ્સેન્તો કિલેસસમુદાચારમેવાહ. દુતિયજ્ઝાનાદીહિ પન પરિહાયન્તો હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમજ્ઝાનનિકન્તિસમુદાચારેનપિ પરિહાયતિ. કિત્તાવતા પરિહીનો હોતીતિ? યદા ન સક્કોતિ સમાપજ્જિતું, એત્તાવતા પરિહીનો હોતીતિ. **તદનુધમ્મતા**તિ અનુપવત્તો ધમ્મો અનુધમ્મો, ઝાનં અધિકં કત્વા પવત્તસ્સ નિકન્તિધમ્મસ્સેતં અધિવચનં. અનુધમ્મો એવ અનુધમ્મતા, તસ્સ ઝાનસ્સ અનુધમ્મતા તદનુધમ્મતા. **સતી**તિ નિકન્તિ. **સન્તિટ્ઠતી**તિ પતિટ્ઠાતિ . તં પઠમજ્ઝાનં અનુવત્તમાના નિકન્તિ પવત્તતીતિ વુત્તં હોતિ. **અવિતક્કસહગતા**તિ દુતિયજ્ઝાનારમ્મણા. તસ્મિં નત્થેત્થ વિતક્કોતિ અવિતક્કન્તિ વુચ્ચતિ. **નિબ્બિદાસહગતા**તિ વિપસ્સનારમ્મણા. સા હિ સઙ્ખારેસુ નિબ્બિન્દનતો નિબ્બિદાતિ વુચ્ચતિ. ''નિબ્બિન્દં વિરજ્જતી''તિ (મહાવ॰ ૨૩; સં॰ નિ॰ ૩.૬૧) હિ વુત્તં. **વિરાગૂપસંહિતા**તિ

અરિયમગ્ગપટિસઞ્ઞુત્તા વિપસ્સના. વિપસ્સના હિ સિખાપ્પત્તા મગ્ગવુટ્ઠાનં પાપેતિ. તસ્મા વિપસ્સનારમ્મણા સઞ્ઞામનસિકારા ''વિરાગૂપસંહિતા''તિ વુચ્ચન્તિ, ''વિરાગા વિમુચ્ચતી''તિ હિ વુત્તં.

**વિતક્કસહગતા**તિ વિતક્કવસેન પઠમજ્ઝાનારમ્મણા. **ઉપેક્ખાસુખસહગતા**તિ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય ચ સુખવેદનાય ચ વસેન તતિયજ્ઝાનારમ્મણા. **પીતિસુખસહગતા**તિ પીતિયા ચ સુખવેદનાય ચ વસેન દુતિયજ્ઝાનારમ્મણા. **અદુક્ખમસુખસહગતા**તિ ઉપેક્ખાવેદનાવસેન ચતુત્થજ્ઝાનારમ્મણા. સા હિ વેદના ન દુક્ખા ન સુખાતિ અદુક્ખમસુખાતિ વુચ્ચતિ , મ-કારો પનેત્થ પદસન્ધિવસેન વુત્તો. **રૂપસહગતા**તિ રૂપજ્ઝાનારમ્મણા. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતને ઠિતસ્સ હાનભાગિયઠિતિભાગિયનિબ્બેધભાગિયત્તેસુ વિજ્જમાનેસુપિ વિસેસભાગિયત્તાભાવા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ન નિદ્દિટ્ઠં. સબ્બોપિ ચેસ લોકિયો સમાધિ પમાદવિહારિસ્સ મુદિન્દ્રિયસ્સ હાનભાગિયો હોતિ, અપ્પમાદવિહારિસ્સ મુદિન્દ્રિયસ્સ ઠિતિભાગિયો હોતિ, તણ્હાચરિતસ્સ તિક્ખિન્દ્રિયસ્સ વિસેસભાગિયો હોતિ, દિટ્ઠિચરિતસ્સ તિક્ખિન્દ્રિયસ્સ નિબ્બેધભાગિયો હોતીતિ વુચ્ચતિ.

હાનભાગિયચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### લક્ખણત્તિકનિદ્દેસવણ્ણના

**૩૧.** ઇદાનિ યસ્મા એકેકોપિ લોકિયધમ્મો તિલક્ખણબ્ભાહતો, તસ્મા લક્ખણત્તિકં એકતો નિદ્દિટ્ઠં. તત્થ **અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના**તિ તત્થ તત્થેવ ખીયનભાવેન અનિચ્ચં. ''ખયધમ્મત્તા, વયધમ્મત્તા, વિરાગધમ્મત્તા, નિરોધધમ્મત્તા અનિચ્ચ''ન્તિ એકે. **દુક્ખં ભયટ્ઠેના**તિ સપ્પટિભયતાય દુક્ખં. યઞ્હિ અનિચ્ચં, તં ભયાવહં હોતિ સીહોપમસુત્તે (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮) દેવાનં વિય. ''જાતિજરાબ્યાધિમરણભયટ્ઠેન દુક્ખ''ન્તિ એકે. **અનત્તા અસારકટ્ઠેના**તિ ''અત્તા નિવાસી કારકો વેદકો સયંવસી''તિ એવં પરિકપ્પિતસ્સ અત્તસારસ્સ અભાવેન અનત્તા. યઞ્હિ અનિચ્ચં દુક્ખં, તં અત્તનોપિ અનિચ્ચતં વા ઉદયબ્બયપીળનં વા ધારેતું ન સક્કોતિ, કુતો તસ્સ કારકાદિભાવો. વુત્તઞ્ચ ''રૂપઞ્ચ હિદં, ભિક્ખવે, અત્તા અભવિસ્સ, નયિદં રૂપં આબાધાય સંવત્તેય્યા''તિઆદિ (મહાવ॰ ૨૦). ''અત્તસારનિચ્ચસારવિરહિતત્તા અનત્તા''તિ એકે.

લક્ખણત્તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

**૩૨-૩૩** .

અરિયસચ્ચચતુક્કમ્પિ તથટ્ઠેન સચ્ચાનં એકસમ્બન્ધત્તા એકતો એવ નિદ્દિટ્ઠં. તત્થ **તત્થા**તિ તેસુ ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ. **કતમ**ન્તિ કથેતુકમ્યતાપુચ્છા . **દુક્ખં અરિયસચ્ચ**ન્તિ પુચ્છિતધમ્મનિદસ્સનં. તત્થ **જાતિપિ દુક્ખા**તિઆદીસુ જાતિસદ્દસ્સ તાવ અનેકે અત્થા પવેદિતા. યથાહ –

> ''ભવો કુલં નિકાયો ચ, સીલં પઞ્ઞત્તિ લક્ખણં;
> પસૂતિ સન્ધિ ચેવાતિ, જાતિઅત્થા પવેદિતા''.

તથા હિસ્સ ‘‘એકમ્પિ જાતિં દ્વેપિ જાતિયો’’તિઆદીસુ (પારા॰ ૧૨) ભવો અત્થો. ‘‘અક્ખિત્તો અનુપક્કુટ્ઠો જાતિવાદેના’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૩૧) એત્થ કુલં. ‘‘અત્થિ, વિસાખે, નિગણ્ઠા નામ સમણજાતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૧) એત્થ નિકાયો. ‘‘યતોહં, ભગિનિ, અરિયાય જાતિયા જાતો નાભિજાનામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૧) એત્થ અરિયસીલં. ‘‘તિરિયા નામ તિણજાતિ નાભિયા ઉગ્ગન્ત્વા નભં આહચ્ચ ઠિતા અહોસી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૯૬) એત્થ પઞ્ઞત્તિ. ‘‘જાતિ દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતા’’તિ (ધાતુ॰ ૭૧) એત્થ સઙ્ખતલક્ખણં. ‘‘સમ્પતિજાતો, આનન્દ, બોધિસત્તો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭) એત્થ પસૂતિ. ‘‘ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ (વિભ॰ ૩૫૪) ચ ‘‘જાતિપિ દુક્ખા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩૩; વિભ॰ ૧૯૦) ચ એત્થ પરિયાયતો પટિસન્ધિખન્ધા. નિપ્પરિયાયતો પન તત્થ તત્થ નિબ્બત્તમાનાનં સત્તાનં યે યે ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તેસં તેસં પઠમં પાતુભાવો.

કસ્મા પનેસા જાતિ દુક્ખાતિ ચે? અનેકેસં દુક્ખાનં વત્થુભાવતો. અનેકાનિ હિ દુક્ખાનિ. સેય્યથિદં – દુક્ખદુક્ખં, વિપરિણામદુક્ખં, સઙ્ખારદુક્ખં, પટિચ્છન્નદુક્ખં, અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં , પરિયાયદુક્ખં, નિપ્પરિયાયદુક્ખન્તિ. એત્થ કાયિકચેતસિકા દુક્ખા વેદનાસભાવતો ચ નામતો ચ દુક્ખત્તા **દુક્ખદુક્ખન્તિ** વુચ્ચતિ. સુખા વેદના વિપરિણામેન દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો **વિપરિણામદુક્ખં**. ઉપેક્ખાવેદના ચેવ અવસેસા ચ તેભૂમકસઙ્ખારા ઉદયબ્બયપટિપીળિતત્તા **સઙ્ખારદુક્ખં**. કણ્ણસૂલદન્તસૂલરાગજપરિળાહદોસજપરિળાહાદિ કાયિકચેતસિકો આબાધો પુચ્છિત્વા જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ અપાકટભાવતો **પટિચ્છન્નદુક્ખં**. દ્વત્તિંસકમ્મકારણાદિસમુટ્ઠાનો આબાધો અપુચ્છિત્વાવ જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ પાકટભાવતો **અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં**. ઠપેત્વા દુક્ખદુક્ખં સેસં દુક્ખસચ્ચવિભઙ્ગે (વિભ॰ ૧૯૦ આદયો) આગતં જાતિઆદિ સબ્બમ્પિ તસ્સ તસ્સ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો **પરિયાયદુક્ખં**. દુક્ખદુક્ખં પન **નિપ્પરિયાયદુક્ખન્તિ** વુચ્ચતિ.

તત્રાયં જાતિ યં તં બાલપણ્ડિતસુત્તાદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬ આદયો) ભગવતાપિ ઉપમાવસેન પકાસિતં આપાયિકં દુક્ખં, યઞ્ચ સુગતિયમ્પિ મનુસ્સલોકે ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખા. તત્રિદં ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં – અયઞ્હિ સત્તો માતુકુચ્છિમ્હિ નિબ્બત્તમાનો ન ઉપ્પલપદુમપુણ્ડરીકાદીસુ નિબ્બત્તતિ, અથ ખો હેટ્ઠા આમાસયસ્સ ઉપરિ પક્કાસયસ્સ ઉદરપટલપિટ્ઠિકણ્ટકાનં વેમજ્ઝે પરમસમ્બાધે તિબ્બન્ધકારે નાનાકુણપગન્ધપરિભાવિતપરમદુગ્ગન્ધપવનવિચરિતે અધિમત્તજેગુચ્છે કુચ્છિપ્પદેસે પૂતિમચ્છપૂતિકુમ્માસચન્દનિકાદીસુ કિમિ વિય નિબ્બત્તતિ. સો તત્થ નિબ્બત્તો દસ માસે માતુકુચ્છિસમ્ભવેન ઉસ્મના પુટપાકં વિય પચ્ચમાનો પિટ્ઠપિણ્ડિ વિય સેદિયમાનો સમિઞ્જનપસારણાદિવિરહિતો અધિમત્તં દુક્ખં પચ્ચનુભોતીતિ. ઇદં તાવ **ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકં** દુક્ખં.

યં પન સો માતુ સહસા ઉપક્ખલનગમનનિસીદનઉટ્ઠાનપરિવત્તનાદીસુ સુરાધુત્તહત્થગતો એળકો વિય અહિતુણ્ડિકહત્થગતો સપ્પપોતકો વિય ચ આકડ્ઢનપરિકડ્ઢનઓધુનનનિદ્ધુનનાદિના ઉપક્કમેન અધિમત્તં દુક્ખમનુભોતિ, યઞ્ચ માતુ સીતુદકપાનકાલે સીતનરકૂપપન્નો વિય ઉણ્હયાગુભત્તાદિઅજ્ઝોહરણકાલે અઙ્ગારવુટ્ઠિસમ્પરિકિણ્ણો વિય લોણમ્બિલાદિઅજ્ઝોહરણકાલે ખારાપતચ્છિકાદિકમ્મકારણપ્પત્તો વિય અધિમત્તં દુક્ખમનુભોતિ. ઇદં **ગબ્ભપરિહરણમૂલકં** દુક્ખં.

યં પનસ્સ મૂળ્હગબ્ભાય માતુયા મિત્તામચ્ચસુહજ્જાદીહિપિ અદસ્સનારહે દુક્ખુપ્પત્તિટ્ઠાને છેદનફાલનાદીહિ દુક્ખમનુભવતિ. ઇદં **ગબ્ભવિપત્તિમૂલકં** દુક્ખં.

યં વિજાયમાનાય માતુયા કમ્મજેહિ વાતેહિ પરિવત્તેત્વા નરકપ્પપાતં વિય અતિભયાનકં યોનિમગ્ગં પટિપાદિયમાનસ્સ પરમસમ્બાધેન ચ યોનિમુખેન તાળચ્છિગ્ગળેન વિય નિકડ્ઢિયમાનસ્સ મહાનાગસ્સ નરકસત્તસ્સ વિય ચ સઙ્ઘાતપબ્બતેહિ વિચુણ્ણિયમાનસ્સ દુક્ખમુપ્પજ્જતિ. ઇદં **વિજાયનમૂલકં** દુક્ખં.

યં પન જાતસ્સ તરુણવણસદિસસ્સ સુકુમારસરીરસ્સ હત્થગહણન્હાપનધોવનચોળપરિમજ્જનાદિકાલે સૂચિમુખખુરધારાવિજ્ઝનફાલનસદિસં દુક્ખમુપ્પજ્જતિ. ઇદં માતુકુચ્છિતો **બહિ નિક્ખમનમૂલકં** દુક્ખં.

યં તતો પરં પવત્તિયં અત્તનાવ અત્તાનં વધેન્તસ્સ અચેલકવતાદિવસેન આતાપનપરિતાપનાનુયોગમનુયુત્તસ્સ કોધવસેન અભુઞ્જન્તસ્સ ઉબ્બન્ધન્તસ્સ ચ દુક્ખં હોતિ. ઇદં **અત્તુપક્કમમૂલકં** દુક્ખં.

યં પન પરતો વધબન્ધનાદીનિ અનુભવન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં **પરૂપક્કમમૂલકં**દુક્ખન્તિ. ઇતિ ઇમસ્સ સબ્બસ્સાપિ દુક્ખસ્સ અયં જાતિ વત્થુમેવ હોતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘જાયેથ નો ચે નરકેસુ સત્તો, તત્થગ્ગિદાહાદિકમપ્પસય્હં;
લભેથ દુક્ખં નુ કુહિં પતિટ્ઠં, ઇચ્ચાહ દુક્ખાતિ મુનીધ જાતિં.

‘‘દુક્ખં તિરચ્છેસુ કસાપતોદ-
દણ્ડાભિઘાતાદિભવં અનેકં;
યં તં કથં તત્થ ભવેય્ય જાતિં,
વિના તહિં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

‘‘પેતેસુ દુક્ખં પન ખુપ્પિપાસા-
વાતાતપાદિપ્પભવં વિચિત્તં;
યસ્મા અજાતસ્સ ન તત્થ અત્થિ,
તસ્માપિ દુક્ખં મુનિ જાતિમાહ.

‘‘તિબ્બન્ધકારે ચ અસય્હસીતે,
લોકન્તરે યં અસુરેસુ દુક્ખં;
ન તં ભવે તત્થ ન ચસ્સ જાતિ,
યતો અયં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

‘‘યઞ્ચાપિ ગૂથનરકે વિય માતુગબ્ભે,
સત્તો વસં ચિરમતો બહિ નિક્ખમઞ્ચ;
પપ્પોતિ દુક્ખમતિઘોરમિદમ્પિ નત્થિ,
જાતિં વિના ઇતિપિ જાતિ અયઞ્હિ દુક્ખા.

‘‘કિં ભાસિતેન બહુના નનુ યં કુહિઞ્ચિ,
અત્થીધ કિઞ્ચિદપિ દુક્ખમિદં કદાચિ;

નેવત્થિ જાતિવિરહે યદતો મહેસી,
દુક્ખાતિ સબ્બપઠમં ઇમમાહ જાતિ’’ન્તિ.

**જરાપિ દુક્ખા**તિ એત્થ દુવિધા જરા સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ, ખણ્ડિચ્ચાદિસમ્મતો સન્તતિયં એકભવપરિયાપન્નખન્ધપુરાણભાવો ચ. સા ઇધ અધિપ્પેતા. સા પનેસા દુક્ખા સઙ્ખારદુક્ખભાવતો ચેવ દુક્ખવત્થુતો ચ. યં હિદં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસિથિલીભાવઇન્દ્રિયવિકારવિરૂપતા યોબ્બનવિનાસબલૂપઘાતસતિમતિવિપ્પવાસપરપરિભવાદિઅનેકપ્પચ્ચયં કાયિકચેતસિકં દુક્ખમુપ્પજ્જતિ, જરા તસ્સ વત્થુ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘અઙ્ગાનં સિથિલીભાવા, ઇન્દ્રિયાનં વિકારતો;
યોબ્બનસ્સ વિનાસેન, બલસ્સ ઉપઘાતતો.

‘‘વિપ્પવાસા સતાદીનં, પુત્તદારેહિ અત્તનો;
અપ્પસાદનીયતો ચેવ, ભિય્યો બાલત્તપત્તિયા.

‘‘પપ્પોતિ દુક્ખં યં મચ્ચો, કાયિકં માનસં તથા;
સબ્બમેતં જરાહેતુ, યસ્મા તસ્મા જરા દુખા’’તિ.

જરાદુક્ખાનન્તરં બ્યાધિદુક્ખે વત્તબ્બેપિ કાયિકદુક્ખગહણેનેવ બ્યાધિદુક્ખં ગહિતં હોતીતિ ન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**મરણમ્પિ દુક્ખન્**તિ એત્થાપિ દુવિધં મરણં – સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ, યં સન્ધાય વુત્તં – ‘‘જરામરણં દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિત’’ન્તિ (ધાતુ॰ ૭૧). એકભવપરિયાપન્નજીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધવિચ્છેદો ચ, યં સન્ધાય વુત્તં – ‘‘નિચ્ચં મરણતો ભય’’ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૮૧). તં ઇધ અધિપ્પેતં. જાતિપચ્ચયમરણં ઉપક્કમમરણં સરસમરણં આયુક્ખયમરણં પુઞ્ઞક્ખયમરણન્તિપિ તસ્સેવ નામં. પુન ખણિકમરણં સમ્મુતિમરણં સમુચ્છેદમરણન્તિ અયમ્પેત્થ ભેદો વેદિતબ્બો. પવત્તે રૂપારૂપધમ્માનં ભેદો **ખણિકમરણં** નામ. ‘‘તિસ્સો મતો, ફુસ્સો મતો’’તિ ઇદં પરમત્થતો સત્તસ્સ અભાવા, ‘‘સસ્સં મતં, રુક્ખો મતો’’તિ ઇદં જીવિતિન્દ્રિયસ્સ અભાવા **સમ્મુતિમરણં** નામ. ખીણાસવસ્સ અપ્પટિસન્ધિકા કાલકિરિયા **સમુચ્છેદમરણં** નામ. બાહિરકં સમ્મુતિમરણં ઠપેત્વા ઇતરં સમ્મુતિમરણઞ્ચ સમુચ્છેદમરણઞ્ચ યથાવુત્તપબન્ધવિચ્છેદેનેવ સઙ્ગહિતં. દુક્ખસ્સ પન વત્થુભાવતો દુક્ખં. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘પાપસ્સ પાપકમ્માદિનિમિત્તમનુપસ્સતો;
ભદ્દસ્સાપસહન્તસ્સ, વિયોગં પિયવત્થુકં;
મીયમાનસ્સ યં દુક્ખં, માનસં અવિસેસતો.

‘‘સબ્બેસઞ્ચાપિ યં સન્ધિબન્ધનચ્છેદનાદિકં;
વિતુજ્જમાનમમ્માનં , હોતિ દુક્ખં સરીરજં.

‘‘અસય્હમપ્પટિકારં, દુક્ખસ્સેતસ્સિદં યતો;

મરણં વત્થુ તેનેતં, દુક્ખમિચ્ચેવ ભાસિત''ન્તિ.

સોકાદીસુ **સોકો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ અન્તોનિજ્ઝાનલક્ખણો ચિત્તસન્તાપો. દુક્ખો પન દુક્ખદુક્ખતો દુક્ખવત્થુતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''સત્તાનં હદયં સોકો, વિસસલ્લંવ તુજ્જતિ;
અગ્ગિતત્તોવ નારાચો, ભુસંવ દહતે પુન.

''સમાવહતિ બ્યાધિઞ્ચ, જરામરણભેદનં;
દુક્ખમ્પિ વિવિધં યસ્મા, તસ્મા દુક્ખોતિ વુચ્ચતી''તિ.

**પરિદેવો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ વચીપલાપો. દુક્ખો પન સઙ્ખારદુક્ખભાવતો દુક્ખવત્થુતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''યં સોકસલ્લવિહતો પરિદેવમાનો, કણ્ઠોટ્ઠતાલુતલસોસજમપ્પસય્હં;
ભિય્યોધિમત્તમધિગચ્છતિયેવ દુક્ખં, દુક્ખોતિ તેન ભગવા પરિદેવમાહા''તિ.

**દુક્ખં** નામ કાયપીળનલક્ખણં કાયિકદુક્ખં. દુક્ખં પન દુક્ખદુક્ખતો માનસદુક્ખાવહનતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''પીળેતિ કાયિકમિદં, દુક્ખં દુક્ખઞ્ચ માનસં ભિય્યો;
જનયતિ યસ્મા તસ્મા, દુક્ખન્તિ વિસેસતો વુત્ત''ન્તિ.

**દોમનસ્સં** નામ ચિત્તપીળનલક્ખણં માનસં દુક્ખં. દુક્ખં પન દુક્ખદુક્ખતો કાયિકદુક્ખાવહનતો ચ. ચેતોદુક્ખસમપ્પિતા હિ કેસે પકિરિય કન્દન્તિ, ઉરાનિ પટિપિસન્તિ, આવટ્ટન્તિ, વિવટ્ટન્તિ, ઉદ્ધંપાદં પપતન્તિ, સત્થં આહરન્તિ, વિસં ખાદન્તિ, રજ્જુયા ઉબ્બન્ધન્તિ, અગ્ગિં પવિસન્તીતિ નાનપ્પકારકં દુક્ખમનુભવન્તિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''પીળેતિ યતો ચિત્તં, કાયસ્સ ચ પીળનં સમાવહતિ;
દુક્ખન્તિ દોમનસ્સં, વિદોમનસ્સા તતો આહૂ''તિ.

**ઉપાયાસો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ અધિમત્તચેતોદુક્ખપ્પભાવિતો દોસોયેવ. ''સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નો એકો ધમ્મો''તિ એકે. દુક્ખો પન સઙ્ખારદુક્ખભાવતો ચિત્તપરિદહનતો કાયવિસાદનતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''ચિત્તસ્સ ચ પરિદહના, કાયસ્સ વિસાદના ચ અધિમત્તં;
યં દુક્ખમુપાયાસો, જનેતિ દુક્ખો તતો વુત્તો''તિ.

એત્થ ચ મન્દગ્ગિના અન્તોભાજને પાકો વિય સોકો, તિક્ખગ્ગિના પચ્ચમાનસ્સ ભાજનતો બહિનિક્ખમનં વિય પરિદેવો, બહિનિક્ખન્તાવસેસસ્સ નિક્ખમિતુમ્પિ અપ્પહોન્તસ્સ અન્તોભાજનેયેવ યાવ પરિક્ખયા પાકો વિય ઉપાયાસો દટ્ઠબ્બો.

**અપ્પિયસમ્પયોગો** નામ અપ્પિયેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ સમોધાનં. દુક્ખો પન દુક્ખવત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘દિસ્વાવ અપ્પિયે દુક્ખં, પઠમં હોતિ ચેતસિ;
તદુપક્કમસમ્ભૂતમથ કાયે યતો ઇધ.

‘‘તતો દુક્ખદ્વયસ્સાપિ, વત્થુતો સો મહેસિના;
દુક્ખો વુત્તોતિ વિઞ્ઞેય્યો, અપ્પિયેહિ સમાગમો’’તિ.

**પિયવિપ્પયોગો** નામ પિયેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ વિનાભાવો. દુક્ખો પન દુક્ખવત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘ઞાતિધનાદિવિયોગા , સોકસરસમપ્પિતા વિતુજ્જન્તિ;
બાલા યતો તતોયં, દુક્ખોતિ મતો પિયવિયોગો’’તિ.

ઇચ્છિતાલાભે અલબ્ભનેય્યવત્થૂસુ ઇચ્છાવ **યમ્પિચ્છં ન લભતિ**, **તમ્પિ દુક્ખન્તિ** વુત્તા. યેનપિ ધમ્મેન અલબ્ભનેય્યં વત્થું ઇચ્છન્તો ન લભતિ, તમ્પિ અલબ્ભનેય્યવત્થુમ્હિ ઇચ્છનં દુક્ખન્તિ અત્થો. દુક્ખં પન દુક્ખવત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘તં તં પત્થયમાનાનં, તસ્સ તસ્સ અલાભતો;
યં વિઘાતમયં દુક્ખં, સત્તાનં ઇધ જાયતિ.

‘‘અલબ્ભનેય્યવત્થૂનં, પત્થના તસ્સ કારણં;
યસ્મા તસ્મા જિનો દુક્ખં, ઇચ્છિતાલાભમબ્રવી’’તિ.

**સઙ્ખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા**તિ એત્થ પન **સઙ્ખિત્તેના**તિ દેસનં સન્ધાય વુત્તં. દુક્ખઞ્હિ એત્તકાનિ દુક્ખસતાનીતિ વા એત્તકાનિ દુક્ખસહસ્સાનીતિ વા સઙ્ખિપિતું ન સક્કા, દેસના પન સક્કા. તસ્મા ‘‘દુક્ખં નામ ન અઞ્ઞં કિઞ્ચિ, સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા’’તિ દેસનં સઙ્ખિપન્તો એવમાહ. **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઉપાદાનક્ખન્ધા**તિ ઉપાદાનગોચરા ખન્ધા.

જાતિપ્પભુતિકં દુક્ખં, યં વુત્તમિધ તાદિના;
અવુત્તં યઞ્ચ તં સબ્બં, વિના એતેન વિજ્જતિ.

યસ્મા તસ્મા ઉપાદાનક્ખન્ધા સઙ્ખેપતો ઇમે;
દુક્ખાતિ વુત્તા દુક્ખન્ત-દેસકેન મહેસિના.

તથા હિ ઇન્ધનમિવ પાવકો, લક્ખમિવ પહરણાનિ, ગોરૂપં વિય ડંસમકસાદયો, ખેત્તમિવ લાયકા, ગામં વિય ગામઘાતકા, ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકમેવ જાતિઆદયો નાનપ્પકારેહિ વિબાધેન્તા તિણલતાદીનિ વિય ભૂમિયં, પુપ્ફફલપલ્લવાનિ વિય રુક્ખેસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુયેવ નિબ્બત્તન્તિ. ઉપાદાનક્ખન્ધાનઞ્ચ આદિદુક્ખં જાતિ, મજ્ઝેદુક્ખં જરા, પરિયોસાનદુક્ખં મરણં, મારણન્તિકદુક્ખાભિઘાતેન પરિડય્હનદુક્ખં સોકો , તદસહનતો લાલપ્પનદુક્ખં પરિદેવો, તતો ધાતુક્ખોભસઙ્ખાતઅનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બસમાયોગતો કાયસ્સ આબાધનદુક્ખં દુક્ખં, તેન

આબાધિયમાનાનં પુથુજ્જનાનં તત્થ પટિઘુપ્પત્તિતો ચેતોબાધનદુક્ખં દોમનસ્સં, સોકાદિવુદ્ધિયા જનિતવિસાદાનં અનુત્થુનનદુક્ખં ઉપાયાસો, મનોરથવિઘાતપ્પત્તાનં ઇચ્છાવિઘાતદુક્ખં ઇચ્છિતાલાભોતિ એવં નાનપ્પકારતો ઉપપરિક્ખિયમાના ઉપાદાનક્ખન્ધાવ દુક્ખાતિ યદેતં એકમેકં દસ્સેત્વા વુચ્ચમાનં અનેકેહિપિ કપ્પેહિ ન સક્કા અનવસેસતો વત્તું, તં સબ્બમ્પિ દુક્ખં એકજલબિન્દુમ્હિ સકલસમુદ્દજલરસં વિય યેસુ કેસુચિ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સઙ્ખિપિત્વા દસ્સેતું ''સઙ્ખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા''તિ ભગવતા વુત્તમેવ થેરો અવોચાતિ.

**તત્થ કતમા જાતી**તિઆદીસુ પદભાજનીયેસુ **તત્થા**તિ દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસે વુત્તેસુ જાતિઆદીસુ. **યા તેસં તેસં સત્તાન**ન્તિ સઙ્ખેપતો અનેકેસં સત્તાનં સાધારણનિદ્દેસો. યા દેવદત્તસ્સ જાતિ, યા સોમદત્તસ્સ જાતીતિ એવઞ્હિ દિવસમ્પિ કથિયમાને નેવ સત્તા પરિયાદાનં ગચ્છન્તિ, ન સબ્બં અપરત્થદીપનં સિજ્ઝતિ, ઇમેહિ પન દ્વીહિ પદેહિ ન કોચિ સત્તો અપરિયાદિન્નો હોતિ, ન કિઞ્ચિ અપરત્થદીપનં ન સિજ્ઝતિ. **તમ્હિ તમ્હી**તિ અયં ગતિજાતિવસેન અનેકેસં સત્તનિકાયાનં સાધારણનિદ્દેસો. **સત્તનિકાયે**તિ સત્તાનં નિકાયે, સત્તઘટાયં સત્તસમૂહેતિ અત્થો. **જાતી**તિ જાયનવસેન. ઇદમેત્થ સભાવપચ્ચત્તં. **સઞ્જાતી**તિ સઞ્જાયનવસેન. ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. **ઓક્કન્તી**તિ ઓક્કમનવસેન. જાયનટ્ઠેન વા જાતિ, સા અપરિપુણ્ણાયતનવસેન વુત્તા. સઞ્જાયનટ્ઠેન સઞ્જાતિ, સા પરિપુણ્ણાયતનવસેન વુત્તા. ઓક્કમનટ્ઠેન ઓક્કન્તિ, સા અણ્ડજજલાબુજવસેન વુત્તા. તે હિ અણ્ડકોસં વત્થિકોસઞ્ચ ઓક્કમન્તિ, ઓક્કમન્તા પવિસન્તા વિય પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ. અભિનિબ્બત્તનટ્ઠેન **અભિનિબ્બત્તિ**, સા સંસેદજઓપપાતિકવસેન વુત્તા. તે હિ પાકટા એવ હુત્વા નિબ્બત્તન્તિ, અયં તાવ સમ્મુતિકથા.

ઇદાનિ **ખન્ધાનં પાતુભાવો, આયતનાનં પટિલાભો**તિ પરમત્થકથા હોતિ. ખન્ધા એવ હિ પરમત્થતો પાતુભવન્તિ, ન સત્તા. એત્થ **ચ ખન્ધાન**ન્તિ એકવોકારભવે એકસ્સ, ચતુવોકારભવે ચતુન્નં, પઞ્ચવોકારભવે પઞ્ચન્નમ્પિ ગહણં વેદિતબ્બં. **પાતુભાવો**તિ ઉપ્પત્તિ. **આયતનાન**ન્તિ તત્ર તત્ર ઉપ્પજ્જમાનાયતનવસેન સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **પટિલાભો**તિ સન્તતિયં પાતુભાવોયેવ. પાતુભવન્તાનેવ હિ તાનિ પટિલદ્ધાનિ નામ હોન્તિ. **અયં વુચ્ચતિ જાતી**તિ અયં જાતિ નામ કથીયતિ.

જરાનિદ્દેસે **જરા**તિ સભાવપચ્ચત્તં. **જીરણતા**તિ આકારનિદ્દેસો. **ખણ્ડિચ્ચન્તિ**આદયો તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા, પચ્છિમા દ્વે પકતિનિદ્દેસા. અયઞ્હિ જરાતિ ઇમિના પદેન સભાવતો દીપિતા, તેનસ્સા ઇદં સભાવપચ્ચત્તં. જીરણતાતિ ઇમિના આકારતો, તેનસ્સાયં આકારનિદ્દેસો. ખણ્ડિચ્ચન્તિ ઇમિના કાલાતિક્કમે દન્તનખાનં ખણ્ડિતભાવકરણકિચ્ચતો. **પાલિચ્ચન્તિ** ઇમિના કેસલોમાનં પલિતભાવકરણકિચ્ચતો. **વલિત્તચતા**તિ ઇમિના મંસં મિલાપેત્વા તચે વલિભાવકરણકિચ્ચતો દીપિતા. તેનસ્સા ઇમે તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા. તેહિ ઇમેસં વિકારાનં દસ્સનવસેન પાકટીભૂતા પાકટજરા દસ્સિતા. યથેવ હિ ઉદકસ્સ વા વાતસ્સ વા અગ્ગિનો વા તિણરુક્ખાદીનં સમ્ભગ્ગપલિભગ્ગતાય વા ઝામતાય વા ગતમગ્ગો પાકટો હોતિ, ન ચ સો ગતમગ્ગો તાનેવ ઉદકાદીનિ, એવમેવ જરાય દન્તાદીસુ ખણ્ડિચ્ચાદિવસેન ગતમગ્ગો પાકટો ચક્ખું ઉમ્મીલેત્વાપિ ગય્હતિ, ન ચ ખણ્ડિચ્ચાદીનેવ જરા. ન હિ જરા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા હોતિ.

**આયુનો સંહાનિ ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકો**તિ ઇમેહિ પન પદેહિ કાલાતિક્કમેયેવ અભિબ્યત્તાય આયુક્ખયચક્ખાદિઇન્દ્રિયપરિપાકસઙ્ખાતાય પકતિયા દીપિતા, તેનસ્સિમે દ્વે પકતિનિદ્દેસાતિ વેદિતબ્બા. તત્થ યસ્મા જરં પત્તસ્સ આયુ હાયતિ, તસ્મા જરા ''આયુનો સંહાની''તિ ફલૂપચારેન વુત્તા. યસ્મા ચ દહરકાલે સુપ્પસન્નાનિ સુખુમમ્પિ અત્તનો વિસયં સુખેનેવ ગણ્હનસમત્થાનિ ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ જરં પત્તસ્સ પરિપક્કાનિ

આલુળિતાનિ અવિસદાનિ ઓળારિકમ્પિ અત્તનો વિસયં ગહેતું અસમત્થાનિ હોન્તિ, તસ્મા ''ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકો''તિ ફલૂપચારેનેવ વુત્તા.

સા પનેસા એવં નિદ્દિટ્ઠા સબ્બાપિ જરા પાકટા પટિચ્છન્નાતિ દુવિધા હોતિ. તત્થ દન્તાદીસુ ખણ્ડાદિભાવદસ્સનતો રૂપધમ્મેસુ જરા **પાકટજરા** નામ. અરૂપધમ્મેસુ પન જરા તાદિસસ્સ વિકારસ્સ અદસ્સનતો **પટિચ્છન્નજરા** નામ. તત્ર ય્વાયં ખણ્ડાદિભાવો દિસ્સતિ, સો તાદિસાનં દન્તાદીનં વણ્ણોયેવ. તં ચક્ખુના દિસ્વા મનોદ્વારેન ચિન્તેત્વા ''ઇમે દન્તા જરાય પહટા''તિ જરં જાનાતિ, ઉદકટ્ઠાને બદ્ધાનિ ગોસિઙ્ગાદીનિ ઓલોકેત્વા હેટ્ઠા ઉદકસ્સ અત્થિભાવજાનનં વિય. પુન અયં જરા સવીચિ અવીચીતિ એવમ્પિ દુવિધા હોતિ. તત્થ મણિકનકરજતપવાળચન્દસૂરિયાદીનં મન્દદસકાદીસુ પાણીનં વિય, પુપ્ફફલપલ્લવાદીસુ અપાણીનં વિય ચ અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં દુબ્બિઞ્ઞેય્યત્તા જરા **અવીચિજરા** નામ, નિરન્તરજરાતિ અત્થો. તતો અઞ્ઞેસુ પન યથાવુત્તેસુ અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં સુવિઞ્ઞેય્યત્તા જરા **સવીચિજરા** નામ.

તત્થ સવીચિજરા ઉપાદિણ્ણકઅનુપાદિણ્ણકવસેન એવં વેદિતબ્બા – દહરકુમારકાનઞ્હિ પઠમમેવ ખીરદન્તા નામ ઉટ્ઠહન્તિ, ન તે થિરા. તેસુ પન પતિતેસુ પુન દન્તા ઉટ્ઠહન્તિ. તે પઠમમેવ સેતા હોન્તિ, જરાવાતેન પહટકાલે કાળકા હોન્તિ. કેસા પઠમમેવ તમ્બા હોન્તિ, તતો કાળકા, તતો સેતા. છવિ પન સલોહિતિકા હોતિ. વટ્ટન્તાનં વટ્ટન્તાનં ઓદાતાનં ઓદાતભાવો, કાળકાનં કાળકભાવો પઞ્ઞાયતિ. જરાવાતેન પન પહટકાલે વલિં ગણ્હાતિ. સબ્બમ્પિ સસ્સં વપિતકાલે સેતં હોતિ, પચ્છા નીલં. જરાવાતેન પન પહટકાલે પણ્ડુકં હોતિ. અમ્બઙ્કુરેનાપિ દીપેતું વટ્ટતિ.

મરણનિદ્દેસે **ચુતી**તિ ચવનવસેન વુત્તં. એકચતુપઞ્ચક્ખન્ધાનં સામઞ્ઞવચનમેતં. **ચવનતા**તિ ભાવવચનેન લક્ખણનિદસ્સનં. **ભેદો**તિ ચુતિખન્ધાનં ભઙ્ગુપ્પત્તિપરિદીપનં. **અન્તરધાન**ન્તિ ઘટસ્સ વિય ભિન્નસ્સ ભિન્નાનં ચુતિખન્ધાનં યેન કેનચિ પરિયાયેન ઠાનાભાવપરિદીપનં. **મચ્ચુ મરણ**ન્તિ મચ્ચુસઙ્ખાતં મરણં, ન ખણિકમરણં. કાલો નામ અન્તકો, તસ્સ કિરિયાતિ **કાલકિરિયા**. એત્તાવતા ચ સમ્મુતિયા મરણં દીપિતં.

ઇદાનિ પરમત્થેન દીપેતું **ખન્ધાનં ભેદો**તિઆદિમાહ. પરમત્થેન હિ ખન્ધાયેવ ભિજ્જન્તિ, ન સત્તો નામ કોચિ મરતિ. ખન્ધેસુ પન ભિજ્જમાનેસુ સત્તો મરતિ, ભિન્નેસુ મતોતિ વોહારો હોતિ. એત્થ ચ ચતુવોકારપઞ્ચવોકારવસેન **ખન્ધાનં ભેદો**, એકવોકારવસેન **કળેવરસ્સ નિક્ખેપો**, ચતુવોકારવસેન વા ખન્ધાનં ભેદો, સેસદ્વયવસેન કળેવરસ્સ નિક્ખેપો વેદિતબ્બો. કસ્મા? ભવદ્વયેપિ રૂપકાયસઙ્ખાતસ્સ કળેવરસ્સ સમ્ભવતો. યસ્મા વા ચાતુમહારાજિકાદીસુપિ ખન્ધા ભિજ્જન્તેવ, ન કિઞ્ચિ નિક્ખિપતિ, તસ્મા તેસં વસેન ખન્ધાનં ભેદો, મનુસ્સાદીસુ કળેવરસ્સ નિક્ખેપો. એત્થ ચ કળેવરસ્સ નિક્ખેપકરણતો મરણં ''કળેવરસ્સ નિક્ખેપો''તિ વુત્તં.

**જીવિતિન્દ્રિયસ્સુપચ્છેદો**તિ ઇમિના ઇન્દ્રિયબદ્ધસ્સેવ મરણં નામ હોતિ, અનિન્દ્રિયબદ્ધસ્સ મરણં નામ નત્થીતિ દસ્સેતિ. ''સસ્સં મતં, રુક્ખો મતો''તિ ઇદં પન વોહારમત્તમેવ, અત્થતો પન એવરૂપાનિ વચનાનિ સસ્સાદીનં ખયવયભાવમેવ દીપેન્તિ.

અપિચ ઇમાનિ જાતિજરામરણાનિ નામ ઇમેસં સત્તાનં વધકપચ્ચામિત્તા વિય ઓતારં ગવેસન્તાનિ વિચરન્તિ. યથા હિ પુરિસસ્સ તીસુ પચ્ચામિત્તેસુ ઓતારાપેક્ખેસુ વિચરન્તેસુ એકો વદેય્ય ''અહં અસુકઅરઞ્ઞસ્સ નામ વણ્ણં કથેત્વા એતં આદાય તત્થ ગમિસ્સામિ, એત્થ મય્હં દુક્કરં નત્થી''તિ. દુતિયો વદેય્ય ''અહં તવ એતં

ગહેત્વા ગતકાલે પોથેત્વા દુબ્બલં કરિસ્સામિ, એત્થ મય્હં દુક્કરં નત્થી''તિ. તતિયો વદેય્ય ''તયા એતસ્મિં પોથેત્વા દુબ્બલે કતે તિણ્હેન અસિના સીસચ્છેદનં નામ મય્હં ભારો હોતૂ''તિ તે એવં વત્વા તથા કરેય્યું. તત્થ પઠમપચ્ચામિત્તસ્સ અરઞ્ઞવણ્ણં કથેત્વા તં આદાય તત્થ ગતકાલો વિય સુહજ્જઞાતિમણ્ડલતો નિક્કડ્ઢિત્વા યત્થ કત્થચિ નિબ્બત્તાપનં નામ જાતિયા કિચ્ચં, દુતિયસ્સ પોથેત્વા દુબ્બલકરણં વિય નિબ્બત્તક્ખન્ધેસુ નિપતિત્વા પરાધીનમઞ્ચપરાયણભાવકરણં જરાય કિચ્ચં, તતિયસ્સ તિણ્હેન અસિના સીસચ્છેદનં વિય જીવિતક્ખયપાપનં મરણસ્સ કિચ્ચન્તિ વેદિતબ્બં.

અપિચેત્થ જાતિદુક્ખં સાદીનવમહાકન્તારપ્પવેસો વિય દટ્ઠબ્બં, જરાદુક્ખં તત્થ અન્નપાનરહિતસ્સ દુબ્બલં વિય, મરણદુક્ખં દુબ્બલસ્સ ઇરિયાપથપવત્તને વિહતપરક્કમસ્સ વાળાદીહિ અનયબ્યસનાપાદનં વિય દટ્ઠબ્બન્તિ.

સોકનિદ્દેસે વિયસતીતિ બ્યસનં, હિતસુખં ખિપતિ વિદ્ધંસેતીતિ અત્થો. ઞાતીનં બ્યસનં ઞાતિબ્યસનં, ચોરરોગભયાદીહિ ઞાતિક્ખયો ઞાતિવિનાસોતિ અત્થો. તેન **ઞાતિબ્યસનેન**. **ફુટ્ઠસ્સા**તિ અજ્ઝોત્થટસ્સ અભિભૂતસ્સ, સમન્નાગતસ્સાતિ અત્થો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. અયં પન વિસેસો – ભોગાનં બ્યસનં **ભોગબ્યસનં**, રાજચોરાદિવસેન ભોગક્ખયો ભોગવિનાસોતિ અત્થો. રોગોયેવ બ્યસનં **રોગબ્યસનં**. રોગો હિ આરોગ્યં વિયસતિ વિનાસેતીતિ બ્યસનં. સીલસ્સ બ્યસનં **સીલબ્યસનં**. દુસ્સીલ્યસ્સેતં નામં. સમ્માદિટ્ઠિં વિનાસયમાના ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિ એવ બ્યસનં **દિટ્ઠિબ્યસનં**. એત્થ ચ પુરિમાનિ દ્વે અનિપ્ફન્નાનિ, પચ્છિમાનિ તીણિ નિપ્ફન્નાનિ તિલક્ખણબ્ભાહતાનિ. પુરિમાનિ ચ તીણિ નેવ કુસલાનિ ન અકુસલાનિ, સીલદિટ્ઠિબ્યસનદ્વયં અકુસલં.

**અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેના**તિ ગહિતેસુ વા યેન કેનચિ અગ્ગહિતેસુ વા મિત્તામચ્ચબ્યસનાદીસુ યેન કેનચિ. **સમન્નાગતસ્સા**તિ સમનુબન્ધસ્સ અપરિમુચ્ચમાનસ્સ. **અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેન દુક્ખધમ્મેના**તિ યેન કેનચિ સોકદુક્ખસ્સ ઉપ્પત્તિહેતુના. **સોકો**તિ સોચનકવસેન સોકો. ઇદં તેહિ કારણેહિ ઉપ્પજ્જનકસોકસ્સ સભાવપચ્ચત્તં. **સોચના**તિ સોચનાકારો. **સોચિતત્ત**ન્તિ સોચિતભાવો. **અન્તોસોકો**તિ અબ્ભન્તરસોકો. દુતિયપદં ઉપસગ્ગેન વડ્ઢિતં. સો હિ અબ્ભન્તરં સુક્ખાપેન્તો વિય પરિસુક્ખાપેન્તો વિય ઉપ્પજ્જતીતિ ''અન્તોસોકો અન્તોપરિસોકો''તિ વુચ્ચતિ. **ચેતસો પરિજ્ઝાયના**તિ ચિત્તસ્સ પરિજ્ઝાયનાકારો. સોકો હિ ઉપ્પજ્જમાનો અગ્ગિ વિય ચિત્તં ઝાપેતિ દહતિ, ''ચિત્તં મે ઝામં, ન મે કિઞ્ચિ પટિભાતી''તિ વદાપેતિ. દુક્ખિતો મનો દુમ્મનો, તસ્સ ભાવો **દોમનસ્સં**. અનુપવિટ્ઠટ્ઠેન સોકોવ સલ્લન્તિ **સોકસલ્લં**.

પરિદેવનિદ્દેસે ''મય્હં ધીતા, મય્હં પુત્તો''તિ એવં આદિસ્સ આદિસ્સ દેવન્તિ રોદન્તિ એતેનાતિ **આદેવો**. તં તં વણ્ણં પરિકિત્તેત્વા પરિકિત્તેત્વા દેવન્તિ એતેનાતિ **પરિદેવો**. તતો પરાનિ દ્વે દ્વે પદાનિ પુરિમદ્વયસ્સેવ આકારભાવનિદ્દેસવસેન વુત્તાનિ. **વાચા**તિ વચનં. **પલાપો**તિ તુચ્છં નિરત્થકવચનં. ઉપડ્ઢભણિતઅઞ્ઞભણિતાદિવસેન વિરૂપો પલાપોતિ **વિપ્પલાપો**. **લાલપ્પો**તિ પુનપ્પુનં લપનં. લાલપ્પનાકારો **લાલપ્પના**. લાલપ્પિતસ્સ ભાવો **લાલપ્પિતત્તં**.

દુક્ખનિદ્દેસે કાયનિસ્સિતત્તા **કાયિકં**. અમધુરટ્ઠેન **અસાતં**. કાયિકપદેન ચેતસિકઅસાતં પટિક્ખિપતિ, અસાતપદેન કાયિકસાતં. તદેવ દુક્ખયતીતિ **દુક્ખં**, યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં દુક્ખિતં કરોતીતિ અત્થો. દુક્ખમત્તા વા દુક્ખં. **કાયસમ્ફસ્સજ**ન્તિ કાયસમ્ફસ્સે જાતં. **અસાતં દુક્ખં વેદયિત**ન્તિ અસાતં વેદયિતં ન સાતં, દુક્ખં વેદયિતં ન

સુખં. પરતો તીણિ પદાનિ ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તાનિ. અસાતા વેદના ન સાતા, દુક્ખા વેદના ન સુખાતિ અયમેવ પનેત્થ અત્થો. યં કાયિકં અસાતં દુક્ખં વેદયિતં, યા કાયસમ્ફસ્સજા અસાતા દુક્ખા વેદના, ઇદં વુચ્ચતિ દુક્ખન્તિ એવં યોજના વેદિતબ્બા.

દોમનસ્સનિદ્દેસે દુટ્ઠુ મનોતિ દુમ્મનો, હીનવેદનત્તા વા કુચ્છિતં મનોતિ દુમ્મનો, દુમ્મનસ્સ ભાવો **દોમનસ્સં**. ચિત્તનિસ્સિતત્તા **ચેતસિકં**. **ચેતોસમ્ફસ્સજ**ન્તિ ચિત્તસમ્ફસ્સે જાતં.

ઉપાયાસનિદ્દેસે આયાસનટ્ઠેન **આયાસો**. સંસીદનવિસીદનાકારપ્પવત્તસ્સ ચિત્તકિલમથસ્સેતં નામં. બલવઆયાસો **ઉપાયાસો**. આયાસિતભાવો **આયાસિતત્તં**. ઉપાયાસિતભાવો **ઉપાયાસિતત્તં**.

અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસે **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં લોકે. **યસ્સા**તિ યે અસ્સ. **અનિટ્ઠા**તિ અપરિયેસિતા. પરિયેસિતા વા હોન્તુ અપરિયેસિતા વા, નામમેવેતં અમનાપારમ્મણાનં. મનસ્મિં ન કમન્તિ ન પવિસન્તીતિ **અકન્તા**. મનસ્મિં ન અપ્પિયન્તિ, ન વા મનં વડ્ઢેન્તીતિ **અમનાપા**. **રૂપા**તિઆદિ તેસં સભાવનિદસ્સનં. અનત્થં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અનત્થકામા**. અહિતં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અહિતકામા**. અફાસું દુક્ખવિહારં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અફાસુકામા**. ચતૂહિ યોગેહિ ખેમં નિબ્ભયં વિવટ્ટં ન કામેન્તિ, સભયં વટ્ટમેવ નેસં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અયોગક્ખેમકામા**. અપિચ સદ્ધાદીનં વુદ્ધિસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ અકામનતો, તેસંયેવ હાનિસઙ્ખાતસ્સ અનત્થસ્સ ચ કામનતો **અનત્થકામા**. સદ્ધાદીનંયેવ ઉપાયભૂતસ્સ હિતસ્સ અકામનતો, સદ્ધાહાનિઆદીનં ઉપાયભૂતસ્સ અહિતસ્સ ચ કામનતો **અહિતકામા**. ફાસુવિહારસ્સ અકામનતો, અફાસુવિહારસ્સ ચ કામનતો **અફાસુકામા**. યસ્સ કસ્સચિ નિબ્ભયસ્સ અકામનતો, ભયસ્સ ચ કામનતો **અયોગક્ખેમકામા**તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

**સઙ્ગતી**તિ ગન્ત્વા સંયોગો. **સમાગમો**તિ આગતેહિ સંયોગો. **સમોધાન**ન્તિ ઠાનનિસજ્જાદીસુ સહભાવો. **મિસ્સીભાવો**તિ સબ્બકિચ્ચાનં સહકરણં. અયં સત્તવસેન યોજના. સઙ્ખારવસેન પન યં લબ્ભતિ, તં ગહેતબ્બં. સો પન અપ્પિયસમ્પયોગો અત્થતો એકો ધમ્મો નામ નત્થિ, કેવલં અપ્પિયસમ્પયુત્તાનં દુવિધસ્સાપિ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખોતિ વુત્તો.

પિયવિપ્પયોગનિદ્દેસો વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો. **માતા વા**તિઆદિ પનેત્થ અત્થકામે સરૂપેન દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ મમાયતીતિ **માતા**, પિયાયતીતિ **પિતા**. ભજતીતિ **ભાતા**, તથા **ભગિની**. મેત્તાયન્તીતિ **મિત્તા**, મિનન્તિ વા સબ્બગુય્હેસુ અન્તો પક્ખિપન્તીતિ મિત્તા. કિચ્ચકરણીયેસુ સહભાવટ્ઠેન અમા હોન્તીતિ **અમચ્ચા**. ''અયં અમ્હાકં અજ્ઝત્તિકો''તિ એવં જાનન્તિ, ઞાયન્તીતિ વા **ઞાતી**. લોહિતેન સમ્બન્ધાતિ **સાલોહિતા**. પિતુપક્ખિકા ઞાતી, માતુપક્ખિકા સાલોહિતા. માતાપિતુપક્ખિકા વા ઞાતી, સસ્સુસસુરપક્ખિકા સાલોહિતા. અયમ્પિ પિયવિપ્પયોગો અત્થતો એકો ધમ્મો નામ નત્થિ, કેવલં પિયવિપ્પયુત્તાનં દુવિધસ્સાપિ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખોતિ વુત્તો. ઇદમેત્થ સબ્બઅટ્ઠકથાવચનં. સચ્ચાનં પન તથલક્ખણત્તા સમ્પયોગવિપ્પયોગવચનેહિ અપ્પિયપિયવત્થૂનિયેવ વિસેસિતાનીતિ વત્તું યુજ્જતીતિ.

ઇચ્છિતાલાભનિદ્દેસે **જાતિધમ્માન**ન્તિ જાતિસભાવાનં જાતિપકતિકાનં. **ઇચ્છા ઉપ્પજ્જતી**તિ તણ્હા ઉપ્પજ્જતિ. **અહો વતા**તિ પત્થના. **અસ્સામા**તિ ભવેય્યામ. **ન ખો પનેતં ઇચ્છાય પત્તબ્બ**ન્તિ યં એતં ''અહો વત મયં ન જાતિધમ્મા અસ્સામ, ન ચ વત નો જાતિ આગચ્છેય્યા''તિ એવં પહીનસમુદયેસુ સાધૂસુ વિજ્જમાનં અજાતિધમ્મત્તં પરિનિબ્બુતેસુ ચ વિજ્જમાનં જાતિયા અનાગમનં ઇચ્છિતં, તં ઇચ્છન્તસ્સાપિ મગ્ગભાવનાય

વિના અપ્પત્તબ્બતો, અનિચ્છન્તસ્સાપિ ચ ભાવનાય પત્તબ્બતો ન ઇચ્છાય પત્તબ્બં નામ હોતિ. **ઇદમ્પી**તિ એતમ્પિ. ઉપરિ સેસાનિ ઉપાદાય **અપિ**સદ્દો.

ઉપાદાનક્ખન્ધનિદ્દેસે **સેય્યથિદ**ન્તિ નિપાતો, તસ્સ તે કતમે ઇતિ ચેતિ અત્થો. રૂપમેવ ઉપાદાનક્ખન્ધોતિ **રૂપુપાદાનક્ખન્ધો**. એસેવ નયો સેસેસુપિ.

દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

**૩૪**. સમુદયસચ્ચનિદ્દેસે **યાયં તણ્હા**તિ યા અયં તણ્હા. **પોનોભવિકા**તિ પુનબ્ભવકરણં પુનોભવો, પુનોભવો સીલમસ્સાતિ પોનોભવિકા. અપિચ પુનબ્ભવં દેતિ, પુનબ્ભવાય સંવત્તતિ, પુનપ્પુનં ભવે નિબ્બત્તેતીતિ પોનોભવિકા. સા પનેસા પુનબ્ભવસ્સ દાયિકાપિ અત્થિ અદાયિકાપિ, પુનબ્ભવાય સંવત્તનિકાપિ અત્થિ અસંવત્તનિકાપિ, દિન્નાય પટિસન્ધિયા ઉપધિવેપક્કમત્તાપિ. સા તિપ્પકારાપિ પોનોભવિકાતિ નામં લભતિ. પોનબ્ભવિકાતિપિ પાઠો, સોયેવત્થો. અભિનન્દનસઙ્ખાતેન નન્દિરાગેન સહ ગતાતિ **નન્દિરાગસહગતા**. નન્દિરાગેન સદ્ધિં અત્થતો એકત્તમેવ ગતાતિ વુત્તં હોતિ. **તત્ર તત્રાભિનન્દિની**તિ યત્ર યત્ર અત્તભાવો નિબ્બત્તતિ, તત્ર તત્ર અભિનન્દિની. રૂપાદીસુ વા આરમ્મણેસુ તત્ર તત્રાભિનન્દિની, રૂપાભિનન્દિની સદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બધમ્માભિનન્દિનીતિ અત્થો. તત્ર તત્રાભિનન્દીતિપિ પાઠો, તત્ર તત્ર અભિનન્દયતીતિ અત્થો. **સેય્યથિદ**ન્તિ નિપાતો, તસ્સ સા કતમા ઇતિ ચેતિ અત્થો. **કામતણ્હા**તિ કામે તણ્હા, પઞ્ચકામગુણિકરાગસ્સેતં અધિવચનં. **ભવતણ્હા**તિ ભવે તણ્હા. ભવપત્થનાવસેન ઉપ્પન્નસ્સ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતસ્સ રાગસ્સ રૂપારૂપભવરાગસ્સ ચ ઝાનનિકન્તિયા ચ એતં અધિવચનં. **વિભવતણ્હા**તિ વિભવે તણ્હા. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતરાગસ્સેતં અધિવચનં.

ઇદાનિ તસ્સા તણ્હાય વત્થું વિત્થારતો દસ્સેતું **સા ખો પનેસા**તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પજ્જતી**તિ જાયતિ. **નિવિસતી**તિ પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન પતિટ્ઠાતિ. ઉપ્પજ્જમાના કત્થ ઉપ્પજ્જતિ, નિવિસમાના કત્થ નિવિસતીતિ સમ્બન્ધો. **યં લોકે પિયરૂપં સાતરૂપ**ન્તિ યં લોકસ્મિં પિયસભાવઞ્ચેવ મધુરસભાવઞ્ચ. **ચક્ખુ લોકે**તિઆદીસુ લોકસ્મિઞ્હિ ચક્ખુઆદીસુ મમત્તેન અભિનિવિટ્ઠા સત્તા સમ્પત્તિયં પતિટ્ઠિતા અત્તનો ચક્ખું આદાસાદીસુ નિમિત્તગ્ગહણાનુસારેન વિપ્પસન્નં પઞ્ચપસાદં સુવણ્ણવિમાને ઉગ્ઘાટિતમણિસીહપઞ્જરં વિય મઞ્ઞન્તિ, સોતં રજતપનાળિકં વિય પામઙ્ગસુત્તકં વિય ચ મઞ્ઞન્તિ, તુઙ્ગનાસાતિ લદ્ધવોહારં ઘાનં વટ્ટેત્વા ઠપિતહરિતાલવટ્ટિં વિય મઞ્ઞન્તિ, જિવ્હં રત્તકમ્બલપટલં વિય મુદુસિનિદ્ધમધુરરસદં મઞ્ઞન્તિ, કાયં સાલલટ્ઠિં વિય સુવણ્ણતોરણં વિય ચ મઞ્ઞન્તિ, મનં અઞ્ઞેસં મનેન અસદિસં ઉળારં મઞ્ઞન્તિ, રૂપં સુવણ્ણકણિકારપુપ્ફાદિવણ્ણં વિય, સદ્દં મત્તકરવીકકોકિલમન્દધમિતમણિવંસનિગ્ઘોસં વિય, અત્તના પટિલદ્ધાનિ ચતુસમુટ્ઠાનિકગન્ધારમ્મણાદીનિ ''કસ્સઞ્ઞસ્સ એવરૂપાનિ અત્થી''તિ મઞ્ઞન્તિ, તેસં એવં મઞ્ઞમાનાનં તાનિ ચક્ખાદીનિ પિયરૂપાનિ ચેવ સાતરૂપાનિ ચ હોન્તિ. અથ નેસં તત્થ અનુપ્પન્ના ચેવ તણ્હા ઉપ્પજ્જતિ , ઉપ્પન્ના ચ પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન નિવિસતિ. તસ્મા થેરો ''ચક્ખુ લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં, એત્થેસા તણ્હા ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પજ્જમાના**તિ યદા ઉપ્પજ્જતિ, તદા એત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો.

સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

**નિરો**ધસચ્ચનિદ્દેસે **યો તસ્સાયેવ તણ્હાયા**તિ એત્થ ''યો તસ્સેવ દુક્ખસ્સા''તિ વત્તબ્બે યસ્મા સમુદયનિરોધેનેવ દુક્ખં નિરુજ્ઝતિ, નો અઞ્ઞથા. યથાહ –

> ''યથાપિ મૂલે અનુપદ્દવે દળ્હે, છિન્નોપિ રુક્ખો પુનરેવ રૂહતિ;
> એવમ્પિ તણ્હાનુસયે અનૂહતે, નિબ્બત્તતી દુક્ખમિદં પુનપ્પુન''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૩૮);

તસ્મા તં દુક્ખનિરોધં દસ્સેન્તો સમુદયનિરોધેન દસ્સેતું એવમાહ. સીહસમાનવુત્તિનો હિ તથાગતા, તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દસ્સેન્તા હેતુમ્હિ પટિપજ્જન્તિ, ન ફલે. સુવાનવુત્તિનો પન અઞ્ઞતિત્થિયા , તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દસ્સેન્તા અત્તકિલમથાનુયોગેન ચેવ તસ્સેવ ચ દેસનાય ફલે પટિપજ્જન્તિ, ન હેતુમ્હીતિ. સીહસમાનવુત્તિતાય સત્થા હેતુમ્હિ પટિપજ્જન્તો ''યો તસ્સાયેવા''તિઆદિમાહ. ધમ્મસેનાપતિપિ સત્થારા વુત્તક્કમેનેવાહ.

તત્થ **તસ્સાયેવ તણ્હાયા**તિ યા સા તણ્હા ''પોનોભવિકા''તિ વત્વા કામતણ્હાદિવસેન વિભત્તા ઉપ્પત્તિનિવેસનવસેન ચ હેટ્ઠા પકાસિતા, તસ્સાયેવ તણ્હાય. **અસેસવિરાગનિરોધો**તિ વિરાગો વુચ્ચતિ મગ્ગો, ''વિરાગા વિમુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૫; સં॰ નિ॰ ૩.૧૨; મહાવ॰ ૨૩) હિ વુત્તં. વિરાગેન નિરોધો વિરાગનિરોધો, અનુસયસમુગ્ઘાતતો અસેસો વિરાગનિરોધો અસેસવિરાગનિરોધો. અથ વા વિરાગોતિ હિ પહાનં વુચ્ચતિ, તસ્મા અસેસો વિરાગો અસેસો નિરોધોતિ એવમ્પેત્થ યોજના દટ્ઠબ્બા. અત્થતો પન સબ્બાનેવ પનેતાનિ અસેસવિરાગનિરોધોતિઆદીનિ નિબ્બાનસ્સેવ વેવચનાનિ. પરમત્થતો હિ દુક્ખનિરોધં અરિયસચ્ચન્તિ નિબ્બાનં વુચ્ચતિ. યસ્મા પન તં આગમ્મ તણ્હા અસેસા વિરજ્જતિ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં ''તસ્સાયેવ તણ્હાય અસેસવિરાગનિરોધો''તિ વુચ્ચતિ. નિબ્બાનઞ્ચ આગમ્મ તણ્હા ચજીયતિ પટિનિસ્સજ્જીયતિ મુચ્ચતિ ન અલ્લીયતિ, કામગુણાલયેસુ ચેત્થ એકોપિ આલયો નત્થિ, તસ્મા નિબ્બાનં **ચાગો પટિનિસ્સગ્ગો મુત્તિ અનાલયો**તિ વુચ્ચતિ. એકમેવ હિ નિબ્બાનં, નામાનિ પનસ્સ સબ્બસઙ્ખતાનં નામપટિપક્ખવસેન અનેકાનિ હોન્તિ. સેય્યથિદં – અસેસવિરાગો અસેસનિરોધો ચાગો પટિનિસ્સગ્ગો મુત્તિ અનાલયો રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો તણ્હાક્ખયો અનુપ્પાદો અપ્પવત્તં અનિમિત્તં અપ્પણિહિતં અનાયૂહનં અપ્પટિસન્ધિ અનુપપત્તિ અગતિ અજાતં અજરં અબ્યાધિ અમતં અસોકં અપરિદેવં અનુપાયાસં અસંકિલિટ્ઠન્તિઆદીનિ.

ઇદાનિ મગ્ગેન છિન્નાય નિબ્બાનં આગમ્મ અપ્પવત્તિપ્પત્તાયપિ ચ તણ્હાય યેસુ વત્થૂસુ તસ્સા ઉપ્પત્તિ દસ્સિતા, તત્થેવ અભાવં દસ્સેતું **સા ખો પનેસા**તિઆદિમાહ. તત્થ યથા પુરિસો ખેત્તે જાતં તિત્તકાલાબુવલ્લિં દિસ્વા અગ્ગતો પટ્ઠાય મૂલં પરિયેસિત્વા છિન્દેય્ય, સા અનુપુબ્બેન મિલાયિત્વા અપ્પઞ્ઞત્તિં ગચ્છેય્ય, તતો તસ્મિં ખેત્તે તિત્તકાલાબુ નિરુદ્ધા પહીનાતિ વુચ્ચેય્ય, એવમેવ ખેત્તે તિત્તકાલાબુ વિય ચક્ખાદીસુ તણ્હા. સા અરિયમગ્ગેન મૂલચ્છિન્ના નિબ્બાનં આગમ્મ અપ્પવત્તિં ગચ્છતિ. એવં ગતા પન તેસુ વત્થૂસુ ખેત્તે તિત્તકાલાબુ વિય ન પઞ્ઞાયતિ. યથા ચ અટવિતો ચોરે આનેત્વા નગરસ્સ દક્ખિણદ્વારે ઘાતેય્યું, તતો અટવિયં ચોરા મતાતિ વા મારિતાતિ વા વુચ્ચેય્યું, એવમેવ અટવિયં ચોરા વિય યા ચક્ખાદીસુ તણ્હા, સા દક્ખિણદ્વારે ચોરા વિય નિબ્બાનં આગમ્મ નિરુદ્ધત્તા નિબ્બાને નિરુદ્ધા. એવં નિરુદ્ધા પન તેસુ વત્થૂસુ અટવિયં ચોરા વિય ન પઞ્ઞાયતિ. તેનસ્સા તત્થેવ નિરોધં દસ્સેન્તો ''ચક્ખુ લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં, એત્થેસા તણ્હા પહીયમાના પહીયતી''તિઆદિમાહ. અથ

વા તણ્હુપ્પાદવત્થુસ્સ પરિઞ્ઞાતત્તા પરિઞ્ઞાતવત્થુસ્મિં પુન ન ઉપ્પજ્જનતો અનુપ્પાદનિરોધવસેન તણ્હુપ્પાદવત્થુસ્મિંયેવ નિરુજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ. એત્થ ચ ઉપ્પજ્જનપટિપક્ખવસેન પહીયતીતિ વુત્તં, નિવિસનપટિપક્ખવસેન નિરુજ્ઝતીતિ.

નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

**મગ્ગ**સચ્ચનિદ્દેસે **અયમેવા**તિ અઞ્ઞમગ્ગપટિક્ખેપનત્થં નિયમનં (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૦૫). **અરિયો**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસેહિ આરકત્તા, અરિયભાવકરત્તા, અરિયફલપટિલાભકરત્તા ચ અરિયો. અટ્ઠ અઙ્ગાનિ અસ્સાતિ **અટ્ઠઙ્ગિકો**. સ્વાયં ચતુરઙ્ગિકા વિય સેના, પઞ્ચઙ્ગિકં વિય તૂરિયં અઙ્ગમત્તમેવ હોતિ, અઙ્ગવિનિમુત્તો નત્થિ.

ઇદાનિ અઙ્ગમત્તમેવ મગ્ગો અઙ્ગવિનિમુત્તો નત્થીતિ દસ્સેન્તો **સમ્માદિટ્ઠિ…પે॰… સમ્માસમાધી**તિઆદિમાહ. તત્થ સમ્મા દસ્સનલક્ખણા **સમ્માદિટ્ઠિ**. સમ્મા અભિનિરોપનલક્ખણો **સમ્માસઙ્કપ્પો**. સમ્મા પરિગ્ગહલક્ખણા **સમ્માવાચા**. સમ્મા સમુટ્ઠાપનલક્ખણો **સમ્માકમ્મન્તો**. સમ્મા વોદાપનલક્ખણો **સમ્માઆજીવો**. સમ્મા પગ્ગહલક્ખણો **સમ્માવાયામો**. સમ્મા ઉપટ્ઠાનલક્ખણા **સમ્માસતિ**. સમ્મા સમાધાનલક્ખણો **સમ્માસમાધિ**. તેસુ એકેકસ્સ તીણિ તીણિ કિચ્ચાનિ હોન્તિ. સેય્યથિદં – સમ્માદિટ્ઠિ તાવ અઞ્ઞેહિપિ અત્તનો પચ્ચનીકકિલેસેહિ સદ્ધિં મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતિ, નિરોધઞ્ચ આરમ્મણં કરોતિ, સમ્પયુત્તધમ્મે ચ પસ્સતિ તપ્પટિચ્છાદકમોહવિધમનવસેન અસમ્મોહતો. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ તથેવ મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીનિ ચ પજહન્તિ, નિબ્બાનઞ્ચ આરમ્મણં કરોન્તિ. વિસેસતો પનેત્થ સમ્માસઙ્કપ્પો સહજાતધમ્મે સમ્મા અભિનિરોપેતિ, સમ્માવાચા સમ્મા પરિગ્ગણ્હાતિ, સમ્માકમ્મન્તો સમ્મા સમુટ્ઠાપેતિ, સમ્માઆજીવો સમ્મા વોદાપેતિ, સમ્માવાયામો સમ્મા પગ્ગણ્હાતિ, સમ્માસતિ સમ્મા ઉપટ્ઠાપેતિ, સમ્માસમાધિ સમ્મા સમાદહતિ.

અપિચેસા સમ્માદિટ્ઠિ નામ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા હોતિ, મગ્ગકાલે એકક્ખણા એકારમ્મણા. કિચ્ચતો પન ''દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ . સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા હોન્તિ, મગ્ગકાલે એકક્ખણા એકારમ્મણા. તેસુ સમ્માસઙ્કપ્પો કિચ્ચતો નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પોતિઆદીનિ તીણિ નામાનિ લભતિ. સમ્માવાચાદયો તયો પુબ્બભાગે વિરતિયોપિ હોન્તિ ચેતનાયોપિ, મગ્ગક્ખણે પન વિરતિયોયેવ. સમ્માવાયામો સમ્માસતીતિ ઇદમ્પિ દ્વયં કિચ્ચતો સમ્મપ્પધાનસતિપટ્ઠાનવસેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. સમ્માસમાધિ પન પુબ્બભાગેપિ મગ્ગક્ખણેપિ સમ્માસમાધિયેવ.

ઇતિ ઇમેસુ અટ્ઠસુ ધમ્મેસુ ભગવતા નિબ્બાનાધિગમાય પટિપન્નસ્સ યોગિનો બહૂપકારત્તા પઠમં સમ્માદિટ્ઠિ દેસિતા. અયઞ્હિ ''પઞ્ઞાપજ્જોતો પઞ્ઞાસત્થ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬, ૨૦, ૨૯) ચ વુત્તા. તસ્મા એતાય પુબ્બભાગે વિપસ્સનાઞાણસઙ્ખાતાય સમ્માદિટ્ઠિયા અવિજ્જન્ધકારં વિધમિત્વા કિલેસચોરે ઘાતેન્તો ખેમેન યોગાવચરો નિબ્બાનં પાપુણાતિ. તસ્મા પઠમં સમ્માદિટ્ઠિ દેસિતા.

સમ્માસઙ્કપ્પો પન તસ્સા બહૂપકારો. તસ્મા તદનન્તરં વુત્તો. યથા હિ હેરઞ્ઞિકો હત્થેન પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા ચક્ખુના કહાપણં ઓલોકેન્તો ''અયં કૂટો અયં છેકો''તિ જાનાતિ, એવં યોગાવચરોપિ પુબ્બભાગે વિતક્કેન વિતક્કેત્વા વિતક્કેત્વા વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ઓલોકયમાનો ''ઇમે ધમ્મા કામાવચરા, ઇમે

રૂપાવચરાદયો’’તિ જાનાતિ. યથા વા પન પુરિસેન કોટિયં ગહેત્વા પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા દિન્નં મહારુક્ખં તચ્છકો વાસિયા તચ્છેત્વા કમ્મે ઉપનેતિ, એવં વિતક્કેન વિતક્કેત્વા વિતક્કેત્વા દિન્નધમ્મે યોગાવચરો પઞ્ઞાય ‘‘ઇમે ધમ્મા કામાવચરા, ઇમે રૂપાવચરા’’તિઆદિના નયેન પરિચ્છિન્દિત્વા કમ્મે ઉપનેતિ. તસ્મા સમ્માસઙ્કપ્પો સમ્માદિટ્ઠાનન્તરં વુત્તો.

સ્વાયં યથા સમ્માદિટ્ઠિયા, એવં સમ્માવાચાયપિ ઉપકારકો. યથાહ – ‘‘પુબ્બે ખો, ગહપતિ, વિતક્કેત્વા વિચારેત્વા પચ્છા વાચં ભિન્દતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩). તસ્મા તદનન્તરં સમ્માવાચા વુત્તા.

યસ્મા પન ‘‘ઇદઞ્ચિદઞ્ચ કરિસ્સામા’’તિ પઠમં વાચાય સંવિદહિત્વા લોકે કમ્મન્તે પયોજેન્તિ, તસ્મા વાચા કાયકમ્મસ્સ ઉપકારિકાતિ સમ્માવાચાય અનન્તરં સમ્માકમ્મન્તો વુત્તો.

ચતુબ્બિધં પન વચીદુચ્ચરિતં, તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં પહાય ઉભયં સુચરિતં પૂરેન્તસ્સેવ યસ્મા આજીવટ્ઠમકસીલં પૂરતિ, ન ઇતરસ્સ , તસ્મા તદુભયાનન્તરં સમ્માઆજીવો વુત્તો.

એવં વિસુદ્ધાજીવેન પન ‘‘પરિસુદ્ધો મે આજીવો’’તિ એત્તાવતા પરિતોસં કત્વા સુત્તપ્પમત્તેન વિહરિતું ન યુત્તં, અથ ખો સબ્બઇરિયાપથેસુ ઇદં વીરિયમારભિતબ્બન્તિ દસ્સેતું તદનન્તરં સમ્માવાયામો વુત્તો.

તતો આરદ્ધવીરિયેનાપિ કાયાદીસુ ચતૂસુ વત્થૂસુ સતિ સૂપટ્ઠિતા કાતબ્બાતિ દસ્સેતું તદનન્તરં સમ્માસતિ વુત્તા.

યસ્મા પન એવં સૂપટ્ઠિતાય સતિયા સમાધિસ્સ ઉપકારાનુપકારાનં ધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસિત્વા પહોતિ એકત્તારમ્મણે ચિત્તં સમાધાતું, તસ્મા સમ્માસતિઅનન્તરં સમ્માસમાધિ વુત્તોતિ વેદિતબ્બોતિ.

સમ્માદિટ્ઠિનિદ્દેસે ‘‘દુક્ખે ઞાણ’’ન્તિઆદિના ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં દસ્સિતં. તત્થ પુરિમાનિ દ્વે સચ્ચાનિ વટ્ટં, પચ્છિમાનિ દ્વે વિવટ્ટં. તેસુ ભિક્ખુનો વટ્ટે કમ્મટ્ઠાનાભિનિવેસો હોતિ, વિવટ્ટે નત્થિ અભિનિવેસો. પુરિમાનિ હિ દ્વે સચ્ચાનિ ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધા દુક્ખં, તણ્હા સમુદયો’’તિ એવં સઙ્ખેપેન ચ, ‘‘કતમે પઞ્ચક્ખન્ધા? રૂપક્ખન્ધો’’તિઆદિના નયેન વિત્થારેન ચ આચરિયસન્તિકે ઉગ્ગણ્હિત્વા વાચાય પુનપ્પુનં પરિવત્તેન્તો યોગાવચરો કમ્મં કરોતિ. ઇતરેસુ પન દ્વીસુ સચ્ચેસુ ‘‘નિરોધસચ્ચં ઇટ્ઠં કન્તં મનાપં, મગ્ગસચ્ચં ઇટ્ઠં કન્તં મનાપ’’ન્તિ એવં સવનેનેવ કમ્મં કરોતિ. સો એવં કમ્મં કરોન્તો ચત્તારિ સચ્ચાનિ એકપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, એકાભિસમયેન અભિસમેતિ. દુક્ખં પરિઞ્ઞાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, સમુદયં પહાનપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ. નિરોધં સચ્છિકિરિયાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, મગ્ગં ભાવનાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ. દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન...પે॰... મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતિ.

એવમસ્સ પુબ્બભાગે દ્વીસુ સચ્ચેસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાસવનધારણસમ્મસનપટિવેધો હોતિ, દ્વીસુ સવનપટિવેધોયેવ. અપરભાગે તીસુ કિચ્ચતો પટિવેધો હોતિ નિરોધે આરમ્મણપટિવેધો. તત્થ સબ્બમ્પિ પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં, સવનધારણસમ્મસનઞાણં લોકિયં કામાવચરં. પચ્ચવેક્ખણા પન પત્તસચ્ચસ્સ હોતિ, અયઞ્ચ આદિકમ્મિકો. તસ્મા સા ઇધ ન વુત્તા. ઇમસ્સ ચ ભિક્ખુનો પુબ્બે પરિગ્ગહતો ‘‘દુક્ખં પરિજાનામિ, સમુદયં

પજહામિ, નિરોધં સચ્છિકરોમિ, મગ્ગં ભાવેમી''તિ આભોગસમન્નાહારમનસિકારપચ્ચવેક્ખણા નત્થિ, પરિગ્ગહતો પટ્ઠાય હોતિ. અપરભાગે પન દુક્ખં પરિઞ્ઞાતમેવ હોતિ...પે॰... મગ્ગો ભાવિતોવ હોતિ.

તત્થ દ્વે સચ્ચાનિ દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરાનિ, દ્વે ગમ્ભીરત્તા દુદ્દસાનિ. દુક્ખસચ્ચઞ્હિ ઉપ્પત્તિતો પાકટં, ખાણુકણ્ટકપ્પહારાદીસુ ''અહો દુક્ખ''ન્તિ વત્તબ્બતમ્પિ આપજ્જતિ. સમુદયસચ્ચં ખાદિતુકામતાભુઞ્જિતુકામતાદિવસેન ઉપ્પત્તિતો પાકટં. લક્ખણપટિવેધતો પન ઉભયમ્પિ ગમ્ભીરં. ઇતિ તાનિ દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરાનિ. ઇતરેસં પન દ્વિન્નં દસ્સનત્થાય પયોગો ભવગ્ગગ્ગહણત્થં હત્થપસારણં વિય, અવીચિફુસનત્થં પાદપસારણં વિય, સતધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિપટિપાદનં વિય ચ હોતિ. ઇતિ તાનિ ગમ્ભીરત્તા દુદ્દસાનિ. એવં દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરેસુ ગમ્ભીરત્તા ચ દુદ્દસેસુ ચતૂસુ સચ્ચેસુ ઉગ્ગહાદિવસેન પુબ્બભાગઞાણુપ્પત્તિં સન્ધાય ઇદં ''દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદિ વુત્તં. પટિવેધક્ખણે પન એકમેવ તં ઞાણં હોતિ.

અપરે પનાહુ – ચતુબ્બિધં સચ્ચેસુ ઞાણં સુતમયઞાણં વવત્થાનઞાણં સમ્મસનઞાણં અભિસમયઞાણન્તિ. તત્થ કતમં સુતમયઞાણં? સંખિત્તેન વા વિત્થારેન વા ચત્તારિ સચ્ચાનિ સુત્વા જાનાતિ ''ઇદં દુક્ખં, અયં સમુદયો, અયં નિરોધો, અયં મગ્ગો''તિ. ઇદં **સુતમયઞાણં**. કતમં વવત્થાનઞાણં? સો સુતાનં અત્થં ઉપપરિક્ખતિ ધમ્મતો ચ લક્ખણતો ચ, ''ઇમે ધમ્મા ઇમસ્મિં સચ્ચે પરિયાપન્ના, ઇમસ્સ સચ્ચસ્સ ઇદં લક્ખણ''ન્તિ સન્નિટ્ઠાનં કરોતિ. ઇદં **વવત્થાનઞાણં**. કતમં સમ્મસનઞાણં? સો એવં યથાનુપુબ્બં ચત્તારિ સચ્ચાનિ વવત્થપેત્વા અથ દુક્ખમેવ ગહેત્વા યાવ ગોત્રભુઞાણં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો સમ્મસતિ. ઇદં **સમ્મસનઞાણં**. કતમં અભિસમયઞાણં? લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે એકેન ઞાણેન ચત્તારિ સચ્ચાનિ અપુબ્બં અચરિમં અભિસમેતિ ''દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન, સમુદયં પહાનાભિસમયેન, નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતી''તિ. ઇદં **અભિસમયઞાણ**ન્તિ.

સમ્માસઙ્કપ્પનિદ્દેસે કામતો નિસ્સટોતિ **નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પો**. બ્યાપાદતો નિસ્સટોતિ **અબ્યાપાદસઙ્કપ્પો**. વિહિંસાય નિસ્સટોતિ **અવિહિંસાસઙ્કપ્પો**. તત્થ નેક્ખમ્મવિતક્કો કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ, અબ્યાપાદવિતક્કો બ્યાપાદવિતક્કસ્સ, અવિહિંસાવિતક્કો વિહિંસાવિતક્કસ્સ. તથા નેક્ખમ્મઅબ્યાપાદઅવિહિંસાવિતક્કા કામબ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કાનં પચ્ચનીકા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ.

તત્થ યોગાવચરો કામવિતક્કસ્સ પદઘાતનત્થં કામવિતક્કં વા સમ્મસતિ અઞ્ઞં વા પન કિઞ્ચિ સઙ્ખારં. અથસ્સ વિપસ્સનાક્ખણે વિપસ્સનાસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો તદઙ્ગવસેન કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા મગ્ગં પાપેતિ. અથસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો સમુચ્છેદવસેન કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ. બ્યાપાદવિતક્કસ્સપિ પદઘાતનત્થં બ્યાપાદવિતક્કં વા અઞ્ઞં વા સઙ્ખારં, વિહિંસાવિતક્કસ્સ પદઘાતનત્થં વિહિંસાવિતક્કં વા અઞ્ઞં વા સઙ્ખારં સમ્મસતિ. અથસ્સ વિપસ્સનાક્ખણેતિ સબ્બં પુરિમનયેનેવ યોજેતબ્બં.

કામવિતક્કાદીનં પન તિણ્ણમ્પિ પાળિયં વિભત્તેસુ અટ્ઠતિંસારમ્મણેસુ એકકમ્મટ્ઠાનમ્પિ અપચ્ચનીકં નામ નત્થિ. એકન્તતો પન કામવિતક્કસ્સ તાવ અસુભેસુ પઠમજ્ઝાનમેવ પચ્ચનીકં, બ્યાપાદવિતક્કસ્સ મેત્તાય તિકચતુક્કજ્ઝાનાનિ, વિહિંસઆવિતક્કસ્સ કરુણાય તિકચતુક્કજ્ઝાનાનિ. તસ્મા અસુભપરિકમ્મં કત્વા ઝાનં સમાપન્નસ્સ સમાપત્તિક્ખણે ઝાનસમ્પયુત્તો વિતક્કો વિક્ખમ્ભનવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ,

ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેન્તસ્સ વિપસ્સનાક્ખણે વિપસ્સનાસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો તદઙ્ગવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા મગ્ગં પાપેન્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો સમુચ્છેદવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નો નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પોતિ વુચ્ચતીતિ વેદિતબ્બો.

મેત્તાય પન પરિકમ્મં કત્વા, કરુણાય પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં સમાપન્નસ્સાતિ સબ્બં પુરિમનયેનેવ યોજેતબ્બં. એવં ઉપ્પન્નો અબ્યાપાદસઙ્કપ્પોતિ વુચ્ચતિ, અવિહિંસાસઙ્કપ્પોતિ વુચ્ચતીતિ વેદિતબ્બો. એવમેતે નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદયો વિપસ્સનાઝાનવસેન ઉપ્પત્તીનં નાનત્તા પુબ્બભાગે નાના, મગ્ગક્ખણે પન ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ ઉપ્પન્નસ્સ અકુસલસઙ્કપ્પસ્સ પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાનો એકોવ કુસલસઙ્કપ્પો ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માસઙ્કપ્પો નામ.

સમ્માવાચાનિદ્દેસેપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન મુસાવાદા વિરમતિ, અઞ્ઞેન અઞ્ઞેન પિસુણાવાચાદીહિ, તસ્મા ચતસ્સોપેતા વેરમણિયો પુબ્બભાગે નાના, મગ્ગક્ખણે પન મિચ્છાવાચાસઙ્ખાતાય ચતુબ્બિધાય અકુસલદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માવાચાસઙ્ખાતા કુસલવેરમણિ ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માવાચા નામ.

સમ્માકમ્મન્તનિદ્દેસેપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન પાણાતિપાતા વિરમતિ, અઞ્ઞેન અદિન્નાદાના, અઞ્ઞેન મિચ્છાચારા, તસ્મા તિસ્સોપેતા વેરમણિયો પુબ્બભાગે નાના, મગ્ગક્ખણે પન મિચ્છાકમ્મન્તસઙ્ખાતાય તિવિધાય અકુસલદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માકમ્મન્તસઙ્ખાતા કુસલવેરમણિ ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માકમ્મન્તો નામ.

સમ્માઆજીવનિદ્દેસે **ઇધાતિ** ઇમસ્મિં સાસને. **અરિયસાવકો**તિ અરિયસ્સ બુદ્ધસ્સ સાવકો. **મિચ્છાઆજીવં પહાયા**તિ પાપકં આજીવં પજહિત્વા. **સમ્માઆજીવેના**તિ બુદ્ધપ્પસત્થેન કુસલઆજીવેન. **જીવિકં કપ્પેતી**તિ જીવિતપ્પવત્તિં પવત્તેતિ. ઇધાપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન કાયદ્વારવીતિક્કમા વિરમતિ, અઞ્ઞેનેવ વચીદ્વારવીતિક્કમા, તસ્મા પુબ્બભાગે નાનાક્ખણેસુ ઉપ્પજ્જતિ, મગ્ગક્ખણે પન દ્વીસુ દ્વારેસુ સત્તન્નં કમ્મપથાનં વસેન ઉપ્પન્નાય મિચ્છાઆજીવદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માઆજીવસઙ્ખાતા કુસલવેરમણિ ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માઆજીવો નામ.

સમ્માવાયામનિદ્દેસે **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને પટિપન્નકો ભિક્ખુ. **અનુપ્પન્નાનન્તિ** અનિબ્બત્તાનં. **પાપકાનન્તિ** લામકાનં. **અકુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અકોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **અનુપ્પાદાયા**તિ ન ઉપ્પાદનત્થાય. **છન્દં જનેતી**તિ કત્તુકમ્યતાસઙ્ખાતં કુસલચ્છન્દં જનેતિ ઉપ્પાદેતિ. **વાયમતી**તિ પયોગં જનેતિ પરક્કમં કરોતિ. **વીરિયં આરભતી**તિ કાયિકં ચેતસિકં વીરિયં કરોતિ. **ચિત્તં પગ્ગણ્હાતી**તિ તેનેવ સહજાતવીરિયેન ચિત્તં ઉક્ખિપતિ. **પદહતી**તિ પધાનવીરિયં કરોતિ. પટિપાટિયા પનેતાનિ ચત્તારિપિ પદાનિ આસેવનાભાવનાબહુલીકમ્મસાતચ્ચકિરિયાહિ યોજેતબ્બાનિ.

**ઉપ્પન્નાનન્તિ** અનુપ્પન્નાનન્તિ અવત્તબ્બતં આપન્નાનં. **પહાનાયા**તિ પજહનત્થાય. **અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અનિબ્બત્તાનં કોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **ઉપ્પાદાયા**તિ ઉપ્પાદનત્થાય. **ઉપ્પન્નાનન્તિ** નિબ્બત્તાનં.

**ઠિતિયા**તિ ઠિતત્થાય. **અસમ્મોસાયા**તિ અનસ્સનત્થં. **ભિય્યોભાવાયા**તિ પુનપ્પુનં ભાવાય. **વેપુલ્લાયા**તિ વિપુલભાવાય. **ભાવનાયા**તિ વડ્ઢિયા. **પારિપૂરિયા**તિ પરિપૂરણત્થાય.

એતે પન સમ્માવાયામસઙ્ખાતા ચત્તારો સમ્મપ્પધાના પુબ્બભાગે લોકિયા, મગ્ગક્ખણે લોકુત્તરા. મગ્ગક્ખણે પન એકમેવ વીરિયં ચતુકિચ્ચસાધનવસેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. તત્થ લોકિયા કસ્સપસંયુત્તે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

> ''ચત્તારોમે , આવુસો, સમ્મપ્પધાના; કતમે ચત્તારો? ઇધાવુસો, ભિક્ખુ 'અનુપ્પન્ના મે પાપકા અકુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ, 'ઉપ્પન્ના મે પાપકા અકુસલા ધમ્મા અપ્પહીયમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ, 'અનુપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા અનુપ્પજ્જમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ, 'ઉપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા નિરુજ્ઝમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૪૫);

તત્થ ચ **અનુપ્પન્ના**તિ અસમુદાચારવસેન વા અનનુભૂતારમ્મણવસેન વા અનુપ્પન્ના. અઞ્ઞથા હિ અનમતગ્ગે સંસારે અનુપ્પન્ના પાપકા અકુસલા ધમ્મા નામ નત્થિ, અનુપ્પન્ના પન ઉપ્પજ્જમાનાપિ એતેયેવ ઉપ્પજ્જન્તિ, પહીયમાનાપિ એતેયેવ પહીયન્તિ.

તત્થ એકચ્ચસ્સ વત્તગન્થધુતઙ્ગસમાધિવિપસ્સનાનવકમ્મભવાનં અઞ્ઞતરવસેન કિલેસા ન સમુદાચરન્તિ. કથં? એકચ્ચો હિ વત્તસમ્પન્નો હોતિ, અસીતિ ખન્ધકવત્તાનિ ચુદ્દસ મહાવત્તાનિ ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણપાનીયમાળકઉપોસથાગારઆગન્તુકગમિકવત્તાનિ ચ કરોન્તસ્સેવ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ વત્તાનિ વિસ્સજ્જેત્વા ભિન્નવત્તસ્સ ચરતો અયોનિસોમનસિકારં સતિવોસ્સગ્ગઞ્ચ આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો ગન્થયુત્તો હોતિ, એકમ્પિ નિકાયં ગણ્હાતિ દ્વેપિ તયોપિ ચત્તારોપિ પઞ્ચપિ. તસ્સ તેપિટકં બુદ્ધવચનં અત્થવસેન પાળિવસેન અનુસન્ધિવસેન પુબ્બાપરવસેન ગણ્હન્તસ્સ સજ્ઝાયન્તસ્સ ચિન્તેન્તસ્સ વાચેન્તસ્સ દેસેન્તસ્સ પકાસેન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ ગન્થકમ્મં પહાય કુસીતસ્સ ચરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન ધુતઙ્ગધરો હોતિ, તેરસ ધુતઙ્ગગુણે સમાદાય વત્તતિ, તસ્સ ધુતઙ્ગગુણે પરિહરન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ ધુતઙ્ગાનિ વિસ્સજ્જેત્વા બાહુલ્લાય આવત્તસ્સ ચરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ ચિણ્ણવસી હોતિ, તસ્સ પઠમજ્ઝાનાદીસુ આવજ્જનવસીઆદીનં વસેન વિહરન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ પરિહીનજ્ઝાનસ્સ વા વિસ્સટ્ઠજ્ઝાનસ્સ વા ભસ્સાદીસુ અનુયુત્તસ્સ વિહરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન વિપસ્સકો હોતિ, સત્તસુ વા અનુપસ્સનાસુ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) અટ્ઠારસસુ વા મહાવિપસ્સનાસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨) કમ્મં કરોન્તો વિહરતિ, તસ્સ એવં વિહરતો કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ વિપસ્સનાકમ્મં પહાય કાયદળ્હીબહુલસ્સ વિહરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો નવકમ્મિકો હોતિ, ઉપોસથાગારભોજનસાલાદીનિ કરોતિ , તસ્સ તેસં ઉપકરણાનિ ચિન્તેન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ નવકમ્મે નિટ્ઠિતે વા વિસ્સટ્ઠે વા અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન બ્રહ્મલોકતો આગતો સુદ્ધસત્તો હોતિ, તસ્સ અનાસેવનાય કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ. અપરભાગે પનસ્સ લદ્ધાસેવનસ્સ અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ. એવં તાવ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્નતા વેદિતબ્બા.

કથં અનનુભૂતારમ્મણવસેન? ઇધેકચ્ચો અનનુભૂતપુબ્બં મનાપિકાદિભેદં આરમ્મણં લભતિ, તસ્સ તત્થ અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ રાગાદયો કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ. એવં અનનુભૂતારમ્મણવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ. એવં અનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં ઉપ્પાદે સતિ અત્તનો અનત્થં પસ્સિત્વા તેસં અનુપ્પાદાય સતિપટ્ઠાનભાવનાનુયોગેન પઠમં સમ્મપ્પધાનં ભાવેતિ, ઉપ્પન્નેસુ પન તેસુ તેસં અપ્પહાનતો અત્તનો અનત્થં પસ્સિત્વા તેસં પહાનાય દુતિયં તથેવ સમ્મપ્પધાનં ભાવેતિ.

**અનુપ્પન્ના કુસલા ધમ્મા**તિ સમથવિપસ્સના ચેવ મગ્ગો ચ. તેસં અનુપ્પાદે અત્તનો અનત્થં પસ્સિત્વા તેસં ઉપ્પાદનત્થાય તથેવ તતિયં સમ્મપ્પધાનં ભાવેતિ. **ઉપ્પન્ના કુસલા ધમ્મા**તિ સમથવિપસ્સનાવ. મગ્ગો પન સકિં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝમાનો અનત્થાય સંવત્તનકો નામ નત્થિ. સો હિ ફલસ્સ પચ્ચયં દત્વાવ નિરુજ્ઝતિ. તાસં સમથવિપસ્સનાનં નિરોધતો અત્તનો અનત્થં પસ્સિત્વા તાસં ઠિતિયા તથેવ ચતુત્થં સમ્મપ્પધાનં ભાવેતિ. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકમેવ વીરિયં.

યે એવં અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જેય્યું, તે યથા નેવ ઉપ્પજ્જન્તિ, એવં તેસં અનુપ્પન્નાનં અનુપ્પાદકિચ્ચં, ઉપ્પન્નાનઞ્ચ પહાનકિચ્ચં સાધેતિ. **ઉપ્પન્ના**તિ ચેત્થ ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં વત્તમાનુપ્પન્નં ભૂતાપગતુપ્પન્નં ઓકાસકતુપ્પન્નં ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નન્તિ. તત્થ સબ્બમ્પિ ઉપ્પાદજરાભઙ્ગસમઙ્ગિસઙ્ખાતં **વત્તમાનુપ્પન્નં** નામ. આરમ્મણરસં અનુભવિત્વા નિરુદ્ધં અનુભૂતાપગતસઙ્ખાતં કુસલાકુસલં ઉપ્પાદાદિત્તયમનુપ્પત્વા નિરુદ્ધં ભુત્વાપગતસઙ્ખાતં સેસસઙ્ખતઞ્ચ **ભૂતાપગતુપ્પન્નં** નામ. ''યાનિસ્સ તાનિ પુબ્બે કતાનિ કમ્માની''તિ એવમાદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) નયેન વુત્તં કમ્મં અતીતમ્પિ સમાનં અઞ્ઞં વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કત્વા ઠિતત્તા તથા કતોકાસઞ્ચ વિપાકં અનુપ્પન્નમ્પિ સમાનં એવં કતે ઓકાસે એકન્તેન ઉપ્પજ્જનતો **ઓકાસકતુપ્પન્નં** નામ. તાસુ તાસુ ભૂમીસુ અસમૂહતં અકુસલં **ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં** નામ.

એત્થ ચ ભૂમિયા ભૂમિલદ્ધસ્સ ચ નાનત્તં વેદિતબ્બં – **ભૂમી**તિ હિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા તેભૂમકા પઞ્ચક્ખન્ધા. ભૂમિલદ્ધં નામ તેસુ ખન્ધેસુ ઉપ્પત્તિરહં કિલેસજાતં. તેન હિ સા ભૂમિલદ્ધા નામ હોતીતિ તસ્મા ભૂમિલદ્ધન્તિ વુચ્ચતિ. સા ચ ખો ન આરમ્મણવસેન. આરમ્મણવસેન હિ સબ્બેપિ અતીતાનાગતે પરિઞ્ઞાતેપિ ચ ખીણાસવાનં ખન્ધે આરબ્ભ કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ. યદિ ચ તં ભૂમિલદ્ધં નામ સિયા, તસ્સ અપ્પહેય્યતો ન કોચિ

ભવમૂલં પજહેય્ય. વત્થુવસેન પન ભૂમિલદ્ધં વેદિતબ્બં. યત્થ યત્થ હિ વિપસ્સનાય અપરિઞ્ઞાતા ખન્ધા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થ ઉપ્પાદતો પભુતિ તેસુ વટ્ટમૂલં કિલેસજાતં અનુસેતિ. તં અપ્પહીનટ્ઠેન ભૂમિલદ્ધન્તિ વેદિતબ્બં.

તત્થ ચ યસ્સ યેસુ ખન્ધેસુ અપ્પહીનટ્ઠેન અનુસયિતા કિલેસા, તસ્સ તે એવ ખન્ધા તેસં કિલેસાનં વત્થુ, ન અઞ્ઞેસં સન્તકા ખન્ધા. અતીતક્ખન્ધેસુ ચ અપ્પહીનાનુસયિતાનં કિલેસાનં અતીતક્ખન્ધાવ વત્થુ, ન ઇતરે. એસ નયો અનાગતાદીસુ. તથા કામાવચરક્ખન્ધેસુ અપ્પહીનાનુસયિતાનં કિલેસાનં કામાવચરક્ખન્ધા એવ વત્થુ, ન ઇતરે. એસ નયો રૂપારૂપાવચરેસુ. સોતાપન્નાદીસુ પન યસ્સ યસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ ખન્ધેસુ તં તં વટ્ટમૂલં કિલેસજાતં તેન તેન મગ્ગેન પહીનં, તસ્સ તસ્સ તે તે ખન્ધા પહીનાનં તેસં તેસં વટ્ટમૂલકાનં કિલેસાનં અવત્થુતો ભૂમીતિ સઙ્ખં ન લભન્તિ. પુથુજ્જનસ્સ સબ્બસો વટ્ટમૂલકિલેસાનં અપ્પહીનત્તા યંકિઞ્ચિ કરિયમાનં કમ્મં કુસલમકુસલં વા હોતિ, ઇચ્ચસ્સ કમ્મકિલેસપચ્ચયાવ વટ્ટં વટ્ટતિ, તસ્સ તસ્સેવ તં વટ્ટમૂલં રૂપક્ખન્ધેયેવ, ન વેદનાદીસુ. વિઞ્ઞાણક્ખન્ધેયેવ વા, ન રૂપક્ખન્ધાદીસૂતિ ન વત્તબ્બં. કસ્મા? અવિસેસેન પઞ્ચસુપિ ખન્ધેસુ અનુસયિતત્તા. કથં? પથવીરસાદિ વિય રુક્ખે. યથા હિ મહારુક્ખે પથવીતલં અધિટ્ઠાય પથવીરસઞ્ચ આપોરસઞ્ચ નિસ્સાય તપ્પચ્ચયા મૂલખન્ધસાખાપસાખાપલ્લવપલાસપુપ્ફફલેહિ વડ્ઢિત્વા નભં પૂરેત્વા યાવ કપ્પાવસાના બીજપરમ્પરાય રુક્ખપવેણિં સન્તાનયમાને ઠિતે તં પથવીરસાદિમૂલેયેવ, ન ખન્ધાદીસુ. ફલેયેવ વા, ન મૂલાદીસૂતિ ન વત્તબ્બં. કસ્મા? અવિસેસેન સબ્બેસુ મૂલાદીસુ અનુગતત્તાતિ. યથા પન તસ્સેવ રુક્ખસ્સ પુપ્ફફલાદીસુ નિબ્બિન્નો કોચિ પુરિસો ચતૂસુ દિસાસુ મણ્ડૂકકણ્ટકં નામ વિસકણ્ટકં આકોટેય્ય, અથ સો રુક્ખો તેન વિસસમ્ફસ્સેન ફુટ્ઠો પથવીરસઆપોરસાનં પરિયાદિન્નત્તા અપ્પસવધમ્મતં આગમ્મ પુન સન્તાનં નિબ્બત્તેતું ન સક્કુણેય્ય, એવમેવ ખન્ધપ્પવત્તિયં નિબ્બિન્નો કુલપુત્તો તસ્સ પુરિસસ્સ ચતૂસુ દિસાસુ રુક્ખે વિસયોજનં વિય અત્તનો સન્તાને ચતુમગ્ગભાવનં આરભતિ. અથસ્સ સો ખન્ધસન્તાનો તેન ચતુમગ્ગવિસસમ્ફસ્સેન સબ્બસો વટ્ટમૂલકિલેસાનં પરિયાદિન્નત્તા કિરિયસભાવમત્તં ઉપગતકાયકમ્માદિસબ્બકમ્મપ્પભેદો હુત્વા આયતિં પુનબ્ભવાનભિનિબ્બત્તનધમ્મતં આગમ્મ ભવન્તરસન્તાનં નિબ્બત્તેતું ન સક્કોતિ, કેવલં ચરિમવિઞ્ઞાણનિરોધેન નિરિન્ધનો વિય જાતવેદો અનુપાદાનો પરિનિબ્બાયતિ. એવં ભૂમિયા ભૂમિલદ્ધસ્સ ચ નાનત્તં વેદિતબ્બં.

અપરમ્પિ ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં સમુદાચારુપ્પન્નં આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્નં અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં અસમૂહતુપ્પન્નન્તિ. તત્થ વત્તમાનુપ્પન્નમેવ **સમુદાચારુપ્પન્નં**. ચક્ખાદીનં પન આપાથગતે આરમ્મણે પુબ્બભાગે અનુપ્પજ્જમાનમ્પિ કિલેસજાતં આરમ્મણસ્સ અધિગ્ગહિતત્તા એવ અપરભાગે એકન્તેન ઉપ્પત્તિતો **આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્ન**ન્તિ વુચ્ચતિ. સમથવિપસ્સનાનં અઞ્ઞતરવસેન અવિક્ખમ્ભિતં કિલેસજાતં ચિત્તસન્તતિમનારૂળ્હમ્પિ ઉપ્પત્તિનિવારકસ્સ હેતુનો અભાવા **અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં** નામ. સમથવિપસ્સનાવસેન પન વિક્ખમ્ભિતમ્પિ અરિયમગ્ગેન અસમૂહતત્તા ઉપ્પત્તિધમ્મતં અનતીતત્તા **અસમૂહતુપ્પન્ન**ન્તિ વુચ્ચતિ. તિવિધમ્પિ ચેતં આરમ્મણાધિગ્ગહિતાવિક્ખમ્ભિતાસમૂહતુપ્પન્નં ભૂમિલદ્ધેનેવ સઙ્ગહં ગચ્છતીતિ વેદિતબ્બં.

ઇચ્ચેતસ્મિં વુત્તપ્પભેદે ઉપ્પન્ને યદેતં વત્તમાનભૂતાપગતોકાસકતસમુદાચારસઙ્ખાતં ઉપ્પન્નં, તં અમગ્ગવજ્ઝત્તા કેનચિ મગ્ગઞાણેન પહાતબ્બં ન હોતિ. યં પનેતં ભૂમિલદ્ધારમ્મણાધિગ્ગહિતાવિક્ખમ્ભિતાસમૂહતસઙ્ખાતં ઉપ્પન્નં, તસ્સ તં ઉપ્પન્નભાવં નાસયમાનં યસ્મા તં તં લોકિયલોકુત્તરઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તં સબ્બમ્પિ પહાતબ્બં હોતીતિ. એવં યે મગ્ગો કિલેસે પજહતિ, તે સન્ધાય ''ઉપ્પન્નાન''ન્તિઆદિ વુત્તં.

અથ મગ્ગક્ખણે કથં અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ઉપ્પાદાય ભાવના હોતિ, કથઞ્ચ ઉપ્પન્નાનં ઠિતિયાતિ? મગ્ગપ્પવત્તિયા એવ. મગ્ગો હિ પવત્તમાનો પુબ્બે અનુપ્પન્નપુબ્બત્તા અનુપ્પન્નો નામ વુચ્ચતિ. અનાગતપુબ્બઞ્હિ ઠાનં આગન્ત્વા અનનુભૂતપુબ્બં વા આરમ્મણં અનુભવિત્વા વત્તારો ભવન્તિ ''અનાગતટ્ઠાનં આગતમ્હ, અનનુભૂતં આરમ્મણં અનુભવામા''તિ. યાવસ્સ પવત્તિ, અયમેવ ઠિતિ નામાતિ ઠિતિયા ભાવેતીતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. એવમેતસ્સ ભિક્ખુનો ઇદં લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે એકમેવ વીરિયં ''અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાયા''તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. અયં લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે સમ્મપ્પધાનકથા. એવમેત્થ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા સમ્મપ્પધાના નિદ્દિટ્ઠાતિ.

સમ્માસતિનિદ્દેસે **કાયે**તિ રૂપકાયે. રૂપકાયો હિ ઇધ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં કેસાદીનઞ્ચ ધમ્માનં સમૂહટ્ઠેન હત્થિકાયરથકાયાદયો વિય કાયોતિ અધિપ્પેતો. યથા ચ સમૂહટ્ઠેન, એવં કુચ્છિતાનં આયટ્ઠેન. કુચ્છિતાનઞ્હિ પરમજેગુચ્છાનં સો આયોતિપિ કાયો. **આયો**તિ ઉપ્પત્તિદેસો. તત્રાયં વચનત્થો – આયન્તિ તતોતિ આયો. કે આયન્તિ? કુચ્છિતા કેસાદયો. ઇતિ કુચ્છિતાનં આયોતિ કાયો.

**કાયાનુપસ્સી**તિ કાયં અનુપસ્સનસીલો, કાયં વા અનુપસ્સમાનો. **કાયે**તિ ચ વત્વાપિ પુન **કાયાનુપસ્સી**તિ દુતિયં કાયગ્ગહણં અસમ્મિસ્સતો વવત્થાનઘનવિનિબ્ભોગાદિદસ્સનત્થં કતન્તિ વેદિતબ્બં. તેન ન કાયે વેદનાનુપસ્સી ચિત્તધમ્માનુપસ્સી વા, અથ ખો કાયાનુપસ્સીયેવાતિ કાયસઙ્ખાતે વત્થુસ્મિં કાયાનુપસ્સનાકારસ્સેવ દસ્સનેન અસમ્મિસ્સતો વવત્થાનં દસ્સિતં હોતિ. તથા ન કાયે અઙ્ગપચ્ચઙ્ગવિનિમુત્તએકધમ્માનુપસ્સી, નાપિ કેસલોમાદિવિનિમુત્તઇત્થિપુરિસાનુપસ્સી. યોપિ ચેત્થ કેસલોમાદિકો ભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતો કાયો, તત્થાપિ ન ભૂતુપાદાયવિનિમુત્તએકધમ્માનુપસ્સી, અથ ખો રથસમ્ભારાનુપસ્સકો વિય અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમૂહાનુપસ્સી, નગરાવયવાનુપસ્સકો વિય કેસલોમાદિસમૂહાનુપસ્સી, કદલિક્ખન્ધપત્તવટ્ટિવિનિભુજ્જકો વિય રિત્તમુટ્ઠિવિનિવેઠકો વિય ચ ભૂતુપાદાયસમૂહાનુપસ્સીયેવાતિ સમૂહવસેનેવ કાયસઙ્ખાતસ્સ વત્થુનો નાનપ્પકારતો દસ્સનેન ઘનવિનિબ્ભોગો દસ્સિતો હોતિ. ન હેત્થ યથાવુત્તસમૂહવિનિમુત્તો કાયો વા ઇત્થી વા પુરિસો વા અઞ્ઞો વા કોચિ ધમ્મો દિસ્સતિ, યથાવુત્તધમ્મસમૂહમત્તેયેવ પન તથા તથા સત્તા મિચ્છાભિનિવેસં કરોન્તિ. તેનાહુ પોરાણા –

''યં પસ્સતિ ન તં દિટ્ઠં, યં દિટ્ઠં તં ન પસ્સતિ;
અપસ્સં બજ્ઝતે મૂળ્હો, બજ્ઝમાનો ન મુચ્ચતી''તિ.

ઘનવિનિબ્ભોગાદિદસ્સનત્થન્તિ વુત્તં. આદિસદ્દેન ચેત્થ અયમ્પિ અત્થો વેદિતબ્બો – અયઞ્હિ એતસ્મિં કાયે કાયાનુપસ્સીયેવ, ન અઞ્ઞધમ્માનુપસ્સી. કિં વુત્તં હોતિ? યથા અનુદકભૂતાયપિ મરીચિયા ઉદકાનુપસ્સિનો હોન્તિ, ન એવં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાસુભભૂતેયેવ ઇમસ્મિં કાયે નિચ્ચસુખત્તસુભભાવાનુપસ્સી, અથ ખો કાયાનુપસ્સી

અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાસુભાકારસમૂહાનુપસ્સીયેવાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા ય્વાયં મહાસતિપટ્ઠાને ''ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ અરઞ્ઞગતો વા રુક્ખમૂલગતો વા...પે॰... સો સતોવ અસ્સસતી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૪; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૭) નયેન અસ્સાસપસ્સાસાદિ ચુણ્ણકજાતઅટ્ઠિકપરિયોસાનો કાયો વુત્તો, યો ચ પરતો સતિપટ્ઠાનકથાયં ''ઇધેકચ્ચો પથવીકાયં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, આપોકાયં, તેજોકાયં, વાયોકાયં, કેસકાયં, લોમકાયં, છવિકાયં, ચમ્મકાયં, મંસકાયં, રુહિરકાયં, ન્હારુકાયં, અટ્ઠિકાયં, અટ્ઠિમિઞ્જકાય''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) કાયો વુત્તો, તસ્સ સબ્બસ્સ ઇમસ્મિંયેવ કાયે અનુપસ્સનતો કાયે કાયાનુપસ્સીતિ એવમ્પિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

અથ વા કાયે અહન્તિ વા મમન્તિ વા એવં ગહેતબ્બસ્સ કસ્સચિ અનનુપસ્સનતો તસ્સ તસ્સેવ પન કેસલોમાદિકસ્સ નાનાધમ્મસમૂહસ્સ અનુપસ્સનતો કાયે કેસાદિધમ્મસમૂહસઙ્ખાતકાયાનુપસ્સીતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો. અપિચ ‘‘ઇમસ્મિં કાયે અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો’’તિઆદિના અનુક્કમેન પરતો આગતનયસ્સ સબ્બસ્સેવ અનિચ્ચલક્ખણાદિનો આકારસમૂહસઙ્ખાતસ્સ કાયસ્સ અનુપસ્સનતોપિ કાયે કાયાનુપસ્સીતિ એવમ્પિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. અયં પન ચતુસતિપટ્ઠાનસાધારણો અત્થો.

**કાયે કાયાનુપસ્સી**તિ અસ્સાસપસ્સાસકાયાદિકે બહુધા વુત્તે કાયે એકેકકાયાનુપસ્સી. **વિહરતી**તિ ચતૂસુ ઇરિયાપથવિહારેસુ અઞ્ઞતરવિહારસમાયોગપરિદીપનમેતં, એકં ઇરિયાપથબાધનં અઞ્ઞેન ઇરિયાપથેન વિચ્છિન્દિત્વા અપતમાનં અત્તાનં હરતિ પવત્તેતીતિ અત્થો. **આતાપી**તિ કાયપરિગ્ગાહકવીરિયસમાયોગપરિદીપનમેતં. સો હિ યસ્મા તસ્મિં સમયે યં તં વીરિયં તીસુ ભવેસુ કિલેસાનં આતાપનતો આતાપોતિ વુચ્ચતિ, તેન સમન્નાગતો હોતિ , તસ્મા ‘‘આતાપી’’તિ વુચ્ચતિ. **સમ્પજાનો**તિ કાયપરિગ્ગાહકેન સમ્પજઞ્ઞસઙ્ખાતેન ઞાણેન સમન્નાગતો. **સતિમા**તિ કાયપરિગ્ગાહિકાય સતિયા સમન્નાગતો. અયં પન યસ્મા સતિયા આરમ્મણં પરિગ્ગહેત્વા પઞ્ઞાય અનુપસ્સતિ . ન હિ સતિવિરહિતસ્સ અનુપસ્સના નામ અત્થિ. તેનેવાહ – ‘‘સતિઞ્ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪). તસ્મા એત્થ ‘‘કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતી’’તિ એત્તાવતા કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનકમ્મટ્ઠાનં વુત્તં હોતિ. અથ વા યસ્મા અનાતાપિનો અન્તોસઙ્ખેપો અન્તરાયકરો હોતિ, અસમ્પજાનો ઉપાયપરિગ્ગહે અનુપાયપરિવજ્જને ચ સમ્મુય્હતિ, મુટ્ઠસ્સતિ ઉપાયાપરિચ્ચાગે અનુપાયાપરિગ્ગહે ચ અસમત્થો હોતિ, તેનસ્સ તં કમ્મટ્ઠાનં ન સમ્પજ્જતિ, તસ્મા યેસં ધમ્માનં આનુભાવેન તં સમ્પજ્જતિ, તેસં દસ્સનત્થં ‘‘આતાપી સમ્પજાનો સતિમા’’તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇતિ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં સમ્પયોગઙ્ગઞ્ચ દસ્સેત્વા ઇદાનિ પહાનઙ્ગં દસ્સેતું **વિનેય્ય લોકે અભિજ્ઝાદોમનસ્સ**ન્તિ વુત્તં. તત્થ **વિનેય્યા**તિ તદઙ્ગવિનયેન વા વિક્ખમ્ભનવિનયેન વા વિનયિત્વા. **લોકે**તિ ય્વાયં કાયો પુબ્બે પરિગ્ગહિતો, સ્વેવ ઇધ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો નામ. તસ્મિં લોકે અભિજ્ઝં દોમનસ્સઞ્ચ પજહિત્વાતિ અત્થો. યસ્મા પનસ્સ ન કાયમત્તેયેવ અભિજ્ઝાદોમનસ્સં પહીયતિ, વેદનાદીસુપિ પહીયતિયેવ, તસ્મા ‘‘પઞ્ચપિ ઉપાદાનક્ખન્ધા લોકો’’તિ (વિભ॰ ૩૬૨) વિભઙ્ગે વુત્તં. લોકસઙ્ખાતત્તાયેવ તેસં ધમ્માનં અત્થુદ્ધારવસેનેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યં પનાહ – ‘‘તત્થ કતમો લોકો (વિભ॰ ૫૩૮), સ્વેવ કાયો લોકો’’તિ અયમેવેત્થ અત્થો. અભિજ્ઝાદોમનસ્સન્તિ ચ સમાસેત્વા વુત્તં. સંયુત્તઙ્ગુત્તરપાઠન્તરેસુ પન વિસું કત્વા પઠન્તિ. સા પન અભિજ્ઝાયન્તિ પત્થયન્તિ એતાય, સયં વા અભિજ્ઝાયતિ, અભિજ્ઝાયનમત્તમેવ વા એસાતિ અભિજ્ઝા. યસ્મા પનેત્થ અભિજ્ઝાગહણેન કામચ્છન્દો, દોમનસ્સગહણેન બ્યાપાદો સઙ્ગહં ગચ્છતિ, તસ્મા નીવરણપરિયાપન્નબલવધમ્મદ્વયદસ્સનેન નીવરણપ્પહાનં વુત્તં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

વિસેસેન પનેત્થ અભિજ્ઝાવિનયેન કાયસમ્પત્તિમૂલકસ્સ અનુરોધસ્સ, દોમનસ્સવિનયેન કાયવિપત્તિમૂલકસ્સ વિરોધસ્સ, અભિજ્ઝાવિનયેન ચ કાયે અભિરતિયા, દોમનસ્સવિનયેન કાયભાવનાય અનભિરતિયા, અભિજ્ઝાવિનયેન કાયે અભૂતાનં સુભસુખભાવાદીનં પક્ખેપસ્સ, દોમનસ્સવિનયેન કાયે ભૂતાનં અસુભાસુખભાવાદીનં અપનયનસ્સ પહાનં વુત્તં. તેન યોગાવચરસ્સ યોગાનુભાવો યોગસમત્થતા ચ દીપિતા હોતિ. યોગાનુભાવો હિ એસ, યદયં અનુરોધવિરોધવિપ્પમુત્તો અરતિરતિસહો અભૂતપક્ખેપભૂતાપનયનવિરહિતો ચ હોતિ. અનુરોધવિરોધવિપ્પમુત્તો ચેસ અરતિરતિસહો અભૂતં અપક્ખિપન્તો ભૂતઞ્ચ અનપનેન્તો યોગસમત્થો હોતીતિ.

અપરો નયો – ''કાયે કાયાનુપસ્સી''તિ એત્થ અનુપસ્સનાય કમ્મટ્ઠાનં વુત્તં. ''વિહરતી''તિ એત્થ વુત્તવિહારેન કમ્મટ્ઠાનિકસ્સ કાયપરિહરણં. ''આતાપી''તિઆદીસુ આતાપેન સમ્મપ્પધાનં, સતિસમ્પજઞ્ઞેન સબ્બત્થકકમ્મટ્ઠાનં, કમ્મટ્ઠાનપરિહરણૂપાયો વા. સતિયા વા કાયાનુપસ્સનાવસેન પટિલદ્ધસમથો, સમ્પજઞ્ઞેન વિપસ્સના, અભિજ્ઝાદોમનસ્સવિનયેન ભાવનાફલં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સી**તિઆદીસુ ચ વેદનાદીનં પુન વચને પયોજનં કાયાનુપસ્સનાયં વુત્તનયેનેવ યથાયોગં યોજેત્વા વેદિતબ્બં. અયં પન અસાધારણત્થો – સુખાદીસુ અનેકપ્પભેદાસુ વેદનાસુ વિસું વિસું અનિચ્ચાદિતો એકેકવેદનાનુપસ્સીતિ, સરાગાદિકે સોળસપ્પભેદે ચિત્તે વિસું વિસું અનિચ્ચાદિતો એકેકચિત્તાનુપસ્સીતિ, કાયવેદનાચિત્તાનિ ઠપેત્વા સેસતેભૂમકધમ્મેસુ વિસું વિસું અનિચ્ચાદિતો એકેકધમ્માનુપસ્સીતિ, સતિપટ્ઠાનસુત્તન્તે (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૫) વુત્તનયેન નીવરણાદિધમ્માનુપસ્સીતિ વા. એત્થ ચ ''કાયે''તિ એકવચનં સરીરસ્સ એકત્તા, ''ચિત્તે''તિ એકવચનં ચિત્તસ્સ સભાવભેદાભાવતો જાતિગ્ગહણેન કતન્તિ વેદિતબ્બં. યથા ચ વેદનાદયો અનુપસ્સિતબ્બા, તથા અનુપસ્સન્તો વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સી, ચિત્તે ચિત્તાનુપસ્સી, ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સીતિ વેદિતબ્બો. કથં તાવ વેદના અનુપસ્સિતબ્બા? સુખા તાવ વેદના દુક્ખતો, દુક્ખા વેદના સલ્લતો, અદુક્ખમસુખા વેદના અનિચ્ચતો અનુપસ્સિતબ્બા. યથાહ –

''યો સુખં દુક્ખતો અદ્દ, દુક્ખમદ્દક્ખિ સલ્લતો;
અદુક્ખમસુખં સન્તં, અદ્દક્ખિ નં અનિચ્ચતો;
સ વે સમ્મદ્દસો ભિક્ખુ, પરિજાનાતિ વેદના''તિ. (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૩);

સબ્બા એવ ચેતા દુક્ખતોપિ અનુપસ્સિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ''યંકિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખસ્મિન્તિ વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૯). સુખદુક્ખતોપિ ચ અનુપસ્સિતબ્બા. યથાહ – ''સુખા વેદના ઠિતિસુખા વિપરિણામદુક્ખા. દુક્ખા વેદના ઠિતિદુક્ખા વિપરિણામસુખા. અદુક્ખમસુખા વેદના ઞાણસુખા અઞ્ઞાણદુક્ખા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫). અપિચ અનિચ્ચાદિસત્તઅનુપસ્સનાવસેનાપિ અનુપસ્સિતબ્બા.

ચિત્તધમ્મેસુપિ ચિત્તં તાવ આરમ્મણાધિપતિસહજાતભૂમિકમ્મવિપાકકિરિયાદિનાનત્તભેદાનં અનિચ્ચાદિસત્તઅનુપસ્સનાનં સરાગાદિસોળસભેદાનઞ્ચ વસેન અનુપસ્સિતબ્બં, ધમ્મા સલક્ખણસામઞ્ઞલક્ખણાનં સુઞ્ઞતાધમ્મસ્સ અનિચ્ચાદિસત્તઅનુપસ્સનાનં સન્તાસન્તાદીનઞ્ચ વસેન અનુપસ્સિતબ્બા. કામઞ્ચેત્થ યસ્સ કાયસઙ્ખાતે લોકે અભિજ્ઝાદોમનસ્સં પહીનં, તસ્સ વેદનાદિલોકેસુપિ તં પહીનમેવ, નાનાપુગ્ગલવસેન પન નાનાક્ખણિકસતિપટ્ઠાનભાવનાવસેન ચ સબ્બત્થ વુત્તં. યતો વા એકત્થ પહીનં, સેસેસુપિ પહીનં હોતિ. તેનેવસ્સ તત્થ પહાનદસ્સનત્થમ્પિ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇતિ ઇમે ચત્તારો સતિપટ્ઠાના પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન કાયં પરિગ્ગણ્હાતિ, અઞ્ઞેન વેદનં, અઞ્ઞેન ચિત્તં, અઞ્ઞેન ધમ્મે પરિગ્ગણ્હાતિ. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભન્તિ. આદિતો હિ કાયં પરિગ્ગણ્હિત્વા આગતસ્સ વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ કાયાનુપસ્સના નામ, તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો કાયાનુપસ્સી નામ. વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા અરિયમગ્ગં પત્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ કાયાનુપસ્સના નામ, તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો કાયાનુપસ્સી નામ. વેદનં પરિગ્ગણ્હિત્વા ચિત્તં

પરિગ્ગણ્હિત્વા ધમ્મે પરિગ્ગણ્હિત્વા આગતસ્સ વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ ધમ્માનુપસ્સના નામ, તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો ધમ્માનુપસ્સી નામ. વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા અરિયમગ્ગં પત્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ ધમ્માનુપસ્સના નામ, તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો ધમ્માનુપસ્સી નામ. એવં તાવ દેસના પુગ્ગલે તિટ્ઠતિ. કાયે પન ''સુભ''ન્તિ વિપલ્લાસપ્પહાના કાયપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ કાયાનુપસ્સના નામ. વેદનાય ''સુખા''તિ વિપલ્લાસપ્પહાના વેદનાપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ વેદનાનુપસ્સના નામ. ચિત્તે ''નિચ્ચ''ન્તિ વિપલ્લાસપ્પહાના ચિત્તપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ ચિત્તાનુપસ્સના નામ. ધમ્મેસુ ''અત્તા''તિ વિપલ્લાસપ્પહાના ધમ્મપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ ધમ્માનુપસ્સના નામ. ઇતિ એકાવ મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ ચતુકિચ્ચસાધકત્તેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. તેન વુત્તં ''લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભન્તી''તિ.

સમ્માસમાધિનિદ્દેસે **વિવિચ્ચેવ કામેહી**તિ કામેહિ વિવિચ્ચિત્વા વિના હુત્વા અપક્કમિત્વા. યો પનાયમેત્થ એવકારો, સો નિયમત્થોતિ વેદિતબ્બો. યસ્મા ચ નિયમત્થો, તસ્મા પઠમજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણસમયે અવિજ્જમાનાનમ્પિ કામાનં તસ્સ પઠમજ્ઝાનસ્સ પટિપક્ખભાવં કામપરિચ્ચાગેનેવ ચસ્સ અધિગમં દીપેતિ. કથં? ''વિવિચ્ચેવ કામેહી''તિ એવઞ્હિ નિયમે કયિરમાને ઇદં પઞ્ઞાયતિ – નૂનિમસ્સ ઝાનસ્સ કામા પટિપક્ખભૂતા, યેસુ સતિ ઇદં ન પવત્તતિ, અન્ધકારે સતિ પદીપોભાસો વિય, તેસં પરિચ્ચાગેનેવ ચસ્સ અધિગમો હોતિ ઓરિમતીરપરિચ્ચાગેન પારિમતીરસ્સ વિય. તસ્મા નિયમં કરોતીતિ.

તત્થ સિયા, કસ્મા પનેસ પુબ્બપદેયેવ વુત્તો, ન ઉત્તરપદે, કિં અકુસલેહિ ધમ્મેહિ અવિવિચ્ચાપિ ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરેય્યાતિ? ન ખો પનેતં એવં દટ્ઠબ્બં. તંનિસ્સરણતો હિ પુબ્બપદે એસ વુત્તો. કામધાતુસમતિક્કમનતો હિ કામરાગપટિપક્ખતો ચ ઇદં ઝાનં કામાનમેવ નિસ્સરણં. યથાહ – ''કામાનમેતં નિસ્સરણં યદિદં નેક્ખમ્મ''ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૭૨). ઉત્તરપદેપિ પન યથા ''ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો, ઇધ દુતિયો સમણો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧) એત્થ એવકારો આનેત્વા વુચ્ચતિ, એવં વત્તબ્બો. ન હિ સક્કા ઇતો અઞ્ઞેહિપિ નીવરણસઙ્ખાતેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ અવિવિચ્ચ ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતું. તસ્મા ''વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચેવ અકુસલેહિ ધમ્મેહી''તિ એવં પદદ્વયેપિ એસ દટ્ઠબ્બો. પદદ્વયેપિ ચ કિઞ્ચાપિ વિવિચ્ચાતિ ઇમિના સાધારણવચનેન તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિવેકા ચિત્તકાયઉપધિવિવેકા ચ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, તથાપિ પુબ્બભાગે કાયવિવેકચિત્તવિવેકવિક્ખમ્ભનવિવેકા દટ્ઠબ્બા, લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે કાયવિવેકચિત્તવિવેકસમુચ્છેદવિવેકપટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકનિસ્સરણવિવેકા.

કામેહીતિ ઇમિના પન પદેન યે ચ મહાનિદ્દેસે ''કતમે વત્થુકામા મનાપિકા રૂપા''તિઆદિના (મહાનિ॰ ૧) નયેન વત્થુકામા વુત્તા, યે ચ તત્થેવ વિભઙ્ગે ચ ''છન્દો કામો, રાગો કામો, છન્દરાગો કામો, સઙ્કપ્પો કામો, રાગો કામો, સઙ્કપ્પરાગો કામો''તિ (મહાનિ॰ ૧; વિભ॰ ૫૬૪) એવં કિલેસકામા વુત્તા, તે સબ્બેપિ સઙ્ગહિતા ઇચ્ચેવ દટ્ઠબ્બા. એવઞ્હિ સતિ વિવિચ્ચેવ કામેહીતિ વત્થુકામેહિપિ વિવિચ્ચેવાતિ અત્થો યુજ્જતિ. તેન કાયવિવેકો વુત્તો હોતિ.

**વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહી**તિ કિલેસકામેહિ સબ્બાકુસલેહિ વા વિવિચ્ચાતિ અત્થો યુજ્જતિ. તેન ચિત્તવિવેકો વુત્તો હોતિ. પુરિમેન ચેત્થ વત્થુકામેહિ વિવેકવચનતો એવ કામસુખપરિચ્ચાગો, દુતિયેન કિલેસકામેહિ વિવેકવચનતો નેક્ખમ્મસુખપરિગ્ગહો વિભાવિતો હોતિ. એવં વત્થુકામકિલેસકામવિવેકવચનતોયેવ ચ એતેસં

પઠમેન સંકિલેસવત્થુપ્પહાનં, દુતિયેન સંકિલેસપ્પહાનં. પઠમેન લોલભાવસ્સ હેતુપરિચ્ચાગો, દુતિયેન બાલભાવસ્સ. પઠમેન ચ પયોગસુદ્ધિ, દુતિયેન આસયપોસનં વિભાવિતં હોતીતિ વિઞ્ઞાતબ્બં. એસ તાવ નયો કામેહીતિ એત્થ વુત્તકામેસુ વત્થુકામપક્ખે.

કિલેસકામપક્ખે પન છન્દોતિ ચ રાગોતિ ચ એવમાદીહિ અનેકભેદો કામચ્છન્દોવ કામોતિ અધિપ્પેતો. સો ચ અકુસલપરિયાપન્નોપિ સમાનો ''તત્થ કતમે કામા, છન્દો કામો''તિઆદિના (વિભ॰ ૫૬૪) નયેન વિભઙ્ગે ઉપરિ ઝાનઙ્ગપટિપક્ખતો વિસું વુત્તો, કિલેસકામત્તા વા પુરિમપદે વુત્તો, અકુસલપરિયાપન્નત્તા દુતિયપદે. અનેકભેદતો ચસ્સ કામતોતિ અવત્વા કામેહીતિ વુત્તં. અઞ્ઞેસમ્પિ ચ ધમ્માનં અકુસલભાવે વિજ્જમાને ''તત્થ કતમે અકુસલા ધમ્મા, કામચ્છન્દો''તિઆદિના (વિભ॰ ૫૬૪) નયેન **વિભઙ્ગે** ઉપરિ ઝાનઙ્ગપચ્ચનીકપટિપક્ખભાવદસ્સનતો નીવરણાનેવ વુત્તાનિ. નીવરણાનિ હિ ઝાનઙ્ગપચ્ચનીકાનિ, તેસં ઝાનઙ્ગાનેવ પટિપક્ખાનિ વિદ્ધંસકાનિ વિનાસકાનીતિ વુત્તં હોતિ. તથા હિ ''સમાધિ કામચ્છન્દસ્સ પટિપક્ખો, પીતિ બ્યાપાદસ્સ, વિતક્કો થિનમિદ્ધસ્સ, સુખં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ, વિચારો વિચિકિચ્છાયા''તિ પેટકે વુત્તં.

એવમેત્થ ''વિવિચ્ચેવ કામેહી''તિ ઇમિના કામચ્છન્દસ્સ વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો હોતિ. ''વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહી''તિ ઇમિના પઞ્ચન્નમ્પિ નીવરણાનં. અગહિતગ્ગહણેન પન પઠમેન કામચ્છન્દસ્સ, દુતિયેન સેસનીવરણાનં. તથા પઠમેન તીસુ અકુસલમૂલેસુ પઞ્ચકામગુણભેદવિસયસ્સ લોભસ્સ, દુતિયેન આઘાતવત્થુભેદાદિવિસયાનં દોસમોહાનં. ઓઘાદીસુ વા ધમ્મેસુ પઠમેન કામોઘકામયોગકામાસવકામુપાદાનઅભિજ્ઝાકાયગન્થ કામરાગસઞ્ઞોજનાનં, દુતિયેન અવસેસઓઘયોગાસવઉપાદાનગન્થસંયોજનાનં. પઠમેન તણ્હાય તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ, દુતિયેન અવિજ્જાય તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ. અપિચ પઠમેન લોભસમ્પયુત્તઅટ્ઠચિત્તુપ્પાદાનં, દુતિયેન સેસાનં ચતુન્નં અકુસલચિત્તુપ્પાદાનં વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો હોતીતિ વેદિતબ્બો.

એત્તાવતા ચ પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પહાનઙ્ગં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સમ્પયોગઙ્ગં દસ્સેતું **સવિતક્કં સવિચાર**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણો **વિતક્કો**. આરમ્મણાનુમજ્જનલક્ખણો **વિચારો**. સન્તેપિ ચ નેસં કત્થચિ અવિપ્પયોગે ઓળારિકટ્ઠેન પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન ચ ઘણ્ડાભિઘાતો વિય ચેતસો પઠમાભિનિપાતો વિતક્કો, સુખુમટ્ઠેન અનુમજ્જનસભાવેન ચ ઘણ્ડાનુરવો વિય અનુપ્પબન્ધો વિચારો. વિપ્ફારવા ચેત્થ વિતક્કો પઠમુપ્પત્તિકાલે પરિપ્ફન્દનભૂતો ચિત્તસ્સ, આકાસે ઉપ્પતિતુકામસ્સ પક્ખિનો પક્ખવિક્ખેપો વિય, પદુમાભિમુખપાતો વિય ચ ગન્ધાનુબન્ધચેતસો ભમરસ્સ. સન્તવુત્તિ વિચારો નાતિપરિપ્ફન્દનભૂતો ચિત્તસ્સ, આકાસે ઉપ્પતિતસ્સ પક્ખિનો પક્ખપ્પસારણં વિય, પરિબ્ભમનં વિય ચ પદુમાભિમુખપતિતસ્સ ભમરસ્સ પદુમસ્સ ઉપરિભાગે.

દુકનિપાતટ્ઠકથાયં પન ''આકાસે ગચ્છતો મહાસકુણસ્સ ઉભોહિ પક્ખેહિ વાતં ગહેત્વા પક્ખે સન્નિસીદાપેત્વા ગમનં વિય આરમ્મણે ચેતસો અભિનિરોપનભાવેન પવત્તો વિતક્કો, વાતગ્ગહણત્થં પક્ખે ફન્દાપયમાનસ્સ ગમનં વિય અનુમજ્જનભાવેન પવત્તો વિચારો''તિ વુત્તં. તં અનુપ્પબન્ધેન પવત્તિયં યુજ્જતિ. સો પન તેસં વિસેસો પઠમદુતિયજ્ઝાનેસુ પાકટો હોતિ. અપિચ મલગ્ગહિતં કંસભાજનં એકેન હત્થેન દળ્હં ગહેત્વા ઇતરેન હત્થેન ચુણ્ણતેલવાલણ્ડુપકેન પરિમજ્જન્તસ્સ દળ્હગ્ગહણહત્થો વિય વિતક્કો, પરિમજ્જનહત્થો વિય વિચારો. તથા કુમ્ભકારસ્સ દણ્ડપ્પહારેન ચક્કં ભમયિત્વા ભાજનં કરોન્તસ્સ ઉપ્પીળનહત્થો વિય વિતક્કો, ઇતો ચિતો ચ

સંસરણહત્થો વિય વિચારો. તથા મણ્ડલં કરોન્તસ્સ મજ્ઝે સન્નિરુજ્ઝિત્વા ઠિતકણ્ટકો વિય અભિનિરોપનો વિતક્કો, બહિ પરિબ્ભમનકણ્ટકો વિય અનુમજ્જનો વિચારો. ઇતિ ઇમિના ચ વિતક્કેન ઇમિના ચ વિચારેન સહ વત્તતિ રુક્ખો વિય પુપ્ફેન ફલેન ચાતિ ઇદં ઝાનં ''સવિતક્કં સવિચાર''ન્તિ વુચ્ચતિ.

**વિવેકજ**ન્તિ એત્થ વિવિત્તિ વિવેકો, નીવરણવિગમોતિ અત્થો. વિવિત્તોતિ વા વિવેકો, નીવરણવિવિત્તો ઝાનસમ્પયુત્તધમ્મરાસીતિ અત્થો. તસ્મા વિવેકા, તસ્મિં વા વિવેકે જાતન્તિ વિવેકજં. **પીતિસુખ**ન્તિ એત્થ પીણયતીતિ પીતિ, સા સમ્પિયાયનલક્ખણા. સા પનેસા ખુદ્દિકા પીતિ, ખણિકા પીતિ, ઓક્કન્તિકા પીતિ, ઉબ્બેગા પીતિ, ફરણા પીતીતિ પઞ્ચવિધા હોતિ.

તત્થ **ખુદ્દિકા પીતિ** સરીરે લોમહંસનમત્તમેવ કાતું સક્કોતિ. **ખણિકા પીતિ** ખણે ખણે વિજ્જુપ્પાદસદિસા હોતિ. **ઓક્કન્તિકા પીતિ** સમુદ્દતીરં વીચિ વિય કાયં ઓક્કમિત્વા ઓક્કમિત્વા ભિજ્જતિ. **ઉબ્બેગા પીતિ** બલવતી હોતિ કાયં ઉદ્ધગ્ગં કત્વા આકાસે લઙ્ઘાપનપ્પમાણપ્પત્તા. **ફરણા પીતિ** અતિબલવતી હોતિ. તાય હિ ઉપ્પન્નાય સકલસરીરં ધમિત્વા પૂરિતવત્થિ વિય મહતા ઉદકોઘેન પક્ખન્દપબ્બતકુચ્છિ વિય ચ અનુપરિફુટં હોતિ. સા પનેસા પઞ્ચવિધા પીતિ ગબ્ભં ગણ્હન્તી પરિપાકં ગચ્છન્તી દુવિધં પસ્સદ્ધિં પરિપૂરેતિ કાયપસ્સદ્ધિઞ્ચ ચિત્તપસ્સદ્ધિઞ્ચ. પસ્સદ્ધિ ગબ્ભં ગણ્હન્તી પરિપાકં ગચ્છન્તી દુવિધમ્પિ સુખં પરિપૂરેતિ કાયિકઞ્ચ ચેતસિકઞ્ચ. સુખં ગબ્ભં ગણ્હન્તં પરિપાકં ગચ્છન્તં તિવિધં સમાધિં પરિપૂરેતિ – ખણિકસમાધિં, ઉપચારસમાધિં, અપ્પનાસમાધિઞ્ચાતિ. તાસુ ચ યા અપ્પનાસમાધિસ્સ મૂલં હુત્વા વડ્ઢમાના સમાધિસમ્પયોગં ગતા ફરણા પીતિ, અયં ઇમસ્મિં અત્થે અધિપ્પેતા પીતીતિ.

ઇતરં પન સુખયતીતિ સુખં, યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં સુખિતં કરોતીતિ અત્થો. સુખનં વા સુખં, સુટ્ઠુ વા ખાદતિ, ખણતિ ચ કાયચિત્તાબાધન્તિ સુખં, સોમનસ્સવેદનાયેતં નામં. તં સાતલક્ખણં. સન્તેપિ ચ નેસં કત્થચિ અવિપ્પયોગે ઇટ્ઠારમ્મણપટિલાભતુટ્ઠિ પીતિ, પટિલદ્ધરસાનુભવનં સુખં. યત્થ પીતિ, તત્થ સુખં. યત્થ સુખં, તત્થ ન નિયમતો પીતિ. સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહિતા પીતિ, વેદનાક્ખન્ધસઙ્ગહિતં સુખં. કન્તારખિન્નસ્સ વનન્તુદકદસ્સનસવનેસુ વિય પીતિ, વનચ્છાયાપવેસનઉદકપરિભોગેસુ વિય સુખં. તસ્મિં તસ્મિં સમયે પાકટભાવતો ચેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઇતિ અયઞ્ચ પીતિ ઇદઞ્ચ સુખં અસ્સ ઝાનસ્સ, અસ્મિં વા ઝાને અત્થીતિ ઇદં ઝાનં ''પીતિસુખ''ન્તિ વુચ્ચતિ. અથ વા પીતિ ચ સુખઞ્ચ પીતિસુખં ધમ્મવિનયાદયો વિય. વિવેકજં પીતિસુખં અસ્સ ઝાનસ્સ, અસ્મિં વા ઝાને અત્થીતિ એવમ્પિ વિવેકજં પીતિસુખં. યથેવ હિ ઝાનં, એવં પીતિસુખમ્પેત્થ વિવેકજમેવ હોતિ. તઞ્ચસ્સ અત્થીતિ તસ્મા અલોપસમાસં કત્વા એકપદેનેવ ''વિવેકજંપીતિસુખ''ન્તિપિ વત્તું યુજ્જતિ.

**પઠમ**ન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા પઠમં, પઠમં ઉપ્પન્નન્તિપિ પઠમં. **ઝાન**ન્તિ દુવિધં ઝાનં આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનઞ્ચ લક્ખણૂપનિજ્ઝાનઞ્ચ. તત્થ અટ્ઠ સમાપત્તિયો પથવીકસિણાદિઆરમ્મણં ઉપનિજ્ઝાયન્તીતિ ''આરમ્મણૂપનિજ્ઝાન''ન્તિ સઙ્ખ્યં ગતા. વિપસ્સનામગ્ગફલાનિ પન લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં નામ. તત્થ વિપસ્સના અનિચ્ચાદિલક્ખણસ્સ ઉપનિજ્ઝાનતો લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં, વિપસ્સનાય કતકિચ્ચસ્સ મગ્ગેન ઇજ્ઝનતો મગ્ગો લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં, ફલં પન નિરોધસચ્ચં તથલક્ખણં ઉપનિજ્ઝાયતીતિ લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં. તેસુ ઇધ પુબ્બભાગે આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનં, લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં અધિપ્પેતં, તસ્મા આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનતો લક્ખણૂપનિજ્ઝાનતો પચ્ચનીકજ્ઝાપનતો ચ ''ઝાન''ન્તિ વેદિતબ્બં. **ઉપસમ્પજ્જા**તિ ઉપગન્ત્વા, પાપુણિત્વાતિ

વુત્તં હોતિ. ઉપસમ્પાદયિત્વા વા, નિપ્ફાદેત્વાતિ વુત્તં હોતિ. **વિહરતી**તિ તદનુરૂપેન ઇરિયાપથવિહારેન ઇરિયતિ, વુત્તપ્પકારઝાનસમઙ્ગી હુત્વા અત્તભાવસ્સ વુત્તિં અભિનિપ્ફાદેતિ.

**વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા**તિ એત્થ વિતક્કસ્સ ચ વિચારસ્સ ચાતિ ઇમેસં દ્વિન્નં વૂપસમા સમતિક્કમા, દુતિયજ્ઝાનક્ખણે અપાતુભાવાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ દુતિયજ્ઝાને સબ્બેપિ પઠમજ્ઝાનધમ્મા ન સન્તિ, અઞ્ઞેયેવ હિ પઠમજ્ઝાને ફસ્સાદયો, અઞ્ઞે ઇધાતિ. ઓળારિકસ્સ પન ઓળારિકસ્સ અઙ્ગસ્સ સમતિક્કમા પઠમજ્ઝાનતો પરેસં દુતિયજ્ઝાનાદીનં અધિગમો હોતીતિ દસ્સનત્થં ''વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા''તિ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં . **અજ્ઝત્ત**ન્તિ ઇધ નિયકજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં, તસ્મા અત્તનિ જાતં, અત્તસન્તાને નિબ્બત્તન્તિ અત્થો.

**સમ્પસાદન**ન્તિ સમ્પસાદનં વુચ્ચતિ સદ્ધા. સમ્પસાદનયોગતો ઝાનમ્પિ સમ્પસાદનં નીલવણ્ણયોગતો નીલવત્થં વિય. યસ્મા વા તં ઝાનં સમ્પસાદનસમન્નાગતત્તા વિતક્કવિચારક્ખોભવૂપસમનેન ચ ચેતો સમ્પસાદયતિ, તસ્માપિ સમ્પસાદનન્તિ વુત્તં. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થવિકપ્પે સમ્પસાદનં ચેતસોતિ એવં પદસમ્બન્ધો વેદિતબ્બો, પુરિમસ્મિં પન અત્થવિકપ્પે ચેતસોતિ એતં એકોદિભાવેન સદ્ધિં યોજેતબ્બં.

તત્રાયં અત્થયોજના – એકો ઉદેતીતિ **એકોદિ**, વિતક્કવિચારેહિ અનજ્ઝારૂળ્હત્તા અગ્ગો સેટ્ઠો હુત્વા ઉદેતીતિ અત્થો. સેટ્ઠોપિ હિ લોકે એકોતિ વુચ્ચતિ. વિતક્કવિચારવિરહિતો વા એકો અસહાયો હુત્વા ઇતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. અથ વા સમ્પયુત્તધમ્મે ઉદાયતીતિ ઉદિ, ઉટ્ઠપેતીતિ અત્થો. સેટ્ઠટ્ઠેન એકો ચ સો ઉદિ ચાતિ એકોદિ. સમાધિસ્સેતં અધિવચનં. ઇતિ ઇમં એકોદિં ભાવેતિ વડ્ઢેતીતિ ઇદં દુતિયં ઝાનં **એકોદિભાવં**. સો પનાયં એકોદિ યસ્મા ચેતસો, ન સત્તસ્સ ન જીવસ્સ. તસ્મા એતં ''ચેતસો એકોદિભાવ''ન્તિ વુત્તં.

નનુ ચાયં સદ્ધા પઠમજ્ઝાનેપિ અત્થિ, અયઞ્ચ એકોદિનામકો સમાધિ. અથ કસ્મા ઇદમેવ ''સમ્પસાદનં ચેતસો એકોદિભાવ''ન્તિ ચ વુત્તન્તિ? વુચ્ચતે – અદુઞ્હિ પઠમજ્ઝાનં વિતક્કવિચારક્ખોભેન વીચિતરઙ્ગસમાકુલમિવ જલં ન સુપ્પસન્નં હોતિ, તસ્મા સતિયાપિ સદ્ધાય ''સમ્પસાદન''ન્તિ ન વુત્તં. ન સુપ્પસન્નત્તાયેવ ચેત્થ સમાધિપિ ન સુટ્ઠુ પાકટો. તસ્મા ''એકોદિભાવ''ન્તિપિ ન વુત્તં. ઇમસ્મિં પન ઝાને વિતક્કવિચારપલિબોધાભાવેન લદ્ધોકાસા બલવતી સદ્ધા, બલવસદ્ધાસહાયપટિલાભેનેવ ચ સમાધિપિ પાકટો, તસ્મા ઇદમેવ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**અવિતક્કં અવિચાર**ન્તિ ભાવનાય પહીનત્તા એતસ્મિં, એતસ્સ વા વિતક્કો નત્થીતિ અવિતક્કં. ઇમિનાવ નયેન અવિચારં. એત્થાહ – ''નનુ ચ 'વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા'તિ ઇમિનાપિ અયમત્થો સિદ્ધો. અથ કસ્મા પુન વુત્તં 'અવિતક્કં અવિચાર'ન્તિ''? વુચ્ચતે – એવમેતં, સિદ્ધોવાયમત્થો, ન પનેતં તદત્થદીપકં, નનુ અવોચુમ્હ ''ઓળારિકસ્સ પન ઓળારિકસ્સ અઙ્ગસ્સ સમતિક્કમા પઠમજ્ઝાનતો પરેસં દુતિયજ્ઝાનાદીનં સમધિગમો હોતીતિ દસ્સનત્થં વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ એવં વુત્ત''ન્તિ.

અપિચ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા ઇદં સમ્પસાદનં, ન કિલેસકાલુસ્સિયસ્સ. વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમા એકોદિભાવં, ન ઉપચારજ્ઝાનમિવ નીવરણપ્પહાના, ન પઠમજ્ઝાનમિવ ચ અઙ્ગપાતુભાવાતિ એવં સમ્પસાદનએકોદિભાવાનં હેતુપરિદીપકમિદં વચનં. તથા વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા ઇદં અવિતક્કઅવિચારં, ન તતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ વિય ચ અભાવાતિ એવં અવિતક્કઅવિચારભાવસ્સ

હેતુપરિદીપકઞ્ચ. ન વિતક્કવિચારાભાવમત્તપરિદીપકં, વિતક્કવિચારાભાવમત્તપરિદીપકમેવ પન ''અવિતક્કં અવિચાર''ન્તિ ઇદં વચનં. તસ્મા પુરિમં વત્વાપિ પુન વત્તબ્બમેવાતિ.

**સમાધિજ**ન્તિ પઠમજ્ઝાનસમાધિતો, સમ્પયુત્તસમાધિતો વા જાતન્તિ અત્થો. તત્થ કિઞ્ચાપિ પઠમજ્ઝાનમ્પિ સમ્પયુત્તસમાધિતો જાતં, અથ ખો અયમેવ સમાધિ ''સમાધી''તિ વત્તબ્બતં અરહતિ વિતક્કવિચારક્ખોભવિરહેન અતિવિય અચલત્તા સુપ્પસન્નત્તા ચ. તસ્મા ઇમસ્સ વણ્ણભણનત્થં ઇદમેવ ''સમાધિજ''ન્તિ વુત્તં. **પીતિસુખ**ન્તિ ઇદં વુત્તનયમેવ. **દુતિય**ન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા દુતિયં, ઇદં દુતિયં ઉપ્પન્નન્તિપિ દુતિયં.

**પીતિયા ચ વિરાગા**તિ વિરાગો નામ વુત્તપ્પકારાય પીતિયા જિગુચ્છનં વા સમતિક્કમો વા, ઉભિન્નં પન અન્તરા ચસદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો, સો વૂપસમં વા સમ્પિણ્ડેતિ વિતક્કવિચારવૂપસમં વા. તત્થ યદા વૂપસમમેવ સમ્પિણ્ડેતિ, તદા પીતિયા વિરાગા ચ, કિઞ્ચ ભિય્યો વૂપસમા ચાતિ એવં યોજના વેદિતબ્બા. ઇમિસ્સા ચ યોજનાય વિરાગો જિગુચ્છનત્થો હોતિ, તસ્મા પીતિયા જિગુચ્છના ચ સમતિક્કમા ચાતિ અયમત્થો દટ્ઠબ્બો. યદા પન વિતક્કવિચારવૂપસમં સમ્પિણ્ડેતિ, તદા પીતિયા ચ વિરાગા, કિઞ્ચ ભિય્યો વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમાતિ એવં યોજના વેદિતબ્બા. ઇમિસ્સા ચ યોજનાય વિરાગો સમતિક્કમનત્થો હોતિ, તસ્મા પીતિયા ચ સમતિક્કમા, વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમાતિ અયમત્થો દટ્ઠબ્બો.

કામઞ્ચેતે વિતક્કવિચારા દુતિયજ્ઝાનેયેવ વૂપસન્તા, ઇમસ્સ પન ઝાનસ્સ મગ્ગપરિદીપનત્થં વણ્ણભણનત્થઞ્ચેતં વુત્તં. વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ હિ વુત્તે ઇદં પઞ્ઞાયતિ ''નૂન વિતક્કવિચારવૂપસમો મગ્ગો ઇમસ્સ ઝાનસ્સા''તિ. યથા ચ તતિયે અરિયમગ્ગે અપ્પહીનાનમ્પિ સક્કાયદિટ્ઠાદીનં ''પઞ્ચન્નં ઓરમ્ભાગિયાનં સંયોજનાનં પહાના''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૭૩; મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૩; સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૪; અ॰ નિ॰ ૩.૮૮) એવં પહાનં વુચ્ચમાનં વણ્ણભણનં હોતિ, તદધિગમાય ઉસ્સુક્કાનં ઉસ્સાહજનકં, એવમેવ ઇધ અવૂપસન્તાનમ્પિ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમો વુચ્ચમાનો વણ્ણભણનં હોતિ. તેનાયમત્થો વુત્તો ''પીતિયા ચ સમતિક્કમા વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમા''તિ.

**ઉપેક્ખકો ચ વિહરતી**તિ એત્થ ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ ઉપેક્ખા , સમં પસ્સતિ અપક્ખપતિતા હુત્વા પસ્સતીતિ અત્થો. તાય વિસદાય વિપુલાય થામગતાય સમન્નાગતત્તા તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગી ''ઉપેક્ખકો''તિ વુચ્ચતિ.

ઉપેક્ખા પન દસવિધા હોતિ છળઙ્ગુપેક્ખા બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા વીરિયુપેક્ખા સઙ્ખારુપેક્ખા વેદનુપેક્ખા વિપસ્સનુપેક્ખા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા ઝાનુપેક્ખા પારિસુદ્ધુપેક્ખાતિ.

તત્થ યા ''ઇધ, ભિક્ખવે, ખીણાસવો ભિક્ખુ ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા નેવ સુમનો હોતિ ન દુમ્મનો, ઉપેક્ખકો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧) એવમાગતા ખીણાસવસ્સ છસુ દ્વારેસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠછળારમ્મણાપાથે પરિસુદ્ધપકતિભાવાવિજહનાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **છળઙ્ગુપેક્ખા** નામ.

યા પન ''ઉપેક્ખાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૫૫૬; મ॰ નિ॰ ૧.૭૭) એવમાગતા સત્તેસુ મજ્ઝત્તાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિત’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૭) એવમાગતા સહજાતધમ્માનં મજ્ઝત્તાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘કાલેન કાલં ઉપેક્ખાનિમિત્તં મનસિકરોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૩) એવમાગતા અનચ્ચારદ્ધનાતિસિથિલવીરિયસઙ્ખાતા ઉપેક્ખા, અયં **વીરિયુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા સમથવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ? અટ્ઠ સઙ્ખારુપેક્ખા સમથવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, દસ સઙ્ખારુપેક્ખા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૭) એવમાગતા નીવરણાદિપટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠનાગહણે મજ્ઝત્તભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **સઙ્ખારુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ ઉપેક્ખાસહગત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૫૦) એવમાગતા અદુક્ખમસુખસઞ્ઞિતા ઉપેક્ખા, અયં **વેદનુપેક્ખા** નામ.

યા ‘‘યદત્થિ યં ભૂતં, તં પજહતિ, ઉપેક્ખં પટિલભતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૭૧; અ॰ નિ॰ ૭.૫૫) એવમાગતા વિચિનને મજ્ઝત્તભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **વિપસ્સનુપેક્ખા** નામ.

યા પન છન્દાદીસુ યેવાપનકેસુ આગતા સહજાતાનં સમવાહિતભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘ઉપેક્ખકો ચ વિહરતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૩; દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૦) એવમાગતા અગ્ગસુખેપિ તસ્મિં અપક્ખપાતજનની ઉપેક્ખા, અયં **ઝાનુપેક્ખા** નામ.

યા પન ‘‘ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિં ચતુત્થં ઝાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૫; દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૨) એવમાગતા સબ્બપચ્ચનીકપરિસુદ્ધા પચ્ચનીકવૂપસમનેપિ અબ્યાપારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં **પારિસુદ્ધુપેક્ખા** નામ.

તત્થ છળઙ્ગુપેક્ખા ચ બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા ચ બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા ચ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા ચ ઝાનુપેક્ખા ચ પારિસુદ્ધુપેક્ખા ચ અત્થતો એકા, તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ હોતિ. તેન તેન અવત્થાભેદેન પનસ્સાયં ભેદો. એકસ્સાપિ સતો સત્તસ્સ કુમારયુવત્થેરસેનાપતિરાજાદિવસેન ભેદો વિય, તસ્મા તાસુ યત્થ છળઙ્ગુપેક્ખા, ન તત્થ બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખાદયો. યત્થ વા પન બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા, ન તત્થ છળઙ્ગુપેક્ખાદયો હોન્તીતિ વેદિતબ્બા.

યથા ચેતાસં અત્થતો એકીભાવો, એવં સઙ્ખારુપેક્ખાવિપસ્સનુપેક્ખાનમ્પિ. પઞ્ઞા એવ હિ સા, કિચ્ચવસેન દ્વિધા ભિન્ના. યથા હિ પુરિસસ્સ સાયં ગેહં પવિટ્ઠં સપ્પં અજપદદણ્ડં ગહેત્વા પરિયેસમાનસ્સ તં થુસકોટ્ઠકે નિપન્નં દિસ્વા ‘‘સપ્પો નુ ખો, નો’’તિ અવલોકેન્તસ્સ સોવત્થિકત્તયં દિસ્વા નિબ્બેમતિકસ્સ ‘‘સપ્પો, ન સપ્પો’’તિ વિચિનને મજ્ઝત્તતા ઉપ્પજ્જતિ, એવમેવ યા આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ વિપસ્સનાઞાણેન લક્ખણત્તયે દિટ્ઠે સઙ્ખારાનં અનિચ્ચભાવાદિવિચિનને મજ્ઝત્તતા ઉપ્પજ્જતિ, અયં વિપસ્સનુપેક્ખા. યથા પન તસ્સ પુરિસસ્સ અજપદદણ્ડેન ગાળ્હં સપ્પં ગહેત્વા ‘‘કિન્તાહં ઇમં સપ્પં અવિહેઠેન્તો અત્તાનઞ્ચ ઇમિના અડંસાપેન્તો મુઞ્ચેય્ય’’ન્તિ મુઞ્ચનાકારમેવ પરિયેસતો ગહણે મજ્ઝત્તતા હોતિ, એવમેવ યા લક્ખણત્તયસ્સ દિટ્ઠત્તા આદિત્તે વિય તયો ભવે પસ્સતો સઙ્ખારગહણે મજ્ઝત્તતા, અયં સઙ્ખારુપેક્ખા. ઇતિ વિપસ્સનુપેક્ખાય સિદ્ધાય સઙ્ખારુપેક્ખાપિ સિદ્ધાવ હોતિ. ઇમિના પનેસા વિચિનનગહણેસુ મજ્ઝત્તસઙ્ખાતેન કિચ્ચેન દ્વિધા ભિન્નાતિ. વીરિયુપેક્ખા પન વેદનુપેક્ખા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ અવસેસાહિ ચ અત્થતો ભિન્ના એવાતિ. આહ ચેત્થ –

‘‘મજ્ઝત્તબ્રહ્મબોજ્ઝઙ્ગછળઙ્ગઝાનસુદ્ધિયો;
વિપસ્સના ચ સઙ્ખારવેદના વીરિયં ઇતિ.

વિત્થારતો દસોપેક્ખા, છ મજ્ઝત્તાદિતો તતો;
દુવે પઞ્ઞા તતો દ્વીહિ, ચતસ્સોવ ભવન્તિમા’’તિ.

ઇતિ ઇમાસુ ઉપેક્ખાસુ ઝાનુપેક્ખા ઇધ અધિપ્પેતા. સા મજ્ઝત્તલક્ખણા. એત્થાહ – ‘‘નનુ ચાયં અત્થતો તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ હોતિ, સા ચ પઠમદુતિયજ્ઝાનેસુપિ અત્થિ, તસ્મા તત્રાપિ ‘ઉપેક્ખકો ચ વિહરતી’તિ એવમયં વત્તબ્બા સિયા, સા કસ્મા ન વુત્તા’’તિ? અપરિબ્યત્તકિચ્ચતો. અપરિબ્યત્તઞ્હિ તસ્સ તત્થ કિચ્ચં વિતક્કાદીહિ અભિભૂતત્તા, ઇધ પનાયં વિતક્કવિચારપીતીહિ અનભિભૂતત્તા ઉક્ખિત્તસિરા વિય હુત્વા પરિબ્યત્તકિચ્ચા જાતા, તસ્મા વુત્તાતિ.

ઇદાનિ **સતો ચ સમ્પજાનો**તિ એત્થ સરતીતિ સતો. સમ્પજાનાતીતિ સમ્પજાનો. ઇતિ પુગ્ગલેન સતિ ચ સમ્પજઞ્ઞઞ્ચ વુત્તં. તત્થ સરણલક્ખણા સતિ. અસમ્મોહલક્ખણં સમ્પજઞ્ઞં. તત્થ કિઞ્ચાપિ ઇદં સતિસમ્પજઞ્ઞં પુરિમજ્ઝાનેસુપિ અત્થિ, મુટ્ઠસ્સતિસ્સ હિ અસમ્પજાનસ્સ ઉપચારમત્તમ્પિ ન સમ્પજ્જતિ, પગેવ અપ્પના. ઓળારિકત્તા પન તેસં ઝાનાનં ભૂમિયં વિય પુરિસસ્સ ચિત્તસ્સ ગતિ સુખા હોતિ, અબ્યત્તં તત્થ સતિસમ્પજઞ્ઞકિચ્ચં. ઓળારિકઙ્ગપ્પહાનેન પન સુખુમત્તા ઇમસ્સ ઝાનસ્સ પુરિસસ્સ ખુરધારાયં વિય સતિસમ્પજઞ્ઞકિચ્ચપરિગ્ગહિતા એવ ચિત્તસ્સ ગતિ ઇચ્છિતબ્બાતિ ઇધેવ વુત્તં. કિઞ્ચ ભિય્યો – યથા ધેનુપગો વચ્છો ધેનુતો અપનીતો અરક્ખિયમાનો પુનદેવ ધેનું ઉપગચ્છતિ, એવમિદં તતિયજ્ઝાનસુખં પીતિતો અપનીતમ્પિ સતિસમ્પજઞ્ઞારક્ખેન અરક્ખિયમાનં પુનદેવ પીતિં ઉપગચ્છેય્ય, પીતિસમ્પયુત્તમેવ સિયા. સુખે વાપિ સત્તા સારજ્જન્તિ, ઇદઞ્ચ અતિમધુરં સુખં તતો પરં સુખાભાવા. સતિસમ્પજઞ્ઞાનુભાવેન પનેત્થ સુખે અસારજ્જના હોતિ, નો અઞ્ઞથાતિ ઇમમ્પિ અત્થવિસેસં દસ્સેતું ઇદં ઇધેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ **સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેતી**તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગિનો સુખપટિસંવેદનાભોગો નત્થિ, એવં સન્તેપિ યસ્મા તસ્સ નામકાયેન સમ્પયુત્તં સુખં, યં વા તં નામકાયસમ્પયુત્તં સુખં, તંસમુટ્ઠાનેનસ્સ યસ્મા અતિપણીતેન રૂપેન રૂપકાયો ફુટ્ઠો, યસ્સ ફુટ્ઠત્તા ઝાના વુટ્ઠિતોપિ સુખં પટિસંવેદેય્ય, તસ્મા એતમત્થં દસ્સેન્તો ‘‘સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેહી’’તિ આહ.

ઇદાનિ **યં તં અરિયા આચિક્ખન્તિ ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી**તિ એત્થ યંઝાનહેતુ યંઝાનકારણા તં તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગિપુગ્ગલં બુદ્ધાદયો અરિયા આચિક્ખન્તિ દેસેન્તિ પઞ્ઞપેન્તિ પટ્ઠપેન્તિ વિવરન્તિ વિભજન્તિ ઉત્તાનીકરોન્તિ પકાસેન્તિ, પસંસન્તીતિ અધિપ્પાયો. કિન્તિ? ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારીતિ. તં તતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતીતિ એવમેત્થ યોજના વેદિતબ્બા.

કસ્મા પન તં તે એવં પસંસન્તીતિ? પસંસારહતો. અયઞ્હિ યસ્મા અતિમધુરસુખે સુખપારમિપ્પત્તેપિ તતિયજ્ઝાને ઉપેક્ખકો, ન તત્થ સુખાભિસઙ્ગેન આકડ્ઢીયતિ. યથા ચ પીતિ ન ઉપ્પજ્જતિ, એવં ઉપટ્ઠિતસ્સતિતાય સતિમા. યસ્મા ચ અરિયકન્તં અરિયજનસેવિતમેવ ચ અસંકિલિટ્ઠં સુખં નામકાયેન પટિસંવેદેતિ, તસ્મા પસંસારહો હોતિ. ઇતિ પસંસારહતો નં અરિયા તે એવં પસંસારહહેતુભૂતે ગુણે પકાસેન્તા ‘‘ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી’’તિ એવં પસંસન્તીતિ વેદિતબ્બં. **તતિયન્તિ** ગણનાનુપુબ્બતા તતિયં, તતિયં ઉપ્પન્નન્તિપિ તતિયં.

**સુખસ્સ ચ પહાના દુક્ખસ્સ ચ પહાના**તિ કાયિકસુખસ્સ ચ કાયિકદુક્ખસ્સ ચ પહાના. **પુબ્બેવા**તિ તઞ્ચ ખો પુબ્બેવ, ન ચતુત્થજ્ઝાનક્ખણે. **સોમનસ્સદોમનસ્સાનં અત્થઙ્ગમા**તિ ચેતસિકસુખસ્સ ચેતસિકદુક્ખસ્સ ચાતિ ઇમેસમ્પિ દ્વિન્નં પુબ્બેવ અત્થઙ્ગમા, પહાના ઇચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. કદા પન નેસં પહાનં હોતિ? ચતુન્નં ઝાનાનં ઉપચારક્ખણે. સોમનસ્સઞ્હિ ચતુત્થસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારક્ખણેયેવ પહીયતિ, દુક્ખદોમનસ્સસુખાનિ પઠમદુતિયતતિયાનં ઉપચારક્ખણેસુ. એવમેતેસં પહાનક્કમેન અવુત્તાનં **ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૨૧૯ આદયો) પન ઇન્દ્રિયાનં ઉદ્દેસક્કમેનેવ ઇધાપિ વુત્તાનં સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સાનં પહાનં વેદિતબ્બં.

યદિ પનેતાનિ તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારક્ખણેયેવ પહીયન્તિ , અથ કસ્મા ''કત્થ ચુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ વિવિચ્ચેવ કામેહિ...પે॰... પઠમજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. એત્થ ચુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ. કત્થ ચુપ્પન્નં દોમનસ્સિન્દ્રિયં, સુખિન્દ્રિયં, સોમનસ્સિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સુખસ્સ ચ પહાના...પે॰... ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. એત્થ ચુપ્પન્નં સોમનસ્સિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૧૦) એવં ઝાનેસ્વેવ નિરોધો વુત્તોતિ? અતિસયનિરોધત્તા. અતિસયનિરોધો હિ તેસં પઠમજ્ઝાનાદીસુ, ન નિરોધોયેવ. નિરોધોયેવ પન ઉપચારક્ખણે, નાતિસયનિરોધો. તથા હિ નાનાવજ્જને પઠમજ્ઝાનૂપચારે નિરુદ્ધસ્સાપિ દુક્ખિન્દ્રિયસ્સ ડંસમકસાદિસમ્ફસ્સેન વા વિસમાસનૂપતાપેન વા સિયા ઉપ્પત્તિ, ન ત્વેવ અન્તોઅપ્પનાયં. ઉપચારે વા નિરુદ્ધમ્પેતં ન સુટ્ઠુ નિરુદ્ધં હોતિ પટિપક્ખેન અવિહતત્તા. અન્તોઅપ્પનાયં પન પીતિફરણેન સબ્બો કાયો સુખોક્કન્તો હોતિ, સુખોક્કન્તકાયસ્સ ચ સુટ્ઠુ નિરુદ્ધં હોતિ દુક્ખિન્દ્રિયં પટિપક્ખેન વિહતત્તા. નાનાવજ્જનેયેવ ચ દુતિયજ્ઝાનૂપચારે પહીનસ્સાપિ દોમનસ્સિન્દ્રિયસ્સ, યસ્મા એતં વિતક્કવિચારપચ્ચયેપિ કાયકિલમથે ચિત્તૂપઘાતે ચ સતિ ઉપ્પજ્જતિ, વિતક્કવિચારાભાવે નેવ ઉપ્પજ્જતિ. યત્થ પન ઉપ્પજ્જતિ, તત્થ વિતક્કવિચારભાવે. અપ્પહીનાયેવ ચ દુતિયજ્ઝાનૂપચારે વિતક્કવિચારાતિ તત્થસ્સ સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ દુતિયજ્ઝાને પહીનપચ્ચયત્તા. તથા તતિયજ્ઝાનૂપચારે પહીનસ્સાપિ સુખિન્દ્રિયસ્સ પીતિસમુટ્ઠાનપણીતરૂપફુટ્ઠકાયસ્સ સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ તતિયજ્ઝાને. તતિયજ્ઝાને હિ સુખસ્સ પચ્ચયભૂતા પીતિ સબ્બસો નિરુદ્ધા હોતિ. તથા ચતુત્થજ્ઝાનૂપચારે પહીનસ્સાપિ સોમનસ્સિન્દ્રિયસ્સ આસન્નત્તા, અપ્પનાપ્પત્તાય ઉપેક્ખાય અભાવેન સમ્મા અનતિક્કન્તત્તા ચ સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ ચતુત્થજ્ઝાને. તસ્મા એવ ચ ''એત્થુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતી''તિ તત્થ તત્થ અપરિસેસગ્ગહણં કતન્તિ.

એત્થાહ – ''અથેવં તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સૂપચારે પહીનાપિ એતા વેદના ઇધ કસ્મા સમાહરી''તિ ? સુખગ્ગહણત્થં . યા હિ અયં ''અદુક્ખમસુખ''ન્તિ એત્થ અદુક્ખમસુખા વેદના વુત્તા, સા સુખુમા દુબ્બિઞ્ઞેય્યા ન સક્કા સુખેન ગહેતું, તસ્મા યથા નામ દુટ્ઠસ્સ યથા તથા વા ઉપસઙ્કમિત્વા ગહેતું અસક્કુણેય્યસ્સ ગોણસ્સ ગહણત્થં ગોપો એકસ્મિં વજે સબ્બા ગાવો સમાહરતિ, અથેકેકં નીહરન્તો પટિપાટિયા આગતં ''અયં સો ગણ્હથ ન''ન્તિ તમ્પિ ગાહાપેતિ, એવમેવં સુખગ્ગહણત્થં સબ્બાપિ એતા સમાહરિ. એવઞ્હિ સમાહટા એતા દસ્સેત્વા ''યં નેવ સુખં, ન દુક્ખં, ન સોમનસ્સં, ન દોમનસ્સં, અયં અદુક્ખમસુખાવેદના''તિ સક્કા હોતિ એસા ગાહયિતું.

અપિચ અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા પચ્ચયદસ્સનત્થઞ્ચાપિ એતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. સુખદુક્ખપ્પહાનાદયો હિ તસ્સા પચ્ચયા. યથાહ – ''ચત્તારો ખો, આવુસો, પચ્ચયા અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા. ઇધાવુસો, ભિક્ખુ સુખસ્સ ચ પહાના...પે॰... ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. ઇમે ખો આવુસો, ચત્તારો પચ્ચયા અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮). યથા વા

અઞ્ઞત્થ પહીનાપિ સક્કાયદિટ્ઠિઆદયો તતિયમગ્ગસ્સ વણ્ણભણનત્થં તત્થ પહીનાતિ વુત્તા , એવં વણ્ણભણનત્થમ્પેતસ્સ ઝાનસ્સેતા ઇધ વુત્તાતિપિ વેદિતબ્બા. પચ્ચયઘાતેન વા એત્થ રાગદોસાનં અતિદૂરભાવં દસ્સેતુમ્પેતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. એતાસુ હિ સુખં સોમનસ્સસ્સ પચ્ચયો, સોમનસ્સં રાગસ્સ, દુક્ખં દોમનસ્સસ્સ, દોમનસ્સં દોસસ્સ. સુખાદિઘાતેન ચ સપ્પચ્ચયા રાગદોસા હતાતિ અતિદૂરે હોન્તીતિ.

**અદુક્ખમસુખ**ન્તિ દુક્ખાભાવેન અદુક્ખં. સુખાભાવેન અસુખં. એતેનેત્થ દુક્ખસુખપટિપક્ખભૂતં તતિયવેદનં દીપેતિ, ન દુક્ખસુખાભાવમત્તં. તતિયવેદના નામ અદુક્ખમસુખા, ઉપેક્ખાતિપિ વુચ્ચતિ. સા ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપરીતાનુભવનલક્ખણા. **ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિ**ન્તિ ઉપેક્ખાય જનિતસતિપારિસુદ્ધિં. ઇમસ્મિઞ્હિ ઝાને સુપરિસુદ્ધા સતિ, યા ચ તસ્સા સતિયા પારિસુદ્ધિ, સા ઉપેક્ખાય કતા, ન અઞ્ઞેન. તસ્મા એતં ‘‘ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. યાય ચ ઉપેક્ખાય એત્થ સતિયા પારિસુદ્ધિ હોતિ, સા અત્થતો તત્રમજ્ઝત્તતાતિ વેદિતબ્બા. ન કેવલઞ્ચેત્થ તાય સતિયેવ પરિસુદ્ધા, અપિચ ખો સબ્બેપિ સમ્પયુત્તધમ્મા, સતિસીસેન પન દેસના વુત્તા.

તત્થ કિઞ્ચાપિ અયં ઉપેક્ખા હેટ્ઠાપિ તીસુ ઝાનેસુ વિજ્જતિ, યથા પન દિવા સૂરિયપ્પભાભિભવા સોમ્મભાવેન ચ અત્તનો ઉપકારકત્તેન વા સભાગાય રત્તિયા અલાભા દિવા વિજ્જમાનાપિ ચન્દલેખા અપરિસુદ્ધા હોતિ અપરિયોદાતા, એવમયમ્પિ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાચન્દલેખા વિતક્કાદિપચ્ચનીકધમ્મતેજાભિભવા સભાગાય ચ ઉપેક્ખાવેદનારત્તિયા અલાભા વિજ્જમાનાપિ પઠમજ્ઝાનાદિભેદે અપરિસુદ્ધા હોતિ. તસ્સા ચ અપરિસુદ્ધાય દિવા અપરિસુદ્ધચન્દલેખાય પભા વિય સહજાતાપિ સતિઆદયો અપરિસુદ્ધાવ હોન્તિ. તસ્મા તેસુ એકમ્પિ ‘‘ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિ’’ન્તિ ન વુત્તં. ઇધ પન વિતક્કાદિપચ્ચનીકતેજાભિભવાભાવા સભાગાય ચ ઉપેક્ખાવેદનારત્તિયા પટિલાભા અયં તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાચન્દલેખા અતિવિય પરિસુદ્ધા. તસ્સા પરિસુદ્ધત્તા પરિસુદ્ધચન્દલેખાય પભા વિય સહજાતાપિ સતિઆદયો પરિસુદ્ધા હોન્તિ પરિયોદાતા. તસ્મા ઇદમેવ ‘‘ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિ’’ન્તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **ચતુત્થ**ન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા ચતુત્થં, ચતુત્થં ઉપ્પન્નન્તિપિ ચતુત્થં.

ઇમાનિ ચત્તારિ ઝાનાનિ પુબ્બભાગેપિ નાના, મગ્ગક્ખણેપિ. પુબ્બભાગે સમાપત્તિવસેન નાના, મગ્ગક્ખણે નાનામગ્ગવસેન. એકસ્સ હિ પઠમમગ્ગો પઠમજ્ઝાનિકો હોતિ, દુતિયમગ્ગાદયોપિ પઠમજ્ઝાનિકા વા દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકા વા. એકસ્સ પઠમમગ્ગો દુતિયાદીનં અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકો હોતિ, દુતિયાદયોપિ દુતિયાદીનં અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકા વા પઠમજ્ઝાનિકા વા. એવં ચત્તારોપિ મગ્ગા ઝાનવસેન સદિસા વા અસદિસા વા એકચ્ચસદિસા વા હોન્તિ. અયં પનસ્સ વિસેસો પાદકજ્ઝાનનિયમેન હોતિ. પઠમજ્ઝાનલાભિનો હિ પઠમજ્ઝાના વુટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગો પઠમજ્ઝાનિકો હોતિ, મગ્ગઙ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનિ પનેત્થ પરિપુણ્ણાનેવ હોન્તિ. દુતિયજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નો દુતિયજ્ઝાનિકો હોતિ, મગ્ગઙ્ગાનિ પનેત્થ સત્ત હોન્તિ. તતિયજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નો તતિયજ્ઝાનિકો, મગ્ગઙ્ગાનિ પનેત્થ સત્ત, બોજ્ઝઙ્ગાનિ છ હોન્તિ. એસ નયો ચતુત્થજ્ઝાનતો પટ્ઠાય યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતના. આરુપ્પે ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ ખો લોકુત્તરં, ન લોકિયન્તિ વુત્તં. એત્થ કથન્તિ? એત્થપિ પઠમજ્ઝાનાદીસુ યતો વુટ્ઠાય સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલભિત્વા અરૂપસમાપત્તિં ભાવેત્વા યો આરુપ્પે ઉપ્પન્નો, તંઝાનિકાવ તસ્સ તત્થ તયો મગ્ગા ઉપ્પજ્જન્તિ. એવં પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતિ. કેચિ પન થેરા ‘‘વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તી’’તિ વદન્તિ. કેચિ ‘‘પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતી’’તિ વદન્તિ. કેચિ ‘‘વુટ્ઠાનગામિની વિપસ્સના નિયમેતી’’તિ વદન્તિ.

તત્રાયં અનુપુબ્બિકથા – વિપસ્સનાનિયમેન હિ સુક્ખવિપસ્સકસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ, સમાપત્તિલાભિનો ઝાનં પાદકં અકત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ, પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા પકિણ્ણકસઙ્ખારે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગોપિ પઠમજ્ઝાનિકોવ હોતિ, સબ્બેસુ સત્ત બોજ્ઝઙ્ગાનિ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગાનિ હોન્તિ. તેસઞ્હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હુત્વા વુટ્ઠાનકાલે સઙ્ખારુપેક્ખાભાવં પત્તા સોમનસ્સસહગતાવ હોતિ.

પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેસુ યથાક્કમેનેવ ઝાનં ચતુરઙ્ગિકં તિવઙ્ગિકં દુવઙ્ગિકઞ્ચ હોતિ, સબ્બેસુ પન સત્ત મગ્ગઙ્ગાનિ હોન્તિ, ચતુત્થે છ બોજ્ઝઙ્ગાનિ. અયં વિસેસો પાદકજ્ઝાનનિયમેન ચેવ વિપસ્સનાનિયમેન ચ હોતિ. તેસમ્પિ હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હોતિ, વુટ્ઠાનગામિની સોમનસ્સસહગતાવ.

પઞ્ચમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગે પન ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાવસેન દ્વે ઝાનઙ્ગાનિ, બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનિ છ સત્ત ચેવ. અયમ્પિ વિસેસો ઉભયનિયમવસેન હોતિ. ઇમસ્મિઞ્હિ નયે પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતા વા ઉપેક્ખાસહગતા વા હોતિ, વુટ્ઠાનગામિની ઉપેક્ખાસહગતાવ હોતિ. અરૂપજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેપિ એસેવ નયો. ઇધ પન ચતુક્કનયે અવિતક્કવિચારમત્તસ્સ દુતિયજ્ઝાનસ્સ અભાવા તં અપનેત્વા સેસાનં વસેન યોજેતબ્બં. એવં પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય યે કેચિ સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગસ્સ આસન્નપદેસે વુટ્ઠિતસમાપત્તિ અત્તના સદિસભાવં કરોતિ ભૂમિવણ્ણો વિય ગોધાવણ્ણસ્સ.

દુતિયત્થેરવાદે પન યતો યતો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય યે યે સમાપત્તિધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો હોતિ, તંતંસમાપત્તિસદિસોવ હોતિ. તત્રાપિ ચ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

તતિયત્થેરવાદે અત્તનો અજ્ઝાસયાનુરૂપેન યં યં ઝાનં પાદકં કત્વા યે યે ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો, તંતંઝાનસદિસોવ હોતિ. પાદકજ્ઝાનં પન સમ્મસિતજ્ઝાનં વા વિના અજ્ઝાસયમત્તેનેવ તં ન ઇજ્ઝતિ. એત્થાપિ ચ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

**અયં વુચ્ચતિ સમ્માસમાધી**તિ યા ઇમેસુ ચતૂસુ ઝાનેસુ એકગ્ગતા, અયં પુબ્બભાગે લોકિયો, અપરભાગે લોકુત્તરો સમ્માસમાધિ નામ વુચ્ચતિ. એવં લોકિયલોકુત્તરવસેન ધમ્મસેનાપતિ મગ્ગસચ્ચં દેસેતિ. તત્થ લોકિયમગ્ગે સબ્બાનેવ મગ્ગઙ્ગાનિ યથાનુરૂપં છસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાનિ હોન્તિ. લોકુત્તરમગ્ગે પન ચતુસચ્ચપ્પટિવેધાય પવત્તસ્સ અરિયસાવકસ્સ નિબ્બાનારમ્મણં અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતકં પઞ્ઞાચક્ખુ સમ્માદિટ્ઠિ, તથા સમ્પન્નદિટ્ઠિસ્સ તંસમ્પયુત્તો તિવિધમિચ્છાસઙ્કપ્પસમુગ્ઘાતકો ચેતસો નિબ્બાનપદાભિનિરોપનો સમ્માસઙ્કપ્પો, તથા પસ્સન્તસ્સ વિતક્કેન્તસ્સ ચ તંસમ્પયુત્તાવ ચતુબ્બિધવચીદુચ્ચરિતસમુગ્ઘાતિકા મિચ્છાવાચાય વિરતિ સમ્માવાચા, તથા વિરમન્તસ્સ તંસમ્પયુત્તાવ તિવિધમિચ્છાકમ્મન્તસમુચ્છેદિકા મિચ્છાકમ્મન્તા વિરતિ સમ્માકમ્મન્તો, તેસંયેવ ચસ્સ વાચાકમ્મન્તાનં વોદાનભૂતા તંસમ્પયુત્તાવ કુહનાદિસમુચ્છેદિકા મિચ્છાઆજીવા વિરતિ સમ્માઆજીવો, તસ્સાયેવસ્સ સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવસઙ્ખાતાય સીલભૂમિયં પતિટ્ઠમાનસ્સ તદનુરૂપો તંસમ્પયુત્તોવ કોસજ્જસમુચ્છેદકો, અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનં અકુસલકુસલાનં અનુપ્પાદપ્પહાનુપ્પાદટ્ઠિતિસાધકો ચ વીરિયારમ્ભો સમ્માવાયામો, એવં વાયમન્તસ્સ તંસમ્પયુત્તોવ મિચ્છાસતિવિનિદ્ધુનકો, કાયાદીસુ કાયાનુપસ્સનાદિસાધકો ચ ચેતસો અસમ્મોસો સમ્માસતિ. એવં અનુત્તરાય

સતિયા સુવિહિતચિત્તારક્ખસ્સ તંસમ્પયુત્તાવ મિચ્છાસમાધિવિદ્ધંસિકા ચિત્તેકગ્ગતા સમ્માસમાધિ. એસ લોકુત્તરો અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો.

યો સહ લોકિયેન મગ્ગેન દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાતિ સઙ્ખ્યં ગતો, સો ખો પનેસ મગ્ગો સમ્માદિટ્ઠિસઙ્કપ્પાનં વિજ્જાય સેસધમ્માનં ચરણેન સઙ્ગહિતત્તા વિજ્જા ચેવ ચરણઞ્ચ. તથા તેસં દ્વિન્નં વિપસ્સનાયાનેન ઇતરેસં સમથયાનેન સઙ્ગહિતત્તા સમથો ચેવ વિપસ્સના ચ. તેસં દ્વિન્નં પઞ્ઞાક્ખન્ધેન તદનન્તરાનં તિણ્ણં સીલક્ખન્ધેન અવસેસાનં તિણ્ણં સમાધિક્ખન્ધેન અધિપઞ્ઞાઅધિસીલઅધિચિત્તસિક્ખાહિ ચ સઙ્ગહિતત્તા ખન્ધત્તયઞ્ચેવ સિક્ખત્તયઞ્ચ હોતિ. યેન સમન્નાગતો અરિયસાવકો દસ્સનસમત્થેહિ ચક્ખૂહિ ગમનસમત્થેહિ ચ પાદેહિ સમન્નાગતો અદ્ધિકો વિય વિજ્જાચરણસમ્પન્નો હુત્વા વિપસ્સનાયાનેન કામસુખલ્લિકાનુયોગં સમથયાનેન અત્તકિલમથાનુયોગન્તિ અન્તદ્વયં પરિવજ્જેત્વા મજ્ઝિમપટિપદં પટિપન્નો પઞ્ઞાક્ખન્ધેન મોહક્ખન્ધં, સીલક્ખન્ધેન દોસક્ખન્ધં, સમાધિક્ખન્ધેન ચ લોભક્ખન્ધં પદાલેન્તો અધિપઞ્ઞાસિક્ખાય પઞ્ઞાસમ્પદં, અધિસીલસિક્ખાય સીલસમ્પદં, અધિચિત્તસિક્ખાય સમાધિસમ્પદન્તિ તિસ્સો સમ્પત્તિયો પત્વા અમતં નિબ્બાનં સચ્છિકરોતિ. આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણં સત્તતિંસબોધિપક્ખિયધમ્મરતનવિચિત્તં સમ્મત્તનિયામસઙ્ખાતં અરિયભૂમિં ઓક્કન્તો હોતીતિ.

મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**સચ્ચપકિણ્ણકવણ્ણના**

ચતૂસુ પન સચ્ચેસુ બાધનલક્ખણં દુક્ખસચ્ચં, પભવલક્ખણં સમુદયસચ્ચં, સન્તિલક્ખણં નિરોધસચ્ચં, નિય્યાનલક્ખણં મગ્ગસચ્ચં, અપિચ પવત્તિપવત્તકનિવત્તિનિવત્તકલક્ખણાનિ પટિપાટિયા. તથા સઙ્ખતતણ્હાઅસઙ્ખતદસ્સનલક્ખણાનિ ચ.

કસ્મા પન ચત્તારેવ અરિયસચ્ચાનિ વુત્તાનિ અનૂનાનિ અનધિકાનીતિ ચે? અઞ્ઞસ્સ અસમ્ભવતો અઞ્ઞતરસ્સ ચ અનપનેય્યભાવતો. ન હિ એતેહિ અઞ્ઞં અધિકં વા, એતેસં વા એકમ્પિ અપનેતબ્બં સમ્ભોતિ. યથાહ –

> ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, આગચ્છેય્ય સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ‘નેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં. યં સમણેન ગોતમેન દેસિતં, અહમેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં ઠપેત્વા અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ.

યથા ચાહ –

> ‘‘યો હિ કોચિ, ભિક્ખવે, સમણો વા બ્રાહ્મણો વા એવં વદેય્ય ‘નેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં, યં સમણેન ગોતમેન દેસિતં, અહમેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પચ્ચક્ખાય અઞ્ઞં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૬).

અપિચ પવત્તિમાચિક્ખન્તો ભગવા સહેતુકં આચિક્ખિ, નિવત્તિઞ્ચ સઉપાયં. ઇતિ પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતૂનં એતપ્પરમતો ચત્તારેવ વુત્તાનિ. તથા પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બસચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બાનં,

તણ્હાવત્થુતણ્હાતણ્હાનિરોધતણ્હાનિરોધૂપાયાનં, આલયઆલયરામતાઆલયસમુગ્ઘાતઆલયસમુગ્ઘાતૂપાયાનઞ્ચ વસેનાપિ ચત્તારેવ વુત્તાનીતિ.

એત્થ ચ ઓળારિકત્તા સબ્બસત્તસાધારણત્તા ચ સુવિઞ્ઞેય્યન્તિ દુક્ખસચ્ચં પઠમં વુત્તં. તસ્સેવ હેતુદસ્સનત્થં તદનન્તરં સમુદયસચ્ચં, હેતુનિરોધા ફલનિરોધોતિ ઞાપનત્થં તતો નિરોધસચ્ચં, તદધિગમૂપાયદસ્સનત્થં અન્તે મગ્ગસચ્ચં. ભવસુખસ્સાદગધિતાનં વા સત્તાનં સંવેગજનનત્થં પઠમં દુક્ખમાહ. તં નેવ અકતં આગચ્છતિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદિતો હોતિ, ઇતો પન હોતીતિ ઞાપનત્થં તદનન્તરં સમુદયં. તતો સહેતુકેન દુક્ખેન અભિભૂતત્તા સંવિગ્ગમાનસાનં દુક્ખનિસ્સરણગવેસીનં નિસ્સરણદસ્સનેન અસ્સાસજનનત્થં નિરોધં. તતો નિરોધાધિગમનત્થં નિરોધસમ્પાપકં મગ્ગન્તિ અયમેતેસં કમો.

એતેસુ પન ભારો વિય દુક્ખસચ્ચં દટ્ઠબ્બં, ભારાદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનમિવ નિરોધસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનૂપાયો વિય મગ્ગસચ્ચં. રોગો વિય વા દુક્ખસચ્ચં, રોગનિદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, રોગવૂપસમો વિય નિરોધસચ્ચં, ભેસજ્જમિવ મગ્ગસચ્ચં. દુબ્ભિક્ખમિવ વા દુક્ખસચ્ચં, દુબ્બુટ્ઠિ વિય સમુદયસચ્ચં, સુભિક્ખમિવ નિરોધસચ્ચં, સુવુટ્ઠિ વિય મગ્ગસચ્ચં. અપિચ વેરીવેરમૂલવેરસમુગ્ઘાતવેરસમુગ્ઘાતૂપાયેહિ, વિસરુક્ખરુક્ખમૂલમૂલૂપચ્છેદતદુપચ્છેદૂપાયેહિ, ભયભયમૂલનિબ્ભયતદધિગમૂપાયેહિ, ઓરિમતીરમહોઘપારિમતીરતંસમ્પાપકવાયામેહિ ચ યોજેત્વાપેતાનિ ઉપમાતો વેદિતબ્બાનીતિ.

સબ્બાનેવ પનેતાનિ સચ્ચાનિ પરમત્થેન વેદકકારકનિબ્બુતગમકાભાવતો સુઞ્ઞાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''દુક્ખમેવ હિ ન કોચિ દુક્ખિતો, કારકો ન કિરિયાવ વિજ્જતિ;
અત્થિ નિબ્બુતિ ન નિબ્બુતો પુમા, મગ્ગમત્થિ ગમકો ન વિજ્જતી''તિ.

અથ વા –

ધુવસુભસુખત્તસુઞ્ઞં, પુરિમદ્વયમત્તસુઞ્ઞમમતપદં;
ધુવસુખઅત્તવિરહિતો, મગ્ગો ઇતિ સુઞ્ઞતા તેસુ.

નિરોધસુઞ્ઞાનિ વા તીણિ, નિરોધો ચ સેસત્તયસુઞ્ઞો. ફલસુઞ્ઞો વા એત્થ હેતુ સમુદયે દુક્ખસ્સ અભાવતો, મગ્ગે ચ નિરોધસ્સ, ન ફલેન સગબ્ભો પકતિવાદીનં પકતિ વિય. હેતુસુઞ્ઞઞ્ચ ફલં દુક્ખસમુદયાનં નિરોધમગ્ગાનઞ્ચ અસમવાયા, ન હેતુસમવેતં હેતુફલં સમવાયવાદીનં દ્વિઅણુકાદિ વિય. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''તયમિધ નિરોધસુઞ્ઞં, તયેન તેનાપિ નિબ્બુતી સુઞ્ઞા;
સુઞ્ઞો ફલેન હેતુ, ફલમ્પિ તંહેતુના સુઞ્ઞ''ન્તિ.

સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞસભાગાનિ અવિતથતો અત્તસુઞ્ઞતો દુક્કરપટિવેધતો ચ. યથાહ –

''તં કિં મઞ્ઞસિ, આનન્દ, કતમં નુ ખો દુક્કરતરં વા દુરભિસમ્ભવતરં વા, યો દૂરતોવ સુખુમેન તાળચ્છિગ્ગળેન અસનં અતિપાતેય્ય પોઙ્ખાનુપોઙ્ખં અવિરાધિતં, યો વા સત્તધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા

કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યાતિ? એતદેવ, ભન્તે, દુક્કરતરઞ્ચેવ દુરભિસમ્ભવતરઞ્ચ; યો વા સત્તધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યાતિ; અથ ખો તે, આનન્દ, દુપ્પટિવિજ્ઝતરં પટિવિજ્ઝન્તિ, યે 'ઇદં દુક્ખ'ન્તિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તિ...પે॰... 'અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા'તિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૧૫);

વિસભાગાનિ સલક્ખણવવત્થાનતો. પુરિમાનિ ચ દ્વે સભાગાનિ દુરવગાહત્થેન ગમ્ભીરત્તા લોકિયત્તા સાસવત્તા ચ, વિસભાગાનિ ફલહેતુભેદતો પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બતો ચ. પચ્છિમાનિપિ દ્વે સભાગાનિ ગમ્ભીરત્તેન દુરવગાહત્તા લોકુત્તરત્તા અનાસવત્તા ચ, વિસભાગાનિ વિસયવિસયીભેદતો સચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બતો ચ. પઠમતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ ફલાપદેસતો, વિસભાગાનિ સઙ્ખતાસઙ્ખતતો . દુતિયચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ હેતુઅપદેસતો, વિસભાગાનિ એકન્તકુસલાકુસલતો. પઠમચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ સઙ્ખતતો, વિસભાગાનિ લોકિયલોકુત્તરતો. દુતિયતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ નેવસેક્ખનાસેક્ખભાવતો, વિસભાગાનિ સારમ્મણાનારમ્મણતો.

''ઇતિ એવં પકારેહિ, નયેહિ ચ વિચક્ખણો;
વિજઞ્ઞા અરિયસચ્ચાનં, સભાગવિસભાગત''ન્તિ.

સબ્બમેવ ચેત્થ દુક્ખં એકવિધં પવત્તિભાવતો, દુવિધં નામરૂપતો, તિવિધં કામરૂપારૂપૂપપત્તિભવભેદતો, ચતુબ્બિધં ચતુઆહારભેદતો, પઞ્ચવિધં પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધભેદતો. સમુદયોપિ એકવિધો પવત્તકભાવતો, દુવિધો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાસમ્પયુત્તતો, તિવિધો કામભવવિભવતણ્હાભેદતો, ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગપ્પહેય્યતો, પઞ્ચવિધો રૂપાભિનન્દનાદિભેદતો, છબ્બિધો છતણ્હાકાયભેદતો. નિરોધોપિ એકવિધો અસઙ્ખતધાતુભાવતો, પરિયાયતો પન દુવિધો સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસતો, તિવિધો ભવત્તયવૂપસમતો, ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગાધિગમનીયતો, પઞ્ચવિધો પઞ્ચાભિનન્દનવૂપસમતો, છબ્બિધો છતણ્હાકાયક્ખયભેદતો. મગ્ગોપિ એકવિધો ભાવેતબ્બતો, દુવિધો સમથવિપસ્સનાભેદતો, દસ્સનભાવનાભેદતો વા, તિવિધો ખન્ધત્તયભેદતો. અયઞ્હિ સપ્પદેસત્તા નગરં વિય રજ્જેન નિપ્પદેસેહિ તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતો. યથાહ –

''ન ખો, આવુસો વિસાખ, અરિયેન અટ્ઠઙ્ગિકેન મગ્ગેન તયો ખન્ધા સઙ્ગહિતા, તીહિ ચ ખો, આવુસો વિસાખ, ખન્ધેહિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો સઙ્ગહિતો. યા, ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાચા યો ચ સમ્માકમ્મન્તો યો ચ સમ્માઆજીવો, ઇમે ધમ્મા સીલક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા. યો ચ સમ્માવાયામો યા ચ સમ્માસતિ યો ચ સમ્માસમાધિ, ઇમે ધમ્મા સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા. યા ચ સમ્માદિટ્ઠિ યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો, ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨).

ચતુબ્બિધો સોતાપત્તિમગ્ગાદિવસેન.

અપિચ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ એકવિધાનિ અવિતથત્તા, અભિઞ્ઞેય્યત્તા વા. દુવિધાનિ લોકિયલોકુત્તરતો, સઙ્ખતાસઙ્ખતતો વા. તિવિધાનિ દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બતો અપ્પહાતબ્બતો નેવપહાતબ્બનાપહાતબ્બતો ચ. ચતુબ્બિધાનિ પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બસચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બતોતિ.

''એવં અરિયસચ્ચાનં, દુબ્બોધાનં બુધો વિધિં;
અનેકભેદતો જઞ્ઞા, હિતાય ચ સુખાય ચા''તિ.

સચ્ચપકિણ્ણકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇદાનિ ધમ્મસેનાપતિ ભગવતા દેસિતક્કમેનેવ અન્તે સચ્ચચતુક્કં નિદ્દિસિત્વા ''તં ઞાતટ્ઠેન ઞાણ''ન્તિઆદિના સચ્ચચતુક્કવસેન સુતમયે ઞાણં નિગમેત્વા દસ્સેતિ. એવં ''સોતાવધાને પઞ્ઞા સુતમયે ઞાણ''ન્તિ પુબ્બે વુત્તં સબ્બં નિગમેત્વા દસ્સેતીતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગટ્ઠકથાય

સુતમયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. સીલમયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૩૭. સીલમયઞાણનિદ્દેસે **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **સીલાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. **પરિયન્તપારિસુદ્ધિસીલ**ન્તિઆદિ પઞ્ચન્નં સરૂપતો દસ્સનં. પરિયન્તપારિસુદ્ધીતિઆદીસુ યથા નીલવણ્ણયોગતો વત્થમ્પિ નીલમસ્સ અત્થીતિ નીલન્તિ વુચ્ચતિ, એવં ગણનવસેન પરિયન્તો પરિચ્છેદો અસ્સા અત્થીતિ પરિયન્તા, ઉપસમ્પન્નસીલે પત્તો અનુપસમ્પન્નસીલસ્સ અવસાનસબ્ભાવતો વા પરિયન્તો અવસાનં અસ્સા અત્થીતિ પરિયન્તા. સપરિયન્તાતિ વા વત્તબ્બે સકારલોપો કતોતિ વેદિતબ્બો ''દકં દકાસયા પવિસન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮; અ॰ નિ॰ ૪.૩૩) એત્થ ઉકારલોપો વિય. પરિસુદ્ધભાવો પારિસુદ્ધિ, પરિયન્તા ચ સા પારિસુદ્ધિ ચાતિ પરિયન્તપારિસુદ્ધિ, પરિયન્તપારિસુદ્ધિસઞ્ઞાતં સીલં પરિયન્તપારિસુદ્ધિસીલં. વુત્તપટિપક્ખેન ન પરિયન્તાતિ **અપરિયન્તા**, નત્થિ એતિસ્સા પરિયન્તોતિપિ અપરિયન્તા, વુદ્ધો એતિસ્સા પરિયન્તોતિપિ અપરિયન્તા. સમાદાનતો પભુતિ અખણ્ડિતત્તા ખણ્ડિતાપિ કતપટિકમ્મત્તા ચિત્તુપ્પાદમત્તકેનાપિ મલેન વિરહિતત્તા ચ પરિસુદ્ધજાતિમણિ વિય સુધન્તસુપરિકમ્મકતસુવણ્ણં વિય ચ પરિસુદ્ધત્તા અરિયમગ્ગસ્સ પદટ્ઠાનભૂતા અનૂનટ્ઠેન **પરિપૂણ્ણા**. દિટ્ઠિયા પહીનત્તા દિટ્ઠિપરામાસેન અગ્ગહિતત્તા **અપરામટ્ઠા**.અયં તે સીલે દોસોતિ કેનચિ ચોદકેન પરામસિતું અસક્કુણેય્યત્તા વા અપરામટ્ઠા. અરહત્તફલક્ખણે સબ્બદરથપટિપ્પસ્સદ્ધિયા **પટિપ્પસ્સદ્ધિ**. **અનુપસમ્પન્નાન**ન્તિ અનવસેસસમાદાનવસેન સીલસમ્પદાય ભુસં સમ્પન્નાતિ ઉપસમ્પન્ના, ન ઉપસમ્પન્ના અનુપસમ્પન્ના. તેસં અનુપસમ્પન્નાનં.

**પરિયન્તસિક્ખાપદાન**ન્તિ એત્થ સિક્ખિતબ્બટ્ઠેન સિક્ખા, કોટ્ઠાસટ્ઠેન પદાનિ, સિક્ખિતબ્બકોટ્ઠાસાનીતિ અત્થો. અપિચ સીલે પતિટ્ઠિતેન ઉપરિપત્તબ્બત્તા સબ્બે કુસલા ધમ્મા સિક્ખા, સીલાનિ તાસં સિક્ખાનં પતિટ્ઠટ્ઠેન પદાનીતિ સિક્ખાનં પદત્તા સિક્ખાપદાનિ , પરિયન્તાનિ સિક્ખાપદાનિ એતેસન્તિ પરિયન્તસિક્ખાપદા. તેસં પરિયન્તસિક્ખાપદાનં. એત્થ ચ દ્વે પરિયન્તા સિક્ખાપદપરિયન્તો ચ કાલપરિયન્તો ચ. કતમો સિક્ખાપદપરિયન્તો? ઉપાસકોપાસિકાનં યથાસમાદાનવસેન એકં વા દ્વે વા તીણિ વા ચત્તારિ વા પઞ્ચ વા અટ્ઠ વા દસ વા સિક્ખાપદાનિ હોન્તિ, સિક્ખમાનસામણેરસામણેરીનં દસ સિક્ખાપદાનિ. અયં સિક્ખાપદપરિયન્તો. કતમો કાલપરિયન્તો? ઉપાસકોપાસિકા દાનં દદમાના પરિવેસનપરિયન્તં સીલં સમાદિયન્તિ, વિહારગતા વિહારપરિયન્તં સીલં સમાદિયન્તિ, એકં વા દ્વે વા તયો વા ભિય્યો વા રત્તિન્દિવાનિ પરિચ્છેદં કત્વા સીલં સમાદિયન્તિ. અયં કાલપરિયન્તો. ઇમેસુ દ્વીસુ પરિયન્તેસુ સિક્ખાપદં પરિયન્તં કત્વા સમાદિન્નં સીલં વીતિક્કમનેન વા મરણેન વા પટિપ્પસ્સમ્ભતિ, કાલં પરિયન્તં કત્વા સમાદિન્નં તંતંકાલાતિક્કમેન પટિપ્પસ્સમ્ભતિ.

**અપરિયન્તસિક્ખાપદાનન્તિ** –

‘‘નવ કોટિસહસ્સાનિ, અસીતિ સતકોટિયો;
પઞ્ઞાસ સતસહસ્સાનિ, છત્તિંસ ચ પુનાપરે.

‘‘એતે સંવરવિનયા, સમ્બુદ્ધેન પકાસિતા;
પેય્યાલમુખેન નિદ્દિટ્ઠા, સિક્ખા વિનયસંવરે’’તિ. –

એવં ગણનવસેન પરિયન્તાનમ્પિ સિક્ખાપદાનં અનવસેસસમાદાનભાવવસેન લાભયસઞાતિઅઙ્ગજીવિતહેતુ અદિટ્ઠપરિયન્તભાવવસેન ઉપરિ રક્ખિતબ્બસીલપરિચ્છેદાભાવવસેન ચ નત્થિ એતેસં પરિયન્તોતિ અપરિયન્તાનિ. અપરિયન્તાનિ સિક્ખાપદાનિ એતેસન્તિ અપરિયન્તસિક્ખાપદા. તેસં અપરિયન્તસિક્ખાપદાનં, વુદ્ધપરિયન્તસિક્ખાપદાનન્તિ વા અત્થો.

**પુથુજ્જનકલ્યાણકાન**ન્તિઆદીસુ –

‘‘પુથૂનં જનનાદીહિ, કારણેહિ પુથુજ્જનો;
પુથુજ્જનન્તોગધત્તા, પુથુવાયં જનો ઇતિ’’. –

વુત્તપુથુજ્જનલક્ખણાનતિક્કમેપિ –

‘‘દુવે પુથુજ્જના વુત્તા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના;
અન્ધો પુથુજ્જનો એકો, કલ્યાણેકો પુથુજ્જનો’’તિ. –

વુત્તપુથુજ્જનદ્વયે કલ્યાણધમ્મસમાગમેન અન્ધપુથુજ્જનભાવં અતિક્કમ્મ કલ્યાણપુથુજ્જનભાવે ઠિતાનં પુથુજ્જનકલ્યાણકાનં કલ્યાણપુથુજ્જનાનન્તિ વુત્તં હોતિ. પુથુજ્જનેસુ વા કલ્યાણકાનં પુથુજ્જનકલ્યાણકાનં.

**કુસલધમ્મે યુત્તાન**ન્તિ એત્થ **કુસલ**સદ્દો તાવ આરોગ્યાનવજ્જછેકસુખવિપાકેસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલં, કચ્ચિ ભોતો અનામય’’ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯) આરોગ્યે દિસ્સતિ. ‘‘કતમો પન, ભન્તે, કાયસમાચારો કુસલો? યો ખો, મહારાજ, કાયસમાચારો અનવજ્જો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) ચ ‘‘પુન ચપરં, ભન્તે, એતદાનુત્તરિયં યથા ભગવા ધમ્મં દેસેતિ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ’’તિ ચ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) એવમાદીસુ અનવજ્જે. ‘‘કુસલો ત્વં રથસ્સ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં (મ॰ નિ॰ ૨.૮૭), કુસલા નચ્ચગીતસ્સ સિક્ખિતા ચાતુરિત્થિયો’’તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૨.૯૪) છેકે. ‘‘કુસલાનં, ભિક્ખવે, ધમ્માનં સમાદાનહેતુ (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦). કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) સુખવિપાકે. સ્વાયમિધ આરોગ્યેપિ અનવજ્જેપિ સુખવિપાકેપિ વટ્ટતિ.

વચનત્થો પનેત્થ કુચ્છિતે પાપકે ધમ્મે સલયન્તિ ચલયન્તિ કમ્પેન્તિ વિદ્ધંસેન્તીતિ કુસલા. કુચ્છિતેન વા આકારેન સયન્તિ પવત્તન્તીતિ કુસા, તે કુસે લુનન્તિ છિન્દન્તીતિ કુસલા. કુચ્છિતાનં વા સાનતો તનુકરણતો કુસં ઞાણં. તેન કુસેન લાતબ્બા ગહેતબ્બા પવત્તેતબ્બાતિ કુસલા, યથા વા કુસા ઉભયભાગગતં હત્થપ્પદેસં લુનન્તિ, એવમિમેપિ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નભાવેન ઉભયભાગગતં સંકિલેસપક્ખં લુનન્તિ, તસ્મા કુસા વિય લુનન્તીતિ કુસલા.

અપિચ આરોગ્યટ્ઠેન અનવજ્જટ્ઠેન કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન વા કુસલા. ઇધ પન યસ્મા વિપસ્સનાકુસલમેવ અધિપ્પેતં, તસ્મા સેસે વિહાય તસ્સેવ દસ્સનત્થં ''કુસલધમ્મે''તિ એકવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. વિપસ્સનાકુસલધમ્મે સાતચ્ચકિરિયતાય સક્કચ્ચકારિતાય ચ યુત્તાનન્તિ અત્થો.

**સેક્ખપરિયન્તે પરિપૂરકારીન**ન્તિ એત્થ તીસુ સિક્ખાસુ જાતાતિપિ સેક્ખા, સત્તન્નં સેક્ખાનં એતેતિપિ સેક્ખા, સયમેવ સિક્ખન્તીતિપિ સેક્ખા . સોતાપત્તિમગ્ગફલસકદાગામિમગ્ગફલઅનાગામિમગ્ગફલઅરહત્તમગ્ગધમ્મા . તે સેક્ખા ધમ્મા પરિયન્તે અવસાને એતસ્સ, તે વા સેક્ખા ધમ્મા પરિયન્તો પરિચ્છેદો એતસ્સાતિ સેક્ખપરિયન્તો. તસ્મિં સેક્ખપરિયન્તે ધમ્મેતિ સમ્બન્ધો. પરિપૂરં પરિપુણ્ણતં કરોન્તીતિ પરિપૂરકારિનો, પરિપૂરકારો પરિપૂરકિરિયા એતેસં અત્થીતિ વા પરિપૂરકારિનો. તેસં સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ પુબ્બભાગભૂતે સેક્ખપરિયન્તે પટિપદાધમ્મે વિપસ્સનાપારિપૂરિયા પરિપૂરકારીનં. **કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખાન**ન્તિ એત્થ **કાયે**તિ સરીરે. સરીરઞ્હિ અસુચિસઞ્ચયતો કુચ્છિતાનઞ્ચ કેસાદીનં ચક્ખુરોગાદીનઞ્ચ રોગસતાનં આયભૂતત્તા કાયોતિ વુચ્ચતિ. **જીવિતે**તિ જીવિતિન્દ્રિયે. તઞ્હિ જીવન્તિ તેનાતિ જીવિતન્તિ વુચ્ચતિ. નત્થિ એતેસં અપેક્ખાતિ અનપેક્ખા, નિસ્સિનેહાતિ અત્થો. તેસં તસ્મિં કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખાનં.

ઇદાનિ તેસં તેસુ અનપેક્ખત્તસ્સ કારણં દસ્સેન્તો **પરિચ્ચત્તજીવિતાન**ન્તિ આહ. ભગવતો આચરિયસ્સ વા સકજીવિતપરિચ્ચાગેનેવ હિ તે કિલમમાનેપિ કાયે વિનસ્સમાનેપિ જીવિતે અનપેક્ખા હોન્તીતિ. **સત્તન્નં સેક્ખાન**ન્તિ સિક્ખન્તીતિ સેક્ખાતિ લદ્ધનામાનં સોતાપત્તિમગ્ગટ્ઠાદીનં સત્તન્નં અરિયપુગ્ગલાનં. **તથાગતસાવકાન**ન્તિ તથાગતસ્સ સાવકાનં. અટ્ઠપિ હિ અરિયપુગ્ગલા સવનન્તે અરિયાય જાતિયા જાતત્તા ભગવતો દેસનં અનુસિટ્ઠિં અવેચ્ચપ્પસાદયોગેન સક્કચ્ચં સુણન્તીતિ સાવકા. તેસુપિ અરહત્તફલટ્ઠેયેવ વિસેસેત્વા દસ્સેન્તો **ખીણાસવાન**ન્તિ આહ, અરહત્તમગ્ગઞાણેન પરિક્ખીણસબ્બાસવાનન્તિ અત્થો. **પચ્ચેકબુદ્ધાન**ન્તિ તં તં કારણં પટિચ્ચ એકોવ અનાચરિયકો ચતુસચ્ચં બુજ્ઝિતવાતિ પચ્ચેકબુદ્ધો. તાદિસાનં પચ્ચેકબુદ્ધાનં.

**તથાગતાન**ન્તિ એત્થ અટ્ઠહિ કારણેહિ ભગવા તથાગતો – તથા આગતોતિ તથાગતો, તથા ગતોતિ તથાગતો, તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો, તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો, તથદસ્સિતાય તથાગતો, તથવાદિતાય તથાગતો, તથા કારિતાય તથાગતો, અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો.

કથં ભગવા **તથા આગતોતિ તથાગતો**? યથા સબ્બલોકહિતાય ઉસ્સુક્કમાપન્ના પુરિમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા આગતા. કિં વુત્તં હોતિ? યેનાભિનીહારેન પુરિમકા ભગવન્તો આગતા, તેનેવ અમ્હાકમ્પિ ભગવા આગતો. અથ વા યથા પુરિમકા ભગવન્તો દાનસીલનેક્ખમ્મપઞ્ઞાવીરિયખન્તિસચ્ચાધિટ્ઠાનમેત્તુપેક્ખાસઙ્ખાતા દસ પારમિયો, દસ ઉપપારમિયો, દસ પરમત્થપારમિયોતિ સમતિંસ પારમિયો પૂરેત્વા અઙ્ગપરિચ્ચાગં નયનધનરજ્જપુત્તદારપરિચ્ચાગન્તિ ઇમે પઞ્ચ મહાપરિચ્ચાગે પરિચ્ચજિત્વા, પુબ્બયોગપુબ્બચરિયધમ્મક્ખાનઞાતત્થચરિયાદયો પૂરેત્વા બુદ્ધિચરિયાય કોટિં પત્વા આગતા, તથા અમ્હાકમ્પિ ભગવા આગતો. યથા ચ પુરિમકા ભગવન્તો ચત્તારો સતિપટ્ઠાને ચત્તારો સમ્મપ્પધાને ચત્તારો ઇદ્ધિપાદે પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ પઞ્ચ બલાનિ સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ભાવેત્વા બ્રૂહેત્વા આગતા, તથા અમ્હાકમ્પિ ભગવા આગતોતિ તથાગતો.

''યથેવ દીપઙ્કરબુદ્ધઆદયો, સબ્બઞ્ઞુભાવં મુનયો ઇધાગતા;

tathā ayaṃ

તથા અયં સક્યમુનીપિ આગતો, તથાગતો વુચ્ચતિ તેન ચક્ખુમા’’તિ.

કથં **તથા ગતોતિ તથાગતો?** યથા સમ્પતિજાતા પુરિમકા ભગવન્તો ગતા. કથઞ્ચ તે ગતા? તે હિ સમ્પતિજાતા સમેહિ પાદેહિ પથવિયં પતિટ્ઠાય ઉત્તરેનમુખા સત્તપદવીતિહારેન ગતા. યથાહ ‘‘સમ્પતિજાતો, આનન્દ, બોધિસત્તો સમેહિ પાદેહિ પથવિયં પતિટ્ઠહિત્વા ઉત્તરાભિમુખો સત્તપદવીતિહારેન ગચ્છતિ સેતમ્હિ છત્તે અનુધારયમાને, સબ્બા ચ દિસા અનુવિલોકેતિ, આસભિઞ્ચ વાચં ભાસતિ ‘અગ્ગોહમસ્મિ લોકસ્સ, જેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ, સેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ, અયમન્તિમા જાતિ, નત્થિ દાનિ પુનબ્ભવો’’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭; દી॰ નિ॰ ૨.૩૧). તઞ્ચસ્સ ગમનં તથં અહોસિ અવિતથં અનેકેસં વિસેસાધિગમાનં પુબ્બનિમિત્તભાવેન. યઞ્હિ સો સમ્પતિજાતો સમેહિ પાદેહિ પતિટ્ઠહિ, ઇદમસ્સ ચતુરિદ્ધિપાદપટિલાભસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, ઉત્તરમુખભાવો પનસ્સ સબ્બલોકુત્તરભાવસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, સત્તપદવીતિહારો સત્તબોજ્ઝઙ્ગરતનપટિલાભસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, ‘‘સુવણ્ણદણ્ડા વીતિપતન્તિ ચામરા’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૬૯૩) એત્થ વુત્તચામરુક્ખેપો પન સબ્બતિત્થિયનિમ્મથનસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, સેતચ્છત્તધારણં અરહત્તફલવિમુત્તિવરવિમલસેતચ્છત્તપટિલાભસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, સબ્બાદિસાનુવિલોકનં સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણપટિલાભસ્સ પુબ્બનિમિત્તં, આસભિવાચાભાસનં પન અપ્પટિવત્તિયવરધમ્મચક્કપ્પવત્તનસ્સ પુબ્બનિમિત્તં. તથાયં ભગવાપિ ગતો. તઞ્ચસ્સ ગમનં તથં અહોસિ અવિતથં તેસંયેવ વિસેસાધિગમાનં પુબ્બનિમિત્તભાવેન. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘મુહુત્તજાતોવ ગવંપતી યથા, સમેહિ પાદેહિ ફુસી વસુન્ધરં;
સો વિક્કમી સત્ત પદાનિ ગોતમો, સેતઞ્ચ છત્તં અનુધારયું મરૂ.

‘‘ગન્ત્વાન સો સત્ત પદાનિ ગોતમો, દિસા વિલોકેસિ સમા સમન્તતો;
અટ્ઠઙ્ગુપેતં ગિરમબ્ભુદીરયિ, સીહો યથા પબ્બતમુદ્ધનિટ્ઠિતો’’તિ.

એવં તથા ગતોતિ તથાગતો.

અથ વા યથા પુરિમકા ભગવન્તો, અયમ્પિ ભગવા તથેવ નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દં…પે॰… પઠમજ્ઝાનેન નીવરણે…પે॰… અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞં…પે॰… અરહત્તમગ્ગેન સબ્બકિલેસે પહાય ગતો. એવમ્પિ તથા ગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો?** પથવીધાતુયા કક્ખળત્તલક્ખણં તથં અવિતથં, આપોધાતુયા પગ્ઘરણલક્ખણં, તેજોધાતુયા ઉણ્હત્તલક્ખણં, વાયોધાતુયા વિત્થમ્ભનલક્ખણં, આકાસધાતુયા અસમ્ફુટ્ઠલક્ખણં, વિઞ્ઞાણધાતુયા વિજાનનલક્ખણં.

રૂપસ્સ રુપ્પનલક્ખણં, વેદનાય વેદયિતલક્ખણં, સઞ્ઞાય સઞ્જાનનલક્ખણં, સઙ્ખારાનં અભિસઙ્ખરણલક્ખણં, વિઞ્ઞાણસ્સ વિજાનનલક્ખણં.

વિતક્કસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણં, વિચારસ્સ અનુમજ્જનલક્ખણં, પીતિયા ફરણલક્ખણં, સુખસ્સ સાતલક્ખણં, ચિત્તેકગ્ગતાય અવિક્ખેપલક્ખણં, ફસ્સસ્સ ફુસનલક્ખણં.

સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમોક્ખલક્ખણં, વીરિયિન્દ્રિયસ્સ પગ્ગહલક્ખણં, સતિન્દ્રિયસ્સ ઉપટ્ઠાનલક્ખણં, સમાધિન્દ્રિયસ્સ અવિક્ખેપલક્ખણં, પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ પજાનનલક્ખણં.

સદ્ધાબલસ્સ અસ્સદ્ધિયે અકમ્પિયલક્ખણં, વીરિયબલસ્સ કોસજ્જે, સતિબલસ્સ મુટ્ઠસ્સચ્ચે, સમાધિબલસ્સ ઉદ્ધચ્ચે, પઞ્ઞાબલસ્સ અવિજ્જાય અકમ્પિયલક્ખણં.

સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપટ્ઠાનલક્ખણં, ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ પવિચયલક્ખણં, વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ પગ્ગહલક્ખણં, પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ફરણલક્ખણં, પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપસમલક્ખણં, સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ અવિક્ખેપલક્ખણં, ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ પટિસઙ્ખાનલક્ખણં.

સમ્માદિટ્ઠિયા દસ્સનલક્ખણં, સમ્માસઙ્કપ્પસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણં, સમ્માવાચાય પરિગ્ગહલક્ખણં, સમ્માકમ્મન્તસ્સ સમુટ્ઠાનલક્ખણં, સમ્માઆજીવસ્સ વોદાનલક્ખણં, સમ્માવાયામસ્સ પગ્ગહલક્ખણં, સમ્માસતિયા ઉપટ્ઠાનલક્ખણં, સમ્માસમાધિસ્સ અવિક્ખેપલક્ખણં.

અવિજ્જાય અઞ્ઞાણલક્ખણં, સઙ્ખારાનં ચેતનાલક્ખણં, વિઞ્ઞાણસ્સ વિજાનનલક્ખણં, નામસ્સ નમનલક્ખણં, રૂપસ્સ રુપ્પનલક્ખણં, સળાયતનસ્સ આયતનલક્ખણં, ફસ્સસ્સ ફુસનલક્ખણં, વેદનાય વેદયિતલક્ખણં, તણ્હાય હેતુલક્ખણં, ઉપાદાનસ્સ ગહણલક્ખણં, ભવસ્સ આયૂહનલક્ખણં, જાતિયા નિબ્બત્તિલક્ખણં, જરાય જીરણલક્ખણં, મરણસ્સ ચુતિલક્ખણં.

ધાતૂનં સુઞ્ઞતાલક્ખણં, આયતનાનં આયતનલક્ખણં, સતિપટ્ઠાનાનં ઉપટ્ઠાનલક્ખણં, સમ્મપ્પધાનાનં પદહનલક્ખણં, ઇદ્ધિપાદાનં ઇજ્ઝનલક્ખણં, ઇન્દ્રિયાનં અધિપતિલક્ખણં, બલાનં અકમ્પિયલક્ખણં, બોજ્ઝઙ્ગાનં નિય્યાનલક્ખણં, મગ્ગસ્સ હેતુલક્ખણં.

સચ્ચાનં તથલક્ખણં, સમથસ્સ અવિક્ખેપલક્ખણં, વિપસ્સનાય અનુપસ્સનાલક્ખણં, સમથવિપસ્સનાનં એકરસલક્ખણં, યુગનદ્ધાનં અનતિવત્તનલક્ખણં.

સીલવિસુદ્ધિયા સંવરલક્ખણં, ચિત્તવિસુદ્ધિયા અવિક્ખેપલક્ખણં, દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયા દસ્સનલક્ખણં.

ખયે ઞાણસ્સ સમુચ્છેદલક્ખણં, અનુપ્પાદે ઞાણસ્સ પસ્સદ્ધિલક્ખણં.

છન્દસ્સ મૂલલક્ખણં, મનસિકારસ્સ સમુટ્ઠાનલક્ખણં, ફસ્સસ્સ સમોધાનલક્ખણં, વેદનાય સમોસરણલક્ખણં, સમાધિસ્સ પમુખલક્ખણં, સતિયા આધિપતેય્યલક્ખણં, પઞ્ઞાય તતુત્તરિલક્ખણં, વિમુત્તિયા સારલક્ખણં, અમતોગધસ્સ નિબ્બાનસ્સ પરિયોસાનલક્ખણં તથં અવિતથં. એતં તથલક્ખણં ઞાણગતિયા આગતો અવિરજ્ઝિત્વા પત્તો અનુપ્પત્તોતિ તથાગતો. એવં તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો?** તથધમ્મા નામ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ – ‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? ‘ઇદં દુક્ખ’ન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. તાનિ ચ ભગવા અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાનં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતોતિ વુચ્ચતિ. અભિસમ્બોધત્થો હિ એત્થ ગતસદ્દો.

અપિચ જરામરણસ્સ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો તથો અવિતથો અનઞ્ઞથો...પે॰... સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો તથો અવિતથો અનઞ્ઞથો. તથા અવિજ્જાય સઙ્ખારાનં પચ્ચયટ્ઠો તથો અવિતથો અનઞ્ઞથો...પે॰... જાતિયા જરામરણસ્સ પચ્ચયટ્ઠો તથો અવિતથો અનઞ્ઞથો. તં સબ્બં ભગવા અભિસમ્બુદ્ધો. તસ્માપિ તથાનં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતો. એવં તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો.

કથં **તથદસ્સિતાય તથાગતો**? ભગવા યં સદેવકે લોકે...પે॰... સદેવમનુસ્સાય અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં ચક્ખુદ્વારે આપાથં આગચ્છન્તં રૂપારમ્મણં નામ અત્થિ, તં સબ્બાકારેન જાનાતિ પસ્સતિ. એવં જાનતા પસ્સતા ચ તેન તં ઇટ્ઠાનિટ્ઠાદિવસેન વા દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતેસુ લબ્ભમાનકપદવસેન વા ''કતમં તં રૂપં રૂપાયતનં? યં રૂપં ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય વણ્ણનિભા સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં નીલં પીતક''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૧૬) નયેન અનેકેહિ નામેહિ તેરસહિ વારેહિ દ્વિપઞ્ઞાસાય નયેહિ વિભજ્જમાનં તથમેવ હોતિ, વિતથં નત્થિ . એસ નયો સોતદ્વારાદીસુપિ આપાથમાગચ્છન્તેસુ સદ્દાદીસુ. વુત્તમ્પિ ચેતં ભગવતા ''યં, ભિક્ખવે, સદેવકસ્સ લોકસ્સ...પે॰... સદેવમનુસ્સાય દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાતં પત્તં પરિયેસિતં અનુવિચરિતં મનસા, તમહં જાનામિ, તમહં અબ્ભઞ્ઞાસિં, તં તથાગતસ્સ વિદિતં, તં તથાગતો ન ઉપટ્ઠાસી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪). એવં તથદસ્સિતાય તથાગતો. તત્થ તથદસ્સીઅત્થે તથાગતોતિ પદસમ્ભવો વેદિતબ્બો.

કથં **તથવાદિતાય તથાગતો**? યં રત્તિં ભગવા બોધિમણ્ડે અપરાજિતપલ્લઙ્કે નિસિન્નો ચતુન્નં મારાનં મત્થકં મદ્દિત્વા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધો, યઞ્ચ રત્તિં યમકસાલાનમન્તરે અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિ, એત્થન્તરે પઞ્ચચત્તાલીસવસ્સપરિમાણે કાલે પઠમબોધિયાપિ મજ્ઝિમબોધિયાપિ પચ્છિમબોધિયાપિ યં ભગવતા ભાસિતં સુત્તં ગેય્યં...પે॰... વેદલ્લં, તં સબ્બં અત્થતો ચ બ્યઞ્જનતો ચ અનવજ્જં અનુપવજ્જં અનૂનમનધિકં સબ્બાકારપરિપુણ્ણં રાગમદનિમ્મદનં દોસમોહમદનિમ્મદનં, નત્થિ તત્થ વાલગ્ગમત્તમ્પિ પક્ખલિતં, સબ્બં તં એકમુદ્દિકાય લઞ્છિતં વિય, એકનાળિકાય મિતં વિય, એકતુલાય તુલિતં વિય, ચ તથમેવ હોતિ. યથાહ ''યઞ્ચ, ચુન્દ, રત્તિં તથાગતો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુજ્ઝતિ, યઞ્ચ રત્તિં અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયતિ, યં એતસ્મિં અન્તરે ભાસતિ લપતિ નિદ્દિસતિ, સબ્બં તં તથમેવ હોતિ, નો અઞ્ઞથા. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૮૮). ગદઅત્થો હિ એત્થ ગતસદ્દો. એવં તથવાદિતાય તથાગતો.

અપિચ આગદનં આગદો, વચનન્તિ અત્થો. તથો અવિપરીતો આગદો અસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ એવમેતસ્મિં અત્થે પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

કથં **તથાકારિતાય તથાગતો**? ભગવતો હિ વાચાય કાયો અનુલોમેતિ, કાયસ્સાપિ વાચા, તસ્મા યથાવાદી તથાકારી યથાકારી તથાવાદી ચ હોતિ. એવંભૂતસ્સ ચસ્સ યથા વાચા, કાયોપિ તથા ગતો પવત્તોતિ અત્થો. યથા ચ કાયો, વાચાપિ તથા ગતા પવત્તાતિ તથાગતો. તેનેવાહ – ''યથાવાદી, ભિક્ખવે, તથાગતો તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી. ઇતિ યથાવાદી તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ. એવં તથાકારિતાય તથાગતો.

કથં **અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો**? ઉપરિ ભવગ્ગં હેટ્ઠા અવીચિં પરિયન્તં કત્વા તિરિયં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ સબ્બસત્તે અભિભવતિ સીલેન સમાધિના પઞ્ઞાય વિમુત્તિયા વિમુત્તિઞાણદસ્સનેન, ન તસ્સ તુલા વા

પમાણં વા અત્થિ, અતુલો અપ્પમેય્યો અનુત્તરો રાજાધિરાજા દેવાનં અતિદેવો સક્કાનં અતિસક્કો બ્રહ્માનં અતિબ્રહ્મા. તેનાહ – ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે...પે॰... સદેવમનુસ્સાય તથાગતો અભિભૂ અનભિભૂતો અઞ્ઞદત્થુ દસો વસવત્તી. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩).

તત્થેવં પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા – અગદો વિય અગદો. કો પનેસ? દેસનાવિલાસો ચેવ પુઞ્ઞુસ્સયો ચ. તેન હેસ મહાનુભાવો ભિસક્કો દિબ્બાગદેન સપ્પે વિય સબ્બપરપ્પવાદિનો સદેવકઞ્ચ લોકં અભિભવતિ. ઇતિ સબ્બલોકાભિભવને તથો અવિપરીતો દેસનાવિલાસમયો ચેવ પુઞ્ઞમયો ચ અગદો અસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ વેદિતબ્બો. એવં અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો.

અપિચ તથાય ગતોતિપિ તથાગતો, તથં ગતોતિપિ તથાગતોતિ. **ગતો**તિ અવગતો અતીતો પત્તો પટિપન્નોતિ અત્થો . તત્થ સકલં લોકં તીરણપરિઞ્ઞાય તથાય ગતો અવગતોતિ તથાગતો, લોકસમુદયં પહાનપરિઞ્ઞાય તથાય ગતો અતીતોતિ તથાગતો, લોકનિરોધં સચ્છિકિરિયાય તથાય ગતો પત્તોતિ તથાગતો, લોકનિરોધગામિનિપટિપદં તથં ગતો પટિપન્નોતિ તથાગતો. તેન યં વુત્તં ભગવતા – ''લોકો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો, લોકસ્મા તથાગતો વિસંયુત્તો. લોકસમુદયો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો, લોકસમુદયો તથાગતસ્સ પહીનો. લોકનિરોધો, ભિક્ખવે , તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો લોકનિરોધો તથાગતસ્સ સચ્છિકતો. લોકનિરોધગામિની પટિપદા, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધા, લોકનિરોધગામિનીપટિપદા તથાગતસ્સ ભાવિતા. યં, ભિક્ખવે, સદેવકસ્સ લોકસ્સ...પે॰... અનુવિચરિતં મનસા, સબ્બં તં તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધં. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩). તસ્સ એવમ્પિ અત્થો વેદિતબ્બો. ઇદમ્પિ ચ તથાગતસ્સ તથાગતભાવદીપને મુખમત્તમેવ. સબ્બાકારેન પન તથાગતોવ તથાગતસ્સ તથાગતભાવં વણ્ણેય્ય. યસ્મા પન સબ્બબુદ્ધા તથાગતગુણેનાપિ સમસમા, તસ્મા સબ્બેસં વસેન **તથાગતાન**ન્તિ આહ.

**અરહન્તાન**ન્તિ કિલેસેહિ આરકત્તા, અરીનં અરાનઞ્ચ હતત્તા, પચ્ચયાદીનં અરહત્તા, પાપકરણે રહાભાવા તથાગતો અરહં. આરકા હિ સો સબ્બકિલેસેહિ સુવિદૂરવિદૂરે ઠિતો મગ્ગેન સવાસનાનં કિલેસાનં પહીનત્તાતિ અરહં.

સો તતો આરકા નામ, યસ્સ યેનાસમઙ્ગિતા;
અસમઙ્ગી ચ દોસેહિ, નાથો તેનારહં મતો.

તે ચાનેન કિલેસારયો મગ્ગેન હતાતિ અરીનં હતત્તાપિ અરહં.

યસ્મા રાગાદિસઙ્ખાતા, સબ્બેપિ અરયો હતા;
પઞ્ઞાસત્થેન નાથેન, તસ્માપિ અરહં મતો.

યઞ્ચેતં અવિજ્જાભવતણ્હામયનાભિપુઞ્ઞાદિઅભિસઙ્ખારાનં જરામરણનેમિ આસવસમુદયમયેન અક્ખેન વિજ્ઝિત્વા તિભવરથે સમાયોજિતં અનાદિકાલપ્પવત્તં સંસારચક્કં, તસ્સાનેન બોધિમણ્ડે વીરિયપાદેહિ સીલપથવિયં પતિટ્ઠાય સદ્ધાહત્થેન કમ્મક્ખયકરં ઞાણફરસું ગહેત્વા સબ્બે અરા હતાતિ અરાનં હતત્તાપિ અરહં.

અરા સંસારચક્કસ્સ, હતા ઞાણાસિના યતો;

લોકનાથેન તેનેસ, અરહન્તિ પવુચ્ચતિ.

અગ્ગદક્ખિણેય્યત્તા ચ ચીવરાદિપચ્ચયે અરહતિ પૂજાવિસેસઞ્ચ. તેનેવ ચ ઉપ્પન્ને તથાગતે યે કેચિ મહેસક્ખા દેવમનુસ્સા, ન તે અઞ્ઞત્થ પૂજં કરોન્તિ. તથા હિ બ્રહ્મા સહમ્પતિ સિનેરુમત્તેન રતનદામેન તથાગતં પૂજેસિ, યથાબલઞ્ચ અઞ્ઞે દેવા મનુસ્સા ચ બિમ્બિસારકોસલરાજાદયો. પરિનિબ્બુતમ્પિ ચ ભગવન્તં ઉદ્દિસ્સ છન્નવુતિકોટિધનં વિસ્સજ્જેત્વા અસોકમહારાજા સકલજમ્બુદીપે ચતુરાસીતિ વિહારસહસ્સાનિ પતિટ્ઠાપેસિ, કો પન વાદો અઞ્ઞેસં પૂજાવિસેસાનન્તિ પચ્ચયાદીનં અરહત્તાપિ અરહં.

પૂજાવિસેસં સહ પચ્ચયેહિ, યસ્મા અયં અરહતિ લોકનાથો;
અત્થાનુરૂપં અરહન્તિ લોકે, તસ્મા જિનો અરહતિ નામમેતં.

યથા ચ લોકે યે કેચિ પણ્ડિતમાનિનો બાલા અસિલોકભયેન રહો પાપં કરોન્તિ, એવમેસ ન કદાચિ કરોતીતિ પાપકરણે રહાભાવતોપિ અરહં.

યસ્મા નત્થિ રહો નામ, પાપકમ્મેસુ તાદિનો;
રહાભાવેન તેનેસ, અરહં ઇતિ વિસ્સુતો.

એવં સબ્બથાપિ –

આરકત્તા હતત્તા ચ, કિલેસારીન સો મુનિ;
હતસંસારચક્કારો, પચ્ચયાદીન ચારહો;
ન રહો કરોતિ પાપાનિ, અરહં તેન વુચ્ચતીતિ.

યસ્મા પન સબ્બબુદ્ધા અરહત્તગુણેનાપિ સમસમા, તસ્મા સબ્બેસં વસેન ‘‘અરહન્તાન’’ન્તિ આહ.

**સમ્માસમ્બુદ્ધાન**ન્તિ સમ્મા સામઞ્ચ સબ્બધમ્માનં બુદ્ધત્તા સમ્માસમ્બુદ્ધો. તથા હેસ સબ્બધમ્મે સમ્મા સમ્બુદ્ધો, અભિઞ્ઞેય્યે ધમ્મે અભિઞ્ઞેય્યતો બુદ્ધો, પરિઞ્ઞેય્યે ધમ્મે પરિઞ્ઞેય્યતો, પહાતબ્બે ધમ્મે પહાતબ્બતો, સચ્છિકાતબ્બે ધમ્મે સચ્છિકાતબ્બતો, ભાવેતબ્બે ધમ્મે ભાવેતબ્બતો. તેનેવાહ –

‘‘અભિઞ્ઞેય્યં અભિઞ્ઞાતં, ભાવેતબ્બઞ્ચ ભાવિતં;
પહાતબ્બં પહીનં મે, તસ્મા બુદ્ધોસ્મિ બ્રાહ્મણા’’તિ. (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૯; સુ॰ નિ॰ ૫૬૩);

અથ વા ચક્ખુ દુક્ખસચ્ચં, તસ્સ મૂલકારણભાવેન સમુટ્ઠાપિકા પુરિમતણ્હા સમુદયસચ્ચં, ઉભિન્નં અપ્પવત્તિ નિરોધસચ્ચં, નિરોધપ્પજાનના પટિપદા મગ્ગસચ્ચન્તિ એવં એકેકપદુદ્ધારેનાપિ સબ્બધમ્મે સમ્મા સામઞ્ચ બુદ્ધો. એસ નયો સોતઘાનજિવ્હાકાયમનેસુ. એતેનેવ નયેન રૂપાદીનિ છ આયતનાનિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો છ વિઞ્ઞાણકાયા, ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો છ ફસ્સા, ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદયો છ વેદના, રૂપસઞ્ઞાદયો છ સઞ્ઞા, રૂપસઞ્ચેતનાદયો છ ચેતના, રૂપતણ્હાદયો છ તણ્હાકાયા, રૂપવિતક્કાદયો છ વિતક્કા, રૂપવિચારાદયો છ વિચારા, રૂપક્ખન્ધાદયો પઞ્ચક્ખન્ધા, દસ કસિણાનિ, દસ અનુસ્સતિયો, ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાદિવસેન દસ સઞ્ઞા, કેસાદયો દ્વત્તિંસાકારા, દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ ધાતુયો, કામભવાદયો નવ ભવા, પઠમાદીનિ ચત્તારિ ઝાનાનિ,

મેત્તાભાવનાદયો ચતસ્સો અપ્પમઞ્ઞા, ચતસ્સો અરૂપસમાપત્તિયો, પટિલોમતો જરામરણાદીનિ, અનુલોમતો અવિજ્જાદીનિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ ચ યોજેતબ્બાનિ. તત્રાયં એકપદયોજના – જરામરણં દુક્ખસચ્ચં, જાતિ સમુદયસચ્ચં, ઉભિન્નં નિસ્સરણં નિરોધસચ્ચં, નિરોધપ્પજાનના પટિપદા મગ્ગસચ્ચન્તિ એવં એકેકપદુદ્ધારેન સબ્બધમ્મે સમ્મા સામઞ્ચ બુદ્ધો અનુબુદ્ધો પટિવિદ્ધો. યં વા પન કિઞ્ચિ અત્થિ નેય્યં નામ, સબ્બસ્સ સમ્મા સમ્બુદ્ધત્તા વિમોક્ખન્તિકઞાણવસેન **સમ્માસમ્બુદ્ધો**. તસ્સ પન વિભાગો ઉપરિ આવિ ભવિસ્સતીતિ. યસ્મા પન સબ્બબુદ્ધા સમ્માસમ્બુદ્ધગુણેનાપિ સમસમા, તસ્મા સબ્બેસં વસેન ''સમ્માસમ્બુદ્ધાન''ન્તિ આહ.

૩૮. ઇદાનિ પરિયન્તપારિસુદ્ધિઅપરિયન્તપારિસુદ્ધિસીલદ્વયે એકેકમેવ સીલં પઞ્ચધા ભિન્દિત્વા દસ્સેતું **અત્થિ સીલં પરિયન્તં, અત્થિ સીલં અપરિયન્ત**ન્તિઆદિમાહ. ઇતરેસુ પન તીસુ સીલેસુ તથાવિધો ભેદો નત્થીતિ. તત્થ **લાભપરિયન્ત**ન્તિ લાભેન પરિયન્તો ભેદો એતસ્સાતિ લાભપરિયન્તં. એવં સેસાનિપિ. **યસો**તિ પનેત્થ પરિવારો. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં લોકે. **એકચ્ચો**તિ એકો. **લાભહેતૂ**તિ લાભોયેવ હેતુ લાભહેતુ, તસ્મા લાભહેતુતોતિ વુત્તં હોતિ. હેત્વત્થે નિસ્સક્કવચનં. ''લાભપચ્ચયા લાભકારણા''તિ તસ્સેવ વેવચનં. હેતુમેવ હિ પટિચ્ચ એતં ફલમેતીતિ **પચ્ચયો**તિ ચ, ફલુપ્પત્તિં કારયતીતિ **કારણ**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ.

**યથાસમાદિન્ન**ન્તિ યં યં સમાદિન્નં ગહિતં. **વીતિક્કમતી**તિ અજ્ઝાચરતિ. **એવરૂપાની**તિ એવંસભાવાનિ, વુત્તપ્પકારાનીતિ અધિપ્પાયો. **સીલાની**તિ ગહટ્ઠસીલાનિ વા હોન્તુ પબ્બજિતસીલાનિ વા, યેસં આદિમ્હિ વા અન્તે વા એકં ભિન્નં, તાનિ પરિયન્તે છિન્નસાટકો વિય **ખણ્ડાનિ**. યેસં વેમજ્ઝે એકં ભિન્નં, તાનિ મજ્ઝે વિનિવિદ્ધસાટકો વિય **છિદ્દાનિ**. યેસં પટિપાટિયા દ્વે વા તીણિ વા ભિન્નાનિ, તાનિ પિટ્ઠિયા વા કુચ્છિયા વા ઉટ્ઠિતેન દીઘવટ્ટાદિસણ્ઠાનેન વિસભાગવણ્ણેન કાળરત્તાદીનં અઞ્ઞતરસરીરવણ્ણા ગાવી વિય **સબલાનિ**. યેસં અન્તરન્તરા એકેકાનિ ભિન્નાનિ, તાનિ અન્તરન્તરા વિસભાગવણ્ણબિન્દુવિચિત્રા ગાવી વિય **કમ્માસાનિ**. અવિસેસેન વા સબ્બાનિપિ સત્તવિધેન મેથુનસંયોગેન કોધૂપનાહાદીહિ ચ પાપધમ્મેહિ ઉપહતત્તા ખણ્ડાનિ છિદ્દાનિ સબલાનિ કમ્માસાનીતિ. તાનિયેવ તણ્હાદાસબ્યતો મોચેત્વા ભુજિસ્સભાવાકરણેન **ન ભુજિસ્સાનિ**. બુદ્ધાદીહિ વિઞ્ઞૂહિ ન પસત્થત્તા **ન વિઞ્ઞુપ્પસત્થાનિ**. તણ્હાદિટ્ઠીહિ પરામટ્ઠત્તા, કેનચિ વા ''અયં તે સીલેસુ દોસો''તિ પરામટ્ઠું સક્કુણેય્યતાય **પરામટ્ઠાનિ**. ઉપચારસમાધિં અપ્પનાસમાધિં વા, અથ વા મગ્ગસમાધિં ફલસમાધિં વા ન સંવત્તયન્તીતિ **અસમાધિસંવત્તનિકાનિ**. ન સમાધિસંવત્તનિકાનીતિપિ પાઠો.

કેચિ પન ''ખણ્ડાનીતિ કુસલાનં ધમ્માનં અપ્પતિટ્ઠાભૂતત્તા, છિદ્દાનીતિપિ એવં. સબલાનીતિ વિવણ્ણકરણત્તા, કમ્માસાનીતિપિ એવં. ન ભુજિસ્સાનીતિ તણ્હાદાસબ્યં ગતત્તા. ન વિઞ્ઞુપ્પસત્થાનીતિ કુસલેહિ ગરહિતત્તા. પરામટ્ઠાનીતિ તણ્હાય ગહિતત્તા. અસમાધિસંવત્તનિકાનીતિ વિપ્પટિસારવત્થુભૂતત્તા''તિ એવમત્થં વણ્ણયન્તિ.

**ન અવિપ્પટિસારવત્થુકાની**તિ વિપ્પટિસારાવહત્તા અવિપ્પટિસારસ્સ પતિટ્ઠા ન હોન્તીતિ અત્થો. **ન પામોજ્જવત્થુકાની**તિ અવિપ્પટિસારજાય દુબ્બલપીતિયા ન વત્થુભૂતાનિ તસ્સા અનાવહત્તા . એવં સેસેસુપિ યોજના કાતબ્બા. **ન પીતિવત્થુકાની**તિ દુબ્બલપીતિજાય બલવપીતિયા ન વત્થુભૂતાનિ. **ન પસ્સદ્ધિવત્થુકાની**તિ બલવપીતિજાય કાયચિત્તપસ્સદ્ધિયા ન વત્થુભૂતાનિ. **ન સુખવત્થુકાની**તિ પસ્સદ્ધિજસ્સ કાયિકચેતસિકસુખસ્સ ન વત્થુભૂતાનિ. **ન સમાધિવત્થુકાની**તિ સુખજસ્સ સમાધિસ્સ ન વત્થુભૂતાનિ. **ન યથાભૂતઞાણદસ્સનવત્થુકાની**તિ સમાધિપદટ્ઠાનસ્સ યથાભૂતઞાણદસ્સનસ્સ ન વત્થુભૂતાનિ.

**ન એકન્તનિબ્બિદાયા**તિઆદીસુ **ન**-કારમેવ આહરિત્વા ‘‘ન વિરાગાયા’’તિઆદિના નયેન સેસપદેહિપિ યોજેતબ્બં. **ન વિરાગાયા**તિઆદીસુ સનકારો વા પાઠો. તત્થ **એકન્તનિબ્બિદાયા**તિ એકન્તેન વટ્ટે નિબ્બિન્દનત્થાય ન સંવત્તન્તીતિ સમ્બન્ધો. એવં સેસેસુપિ યોજેતબ્બં. **વિરાગાયા**તિ વટ્ટે વિરજ્જનત્થાય. **નિરોધાયા**તિ વટ્ટસ્સ નિરોધનત્થાય. **ઉપસમાયા**તિ નિરોધિતસ્સ પુન અનુપ્પત્તિવસેન વટ્ટસ્સ ઉપસમનત્થાય. **અભિઞ્ઞાયા**તિ વટ્ટસ્સ અભિજાનનત્થાય. **સમ્બોધાયા**તિ કિલેસનિદ્દાવિગમેન વટ્ટતો પબુજ્ઝનત્થાય. **નિબ્બાનાયા**તિ અમતનિબ્બાનત્થાય.

**યથાસમાદિન્નં સિક્ખાપદં વીતિક્કમાયા**તિ યથાસમાદિન્નસ્સ સિક્ખાપદસ્સ વીતિક્કમનત્થાય. વિભત્તિવિપલ્લાસવસેન પનેત્થ ઉપયોગવચનં કતં. **ચિત્તમ્પિ ન ઉપ્પાદેતી**તિ ચિત્તુપ્પાદસુદ્ધિયા સીલસ્સ અતિવિસુદ્ધભાવદસ્સનત્થં વુત્તં, ન પન ચિત્તુપ્પાદમત્તેન સીલં ભિજ્જતિ. **કિં સો વીતિક્કમિસ્સતી**તિ કિમત્થં વીતિક્કમં કરિસ્સતિ, નેવ વીતિક્કમં કરિસ્સતીતિ અત્થો. **અખણ્ડાની**તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બાનિ. ન ખણ્ડાનીતિપિ પાઠો. ‘‘એકન્તનિબ્બિદાયા’’તિઆદીસુ એકન્તેન વટ્ટે નિબ્બિન્દનત્થાયાતિઆદિના નયેન યોજેતબ્બં . એત્થ પન **નિબ્બિદાયા**તિ વિપસ્સના. **વિરાગાયા**તિ મગ્ગો. **નિરોધાય ઉપસમાયા**તિ નિબ્બાનં. **અભિઞ્ઞાય સમ્બોધાયા**તિ મગ્ગો. **નિબ્બાનાયા**તિ નિબ્બાનમેવ. એકસ્મિં ઠાને વિપસ્સના, દ્વીસુ મગ્ગો, તીસુ નિબ્બાનં વુત્તન્તિ એવં અવત્થાનકથા વેદિતબ્બા. પરિયાયેન પન સબ્બાનિપેતાનિ મગ્ગવેવચનાનિપિ નિબ્બાનવેવચનાનિપિ હોન્તિયેવ.

૩૯. ઇદાનિ પરિયન્તાપરિયન્તવસેન વિજ્જમાનપભેદં દસ્સેત્વા પુન ધમ્મવસેન જાતિવસેન પચ્ચયવસેન સમ્પયુત્તવસેન સીલસ્સ પભેદં દસ્સેતું **કિં સીલ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ સમુટ્ઠાતિ એતેનાતિ સમુટ્ઠાનં. પચ્ચયસ્સેતં નામં. કિં સમુટ્ઠાનમસ્સાતિ **કિંસમુટ્ઠાનં**. કતિનં ધમ્માનં સમોધાનં સમવાયો અસ્સાતિ **કતિધમ્મસમોધાનં**.

**ચેતના સીલ**ન્તિ પાણાતિપાતાદીહિ વિરમન્તસ્સ, વત્તપટિપત્તિં વા પૂરેન્તસ્સ ચેતના. **ચેતસિકં સીલ**ન્તિ પાણાતિપાતાદીહિ વિરમન્તસ્સ વિરતિ. અપિચ ચેતના સીલં નામ પાણાતિપાતાદીનિ પજહન્તસ્સ સત્તકમ્મપથચેતના . ચેતસિકં સીલં નામ ‘‘અભિજ્ઝં લોકે પહાય વિગતાભિજ્ઝેન ચેતસા વિહરતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૭) નયેન વુત્તા અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદિટ્ઠિધમ્મા. **સંવરો સીલ**ન્તિ એત્થ પઞ્ચવિધો સંવરો વેદિતબ્બો – પાતિમોક્ખસંવરો, સતિસંવરો, ઞાણસંવરો, ખન્તિસંવરો, વીરિયસંવરોતિ. તત્થ ‘‘ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો’’તિ (વિભ॰ ૫૧૧) અયં **પાતિમોક્ખસંવરો**. ‘‘રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં, ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૫; સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૯; અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) અયં **સતિસંવરો**.

> ‘‘યાનિ સોતાનિ લોકસ્મિં, (અજિતાતિ ભગવા;)
> સતિ તેસં નિવારણં;
> સોતાનં સંવરં બ્રૂમિ, પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૦૪૧) –

અયં **ઞાણસંવરો**. પચ્ચયપટિસેવનમ્પિ એત્થેવ સમોધાનં ગચ્છતિ. યો પનાયં ‘‘ખમો હોતિ સીતસ્સ ઉણ્હસ્સા’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) નયેન આગતો, અયં **ખન્તિસંવરો** નામ. યો ચાયં ‘‘ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) નયેન આગતો, અયં **વીરિયસંવરો** નામ. આજીવપારિસુદ્ધિપિ એત્થેવ સમોધાનં ગચ્છતિ. ઇતિ અયં પઞ્ચવિધોપિ સંવરો, યા ચ

પાપભીરુકાનં કુલપુત્તાનં સમ્પત્તવત્થુતો વિરતિ, સબ્બમેતં સંવરસીલન્તિ વેદિતબ્બં. **અવીતિક્કમો સીલન્તિ** સમાદિન્નસીલસ્સ કાયિકવાચસિકો અવીતિક્કમો. ઇદં તાવ **કિં સીલન્તિ** પઞ્હસ્સ વિસ્સજ્જનં.

**કતિ સીલાની**તિ પઞ્હસ્સ વિસ્સજ્જને **કુસલસીલં અકુસલસીલં અબ્યાકતસીલન્તિ** એત્થ યસ્મા લોકે તેસં તેસં સત્તાનં પકતિ સીલન્તિ વુચ્ચતિ, યં સન્ધાય ''અયં સુખસીલો, અયં દુક્ખસીલો, અયં કલહસીલો, અયં મણ્ડનસીલો''તિ ભણન્તિ. તસ્મા તેન પરિયાયેન અત્થુદ્ધારવસેન અકુસલસીલમપિ સીલન્તિ વુત્તં. તં પન ''સુત્વાન સંવરે પઞ્ઞા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩૭) વચનતો ઇધાધિપ્પેતસીલં ન હોતીતિ.

યસ્મા પન ચેતનાદિભેદસ્સ સીલસ્સ સમ્પયુત્તચિત્તં સમુટ્ઠાનં, તસ્મા **કુસલચિત્તસમુટ્ઠાનં કુસલસીલન્તિ**આદિમાહ.

**સંવરસમોધાનં સીલન્તિ** સંવરસમ્પયુત્તખન્ધા. તે હિ સંવરેન સમાગતા મિસ્સીભૂતાતિ સંવરસમોધાનન્તિ વુત્તા. એવં અવીતિક્કમસમોધાનં સીલમ્પિ વેદિતબ્બં. **તથાભાવે જાતચેતના સમોધાનં સીલન્તિ** સંવરભાવે અવીતિક્કમભાવે જાતચેતનાસમ્પયુત્તા ખન્ધા. યસ્મા ચ તીસુપિ ચેતેસુ તંસમ્પયુત્તા ધમ્મા અધિપ્પેતા, તસ્મા ચેતનાસમોધાનેન ચેતસિકાનમ્પિ સઙ્ગહિતત્તા ચેતસિકસમોધાનસીલં વિસું ન નિદ્દિટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં. હેટ્ઠા ચેતનાદયો ધમ્મા ''સીલ''ન્તિ વુત્તા. ન કેવલં તે એવ સીલં, તંસમ્પયુત્તા ધમ્માપિ સીલમેવાતિ દસ્સનત્થં અયં તિકો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

૪૦. ઇદાનિ યસ્મા ચેતનાચેતસિકા સંવરાવીતિક્કમાયેવ હોન્તિ ન વિસું, તસ્મા સંવરાવીતિક્કમેયેવ યાવ અરહત્તમગ્ગા સાધારણક્કમેન યોજેન્તો **પાણાતિપાતં સંવરટ્ઠેન સીલં, અવીતિક્કમટ્ઠેન સીલન્તિ**આદિમાહ. પાણાતિપાતા વેરમણિઆદયો હિ યસ્મા અત્તનો અત્તનો પચ્ચનીકં સંવરન્તિ, તં ન વીતિક્કમન્તિ ચ, તસ્મા સંવરણતો અવીતિક્કમનતો ચ સંવરટ્ઠેન સીલં અવીતિક્કમટ્ઠેન સીલં નામ હોતિ. તત્થ **પાણાતિપાતં સંવરટ્ઠેના**તિ પાણાતિપાતસ્સ પિદહનટ્ઠેન સીલં. કિં તં? પાણાતિપાતા વેરમણી. સા ચ તં સંવરન્તીયેવ તં ન વીતિક્કમતીતિ **અવીતિક્કમટ્ઠેન** સીલં. એવમેવ **અદિન્નાદાના વેરમણિ**આદયો અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદિટ્ઠિયો યોજેતબ્બા.

**પાણાતિપાતન્તિ**આદીસુ પન દસસુ અકુસલકમ્મપથેસુ પાણસ્સ અતિપાતો **પાણાતિપાતો**. પાણવધો પાણઘાતોતિ વુત્તં હોતિ. **પાણો**તિ ચેત્થ વોહારતો સત્તો, પરમત્થતો જીવિતિન્દ્રિયં. તસ્મિં પન પાણે પાણસઞ્ઞિનો જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા કાયવચીદ્વારાનં અઞ્ઞતરદ્વારપ્પવત્તા વધકચેતના પાણાતિપાતો. સો ગુણવિરહિતેસુ તિરચ્છાનગતાદીસુ પાણેસુ ખુદ્દકે પાણે અપ્પસાવજ્જો, મહાસરીરે મહાસાવજ્જો. કસ્મા? પયોગમહન્તતાય. પયોગસમત્તેપિ વત્થુમહન્તતાય. ગુણવન્તેસુ મનુસ્સાદીસુ અપ્પગુણે પાણે અપ્પસાવજ્જો, મહાગુણે મહાસાવજ્જો. સરીરગુણાનં પન સમભાવે સતિ કિલેસાનં ઉપક્કમાનઞ્ચ મુદુતાય અપ્પસાવજ્જો, તિબ્બતાય મહાસાવજ્જોતિ વેદિતબ્બો. તસ્સ પઞ્ચ સમ્ભારા – પાણો, પાણસઞ્ઞિતા, વધકચિત્તં, ઉપક્કમો, તેન મરણન્તિ.

અદિન્નસ્સ આદાનં **અદિન્નાદાનં**, પરસંહરણં, થેય્યં, ચોરિકાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ **અદિન્નન્તિ** પરપરિગ્ગહિતં, યત્થ પરો યથાકામકારિતં આપજ્જન્તો અદણ્ડારહો અનુપવજ્જો ચ હોતિ, તસ્મિં પરપરિગ્ગહિતે પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિનો તદાદાયકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા કાયવચીદ્વારાનં અઞ્ઞતરદ્વારપ્પવત્તા થેય્યચેતના અદિન્નાદાનં. તં હીને પરસન્તકે અપ્પસાવજ્જં, પણીતે મહાસાવજ્જં. કસ્મા? વત્થુપણીતતાય. વત્થુસમત્તે સતિ

ગુણાધિકાનં સન્તકે વત્થુસ્મિં મહાસાવજ્જં, તં તં ગુણાધિકં ઉપાદાય તતો તતો હીનગુણસ્સ સન્તકે વત્થુસ્મિં અપ્પસાવજ્જં. તસ્સ પઞ્ચ સમ્ભારા – પરપરિગ્ગહિતં, પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિતા થેય્યચિત્તં, ઉપક્કમો, તેન હરણન્તિ.

**કામેસૂ**તિ મેથુનસમાચારેસુ. **મિચ્છાચારો**તિ એકન્તનિન્દિતો લામકાચારો. લક્ખણતો પન અસદ્ધમ્માધિપ્પાયેન કાયદ્વારપ્પવત્તા અગમનીયટ્ઠાનવીતિક્કમચેતના કામેસુ મિચ્છાચારો.

તત્થ **અગમનીયટ્ઠાનં** નામ પુરિસાનં તાવ માતુરક્ખિતા, પિતુરક્ખિતા, માતાપિતુરક્ખિતા, ભાતુરક્ખિતા, ભગિનિરક્ખિતા, ઞાતિરક્ખિતા, ગોત્તરક્ખિતા, ધમ્મરક્ખિતા, સારક્ખા, સપરિદણ્ડાતિ માતુરક્ખિતાદયો દસ, ધનક્કીતા, છન્દવાસિની, ભોગવાસિની, પટવાસિની, ઓદપત્તકિની, ઓભતચુમ્બટા, દાસી ચ, ભરિયા ચ, કમ્મકારી ચ ભરિયા ચ, ધજાહટા મુહુત્તિકાતિ ધનક્કીતાદયો દસાતિ વીસતિ ઇત્થિયો. ઇત્થીસુ પન દ્વિન્નં સારક્ખસપરિદણ્ડાનં દસન્નઞ્ચ ધનક્કીતાદીનન્તિ દ્વાદસન્નં ઇત્થીનં અઞ્ઞે પુરિસા, ઇદં અગમનીયટ્ઠાનં નામ.

સો પનેસ મિચ્છાચારો સીલાદિગુણરહિતે અગમનીયટ્ઠાને અપ્પસાવજ્જો, સીલાદિગુણસમ્પન્ને મહાસાવજ્જો. તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા – અગમનીયવત્થુ, તસ્મિં સેવનચિત્તં, સેવનપયોગો, મગ્ગેનમગ્ગપટિપત્તિઅધિવાસનન્તિ.

**મુસા**તિ વિસંવાદનપુરેક્ખારસ્સ અત્થભઞ્જકો વચીપયોગો, કાયપયોગો વા. વિસંવાદનાધિપ્પાયેન પનસ્સ પરવિસંવાદકકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના મુસાવાદો. અપરો નયો – **મુસા**તિ અભૂતં અતચ્છં વત્થુ. **વાદો**તિ તસ્સ ભૂતતો તચ્છતો વિઞ્ઞાપનં. લક્ખણતો પન અતથં વત્થું તથતો પરં વિઞ્ઞાપેતુકામસ્સ તથાવિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપિકા ચેતના મુસાવાદો. સો યમત્થં ભઞ્જતિ, તસ્સ અપ્પતાય અપ્પસાવજ્જો, મહન્તતાય મહાસાવજ્જો. અપિચ ગહટ્ઠાનં અત્તનો સન્તકં અદાતુકામતાય નત્થીતિઆદિનયપ્પવત્તો અપ્પસાવજ્જો, સક્ખિના હુત્વા અત્થભઞ્જનત્થં વુત્તો મહાસાવજ્જો. પબ્બજિતાનં અપ્પકમ્પિ તેલં વા સપ્પિં વા લભિત્વા હસાધિપ્પાયેન ''અજ્જ ગામે તેલં નદી મઞ્ઞે સન્દતી''તિ પૂરણકથાનયેન પવત્તો અપ્પસાવજ્જો, અદિટ્ઠંયેવ પન દિટ્ઠન્તિઆદિના નયેન વદન્તાનં મહાસાવજ્જો. તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા – અતથં વત્થુ, વિસંવાદનચિત્તં, તજ્જો વાયામો, પરસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ.

યાય વાચાય યસ્સ તં વાચં ભાસતિ, તસ્સ હદયે અત્તનો પિયભાવં, પરસ્સ ચ સુઞ્ઞભાવં કરોતિ, સા **પિસુણા વાચા**. યાય પન અત્તાનમ્પિ પરમ્પિ ફરુસં કરોતિ, યા વાચા સયમ્પિ ફરુસા નેવ કણ્ણસુખા ન હદયસુખા વા, અયં **ફરુસા વાચા**. યેન સમ્ફં પલપતિ નિરત્થકં, સો **સમ્ફપ્પલાપો**. તેસં મૂલભૂતા ચેતનાપિ પિસુણાવાચાદિનામમેવ લભતિ. સા એવ ચ ઇધ અધિપ્પેતાતિ.

તત્થ સંકિલિટ્ઠચિત્તસ્સ પરેસં વા ભેદાય અત્તનો પિયકમ્યતાય વા કાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના પિસુણા વાચા. સા યસ્સ ભેદં કરોતિ, તસ્સ અપ્પગુણતાય અપ્પસાવજ્જા, મહાગુણતાય મહાસાવજ્જા. તસ્સા ચત્તારો સમ્ભારા – ભિન્દિતબ્બો પરો, ''ઇતિ ઇમે નાના ભવિસ્સન્તી''તિ ભેદપુરેક્ખારતા વા ''ઇતિ અહં પિયો ભવિસ્સામિ વિસ્સાસિકો''તિ પિયકમ્યતા વા, તજ્જો વાયામો, તસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ. પરે પન અભિન્ને કમ્મપથભેદો નત્થિ, ભિન્નેયેવ હોતિ.

પરસ્સ મમ્મચ્છેદકકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા એકન્તફરુસચેતના ફરુસા વાચા. મમ્મચ્છેદકોપિ પન પયોગો ચિત્તસણ્હતાય ફરુસા વાચા ન હોતિ. માતાપિતરો હિ કદાચિ પુત્તકે એવમ્પિ વદન્તિ ''ચોરા વો ખણ્ડાખણ્ડિકં કરોન્તૂ''તિ. ઉપ્પલપત્તમ્પિ ચ નેસં ઉપરિ પતન્તં ન ઇચ્છન્તિ. આચરિયુપજ્ઝાયા ચ કદાચિ નિસ્સિતકે એવં વદન્તિ ''કિં ઇમે અહિરિકા અનોત્તપ્પિનો, નિદ્ધમથ ને''તિ. અથ ચ નેસં આગમાધિગમસમ્પત્તિં ઇચ્છન્તિ. યથા ચ ચિત્તસણ્હતાય ફરુસા વાચા ન હોતિ, એવં વચનસણ્હતાય અફરુસા વાચાપિ ન હોતિ. ન હિ મારાપેતુકામસ્સ ''ઇમં સુખં સયાપેથા''તિ વચનં અફરુસા વાચા હોતિ, ચિત્તફરુસતાય પનેસા ફરુસા વાચાવ. સા યં સન્ધાય પવત્તિતા, તસ્સ અપ્પગુણતાય અપ્પસાવજ્જા, મહાગુણતાય મહાસાવજ્જા. તસ્સા તયો સમ્ભારા – અક્કોસિતબ્બો પરો, કુપિતચિત્તં, અક્કોસનાતિ.

અનત્થવિઞ્ઞાપિકા કાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા અકુસલચેતના સમ્ફપ્પલાપો. સો આસેવનમન્દતાય અપ્પસાવજ્જો, આસેવનમહન્તતાય મહાસાવજ્જો. તસ્સ દ્વે સમ્ભારા – ભારતયુદ્ધસીતાહરણાદિનિરત્થકકથાપુરેક્ખારતા, તથારૂપિકથાકથનઞ્ચાતિ. પરે પન તં કથં અગણ્હન્તે કમ્મપથભેદો નત્થિ, પરેન સમ્ફપ્પલાપે ગહિતેયેવ હોતિ.

અભિજ્ઝાયતીતિ **અભિજ્ઝા**, પરભણ્ડાભિમુખી હુત્વા તન્નિન્નતાય પવત્તતીતિ અત્થો. સા ''અહો વત ઇદં મમસ્સા''તિ એવં પરભણ્ડાભિજ્ઝાયનલક્ખણા, અદિન્નાદાનં વિય અપ્પસાવજ્જા મહાસાવજ્જા ચ. તસ્સ દ્વે સમ્ભારા – પરભણ્ડં, અત્તનો પરિણામનઞ્ચાતિ. પરભણ્ડવત્થુકે હિ લોભે ઉપ્પન્નેપિ ન તાવ કમ્મપથભેદો હોતિ, યાવ ''અહો વત ઇદં મમસ્સા''તિ અત્તનો ન પરિણામેતિ.

હિતસુખં બ્યાપાદયતીતિ **બ્યાપાદો**. સો પરવિનાસાય મનોપદોસલક્ખણો, ફરુસા વાચા વિય અપ્પસાવજ્જો મહાસાવજ્જો ચ. તસ્સ દ્વે સમ્ભારા – પરસત્તો ચ, તસ્સ ચ વિનાસચિન્તાતિ. પરસત્તવત્થુકે હિ કોધે ઉપ્પન્નેપિ ન તાવ કમ્મપથભેદો હોતિ, યાવ ''અહો વતાયં ઉચ્છિજ્જેય્ય વિનસ્સેય્યા''તિ તસ્સ વિનાસં ન ચિન્તેતિ.

યથાભુચ્ચગહણાભાવેન મિચ્છા પસ્સતીતિ **મિચ્છાદિટ્ઠિ**. સા ''નત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિના નયેન વિપરીતદસ્સનલક્ખણા, સમ્ફપ્પલાપો વિય અપ્પસાવજ્જા, મહાસાવજ્જા ચ. અપિચ અનિયતા અપ્પસાવજ્જા, નિયતા મહાસાવજ્જા. તસ્સા દ્વે સમ્ભારા – વત્થુનો ચ ગહિતાકારવિપરીતતા, યથા ચ તં ગણ્હાતિ, તથાભાવેન તસ્સૂપટ્ઠાનન્તિ. તત્થ નત્થિકાહેતુકઅકિરિયદિટ્ઠીહિ એવ કમ્મપથભેદો હોતિ, ન અઞ્ઞદિટ્ઠીહિ.

ઇમેસં પન દસન્નં અકુસલકમ્મપથાનં ધમ્મતો, કોટ્ઠાસતો, આરમ્મણતો, વેદનાતો, મૂલતોતિ પઞ્ચહાકારેહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

તત્થ **ધમ્મતો**તિ એતેસુ હિ સત્ત પટિપાટિયા ચેતનાધમ્માવ હોન્તિ, અભિજ્ઝાદયો તયો ચેતનાસમ્પયુત્તા.

**કોટ્ઠાસતો**તિ પટિપાટિયા સત્ત, મિચ્છાદિટ્ઠિ ચાતિ ઇમે અટ્ઠ કમ્મપથા એવ હોન્તિ, નો મૂલાનિ. અભિજ્ઝાબ્યાપાદા કમ્મપથા ચેવ મૂલાનિ ચ. અભિજ્ઝા હિ મૂલં પત્વા લોભો અકુસલમૂલં હોતિ, બ્યાપાદો દોસો અકુસલમૂલં.

**આરમ્મણતો**તિ પાણાતિપાતો જીવિતિન્દ્રિયારમ્મણતો સઙ્ખારારમ્મણો. અદિન્નાદાનં સત્તારમ્મણં વા સઙ્ખારારમ્મણં વા. મિચ્છાચારો ફોટ્ઠબ્બવસેન સઙ્ખારારમ્મણો, સત્તારમ્મણોતિપિ એકે. મુસાવાદો સત્તારમ્મણો વા સઙ્ખારારમ્મણો વા. તથા પિસુણા વાચા. ફરુસા વાચા સત્તારમ્મણાવ સમ્ફપ્પલાપો દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતવસેન સત્તારમ્મણો વા સઙ્ખારારમ્મણો વા. તથા અભિજ્ઝા. બ્યાપાદો સત્તારમ્મણોવ. મિચ્છાદિટ્ઠિ તેભૂમકધમ્મવસેન સઙ્ખારારમ્મણાવ.

**વેદનાતો**તિ પાણાતિપાતો દુક્ખવેદનો હોતિ. કિઞ્ચાપિ હિ રાજાનો ચોરં દિસ્વા હસમાનાપિ ''ગચ્છથ ભણે, મારેથ ન''ન્તિ વદન્તિ, સન્નિટ્ઠાપકચેતના પન નેસં દુક્ખસમ્પયુત્તાવ હોતિ. અદિન્નાદાનં તિવેદનં. તઞ્હિ પરભણ્ડં દિસ્વા હટ્ઠતુટ્ઠસ્સ ગણ્હતો સુખવેદનં હોતિ, ભીતતસિતસ્સ ગણ્હતો દુક્ખવેદનં, તથા વિપાકનિસ્સન્દફલાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ. ગહણકાલે મજ્ઝત્તભાવે ઠિતસ્સ પન ગણ્હતો અદુક્ખમસુખવેદનં હોતિ. મિચ્છાચારો સુખમજ્ઝત્તવસેન દ્વિવેદનો, સન્નિટ્ઠાપકચિત્તે પન મજ્ઝત્તવેદનો ન હોતિ. મુસાવાદો અદિન્નાદાને વુત્તનયેનેવ તિવેદનો, તથા પિસુણા વાચા. ફરુસા વાચા દુક્ખવેદના. સમ્ફપ્પલાપો તિવેદનો. પરેસુ હિ સાધુકારં દેન્તેસુ ચેલાદીનિ ઉક્ખિપન્તેસુ હટ્ઠતુટ્ઠસ્સ સીતાહરણભારતયુદ્ધાદીનિ કથનકાલે સો સુખવેદનો હોતિ, પઠમં દિન્નવેતનેન એકેન પચ્છા આગન્ત્વા ''આદિતો પટ્ઠાય કથેહી''તિ વુત્તે ''નિરવસેસં યથાનુસન્ધિકં પકિણ્ણકકથં કથેસ્સામિ નુ ખો, નો''તિ દોમનસ્સિતસ્સ કથનકાલે દુક્ખવેદનો હોતિ, મજ્ઝત્તસ્સ કથયતો અદુક્ખમસુખવેદનો હોતિ. અભિજ્ઝા સુખમજ્ઝત્તવસેન દ્વિવેદના, તથા મિચ્છાદિટ્ઠિ. બ્યાપાદો દુક્ખવેદનો.

**મૂલતો**તિ પાણાતિપાતો દોસમોહવસેન દ્વિમૂલકો હોતિ, અદિન્નાદાનં દોસમોહવસેન વા લોભમોહવસેન વા, મિચ્છાચારો લોભમોહવસેન, મુસાવાદો દોસમોહવસેન વા લોભમોહવસેન વા. તથા પિસુણા વાચા સમ્ફપ્પલાપો ચ. ફરુસા વાચા દોસમોહવસેન, અભિજ્ઝા મોહવસેન એકમૂલા, તથા બ્યાપાદો. મિચ્છાદિટ્ઠિ લોભમોહવસેન દ્વિમૂલાતિ.

અકુસલકમ્મપથકથા નિટ્ઠિતા.

પાણાતિપાતાદીહિ પન વિરતિયો, અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદિટ્ઠિયો ચાતિ ઇમે દસ કુસલકમ્મપથા નામ. પાણાતિપાતાદીહિ એતાય વિરમન્તિ, સયં વા વિરમતિ, વિરમણમત્તમેવ વા એતન્તિ **વિરતિ**. યા પાણાતિપાતાદીહિ વિરમન્તસ્સ કુસલચિત્તસમ્પયુત્તા વિરતિ, સા પભેદતો તિવિધા હોતિ સમ્પત્તવિરતિ સમાદાનવિરતિ સમુચ્છેદવિરતીતિ. તત્થ અસમાદિન્નસિક્ખાપદાનં અત્તનો જાતિવયબાહુસચ્ચાદીનિ પચ્ચવેક્ખિત્વા ''અયુત્તં અમ્હાકં એવરૂપં પાપં કાતુ''ન્તિ સમ્પત્તવત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ **સમ્પત્તવિરતિ** નામ. સમાદિન્નસિક્ખાપદાનં પન સિક્ખાપદસમાદાને ચ તતુત્તરિ ચ અત્તનો જીવિતમ્પિ પરિચ્ચજિત્વા વત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ **સમાદાનવિરતિ** નામ. અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તા પન વિરતિ **સમુચ્છેદવિરતિ** નામ, યસ્સા ઉપ્પત્તિતો પભુતિ અરિયપુગ્ગલાનં ''પાણં ઘાતેસ્સામા''તિઆદિચિત્તમ્પિ ન ઉપ્પજ્જતીતિ.

ઇદાનિ અકુસલકમ્મપથાનં વિય ઇમેસં કુસલકમ્મપથાનં ધમ્મતો, કોટ્ઠાસતો, આરમ્મણતો, વેદનાતો, મૂલતોતિ પઞ્ચહાકારેહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

તત્થ **ધમ્મતો**તિ એતેસુપિ પટિપાટિયા સત્ત ચેતનાપિ વટ્ટન્તિ વિરતિયોપિ, અન્તે તયો ચેતનાસમ્પયુત્તાવ.

**કોટ્ઠાસતો**તિ પટિપાટિયા સત્ત કમ્મપથા એવ, નો મૂલાનિ, અન્તે તયો કમ્મપથા ચેવ મૂલાનિ ચ. અનભિજ્ઝા હિ મૂલં પત્વા અલોભો કુસલમૂલં હોતિ, અબ્યાપાદો અદોસો કુસલમૂલં, સમ્માદિટ્ઠિ અમોહો કુસલમૂલં.

**આરમ્મણતો**તિ પાણાતિપાતાદીનં આરમ્મણાનેવ એતેસં આરમ્મણાનિ. વીતિક્કમિતબ્બતોયેવ હિ વેરમણી નામ હોતિ. યથા પન નિબ્બાનારમ્મણો અરિયમગ્ગો કિલેસે પજહતિ, એવં જીવિતિન્દ્રિયાદિઆરમ્મણાપેતે કમ્મપથા પાણાતિપાતાદીનિ દુસ્સીલ્યાનિ પજહન્તીતિ.

**વેદનાતો**તિ સબ્બે સુખવેદના વા હોન્તિ મજ્ઝત્તવેદના વા. કુસલં પત્વા હિ દુક્ખા વેદના નામ નત્થિ.

**મૂલતો**તિ પટિપાટિયા સત્ત ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસઅમોહવસેન તિમૂલા હોન્તિ. ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભાદોસવસેન દ્વિમૂલા. અનભિજ્ઝા ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અદોસઅમોહવસેન દ્વિમૂલા. ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અદોસવસેન એકમૂલા. અલોભો પન અત્તનાવ અત્તનો મૂલં ન હોતિ. અબ્યાપાદેપિ એસેવ નયો. સમ્માદિટ્ઠિ અલોભાદોસવસેન દ્વિમૂલાવાતિ.

કુસલકમ્મપથકથા નિટ્ઠિતા.

**એવં** દસકુસલકમ્મપથવસેન સીલં દસ્સેત્વા ઇદાનિ નેક્ખમ્માદીનં અરહત્તમગ્ગપરિયોસાનાનં સત્તતિંસધમ્માનં વસેન દસ્સેતું **નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દં સંવરટ્ઠેન સીલં, અવીતિક્કમટ્ઠેન સીલ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ યસ્મા નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દં સંવરતિ ન વીતિક્કમતિ, તસ્મા નેક્ખમ્મં સીલન્તિ અધિપ્પાયો. પચ્ચત્તત્થે વા કરણવચનં, નેક્ખમ્મન્તિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુ. પાળિયં પન નેક્ખમ્મઅબ્યાપાદે દસ્સેત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સેસં સઙ્ખિપિત્વા અન્તે અરહત્તમગ્ગોયેવ દસ્સિતો.

એવં સંવરઅવીતિક્કમવસેન સીલં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તેસંયેવ દ્વિન્નં પભેદદસ્સનત્થં **પઞ્ચ સીલાનિ પાણાતિપાતસ્સ પહાનં સીલ**ન્તિઆદિમાહ. એત્થ ચ પાણાતિપાતસ્સ પહાનં સીલં, પાણાતિપાતા વેરમણી સીલં, પાણાતિપાતસ્સ પટિપક્ખચેતના સીલં, પાણાતિપાતસ્સ સંવરો સીલં, પાણાતિપાતસ્સ અવીતિક્કમો સીલન્તિ યોજના કાતબ્બા. **પહાન**ન્તિ ચ કોચિ ધમ્મો નામ નત્થિ અઞ્ઞત્ર વુત્તપ્પકારાનં પાણાતિપાતાદીનં અનુપ્પાદમત્તતો. યસ્મા પન તં તં પહાનં તસ્સ તસ્સ કુસલસ્સ ધમ્મસ્સ પતિટ્ઠાનટ્ઠેન ઉપધારણં હોતિ, વિપ્પકિણ્ણસભાવાકરણેન ચ સમોધાનં, તસ્મા પુબ્બે વુત્તેનેવ ઉપધારણસમોધાનસઙ્ખાતેન સીલનટ્ઠેન સીલન્તિ વુત્તં. ઇતરે ચત્તારો ધમ્મા તતો તતો વેરમણિવસેન તસ્સ તસ્સ સંવરવસેન તદુભયસમ્પયુત્તચેતનાવસેન તં તં અવીતિક્કમન્તસ્સ અવીતિક્કમવસેન ચ ચેતસો પવત્તિસભાવં સન્ધાય વુત્તા.

અથ વા પહાનમ્પિ ધમ્મતો અત્થિયેવ. કથં? પહીયતે અનેન પાણાતિપાતાદિપટિપક્ખો, પજહતિ વા તં પટિપક્ખન્તિ પહાનં. કિં તં? સબ્બેપિ કુસલા ખન્ધા. અઞ્ઞે પન આચરિયા ''નેક્ખમ્માદીસુપિ 'વેરમણી સીલ'ન્તિ વચનમત્તં ગહેત્વા સબ્બકુસલેસુપિ નિયતયેવાપનકભૂતા વિરતિ નામ અત્થી''તિ વદન્તિ, ન તથા ઇધાતિ. એવમિમેહિ પહાનાદીહિ પઞ્ચહિ પદેહિ વિસેસેત્વા પરિયન્તાપરિયન્તસીલદ્વયે અપરિયન્તસીલમેવ વુત્તં. તસ્મા એવ હિ **એવરૂપાનિ સીલાનિ ચિત્તસ્સ અવિપ્પટિસારાય સંવત્તન્તિ...પે॰... સચ્છિકાતબ્બં સચ્છિકરોન્તો સિક્ખતી**તિ વુત્તં.

તત્થ **અવિપ્પટિસારાય સંવત્તન્તી**તિ ''સંવરો અવિપ્પટિસારત્થાયા''તિ (પરિ॰ ૩૬૬) ચ ''અવિપ્પટિસારત્થાનિ ખો, આનન્દ, કુસલાનિ સીલાનિ અવિપ્પટિસારાનિસંસાની''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧; ૧૧.૧) ચ વચનતો અવિપ્પટિસારત્થાય સંવત્તન્તિ. ''અવિપ્પટિસારો પામોજ્જત્થાયા''તિ (પરિ॰ ૩૬૬) ચ ''યોનિસો મનસિકરોતો પામોજ્જં જાયતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૪) ચ વચનતો **પામોજ્જાય સંવત્તન્તિ**. ''પામોજ્જં પીતત્થાયા''તિ (પરિ॰ ૩૬૬) ચ ''પમુદિતસ્સ પીતિ જાયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૬; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨) ચ વચનતો **પીતિયા સંવત્તન્તિ**. ''પીતિ પસ્સદ્ધત્થાયા''તિ (પરિ॰ ૩૬૬) ચ ''પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૬; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨) ચ વચનતો **પસ્સદ્ધિયા સંવત્તન્તિ**. ''પસ્સદ્ધિ સુખત્થાયા''તિ (પરિ॰ ૩૬૬) ચ ''પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૬; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨) ચ વચનતો **સોમનસ્સાય સંવત્તન્તિ**. ચેતસિકં સુખઞ્હિ સોમનસ્સન્તિ વુચ્ચતિ. **આસેવનાયા**તિ ભુસા સેવના આસેવના. કસ્સ આસેવના? અનન્તરં સોમનસ્સવચનેન સુખસ્સ વુત્તત્તા સુખં સિદ્ધં. ''સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૬; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨) ચ વચનતો તેન સુખેન સમાધિ સિદ્ધો હોતિ. એવં સિદ્ધસ્સ સમાધિસ્સ આસેવના. તસ્સ સમાધિસ્સ **આસેવનાય સંવત્તન્તિ**, પગુણબલવભાવાય સંવત્તન્તીતિ અત્થો. **ભાવનાયા**તિ તસ્સેવ સમાધિસ્સ વુદ્ધિયા. **બહુલીકમ્માયા**તિ તસ્સેવ સમાધિસ્સ પુનપ્પુનં કિરિયાય. અવિપ્પટિસારાદિપવત્તિયા મૂલકારણં હુત્વા સમાધિસ્સ સદ્ધિન્દ્રિયાદિઅલઙ્કારસાધનેન **અલઙ્કારાય સંવત્તન્તિ**. અવિપ્પટિસારાદિકસ્સ સમાધિસમ્ભારસ્સ સાધનેન **પરિક્ખારાય સંવત્તન્તિ**. ''યે ચ ખો ઇમે પબ્બજિતેન જીવિતપરિક્ખારા સમુદાનેતબ્બા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૯૨) વિય હિ એત્થ સમ્ભારત્થો પરિક્ખારસદ્દો. ''રથો સીલપરિક્ખારો, ઝાનક્ખો ચક્કવીરિયો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૪) પન અલઙ્કારત્થો. ''સત્તહિ નગરપરિક્ખારેહિ સુપરિક્ખતં હોતી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૭) પરિવારત્થો. ઇધ પન અલઙ્કારપરિવારાનં વિસું આગતત્તા સમ્ભારત્થોતિ વુત્તં. સમ્ભારત્થો ચ પચ્ચયત્થોતિ. મૂલકારણભાવેનેવ સમાધિસમ્પયુત્તફસ્સાદિધમ્મસમ્પત્તિસાધનેન **પરિવારાય સંવત્તન્તિ**. સમાધિસ્સ વિપસ્સનાય ચ પદટ્ઠાનભાવપાપનેન વસીભાવપાપનેન ચ પરિપુણ્ણભાવસાધનતો **પારિપૂરિયા સંવત્તન્તિ**.

એવં સીલૂપનિસ્સયેન સબ્બાકારપરિપૂરં સમાધિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ''સમાહિતે ચિત્તે યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ, યથાભૂતં જાનં પસ્સં નિબ્બિન્દતિ, નિબ્બિન્દં વિરજ્જતિ, વિરાગા વિમુચ્ચતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૩; દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯) વચનતો સીલમૂલકાનિ સમાધિપદટ્ઠાનાનિ યથાભૂતઞાણદસ્સનાદીનિ દસ્સેન્તો **એકન્તનિબ્બિદાયા**તિઆદિમાહ. નિબ્બિદાય હિ દસ્સિતાય તસ્સા પદટ્ઠાનભૂતં યથાભૂતઞાણદસ્સનં દસ્સિતમેવ હોતિ. તસ્મિઞ્હિ અસિદ્ધે નિબ્બિદા ન સિજ્ઝતીતિ. તાનિ પન વુત્તત્થાનેવ. યથાભૂતઞાણદસ્સનં પનેત્થ સપ્પચ્ચયનામરૂપપરિગ્ગહો.

એવં અમતમહાનિબ્બાનપરિયોસાનં સીલપ્પયોજનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તસ્સ સીલસ્સ અધિસીલસિક્ખાભાવં તમ્મૂલકા ચ અધિચિત્તઅધિપઞ્ઞાસિક્ખા દસ્સેતુકામો **એવરૂપાનં સીલાનં સંવરપારિસુદ્ધિ અધિસીલ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ સંવરોયેવ પારિસુદ્ધિ **સંવરપારિસુદ્ધિ**. એવરૂપાનં અપરિયન્તભૂતાનં વિવટ્ટનિસ્સિતાનં સીલાનં સંવરપારિસુદ્ધિ વિવટ્ટનિસ્સિતત્તા સેસસીલતો અધિકં સીલન્તિ **અધિસીલ**ન્તિ વુચ્ચતિ. **સંવરપારિસુદ્ધિયા ઠિતં ચિત્ત**ન્તિ એદિસાય સીલસંવરપારિસુદ્ધિયા પતિટ્ઠિતં ચિત્તં સુટ્ઠુ અવિપ્પટિસારાદીનં આવહનતો ન વિક્ખેપં ગચ્છતિ, સમાધિસ્મિં પતિટ્ઠાતીતિ અત્થો. અવિક્ખેપોયેવ પારિસુદ્ધિ **અવિક્ખેપપારિસુદ્ધિ**. સો સબ્બમલવિરહિતો નિબ્બેધભાગિયો સમાધિ સેસસમાધિતો અધિકત્તા **અધિચિત્ત**ન્તિ વુચ્ચતિ. ચિત્તસીસેન હેત્થ સમાધિ નિદ્દિટ્ઠો. **સંવરપારિસુદ્ધિં સમ્મા**

**પસ્સતી**તિ પરિસુદ્ધં સીલસંવરં ઞાતપરિઞ્ઞાવસેન તીરણપરિઞ્ઞાવસેન ચ સમ્મા પસ્સતિ, એવમેવ અવિક્ખેપપારિસુદ્ધિસઙ્ખાતં પરિસુદ્ધં સમાધિં સમ્મા પસ્સતિ. એવં પસ્સતો યસ્સ દસ્સનસઙ્ખાતા પારિસુદ્ધિ **દસ્સનપારિસુદ્ધિ**. સાયેવ સેસપઞ્ઞાય અધિકત્તા **અધિપઞ્ઞા**તિ વુચ્ચતિ. **યો તત્થા**તિ યો તત્થ સંવરઅવિક્ખેપદસ્સનેસુ. **સંવરટ્ઠો**તિ સંવરભાવો. એવમેવ અવિક્ખેપટ્ઠદસ્સનટ્ઠા ચ વેદિતબ્બા. અધિસીલમેવ સિક્ખા **અધિસીલસિક્ખા**. એવં ઇતરાપિ વેદિતબ્બા.

એવં તિસ્સો સિક્ખાયો દસ્સેત્વા ઇદાનિ તાસં પારિપૂરિક્કમં દસ્સેતું **ઇમા તિસ્સો સિક્ખાયો આવજ્જન્તો સિક્ખતી**તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – પચ્ચેકં પરિપૂરેતું આવજ્જન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, આવજ્જેત્વા ''અયં નામ સિક્ખા''તિ જાનન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, જાનિત્વા પુનપ્પુનં પસ્સન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, પસ્સિત્વા યથાદિટ્ઠં પચ્ચવેક્ખન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, પચ્ચવેક્ખિત્વા તત્થેવ ચિત્તં અચલં કત્વા પતિટ્ઠપેન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, તંતંસિક્ખાસમ્પયુત્તસદ્ધાવીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞાહિ સકસકકિચ્ચં કરોન્તોપિ સિક્ખતિ નામ, અભિઞ્ઞેય્યાભિજાનનાદિકાલેપિ તં તં કિચ્ચં કરોન્તો તિસ્સોપિ સિક્ખાયો સિક્ખતિ નામાતિ . પુન **પઞ્ચ સીલાની**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **અરહત્તમગ્ગેન સબ્બકિલેસાનન્**તિઆદીસુ પન અરહન્તાનં સુટ્ઠુ વિપ્પટિસારાદિઅભાવતો આસેવનાદિભાવતો ચ તાનિ પદાનિ યુજ્જન્તેવ. **એકન્તનિબ્બિદાયા**તિઆદીનિ પન સતિપટ્ઠાનસમ્મપ્પધાનાનિ વિય મગ્ગક્ખણેયેવ યોજેતબ્બાનિ.

**સંવરપારિસુદ્ધિં સમ્મા પસ્સતિ, અવિક્ખેપપારિસુદ્ધિં સમ્મા પસ્સતી**તિ ઇદં પન વચનદ્વયં ફલસમાપત્તત્થાય વિપસ્સનાવસેન યોજેતબ્બં, દુતિયવચનં પન નિરોધસમાપત્તત્થાય વિપસ્સનાવસેનાપિ યુજ્જતિ. **આવજ્જન્તો સિક્ખતી**તિઆદીસુ પઞ્ચસુ વચનેસુ અરહતો સિક્ખિતબ્બાભાવેપિ અસેક્ખસીલક્ખન્ધાદિસભાવતો ''સિક્ખતી''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **સદ્ધાય અધિમુચ્ચન્તો સિક્ખતી**તિઆદીનિ પન મગ્ગક્ખણઞ્ઞેવ સન્ધાય વુત્તાનિ. અઞ્ઞાનિપિ ઉપચારપ્પનાવિપસ્સનામગ્ગવસેન વુત્તાનિ વચનાનિ યથાયોગં યોજેતબ્બાનીતિ.

સીલમયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩. સમાધિભાવનામયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૪૩. સમાધિભાવનામયઞાણનિદ્દેસે આદિતો તાવ એકકતો પટ્ઠાય યાવ દસકા સમાધિપ્પભેદં દસ્સેન્તો **એકો સમાધી**તિઆદિમાહ. તત્થ **ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા**તિ નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવતો એકં આરમ્મણં અગ્ગં ઉત્તમં અસ્સાતિ એકગ્ગો, એકગ્ગસ્સ ભાવો એકગ્ગતા. સા પન એકગ્ગતા ચિત્તસ્સ, ન સત્તસ્સાતિ દસ્સનત્થં ''ચિત્તસ્સા''તિ વુત્તં. દુકે **લોકિયો**તિ લોકો વુચ્ચતિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન વટ્ટં, તસ્મિં પરિયાપન્નભાવેન લોકે નિયુત્તોતિ લોકિયો. **લોકુત્તરો**તિ ઉત્તિણ્ણોતિ ઉત્તરો, લોકે અપરિયાપન્નભાવેન લોકતો ઉત્તરોતિ લોકુત્તરો. તિકે સવિતક્કો ચ સો સવિચારો ચાતિ **સવિતક્કસવિચારો**. એવં **અવિતક્કઅવિચારો**. વિતક્કવિચારેસુ વિચારોવ મત્તા પમાણં એતસ્સાતિ વિચારમત્તો, વિચારતો ઉત્થરિ વિતક્કેન સદ્ધિં સમ્પયોગં ન ગચ્છતીતિ અત્થો. અવિતક્કો ચ સો વિચારમત્તો ચાતિ **અવિતક્કવિચારમત્તો**. તીસુપિ વિચ્છેદં કત્વાપિ પઠન્તિ. ચતુક્કપઞ્ચકા વુત્તત્થા . છક્કે પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો સતિયેવ અનુસ્સતિ, પવત્તિતબ્બટ્ઠાનમ્હિયેવ વા પવત્તત્તા સદ્ધાપબ્બજિતસ્સ કુલપુત્તસ્સ અનુરૂપા સતીતિપિ અનુસ્સતિ, બુદ્ધં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **બુદ્ધાનુસ્સતિ**. અરહતાદિબુદ્ધગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. તસ્સા બુદ્ધાનુસ્સતિયા વસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતાયેવ ઉદ્ધચ્ચસઙ્ખાતસ્સ વિક્ખેપસ્સ

પટિપક્ખભાવતો ન વિક્ખેપોતિ **અવિક્ખેપો**. ધમ્મં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **ધમ્માનુસ્સતિ**. સ્વાક્ખાતતાદિધમ્મગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. સઙ્ઘં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **સઙ્ઘાનુસ્સતિ**. સુપ્પટિપન્નતાદિસઙ્ઘગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં . સીલં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **સીલાનુસ્સતિ**. અત્તનો અખણ્ડતાદિસીલગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. ચાગં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **ચાગાનુસ્સતિ**. અત્તનો મુત્તચાગતાદિચાગગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. દેવતા આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **દેવતાનુસ્સતિ**. દેવતા સક્ખિટ્ઠાને ઠપેત્વા અત્તનો સદ્ધાદિગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં.

સત્તકે **સમાધિકુસલતા**તિ એકવિધાદિભેદેન અનેકભેદે સમાધિમ્હિ ''અયમેવંવિધો સમાધિ, અયમેવંવિધો સમાધી''તિ છેકભાવો. સમાધિપરિચ્છેદકપઞ્ઞાયેતં અધિવચનં. સમાધિઉપ્પાદનવિધાનેપિ છેકભાવો સમાધિકુસલતા.

**સમાધિસ્સ સમાપત્તિકુસલતા**તિ ઉપ્પાદિતસ્સ સમાધિસ્સ સમાપજ્જને છેકભાવો. એતેન સમાપજ્જનવસિતા વુત્તા હોતિ.

**સમાધિસ્સ ઠિતિકુસલતા**તિ સમાપન્નસ્સ સમાધિસ્સ સન્તતિવસેન યથારુચિ ઠપને છેકભાવો. એતેન અધિટ્ઠાનવસિતા વુત્તા હોતિ. અથ વા નિમિત્તગ્ગહણેન યસ્સ પુન તે આકારે સમ્પાદયતો અપ્પનામત્તમેવ ઇજ્ઝતિ, ન ચિરટ્ઠાનં. ચિરટ્ઠાનં પન સમાધિપરિપન્થાનં ધમ્માનં સુવિસોધિતત્તા હોતિ. યો હિ ભિક્ખુ કામાદીનવપચ્ચવેક્ખણાદીહિ કામચ્છન્દં ન સુટ્ઠુ વિક્ખમ્ભેત્વા, કાયપસ્સદ્ધિવસેન કાયદુટ્ઠુલ્લં ન સુપ્પટિપ્પસ્સદ્ધં કત્વા, આરમ્ભધાતુમનસિકારાદિવસેન થિનમિદ્ધં ન સુટ્ઠુ પટિવિનોદેત્વા, સમથનિમિત્તમનસિકારાદિવસેન ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં ન સુટ્ઠુ સમૂહતં કત્વા, અઞ્ઞેપિ સમાધિપરિપન્થે ધમ્મે ન સુટ્ઠુ વિસોધેત્વા ઝાનં સમાપજ્જતિ, સો અવિસોધિતં આસયં પવિટ્ઠભમરો વિય, અસુદ્ધં ઉય્યાનં પવિટ્ઠરાજા વિય ચ ખિપ્પમેવ નિક્ખમતિ. યો પન સમાધિપરિપન્થે ધમ્મે સુટ્ઠુ વિસોધેત્વા ઝાનં સમાપજ્જતિ, સો સુવિસોધિતં આસયં પવિટ્ઠભમરો વિય, સુપરિસુદ્ધં ઉય્યાનં પવિટ્ઠરાજા વિય ચ સકલમ્પિ દિવસભાગં અન્તોસમાપત્તિયંયેવ હોતિ. તેનાહુ પોરાણા –

> ''કામેસુ છન્દં પટિઘં વિનોદયે, ઉદ્ધચ્ચથીનં વિચિકિચ્છપઞ્ચમં;
> વિવેકપામોજ્જકરેન ચેતસા, રાજાવ સુદ્ધન્તગતો તહિં રમે''તિ .

તસ્મા ''ચિરટ્ઠિતિકામેન પારિપન્થિકધમ્મે સોધેત્વા ઝાનં સમાપજ્જિતબ્બ''ન્તિ વુત્તત્તા તં વિધિં સમ્પાદેત્વા સમાધિસ્સ ચિરટ્ઠિતિકરણે છેકભાવોતિ વુત્તં હોતિ.

**સમાધિસ્સ વુટ્ઠાનકુસલતા**તિ સન્તતિવસેન યથારુચિ પવત્તસ્સ સમાધિસ્સ યથાપરિચ્છિન્નકાલેયેવ વુટ્ઠાનેન સમાધિસ્સ વુટ્ઠાને છેકભાવો. ''યસ્સ હિ ધમ્મં પુરિસો વિજઞ્ઞા''તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૦.૧૫૨) વિય નિસ્સક્કત્થે વા સામિવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બન્તિ. એતેન વુટ્ઠાનવસિતા વુત્તા હોતિ.

**સમાધિસ્સ કલ્લતાકુસલતા**તિ અગિલાનભાવો અરોગભાવો કલ્લતા. ગિલાનો હિ અકલ્લકોતિ વુચ્ચતિ. વિનયેપિ વુત્તં ''નાહં, ભન્તે, અકલ્લકો''તિ (પારા॰ ૧૫૧). અનઙ્ગણસુત્તવત્થસુત્તેસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૫૭ આદયો, ૭૦ આદયો) વુત્તાનં ઝાનપટિલાભપચ્ચનીકાનં પાપકાનં ઇચ્છાવચરાનં અભાવેન ચ અભિજ્ઝાદીનં ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસાનં વિગમેન ચ સમાધિસ્સ અગિલાનભાવકરણે છેકભાવો સમાધિસ્સ કલ્લતાકુસલતા,

કિલેસગેલઞ્ઞરહિતભાવે કુસલતાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા **કલ્લતા**તિ કમ્મઞ્ઞતા કમ્મઞ્ઞતાપરિયાયત્તા કલ્લવચનસ્સ. ‘‘યા ચિત્તસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૬૨) હિ વુત્તં ‘‘કલ્લચિત્તં મુદુચિત્તં વિનીવરણચિત્ત’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮; મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૫; મહાવ॰ ૨૬) ચ. એત્થ કલ્લસદ્દો કમ્મઞ્ઞત્થો. તસ્મા કસિણાનુલોમતો કસિણપટિલોમતો કસિણાનુલોમપટિલોમતો ઝાનાનુલોમતો ઝાનપટિલોમતો ઝાનાનુલોમપટિલોમતો ઝાનુક્કન્તિકતો કસિણુક્કન્તિકતો ઝાનકસિણુક્કન્તિકતો અઙ્ગસઙ્કન્તિતો આરમ્મણસઙ્કન્તિતો અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિતો અઙ્ગવવત્થાનતો આરમ્મણવવત્થાનતોતિ ઇમેહિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ, અઙ્ગારમ્મણવવત્થાનતોતિ ઇમિના સહ પઞ્ચદસહિ વા આકારેહિ ચિત્તપરિદમનેન સમાધિસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવકરણે કુસલભાવોતિ વુત્તં હોતિ.

**સમાધિસ્સ ગોચરકુસલતા**તિ સમાધિસ્સ ગોચરેસુ કસિણાદીસુ આરમ્મણેસુ તં તં ઝાનં સમાપજ્જિતુકામતાય યથારુચિ આવજ્જનકરણવસેન તેસુ આરમ્મણેસુ છેકભાવો. એતેન કસિણાવજ્જનવસેન આવજ્જનવસિતા વુત્તા હોતિ. અથ વા તસ્મિં તસ્મિં દિસાભાગે કસિણફરણવસેન એવં ફુટ્ઠસ્સ કસિણસ્સ ચિરટ્ઠાનવસેન ચ સમાધિસ્સ ગોચરેસુ છેકભાવો.

**સમાધિસ્સ અભિનીહારકુસલતા**તિ એકત્તનયેન હેટ્ઠાહેટ્ઠાસમાધિં ઉપરૂપરિસમાધિભાવૂપનયનેન અભિનીહરણે અભિનિન્નામને છેકભાવો. ઉપચારજ્ઝાનઞ્હિ વસિપ્પત્તં પઠમજ્ઝાનત્થાય વિપસ્સનત્થાય વા અભિનીહરતિ, એવં પઠમજ્ઝાનાદીનિ દુતિયજ્ઝાનાદિઅત્થાય વિપસ્સનત્થાય વા, ચતુત્થજ્ઝાનં અરૂપસમાપત્તત્થાય અભિઞ્ઞત્થાય વિપસ્સનત્થાય વા, આકાસાનઞ્ચાયતનાદયો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાદિઅત્થાય વિપસ્સનત્થાય વા અભિનીહરતીતિ એવં સમાધિસ્સ તત્થ તત્થ અભિનીહારકુસલતા. યસ્મા પન કુસલતા નામ પઞ્ઞા, સા સમાધિ ન હોતિ, તસ્મા સમાધિપરિણાયકપઞ્ઞાવસેન સત્તવિધો સમાધિ વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

કેચિ પન આચરિયા ‘‘સમાધિકુસલતાતિ યેન મનસિકારેન ચિત્તં ન વિક્ખિપતિ, તત્થ કુસલતા. સમાપત્તિકુસલતાતિ યેન મનસિકારેન સમાપજ્જન્તસ્સ ઝાનઙ્ગાનિ પાતુભવન્તિ, તત્થ કુસલતા. ઠિતિકુસલતાતિ યેન મનસિકારેન અપ્પિતો સમાધિ ન વિક્ખિપતિ, તત્થ કુસલતા. વુટ્ઠાનકુસલતાતિ નીવરણવુટ્ઠાનં જાનાતિ પઠમજ્ઝાને, અઙ્ગવુટ્ઠાનં જાનાતિ તીસુ ઝાનેસુ, આરમ્મણવુટ્ઠાનં જાનાતિ અરૂપસમાપત્તીસુ, વિક્ખેપવુટ્ઠાનં જાનાતિ વિસયાધિમત્તેસુ, સચ્છન્દવુટ્ઠાનં જાનાતિ પરિયન્તકાલે ચ અવસાનકરણીયકાલે ચ. કલ્લતાકુસલતાતિ ચિત્તફાસુતાય સરીરફાસુતાય આહારફાસુતાય સેનાસનફાસુતાય પુગ્ગલફાસુતાય ચ સમાધિસ્સ કલ્લતા હોતીતિ જાનાતિ. ગોચરકુસલતાતિ આરમ્મણસ્સ પરિચ્છેદં કાતું જાનાતિ, દિસાફરણં કાતું જાનાતિ, વડ્ઢેતું જાનાતિ. અભિનીહારકુસલતાતિ તત્થ તત્થ સમ્મા મનસિકારેન ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતિ, ઉપચારે વસિપ્પત્તે પઠમજ્ઝાને અભિનીહરતિ, એવં ઉપરૂપરિઝાનેસુ અભિઞ્ઞાસુ અરૂપસમાપત્તીસુ વિપસ્સનાસુ ચ અભિનીહરતિ. એવં તત્થ તત્થ અભિનીહારકુસલતા’’તિ એવમેતેસં પદાનં અત્થં વણ્ણયન્તિ.

અટ્ઠકં વુત્તત્થમેવ. નવકે **રૂપાવચરો**તિ ‘‘કતમે ધમ્મા રૂપાવચરા? હેટ્ઠતો બ્રહ્મપારિસજ્જં પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો અકનિટ્ઠે દેવે અન્તોકરિત્વા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૯) નયેન વુત્તેસુ રૂપાવચરધમ્મેસુ પરિયાપન્નો. તત્રાયં વચનત્થો – રૂપક્ખન્ધસઙ્ખાતં રૂપં એત્થ અવચરતિ, ન કામોતિ રૂપાવચરો. રૂપક્ખન્ધોપિ હિ રૂપન્તિ વુચ્ચતિ ‘‘રૂપક્ખન્ધો રૂપ’’ન્તિઆદીસુ (યમ॰ ૧.ખન્ધયમક.૨) વિય. સો પન બ્રહ્મપારિસજ્જબ્રહ્મપુરોહિતમહાબ્રહ્માનં પરિત્તાભઅપ્પમાણાભઆભસ્સરાનં પરિત્તસુભઅપ્પમાણસુભસુભકિણ્હાનં

અસઞ્ઞસત્તવેહપ્ફલાનં અવિહાતપ્પસુદસ્સસુદસ્સીઅકનિટ્ઠાનઞ્ચ વસેન સોળસવિધો પદેસો. સો રૂપાવચરસઙ્ખાતો પદેસો ઉત્તરપદલોપં કત્વા ''રૂપ''ન્તિ વુચ્ચતિ, તસ્મિં રૂપે અવચરતીતિ રૂપાવચરો. રૂપભવો વા રૂપં, તસ્મિં અવચરતીતિ રૂપાવચરં. કિઞ્ચાપિ હિ એસો સમાધિ કામભવેપિ અવચરતિ, યથા પન સઙ્ગામે અવચરણતો સઙ્ગામાવચરોતિ લદ્ધનામો નાગો નગરે ચરન્તોપિ સઙ્ગામાવચરોતિ વુચ્ચતિ, થલચરા જલચરા ચ પાણિનો અથલે અજલે ચ ઠિતાપિ થલચરા જલચરાતિ વુચ્ચન્તિ, એવમયં અઞ્ઞત્થ અવચરન્તોપિ રૂપાવચરોતિ વુત્તો. અપિચ રૂપભવસઙ્ખાતે રૂપે પટિસન્ધિં અવચારેતીતિપિ રૂપાવચરો. **હીનો**તિ લામકો. હીનુત્તમાનં મજ્ઝે ભવો **મજ્ઝો**. મજ્ઝિમોતિપિ પાઠો, સોયેવત્થો. પધાનભાવં નીતો **પણીતો**, ઉત્તમોતિ અત્થો. એતે પન આયૂહનવસેન વેદિતબ્બા. યસ્સ હિ આયૂહનક્ખણે છન્દો વા હીનો હોતિ વીરિયં વા ચિત્તં વા વીમંસા વા, સો હીનો નામ. યસ્સ તે ધમ્મા મજ્ઝિમા, સો મજ્ઝિમો. યસ્સ પણીતા, સો પણીતો. ઉપ્પાદિતમત્તો વા હીનો, નાતિસુભાવિતો મજ્ઝિમો, અતિસુભાવિતો વસિપ્પત્તો પણીતો. **અરૂપાવચરો** રૂપાવચરે વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બો.

**સુઞ્ઞતો સમાધી**તિઆદીસુ ''સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા''તિ વિપસ્સનાપટિપાટિયા વિપસ્સન્તસ્સ અનત્તાનુપસ્સનાય મગ્ગવુટ્ઠાને જાતે યસ્મા સા વિપસ્સના અત્તવિરહિતેસુ સઙ્ખારેસુ સુઞ્ઞતો પવત્તા, તસ્મા સુઞ્ઞતા નામ હોતિ. તાય સિદ્ધો અરિયમગ્ગસમાધિ **સુઞ્ઞતો સમાધિ** નામ હોતિ, સુઞ્ઞતવસેન પવત્તસમાધીતિ અત્થો. વિપસ્સનાય પવત્તાકારેન હિ સો પવત્તતિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાય મગ્ગવુટ્ઠાને જાતે યસ્મા સા વિપસ્સના નિચ્ચનિમિત્તપટિપક્ખવસેન પવત્તા, તસ્મા અનિમિત્તા નામ હોતિ. તાય સિદ્ધો અરિયમગ્ગસમાધિ **અનિમિત્તો સમાધિ** નામ હોતિ, નિચ્ચનિમિત્તવિરહિતો સમાધીતિ અત્થો. વિપસ્સનાય પવત્તાકારેન હિ સો પવત્તતિ. દુક્ખાનુપસ્સનાય મગ્ગવુટ્ઠાને જાતે યસ્મા સા વિપસ્સના પણિધિપટિપક્ખવસેન પવત્તા, તસ્મા અપ્પણિહિતા નામ હોતિ. તાય સિદ્ધો અરિયમગ્ગસમાધિ **અપ્પણિહિતો સમાધિ** નામ હોતિ, પણિધિવિરહિતો સમાધીતિ અત્થો. વિપસ્સનાય પવત્તાકારેન હિ સો પવત્તતિ. તાદિસા એવ તયો ફલસમાધયોપિ એતેહિયેવ તીહિ સમાધીહિ ગહિતા હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. લોકુત્તરસમાધીનં પન પણીતત્તા હીનાદિભેદો ન ઉદ્ધટો.

દસકે **ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાવસેના**તિઆદીસુ ભસ્તા વિય વાયુના ઉદ્ધં જીવિતપરિયાદાના યથાનુક્કમં સમુગ્ગતેન સૂનભાવેન ઉદ્ધુમાતત્તા ઉદ્ધુમાતં, ઉદ્ધુમાતમેવ **ઉદ્ધુમાતકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં ઉદ્ધુમાતન્તિ ઉદ્ધુમાતકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિનીલં વુચ્ચતિ વિપરિભિન્નવણ્ણં, વિનીલમેવ **વિનીલકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિનીલન્તિ વિનીલકં. મંસુસ્સદટ્ઠાનેસુ રત્તવણ્ણસ્સ, પુબ્બસન્નિચયટ્ઠાનેસુ સેતવણ્ણસ્સ, યેભુય્યેન ચ નીલવણ્ણસ્સ નીલટ્ઠાને નીલસાટકપારુતસ્સેવ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. પરિભિન્નટ્ઠાનેસુ વિસ્સન્દમાનપુબ્બં વિપુબ્બં, વિપુબ્બમેવ **વિપુબ્બકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિપુબ્બન્તિ વિપુબ્બકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિચ્છિદ્દં વુચ્ચતિ દ્વિધા છિન્દનેન અપધારિતં, વિચ્છિદ્દમેવ **વિચ્છિદ્દકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિચ્છિદ્દન્તિ વિચ્છિદ્દકં. વેમજ્ઝે છિન્નસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. ઇતો ચ એત્તો ચ વિવિધાકારેન સોણસિઙ્ગાલાદીહિ ખાયિતન્તિ વિક્ખાયિતં, વિખાયિતન્તિ વત્તબ્બે વિક્ખાયિતન્તિ વુત્તં. વિક્ખાયિતમેવ **વિક્ખાયિતકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિક્ખાયિતન્તિ વિક્ખાયિતકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિવિધં ખિત્તં વિક્ખિત્તં, વિક્ખિત્તમેવ **વિક્ખિત્તકં**, પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિક્ખિત્તન્તિ વિક્ખિત્તકં. અઞ્ઞેન હત્થં અઞ્ઞેન પાદં અઞ્ઞેન સીસન્તિ એવં તતો તતો ખિત્તસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. હતઞ્ચ તં પુરિમનયેનેવ વિક્ખિત્તકઞ્ચાતિ **હતવિક્ખિત્તકં**. કાકપદાકારેન અઙ્ગપચ્ચઙ્ગેસુ સત્થેન હનિત્વા વુત્તનયેન વિક્ખિત્તસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. લોહિતં કિરતિ વિક્ખિપતિ ઇતો ચિતો ચ પગ્ઘરતીતિ **લોહિતકં**. પગ્ઘરિતલોહિતમક્ખિતસ્સ

છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. પુળવા વુચ્ચન્તિ કિમયો, પુળવે કિરતીતિ **પુળવકં**. કિમિપરિપુણ્ણસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. અટ્ઠિયેવ **અટ્ઠિકં**, પટિકૂલત્તા વા કુચ્છિતં અટ્ઠીતિ અટ્ઠિકં. અટ્ઠિસઙ્ખલિકાયપિ એકટ્ઠિકસ્સપિ એતં અધિવચનં. ઇમાનિ ચ પન ઉદ્ધુમાતકાદીનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નનિમિત્તાનમ્પિ નિમિત્તેસુ પટિલદ્ધજ્ઝાનાનમ્પિ એતાનેવ નામાનિ. ઇધ પન ઉદ્ધુમાતકનિમિત્તે પટિકૂલાકારગાહિકા અપ્પનાવસેન ઉપ્પન્ના સઞ્ઞા ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞા, તસ્સા ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાય વસેન **ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાવસેન**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **પઞ્ચપઞ્ઞાસ સમાધી**તિ એકકાદિવસેન વુત્તા.

૪૪. એવં એકકાદિવસેન સમાધિપ્પભેદં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અઞ્ઞેનપિ પરિયાયેન સમાધિં દસ્સેતુકામો **અપિચા**તિ અઞ્ઞં પરિયાયારમ્ભં દસ્સેત્વા **પઞ્ચવીસતી**તિઆદિમાહ. તત્થ **સમાધિસ્સ સમાધિટ્ઠા**તિ સમાધિસ્સ સમાધિભાવે સભાવા, યેહિ સભાવેહિ સો સમાધિ હોતિ, તે તસ્મિં અત્થા નામ. **પરિગ્ગહટ્ઠેન સમાધી**તિ સદ્ધાદીહિ ઇન્દ્રિયેહિ પરિગ્ગહિતત્તા તસ્મા પરિગ્ગહિતસભાવેન સમાધિ. તાનેવ ચ ઇન્દ્રિયાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞપરિવારાનિ હોન્તિ, ભાવનાપારિપૂરિયા પરિપુણ્ણાનિ ચ હોન્તિ. તસ્મા **પરિવારટ્ઠેન પરિપૂરટ્ઠેન સમાધિ**. તેસંયેવ સમાધિવસેન એકારમ્મણમપેક્ખિત્વા **એકગ્ગટ્ઠેન**, નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવમપેક્ખિત્વા **અવિક્ખેપટ્ઠેન**, લોકુત્તરસ્સેવ મહતા વીરિયબલપગ્ગહેન પત્તબ્બત્તા લોકુત્તરમગ્ગસ્સેવ ચ પરિહાનિવસેન વિસારાભાવતો હેટ્ઠા ગહિતપગ્ગહટ્ઠઅવિસારટ્ઠા ઇધ ન ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. કિલેસકાલુસ્સિયસ્સાભાવેન **અનાવિલટ્ઠેન સમાધિ**. અવિકમ્પત્તા **અનિઞ્જનટ્ઠેન સમાધિ**. વિક્ખમ્ભનવસેન સમુચ્છેદવસેન વા કિલેસેહિ વિમુત્તત્તા આરમ્મણે ચ અધિમુત્તત્તા **વિમુત્તટ્ઠેન સમાધિ**.

**એકત્તુપટ્ઠાનવસેન ચિત્તસ્સ ઠિતત્તા**તિ સમાધિયોગેનેવ એકારમ્મણે ભુસં પતિટ્ઠાનવસેન ચિત્તસ્સ આરમ્મણે નિચ્ચલભાવેન પતિટ્ઠિતત્તા. અટ્ઠસુ યુગલેસુ એસતિ નેસતિ, આદિયતિ નાદિયતિ, પટિપજ્જતિ ન પટિપજ્જતીતિ ઇમાનિ તીણિ યુગલાનિ અપ્પનાવીથિતો પુબ્બભાગે ઉપચારસ્સ મુદુમજ્ઝાધિમત્તતાવસેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ, ઝાયતિ ઝાપેતીતિ ઇદં અપ્પનાવીથિયં ઉપચારવસેન વેદિતબ્બં. એસિતત્તા નેસિતત્તા, આદિન્નત્તા અનાદિન્નત્તા, પટિપન્નત્તા નપ્પટિપન્નત્તા, ઝાતત્તા ન ઝાપિતત્તાતિ ઇમાનિ ચત્તારિ યુગલાનિ અપ્પનાવસેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

તત્થ **સમં એસતીતિ સમાધી**તિઆદીસુ **સમ**ન્તિ અપ્પનં. સા હિ પચ્ચનીકધમ્મે સમેતિ નાસેતીતિ સમા, પચ્ચનીકવિસમાભાવતો વા સમભૂતાતિ સમા. તં સમં એસતિ અજ્ઝાસયવસેન ગવેસતિ. **ઇતિ**સદ્દો કારણત્થો, યસ્મા સમં એસતિ, તસ્મા સમાધીતિ અત્થો. **વિસમં નેસતી**તિ તં તં ઝાનપચ્ચનીકસઙ્ખાતં વિસમં ન એસતિ. મુદુભૂતો હિ પુબ્બભાગસમાધિ આદિભૂતત્તા **સમં એસતિ, વિસમં નેસતિ** નામ. મજ્ઝિમભૂતો થિરભૂતત્તા **સમં આદિયતિ, વિસમં નાદિયતિ** નામ. અધિમત્તભૂતો અપ્પનાવીથિયા આસન્નભૂતત્તા **સમં પટિપજ્જતિ, વિસમં નપ્પટિપજ્જતિ** નામ. **સમં ઝાયતી**તિ ભાવનપુંસકવચનં, સમં હુત્વા ઝાયતિ, સમેન વા આકારેન ઝાયતીતિ અત્થો. અપ્પનાવીથિયઞ્હિ સમાધિ પચ્ચનીકધમ્મવિગમેન સન્તત્તા, સન્તાય અપ્પનાય અનુકૂલભાવેન ચ ઠિતત્તા સમેનાકારેન પવત્તતિ. **ઝાયતી**તિ ચ પજ્જલતીતિ અત્થો ''એતે મણ્ડલમાળે દીપા ઝાયન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૫૯) સબ્બરત્તિં, સબ્બરત્તિયો ચ તેલપ્પદીપો ઝાયતિ, તેલપ્પદીપો ચેત્થ ઝાયેય્યા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૫-૨૫૬) વિય. સમં જાયતીતિપિ પાઠો , સમેનાકારેન ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. ઝાયતિ ઝાપેતીતિ યુગલત્તા પન પુરિમપાઠોવ સુન્દરતરો. **ઝાપેતી**તિ ચ દહતીતિ અત્થો. સો હિ સમાધિપચ્ચનીકધમ્મે દૂરતરકરણેન દહતિ નામ. એસનાનેસનાદીનં પન અપ્પનાય સિદ્ધત્તા ''એસિતત્તા નેસિતત્તા''તિઆદીહિ અપ્પનાસમાધિ વુત્તો. **સમં**

**ઝાતત્તા**તિ સમં જલિતત્તા. સમં જાતત્તાતિપિ પાઠો. ઇતિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં યુગલાનં વસેન સોળસ, પુરિમા ચ નવાતિ ઇમે પઞ્ચવીસતિ સમાધિસ્સ સમાધિટ્ઠા.

**સમો ચ હિતો ચ સુખો ચાતિ સમાધી**તિ ઇદં પન પઞ્ચવીસતિયા આકારેહિ સાધિતસ્સ સમાધિસ્સ અત્થસાધનત્થં વુત્તં. તત્થ **સમો**તિ સમસદ્દસ્સ, સંસદ્દસ્સ વા અત્થો. સો હિ પચ્ચનીકક્ખોભવિસમવિરહિતત્તા સમો. **હિતો**તિ આધિસદ્દસ્સ અત્થો, આરમ્મણે આહિતો નિચ્ચલભાવકરણેન પતિટ્ઠાપિતોતિ અધિપ્પાયો. ઉભયેન સમો ચ આહિતો ચાતિ સમાધીતિ વુત્તં હોતિ. **સુખો**તિ સન્તટ્ઠેન સુખો. ''યાયં, ભન્તે, અદુક્ખમસુખા વેદના, સન્તસ્મિં એસા પણીતે સુખે વુત્તા ભગવતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૮૮) ચ ''ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા''તિ ચ વુત્તત્તા તેન સન્તત્થેન સુખસદ્દેન ઉપેક્ખાસહગતસમાધિપિ ગહિતો હોતિ. અનિયામેન હિ સબ્બસમાધયો ઇધ વુચ્ચન્તિ. તેન ચ સુખસદ્દેન આહિતભાવસ્સ કારણં વુત્તં હોતિ. યસ્મા સન્તો, તસ્મા એકારમ્મણે આહિતોતિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બોતિ.

સમાધિભાવનામયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪. ધમ્મટ્ઠિતિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૪૫. ધમ્મટ્ઠિતિઞાણનિદ્દેસે **અવિજ્જાસઙ્ખારાનં ઉપ્પાદટ્ઠિતી**તિઆદીસુ તિટ્ઠન્તિ એતાય સઙ્ખારાતિ ઠિતિ. કા સા? અવિજ્જા. સા હિ સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદાય નિબ્બત્તિયા ઠિતિ કારણન્તિ **ઉપ્પાદટ્ઠિતિ**. ઉપ્પન્નાનં પવત્તિયાપિ કારણન્તિ **પવત્તટ્ઠિતિ**. કિઞ્ચાપિ હિ જનકપચ્ચયસ્સ જનનક્ખણેયેવ કિચ્ચાનુભાવો હોતિ, તેન પન જનિતાનંયેવ પવત્તત્તા સકક્ખણે પવત્તિયાપિ કારણં નામ હોતિ, સન્તતિવસેન વા પવત્તિયા કારણન્તિ અત્થો . **પવત્ત**ન્તિ ચ નપુંસકે ભાવવચનમેતં, તસ્મા પવત્તં પવત્તીતિ અત્થતો એકં. પવત્તિસદ્દસ્સ પન પાકટત્તા તેન યોજેત્વા અત્થો વુત્તો. ભાવેપિ ઠિતિસદ્દસ્સ સિજ્ઝનતો ન ઇધ ભાવે ઠિતિસદ્દો, કારણે ઠિતિસદ્દોતિ દસ્સનત્તં **નિમિત્તટ્ઠિતી**તિ વુત્તં, નિમિત્તભૂતા ઠિતીતિ અત્થો, કારણભૂતાતિ વુત્તં હોતિ. ન કેવલં નિમિત્તમત્તં હોતિ, અથ ખો સઙ્ખારજનને સબ્યાપારા વિય હુત્વા આયૂહતિ વાયમતીતિ પચ્ચયસમત્થતં દસ્સેન્તો **આયૂહનટ્ઠિતી**તિ આહ, આયૂહનભૂતા ઠિતીતિ અત્થો. યસ્મા અવિજ્જા સઙ્ખારે ઉપ્પાદયમાના ઉપ્પાદે સંયોજેતિ નામ, ઘટેતીતિ અત્થો. સઙ્ખારે પવત્તયમાના પવત્તિયં પલિબુન્ધતિ નામ, બન્ધતીતિ અત્થો. તસ્મા **સઞ્ઞોગટ્ઠિતિ પલિબોધટ્ઠિતી**તિ વુત્તા. સઞ્ઞોગભૂતા ઠિતિ, પલિબોધભૂતા ઠિતીતિ અત્થો. યસ્મા અવિજ્જાવ સઙ્ખારે ઉપ્પાદયમાના ઉપ્પાદાય પવત્તિયા ચ મૂલકારણટ્ઠેન સમુદયો નામ, સમુદયભૂતા ઠિતીતિ **સમુદયટ્ઠિતિ**, મૂલકારણભૂતા ઠિતીતિ અત્થો. અવિજ્જાવ સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદે જનકપચ્ચયત્તા, પવત્તિયં ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયત્તા **હેતુટ્ઠિતિ પચ્ચયટ્ઠિતી**તિ વુત્તા, હેતુભૂતા ઠિતિ, પચ્ચયભૂતા ઠિતીતિ અત્થો. જનકપચ્ચયો હિ હેતૂતિ, ઉપત્થમ્ભકો પચ્ચયોતિ વુચ્ચતિ. એવં સેસેસુપિ યોજેતબ્બં.

**ભવો જાતિયા, જાતિ જરામરણસ્સા**તિ એત્થ પન ઉપ્પાદટ્ઠિતિ સઞ્ઞોગટ્ઠિતિ હેતુટ્ઠિતીતિ ઉપ્પાદવસેન યોજિતાનિ પદાનિ જાતિજરામરણવન્તાનં ખન્ધાનં વસેન પરિયાયેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. કેચિ પન ''ઉપ્પાદાય ઠિતિ ઉપ્પાદટ્ઠિતી''તિ એવમાદિના નયેનેત્થ અત્થં વણ્ણયન્તિ. **અવિજ્જા પચ્ચયો**તિ અવિજ્જાય સઙ્ખારાનં પચ્ચયભાવં અપેક્ખિત્વા વુત્તં. અવિજ્જાયપિ પચ્ચયસમ્ભૂતત્તા તસ્સા અપિ પચ્ચયપરિગ્ગહણદસ્સનત્થં **ઉભોપેતે ધમ્મા પચ્ચયસમુપ્પન્નાતિ પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા**તિ વુત્તં. એવં સેસેસુપિ યોજેતબ્બં. **જાતિ પચ્ચયો,**

**જરામરણં પચ્ચયસમુપ્પન્નન્તિ** પન પરિયાયેન વુત્તં. **અતીતમ્પિ અદ્ધાનન્તિ** અતિક્કન્તમ્પિ કાલં. **અનાગતમ્પિ અદ્ધાનન્તિ** અપ્પત્તમ્પિ કાલં. ઉભયત્થાપિ અચ્ચન્તસંયોગત્થે ઉપયોગવચનં.

૪૬. ઇદાનિ નવાકારવારાનન્તરં તે નવાકારે વિહાય હેતુપટિચ્ચપચ્ચયપદેહેવ યોજેત્વા **અવિજ્જા હેતુ, સઙ્ખારા હેતુસમુપ્પન્ના**તિઆદયો તયો વારા નિદ્દિટ્ઠા. નવાકારવારે જનકઉપત્થમ્ભકવસેન પચ્ચયો વુત્તો. ઇધ પન હેતુવારસ્સ પચ્ચયવારસ્સ ચ વિસું આગતત્તા **હેતૂ**તિ જનકપચ્ચયત્તં, **પચ્ચયો**તિ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયત્તં વેદિતબ્બં એકેકસ્સાપિ અવિજ્જાદિકસ્સ પચ્ચયસ્સ ઉભયથા સમ્ભવતો. પટિચ્ચવારે **અવિજ્જા પટિચ્ચા**તિ અત્તનો ઉપ્પાદે સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપેક્ખત્તા સઙ્ખારેહિ અવિજ્જા પટિમુખં એતબ્બા ગન્તબ્બાતિ પટિચ્ચા. એતેન અવિજ્જાય સઙ્ખારુપ્પાદનસમત્થતા વુત્તા હોતિ. **સઙ્ખારા પટિચ્ચસમુપ્પન્ના**તિ સઙ્ખારા અવિજ્જં પટિચ્ચ તદભિમુખં પવત્તનતો પટિમુખં કત્વા ન વિહાય સમં ઉપ્પન્ના. એવં સેસેસુપિ લિઙ્ગાનુરૂપેન યોજેતબ્બં. અવિજ્જા પટિચ્ચાતિ ઉસ્સુક્કવસેન વા પાઠો, અત્થો પનેત્થ અવિજ્જા અત્તનો પચ્ચયે પટિચ્ચ પવત્તાતિ પાઠસેસવસેન યોજેતબ્બો. એવં સેસેસુપિ. ચતૂસુપિ ચ એતેસુ વારેસુ દ્વાદસન્નં પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનં પચ્ચયસ્સેવ વસેન ધમ્મટ્ઠિતિઞાણસ્સ નિદ્દિસિતબ્બત્તા અવિજ્જાદીનં એકાદસન્નંયેવ અઙ્ગાનં વસેન ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં નિદ્દિટ્ઠં, જરામરણસ્સ પન અન્તે ઠિતત્તા તસ્સ વસેન ન નિદ્દિટ્ઠં. જરામરણસ્સાપિ સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસાનં પચ્ચયત્તા જરામરણં તેસં પચ્ચયં કત્વા ઉપપરિક્ખમાનસ્સ તસ્સાપિ જરામરણસ્સ વસેન ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં યુજ્જતેવ.

૪૭. ઇદાનિ તાનેવ દ્વાદસ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ વીસતિઆકારવસેન વિભજિત્વા ચતુસઙ્ખેપતિયદ્ધતિસન્ધિયો દસ્સેત્વા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં નિદ્દિસિતુકામો **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિ પુરિમે કમ્મભવે, અતીતજાતિયં કમ્મભવે કરિયમાનેતિ અત્થો. **મોહો અવિજ્જા**તિ યો તદા દુક્ખાદીસુ મોહો, યેન મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ, સા અવિજ્જા. **આયૂહના સઙ્ખારા**તિ તં કમ્મં કરોન્તસ્સ પુરિમચેતનાયો, યથા ‘‘દાનં દસ્સામી’’તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેત્વા માસમ્પિ સંવચ્છરમ્પિ દાનૂપકરણાનિ સજ્જેન્તસ્સ ઉપ્પન્ના પુરિમચેતનાયો. પટિગ્ગાહકાનં પન હત્થે દક્ખિણં પતિટ્ઠાપયતો ચેતના ભવોતિ વુચ્ચતિ. એકાવજ્જનેસુ વા છસુ જવનેસુ ચેતના આયૂહના સઙ્ખારા નામ, સત્તમજવને ચેતના ભવો. યા કાચિ વા પન ચેતના ભવો, તંસમ્પયુત્તા આયૂહના સઙ્ખારા નામ.

**નિકન્તિ તણ્હા**તિ યા કમ્મં કરોન્તસ્સ તસ્સ ફલે ઉપપત્તિભવે નિકામના પત્થના, સા તણ્હા નામ. **ઉપગમનં ઉપાદાનન્તિ** યં કમ્મભવસ્સ પચ્ચયભૂતં ‘‘ઇમસ્મિં નામ કમ્મે કતે કામા સમ્પજ્જન્તી’’તિ વા ‘‘ઇદં કત્વા અસુકસ્મિં નામ ઠાને કામે સેવિસ્સામી’’તિ વા ‘‘અત્તા ઉચ્છિન્નો સુઉચ્છિન્નો હોતી’’તિ વા ‘‘સુખી હોતિં વિગતપરિળાહો’’તિ વા ‘‘સીલબ્બતં સુખેન પરિપૂરતી’’તિ વા પવત્તં ઉપગમનં દળ્હગહણં, ઇદં ઉપાદાનં નામ. **ચેતના ભવો**તિ આયૂહનાવસાને વુત્તા ચેતના ભવો નામ. **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિ અતીતજાતિયા કમ્મભવે કરિયમાને પવત્તા. **ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયા**તિ પચ્ચુપ્પન્નપટિસન્ધિયા પચ્ચયભૂતા.

**ઇધ પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણન્તિ** યં પચ્ચુપ્પન્નભવસ્સ ભવન્તરપટિસન્ધાનવસેન ઉપ્પન્નત્તા પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ, તં વિઞ્ઞાણં. **ઓક્કન્તિ નામરૂપન્તિ** યા ગબ્ભે રૂપારૂપધમ્માનં ઓક્કન્તિ આગન્ત્વા પવિસનં વિય, ઇદં નામરૂપં. **પસાદો આયતનન્તિ** યો પસન્નભાવો, ઇદં આયતનં. જાતિગ્ગહણેન એકવચનં કતં. એતેન ચક્ખાદીનિ પઞ્ચાયતનાનિ વુત્તાનિ. ‘‘પભસ્સરમિદં, ભિક્ખવે, ચિત્તં, તઞ્ચ ખો આગન્તુકેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠ’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૯) એત્થ ભવઙ્ગચિત્તં અધિપ્પેતન્તિ વચનતો ઇધાપિ મનાયતનસ્સ વિપાકભૂતત્તા, તસ્સ ચ કિલેસકાલુસ્સિયાભાવેન પસન્નત્તા પસાદવચનેન મનાયતનમ્પિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **ફુટ્ઠો ફસ્સો**તિ યો આરમ્મણં

ફુટ્ઠો ફુસન્તો ઉપ્પન્નો, અયં ફસ્સો. **વેદયિતં વેદના**તિ યં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન વા સળાયતનપચ્ચયેન વા ફસ્સેન સહ ઉપ્પન્નં વિપાકવેદયિતં, અયં વેદના. **ઇધુપપત્તિભવસ્મિં પુરેકતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા**તિ પચ્ચુપ્પન્ને વિપાકભવે અતીતજાતિયં કતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયેન પવત્તન્તીતિ અત્થો.

**ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાન**ન્તિ પરિપક્કાયતનસ્સ કમ્મકરણકાલે મોહાદયો દસ્સિતા. **આયતિં પટિસન્ધિયા**તિ અનાગતે પટિસન્ધિયા. આયતિં પટિસન્ધિ **વિઞ્ઞાણ**ન્તિઆદીનિ વુત્તત્થાનિ.

કથં પન દ્વાદસહિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગેહિ ઇમે વીસતિ આકારા ગહિતા હોન્તીતિ? અવિજ્જા સઙ્ખારાતિ ઇમે દ્વે અતીતહેતુયો સરૂપતો વુત્તા. યસ્મા પન અવિદ્વા પરિતસ્સતિ, પરિતસ્સિતો ઉપાદિયતિ, તસ્સુપાદાનપચ્ચયા ભવો, તસ્મા તેહિ દ્વીહિ ગહિતેહિ તણ્હુપાદાનભવાપિ ગહિતાવ હોન્તિ. પચ્ચુપ્પન્ને વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના સરૂપતો વુત્તાયેવ. તણ્હુપાદાનભવા પચ્ચુપ્પન્નહેતુયો સરૂપતો વુત્તા . ભવે પન ગહિતે તસ્સ પુબ્બભાગા તંસમ્પયુત્તા વા સઙ્ખારા ગહિતાવ હોન્તિ, તણ્હુપાદાનગ્ગહણેન ચ તંસમ્પયુત્તા. યાય વા મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ, સા અવિજ્જા ગહિતાવ હોતિ. અનાગતે જાતિ જરામરણન્તિ દ્વે સરૂપેન વુત્તાનિ, જાતિજરામરણગ્ગહણેનેવ પન વિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ અનાગતફલાનિ ગહિતાનેવ હોન્તિ. તેસંયેવ હિ જાતિજરામરણાનીતિ એવં દ્વાદસહિ અઙ્ગેહિ વીસતિ આકારા ગહિતા હોન્તિ.

> ‘‘અતીતે હેતવો પઞ્ચ, ઇદાનિ ફલપઞ્ચકં;
> ઇદાનિ હેતવો પઞ્ચ, આયતિં ફલપઞ્ચક’’ન્તિ. –

ગાથાય અયમેવત્થો વુત્તો. **ઇતિમે**તિ ઇતિ ઇમે. ઇતિ ઇમેતિ વા પાઠો.

**ચતુસઙ્ખેપે**તિ ચતુરો રાસી. અતીતે પઞ્ચ હેતુધમ્મા એકો હેતુસઙ્ખેપો, પચ્ચુપ્પન્ને પઞ્ચ ફલધમ્મા એકો ફલસઙ્ખેપો, પચ્ચુપ્પન્ને પઞ્ચ હેતુધમ્મા એકો હેતુસઙ્ખેપો, અનાગતે પઞ્ચ ફલધમ્મા એકો ફલસઙ્ખેપો.

**તયો અદ્ધે**તિ તયો કાલે. પઠમપઞ્ચકવસેન અતીતકાલો, દુતિયતતિયપઞ્ચકવસેન પચ્ચુપ્પન્નકાલો, ચતુત્થપઞ્ચકવસેન અનાગતકાલો વેદિતબ્બો.

**તિસન્ધિ**ન્તિ તયો સન્ધયો અસ્સાતિ તિસન્ધિ, તં તિસન્ધિં. અતીતહેતુપચ્ચુપ્પન્નફલાનમન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ, પચ્ચુપ્પન્નફલઅનાગતહેતૂનમન્તરા એકો ફલહેતુસન્ધિ, પચ્ચુપ્પન્નહેતુઅનાગતફલાનમન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ.

પટિચ્ચસમુપ્પાદપાળિયં સરૂપતો આગતવસેન પન અવિજ્જાસઙ્ખારા એકો સઙ્ખેપો, વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના દુતિયો, તણ્હુપાદાનભવા તતિયો, જાતિજરામરણં ચતુત્થો. અવિજ્જાસઙ્ખારાતિ દ્વે અઙ્ગાનિ અતીતકાલાનિ, વિઞ્ઞાણાદીનિ ભવાવસાનાનિ અટ્ઠ પચ્ચુપ્પન્નકાલાનિ , જાતિજરામરણન્તિ દ્વે અનાગતકાલાનિ. સઙ્ખારવિઞ્ઞાણાનં અન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ, વેદનાતણ્હાનમન્તરા એકો ફલહેતુસન્ધિ, ભવજાતીનમન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ.

**વીસતિયા આકારેહી**તિ વીસતિયા કોટ્ઠાસેહિ. ચતુસઙ્ખેપે ચ તયો અદ્ધે ચ તિસન્ધિં પટિચ્ચસમુપ્પાદઞ્ચ વીસતિયા આકારેહિ જાનાતીતિ સમ્બન્ધો.

**જાનાતી**તિ સુતાનુસારેન ભાવનારમ્ભઞાણેન જાનાતિ. **પસ્સતી**તિ ઞાતમેવ ચક્ખુના દિટ્ઠં વિય હત્થતલે આમલકં વિય ચ ફુટં કત્વા ઞાણેનેવ પસ્સતિ. **અઞ્ઞાતી**તિ દિટ્ઠમરિયાદેનેવ આસેવનં કરોન્તો ઞાણેનેવ જાનાતિ. મરિયાદત્થો હિ એત્થ આકારો. **પટિવિજ્ઝતી**તિ ભાવનાપારિપૂરિયા નિટ્ઠં પાપેન્તો ઞાણેનેવ પટિવેધં કરોતિ. સલક્ખણવસેન વા જાનાતિ, સરસવસેન પસ્સતિ, પચ્ચુપટ્ઠાનવસેન અઞ્ઞાતિ, પદટ્ઠાનવસેન પટિવિજ્ઝતિ.

તત્થ **પટિચ્ચસમુપ્પાદો**તિ પચ્ચયધમ્મા વેદિતબ્બા. **પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા**તિ તેહિ તેહિ પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તધમ્મા. કથમિદં જાનિતબ્બન્તિ ચે? ભગવતો વચનેન. ભગવતા હિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મદેસનાસુત્તે –

> ‘‘કતમો ચ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો, જાતિપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જરામરણં, ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા તથાગતાનં ઠિતાવ સા ધાતુ ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા ઇદપ્પચ્ચયતા, તં તથાગતો અભિસમ્બુજ્ઝતિ અભિસમેતિ, અભિસમ્બુજ્ઝિત્વા અભિસમેત્વા આચિક્ખતિ દેસેતિ પઞ્ઞાપેતિ પટ્ઠપેતિ વિવરતિ વિભજતિ ઉત્તાનીકરોતિ ‘પસ્સથા’તિ ચાહ. જાતિપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જરામરણં, ભવપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જાતિ…પે॰… અવિજ્જાપચ્ચયા, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા. ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં…પે॰… ઉત્તાનીકરોતિ ‘પસ્સથા’તિ ચાહ. અવિજ્જાપચ્ચયા, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા. ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, યા તત્રત થતા અવિતથતા અનઞ્ઞથતા ઇદપ્પચ્ચયતા. અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) –

એવં પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેન્તેન તથતાદીહિ વેવચનેહિ પચ્ચયધમ્માવ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ વુત્તા. તસ્મા જરામરણાદીનં પચ્ચયલક્ખણો પટિચ્ચસમુપ્પાદો, દુક્ખાનુબન્ધનરસો કુમ્મગ્ગપચ્ચુપટ્ઠાનો, અયમ્પિ સપચ્ચયત્તા અત્તનો વિસેસપચ્ચયપદટ્ઠાનો.

**ઉપ્પાદા વા અનુપ્પાદા વા**તિ ઉપ્પાદે વા અનુપ્પાદે વા, તથાગતેસુ ઉપ્પન્નેસુપિ અનુપ્પન્નેસુપીતિ અત્થો. **ઠિતાવ સા ધાતૂ**તિ ઠિતોવ સો પચ્ચયસભાવો, ન કદાચિ જાતિજરામરણસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ અત્થો. **ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ જાતિપચ્ચયોયેવ. જાતિપચ્ચયેન હિ જરામરણસઙ્ખાતો પચ્ચયસમુપ્પન્નધમ્મો તદાયત્તતાય તિટ્ઠતિ, જાતિપચ્ચયોવ જરામરણધમ્મં નિયમેતિ, તસ્મા જાતિ ‘‘ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા’’તિ વુચ્ચતિ. જાતિયેવ ઇમસ્સ જરામરણસ્સ પચ્ચયોતિ ઇદપ્પચ્ચયો, ઇદપ્પચ્ચયોવ **ઇદપ્પચ્ચયતા. તન્તિ** તં પચ્ચયં. **અભિસમ્બુજ્ઝતી**તિ ઞાણેન અભિસમ્બુજ્ઝતિ. **અભિસમેતી**તિ ઞાણેન અભિસમાગચ્છતિ. **આચિક્ખતી**તિ કથેતિ. **દેસેતી**તિ દસ્સેતિ. **પઞ્ઞાપેતી**તિ જાનાપેતિ. **પટ્ઠપેતી**તિ ઞાણમુખે ઠપેતિ. **વિવરતી**તિ વિવરિત્વા દસ્સેતિ. **વિભજતી**તિ વિભાગતો દસ્સેતિ. **ઉત્તાનીકરોતી**તિ પાકટં કરોતિ. **ઇતિ ખો**તિ એવં ખો. **યા તત્રા**તિ યા તેસુ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિઆદીસુ . સો પનાયં પટિચ્ચસમુપ્પાદો તેહિ તેહિ પચ્ચયેહિ અનૂનાધિકેહેવ તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ સમ્ભવતો **તથતા**તિ, સામગ્ગિં ઉપગતેસુ પચ્ચયેસુ મુહુત્તમ્પિ તતો નિબ્બત્તનધમ્માનં અસમ્ભવાભાવતો **અવિતથતા**તિ, અઞ્ઞધમ્મપચ્ચયેહિ અઞ્ઞધમ્માનુપ્પત્તિતો **અનઞ્ઞથતા**તિ, યથાવુત્તાનં એતેસં જરામરણાદીનં પચ્ચયતો વા પચ્ચયસમૂહતો વા **ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ વુત્તો. તત્રાયં વચનત્થો – ઇમેસં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા, ઇદપ્પચ્ચયા એવ ઇદપ્પચ્ચયતા, ઇદપ્પચ્ચયાનં વા સમૂહો ઇદપ્પચ્ચયતા. લક્ખણં પનેત્થ સદ્દસત્થતો વેદિતબ્બન્તિ.

ધમ્મટ્ઠિતિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૫. સમ્મસનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૪૮. સમ્મસનઞાણનિદ્દેસે **યં કિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **રૂપ**ન્તિ અતિપ્પસઙ્ગનિયમનં. એવં પદદ્વયેનાપિ રૂપસ્સ અસેસપરિગ્ગહો કતો હોતિ. અથસ્સ અતીતાદિના વિભાગં આરભતિ. તઞ્હિ કિઞ્ચિ અતીતં કિઞ્ચિ અનાગતાદિભેદન્તિ. એસ નયો વેદનાદીસુપિ. તત્થ રૂપં તાવ અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેન ચતુધા અતીતં નામ હોતિ, તથા અનાગતપચ્ચુપ્પન્નં. તત્થ **અદ્ધાવસેન** તાવ એકસ્સ એકસ્મિં ભવે પટિસન્ધિતો પુબ્બે અતીતં, ચુતિતો ઉદ્ધં અનાગતં, ઉભિન્નમન્તરે પચ્ચુપ્પન્નં. **સન્તતિવસેન** સભાગએકઉતુસમુટ્ઠાનં એકાહારસમુટ્ઠાનઞ્ચ પુબ્બાપરિયભાવેન વત્તમાનમ્પિ પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે વિસભાગઉતુઆહારસમુટ્ઠાનં અતીતં, પચ્છા અનાગતં. ચિત્તજં એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિસમુટ્ઠાનં પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં, કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ પાટિયેક્કં સન્તતિવસેન અતીતાદિભેદો નત્થિ, તેસઞ્ઞેવ પન ઉતુઆહારચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપત્થમ્ભનવસેન તસ્સ અતીતાદિભાવો વેદિતબ્બો. **સમયવસેન** એકમુહુત્તપુબ્બણ્હસાયન્હરત્તિન્દિવાદીસુ સમયેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાનં તં તં સમયં પચ્ચુપ્પન્નં નામ, તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં. **ખણવસેન** ઉપ્પાદાદિખણત્તયપરિયાપન્નં પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અનાગતં, પચ્છા અતીતં. અપિચ અતિક્કન્તહેતુપચ્ચયકિચ્ચં અતીતં, નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચમનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચં પચ્ચુપ્પન્નં, ઉભયકિચ્ચમસમ્પત્તં અનાગતં. સકિચ્ચક્ખણે વા પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અનાગતં, પચ્છા અતીતં. એત્થ ચ ખણાદિકથાવ નિપ્પરિયાયા સેસા સપરિયાયા.

**અજ્ઝત્ત**ન્તિ પઞ્ચસુપિ ખન્ધેસુ ઇધ નિયકજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં, તસ્મા અત્તનો સન્તાને પવત્તં પાટિપુગ્ગલિકં રૂપં અજ્ઝત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તતો બહિભૂતં પન ઇન્દ્રિયબદ્ધં વા અનિન્દ્રિયબદ્ધં વા રૂપં **બહિદ્ધા** નામ. **ઓળારિક**ન્તિ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયરૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બસઙ્ખાતા પથવીતેજોવાયો ચાતિ દ્વાદસવિધં રૂપં ઘટ્ટનવસેન ગહેતબ્બતો ઓળારિકં. સેસં પન આપોધાતુ ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં હદયવત્થુ ઓજા આકાસધાતુ કાયવિઞ્ઞત્તિ વચીવિઞ્ઞત્તિ રૂપસ્સ લહુતા મુદુતા કમ્મઞ્ઞતા ઉપચયો સન્તતિ જરતા અનિચ્ચતાતિ સોળસવિધં રૂપં ઘટ્ટનવસેન અગહેતબ્બતો **સુખુમં**. **હીનં વા પણીતં વા**તિ એત્થ હીનપણીતભાવો પરિયાયતો નિપ્પરિયાયતો ચ. તત્થ અકનિટ્ઠાનં રૂપતો સુદસ્સીનં રૂપં હીનં, તદેવ સુદસ્સાનં રૂપતો પણીતં. એવં યાવ નરકસત્તાનં રૂપં, તાવ પરિયાયતો હીનપણીતતા વેદિતબ્બા. નિપ્પરિયાયતો પન યત્થ અકુસલવિપાકં ઉપ્પજ્જતિ, તં હીનં. યત્થ કુસલવિપાકં, તં પણીતં. **યં દૂરે સન્તિકે વા**તિ એત્થ યં સુખુમં, તદેવ દુપ્પટિવિજ્ઝસભાવત્તા દૂરે. યં ઓળારિકં, તદેવ સુપ્પટિવિજ્ઝસભાવત્તા સન્તિકે.

**સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થેતિ એકં સમ્મસનં, દુક્ખતો વવત્થેતિ એકં સમ્મસનં, અનત્તતો વવત્થેતિ એકં સમ્મસન**ન્તિ એત્થ અયં ભિક્ખુ ''યં કિઞ્ચિ રૂપ''ન્તિ એવં અનિયમનિદ્દિટ્ઠં સબ્બમ્પિ રૂપં અતીતત્તિકેન ચેવ ચતૂહિ અજ્ઝત્તાદિદુકેહિ ચાતિ એકાદસહિ ઓકાસેહિ પરિચ્છિન્દિત્વા સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થેતિ અનિચ્ચન્તિ સમ્મસતિ. કથં? પરતો વુત્તનયેન. વુત્તઞ્હેતં – ''રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮). તસ્મા એસ યં અતીતં રૂપં, તં યસ્મા અતીતેયેવ ખીણં, નયિમં ભવં સમ્પત્તન્તિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, યં અનાગતં રૂપં અનન્તરભવે નિબ્બત્તિસ્સતિ, તમ્પિ તત્થેવ ખીયિસ્સતિ, ન તતો પરં ભવં ગમિસ્સતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, યં પચ્ચુપ્પન્નં રૂપં, તં ઇધેવ ખીયતિ, ન ઇતો ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, યં અજ્ઝત્તં રૂપં, તમ્પિ

અજ્ઝત્તમેવ ખીયતિ, ન બહિદ્ધાભાવં ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, યં બહિદ્ધા ઓળારિકં સુખુમં હીનં પણીતં દૂરે સન્તિકે, તમ્પિ એત્થેવ ખીયતિ, ન દૂરભાવં ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિ સમ્મસતિ. ઇદં સબ્બમ્પિ ''અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના''તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં, પભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ.

સબ્બમેવ ચેતં દુક્ખં ભયટ્ઠેનાતિ સમ્મસતિ. **ભયટ્ઠેના**તિ સપ્પટિભયતાય. યઞ્હિ અનિચ્ચં, તં ભયાવહં હોતિ સીહોપમસુત્તે (અ॰ નિ॰ ૪.૩૩; સં॰ નિ॰ ૩.૭૮) દેવાનં વિય. ઇતિ ઇદમ્પિ ''દુક્ખં ભયટ્ઠેના''તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં, પભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ.

યથા ચ દુક્ખં, એવં સબ્બમ્પિ તં અનત્તા અસારકટ્ઠેનાતિ સમ્મસતિ. **અસારકટ્ઠેના**તિ ''અત્તા નિવાસી કારકો વેદકો સયંવસી''તિ એવં પરિકપ્પિતસ્સ અત્તસારસ્સ અભાવેન. યઞ્હિ અનિચ્ચં દુક્ખં, અત્તનોપિ અનિચ્ચતં વા ઉદયબ્બયપીળનં વા વારેતું ન સક્કોતિ, કુતો તસ્સ કારકાદિભાવો. તેનાહ – ''રૂપઞ્ચ હિદં, ભિક્ખવે, અત્તા અભવિસ્સ, નયિદં રૂપં આબાધાય સંવત્તેય્યા''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૯). ઇતિ ઇદં ''અનત્તા અસારકટ્ઠેના''તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં, પભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ. એસેવ નયો વેદનાદીસુ. ઇતિ એકેકસ્મિં ખન્ધે એકાદસ એકાદસ કત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ પઞ્ચપઞ્ઞાસ સમ્મસનાનિ હોન્તિ, અનિચ્ચતો પઞ્ચપઞ્ઞાસ , દુક્ખતો પઞ્ચપઞ્ઞાસ, અનત્તતો પઞ્ચપઞ્ઞાસાતિ તિવિધાનુપસ્સનાવસેન સબ્બાનિ પઞ્ચસટ્ઠિસતસમ્મસનાનિ હોન્તિ.

કેચિ પન ''સબ્બં રૂપં, સબ્બં વેદનં, સબ્બં સઞ્ઞં, સબ્બે સઙ્ખારે, સબ્બં વિઞ્ઞાણન્તિ પદમ્પિ પક્ખિપિત્વા એકેકસ્મિં ખન્ધે દ્વાદસ દ્વાદસ કત્વા પઞ્ચસુ સટ્ઠિ, અનુપસ્સનાતો અસીતિસતસમ્મસનાની''તિ વદન્તિ.

અતીતાદિવિભાગે પનેત્થ સન્તતિવસેન ખણાદિવસેન ચ વેદનાય અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નભાવો વેદિતબ્બો. તત્થ **સન્તતિવસેન** એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિપરિયાપન્ના એકવિધવિસયસમાયોગપ્પવત્તા ચ પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. **ખણાદિવસેન** ખણત્તયપરિયાપન્ના પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝગતા સકિચ્ચઞ્ચ કુરુમાના વેદના પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદો નિયકજ્ઝત્તવસેનેવ વેદિતબ્બો.

ઓળારિકસુખુમભાવો ''અકુસલા વેદના ઓળારિકા, કુસલાબ્યાકતા વેદના સુખુમા''તિઆદિના (વિભ॰ ૪) નયેન વિભઙ્ગે વુત્તેન જાતિસભાવપુગ્ગલલોકિયલોકુત્તરવસેન વેદિતબ્બો. **જાતિવસેન** તાવ અકુસલા વેદના સાવજ્જકિરિયહેતુતો, કિલેસસન્તાપભાવતો ચ અવૂપસન્તવુત્તીતિ કુસલવેદનાય ઓળારિકા, સબ્યાપારતો સઉસ્સાહતો સવિપાકતો કિલેસસન્તાપભાવતો સાવજ્જતો ચ વિપાકાબ્યાકતાય ઓળારિકા, સવિપાકતો કિલેસસન્તાપભાવતો સબ્યાબજ્ઝતો સાવજ્જતો ચ કિરિયાબ્યાકતાય ઓળારિકા. કુસલાબ્યાકતા પન વુત્તવિપરિયાયતો અકુસલાય વેદનાય સુખુમા. દ્વેપિ કુસલાકુસલા વેદના સબ્યાપારતો સઉસ્સાહતો સવિપાકતો ચ યથાયોગં દુવિધાયપિ અબ્યાકતાય ઓળારિકા, વુત્તવિપરિયાયેન દુવિધાપિ અબ્યાકતા તાહિ સુખુમા. એવં તાવ જાતિવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

**સભાવવસેન** પન દુક્ખા વેદના નિરસ્સાદતો સવિપ્ફારતો ખોભકરણતો ઉબ્બેજનીયતો અભિભવનતો ચ ઇતરાહિ દ્વીહિ ઓળારિકા, ઇતરા પન દ્વે સાતતો સન્તતો પણીતતો મનાપતો મજ્ઝત્તતો ચ યથાયોગં દુક્ખાય સુખુમા. ઉભો પન સુખદુક્ખા સવિપ્ફારતો ઉબ્બેજનીયતો ખોભકરણતો પાકટતો ચ અદુક્ખમસુખાય ઓળારિકા, સા વુત્તવિપરિયાયેન તદુભયતો સુખુમા. એવં સભાવવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

**પુગ્ગલવસેન** પન અસમાપન્નસ્સ વેદના નાનારમ્મણે વિક્ખિત્તભાવતો સમાપન્નસ્સ વેદનાય ઓળારિકા, વિપરિયાયેન ઇતરા સુખુમા. એવં પુગ્ગલવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

**લોકિયલોકુત્તરવસેન** પન સાસવા વેદના લોકિયા, સા આસવુપ્પત્તિહેતુતો ઓઘનિયતો યોગનિયતો ગન્થનિયતો નીવરણિયતો ઉપાદાનિયતો સંકિલેસિકતો પુથુજ્જનસાધારણતો ચ અનાસવાય ઓળારિકા, અનાસવા ચ વિપરિયાયેન સાસવાય સુખુમા. એવં લોકિયલોકુત્તરવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

તત્થ જાતિઆદિવસેન સમ્ભેદો પરિહરિતબ્બો. અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા હિ વેદના જાતિવસેન અબ્યાકતત્તા સુખુમાપિ સમાના સભાવાદિવસેન ઓળારિકા હોતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘અબ્યાકતા વેદના સુખુમા, દુક્ખા વેદના ઓળારિકા. સમાપન્નસ્સ વેદના સુખુમા, અસમાપન્નસ્સ વેદના ઓળારિકા. અનાસવા વેદના સુખુમા, સાસવા વેદના ઓળારિકા’’તિ (વિભ॰ ૧૧).

યથા ચ દુક્ખા વેદના, એવં સુખાદયોપિ. તાપિ હિ જાતિવસેન ઓળારિકા, સભાવાદિવસેન સુખુમા હોન્તિ. તસ્મા યથા જાતિઆદિવસેન સમ્ભેદો ન હોતિ, તથા વેદનાનં ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા. સેય્યથિદં, અબ્યાકતા જાતિવસેન કુસલાકુસલાહિ સુખુમા. તત્થ કતમા અબ્યાકતા? કિં દુક્ખા? કિં સુખા? કિં સમાપન્નસ્સ? કિં અસમાપન્નસ્સ? કિં સાસવા? કિં અનાસવાતિ? એવં સભાવાદિભેદો ન પરામસિતબ્બો. એસ નયો સબ્બત્થ.

અપિચ ‘‘તં તં વા પન વેદનં ઉપાદાયુપાદાય વેદના ઓળારિકા સુખુમા દટ્ઠબ્બા’’તિ વચનતો અકુસલાદીસુપિ લોભસહગતાય દોસસહગતા વેદના અગ્ગિ વિય નિસ્સયદહનતો ઓળારિકા, લોભસહગતા સુખુમા. દોસસહગતાપિ નિયતા ઓળારિકા, અનિયતા સુખુમા. નિયતાપિ કપ્પટ્ઠિતિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. કપ્પટ્ઠિતિકાસુપિ અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. લોભસહગતા પન દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. સાપિ નિયતા કપ્પટ્ઠિતિકા અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. અવિસેસેન ચ અકુસલા બહુવિપાકા ઓળારિકા, અપ્પવિપાકા સુખુમા. કુસલા પન અપ્પવિપાકા ઓળારિકા, બહુવિપાકા સુખુમા.

અપિચ કામાવચરકુસલા ઓળારિકા, રૂપાવચરા સુખુમા, તતો અરૂપાવચરા, તતો લોકુત્તરા. કામાવચરા ચ દાનમયા ઓળારિકા, સીલમયા સુખુમા. સીલમયાપિ ઓળારિકા, તતો ભાવનામયા સુખુમા. ભાવનામયાપિ દુહેતુકા ઓળારિકા, તિહેતુકા સુખુમા. તિહેતુકાપિ સસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, અસઙ્ખારિકા સુખુમા . રૂપાવચરા ચ પઠમજ્ઝાનિકા ઓળારિકા…પે॰… પઞ્ચમજ્ઝાનિકા સુખુમાવ. અરૂપાવચરા ચ આકાસાનઞ્ચાયતનસમ્પયુત્તા ઓળારિકા…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમ્પયુત્તા સુખુમાવ. લોકુત્તરા ચ સોતાપત્તિમગ્ગસમ્પયુત્તા ઓળારિકા…પે॰… અરહત્તમગ્ગસમ્પયુત્તા સુખુમાવ. એસ નયો તંતંભૂમિવિપાકકિરિયાવેદનાસુ દુક્ખાદિઅસમાપન્નાદિસાસવાદિવસેન વુત્તવેદનાસુ ચ. ઓકાસવસેન વાપિ નિરયે દુક્ખા ઓળારિકા, તિરચ્છાનયોનિયં સુખુમા…પે॰… પરનિમ્મિતવસવત્તીસુ સુખુમાવ. યથા ચ દુક્ખા, એવં સુખાપિ સબ્બત્થ યથાનુરૂપં યોજેતબ્બા. વત્થુવસેન ચાપિ હીનવત્થુકા યા કાચિ વેદના ઓળારિકા, પણીતવત્થુકા સુખુમા. હીનપણીતભેદે યા ઓળારિકા, સા હીના. યા ચ સુખુમા, સા પણીતાતિ દટ્ઠબ્બા.

દૂરસન્તિકપદે પન ‘‘અકુસલા વેદના કુસલાબ્યાકતાહિ વેદનાહિ દૂરે, અકુસલા વેદના અકુસલાય વેદનાય સન્તિકે’’તિઆદિના (વિભ॰ ૧૩) નયેન વિભઙ્ગે વિભત્તા. તસ્મા અકુસલા વેદના વિસભાગતો અસંસટ્ઠતો

અસરિક્ખતો ચ કુસલાબ્યાકતાહિ દૂરે, તથા કુસલાબ્યાકતા અકુસલાય. એસ નયો સબ્બવારેસુ. અકુસલા પન વેદના સભાગતો સંસટ્ઠતો સરિક્ખતો ચ અકુસલાય સન્તિકેતિ ઇદં વેદનાય અતીતાદિવિભાગે વિત્થારકથામુખં. તંતંવેદનાસમ્પયુત્તાનં પન સઞ્ઞાદીનમ્પિ એતં એવમેવ વેદિતબ્બં.

યે પનેત્થ વેદનાદીસુ **ચક્ખુ…પે॰… જરામરણ**ન્તિ પેય્યાલેન સંખિત્તેસુ ચ ધમ્મેસુ લોકુત્તરધમ્મા આગતા, તે અસમ્મસનૂપગત્તા ઇમસ્મિં અધિકારે ન ગહેતબ્બા. તે પન કેવલં તેન તેન પદેન સઙ્ગહિતધમ્મદસ્સનવસેન ચ અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે આગતનયેન ચ વુત્તા. યેપિ ચ સમ્મસનૂપગા, તેસુ યે યસ્સ પાકટા હોન્તિ, સુખેન પરિગ્ગહં ગચ્છન્તિ, તેસુ તેન સમ્મસનં આરભિતબ્બં. જાતિજરામરણવસેન વિસું સમ્મસનાભાવેપિ જાતિજરામરણવન્તેસુયેવ પન સમ્મસિતેસુ તાનિપિ સમ્મસિતાનિ હોન્તીતિ પરિયાયેન તેસમ્પિ વસેન સમ્મસનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચતો વવત્થેતી**તિઆદિના નયેન અતીતત્તિકસ્સેવ ચ વસેન સમ્મસનસ્સ વુત્તત્તા અજ્ઝત્તાદિભેદં અનામસિત્વાપિ અતીતત્તિકસ્સેવ વસેન પરિચ્છિન્દિત્વાપિ અનિચ્ચાદિતો સમ્મસનં કાતબ્બમેવ.

યં પન અનિચ્ચં, તં યસ્મા નિયમતો સઙ્ખતાદિભેદં હોતિ, તેનસ્સ પરિયાયદસ્સનત્થં, નાનાકારેહિ વા મનસિકારપ્પવત્તિદસ્સનત્થં **રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં સઙ્ખત**ન્તિઆદિમાહ . તઞ્હિ હુત્વા અભાવટ્ઠેન **અનિચ્ચં**, અનિચ્ચન્તિકતાય આદિઅન્તવન્તતાય વા અનિચ્ચં. પચ્ચયેહિ સમાગન્ત્વા કતત્તા **સઙ્ખતં**. પચ્ચયે પટિચ્ચ નિસ્સાય સમં, સહ વા ઉપ્પન્નત્તા **પટિચ્ચસમુપ્પન્નં**. એતેન પચ્ચયેહિ કતેપિ પચ્ચયાનં અબ્યાપારતં દસ્સેતિ. **ખયધમ્મ**ન્તિ ખીયનધમ્મં ખીયનપકતિકં. **વયધમ્મ**ન્તિ નસ્સનધમ્મં. નયિદં મન્દીભાવક્ખયવસેન ખયધમ્મં, કેવલં વિગમનપકતિકં. પહૂતસ્સ મન્દીભાવોપિ હિ લોકે ખયોતિ વુચ્ચતિ. **વિરાગધમ્મ**ન્તિ નયિદં કુહિઞ્ચિ ગમનવસેન વયધમ્મં, કેવલં સભાવાતિક્કમનપકતિકં. ‘‘વિરાગો નામ જિગુચ્છનં વા સમતિક્કમો વા’’તિ હિ વુત્તં. **નિરોધધમ્મ**ન્તિ નયિદં સભાવાતિક્કમેન પુનરાવત્તિધમ્મં, કેવલં અપુનરાવત્તિનિરોધેન નિરુજ્ઝનપકતિકન્તિ પુરિમપુરિમપદસ્સ અત્થવિવરણવસેન પચ્છિમપચ્છિમપદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

અથ વા એકભવપરિયાપન્નરૂપભઙ્ગવસેન ખયધમ્મં, એકસન્તતિપરિયાપન્નરૂપક્ખયવસેન વયધમ્મં, રૂપસ્સ ખણભઙ્ગવસેન વિરાગધમ્મં, તિણ્ણમ્પિ અપુનપ્પવત્તિવસેન નિરોધધમ્મન્તિપિ યોજેતબ્બં.

**જરામરણં અનિચ્ચ**ન્તિઆદીસુ જરામરણં ન અનિચ્ચં, અનિચ્ચસભાવાનં પન ખન્ધાનં જરામરણત્તા અનિચ્ચં નામ જાતં. સઙ્ખતાદીસુપિ એસેવ નયો. અન્તરપેય્યાલે જાતિયાપિ અનિચ્ચાદિતાય એસેવ નયો.

**જાતિપચ્ચયા જરામરણ**ન્તિઆદિ ન વિપસ્સનાવસેન વુત્તં, કેવલં પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ એકેકઅઙ્ગવસેન સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાનતો સમ્મસનઞાણં નામ હોતીતિ પરિયાયેન વુત્તં. ન પનેતં કલાપસમ્મસનઞાણં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણમેવ તં હોતીતિ. **અસતિ જાતિયા**તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો, અસતિયા જાતિયાતિ વુત્તં હોતિ. **અસતિ સઙ્ખારેસૂ**તિ વચનવિપલ્લાસો કતો, અસન્તેસુ સઙ્ખારેસૂતિ વુત્તં હોતિ. **ભવપચ્ચયા જાતિ, અસતી**તિઆદિ ‘‘ભવપચ્ચયા જાતિ, અસતિ ભવે નત્થિ જાતી’’તિઆદિના નયેન યોજેતબ્બં.

સમ્મસનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૬. ઉદયબ્બયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૪૯. ઇદાનિ અનન્તરં વુત્તસ્સ સમ્મસનઞાણસ્સ નાનાનયેહિ ભાવનાથિરકરણેન પારં ગન્ત્વા ઠિતેન અનિચ્ચાદિતો દિટ્ઠે સઙ્ખારે ઉદયબ્બયેન પરિચ્છિન્દિત્વા અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સનત્થં વુત્તસ્સ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણસ્સ નિદ્દેસે **જાતં રૂપ**ન્તિઆદીસુ સન્તતિવસેન યથાસકં પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તં રૂપં. **તસ્સ** જાતસ્સ રૂપસ્સ **નિબ્બત્તિલક્ખણં** જાતિં ઉપ્પાદં અભિનવાકારં **ઉદયો**તિ, **વિપરિણામલક્ખણં** ખયં ભઙ્ગં **વયો**તિ, **અનુપસ્સના** પુનપ્પુનં નિસામના, ઉદયબ્બય અનુપસ્સનાઞાણન્તિ અત્થો. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો. જાતિજરામરણવન્તાનંયેવ ઉદયબ્બયસ્સ પરિગ્ગહેતબ્બત્તા જાતિજરામરણાનં ઉદયબ્બયાભાવતો જાતિજરામરણં અનામસિત્વા **જાતં ચક્ખુ…પે॰… જાતો ભવો**તિ પેય્યાલં કતં. સો એવં પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં પસ્સન્તો એવં જાનાતિ ‘‘ઇમેસં ખન્ધાનં ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે અનુપ્પન્નાનં રાસિ વા નિચયો વા નત્થિ, ઉપ્પજ્જમાનાનમ્પિ રાસિતો વા નિચયતો વા આગમનં નામ નત્થિ, નિરુજ્ઝમાનાનમ્પિ દિસાવિદિસાગમનં નામ નત્થિ, નિરુદ્ધાનમ્પિ એકસ્મિં ઠાને રાસિતો નિચયતો નિધાનતો અવટ્ઠાનં નામ નત્થિ. યથા પન વીણાય વાદિયમાનાય ઉપ્પન્નસ્સ સદ્દસ્સ નેવ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે સન્નિચયો અત્થિ, ન ઉપ્પજ્જમાનો સન્નિચયતો આગતો, ન નિરુજ્ઝમાનસ્સ દિસાવિદિસાગમનં અત્થિ, ન નિરુદ્ધો કત્થચિ સન્નિચિતો તિટ્ઠતિ, અથ ખો વીણઞ્ચ ઉપવીણઞ્ચ પુરિસસ્સ ચ તજ્જં વાયામં પટિચ્ચ અહુત્વા સમ્ભોતિ, હુત્વા પટિવેતિ, એવં સબ્બેપિ રૂપારૂપિનો ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તી’’તિ.

૫૦. એવં સઙ્ખેપતો ઉદયબ્બયદસ્સનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિત્થારતો દસ્સેતું **પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉદયં પસ્સન્તો કતિ લક્ખણાનિ પસ્સતી**તિઆદીહિ રાસિતો ગણનં પુચ્છિત્વા, પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉદયં પસ્સન્તો **પઞ્ચવીસતિ લક્ખણાનિ પસ્સતી**તિઆદીહિ રાસિતોવ ગણનં વિસ્સજ્જેત્વા, પુન **રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો કતિ લક્ખણાનિ પસ્સતી**તિઆદીહિ વિભાગતો ગણનં પુચ્છિત્વા **રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતી**તિઆદીહિ વિભાગતો ગણનં વિસ્સજ્જેત્વા, પુન **રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો કતમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતી**તિઆદીહિ લક્ખણવિભાગં પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનં કતં.

તત્થ **અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયો**તિ ‘‘પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા’’તિ વુત્તાય અવિજ્જાય સતિ ઇમસ્મિં ભવે રૂપસ્સ ઉપ્પાદો હોતીતિ અત્થો. **પચ્ચયસમુદયટ્ઠેના**તિ પચ્ચયસ્સ ઉપ્પન્નભાવેનાતિ અત્થો. અવિજ્જાતણ્હાકમ્માનિ ચેત્થ ઇધ પટિસન્ધિહેતુભૂતા અતીતપચ્ચયા . ઇમેસુ ચ તીસુ ગહિતેસુ સઙ્ખારુપાદાનાનિ ગહિતાનેવ હોન્તિ. **આહારસમુદયા**તિ પવત્તિપચ્ચયેસુ કબળીકારાહારસ્સ બલવત્તા સોયેવ ગહિતો. તસ્મિં પન ગહિતે પવત્તિહેતુભૂતાનિ ઉતુચિત્તાનિપિ ગહિતાનેવ હોન્તિ. **નિબ્બત્તિલક્ખણ**ન્તિ અદ્ધાસન્તતિખણવસેન રૂપસ્સ ઉપ્પાદં, ઉપ્પાદોયેવ સઙ્ખતલક્ખણત્તા લક્ખણન્તિ ચ વુત્તો. **પઞ્ચ લક્ખણાની**તિ અવિજ્જા તણ્હા કમ્માહારા નિબ્બત્તિ ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ. અવિજ્જાદયોપિ હિ રૂપસ્સ ઉદયો લક્ખીયતિ એતેહીતિ લક્ખણાનિ. નિબ્બત્તિ પન સઙ્ખતલક્ખણમેવ, તમ્પિ સઙ્ખતન્તિ લક્ખીયતિ એતેનાતિ લક્ખણં.

**અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો**તિ અનાગતભવસ્સ પચ્ચયભૂતાય ઇમસ્મિં ભવે અવિજ્જાય અરહત્તમગ્ગઞાણેન નિરોધે કતે પચ્ચયાભાવા અનાગતસ્સ રૂપસ્સ અનુપ્પાદો નિરોધો હોતીતિ અત્થો. **પચ્ચયનિરોધટ્ઠેના**તિ પચ્ચયસ્સ નિરુદ્ધભાવેનાતિ અત્થો. નિરોધો ચેત્થ અનાગતપટિસન્ધિપચ્ચયાનં ઇધ અવિજ્જાતણ્હાકમ્માનંયેવ નિરોધો. **આહારનિરોધા રૂપનિરોધો**તિ પવત્તિપચ્ચયસ્સ કબળીકારાહારસ્સ અભાવે તંસમુટ્ઠાનરૂપાભાવો હોતિ. **વિપરિણામલક્ખણ**ન્તિ અદ્ધાસન્તતિખણવસેન રૂપસ્સ ભઙ્ગં, ભઙ્ગોયેવ સઙ્ખતલક્ખણત્તા લક્ખણન્તિ વુત્તો. ઇધ **પઞ્ચ લક્ખણાની**તિ અવિજ્જાતણ્હાકમ્માહારાનં અભાવનિરોધા ચત્તારિ, વિપરિણામો એકન્તિ પઞ્ચ. એસ નયો વેદનાક્ખન્ધાદીસુ. અયં પન વિસેસો – અરૂપક્ખન્ધાનં ઉદયબ્બયદસ્સનં અદ્ધાસન્તતિવસેન, ન ખણવસેન. ફસ્સો

વેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધાનં પવત્તિપચ્ચયો, તંનિરોધા ચ તેસં નિરોધો. નામરૂપં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ પવત્તિપચ્ચયો, તંનિરોધા ચ તસ્સ નિરોધોતિ.

કેચિ પનાહુ – ''ચતુધા પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સને અતીતાદિવિભાગં અનામસિત્વાવ સબ્બસામઞ્ઞવસેન અવિજ્જાદીહિ ઉદેતીતિ ઉપ્પજ્જમાનભાવમત્તં ગણ્હાતિ, ન ઉપ્પાદં. અવિજ્જાદિનિરોધા નિરુજ્જતીતિ અનુપ્પજ્જમાનભાવમત્તં ગણ્હાતિ, ન ભઙ્ગં. ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સને પચ્ચુપ્પન્નાનં ઉપ્પાદં ભઙ્ગં ગણ્હાતી''તિ.

વિપસ્સમાનો પન વિપસ્સકો પઠમં પચ્ચયતો ઉદયબ્બયં મનસિકરિત્વા વિપસ્સનાકાલે અવિજ્જાદિકે ચતુરો ધમ્મે વિસ્સજ્જેત્વા ઉદયબ્બયવન્તેયેવ ખન્ધે ગહેત્વા તેસં ઉદયબ્બયં પસ્સતિ, એવઞ્ચ તસ્સ વિપસ્સકસ્સ ''એવં રૂપાદીનં ઉદયો, એવં વયો, એવં રૂપાદયો ઉદેન્તિ, એવં વેન્તી''તિ પચ્ચયતો ચ ખણતો ચ વિત્થારેન ઉદયબ્બયં પસ્સતો ''ઇતિ કિર ઇમે ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તી''તિ ઞાણં વિસદતરં હોતિ, સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણભેદા પાકટા હોન્તિ . યઞ્હિ સો અવિજ્જાદિસમુદયા ખન્ધાનં સમુદયં અવિજ્જાદિનિરોધા ચ ખન્ધાનં નિરોધં પસ્સતિ, ઇદમસ્સ પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સનં. યં પન નિબ્બત્તિલક્ખણવિપરિણામલક્ખણાનિ પસ્સન્તો ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં પસ્સતિ, ઇદમસ્સ ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનં. ઉપ્પત્તિક્ખણેયેવ હિ નિબ્બત્તિલક્ખણં, ભઙ્ગક્ખણે ચ વિપરિણામલક્ખણં.

ઇચ્ચસ્સેવં પચ્ચયતો ચેવ ખણતો ચ દ્વેધા ઉદયબ્બયં પસ્સતો પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનેન સમુદયસચ્ચં પાકટં હોતિ જનકાવબોધતો. ખણતો ઉદયદસ્સનેન દુક્ખસચ્ચં પાકટં હોતિ જાતિદુક્ખાવબોધતો. પચ્ચયતો વયદસ્સનેન નિરોધસચ્ચં પાકટં હોતિ પચ્ચયાનુપ્પાદેન પચ્ચયવતં અનુપ્પાદાવબોધતો. ખણતો વયદસ્સનેન દુક્ખસચ્ચમેવ પાકટં હોતિ મરણદુક્ખાવબોધતો. યઞ્ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સનં, મગ્ગોવાયં લોકિકોતિ મગ્ગસચ્ચં પાકટં હોતિ તત્ર સમ્મોહવિઘાતતો.

પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન અનુલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો પાકટો હોતિ ''ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૪; સં॰ નિ॰ ૨.૨૧; ઉદા॰ ૧) અવબોધતો. પચ્ચયતો વયદસ્સનેન પટિલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો પાકટો હોતિ ''ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૬; સં॰ નિ॰ ૨.૨૧; ઉદા॰ ૨) અવબોધતો. ખણતો પન ઉદયબ્બયદસ્સનેન પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા પાકટા હોન્તિ સઙ્ખતલક્ખણાવબોધતો. ઉદયબ્બયવન્તો હિ સઙ્ખતા, તે ચ પટિચ્ચસમુપ્પન્નાતિ.

પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન એકત્તનયો પાકટો હોતિ હેતુફલસમ્બન્ધેન સન્તાનસ્સ અનુપચ્છેદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં ઉચ્છેદદિટ્ઠિં પજહતિ. ખણતો ઉદયદસ્સનેન નાનત્તનયો પાકટો હોતિ નવનવાનં ઉપ્પાદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં સસ્સતદિટ્ઠિં પજહતિ. પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સનેન અબ્યાપારનયો પાકટો હોતિ ધમ્માનં અવસવત્તિભાવાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં અત્તદિટ્ઠિં પજહતિ. પચ્ચયતો પન ઉદયદસ્સનેન એવંધમ્મતાનયો પાકટો હોતિ પચ્ચયાનુરૂપેન ફલસ્સુપ્પાદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં અકિરિયદિટ્ઠિં પજહતિ.

પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન અનત્તલક્ખણં પાકટં હોતિ ધમ્માનં નિરીહકત્તપચ્ચયપટિબદ્ધવુત્તિતાવબોધતો. ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન અનિચ્ચલક્ખણં પાકટં હોતિ હુત્વા અભાવાવબોધતો, પુબ્બન્તાપરન્તવિવેકાવબોધતો ચ. દુક્ખલક્ખણમ્પિ પાકટં હોતિ ઉદયબ્બયેહિ

પટિપીળનાવબોધતો. સભાવલક્ખણમ્પિ પાકટં હોતિ ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નાવબોધતો . સભાવલક્ખણે સઙ્ખતલક્ખણસ્સ તાવકાલિકત્તમ્પિ પાકટં હોતિ, ઉદયક્ખણે વયસ્સ, વયક્ખણે ચ ઉદયસ્સ અભાવાવબોધતોતિ.

તસ્સેવં પાકટીભૂતસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણભેદસ્સ ''એવં કિર નામિમે ધમ્મા અનુપ્પન્નપુબ્બા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તી''તિ નિચ્ચનવાવ હુત્વા સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ. ન કેવલઞ્ચ નિચ્ચનવાવ, સૂરિયુગ્ગમને ઉસ્સાવબિન્દુ વિય ઉદકપુબ્બુળો વિય ઉદકે દણ્ડરાજિ વિય આરગ્ગે સાસપો વિય વિજ્જુપ્પાદો વિય ચ પરિત્તટ્ઠાયિનો માયામરીચિસુપિનન્તઅલાતચક્કગન્ધબ્બનગરફેણકદલિઆદયો વિય અસારા નિસ્સારાતિ ચાપિ ઉપટ્ઠહન્તિ. એત્તાવતા તેન ''વયધમ્મમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નઞ્ચ વયં ઉપેતી''તિ ઇમિના આકારેન સમપઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતં ઉદયબ્બયાનુપસ્સના નામ પઠમં તરુણવિપસ્સનાઞાણં અધિગતં હોતિ, યસ્સાધિગમા ''આરદ્ધવિપસ્સકો''તિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. ઇમસ્મિં ઞાણે ઠિતસ્સ ઓભાસાદયો દસ વિપસ્સનૂપક્કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ, યેસં ઉપ્પત્તિયા અકુસલો યોગાવચરો તેસુ મગ્ગઞાણસઞ્ઞી હુત્વા અમગ્ગમેવ ''મગ્ગો''તિ ગણ્હાતિ, ઉપક્કિલેસજટાજટિતો ચ હોતિ. કુસલો પન યોગાવચરો તેસુ વિપસ્સનં આરોપેન્તો ઉપક્કિલેસજટં વિજટેત્વા ''એતે ધમ્મા ન મગ્ગો, ઉપક્કિલેસવિમુત્તં પન વીથિપટિપન્નં વિપસ્સનાઞાણં મગ્ગો''તિ મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ વવત્થપેતિ. તસ્સેવં મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ ઞત્વા ઠિતં ઞાણં મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ નામ.

એત્તાવતા ચ પન તેન ચતુન્નં સચ્ચાનં વવત્થાનં કતં હોતિ. કથં? નામરૂપપરિગ્ગહે સતિ પચ્ચયપરિગ્ગહસમ્ભવતો ધમ્મટ્ઠિતિઞાણવચનેનેવ વુત્તેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિસઙ્ખાતેન નામરૂપવવત્થાપનેન દુક્ખસચ્ચસ્સ વવત્થાનં કતં હોતિ, કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિસઙ્ખાતેન પચ્ચયપરિગ્ગહણેન સમુદયસચ્ચસ્સ વવત્થાનં, ઉદયબ્બયાનુપસ્સનેન ચ ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન દુક્ખસચ્ચસ્સ વવત્થાનં કતં, પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનેન સમુદયસચ્ચસ્સ વવત્થાનં, પચ્ચયતો વયદસ્સનેન નિરોધસચ્ચસ્સ વવત્થાનં, યઞ્ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સનં, મગ્ગોવાયં લોકિકોતિ તત્ર સમ્મોહવિઘાતતો ઇમિસ્સઞ્ચ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયં વિપસ્સતો સમ્મા મગ્ગસ્સ અવધારણેન મગ્ગસચ્ચસ્સ વવત્થાનં કતં. એવં લોકિયેન તાવ ઞાણેન ચતુન્નં સચ્ચાનં વવત્થાનં કતં હોતીતિ.

ઉદયબ્બયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૭. ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના**

**૫૧**. સો ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાયં ઠિતો યોગાવચરો મગ્ગામગ્ગવવત્થાપનેન ઉપક્કિલેસવિમુત્તં વીથિપટિપન્નં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં ''મગ્ગો''તિ ઞત્વા તિલક્ખણસલ્લક્ખણેન તસ્સેવ મગ્ગસ્સ સુવિસદકરણત્થં પુન ઉદયબ્બયાનુપસ્સનં આરભિત્વા ઉદયબ્બયેન પરિચ્છિન્ને સઙ્ખારે અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સતિ. એવં તસ્સ તં ઞાણં તિક્ખં હુત્વા વહતિ, સઙ્ખારા લહું ઉપટ્ઠહન્તિ, ઞાણે તિક્ખે વહન્તે સઙ્ખારેસુ લહું ઉપટ્ઠહન્તેસુ ઉપ્પાદં અતિક્કમિત્વા ભઙ્ગે એવ સતિ સન્તિટ્ઠતિ. નિરોધાધિમુત્તત્તા વા ઉદયં પહાય ભઙ્ગેયેવ સતિં ઉપટ્ઠપેતિ. એતસ્મિં ઠાને ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદાનિ તસ્સ ઞાણસ્સ નિદ્દેસે **રૂપારમ્મણતા ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતી**તિ રૂપારમ્મણં ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતિ. અથ વા રૂપારમ્મણભાવે ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતીતિ અત્થો. **તં આરમ્મણં પટિસઙ્ખા**તિ તં રૂપારમ્મણં પટિસઙ્ખાય જાનિત્વા, ખયતો વયતો દિસ્વાતિ અત્થો. **તસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સતી**તિ યેન ચિત્તેન તં રૂપારમ્મણં ખયતો વયતો દિટ્ઠં, તસ્સ ચિત્તસ્સ અપરેન ચિત્તેન ભઙ્ગં અનુપસ્સતીતિ અત્થો. તેનાહુ પોરાણા – ''ઞાતઞ્ચ ઞાણઞ્ચ ઉભો વિપસ્સતી''તિ. **ચિત્તન્તિ** ચેત્થ સસમ્પયુત્તચિત્તં અધિપ્પેતં.

**અનુપસ્સતી**તિ અનુ અનુ પસ્સતિ, અનેકેહિ આકારેહિ પુનપ્પુનં પસ્સતીતિ અત્થો. તેનાહ **અનુપસ્સતીતિ કથં અનુપસ્સતિ, અનિચ્ચતો અનુપસ્સતી**તિઆદિ . તત્થ યસ્મા ભઙ્ગો નામ અનિચ્ચતાય પરમા કોટિ, તસ્મા ભઙ્ગાનુપસ્સકો યોગાવચરો સબ્બં રૂપગતં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો. તતો અનિચ્ચસ્સ દુક્ખત્તા, દુક્ખસ્સ ચ અનત્તત્તા, તદેવ દુક્ખતો અનુપસ્સતિ, નો સુખતો. અનત્તતો અનુપસ્સતિ, નો અત્તતો . યસ્મા પન યં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા, ન તં અભિનન્દિતબ્બં. યઞ્ચ ન અભિનન્દિતબ્બં, ન તત્થ રજ્જિતબ્બં. તસ્મા એસ તસ્મિં ભઙ્ગાનુપસ્સનાનુસારેન ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ દિટ્ઠે રૂપગતે નિબ્બિન્દતિ, નો નન્દતિ. વિરજ્જતિ, નો રજ્જતિ. સો એવં વિરજ્જન્તો લોકિકેનેવ તાવ ઞાણેન રાગં નિરોધેતિ, નો સમુદેતિ, સમુદયં ન કરોતીતિ અત્થો. અથ વા સો એવં વિરત્તો યથા દિટ્ઠં રૂપગતં, તથા અદિટ્ઠમ્પિ અન્વયઞાણવસેન નિરોધેતિ, નો સમુદેતિ. નિરોધતોવ મનસિ કરોતિ, નિરોધમેવસ્સ પસ્સતિ, નો સમુદયન્તિ અત્થો. સો એવં પટિપન્નો પટિનિસ્સજ્જતિ, નો આદિયતિ. કિં વુત્તં હોતિ? અયમ્પિ હિ અનિચ્ચાદિઅનુપસ્સના તદઙ્ગવસેન સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસાનં પરિચ્ચજનતો, સઙ્ખતદોસદસ્સનેન ચ તબ્બિપરીતે નિબ્બાને તન્નિન્નતાય પક્ખન્દનતો પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો ચેવ પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો ચાતિ વુચ્ચતિ. તસ્મા તાય સમન્નાગતો ભિક્ખુ યથાવુત્તેન નયેન કિલેસે ચ પરિચ્ચજતિ, નિબ્બાને ચ પક્ખન્દતિ. નાપિ નિબ્બત્તનવસેન કિલેસે આદિયતિ, ન અદોસદસ્સિતાવસેન સઙ્ખતારમ્મણં. તેન વુચ્ચતિ **પટિનિસ્સજ્જતિ, નો આદિયતી**તિ.

**૫૨**. ઇદાનિસ્સ તેહિ ઞાણેહિ યેસં ધમ્માનં પહાનં હોતિ, તં દસ્સેતું **અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતી**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નન્દિ**ન્તિ સપ્પીતિકં તણ્હં. **રાગ**ન્તિ સેસં તણ્હં. **સમુદય**ન્તિ રાગસ્સ ઉપ્પત્તિં. અથ વા રૂપગતસ્સ ઉદયં. **આદાન**ન્તિ નિબ્બત્તનવસેન કિલેસાનં આદાનં. વેદનારમ્મણતાતિઆદીનિ ઇધ ચ હેટ્ઠા ચ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

ગાથાસુ પન **વત્થુસઙ્કમના**તિ રૂપાદીસુ એકેકસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા પુન યેન ચિત્તેન ભઙ્ગો દિટ્ઠો, તસ્સાપિ ભઙ્ગદસ્સનવસેન પુરિમવત્થુતો અઞ્ઞવત્થુસઙ્કમના. **પઞ્ઞાય ચ વિવટ્ટના**તિ ઉદયં પહાય વયે સન્તિટ્ઠના. **આવજ્જના બલઞ્ચેવા**તિ રૂપાદીસુ એકેકસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા પુન ભઙ્ગારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગદસ્સનત્થં અનન્તરમેવ આવજ્જનસમત્થતા. **પટિસઙ્ખા વિપસ્સના**તિ એસા આરમ્મણપટિસઙ્ખા ભઙ્ગાનુપસ્સના નામ. **આરમ્મણઅન્વયેન ઉભો એકવવત્થના**તિ પચ્ચક્ખતો દિટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અન્વયેન અનુગમનેન યથા ઇદં, તથા અતીતેપિ સઙ્ખારગતં ભિજ્જિ, અનાગતેપિ ભિજ્જિસ્સતીતિ એવં ઉભિન્નં એકસભાવેનેવ વવત્થાપનન્તિ અત્થો. વુત્તમ્પિ ચેતં પોરાણેહિ –

''સંવિજ્જમાનમ્હિ વિસુદ્ધદસ્સનો, તદન્વયં નેતિ અતીતનાગતે;
સબ્બેપિ સઙ્ખારગતા પલોકિનો, ઉસ્સાવબિન્દૂ સૂરિયેવ ઉગ્ગતે''તિ.

**નિરોધે અધિમુત્તતા**તિ એવં ઉભિન્નં ભઙ્ગવસેન એકવવત્થાનં કત્વા તસ્મિંયેવ ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે અધિમુત્તતા તગ્ગરુતા તન્નિન્નતા તપ્પોણતા તપ્પબ્ભારતાતિ અત્થો. **વયલક્ખણવિપસ્સના**તિ એસા વયલક્ખણવિપસ્સના નામાતિ વુત્તં હોતિ. **આરમ્મણઞ્ચ પટિસઙ્ખા**તિ પુરિમઞ્ચ રૂપાદિઆરમ્મણં જાનિત્વા. **ભઙ્ગઞ્ચ અનુપસ્સતી**તિ તસ્સારમ્મણસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા તદારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ ચ ભઙ્ગં અનુપસ્સતિ. **સુઞ્ઞતો ચ ઉપટ્ઠાન**ન્તિ તસ્સેવં ભઙ્ગમનુપસ્સતો ''સઙ્ખારાવ ભિજ્જન્તિ, તેસં ભેદો મરણં, ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થી''તિ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં ઇજ્ઝતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ખન્ધા નિરુજ્ઝન્તિ ન ચત્થિ અઞ્ઞો, ખન્ધાન ભેદો મરણન્તિ વુચ્ચતિ;
તેસં ખયં પસ્સતિ અપ્પમત્તો, મણિંવ વિજ્ઝં વજિરેન યોનિસો’’તિ.

**અધિપઞ્ઞા વિપસ્સના**તિ યા ચ આરમ્મણપટિસઙ્ખા, યા ચ ભઙ્ગાનુપસ્સના, યઞ્ચ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં, અયં અધિપઞ્ઞા વિપસ્સના નામાતિ વુત્તં હોતિ. **કુસલો તીસુ અનુપસ્સનાસૂ**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસુ તીસુ છેકો ભિક્ખુ. **ચતસ્સો ચ વિપસ્સનાસૂ**તિ નિબ્બિદાદીસુ ચ ચતૂસુ વિપસ્સનાસુ. **તયો ઉપટ્ઠાને કુસલતા**તિ ખયતો વયતો સુઞ્ઞતોતિ ઇમસ્મિઞ્ચ તિવિધે ઉપટ્ઠાને કુસલતાય. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ સસ્સતદિટ્ઠિઆદીસુ નાનપ્પકારાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતિ. સો એવં અવેધમાનો ‘‘અનિરુદ્ધમેવ નિરુજ્ઝતિ, અભિન્નમેવ ભિજ્જતી’’તિ પવત્તમનસિકારો દુબ્બલભાજનસ્સ વિય ભિજ્જમાનસ્સ, સુખુમરજસ્સેવ વિપ્પકિરિયમાનસ્સ, તિલાનં વિય ભજ્જિયમાનાનં સબ્બસઙ્ખારાનં ઉપ્પાદટ્ઠિતિપવત્તનિમિત્તં વિસ્સજ્જેત્વા ભેદમેવ પસ્સતિ. સો યથા નામ ચક્ખુમા પુરિસો પોક્ખરણીતીરે વા નદીતીરે વા ઠિતો થૂલફુસિતકે દેવે વસ્સન્તે ઉદકપિટ્ઠે મહન્તમહન્તાનિ ઉદકપુબ્બુળાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા ઉપ્પજ્જિત્વા સીઘં સીઘં ભિજ્જમાનાનિ પસ્સેય્ય, એવમેવ સબ્બે સઙ્ખારા ભિજ્જન્તિ ભિજ્જન્તીતિ પસ્સતિ. એવરૂપઞ્હિ યોગાવચરં સન્ધાય વુત્તં ભગવતા –

‘‘યથા પુબ્બુળકં પસ્સે, યથા પસ્સે મરીચિકં;
એવં લોકં અવેક્ખન્તં, મચ્ચુરાજા ન પસ્સતી’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૭૦);

તસ્સેવં ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા ભિજ્જન્તિ ભિજ્જન્તી’’તિ અભિણ્હં પસ્સતો અટ્ઠાનિસંસપરિવારં ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં બલપ્પત્તં હોતિ. તત્રિમે અટ્ઠાનિસંસા – ભવદિટ્ઠિપ્પહાનં, જીવિતનિકન્તિપરિચ્ચાગો, સદાયુત્તપયુત્તતા, વિસુદ્ધાજીવિતા, ઉસ્સુક્કપ્પહાનં, વિગતભયતા, ખન્તિસોરચ્ચપટિલાભો, અરતિરતિસહનતાતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ઇમાનિ અટ્ઠગ્ગુણમુત્તમાનિ, દિસ્વા તહિં સમ્મસતી પુનપ્પુનં;
આદિત્તચેલસ્સિરસૂપમો મુનિ, ભઙ્ગાનુપસ્સી અમતસ્સ પત્તિયા’’તિ.

ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૮. આદીનવઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૩**. આદીનવઞાણનિદ્દેસે **ઉપ્પાદો**તિ પુરિમકમ્મપચ્ચયા ઇધ ઉપ્પત્તિ. **પવત્ત**ન્તિ તથાઉપ્પન્નસ્સ પવત્તિ. **નિમિત્ત**ન્તિ સબ્બમ્પિ સઙ્ખારનિમિત્તં. **આયૂહના**તિ આયતિં પટિસન્ધિહેતુભૂતં કમ્મં. **પટિસન્ધી**તિ આયતિં ઉપ્પત્તિ. **ગતી**તિ યાય ગતિયા સા પટિસન્ધિ હોતિ. **નિબ્બત્તી**તિ ખન્ધાનં નિબ્બત્તનં. **ઉપપત્તી**તિ ‘‘સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૯) એવં વુત્તા વિપાકપ્પવત્તિ . **જાતી**તિ જરાદીનં પચ્ચયભૂતા ભવપચ્ચયા જાતિ. નિપ્પરિયાયતો તત્થ તત્થ નિબ્બત્તમાનાનં સત્તાનં યે યે ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તેસં પઠમપાતુભાવો જાતિ. **જરા**તિ ખણ્ડિચ્ચાદિસમ્મતો સન્તતિયં એકભવપરિયાપન્નખન્ધસન્તાનસ્સ પુરાણભાવો. **સોકો**તિ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ ચિત્તસન્તાપો. **પરિદેવો**તિ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ વચીપલાપો. **ઉપાયાસો**તિ ભુસો આયાસો, ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ અધિમત્તચેતોદુક્ખપ્પભાવિતો દોસોયેવ. એત્થ ચ ઉપ્પાદાદયો પઞ્ચેવ આદીનવઞાણસ્સ વત્થુવસેન વુત્તા, સેસા તેસં વેવચનવસેન. ‘‘નિબ્બત્તિ જાતી’’તિ ઇદઞ્હિ દ્વયં ઉપ્પાદસ્સ ચેવ પટિસન્ધિયા ચ વેવચનં, ‘‘ગતિ ઉપપત્તી’’તિ ઇદં દ્વયં પવત્તસ્સ, જરાદયો નિમિત્તસ્સાતિ. તેનાહ –

‘‘ઉપ્પાદઞ્ચ પવત્તઞ્ચ, નિમિત્તં દુક્ખન્તિ પસ્સતિ;
આયૂહનં પટિસન્ધિં, ઞાણં આદીનવે ઇદ’’ન્તિ. ચ
‘‘ઇદં આદીનવે ઞાણં, પઞ્ચઠાનેસુ જાયતી’’તિ. ચ

સબ્બપદેસુ ચ **ભયન્તિ** ઇચ્ચેતસ્સ વચનસ્સ ભયં ઇતીતિ પદચ્છેદો . **ભય**ન્તિ પીળાયોગતો સપ્પટિભયતાય ભયં. **ઇતી**તિ ભયતુપટ્ઠાનસ્સ કારણનિદ્દેસો.

**અનુપ્પાદો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણ**ન્તિઆદિ પન આદીનવઞાણસ્સ પટિપક્ખઞાણદસ્સનત્થં વુત્તં. ભયતુપટ્ઠાનેન વા આદીનવં દિસ્વા ઉબ્બિગ્ગહદયાનં અભયમ્પિ અત્થિ ખેમં નિરાદીનવન્તિ અસ્સાસજનનત્થમ્પિ એતં વુત્તં. યસ્મા વા યસ્સ ઉપ્પાદાદયો ભયતો સૂપટ્ઠિતા હોન્તિ, તસ્સ તપ્પટિપક્ખનિન્નં ચિત્તં હોતિ, તસ્મા ભયતુપટ્ઠાનવસેન સિદ્ધસ્સ આદીનવઞાણસ્સ આનિસંસદસ્સનત્થમ્પેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અનુપ્પાદો અપ્પવત્ત**ન્તિઆદિ નિબ્બાનમેવ. **સન્તિપદે**તિ સન્તિકોટ્ઠાસે, નિબ્બાનેતિ અત્થો. અનુસ્સવવસેનાપિ હિ સન્તિપદન્તિ નામમત્તં ગહેત્વા ઉપ્પન્નં ઞાણમ્પિ ‘‘સન્તિપદે ઞાણ’’ન્તિ વુત્તં.

**ઉપ્પાદો ભયં, અનુપ્પાદો ખેમ**ન્તિઆદિ વિપક્ખપટિપક્ખવસેન ઉભયં સમાસેત્વા ઉપ્પજ્જમાનં ઞાણં ગહેત્વા વુત્તં. એત્થ ચ યં ભયં, તં યસ્મા નિયમતો દુક્ખં. યઞ્ચ દુક્ખં, તં વટ્ટામિસલોકામિસકિલેસામિસેહિ અવિપ્પમુત્તત્તા સામિસમેવ. યઞ્ચ સામિસં, તં સઙ્ખારમત્તમેવ. તસ્મા **ઉપ્પાદો દુક્ખન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણ**ન્તિઆદિ વુત્તં. એવં સન્તેપિ ભયાકારેન દુક્ખાકારેન સામિસાકારેન સઙ્ખારાકારેનાતિ એવં આકારનાનત્તતો પવત્તિવસેનેત્થ નાનત્તં વેદિતબ્બં. ઉપ્પાદો ભયં, દુક્ખં, સામિસં, સઙ્ખારા ચાતિ ઉપ્પાદાદિલિઙ્ગમનપેક્ખિત્વા ‘‘નેતં ખો સરણં ખેમં, નેતં સરણમુત્તમ’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૮૯) વિય અત્તનો લિઙ્ગાપેક્ખમેવ વુત્તં. સઙ્ખારાતિ ચ એકત્તમનપેક્ખિત્વા ‘‘અપ્પચ્ચયા ધમ્મા, અસઙ્ખતા ધમ્મા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭-૮) વિય બહુવચનં કતં, ઉપ્પાદાદીનં વા સઙ્ખારેકદેસત્તા ‘‘ઉત્તરે પઞ્ચાલા, દક્ખિણે પઞ્ચાલા’’તિઆદીસુ વિય બહૂન્નં એકદેસેપિ બહુવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. **ખેમં સુખં નિરામિસં નિબ્બાન**ન્તિ નિબ્બાનમેવ વુત્તાકારાનં પટિપક્ખવસેન ચતુધા વુત્તં. **દસ ઞાણે પજાનાતી**તિ આદીનવે ઞાણં પજાનન્તો ઉપ્પાદાદિવત્થુકાનિ પઞ્ચ, અનુપ્પાદાદિવત્થુકાનિ પઞ્ચાતિ દસ ઞાણે પજાનાતિ પટિવિજ્ઝતિ સચ્છિકરોતિ. **દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતા**તિ આદીનવઞાણસ્સ ચેવ સન્તિપદઞાણસ્સ ચાતિ ઇમેસં દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતાય. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનાદિવસેન પવત્તાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતીતિ.

આદીનવઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૯. સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૪.** સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણનિદ્દેસે **ઉપ્પાદાદીનિ** વુત્તત્થાનેવ. **દુક્ખન્તિ ભયન્તિ સામિસન્તિ સઙ્ખારા**તિ ઉપ્પાદાદિમુઞ્ચનઞાણસ્સ કારણવચનાનિ. એવઞ્ચ લક્ખણતો સઙ્ખારુપેક્ખં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અત્થતો દસ્સેતું **ઉપ્પાદો સઙ્ખારા, તે સઙ્ખારે અજ્ઝુપેક્ખતીતિ સઙ્ખારુપેક્ખા**તિઆદિમાહ. તત્થ **સઙ્ખારે અજ્ઝુપેક્ખતી**તિ તસ્સ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ વિપસ્સનાઞાણેન લક્ખણત્તયસ્સ દિટ્ઠત્તા લક્ખણવિચિનને પહીનબ્યાપારસ્સ આદિત્તે વિય તયો ભવે પસ્સતો સઙ્ખારગ્ગહણે મજ્ઝત્તસ્સ તં વિપસ્સનાઞાણં તે સઙ્ખારે વિસેસેન ચ ઇક્ખતિ, ગહણેન વજ્જિતઞ્ચ હુત્વા ઇક્ખતિ ઓલોકેતીતિ સઙ્ખારુપેક્ખા નામાતિ અત્થો. યથા લોકે વિસેસેન જયન્તો અધિજયતીતિ, અન્નેન

વજ્જિતો વસન્તો ઉપવસતીતિ વુચ્ચતિ. પુન સઙ્ખારે અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સિત્વા ગહણે મજ્ઝત્તભાવસણ્ઠિતં સઙ્ખારુપેક્ખમ્પિ અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સિત્વા તસ્સાપિ સઙ્ખારુપેક્ખાય ગહણે મજ્ઝત્તાકારસણ્ઠિતાય સઙ્ખારુપેક્ખાય સબ્ભાવતો **યે ચ સઙ્ખારા યા ચ ઉપેક્ખા**તિઆદિ વુત્તં.

**૫૫**. ઇદાનિ સઙ્ખારુપેક્ખાય ચિત્તાભિનીહારભેદં દસ્સેતું **કતિહાકારેહી**તિઆદિમાહ. તત્થ **સઙ્ખારુપેક્ખાયા**તિ ભુમ્મવચનં. **ચિત્તસ્સ અભિનીહારો**તિ સઙ્ખારુપેક્ખાલાભિનો તતો અઞ્ઞસ્સ ચિત્તસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાભિમુખં કત્વા ભુસં હરણં. અભિમુખત્થો હિ એત્થ **અભિ**સદ્દો, ભુસત્થો **ની**સદ્દો. **કતિહાકારેહી**તિ પુચ્છિતં પુચ્છં **અટ્ઠહાકારેહી**તિ વિસ્સજ્જેત્વા દુતિયપુચ્છાવિસ્સજ્જનેનેવ તે અટ્ઠાકારે દસ્સેતુકામો તે અદસ્સેત્વાવ **પુથુજ્જનસ્સ કતિહાકારેહી**તિઆદિ પુચ્છં અકાસિ. **પુથુજ્જનસ્સા**તિ એત્થ પન –

દુવે પુથુજ્જના વુત્તા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના;
અન્ધો પુથુજ્જનો એકો, કલ્યાણેકો પુથુજ્જનોતિ.

તત્થ યસ્સ ખન્ધધાતુઆયતનાદીસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાસવનધારણપચ્ચવેક્ખણાદીનિ નત્થિ, અયં અન્ધપુથુજ્જનો. યસ્સ તાનિ અત્થિ, સો કલ્યાણપુથુજ્જનો. દુવિધોપિ પનેસ –

પુથૂનં જનનાદીહિ, કારણેહિ પુથુજ્જનો;
પુથુજ્જનન્તોગધત્તા, પુથુવાયં જનો ઇતિ.

સો હિ પુથૂનં નાનપ્પકારાનં કિલેસાદીનં જનનાદીહિ કારણેહિ **પુથુજ્જનો**. યથાહ – ''પુથુ કિલેસે જનેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ અવિહતસક્કાયદિટ્ઠિકાતિ પુથુજ્જના, પુથુ સત્થારાનં મુખુલ્લોકિકાતિ પુથુજ્જના, પુથુ સબ્બગતીહિ અવુટ્ઠિતાતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાભિસઙ્ખારે અભિસઙ્ખરોન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાઓઘેહિ વુય્હન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાસન્તાપેહિ સન્તપ્પેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાપરિળાહેહિ પરિડય્હન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ રત્તા ગિદ્ધા ગધિતા મુચ્છિતા અજ્ઝોસન્ના લગ્ગા લગ્ગિતા પલિબુદ્ધાતિ પુથુજ્જના, પુથુ પઞ્ચહિ નીવરણેહિ આવુતા નિવુતા ઓવુતા પિહિતા પટિચ્છન્ના પટિકુજ્જિતાતિ પુથુજ્જના''તિ (મહાનિ॰ ૯૪). પુથૂનં વા ગણનપથાતીતાનં અરિયધમ્મપરમ્મુખાનં નીચધમ્મસમાચારાનં જનાનં અન્તોગધત્તાપિ પુથુજ્જના, પુથુ વા અયં વિસુંયેવ સઙ્ખં ગતો, વિસંસટ્ઠો સીલસુતાદિગુણયુત્તેહિ અરિયેહિ જનોતિપિ પુથુજ્જનો. તેસુ કલ્યાણપુથુજ્જનો ઇધાધિપ્પેતો ઇતરસ્સ ભાવનાય એવ અભાવા.

**સેક્ખસ્સા**તિ એત્થ સત્ત સેક્ખા સોતાપત્તિમગ્ગફલસકદાગામિમગ્ગફલઅનાગામિમગ્ગફલઅરહત્તમગ્ગટ્ઠા. તે હિ તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખન્તીતિ સેક્ખા. તેસુ સોતાપત્તિસકદાગામિઅનાગામિફલટ્ઠા તયો ઇધાધિપ્પેતા મગ્ગટ્ઠાનં સઙ્ખારુપેક્ખાય ચિત્તાભિનીહારાભાવા.

**વીતરાગસ્સા**તિ એત્થ સમુચ્છેદવિગમેન વિગતો રાગો અસ્સાતિ વીતરાગો. અરહતો એતં અધિવચનં. તીસુપિ પદેસુ જાતિગ્ગહણેન એકવચનં કતં.

**સઙ્ખારુપેક્ખં અભિનન્દતી**તિ તસ્મિં ઉપેક્ખાવિહારે ફાસુવિહારસઞ્ઞં પટિલભિત્વા ફાસુવિહારનિકન્તિયા સઙ્ખારુપેક્ખાભિમુખો હુત્વા નન્દતિ, સપ્પીતિકં તણ્હં ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. **વિપસ્સતી**તિ સોતાપત્તિમગ્ગપટિલાભત્થં

અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધા પસ્સતિ, સેક્ખો ઉપરિમગ્ગત્થં, વીતરાગો દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થં વિપસ્સતિ. **પટિસઙ્ખાયા**તિ અનિચ્ચાદિવસેનેવ ઉપપરિક્ખિત્વા. યસ્મા પન સોતાપન્નાદયો અરિયા સકં સકં ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જમાના ઉદયબ્બયઞાણાદીહિ નવહિ વિપસ્સનાઞાણેહિ અવિપસ્સિત્વા સમાપજ્જિતું ન સક્કોન્તિ, તસ્મા **પટિસઙ્ખાય વા ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જતી**તિ વુત્તં.

ફલસમાપત્તિયા પવત્તિદસ્સનત્થં પન તેસં ઇદં પઞ્હકમ્મં – કા ફલસમાપત્તિ? કે તં સમાપજ્જન્તિ? કે ન સમાપજ્જન્તિ? કસ્મા સમાપજ્જન્તિ? કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ? કથં ઠાનં? કથં વુટ્ઠાનં? કિં ફલસ્સ અનન્તરં? કસ્સ ચ ફલં અનન્તરન્તિ?

તત્થ **કા ફલસમાપત્તી**તિ? યા અરિયફલસ્સ નિરોધે અપ્પના.

**કે તં સમાપજ્જન્તિ? કે ન સમાપજ્જન્તી**તિ? સબ્બેપિ પુથુજ્જના ન સમાપજ્જન્તિ. કસ્મા? અનધિગતત્તા. અરિયા પન સબ્બેપિ સમાપજ્જન્તિ. કસ્મા ? અધિગતત્તા. ઉપરિમા પન હેટ્ઠિમં ન સમાપજ્જન્તિ પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનેન પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા, હેટ્ઠિમા ચ ઉપરિમં અનધિગતત્તા. અત્તનો અત્તનોયેવ પન ફલં સબ્બેપિ સમાપજ્જન્તીતિ ઇદમેત્થ સન્નિટ્ઠાનં.

કેચિ પન ''સોતાપન્નસકદાગામિનોપિ ન સમાપજ્જન્તિ, ઉપરિમા દ્વેયેવ સમાપજ્જન્તી''તિ વદન્તિ. ઇદઞ્ચ નેસં કારણં – એતે હિ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિનોતિ. તં પુથુજ્જનસ્સાપિ અત્તના પટિલદ્ધં લોકિયસમાધિં સમાપજ્જનતો અકારણમેવ. કિઞ્ચેત્થ કારણાકારણચિન્તાય. નનુ ઇધેવ પાળિયં ''કતમે દસ સઙ્ખારુપેક્ખા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, કતમે દસ ગોત્રભુધમ્મા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૦) ઇમેસં પઞ્હાનં વિસ્સજ્જને ''સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાય સકદાગામિફલસમાપત્તત્થાયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૦) વિસું વિસું વુત્તા. તસ્મા સબ્બેપિ અરિયા અત્તનો અત્તનો ફલં સમાપજ્જન્તીતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

**કસ્મા સમાપજ્જન્તી**તિ? દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થં. યથા હિ રાજાનો રજ્જસુખં, દેવતા દિબ્બસુખમનુભવન્તિ, એવં અરિયા ''લોકુત્તરસુખં અનુભવિસ્સામા''તિ અદ્ધાનપરિચ્છેદં કત્વા ઇચ્છિતિચ્છિતક્ખણે ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તિ.

**કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ, કથં ઠાનં, કથં વુટ્ઠાનન્તિ**? દ્વીહિ તાવ આકારેહિ અસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ નિબ્બાનતો અઞ્ઞસ્સ આરમ્મણસ્સ અમનસિકારા, નિબ્બાનસ્સ ચ મનસિકારા. યથાહ – ''દ્વે ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ અમનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા મનસિકારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮). અયં પનેત્થ સમાપજ્જનક્કમો – ફલસમાપત્તત્થિકેન હિ અરિયસાવકેન રહોગતેન પટિસલ્લીનેન ઉદયબ્બયાદિવસેન સઙ્ખારા વિપસ્સિતબ્બા. તસ્સ પવત્તાનુપુબ્બવિપસ્સનસ્સ સઙ્ખારારમ્મણગોત્રભુઞાણાનન્તરં ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે ચિત્તં અપ્પેતિ. ફલસમાપત્તિનિન્નતાય ચેત્થ સેક્ખસ્સાપિ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો. યે પન વદન્તિ ''સોતાપન્નો 'ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિસ્સામી'તિ વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા સકદાગામી હોતિ, સકદાગામી ચ અનાગામી''તિ. તે વત્તબ્બા ''એવં સતિ અનાગામી અરહા ભવિસ્સતિ, અરહા પચ્ચેકબુદ્ધો, પચ્ચેકબુદ્ધો ચ બુદ્ધો''તિ.

તસ્મા ન કિઞ્ચિ એતં, પાળિવસેનેવ ચ પટિક્ખિત્તન્તિપિ ન ગહેતબ્બં. ઇદમેવ પન ગહેતબ્બં. સેક્ખસ્સાપિ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો. ફલઞ્ચસ્સ સચે અનેન પઠમજ્ઝાનિકો મગ્ગો અધિગતો હોતિ, પઠમજ્ઝાનિકમેવ ઉપ્પજ્જતિ, સચે દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકો, દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકમેવાતિ એવં તાવસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ.

''તયો ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા ઠિતિયા સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ અમનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા મનસિકારો, પુબ્બે ચ અભિસઙ્ખારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮) વચનતો પનસ્સા તીહાકારેહિ ઠાનં હોતિ. તત્થ **પુબ્બે ચ અભિસઙ્ખારો**તિ સમાપત્તિતો પુબ્બે કાલપરિચ્છેદો. ''અસુકસ્મિં નામ કાલે વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ પરિચ્છિન્નત્તા હિસ્સા યાવ સો કાલો નાગચ્છતિ, તાવ ઠાનં હોતિ. એવમસ્સ ઠાનં હોતિ.

''દ્વે ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા વુટ્ઠાનાય સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ મનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા અમનસિકારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮) વચનતો પનસ્સા દ્વીહાકારેહિ વુટ્ઠાનં હોતિ. તત્થ **સબ્બનિમિત્તાન**ન્તિ રૂપનિમિત્તવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણનિમિત્તાનં. કામઞ્ચ ન સબ્બાનેવેતાનિ એકતો મનસિ કરોતિ, સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન પનેતં વુત્તં. તસ્મા યં ભવઙ્ગસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તં મનસિકરોતો ફલસમાપત્તિતો વુટ્ઠાનં હોતીતિ એવમસ્સા વુટ્ઠાનં વેદિતબ્બં.

**કિં ફલસ્સ અનન્તરં, કસ્સ ચ ફલં અનન્તર**ન્તિ? ફલસ્સ તાવ ફલમેવ વા અનન્તરં હોતિ ભવઙ્ગં વા. ફલં પન અત્થિ મગ્ગાનન્તરં, અત્થિ ફલાનન્તરં, અત્થિ ગોત્રભુઅનન્તરં, અત્થિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરન્તિ. તત્થ મગ્ગવીથિયં મગ્ગાનન્તરં, પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમં પચ્છિમં ફલાનન્તરં, ફલસમાપત્તીસુ પુરિમં પુરિમં ગોત્રભુઅનન્તરં. **ગોત્રભૂ**તિ ચેત્થ અનુલોમં વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં પટ્ઠાને ''અરહતો અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો. સેક્ખાનં અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭). યેન ફલેન નિરોધા વુટ્ઠાનં હોતિ, તં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરન્તિ. તત્થ ઠપેત્વા મગ્ગવીથિયં ઉપ્પન્નફલં અવસેસં સબ્બં ફલસમાપત્તિવસેન પવત્તં નામ. એવમેતં મગ્ગવીથિયં વા ફલસમાપત્તિયં વા ઉપ્પજ્જનવસેન –

''પટિપ્પસ્સદ્ધદરથં, અમતારમ્મણં સુભં;
વન્તલોકામિસં સન્તં, સામઞ્ઞફલમુત્તમ''ન્તિ.

અયમેત્થ ફલસમાપત્તિકથા.

**તદજ્ઝુપેક્ખિત્વા**તિ તં સઙ્ખારુપેક્ખં અઞ્ઞેન તાદિસેનેવ વિપસ્સનાઞાણેન અજ્ઝુપેક્ખિત્વા. **સુઞ્ઞતવિહારેન વા**તિઆદીસુ ફલસમાપત્તિં વિના વિપસ્સનાવિહારેનેવ વિહરિતુકામસ્સ અરહતો અત્તાભિનિવેસં ભયતો દિસ્વા સુઞ્ઞતાધિમુત્તસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાય વયં પસ્સન્તસ્સ વિપસ્સનત્તયવિહારો સુઞ્ઞતવિહારો નામ, સઙ્ખારનિમિત્તં ભયતો દિસ્વા અનિમિત્તાધિમુત્તસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાય વયં પસ્સન્તસ્સ વિપસ્સનત્તયવિહારો અનિમિત્તવિહારો નામ, તણ્હાપણિધિં ભયતો દિસ્વા અપ્પણિહિતાધિમુત્તસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાય વયં પસ્સન્તસ્સ વિપસ્સનત્તયવિહારો અપ્પણિહિતવિહારો નામ. તથા હિ પરતો વુત્તં –

“અભિનિવેસં ભયતો સમ્પસ્સમાનો સુઞ્ઞતે અધિમુત્તત્તા ફુસ્સ ફુસ્સ વયં પસ્સતિ, સુઞ્ઞતો વિહારો. નિમિત્તં ભયતો સમ્પસ્સમાનો અનિમિત્તે અધિમુત્તત્તા ફુસ્સ ફુસ્સ વયં પસ્સતિ, અનિમિત્તો વિહારો. પણિધિં ભયતો સમ્પસ્સમાનો અપ્પણિહિતે અધિમુત્તત્તા ફુસ્સ ફુસ્સ વયં પસ્સતિ, અપ્પણિહિતો વિહારો”તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૮).

છળઙ્ગુપેક્ખાસબ્ભાવેન ચ પટિકૂલે અપ્પટિકૂલસઞ્ઞાદિવિહારસબ્ભાવેન ચ અરહતોયેવ સબ્બાકારેન ચિત્તં વસે વત્તતિ, તતો અયં વિપસ્સનાવિહારો અરહતોયેવ ઇજ્ઝતીતિ વુત્તં હોતિ. **વીતરાગો સઙ્ખારુપેક્ખં વિપસ્સતિ વા**તિ એત્થ પન તિધા ચ ભયં, તિધા ચ અધિમુત્તિં અનાપજ્જિત્વા કેવલં વિપસ્સનાતિ વેદિતબ્બા. એવઞ્હિ સતિ પુબ્બાપરવિસેસો હોતિ.

૫૬. ઇદાનિ દ્વિન્નં તિણ્ણં પુગ્ગલાનં વસેન સઙ્ખારુપેક્ખાય એકત્તનાનત્તભેદં દસ્સેતુકામો **કથં પુથુજ્જનસ્સ ચ સેક્ખસ્સ ચા**તિઆદિમાહ. તત્થ **ચિત્તસ્સ અભિનીહારો એકત્તં હોતી**તિ એકો હોતિ, સકત્થે ભાવવચનન્તિ વેદિતબ્બં. યથા ઇદપ્પચ્ચયા એવ ઇદપ્પચ્ચયતાતિ વુત્તં, તથા એકોવ એકત્તં. **અભિનીહારો**તિ સામિઅત્થે પચ્ચત્તવચનં વા, અભિનીહારસ્સાતિ અત્થો. “સો દેસો સમ્મજ્જિત્વા”તિઆદીસુ (મહાવ॰ ૧૬૮) વિય વિભત્તિવિપલ્લાસો કતોતિ વેદિતબ્બો. **ચિત્તં કિલિસ્સતી**તિ વિપસ્સનાનિકન્તિસઙ્ખાતેન લોભકિલેસેન ચિત્તં કિલિસ્સતિ, તાપીયતિ બાધીયતીતિ અત્થો. **ભાવનાય પરિપન્થો હોતી**તિ પટિલદ્ધાય વિપસ્સનાભાવનાય ઉપઘાતો હોતિ. **પટિવેધસ્સ અન્તરાયો હોતી**તિ વિપસ્સનાભાવનાય પટિલભિતબ્બસ્સ સચ્ચપ્પટિવેધસ્સ પટિલાભન્તરાયો હોતિ. **આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયો હોતી**તિ સઙ્ખારુપેક્ખાસમ્પયુત્તકમ્મસ્સ બલવત્તા તેનેવ સુગતિપટિસન્ધિયા દીયમાનાય અતિનન્દનસઙ્ખાતો લોભકિલેસો અનાગતે કામાવચરસુગતિપટિસન્ધિયા પચ્ચયો હોતિ . યસ્મા કિલેસસહાયં કમ્મં વિપાકં જનેતિ, તસ્મા કમ્મં જનકપચ્ચયો હોતિ, કિલેસો ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયો. સેક્ખસ્સ પન **ઉત્તરિપટિવેધસ્સા**તિ સકદાગામિમગ્ગાદિવસેન સચ્ચપ્પટિવેધસ્સ. **આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયો હોતી**તિ સેક્ખેસુ સોતાપન્નસકદાગામીનં અનધિગતજ્ઝાનાનં સઙ્ખારુપેક્ખાકમ્મેન દીયમાનાય કામાવચરસુગતિપટિસન્ધિયા અભિનન્દનકિલેસો પચ્ચયો હોતિ, ઝાનલાભીનં પન અનાગામિસ્સ ચ બ્રહ્મલોકેયેવ પટિસન્ધાનતો પચ્ચયો ન હોતિ, અનુલોમગોત્રભૂહિ ચ દીયમાનાય પટિસન્ધિયા અયમેવ કિલેસો પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બો.

**અનિચ્ચતો**તિ હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચન્તિકતાય આદિઅન્તવન્તતાય ચ અનિચ્ચતો. **દુક્ખતો**તિ અભિણ્હં પટિપીળનટ્ઠેન ઉપ્પાદવયપટિપીળનતાય દુક્ખવત્થુતાય ચ દુક્ખતો. **અનત્તતો**તિ અવસવત્તનટ્ઠેન પચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય સામિનિવાસીકારકવેદકાભાવેન ચ અનત્તતો. **અનુપસ્સનટ્ઠેના**તિ અનુ અનુ અનિચ્ચાદિતો પસ્સનટ્ઠેન. **અભિનીહારો નાનત્તં હોતી**તિ અભિનીહારો નાના હોતીતિ વા અભિનીહારસ્સ નાનાભાવો હોતીતિ વા વેદિતબ્બં.

**કુસલા**તિ આરોગ્યટ્ઠેન અનવજ્જટ્ઠેન કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન ચ. **અબ્યાકતા**તિ કુસલાકુસલભાવેન ન બ્યાકતા. **કિઞ્ચિકાલે સુવિદિતા**તિ વિપસ્સનાકાલે સુટ્ઠુ વિદિતા. **કિઞ્ચિકાલે ન સુવિદિતા**તિ અભિનન્દનકાલે ન સુટ્ઠુ વિદિતા. **અચ્ચન્તં સુવિદિતા**તિ અભિનન્દનાય પહીનત્તા એકન્તેન સુવિદિતા. **વિદિતટ્ઠેન ચ અવિદિતટ્ઠેન ચા**તિ એત્થ પુથુજ્જનસેક્ખાનં સુવિદિતટ્ઠોપિ વીતરાગસ્સ અચ્ચન્તસુવિદિતટ્ઠોપિ વિદિતટ્ઠોવ હોતિ, દ્વિન્નમ્પિ ન સુવિદિતટ્ઠો અવિદિતટ્ઠોવ.

**અતિત્તત્તા**તિ વિપસ્સનાય કરણીયસ્સ અપરિયોસિતત્તા અપ્પણીતભાવેન. તબ્બિપરીતેન **તિત્તત્તા**. **તિણ્ણં સઞ્ઞોજનાનં પહાનાયા**તિ સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસાનં પહાનત્થં. પચ્છિમભવિકાપિ બોધિસત્તા એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. અપચ્છિમભવિકા પન વિપસ્સનં સઙ્ખારુપેક્ખં પાપેત્વા ઠપેન્તિ. **સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલાભત્થાયા**તિ અસમાસેત્વા પઠન્તિ, સમાસેત્વા પાઠો સુન્દરતરો. **સેક્ખો તિણ્ણં સઞ્ઞોજનાનં પહીનત્તા**તિ સોતાપન્નસકદાગામિઅનાગામીનં સામઞ્ઞેન વુત્તં. સકદાગામિઅનાગામીનમ્પિ હિ તાનિ પહીનાનેવ. **ઉત્તરિપટિલાભત્થાયા**તિ ઉપરૂપરિમગ્ગપટિલાભત્થં. **દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થાયા**તિ દિટ્ઠેવ ધમ્મે પચ્ચક્ખે અત્તભાવે યો સુખો વિહારો, તદત્થાય. **વિહારસમાપત્તટ્ઠેના**તિ સેક્ખસ્સ ફલસમાપત્તટ્ઠેન, વીતરાગસ્સ વિપસ્સનાવિહારફલસમાપત્તટ્ઠેન.

**૫૭**. ઇદાનિ સઙ્ખારુપેક્ખાનં ગણનપરિચ્છેદં દસ્સેતું **કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા**તિઆદિમાહ. તત્થ **સમથવસેના**તિ સમાધિવસેન. અયમેવ વા પાઠો. **નીવરણે પટિસઙ્ખા**તિ પઞ્ચ નીવરણાનિ પહાતબ્બભાવેન પરિગ્ગહેત્વા. **સન્તિટ્ઠના**તિ નીવરણાનં પહાનાભિમુખીભૂતત્તા તેસં પહાનેપિ અબ્યાપારભાવૂપગમનેન મજ્ઝત્તતાય સન્તિટ્ઠના. **સઙ્ખારુપેક્ખાસૂ**તિ નીવરણપ્પહાને બ્યાપારાકરણેન નીવરણસઙ્ખાતાનં સઙ્ખારાનં ઉપેક્ખનાસુ. એસ નયો વિતક્કવિચારાદીસુ ચ. સમથે સઙ્ખારુપેક્ખા નામ અપ્પનાવીથિયા આસન્નપુબ્બભાગે બલપ્પત્તભાવનામયઞાણં. **સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલાભત્થાયા**તિઆદીસુ ચતૂસુ મગ્ગવારેસુ સુઞ્ઞતાનિમિત્તઅપ્પણિહિતમગ્ગાનં અઞ્ઞતરઞ્ઞતરો મગ્ગો લબ્ભતિ. **સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાયા**તિઆદીસુ ચતૂસુ ફલવારેસુ પન અપ્પણિહિતા ફલસમાપત્તિ વેદિતબ્બા. કસ્મા? ''સુઞ્ઞતવિહારસમાપત્તત્થાય અનિમિત્તવિહારસમાપત્તત્થાયા''તિ ઇતરાસં દ્વિન્નં ફલસમાપત્તીનં વિસું વુત્તત્તા. અનિચ્ચાનુપસ્સનાવુટ્ઠાનવસેન હિ અનિમિત્તમગ્ગો, તથેવ ફલસમાપત્તિકાલે અનિમિત્તફલસમાપત્તિ, દુક્ખાનુપસ્સનાવુટ્ઠાનવસેન અપ્પણિહિતમગ્ગફલસમાપત્તિયો, અનત્તાનુપસ્સનાવુટ્ઠાનવસેન સુઞ્ઞતમગ્ગફલસમાપત્તિયો સુત્તન્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

એત્થ ચ ચતૂસુ મગ્ગવારેસુ **ઉપ્પાદ**ન્તિઆદીનિ પઞ્ચ મૂલપદાનિ, **ગતિ**ન્તિઆદીનિ દસ વેવચનપદાનીતિ પન્નરસ પદાનિ વુત્તાનિ. છસુ પન ફલસમાપત્તિવારેસુ પઞ્ચ મૂલપદાનેવ વુત્તાનિ. તં કસ્મા ઇતિ ચે? સઙ્ખારુપેક્ખાય તિક્ખભાવે સતિ કિલેસપ્પહાને સમત્થસ્સ મગ્ગસ્સ સમ્ભવતો તસ્સા તિક્ખભાવદસ્સનત્થં વેવચનપદેહિ સહ દળ્હં કત્વા મૂલપદાનિ વુત્તાનિ. ફલસ્સ નિરુસ્સાહભાવેન સન્તસભાવત્તા મગ્ગાયત્તત્તા ચ મન્દભૂતાપિ સઙ્ખારુપેક્ખા ફલસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દસ્સનત્થં મૂલપદાનેવ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

**૫૮**. ઇદાનિ જાતિવસેન પુચ્છિત્વા લબ્ભમાનવસેન વિસ્સજ્જેતું **કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા કુસલા**તિઆદિમાહ. તત્થ **પન્નરસ સઙ્ખારુપેક્ખા**તિ સમથવસેન અટ્ઠ, ચતુન્નં મગ્ગાનં તિણ્ણં ફલાનં વસેન સત્તાતિ પન્નરસ. સમથવસેન અટ્ઠ સઙ્ખારુપેક્ખા અરહતો નીવરણપટિસઙ્ખાઅભાવતો, વિતક્કવિચારાદીનં પહાનબ્યાપારં વિના સુખેન પહાનતો ચ સઙ્ખારુપેક્ખાનામસ્સ અનનુરૂપાતિ કત્વા તાસં અબ્યાકતતા ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અરહતા પન ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તેન સઙ્ખારુપેક્ખં વિના સમાપજ્જિતું ન સક્કાતિ તિસ્સો સઙ્ખારુપેક્ખા અબ્યાકતાતિ વુત્તા. અપ્પણિહિતસુઞ્ઞતાનિમિત્તવસેન હિ અરહતો તિસ્સો સઙ્ખારુપેક્ખા.

ઇદાનિ સઙ્ખારુપેક્ખાનં સંવણ્ણનાવસેન વુત્તાસુ તીસુ ગાથાસુ **પટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા**તિ સઙ્ખારુપેક્ખા . **અટ્ઠ ચિત્તસ્સ ગોચરા**તિ સમથવસેન વુત્તા અટ્ઠ સઙ્ખારુપેક્ખા સમાધિસ્સ વિસયા, ભૂમિયોતિ અત્થો. ''ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩, ૧૯૨) વિય ચિત્તસીસેન સમાધિ નિદ્દિટ્ઠો, ''ગોચરે, ભિક્ખવે, ચરથ સકે

પેત્તિકે વિસયે''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૨) વિય ગોચરસદ્દેન વિસયો. યઞ્હિ યદાયત્તં, તસ્સેસો વિસયોતિ વુચ્ચતિ. **પુથુજ્જનસ્સ દ્વે**તિ સમથવસેન વિપસ્સનાવસેન ચ. **તયો સેક્ખસ્સા**તિ સમથવિપસ્સનાસમાપત્તિવસેન. **તયો ચ વીતરાગસ્સા**તિ અપ્પણિહિતસુઞ્ઞતાનિમિત્તફલસમાપત્તિવસેન. ''તિસ્સો''તિ વત્તબ્બે ''તયો''તિ ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. તયો સઙ્ખારુપેક્ખા ધમ્માતિ વા યોજેતબ્બં. **યેહિ ચિત્તં વિવટ્ટતી**તિ યેહિ સઙ્ખારુપેક્ખાધમ્મેહિ વિતક્કવિચારાદિતો, ઉપ્પાદાદિતો વા ચિત્તં અપગચ્છતિ. વીતરાગસ્સાપિ હિ સઙ્ખારુપેક્ખાસબ્ભાવતો ચ સઙ્ખારતો ચિત્તં વિવટ્ટિત્વા નિબ્બાનં પક્ખન્દતીતિ વુત્તં હોતિ. **અટ્ઠ સમાધિસ્સ પચ્ચયા**તિ સમથવસેન વુત્તા અટ્ઠ અપ્પનાસમ્પાપકત્તા અપ્પનાસમાધિસ્સ પચ્ચયા. **દસ ઞાણસ્સ ગોચરા**તિ વિપસ્સનાવસેન વુત્તા દસ મગ્ગઞાણસ્સ ફલઞાણસ્સ ચ ભૂમિયો. **તિણ્ણં વિમોક્ખાન પચ્ચયા**તિ સુઞ્ઞતાનિમિત્તઅપ્પણિહિતવિમોક્ખાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયા. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ ભઙ્ગં અવિસ્સજ્જિત્વાવ સઙ્ખારે અનિચ્ચાદિવસેન વિપસ્સન્તો સસ્સતદિટ્ઠિઆદીસુ નાનપ્પકારાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતીતિ.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૦. ગોત્રભુઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૯.** ગોત્રભુઞાણનિદ્દેસે **અભિભુય્યતી**તિ અભિભવતિ અતિક્કમતિ. **બહિદ્ધા સઙ્ખારનિમિત્ત**ન્તિ સકસન્તાનપ્પવત્તઅકુસલક્ખન્ધતો બહિદ્ધાભૂતં સઙ્ખારનિમિત્તં. લોકિકસઙ્ખારા હિ કિલેસાનં નિમિત્તત્તા, નિમિત્તાકારેન ઉપટ્ઠાનતો વા નિમિત્તન્તિ વુચ્ચન્તિ. **અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભૂ**તિ ચ પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનતો ગોત્રભુભાવો વુત્તો. **પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભૂ**તિ અરિયગોત્તભાવનતો ગોત્રભુભાવો વુત્તો. **અભિભુય્યિત્વા પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભૂ**તિ ઉભો અત્થે સમાસેત્વા વુત્તં. **વુટ્ઠાતીતિ ગોત્રભૂ**તિ ચ **વિવટ્ટતીતિ ગોત્રભૂ**તિ ચ માતિકાય વુટ્ઠાનવિવટ્ટનપદાનુરૂપેન પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનત્થોયેવ વુત્તો. સમથવસેન વુત્તગોત્રભૂનં પન નીવરણાદિગોત્તાભિભવનતો ગોત્રભૂતિ, ''સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાયા''તિઆદીસુ છસુ સમાપત્તિવારેસુ ઉપ્પાદાદિગોત્તાભિભવનતો ગોત્રભૂતિ, ''સકદાગામિમગ્ગં પટિલાભત્થાયા''તિઆદીસુ તીસુ મગ્ગવારેસુ સોતાપન્નાદિગોત્તાભિભવનતો ગોત્રભૂતિ અત્થો વેદિતબ્બો. ગોત્તત્થો ચેત્થ બીજત્થો. વત્તનિપકરણે કિર વુત્તં – ગોત્તં વુચ્ચતિ નિબ્બાનં સબ્બપરિપન્થેહિ ગુત્તત્તા, તં પટિપજ્જતીતિ ગોત્રભૂતિ, અટ્ઠ સમાપત્તિયોપિ ગોત્તં ગોત્રભુપરિપન્થેહિ ગુત્તત્તા, તં ગોત્તં પટિપજ્જતીતિ ગોત્રભૂતિ વુત્તં. ''ચતુન્નં મગ્ગાનંયેવ ગોત્રભુ નિબ્બાનારમ્મણં, ચતસ્સન્નં ફલસમાપત્તીનં ગોત્રભુ સઙ્ખારારમ્મણં ફલસમાપત્તિનિન્નત્તા''તિ વદન્તિ. વુત્તઞ્હેતં વિસુદ્ધિમગ્ગે – ''તસ્સ પવત્તાનુપુબ્બવિપસ્સનસ્સ સઙ્ખારારમ્મણગોત્રભુઞાણાનન્તરં ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે ચિત્તં અપ્પેતી''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૬૩). તેનેવેત્થ મગ્ગવારેસુ સોળસમં કત્વા ગહિતસ્સ બહિદ્ધાસઙ્ખારનિમિત્તપદસ્સ સમાપત્તિવારેસુ છટ્ઠં કત્વા ગહણં ન કતન્તિ વેદિતબ્બં. ઇતરથા હિ મૂલપદગહણેન ગહેતબ્બં ભવેય્ય.

અઞ્ઞે પન ''યો નિબ્બાને પઠમાભોગો પઠમસમન્નાહારો, અયં વુચ્ચતિ ગોત્રભૂ''તિ વદન્તિ. તં ફલં સન્ધાય ન યુજ્જતિ. **પન્નરસ ગોત્રભુધમ્મા કુસલા**તિ એત્થ અરહતો અભિભવિતબ્બનીવરણાભાવતો વિતક્કવિચારાદીનં સુખેનેવ પહાતબ્બભાવતો ચ અભિભવનટ્ઠેન ગોત્રભુનામં નારહન્તીતિ કત્વા ગોત્રભૂનં અબ્યાકતતા ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અરહતા પન ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તેન સઙ્ખારે અનભિભુય્ય સમાપજ્જિતું ન સક્કાતિ ''તયો ગોત્રભુધમ્મા અબ્યાકતા''તિ વુત્તા. કેચિ પન ''અટ્ઠ સમાપત્તિયો નિબ્બેધભાગિયા એવ ઇધ નિદ્દિટ્ઠા, તસ્મા અટ્ઠ સમાપત્તિગોત્રભૂ કુસલા હોન્તી''તિ વદન્તિ. તથા સઙ્ખારુપેક્ખાયપિ વેદિતબ્બં.

૬૦. **સામિસઞ્ચા**તિઆદીસુ વટ્ટામિસલોકામિસકિલેસામિસાનં કિલેસામિસેન સામિસં સનિકન્તિકત્તા. કિં તં? અટ્ઠવિધં સમથગોત્રભુઞાણં. **વટ્ટામિસ**ન્તિ ચેત્થ તેભૂમકવટ્ટમેવ. **લોકામિસ**ન્તિ પઞ્ચ કામગુણા. **કિલેસામિસ**ન્તિ કિલેસા એવ. **નિરામિસ**ન્તિ દસવિધં વિપસ્સનાગોત્રભુઞાણં અનિકન્તિકત્તા. ન હિ અરિયા ગોત્રભુસ્મિં નિકન્તિં કરોન્તિ. પોત્થકે ''સામિસઞ્ચે''તિ લિખન્તિ, તં ન સુન્દરતરં. એવમેવ પણિહિતઞ્ચ અપ્પણિહિતં સઞ્ઞુત્તઞ્ચ વિસઞ્ઞુત્તં વુટ્ઠિતઞ્ચ અવુટ્ઠિતં વેદિતબ્બં. નિકન્તિપણિધિયા હિ **પણિહિતં** પત્થિતન્તિ અત્થો. તદભાવેન **અપ્પણિહિતં** . નિકન્તિસઞ્ઞોગેનેવ **સઞ્ઞુત્તં**. તદભાવેન **વિસઞ્ઞુત્તં**. **વુટ્ઠિત**ન્તિ વિપસ્સનાગોત્રભુઞાણમેવ. તઞ્હિ નિકન્તિચ્છેદકત્તા વુટ્ઠિતં નામ. ઇતરં **અવુટ્ઠિતં**. બહિદ્ધા વુટ્ઠાનત્તા વા વુટ્ઠિતં. ફલગોત્રભુપિ હિ નિબ્બાનજ્ઝાસયવસેન નિબ્બાનાભિમુખીભૂતત્તા બહિદ્ધાસઙ્ખારનિમિત્તા વુટ્ઠિતં નામાતિ વેદિતબ્બં. હેટ્ઠાભિભવનવુટ્ઠાનવિવટ્ટનવારેસુપિ ફલગોત્રભુ અજ્ઝાસયવસેન નિબ્બાનાભિમુખીભૂતત્તા અભિભુય્યતિ વુટ્ઠાતિ વિવટ્ટતીતિ વેદિતબ્બં. **તિણ્ણં વિમોક્ખાન પચ્ચયા**તિ તિણ્ણં લોકુત્તરવિમોક્ખાનં સમથગોત્રભુ પકતૂપનિસ્સયપચ્ચયા હોન્તિ, વિપસ્સનાગોત્રભુ અનન્તરસમનન્તરૂપનિસ્સયપચ્ચયા હોન્તિ. **પઞ્ઞા યસ્સ પરિચ્ચિતા**તિ પુબ્બભાગપઞ્ઞા યસ્સ પરિચિતા પરિચિણ્ણા. **કુસલો વિવટ્ટે વુટ્ઠાને**તિ અસમ્મોહવસેનેવ વિવટ્ટસઙ્ખાતે ગોત્રભુઞાણે કુસલો છેકો, પુબ્બભાગઞાણેન વા કુસલો. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ સમુચ્છેદેન પહીનાસુ નાનપ્પકારાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતીતિ.

ગોત્રભુઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૧. મગ્ગઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૧. મગ્ગઞાણનિદ્દેસે **મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુટ્ઠાતી**તિ દિટ્ઠાનુસયપ્પહાનેન સમુચ્છેદવસેન દ્વાસટ્ઠિભેદતો મિચ્છાદિટ્ઠિતો વુટ્ઠાતિ. **તદનુવત્તકકિલેસેહી**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિસમ્પયોગવસેન ચ મિચ્છાદિટ્ઠિઉપનિસ્સયેન ચ ઉપ્પજ્જમાનેહિ મિચ્છાદિટ્ઠિઅનુવત્તમાનેહિ નાનાવિધેહિ કિલેસેહિ. તેન તદેકટ્ઠકિલેસપ્પહાનં વુત્તં હોતિ. દુવિધઞ્હિ એકટ્ઠં સહજેકટ્ઠં પહાનેકટ્ઠઞ્ચ. તાય દિટ્ઠિયા સહ એકસ્મિં ચિત્તે, એકસ્મિં પુગ્ગલે વા યાવ પહાના ઠિતાતિ તદેકટ્ઠા. દિટ્ઠિયા હિ પહીયમાનાય દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેસુ દ્વીસુ અસઙ્ખારિકચિત્તેસુ તાય દિટ્ઠિયા સહજાતા લોભો મોહો ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા, દ્વીસુ સસઙ્ખારિકચિત્તેસુ તાય દિટ્ઠિયા સહજાતા લોભો મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા **સહજેકટ્ઠવસેન** પહીયન્તિ. દિટ્ઠિકિલેસેયેવ પહીયમાને તેન સહ એકસ્મિં પુગ્ગલે ઠિતા અપાયગમનીયા લોભો દોસો મોહો માનો વિચિકિચ્છા થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા **પહાનેકટ્ઠવસેન** પહીયન્તિ. **ખન્ધેહી**તિ તદનુવત્તકેહેવ ખન્ધેહિ, તં દિટ્ઠિં અનુવત્તમાનેહિ સહજેકટ્ઠેહિ ચ પહાનેકટ્ઠેહિ ચ ચતૂહિ અરૂપક્ખન્ધેહિ, તંસમુટ્ઠાનરૂપેહિ વા સહ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ મિચ્છાદિટ્ઠિઆદિકિલેસપચ્ચયા અનાગતે ઉપ્પજ્જિતબ્બેહિ વિપાકક્ખન્ધેહિ. **બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહી**તિ યથાવુત્તકિલેસક્ખન્ધતો બહિભૂતેહિ સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તેહિ. **મિચ્છાસઙ્કપ્પા વુટ્ઠાતી**તિ સોતાપત્તિમગ્ગેન પહાતબ્બેસુ ચતૂસુ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેસુ, વિચિકિચ્છાસહગતે ચાતિ પઞ્ચસુ ચિત્તેસુ અપાયગમનીયસેસાકુસલચિત્તેસુ ચ મિચ્છાસઙ્કપ્પા વુટ્ઠાતિ.

**મિચ્છાવાચાય વુટ્ઠાતી**તિ મુસાવાદતો ચેવ અપાયગમનીયપિસુણફરુસસમ્ફપ્પલાપેહિ ચ વુટ્ઠાતિ . **મિચ્છાકમ્મન્તા વુટ્ઠાતી**તિ પાણાતિપાતાદિન્નાદાનમિચ્છાચારેહિ વુટ્ઠાતિ. **મિચ્છાઆજીવા વુટ્ઠાતી**તિ કુહના લપના નેમિત્તિકતા નિપ્પેસિકતા લાભેનલાભંનિજિગીસનતા, આજીવહેતુકેહિ વા સત્તહિપિ કાયવચીકમ્મેહિ વુટ્ઠાતિ. મિચ્છાવાયામમિચ્છાસતિમિચ્છાસમાધીહિ વુટ્ઠાનં મિચ્છાસઙ્કપ્પવુટ્ઠાને વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **મિચ્છાસતી**તિ ચ સતિયા પટિપક્ખાકારેન ઉપ્પજ્જમાના અકુસલચિત્તુપ્પાદમત્તમેવ. ઉપરિમગ્ગત્તયે ''દસ્સનટ્ઠેન

સમ્માદિટ્ઠી’’તિઆદીનિ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ યથા પઠમજ્ઝાનિકે પઠમમગ્ગે લબ્ભન્તિ, તથેવ લબ્ભન્તિ. તત્થ પઠમમગ્ગે સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીનં પજહનટ્ઠેનેવ વેદિતબ્બા. એવં સન્તે પઠમમગ્ગેનેવ દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠિગતાનં પહીનત્તા ઉપરિમગ્ગત્તયેન પહાતબ્બા દિટ્ઠિ નામ નત્થિ.

તત્થ સમ્માદિટ્ઠીતિ નામં કથં હોતીતિ? યથા વિસં અત્થિ વા હોતુ મા વા, અગદો અગદોત્વેવ વુચ્ચતિ, એવં મિચ્છાદિટ્ઠિ અત્થિ વા હોતુ મા વા, અયં સમ્માદિટ્ઠિ એવ નામ. યદિ એવં નામમત્તમેવેતં હોતિ, ઉપરિમગ્ગત્તયે પન સમ્માદિટ્ઠિયા કિચ્ચાભાવો આપજ્જતિ, મગ્ગઙ્ગાનિ ન પરિપૂરેન્તિ. તસ્મા સમ્માદિટ્ઠિ સકિચ્ચકા કાતબ્બા, મગ્ગઙ્ગાનિ પરિપૂરેતબ્બાનીતિ. સકિચ્ચકા ચેત્થ સમ્માદિટ્ઠિ યથાલાભનિયમેન દીપેતબ્બા. ઉપરિમગ્ગત્તયવજ્ઝો હિ એકો માનો અત્થિ, સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ, સા તં માનં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. સોતાપત્તિમગ્ગસ્મિઞ્હિ સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતિ. સોતાપન્નસ્સ પન સકદાગામિમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ, તં માનં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. તસ્સેવ સત્તઅકુસલચિત્તસહજાતો સઙ્કપ્પો અત્થિ, તેહેવ ચિત્તેહિ વાચઙ્ગચોપનં અત્થિ, કાયઙ્ગચોપનં અત્થિ, પચ્ચયપરિભોગો અત્થિ, સહજાતવાયામો અત્થિ, અસ્સતિયભાવો અત્થિ, સહજાતચિત્તેકગ્ગતા અત્થિ, એતે મિચ્છાસઙ્કપ્પાદયો નામ. સકદાગામિમગ્ગે સમ્માસઙ્કપ્પાદયો તેસં પહાનેન સમ્માસઙ્કપ્પાદયોતિ વેદિતબ્બા. એવં સકદાગામિમગ્ગે અટ્ઠઙ્ગાનિ સકિચ્ચકાનિ હોન્તિ. સકદાગામિસ્સ અનાગામિમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ, સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. તસ્સેવ સત્તહિ ચિત્તેહિ સહજાતા સઙ્કપ્પાદયો અત્થિ. તેસં પહાનેન અનાગામિમગ્ગે અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં સકિચ્ચકતા વેદિતબ્બા. અનાગામિસ્સ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ, સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. યાનિ પનસ્સ પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ, તેહિ સહજાતા સઙ્કપ્પાદયો અત્થિ. તેસં પહાનેન અરહત્તમગ્ગે અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં સકિચ્ચકતા વેદિતબ્બા.

**ઓળારિકા**તિ કાયવચીદ્વારે વીતિક્કમસ્સ પચ્ચયભાવેન થૂલભૂતમ્હા. **કામરાગસઞ્ઞોજના**તિ મેથુનરાગસઙ્ખાતા સઞ્ઞોજના. સો હિ કામભવે સઞ્ઞોજેતીતિ સઞ્ઞોજનન્તિ વુચ્ચતિ. **પટિઘસઞ્ઞોજના**તિ બ્યાપાદસઞ્ઞોજના. સો હિ આરમ્મણે પટિહઞ્ઞતીતિ પટિઘન્તિ વુચ્ચતિ. તે એવ થામગતટ્ઠેન સન્તાને અનુસેન્તીતિ **અનુસયા**. **અણુસહગતા**તિ અણુભૂતા, સુખુમભૂતાતિ અત્થો. તબ્ભાવે હિ એત્થ સહગતસદ્દો. સકદાગામિસ્સ હિ કામરાગબ્યાપાદા દ્વીહિ કારણેહિ અણુભૂતા અધિચ્ચુપ્પત્તિયા ચ પરિયુટ્ઠાનમન્દતાય ચ. તસ્સ હિ બાલપુથુજ્જનસ્સ વિય કિલેસા અભિણ્હં ન ઉપ્પજ્જન્તિ, કદાચિ કરહચિ ઉપ્પજ્જન્તિ. ઉપ્પજ્જમાના ચ બાલપુથુજ્જનસ્સ વિય મદ્દન્તા ફરન્તા છાદેન્તા અન્ધઅન્ધં કરોન્તા ન ઉપ્પજ્જન્તિ, દ્વીહિ પન મગ્ગેહિ પહીનત્તા મન્દમન્દા તનુકાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, વીતિક્કમં પાપેતું સમત્થા ન હોન્તિ. એવં તનુભૂતા અનાગામિમગ્ગેન પહીયન્તિ **રૂપરાગા**તિ રૂપભવે છન્દરાગા. **અરૂપરાગા**તિ અરૂપભવે છન્દરાગા. **માના**તિ ઉન્નતિલક્ખણા. **ઉદ્ધચ્ચા**તિ અવૂપસમલક્ખણા. **અવિજ્જાયા**તિ અન્ધલક્ખણાય. **ભવરાગાનુસયા**તિ રૂપરાગારૂપરાગવસેન પવત્તભવરાગાનુસયા.

૬૨. ઇદાનિ મગ્ગઞાણસંવણ્ણનં કરોન્તો **અજાતં ઝાપેતી**તિઆદિમાહ. તત્થ ચ **અજાતં ઝાપેતિ જાતેન, ઝાનં તેન પવુચ્ચતી**તિ અત્તનો સન્તાને પાતુભૂતેન તેન તેન લોકુત્તરજ્ઝાનેન તંસમઙ્ગીપુગ્ગલો અજાતમેવ તં તં કિલેસં ઝાપેતિ દહતિ સમુચ્છિન્દતિ, તેન કારણેન તં લોકુત્તરં ઝાનન્તિ પવુચ્ચતીતિ અત્થો. **ઝાનવિમોક્ખે કુસલતા**તિ તસ્મિં અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તે વિતક્કાદિકે ઝાને ચ વિમોક્ખસઙ્ખાતે અરિયમગ્ગે ચ અસમ્મોહવસેન કુસલતાય પઠમમગ્ગેનેવ પહીનાસુ નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતિ. ઝાનં નામ દુવિધં આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનઞ્ચ

લક્ખણૂપનિજ્ઝાનઞ્ચ. લોકિયપઠમજ્ઝાનાદિકં કસિણાદિઆરમ્મણૂપનિજ્ઝાનટ્ઠેન ઝાનં, વિપસ્સનાસઙ્ખારાનં સભાવસામઞ્ઞલક્ખણૂપનિજ્ઝાનટ્ઠેન ઝાનં, લોકુત્તરં નિબ્બાને તથલક્ખણૂપનિજ્ઝાનટ્ઠેન ઝાનં. ઇધ પન ગોત્રભુનાપિ સાધારણં લક્ખણૂપનિજ્ઝાનટ્ઠં અનામસિત્વા અસાધારણેન કિલેસઝાપનટ્ઠેન ઝાનં વુત્તં. વિમોક્ખટ્ઠો પનેત્થ નિબ્બાનારમ્મણે સુટ્ઠુ અધિમુચ્ચનટ્ઠો કિલેસેહિ ચ સુટ્ઠુ મુચ્ચનટ્ઠો.

**સમાદહિત્વા યથા ચે વિપસ્સતી**તિ અપ્પનૂપચારખણિકસમાધીનં અઞ્ઞતરેન સમાધિના પઠમં ચિત્તસમાધાનં કત્વા પચ્છા યથા વિપસ્સતિ ચ. સમુચ્ચયત્થો ચે-સદ્દો વિપસ્સનં સમુચ્ચિનોતિ. **વિપસ્સમાનો તથા ચે સમાદહે**તિ વિપસ્સના નામેસા લૂખભૂતા નિરસ્સાદા, સમથો ચ નામ સિનિદ્ધભૂતો સઅસ્સાદો. તસ્મા તાય લૂખભૂતં ચિત્તં સિનેહેતું વિપસ્સમાનો તથા ચ સમાદહે. વિપસ્સમાનો પુન સમાધિં પવિસિત્વા ચિત્તસમાધાનઞ્ચ તથેવ કરેય્ય, યથેવ વિપસ્સનન્તિ અત્થો. ઇધ ચે-સદ્દો સમાદહનં સમુચ્ચિનોતિ. ઉભયત્થાપિ ગાથાબન્ધાનુવત્તનેન ચે-કારો કતો, અત્થો પન ચ-કારત્થો એવ. **વિપસ્સના ચ સમથો તદા અહૂ**તિ યસ્મા સમથવિપસ્સનાનં યુગનદ્ધભાવે સતિ અરિયમગ્ગપાતુભાવો હોતિ, તસ્મા અરિયમગ્ગજનનસમત્થત્તા યદા તદુભયસમાયોગો હોતિ, તદા વિપસ્સના ચ સમથો ચ અહુ, સમથવિપસ્સના ભૂતા નામ હોતીતિ અત્થો. તા ચ સમથવિપસ્સના અરિયમગ્ગાભિમુખીકાલે ચ મગ્ગક્ખણે ચ **સમાનભાગા યુગનદ્ધા વત્તરે** સમાનો સમો ભાગો કોટ્ઠાસો એતેસન્તિ સમાનભાગા, યુગે નદ્ધા વિયાતિ યુગનદ્ધા, અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તનટ્ઠેન સમધુરા સમબલાતિ અત્થો. વિત્થારો પનસ્સ યુગનદ્ધકથાયં આવિભવિસ્સતિ.

**દુક્ખા સઙ્ખારા સુખો, નિરોધો ઇતિ દસ્સનં. દુભતો વુટ્ઠિતા પઞ્ઞા, ફસ્સેતિ અમતં પદ**ન્તિ દુક્ખા સઙ્ખારા, સુખો નિરોધો નિબ્બાનન્તિ પટિપન્નસ્સ તતો નિબ્બાનદસ્સનં અરિયમગ્ગઞાણં દુભતો વુટ્ઠિતા પઞ્ઞા નામ. સા એવ ચ પઞ્ઞા અમતં પદં નિબ્બાનં આરમ્મણફુસનેન ફુસતિ, પટિલભતીતિ અત્થો. નિબ્બાનઞ્હિ અતપ્પકટ્ઠેન અમતસદિસન્તિ અમતં, નાસ્સ મતં મરણં વયો અત્થીતિપિ અમતં, પુબ્બભાગતો પટ્ઠાય મહતા ઉસ્સાહેન મહતિયા પટિપદાય પજ્જતિ પટિપજ્જીયતીતિ પદન્તિ વુચ્ચતિ.

**વિમોક્ખચરિયં જાનાતી**તિ વિમોક્ખપવત્તિં અસમ્મોહવસેન જાનાતિ, પચ્ચવેક્ખણવસેન જાનાતિ. ''દુભતો વુટ્ઠાનો વિમોક્ખો, દુભતો વુટ્ઠાના ચત્તારો વિમોક્ખા, દુભતો વુટ્ઠાનાનં અનુલોમા ચત્તારો વિમોક્ખા, દુભતો વુટ્ઠાનપટિપ્પસ્સદ્ધિ ચત્તારો વિમોક્ખા''તિ હિ ઉપરિ વિમોક્ખકથાયંયેવ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯ આદયો) આગતા વિમોક્ખચરિયા વેદિતબ્બા. તેસં વિત્થારો તત્થેવ આગતો. **નાનત્તેકત્તકોવિદો**તિ તેસં વિમોક્ખાનં નાનાભાવે એકભાવે ચ કુસલો. દુભતો વુટ્ઠાનવિમોક્ખવસેન હિ તેસં એકત્તં, ચતુઅરિયમગ્ગવસેન નાનત્તં, એકેકસ્સાપિ વા અરિયમગ્ગસ્સ અનુપસ્સનાભેદેન નાનત્તં, અરિયમગ્ગભાવેન એકત્તં વેદિતબ્બં. **દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતા**તિ દસ્સનસઙ્ખાતસ્સ ચ ભાવનાસઙ્ખાતસ્સ ચાતિ ઇમેસં દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતાય. **દસ્સન**ન્તિ હિ સોતાપત્તિમગ્ગો. સો હિ પઠમં નિબ્બાનદસ્સનતો દસ્સનન્તિ વુત્તો. ગોત્રભુ પન કિઞ્ચાપિ પઠમતરં નિબ્બાનં પસ્સતિ, યથા પન રઞ્ઞો સન્તિકં કેનચિદેવ કરણીયેન આગતો પુરિસો દૂરતોવ રથિકાય ચરન્તં હત્થિક્ખન્ધગતં રાજાનં દિસ્વાપિ ''દિટ્ઠો તે રાજા''તિ પુટ્ઠો દિસ્વા કત્તબ્બકિચ્ચસ્સ અકતત્તા ''ન પસ્સામી''તિ આહ, એવમેવ નિબ્બાનં દિસ્વા કત્તબ્બસ્સ કિલેસપ્પહાનસ્સાભાવા ન ''દસ્સન''ન્તિ વુચ્ચતિ. તઞ્હિ ઞાણં મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. **ભાવના**તિ સેસમગ્ગત્તયં. તઞ્હિ પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠસ્મિંયેવ ધમ્મે ભાવનાવસેન ઉપ્પજ્જતિ, ન અદિટ્ઠપુબ્બં કિઞ્ચિ પસ્સતિ, તસ્મા ''ભાવના''તિ વુચ્ચતિ. હેટ્ઠા પન ભાવનામગ્ગસ્સ અપરિનિટ્ઠિતત્તા ''દ્વિન્નં ઞાણાન''ન્તિ અવત્વા

સોતાપત્તિસકદાગામિઅનાગામિમગ્ગલાભિનો સન્ધાય ‘‘ઝાનવિમોક્ખે કુસલતા’’તિ વુત્તં, અરહત્તમગ્ગલાભિનો પન ભાવનામગ્ગસ્સ પરિનિટ્ઠિતત્તા ‘‘દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતા’’તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

મગ્ગઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૨. ફલઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૩. ફલઞાણનિદ્દેસે **તંપયોગપ્પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા**તિ તસ્સ અજ્ઝત્તબહિદ્ધા વુટ્ઠાનપયોગસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા. મગ્ગો હિ સકક્ખણે કિલેસપ્પહાનેન ઉભતો વુટ્ઠાનપયોગં કરોતિ નામ, ફલક્ખણે કિલેસાનં પહીનત્તા મગ્ગસ્સ ઉભતો વુટ્ઠાનપયોગો પટિપ્પસ્સદ્ધો વૂપસન્તો નામ હોતિ. **ઉપ્પજ્જતી**તિ મગ્ગાનન્તરં સકિં વા દ્વિક્ખત્તું વા ઉપ્પજ્જતિ, ફલસમાપત્તિકાલે પન બહુક્ખત્તું, નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ દ્વિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જતિ, સબ્બમ્પિ હિ તં પયોગપ્પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા ઉપ્પજ્જતિ. **મગ્ગસ્સેતં ફલ**ન્તિ ફલં અપેક્ખિત્વા નપુંસકવચનં કતં. સકદાગામિમગ્ગક્ખણાદીસુપિ એકેકમગ્ગઙ્ગવસેનેવ વુટ્ઠાનયોજના વેદિતબ્બા.

ફલઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૩. વિમુત્તિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૪. વિમુત્તિઞાણનિદ્દેસે **સક્કાયદિટ્ઠી**તિ વિજ્જમાનટ્ઠેન સતિ ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતે કાયે, સયં વા સતી તસ્મિં કાયે દિટ્ઠીતિ સક્કાયદિટ્ઠિ. **વિચિકિચ્છા**તિ વિગતા ચિકિચ્છા, સભાવં વા વિચિનન્તો એતાય કિચ્છતિ કિલમતીતિ વિચિકિચ્છા. **સીલબ્બતપરામાસો**તિ સીલેન સુદ્ધિ વતેન સુદ્ધિ સીલબ્બતેન સુદ્ધીતિ ગહિતઅભિનિવેસો. સો હિ સભાવં અતિક્કમિત્વા પરતો આમસતીતિ સીલબ્બતપરામાસો. ઉભિન્નં સમાનેપિ દિટ્ઠિભાવે તક્કઞ્ચ પરૂપદેસઞ્ચ વિના પકતિયા એવ સક્કાયદિટ્ઠિગહણતો પકતિભૂતાય વીસતિવત્થુકાય સક્કાયદિટ્ઠિયા પહાનેનેવ સબ્બદિટ્ઠિપ્પહાનદસ્સનત્થં સક્કાયદિટ્ઠિ વુત્તા. સીલબ્બતપરામાસો પન ‘‘સુદ્ધિપટિપદં પટિપજ્જામા’’તિ પટિપન્નાનં પટિપદાય મિચ્છાભાવદસ્સનત્થં વિસું વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. તિણ્ણમ્પિ અનુસયપ્પહાનેનેવ પહાનં દસ્સેતું **દિટ્ઠાનુસયો વિચિકિચ્છાનુસયો**તિ વુત્તં, ન વિસું કિલેસત્તા. **ઉપક્કિલેસા**તિ કિલેસેન્તિ ઉપતાપેન્તિ વિબાધેન્તીતિ કિલેસા, થામગતટ્ઠેન ભુસા કિલેસાતિ ઉપક્કિલેસા. **સમ્મા સમુચ્છિન્ના હોન્તી**તિ સમુચ્છેદપ્પહાનેન અનુપ્પાદનિરોધેન સમ્મા સમુચ્છિન્ના હોન્તિ. **સપરિયુટ્ઠાનેહી**તિ ચિત્તં પરિયોનન્ધન્તાનિ ઉટ્ઠેન્તિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ પરિયુટ્ઠાનાનિ, સમુદાચારપ્પત્તાનં કિલેસાનમેતં અધિવચનં. સહ પરિયુટ્ઠાનેહીતિ સપરિયુટ્ઠાનાનિ. તેહિ સપરિયુટ્ઠાનેહિ અનુસયિતઉપક્કિલેસેહિ. **ચિત્તં વિમુત્તં હોતી**તિ તેસં અભબ્બુપ્પત્તિકભૂતત્તા સન્તતિવસેન પવત્તમાનં ચિત્તં તતો વિમુત્તં નામ હોતિ. તદેવ સુટ્ઠુ વિમુત્તત્તા **સુવિમુત્તં**. **તંવિમુત્તિઞાતટ્ઠેના**તિ તસ્સા વિમુત્તિયા જાનનટ્ઠેન.

વિમુત્તિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૪. પચ્ચવેક્ખણઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૫. પચ્ચવેક્ખણઞાણનિદ્દેસે મગ્ગક્ખણેયેવ હેતુટ્ઠેન પઠમં મગ્ગઙ્ગાનિ વિસું વિસું વત્વા પુન મગ્ગઙ્ગભૂતે ચ અમગ્ગઙ્ગભૂતે ચ ધમ્મે ‘‘બુજ્ઝનટ્ઠેન બોધી’’તિ લદ્ધનામસ્સ અરિયસ્સ અઙ્ગભાવેન બોજ્ઝઙ્ગે વિસું દસ્સેસિ.

સતિધમ્મવિચયવીરિયસમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગા હિ મગ્ગઙ્ગાનેવ, પીતિપસ્સદ્ધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગા અમગ્ગઙ્ગાનિ. પુન બલવસેન ઇન્દ્રિયવસેન ચ વિસું નિદ્દિટ્ઠેસુ સદ્ધા એવ અમગ્ગઙ્ગભૂતા. પુન મગ્ગક્ખણે જાતેયેવ ધમ્મે રાસિવસેન દસ્સેન્તો **આધિપતેય્યટ્ઠેના**તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન સતિપટ્ઠાના**તિ એકાવ નિબ્બાનારમ્મણા સતિ કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ સુભસુખનિચ્ચઅત્તસઞ્ઞાપહાનકિચ્ચસાધનવસેન ચત્તારો સતિપટ્ઠાના નામ. નિબ્બાનારમ્મણં એકમેવ વીરિયં ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં પહાનાનુપ્પત્તિકિચ્ચસ્સ, અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનં કુસલાનં ઉપ્પાદટ્ઠિતિકિચ્ચસ્સ સાધનવસેન ચત્તારો સમ્મપ્પધાના નામ.

**તથટ્ઠેન સચ્ચા**તિ દુક્ખભાવાદીસુ અવિસંવાદકટ્ઠેન ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. એતાનેવ ચેત્થ પટિવેધટ્ઠેન તદા સમુદાગતાનિ, ''અમતોગધં નિબ્બાન''ન્તિ વિસું વુત્તં નિબ્બાનઞ્ચ, સેસા પન ધમ્મા પટિલાભટ્ઠેન તદા સમુદાગતા. ''તથટ્ઠેન સચ્ચા તદા સમુદાગતા''તિ વચનતો મગ્ગફલપરિયોસાને અવસ્સં ચત્તારિ સચ્ચાનિ પચ્ચવેક્ખતીતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં. ''કતં કરણીયં નાપરં ઇત્થત્તાયાતિ પજાનાતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૮) વચનતો ચ ''દુક્ખં મે પરિઞ્ઞાતં, સમુદયો મે પહીનો, નિરોધો મે સચ્છિકતો, મગ્ગો ચ મે ભાવિતો''તિ પચ્ચવેક્ખણં વુત્તમેવ હોતિ. તથા પચ્ચવેક્ખણં યુજ્જતિ ચ. **સમુદયો**તિ ચેત્થ તંતંમગ્ગવજ્ઝોયેવ વેદિતબ્બો. એત્થ વુત્તસમુદયપચ્ચવેક્ખણવસેનેવ અટ્ઠકથાયં દુવિધં કિલેસપચ્ચવેક્ખણં મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણાનિ ઇધ સરૂપેનેવ આગતાનીતિ વુત્તાનિ. કેવલં દુક્ખપચ્ચવેક્ખણમેવ ન વુત્તં. કિઞ્ચાપિ ન વુત્તં, અથ ખો પાઠસબ્ભાવતો યુત્તિસબ્ભાવતો ચ ગહેતબ્બમેવ. સચ્ચપટિવેધત્થઞ્હિ પટિપન્નસ્સ નિટ્ઠિતે સચ્ચપટિવેધે સયં કતકિચ્ચપચ્ચવેક્ખણં યુત્તમેવાતિ. **અવિક્ખેપટ્ઠેન સમથો**તિઆદિ મગ્ગસમ્પયુત્તે એવ સમથવિપસ્સનાધમ્મે એકરસટ્ઠેન અનતિવત્તનટ્ઠેન ચ દસ્સેતું વુત્તં. **સંવરટ્ઠેન સીલવિસુદ્ધી**તિ સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવા એવ. **અવિક્ખેપટ્ઠેન ચિત્તવિસુદ્ધી**તિ સમ્માસમાધિ એવ. **દસ્સનટ્ઠેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ સમ્માદિટ્ઠિયેવ. **વિમુત્તટ્ઠેના**તિ સમુચ્છેદવસેન મગ્ગવજ્ઝકિલેસેહિ મુચ્ચનટ્ઠેન, નિબ્બાનારમ્મણે વા અધિમુચ્ચનટ્ઠેન. **વિમોક્ખો**તિ સમુચ્છેદવિમોક્ખો, અરિયમગ્ગોયેવ. **પટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા**તિ સચ્ચપટિવેધટ્ઠેન વિજ્જા, સમ્માદિટ્ઠિયેવ. **પરિચ્ચાગટ્ઠેન વિમુત્તી**તિ મગ્ગવજ્ઝકિલેસાનં પજહનટ્ઠેન તતો મુચ્ચનતો વિમુત્તિ, અરિયમગ્ગોયેવ. **સમુચ્છેદટ્ઠેન ખયે ઞાણ**ન્તિ કિલેસસમુચ્છિન્દનટ્ઠેન કિલેસક્ખયકરે અરિયમગ્ગે ઞાણં, સમ્માદિટ્ઠિયેવ.

છન્દાદયો હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. કેવલઞ્હેત્થ મગ્ગક્ખણેયેવ મગ્ગસ્સ આદિમજ્ઝપરિયોસાનાકારેન દસ્સિતા. **વિમુત્તી**તિ ચેત્થ મગ્ગવિમુત્તિયેવ. ''તથટ્ઠેન સચ્ચા''તિ એત્થ ગહિતમ્પિ ચ નિબ્બાનં ઇધ પરિયોસાનભાવદસ્સનત્થં પુન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ફલક્ખણેપિ એસેવ નયો. એત્થ પન **હેતુટ્ઠેન મગ્ગો**તિ ફલમગ્ગભાવેનેવ. **સમ્મપ્પધાના**તિ મગ્ગક્ખણે ચતુકિચ્ચસાધકસ્સ વીરિયકિચ્ચસ્સ ફલસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે સિદ્ધત્તા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અઞ્ઞથા હિ ફલક્ખણે સમ્મપ્પધાના એવ ન લબ્ભન્તિ. વુત્તઞ્હિ મગ્ગક્ખણે સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મે ઉદ્ધરન્તેન થેરેન ''ફલક્ખણે ઠપેત્વા ચત્તારો સમ્મપ્પધાને અવસેસા તેત્તિંસ ધમ્મા લબ્ભન્તી''તિ. એવમેવ પટિવેધકિચ્ચાદિસિદ્ધિવસેન સચ્ચાદીનિપિ યથાયોગં વેદિતબ્બાનિ. **વિમોક્ખો**તિ ચ ફલવિમોક્ખો. **વિમુત્તી**તિ ફલવિમુત્તિ. **પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠેન અનુપ્પાદે ઞાણં** વુત્તત્થમેવ. **વુટ્ઠહિત્વા**તિ અન્તરા વુટ્ઠાનાભાવા ફલાવસાનેન એવં વુત્તં. **ઇમે ધમ્મા તદા સમુદાગતા**તિ ઇમે વુત્તપ્પકારા ધમ્મા મગ્ગક્ખણે ફલક્ખણે ચ સમુદાગતાતિ પચ્ચવેક્ખતીતિ ઇતિ-સદ્દં પાઠસેસં કત્વા સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો.

પચ્ચવેક્ખણઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૫. વત્થુનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૬. વત્થુનાનત્તઞાણનિદ્દેસે **ચક્ખું અજ્ઝત્તં વવત્થેતી**તિ અજ્ઝત્તભૂતં ચક્ખું વવત્થપેતિ. યથા સો ચક્ખું વવત્થપેતિ, તથા વત્તુકામો **કથં ચક્ખું અજ્ઝત્તં વવત્થેતી**તિ પુચ્છિત્વા પુન **ચક્ખુ અવિજ્જાસમ્ભૂતન્તિ વવત્થેતી**તિઆદિના વવત્થાપનાકારં દસ્સેતિ. તત્થ અવિજ્જાતણ્હા અતીતા ઉપત્થમ્ભકહેતુયો, કમ્મં અતીતં જનકહેતુ, આહારો ઇદાનિ ઉપત્થમ્ભકહેતુ. એતેન ચક્ખૂપત્થમ્ભકાનિ ઉતુચિત્તાનિ ગહિતાનેવ હોન્તિ. **ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયા**તિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં, ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ઉપાદિયિત્વા પવત્તન્તિ અત્થો. એતેન પસાદચક્ખુભાવો દસ્સિતો હોતિ, સસમ્ભારભાવો પટિક્ખિત્તો. **ઉપ્પન્ન**ન્તિ અદ્ધાવસેન, સન્તતિખણવસેન વા પચ્ચુપ્પન્નં. **સમુદાગત**ન્તિ હેતુતો સમુટ્ઠિતં. એત્તાવતા વિપસ્સનાપુબ્બભાગે ચક્ખુવવત્થાનં દસ્સિતં. **અહુત્વા સમ્ભૂત**ન્તિઆદીહિ અનિચ્ચાનુપસ્સના. પુબ્બે ઉદયા અવિજ્જમાનતો અહુત્વા સમ્ભૂતં, ઉદ્ધં વયા અભાવતો હુત્વા ન ભવિસ્સતિ. **અન્તવન્તતો**તિ અન્તો અસ્સ અત્થીતિ અન્તવા, અન્તવા એવ અન્તવન્તો યથા ''સતિમન્તો, ગતિમન્તો, ધિતિમન્તો ચ યો ઇસી''તિ (થેરગા॰ ૧૦૫૨). તતો અન્તવન્તતો, ભઙ્ગવિજ્જમાનતોતિ અત્થો. **અદ્ધુવ**ન્તિ સબ્બાવત્થાનિપાતિતાય, થિરભાવસ્સ ચ અભાવતાય ન થિરં. **અસસ્સત**ન્તિ ન નિચ્ચં. **વિપરિણામધમ્મ**ન્તિ જરાય ચેવ મરણેન ચાતિ દ્વેધા વિપરિણામપકતિકં. **ચક્ખુ અનિચ્ચ**ન્તિઆદીનિ **ચક્ખું અનિચ્ચતો**તિઆદીનિ ચ વુત્તત્થાનિ. **મનો**તિ ઇધ ભવઙ્ગમનસ્સ અધિપ્પેતત્તા **અવિજ્જાસમ્ભૂતો**તિઆદિ યુજ્જતિયેવ. **આહારસમ્ભૂતો**તિ એત્થ સમ્પયુત્તફસ્સાહારમનોસઞ્ચેતનાહારવસેન વેદિતબ્બં. **ઉપ્પન્નો**તિ ચ અદ્ધાસન્તતિવસેન.

વત્થુનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૬. ગોચરનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૭. ગોચરનાનત્તઞાણનિદ્દેસે **રૂપે બહિદ્ધા વવત્થેતી**તિ અજ્ઝત્તતો બહિદ્ધાભૂતે રૂપાયતનધમ્મે વવત્થપેતીતિ અત્થો. **અવિજ્જાસમ્ભૂતા**તિઆદિ અત્તભાવપરિયાપન્નકમ્મજરૂપત્તા વુત્તં. આહારોપિ હિ કમ્મજરૂપસ્સ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયો હોતિ. સદ્દસ્સ પન ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનત્તા અવિજ્જાસમ્ભૂતાદિચતુક્કં ન વુત્તં. ફોટ્ઠબ્બાનં સયં મહાભૂતત્તા ''ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયા''તિ ન વુત્તં. **ધમ્મા**તિ ચેત્થ ભવઙ્ગમનોસમ્પયુત્તા તયો અરૂપિનો ખન્ધા, ધમ્માયતનપરિયાપન્નાનિ સુખુમરૂપાનિ ચ કમ્મસમુટ્ઠાનાનિ, સબ્બાનિપિ રૂપાદીનિ ચ. અપિચ યાનિ યાનિ યેન યેન સમુટ્ઠહન્તિ, તાનિ તાનિ તેન તેન વેદિતબ્બાનિ. ઇતરથા હિ સકસન્તાનપરિયાપન્નાપિ રૂપાદયો ધમ્મા સબ્બે ન સઙ્ગણ્હેય્યું. યસ્મા અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપાદયોપિ વિપસ્સનૂપગા, તસ્મા તેસં કમ્મસમ્ભૂતપદેન સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. તેપિ હિ સબ્બસત્તસાધારણકમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાના. અઞ્ઞે પન ''અનિન્દ્રિયબદ્ધા રૂપાદયો અવિપસ્સનૂપગા''તિ વદન્તિ. તં પન –

''સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચાતિ, યદા પઞ્ઞાય પસ્સતિ;
અથ નિબ્બિન્દતિ દુક્ખે, એસ મગ્ગો વિસુદ્ધિયા''તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૭૭) –

આદિકાય પાળિયા વિરુજ્ઝતિ. વુત્તઞ્ચ વિસુદ્ધિમગ્ગે – ''ઇધેકચ્ચો આદિતોવ અજ્ઝત્તસઙ્ખારે અભિનિવિસિત્વા વિપસ્સતિ, યસ્મા પન ન સુદ્ધઅજ્ઝત્તદસ્સનમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, બહિદ્ધાપિ દટ્ઠબ્બમેવ, તસ્મા પરસ્સ ખન્ધેપિ અનુપાદિન્નસઙ્ખારેપિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ વિપસ્સતી''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૮૪). તસ્મા પરેસં

ચક્ખાદિવવત્થાનમ્પિ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપાદિવવત્થાનમ્પિ ઇચ્છિતબ્બમેવ, તસ્મા તેભૂમકસઙ્ખારા અવિપસ્સનૂપગા નામ નત્થિ.

ગોચરનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૭. ચરિયાનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૬૮. ચરિયાનાનત્તઞાણનિદ્દેસે **વિઞ્ઞાણચરિયા**તિઆદીસુ આરમ્મણે ચરતીતિ ચરિયા, વિઞ્ઞાણમેવ ચરિયા **વિઞ્ઞાણચરિયા**. અઞ્ઞાણેન ચરણં , અઞ્ઞાણેન વા ચરતિ, અઞ્ઞાતે વા ચરતિ, અઞ્ઞાણસ્સ વા ચરણન્તિ **અઞ્ઞાણચરિયા**. ઞાણમેવ ચરિયા, ઞાણેન વા ચરિયા, ઞાણેન વા ચરતિ, ઞાતે વા ચરતિ, ઞાણસ્સ વા ચરણન્તિ **ઞાણચરિયા**. **દસ્સનત્થાયા**તિ રૂપદસ્સનત્થાય પવત્તા. **આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા**તિ ભવઙ્ગસન્તાનતો અપનેત્વા રૂપારમ્મણે ચિત્તસન્તાનં આવજ્જેતિ નામેતીતિ આવજ્જનં, વિપાકાભાવતો કરણમત્તન્તિ કિરિયા, કુસલાકુસલવસેન ન બ્યાકતાતિ અબ્યાકતા. **દસ્સનટ્ઠો**તિ પસ્સન્તિ તેન, સયં વા પસ્સતિ, દસ્સનમત્તમેવ વા તન્તિ દસ્સનં, દસ્સનમેવ અત્થો દસ્સનટ્ઠો. **ચક્ખુવિઞ્ઞાણ**ન્તિ કુસલવિપાકં વા અકુસલવિપાકં વા. **દિટ્ઠત્તા**તિ અદિટ્ઠે સમ્પટિચ્છનસ્સ અભાવતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપારમ્મણસ્સ દિટ્ઠત્તા. **અભિનિરોપના વિપાકમનોધાતૂ**તિ દિટ્ઠારમ્મણમેવ આરોહતીતિ અતિનિરોપના, ઉભયવિપાકા સમ્પટિચ્છનમનોધાતુ. **અભિનિરોપિતત્તા**તિ રૂપારમ્મણં અભિરુળ્હત્તા. **વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ ઉભયવિપાકા સન્તીરણમનોવિઞ્ઞાણધાતુ. એસ નયો સોતદ્વારાદીસુપિ. સન્તીરણાનન્તરં વોટ્ઠબ્બને અવુત્તેપિ અટ્ઠકથાચરિયેહિ વુત્તત્તા લબ્ભતીતિ ગહેતબ્બં. **વિજાનનત્થાયા**તિ ધમ્મારમ્મણસ્સ ચેવ રૂપાદિઆરમ્મણસ્સ ચ વિજાનનત્થાય. **આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા**તિ મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તં. **વિજાનનટ્ઠો**તિ તદનન્તરજવનવસેન આરમ્મણસ્સ વિજાનનમેવ અત્થો, ન અઞ્ઞો. ઉપરિ અકુસલજવનાનં વિપસ્સનામગ્ગફલજવનાનઞ્ચ વિસું વુત્તત્તા સેસજવનાનિ ઇધ ગહેતબ્બાનિ સિયું. ''કુસલેહિ કમ્મેહિ વિપ્પયુત્તા ચરતીતિ વિઞ્ઞાણચરિયા''તિઆદિવચનતો (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૦) પન હસિતુપ્પાદચિત્તજવનમેવ ગહેતબ્બં. છસુ દ્વારેસુ અહેતુકાનંયેવ ચિત્તાનં વુત્તત્તા દ્વે આવજ્જનાનિ દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ દ્વે સમ્પટિચ્છનાનિ તીણિ સન્તીરણાનિ એકં હસિતુપ્પાદચિત્તન્તિ અટ્ઠારસ અહેતુકચિત્તાનિયેવ વિઞ્ઞાણચરિયાતિ વેદિતબ્બાનિ.

૬૯. ઇદાનિ વિસયવિજાનનમત્તટ્ઠેન વિઞ્ઞાણચરિયાતિ દસ્સેતું **નીરાગા ચરતી**તિઆદિમાહ, વિઞ્ઞાણઞ્હિ રાગાદિસમ્પયોગે સદ્ધાદિસમ્પયોગે ચ અવત્થન્તરં પાપુણાતિ, તેસુ અસતિ સકાવત્થાયમેવ તિટ્ઠતિ. તસ્મા નીરાગાદિવચનેન તેસં વુત્તવિઞ્ઞાણાનં વિઞ્ઞાણકિચ્ચમત્તં દસ્સેતિ. નત્થિ એતિસ્સા રાગોતિ નીરાગા. નિરાગાતિ રસ્સં કત્વાપિ પઠન્તિ . સો પન રજ્જનવસેન **રાગો**. ઇતરેસુ દુસ્સનવસેન **દોસો**. મુય્હનવસેન **મોહો**. મઞ્ઞનવસેન **માનો**. વિપરીતદસ્સનવસેન **દિટ્ઠિ**. ઉદ્ધતભાવો, અવૂપસન્તભાવો વા **ઉદ્ધચ્ચં**. **વિચિકિચ્છા** વુત્તત્થા. અનુસેન્તીતિ **અનુસયા**. ''નિરનુસયા''તિ વત્તબ્બે **નાનુસયા**તિ વુત્તં, સોયેવત્થો. પરિયુટ્ઠાનપ્પત્તાનમેવેત્થ અભાવો વેદિતબ્બો. ન હિ વિઞ્ઞાણચરિયા પહીનાનુસયાનંયેવ વુત્તા. યા ચ નીરાગાદિનામા, સા રાગાદીહિ વિપ્પયુત્તાવ નામ હોતીતિ પરિયાયન્તરદસ્સનત્થં **રાગવિપ્પયુત્તા**તિઆદિમાહ. પુન અઞ્ઞેહિ ચ વિપ્પયુત્તતં દસ્સેતું **કુસલેહિ કમ્મેહી**તિઆદિમાહ. કુસલાનિયેવ રાગાદિવજ્જાભાવા **અનવજ્જાનિ**. પરિસુદ્ધભાવકરેહિ હિરિઓત્તપ્પેહિ યુત્તત્તા **સુક્કાનિ**. પવત્તિસુખત્તા સુખો ઉદયો ઉપ્પત્તિ એતેસન્તિ **સુખુદ્રયાનિ**, સુખવિપાકત્તા વા સુખો ઉદયો વડ્ઢિ એતેસન્તિ સુખુદ્રયાનિ. વુત્તવિપક્ખેન અકુસલાનિ યોજેતબ્બાનિ. **વિઞ્ઞાતે ચરતી**તિ વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાયમાનં આરમ્મણં વિઞ્ઞાતં નામ, તસ્મિં વિઞ્ઞાતે આરમ્મણે. કિં વુત્તં હોતિ? નીલવણ્ણયોગતો નીલવત્થં વિય વિઞ્ઞાણયોગતો

વિઞ્ઞાતં વિઞ્ઞાણં નામ હોતિ, તસ્મિં વિઞ્ઞાણે ચરતીતિ **વિઞ્ઞાણચરિયા**તિ વુત્તં હોતિ. **વિઞ્ઞાણસ્સ એવરૂપા ચરિયા હોતી**તિ વુત્તપ્પકારસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ વુત્તપ્પકારા ચરિયા હોતીતિ અત્થો. ''વિઞ્ઞાણસ્સ ચરિયા''તિ ચ વોહારવસેન વુચ્ચતિ, વિઞ્ઞાણતો પન વિસું ચરિયા નત્થિ. **પકતિપરિસુદ્ધમિદં ચિત્તં નિક્કિલેસટ્ઠેના**તિ ઇદં વુત્તપ્પકારં ચિત્તં રાગાદિકિલેસાભાવેન પકતિયા એવ પરિસુદ્ધં. તસ્મા વિજાનનમત્તમેવ ચરિયાતિ **વિઞ્ઞાણચરિયા**તિ વુત્તં હોતિ. નિક્લેસટ્ઠેનાતિપિ પાઠો.

અઞ્ઞાણચરિયાય **મનાપિયેસૂ**તિ મનસિ અપ્પેન્તિ પસીદન્તિ, મનં વા અપ્પાયન્તિ વડ્ઢેન્તીતિ મનાપાનિ, મનાપાનિયેવ મનાપિયાનિ. તેસુ મનાપિયેસુ. તાનિ પન ઇટ્ઠાનિ વા હોન્તુ અનિટ્ઠાનિ વા, ગહણવસેન મનાપિયાનિ. ન હિ ઇટ્ઠસ્મિંયેવ રાગો અનિટ્ઠસ્મિંયેવ દોસો ઉપ્પજ્જતિ. **રાગસ્સ જવનત્થાયા**તિ સન્તતિવસેન રાગસ્સ જવનત્થાય પવત્તા. **આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા**તિ ચક્ખુદ્વારે અયોનિસો મનસિકારભૂતા આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા મનોધાતુ. **રાગસ્સ જવના**તિ યેભુય્યેન સત્તક્ખત્તું રાગસ્સ પવત્તિ, પુનપ્પુનં પવત્તો રાગોયેવ. **અઞ્ઞાણચરિયા**તિ અઞ્ઞાણેન રાગસ્સ સમ્ભવતો અઞ્ઞાણેન રાગસ્સ ચરિયાતિ વુત્તં હોતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **તદુભયેન અસમપેક્ખનસ્મિં વત્થુસ્મિ**ન્તિ રાગદોસવસેન સમપેક્ખનવિરહિતે રૂપારમ્મણસઙ્ખાતે વત્થુસ્મિં. **મોહસ્સ જવનત્થાયા**તિ વિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચવસેન મોહસ્સ જવનત્થાય. **અઞ્ઞાણચરિયા**તિ અઞ્ઞાણસ્સેવ ચરિયા, ન અઞ્ઞસ્સ. **વિનિબન્ધસ્સા**તિઆદીનિ માનાદીનં સભાવવચનાનિ. તત્થ **વિનિબન્ધસ્સા**તિ ઉન્નતિવસેન વિનિબન્ધિત્વા ઠિતસ્સ. **પરામટ્ઠાયા**તિ રૂપસ્સ અનિચ્ચભાવાદિં અતિક્કમિત્વા પરતો નિચ્ચભાવાદિં આમટ્ઠાય ગહિતાય. **વિક્ખેપગતસ્સા**તિ રૂપારમ્મણે વિક્ખિત્તભાવં ગતસ્સ. **અનિટ્ઠઙ્ગતાયા**તિ અસન્નિટ્ઠાનભાવં ગતાય. **થામગતસ્સા**તિ બલપ્પત્તસ્સ. **ધમ્મેસૂ**તિ રૂપાદીસુ વા ધમ્મારમ્મણભૂતેસુ વા ધમ્મેસુ.

**૭૦**. યસ્મા રાગાદયો અઞ્ઞાણેન હોન્તિ, તસ્મા રાગાદિસમ્પયોગેન અઞ્ઞાણં વિસેસેન્તો **સરાગા ચરતી**તિઆદિમાહ. તત્થ **સરાગા ચરતી**તિ મોહમાનદિટ્ઠિમાનાનુસયદિટ્ઠાનુસયઅવિજ્જાનુસયજવનવસેન ચરિયા વેદિતબ્બા. **સદોસા ચરતી**તિ મોહઅવિજ્જાનુસયજવનવસેન. **સમોહા ચરતી**તિ રાગદોસમાનદિટ્ઠિઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાનુસયજવનવસેન. **સમાના ચરતી**તિ રાગમોહકામરાગભવરાગાવિજ્જાનુસયજવનવસેન. **સદિટ્ઠિ ચરતી**તિ રાગમોહકામરાગાવિજ્જાનુસયજવનવસેન. **સઉદ્ધચ્ચા ચરતિ સવિચિકિચ્છા ચરતી**તિ મોહઅવિજ્જાનુસયજવનવસેન. **સાનુસયા ચરતી**તિ એત્થાપિ વુત્તનયેનેવ એકેકં અનુસયં મૂલં કત્વા તસ્મિં ચિત્તે લબ્ભમાનકસેસાનુસયવસેન સાનુસયતા યોજેતબ્બા. **રાગસમ્પયુત્તા**તિઆદિ સરાગાદિવેવચનમેવ. સા એવ હિ ચરિયા સમ્પયોગવસેન સહ રાગાદીહિ વત્તતીતિ સરાગાદિઆદીનિ નામાનિ લભતિ. રાગાદીહિ સમં એકુપ્પાદેકનિરોધેકવત્થેકારમ્મણાદીહિ પકારેહિ યુત્તાતિ **રાગસમ્પયુત્તાની**તિઆદીનિ નામાનિ લભતિ. સાયેવ ચ યસ્મા કુસલાદીહિ કમ્મેહિ વિપ્પયુત્તા, અકુસલાદીહિ કમ્મેહિ સમ્પયુત્તા, તસ્માપિ અઞ્ઞાણચરિયાતિ દસ્સેતું **કુસલેહિ કમ્મેહી**તિઆદિમાહ. તત્થ **અઞ્ઞાતે**તિ મોહસ્સ અઞ્ઞાણલક્ખણત્તા યથાસભાવેન અઞ્ઞાતે આરમ્મણે. સેસં વુત્તત્થમેવ.

**૭૧**. ઞાણચરિયાયં યસ્મા વિવટ્ટનાનુપસ્સનાદીનં અનન્તરપચ્ચયભૂતા આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતા નત્થિ, તસ્મા તેસં અત્થાય આવજ્જનકિરિયાબ્યાકતં અવત્વા વિવટ્ટનાનુપસ્સનાદયોવ વુત્તા. અનુલોમઞાણત્થાય એવ હિ આવજ્જના હોતિ, તતો વિવટ્ટનાનુપસ્સનામગ્ગફલાનિ. **ફલસમાપત્તી**તિ ચેત્થ મગ્ગાનન્તરજા વા હોતુ કાલન્તરજા વા, ઉભોપિ અધિપ્પેતા. **નીરાગા ચરતી**તિઆદીસુ રાગાદીનં પટિપક્ખવસેન નીરાગાદિતા વેદિતબ્બા, વિઞ્ઞાણચરિયાયં રાગાદીનં અભાવમત્તટ્ઠેન. **ઞાતે**તિ યથાસભાવતો ઞાતે. **અઞ્ઞા**

**વિઞ્ઞાણચરિયા**તિઆદીહિ તિસ્સન્નં ચરિયાનં અઞ્ઞમઞ્ઞમસમ્મિસ્સતં દસ્સેતિ. વિઞ્ઞાણકિચ્ચમત્તવસેન હિ અહેતુકચિત્તુપ્પાદા વિઞ્ઞાણચરિયા, અઞ્ઞાણકિચ્ચવતં દ્વાદસન્નં અકુસલચિત્તુપ્પાદાનં વસેનેવ અઞ્ઞાણચરિયા, વિસેસેન ઞાણકિચ્ચકારીનં વિપસ્સનામગ્ગફલાનં વસેન ઞાણચરિયા. એવમિમા અઞ્ઞમઞ્ઞમસમ્મિસ્સા ચ, વિપસ્સનં ઠપેત્વા સહેતુકકામાવચરકિરિયાકુસલા ચ, સહેતુકકામાવચરવિપાકા ચ, રૂપાવચરારૂપાવચરકુસલાબ્યાકતા ચ તીહિ ચરિયાહિ વિનિમુત્તાતિ વેદિતબ્બા. નિબ્બાનારમ્મણાય વિવટ્ટનાનુપસ્સનાય ઞાણચરિયાય નિદ્દિટ્ઠત્તા નિબ્બાનમગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણભૂતાનિ સેક્ખાસેક્ખાનં પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ ઞાણચરિયાય સઙ્ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તાનિપિ હિ વિસેસેન ઞાણકિચ્ચકરાનેવાતિ.

ચરિયાનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૮. ભૂમિનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૭૨**. ભૂમિનાનત્તઞાણનિદ્દેસે **ભૂમિયો**તિ ભાગા પરિચ્છેદા વા. **કામાવચરા**તિ એત્થ દુવિધો કામો કિલેસકામો વત્થુકામો ચ. કિલેસકામો છન્દરાગો, વત્થુકામો તેભૂમકવટ્ટં. કિલેસકામો કામેતીતિ કામો, વત્થુકામો કામીયતીતિ કામો. સો દુવિધો કામો પવત્તિવસેન યસ્મિં પદેસે અવચરતિ, સો પદેસો કામો એત્થ અવચરતીતિ કામાવચરો. સો પન પદેસો ચતુન્નં અપાયાનં, મનુસ્સલોકસ્સ, છન્નઞ્ચ દેવલોકાનં વસેન એકાદસવિધો . યથા હિ યસ્મિં પદેસે સસત્થા પુરિસા અવચરન્તિ, સો વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ દ્વિપદચતુપ્પદેસુ અવચરન્તેસુ તેસં અભિલક્ખિતત્તા ‘‘સસત્થાવચરો’’તિ વુચ્ચતિ, એવં વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ રૂપાવચરાદીસુ તત્થ અવચરન્તેસુ તેસં અભિલક્ખિતત્તા અયં પદેસો ‘‘કામાવચરો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ. સ્વાયં યથા રૂપભવો રૂપં, એવં ઉત્તરપદલોપં કત્વા ‘‘કામો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ. તપ્પટિબદ્ધો એકેકો ધમ્મો ઇમસ્મિં એકાદસવિધપદેસસઙ્ખાતે કામે અવચરતીતિ કામાવચરો. કિઞ્ચાપિ હિ એત્થ કેચિ ધમ્મા રૂપારૂપભવેસુપિ અવચરન્તિ, યથા પન સઙ્ગામે અવચરણતો ‘‘સઙ્ગામાવચરો’’તિ લદ્ધનામો નાગો નગરે ચરન્તોપિ ‘‘સઙ્ગામાવચરો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ, થલજલચરા ચ પાણિનો અથલે અજલે ચ ઠિતાપિ ‘‘થલચરા જલચરા’’ત્વેવ વુચ્ચન્તિ, એવં તે અઞ્ઞત્થ અવચરન્તાપિ કામાવચરાયેવાતિ વેદિતબ્બા. આરમ્મણકરણવસેન વા એતેસુ વુત્તપ્પકારેસુ ધમ્મેસુ કામો અવચરતીતિ કામાવચરા. કામઞ્ચેસ રૂપારૂપાવચરધમ્મેસુપિ અવચરતિ, યથા પન ‘‘વદતીતિ વચ્છો, મહિયં સેતીતિ મહિંસો’’તિ વુત્તે ન યત્તકા વદન્તિ, મહિયં વા સેન્તિ, સબ્બેસં તં નામં હોતિ. એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. એત્થ સબ્બે તે ધમ્મે એકરાસિં કત્વા વુત્તભૂમિસદ્દમપેક્ખિત્વા કામાવચરાતિ ઇત્થિલિઙ્ગવચનં કતં. રૂપાવચરાતિઆદીસુ રૂપભવો રૂપં, તસ્મિં રૂપે અવચરન્તીતિ **રૂપાવચરા**. અરૂપભવો અરૂપં, તસ્મિં અરૂપે અવચરન્તીતિ **અરૂપાવચરા**. તેભૂમકવટ્ટે પરિયાપન્ના અન્તોગધાતિ પરિયાપન્ના, તસ્મિં ન પરિયાપન્નાતિ **અપરિયાપન્ના**.

કામાવચરાદિભૂમિનિદ્દેસેસુ **હેટ્ઠતો**તિ હેટ્ઠાભાગેન. **અવીચિનિરયન્તિ** જાલાનં વા સત્તાનં વા વેદનાનં વા વીચિ અન્તરં છિદ્દં એત્થ નત્થીતિ અવીચિ. સુખસઙ્ખાતો અયો એત્થ નત્થીતિ નિરયો, નિરતિઅત્થેનપિ નિરયો. **પરિયન્તં કરિત્વા**તિ તં અવીચિસઙ્ખાતં નિરયં અન્તં કત્વા. **ઉપરિતો**તિ ઉપરિભાગેન. **પરનિમ્મિતવસવત્તી દેવે**તિ પરનિમ્મિતેસુ કામેસુ વસં વત્તનતો એવંલદ્ધવોહારે દેવે. **અન્તો કરિત્વા**તિ અન્તો પક્ખિપિત્વા. **યં એતસ્મિં અન્તરે**તિ યે એતસ્મિં ઓકાસે. **યન્તિ** ચ લિઙ્ગવચનવિપલ્લાસો કતો. **એત્થાવચરા**તિ ઇમિના યસ્મા તસ્મિં અન્તરે અઞ્ઞેપિ ચરન્તિ કદાચિ કત્થચિ સમ્ભવતો, તસ્મા તેસં અસઙ્ગણ્હનત્થં અવચરાતિ વુત્તં. તેન યે એકસ્મિં અન્તરે ઓગાળ્હા હુત્વા ચરન્તિ, સબ્બત્થ સદા ચ સમ્ભવતો, અધોભાગે ચ ચરન્તિ અવીચિનિરયસ્સ હેટ્ઠા ભૂતૂપાદાય

પવત્તિભાવેન, તેસં સઙ્ગહો કતો હોતિ. તે હિ ઓગાળ્હા ચરન્તિ, અધોભાગે ચ ચરન્તીતિ અવચરા. **એત્થ પરિયાપન્ના**તિ ઇમિના પન યસ્મા એતે એત્થાવચરા અઞ્ઞત્થાપિ અવચરન્તિ, ન પન તત્થ પરિયાપન્ના હોન્તિ, તસ્મા તેસં અઞ્ઞત્થાપિ અવચરન્તાનં પરિગ્ગહો કતો હોતિ.

ઇદાનિ તે એત્થ પરિયાપન્ને ધમ્મે રાસિસુઞ્ઞતાપચ્ચયભાવતો ચેવ સભાવતો ચ દસ્સેન્તો **ખન્ધધાતુઆયતના**તિઆદિમાહ. **બ્રહ્મલોક**ન્તિ પઠમજ્ઝાનભૂમિસઙ્ખાતં બ્રહ્મટ્ઠાનં. **અકનિટ્ઠે**તિ ઉત્તમટ્ઠેન ન કનિટ્ઠે. **સમાપન્નસ્સા**તિ સમાપત્તિં સમાપન્નસ્સ. એતેન કુસલજ્ઝાનં વુત્તં. **ઉપપન્નસ્સા**તિ વિપાકવસેન બ્રહ્મલોકે ઉપપન્નસ્સ. એતેન વિપાકજ્ઝાનં વુત્તં. **દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સા**તિ દિટ્ઠેવ ધમ્મે પચ્ચક્ખે અત્તભાવે સુખો વિહારો દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારો, સો અસ્સ અત્થીતિ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારી, અરહા. તસ્સ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સ. એતેન કિરિયજ્ઝાનં વુત્તં. **ચેતસિકા**તિ ચેતસિ ભવા ચેતસિકા, ચિત્તસમ્પયુત્તાતિ અત્થો. **આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગે**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનસઙ્ખાતં ભવં ઉપગતે. દુતિયપદેપિ એસેવ નયો. **મગ્ગા**તિ ચત્તારો અરિયમગ્ગા. **મગ્ગફલાની**તિ ચત્તારિ અરિયમગ્ગફલાનિ. **અસઙ્ખતા ચ ધાતૂ**તિ પચ્ચયેહિ અકતા નિબ્બાનધાતુ.

**અપરાપિ ચતસ્સો ભૂમિયો**તિ એકેકચતુક્કવસેન વેદિતબ્બા. **ચત્તારો સતિપટ્ઠાના**તિ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. તસ્સત્થો – પતિટ્ઠાતીતિ પટ્ઠાનં, ઉપટ્ઠાતિ ઓક્કન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા પવત્તતીતિ અત્થો. સતિયેવ પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનં. અથ વા સરણટ્ઠેન સતિ, ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન પટ્ઠાનં, સતિ ચ સા પટ્ઠાનઞ્ચાતિપિ સતિપટ્ઠાનં. આરમ્મણવસેન બહુકા તા સતિયોતિ સતિપટ્ઠાના. **ચત્તારો સમ્મપ્પધાના**તિ અનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં અનુપ્પાદાય સમ્મપ્પધાનં, ઉપ્પન્નાનં અકુસલાનં પહાનાય સમ્મપ્પધાનં, અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ઉપ્પાદાય સમ્મપ્પધાનં, ઉપ્પન્નાનં કુસલાનં ઠિતિયા સમ્મપ્પધાનં. પદહન્તિ વાયમન્તિ એતેનાતિ પધાનં, વીરિયસ્સેતં નામં . **સમ્મપ્પધાન**ન્તિ અવિપરીતપ્પધાનં કારણપ્પધાનં ઉપાયપ્પધાનં યોનિસોપધાનં. એકમેવ વીરિયં કિચ્ચવસેન ચતુધા કત્વા સમ્મપ્પધાનાતિ વુત્તં. **ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા**તિ છન્દિદ્ધિપાદો, ચિત્તિદ્ધિપાદો, વીરિયિદ્ધિપાદો, વીમંસિદ્ધિપાદો. તસ્સત્થો વુત્તોયેવ. **ચત્તારિ ઝાનાની**તિ વિતક્કવિચારપીતિસુખચિત્તેકગ્ગતાવસેન પઞ્ચઙ્ગિકં પઠમજ્ઝાનં. પીતિસુખચિત્તેકગ્ગતાવસેન તિવઙ્ગિકં દુતિયજ્ઝાનં, સુખચિત્તકગ્ગતાવસેન દુવઙ્ગિકં તતિયજ્ઝાનં, ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાવસેન દુવઙ્ગિકં ચતુત્થજ્ઝાનં. ઇમાનિ હિ અઙ્ગાનિ આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનટ્ઠેન ઝાનન્તિ વુચ્ચન્તિ. **ચતસ્સો અપ્પમઞ્ઞાયો**તિ મેત્તા, કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ખા. ફરણઅપ્પમાણવસેન અપ્પમઞ્ઞાયો. એતાયો હિ આરમ્મણવસેન અપ્પમાણે વા સત્તે ફરન્તિ, એકં સત્તમ્પિ વા અનવસેસફરણવસેન ફરન્તીતિ ફરણઅપ્પમાણવસેન અપ્પમઞ્ઞાયોતિ વુચ્ચન્તિ. **ચતસ્સો અરૂપસમાપત્તિયો**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિ, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસમાપત્તિ, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ. **ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા** વુત્તત્થા એવ.

**ચતસ્સો પટિપદા**તિ ''દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા, દુક્ખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા, સુખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા, સુખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૧) વુત્તા ચતસ્સો પટિપદા. **ચત્તારિ આરમ્મણાની**તિ પરિત્તં પરિત્તારમ્મણં, પરિત્તં અપ્પમાણારમ્મણં, અપ્પમાણં પરિત્તારમ્મણં, અપ્પમાણં અપ્પમાણારમ્મણન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૮૧ આદયો) વુત્તાનિ ચત્તારિ આરમ્મણાનિ. કસિણાદિઆરમ્મણાનં અવવત્થાપેતબ્બતો આરમ્મણવન્તાનિ ઝાનાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. **ચત્તારો અરિયવંસા**તિ અરિયા વુચ્ચન્તિ બુદ્ધા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા ચ તથાગતસાવકા ચ, તેસં અરિયાનં વંસા તન્તિયો પવેણિયોતિ અરિયવંસા. કે પન તે?

ચીવરસન્તોસો પિણ્ડપાતસન્તોસો સેનાસનસન્તોસો ભાવનારામતાતિ ઇમે ચત્તારો. ગિલાનપચ્ચયસન્તોસો પિણ્ડપાતસન્તોસે વુત્તે વુત્તોયેવ હોતિ. યો હિ પિણ્ડપાતે સન્તુટ્ઠો, સો કથં ગિલાનપચ્ચયે અસન્તુટ્ઠો ભવિસ્સતિ.

**ચત્તારિ સઙ્ગહવત્થૂની**તિ ચત્તારિ જનસઙ્ગણ્હનકારણાનિ – દાનઞ્ચ પેય્યવજ્જઞ્ચ અત્થચરિયા ચ સમાનત્તતા ચાતિ ઇમાનિ ચત્તારિ. **દાન**ન્તિ યથારહં દાનં. **પેય્યવજ્જ**ન્તિ યથારહં પિયવચનં. **અત્થચરિયા**તિ તત્થ તત્થ કત્તબ્બસ્સ કરણવસેન કત્તબ્બાકત્તબ્બાનુસાસનવસેન ચ વુડ્ઢિકિરિયા. **સમાનત્તતા**તિ સહ માનેન સમાનો, સપરિમાણો સપરિગ્ગણનોતિ અત્થો. સમાનો પરસ્સ અત્તા એતેનાતિ સમાનત્તો, સમાનત્તસ્સ ભાવો સમાનત્તતા, ‘‘અયં મયા હીનો, અયં મયા સદિસો, અયં મયા અધિકો’’તિ પરિગ્ગણેત્વા તદનુરૂપેન ઉપચરણં કરણન્તિ અત્થો. ‘‘સમાનસુખદુક્ખતા સમાનત્તતા’’તિ ચ વદન્તિ.

**ચત્તારિ ચક્કાની**તિ એત્થ ચક્કં નામ દારુચક્કં, રતનચક્કં, ધમ્મચક્કં, ઇરિયાપથચક્કં, સમ્પત્તિચક્કન્તિ પઞ્ચવિધં. તત્થ ‘‘યં પન તં, દેવ, ચક્કં છહિ માસેહિ નિટ્ઠિતં છારત્તૂનેહી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૫) ઇદં દારુચક્કં. ‘‘ચક્કં વત્તયતો પરિગ્ગહેત્વા’’તિ (જા॰ ૧.૧૩.૬૮) ઇદં રતનચક્કં. ‘‘મયા પવત્તિતં ચક્ક’’ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૬૨) ઇદં ધમ્મચક્કં. ‘‘ચતુચક્કં નવદ્વાર’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૯) ઇદં ઇરિયાપથચક્કં. ‘‘ચત્તારિમાનિ , ભિક્ખવે, ચક્કાનિ, યેહિ સમન્નાગતાનં દેવમનુસ્સાનં ચતુચક્કં વત્તતિ. કતમાનિ ચત્તારિ? પતિરૂપદેસવાસો, સપ્પુરિસાવસ્સયો, અત્તસમ્માપણિધિ, પુબ્બે ચ કતપુઞ્ઞતા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૧) ઇદં સમ્પત્તિચક્કં. ઇધાપિ એતદેવ અધિપ્પેતં. તત્થ **પતિરૂપદેસવાસો**તિ યત્થ ચતસ્સો પરિસા સન્દિસ્સન્તિ, એવરૂપે અનુચ્છવિકે દેસે વાસો. **સપ્પુરિસાવસ્સયો**તિ બુદ્ધાદીનં સપ્પુરિસાનં અવસ્સયનં સેવનં ભજનં. **અત્તસમ્માપણિધી**તિ અત્તનો સમ્મા પતિટ્ઠાપનં. સચે પુબ્બે અસ્સદ્ધાદીહિ સમન્નાગતો હોતિ, તાનિ પહાય સદ્ધાદીસુ પતિટ્ઠાપનં. **પુબ્બે ચ કતપુઞ્ઞતા**તિ પુબ્બે ઉપચિતકુસલતા. ઇદમેવ ચેત્થ પમાણં. યેન હિ ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન કુસલકમ્મં કતં હોતિ, તદેવ કુસલં તં પુરિસં પતિરૂપદેસે ઉપનેતિ, સપ્પુરિસે ભજાપેતિ, સો એવ પુગ્ગલો અત્તાનં સમ્મા ઠપેતીતિ.

**ચત્તારિ ધમ્મપદાની**તિ ચત્તારો ધમ્મકોટ્ઠાસા. કતમાનિ ચત્તારિ? અનભિજ્ઝા ધમ્મપદં, અબ્યાપાદો ધમ્મપદં, સમ્માસતિ ધમ્મપદં, સમ્માસમાધિ ધમ્મપદં. **અનભિજ્ઝા ધમ્મપદં** નામ અલોભો વા અનભિજ્ઝાવસેન અધિગતજ્ઝાનવિપસ્સનામગ્ગફલનિબ્બાનાનિ વા. **અબ્યાપાદો ધમ્મપદં** નામ અકોપો વા મેત્તાસીસેન અધિગતજ્ઝાનાદીનિ વા. **સમ્માસતિ ધમ્મપદં** નામ સૂપટ્ઠિતસ્સતિ વા સતિસીસેન અધિગતજ્ઝાનાદીનિ વા. **સમ્માસમાધિ ધમ્મપદં** નામ અટ્ઠસમાપત્તિ વા અટ્ઠસમાપત્તિસીસેન અધિગતજ્ઝાનાદીનિ વા. દસઅસુભવસેન વા અધિગતજ્ઝાનાદીનિ અનભિજ્ઝા ધમ્મપદં, ચતુબ્રહ્મવિહારવસેન અધિગતાનિ અબ્યાપાદો ધમ્મપદં, દસાનુસ્સતિઆહારેપટિક્કૂલસઞ્ઞાવસેન અધિગતાનિ સમ્માસતિ ધમ્મપદં, દસકસિણઆનાપાનવસેન અધિગતાનિ સમ્માસમાધિ ધમ્મપદન્તિ. **ઇમા ચતસ્સો ભૂમિયો**તિ એકેકં ચતુક્કવસેનેવ યોજેતબ્બં.

ભૂમિનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૯. ધમ્મનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૭૩**. ધમ્મનાનત્તઞાણનિદ્દેસે **કમ્મપથે**તિ કમ્માનિ ચ તાનિ પથા ચ અપાયગમનાયાતિ કમ્મપથા, તે કમ્મપથે. **દસ કુસલકમ્મપથા** નામ પાણાતિપાતા અદિન્નાદાના કામેસુમિચ્છાચારા વેરમણીતિ તીણિ કાયસુચરિતાનિ, મુસાવાદા પિસુણાય વાચાય ફરુસાય વાચાય સમ્ફપ્પલાપા વેરમણીતિ ચત્તારિ

વચીસુચરિતાનિ, અનભિજ્ઝા અબ્યાપાદો સમ્માદિટ્ઠીતિ તીણિ મનોસુચરિતાનિ. **દસ અકુસલકમ્મપથા** નામ પાણાતિપાતો અદિન્નાદાનં કામેસુમિચ્છાચારોતિ તીણિ કાયદુચ્ચરિતાનિ, મુસાવાદો પિસુણા વાચા ફરુસા વાચા સમ્ફપ્પલાપોતિ ચત્તારિ વચીદુચ્ચરિતાનિ, અભિજ્ઝા બ્યાપાદો મિચ્છાદિટ્ઠીતિ તીણિ મનોદુચ્ચરિતાનિ. કુસલાકુસલાપિ ચ પટિસન્ધિજનકાયેવ કમ્મપથાતિ વુત્તા, વુત્તાવસેસા પટિસન્ધિજનને અનેકન્તિ કત્તા કમ્મપથાતિ ન વુત્તા. ઓળારિકકુસલાકુસલગહણેનેવ સેસકુસલાકુસલાપિ ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. **રૂપન્તિ** ભૂતોપાદાયભેદતો અટ્ઠવીસતિવિધં રૂપં. **વિપાકન્તિ** કામાવચરકુસલવિપાકાનં સોળસન્નં, અકુસલવિપાકાનં સત્તન્નઞ્ચ વસેન તેવીસતિવિધં વિપાકં. **કિરિયન્તિ** તિણ્ણમહેતુકકિરિયાનં, અટ્ઠન્નં સહેતુકકિરિયાનઞ્ચ વસેન એકાદસવિધં કામાવચરકિરિયં. વિપાકાભાવતો કિરિયામત્તાતિ કિરિયા. એત્તાવતા કામાવચરમેવ રૂપાબ્યાકતવિપાકાબ્યાકતકિરિયાબ્યાકતવસેન વુત્તં.

**ઇધટ્ઠસ્સા**તિ ઇમસ્મિં લોકે ઠિતસ્સ. યેભુય્યેન મનુસ્સલોકે ઝાનભાવનાસબ્ભાવતો મનુસ્સલોકવસેન વુત્તં, ઝાનાનિ પન કદાચિ કરહચિ દેવલોકેપિ લબ્ભન્તિ, રૂપીબ્રહ્મલોકેપિ તત્રૂપપત્તિકહેટ્ઠૂપપત્તિકઉપરૂપપત્તિકાનં વસેન લબ્ભન્તિ. સુદ્ધાવાસે પન અરૂપાવચરે ચ હેટ્ઠૂપપત્તિકા નત્થિ. રૂપારૂપાવચરેસુ અભાવિતજ્ઝાના હેટ્ઠા નિબ્બત્તમાના કામાવચરસુગતિયંયેવ નિબ્બત્તન્તિ, ન દુગ્ગતિયં. **તત્રૂપપન્નસ્સા**તિ વિપાકવસેન બ્રહ્મલોકે ઉપપન્નસ્સ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન વત્તમાનાનિ ચત્તારિ વિપાકજ્ઝાનાનિ. રૂપારૂપાવચરજ્ઝાનસમાપત્તીસુ કિરિયાબ્યાકતાનિ ન વુત્તાનિ. કિઞ્ચાપિ ન વુત્તાનિ, અથ ખો કુસલેહિ સમાનપવત્તિત્તા કુસલેસુ વુત્તેસુ વુત્તાનેવ હોન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. યથા પટ્ઠાને ''કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૬, ૪૦૯) કુસલજવનગ્ગહણેનેવ કિરિયજવનં સઙ્ગહિતં, એવમિધાપિ દટ્ઠબ્બં. **સામઞ્ઞફલાની**તિ ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ. એતેન લોકુત્તરવિપાકાબ્યાકતં વુત્તં. **નિબ્બાનન્તિ** નિબ્બાનાબ્યાકતં.

**પામોજ્જમૂલકા**તિ પામોજ્જં મૂલં આદિ એતેસન્તિ પામોજ્જમૂલકા, પામોજ્જાદિકાતિ અત્થો. પામોજ્જેન હિ સમાગતાનેવ હોન્તિ. **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો પામોજ્જં જાયતી**તિ એત્થ યોનિસોમનસિકરોતોયેવ પામોજ્જં જાયતિ, ન અયોનિસોમનસિકરોતો. અયોનિસોમનસિકરોતો કુસલુપ્પત્તિયેવ નત્થિ, પગેવ વિપસ્સના. કસ્મા સરૂપેન વુત્તન્તિ ચે? પામોજ્જસ્સ બલવભાવદસ્સનત્થં. પામોજ્જે હિ અસતિ પન્તેસુ ચ સેનાસનેસુ અધિકુસલેસુ ચ ધમ્મેસુ અરતિ ઉક્કણ્ઠિતા ઉપ્પજ્જતિ. એવં સતિ ભાવનાયેવ ઉક્કમતિ. પામોજ્જે પન સતિ અરતિઅભાવતો ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છતિ. યોનિસોમનસિકારસ્સ પન મૂલભાવેન ભાવનાય બહૂપકારત્તં દસ્સેતું ઉપરિ નવકં વક્ખતિ.

> ''યતો યતો સમ્મસતિ, ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં;
> લભતી પીતિપામોજ્જં, અમતં તં વિજાનત''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૭૪) –

વચનતો વિપસ્સકસ્સ વિપસ્સનાપચ્ચયા પામોજ્જં ઉપ્પજ્જતિ. ઇધ પન કલાપસમ્મસનપચ્ચયા પામોજ્જં ગહેતબ્બં. પમુદિતસ્સ ભાવો પામોજ્જં, દુબ્બલા પીતિ. આદિકમ્મત્થે પ-કારો દટ્ઠબ્બો. **પમુદિતસ્સાતિ** તેન પામોજ્જેન પમુદિતસ્સ તુટ્ઠસ્સ. પમોદિતસ્સાતિપિ પાઠો. સોયેવત્થો. **પીતી**તિ બલવપીતિ. **પીતિમનસ્સા**તિ પીતિયુત્તમનસ્સ. યુત્તસદ્દસ્સ લોપો દટ્ઠબ્બો યથા અસ્સરથોતિ . **કાયો**તિ નામકાયો, રૂપકાયેન સહ વા. **પસ્સમ્ભતી**તિ વૂપસન્તદરથો હોતિ. **પસ્સદ્ધકાયો**તિ ઉભયપસ્સદ્ધિયોગેન નિબ્બુતકાયો. **સુખં વેદેતી**તિ ચેતસિકં સુખં વિન્દતિ, કાયિકસુખેન સહ વા. **સુખિનો**તિ સુખસમઙ્ગિસ્સ. **ચિત્તં સમાધિયતી**તિ ચિત્તં સમં આધિયતિ, એકગ્ગં

હોતિ. **સમાહિતે ચિત્તે**તિ ભાવેનભાવલક્ખણત્થે ભુમ્મવચનં. ચિત્તસમાહિતભાવેન હિ યથાભૂતજાનનં લક્ખીયતિ. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ ઉદયબ્બયઞાણાદિવસેન સઙ્ખારં યથાસભાવં જાનાતિ. **પસ્સતી**તિ તંયેવ ચક્ખુના દિટ્ઠં વિય કુટં કત્વા પઞ્ઞાચક્ખુના પસ્સતિ. **નિબ્બિન્દતી**તિ નવવિધવિપસ્સનાઞાણયોગેન સઙ્ખારેસુ ઉક્કણ્ઠતિ. **નિબ્બિન્દં વિરજ્જતી**તિ તં વિપસ્સનં સિખં પાપેન્તો મગ્ગઞાણયોગેન સઙ્ખારેહિ વિરત્તો હોતિ. **વિરાગા વિમુચ્ચતી**તિ વિરાગસઙ્ખાતમગ્ગહેતુ ફલવિમુત્તિયા નિબ્બાને અધિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. કેસુચિ પન પોત્થકેસુ ઇમસ્મિં વારે ''સમાહિતેન ચિત્તેન ઇદં દુક્ખન્તિ યથાભૂતં પજાનાતી''તિઆદિ સચ્ચનયો લિખિતો, સોપિ ચ કેસુચિ પોત્થકેસુ ''ઇદં દુક્ખન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતી''તિઆદિના નયેન લિખિતો. વારદ્વયેપિ બ્યઞ્જનતોયેવ વિસેસો, ન અત્થતો. ''નિબ્બિન્દં વિરજ્જતી''તિ હિ મગ્ગઞાણસ્સ વુત્તત્તા મગ્ગઞાણે ચ સિદ્ધે ચતુસચ્ચાભિસમયકિચ્ચં સિદ્ધમેવ હોતિ. તસ્મા ચતુસચ્ચનયેન વુત્તવારોપિ ઇમિના વારેન અત્થતો અવિસિટ્ઠોયેવ.

**૭૪**. ઇદાનિ **અનિચ્ચતો**તિઆદીહિ આરમ્મણસ્સ અવિસેસેત્વા વુત્તત્તા આરમ્મણં વિસેસેન્તો **રૂપં અનિચ્ચતો મનસિ કરોતી**તિઆદિમાહ. **યોનિસોમનસિકારમૂલકા**તિ યોનિસોમનસિકારો મૂલં પતિટ્ઠા એતેસન્તિ યોનિસોમનસિકારમૂલકા. યોનિસોમનસિકારં મુઞ્ચિત્વાયેવ હિ પામોજ્જાદયો નવ ન હોન્તિ. **સમાહિતેન ચિત્તેના**તિ કારણભૂતેન ચિત્તેન. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ પઞ્ઞાય પજાનાતિ. ''ઇદં દુક્ખન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતી''તિ વુચ્ચમાને અનુસ્સવવસેન પુબ્બભાગસચ્ચાનુબોધોપિ સઙ્ગય્હતિ. **યોનિસોમનસિકારો**તિ ચ ઉપાયેન મનસિકારો.

**ધાતુનાનત્તં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ ફસ્સનાનત્ત**ન્તિ ચક્ખાદિધાતુનાનત્તં પટિચ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિનાનત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. **ફસ્સનાનત્તં પટિચ્ચા**તિ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિનાનત્તં પટિચ્ચ. **વેદનાનાનત્ત**ન્તિ ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિવેદનાનાનત્તં . **સઞ્ઞાનાનત્ત**ન્તિ કામસઞ્ઞાદિનાનત્તં. **સઙ્કપ્પનાનત્ત**ન્તિ કામસઙ્કપ્પાદિનાનત્તં. **છન્દનાનત્ત**ન્તિ સઙ્કપ્પનાનત્તતાય રૂપે છન્દો સદ્દે છન્દોતિ એવં છન્દનાનત્તં ઉપ્પજ્જતિ. **પરિળાહનાનત્ત**ન્તિ છન્દનાનત્તતાય રૂપપરિળાહો સદ્દપરિળાહોતિ એવં પરિળાહનાનત્તં ઉપ્પજ્જતિ. **પરિયેસનાનાનત્ત**ન્તિ પરિળાહનાનત્તતાય રૂપપરિયેસનાદિનાનત્તં ઉપ્પજ્જતિ. **લાભનાનત્ત**ન્તિ પરિયેસનાનાનત્તતાય રૂપપટિલાભાદિનાનત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ.

ધમ્મનાનત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૨૦-૨૪. ઞાણપઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

**૭૫**. ઞાણપઞ્ચકનિદ્દેસે તેસં પઞ્ચન્નં ઞાણાનં અનુપુબ્બસમ્બન્ધસબ્ભાવતો એકતોવ પુચ્છાવિસ્સજ્જનાનિ કતાનિ. **અભિઞ્ઞાતા હોન્તી**તિ ધમ્મસભાવલક્ખણજાનનવસેન સુટ્ઠુ ઞાતા હોન્તિ. **ઞાતા હોન્તી**તિ ઞાતપરિઞ્ઞાવસેન સભાવતો ઞાતત્તા ઞાતા નામ હોન્તિ. યેન ઞાણેન તે ધમ્મા ઞાતા હોન્તિ, તં ઞાતટ્ઠેન ઞાણં, પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞાતિ સમ્બન્ધો. ઇમિનાવ નયેન સેસઞાણાનિપિ યોજેતબ્બાનિ. **પરિઞ્ઞાતા હોન્તી**તિ સામઞ્ઞલક્ખણવસેન સમન્તતો ઞાતા હોન્તિ. **તીરિતા હોન્તી**તિ તીરણપરિઞ્ઞાવસેન અનિચ્ચાદિતો ઉપપરિક્ખિતા સમાપિતા નામ હોન્તિ. **પહીના હોન્તી**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિના ઞાણેન નિચ્ચસઞ્ઞાદયો ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય પહીના હોન્તિ. **પરિચ્ચત્તા હોન્તી**તિ પહાનવસેનેવ છડ્ડિતા નામ હોન્તિ. **ભાવિતા હોન્તી**તિ વડ્ઢિતા પરિભાવિતા ચ હોન્તિ. **એકરસા હોન્તી**તિ સકિચ્ચસાધનપટિપક્ખપહાનેન એકકિચ્ચા હોન્તિ, પચ્ચનીકતો વા વિમુત્તિવસેન વિમુત્તિરસેન એકરસા હોન્તિ. **સચ્છિકતા હોન્તી**તિ પટિલાભવસેન ફલધમ્મો પટિવેધવસેન

નિબ્બાનધમ્મોતિ પચ્ચક્ખકતા હોન્તિ. **ફસ્સિતા હોન્તી**તિ પટિલાભફુસનેન પટિવેધફુસનેન ચ ફસ્સિતા અનુભૂતા હોન્તિ. ઇમાનિ પઞ્ચ ઞાણાનિ હેટ્ઠા સુતમયઞાણવસેન વુત્તાનિ, ઇધ સકિચ્ચસાધનવસેન.

ઞાણપઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨૫-૨૮. પટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૭૬**. પટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસે યસ્મા ધમ્મે અવુત્તે તસ્સ કિચ્ચં ન સક્કા વત્તું, તસ્મા ઉદ્દિટ્ઠાનં પટિપાટિં અનાદિયિત્વા પઠમં ધમ્મા નિદ્દિટ્ઠા. ધમ્માદીનં અત્થા વુત્તાયેવ. **સદ્ધિન્દ્રિયં ધમ્મો**તિઆદીહિ ધમ્મસદ્દપરિયાપન્ને ધમ્મે વત્વા નાનત્તસદ્દસ્સ અત્થં દસ્સેન્તો **અઞ્ઞો સદ્ધિન્દ્રિયં ધમ્મો**તિઆદિમાહ. ''અઞ્ઞો ધમ્મો''તિ હિ વુત્તે ધમ્માનં નાનત્તં દસ્સિતં હોતિ. **પટિવિદિતા**તિ અભિમુખભાવેન વિદિતા પાકટા નામ હોન્તિ. તેન પટિસમ્ભિદાપદસ્સ અત્થો વુત્તો. **અધિમોક્ખટ્ઠો અત્થો**તિઆદીહિ તેસં સદ્ધાદીનં અધિમુચ્ચનાદિકિચ્ચં અત્થો નામાતિ દસ્સેતિ. **સન્દસ્સેતુ**ન્તિ પરં ઞાપેતુકામસ્સ પરં સન્દસ્સેતું. પરસ્સ પન વચનં સુણન્તસ્સાપિ લબ્ભતિયેવ. **બ્યઞ્જનનિરુત્તાભિલાપા**તિ નામબ્યઞ્જનં નામનિરુત્તિ નામાભિલાપો. નામઞ્હિ અત્થં બ્યઞ્જયતીતિ બ્યઞ્જનં, ''સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા સઙ્ખારાતિ વુચ્ચન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) એવં નિદ્ધારેત્વા સહેતુકં કત્વા વુચ્ચમાનત્તા નિરુત્તિ, અભિલપીયતિ એતેન અત્થોતિ અભિલાપોતિ વુચ્ચતિ.

નામઞ્ચ નામેતં ચતુબ્બિધં – સામઞ્ઞનામં, ગુણનામં, કિત્તિમનામં, ઓપપાતિકનામન્તિ. તત્થ પઠમકપ્પિકેસુ મહાજનેન સમ્મન્નિત્વા ઠપિતત્તા ''મહાસમ્મતો''તિ રઞ્ઞો નામં **સામઞ્ઞનામં**. યં સન્ધાય વુત્તં ''મહાજનસમ્મતોતિ ખો, વાસેટ્ઠ, 'મહાસમ્મતો મહાસમ્મતો'ત્વેવ પઠમં અક્ખરં ઉપનિબ્બત્ત''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૩૧). ''ધમ્મકથિકો પંસુકૂલિકો વિનયધરો તિપિટકધરો સદ્ધો સતો''તિ એવરૂપં ગુણતો આગતનામં **ગુણનામં**. ''ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો''તિઆદીનિપિ તથાગતસ્સ અનેકાનિ નામસતાનિ ગુણનામાનેવ. તેન વુત્તં –

''અસઙ્ખ્યેય્યાનિ નામાનિ, સગુણેન મહેસિનો;
ગુણેહિ નામમુદ્ધેય્યં, અપિ નામસહસ્સતો''તિ.

યં પન જાતસ્સ કુમારકસ્સ નામગ્ગહણદિવસે દક્ખિણેય્યાનં સક્કારં કત્વા સમીપે ઠિતા ઞાતકા કપ્પેત્વા પકપ્પેત્વા ''અયં અસુકો નામા''તિ નામં કરોન્તિ, ઇદં **કિત્તિમનામં**. યા પન પુરિમપઞ્ઞત્તિ અપરપઞ્ઞત્તિયં પતતિ, પુરિમવોહારો પચ્છિમવોહારે પતતિ. સેય્યથિદં, પુરિમકપ્પેપિ ચન્દો ચન્દોયેવ નામ, એતરહિપિ ચન્દોયેવ. અતીતે સૂરિયો, સમુદ્દો, પથવી, પબ્બતો પબ્બતોયેવ નામ, એતરહિપિ પબ્બતોયેવાતિ, ઇદં **ઓપપાતિકનામં**. ઇદં ચતુબ્બિધમ્પિ નામં એકં નામમેવ હોતિ , તં લોકસઙ્કેતમત્તસિદ્ધં પરમત્થતો અવિજ્જમાનં. અઞ્ઞે પન ''નામં નામ અત્થજોતકો સદ્દો''તિ વદન્તિ. બલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનં વુત્તનયાનુસારેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

પટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨૯-૩૧. ઞાણત્તયનિદ્દેસવણ્ણના

૭૮. ઞાણત્તયનિદ્દેસે **નિમિત્તન્તિ** સઙ્ખારનિમિત્તં. **અનિમિત્તેતિ** સઙ્ખારનિમિત્તપટિપક્ખે નિબ્બાને. **અધિમુત્તત્તાતિ** તન્નિન્નભાવેન ચિત્તસ્સ વિસ્સટ્ઠત્તા. **ફુસ્સ ફુસ્સ વયં પસ્સતીતિ** સઙ્ખારનિમિત્તં ઞાણેન ફુસિત્વા ફુસિત્વા તસ્સ ભઙ્ગં વિપસ્સનાઞાણેનેવ પસ્સતિ. એતેન ભઙ્ગાનુપસ્સના સિદ્ધા. સા અનિચ્ચાનુપસ્સનં સાધેતિ, અનિચ્ચસ્સ દુક્ખત્તા સા દુક્ખાનુપસ્સનં, દુક્ખસ્સ અનત્તત્તા સા અનત્તાનુપસ્સનન્તિ એવમેત્થ તિસ્સો અનુપસ્સના વુત્તા હોન્તિ. **અનિમિત્તો વિહારોતિ** નિમિત્તં ભયતો દિટ્ઠત્તા સો વિપસ્સનત્તયવિહારો અનિમિત્તવિહારો નામ હોતિ. **પણિધિન્તિ** તણ્હં. **અપ્પણિહિતેતિ** તણ્હાપટિપક્ખે નિબ્બાને. **અભિનિવેસન્તિ** અત્તાભિનિવેસં. **સુઞ્ઞતેતિ** અત્તવિરહિતે નિબ્બાને. **સુઞ્ઞતોતિ** સુઞ્ઞંયેવ સુઞ્ઞતો. **પવત્તં અજ્ઝુપેક્ખિત્વાતિ** વિપાકપ્પવત્તં સઙ્ખારુપેક્ખાય અજ્ઝુપેક્ખિત્વા. સુગતિસઙ્ખાતવિપાકપ્પવત્તાભિનન્દિનો હિ સત્તા. અયં પન ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિતુકામો તં પવત્તં, સબ્બઞ્ચ સઙ્ખારગતં અનિચ્ચાદિતો પસ્સિત્વા અજ્ઝુપેક્ખતિયેવ. એવઞ્હિ દિટ્ઠે ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિતું સક્કોતિ, ન અઞ્ઞથા. **આવજ્જિત્વાતિ** આવજ્જનેન આવજ્જિત્વા. **સમાપજ્જતીતિ** ફલસમાપત્તિં પટિપજ્જતિ. **અનિમિત્તા સમાપત્તીતિ** નિમિત્તં ભયતો દિસ્વા સમાપન્નત્તા અનિમિત્તા સમાપત્તિ નામ. **અનિમિત્તવિહારસમાપત્તીતિ** વિપસ્સનાવિહારવસેન ચ ફલસમાપત્તિવસેન ચ તદુભયં નામ હોતિ.

૭૯. ઇદાનિ સઙ્ખારનિમિત્તમેવ વિભજિત્વા દસ્સેન્તો **રૂપનિમિત્તન્તિ**આદિમાહ. જરામરણગ્ગહણે વત્તબ્બં પુબ્બે વુત્તમેવ. ‘‘અઞ્ઞો અનિમિત્તવિહારો’’તિઆદીહિ વુત્તેયેવ નિગમેત્વા દસ્સેતિ. સઙ્ખેપેન **વિહારટ્ઠે ઞાણં** નામ ફલસમાપત્તિયા પુબ્બભાગે સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણે ઠિતસ્સ વિપસ્સનાવિહારનાનત્તે ઞાણં **સમાપત્તટ્ઠે ઞાણં** નામ ફલસમાપત્તિનાનત્તે ઞાણં. **વિહારસમાપત્તટ્ઠે ઞાણં** નામ તદુભયનાનત્તે ઞાણં. વિપસ્સનાવિહારેનેવ વીતિનામેતુકામો વિપસ્સનાવિહારમેવ પવત્તેતિ, ફલસમાપત્તિવિહારેનેવ વીતિનામેતુકામો વિપસ્સનાપટિપાટિયા ઉસ્સક્કિત્વા ફલસમાપત્તિવિહારમેવ પવત્તેતિ, તદુભયેન વીતિનામેતુકામો તદુભયં પવત્તેતિ. એવં પુગ્ગલાધિપ્પાયવસેન તિવિધં જાતં. સેસમેત્થ વત્તબ્બં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણવણ્ણનાયં વુત્તમેવ.

ઞાણત્તયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૨. આનન્તરિકસમાધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦. આનન્તરિકસમાધિઞાણનિદ્દેસે **નેક્ખમ્મવસેનાતિ**આદીસુ નેક્ખમ્મઅબ્યાપાદઆલોકસઞ્ઞાઅવિક્ખેપધમ્મવવત્થાનઞાણપામોજ્જાનિ સુક્ખવિપસ્સકસ્સ ઉપચારજ્ઝાનસમ્પયુત્તા તસ્સ તસ્સ કિલેસસ્સ વિપક્ખભૂતા સત્ત ધમ્મા એકચિત્તસમ્પયુત્તા એવ. **ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા અવિક્ખેપોતિ** એકગ્ગસ્સ ભાવો એકગ્ગતા, નાનારમ્મણે ન વિક્ખિપતિ તેન ચિત્તન્તિ અવિક્ખેપો, ચિત્તસ્સ એકગ્ગતાસઙ્ખાતો અવિક્ખેપોતિ અત્થો. **સમાધીતિ** એકારમ્મણે સમં આધીયતિ તેન ચિત્તન્તિ સમાધિ નામાતિ અત્થો. **તસ્સ સમાધિસ્સ વસેનાતિ** ઉપચારસમાધિનાપિ સમાહિતચિત્તસ્સ યથાભૂતાવબોધતો વુત્તપ્પકારસ્સ સમાધિસ્સ વસેન. **ઉપ્પજ્જતિ ઞાણન્તિ** મગ્ગઞાણં યથાક્કમેન ઉપ્પજ્જતિ. **ખીયન્તીતિ** સમુચ્છેદવસેન ખીયન્તિ. **ઇતીતિ** વુત્તપ્પકારસ્સ અત્થસ્સ નિગમનં. **પઠમં સમથોતિ** પુબ્બભાગે સમાધિ હોતિ. **પચ્છા ઞાણન્તિ** અપરભાગે મગ્ગક્ખણે ઞાણં હોતિ.

**કામાસવોતિ** પઞ્ચકામગુણિકરાગો. **ભવાસવોતિ** રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો ઝાનનિકન્તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહજાતો રાગો ભવવસેન પત્થના. **દિટ્ઠાસવોતિ** દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો. **અવિજ્જાસવોતિ** દુક્ખાદીસુ અટ્ઠસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં.

ભુમ્મવચનેન ઓકાસપુચ્છં કત્વા ''સોતાપત્તિમગ્ગેના''તિઆદિના આસવક્ખયકરેન મગ્ગેન આસવક્ખયં દસ્સેત્વા ''એત્થા''તિ ઓકાસવિસ્સજ્જનં કતં, મગ્ગક્ખણેતિ વુત્તં હોતિ. **અનવસેસો**તિ નત્થિ એતસ્સ અવસેસોતિ અનવસેસો. **અપાયગમનીયો**તિ નિરયતિરચ્છાનયોનિપેત્તિવિસયાસુરકાયા ચત્તારો સુખસઙ્ખાતા અયા અપેતત્તા અપાયા, યસ્સ સંવિજ્જતિ , તં પુગ્ગલં અપાયે ગમેતીતિ અપાયગમનીયો. આસવક્ખયકથા દુભતોવુટ્ઠાનકથાયં વુત્તા.

**અવિક્ખેપવસેના**તિ પવત્તમાનસ્સ સમાધિસ્સ ઉપનિસ્સયભૂતસમાધિવસેન. **પથવીકસિણવસેના**તિઆદીસુ દસ કસિણાનિ તદારમ્મણિકઅપ્પનાસમાધિવસેન વુત્તાનિ, બુદ્ધાનુસ્સતિઆદયો મરણસ્સતિ ઉપસમાનુસ્સતિ ચ ઉપચારજ્ઝાનવસેન વુત્તા, આનાપાનસ્સતિ કાયગતાસતિ ચ અપ્પનાસમાધિવસેન વુત્તા, દસ અસુભા પઠમજ્ઝાનવસેન વુત્તા.

બુદ્ધં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **બુદ્ધાનુસ્સતિ**. ''ઇતિપિ સો ભગવા અરહ''ન્તિઆદિબુદ્ધગુણારમ્મણાય (મ॰ નિ॰ ૧.૭૪; અ॰ નિ॰ ૩.૭૧; ૯.૨૭) સતિયા એતં અધિવચનં, તસ્સા બુદ્ધાનુસ્સતિયા વસેન. તથા ધમ્મં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **ધમ્માનુસ્સતિ**. ''સ્વાક્ખાતો ભગવતા ધમ્મો''તિઆદિધમ્મગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. સઙ્ઘં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **સઙ્ઘાનુસ્સતિ**. ''સુપ્પટિપન્નો ભગવતો સાવકસઙ્ઘો''તિઆદિસઙ્ઘગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. સીલં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **સીલાનુસ્સતિ**. અત્તનો અખણ્ડતાદિસીલગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. ચાગં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **ચાગાનુસ્સતિ**. અત્તનો મુત્તચાગતાદિચાગગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. દેવતા આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **દેવતાનુસ્સતિ**. દેવતા સક્ખિટ્ઠાને ઠપેત્વા અત્તનો સદ્ધાદિગુણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. આનાપાને આરબ્ભ ઉપ્પન્ના સતિ **આનાપાનસ્સતિ**. આનાપાનનિમિત્તારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. મરણં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના સતિ **મરણસ્સતિ**. એકભવપરિયાપન્નજીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદસઙ્ખાતમરણારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. કુચ્છિતાનં કેસાદીનં પટિક્કૂલાનં આયત્તા આકરત્તા કાયોતિસઙ્ખાતે સરીરે ગતા પવત્તા, તાદિસં વા કાયં ગતા સતિ **કાયગતાસતિ**. ''કાયગતસતી''તિ વત્તબ્બે રસ્સં અકત્વા ''કાયગતાસતી''તિ વુત્તા. તથેવ ઇધાપિ કાયગતાસતિવસેનાતિ વુત્તં. કેસાદિકેસુ કાયકોટ્ઠાસેસુ પટિક્કૂલનિમિત્તારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. ઉપસમં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના અનુસ્સતિ **ઉપસમાનુસ્સતિ**. સબ્બદુક્ખૂપસમારમ્મણાય સતિયા એતં અધિવચનં. દસ અસુભા હેટ્ઠા વુત્તત્થા.

૮૧. **દીઘં અસ્સાસવસેના**તિઆદીનિ અપ્પનૂપચારસમાધિભેદંયેવ દસ્સેતું વુત્તાનિ. **દીઘં અસ્સાસવસેના**તિ દીઘન્તિ વુત્તઅસ્સાસવસેન. ''દીઘં વા અસ્સસન્તો દીઘં અસ્સસામીતિ પજાનાતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૪; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૭; ૩.૧૪૮) હિ વુત્તં. એસ નયો સેસેસુપિ. **સબ્બકાયપટિસંવેદી**તિ સબ્બસ્સ અસ્સાસપસ્સાસકાયસ્સ પટિસંવેદી. **પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખાર**ન્તિ ઓળારિકં અસ્સાસપસ્સાસસઙ્ખાતં કાયસઙ્ખારં પસ્સમ્ભેન્તો વૂપસમેન્તો. ''દીઘં રસ્સં સબ્બકાયપટિસંવેદી પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખાર''ન્તિ ઇમિનાવ ચતુક્કેન અપ્પનાસમાધિ વુત્તો. **પીતિપટિસંવેદી**તિ પીતિં પાકટં કરોન્તો. **ચિત્તસઙ્ખારપટિસંવેદી**તિ સઞ્ઞાવેદનાસઙ્ખાતં ચિત્તસઙ્ખારં પાકટં કરોન્તો. **અભિપ્પમોદયં ચિત્ત**ન્તિ ચિત્તં મોદેન્તો. **સમાદહં ચિત્ત**ન્તિ આરમ્મણે ચિત્તં સમં ઠપેન્તો. **વિમોચયં ચિત્ત**ન્તિ ચિત્તં નીવરણાદીહિ વિમોચેન્તો. **પીતિપટિસંવેદી સુખપટિસંવેદી ચિત્તસઙ્ખારપટિસંવેદી પસ્સમ્ભયં ચિત્તસઙ્ખાર**ન્તિ ચતુક્કઞ્ચ **ચિત્તપટિસંવેદી અભિપ્પમોદયં ચિત્તં સમાદહં ચિત્તં વિમોચયં ચિત્ત**ન્તિ ચતુક્કઞ્ચ અપ્પનાસમાધિવસેન વિપસ્સનાસમ્પયુત્તસમાધિવસેન ચ વુત્તાનિ. **અનિચ્ચાનુપસ્સી**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાવસેન. **વિરાગાનુપસ્સી**તિ

નિબ્બિદાનુપસ્સનાવસેન. **નિરોધાનુપસ્સી**તિ ભઙ્ગાનુપસ્સનાવસેન. **પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સી**તિ વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સનાવસેન. સા હિ તદઙ્ગવસેન સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસે પરિચ્ચજતિ. સઙ્ખતદોસદસ્સનેન ચ તબ્બિપરીતે નિબ્બાને તન્નિન્નતાય પક્ખન્દતિ. ઇદં ચતુક્કં વિપસ્સનાસમ્પયુત્તસમાધિવસેનેવ વુત્તં. **અસ્સાસવસેન પસ્સાસવસેના**તિ ચેત્થ અસ્સાસપસ્સાસપવત્તિમત્તં ગહેત્વા વુત્તં, ન તદારમ્મણકરણવસેન. વિત્થારો પનેત્થ આનાપાનકથાયં આવિભવિસ્સતિ.

આનન્તરિકસમાધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૩૩. અરણવિહારઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૨. અરણવિહારઞાણનિદ્દેસે અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો વુત્તત્થા. **સુઞ્ઞતો વિહારો**તિ અનત્તાનુપસ્સનાય વુટ્ઠિતસ્સ સુઞ્ઞતાકારેનેવ પવત્તા અરહત્તફલસમાપત્તિ. **અનિમિત્તો વિહારો**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય વુટ્ઠિતસ્સ અનિમિત્તાકારેન પવત્તા અરહત્તફલસમાપત્તિ. **અપ્પણિહિતો વિહારો**તિ દુક્ખાનુપસ્સનાય વુટ્ઠિતસ્સ અપ્પણિહિતાકારેન પવત્તા અરહત્તફલસમાપત્તિ. **સુઞ્ઞતે અધિમુત્તતા**તિ સુઞ્ઞતે ફલસમાપત્તિયા પુબ્બભાગપઞ્ઞાવસેન અધિમુત્તતા. સેસદ્વયેપિ એસેવ નયો. **પઠમં ઝાન**ન્તિઆદીહિ અરહત્તફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિતુકામસ્સ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ઝાનસમાપત્તિયો વુત્તા. અરહતોયેવ હિ વિપસ્સનાફલસમાપત્તિપણીતાધિમુત્તિઝાનસમાપત્તિયો સબ્બકિલેસાનં પહીનત્તા ''અરણવિહારો''તિ વત્તું અરહન્તિ.

**પઠમેન ઝાનેન નીવરણે હરતીતિ અરણવિહારો**તિ પઠમજ્ઝાનસમઙ્ગી પઠમેન ઝાનેન નીવરણે હરતીતિ તં પઠમં ઝાનં અરણવિહારોતિ અત્થો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. અરહતો નીવરણાભાવેપિ નીવરણવિપક્ખત્તા પઠમસ્સ ઝાનસ્સ નીવરણે હરતીતિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. વિપસ્સનાફલસમાપત્તિપણીતાધિમુત્તિવસેન તિધા અરણવિહારઞાણં ઉદ્દિસિત્વા કસ્મા ઝાનસમાપત્તિયોવ અરણવિહારોતિ નિદ્દિટ્ઠાતિ ચે? ઉદ્દેસવસેનેવ તાસં તિસ્સન્નં અરણવિહારતાય સિદ્ધત્તા. ફલસમાપત્તિવિપસ્સનાય પન ભૂમિભૂતાનં ઝાનસમાપત્તીનં અરણવિહારતા અવુત્તે ન સિજ્ઝતિ, તસ્મા અસિદ્ધમેવ સાધેતું ''પઠમં ઝાનં અરણવિહારો''તિઆદિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તાસઞ્હિ અરણવિહારતા ઉદ્દેસવસેન અસિદ્ધાપિ નિદ્દેસે વુત્તત્તા સિદ્ધાતિ. તેસં વા યોજિતનયેનેવ ''અનિચ્ચાનુપસ્સના નિચ્ચસઞ્ઞં હરતીતિ અરણવિહારો, દુક્ખાનુપસ્સના સુખસઞ્ઞં હરતીતિ અરણવિહારો, અનત્તાનુપસ્સના અત્તસઞ્ઞં હરતીતિ અરણવિહારો, સુઞ્ઞતો વિહારો અસુઞ્ઞતં હરતીતિ અરણવિહારો, અનિમિત્તો વિહારો નિમિત્તં હરતીતિ અરણવિહારો, અપ્પણિહિતો વિહારો પણિધિં હરતીતિ અરણવિહારો, સુઞ્ઞતાધિમુત્તતા અસુઞ્ઞતાધિમુત્તિં હરતીતિ અરણવિહારો, અનિમિત્તાધિમુત્તતા નિમિત્તાધિમુત્તિં હરતીતિ અરણવિહારો, અપ્પણિહિતાધિમુત્તતા પણિહિતાધિમુત્તિં હરતીતિ અરણવિહારો''તિ યોજેત્વા ગહેતબ્બં.

અરણવિહારઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૩૪. નિરોધસમાપત્તિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૩. નિરોધસમાપત્તિઞાણનિદ્દેસે **સમથબલ**ન્તિ કામચ્છન્દાદયો પચ્ચનીકધમ્મે સમેતીતિ સમથો, સોયેવ અકમ્પનીયટ્ઠેન બલં. અનાગામિઅરહન્તાનંયેવ સમાધિપટિપક્ખસ્સ કામચ્છન્દસ્સ પહાનેન સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિભાવપ્પત્તત્તા તેસંયેવ સમાધિ બલપ્પત્તોતિ કત્વા ''સમથબલ''ન્તિ વુચ્ચતિ, ન અઞ્ઞેસં.

સમાધિબલન્તિપિ પાઠો. **વિપસ્સનાબલન્તિ** અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધેહિ આકારેહિ ધમ્મે પસ્સતીતિ વિપસ્સના, સાયેવ અકમ્પનીયટ્ઠેન બલં. તેસંયેવ ઉભિન્નં બલપ્પત્તં વિપસ્સનાઞાણં. તત્થ સમથબલં અનુપુબ્બેન ચિત્તસન્તાનવૂપસમનત્થં નિરોધે ચ પટિપાદનત્થં, વિપસ્સનાબલં પવત્તે આદીનવદસ્સનત્થં નિરોધે ચ આનિસંસદસ્સનત્થં.

**નીવરણે**તિ નિમિત્તત્થે ભુમ્મવચનં, નીવરણનિમિત્તં નીવરણપચ્ચયાતિ અત્થો. કરણત્થે વા ભુમ્મવચનં, નીવરણેનાતિ અત્થો. **ન કમ્પતી**તિ ઝાનસમઙ્ગીપુગ્ગલો. અથ વા ઝાનન્તિ ઝાનઙ્ગાનં અધિપ્પેતત્તા પઠમેન ઝાનેન તંસમ્પયુત્તસમાધિ નીવરણે ન કમ્પતિ. અયમેવ ચેત્થ યોજના ગહેતબ્બા. **ઉદ્ધચ્ચે ચા**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદે ઉદ્ધચ્ચે ચ. **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ચ ઉદ્ધતભાવો , તં અવૂપસમલક્ખણં. **ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે ચા**તિ ઉદ્ધચ્ચેન સહગતે એકુપ્પાદાદિભાવં ગતે ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તે મોહઅહિરિકઅનોત્તપ્પકિલેસે ચ. **ખન્ધે ચા**તિ ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તચતુક્ખન્ધે ચ. **ન કમ્પતિ ન ચલતિ ન વેધતી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. ઉદ્ધચ્ચે ન કમ્પતિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે ન ચલતિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતક્ખન્ધે ન વેધતીતિ યોજેતબ્બં. વિપસ્સનાબલં સત્તન્નંયેવ અનુપસ્સનાનં વુત્તત્તા તાસંયેવ વસેન વિપસ્સનાબલં પરિપુણ્ણં હોતીતિ વેદિતબ્બં. **અવિજ્જાય ચા**તિ દ્વાદસસુપિ અકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ અવિજ્જાય ચ. **અવિજ્જાસહગતકિલેસે ચા**તિ યથાયોગં અવિજ્જાય સમ્પયુત્તલોભદોસમાનદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકઅનોત્તપ્પકિલેસે ચ.

**વચીસઙ્ખારા**તિ વિતક્કવિચારા. ''પુબ્બે ખો, આવુસો વિસાખ, વિતક્કેત્વા વિચારેત્વા પચ્છા વાચં ભિન્દતિ, તસ્મા વિતક્કવિચારા વચીસઙ્ખારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) વચનતો વાચં સઙ્ખરોન્તિ ઉપ્પાદેન્તીતિ વચીસઙ્ખારા. **કાયસઙ્ખારા**તિ અસ્સાસપસ્સાસા. ''અસ્સાસપસ્સાસા ખો, આવુસો વિસાખ, કાયિકા એતે ધમ્મા કાયપટિબદ્ધા, તસ્મા અસ્સાસપસ્સાસા કાયસઙ્ખારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) વચનતો કાયેન સઙ્ખરીયન્તીતિ કાયસઙ્ખારા. **સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધન્તિ** સઞ્ઞાય વેદનાય ચ નિરોધં. **ચિત્તસઙ્ખારા**તિ સઞ્ઞા ચ વેદના ચ. ''ચેતસિકા એતે ધમ્મા ચિત્તપટિબદ્ધા, તસ્મા સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચિત્તસઙ્ખારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) વચનતો ચિત્તેન સઙ્ખરીયન્તીતિ ચિત્તસઙ્ખારા.

૮૪. ઞાણચરિયાસુ અનુપસ્સનાવસાને, વિવટ્ટનાનુપસ્સનાગહણેન વા તસ્સા આદિભૂતા ચરિયાકથાય ઞાણચરિયાતિ વુત્તા સેસાનુપસ્સનાપિ ગહિતા હોન્તીતિ વેદિતબ્બં. **સોળસહિ ઞાણચરિયાહી**તિ ચ ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદો, અનાગામિસ્સ પન અરહત્તમગ્ગફલવજ્જાહિ ચુદ્દસહિપિ હોતિ પરિપુણ્ણબલત્તા.

૮૫. **નવહિ સમાધિચરિયાહી**તિ એત્થ પઠમજ્ઝાનાદીહિ અટ્ઠ, પઠમજ્ઝાનાદીનં પટિલાભત્થાય સબ્બત્થ ઉપચારજ્ઝાનવસેન એકાતિ નવ સમાધિચરિયા. બલચરિયાનં કિં નાનત્તં? સમથબલેનપિ હિ ''નેક્ખમ્મવસેના''તિઆદીહિ સત્તહિ પરિયાયેહિ ઉપચારસમાધિ વુત્તો, પેય્યાલવિત્થારતો ''પઠમજ્ઝાનવસેના''તિઆદીહિ સમસત્તતિયા વારેહિ યથાયોગં અપ્પનૂપચારસમાધિ વુત્તો, સમાધિચરિયાયપિ ''પઠમં ઝાન''ન્તિઆદીહિ અટ્ઠહિ પરિયાયેહિ અપ્પનાસમાધિ વુત્તો. **પઠમં ઝાનં પટિલાભત્થાયા**તિઆદીહિ અટ્ઠહિ પરિયાયેહિ ઉપચારસમાધિ વુત્તોતિ ઉભયત્થાપિ અપ્પનૂપચારસમાધિયેવ વુત્તો. એવં સન્તેપિ અકમ્પિયટ્ઠેન બલાનિ વસીભાવટ્ઠેન ચરિયાતિ વેદિતબ્બા. વિપસ્સનાબલે પન સત્ત અનુપસ્સનાવ ''વિપસ્સનાબલ''ન્તિ વુત્તા, ઞાણચરિયાય સત્ત ચ અનુપસ્સના વુત્તા, વિવટ્ટનાનુપસ્સનાદયો નવ ચ વિસેસેત્વા વુત્તા. ઇદં નેસં નાનત્તં. સત્ત અનુપસ્સના પન અકમ્પિયટ્ઠેન બલાનિ વસીભાવટ્ઠેન ચરિયાતિ વેદિતબ્બા.

''વસીભાવતા પઞ્ઞા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩૪ માતિકા) એત્થ વુત્તવસિયો વિસ્સજ્જેતું **વસીતિ પઞ્ચ વસિયો**તિ ઇત્થિલિઙ્ગવોહારેન વુત્તં. વસો એવ વસીતિ વુત્તં હોતિ. પુન પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય તા વસિયો વિસ્સજ્જેન્તો **આવજ્જનવસી**તિઆદિમાહ. આવજ્જનાય વસો આવજ્જનવસો, સો અસ્સ અત્થીતિ આવજ્જનવસી. એસેવ નયો સેસેસુ. **પઠમં ઝાનં યત્થિચ્છક**ન્તિ યત્થ યત્થ પદેસે ઇચ્છતિ ગામે વા અરઞ્ઞે વા, તત્થ તત્થ આવજ્જતિ. **યદિચ્છક**ન્તિ યદા યદા કાલે સીતકાલે વા ઉણ્હકાલે વા, તદા તદા આવજ્જતિ. અથ વા યં યં પઠમં ઝાનં ઇચ્છતિ પથવીકસિણારમ્મણં વા સેસારમ્મણં વા, તં તં આવજ્જતિ. એકેકકસિણારમ્મણસ્સાપિ ઝાનસ્સ વસિતાનં વુત્તત્તા પુરિમયોજનાયેવ સુન્દરતરા. **યાવતિચ્છક**ન્તિ યાવતકં કાલં ઇચ્છતિ અચ્છરાસઙ્ઘાતમત્તં સત્તાહં વા, તાવતકં કાલં આવજ્જતિ. **આવજ્જનાયા**તિ મનોદ્વારાવજ્જનાય. **દન્ધાયિતત્ત**ન્તિ અવસવત્તિભાવો, અલસભાવો વા. **સમાપજ્જતી**તિ પટિપજ્જતિ, અપ્પેતીતિ અત્થો. **અધિટ્ઠાતી**તિ અન્તોસમાપત્તિયં અધિકં કત્વા તિટ્ઠતિ. **વુટ્ઠાનવસિયં**પઠમં ઝાનન્તિ નિસ્સક્કત્થે ઉપયોગવચનં, પઠમજ્ઝાનાતિ અત્થો. **પચ્ચવેક્ખતી**તિ પચ્ચવેક્ખણજવનેહિ નિવત્તિત્વા પસ્સતિ. અયમેત્થ પાળિવણ્ણના.

અયં પન અત્થપ્પકાસના – પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય વિતક્કં આવજ્જયતો ભવઙ્ગં ઉપચ્છિન્દિત્વા પવત્તાવજ્જનાનન્તરં વિતક્કારમ્મણાનેવ ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ, તતો દ્વે ભવઙ્ગાનિ, તતો પુન વિચારારમ્મણં આવજ્જનં વુત્તનયેનેવ જવનાનીતિ એવં પઞ્ચસુ ઝાનઙ્ગેસુ યદા નિરન્તરં ચિત્તં પેસેતું સક્કોતિ, અથસ્સ આવજ્જનવસી સિદ્ધાવ હોતિ. અયં પન મત્થકપ્પત્તા વસી ભગવતો યમકપાટિહારિયેવ લબ્ભતિ. ઇતો પરં સીઘતરા આવજ્જનવસી નામ નત્થિ. અઞ્ઞેસં પન અન્તરન્તરા ભવઙ્ગવારે ગણના નત્થિ. મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ નન્દોપનન્દદમને વિય સીઘં સમાપત્તિસમાપજ્જનસમત્થતા સમાપજ્જનવસી નામ. અચ્છરામત્તં વા દસચ્છરામત્તં વા ખણં સમાપત્તિં ઠપેતું સમત્થતા અધિટ્ઠાનવસી નામ. તથેવ તતો લહું વુટ્ઠાનસમત્થતા વુટ્ઠાનવસી નામ. પચ્ચવેક્ખણવસી પન આવજ્જનવસિયા એવ વુત્તા. પચ્ચવેક્ખણજવનાનેવ હિ તત્થ આવજ્જનાનન્તરાનીતિ. ઇતિ આવજ્જનવસિયા સિદ્ધાય પચ્ચવેક્ખણવસી સિદ્ધા હોતિ, અધિટ્ઠાનવસિયા ચ સિદ્ધાય વુટ્ઠાનવસી સિદ્ધા હોતિ. એવં સન્તેપિ ''અયં પન મત્થકપ્પત્તા વસી ભગવતો યમકપાટિહારિયેવ લબ્ભતી''તિ વુત્તત્તા પાટિહારિયકાલે ઝાનઙ્ગપચ્ચવેક્ખણાનં અભાવતો નાનાવિધવણ્ણાદિનિમ્માનસ્સ નાનાકસિણવસેન ઇજ્ઝનતો તંતંકસિણારમ્મણં ઝાનં સમાપજ્જિતુકામસ્સ યથારુચિ લહું તસ્મિં કસિણે વુત્તનયેન આવજ્જનપવત્તનસમત્થતા આવજ્જનવસી, તદાવજ્જનવીથિયંયેવ તસ્સ ઝાનસ્સ અપ્પનાસમત્થતાસમાપજ્જનસમત્થતા સમાપજ્જનવસી. એવઞ્હિ વુચ્ચમાને યુત્તિ ચ ન વિરુજ્ઝતિ, વસીપટિપાટિ ચ યથાક્કમેનેવ યુજ્જતિ. ઝાનઙ્ગપચ્ચવેક્ખણાયં પન ''મત્થકપ્પત્તાયેવ પઞ્ચ જવનાની''તિ વુત્તત્તા વુત્તનયેન સત્તસુપિ જવનેસુ જવન્તેસુ પચ્ચવેક્ખણવસીયેવ હોતિ. એવં સન્તે ''પઠમજ્ઝાનં આવજ્જતી''તિ વચનં ન યુજ્જતીતિ ચે? યથા કસિણે પવત્તં ઝાનં કારણોપચારેન કસિણન્તિ વુત્તં, તથા ઝાનપચ્ચયં કસિણં ''સુખો બુદ્ધાનમુપ્પાદો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૯૪) વિય ફલોપચારેન ઝાનન્તિ વુત્તં. યથાપરિચ્છિન્ને કાલે ઠત્વા વુટ્ઠિતસ્સ નિદ્દાય પબુદ્ધસ્સ પુન નિદ્દોક્કમને વિય પુન ઝાનોક્કમને સતિપિ અધિટ્ઠાનવસીયેવ નામ, યથાપરિચ્છેદેન વુટ્ઠિતસ્સ પન વુટ્ઠાનેયેવ અધિટ્ઠાને સતિપિ વુટ્ઠાનવસી નામ હોતીતિ અયં તેસં વિસેસો.

નિરોધસમાપત્તિયા વિભાવનત્થં પન ઇદં પઞ્હકમ્મં – કા નિરોધસમાપત્તિ, કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તિ, કત્થ સમાપજ્જન્તિ, કસ્મા સમાપજ્જન્તિ, કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ, કથં ઠાનં, કથં વુટ્ઠાનં,

વુટ્ઠિતસ્સ કિન્નિન્નં ચિત્તં હોતિ, મતસ્સ ચ સમાપન્નસ્સ ચ કો વિસેસો, નિરોધસમાપત્તિ કિં સઙ્ખતા અસઙ્ખતા લોકિયા લોકુત્તરા નિપ્ફન્ના અનિપ્ફન્નાતિ?

તત્થ **કા નિરોધસમાપત્તી**તિ? યા અનુપુબ્બનિરોધવસેન ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં અપ્પવત્તિ.

**કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તી**તિ? સબ્બેપિ પુથુજ્જના સોતાપન્ના સકદાગામિનો સુક્ખવિપસ્સકા ચ અનાગામી અરહન્તો ન સમાપજ્જન્તિ, અટ્ઠસમાપત્તિલાભિનો પન અનાગામિનો ચ ખીણાસવા ચ સમાપજ્જન્તિ.

**કત્થ સમાપજ્જન્તી**તિ? પઞ્ચવોકારભવે. કસ્મા? અનુપુબ્બસમાપત્તિસબ્ભાવતો. ચતુવોકારભવે પન પઠમજ્ઝાનાદીનં ઉપ્પત્તિયેવ નત્થિ, તસ્મા ન સક્કા તત્થ સમાપજ્જિતું.

**કસ્મા સમાપજ્જન્તી**તિ? સઙ્ખારાનં પવત્તિભેદે ઉક્કણ્ઠિત્વા દિટ્ઠેવ ધમ્મે અચિત્તકા હુત્વા ''નિરોધં નિબ્બાનં પત્વા સુખં વિહરિસ્સામા''તિ સમાપજ્જન્તિ.

**કથં ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતી**તિ? સમથવિપસ્સનાવસેન ઉસ્સક્કિત્વા કતપુબ્બકિચ્ચસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નિરોધયતો એવમસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ. યો હિ સમથવસેનેવ ઉસ્સક્કતિ, સો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિ. યો વિપસ્સનાવસેનેવ ઉસ્સક્કતિ, સો ફલસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિ. યો પન ઉભયવસેન ઉસ્સક્કિત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નિરોધેતિ, સો તં સમાપજ્જતીતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો.

અયં પન વિત્થારો – ઇધ ભિક્ખુ નિરોધં સમાપજ્જિતુકામો કતભત્તકિચ્ચો સુધોતહત્થપાદો વિવિત્તે ઓકાસે સુપઞ્ઞત્તે આસને નિસીદતિ પલ્લઙ્કં આભુજિત્વા ઉજું કાયં પણિધાય પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા. સો પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ. વિપસ્સના પનેસા તિવિધા હોતિ – સઙ્ખારપરિગ્ગણ્હનકવિપસ્સના, ફલસમાપત્તિવિપસ્સના, નિરોધસમાપત્તિવિપસ્સનાતિ. તત્થ સઙ્ખારપરિગ્ગણ્હનકવિપસ્સના મન્દા વા હોતુ તિક્ખા વા, મગ્ગસ્સ પદટ્ઠાનં હોતિયેવ. ફલસમાપત્તિવિપસ્સના તિક્ખાવ વટ્ટતિ મગ્ગભાવનાસદિસા. નિરોધસમાપત્તિવિપસ્સના પન નાતિમન્દા નાતિતિક્ખા વટ્ટતિ. તસ્મા એસ નાતિમન્દાય નાતિતિક્ખાય વિપસ્સનાય તે સઙ્ખારે વિપસ્સતિ. તતો દુતિયજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સતિ. તતો તતિયજ્ઝાનં...પે॰... તતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સતિ. અથ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ચતુબ્બિધં પુબ્બકિચ્ચં કરોતિ – નાનાબદ્ધઅવિકોપનં, સઙ્ઘપટિમાનનં, સત્થુપક્કોસનં, અદ્ધાનપરિચ્છેદન્તિ.

તત્થ **નાનાબદ્ધઅવિકોપનન્તિ** યં ઇમિના ભિક્ખુના સદ્ધિં એકાબદ્ધં ન હોતિ, નાનાબદ્ધં હુત્વા ઠિતં પત્તચીવરં વા મઞ્ચપીઠં વા નિવાસગેહં વા અઞ્ઞં વા પન કિઞ્ચિ પરિક્ખારજાતં, તં યથા ન વિકુપ્પતિ, અગ્ગિઉદકવાતચોરઉન્દૂરાદીનં વસેન ન વિનસ્સતિ, એવં અધિટ્ઠાતબ્બં. તત્રિદં અધિટ્ઠાનવિધાનં – ''ઇદઞ્ચિદઞ્ચ ઇમસ્મિં સત્તાહબ્ભન્તરે મા અગ્ગિના ઝાયતુ, મા ઉદકેન વુય્હતુ, મા વાતેન વિદ્ધંસતુ, મા ચોરેહિ હરીયતુ, મા ઉન્દૂરાદીહિ ખજ્જતૂ''તિ. એવં અધિટ્ઠિતે તં સત્તાહં તસ્સ ન કોચિ પરિસ્સયો હોતિ, અનધિટ્ઠહતો પન અગ્ગિઆદીહિ

વિનસ્સતિ. ઇદં નાનાબદ્ધઅવિકોપનં નામ. યં પન એકાબદ્ધં હોતિ નિવાસનપારુપનં વા નિસિન્નાસનં વા, તત્થ વિસું અધિટ્ઠાનકિચ્ચં નત્થિ, સમાપત્તિયેવ નં રક્ખતિ.

**સઙ્ઘપટિમાનનન્તિ** ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ પટિમાનનં ઉદિક્ખનં. યાવ એસો ભિક્ખુ આગચ્છતિ, તાવ સઙ્ઘકમ્મસ્સ અકરણન્તિ અત્થો. એત્થ ચ ન પટિમાનનં એતસ્સ પુબ્બકિચ્ચં, પટિમાનનાવજ્જનં પન પુબ્બકિચ્ચં. તસ્મા એવં આવજ્જિતબ્બં – ''સચે મયિ સત્તાહં નિરોધં સમાપજ્જિત્વા નિસિન્ને સઙ્ઘો અપલોકનકમ્માદીસુ કિઞ્ચિદેવ કમ્મં કત્તુકામો હોતિ, યાવ મં કોચિ ભિક્ખુ આગન્ત્વા ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ. એવં કત્વા સમાપન્નો હિ તસ્મિં સમયે વુટ્ઠાતિયેવ. યો પન એવં ન કરોતિ, સઙ્ઘો ચ સન્નિપતિત્વા તં અપસ્સન્તો ''અસુકો ભિક્ખુ કુહિ''ન્તિ પુચ્છિત્વા ''નિરોધં સમાપન્નો''તિ વુત્તે કઞ્ચિ ભિક્ખું પેસેતિ ''ગચ્છ તં સઙ્ઘસ્સ વચનેન પક્કોસા''તિ. અથસ્સ તેન ભિક્ખુના સવનૂપચારે ઠત્વા ''સઙ્ઘો તં આવુસો પટિમાનેતી''તિ વુત્તમત્તેયેવ વુટ્ઠાનં હોતિ. એવંગરુકા હિ સઙ્ઘસ્સ આણા નામ. તસ્મા તં આવજ્જિત્વા યથા સયમેવ વુટ્ઠાતિ, એવં સમાપજ્જિતબ્બં.

**સત્થુપક્કોસનન્તિ** ઇધાપિ સત્થુપક્કોસનાવજ્જનમેવ ઇમસ્સ પુબ્બકિચ્ચં. તસ્મા તમ્પિ એવં આવજ્જિતબ્બં – ''સચે મયિ સત્તાહં નિરોધં સમાપજ્જિત્વા નિસિન્ને સત્થા ઓતિણ્ણે વત્થુસ્મિં સિક્ખાપદં વા પઞ્ઞપેતિ, તથારૂપાય વા અટ્ઠુપ્પત્તિયા ધમ્મં દેસેતિ. યાવ મં કોચિ આગન્ત્વા ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ. એવં કત્વા નિસિન્નો હિ તસ્મિં સમયે વુટ્ઠાતિયેવ. યો પન એવં ન કરોતિ, સત્થા ચ સઙ્ઘે સન્નિપતિતે તં અપસ્સન્તો ''અસુકો ભિક્ખુ કુહિ''ન્તિ પુચ્છિત્વા ''નિરોધં સમાપન્નો''તિ વુત્તે કઞ્ચિ ભિક્ખું પેસેતિ ''ગચ્છ તં મમ વચનેન પક્કોસા''તિ. અથસ્સ તેન ભિક્ખુના સવનૂપચારે ઠત્વા સત્થા આયસ્મન્તં આમન્તેતી''તિ વુત્તમત્તેયેવ વુટ્ઠાનં હોતિ. એવંગરુકઞ્હિ સત્થુપક્કોસનં. તસ્મા તં આવજ્જિત્વા યથા સયમેવ વુટ્ઠાતિ, એવં સમાપજ્જિતબ્બં.

**અદ્ધાનપરિચ્છેદોતિ** જીવિતદ્ધાનસ્સ પરિચ્છેદો. ઇમિના હિ ભિક્ખુના અદ્ધાનપરિચ્છેદે કુસલેન ભવિતબ્બં. ''અત્તનો આયુસઙ્ખારા સત્તાહં પવત્તિસ્સન્તિ, ન પવત્તિસ્સન્તી''તિ આવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જિતબ્બં. સચે હિ સત્તાહબ્ભન્તરે નિરુજ્ઝનકે આયુસઙ્ખારે અનાવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જતિ, તસ્સ નિરોધસમાપત્તિ મરણં પટિબાહિતું ન સક્કોતિ. અન્તોનિરોધે મરણસ્સ નત્થિતાય અન્તરાવ સમાપત્તિતો વુટ્ઠાતિ, તસ્મા એતં આવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જિતબ્બં. અવસેસઞ્હિ અનાવજ્જિતુમ્પિ વટ્ટતિ, ઇદં પન આવજ્જિતબ્બમેવાતિ વુત્તં. સો એવં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઇમં પુબ્બકિચ્ચં કત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જતિ. અથેકં વા દ્વે વા ચિત્તવારે અતિક્કમિત્વા અચિત્તકો હોતિ, નિરોધં ફુસતિ. કસ્મા પનસ્સ દ્વિન્નં ચિત્તાનં ઉપરિ ચિત્તાનિ નપ્પવત્તન્તીતિ? નિરોધસ્સ પયોગત્તા. ઇદઞ્હિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો દ્વે સમથવિપસ્સનાધમ્મે યુગનદ્ધે કત્વા અટ્ઠસમાપત્તિઆરોહનં અનુપુબ્બનિરોધસ્સ પયોગો, ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયાતિ નિરોધસ્સ પયોગત્તા દ્વિન્નં ચિત્તાનં ઉપરિ નપ્પવત્તન્તિ.

**કથં ઠાનન્તિ**? એવં સમાપન્નાય પનસ્સા કાલપરિચ્છેદવસેન ચેવ અન્તરા આયુક્ખયસઙ્ઘપટિમાનનસત્થુપક્કોસનાભાવેન ચ ઠાનં હોતિ.

**કથં વુટ્ઠાનન્તિ**? અનાગામિસ્સ અનાગામિફલસમાપત્તિયા અરહતો અરહત્તફલસમાપત્તિયાતિ એવં દ્વેધા વુટ્ઠાનં હોતિ.

**વુટ્ઠિતસ્સ કિન્નિન્નં ચિત્તં હોતી**તિ? નિબ્બાનનિન્નં. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠિતસ્સ ખો, આવુસો વિસાખ, ભિક્ખુનો વિવેકનિન્નં ચિત્તં હોતિ વિવેકપોણં વિવેકપબ્ભાર’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪).

**મતસ્સ ચ સમાપન્નસ્સ ચ કો વિસેસો**તિ? અયમ્પિ અત્થો સુત્તે વુત્તોયેવ. યથાહ – ‘‘યો ચાયં, આવુસો, મતો કાલઙ્કતો, તસ્સ કાયસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, વચીસઙ્ખારા, ચિત્તસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, આયુ પરિક્ખીણો, ઉસ્મા વૂપસન્તા, ઇન્દ્રિયાનિ પરિભિન્નાનિ. ય્વાયં ભિક્ખુ સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નો, તસ્સપિ કાયસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, વચીસઙ્ખારા, ચિત્તસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, આયુ અપરિક્ખીણો, ઉસ્મા અવૂપસન્તા, ઇન્દ્રિયાનિ અપરિભિન્નાની’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૭).

**નિરોધસમાપત્તિ કિં સઙ્ખતા**તિઆદિપુચ્છાયં પન ‘‘સઙ્ખતા’’તિપિ ‘‘અસઙ્ખતા’’તિપિ ‘‘લોકિયા’’તિપિ ‘‘લોકુત્તરા’’તિપિ ન વત્તબ્બા. કસ્મા? સભાવતો નત્થિતાય. યસ્મા પન સમાપજ્જન્તસ્સ વસેન સમાપન્નો નામ હોતિ, તસ્મા નિપ્ફન્નાતિ વત્તું વટ્ટતિ, નો અનિપ્ફન્નાતિ.

> ‘‘ઇતિ સન્તા સમાપત્તિ, અયં અરિયનિસેવિતા;
> દિટ્ઠેવ ધમ્મે નિબ્બાનમિતિ સઙ્ખમુપાગતા’’તિ.

નિરોધસમાપત્તિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૫. પરિનિબ્બાનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૬. પરિનિબ્બાનઞાણનિદ્દેસે **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સાસને. **સમ્પજાનો**તિ સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં, સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં, ગોચરસમ્પજઞ્ઞં, અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞન્તિ ઇમેહિ ચતૂહિ સમ્પજઞ્ઞેહિ સમ્પજાનો. **પવત્ત**ન્તિ સબ્બત્થ યથાનુરૂપં પરિયુટ્ઠાનપવત્તઞ્ચ અનુસયપ્પવત્તઞ્ચ. **પરિયાદિયતી**તિ ઉપચારપ્પનાવસેન વુત્તેસુ વિક્ખમ્ભનવસેન, વિપસ્સનાવસેન વુત્તેસુ તદઙ્ગવસેન, મગ્ગવસેન વુત્તેસુ સમુચ્છેદવસેન ખેપેતિ અપ્પવત્તં કરોતિ. પેય્યાલમુખેન હિ દુતિયાદિઝાનસમાપત્તિમહાવિપસ્સનામગ્ગા સંખિત્તા. યસ્મા એતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પવત્તં ઞાણં પરિનિબ્બાને ઞાણં નામ હોતિ, તસ્મા વિક્ખમ્ભનપરિનિબ્બાનં તદઙ્ગપરિનિબ્બાનં સમુચ્છેદપરિનિબ્બાનન્તિપિ વુત્તમેવ હોતિ. એતેહિ કિલેસપરિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞાણં વુત્તં. **અથ વા પના**તિઆદીહિ ખન્ધપરિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞાણં નિદ્દિસતિ. **અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા**તિ દુવિધા હિ નિબ્બાનધાતુ સઉપાદિસેસા ચ અનુપાદિસેસા ચ. તત્થ ઉપાદીયતે ‘‘અહં મમા’’તિ ભુસં ગણ્હીયતીતિ ઉપાદિ, ખન્ધપઞ્ચકસ્સેતં અધિવચનં. ઉપાદિયેવ સેસો અવસિટ્ઠોતિ ઉપાદિસેસો, સહ ઉપાદિસેસેન વત્તતીતિ સઉપાદિસેસા. નત્થેત્થ ઉપાદિસેસોતિ અનુપાદિસેસા. સઉપાદિસેસા પઠમં વુત્તા. અયં પન અનુપાદિસેસા. તાય અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા. **ચક્ખુપવત્ત**ન્તિ ચક્ખુપવત્તિ ચક્ખુસમુદાચારો. **પરિયાદિયતી**તિ ખેપીયતિ મદ્દીયતીતિ. એસ નયો સેસેસુ.

પરિનિબ્બાનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૬. સમસીસટ્ઠઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૭. સમસીસટ્ઠઞાણનિદ્દેસે **પઞ્ચક્ખન્ધા**તિઆદીહિ દસહિ રાસીહિ સબ્બધમ્મસઙ્ગહો વેદિતબ્બો. ન હિ એકેકસ્સ વસેન આયતનધાતુરાસિવજ્જેહિ સેસેહિ અટ્ઠહિ રાસીહિ વિસું વિસું સબ્બધમ્મો સઙ્ગય્હતીતિ. યસ્મા પન

લોકુત્તરધમ્મા હેતુસમુચ્છેદેન સમુચ્છિન્દિતબ્બા ન હોન્તિ, તસ્મા સબ્બધમ્મસદ્દેન સઙ્ગહિતાપિ લોકુત્તરધમ્મા સમુચ્છેદવસેન સમ્ભવતો ઇધ ન ગહેતબ્બા, હેતુસમુચ્છેદેન સમુચ્છિન્દિતબ્બા એવ તેભૂમકધમ્મા ગહેતબ્બા. **સમ્મા સમુચ્છિન્દતી**તિ યથાયોગં વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપહાનવસેન પરિયુટ્ઠાનં અનુસયઞ્ચ નિરોધેન્તો સમ્મા સમુચ્છિન્દતિ. એવં પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય સમ્મા સમુચ્છેદો નિદ્દિટ્ઠો. **નિરોધેતી**તિ અનુપ્પાદનિરોધેન નિરોધેતિ. ઇમિના સમુચ્છેદત્થો વુત્તો. **ન ઉપટ્ઠાતી**તિ એવં નિરોધે કતે સો સો ધમ્મો પુન ન ઉપતિટ્ઠતિ, ન ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. ઇમિના નિરોધત્થો વુત્તો. એવં અનુપટ્ઠહનધમ્મવસેન અનુપટ્ઠાનભાવો નિદ્દિટ્ઠો. **સમ**ન્તિ કામચ્છન્દાદીનં સમિતત્તા સમં. તાનિ પન નેક્ખમ્માદીનિ સત્ત, રૂપારૂપજ્ઝાનાનિ અટ્ઠ, મહાવિપસ્સના અટ્ઠારસ, અરિયમગ્ગા ચત્તારોતિ સત્તતિંસ હોન્તિ.

તેરસ સીસાનિ સીસભૂતાનં સબ્બેસં સઙ્ગહવસેન વુત્તાનિ. ઇધ પન સદ્ધાદીનિ અટ્ઠેવ સીસાનિ યુજ્જન્તિ. ન હિ અરહતો તણ્હાદીનિ પઞ્ચ સીસાનિ સન્તિ. **પલિબોધસીસ**ન્તિ પલિબુન્ધનં પલિબોધો, નિબ્બાનમગ્ગાવરણન્તિ અત્થો. **સીસ**ન્તિ પધાનં, અધિકન્તિ અત્થો. પલિબોધોયેવ સીસં, તંસમ્પયુત્તાદિસબ્બપલિબોધેસુ વા સીસન્તિ પલિબોધસીસં. એસ નયો સેસેસુ. વિસેસતો પન **વિનિબન્ધન**ન્તિ ઉન્નતિવસેન સંસારે બન્ધનં. **પરામાસો**તિ અભિનિવેસો. **વિક્ખેપો**તિ વિપ્પકિણ્ણતા. **કિલેસો**તિ કિલિસ્સનં. **અધિમોક્ખો**તિ અધિમુચ્ચનં. **પગ્ગહો**તિ ઉસ્સાહનં. **ઉપટ્ઠાન**ન્તિ અપિલાપનં. **અવિક્ખેપો**તિ અવિપ્પકિણ્ણતા. **દસ્સન**ન્તિ યથાસભાવપટિવેધો. **પવત્ત**ન્તિ ઉપાદિન્નક્ખન્ધપવત્તં. **ગોચરો**તિ આરમ્મણં. ઇમેસુ દ્વાદસસુપિ વારેસુ પધાનટ્ઠો સીસટ્ઠો. **વિમોક્ખો**તિ વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમુત્તીસુ પઞ્ચસુ નિસ્સરણવિમુત્તિ નિબ્બાનં. **સઙ્ખારસીસ**ન્તિ સબ્બસઙ્ખતસઙ્ખારાનં સીસં, કોટિ અવસાનન્તિ અત્થો. એતેન અનુપાદિસેસપરિનિબ્બાનં વુત્તં. સઙ્ખારાભાવમત્તવસેન વા ખન્ધપરિનિબ્બાનમેવ વુત્તં હોતિ. નેક્ખમ્માદિકં સમઞ્ચ સદ્ધાદિકં સીસઞ્ચ, સમસીસં વા અસ્સ અત્થીતિ સમસીસીતિ. અથ વા તેરસન્નં સીસાનં તણ્હાદીનિ પઞ્ચ સીસાનિ સમુદયસચ્ચં, સદ્ધાદીનિ પઞ્ચ મગ્ગસચ્ચં, પવત્તસીસં જીવિતિન્દ્રિયં દુક્ખસચ્ચં, ગોચરસીસઞ્ચ સઙ્ખારસીસઞ્ચ નિરોધસચ્ચન્તિ ઇમેસં ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં એકસ્મિં રોગે વા એકસ્મિં ઇરિયાપથે વા એકસ્મિં સભાગજીવિતિન્દ્રિયે વા અભિસમયો ચ અનુપાદિસેસપરિનિબ્બાનઞ્ચ યસ્સ હોતિ, સો પુબ્બે વુત્તસમાનઞ્ચ ઇમેસઞ્ચ સીસાનં અત્થિતાય સમસીસીતિ વુચ્ચતિ.

સમસીસટ્ઠઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૭. સલ્લેખટ્ઠઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૮. સલ્લેખટ્ઠઞાણનિદ્દેસે **રાગો પુથૂ**તિ રાગો વિસું, લોકુત્તરેહિ અસમ્મિસ્સોતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુ. **રાગો**તિ રઞ્જનટ્ઠેન. **દોસો**તિ દુસ્સનટ્ઠેન. **મોહો**તિ મુય્હનટ્ઠેન. રઞ્જનલક્ખણો રાગો, દુસ્સનલક્ખણો દોસો, મુય્હનલક્ખણો મોહોતિ ઇમે તયો સીસકિલેસે વત્વા ઇદાનિ પભેદતો દસ્સેન્તો **કોધો**તિઆદિમાહ. તત્થ કુજ્ઝનલક્ખણો **કોધો**તિ ઇધ સત્તવત્થુકો અધિપ્પેતો. ઉપનન્ધનલક્ખણો **ઉપનાહો**, દળ્હભાવપ્પત્તો કોધોયેવ. પરગુણમક્ખનલક્ખણો **મક્ખો**, પરગુણપુઞ્છનન્તિ અત્થો. યુગગ્ગાહલક્ખણો **પળાસો**, યુગગ્ગાહવસેન પરગુણદસ્સનન્તિ અત્થો. પરસમ્પત્તિખીયનલક્ખણા **ઇસ્સા**, ઉસૂયનાતિ અત્થો . અત્તસમ્પત્તિનિગૂહનલક્ખણં **મચ્છરિયં**, ‘‘મય્હં અચ્છરિયં મા પરસ્સ હોતૂ’’તિ અત્થો. અત્તના કતપાપપટિચ્છાદનલક્ખણા **માયા**, પટિચ્છાદનટ્ઠેન માયા વિયાતિ અત્થો. અત્તનો અવિજ્જમાનગુણપ્પકાસનલક્ખણં **સાઠેય્યં**, સઠભાવોતિ અત્થો.

ચિત્તસ્સ ઉદ્ધુમાતભાવલક્ખણો **થમ્ભો**, થદ્ધભાવોતિ અત્થો. કરણુત્તરિયલક્ખણો **સારમ્ભો**. ઉન્નતિલક્ખણો **માનો**. અબ્ભુન્નતિલક્ખણો **અતિમાનો**. મત્તભાવલક્ખણો **મદો**. પઞ્ચસુ કામગુણેસુ ચિત્તવોસગ્ગલક્ખણો **પમાદો**.

એવં વિસું વિસું કિલેસવસેન પુથૂ દસ્સેત્વા વુત્તકિલેસે ચ અવુત્તે ચ અઞ્ઞે સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન દસ્સેતું **સબ્બે કિલેસા**તિઆદિમાહ. તત્થ દિટ્ઠધમ્મસમ્પરાયેસુ સત્તે કિલેસેન્તિ ઉપતાપેન્તિ વિબાધેન્તીતિ કિલેસા. અકુસલકમ્મપથસઙ્ગહિતા ચ અસઙ્ગહિતા ચ. દુટ્ઠુ ચરિતા, દુટ્ઠા વા ચરિતાતિ **દુચ્ચરિતા**. તે પન કાયદુચ્ચરિતં વચીદુચ્ચરિતં મનોદુચ્ચરિતન્તિ તિપ્પકારા. વિપાકં અભિસઙ્ખરોન્તીતિ **અભિસઙ્ખારા**. તેપિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો આનેઞ્જાભિસઙ્ખારોતિ તિપ્પકારા. વિપાકવસેન ભવં ગચ્છન્તીતિભવગામિનો , ભવગામિનો કમ્મા **ભવગામિકમ્મા**. ઇમિના અભિસઙ્ખારભાવેપિ સતિ અવેદનીયાનિ કમ્માનિ પટિક્ખિત્તાનિ હોન્તીતિ અયં વિસેસો. ''દુચ્ચરિતા''તિ ચ ''કમ્મા''તિ ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. **નાનત્તેકત્ત**ન્તિ એત્થ ઉદ્દેસે એકત્તસદ્દસ્સ અભાવેપિ નાનત્તેકત્તાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખત્તા એકત્તમ્પિ નિદ્દિસિતુકામેન ''નાનત્તેકત્ત''ન્તિ ઉદ્દેસો કતો. નાનત્તસલ્લેખકે એકત્તે દસ્સિતે સલ્લેખઞાણં સુખેન દસ્સીયતીતિ. **નાનત્ત**ન્તિ અનવટ્ઠિતત્તા સપરિપ્ફન્દત્તા ચ નાનાસભાવો. **એકત્ત**ન્તિ અવટ્ઠિતત્તા અપરિપ્ફન્દત્તા ચ એકસભાવો.

**ચરણતેજો**તિ ચરન્તિ તેન અગતં દિસં નિબ્બાનં ગચ્છન્તીતિ ચરણં. કિં તં? સીલં. તદેવ પટિપક્ખતાપનટ્ઠેન તેજો. **ગુણતેજો**તિ સીલેન લદ્ધપતિટ્ઠો સમાધિતેજો. **પઞ્ઞાતેજો**તિ સમાધિના લદ્ધપતિટ્ઠો વિપસ્સનાતેજો. **પુઞ્ઞતેજો**તિ વિપસ્સનાહિ લદ્ધપતિટ્ઠો અરિયમગ્ગકુસલતેજો. **ધમ્મતેજો**તિ ચતુન્નં તેજાનં પતિટ્ઠાભૂતો બુદ્ધવચનતેજો. **ચરણતેજેન તેજિતત્તા**તિ સીલતેજેન તિખિણીકતત્તા. **દુસ્સીલ્યતેજ**ન્તિ દુસ્સીલભાવસઙ્ખાતં તેજં. તમ્પિ હિ સન્તાનં તાપનતો તેજો નામ. **પરિયાદિયતી**તિ ખેપેતિ. **અગુણતેજ**ન્તિ સમાધિસ્સ પટિપક્ખં વિક્ખેપતેજં. **દુપ્પઞ્ઞતેજ**ન્તિ વિપસ્સનાઞાણપટિપક્ખં મોહતેજં. **અપુઞ્ઞતેજ**ન્તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસપ્પહાનેન કિલેસસહાયં અકુસલકમ્મતેજં. ન કેવલઞ્હેતં અપુઞ્ઞમેવ ખેપેતિ, ''અત્થિ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩૩; દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૨; મ॰ નિ॰ ૨.૧૮) વચનતો કુસલકમ્મમ્પિ ખેપેતિયેવ. પુઞ્ઞતેજપટિપક્ખવસેન અપુઞ્ઞતેજમેવ વુત્તં. **અધમ્મતેજ**ન્તિ નાનાતિત્થિયાનં સમયવચનતેજં. ઇમસ્સ ઞાણસ્સ ઉદ્દેસવણ્ણનાયં વુત્તે દુતિયે અત્થવિકપ્પે રાગાદયો એકૂનવીસતિ પુથુ દુસ્સીલ્યતેજા હોન્તિ. ''અભિસઙ્ખારા, ભવગામિકમ્મા''તિ એત્થ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા અકુસલકમ્મઞ્ચ અપુઞ્ઞતેજા હોન્તિ, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનિ લોકિયકુસલકમ્માનિ પુઞ્ઞતેજેનેવ ખેપનીયતો અપુઞ્ઞતેજપક્ખિકાવ હોન્તિ. કામચ્છન્દાદયો પઞ્ચદસ નાનત્તા અગુણતેજા હોન્તિ, નિચ્ચસઞ્ઞાદયો અટ્ઠારસ નાનત્તા દુપ્પઞ્ઞતેજા હોન્તિ, ચતુમગ્ગવજ્ઝા ચત્તારો નાનત્તા અપુઞ્ઞતેજા હોન્તિ. સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝનાનત્તેન અધમ્મતેજો સઙ્ગહેતબ્બો.

નિદ્દેસે સલ્લેખપટિપક્ખેન અસલ્લેખેન સલ્લેખં દસ્સેતુકામેન અસલ્લેખપુબ્બકો સલ્લેખો નિદ્દિટ્ઠો. નેક્ખમ્માદયો સત્તતિંસ એકત્તધમ્માવ પચ્ચનીકાનં સલ્લિખનતો ''સલ્લેખો''તિ વુત્તા. તસ્મિં નેક્ખમ્માદિકે સત્તતિંસપભેદે સલ્લેખે ઞાણં **સલ્લેખટ્ઠે ઞાણ**ન્તિ.

સલ્લેખટ્ઠઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૮. વીરિયારમ્ભઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯. વીરિયારમ્ભઞાણનિદ્દેસે **અનુપ્પન્નાનન્તિ** એકસ્મિં અત્તભાવે, એકસ્મિં વા આરમ્મણે અનિબ્બત્તાનં. અનમતગ્ગે હિ સંસારે અનુપ્પન્ના અકુસલા નામ નત્થિ, કુસલા પન અત્થિ. **પાપકાનન્તિ** લામકાનં. **અકુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અકોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **અનુપ્પાદાયાતિ** ન ઉપ્પાદનત્થાય. **ઉપ્પન્નાનન્તિ** ઇમસ્મિં અત્તભાવે નિબ્બત્તાનં. **પહાનાયાતિ** પજહનત્થાય. **અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનન્તિ** ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનિબ્બત્તપુબ્બાનં કોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **ઉપ્પાદાયાતિ** ઉપ્પાદનત્થાય. **ઉપ્પન્નાનન્તિ** ઇમસ્મિં અત્તભાવે નિબ્બત્તાનં. **ઠિતિયાતિ** ઠિતત્થાય. **અસમ્મોસાયાતિ** અવિનાસત્થાય. **ભિય્યોભાવાયાતિ** પુનપ્પુનભાવાય. **વેપુલ્લાયાતિ** વિપુલભાવાય. **ભાવનાયાતિ** વડ્ઢિયા. **પારિપૂરિયાતિ** પરિપૂરણત્થાય.

ઇદાનિ અકુસલેસુ કામચ્છન્દં, કુસલેસુ નેક્ખમ્મં વિસેસેત્વા દસ્સેતું **અનુપ્પન્નસ્સ કામચ્છન્દસ્સાતિ**આદિમાહ. તત્થ **કામચ્છન્દોતિ** સમાધિપટિપક્ખો કામરાગો. **નેક્ખમ્મન્તિ** પઠમજ્ઝાનસમાધિ, પઠમજ્ઝાનં વા, સબ્બે એવ વા કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મં.

ઇદાનિ સબ્બકિલેસાનં સબ્બકિલેસપટિપક્ખસ્સ અરહત્તમગ્ગસ્સ ચ વસેન યોજેત્વા દસ્સેતું **અનુપ્પન્નાનં સબ્બકિલેસાનન્તિ**આદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પન્નસ્સ અરહત્તમગ્ગસ્સ ઠિતિયાતિ**આદીસુ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નસ્સ અરહત્તમગ્ગસ્સ ઠિતિક્ખણભઙ્ગક્ખણવસેન ''ઠિતિયા''તિઆદિયોજના વેદિતબ્બા. વિભઙ્ગટ્ઠકથાયમ્પિ ''યા ચસ્સ પવત્તિ, અયમેવ ઠિતિ નામા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૪૦૬) વુત્તં. કેચિ પન ''અરહત્તમગ્ગસ્સ પુબ્બભાગમગ્ગો દટ્ઠબ્બો''તિ વદન્તિ.

વીરિયારમ્ભઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩૯. અત્થસન્દસ્સનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૯૦. અત્થસન્દસ્સનઞાણનિદ્દેસે **પઞ્ચક્ખન્ધાતિ**આદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **પકાસેતીતિ** પાકટં કરોતિ, સોતૂનં ઞાણચક્ખુના દસ્સનં સમ્પાદેતીતિ અત્થો. **નાનાધમ્માતિ** લોકિયલોકુત્તરા સબ્બધમ્મા વુત્તા. કસ્મા પકાસનાનિદ્દેસે લોકિયા એવ વુત્તાતિ ચે? અનિચ્ચાદિવસેન પકાસનાય આરદ્ધત્તા. લોકુત્તરાનઞ્ચ અસમ્મસનૂપગત્તા લોકુત્તરા ન વુત્તા. નાનાધમ્મનિદ્દેસેન પન અત્થસન્દસ્સનનિદ્દેસેન ચ તેસં સઙ્ગહિતત્તા યથા તે પકાસેતબ્બા, તથા પકાસના પકાસનાયેવ. **પજહન્તોતિ** સોતારં પજહાપેન્તોતિ અત્થો. **સન્દસ્સેતીતિ** સોતૂનં સમ્મા દસ્સેતિ. કેચિ પન ''કામચ્છન્દસ્સ પહીનત્તા નેક્ખમ્મત્થં સન્દસ્સેતી''તિઆદિના નયેન પઠન્તિ. તેસં ઉજુકમેવ સોતૂનં દોસપ્પહાને ગુણપટિલાભે ચ કતે સિખાપ્પત્તં દેસનાઞાણં હોતીતિ દસ્સનત્થં અયં નયો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

અત્થસન્દસ્સનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૪૦. દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૯૧. દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસે **સબ્બે ધમ્મા એકસઙ્ગહિતાતિ** સબ્બે સઙ્ખતાસઙ્ખતા ધમ્મા એકેન સઙ્ગહિતા પરિચ્છિન્ના. **તથટ્ઠેનાતિ** ભૂતટ્ઠેન, અત્તનો અત્તનો સભાવવસેન વિજ્જમાનત્થેનાતિ અત્થો. **અનત્તટ્ઠેનાતિ** કારકવેદકસઙ્ખાતેન અત્તના રહિતટ્ઠેન. **સચ્ચટ્ઠેનાતિ** અવિસંવાદકટ્ઠેન, અત્તનો સભાવઞ્ઞથત્તાભાવેનાતિ અત્થો. **પટિવેધટ્ઠેનાતિ** સભાવતો ઞાણેન પટિવિજ્ઝિતબ્બટ્ઠેન. ઇધ લોકુત્તરઞાણેન અસમ્મોહતો આરમ્મણતો ચ પટિવેધો

વેદિતબ્બો. **અભિજાનનટ્ઠેના**તિ લોકિકેન ઞાણેન આરમ્મણતો, લોકુત્તરેન ઞાણેન અસમ્મોહતો આરમ્મણતો ચ તેસં તેસં ધમ્માનં સભાવતો અભિજાનિતબ્બટ્ઠેન. ''સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) હિ વુત્તં. **પરિજાનનટ્ઠેના**તિ વુત્તનયેનેવ લોકિયલોકુત્તરેહિ ઞાણેહિ સભાવતો અભિઞ્ઞાતાનં ધમ્માનં અનિચ્ચાદિતો નિચ્ચાનાદિતો ચ પરિચ્છિન્દિત્વા જાનિતબ્બટ્ઠેન. ''સબ્બં, ભિક્ખવે, પરિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ હિ વુત્તં. **ધમ્મટ્ઠેના**તિ સભાવધારણાદિના ધમ્મટ્ઠેન. **ધાતુટ્ઠેના**તિ નિજ્જીવતાદિના ધાતુટ્ઠેન. **ઞાતટ્ઠેના**તિ લોકિયલોકુત્તરેહિ ઞાણેહિ ઞાતું સક્કુણેય્યટ્ઠેન. યથા દટ્ઠું સક્કુણેય્યાદિના અત્થેન ''દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાતં રૂપ''ન્તિ વુત્તં, એવમિધાપિ ઞાતું સક્કુણેય્યટ્ઠો ઞાતટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો. **સચ્છિકિરિયટ્ઠેના**તિ આરમ્મણતો પચ્ચક્ખકાતબ્બટ્ઠેન. **ફુસનટ્ઠેના**તિ પચ્ચક્ખકતસ્સ આરમ્મણતો પુનપ્પુનં ફુસિતબ્બટ્ઠેન. **અભિસમયટ્ઠેના**તિ લોકિકેન ઞાણેન અભિસમાગન્તબ્બટ્ઠેન. કિઞ્ચાપિ હિ ''તથટ્ઠે પઞ્ઞા સચ્ચવિવટ્ટે ઞાણં, અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા ઞાતટ્ઠે ઞાણં, સચ્છિકિરિયાપઞ્ઞા ફસ્સનટ્ઠે ઞાણ''ન્તિ એકેકમેવ ઞાણં વુત્તં. અટ્ઠકથાયઞ્ચ –

> ''સમવાયે ખણે કાલે, સમૂહે હેતુદિટ્ઠિસુ;
> પટિલાભે પહાને ચ, પટિવેધે ચ દિસ્સતી''તિ . –

ગાથાવણ્ણનાયં અભિસમયસદ્દસ્સ પટિવેધત્થો વુત્તો, ઇધ પન યથાવુત્તેન અત્થેન તેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં. અટ્ઠકથાયમેવ હિ સો લોકિયઞાણવસેન ધમ્માભિસમયો વુત્તોતિ.

**કામચ્છન્દો નાનત્ત**ન્તિ વિક્ખેપસબ્ભાવતો નાનારમ્મણત્તા ચ નાનાસભાવોતિ અત્થો. એવં સબ્બકિલેસા વેદિતબ્બા. **નેક્ખમ્મં એકત્ત**ન્તિ ચિત્તેકગ્ગતાસબ્ભાવતો નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવતો ચ એકસભાવન્તિ અત્થો. એવં સબ્બકુસલા વેદિતબ્બા. ઇધ પેય્યાલેન સંખિત્તાનં બ્યાપાદાદીનં અકુસલાનં યથાવુત્તેન અત્થેન નાનત્તં વેદિતબ્બં. વિતક્કવિચારાદીનં પન હેટ્ઠિમાનં હેટ્ઠિમાનં ઉપરિમતો ઉપરિમતો ઓળારિકટ્ઠેન નાનત્તં વેદિતબ્બં. યસ્મા એકસઙ્ગહિતનાનત્તેકત્તાનં પટિવેધો મગ્ગક્ખણે સચ્ચપટિવેધેન સિજ્ઝતિ, તસ્મા ''પટિવેધો''તિ પદં ઉદ્ધરિત્વા સચ્ચાભિસમયં દસ્સેસિ.

**પરિઞ્ઞા પટિવેધં પટિવિજ્ઝતી**તિ પરિઞ્ઞાભિસમયેન અભિસમેતિ. એસ નયો સેસેસુ. સચ્ચાભિસમયકાલસ્મિઞ્હિ મગ્ગઞાણસ્સ એકક્ખણે પરિઞ્ઞા, પહાનં, સચ્છિકિરિયા, ભાવનાતિ ચત્તારિ કિચ્ચાનિ હોન્તિ. યથા નાવા અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કરોતિ, ઓરિમં તીરં પજહતિ, સોતં છિન્દતિ, ભણ્ડં વહતિ, પારિમં તીરં અપ્પેતિ, એવમેવ મગ્ગઞાણં અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ સચ્ચાનિ અભિસમેતિ, દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન અભિસમેતિ, સમુદયં પહાનાભિસમયેન અભિસમેતિ, મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતિ, નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેતિ. કિં વુત્તં હોતિ? નિરોધં આરમ્મણં કત્વા કિચ્ચવસેન ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પાપુણાતિ પસ્સતિ પટિવિજ્ઝતીતિ. યથા ઓરિમં તીરં પજહતિ, એવં મગ્ગઞાણં દુક્ખં પરિજાનાતિ. યથા સોતં છિન્દતિ, એવં સમુદયં પજહતિ. યથા ભણ્ડં વહતિ, એવં સહજાતાદિપચ્ચયતાય મગ્ગં ભાવેતિ. યથા પારિમં તીરં અપ્પેતિ, એવં પારિમતીરભૂતં નિરોધં સચ્છિકરોતીતિ એવં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં.

**દસ્સનં વિસુજ્ઝતી**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસતમપ્પહાનેન ઞાણદસ્સનં વિસુદ્ધિભાવં પાપુણાતિ. **દસ્સનં વિસુદ્ધ**ન્તિ તસ્સ તસ્સ ફલસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે તસ્સ તસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ કિચ્ચસિદ્ધિપ્પત્તિતો ઞાણદસ્સનં વિસુદ્ધિભાવં

પત્તં હોતિ. સબ્બધમ્માનં એકસઙ્ગહિતાય નાનત્તેકત્તપટિવેધપઞ્ઞાય મગ્ગફલઞાણેહિ સિદ્ધિતો અન્તે મગ્ગફલઞાણાનિ વુત્તાનિ.

દસ્સનવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪૧-૪૨. ખન્તિઞાણપરિયોગાહણઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૯૨-૯૩. ખન્તિઞાણપરિયોગાહણઞાણનિદ્દેસેસુ **રૂપં અનિચ્ચતો વિદિત**ન્તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય અનિચ્ચન્તિ ઞાતં. **રૂપં દુક્ખતો વિદિત**ન્તિ દુક્ખાનુપસ્સનાય દુક્ખન્તિ ઞાતં. **રૂપં અનત્તતો વિદિત**ન્તિ અનત્તાનુપસ્સનાય અનત્તાતિ ઞાતં. **યં યં વિદિતં, તં તં ખમતી**તિ યં યં રૂપં અનિચ્ચાદિતો વિદિતં, તં તં રૂપં અનિચ્ચાદિતો ખમતિ રુચ્ચતિ. ''રૂપં અનિચ્ચતો વિદિતં, યં યં વિદિતં, તં તં ખમતી''તિ વિસું વિસુઞ્ચ કત્વા કેસુચિ પોત્થકેસુ લિખિતં. ''વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા અનિચ્ચતો વિદિતા''તિઆદિના લિઙ્ગવચનાનિ પરિવત્તેત્વા યોજેતબ્બાનિ. **ફુસતી**તિ વિપસ્સનાઞાણફુસનેન ફુસતિ ફરતિ. **પરિયોગહતી**તિ વિપસ્સનાઞાણેન પવિસતિ. પરિયોગાહતીતિપિ પાઠો.

ખન્તિઞાણપરિયોગાહણઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪૩. પદેસવિહારઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪. પદેસવિહારઞાણનિદ્દેસે યેનાકારેન માતિકાય ઉદ્દિટ્ઠો પદેસો પચ્ચવેક્ખિતબ્બો, તં દસ્સેન્તો **મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયા**તિ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવેદનાપિ વટ્ટતિ દિટ્ઠિં ઉપનિસ્સયં કત્વા ઉપ્પન્ના કુસલાકુસલવેદનાપિ વિપાકવેદનાપિ. તત્થ મિચ્છાદિટ્ઠિસમ્પયુત્તા અકુસલાવ હોતિ, દિટ્ઠિં પન ઉપનિસ્સાય કુસલાપિ ઉપ્પજ્જન્તિ અકુસલાપિ. મિચ્છાદિટ્ઠિકા હિ દિટ્ઠિં ઉપનિસ્સાય પક્ખદિવસેસુ યાગુભત્તાદીનિ દેન્તિ, અન્ધકુટ્ઠિઆદીનં વત્તં પટ્ઠપેન્તિ, ચતુમહાપથે સાલં કરોન્તિ, પોક્ખરણિં ખણાપેન્તિ, પુપ્ફારામં ફલારામં રોપેન્તિ, નદીવિદુગ્ગેસુ સેતું અત્થરન્તિ, વિસમં સમં કરોન્તિ. ઇતિ તેસં કુસલા વેદના ઉપ્પજ્જતિ. મિચ્છાદિટ્ઠિં પન નિસ્સાય સમ્માદિટ્ઠિકે અક્કોસન્તિ પરિભાસન્તિ વધબન્ધાદીનિ કરોન્તિ, પાણં વધિત્વા દેવતાનં ઉપહરન્તિ. ઇતિ નેસં અકુસલા વેદના ઉપ્પજ્જતિ. વિપાકવેદના પન ભવન્તરગતાનં હોતિ. સા પન મિચ્છાદિટ્ઠિ સહજાતાય વેદનાય સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ, સમનન્તરનિરુદ્ધા મિચ્છાદિટ્ઠિ પચ્ચુપ્પન્નમિચ્છાદિટ્ઠિસમ્પયુત્તાય વેદનાય અનન્તરસમનન્તરૂપનિસ્સયઆસેવનનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિં ગરું કત્વા અભિનન્દન્તસ્સ લોભસહગતવેદનાય આરમ્મણઆરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ, સબ્બાકુસલેહિ મિચ્છાદિટ્ઠિં આરમ્મણમત્તં કરોન્તસ્સ સબ્બાકુસલવેદનાય મિચ્છાદિટ્ઠિં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ વિપસ્સન્તસ્સ કુસલાબ્યાકતવેદનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયેન ઉપ્પજ્જમાનાનં કુસલાકુસલવેદનાનં ભવન્તરે વિપાકવેદનાનઞ્ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ.

**મિચ્છાદિટ્ઠિવૂપસમપચ્ચયા**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિવૂપસમો નામ સમ્માદિટ્ઠિ, તસ્મા યં સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયા વેદયિતં વુત્તં, તદેવ ''મિચ્છાદિટ્ઠિવૂપસમપચ્ચયા''તિ વેદિતબ્બં. કેચિ પન ''મિચ્છાદિટ્ઠિવૂપસમો નામ વિપસ્સનાક્ખણે સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે ચા''તિ વદન્તિ.

**સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત**ન્તિ એત્થાપિ સમ્માદિટ્ઠિસમ્પયુત્તવેદનાપિ વટ્ટતિ સમ્માદિટ્ઠિં ઉપનિસ્સયં કત્વા ઉપ્પન્ના કુસલાકુસલવેદનાપિ વિપાકવેદનાપિ. તત્થ સમ્માદિટ્ઠિસમ્પયુત્તા કુસલાવ હોતિ, સમ્માદિટ્ઠિં પન ઉપનિસ્સાય બુદ્ધપૂજા દીપમાલારોપનં મહાધમ્મસ્સવનં અપ્પતિટ્ઠિતે દિસાભાગે ચેતિયપતિટ્ઠાપનન્તિ એવમાદીનિ પુઞ્ઞાનિ કરોન્તિ. ઇતિ નેસં કુસલા વેદના ઉપ્પજ્જતિ. સમ્માદિટ્ઠિમેવ નિસ્સાય મિચ્છાદિટ્ઠિકે અક્કોસન્તિ પરિભાસન્તિ, અત્તાનં ઉક્કંસન્તિ, પરં વમ્ભેન્તિ. ઇતિ નેસં અકુસલા વેદના ઉપ્પજ્જતિ. વિપાકવેદના પન ભવન્તરગતાનંયેવ હોતિ. સા પન સમ્માદિટ્ઠિ સહજાતાય સમનન્તરનિરુદ્ધાય પચ્ચુપ્પન્નાય વેદનાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુત્તપચ્ચયેહેવ પચ્ચયો હોતિ, લોકિકસમ્માદિટ્ઠિ પચ્ચવેક્ખણસમ્પયુત્તાય વિપસ્સનાસમ્પયુત્તાય નિકન્તિસમ્પયુત્તાય ચ વેદનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુત્તનયેનેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, મગ્ગફલસમ્માદિટ્ઠિ પચ્ચવેક્ખણસમ્પયુત્તાય વેદનાય આરમ્મણઆરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયપચ્ચયવસેન પચ્ચયો હોતિ.

**સમ્માદિટ્ઠિવૂપસમપચ્ચયાપિ વેદયિત**ન્તિ સમ્માદિટ્ઠિવૂપસમો નામ મિચ્છાદિટ્ઠિ, તસ્મા યં મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયા વેદયિતં વુત્તં, તદેવ ‘‘સમ્માદિટ્ઠિવૂપસમપચ્ચયા’’તિ વેદિતબ્બં. **મિચ્છાસઙ્કપ્પપચ્ચયા મિચ્છાસઙ્કપ્પવૂપસમપચ્ચયા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. યસ્સ યસ્સ હિ ‘‘વૂપસમપચ્ચયા’’તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ તસ્સ પટિપક્ખધમ્મપચ્ચયાવ તં તં વેદયિતં અધિપ્પેતં. મિચ્છાઞાણાદીસુ પન **મિચ્છાઞાણં** નામ પાપકિરિયાસુ ઉપાયચિન્તા. અથ વા મિચ્છાઞાણં મિચ્છાપચ્ચવેક્ખણઞાણં. **સમ્માઞાણં** નામ વિપસ્સનાસમ્માદિટ્ઠિં લોકુત્તરસમ્માદિટ્ઠિઞ્ચ ઠપેત્વા અવસેસકુસલાબ્યાકતં ઞાણં. **મિચ્છાવિમુત્તિ** નામ પાપાધિમુત્તિતા. અથ વા અયાથાવવિમુત્તિ અનિય્યાનિકવિમુત્તિ અવિમુત્તસ્સેવ સતો વિમુત્તિસઞ્ઞીતિ. **સમ્માવિમુત્તિ** નામ કલ્યાણાધિમુત્તિતા ફલવિમુત્તિ ચ. સમ્માદિટ્ઠિઆદયો હેટ્ઠા વુત્તત્થાયેવ.

**છન્દપચ્ચયાપી**તિઆદીસુ પન છન્દો નામ લોભો, છન્દપચ્ચયા અટ્ઠલોભસહગતચિત્તસમ્પયુત્તવેદના વેદિતબ્બા. **છન્દવૂપસમપચ્ચયા** પઠમજ્ઝાનવેદનાવ. **વિતક્કપચ્ચયા** પઠમજ્ઝાનવેદના. **વિતક્કવૂપસમપચ્ચયા** દુતિયજ્ઝાનવેદના. **સઞ્ઞાપચ્ચયા** ઠપેત્વા પઠમજ્ઝાનં સેસા છ સમાપત્તિવેદના. **સઞ્ઞાવૂપસમપચ્ચયા** નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવેદના.

**છન્દો ચ અવૂપસન્તો હોતી**તિઆદીસુ સચે છન્દવિતક્કસઞ્ઞા અવૂપસન્તા હોન્તીતિ અત્થો. **તપ્પચ્ચયા**તિ સો છન્દવિતક્કસઞ્ઞાનં અવૂપસમો એવ પચ્ચયો તપ્પચ્ચયો, તસ્મા તપ્પચ્ચયા. છન્દવિતક્કસઞ્ઞાઅવૂપસમપચ્ચયા વેદના હોતીતિ અત્થો. સા અટ્ઠલોભસહગતચિત્તસમ્પયુત્તવેદના હોતિ. સચે છન્દો વૂપસન્તો વિતક્કસઞ્ઞા અવૂપસન્તા. **તપ્પચ્ચયા**તિ સો છન્દસ્સ વૂપસમો વિતક્કસઞ્ઞાનં અવૂપસમો એવ પચ્ચયો તપ્પચ્ચયો, તસ્મા તપ્પચ્ચયા. સા પઠમજ્ઝાનવેદનાવ. સચે છન્દવિતક્કા વૂપસન્તા સઞ્ઞા અવૂપસન્તા. **તપ્પચ્ચયા**તિ સો છન્દવિતક્કાનં વૂપસમો સઞ્ઞાય અવૂપસમો એવ પચ્ચયો તપ્પચ્ચયો, તસ્મા તપ્પચ્ચયા. સા દુતિયજ્ઝાનવેદનાવ. સચે છન્દવિતક્કસઞ્ઞા વૂપસન્તા. **તપ્પચ્ચયા**તિ સો છન્દવિતક્કસઞ્ઞાનં વૂપસમો એવ પચ્ચયો તપ્પચ્ચયો, તસ્મા તપ્પચ્ચયા. સા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવેદનાવ. કેચિ પન ‘‘છન્દો નામ અપ્પનં પાપુણિસ્સામીતિ પુબ્બભાગે ધમ્મચ્છન્દો, અપ્પનાપ્પત્તસ્સ સો છન્દો વૂપસન્તો હોતિ. પઠમજ્ઝાને વિતક્કો હોતિ, દુતિયજ્ઝાનપ્પત્તસ્સ વિતક્કો વૂપસન્તો હોતિ. સત્તસુ સમાપત્તીસુ સઞ્ઞા હોતિ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપન્નસ્સ ચ નિરોધં સમાપન્નસ્સ ચ સઞ્ઞા વૂપસન્તા હોતી’’તિ એવં વણ્ણયન્તિ. ઇધ પન નિરોધસમાપત્તિ ન યુજ્જતિ. **અપ્પત્તસ્સ પત્તિયા**તિ અરહત્તફલસ્સ પત્તત્થાય. **અત્થિ આયવ**ન્તિ અત્થિ

વીરિયં. આયાવન્તિપિ પાઠો. **તસ્મિમ્પિ ઠાને અનુપ્પત્તે**તિ તસ્સ વીરિયારમ્ભસ્સ વસેન તસ્મિં અરહત્તફલસ્સ કારણે અરિયમગ્ગે અનુપ્પત્તે . **તપ્પચ્ચયાપિ વેદયિત**ન્તિ અરહત્તસ્સ ઠાનપચ્ચયા વેદયિતં. એતેન ચતુમગ્ગસહજાતા નિબ્બત્તિતલોકુત્તરવેદના ગહિતા. કેચિ પન ''આયવન્તિ પટિપત્તિ. તસ્મિમ્પિ ઠાને અનુપ્પત્તેતિ તસ્સા ભૂમિયા પત્તિયા''તિ વણ્ણયન્તિ.

પદેસવિહારઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪૪-૪૯. વિવટ્ટઞાણછક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૫. વિવટ્ટઞાણછક્કનિદ્દેસે **નેક્ખમ્માધિપતત્તા પઞ્ઞા**તિ નેક્ખમ્મં અધિકં કત્વા નેક્ખમ્માધિકભાવેન પવત્તા પઞ્ઞા. **કામચ્છન્દતો સઞ્ઞાય વિવટ્ટતી**તિ નેક્ખમ્માધિપતિકતપઞ્ઞાસમ્પયુત્તસઞ્ઞાય હેતુભૂતાય, કરણભૂતાય વા કામચ્છન્દતો વિવટ્ટતિ પરાવત્તતિ, પરમ્મુખી હોતીતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુ.

૯૬. **કામચ્છન્દો નાનત્ત**ન્તિ કામચ્છન્દો સન્તવુત્તિતાય અભાવતો ન એકસભાવો. **નેક્ખમ્મં એકત્ત**ન્તિ નેક્ખમ્મં સન્તવુત્તિભાવતો એકસભાવો. **નેક્ખમ્મેકત્તં ચેતયતો**તિ કામચ્છન્દે આદીનવદસ્સનેન નેક્ખમ્મં પવત્તયતો. **કામચ્છન્દતો ચિત્તં વિવટ્ટતી**તિ દિટ્ઠાદીનવતો કામચ્છન્દતો નેક્ખમ્મક્ખણે ચિત્તં વિવટ્ટતિ. એસ નયો સેસેસુ.

૯૭. **કામચ્છન્દં પજહન્તો**તિ નેક્ખમ્મપવત્તિક્ખણે કામચ્છન્દં વિક્ખમ્ભનપ્પહાનેન પજહન્તો. **નેક્ખમ્મવસેન ચિત્તં અધિટ્ઠાતી**તિ પટિલદ્ધસ્સ નેક્ખમ્મસ્સ વસેન તંસમ્પયુત્તચિત્તં અધિતિટ્ઠતિ અધિકં કરોન્તો તિટ્ઠતિ, પવત્તેતીતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુ.

૯૮. **ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા**તિ બાલજનપરિકપ્પિતસ્સ કારકવેદકસઙ્ખાતસ્સ અત્તનો અભાવા ચક્ખુ અત્તેન ચ સુઞ્ઞં. યઞ્હિ યત્થ ન હોતિ, તેન તં સુઞ્ઞં નામ હોતિ. **અત્તનિયેન વા**તિ અત્તનો અભાવેનેવ અત્તનો સન્તકસ્સપિ અભાવા અત્તનો સન્તકેન ચ સુઞ્ઞં. લોકસ્સ અત્તાતિ ચ અત્તનિયન્તિ ચ ઉભયથા ગાહસમ્ભવતો તદુભયગાહપટિસેધનત્થં અત્તાભાવો ચ અત્તનિયાભાવો ચ વુત્તો. **નિચ્ચેન વા**તિ ભઙ્ગં અતિક્કમિત્વા તિટ્ઠન્તસ્સ કસ્સચિ અભાવતો નિચ્ચેન ચ સુઞ્ઞં. **ધુવેન વા**તિ પવત્તિક્ખણેપિ થિરસ્સ કસ્સચિ અભાવતો ધુવેન ચ સુઞ્ઞં. **સસ્સતેન વા**તિ સબ્બકાલેપિ વિજ્જમાનસ્સ કસ્સચિ અભાવતો સસ્સતેન ચ સુઞ્ઞં. **અવિપરિણામધમ્મેન વા**તિ જરાભઙ્ગવસેન દ્વિધા અપરિવત્તમાનપકતિકસ્સ કસ્સચિ અભાવતો અવિપરિણામધમ્મેન ચ સુઞ્ઞં. અથ વા નિચ્ચભાવેન ચ ધુવભાવેન ચ સસ્સતભાવેન ચ અવિપરિણામધમ્મભાવેન ચ સુઞ્ઞન્તિ અત્થો. સમુચ્ચયત્થો વા-સદ્દો. **યથાભૂતં જાનતો પસ્સતો**તિ ઇચ્ચેવં અનત્તાનુપસ્સનાઞાણેન યથાસભાવેન જાનન્તસ્સ ચક્ખુના વિય ચ પસ્સન્તસ્સ. **ચક્ખાભિનિવેસતો ઞાણં વિવટ્ટતી**તિ ચક્ખુ અત્તાતિ વા અત્તનિયન્તિ વા પવત્તમાનતો દિટ્ઠાભિનિવેસતો તદઙ્ગપ્પહાનવસેન ઞાણં વિવટ્ટતિ. એસ નયો સેસેસુ.

૯૯. **નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દં વોસજ્જતી**તિ નેક્ખમ્મલાભી પુગ્ગલો નેક્ખમ્મેન તપ્પટિપક્ખં કામચ્છન્દં પરિચ્ચજતિ. **વોસગ્ગે પઞ્ઞા**તિ કામચ્છન્દસ્સ વોસગ્ગભૂતે નેક્ખમ્મે તંસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા. એસ નયો સેસેસુ. **પીળનટ્ઠાદયો** હેટ્ઠા વુત્તત્થા એવ. **પરિજાનન્તો વિવટ્ટતી**તિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના દેસના, મગ્ગસમઙ્ગીપુગ્ગલો દુક્ખસ્સ

ચતુબ્બિધં અત્થં કિચ્ચવસેન પરિજાનન્તો દુભતો વુટ્ઠાનવસેન વિવટ્ટતિ, ઞાણવિવટ્ટનેપિ ઞાણસમઙ્ગી વિવટ્ટતીતિ વુત્તો.

**૧૦૦. તથટ્ઠે પઞ્ઞા**તિ એતસ્સ પુગ્ગલસ્સેવ તથટ્ઠે વિવટ્ટના પઞ્ઞા. એસ નયો સેસેસુ. ઇદાનિ મગ્ગક્ખણે એવ કિચ્ચવસેન આકારનાનત્તતો છ વિવટ્ટઞાણાનિ દસ્સેતું **સઞ્ઞાવિવટ્ટો**તિઆદિમાતિકં ઠપેત્વા તં અત્થતો વિભજન્તો **સઞ્જાનન્તો વિવટ્ટતી**તિઆદિમાહ. તત્થ **સઞ્જાનન્તો વિવટ્ટતીતિ સઞ્ઞાવિવટ્ટો**તિ યસ્મા પુબ્બભાગે નેક્ખમ્માદિં અધિપતિતો સઞ્જાનન્તો યોગી પચ્છા નેક્ખમ્મસમ્પયુત્તઞાણેન કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટતિ, તસ્મા તં ઞાણં સઞ્ઞાવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. **ચેતયન્તો વિવટ્ટતીતિ ચેતોવિવટ્ટો**તિ યસ્મા યોગી નેક્ખમ્મેકત્તાદીનિ ચેતયન્તો સમ્પયુત્તઞાણેન કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટતિ, તસ્મા તં ઞાણં ચેતોવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. **વિજાનન્તો વિવટ્ટતીતિ ચિત્તવિવટ્ટો**તિ યસ્મા યોગી નેક્ખમ્માદિવસેન ચિત્તાધિટ્ઠાનેન વિજાનન્તો તંસમ્પયુત્તઞાણેન કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટતિ, તસ્મા તં ઞાણં ચિત્તવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. **ઞાણં કરોન્તો વિવટ્ટતીતિ ઞાણવિવટ્ટો**તિ યસ્મા યોગી છબ્બિધં અજ્ઝત્તિકાયતનં અનત્તાનુપસ્સનાઞાણેન સુઞ્ઞતો વિદિતં કરોન્તો તેનેવ ઞાણેન દિટ્ઠાભિનિવેસતો વિવટ્ટતિ, તસ્મા તં ઞાણં ઞાણવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. **વોસજ્જન્તો વિવટ્ટતીતિ વિમોક્ખવિવટ્ટો**તિ યસ્મા યોગી નેક્ખમ્માદીહિ કામચ્છન્દાદીનિ વોસજ્જન્તો તંસમ્પયુત્તઞાણેન કામચ્છન્દાદિતો વિવટ્ટતિ, તસ્મા તં ઞાણં વિમોક્ખવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. **તથટ્ઠે વિવટ્ટતીતિ સચ્ચવિવટ્ટો**તિ યસ્મા યોગી ચતુબ્બિધે તથટ્ઠે દુભતો વુટ્ઠાનવસેન વિવટ્ટતિ, તસ્મા મગ્ગઞાણં સચ્ચવિવટ્ટો નામાતિ અત્થો. મગ્ગઞાણમેવ વા તથટ્ઠે દુભતો વુટ્ઠાનભાવેન વિવટ્ટતીતિ સચ્ચવિવટ્ટોતિ અત્થો.

**યત્થ સઞ્ઞાવિવટ્ટો**તિઆદિ સચ્ચવિવટ્ટઞાણનિદ્દેસે વુત્તત્તા સચ્ચવિવટ્ટઞાણક્ખણમેવ સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. મગ્ગક્ખણેયેવ હિ સબ્બાનિ યુજ્જન્તિ. કથં? ઞાણવિવટ્ટે ઞાણઞ્હિ વજ્જેત્વા સેસેસુ અરિયમગ્ગો સરૂપેનેવ આગતો. વિપસ્સનાકિચ્ચસ્સ પન મગ્ગેનેવ સિજ્ઝનતો વિપસ્સનાકિચ્ચસિદ્ધિવસેન ઞાણવિવટ્ટઞાણમ્પિ મગ્ગક્ખણે યુજ્જતિ. મગ્ગઞાણેનેવ વા ''ચક્ખુ સુઞ્ઞ''ન્તિઆદિ કિચ્ચવસેન પટિવિદ્ધમેવ હોતીતિ મગ્ગક્ખણે તં ઞાણં વત્તું યુજ્જતિયેવ. અત્થયોજના પનેત્થ ''યત્થ મગ્ગક્ખણે સઞ્ઞાવિવટ્ટો, તત્થ ચેતોવિવટ્ટો. યત્થ મગ્ગક્ખણે ચેતોવિવટ્ટો , તત્થ સઞ્ઞાવિવટ્ટો''તિ એવમાદિના નયેન સબ્બસંસન્દનેસુ યોજના કાતબ્બા. અથ વા સઞ્ઞાવિવટ્ટચેતોવિવટ્ટચિત્તવિવટ્ટવિમોક્ખવિવટ્ટેસુ ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં આગતત્તા સચ્ચવિવટ્ટો આગતોયેવ હોતિ. ઞાણવિવટ્ટો ચ સચ્ચવિવટ્ટેનેવ કિચ્ચવસેન સિદ્ધો હોતિ. સઞ્ઞાચેતોચિત્તવિમોક્ખવિવટ્ટેસ્વેવ ચ પેય્યાલે વિત્થારિયમાને ''અનત્તાનુપસ્સનાધિપતત્તા પઞ્ઞા અભિનિવેસતો સઞ્ઞાય વિવટ્ટતીતિ અધિપતત્તા પઞ્ઞા સઞ્ઞાવિવટ્ટે ઞાણ''ન્તિ ચ, ''અભિનિવેસો નાનત્તં, અનત્તાનુપસ્સના એકત્તં. અનત્તાનુપસ્સનેકત્તં ચેતયતો અભિનિવેસતો ચિત્તં વિવટ્ટતીતિ નાનત્તે પઞ્ઞા ચેતોવિવટ્ટે ઞાણ''ન્તિ ચ, ''અભિનિવેસં પજહન્તો અનત્તાનુપસ્સનાવસેન ચિત્તં અધિટ્ઠાતીતિ અધિટ્ઠાને પઞ્ઞા ચિત્તવિવટ્ટે ઞાણ''ન્તિ ચ, ''અનત્તાનુપસ્સનાય અભિનિવેસં વોસજ્જતીતિ વોસગ્ગે પઞ્ઞા વિમોક્ખવિવટ્ટે ઞાણ''ન્તિ ચ પાઠસમ્ભવતો ઞાણવિવટ્ટે ઞાણમ્પિ તેસુ આગતમેવ હોતિ. ઞાણવિવટ્ટે ચ અનત્તાનુપસ્સનાય વુટ્ઠાય અરિયમગ્ગં પટિલદ્ધસ્સ કિચ્ચવસેન ''ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા''તિઆદિયુજ્જનતો સચ્ચવિવટ્ટો લબ્ભતિ, તસ્મા એકેકસ્મિં વિવટ્ટે સેસા પઞ્ચ પઞ્ચ વિવટ્ટા લબ્ભન્તિ. તસ્મા એવં ''યત્થ સઞ્ઞાવિવટ્ટો, તત્થ ચેતોવિવટ્ટો''તિઆદિકાનિ સંસન્દનાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બં.

વિવટ્ટઞાણછક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫૦. ઇદ્ધિવિધઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૧**. ઇદ્ધિવિધઞાણનિદ્દેસં **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. **છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગત**ન્તિ એત્થ છન્દહેતુકો સમાધિ, છન્દાધિકો વા સમાધિ છન્દસમાધિ, કત્તુકમ્યતાછન્દં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિસ્સેતં અધિવચનં. પધાનભૂતા સઙ્ખારા પધાનસઙ્ખારા, ચતુકિચ્ચસાધકસ્સ સમ્મપ્પધાનવીરિયસ્સેતં અધિવચનં. ચતુકિચ્ચસાધનવસેન બહુવચનં કતં. **સમન્નાગત**ન્તિ છન્દસમાધિના ચ પધાનસઙ્ખારેહિ ચ ઉપેતં. **ઇદ્ધિપાદ**ન્તિ નિપ્ફત્તિપરિયાયેન વા ઇજ્ઝનટ્ઠેન, ઇજ્ઝન્તિ એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇમિના વા પરિયાયેન ઇદ્ધીતિ સઙ્ખં ગતાનં ઉપચારજ્ઝાનાદિકુસલચિત્તસમ્પયુત્તાનં છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારાનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન પાદભૂતં સેસચિત્તચેતસિકરાસિન્તિ અત્થો. વુત્તઞ્હિ ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયે ''ઇદ્ધિપાદોતિ તથાભૂતસ્સ વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ (વિભ॰ ૪૩૪). અભિધમ્મભાજનીયે ચ ''ઇદ્ધિપાદોતિ તથાભૂતસ્સ ફસ્સો વેદના...પે॰... પગ્ગાહો અવિક્ખેપો''તિ (વિભ॰ ૪૪૭) વુત્તં. તસ્મા ''સેસચિત્તચેતસિકરાસિ''ન્તિ એત્થ? છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારેસુ એકેકં ઇદ્ધિં કત્વા દ્વીહિ દ્વીહિ સહ સેસવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. એવઞ્હિ ચત્તારો ખન્ધા સબ્બે ચ ફસ્સાદયો ધમ્મા સઙ્ગહિતા હોન્તિ. ઇમિના નયેન સેસેસુપિ અત્થો વેદિતબ્બો. યથેવ હિ છન્દં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિ છન્દસમાધીતિ વુત્તો, એવં વીરિયં ચિત્તં વીમંસં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિ વીમંસાસમાધીતિ વુચ્ચતિ. એવમેકેકસ્મિં ઇદ્ધિપાદે છન્દાદયો વીરિયાદયો ચિત્તાદયો વીમંસાદયોતિ તયો તયો ધમ્મા ઇદ્ધીપિ હોન્તિ ઇદ્ધિપાદાપિ, સેસા પન સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિપાદાયેવ . યસ્મા વા ઇમે તયો તયો ધમ્મા સમ્પયુત્તકેહિ ચતૂહિ ખન્ધેહિ સદ્ધિંયેવ ઇજ્ઝન્તિ, ન વિના તેહિ, તસ્મા તેન પરિયાયેન સબ્બે ચત્તારોપિ ખન્ધા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ નામ હોન્તિ, પતિટ્ઠટ્ઠેન પાદા નામાતિપિ વેદિતબ્બં.

**વીરિયસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગત**ન્તિ એત્થ પન વીરિયન્તિ ચ પધાનસઙ્ખારોતિ ચ એકોયેવ. કસ્મા દ્વિધા વુત્તન્તિ ચે? વીરિયસ્સ અધિપતિભાવદસ્સનવસેનેત્થ પઠમં વીરિયગ્ગહણં કતં, તસ્સેવ ચતુકિચ્ચસાધકત્તદસ્સનત્થં પધાનસઙ્ખારવચનં કતં. એવં દ્વિધા વુત્તત્તા એવ ચેત્થાપિ તયો તયો ધમ્માતિ વુત્તં. કેચિ પન ''વિભઙ્ગે 'ઇદ્ધીતિ યા તેસં તેસં ધમ્માનં ઇદ્ધિ સમિદ્ધિ ઇજ્ઝના સમિજ્ઝના'તિ (વિભ॰ ૪૩૪) વુત્તત્તા ઇદ્ધિ નામ અનિપ્ફન્ના, ઇદ્ધિપાદો નિપ્ફન્નો''તિ વદન્તિ. ઇધ પન ઇદ્ધિપિ ઇદ્ધિપાદોપિ નિપ્ફન્નો લક્ખણબ્ભાહતોતિ સન્નિટ્ઠાનં કતં. ઇદ્ધિ સમિદ્ધીતિઆદીહિ ઇજ્ઝનાકારેન ધમ્મા એવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બં.

**ભાવેતી**તિ આસેવતિ. સુત્તન્તભાજનીયે (વિભ॰ ૪૩૧ આદયો) વિય ઇધાપિ ઇદ્ધિપાદભાવના લોકિયા એવ. તસ્મા ઇદ્ધિવિધં તાવ સમ્પાદેતુકામો લોકિયં ઇદ્ધિપાદં ભાવેન્તો પથવીકસિણાદીસુ અટ્ઠસુ કસિણેસુ અધિકતવસિપ્પત્તઅટ્ઠસમાપત્તિકો કસિણાનુલોમતો કસિણપટિલોમતો કસિણાનુલોમપટિલોમતો ઝાનાનુલોમતો ઝાનપટિલોમતો ઝાનાનુલોમપટિલોમતો ઝાનુક્કન્તિકતો કસિણુક્કન્તિકતો ઝાનકસિણુક્કન્તિકતો અઙ્ગસઙ્કન્તિકતો આરમ્મણસઙ્કન્તિકતો અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિકતો અઙ્ગવવત્થાનતો આરમ્મણવવત્થાનતોતિ ઇમેહિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ ચિત્તં પરિદમેત્વા છન્દસીસવીરિયસીસચિત્તસીસવીમંસાસીસવસેન પુનપ્પુનં ઝાનં સમાપજ્જતિ. અઙ્ગારમ્મણવવત્થાનમ્પિ કેચિ ઇચ્છન્તિ. પુબ્બહેતુસમ્પન્નેન પન કસિણેસુ ચતુક્કજ્ઝાનમત્તે ચિણ્ણવસિનાપિ કાતું વટ્ટતીતિ તં તં ઇદ્ધિપાદં સમાધિં ભાવેન્તો ''અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાયા''તિઆદિકં (વિભ॰ ૪૩૨) ચતુપ્પકારં વીરિયં અધિટ્ઠાતિ, તસ્સ ચ હાનિવુદ્ધિયો ઞત્વા વીરિયસમતં અધિટ્ઠાતિ. સો એવં ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસુ ચિત્તં પરિભાવેત્વા ઇદ્ધિવિધં સમ્પાદેતિ.

**સો ઇમેસુ ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસૂ**તિઆદીસુ **સો**તિ સો ભાવિતચતુરિદ્ધિપાદો ભિક્ખુ. **ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસુ ચિત્તં પરિભાવેતી**તિ પુનપ્પુનં છન્દાદીસુ એકેકં અધિપતિં કત્વા ઝાનસમાપજ્જનવસેન તેસુ ચિત્તં પરિભાવેતિ નામ, છન્દાદિવાસનં ગાહાપેતીતિ અત્થો. **પરિદમેતી**તિ નિબ્બિસેવનં કરોતિ. પુરિમં પચ્છિમસ્સ કારણવચનં. પરિભાવિતઞ્હિ ચિત્તં પરિદમિતં હોતીતિ. **મુદું કરોતી**તિ તથા દન્તં ચિત્તં વસિપ્પત્તં કરોતિ. વસે વત્તમાનઞ્હિ ચિત્તં ''મુદૂ''તિ વુચ્ચતિ. **કમ્મનિયન્તિ** કમ્મક્ખમં કમ્મયોગ્ગં કરોતિ. મુદુ હિ ચિત્તં કમ્મનિયં હોતિ સુધન્તમિવ સુવણ્ણં, ઇધ પન ઇદ્ધિવિધકમ્મક્ખમં. **સો**તિ સો પરિભાવિતચિત્તો ભિક્ખુ. **કાયમ્પિ ચિત્તે સમોદહતી**તિઆદિ ઇદ્ધિકરણકાલે યથાસુખં ચિત્તચારસ્સ ઇજ્ઝનત્થં યોગવિધાનં દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ **કાયમ્પિ ચિત્તે સમોદહતી**તિ અત્તનો કરજકાયમ્પિ પાદકજ્ઝાનચિત્તે સમોદહતિ પવેસેતિ આરોપેતિ, કાયં ચિત્તાનુગતિકં કરોતીતિ અત્થો. એવં કરણં અદિસ્સમાનેન કાયેન ગમનસ્સ ઉપકારાય હોતિ. **ચિત્તમ્પિ કાયે સમોદહતી**તિ પાદકજ્ઝાનચિત્તં અત્તનો કરજકાયે સમોદહતિ આરોપેતિ , ચિત્તમ્પિ કાયાનુગતિકં કરોતીતિ અત્થો. એવં કરણં દિસ્સમાનેન કાયેન ગમનસ્સ ઉપકારાય હોતિ. સમાદહતીતિપિ પાઠો, પતિટ્ઠાપેતીતિ અત્થો. **કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતી**તિ પાદકજ્ઝાનચિત્તં ગહેત્વા કરજકાયે આરોપેતિ કાયાનુગતિકં કરોતિ, ઇદં ચિત્તં કાયે સમોદહનસ્સ વેવચનં. **ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતી**તિ કરજકાયં ગહેત્વા પાદકજ્ઝાનચિત્તે આરોપેતિ, ચિત્તાનુગતિકં કરોતિ, ઇદં કાયં ચિત્તે સમોદહનસ્સ વેવચનં. **અધિટ્ઠાતી**તિ ''એવં હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતિ. સમોદહનસ્સ અત્થવિવરણત્થં પરિણામો વુત્તો, પરિણામસ્સ અત્થવિવરણત્થં અધિટ્ઠાનં વુત્તં. યસ્મા સમોદહતીતિ મૂલપદં, પરિણામેતિ અધિટ્ઠાતીતિ તસ્સ અત્થનિદ્દેસપદાનિ , તસ્મા તેસં દ્વિન્નંયેવ પદાનં વસેન પરિણામેત્વાતિ અધિટ્ઠહિત્વાતિ વુત્તં, ન વુત્તં સમોદહિત્વાતિ.

**સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ કાયે ઓક્કમિત્વા વિહરતી**તિ ચતુત્થજ્ઝાનેન સહજાતસુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ સમાપજ્જનવસેન કરજકાયે ઓક્કમિત્વા પવેસેત્વા વિહરતિ. તાય સઞ્ઞાય ઓક્કન્તકાયસ્સ પનસ્સ કરજકાયોપિ તૂલપિચુ વિય લહુકો હોતિ. **સો**તિ સો કતયોગવિધાનો ભિક્ખુ. **તથાભાવિતેન ચિત્તેના**તિ ઇત્થમ્ભૂતલક્ખણે કરણવચનં, હેતુઅત્થે વા, તથાભાવિતેન ચિત્તેન હેતુભૂતેનાતિ અત્થો. **પરિસુદ્ધેના**તિ ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિભાવતો પરિસુદ્ધેન. પરિસુદ્ધત્તાયેવ **પરિયોદાતેન**, પભસ્સરેનાતિ અત્થો. **ઇદ્ધિવિધઞાણાયા**તિ ઇદ્ધિકોટ્ઠાસે, ઇદ્ધિવિકપ્પે વા ઞાણત્થાય. **ચિત્તં અભિનીહરતી**તિ સો ભિક્ખુ વુત્તપ્પકારવસેન તસ્મિં ચિત્તે અભિઞ્ઞાપાદકે જાતે ઇદ્ધિવિધઞાણાધિગમત્થાય પરિકમ્મચિત્તં અભિનીહરતિ, કસિણારમ્મણતો અપનેત્વા ઇદ્ધિવિધાભિમુખં પેસેતિ. **અભિનિન્નામેતી**તિ અધિગન્તબ્બઇદ્ધિપોણં ઇદ્ધિપબ્ભારં કરોતિ. **સો**તિ સો એવં કતચિત્તાભિનીહારો ભિક્ખુ. **અનેકવિહિતન્તિ** અનેકવિધં નાનપ્પકારકં. **ઇદ્ધિવિધન્તિ** ઇદ્ધિકોટ્ઠાસં, ઇદ્ધિવિકપ્પં વા. **પચ્ચનુભોતી**તિ પચ્ચનુભવતિ, ફસ્સેતિ સચ્છિકરોતિ પાપુણાતીતિ અત્થો.

**૧૦૨**. ઇદાનિસ્સ અનેકવિહિતભાવં દસ્સેન્તો **એકોપિ હુત્વા**તિઆદિમાહ. તત્થ **એકોપિ હુત્વા**તિ ઇદ્ધિકરણતો પુબ્બે પકતિયા એકોપિ હુત્વા. **બહુધા હોતી**તિ બહૂનં સન્તિકે ચઙ્કમિતુકામો વા, સજ્ઝાયં વા કત્તુકામો, પઞ્હં વા પુચ્છિતુકામો હુત્વા સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ હોતિ. કથં પનાયમેવં હોતિ? ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદમૂલભૂતે ધમ્મે સમ્પાદેત્વા અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સચે સતં ઇચ્છતિ, ''સતં હોમિ સતં હોમી''તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતિ. અધિટ્ઠાનચિત્તેન સહેવ સતં હોતિ. સહસ્સાદીસુપિ એસેવ નયો. સચે એવં ન ઇજ્ઝતિ, પુન પરિકમ્મં કત્વા દુતિયમ્પિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં. સંયુત્તટ્ઠકથાયઞ્હિ ''એકવારં દ્વેવારં સમાપજ્જિતું વટ્ટતી''તિ વુત્તં. તત્થ પાદકજ્ઝાનચિત્તં નિમિત્તારમ્મણં, પરિકમ્મચિત્તાનિ

સતારમ્મણાનિ વા સહસ્સારમ્મણાનિ વા. તાનિ ચ ખો વણ્ણવસેનેવ, નો પણ્ણત્તિવસેન. અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ તથેવ સતારમ્મણં વા સહસ્સારમ્મણં વા, તં પઠમપ્પનાચિત્તમિવ ગોત્રભુઅનન્તરં એકમેવ ઉપ્પજ્જતિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં . તત્થ યે તે બહૂ નિમ્મિતા, તે અનિયમેત્વા નિમ્મિતત્તા ઇદ્ધિમતા સદિસાવ હોન્તિ. ઠાનનિસજ્જાદીસુ વા ભાસિતતુણ્હીભાવાદીસુ વા યં યં ઇદ્ધિમા કરોતિ, તંતદેવ કરોન્તિ. સચે પન નાનાવણ્ણે કાતુકામો હોતિ, કેચિ પઠમવયે કેચિ મજ્ઝિમવયે કેચિ પચ્છિમવયે, તથા દીઘકેસે ઉપડ્ઢમુણ્ડમુણ્ડે મિસ્સકકેસે ઉપડ્ઢરત્તચીવરે પણ્ડુકચીવરે પદભાણધમ્મકથાસરભઞ્ઞપઞ્હપુચ્છનપઞ્હવિસ્સજ્જનરજનપચનચીવરસિબ્બનધોવનાદીનિ કરોન્તે, અપરેપિ વા નાનપ્પકારકે કાતુકામો હોતિ, તેન પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ''એત્તકા ભિક્ખૂ પઠમવયા હોન્તૂ''તિઆદિના નયેન પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં. અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિં ઇચ્છિતપ્પકારાયેવ હોન્તીતિ. એસ નયો ''બહુધાપિ હુત્વા એકો હોતી''તિઆદીસુ. અયં પન વિસેસો – ઇમિના હિ ભિક્ખુના એવં બહુભાવં નિમ્મિનિત્વા પુન ''એકોવ હુત્વા ચઙ્કમિસ્સામિ, સજ્ઝાયં કરિસ્સામિ, પઞ્હં પુચ્છિસ્સામી''તિ ચિન્તેત્વા વા ''અયં વિહારો અપ્પભિક્ખુકો, સચે કેચિ આગમિસ્સન્તિ, કુતો ઇમે એત્તકા એકસદિસા ભિક્ખૂ અદ્ધા થેરસ્સ એસાનુભાવોતિ મં જાનિસ્સન્તી''તિ અપ્પિચ્છતાય વા અન્તરાવ ''એકો હોમી''તિ ઇચ્છન્તેન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એકો હોમી''તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એકો હોમી''તિ અધિટ્ઠાતબ્બં . અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિંયેવ એકો હોતિ. એવં અકરોન્તો પન યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેન સયમેવ એકો હોતિ.

**આવિભાવન્તિ** પાકટભાવં કરોતીતિ અત્થો. **તિરોભાવન્તિ** પટિચ્છન્નભાવં કરોતીતિ અત્થો. આવિભાવં પચ્ચનુભોતિ, તિરોભાવં પચ્ચનુભોતીતિ પુરિમેન વા સમ્બન્ધો. તત્રાયં ઇદ્ધિમા આવિભાવં કત્તુકામો અન્ધકારં વા આલોકં કરોતિ, પટિચ્છન્નં વા વિવટં કરોતિ, અનાપાથં વા આપાથં કરોતિ. કથં? અયઞ્હિ યથા પટિચ્છન્નોપિ દૂરે ઠિતોપિ વા દિસ્સતિ, એવં અત્તાનં વા પરં વા કત્તુકામો પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ''ઇદં અન્ધકારં આલોકજાતં હોતૂ''તિ વા, ''ઇદં પટિચ્છન્નં વિવટં હોતૂ''તિ વા, ''ઇદં અનાપાથં આપાથં હોતૂ''તિ વા આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ. સહ અધિટ્ઠાના યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. પરે દૂરે ઠિતાપિ પસ્સન્તિ, સયમ્પિ પસ્સિતુકામો પસ્સતિ. તિરોભાવં કત્તુકામો પન આલોકં વા અન્ધકારં કરોતિ, અપ્પટિચ્છન્નં વા પટિચ્છન્નં, આપાથં વા અનાપાથં કરોતિ. કથં? અયઞ્હિ યથા અપ્પટિચ્છન્નોપિ સમીપે ઠિતોપિ વા ન દિસ્સતિ, એવં અત્તાનં વા પરં વા કત્તુકામો પાદકજ્ઝાના વુટ્ઠહિત્વા ''ઇદં આલોકટ્ઠાનં અન્ધકારં હોતૂ''તિ વા, ''ઇદં અપ્પટિચ્છન્નં પટિચ્છન્નં હોતૂ''તિ વા, ''ઇદં આપાથં અનાપાથં હોતૂ''તિ વા આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ. સહ અધિટ્ઠાના યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. પરે સમીપે ઠિતાપિ ન પસ્સન્તિ, સયમ્પિ અપસ્સિતુકામો ન પસ્સતિ. અપિચ સબ્બમ્પિ પાકટપાટિહારિયં આવિભાવો નામ, અપાકટપાટિહારિયં તિરોભાવો નામ. તત્થ પાકટપાટિહારિયે ઇદ્ધિપિ પઞ્ઞાયતિ ઇદ્ધિમાપિ. તં યમકપાટિહારિયેન દીપેતબ્બં. અપાકટપાટિહારિયે ઇદ્ધિયેવ પઞ્ઞાયતિ, ન ઇદ્ધિમા. તં મહકસુત્તેન (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૬) ચ બ્રહ્મનિમન્તનિકસુત્તેન (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૧ આદયો) ચ દીપેતબ્બં.

**તિરોકુટ્ટન્તિ** પરકુટ્ટં, કુટ્ટસ્સ પરભાગન્તિ વુત્તં હોતિ. એસ નયો **તિરોપાકારતિરોપબ્બતેસુ**. **કુટ્ટો**તિ ચ ગેહભિત્તિ. **પાકારો**તિ ગેહવિહારગામાદીનં પરિક્ખેપપાકારો. **પબ્બતો**તિ પંસુપબ્બતો વા પાસાણપબ્બતો વા. **અસજ્જમાનો**તિ અલગ્ગમાનો. **સેય્યથાપિ આકાસે**તિ આકાસે વિય. એવં ગન્તુકામેન પન આકાસકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય કુટ્ટં વા પાકારં વા પબ્બતં વા આવજ્જિત્વા કતપરિકમ્મેન ''આકાસો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતબ્બો, આકાસોવ હોતિ. અધો ઓતરિતુકામસ્સ, ઉદ્ધં વા આરોહિતુકામસ્સ સુસિરો હોતિ, વિનિવિજ્ઝિત્વા

ગન્તુકામસ્સ છિદ્દો. સો તત્થ અસજ્જમાનો ગચ્છતિ. સચે પનસ્સ ભિક્ખુનો અધિટ્ઠહિત્વા ગચ્છન્તસ્સ અન્તરા પબ્બતો વા રુક્ખો વા ઉટ્ઠેતિ, કિં પુન સમાપજ્જિત્વા અધિટ્ઠાતબ્બન્તિ? દોસો નત્થિ. પુન સમાપજ્જિત્વા અધિટ્ઠાનઞ્હિ ઉપજ્ઝાયસ્સ સન્તિકે નિસ્સયગ્ગહણસદિસં હોતિ. ઇમિના પન ભિક્ખુના ''આકાસો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠિતત્તા આકાસો હોતિયેવ. પુરિમાધિટ્ઠાનબલેનેવ ચસ્સ અન્તરા અઞ્ઞો પબ્બતો વા રુક્ખો વા ઉતુમયો ઉટ્ઠહિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેતં. અઞ્ઞેન ઇદ્ધિમતા નિમ્મિતે પન પઠમં નિમ્માનં બલવં હોતિ. ઇતરેન તસ્સ ઉદ્ધં વા અધો વા ગન્તબ્બં.

**પથવિયાપિ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જ**ન્તિ એત્થ **ઉમ્મુજ્જ**ન્તિ ઉટ્ઠાનં, **નિમુજ્જ**ન્તિ સંસીદનં, ઉમ્મુજ્જઞ્ચ નિમુજ્જઞ્ચ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં. એવં કત્તુકામેન પન આપોકસિણં સમાપજ્જિત્વા ઉટ્ઠાય ''એત્તકે ઠાને પથવી ઉદકં હોતૂ''તિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાના યથાપરિચ્છિન્ને ઠાને પથવી ઉદકમેવ હોતિ. સો તત્થ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં કરોતિ સેય્યથાપિ ઉદકે. ન કેવલઞ્ચ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જમેવ, ન્હાનપાનમુખધોવનભણ્ડકધોવનાદીસુ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં કરોતિ. ન કેવલઞ્ચ ઉદકમેવ કરોતિ, સપ્પિતેલમધુફાણિતાદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં ''ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એત્તકં હોતૂ''તિ આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા અધિટ્ઠહન્તસ્સ યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. ઉદ્ધરિત્વા ભાજનગતં કરોન્તસ્સ સપ્પિ સપ્પિયેવ હોતિ, તેલાદીનિ તેલાદીનિયેવ, ઉદકં ઉદકમેવ. સો તત્થ તેમિતુકામોવ તેમેતિ, ન તેમિતુકામો ન તેમેતિ. તસ્સેવ ચ સા પથવી ઉદકં હોતિ, સેસજનસ્સ પથવીયેવ. તત્થ મનુસ્સા પત્તિકાપિ ગચ્છન્તિ, યાનાદીહિપિ ગચ્છન્તિ, કસિકમ્માદીનિપિ કરોન્તિયેવ. સચે પનાયં ''તેસમ્પિ ઉદકં હોતૂ''તિ ઇચ્છતિ, હોતિયેવ. પરિચ્છિન્નકાલં પન અતિક્કમિત્વા યં પકતિયા ઘટતળાકાદીસુ ઉદકં, તં ઠપેત્વા અવસેસં પરિચ્છિન્નટ્ઠાનં પથવીયેવ હોતિ.

**ઉદકેપિ અભિજ્જમાને ગચ્છતી**તિ એત્થ યં ઉદકં અક્કમિત્વા સંસીદતિ, તં ભિજ્જમાનન્તિ વુચ્ચતિ, વિપરીતં અભિજ્જમાનં. એવં ગન્તુકામેન પન પથવીકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એત્તકે ઠાને ઉદકં પથવી હોતૂ''તિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાના યથાપરિચ્છિન્નટ્ઠાને ઉદકં પથવીયેવ હોતિ. સો તત્થ ગચ્છતિ સેય્યથાપિ પથવિયં. ન કેવલઞ્ચ ગચ્છતિ, યં યં ઇરિયાપથં ઇચ્છતિ, તં તં કપ્પેતિ. ન કેવલઞ્ચ પથવિમેવ કરોતિ, મણિસુવણ્ણપબ્બતરુક્ખાદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં વુત્તનયેનેવ આવજ્જિત્વા અધિટ્ઠાતિ, યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. તસ્સેવ ચ તં ઉદકં પથવી હોતિ, સેસજનસ્સ ઉદકમેવ . મચ્છકચ્છપા ચ ઉદકકાકાદયો ચ યથારુચિ વિચરન્તિ. સચે પનાયં અઞ્ઞેસમ્પિ મનુસ્સાનં તં પથવિં કાતું ઇચ્છતિ, કરોતિયેવ. યથાપરિચ્છિન્નકાલાતિક્કમેન પન ઉદકમેવ હોતિ.

**આકાસેપિ પલ્લઙ્કેન કમતી**તિ અન્તલિક્ખે સમન્તતો ઊરુબદ્ધાસનેન ગચ્છતિ. **પક્ખી સકુણો**તિ પક્ખેહિ યુત્તો સકુણો, ન અપરિપુણ્ણપક્ખો લૂનપક્ખો વા. તાદિસો હિ આકાસે ગન્તું ન સક્કોતિ. એવમાકાસે ગન્તુકામેન પન પથવીકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સચે નિસિન્નો ગન્તુમિચ્છતિ, પલ્લઙ્કપ્પમાણં ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સચે નિપન્નો ગન્તુકામો હોતિ, મઞ્ચપ્પમાણં, સચે પદસા ગન્તુકામો હોતિ, મગ્ગપ્પમાણન્તિ એવં યથાનુરૂપં ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા વુત્તનયેનેવ ''પથવી હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાના પથવીયેવ હોતિ. આકાસે ગન્તુકામેન ચ ભિક્ખુના દિબ્બચક્ખુલાભિનાપિ ભવિતબ્બં. કસ્મા? યસ્મા અન્તરા ઉતુસમુટ્ઠાના વા પબ્બતરુક્ખાદયો હોન્તિ, નાગસુપણ્ણાદયો વા ઉસૂયન્તા માપેન્તિ, તેસં દસ્સનત્થં. તે પન દિસ્વા કિં કાતબ્બન્તિ? પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''આકાસો હોતૂ''તિ પરિકમ્મં કત્વા અધિટ્ઠાતબ્બં. અપિચ ઓકાસે ઓરોહણત્થમ્પિ ઇમિના દિબ્બચક્ખુલાભિના ભવિતબ્બં. અયઞ્હિ સચે અનોકાસે ન્હાનતિત્થે વા

ગામદ્વારે વા ઓરોહતિ, મહાજનસ્સ પાકટો હોતિ, તસ્મા દિબ્બચક્ખુના પસ્સિત્વા અનોકાસં વજ્જેત્વા ઓકાસે ઓતરતીતિ.

**ઇમેપિ ચન્દિમસૂરિયે એવંમહિદ્ધિકે એવંમહાનુભાવે**તિ એત્થ ચન્દિમસૂરિયાનં દ્વાચત્તાલીસયોજનસહસ્સોપરિચરણેન મહિદ્ધિકતા, તીસુ દીપેસુ એકક્ખણે આલોકકરણેન મહાનુભાવતા વેદિતબ્બા, એવં ઉપરિચરણઆલોકકરણેહિ વા મહિદ્ધિકે, તેનેવ મહિદ્ધિકત્તેન મહાનુભાવે . **પરામસતી**તિ પરિગ્ગણ્હાતિ, એકદેસે વા ફુસતિ. **પરિમજ્જતી**તિ સમન્તતો આદાસતલં વિય પરિમજ્જતિ. અયં પનસ્સ ઇદ્ધિ અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનવસેનેવ ઇજ્ઝતિ, નત્થેત્થ કસિણસમાપત્તિનિયમો. સ્વાયં યદિ ઇચ્છતિ ગન્ત્વા પરામસિતું, ગન્ત્વા પરામસતિ. સચે પન ઇધેવ નિસિન્નકો વા નિપન્નકો વા પરામસિતુકામો હોતિ, ''હત્થપાસે હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતિ. અધિટ્ઠાનબલેન વણ્ટા મુત્તતાલફલં વિય આગન્ત્વા હત્થપાસે ઠિતે વા પરામસતિ, હત્થં વા વડ્ઢેત્વા પરામસતિ. હત્થં વડ્ઢેન્તસ્સ પન કિં ઉપાદિન્નકં વડ્ઢતિ અનુપાદિન્નકં વાતિ? ઉપાદિન્નકં નિસ્સાય અનુપાદિન્નકં વડ્ઢતિ. યો એવં કત્વા ન કેવલં ચન્દિમસૂરિયે પરામસતિ, સચે ઇચ્છતિ, પાદકથલિકં કત્વા પાદે ઠપેતિ, પીઠં કત્વા નિસીદતિ, મઞ્ચં કત્વા નિપજ્જતિ, અપસ્સેનફલકં કત્વા અપસ્સયતિ. યથા એકો, એવં અપરોપિ. અનેકેસુપિ હિ ભિક્ખુસતસહસ્સેસુ એવં કરોન્તેસુ તેસઞ્ચ એકમેકસ્સ તથેવ ઇજ્ઝતિ. ચન્દિમસૂરિયાનઞ્ચ ગમનમ્પિ આલોકકરણમ્પિ તથેવ હોતિ. યથા હિ પાતિસહસ્સેસુ ઉદકપૂરેસુ સબ્બપાતીસુ ચન્દમણ્ડલાનિ દિસ્સન્તિ, પાકતિકમેવ ચન્દસ્સ ગમનં આલોકકરણઞ્ચ હોતિ, તથૂપમમેતં પાટિહારિયં. **યાવ બ્રહ્મલોકાપિ કાયેન વસં વત્તેતી**તિ બ્રહ્મલોકં પરિચ્છેદં કત્વા એત્થન્તરે અનેકવિધં અભિઞ્ઞં કરોન્તો અત્તનો કાયેન વસં ઇસ્સરિયં વત્તેતિ. વિત્થારો પનેત્થ ઇદ્ધિકથાયં આવિભવિસ્સતીતિ.

ઇદ્ધિવિધઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૫૧. સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૩**. સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસે **દૂરેપિ સદ્દાન**ન્તિઆદિ દિબ્બસોતં ઉપ્પાદેતુકામસ્સ આદિકમ્મિકસ્સ ભિક્ખુનો ઉપાયસન્દસ્સનત્થં વુત્તં. તત્થ **દૂરેપિ સદ્દાનં સદ્દનિમિત્ત**ન્તિ દૂરે સદ્દાનં અન્તરે સદ્દં. સદ્દોયેવ હિ નિમિત્તકરણવસેન સદ્દનિમિત્તં. ''દૂરે''તિ વુત્તેપિ પકતિસોતસ્સ આપાથટ્ઠાનેયેવ. **ઓળારિકાન**ન્તિ થૂલાનં. **સુખુમાન**ન્તિ અણૂનં. **સણ્હસણ્હાન**ન્તિ સણ્હતોપિ સણ્હાનં, અતિસણ્હાનન્તિ અત્થો. એતેન પરમસુખુમા સદ્દા વુત્તા હોન્તિ. ઇમં ઞાણં ઉપ્પાદેતુકામેન આદિકમ્મિકેન ઝાયિના અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય પરિકમ્મસમાધિચિત્તેન પઠમતરં પકતિસોતપથે દૂરે ઓળારિકો અરઞ્ઞે સીહાદીનં સદ્દો આવજ્જિતબ્બો. વિહારે ઘણ્ડિસદ્દો ભેરિસદ્દો સઙ્ખસદ્દો સામણેરદહરભિક્ખૂનં સબ્બથામેન સજ્ઝાયન્તાનં સજ્ઝાયનસદ્દો પકતિકથં કથેન્તાનં ''કિં, ભન્તે, કિં, આવુસો''તિઆદિસદ્દો સકુણસદ્દો વાતસદ્દો પદસદ્દો પક્કુથિતઉદકસ્સ ચિચ્ચિટાયનસદ્દો આતપે સુસ્સમાનતાલપણ્ણસદ્દો કુન્થકિપિલ્લિકાદિસદ્દોતિ એવં સબ્બોળારિકતો પભુતિ યથાક્કમેન સુખુમસુખુમસદ્દા આવજ્જિતબ્બા.

એવં કરોન્તેન ચ પુરત્થિમાદીસુ દસસુ દિસાસુ કમેન એકેકિસ્સા દિસાય સદ્દનિમિત્તં વુત્તનયેન મનસિ કાતબ્બં. મનસિ કરોન્તેન ચ યે સદ્દા પકતિસોતસ્સ સુય્યન્તિ, તેસુ પકતિસોતમોધાય મનોદ્વારિકેન ચિત્તેન મનસિ કાતબ્બં. તસ્સ તે સદ્દા પકતિચિત્તસ્સાપિ પાકટા હોન્તિ, પરિકમ્મસમાધિચિત્તસ્સ પન અતિવિય પાકટા હોન્તિ.

તસ્સેવં સદ્દનિમિત્તં મનસિકરોતો ઇદાનિ દિબ્બસોતધાતુ ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ તેસુ સદ્દેસુ અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં નિરુદ્ધે ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ. યેસં પુરિમાનિ તીણિ ચત્તારિ વા પરિકમ્મોપચારાનુલોમગોત્રભુનામકાનિ કામાવચરાનિ, ચતુત્થં પઞ્ચમં વા અપ્પનાચિત્તં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં. તત્થ યં તેન અપ્પનાચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નં ઞાણં, અયં દિબ્બસોતધાતુ. તં થામગતં કરોન્તેન ''એત્થન્તરે સદ્દં સુણામી''તિ એકઙ્ગુલમત્તં પરિચ્છિન્દિત્વા વડ્ઢેતબ્બં, તતો દ્વઙ્ગુલચતુરઙ્ગુલઅટ્ઠઙ્ગુલવિદત્થિરતનઅન્તોગબ્ભપમુખ-પાસાદપરિવેણસઙ્ઘારામગોચરગામજનપદાદિવસેન યાવ ચક્કવાળં, તતો વા ભિય્યોપિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છિન્દિત્વા વડ્ઢેતબ્બં. એવં અધિગતાભિઞ્ઞો એસ પાદકજ્ઝાનારમ્મણેન ફુટ્ઠોકાસબ્ભન્તરગતે સદ્દે પુન પાદકજ્ઝાનં અસમાપજ્જિત્વાપિ અભિઞ્ઞાઞાણેન સુણાતિયેવ. એવં સુણન્તો ચ સચેપિ યાવબ્રહ્મલોકા સઙ્ખભેરિપણવાદિસદ્દેહિ એકકોલાહલં હોતિ, પાટિયેક્કં વવત્થાપેતુકામતાય સતિ ''અયં સઙ્ખસદ્દો, અયં ભેરિસદ્દો''તિ વવત્થાપેતું સક્કોતિયેવ. અભિઞ્ઞાઞાણેન સુતે સાત્થકે સદ્દે પચ્છા કામાવચરચિત્તેન અત્થં જાનાતિ. દિબ્બસોતં પકતિસોતવતોયેવ ઉપ્પજ્જતિ, નો બધિરસ્સ. પચ્છા પકતિસોતે વિનટ્ઠેપિ દિબ્બસોતં ન વિનસ્સતીતિ વદન્તિ.

**સો દિબ્બાય સોતધાતુયા**તિ એત્થ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બા. દેવાનઞ્હિ સુચરિતકમ્માભિનિબ્બત્તા પિત્તસેમ્હરુધિરાદીહિ અપલિબુદ્ધા ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય દૂરેપિ આરમ્મણસમ્પટિચ્છનસમત્થા દિબ્બા પસાદસોતધાતુ હોતિ. અયઞ્ચાપિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તા ઞાણસોતધાતુ તાદિસાયેવાતિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બા. અપિચ દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા, અત્તના ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તાપિ દિબ્બા, સવનટ્ઠેન નિજ્જીવટ્ઠેન ચ સોતધાતુ, સોતધાતુકિચ્ચકરણેન ચ સોતધાતુ વિયાતિપિ સોતધાતુ. તાય દિબ્બાય સોતધાતુયા. **વિસુદ્ધાયા**તિ પરિસુદ્ધાય નિરુપક્કિલેસાય. **અતિક્કન્તમાનુસિકાયા**તિ મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા સદ્દસવનેન માનુસિકં મંસસોતધાતું અતિક્કન્તાય વીતિવત્તિત્વા ઠિતાય. **ઉભો સદ્દે સુણાતી**તિ દ્વે સદ્દે સુણાતિ. કતમે દ્વે? **દિબ્બે ચ માનુસે ચ**, દેવાનઞ્ચ મનુસ્સાનઞ્ચ સદ્દેતિ વુત્તં હોતિ. એતેન પદેસપરિયાદાનં વેદિતબ્બં. **યે દૂરે સન્તિકે ચા**તિ યે સદ્દા દૂરે પરચક્કવાળેપિ, યે ચ સન્તિકે અન્તમસો સદેહસન્નિસ્સિતપાણકસદ્દાપિ, તે સુણાતીતિ વુત્તં હોતિ. એતેન નિપ્પદેસપરિયાદાનં વેદિતબ્બન્તિ.

સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫૨. ચેતોપરિયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૪**. ચેતોપરિયઞાણનિદ્દેસે **સો એવં પજાનાતી**તિ ઇદાનિ વત્તબ્બં વિધાનં ઉપદિસતિ. **ઇદં રૂપં સોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠિત**ન્તિઆદિ આદિકમ્મિકેન ઝાયિના પટિપજ્જિતબ્બં વિધાનં. કથં? એતઞ્હિ ઞાણં ઉપ્પાદેતુકામેન ઝાયિના પઠમં તાવ દિબ્બચક્ખુઞાણં ઉપ્પાદેતબ્બં. એતઞ્હિ દિબ્બચક્ખુવસેન ઇજ્ઝતિ, તં એતસ્સ પરિકમ્મં. તસ્મા તેન ભિક્ખુના આલોકં વડ્ઢેત્વા દિબ્બેન ચક્ખુના પરસ્સ હદયરૂપં નિસ્સાય વત્તમાનસ્સ લોહિતસ્સ વણ્ણં પસ્સિત્વા પસ્સિત્વા ચિત્તં પરિયેસિતબ્બં. તઞ્હિ લોહિતં કુસલસોમનસ્સે વત્તમાને રત્તં હોતિ નિગ્રોધપક્કવણ્ણં, અકુસલસોમનસ્સે વત્તમાને તદેવ લુળિતં હોતિ, દોમનસ્સે વત્તમાને કાળકં હોતિ જમ્બુપક્કવણ્ણં લુળિતં. કુસલૂપેક્ખાય વત્તમાનાય પસન્નં હોતિ તિલતેલવણ્ણં. અકુસલૂપેક્ખાય વત્તમાનાય તદેવ લુળિતં હોતિ. તસ્મા તેન ''ઇદં રૂપં સોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠિતં, ઇદં રૂપં દોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠિતં, ઇદં રૂપં ઉપેક્ખિન્દ્રિયસમુટ્ઠિત''ન્તિ પરસ્સ હદયલોહિતવણ્ણં પસ્સિત્વા પસ્સિત્વા ચિત્તં પરિયેસન્તેન ચેતોપરિયઞાણં

થામગતં કાતબ્બં. એવં થામગતે હિ તસ્મિં અનુક્કમેન સબ્બમ્પિ કામાવચરાદિભેદં ચિત્તં પજાનાતિ ચિત્તા ચિત્તમેવ સઙ્કમન્તો વિના હદયરૂપદસ્સનેન. વુત્તમ્પિ ચેતં અટ્ઠકથાયં –

''આરુપ્પે પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો કસ્સ હદયરૂપં પસ્સતિ, કસ્સિન્દ્રિયવિકારં ઓલોકેતીતિ? ન કસ્સચિ. ઇદ્ધિમતો વિસયો એસ, યદિદં યત્થ કત્થચિ ચિત્તં આવજ્જન્તો સોળસપ્પભેદં ચિત્તં જાનાતિ. અકતાભિનિવેસસ્સ પન વસેન અયં કથા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૦૧).

**પરસત્તાન**ન્તિ અત્તાનં ઠપેત્વા સેસસત્તાનં. **પરપુગ્ગલાન**ન્તિ ઇદમ્પિ ઇમિના એકત્થમેવ, વેનેય્યવસેન પન દેસનાવિલાસેન ચ બ્યઞ્જનેન નાનત્તં કતં. **ચેતસા ચેતો પરિચ્ચ પજાનાતી**તિ અત્તનો ચિત્તેન તેસં ચિત્તં પરિચ્છિન્દિત્વા સરાગાદિવસેન નાનપ્પકારતો જાનાતિ. **સરાગં વા**તિઆદીસુ વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. તત્થ અટ્ઠવિધં લોભસહગતચિત્તં **સરાગં** ચિત્તં નામ, અવસેસં ચતુભૂમકકુસલાબ્યાકતચિત્તં **વીતરાગં** નામ. દ્વે દોમનસ્સચિત્તાનિ, દ્વે વિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચચિત્તાનીતિ ઇમાનિ પન ચત્તારિ ચિત્તાનિ ઇમસ્મિં દુકે સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તિ. કેચિ પન થેરા તાનિપિ વીતરાગપદેન સઙ્ગણ્હન્તિ. દુવિધં પન દોમનસ્સસહગતં ચિત્તં **સદોસં** ચિત્તં નામ, સબ્બમ્પિ ચતુભૂમકં કુસલાબ્યાકતં **વીતદોસં** નામ. સેસાનિ દસ અકુસલચિત્તાનિ ઇમસ્મિં દુકે સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તિ. કેચિ પન થેરા તાનિપિ વીતદોસપદેન સઙ્ગણ્હન્તિ. **સમોહં વીતમોહ**ન્તિ એત્થ પન મોહેકહેતુકવસેન વિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચસહગતદ્વયમેવ **સમોહં**. મોહસ્સ પન સબ્બાકુસલેસુ સમ્ભવતો દ્વાદસવિધમ્પિ અકુસલં ચિત્તં ''સમોહ''ન્તિ વેદિતબ્બં. અવસેસં કુસલાબ્યાકતં **વીતમોહં**. થિનમિદ્ધાનુગતં પન **સંખિત્તં**, ઉદ્ધચ્ચાનુગતં **વિક્ખિત્તં**. રૂપાવચરારૂપાવચરં **મહગ્ગતં**, અવસેસં **અમહગ્ગતં**. સબ્બમ્પિ તેભૂમકં **સઉત્તરં**, લોકુત્તરં **અનુત્તરં**. ઉપચારપ્પત્તં અપ્પનાપ્પત્તઞ્ચ **સમાહિતં**, તદુભયમસમ્પત્તં **અસમાહિતં**. તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમુત્તિપ્પત્તં **વિમુત્તં**, પઞ્ચવિધમ્પિ એતં વિમુત્તિમપ્પત્તં **અવિમુત્ત**ન્તિ વેદિતબ્બં. ઇતિ ચેતોપરિયઞાણલાભી ભિક્ખુ સોળસપ્પભેદમ્પિ ચિત્તં પજાનાતિ. પુથુજ્જના પન અરિયાનં મગ્ગફલચિત્તં ન જાનન્તિ, અરિયાપિ ચ હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા ઉપરિમાનં ઉપરિમાનં મગ્ગફલચિત્તં ન જાનન્તિ, ઉપરિમા ઉપરિમા પન હેટ્ઠિમાનં હેટ્ઠિમાનં ચિત્તં જાનન્તીતિ.

ચેતોપરિયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫૩. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૫**. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણનિદ્દેસે **એવં પજાનાતી**તિઆદિ ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસુ પરિભાવિતચિત્તસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં ઉપ્પાદેતુકામસ્સ તદુપ્પાદનવિધાનદસ્સનત્થં વુત્તં. કમતો હિ પટિચ્ચસમુપ્પાદં પસ્સિત્વા વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદનાસઙ્ખાતં પચ્ચુપ્પન્નં ફલસઙ્ખેપં પસ્સતિ, તસ્સ પચ્ચયં પુરિમભવે કમ્મકિલેસસઙ્ખાતં હેતુસઙ્ખેપં પસ્સતિ, તસ્સ પચ્ચયં પુરિમભવેયેવ ફલસઙ્ખેપં પસ્સતિ, તસ્સ પચ્ચયં તતિયભવે હેતુસઙ્ખેપં પસ્સતિ. એવં પટિચ્ચસમુપ્પાદદસ્સનેન જાતિપરમ્પરં પસ્સતિ. એવં બહૂપકારો પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદમનસિકારો . તત્થ ''ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ, ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતી''તિ ઇદં પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસસ્સ ઉદ્દેસવચનં. એવં તેસં અઞ્ઞતરવચનેનેવ અત્થે સિદ્ધે દ્વિધા વચનં કસ્માતિ ચે? અત્થનાનત્તસબ્ભાવતો. કથં? **ઇમસ્મિં સતી**તિ ઇમસ્મિં પચ્ચયે વિજ્જમાને. ઇદં સબ્બપચ્ચયાનં સાધારણવચનં. **ઇદં હોતી**તિ ઇદં પચ્ચયુપ્પન્નં ભવતિ. ઇદં સબ્બપચ્ચયુપ્પન્નાનં સાધારણવચનં. ઇમિના સકલેન

વચનેન અહેતુકવાદો પટિસિદ્ધો હોતિ. યે હિ ધમ્મા પચ્ચયસમ્ભવા હોન્તિ, ન પચ્ચયાભાવા, તે અહેતુકા નામ ન હોન્તીતિ. **ઇમસ્સુપ્પાદા**તિ ઇમસ્સ પચ્ચયસ્સ ઉપ્પાદહેતુ. ઇદં સબ્બપચ્ચયાનં ઉપ્પાદવન્તતાદીપનવચનં. **ઇદં ઉપ્પજ્જતી**તિ ઇદં પચ્ચયુપ્પન્નં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં સબ્બપચ્ચયુપ્પન્નાનં તતો ઉપ્પજ્જમાનતાદીપનવચનં. ઇમિના સકલેન વચનેન સસ્સતાહેતુકવાદો પટિસિદ્ધો હોતિ. યે હિ ઉપ્પાદવન્તો ધમ્મા, તે અનિચ્ચા. તસ્મા સતિપિ સહેતુકત્તે અનિચ્ચહેતુકા એતે ધમ્મા ન લોકે નિચ્ચસમ્મતપકતિપુરિસાદિહેતુકાતિ વુત્તં હોતિ.

**યદિદ**ન્તિ નિદ્દિસિતબ્બત્થસન્દસ્સનં. **અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા**તિ એત્થ યં પટિચ્ચ ફલમેતિ, સો પચ્ચયો. **પટિચ્ચા**તિ ન વિના, અપચ્ચક્ખિત્વાતિ અત્થો. **એતી**તિ ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચાતિ અત્થો. અપિચ ઉપકારકટ્ઠો પચ્ચયટ્ઠો, અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો. તસ્મા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તીતિ યોજના. એવં સમ્ભવન્તિ-સદ્દસ્સ સેસપદેહિપિ યોજના કાતબ્બા. સોકાદીસુ ચ સોચનં **સોકો**. પરિદેવનં **પરિદેવો**. દુક્ખતીતિ **દુક્ખં**. ઉપ્પાદટ્ઠિતિવસેન વા દ્વેધા ખનતીતિપિ દુક્ખં. દુમ્મનસ્સ ભાવો **દોમનસ્સં**. ભુસો આયાસો **ઉપાયાસો**. **સમ્ભવન્તી**તિ નિબ્બત્તન્તિ. **એવ**ન્તિ નિદ્દિટ્ઠનયનિદસ્સનં. તેન અવિજ્જાદીહેવ કારણેહિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદીહીતિ દસ્સેતિ. **એતસ્સા**તિ યથાવુત્તસ્સ. **કેવલસ્સા**તિ અસમ્મિસ્સસ્સ, સકલસ્સ વા. **દુક્ખક્ખન્ધસ્સા**તિ દુક્ખસમૂહસ્સ, ન સત્તસ્સ ન સુખસુભાદીનં. **સમુદયો**તિ નિબ્બત્તિ. **હોતી**તિ સમ્ભવતિ.

તત્થ કતમા અવિજ્જા? દુક્ખે અઞ્ઞાણં, દુક્ખસમુદયે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય અઞ્ઞાણં, પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણં, અપરન્તે અઞ્ઞાણં, પુબ્બન્તાપરન્તે અઞ્ઞાણં, ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણં. કતમે સઙ્ખારા? પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો, કાયસઙ્ખારો, વચીસઙ્ખારો, ચિત્તસઙ્ખારો. અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના પઞ્ચ રૂપાવચરકુસલચેતના પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, દ્વાદસ અકુસલચેતના અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, ચતસ્સો અરૂપાવચરકુસલચેતના આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો. કાયસઞ્ચેતના કાયસઙ્ખારો, વચીસઞ્ચેતના વચીસઙ્ખારો, મનોસઞ્ચેતના ચિત્તસઙ્ખારો.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ''ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જાપચ્ચયા હોન્તી''તિ? અવિજ્જાભાવે ભાવતો. યસ્સ હિ દુક્ખાદીસુ અવિજ્જાસઙ્ખાતં અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતિ. સો દુક્ખે તાવ પુબ્બન્તાદીસુ ચ અઞ્ઞાણેન સંસારદુક્ખં સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા તસ્સેવ હેતુભૂતે તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ. સમુદયે અઞ્ઞાણેન દુક્ખહેતુભૂતેપિ તણ્હાપરિક્ખારે સઙ્ખારે સુખહેતુતો મઞ્ઞમાનો આરભતિ. નિરોધે પન મગ્ગે ચ અઞ્ઞાણેન દુક્ખસ્સ અનિરોધભૂતેપિ ગતિવિસેસે દુક્ખનિરોધસઞ્ઞી હુત્વા નિરોધસ્સ ચ અમગ્ગભૂતેસુપિ યઞ્ઞામરતપાદીસુ નિરોધમગ્ગસઞ્ઞી હુત્વા દુક્ખનિરોધં પત્થયમાનો યઞ્ઞામરતપાદિમુખેન તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ.

અપિચ સો તાય ચતૂસુ સચ્ચેસુ અપ્પહીનાવિજ્જતાય વિસેસતો જાતિજરારોગમરણાદિઅનેકાદીનવવોકિણ્ણમ્પિ પુઞ્ઞફલસઙ્ખાતં દુક્ખં દુક્ખતો અજાનન્તો તસ્સ અધિગમાય કાયવચીચિત્તસઙ્ખારભેદં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ દેવચ્છરકામકો વિય મરુપપાતં. સુખસમ્મતસ્સાપિ ચ તસ્સ પુઞ્ઞફલસ્સ અન્તે મહાપરિળાહજનિકં વિપરિણામદુક્ખતં અપ્પસ્સાદતઞ્ચ અપસ્સન્તોપિ તપ્પચ્ચયં વુત્તપ્પકારમેવ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ સલભો વિય દીપસિખાભિનિપાતં, મધુબિન્દુગિદ્ધો વિય ચ મધુલિત્તસત્થધારાલેહનં. કામૂપસેવનાદીસુ ચ સવિપાકેસુ આદીનવં અપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞાય ચેવ કિલેસાભિભૂતતાય ચ દ્વારત્તયપ્પવત્તમ્પિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ બાલો વિય ગૂથકીળનં, મરિતુકામો વિય ચ વિસખાદનં. આરુપ્પવિપાકેસુ ચાપિ સઙ્ખારવિપરિણામદુક્ખતં અનવબુજ્ઝમાનો સસ્સતાદિવિપલ્લાસેન

ચિત્તસઙ્ખારભૂતં આનેઞ્જાભિસઙ્ખારં આરભતિ દિસામૂળ્હો વિય પિસાચનગરાભિમુખમગ્ગગમનં. એવં યસ્મા અવિજ્જાભાવતોવ સઙ્ખારભાવો, ન અભાવતો, તસ્મા જાનિતબ્બમેતં ‘‘ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જાપચ્ચયા હોન્તી’’તિ.

એત્થાહ – ગણ્હામ તાવ એતં ‘‘અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો’’તિ. કિં પનાયમેકાવ અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો, ઉદાહુ અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા સન્તીતિ? કિં પનેત્થ યદિ તાવ એકાવ, એકકારણવાદો આપજ્જતિ. અથ અઞ્ઞેપિ સન્તિ, ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ એકકારણનિદ્દેસો નુપપજ્જતીતિ? ન નુપપજ્જતિ. કસ્મા? યસ્મા –

‘‘એકં ન એકતો ઇધ, નાનેકમનેકતોપિ નો એકં;
ફલમત્થિ અત્થિ પન એક-હેતુફલદીપને અત્થો’’.

ભગવા હિ કત્થચિ પધાનત્તા કત્થચિ પાકટત્તા કત્થચિ અસાધારણત્તા દેસનાવિલાસસ્સ ચ વેનેય્યાનઞ્ચ અનુરૂપતો એકમેવ હેતુઞ્ચ ફલઞ્ચ દીપેતિ. તસ્મા અયમિધ અવિજ્જા વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ વત્થારમ્મણસહજાતધમ્માદીસુ સઙ્ખારકારણેસુ ‘‘અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨) ચ, ‘‘અવિજ્જાસમુદયા આસવસમુદયો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૪) ચ વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ તણ્હાદીનં સઙ્ખારહેતૂનં હેતૂતિ પધાનત્તા, ‘‘અવિદ્વા, ભિક્ખવે, અવિજ્જાગતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતી’’તિ પાકટત્તા, અસાધારણત્તા ચ સઙ્ખારાનં હેતુભાવેન દીપિતાતિ વેદિતબ્બા. એતેનેવ ચ એકેકહેતુફલદીપનપરિહારવચનેન સબ્બત્થ એકેકહેતુફલદીપને પયોજનં વેદિતબ્બન્તિ.

એત્થાહ – એવં સન્તેપિ એકન્તાનિટ્ઠફલાય સાવજ્જાય અવિજ્જાય કથં પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારપચ્ચયત્તં યુજ્જતિ? ન હિ નિમ્બબીજતો ઉચ્છુ ઉપ્પજ્જતીતિ. કથં ન યુજ્જિસ્સતિ? લોકસ્મિઞ્હિ –

‘‘વિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ, સદિસાસદિસો તથા;
ધમ્માનં પચ્ચયો સિદ્ધો, વિપાકા એવ તે ચ ન’’.

ઇતિ અયં અવિજ્જા વિપાકવસેન એકન્તાનિટ્ઠફલા, સભાવવસેન ચ સાવજ્જાપિ સમાના સબ્બેસમ્પિ એતેસં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં યથાનુરૂપં ઠાનકિચ્ચસભાવવિરુદ્ધાવિરુદ્ધપચ્ચયવસેન સદિસાસદિસપચ્ચયવસેન ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા.

અપિચ –

‘‘ચુતૂપપાતે સંસારે, સઙ્ખારાનઞ્ચ લક્ખણે;
યો પટિચ્ચસમુપ્પન્ન-ધમ્મેસુ ચ વિમુય્હતિ.

‘‘અભિસઙ્ખરોતિ સો એતે, સઙ્ખારે તિવિધે યતો;
અવિજ્જા પચ્ચયો તેસં, તિવિધાનં અયં તતો.

‘‘યથાપિ નામ જચ્ચન્ધો, નરો અપરિણાયકો;
એકદા યાતિ મગ્ગેન, ઉમ્મગ્ગેનાપિ એકદા.

‘‘સંસારે સંસરં બાલો, તથા અપરિણાયકો;
કરોતિ એકદા પુઞ્ઞં, અપુઞ્ઞમપિ એકદા.

‘‘યદા ચ ઞત્વા સો ધમ્મં, સચ્ચાનિ અભિસમેસ્સતિ;
તદા અવિજ્જૂપસમા, ઉપસન્તો ચરિસ્સતી’’તિ.

**સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ**ન્તિ છ વિઞ્ઞાણકાયા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણં ઘાનવિઞ્ઞાણં જિવ્હાવિઞ્ઞાણં કાયવિઞ્ઞાણં મનોવિઞ્ઞાણં. તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં કુસલવિપાકં અકુસલવિપાકન્તિ દુવિધં. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ. મનોવિઞ્ઞાણં દ્વે વિપાકમનોધાતુયો, તિસ્સો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ સહેતુકવિપાકચિત્તાનિ, પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરાનીતિ બાવીસતિવિધં. ઇતિ સબ્બાનિ બાત્તિંસ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘ઇદં વુત્તપ્પકારં વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારપચ્ચયા હોતી’’તિ? ઉપચિતકમ્માભાવે વિપાકાભાવતો. વિપાકઞ્હેતં, વિપાકઞ્ચ ન ઉપચિતકમ્માભાવે ઉપ્પજ્જતિ. યદિ ઉપ્પજ્જેય્ય, સબ્બેસં સબ્બવિપાકાનિ ઉપ્પજ્જેય્યું, ન ચ ઉપ્પજ્જન્તીતિ જાનિતબ્બમેતં ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા ઇદં વિઞ્ઞાણં હોતી’’તિ. સબ્બમેવ હિ ઇદં પવત્તિપટિસન્ધિવસેન દ્વેધા પવત્તતિ. તત્થ દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ દ્વે મનોધાતુયો સોમનસ્સસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ઇમાનિ તેરસ પઞ્ચવોકારભવે પવત્તિયંયેવ પવત્તન્તિ, સેસાનિ એકૂનવીસતિ તીસુ ભવેસુ યથાનુરૂપં પવત્તિયમ્પિ પટિસન્ધિયમ્પિ પવત્તન્તિ.

‘‘લદ્ધપ્પચ્ચયમિતિ ધમ્મમત્તમેતં ભવન્તરમુપેતિ;
નાસ્સ તતો સઙ્કન્તિ, ન તતો હેતું વિના હોતિ’’.

ઇતિ હેતં લદ્ધપ્પચ્ચયં રૂપારૂપધમ્મમત્તં ઉપ્પજ્જમાનં ભવન્તરમુપેતીતિ વુચ્ચતિ, ન સત્તો, ન જીવો. તસ્સ ચ નાપિ અતીતભવતો ઇધ સઙ્કન્તિ અત્થિ, નાપિ તતો હેતું વિના ઇધ પાતુભાવો. એત્થ ચ પુરિમં ચવનતો ચુતિ, પચ્છિમં ભવન્તરાદિપટિસન્ધાનતો પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ.

એત્થાહ – નનુ એવં અસઙ્કન્તિપાતુભાવે સતિ યે ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે ખન્ધા, તેસં નિરુદ્ધત્તા, ફલપ્પચ્ચયસ્સ ચ કમ્મસ્સ તત્થ અગમનતો, અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞતો ચ તં ફલં સિયા . ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા. તસ્મા ન સુન્દરમિદં વિધાનન્તિ. તત્રિદં વુચ્ચતિ –

‘‘સન્તાને યં ફલં એતં, નાઞ્ઞસ્સ ન ચ અઞ્ઞતો;
બીજાનં અભિસઙ્ખારો, એતસ્સત્થસ્સ સાધકો.

‘‘ફલસ્સુપ્પત્તિયા એવ, સિદ્ધા ભુઞ્જકસમ્મુતિ;
ફલુપ્પાદેન રુક્ખસ્સ, યથા ફલતિ સમ્મુતી’’તિ.

યોપિ વદેય્ય ‘‘એવં સન્તેપિ એતે સઙ્ખારા વિજ્જમાના વા ફલસ્સ પચ્ચયા સિયું અવિજ્જમાના વા. યદિ ચ વિજ્જમાના, પવત્તિક્ખણેયેવ નેસં વિપાકેન ભવિતબ્બં. અથાપિ અવિજ્જમાના, પવત્તિતો પુબ્બે પચ્છા ચ નિચ્ચં ફલાવહા સિયુ’’ન્તિ. સો એવં વત્તબ્બો –

‘‘કતત્તા પચ્ચયા એતે, ન ચ નિચ્ચં ફલાવહા;
પાટિભોગાદિકં તત્થ, વેદિતબ્બં નિદસ્સન’’ન્તિ.

**વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ**ન્તિ ઇધ વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારક્ખન્ધા નામં, ચત્તારિ ચ મહાભૂતાનિ ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપં રૂપં. અભાવકગબ્ભસેય્યકાનં અણ્ડજાનઞ્ચ પટિસન્ધિક્ખણે વત્થુદસકં કાયદસકન્તિ વીસતિ રૂપાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેવીસતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. સભાવકાનં ભાવદસકં પક્ખિપિત્વા તેત્તિંસ, ઓપપાતિકસત્તેસુ બ્રહ્મકાયિકાદીનં પટિસન્ધિક્ખણે ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનિ જીવિતિન્દ્રિયનવકઞ્ચાતિ એકૂનચત્તાલીસ રૂપાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે દ્વાચત્તાલીસ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં. કામભવે પન સેસઓપપાતિકાનં સંસેદજાનં વા સભાવકપરિપુણ્ણાયતનાનં પટિસન્ધિક્ખણે ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવત્થુભાવદસકાનીતિ સત્તતિ રૂપાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેસત્તતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં. એસ ઉક્કંસો. અવકંસેન પન તંતંદસકવિકલાનં તસ્સ તસ્સ વસેન હાપેત્વા હાપેત્વા પટિસન્ધિયં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપસઙ્ખા વેદિતબ્બા. અરૂપીનં પન તયોવ અરૂપિનો ખન્ધા, અસઞ્ઞાનં રૂપતો જીવિતિન્દ્રિયનવકમેવાતિ. એસ તાવ પટિસન્ધિયં નયો.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘પટિસન્ધિનામરૂપં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા હોતી’’તિ? સુત્તતો યુત્તિતો ચ. સુત્તે હિ ‘‘ચિત્તાનુપરિવત્તિનો ધમ્મા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૬૨) નયેન બહુધા વેદનાદીનં વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા સિદ્ધા. યુત્તિતો પન –

ચિત્તજેન હિ રૂપેન, ઇધ દિટ્ઠેન સિજ્ઝતિ;
અદિટ્ઠસ્સાપિ રૂપસ્સ, વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો ઇતિ.

**નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન**ન્તિ નામં વુત્તમેવ. ઇધ પન રૂપં નિયમતો ચત્તારિ ભૂતાનિ છ વત્થૂનિ જીવિતિન્દ્રિયન્તિ એકાદસવિધં. સળાયતનં – ચક્ખાયતનં, સોતાયતનં, ઘાનાયતનં, જિવ્હાયતનં, કાયાયતનં, મનાયતનં.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘નામરૂપં સળાયતનસ્સ પચ્ચયો’’તિ? નામરૂપભાવે ભાવતો. તસ્સ તસ્સ હિ નામસ્સ રૂપસ્સ ચ ભાવે તં તં આયતનં હોતિ, ન અઞ્ઞથાતિ.

**સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો**તિ –

‘‘છળેવ ફસ્સા સઙ્ખેપા, ચક્ખુસમ્ફસ્સઆદયો;
વિઞ્ઞાણમિવ બાત્તિંસ, વિત્થારેન ભવન્તિ તે’’.

**ફસ્સપચ્ચયા વેદના**તિ –

‘‘દ્વારતો વેદના વુત્તા, ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિકા;
છળેવ તા પભેદેન, ઇધ બાત્તિંસ વેદના’’.

**વેદનાપચ્ચયા તણ્હા**તિ –

‘‘રૂપતણ્હાદિભેદેન, છ તણ્હા ઇધ દીપિતા;
એકેકા તિવિધા તત્થ, પવત્તાકારતો મતા.

‘‘દુક્ખી સુખં પત્થયતિ, સુખી ભિય્યોપિ ઇચ્છતિ;
ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા.

‘‘તણ્હાય પચ્ચયા તસ્મા, હોન્તિ તિસ્સોપિ વેદના;
વેદનાપચ્ચયા તણ્હા, ઇતિ વુત્તા મહેસિના’’.

**તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન**ન્તિ ચત્તારિ ઉપાદાનાનિ – કામુપાદાનં, દિટ્ઠુપાદાનં, સીલબ્બતુપાદાનં, અત્તવાદુપાદાનં. **ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો**તિ ઇધ કમ્મભવો અધિપ્પેતો. ઉપપત્તિભવો પન પદુદ્ધારવસેન વુત્તો. **ભવપચ્ચયા જાતી**તિ કમ્મભવપચ્ચયા પટિસન્ધિખન્ધાનં પાતુભાવો.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘ભવો જાતિયા પચ્ચયો’’તિ ચે? બાહિરપચ્ચયસમત્તેપિ હીનપણીતાદિવિસેસદસ્સનતો. બાહિરાનઞ્હિ જનકજનનિસુક્કસોણિતાહારાદીનં પચ્ચયાનં સમત્તેપિ સત્તાનં યમકાનમ્પિ સતં હીનપ્પણીતતાદિવિસેસો દિસ્સતિ. સો ચ ન અહેતુકો સબ્બદા ચ સબ્બેસઞ્ચ અભાવતો, ન કમ્મભવતો અઞ્ઞહેતુકો તદભિનિબ્બત્તકસત્તાનં અજ્ઝત્તસન્તાને અઞ્ઞસ્સ કારણસ્સ અભાવતોતિ કમ્મભવહેતુકોયેવ. કમ્મઞ્હિ સત્તાનં હીનપ્પણીતતાદિવિસેસસ્સ હેતુ. તેનાહ ભગવા – ‘‘કમ્મં સત્તે વિભજતિ, યદિદં હીનપ્પણીતતાયા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯).

**જાતિપચ્ચયા જરામરણ**ન્તિઆદીસુ યસ્મા અસતિ જાતિયા જરામરણં નામ સોકાદયો વા ધમ્મા ન હોન્તિ, જાતિયા પન સતિ જરામરણઞ્ચેવ જરામરણસઙ્ખાતદુક્ખધમ્મફુટ્ઠસ્સ ચ બાલસ્સ જરામરણાભિસમ્બન્ધા વા તેન તેન દુક્ખધમ્મેન ફુટ્ઠસ્સ અનભિસમ્બન્ધા વા સોકાદયો ચ ધમ્મા હોન્તિ, તસ્મા અયં જાતિ જરામરણસ્સ ચેવ સોકાદીનઞ્ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા.

**સો તથાભાવિતેન ચિત્તેના**તિઆદીસુ **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણાયા**તિ એતસ્સ ઞાણસ્સ અધિગમાય, પત્તિયાતિ વુત્તં હોતિ. **અનેકવિહિત**ન્તિ અનેકવિધં નાનપ્પકારં, અનેકેહિ વા પકારેહિ પવત્તિતં, સંવણ્ણિતન્તિ અત્થો. **પુબ્બેનિવાસ**ન્તિ સમનન્તરાતીતં ભવં આદિં કત્વા તત્થ તત્થ નિવુત્થસન્તાનં. **અનુસ્સરતી**તિ ખન્ધપટિપાટિવસેન ચુતિપટિસન્ધિવસેન વા અનુગન્ત્વા અનુગન્ત્વા સરતિ. ઇમઞ્હિ પુબ્બેનિવાસં છ જના અનુસ્સરન્તિ તિત્થિયા પકતિસાવકા મહાસાવકા અગ્ગસાવકા પચ્ચેકબુદ્ધા બુદ્ધાતિ. તત્થ **તિત્થિયા** ચત્તાલીસંયેવ કપ્પે અનુસ્સરન્તિ , ન તતો પરં. કસ્મા? દુબ્બલપઞ્ઞત્તા. તેસઞ્હિ નામરૂપપરિચ્છેદવિરહિતત્તા દુબ્બલા પઞ્ઞા હોતિ. **પકતિસાવકા** કપ્પસતમ્પિ કપ્પસહસ્સમ્પિ અનુસ્સરન્તિયેવ બલવપઞ્ઞત્તા. અસીતિ **મહાસાવકા** સતસહસ્સકપ્પે અનુસ્સરન્તિ. દ્વે **અગ્ગસાવકા** એકમસઙ્ખેય્યં કપ્પસતસહસ્સઞ્ચ. **પચ્ચેકબુદ્ધા** દ્વે અસઙ્ખેય્યાનિ સતસહસ્સઞ્ચ. એત્તકો હિ તેસં અભિનીહારો. **બુદ્ધાનં** પન પરિચ્છેદો નામ નત્થિ. તિત્થિયા ચ ખન્ધપટિપાટિમેવ સરન્તિ, પટિપાટિં મુઞ્ચિત્વા ચુતિપટિસન્ધિવસેન સરિતું ન સક્કોન્તિ. યથા અન્ધા યટ્ઠિં અમુઞ્ચિત્વાવ ગચ્છન્તિ, એવં તે ખન્ધપટિપાટિં અમુઞ્ચિત્વાવ સરન્તિ. પકતિસાવકા ખન્ધપટિપાટિયાપિ અનુસ્સરન્તિ, ચુતિપટિસન્ધિવસેનાપિ સઙ્કમન્તિ, તથા અસીતિ મહાસાવકા. દ્વિન્નં પન અગ્ગસાવકાનં ખન્ધપટિપાટિકિચ્ચં નત્થિ. એકસ્સ અત્તભાવસ્સ ચુતિં દિસ્વા પટિસન્ધિં પસ્સન્તિ, પુન અપરસ્સ ચુતિં દિસ્વા પટિસન્ધિન્તિ એવં

ચુતિપટિસન્ધિવસેનેવ સઙ્કમન્તા ગચ્છન્તિ, તથા પચ્ચેકબુદ્ધા. બુદ્ધાનં પન નેવ ખન્ધપટિપાટિકિચ્ચં, ન ચુતિપટિસન્ધિવસેન સઙ્કમનકિચ્ચં અત્થિ. તેસઞ્હિ અનેકાસુ કપ્પકોટીસુ હેટ્ઠા વા ઉપરિ વા યં યં ઠાનં ઇચ્છન્તિ, તં તં પાકટમેવ હોતિ. તસ્મા અનેકાપિ કપ્પકોટિયો સઙ્ખિપિત્વા યં યં ઇચ્છન્તિ, તત્થ તત્થેવ ઓક્કમન્તા સીહોક્કન્તવસેન ગચ્છન્તિ. એવં ગચ્છન્તાનઞ્ચ નેસં ઞાણં અન્તરન્તરાસુ જાતીસુ અસજ્જમાનં ઇચ્છિતિચ્છિતટ્ઠાનમેવ ગણ્હાતિ.

ઇમેસુ પન છસુ પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તેસુ તિત્થિયાનં પુબ્બેનિવાસદસ્સનં ખજ્જોપનકપ્પભાસદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ, પકતિસાવકાનં દીપપ્પભાસદિસં, મહાસાવકાનં ઉક્કાપભાસદિસં, અગ્ગસાવકાનં ઓસધિતારકાપભાસદિસં, પચ્ચેકબુદ્ધાનં ચન્દપ્પભાસદિસં. બુદ્ધાનં રસ્મિસહસ્સપટિમણ્ડિતસરદસૂરિયમણ્ડલસદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. તિત્થિયાનં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં અન્ધાનં યટ્ઠિકોટિગમનં વિય હોતિ. પકતિસાવકાનં દણ્ડકસેતુગમનં વિય, મહાસાવકાનં જઙ્ઘસેતુગમનં વિય, અગ્ગસાવકાનં સકટસેતુગમનં વિય, પચ્ચેકબુદ્ધાનં જઙ્ઘમગ્ગગમનં વિય, બુદ્ધાનં મહાસકટમગ્ગગમનં વિય હોતિ. ઇમસ્મિં પન અધિકારે સાવકાનં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં અધિપ્પેતં.

તસ્મા એવં અનુસ્સરિતુકામેન આદિકમ્મિકેન ભિક્ખુના પચ્છાભત્તં પિણ્ડપાતપટિક્કન્તેન રહોગતેન પટિસલ્લીનેન પટિપાટિયા ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય વુત્તનયેન પટિચ્ચસમુપ્પાદં પચ્ચવેક્ખિત્વા સબ્બપચ્છિમા નિસજ્જા આવજ્જિતબ્બા. તતો આસનપઞ્ઞાપનં સેનાસનપ્પવેસનં પત્તચીવરપટિસામનં ભોજનકાલો ગામતો આગમનકાલો ગામે પિણ્ડાય ચરિતકાલો ગામં પિણ્ડાય પવિટ્ઠકાલો વિહારતો નિક્ખમનકાલો ચેતિયબોધિવન્દનકાલો પત્તધોવનકાલો પત્તપટિગ્ગહણકાલો પત્તપટિગ્ગહણતો યાવ મુખધોવના કતકિચ્ચં પચ્ચૂસકાલે કતકિચ્ચં, મજ્ઝિમયામે પઠમયામે કતકિચ્ચન્તિ એવં પટિલોમક્કમેન સકલં રત્તિન્દિવં કતકિચ્ચં આવજ્જિતબ્બં. એત્તકં પન પકતિચિત્તસ્સપિ પાકટં હોતિ, પરિકમ્મસમાધિચિત્તસ્સ પન અતિપાકટમેવ. સચે પનેત્થ કિઞ્ચિ ન પાકટં હોતિ, પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય આવજ્જિતબ્બં. એત્તકેન દીપે જલિતે વિય પાકટં હોતિ . એવં પટિલોમક્કમેનેવ દુતિયદિવસેપિ તતિયચતુત્થપઞ્ચમદિવસેસુપિ દસાહેપિ અદ્ધમાસેપિ માસેપિ સંવચ્છરેપિ કતકિચ્ચં આવજ્જિતબ્બં. એતેનેવ ઉપાયેન દસ વસ્સાનિ વીસતિ વસ્સાનીતિ યાવ ઇમસ્મિં ભવે અત્તનો પટિસન્ધિ, તાવ આવજ્જન્તેન પુરિમભવે ચુતિક્ખણે પવત્તં નામરૂપં આવજ્જિતબ્બં. પહોતિ હિ પણ્ડિતો ભિક્ખુ પઠમવારેનેવ પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે નામરૂપં આરમ્મણં કાતું. યસ્મા પન પુરિમભવે નામરૂપં અસેસં નિરુદ્ધં, ઇધ અઞ્ઞં ઉપ્પન્નં, તસ્મા તં ઠાનં આહુન્દરિકં અન્ધતમમિવ હોતિ સુદુદ્દસં દુપ્પઞ્ઞેન. તેનાપિ ''ન સક્કોમહં પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે નામરૂપારમ્મણં કાતુ''ન્તિ ધુરનિક્ખેપો ન કાતબ્બો. તદેવ પન પાદકજ્ઝાનં પુનપ્પુનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય વુટ્ઠાય તં ઠાનં આવજ્જિતબ્બં.

એવં કરોન્તો હિ સેય્યથાપિ નામ બલવા પુરિસો કૂટાગારકણ્ણિકત્થાય મહારુક્ખં છિન્દન્તો સાખાપલાસચ્છેદનમત્તેનેવ ફરસુધારાય વિપન્નાય મહારુક્ખં છિન્દિતું અસક્કોન્તોપિ ધુરનિક્ખેપં અકત્વાવ કમ્મારસાલં ગન્ત્વા તિખિણં ફરસું કારાપેત્વા પુન આગન્ત્વા છિન્દેય્ય, પુન વિપન્નાય ચ પુનપિ તથેવ કારેત્વા છિન્દેય્ય, સો એવં છિન્દન્તો છિન્નસ્સ છિન્નસ્સ પુન છેત્તબ્બાભાવતો અછિન્નસ્સ ચ છેદનતો નચિરસ્સેવ મહારુક્ખં પાતેય્ય, એવમેવ પાદકજ્ઝાના વુટ્ઠાય પુબ્બે આવજ્જિતં અનાવજ્જિત્વા પટિસન્ધિમેવ આવજ્જન્તો તં નચિરસ્સેવ પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે નામરૂપં આરમ્મણં કરેય્યાતિ. તત્થ પચ્છિમનિસજ્જતો પભુતિ યાવ

પટિસન્ધિતો આરમ્મણં કત્વા પવત્તં ઞાણં પુબ્બેનિવાસઞાણં નામ ન હોતિ, તં પન પરિકમ્મસમાધિઞાણં નામ હોતિ. ‘‘અતીતંસઞાણ’’ન્તિ પેતં એકે વદન્તિ . તં અતીતંસઞાણસ્સ રૂપાવચરત્તા રૂપાવચરં સન્ધાય વચનં ન યુજ્જતિ. યદા પનસ્સ ભિક્ખુનો પટિસન્ધિં અતિક્કમ્મ ચુતિક્ખણે પવત્તં નામરૂપં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જિત્વા પુબ્બે વુત્તનયેન અપ્પનાચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તદાસ્સ તેન ચિત્તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નામ. તેન ઞાણેન સમ્પયુત્તાય સતિયા પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ.

તત્થ **સેય્યથિદ**ન્તિ આરદ્ધપ્પકારદસ્સનત્થે નિપાતો. તેનેવ ય્વાયં પુબ્બેનિવાસો આરદ્ધો, તસ્સ પકારપ્પભેદં દસ્સેન્તો **એકમ્પિ જાતિ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **એકમ્પિ જાતિ**ન્તિ એકમ્પિ પટિસન્ધિમૂલં ચુતિપરિયોસાનં એકભવપરિયાપન્નં ખન્ધસન્તાનં. એસ નયો **દ્વેપિ જાતિયો**તિઆદીસુ. **અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે**તિઆદીસુ પન પરિહાયમાનો કપ્પો સંવટ્ટકપ્પો તદા સબ્બેસં બ્રહ્મલોકે સન્નિપતનતો. વડ્ઢમાનો કપ્પો વિવટ્ટકપ્પો તદા બ્રહ્મલોકતો સત્તાનં વિવટ્ટનતો. તત્થ સંવટ્ટેન સંવટ્ટટ્ઠાયી ગહિતો હોતિ તંમૂલકત્તા. વિવટ્ટેન ચ વિવટ્ટટ્ઠાયી. એવઞ્હિ સતિ ‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, કપ્પસ્સ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? યદા, ભિક્ખવે, કપ્પો સંવટ્ટતિ, તં ન સુકરં સઙ્ખાતું. યદા, ભિક્ખવે, કપ્પો સંવટ્ટો તિટ્ઠતિ…પે॰… યદા, ભિક્ખવે, કપ્પો વિવટ્ટતિ…પે॰… યદા, ભિક્ખવે, કપ્પો વિવટ્ટો તિટ્ઠતિ, તં ન સુકરં સઙ્ખાતુ’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૫૬) વુત્તાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખેય્યાનિ પરિગ્ગહિતાનિ હોન્તિ.

તત્થ તયો સંવટ્ટા – તેજોસંવટ્ટો, આપોસંવટ્ટો, વાયોસંવટ્ટોતિ. તિસ્સો સંવટ્ટસીમા – આભસ્સરા, સુભકિણ્હા, વેહપ્ફલાતિ. યદા કપ્પો તેજેન સંવટ્ટતિ, આભસ્સરતો હેટ્ઠા અગ્ગિના ડય્હતિ. યદા આપેન સંવટ્ટતિ, સુભકિણ્હતો હેટ્ઠા ઉદકેન વિલીયતિ. યદા વાયુના સંવટ્ટતિ, વેહપ્ફલતો હેટ્ઠા વાતેન વિદ્ધંસીયતિ. વિત્થારતો પન સદાપિ એકં બુદ્ધક્ખેત્તં વિનસ્સતિ. બુદ્ધક્ખેત્તં નામ તિવિધં હોતિ – જાતિક્ખેત્તં, આણાક્ખેત્તં, વિસયક્ખેત્તઞ્ચ. તત્થ **જાતિક્ખેત્તં** દસસહસ્સચક્કવાળપરિયન્તં હોતિ, યં તથાગતસ્સ પટિસન્ધિગહણાદીસુ કમ્પતિ. **આણાક્ખેત્તં** કોટિસતસહસ્સચક્કવાળપરિયન્તં, યત્થ રતનપરિત્તં, ખન્ધપરિત્તં, ધજગ્ગપરિત્તં, આટાનાટિયપરિત્તં , મોરપરિત્તન્તિ ઇમેસં પરિત્તાનં આનુભાવો વત્તતિ. **વિસયક્ખેત્તં** અનન્તમપરિમાણં, યં ‘‘યાવતા વા પન આકઙ્ખેય્યા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૮૧) વુત્તં. તત્થ યં યં તથાગતો આકઙ્ખતિ, તં તં જાનાતિ. એવમેતેસુ તીસુ બુદ્ધક્ખેત્તેસુ એકં આણાક્ખેત્તં વિનસ્સતિ, તસ્મિં પન વિનસ્સન્તે જાતિક્ખેત્તં વિનટ્ઠમેવ હોતિ, વિનસ્સન્તઞ્ચ એકતોવ વિનસ્સતિ, સણ્ઠહન્તઞ્ચ એકતોવ સણ્ઠહતિ.

તસ્સેવં વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં – યસ્મિં સમયે કપ્પો અગ્ગિના નસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો વુટ્ઠહિત્વા કોટિસતસહસ્સચક્કવાળે એકં મહાવસ્સં વસ્સતિ. મનુસ્સા તુટ્ઠા સબ્બબીજાનિ નીહરિત્વા વપન્તિ. સસ્સેસુ પન ગોખાયિતકમત્તેસુ જાતેસુ ગદ્રભરવં રવન્તો એકબિન્દુમત્તમ્પિ ન વસ્સતિ, તદા પચ્છિન્નં પચ્છિન્નમેવ વસ્સં હોતિ. વસ્સૂપજીવિનો સત્તા કમેન બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તિ, પુપ્ફફલૂપજીવિનિયો ચ દેવતા. એવં દીઘે અદ્ધાને વીતિવત્તે તત્થ તત્થ ઉદકં પરિક્ખયં ગચ્છતિ. અથાનુક્કમેન મચ્છકચ્છપાપિ કાલં કત્વા બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તિ, નેરયિકસત્તાપિ. તત્થ ‘‘નેરયિકા સત્તમસૂરિયપાતુભાવે વિનસ્સન્તી’’તિ એકે. ઝાનં વિના નત્થિ બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તિ, એતેસઞ્ચ કેચિ દુબ્ભિક્ખપીળિતા, કેચિ અભબ્બા ઝાનાધિગમાય, તે કથં તત્થ નિબ્બત્તન્તીતિ? દેવલોકે પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેન. તદા હિ ‘‘વસ્સસતસહસ્સસ્સ અચ્ચયેન કપ્પવુટ્ઠાનં ભવિસ્સતી’’તિ લોકબ્યૂહા નામ કામાવચરદેવા મુત્તસિરા વિકિણ્ણકેસા રુદમુખા અસ્સૂનિ હત્થેહિ પુઞ્છમાના રત્તવત્થનિવત્થા અતિવિય વિરૂપવેસધારિનો હુત્વા મનુસ્સપથે વિચરન્તા એવં આરોચેન્તિ – ‘‘મારિસા, મારિસા, ઇતો

વસ્સસતસહસ્સસ્સ અચ્ચયેન કપ્પવુટ્ઠાનં ભવિસ્સતિ, અયં લોકો વિનસ્સિસ્સતિ, મહાસમુદ્દોપિ ઉસ્સુસ્સિસ્સતિ, અયઞ્ચ મહાપથવી સિનેરુ ચ પબ્બતરાજા ઉદ્દય્હિસ્સન્તિ વિનસ્સિસ્સન્તિ, યાવ બ્રહ્મલોકા લોકવિનાસો ભવિસ્સતિ. મેત્તં, મારિસા, ભાવેથ. કરુણં... મુદિતં... ઉપેક્ખં, મારિસા, ભાવેથ. માતરં ઉપટ્ઠહથ, પિતરં ઉપટ્ઠહથ, કુલે જેટ્ઠાપચાયિનો હોથા''તિ. તેસં વચનં સુત્વા યેભુય્યેન મનુસ્સા ચ ભુમ્મા દેવા ચ સંવેગજાતા અઞ્ઞમઞ્ઞં મુદુચિત્તા હુત્વા મેત્તાદીનિ પુઞ્ઞાનિ કરિત્વા દેવલોકે નિબ્બત્તન્તિ. તત્થ દિબ્બસુધાભોજનં ભુઞ્જિત્વા વાયોકસિણે પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં પટિલભન્તિ. તદઞ્ઞે પન અપરપરિયવેદનીયેન કમ્મેન દેવલોકે નિબ્બત્તન્તિ. અપરપરિયવેદનીયકમ્મરહિતો હિ સંસારે સંસરન્તો નામ સત્તો નત્થિ. તેપિ તત્થ તથેવ ઝાનં પટિલભન્તિ. એવં દેવલોકે પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેન સબ્બેપિ બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તીતિ.

વસ્સૂપચ્છેદતો પન ઉદ્ધં દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન દુતિયો સૂરિયો પાતુભવતિ, તસ્મિં પાતુભૂતે નેવ રત્તિપરિચ્છેદો, ન દિવાપરિચ્છેદો પઞ્ઞાયતિ. એકો સૂરિયો ઉદેતિ, એકો અત્થં ગચ્છતિ, અવિચ્છિન્નસૂરિયસન્તાપોવ લોકો હોતિ. યથા ચ પકતિસૂરિયે સૂરિયદેવપુત્તો હોતિ, એવં કપ્પવિનાસકસૂરિયે નત્થિ. તત્થ પકતિસૂરિયે વત્તમાને આકાસે વલાહકાપિ ધૂમસિખાપિ ચરન્તિ. કપ્પવિનાસકસૂરિયે વત્તમાને વિગતધૂમવલાહકં આદાસમણ્ડલં વિય નિમ્મલં નભં હોતિ. ઠપેત્વા પઞ્ચ મહાનદિયો સેસકુન્નદીઆદીસુ ઉદકં સુસ્સતિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન તતિયો સૂરિયો પાતુભવતિ, યસ્સ પાતુભાવા મહાનદિયોપિ સુસ્સન્તિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન ચતુત્થો સૂરિયો પાતુભવતિ, યસ્સ પાતુભાવા હિમવતિ મહાનદીનં પભવા – ''સીહપપાતનો, હંસપાતનો, કણ્ણમુણ્ડકો, રથકારદહો, અનોતત્તદહો, છદ્દન્તદહો, કુણાલદહો''તિ ઇમે સત્ત મહાસરા સુસ્સન્તિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન પઞ્ચમો સૂરિયો પાતુભવતિ, યસ્સ પાતુભાવા અનુપુબ્બેન મહાસમુદ્દે અઙ્ગુલિપબ્બતેમનમત્તમ્પિ ઉદકં ન સણ્ઠાતિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન છટ્ઠો સૂરિયો પાતુભવતિ, યસ્સ પાતુભાવા સકલચક્કવાળં એકધૂમં હોતિ પરિયાદિન્નસિનેહં ધૂમેન. યથા ચિદં, એવં કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનિપિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન સત્તમો સૂરિયો પાતુભવતિ, યસ્સ પાતુભાવા સકલચક્કવાળં એકજાલં હોતિ સદ્ધિં કોટિસતસહસ્સચક્કવાળેહિ. યોજનસતિકાદિભેદાનિ સિનેરુકૂટાનિપિ પલુજ્જિત્વા આકાસેયેવ અન્તરધાયન્તિ. સા અગ્ગિજાલા ઉટ્ઠહિત્વા ચાતુમહારાજિકે ગણ્હાતિ. તત્થ કનકવિમાનરતનવિમાનમણિવિમાનાનિ ઝાપેત્વા તાવતિંસભવનં ગણ્હાતિ. એતેનેવ ઉપાયેન યાવ પઠમજ્ઝાનભૂમિં ગણ્હાતિ. તત્થ તયોપિ. બ્રહ્મલોકે ઝાપેત્વા આભસ્સરે આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. સા યાવ અણુમત્તમ્પિ સઙ્ખારગતં અત્થિ, તાવ ન નિબ્બાયતિ. સબ્બસઙ્ખારપરિક્ખયા પન સપ્પિતેલઝાપનગ્ગિસિખા વિય છારિકમ્પિ અનવસેસેત્વા નિબ્બાયતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારો.

અથ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન મહામેઘો ઉટ્ઠહિત્વા પઠમં સુખુમં સુખુમં વસ્સતિ. અનુપુબ્બેન કુમુદનાળયટ્ઠિમુસલતાલક્ખન્ધાદિપ્પમાણાહિ ધારાહિ વસ્સન્તો કોટિસતસહસ્સચક્કવાળેસુ સબ્બં દડ્ઢટ્ઠાનં પૂરેત્વા

અન્તરધાયતિ. તં ઉદકં હેટ્ઠા ચ તિરિયઞ્ચ વાતો સમુટ્ઠહિત્વા ઘનં કરોતિ પરિવટુમં પદુમિનિપત્તે ઉદકબિન્દુસદિસં. કથં તાવ મહન્તં ઉદકરાસિં ઘનં કરોતીતિ ચે? વિવરસમ્પદાનતો. તં હિસ્સ તહિં તહિં વિવરં દેતિ. તં એવં વાતેન સમ્પિણ્ડિયમાનં ઘનં કરિયમાનં પરિક્ખયમાનં અનુપુબ્બેન હેટ્ઠા ઓતરતિ. ઓતિણ્ણે ઓતિણ્ણે ઉદકે બ્રહ્મલોકટ્ઠાને બ્રહ્મલોકા, ઉપરિ ચતુકામાવચરદેવલોકટ્ઠાને ચ દેવલોકા પાતુભવન્તિ. પુરિમપથવિટ્ઠાનં ઓતિણ્ણે પન બલવવાતા ઉપ્પજ્જન્તિ. તે તં પિહિતદ્વારે ધમકરણે ઠિતઉદકમિવ નિરુસ્સાસં કત્વા રુમ્ભન્તિ. મધુરોદકં પરિક્ખયં ગચ્છમાનં ઉપરિ રસપથવિં સમુટ્ઠાપેતિ. સા વણ્ણસમ્પન્ના ચેવ હોતિ ગન્ધરસસમ્પન્ના ચ નિરુદકપાયાસસ્સ ઉપરિ પટલં વિય. તદા ચ આભસ્સરબ્રહ્મલોકે પઠમતરાભિનિબ્બત્તા સત્તા આયુક્ખયા વા પુઞ્ઞક્ખયા વા તતો ચવિત્વા ઇધૂપપજ્જન્તિ. તે હોન્તિ સયંપભા અન્તલિક્ખચરા. તે **અગ્ગઞ્ઞસુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૩.૧૨૦) વુત્તનયેન તં રસપથવિં સાયિત્વા તણ્હાભિભૂતા આલુપ્પકારકં પરિભુઞ્જિતું ઉપક્કમન્તિ.

અથ તેસં સયંપભા અન્તરધાયતિ, અન્ધકારો હોતિ. તે અન્ધકારં દિસ્વા ભાયન્તિ. તતો નેસં ભયં નાસેત્વા સૂરભાવં જનયન્તં પરિપુણ્ણપઞ્ઞાસયોજનં સૂરિયમણ્ડલં પાતુભવતિ. તે તં દિસ્વા ''આલોકં પટિલભિમ્હા''તિ હટ્ઠતુટ્ઠા હુત્વા ''અમ્હાકં ભીતાનં ભયં નાસેત્વા સૂરભાવં જનયન્તો ઉટ્ઠિતો, તસ્મા સૂરિયો હોતૂ''તિ સૂરિયોત્વેવસ્સ નામં કરોન્તિ. અથ સૂરિયે દિવસં આલોકં કત્વા અત્થઙ્ગતે ''યમ્પિ આલોકં લભિમ્હ, સોપિ નો નટ્ઠો''તિ પુન ભીતા હોન્તિ, તેસં એવં હોતિ ''સાધુ વતસ્સ સચે અઞ્ઞં આલોકં લભેય્યામા''તિ. તેસં ચિત્તં ઞત્વા વિય એકૂનપઞ્ઞાસયોજનં ચન્દમણ્ડલં પાતુભવતિ. તે તં દિસ્વા ભિય્યોસોમત્તાય હટ્ઠતુટ્ઠા હુત્વા ''અમ્હાકં છન્દં ઞત્વા વિય ઉટ્ઠિતો, તસ્મા ચન્દો હોતૂ''તિ ચન્દોત્વેવસ્સ નામં કરોન્તિ.

એવં ચન્દિમસૂરિયેસુ પાતુભૂતેસુ નક્ખત્તાનિ તારકરૂપાનિ પાતુભવન્તિ. તતો પભુતિ રત્તિન્દિવા પઞ્ઞાયન્તિ અનુક્કમેન ચ માસડ્ઢમાસઉતુસંવચ્છરા. ચન્દિમસૂરિયાનં પન પાતુભૂતદિવસેયેવ સિનેરુચક્કવાળહિમવન્તપબ્બતા પાતુભવન્તિ . તે ચ ખો અપુબ્બં અચરિમં ફગ્ગુણપુણ્ણમદિવસેયેવ પાતુભવન્તિ. કથં? યથા નામ કઙ્ગુભત્તે પચ્ચમાને એકપ્પહારેનેવ પુબ્બુળકા ઉટ્ઠહન્તિ, એકે પદેસા થૂપથૂપા હોન્તિ, એકે નિન્નનિન્ના એકે સમસમા, એવમેવં થૂપથૂપટ્ઠાને પબ્બતા હોન્તિ નિન્નનિન્નટ્ઠાને સમુદ્દા સમસમટ્ઠાને દીપાતિ.

અથ તેસં સત્તાનં રસપથવિં પરિભુઞ્જન્તાનં કમેન એકચ્ચે વણ્ણવન્તો, એકચ્ચે દુબ્બણ્ણા હોન્તિ. તત્થ વણ્ણવન્તો દુબ્બણ્ણે અતિમઞ્ઞન્તિ. તેસં અતિમાનપચ્ચયા સા રસપથવી અન્તરધાયતિ, ભૂમિપપ્પટકો પાતુભવતિ. અથ તેસં તેનેવ નયેન સોપિ અન્તરધાયતિ, પદાલતા પાતુભવતિ. તેનેવ નયેન સાપિ અન્તરધાયતિ, અકટ્ઠપાકો સાલિ પાતુભવતિ અકણો અથુસો સુદ્ધો સુગન્ધો તણ્ડુલપ્ફલો. તતો નેસં ભાજનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તે સાલિં ભાજને ઠપેત્વા પાસાણપિટ્ઠિયં ઠપેન્તિ. સયમેવ જાલાસિખા ઉટ્ઠહિત્વા તં પચતિ. સો હોતિ ઓદનો સુમનજાતિપુપ્ફસદિસો. ન તસ્સ સૂપેન વા બ્યઞ્જનેન વા કરણીયં અત્થિ, યં યં રસં ભુઞ્જિતુકામા હોન્તિ, તં તં રસોવ હોતિ. તેસં તં ઓળારિકં આહારં આહરયતં તતો પભુતિ મુત્તકરીસં સઞ્જાયતિ. અથ નેસં તસ્સ નિક્ખમનત્થાય વણમુખાનિ પભિજ્જન્તિ . પુરિસસ્સ પુરિસભાવો, ઇત્થિયા ઇત્થિભાવો પાતુભવતિ. તત્ર સુદં ઇત્થી પુરિસં, પુરિસો ચ ઇત્થિં અતિવેલં ઉપનિજ્ઝાયતિ. તેસં અતિવેલં ઉપનિજ્ઝાયનપચ્ચયા કામપરિળાહો ઉપ્પજ્જતિ. તતો મેથુનં ધમ્મં પટિસેવન્તિ. તે અસદ્ધમ્મપટિસેવનપચ્ચયા વિઞ્ઞૂહિ ગરહિયમાના વિહેઠિયમાના તસ્સ અસદ્ધમ્મસ્સ પટિચ્છાદનહેતુ અગારાનિ કરોન્તિ. તે અગારં અજ્ઝાવસમાના અનુક્કમેન અઞ્ઞતરસ્સ અલસજાતિકસ્સ સત્તસ્સ દિટ્ઠાનુગતિં આપજ્જન્તા સન્નિધિં કરોન્તિ. તતો પભુતિ કણોપિ થુસોપિ તણ્ડુલં

પરિયોનન્ધતિ, લાયિતટ્ઠાનમ્પિ ન પટિવિરૂહતિ. તે સન્નિપતિત્વા અનુત્થુનન્તિ ''પાપકા વત ભો ધમ્મા સત્તેસુ પાતુભૂતા, મયઞ્હિ પુબ્બે મનોમયા અહુમ્હા''તિ **અગ્ગઞ્ઞસુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૩.૧૨૮) વુત્તનયેન વિત્થારેતબ્બં. તતો મરિયાદં ઠપેન્તિ.

અથ અઞ્ઞતરો સત્તો અઞ્ઞસ્સ ભાગં અદિન્નં આદિયતિ. તં દ્વિક્ખત્તું પરિભાસિત્વા તતિયવારે પાણિલેડ્ડુદણ્ડેહિ પહરન્તિ. તે એવં અદિન્નાદાનગરહમુસાવાદદણ્ડાદાનેસુ ઉપ્પન્નેસુ સન્નિપતિત્વા ચિન્તયન્તિ ''યંનૂન મયં એકં સત્તં સમ્મન્નેય્યામ, યો નો સમ્મા ખીયિતબ્બં ખીયેય્ય, ગરહિતબ્બં ગરહેય્ય, પબ્બાજેતબ્બં પબ્બાજેય્ય. મયં પનસ્સ સાલીનં ભાગં અનુપદસ્સામા''તિ. એવં કતસન્નિટ્ઠાનેસુ પન સત્તેસુ ઇમસ્મિં તાવ કપ્પે અયમેવ ભગવા બોધિસત્તભૂતો તેન સમયેન તેસુ સત્તેસુ અભિરૂપતરો ચ દસ્સનીયતરો ચ મહેસક્ખતરો ચ બુદ્ધિસમ્પન્નો પટિબલો નિગ્ગહપગ્ગહં કાતું. તે તં ઉપસઙ્કમિત્વા યાચિત્વા સમ્મન્નિંસુ. સો ''તેન મહાજનેન સમ્મતોતિ **મહાસમ્મતો**, ખેત્તાનં અધિપતીતિ **ખત્તિયો**, ધમ્મેન સમેન પરે રઞ્જેતીતિ **રાજા**''તિ તીહિ નામેહિ પઞ્ઞાયિત્થ. યઞ્હિ લોકે અચ્છરિયટ્ઠાનં, બોધિસત્તોવ તત્થ આદિપુરિસોતિ. એવં બોધિસત્તં આદિં કત્વા ખત્તિયમણ્ડલે સણ્ઠિતે અનુપુબ્બેન બ્રાહ્મણાદયોપિ વણ્ણા સણ્ઠહિંસુ. તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ જાલૂપચ્છેદો, ઇદમેકમસઙ્ખેય્યં **સંવટ્ટો**તિ વુચ્ચતિ. કપ્પવિનાસકજાલૂપચ્છેદતો યાવ કોટિસતસહસ્સચક્કવાળપરિપૂરકો સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયમસઙ્ખેય્યં **સંવટ્ટટ્ઠાયી**તિ વુચ્ચતિ. સમ્પત્તિમહામેઘતો યાવ ચન્દિમસૂરિયપાતુભાવો, ઇદં તતિયમસઙ્ખેય્યં **વિવટ્ટો**તિ વુચ્ચતિ. ચન્દિમસૂરિયપાતુભાવતો યાવ પુન કપ્પવિનાસકમહામેઘો, ઇદં ચતુત્થમસઙ્ખેય્યં **વિવટ્ટટ્ઠાયી**તિ વુચ્ચતિ. ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં તાવ અગ્ગિના વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

યસ્મિં પન સમયે કપ્પો ઉદકેન નસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો ઉટ્ઠહિત્વાતિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિત્થારેતબ્બં. અયં પન વિસેસો – યથા તત્થ દુતિયો સૂરિયો, એવમિધ કપ્પવિનાસકો ખારુદકમહામેઘો ઉટ્ઠાતિ. સો આદિતો સુખુમં સુખુમં વસ્સન્તો અનુક્કમેન મહાધારાહિ કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનં પૂરેન્તો વસ્સતિ. ખારુદકેન ફુટ્ઠફુટ્ઠા પથવીપબ્બતાદયો વિલીયન્તિ. ઉદકં સમન્તતો વાતેહિ ધારીયતિ. પથવિતો યાવ દુતિયજ્ઝાનભૂમિં ઉદકં ગણ્હાતિ, તત્થ તયોપિ બ્રહ્મલોકે વિલીયાપેત્વા સુભકિણ્હે આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. તં યાવ અણુમત્તમ્પિ સઙ્ખારગતં અત્થિ, તાવ ન વૂપસમ્મતિ.

ઉદકાનુગતં પન સબ્બસઙ્ખારગતં અભિભવિત્વા સહસા વૂપસમ્મતિ, અન્તરધાનં ગચ્છતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારોતિ સબ્બં વુત્તસદિસં. કેવલં પનિધ આભસ્સરબ્રહ્મલોકં આદિં કત્વા લોકો પાતુભવતિ. સુભકિણ્હતો ચ ચવિત્વા આભસ્સરટ્ઠાનાદીસુ સત્તા નિબ્બત્તન્તિ. તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ કપ્પવિનાસકખારુદકૂપચ્છેદો, ઇદમેકં અસઙ્ખેય્યં. ઉદકૂપચ્છેદતો યાવ સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયમસઙ્ખેય્યં. સમ્પત્તિમહામેઘતો...પે॰... ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં ઉદકેન વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

યસ્મિં પન સમયે કપ્પો વાતેન વિનસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો વુટ્ઠહિત્વાતિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિત્થારેતબ્બં. અયં પન વિસેસો – યથા તત્થ દુતિયસૂરિયો, એવમિધ કપ્પવિનાસનત્થં વાતો સમુટ્ઠાતિ. સો પઠમં થૂલરજં ઉટ્ઠાપેતિ, તતો સણ્હરજં સુખુમવાલિકં થૂલવાલિકં સક્ખરપાસાણાદયોતિ યાવ કૂટાગારમત્તે પાસાણે વિસમટ્ઠાને ઠિતમહારુક્ખે ચ ઉટ્ઠાપેતિ. તે પથવિતો નભમુગ્ગતા ન પુન પતન્તિ, તત્થેવ ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા અભાવં ગચ્છન્તિ. અથાનુક્કમેન હેટ્ઠામહાપથવિયા વાતો સમુટ્ઠહિત્વા પથવિં પરિવત્તેત્વા ઉદ્ધં મૂલં કત્વા આકાસે

ખિપતિ. યોજનસતપ્પમાણા પથવિપ્પદેસા દ્વિયોજનતિયોજનચતુયોજનપઞ્ચયોજનસતપ્પમાણાપિ ભિજ્જિત્વા વાતવેગુક્ખિત્તા આકાસેયેવ ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા અભાવં ગચ્છન્તિ. ચક્કવાળપબ્બતમ્પિ સિનેરુપબ્બતમ્પિ વાતો ઉક્ખિપિત્વા આકાસે ખિપતિ. તે અઞ્ઞમઞ્ઞં અભિહન્ત્વા ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા વિનસ્સન્તિ. એતેનેવ ઉપાયેન ભૂમટ્ઠકવિમાનાનિ ચ આકાસટ્ઠકવિમાનાનિ ચ વિનાસેન્તો છ કામાવચરદેવલોકે વિનાસેત્વા કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનિ વિનાસેતિ. તત્થ ચક્કવાળા ચક્કવાળેહિ, હિમવન્તા હિમવન્તેહિ, સિનેરૂ સિનેરૂહિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સમાગન્ત્વા ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા વિનસ્સન્તિ. પથવિતો યાવ તતિયજ્ઝાનભૂમિં વાતો ગણ્હાતિ, તત્થ તયો બ્રહ્મલોકે વિનાસેત્વા વેહપ્ફલે આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. એવં સબ્બસઙ્ખારગતં વિનાસેત્વા સયમ્પિ વિનસ્સતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારોતિ સબ્બં વુત્તસદિસં. ઇધ પન સુભકિણ્હબ્રહ્મલોકં આદિં કત્વા લોકો પાતુભવતિ. વેહપ્ફલતો ચ ચવિત્વા સુભકિણ્હટ્ઠાનાદીસુ સત્તા નિબ્બત્તન્તિ. તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ કપ્પવિનાસકવાતૂપચ્છેદો, ઇદમેકં અસઙ્ખેય્યં. વાતૂપચ્છેદતો યાવ સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયમસઙ્ખેય્યં…પે॰… ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં વાતેન વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

કિં કારણા એવં લોકો વિનસ્સતિ? અકુસલમૂલકારણા. અકુસલમૂલેસુ હિ ઉસ્સન્નેસુ એવં લોકો વિનસ્સતિ. સો ચ ખો રાગે ઉસ્સન્નતરે અગ્ગિના વિનસ્સતિ, દોસે ઉસ્સન્નતરે ઉદકેન વિનસ્સતિ. કેચિ પન ''દોસે ઉસ્સન્નતરે અગ્ગિના, રાગે ઉદકેના''તિ વદન્તિ. મોહે ઉસ્સન્નતરે વાતેન વિનસ્સતિ. એવં વિનસ્સન્તોપિ ચ નિરન્તરમેવ સત્ત વારે અગ્ગિના નસ્સતિ, અટ્ઠમે વારે ઉદકેન. પુન સત્ત વારે અગ્ગિના, અટ્ઠમે વારે ઉદકેનાતિ એવં અટ્ઠમે અટ્ઠમે વારે વિનસ્સન્તો સત્તક્ખત્તું ઉદકેન વિનસ્સિત્વા પુન સત્ત વારે અગ્ગિના નસ્સતિ. એત્તાવતા તેસટ્ઠિ કપ્પા અતીતા હોન્તિ. એત્થન્તરે ઉદકેન નસ્સનવારં સમ્પત્તમ્પિ પટિબાહિત્વા લદ્ધોકાસો વાતો પરિપુણ્ણચતુસટ્ઠિકપ્પાયુકે સુભકિણ્હે વિદ્ધંસેન્તો લોકં વિનાસેતિ.

પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તોપિ ચ કપ્પાનુસ્સરણકો ભિક્ખુ એતેસુ કપ્પેસુ અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ વિવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ સંવટ્ટવિવટ્ટકપ્પે અનુસ્સરતિ. **સંવટ્ટકપ્પે વિવટ્ટકપ્પે**તિ ચ કપ્પસ્સ અડ્ઢં ગહેત્વા વુત્તં. **સંવટ્ટવિવટ્ટકપ્પે**તિ સકલકપ્પં ગહેત્વા વુત્તં. કથં અનુસ્સરતીતિ ચે? **અમુત્રાસિ**ન્તિઆદિના નયેન. તત્થ **અમુત્રાસિ**ન્તિ અમુમ્હિ સંવટ્ટકપ્પે અહં અમુમ્હિ ભવે વા યોનિયા વા ગતિયા વા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા વા સત્તાવાસે વા સત્તનિકાયે વા આસિં. **એવંનામો**તિ તિસ્સો વા ફુસ્સો વા. **એવંગોત્તો**તિ કચ્ચાનો વા કસ્સપો વા. ઇદમસ્સ અતીતભવે અત્તનો નામગોત્તાનુસ્સરણવસેન વુત્તં. સચે પન તસ્મિં કાલે અત્તનો વણ્ણસમ્પત્તિં વા લૂખપણીતજીવિકભાવં વા સુખદુક્ખબહુલતં વા અપ્પાયુકદીઘાયુકભાવં વા અનુસ્સરિતુકામો હોતિ, તમ્પિ અનુસ્સરતિયેવ. તેનાહ ''એવંવણ્ણો…પે॰… એવમાયુપરિયન્તો''તિ. તત્થ **એવંવણ્ણો**તિ ઓદાતો વા સામો વા. **એવમાહારો**તિ સાલિમંસોદનાહારો વા પવત્તફલભોજનો વા. **એવંસુખદુક્ખપ્પટિસંવેદી**તિ અનેકપ્પકારેન કાયિકચેતસિકાનં સામિસનિરામિસાદિપ્પભેદાનં વા સુખદુક્ખાનં પટિસંવેદી. **એવમાયુપરિયન્તો**તિ એવં વસ્સસતપરિમાણાયુપરિયન્તો વા ચતુરાસીતિકપ્પસતસહસ્સાયુપરિયન્તો વા.

**સો તતો ચુતો અમુત્ર ઉદપાદિ**ન્તિ સો અહં તતો ભવતો યોનિતો ગતિતો વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિતો સત્તાવાસતો સત્તનિકાયતો વા ચુતો પુન અમુકસ્મિં નામ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા ઉદપાદિં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ અથ તત્રાપિ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા પુન અહોસિં. **એવંનામો**તિઆદિ વુત્તનયમેવ. અપિચ યસ્મા **અમુત્રાસિ**ન્તિ ઇદં અનુપુબ્બેન આરોહન્તસ્સ યાવતિચ્છકં

(વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૦) અનુસ્સરણં, **સો તતો ચુતો**તિ પટિનિવત્તન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખણં, તસ્મા **ઇધૂપપન્નો**તિ ઇમિસ્સા ઇધૂપપત્તિયા અનન્તરમેવસ્સ ઉપપત્તિટ્ઠાનં સન્ધાય **અમુત્ર ઉદપાદિ**ન્તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ એવમાદિ પનસ્સ તત્ર ઇમિસ્સા ઉપપત્તિયા અનન્તરે ઉપપત્તિટ્ઠાને નામગોત્તાદીનં અનુસ્સરણદસ્સનત્થં વુત્તં. **સો તતો ચુતો ઇધૂપપન્નો**તિ સ્વાહં તતો અનન્તરૂપપત્તિટ્ઠાનતો ચુતો ઇધ અમુકસ્મિં નામ ખત્તિયકુલે વા બ્રાહ્મણકુલે વા નિબ્બત્તોતિ. **ઇતી**તિ એવં. **સાકારં સઉદ્દેસ**ન્તિ નામગોત્તવસેન સઉદ્દેસં, વણ્ણાદિવસેન સાકારં. નામગોત્તેન હિ સત્તો તિસ્સો ફુસ્સો કસ્સપોતિ ઉદ્દિસીયતિ, વણ્ણાદીહિ સામો ઓદાતોતિ નાનત્તતો પઞ્ઞાયતિ. તસ્મા નામગોત્તં ઉદ્દેસો, ઇતરે આકારાતિ.

પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫૪. દિબ્બચક્ખુઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૬.** દિબ્બચક્ખુઞાણનિદ્દેસે **આલોકસઞ્ઞં મનસિ કરોતી**તિ દિવા વા રત્તિં વા સૂરિયજોતિચન્દમણિઆલોકં આલોકોતિ મનસિ કરોતિ. એવં મનસિકરોન્તો ચ આલોકોતિ સઞ્ઞં મનસિ પવત્તનતો ''આલોકસઞ્ઞં મનસિ કરોતી''તિ વુચ્ચતિ. **દિવાસઞ્ઞં અધિટ્ઠાતી**તિ એવં આલોકસઞ્ઞં મનસિકરિત્વા દિવાતિ સઞ્ઞં ઠપેતિ. **યથા દિવા તથા રત્તિ**ન્તિ યથા દિવા આલોકો દિટ્ઠો, તથેવ રત્તિમ્પિ મનસિ કરોતિ. **યથા રત્તિં તથા દિવા**તિ યથા રત્તિં આલોકો દિટ્ઠો, તથેવ દિવાપિ મનસિ કરોતિ. **ઇતિ વિવટેન ચેતસા**તિ એવં અપિહિતેન ચિત્તેન. **અપરિયોનદ્ધેના**તિ સમન્તતો અનદ્ધેન. **સપ્પભાસં ચિત્તં ભાવેતી**તિ સઓભાસં ચિત્તં વડ્ઢેતિ. એતેન દિબ્બચક્ખુસ્સ પરિકમ્માલોકારમ્મણં ચિત્તં કથિતં. આલોકકસિણારમ્મણં ચતુત્થજ્ઝાનમેવ વા સન્ધાય વુત્તં. તસ્સેવં ભાવયતો ઓભાસજાતં ચિત્તં હોતિ વિગતન્ધકારાવરણં. તેન હિ દિબ્બચક્ખું ઉપ્પાદેતુકામેન આદિકમ્મિકેન કુલપુત્તેન ઇમિસ્સાયેવ પાળિયા અનુસારેન કસિણારમ્મણં અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં સબ્બાકારેન અભિનીહારક્ખમં કત્વા ''તેજોકસિણં ઓદાતકસિણં આલોકકસિણ''ન્તિ ઇમેસુ તીસુ કસિણેસુ અઞ્ઞતરં આસન્નં કાતબ્બં, ઉપચારજ્ઝાનગોચરં કત્વા વડ્ઢેત્વા ઠપેતબ્બં, ન તત્થ અપ્પના ઉપ્પાદેતબ્બાતિ અધિપ્પાયો. સચે હિ ઉપ્પાદેતિ, પાદકજ્ઝાનનિસ્સયં હોતિ, ન પરિકમ્મનિસ્સયં. ઇમેસુ ચ પન તીસુ આલોકકસિણંયેવ સેટ્ઠતરં, તદનુલોમેન પન ઇતરં કસિણદ્વયમ્પિ વુત્તં. તસ્મા આલોકકસિણં ઇતરેસં વા અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા ચત્તારિ ઝાનાનિ ઉપ્પાદેત્વા પુન ઉપચારભૂમિયંયેવ ઠત્વા કસિણં વડ્ઢેતબ્બં. વડ્ઢિતવડ્ઢિતટ્ઠાનસ્સ અન્તોયેવ રૂપગતં પસ્સિતબ્બં. રૂપગતં પસ્સતો પનસ્સ તેન બ્યાપારેન પરિકમ્મચિત્તેન આલોકફરણં અકુબ્બતો પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતિ, તતો આલોકો અન્તરધાયતિ, તસ્મિં અન્તરહિતે રૂપગતમ્પિ ન દિસ્સતિ. અથાનેન પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનમેવ પવિસિત્વા તતો વુટ્ઠાય આલોકો ફરિતબ્બો. એવં અનુક્કમેન આલોકો થામગતો હોતીતિ. ''એત્થ આલોકો હોતૂ''તિ યત્તકં ઠાનં પરિચ્છિન્દતિ, તત્થ આલોકો તિટ્ઠતિયેવ. દિવસમ્પિ નિસીદિત્વા પસ્સતો રૂપદસ્સનં હોતિ. તત્થ યદા તસ્સ ભિક્ખુનો મંસચક્ખુસ્સ અનાપાથગતં અન્તોકુચ્છિગતં હદયવત્થુનિસ્સિતં હેટ્ઠાપથવીતલનિસ્સિતં તિરોકુટ્ટપબ્બતપાકારગતં પરચક્કવાળગતન્તિ ઇદં રૂપં ઞાણચક્ખુસ્સ આપાથં આગચ્છતિ, મંસચક્ખુના દિસ્સમાનં વિય હોતિ, તદા દિબ્બચક્ખુ ઉપ્પન્નં હોતિ. તદેવ ચેત્થ રૂપદસ્સનસમત્થં, ન પુબ્બભાગચિત્તાનિ.

તત્રાયં દિબ્બચક્ખુનો ઉપ્પત્તિક્કમો – વુત્તપ્પકારમેતં રૂપમારમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે તદેવ રૂપમારમ્મણં કત્વા ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇદં પન ઞાણં ''સત્તાનં ચુતૂપપાતે ઞાણ''ન્તિપિ ''દિબ્બચક્ખુઞાણ''ન્તિપિ વુચ્ચતિ. તં પનેતં પુથુજ્જનસ્સ પરિપન્થો

હોતિ. સો હિ ''યત્થ યત્થ આલોકો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતિ, તં તં પથવીસમુદ્દપબ્બતે વિનિવિજ્ઝિત્વાપિ એકાલોકં હોતિ. અથસ્સ તત્થ ભયાનકાનિ યક્ખરક્ખસાદિરૂપાનિ પસ્સતો ભયં ઉપ્પજ્જતિ. તેન ચિત્તવિક્ખેપં પત્વા ઝાનવિબ્ભન્તકો હોતિ. તસ્મા રૂપદસ્સને અપ્પમત્તેન ભવિતબ્બં.

**સત્તાનં ચુતૂપપાતઞાણાયા**તિ સત્તાનં ચુતિયા ચ ઉપપાતે ચ ઞાણાય. યેન ઞાણેન સત્તાનં ચુતિ ચ ઉપપાતો ચ ઞાયતિ, તદત્થં દિબ્બચક્ખુઞાણત્થન્તિ વુત્તં હોતિ. **દિબ્બેન ચક્ખુના**તિ વુત્તત્થમેવ. **વિસુદ્ધેના**તિ ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુત્તા વિસુદ્ધં. યો હિ ચુતિમત્તમેવ પસ્સતિ, ન ઉપપાતં, સો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો ઉપપાતમેવ પસ્સતિ, ન ચુતિં, સો નવસત્તપાતુભાવદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો પન તદુભયં પસ્સતિ, સો યસ્મા દુવિધમ્પિ તં દિટ્ઠિગતમતિવત્તતિ, તસ્માસ્સ તં દસ્સનં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુ હોતિ. ઉભયઞ્ચેતં બુદ્ધપુત્તા પસ્સન્તિ . તેન વુત્તં – ''ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુત્તા વિસુદ્ધ''ન્તિ. મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા રૂપદસ્સનેન **અતિક્કન્તમાનુસકં**, માનુસકં વા મંસચક્ખું અતિક્કન્તત્તા અતિક્કન્તમાનુસકં. તેન દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેન અતિક્કન્તમાનુસકેન.

**સત્તે પસ્સતી**તિ મનુસ્સાનં મંસચક્ખુના વિય સત્તે ઓલોકેતિ. **ચવમાને ઉપપજ્જમાને**તિ એત્થ ચુતિક્ખણે ઉપપત્તિક્ખણે વા દિબ્બચક્ખુના દટ્ઠું ન સક્કા, યે પન આસન્નચુતિકા ઇદાનિ ચવિસ્સન્તિ. તે **ચવમાના**. યે ચ ગહિતપટિસન્ધિકા સમ્પતિનિબ્બત્તા વા, તે **ઉપપજ્જમાના**તિ અધિપ્પેતા. તે એવરૂપે ચવમાને ચ ઉપપજ્જમાને ચ પસ્સતીતિ દસ્સેતિ. **હીને**તિ મોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા હીનાનં જાતિકુલભોગાદીનં વસેન હીળિતે ઓહીળિતે ઓઞ્ઞાતે અવઞ્ઞાતે. **પણીતે**તિ અમોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા તબ્બિપરીતે. **સુવણ્ણે**તિ અદોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા ઇટ્ઠકન્તમનાપવણ્ણયુત્તે. **દુબ્બણ્ણે**તિ દોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા અનિટ્ઠાકન્તામનાપવણ્ણયુત્તે, અનભિરૂપે વિરૂપેતિપિ અત્થો. **સુગતે**તિ સુગતિગતે, અલોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા અડ્ઢે મહદ્ધને. **દુગ્ગતે**તિ દુગ્ગતિગતે, લોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા દલિદ્દે અપ્પન્નપાને. **યથાકમ્મૂપગે**તિ યં યં કમ્મં ઉપચિતં, તેન તેન ઉપગતે. તત્થ પુરિમેહિ ''ચવમાને''તિઆદીહિ દિબ્બચક્ખુકિચ્ચં વુત્તં, ઇમિના પન પદેન યથાકમ્મૂપગઞાણકિચ્ચં.

તસ્સ ચ ઞાણસ્સ અયમુપ્પત્તિક્કમો – ઇધ ભિક્ખુ હેટ્ઠાનિરયાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા નેરયિકે સત્તે પસ્સતિ મહાદુક્ખમનુભવમાને, તં દસ્સનં દિબ્બચક્ખુકિચ્ચમેવ. સો એવં મનસિ કરોતિ ''કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં દુક્ખમનુભવન્તી''તિ. અથસ્સ ''ઇદં નામ કત્વા''તિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણમુપ્પજ્જતિ. તથા ઉપરિદેવલોકાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા નન્દનવનમિસ્સકવનફારુસકવનાદીસુ સત્તે પસ્સતિ મહાસમ્પત્તિં અનુભવમાને, તમ્પિ દસ્સનં દિબ્બચક્ખુકિચ્ચમેવ. સો એવં મનસિ કરોતિ ''કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં સમ્પત્તિં અનુભવન્તી''તિ. અથસ્સ ''ઇદં નામ કત્વા''તિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણમુપ્પજ્જતિ. ઇદં યથાકમ્મૂપગઞાણં નામ. ઇમસ્સ વિસું પરિકમ્મં નામ નત્થિ. યથા ચિમસ્સ, એવં અનાગતંસઞાણસ્સાપિ. દિબ્બચક્ખુપાદકાનેવ હિ ઇમાનિ દિબ્બચક્ખુના સહેવ ઇજ્ઝન્તિ.

**ઇમે વત ભોન્તો**તિઆદીસુ **ઇમે**તિ દિબ્બચક્ખુના દિટ્ઠાનં નિદસ્સનવચનં. **વતા**તિ અનુલોમવચનત્થે નિપાતો. **ભોન્તો**તિ ભવન્તો. દુટ્ઠુ ચરિતં, દુટ્ઠં વા ચરિતં કિલેસપૂતિકત્તાતિ દુચ્ચરિતં, કાયેન દુચ્ચરિતં, કાયતો વા ઉપ્પન્નં દુચ્ચરિતન્તિ **કાયદુચ્ચરિતં** . ઇતરેસુપિ એસેવ નયો. **સમન્નાગતા**તિ સમઙ્ગીભૂતા. **અરિયાનં ઉપવાદકા**તિ બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધસાવકાનં અરિયાનં અન્તમસો ગિહિસોતાપન્નાનમ્પિ અનત્થકામા હુત્વા અન્તિમવત્થુના વા ગુણપરિધંસનેન વા ઉપવાદકા, અક્કોસકા ગરહકાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ ''નત્થિ ઇમેસં સમણધમ્મો, અસ્સમણા

એતે''તિ વદન્તો અન્તિમવત્થુના ઉપવદતિ, ''નત્થિ ઇમેસં ઝાનં વા વિમોક્ખો વા મગ્ગો વા ફલં વા''તિઆદીનિ વદન્તો ગુણપરિધંસનેન ઉપવદતીતિ વેદિતબ્બો. સો ચ જાનં વા ઉપવદેય્ય અજાનં વા, ઉભયથાપિ અરિયૂપવાદોવ હોતિ. ભારિયં કમ્મં આનન્તરિયસદિસં સગ્ગાવરણં મગ્ગાવરણઞ્ચ, સતેકિચ્છં પન હોતિ. તસ્મા યો અરિયં ઉપવદતિ, તેન ગન્ત્વા સચે અત્તના વુડ્ઢતરો હોતિ, ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા ''અહં આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે ખમાહી''તિ ખમાપેતબ્બો. સચે નવકતરો હોતિ, વન્દિત્વા ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા અઞ્જલિં પગ્ગહેત્વા ''અહં, ભન્તે, તુમ્હે ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે ખમથા''તિ ખમાપેતબ્બો. સચે દિસાપક્કન્તો હોતિ, સયં વા ગન્ત્વા સદ્ધિવિહારિકાદિકે વા પેસેત્વા ખમાપેતબ્બો. સચે નાપિ ગન્તું ન પેસેતું સક્કા હોતિ, યે તસ્મિં વિહારે ભિક્ખૂ વસન્તિ, તેસં સન્તિકં ગન્ત્વા સચે નવકતરા હોન્તિ, ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા, સચે વુડ્ઢતરા, વુડ્ઢે વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિત્વા ''અહં, ભન્તે, અસુકં નામ આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, ખમતુ મે સો આયસ્મા''તિ વત્વા ખમાપેતબ્બો. સમ્મુખા અક્ખમન્તેપિ એતદેવ કાતબ્બં. સચે એકચારિકભિક્ખુ હોતિ, નેવ તસ્સ વસનટ્ઠાનં, ન ગતટ્ઠાનં પઞ્ઞાયતિ, એકસ્સ પણ્ડિતસ્સ ભિક્ખુનો સન્તિકં ગન્ત્વા ''અહં, ભન્તે, અસુકં નામ આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે અનુસ્સરતો વિપ્પટિસારો હોતિ, કિં કરોમી''તિ વત્તબ્બં. સો વક્ખતિ ''તુમ્હે મા ચિન્તયિત્થ, થેરો તુમ્હાકં ખમતિ, ચિત્તં વૂપસમેથા''તિ. તેનાપિ અરિયસ્સ ગતદિસાભિમુખેન અઞ્જલિં પગ્ગહેત્વા ''ખમથા''તિ વત્તબ્બં. યદિ સો પરિનિબ્બુતો હોતિ, પરિનિબ્બુતમઞ્ચટ્ઠાનં ગન્ત્વા યાવ સિવથિકં ગન્ત્વાપિ ખમાપેતબ્બં. એવં કતે નેવ સગ્ગાવરણં, ન મગ્ગાવરણં હોતિ, પાકતિકમેવ હોતીતિ.

**મિચ્છાદિટ્ઠિકા**તિ વિપરીતદસ્સના. **મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાના**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન સમાદિન્નનાનાવિધકમ્મા, યે ચ મિચ્છાદિટ્ઠિમૂલકેસુ કાયકમ્માદીસુ અઞ્ઞેપિ સમાદપેન્તિ. એત્થ ચ વચીદુચ્ચરિતગ્ગહણેનેવ અરિયૂપવાદે, મનોદુચ્ચરિતગ્ગહણેન ચ મિચ્છાદિટ્ઠિયા સઙ્ગહિતાયપિ ઇમેસં દ્વિન્નં પુન વચનં મહાસાવજ્જભાવદસ્સનત્થન્તિ વેદિતબ્બં. મહાસાવજ્જો હિ અરિયૂપવાદો આનન્તરિયસદિસત્તા. વુત્તમ્પિ ચેતં ''સેય્યથાપિ, સારિપુત્ત, ભિક્ખુ સીલસમ્પન્નો સમાધિસમ્પન્નો પઞ્ઞાસમ્પન્નો દિટ્ઠેવ ધમ્મે અઞ્ઞં આરાધેય્ય, એવંસમ્પદમિદં સારિપુત્ત વદામિ તં વાચં અપ્પહાય તં ચિત્તં અપ્પહાય તં દિટ્ઠિં અપ્પટિનિસ્સજ્જિત્વા યથાભતં નિક્ખિત્તો, એવં નિરયે''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૯). મિચ્છાદિટ્ઠિતો ચ મહાસાવજ્જતરં નામ અઞ્ઞં નત્થિ. યથાહ – ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં મહાસાવજ્જં, યથયિદં, ભિક્ખવે, મિચ્છાદિટ્ઠિ, મિચ્છાદિટ્ઠિપરમાનિ, ભિક્ખવે, વજ્જાની''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૩૧૦).

**કાયસ્સ ભેદા**તિ ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિચ્ચાગા. **પરં મરણા**તિ તદનન્તરં અભિનિબ્બત્તિક્ખન્ધગ્ગહણે. અથ વા **કાયસ્સ ભેદા**તિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સુપચ્છેદા. **પરં મરણા**તિ ચુતિચિત્તતો ઉદ્ધં. **અપાયન્તિ** એવમાદિ સબ્બં નિરયવેવચનમેવ. નિરયો હિ સગ્ગમોક્ખહેતુભૂતા પુઞ્ઞસમ્મતા અયા અપેતત્તા, સુખાનં વા આયસ્સ અભાવા અપાયો. દુક્ખસ્સ ગતિ પટિસરણન્તિ **દુગ્ગતિ**, દોસબહુલતાય વા દુટ્ઠેન કમ્મુના નિબ્બત્તા ગતિ દુગ્ગતિ. વિવસા નિપતન્તિ તત્થ દુક્કટકારિનોતિ **વિનિપાતો**, વિનસ્સન્તા વા એત્થ પતન્તિ સમ્ભિજ્જમાનઙ્ગપચ્ચઙ્ગાતિપિ વિનિપાતો. નત્થિ એત્થ અસ્સાદસઞ્ઞિતો અયોતિ **નિરયો**.

અથ વા અપાયગ્ગહણેન તિરચ્છાનયોનિં દીપેતિ. તિરચ્છાનયોનિ હિ અપાયો સુગતિતો અપેતત્તા, ન દુગ્ગતિ મહેસક્ખાનં નાગરાજાદીનં સમ્ભવતો. દુગ્ગતિગ્ગહણેન પેત્તિવિસયં. સો હિ અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ સુગતિતો અપેતત્તા દુક્ખસ્સ ચ ગતિભૂતત્તા, ન તુ વિનિપાતો અસુરસદિસં અવિનિપતિતત્તા. વિનિપાતગ્ગહણેન અસુરકાયં. સો હિ યથાવુત્તેન અત્થેન અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ સબ્બસમુસ્સયેહિ ચ વિનિપતિતત્તા વિનિપાતોતિ

વુચ્ચતિ. નિરયગ્ગહણેન અવીચિઆદિમનેકપ્પકારં નિરયમેવાતિ. **ઉપપન્ના**તિ ઉપગતા, તત્થ અભિનિબ્બત્તાતિ અધિપ્પાયો. વુત્તવિપરિયાયેન સુક્કપક્ખો વેદિતબ્બો.

અયં પન વિસેસો – તત્થ સુગતિગ્ગહણેન મનુસ્સગતિપિ સઙ્ગય્હતિ, સગ્ગગ્ગહણેન દેવગતિયેવ. તત્થ સુન્દરા ગતીતિ **સુગતિ**. રૂપાદીહિ વિસયેહિ સુટ્ઠુ અગ્ગોતિ **સગ્ગો**. સો સબ્બોપિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન **લોકો**તિ અયં વચનત્થો. ઇતિ ‘‘દિબ્બેન ચક્ખુના’’તિઆદિ સબ્બં નિગમનવચનં. એવં દિબ્બેન ચક્ખુના પસ્સતીતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપત્થોતિ.

દિબ્બચક્ખુઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### પઞ્ચઞાણપકિણ્ણકં

ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઞાણેસુ **ઇદ્ધિવિધઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન સત્તસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **સોતધાતુવિસુદ્ધિઞાણં** પરિત્તપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **ચેતોપરિયઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નબહિદ્ધારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં**

પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅતીતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાનવત્તબ્બારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **દિબ્બચક્ખુઞાણં** પરિત્તપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **યથાકમ્મૂપગઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅતીતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન પઞ્ચસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. **અનાગતંસઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅનાગતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાનવત્તબ્બારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતીતિ.

પઞ્ચઞાણપકિણ્ણકં નિટ્ઠિતં.

### ૫૫. આસવક્ખયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૦૭.** આસવક્ખયઞાણનિદ્દેસે **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયા**દીનિ વુત્તત્થાનિ. **કતિ ઠાનાનિ ગચ્છતી**તિ એકેકસ્સ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનનિયમનત્થં પુચ્છા. **એકં ઠાનં ગચ્છતી**તિ એકસ્મિં ઠાને ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ. ઉપ્પત્તિઓકાસટ્ઠાનઞ્હિ તિટ્ઠતિ એત્થાતિ ઠાનન્તિ વુચ્ચતિ. **છ ઠાનાની**તિ છ મગ્ગફલક્ખણે. ઇન્દ્રિયાનં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીસુ તીસુ એકેકમેવ અધિકં હોતીતિ દસ્સનત્થં **સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમોક્ખપરિવારં હોતી**તિઆદિ વુત્તં. યથા ‘‘સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમોક્ખટ્ઠો’’તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨) અધિમોક્ખાદયો સદ્ધિન્દ્રિયાદીનં કિચ્ચવસેન વુત્તા, એવમિધાપિ ‘‘અધિમોક્ખપરિવારં હોતી’’તિ સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમોક્ખત્થેન પરિવારં હોતીતિ વુત્તં હોતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. **પરિવારન્તિ** ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. **પઞ્ઞિન્દ્રિયન્તિ** અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયમેવ પજાનનસભાવદસ્સનત્થં વિસું કત્વા વુત્તં. અભિધમ્મેપિ (વિભ॰ ૨૧૯) હિ પઞ્ઞાય કિચ્ચવિસેસદસ્સનત્થં મગ્ગક્ખણે ચ ફલક્ખણે ચ એકાવ પઞ્ઞા અટ્ઠધા વિભત્તા. **અભિસન્દનપરિવારન્તિ** ન્હાનિયચુણ્ણાનં ઉદકં વિય ચિત્તચેતસિકાનં સિનેહનકિચ્ચેન પરિવારં હોતિ. ઇદં સોમનસ્સસમ્પયુત્તમગ્ગવસેનેવ વુત્તં. ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તમગ્ગે પન સોમનસ્સિન્દ્રિયટ્ઠાને ઉપેક્ખિન્દ્રિયં દટ્ઠબ્બં. તં પન સમ્પયુત્તાનં નાતિઉપબ્રૂહનપરિવારન્તિ ગહેતબ્બં. **પવત્તસન્તતાધિપતેય્યપરિવારન્તિ** પવત્તા સન્તતિ પવત્તસન્તતિ,

વત્તમાનસન્તાનન્તિ અત્થો. અધિપતિભાવો આધિપતેય્યં, પવત્તસન્તતિયા આધિપતેય્યં પવત્તસન્તતાધિપતેય્યં. વત્તમાનજીવિતિન્દ્રિયસ્સ ઉપરિપવત્તિયા ચ પચ્ચયત્તા પુબ્બાપરવસેન પવત્તસન્તતિયા અધિપતિભાવેન અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયસ્સ પરિવારં હોતિ.

**સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે જાતા ધમ્મા**તિઆદિ સબ્બેસં મગ્ગસમ્પયુત્તકાનં વણ્ણભણનત્થં વુત્તં. તત્થ **મગ્ગક્ખણે જાતા**તિ મગ્ગસમુટ્ઠિતા એવ, ન અઞ્ઞે. યસ્મા પન મગ્ગસમુટ્ઠિતમ્પિ રૂપં કુસલાદિનામં ન લભતિ, તસ્મા તં અપનેન્તો **ઠપેત્વા ચિત્તસમુટ્ઠાનં રૂપ**ન્તિ આહ. સબ્બેવ હિ તે ધમ્મા કુચ્છિતાનં સલનાદીહિ અત્થેહિ **કુસલા**. તે આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાના નત્થિ એતેસં આસવાતિ **અનાસવા**. વટ્ટમૂલં છિન્દન્તા નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા વટ્ટતો નિય્યન્તીતિ **નિય્યાનિકા**. કુસલાકુસલસઙ્ખાતા ચયા અપેતત્તા અપચયસઙ્ખાતં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તનતો અપચયં ગચ્છન્તીતિ **અપચયગામિનો**, પવત્તં અપચિનન્તા વિદ્ધંસેન્તા ગચ્છન્તીતિપિ અપચયગામિનો. લોકે અપરિયાપન્નભાવેન લોકતો ઉત્તરા ઉત્તિણ્ણાતિ **લોકુત્તરા**. નિબ્બાનં આરમ્મણં એતેસન્તિ **નિબ્બાનારમ્મણા**.

**ઇમાનિ અટ્ઠિન્દ્રિયાની**તિઆદિ પુબ્બે વુત્તપરિવારભાવસ્સ ચ તેન સહગતાદિભાવસ્સ ચ આદિવુત્તઆકારાનઞ્ચ દીપનત્થં વુત્તં. તત્થ **અટ્ઠિન્દ્રિયાની**તિ પુબ્બે વુત્તનયેન પઞ્ઞિન્દ્રિયેન સહ અટ્ઠ. **સહજાતપરિવારા**તિ અટ્ઠસુ એકેકેન સહ ઇતરે ઇતરે સત્ત સહજાતા હુત્વા તસ્સ સહજાતપરિવારા હોન્તિ. તથેવ અઞ્ઞં અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞં અઞ્ઞસ્સાતિ એવં **અઞ્ઞમઞ્ઞપરિવારા** હોન્તિ. તથેવ અઞ્ઞમઞ્ઞં **નિસ્સયપરિવારા સમ્પયુત્તપરિવારા** ચ હોન્તિ. **સહગતા**તિ તેન અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયેન સહ એકુપ્પાદાદિભાવં ગતા. **સહજાતા**તિ તેનેવ સહ જાતા. **સંસટ્ઠા**તિ તેનેવ સહ મિસ્સિતા. **સમ્પયુત્તા**તિ તેનેવ સમં એકુપ્પાદાદિપકારેહિ યુત્તા. **તેવા**તિ તે એવ અટ્ઠ ઇન્દ્રિયધમ્મા. **તસ્સા**તિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયસ્સ. **આકારા**તિ પરિવારકોટ્ઠાસા.

**ફલક્ખણે જાતા ધમ્મા સબ્બેવ અબ્યાકતા હોન્તી**તિ રૂપસ્સપિ અબ્યાકતત્તા ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપેન સહ વુત્તા. મગ્ગસ્સેવ કુસલત્તા નિય્યાનિકત્તા અપચયગામિત્તા ચ ફલક્ખણે ''કુસલા''તિ ચ ''નિય્યાનિકા''તિ ચ ''અપચયગામિનો''તિ ચ ન વુત્તં. **ઇતી**તિઆદિ વુત્તપ્પકારનિગમનં. તત્થ **અટ્ઠટ્ઠકાની**તિ અટ્ઠસુ મગ્ગફલેસુ એકેકસ્સ અટ્ઠકસ્સ વસેન અટ્ઠ ઇન્દ્રિયઅટ્ઠકાનિ. **ચતુસટ્ઠિ હોન્તી**તિ ચતુસટ્ઠિ આકારા હોન્તિ. **આસવા**તિઆદિ હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવ . ઇધ અરહત્તમગ્ગવજ્જેયેવ આસવે અવત્વા સેસમગ્ગત્તયવજ્ઝાનમ્પિ વચનં આસવક્ખયવચનસામઞ્ઞમત્તેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અરહત્તમગ્ગઞાણમેવ હિ કેચિ આસવે અસેસેત્વા આસવાનં ખેપનતો ''ખયે ઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. તસ્માયેવ ચ અરહાયેવ ખીણાસવોતિ વુચ્ચતીતિ.

આસવક્ખયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૫૬-૬૩. સચ્ચઞાણચતુક્કદ્વયનિદ્દેસવણ્ણના

૧૦૮-૯. સચ્ચઞાણચતુક્કદ્વયનિદ્દેસે **દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણં દુક્ખેપેતં ઞાણ**ન્તિઆદિ અનન્તરચતુક્કે વિય એકાભિસમયવસેન વુત્તં. દુવિધઞ્હિ સચ્ચઞાણં લોકિયં લોકુત્તરઞ્ચ. લોકિકં દુવિધં અનુબોધઞાણં પચ્ચવેક્ખણઞાણઞ્ચ. **અનુબોધઞાણં** આદિકમ્મિકસ્સ અનુસ્સવાદિવસેન નિરોધે મગ્ગે ચ પવત્તતિ, દુક્ખે સમુદયે ચ આરમ્મણકરણવસેન. **પચ્ચવેક્ખણઞાણં** પટિવિદ્ધસચ્ચસ્સ ચતૂસુપિ સચ્ચેસુ આરમ્મણકરણવસેન. લોકુત્તરં પટિવેધઞાણં નિરોધમારમ્મણં કત્વા કિચ્ચતો ચત્તારિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ.

યથાહ – ‘‘યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધમ્પિ પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધગામિનિં પટિપદમ્પિ પસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) સબ્બં વત્તબ્બં. ઇધાપિ ઇમિના વારેન ઇદમેવ વુત્તં. તં પન લોકુત્તરમ્પિ ‘‘દુક્ખે ઞાણ’’ન્તિઆદીનિ નામાનિ લભતીતિ દસ્સનત્થં વુત્તં. ઇધ પન લોકિકઞાણમેવ અધિપ્પેતં. તસ્માયેવ ચ **તત્થ કતમં દુક્ખે ઞાણ**ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ **દુક્ખં આરબ્ભા**તિ દુક્ખસચ્ચં આલમ્બિત્વા, આરમ્મણં કત્વાતિ અત્થો. **પઞ્ઞા**તિઆદીસુ તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ પાકટકરણસઙ્ખાતેન પઞ્ઞાપનટ્ઠેન **પઞ્ઞા**, તેન તેન વા અનિચ્ચાદિના પકારેન ધમ્મે જાનાતીતિપિ પઞ્ઞા. ઇદમસ્સા સભાવપદં. પજાનનાકારો **પજાનના**. અનિચ્ચાદીનિ વિચિનાતીતિ **વિચયો**. **પવિચયો**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં, પકારેન વિચયોતિ અત્થો. ચતુસચ્ચધમ્મં વિચિનાતીતિ **ધમ્મવિચયો**. અનિચ્ચાદીનં સમ્મા લક્ખણવસેન **સલ્લક્ખણા**. સા એવ ઉપસગ્ગનાનત્તેન **ઉપલક્ખણા પચ્ચુપલક્ખણા**તિ વુત્તા. ભુસં લક્ખણા તે તે અનિચ્ચાદિધમ્મે પટિચ્ચ ઉપલક્ખણાતિ અત્થો. પણ્ડિતભાવો **પણ્ડિચ્ચં**. કુસલભાવો **કોસલ્લં**. નિપુણભાવો **નેપુઞ્ઞં**. અનિચ્ચાદીનં વિભાવનવસેન **વેભબ્યા**. અનિચ્ચાદીનં ચિન્તનકવસેન **ચિન્તા**, યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તં અનિચ્ચાદીનિ ચિન્તાપેતીતિપિ ચિન્તા. અનિચ્ચાદીનિ ઉપપરિક્ખતીતિ **ઉપપરિક્ખા**. **ભૂરી**તિ પથવી. અયમ્પિ સણ્હટ્ઠેન વિત્થતટ્ઠેન ચ ભૂરી વિયાતિ ભૂરી. અથ વા પઞ્ઞાયેવ ભૂતે અત્થે રમતીતિ ભૂરીતિ વુચ્ચતિ. અસનિ વિય સિલુચ્ચયે કિલેસે મેધતિ હિંસતીતિ **મેધા**, ખિપ્પં ગહણધારણટ્ઠેન વા મેધા. યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તં અત્તહિતપટિપત્તિયં સમ્પયુત્તધમ્મે ચ યાથાવલક્ખણપટિવેધે પરિનેતીતિ **પરિણાયિકા**. ધમ્મે અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધા પસ્સતીતિ **વિપસ્સના**. સમ્મા પકારેહિ અનિચ્ચાદીનિ જાનાતીતિ સમ્પજાનો, તસ્સ ભાવો **સમ્પજઞ્ઞં**. ઉપ્પથપટિપન્ને સિન્ધવે વીથિઆરોપનત્થં પતોદો વિય ઉપ્પથે ધાવનકં કૂટચિત્તં વીથિઆરોપનત્થં વિજ્ઝતીતિ પતોદો વિય **પતોદો**.

દસ્સનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કરોતીતિ ઇન્દ્રિયં, પઞ્ઞાસઙ્ખાતં ઇન્દ્રિયં **પઞ્ઞિન્દ્રિયં**. કિં વુત્તં હોતિ? નયિદં ‘‘પુરિસસ્સ ઇન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિય’’ન્તિઆદિ વિય પઞ્ઞાય ઇન્દ્રિયં પઞ્ઞિન્દ્રિયં. અથ ખો પઞ્ઞા એવ ઇન્દ્રિયં પઞ્ઞિન્દ્રિયન્તિ વુત્તં હોતિ. અવિજ્જાય ન કમ્પતીતિ **પઞ્ઞાબલં**. કિલેસચ્છેદનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ સત્થં **પઞ્ઞાસત્થં**. અચ્ચુગ્ગતટ્ઠેન પઞ્ઞાવ પાસાદો **પઞ્ઞાપાસાદો**. આલોકનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ આલોકો **પઞ્ઞાઆલોકો**. ઓભાસનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ ઓભાસો **પઞ્ઞાઓભાસો**. પજ્જોતનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ પજ્જોતો **પઞ્ઞાપજ્જોતો**. પઞ્ઞવતો હિ એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નસ્સ દસસહસ્સિલોકધાતુ એકાલોકા એકોભાસા એકપજ્જોતા હોતિ. તેનેતં વુત્તં. ઇમેસુ પન તીસુ પદેસુ એકપદેનાપિ એતસ્મિં અત્થે સિદ્ધે યાનિ પનેતાનિ ભગવતા ‘‘ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, આલોકા. કતમે ચત્તારો? ચન્દાલોકો, સૂરિયાલોકો, અગ્ગાલોકો, પઞ્ઞાલોકો. ઇમે ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારો આલોકા. એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, ઇમેસં ચતુન્નં આલોકાનં યદિદં પઞ્ઞાલોકો’’. તથા ‘‘ચત્તારોમે , ભિક્ખવે, ઓભાસા. ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, પજ્જોતા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૪૪-૧૪૫) સત્તાનં અજ્ઝાસયવસેન સુત્તાનિ દેસિતાનિ. તદનુરૂપેનેવ ઇધાપિ થેરેન દેસના કતા. અત્થો હિ અનેકેહિ આકારેહિ વિભજ્જમાનો સુવિભત્તો હોતિ, અઞ્ઞથા ચ અઞ્ઞો બુજ્ઝતિ, અઞ્ઞથા અઞ્ઞોતિ. રતિકરણટ્ઠેન પન રતિદાયકટ્ઠેન રતિજનકટ્ઠેન ચિત્તીકતટ્ઠેન દુલ્લભપાતુભાવટ્ઠેન અતુલટ્ઠેન અનોમસત્તપરિભોગટ્ઠેન ચ પઞ્ઞાવ રતનં **પઞ્ઞારતનં**.

ન તેન સત્તા મુય્હન્તિ, સયં વા આરમ્મણે ન મુય્હતીતિ **અમોહો**. **ધમ્મવિચય**પદં વુત્તત્થમેવ. કસ્મા પનેતં પુન વુત્તન્તિ? અમોહસ્સ મોહપટિપક્ખભાવદીપનત્થં. તેનેતં દીપેતિ ‘‘ય્વાયં અમોહો, સો ન કેવલં મોહતો અઞ્ઞો ધમ્મો, મોહસ્સ પન પટિપક્ખો ધમ્મવિચયસઙ્ખાતો અમોહો નામ ઇધ અધિપ્પેતો’’તિ. **સમ્માદિટ્ઠી**તિ

યાથાવનિય્યાનિકકુસલદિટ્ઠિ . ‘‘તત્થ કતમં દુક્ખસમુદયે ઞાણં, તત્થ કતમં દુક્ખનિરોધે ઞાણં, તત્થ કતમં દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણ’’ન્તિ પુચ્છાવચનાનિ સઙ્ખેપવસેન વુત્તાનીતિ.

સચ્ચઞાણચતુક્કદ્વયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૬૪-૬૭. સુદ્ધિકપટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૦.** સુદ્ધિકપટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસે ઇમેસં ઞાણાનં પભેદાભાવતોયેવ હેટ્ઠા વિય પભેદં અદસ્સેત્વાયેવ **અત્થેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા**તિઆદિ વુત્તં. પઞ્ઞાપભેદાભાવેપિ અત્તના પટિવિદ્ધચતુસચ્ચધમ્મમત્તવસેન નાનત્તસબ્ભાવતો **અત્થનાનત્તે પઞ્ઞા અત્થપટિસમ્ભિદે ઞાણ**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નાનત્તે**તિ અત્થાદીનં અનેકભાવે. **વવત્થાને**તિ અત્થાદીનં નિચ્છયને. **સલ્લક્ખણે**તિ અત્થાદીનં સમ્માદસ્સને. **ઉપલક્ખણે**તિ અત્થાદીનં ભુસંદસ્સને. **પભેદે**તિ અત્થાદીનં નાનાભેદે. **પભાવને**તિ અત્થાદીનં પાકટીકરણેન ઉપ્પાદને. **જોતને**તિ અત્થાદીનં દીપને. **વિરોચને**તિ અત્થાદીનં વિવિધા દીપને. **પકાસને**તિ અત્થાદીનં પભાસને . ‘‘નાનત્તે’’તિ મૂલપદં કત્વા સબ્બસાધારણવસેન વુત્તં. ‘‘વવત્થાને’’તિ સોતાપન્નસ્સ વસેન, ‘‘સલ્લક્ખણે ઉપલક્ખણે’’તિ સકદાગામિસ્સ વસેન, ‘‘પભેદે પભાવને’’તિ અનાગામિસ્સ વસેન, ‘‘જોતને વિરોચને પકાસને’’તિ અરહતો વસેન વુત્તન્તિ એવમ્પેત્થ યોજના કાતબ્બાતિ.

સુદ્ધિકપટિસમ્ભિદાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

પઠમો ભાગો નિટ્ઠિતો.

નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

# ખુદ્દકનિકાયે

# પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથા

**(દુતિયો ભાગો)**

### ૬૮. ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૧.** ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણનિદ્દેસે **તથાગતસ્સા**તિ વચને ઉદ્દેસે સરૂપતો અવિજ્જમાનેપિ ‘‘છ ઞાણાનિ અસાધારણાનિ સાવકેહી’’તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૭૩) વુત્તત્તા ‘‘તથાગતસ્સા’’તિ વુત્તમેવ હોતિ. તસ્મા ઉદ્દેસે અત્થતો સિદ્ધસ્સ તથાગતવચનસ્સ નિદ્દેસે ગહણં કતં. **સત્તે પસ્સતી**તિ રૂપાદીસુ છન્દરાગેન સત્તતાય લગ્ગતાય સત્તા, તે સત્તે ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણેન ચક્ખુના પસ્સતિ ઓલોકેતિ. **અપ્પરજક્ખે**તિ પઞ્ઞામયે અક્ખિમ્હિ અપ્પં રાગાદિરજો એતેસન્તિ અપ્પરજક્ખા, અપ્પં રાગાદિરજો એતેસન્તિ વા અપ્પરજક્ખા. તે અપ્પરજક્ખે.

**મહારજક્ખે**તિ પઞ્ઞામયે અક્ખિમ્હિ મહન્તં રાગાદિરજો એતેસન્તિ મહારજક્ખા, મહન્તં રાગાદિરજો એતેસન્તિ વા મહારજક્ખા. **તિક્ખિન્દ્રિયે મુદિન્દ્રિયે**તિ તિક્ખાનિ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ એતેસન્તિ તિક્ખિન્દ્રિયા, મુદૂનિ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ એતેસન્તિ મુદિન્દ્રિયા. **સ્વાકારે દ્વાકારે**તિ સુન્દરા સદ્ધાદયો આકારા કોટ્ઠાસા એતેસન્તિ સ્વાકારા, કુચ્છિતા ગરહિતા સદ્ધાદયો આકારા કોટ્ઠાસા એતેસન્તિ દ્વાકારા. **સુવિઞ્ઞાપયે દુવિઞ્ઞાપયે**તિ યે કથિતં કારણં સલ્લક્ખેન્તિ સુખેન સક્કા હોન્તિ વિઞ્ઞાપેતું, તે સુવિઞ્ઞાપયા, તબ્બિપરીતા દુવિઞ્ઞાપયા. **અપ્પેકચ્ચે પરલોકવજ્જભયદસ્સાવિનો**તિ અપિ એકે પરલોકઞ્ચેવ રાગાદિવજ્જઞ્ચ ભયતો પસ્સન્તે, ઇમસ્સ પન પદસ્સ નિદ્દેસે પરલોકસ્સેવ ન વુત્તત્તા ખન્ધાદિલોકે ચ રાગાદિવજ્જે ચ પરં બાળ્હં ભયં પસ્સનસીલાતિ પરલોકવજ્જભયદસ્સાવિનો. તે પરલોકવજ્જભયદસ્સાવિનેતિ એવમત્થો ગહેતબ્બો. **અપ્પેકચ્ચે ન પરલોકવજ્જભયદસ્સાવિનો**તિ તબ્બિપરીતે. **લોકો**તિ ચ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન. **વજ્જ**ન્તિ ચ વજ્જનીયટ્ઠેન. એત્તાવતા ઉદ્દેસસ્સ નિદ્દેસો કતો હોતિ.

પુન નિદ્દેસસ્સ પટિનિદ્દેસં કરોન્તો **અપ્પરજક્ખે મહારજક્ખે**તિઆદિમાહ. તત્થ તીસુ રતનેસુ ઓકપ્પનસદ્ધાતા સદ્ધા અસ્સ અત્થીતિ **સદ્ધો**. સો સદ્ધાસમ્પન્નો પુગ્ગલો અસ્સદ્ધિયરજસ્સ ચેવ અસ્સદ્ધિયમૂલકસ્સ સેસાકુસલરજસ્સ ચ અપ્પકત્તા **અપ્પરજક્ખો**. નત્થિ એતસ્સ સદ્ધાતિ **અસ્સદ્ધો**. સો વુત્તપ્પકારસ્સ રજસ્સ મહન્તત્તા **મહારજક્ખો**. આરદ્ધં વીરિયમનેનાતિ **આરદ્ધવીરિયો**. સો કોસજ્જરજસ્સ ચેવ કોસજ્જમૂલકસ્સ સેસાકુસલરજસ્સ ચ અપ્પકત્તા અપ્પરજક્ખો. હીનવીરિયત્તા કુચ્છિતેન આકારેન સીદતીતિ કુસીદો, કુસીદો એવ **કુસીતો**. સો વુત્તપ્પકારસ્સ રજસ્સ મહન્તત્તા મહારજક્ખો. આરમ્મણં ઉપેચ્ચ ઠિતા સતિ અસ્સાતિ **ઉપટ્ઠિતસ્સતિ**. સો મુટ્ઠસ્સચ્ચરજસ્સ ચેવ મુટ્ઠસ્સચ્ચમૂલકસ્સ સેસાકુસલરજસ્સ ચ અપ્પકત્તા અપ્પરજક્ખો. મુટ્ઠા નટ્ઠા સતિ અસ્સાતિ **મુટ્ઠસ્સતિ**. સો વુત્તપ્પકારસ્સ રજસ્સ મહન્તત્તા મહારજક્ખો. અપ્પનાસમાધિના ઉપચારસમાધિના વા આરમ્મણે સમં, સમ્મા વા આહિતો ઠિતોતિ **સમાહિતો**, સમાહિતચિત્તોતિ વા સમાહિતો. સો ઉદ્ધચ્ચરજસ્સ ચેવ ઉદ્ધચ્ચમૂલકસ્સ સેસાકુસલરજસ્સ ચ અપ્પકત્તા અપ્પરજક્ખો. ન સમાહિતો **અસમાહિતો**. સો વુત્તપ્પકારસ્સ રજસ્સ મહન્તત્તા મહારજક્ખો. ઉદયત્થગામિની પઞ્ઞા અસ્સ અત્થીતિ **પઞ્ઞવા**. સો મોહરજસ્સ ચેવ મોહમૂલકસ્સ સેસાકુસલરજસ્સ ચ અપ્પકત્તા અપ્પરજક્ખો. મોહમૂળ્હત્તા દુટ્ઠા પઞ્ઞા અસ્સાતિ **દુપ્પઞ્ઞો**. સો વુત્તપ્પકારસ્સ રજસ્સ મહન્તત્તા મહારજક્ખો. **સદ્ધો પુગ્ગલો તિક્ખિન્દ્રિયો**તિ બહુલં ઉપ્પજ્જમાનાય બલવતિયા સદ્ધાય સદ્ધો, તેનેવ સદ્ધિન્દ્રિયેન તિક્ખિન્દ્રિયો. **અસ્સદ્ધો પુગ્ગલો મુદિન્દ્રિયો**તિ બહુલં ઉપ્પજ્જમાનેન અસ્સદ્ધિયેન અસ્સદ્ધો, અન્તરન્તરા ઉપ્પજ્જમાનેન દુબ્બલેન સદ્ધિન્દ્રિયેન મુદિન્દ્રિયો. એસ નયો સેસેસુપિ. **સદ્ધો પુગ્ગલો સ્વાકારો**તિ તાય એવ સદ્ધાય સોભનાકારો. **અસ્સદ્ધો પુગ્ગલો દ્વાકારો**તિ તેનેવ અસ્સદ્ધિયેન વિરૂપાકારો. એસ નયો સેસેસુપિ. **સુવિઞ્ઞાપયો**તિ સુખેન વિઞ્ઞાપેતું સક્કુણેય્યો. **દુવિઞ્ઞાપયો**તિ દુક્ખેન વિઞ્ઞાપેતું સક્કુણેય્યો. **પરલોકવજ્જભયદસ્સાવી**તિ એત્થ યસ્મા પઞ્ઞાસમ્પન્નસ્સેવ સદ્ધાદીનિ સુપરિસુદ્ધાનિ હોન્તિ, તસ્મા સુપરિસુદ્ધસદ્ધાદિસમ્પન્નો તંસમ્પયુત્તાય, સુપરિસુદ્ધસદ્ધાદિસમ્પન્નોપિ વા તપ્પચ્ચયાય પઞ્ઞાય પરલોકવજ્જભયદસ્સાવી હોતિ. તસ્મા એવ હિ સદ્ધાદયોપિ ચત્તારો ''પરલોકવજ્જભયદસ્સાવી''તિ વુત્તા.

**૧૧૨**. ઇદાનિ ''પરલોકવજ્જભયદસ્સાવી''તિ એત્થ વુત્તં લોકઞ્ચ વજ્જઞ્ચ દસ્સેતું **લોકો**તિઆદિમાહ. એત્થ ખન્ધા એવ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકોતિ **ખન્ધલોકો**. સેસદ્વયેપિ એસેવ નયો. **વિપત્તિભવલોકો**તિ અપાયલોકો. સો હિ અનિટ્ઠફલત્તા વિરૂપો લાભોતિ વિપત્તિ, ભવતીતિ ભવો, વિપત્તિ એવ ભવો વિપત્તિભવો, વિપત્તિભવો એવ લોકો વિપત્તિભવલોકો. **વિપત્તિસમ્ભવલોકો**તિ અપાયૂપગં કમ્મં. તઞ્હિ સમ્ભવતિ એતસ્મા ફલન્તિ સમ્ભવો,

વિપત્તિયા સમ્ભવો વિપત્તિસમ્ભવો, વિપત્તિસમ્ભવો એવ લોકો વિપત્તિસમ્ભવલોકો. **સમ્પત્તિભવલોકો**તિ સુગતિલોકો. સો હિ ઇટ્ઠફલત્તા સુન્દરો લાભોતિ સમ્પત્તિ, ભવતીતિ ભવો, સમ્પત્તિ એવ ભવો સમ્પત્તિભવો, સમ્પત્તિભવો એવ લોકો સમ્પત્તિભવલોકો. **સમ્પત્તિસમ્ભવલોકો**તિ સુગતૂપગં કમ્મં. તઞ્હિ સમ્ભવતિ એતસ્મા ફલન્તિ સમ્ભવો, સમ્પત્તિયા સમ્ભવો સમ્પત્તિસમ્ભવો, સમ્પત્તિસમ્ભવો એવ લોકો સમ્પત્તિસમ્ભવલોકો. **એકો લોકો**તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવ.

**વજ્જ**ન્તિ નપુંસકવચનં અસુકોતિ અનિદ્દિટ્ઠત્તા કતં. **કિલેસા**તિ રાગાદયો. **દુચ્ચરિતા**તિ પાણાતિપાતાદયો. **અભિસઙ્ખારા**તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો. **ભવગામિકમ્મા**તિ અત્તનો વિપાકદાનવસેન ભવં ગચ્છન્તીતિ ભવગામિનો, અભિસઙ્ખારેસુપિ વિપાકજનકાનેવ કમ્માનિ વુત્તાનિ. **ઇતી**તિ વુત્તપ્પકારનિદસ્સનં. **ઇમસ્મિઞ્ચ લોકે ઇમસ્મિઞ્ચ વજ્જે**તિ વુત્તપ્પકારે લોકે ચ વજ્જે ચ. **તિબ્બા ભયસઞ્ઞા**તિ બલવતી ભયસઞ્ઞા. **તિબ્બા**તિ પરસદ્દસ્સ અત્થો વુત્તો, **ભયસઞ્ઞા**તિ ભયસદ્દસ્સ, લોકવજ્જદ્વયમ્પિ હિ ભયવત્થુત્તા સયઞ્ચ સભયત્તા ભયં, ભયમિતિ સઞ્ઞા ભયસઞ્ઞા. **પચ્ચુપટ્ઠિતા હોતી**તિ તં તં પટિચ્ચ ઉપેચ્ચ ઠિતા હોતિ. **સેય્યથાપિ ઉક્ખિત્તાસિકે વધકે**તિ યથા નામ પહરિતું ઉચ્ચારિતખગ્ગે પચ્ચામિત્તે તિબ્બા ભયસઞ્ઞા પચ્ચુપટ્ઠિતા હોતિ, એવમેવ લોકે ચ વજ્જે ચ તિબ્બા ભયસઞ્ઞા પચ્ચુપટ્ઠિતા હોતિ. **ઇમેહિ પઞ્ઞાસાય આકારેહી**તિ અપ્પરજક્ખપઞ્ચકાદીસુ દસસુ પઞ્ચકેસુ એકેકસ્મિં પઞ્ચન્નં પઞ્ચન્નં આકારાનં વસેન પઞ્ઞાસાય આકારેહિ. **ઇમાનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાની**તિ સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ . **જાનાતી**તિ તથાગતો પઞ્ઞાય પજાનાતિ. **પસ્સતી**તિ દિબ્બચક્ખુના દિટ્ઠં વિય કરોતિ. **અઞ્ઞાતી**તિ સબ્બાકારમરિયાદાહિ જાનાતિ. **પટિવિજ્ઝતી**તિ એકદેસં અસેસેત્વા નિરવસેસદસ્સનવસેન પઞ્ઞાય પદાલેતીતિ.

ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૬૯. આસયાનુસયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૩**. આસયાનુસયઞાણનિદ્દેસે **ઇધ તથાગતો**તિઆદિ પઞ્ચધા ઠપિતો નિદ્દેસો. તત્થ **આસયાનુસયા** વુત્તત્થા એવ. **ચરિત**ન્તિ પુબ્બે કતં કુસલાકુસલં કમ્મં. **અધિમુત્તિ**ન્તિ સમ્પતિ કુસલે અકુસલે વા ચિત્તવોસગ્ગો. **ભબ્બાભબ્બે**તિ ભબ્બે ચ અભબ્બે ચ. અરિયાય જાતિયા સમ્ભવન્તિ જાયન્તીતિ ભબ્બા. વત્તમાનસમીપે વત્તમાનવચનં. ભવિસ્સન્તિ જાયિસ્સન્તીતિ વા ભબ્બા, ભાજનભૂતાતિ અત્થો. યે અરિયમગ્ગપટિવેધસ્સ અનુચ્છવિકા ઉપનિસ્સયસમ્પન્ના, તે ભબ્બા. વુત્તપટિપક્ખા અભબ્બા.

**કતમો સત્તાનં આસયો**તિઆદિ નિદ્દેસસ્સ પટિનિદ્દેસો. તત્થ **સસ્સતો**તિ નિચ્ચો. **લોકો**તિ અત્તા. ઇધ સરીરંયેવ નસ્સતિ, અત્તા પન ઇધ પરત્થ ચ સોયેવાતિ મઞ્ઞન્તિ. સો હિ સયંયેવ આલોકેતીતિ કત્વા ‘‘લોકો’’તિ મઞ્ઞન્તિ. **અસસ્સતો**તિ અનિચ્ચો. અત્તા સરીરેનેવ સહ નસ્સતીતિ મઞ્ઞન્તિ. **અન્તવા**તિ પરિત્તે કસિણે ઝાનં ઉપ્પાદેત્વા તંપરિત્તકસિણારમ્મણં ચિત્તં સપરિયન્તો અત્તાતિ મઞ્ઞન્તિ. **અનન્તવા**તિ ન અન્તવા અપ્પમાણે કસિણે ઝાનં ઉપ્પાદેત્વા તંઅપ્પમાણકસિણારમ્મણં ચિત્તં અપરિયન્તો અત્તાતિ મઞ્ઞન્તિ. **તં જીવં તં સરીર**ન્તિ જીવો ચ સરીરઞ્ચ તંયેવ. **જીવો**તિ અત્તા, લિઙ્ગવિપલ્લાસેન નપુંસકવચનં કતં. **સરીર**ન્તિ રાસટ્ઠેન ખન્ધપઞ્ચકં. **અઞ્ઞં જીવં અઞ્ઞં સરીર**ન્તિ અઞ્ઞો જીવો અઞ્ઞં ખન્ધપઞ્ચકં. **હોતિ તથાગતો પરં મરણા**તિ ખન્ધા ઇધેવ વિનસ્સન્તિ, સત્તો મરણતો પરં હોતિ વિજ્જતિ ન નસ્સતિ. ‘‘તથાગતો’’તિ ચેત્થ સત્તાધિવચનન્તિ વદન્તિ. કેચિ પન ‘‘તથાગતોતિ અરહા’’તિ વદન્તિ. ઇમે ‘‘ન હોતી’’તિ પક્ખે દોસં દિસ્વા એવં ગણ્હન્તિ. **ન હોતિ તથાગતો પરં મરણા**તિ

ખન્ધાપિ ઇધેવ નસ્સન્તિ, તથાગતો ચ મરણતો પરં ન હોતિ ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતિ. ઇમે ''હોતી''તિ પક્ખે દોસં દિસ્વા એવં ગણ્હન્તિ. **હોતિ ચ ન ચ હોતી**તિ ઇમે એકેકપક્ખપરિગ્ગહે દોસં દિસ્વા ઉભયપક્ખં ગણ્હન્તિ. **નેવ હોતિ ન ન હોતી**તિ ઇમે ઉભયપક્ખપરિગ્ગહે ઉભયદોસાપત્તિં દિસ્વા ''હોતીતિ ચ ન હોતિ, નેવ હોતીતિ ચ ન હોતી''તિ અમરાવિક્ખેપપક્ખં ગણ્હન્તિ.

અયં પનેત્થ અટ્ઠકથાનયો – ''સસ્સતો લોકોતિ વા''તિઆદીહિ દસહાકારેહિ દિટ્ઠિપભેદોવ વુત્તો. તત્થ **સસ્સતો લોકો**તિ ચ ખન્ધપઞ્ચકં લોકોતિ ગહેત્વા ''અયં લોકો નિચ્ચો ધુવો સબ્બકાલિકો''તિ ગણ્હન્તસ્સ સસ્સતન્તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **અસસ્સતો**તિ તમેવ લોકં ''ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતી''તિ ગણ્હન્તસ્સ ઉચ્છેદગ્ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **અન્તવા**તિ પરિત્તકસિણલાભિનો સુપ્પમત્તે વા સરાવમત્તે વા કસિણે સમાપન્નસ્સ અન્તોસમાપત્તિયં પવત્તિતરૂપારૂપધમ્મે ''લોકો''તિ ચ કસિણપરિચ્છેદન્તેન ''અન્તવા''તિ ચ ગણ્હન્તસ્સ ''અન્તવા લોકો''તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. સા સસ્સતદિટ્ઠિપિ હોતિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિપિ. વિપુલકસિણલાભિનો પન તસ્મિં કસિણે સમાપન્નસ્સ અન્તોસમાપત્તિયં પવત્તિતરૂપારૂપધમ્મે ''લોકો''તિ ચ કસિણપરિચ્છેદન્તેન ''ન અન્તવા''તિ ચ ગણ્હન્તસ્સ ''અનન્તવા લોકો''તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. સા સસ્સતદિટ્ઠિપિ હોતિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિપિ. **તં જીવં તં સરીર**ન્તિ ભેદનધમ્મસ્સ સરીરસ્સેવ ''જીવ''ન્તિ ગહિતત્તા ''સરીરે ઉચ્છિજ્જમાને જીવમ્પિ ઉચ્છિજ્જતી''તિ ઉચ્છેદગ્ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. દુતિયપદે સરીરતો અઞ્ઞસ્સ જીવસ્સ ગહિતત્તા ''સરીરે ઉચ્છિજ્જમાનેપિ જીવં ન ઉચ્છિજ્જતી''તિ સસ્સતગ્ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **હોતિ તથાગતો**તિઆદીસુ ''સત્તો તથાગતો નામ, સો પરં મરણા હોતી''તિ ગણ્હતો પઠમા સસ્સતદિટ્ઠિ. ''ન હોતી''તિ ગણ્હતો દુતિયા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. ''હોતિ ચ ન ચ હોતી''તિ ગણ્હતો તતિયા એકચ્ચસસ્સતદિટ્ઠિ. ''નેવ હોતિ ન ન હોતી''તિ ગણ્હતો ચતુત્થા અમરાવિક્ખેપદિટ્ઠીતિ.

**ઇતી**તિ વુત્તપ્પકારદિટ્ઠિનિસ્સયનિદસ્સનં. **ભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા સત્તા હોન્તિ વિભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા**તિ ભવો વુચ્ચતિ સસ્સતો, સસ્સતવસેન ઉપ્પજ્જમાનદિટ્ઠિ ભવદિટ્ઠિ, ભવોતિ દિટ્ઠીતિ વુત્તં હોતિ. વિભવો વુચ્ચતિ ઉચ્છેદો , ઉચ્છેદવસેન ઉપ્પજ્જમાનદિટ્ઠિ વિભવદિટ્ઠિ, વિભવોતિ દિટ્ઠીતિ વુત્તં હોતિ. વુત્તપ્પકારા દસવિધા દિટ્ઠિ ભવદિટ્ઠિ ચ વિભવદિટ્ઠિ ચાતિ દ્વિધાવ હોતિ. તાસુ દ્વીસુ એકેકં સન્નિસ્સિતા અપસ્સિતા અલ્લીના સત્તા હોન્તિ.

**એતે વા પન ઉભો અન્તે અનુપગમ્મા**તિ એત્થ ''અગ્ગિતો વા ઉદકતો વા મિથુભેદા વા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૫૨) વિય વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. એતે વુત્તપ્પકારે સસ્સતુચ્છેદવસેન દ્વે પક્ખે ચ ન ઉપગન્ત્વા અનલ્લીયિત્વા પહાયાતિ અત્થો. ''અનુલોમિકા વા ખન્તી''તિ વિકપ્પત્થોવ. **ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસૂ**તિ ઇમેસં જરામરણાદીનં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા, ઇદપ્પચ્ચયા એવ ઇદપ્પચ્ચયતા, ઇદપ્પચ્ચયાનં વા સમૂહો ઇદપ્પચ્ચયતા. લક્ખણં પનેત્થ સદ્દસત્થતો પરિયેસિતબ્બં. તે તે પચ્ચયે પટિચ્ચ સહ સમ્મા ચ ઉપ્પન્ના પટિચ્ચસમુપ્પન્ના. તસ્સા ઇદપ્પચ્ચયતાય ચ તેસુ પટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ચ ધમ્મેસુ. **અનુલોમિકા**તિ લોકુત્તરધમ્માનં અનુલોમતો અનુલોમિકા. **ખન્તી**તિ ઞાણં. ઞાણઞ્હિ ખમનતો ખન્તિ. **પટિલદ્ધા હોતી**તિ સત્તેહિ અધિગતા હોતિ. ઇદપ્પચ્ચયતાય ખન્તિયા ઉચ્છેદત્તાનુપગમો હોતિ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં પચ્ચયસામગ્ગિયં આયત્તવુત્તિત્તા પચ્ચયાનુપરમદસ્સનેન ફલાનુપરમદસ્સનતો. પટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ ખન્તિયા સસ્સતત્તાનુપગમો હોતિ પચ્ચયસામગ્ગિયં નવનવાનં પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં ઉપ્પાદદસ્સનતો. એવમેતે ઉભો અન્તે અનુપગમ્મ પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મદસ્સનેન ન ઉચ્છેદો ન સસ્સતોતિ પવત્તં સમ્માદસ્સનં ''અનુલોમિકા ખન્તી''તિ વેદિતબ્બં. એવઞ્હિ તદુભયદિટ્ઠિપટિપક્ખભૂતા સમ્માદિટ્ઠિ વુત્તા હોતિ. **યથાભૂતં વા ઞાણન્તિ** યથાભૂતં

યથાસભાવં નેય્યં. તત્થ પવત્તઞાણમ્પિ વિસયવોહારેન ‘‘યથાભૂતઞાણ’’ન્તિ વુત્તં. તં પન સઙ્ખારુપેક્ખાપરિયન્તં વિપસ્સનાઞાણં ઇધાધિપ્પેતં. હેટ્ઠા પન ‘‘યથાભૂતઞાણદસ્સન’’ન્તિ ભયતૂપટ્ઠાનઞાણં વુત્તં. યથાભૂતં વા ઞાણં સત્તેહિ પટિલદ્ધં હોતીતિ સમ્બન્ધો.

ઇદાનિ ‘‘સસ્સતો લોકો’’તિઆદીહિ મિચ્છાદિટ્ઠિપરિભાવિતં ‘‘એતે વા પના’’તિઆદીહિ સમ્માદિટ્ઠિપરિભાવિતં સત્તસન્તાનં દસ્સેત્વા ‘‘કામં સેવન્તઞ્ઞેવા’’તિઆદીહિ સેસાકુસલેહિ સેસકુસલેહિ ચ પરિભાવિતં સત્તસન્તાનં દસ્સેતિ. તત્થ કામં સેવન્તંયેવ પુગ્ગલં તથાગતો જાનાતીતિ યોજના કાતબ્બા. **સેવન્ત**ન્તિ ચ અભિણ્હસમુદાચારવસેન સેવમાનં. પુબ્બે આસેવિતવસેન કિલેસકામો ગરુ અસ્સાતિ **કામગરુકો**. તથેવ કામો આસયે સન્તાને અસ્સાતિ **કામાસયો**. સન્તાનવસેનેવ કામે અધિમુત્તો લગ્ગોતિ **કામાધિમુત્તો**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **નેક્ખમ્મા**દીનિ વુત્તત્થાનેવ. કામાદીહિ ચ તીહિ સેસાકુસલા, નેક્ખમ્માદીહિ તીહિ સેસકુસલા ગહિતાવ હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. ‘‘અયં સત્તાનં આસયો’’તિ તિધા વુત્તં સન્તાનમેવ દસ્સેતિ.

અયં પનેત્થ અટ્ઠકથાનયો – ‘‘ઇતિ ભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા’’તિ એવં સસ્સતદિટ્ઠિં વા સન્નિસ્સિતા. સસ્સતદિટ્ઠિ હિ એત્થ ભવદિટ્ઠીતિ વુત્તા, ઉચ્છેદદિટ્ઠિ ચ વિભવદિટ્ઠીતિ. સબ્બદિટ્ઠીનઞ્હિ સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠીહિ સઙ્ગહિતત્તા સબ્બેપિમે દિટ્ઠિગતિકા સત્તા ઇમાવ દ્વે દિટ્ઠિયો સન્નિસ્સિતા હોન્તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘દ્વયનિસ્સિતો ખ્વાયં, કચ્ચાન, લોકો યેભુય્યેન અત્થિતઞ્ચેવ નત્થિતઞ્ચા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫). એત્થ હિ **અત્થિતા**તિ સસ્સતં. **નત્થિતા**તિ ઉચ્છેદો. અયં તાવ વટ્ટનિસ્સિતાનં પુથુજ્જનાનં સત્તાનં આસયો. ઇદાનિ વિવટ્ટનિસ્સિતાનં સુદ્ધસત્તાનં આસયં દસ્સેતું ‘‘એતે વા પન ઉભો અન્તે અનુપગમ્મા’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ‘‘એતે વા પના’’તિ એતેયેવ. ‘‘ઉભો અન્તે’’તિ સસ્સતુચ્છેદસઙ્ખાતે દ્વે અન્તે. ‘‘અનુપગમ્મા’’તિ ન અલ્લીયિત્વા. ‘‘ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસૂ’’તિ ઇદપ્પચ્ચયતાય ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ ચ. ‘‘અનુલોમિકા ખન્તી’’તિ વિપસ્સનાઞાણં. ‘‘યથાભૂતં ઞાણ’’ન્તિ મગ્ગઞાણં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યા પટિચ્ચસમુપ્પાદે ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ ચ એતે ઉભો સસ્સતુચ્છેદઅન્તે અનુપગન્ત્વા વિપસ્સના પટિલદ્ધા, યઞ્ચ તતો ઉત્તરિ મગ્ગઞાણં, અયં સત્તાનં આસયો. અયં વટ્ટનિસ્સિતાનઞ્ચ વિવટ્ટનિસ્સિતાનઞ્ચ સબ્બેસમ્પિ સત્તાનં આસયો ઇદં વસનટ્ઠાનન્તિ. અયં આચરિયાનં સમાનટ્ઠકથા.

વિતણ્ડવાદી પનાહ ‘‘મગ્ગો નામ વાસં વિદ્ધંસેન્તો ગચ્છતિ, ત્વં મગ્ગો વાસોતિ વદેસી’’તિ? સો વત્તબ્બો ‘‘ત્વં અરિયવાસભાણકો હોસિ ન હોસી’’તિ? સચે ‘‘ન હોમી’’તિ વદતિ, ‘‘ત્વં અભાણકતાય ન જાનાસી’’તિ વત્તબ્બો. સચે ‘‘ભાણકોસ્મી’’તિ વદતિ, ‘‘સુત્તં આહરા’’તિ વત્તબ્બો. સચે આહરતિ, ઇચ્ચેતં કુસલં. નો ચે આહરતિ, સયં આહરિતબ્બં ‘‘દસયિમે, ભિક્ખવે, અરિયાવાસા, યદરિયા આવસિંસુ વા આવસન્તિ વા આવસિસ્સન્તિ વા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૯). એતઞ્હિ સુત્તં મગ્ગસ્સ વાસભાવં દીપેતિ. તસ્મા સુકથિતમેવેતન્તિ. ઇમં પન ભગવા સત્તાનં આસયં જાનન્તો ઇમેસઞ્ચ દિટ્ઠિગતાનં ઇમેસઞ્ચ વિપસ્સનાઞાણમગ્ગઞાણાનં અપ્પવત્તિક્ખણેપિ જાનાતિ એવ. તસ્માયેવ ચ ‘‘કામં સેવન્તંયેવ જાનાતી’’તિઆદિ વુત્તન્તિ.

અનુસયનિદ્દેસે **અનુસયા**તિ કેનટ્ઠેન અનુસયા? અનુસયનટ્ઠેન. કો એસ અનુસયનટ્ઠો નામાતિ? અપ્પહીનટ્ઠો. એતે હિ અપ્પહીનટ્ઠેન તસ્સ તસ્સ સન્તાને અનુસેન્તિ નામ. તસ્મા ‘‘અનુસયા’’તિ વુચ્ચન્તિ. **અનુસેન્તી**તિ અનુરૂપં કારણં લભિત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ અત્થો. અથાપિ સિયા – અનુસયનટ્ઠો નામ અપ્પહીનાકારો, સો ચ ઉપ્પજ્જતીતિ વત્તું ન યુજ્જતિ, તસ્મા ન અનુસયા ઉપ્પજ્જન્તીતિ. તત્રિદં પટિવચનં – ન અપ્પહીનાકારો, અનુસયોતિ પન અપ્પહીનટ્ઠેન થામગતકિલેસો વુચ્ચતિ. સો ચિત્તસમ્પયુત્તો સારમ્મણો સપ્પચ્ચયટ્ઠેન સહેતુકો એકન્તાકુસલો

અતીતોપિ હોતિ અનાગતોપિ પચ્ચુપ્પન્નોપિ, તસ્મા ઉપ્પજ્જતીતિ વત્તું યુજ્જતીતિ. તત્રિદં પમાણં – ઇધેવ તાવ અભિસમયકથાય (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧) ''પચ્ચુપ્પન્ને કિલેસે પજહતી''તિ પુચ્છં કત્વા અનુસયાનં પચ્ચુપ્પન્નભાવસ્સ અત્થિતાય ''થામગતો અનુસયં પજહતી''તિ વુત્તં. ધમ્મસઙ્ગણિયં મોહસ્સ પદભાજને ''અવિજ્જાનુસયો અવિજ્જાપરિયુટ્ઠાનં અવિજ્જાલઙ્ગી મોહો અકુસલમૂલં, અયં તસ્મિં સમયે મોહો હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૩૯૦) અકુસલચિત્તેન સદ્ધિં મોહસ્સ ઉપ્પન્નભાવો વુત્તો . કથાવત્થુસ્મિં ''અનુસયા અબ્યાકતા અનુસયા અહેતુકા અનુસયા ચિત્તવિપ્પયુત્તા''તિ સબ્બે વાદા પટિસેધિતા. અનુસયયમકે સત્તન્નં મહાવારાનં અઞ્ઞતરસ્મિં ઉપ્પજ્જનવારે ''યસ્સ કામરાગાનુસયો ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ પટિઘાનુસયો ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિ (યમ॰ ૨.અનુસયયમક.૩૦૦) વુત્તં. તસ્મા ''અનુસેન્તીતિ અનુરૂપં કારણં લભિત્વા ઉપ્પજ્જન્તી''તિ યં વુત્તં, તં ઇમિના તન્તિપ્પમાણેન યુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યમ્પિ ''ચિત્તસમ્પયુત્તો સારમ્મણો''તિઆદિ વુત્તં, તમ્પિ સુવુત્તમેવ. અનુસયો હિ નામેસ પરિનિપ્ફન્નો ચિત્તસમ્પયુત્તો અકુસલધમ્મોતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

**કામરાગાનુસયો**તિઆદીસુ કામરાગો ચ સો અપ્પહીનટ્ઠેન અનુસયો ચાતિ કામરાગાનુસયો. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. કામરાગાનુસયો ચેત્થ લોભસહગતચિત્તેસુ સહજાતવસેન આરમ્મણવસેન ચ મનાપેસુ અવસેસકામાવચરધમ્મેસુ આરમ્મણવસેનેવ ઉપ્પજ્જમાનો લોભો. **પટિઘાનુસયો** ચ દોમનસ્સસહગતચિત્તેસુ સહજાતવસેન આરમ્મણવસેન ચ અમનાપેસુ અવસેસકામાવચરધમ્મેસુ આરમ્મણવસેનેવ ઉપ્પજ્જમાનો દોસો. **માનાનુસયો** દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તલોભસહગતચિત્તેસુ સહજાતવસેન આરમ્મણવસેન ચ દુક્ખવેદનાવજ્જેસુ અવસેસકામાવચરધમ્મેસુ રૂપારૂપાવચરધમ્મેસુ ચ આરમ્મણવસેનેવ ઉપ્પજ્જમાનો માનો. **દિટ્ઠાનુસયો** ચતૂસુ દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તેસુ. **વિચિકિચ્છાનુસયો** વિચિકિચ્છાસહગતે. **અવિજ્જાનુસયો** દ્વાદસસુ અકુસલચિત્તેસુ સહજાતવસેન આરમ્મણવસેન ચ. તયોપિ અવસેસતેભૂમકધમ્મેસુ આરમ્મણવસેનેવ ઉપ્પજ્જમાના દિટ્ઠિવિચિકિચ્છામોહા. ભવરાગાનુસયો ચતૂસુ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેસુ ઉપ્પજ્જમાનોપિ સહજાતવસેન ન વુત્તો, આરમ્મણવસેનેવ પન રૂપારૂપાવચરધમ્મેસુ ઉપ્પજ્જમાનો લોભો વુત્તો.

**૧૧૪**. ઇદાનિ યથાવુત્તાનં અનુસયાનં અનુસયનટ્ઠાનં દસ્સેન્તો **યં લોકે**તિઆદિમાહ. તત્થ **યં લોકે પિયરૂપ**ન્તિ યં ઇમસ્મિં લોકે પિયજાતિકં પિયસભાવં. **સાતરૂપ**ન્તિ સાતજાતિકં અસ્સાદપદટ્ઠાનં ઇટ્ઠારમ્મણં. **એત્થ સત્તાનં કામરાગાનુસયો અનુસેતી**તિ એતસ્મિં ઇટ્ઠારમ્મણે સત્તાનં અપ્પહીનટ્ઠેન કામરાગાનુસયો અનુસેતિ. ''પિયરૂપં સાતરૂપ''ન્તિ ચ ઇધ કામાવચરધમ્મોયેવ અધિપ્પેતો. યથા નામ ઉદકે નિમુગ્ગસ્સ હેટ્ઠા ચ ઉપરિ ચ સમન્તા ચ ઉદકમેવ હોતિ, એવમેવ ઇટ્ઠારમ્મણે રાગુપ્પત્તિ નામ સત્તાનં આચિણ્ણસમાચિણ્ણા. તથા અનિટ્ઠારમ્મણે પટિઘુપ્પત્તિ. **ઇતિ ઇમેસુ દ્વીસુ ધમ્મેસૂ**તિ એવં ઇમેસુ દ્વીસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણધમ્મેસુ. **અવિજ્જાનુપતિતા**તિ કામરાગપટિઘસમ્પયુત્તા હુત્વા આરમ્મણકરણવસેન અવિજ્જા અનુપતિતા અનુગતા. વિચ્છેદં કત્વાપિ પાઠો. **તદેકટ્ઠો**તિ તાય અવિજ્જાય સહજેકટ્ઠવસેન એકતો ઠિતો. **માનો ચ દિટ્ઠિ ચ વિચિકિચ્છા ચા**તિ નવવિધમાનો, દ્વાસટ્ઠિવિધા દિટ્ઠિ, અટ્ઠવત્થુકા વિચિકિચ્છા, તદેકટ્ઠો માનો ચ તદેકટ્ઠા દિટ્ઠિ ચ તદેકટ્ઠા વિચિકિચ્છા ચાતિ યોજના. **દટ્ઠબ્બા**તિ પસ્સિતબ્બા અવગન્તબ્બા. તયો એકતો કત્વા બહુવચનં કતં. ભવરાગાનુસયો પનેત્થ કામરાગાનુસયેનેવ સઙ્ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

ચરિતનિદ્દેસે તેરસ ચેતના **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. દ્વાદસ **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. ચતસ્સો **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. તત્થ કામાવચરો **પરિત્તભૂમકો**. ઇતરો **મહાભૂમકો**. તીસુપિ વા એતેસુ યો કોચિ અપ્પવિપાકો **પરિત્તભૂમકો**, મહાવિપાકો **મહાભૂમકો**તિ વેદિતબ્બો.

**૧૧૫**. અધિમુત્તિનિદ્દેસે **સન્તીતિ** સંવિજ્જન્તિ. **હીનાધિમુત્તિકાતિ** લામકજ્ઝાસયા. **પણીતાધિમુત્તિકાતિ** કલ્યાણજ્ઝાસયા. **સેવન્તીતિ** નિસ્સયન્તિ અલ્લીયન્તિ. **ભજન્તીતિ** ઉપસઙ્કમન્તિ. **પયિરુપાસન્તીતિ** પુનપ્પુનં ઉપસઙ્કમન્તિ. સચે હિ આચરિયુપજ્ઝાયા ન સીલવન્તો હોન્તિ, અન્તેવાસિકસદ્ધિવિહારિકા સીલવન્તો, તે અત્તનો આચરિયુપજ્ઝાયેપિ ન ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તનો સદિસે સારુપ્પે ભિક્ખૂયેવ ઉપસઙ્કમન્તિ. સચેપિ આચરિયુપજ્ઝાયા સારુપ્પા ભિક્ખૂ, ઇતરે અસારુપ્પા, તેપિ ન આચરિયુપજ્ઝાયે ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તનો સદિસે હીનાધિમુત્તિકેયેવ ઉપસઙ્કમન્તિ. એવં ઉપસઙ્કમનં પન ન કેવલં એતરહિયેવ, અતીતાનાગતેપીતિ દસ્સેતું **અતીતમ્પિ અદ્ધાનન્તિ**આદિમાહ. તત્થ **અતીતમ્પિ અદ્ધાનન્તિ** અતીતસ્મિં કાલે, અચ્ચન્તસંયોગત્થે વા ઉપયોગવચનં. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ. ઇદં પન દુસ્સીલાનં દુસ્સીલસેવનમેવ, સીલવન્તાનં સીલવન્તસેવનમેવ, દુપ્પઞ્ઞાનં દુપ્પઞ્ઞસેવનમેવ, પઞ્ઞવન્તાનં પઞ્ઞવન્તસેવનમેવ કો નિયમેતીતિ? અજ્ઝાસયધાતુ નિયમેતીતિ.

ભબ્બાભબ્બનિદ્દેસે છડ્ડેતબ્બે પઠમં નિદ્દિસિત્વા ગહેતબ્બે પચ્છા નિદ્દિસિતું ઉદ્દેસસ્સ ઉપ્પટિપાટિયા પઠમં અભબ્બા નિદ્દિટ્ઠા. ઉદ્દેસે પન દ્વન્દસમાસે અચ્ચિતસ્સ ચ મન્દક્ખરસ્સ ચ પદસ્સ પુબ્બનિપાતલક્ખણવસેન ભબ્બસદ્દો પુબ્બં પયુત્તો. **કમ્માવરણેનાતિ** પઞ્ચવિધેન આનન્તરિયકમ્મેન. **સમન્નાગતાતિ** સમઙ્ગીભૂતા. **કિલેસાવરણેનાતિ** નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિયા. ઇમાનિ દ્વે સગ્ગમગ્ગાનં આવરણતો આવરણાનિ. ભિક્ખુનીદૂસકાદીનિ કમ્માનિપિ કમ્માવરણેનેવ સઙ્ગહિતાનિ. **વિપાકાવરણેનાતિ** અહેતુકપટિસન્ધિયા. યસ્મા પન દુહેતુકાનમ્પિ અરિયમગ્ગપટિવેધો નત્થિ, તસ્મા દુહેતુકા પટિસન્ધિપિ વિપાકાવરણમેવાતિ વેદિતબ્બા, **અસ્સદ્ધાતિ** બુદ્ધાદીસુ સદ્ધારહિતા. **અચ્છન્દિકાતિ** કત્તુકમ્યતાકુસલચ્છન્દરહિતા. ઉત્તરકુરુકા મનુસ્સા અચ્છન્દિકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા. **દુપ્પઞ્ઞાતિ** ભવઙ્ગપઞ્ઞાય પરિહીના. ભવઙ્ગપઞ્ઞાય પન પરિપુણ્ણાયપિ યસ્સ ભવઙ્ગં લોકુત્તરસ્સ પાદકં ન હોતિ, સોપિ દુપ્પઞ્ઞોયેવ નામ. **અભબ્બા નિયામં ઓક્કમિતું કુસલેસુ ધમ્મેસુ સમ્મત્તન્તિ** કુસલેસુ ધમ્મેસુ સમ્મત્તનિયામસઙ્ખાતં અરિયમગ્ગં ઓક્કમિતું અભબ્બા. અરિયમગ્ગો હિ સમ્મા સભાવોતિ સમ્મત્તં, સોયેવ અનન્તરફલદાને, સયમેવ વા અચલભાવતો નિયામો, તં ઓક્કમિતું પવિસિતું અભબ્બા. **ન કમ્માવરણેનાતિ**આદીનિ વુત્તવિપરિયાયેનેવ વેદિતબ્બાનીતિ.

આસયાનુસયઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૭૦. યમકપાટિહીરઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૬**. યમકપાટિહીરઞાણનિદ્દેસે **અસાધારણં સાવકેહીતિ** સેસાસાધારણઞાણનિદ્દેસે અઞ્ઞવચનેહિ ઓકાસાભાવતો ન વુત્તં, ઇધ પન અઞ્ઞવચનાભાવતો વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **ઉપરિમકાયતોતિ** નાભિયા ઉદ્ધં સરીરતો. **અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતીતિ** તેજોકસિણારમ્મણં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''ઉપરિમકાયતો અગ્ગિજાલા વુટ્ઠાતૂ''તિ આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા અનન્તરં અભિઞ્ઞાઞાણેન ''ઉપરિમકાયતો અગ્ગિજાલા વુટ્ઠાતૂ''તિ અધિટ્ઠિતે સહ અધિટ્ઠાના ઉપરિમકાયતો અગ્ગિજાલા વુટ્ઠાતિ. સા હિ ઇધ રાસટ્ઠેન ખન્ધોતિ વુત્તા. **હેટ્ઠિમકાયતોતિ** નાભિતો હેટ્ઠા સરીરતો. **ઉદકધારા પવત્તતીતિ** આપોકસિણારમ્મણં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''હેટ્ઠિમકાયતો ઉદકધારા વુટ્ઠાતૂ''તિ આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા અનન્તરં અભિઞ્ઞાઞાણેન ''હેટ્ઠિમકાયતો ઉદકધારા વુટ્ઠાતૂ''તિ અધિટ્ઠિતે સહ અધિટ્ઠાના હેટ્ઠિમકાયતો ઉદકધારા વુટ્ઠાતિ. ઉભયત્થાપિ અબ્બોચ્છેદવસેન પવત્તતીતિ વુત્તં. અધિટ્ઠાનસ્સ આવજ્જનસ્સ ચ અન્તરે દ્વે ભવઙ્ગચિત્તાનિ વત્તન્તિ. તસ્માયેવ યુગલા હુત્વા અગ્ગિક્ખન્ધઉદકધારા પવત્તન્તિ, અન્તરં ન પઞ્ઞાયતિ. અઞ્ઞેસં પન ભવઙ્ગપરિચ્છેદો નત્થિ . **પુરત્થિમકાયતોતિ**

અભિમુખપસ્સતો. **પચ્છિમકાયતો**તિ પિટ્ઠિપસ્સતો. **દક્ખિણઅક્ખિતો વામઅક્ખિતો**તિઆદિ સમાસપાઠોયેવ, ન અઞ્ઞો. દક્ખિણનાસિકાસોતતો વામનાસિકાસોતતોતિ પાઠો સુન્દરો. રસ્સં કત્વાપિ પઠન્તિ. **અંસકૂટતો**તિ એત્થ અબ્ભુગ્ગતટ્ઠેન કૂટો વિયાતિ કૂટો, અંસોયેવ કૂટો અંસકૂટો. **અઙ્ગુલઙ્ગુલેહી**તિ અઙ્ગુલીહિ અઙ્ગુલીહિ. **અઙ્ગુલન્તરિકાહી**તિ અઙ્ગુલીનં અન્તરિકાહિ. **એકેકલોમતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, એકેકલોમતો ઉદકધારા પવત્તતી**તિ ઉભયત્થાપિ આમેડિતવચનેન સબ્બલોમાનં પરિયાદિન્નત્તા એકેકલોમતોવ અગ્ગિક્ખન્ધઉદકધારા યુગલા યુગલા હુત્વા પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. **લોમકૂપતો લોમકૂપતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, લોમકૂપતો લોમકૂપતો ઉદકધારા પવત્તતી**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. કેસુચિ પોત્થકેસુ ''એકેકલોમતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ. લોમકૂપતો લોમકૂપતો ઉદકધારા પવત્તતિ, લોમકૂપતો લોમકૂપતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, એકેકલોમતો ઉદકધારા પવત્તતી''તિ લિખિતં. તમ્પિ યુજ્જતિયેવ. પાટિહીરસ્સ અતિસુખુમત્તદીપનતો પન પુરિમપાઠોયેવ સુન્દરતરો.

ઇદાનિ **છન્નં વણ્ણાનન્તિ** કો સમ્બન્ધો? હેટ્ઠા ''ઉપરિમકાયતો''તિઆદીહિ અનેકેહિ સરીરાવયવા વુત્તા. તેન સરીરાવયવસમ્બન્ધો પવત્તતીતિ વચનસમ્બન્ધેન ચ યમકપાટિહીરાધિકારેન ચ છન્નં વણ્ણાનં સરીરાવયવભૂતાનં રસ્મિયો યમકા હુત્વા પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. સામિવચનસમ્બન્ધેન ચ અવસ્સં ''રસ્મિયો''તિ પાઠસેસો ઇચ્છિતબ્બોયેવ. **નીલાનન્તિ** ઉમાપુપ્ફવણ્ણાનં. **પીતકાનન્તિ** કણિકારપુપ્ફવણ્ણાનં. **લોહિતકાનન્તિ** ઇન્દગોપકવણ્ણાનં. **ઓદાતાનન્તિ** ઓસધિતારકવણ્ણાનં. **મઞ્જિટ્ઠાનન્તિ** મન્દરત્તવણ્ણાનં. **પભસ્સરાનન્તિ** પભાસનપકતિકાનં પભસ્સરવણ્ણાનં. પભસ્સરવણ્ણે વિસું અવિજ્જમાનેપિ વુત્તેસુ પઞ્ચસુ વણ્ણેસુ યે યે પભા સમુજ્જલા, તે તે પભસ્સરા. તથા હિ તથાગતસ્સ યમકપાટિહીરં કરોન્તસ્સ યમકપાટિહીરઞાણબલેનેવ કેસમસ્સૂનઞ્ચેવ અક્ખીનઞ્ચ નીલટ્ઠાનેહિ નીલરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન ગગનતલં અઞ્જનચુણ્ણસમોકિણ્ણં વિય ઉમાપુપ્ફનીલુપ્પલદલસઞ્છન્નં વિય વીતિપતન્તમણિતાલવણ્ટં વિય પસારિતમેચકપટં વિય ચ હોતિ. છવિતો ચેવ અક્ખીનઞ્ચ પીતકટ્ઠાનેહિ પીતરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન દિસાભાગા સુવણ્ણરસનિસિઞ્ચમાના વિય સુવણ્ણપટપસારિતા વિય કુઙ્કુમચુણ્ણકણિકારપુપ્ફસમ્પરિકિણ્ણા વિય ચ વિરોચન્તિ. મંસલોહિતેહિ ચેવ અક્ખીનઞ્ચ રત્તટ્ઠાનેહિ લોહિતરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન દિસાભાગા ચિનપિટ્ઠચુણ્ણરઞ્જિતા વિય સુપક્કલાખારસનિસિઞ્ચમાના વિય રત્તકમ્બલપરિક્ખિત્તા વિય જયસુમનપાલિભદ્દકબન્ધુજીવકકુસુમસમ્પરિકિણ્ણા વિય ચ વિરોચન્તિ. અટ્ઠીહિ ચેવ દન્તેહિ ચ અક્ખીનઞ્ચ સેતટ્ઠાનેહિ ઓદાતરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન દિસાભાગા રજતકુટેહિ આસિઞ્ચમાનખીરધારાસમ્પરિકિણ્ણા વિય પસારિતરજતપટ્ટવિતાના વિય વીતિપતન્તરજતતાલવણ્ટા વિય કુન્દકુમુદસિન્દુવારસુમનમલ્લિકાદિકુસુમસઞ્છન્ના વિય ચ વિરોચન્તિ. હત્થતલપાદતલાદીહિ મન્દરત્તટ્ઠાનેહિ મઞ્જિટ્ઠરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન દિસાભાગા પવાળજાલપરિક્ખિત્તા વિય રત્તકુરવકકુસુમસમોકિણ્ણા વિય ચ વિરોચન્તિ. ઉણ્ણાનખાદીહિ પભસ્સરટ્ઠાનેહિ પભસ્સરરસ્મિયો નિક્ખમન્તિ, યાસં વસેન દિસાભાગા ઓસધિતારકપુઞ્જપુણ્ણા વિય વિજ્જુપટલાદિપરિપુણ્ણા વિય ચ વિરોચન્તિ.

**ભગવા ચઙ્કમતી**તિઆદિ ''ભગવતો ચ નિમ્મિતાનઞ્ચ નાનાઇરિયાપથકરણં યમકપાટિહીરેનેવ હોતી''તિ દસ્સનત્થં વુત્તં. તેસઞ્હિ નિમ્મિતાનં ઇરિયાપથા યુગલાવ હુત્વા વત્તન્તિ. યદિ નિમ્મિતા બહુકા હોન્તિ, ''નિમ્મિતો''તિઆદિ કસ્મા એકવચનં કતન્તિ ચે? નિમ્મિતેસુપિ એકેકસ્સ નાનાઇરિયાપથભાવદસ્સનત્થં. બહુવચનેન હિ વુત્તે સબ્બેપિ નિમ્મિતા સકિં એકેકઇરિયાપથિકા વિય હોન્તિ. એકવચનેન પન વુત્તે નિમ્મિતેસુ એકેકો નાનાઇરિયાપથિકોતિ ઞાયતિ. તસ્મા એકવચનનિદ્દેસો કતો. ચૂળપન્થકત્થેરોપિ તાવ નાનાઇરિયાપથિકભિક્ખૂનં સહસ્સં માપેસિ, કિં પન ભગવા યમકપાટિહીરે બહૂ નિમ્મિતે ન કરિસ્સતિ.

ચૂળપન્થકત્થેરં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞેસં સાવકાનં એકાવજ્જનેન નાનાઇરિયપથિકાનં નાનારૂપાનઞ્ચ નિમ્માનં ન ઇજ્ઝતિ. અનિયમેત્વા હિ નિમ્મિતા ઇદ્ધિમતા સદિસાવ હોન્તિ. ઠાનનિસજ્જાદીસુ વા ભાસિતતુણ્હીભાવાદીસુ વા યં યં ઇદ્ધિમા કરોતિ, તં તદેવ કરોન્તિ, વિસદિસકરણં નાનાકિરિયાકરણઞ્ચ ''એત્તકા ઈદિસા હોન્તુ, એત્તકા ઇમં નામ કરોન્તૂ''તિ વિસું વિસું આવજ્જિત્વા અધિટ્ઠાનેન ઇજ્ઝતિ. તથાગતસ્સ પન એકાવજ્જનાધિટ્ઠાનેનેવ નાનપ્પકારનિમ્માનં ઇજ્ઝતિ. એવમેવ અગ્ગિક્ખન્ધઉદકધારાનિમ્માને ચ નાનાવણ્ણનિમ્માને ચ વેદિતબ્બં. તત્થ **ભગવા ચઙ્કમતી**તિ આકાસે વા પથવિયં વા ચઙ્કમતિ. **નિમ્મિતો**તિ ઇદ્ધિયા માપિતબુદ્ધરૂપં. **તિટ્ઠતિ વા**તિઆદીનિપિ આકાસે વા પથવિયં વા. **કપ્પેતી**તિ કરોતિ. **ભગવા તિટ્ઠતી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયોતિ.

યમકપાટિહીરઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૭૧. મહાકરુણાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૭**. મહાકરુણાઞાણનિદ્દેસે **બહુકેહિ આકારેહી**તિ ઇદાનિ વુચ્ચમાનેહિ એકૂનનવુતિયા પકારેહિ. **પસ્સન્તાન**ન્તિ ઞાણચક્ખુના ચ બુદ્ધચક્ખુના ચ ઓલોકેન્તાનં. **ઓક્કમતી**તિ ઓતરતિ પવિસતિ. **આદિત્તો**તિ દુક્ખલક્ખણવસેન પીળાયોગતો સન્તાપનટ્ઠેન આદીપિતો. ''યદનિચ્ચં, તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) વુત્તત્તા સબ્બસઙ્ખતસ્સ ચેવ દુક્ખલક્ખણવસેન પીળિતત્તા દુક્ખસ્સ ચ કરુણાય મૂલભૂતત્તા પઠમં દુક્ખલક્ખણવસેન ''આદિત્તો''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. રાગાદીહિ આદિત્તતં પન ઉપરિ વક્ખતિ. અથ વા **આદિત્તો**તિ રાગાદીહિયેવ આદિત્તો. ઉપરિ પન ''તસ્સ નત્થઞ્ઞો કોચિ નિબ્બાપેતા''તિ અત્થાપેક્ખનવસેન પુન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં . **લોકસન્નિવાસો**તિ પઞ્ચક્ખન્ધા લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો, તણ્હાદિટ્ઠિવસેન સન્નિવસન્તિ એત્થ સત્તાતિ સન્નિવાસો, લોકોવ સન્નિવાસો લોકસન્નિવાસો. દુક્ખિતં ખન્ધસન્તાનં ઉપાદાય સત્તવોહારસબ્ભાવતો લોકસન્નિવાસયોગતો સત્તસમૂહોપિ લોકસન્નિવાસો. સોપિ ચ સહખન્ધકોયેવ. **ઉય્યુત્તો**તિ અનેકેસુ કિચ્ચેસુ નિચ્ચબ્યાપારતાય કતયોગો કતઉસ્સાહો, સતતકિચ્ચેસુ સઉસ્સુક્કોતિ અત્થો. ઘટ્ટનયુત્તોતિ વા ઉય્યુત્તો. **પયાતો**તિ પબ્બતેય્યા નદી વિય અનવટ્ઠિતગમનેન મરણાય યાતું આરદ્ધો. **કુમ્મગ્ગપ્પટિપન્નો**તિ કુચ્છિતં મિચ્છામગ્ગં પટિપન્નો. ઉપરિ પન ''વિપથપક્ખન્દો''તિ નાનાપદેહિ વિસેસેત્વા વુત્તં.

**ઉપનીયતી**તિ જરાવસેન મરણાય ઉપનીયતિ હરીયતિ. જરા હિ ''આયુનો સંહાની''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨) વુત્તા. **અદ્ધુવો**તિ ન થિરો, સદા તથેવ ન હોતિ. યસ્મા અદ્ધુવો, તસ્મા ઉપનીયતીતિ પુરિમસ્સ કારણવચનમેતં. એતેન સકારણં જરાદુક્ખં વુત્તં. તં જરાદુક્ખં દિસ્વા જરાપારિજુઞ્ઞરહિતાપિ વિઞ્ઞૂ પબ્બજન્તિ. **અતાણો**તિ તાયિતું રક્ખિતું સમત્થેન રહિતો, અનારક્ખોતિ વુત્તં હોતિ. **અનભિસ્સરો**તિ અભિસરિત્વા અભિગન્ત્વા બ્યાહરણેન અસ્સાસેતું સમત્થેન રહિતો, અસહાયોતિ વા અત્થો. યસ્મા અનભિસ્સરો, તસ્મા અતાણોતિ પુરિમસ્સ કારણવચનમેતં. એતેન સકારણં પિયવિપ્પયોગદુક્ખં વુત્તં. તં પિયવિપ્પયોગદુક્ખં દિસ્વા ઞાતિપારિજુઞ્ઞરહિતાપિ વિઞ્ઞૂ પબ્બજન્તિ. **અસ્સકો**તિ સકભણ્ડરહિતો. **સબ્બં પહાય ગમનીય**ન્તિ સકભણ્ડન્તિ સલ્લક્ખિતં સબ્બં પહાય લોકેન ગન્તબ્બં. યસ્મા સબ્બં પહાય ગમનીયં, તસ્મા અસ્સકોતિ પુરિમસ્સ કારણવચનમેતં. એતેન સકારણં મરણદુક્ખં વુત્તં. તં દિસ્વા ભોગપારિજુઞ્ઞરહિતાપિ વિઞ્ઞૂ પબ્બજન્તિ. અઞ્ઞત્થ ''કમ્મસ્સકા માણવસત્તા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯) વુત્તં, ઇધ ચ રટ્ઠપાલસુત્તે ચ ''અસ્સકો લોકો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૫) વુત્તં, તં કથં યુજ્જતીતિ ચે? પહાય ગમનીયં સન્ધાય ''અસ્સકો''તિ વુત્તં, કમ્મં પન ન પહાય ગમનીયં. તસ્મા ''કમ્મસ્સકા''તિ વુત્તં. રટ્ઠપાલસુત્તેયેવ ચ એવમેતં વુત્તં ''ત્વં પન યથાકમ્મં ગમિસ્સસી''તિ (મ॰ નિ॰

૨.૩૦૬). **ઊનો**તિ પારિપૂરિરહિતો. **અતિત્તો**તિ ભિય્યો ભિય્યો પત્થનાયપિ ન સુહિતો . ઇદં ઊનભાવસ્સ કારણવચનં. **તણ્હાદાસો**તિ તણ્હાય વસે વત્તનતો તણ્હાય દાસભૂતો. ઇદં અતિત્તભાવસ્સ કારણવચનં. એતેન ઇચ્છારોગાપદેસેન સકારણં બ્યાધિદુક્ખં વુત્તં. તં બ્યાધિદુક્ખં દિસ્વા બ્યાધિપારિજુઞ્ઞરહિતાપિ વિઞ્ઞૂ પબ્બજન્તિ. **અતાયનો**તિ પુત્તાદીહિપિ તાયનસ્સ અભાવતો અતાયનો અનારક્ખો, અલબ્ભનેય્યખેમો વા. **અલેણો**તિ અલ્લીયિતું નિસ્સિતું અનરહો અલ્લીનાનમ્પિ ચ લેણકિચ્ચાકારકો. **અસરણો**તિ નિસ્સિતાનં ન ભયસારકો ન ભયવિનાસકો. **અસરણીભૂતો**તિ પુરે ઉપ્પત્તિયા અત્તનો અભાવેનેવ અસરણો, ઉપ્પત્તિસમકાલમેવ અસરણીભૂતોતિ અત્થો.

**ઉદ્ધતો**તિ સબ્બાકુસલેસુ ઉદ્ધચ્ચસ્સ ઉપ્પજ્જનતો સત્તસન્તાને ચ અકુસલુપ્પત્તિબાહુલ્લતો અકુસલસમઙ્ગીલોકો તેન ઉદ્ધચ્ચેન ઉદ્ધતો. **અવૂપસન્તો**તિ અવૂપસમનલક્ખણસ્સ ઉદ્ધચ્ચસ્સેવ યોગેન અવૂપસન્તો ભન્તમિગપટિભાગો. ''ઉપનીયતિ લોકો''તિઆદીસુ ચતૂસુ ચ ''ઉદ્ધતો લોકો''તિ ચ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ લોકોતિ આગતં, સેસેસુ લોકસન્નિવાસોતિ. ઉભયથાપિ લોકોયેવ. **સસલ્લો**તિ પીળાજનકતાય અન્તોતુદનતાય દુન્નીહરણીયતાય ચ સલ્લાતિ સઙ્ખં ગતેહિ રાગાદીહિ સલ્લેહિ સહવત્તનકો. **વિદ્ધો**તિ મિગાદયો કદાચિ પરેહિ વિદ્ધા હોન્તિ, અયં પન લોકો નિચ્ચં અત્તનાવ વિદ્ધો. **પુથુસલ્લેહી**તિ ''સત્ત સલ્લાનિ – રાગસલ્લં, દોસસલ્લં, મોહસલ્લં, માનસલ્લં, દિટ્ઠિસલ્લં, કિલેસસલ્લં, દુચ્ચરિતસલ્લ''ન્તિ (મહાનિ॰ ૧૭૪) વુત્તેહિ સત્તહિ સલ્લેહિ. **તસ્સા**તિ તસ્સ લોકસન્નિવાસસ્સ. **સલ્લાનં ઉદ્ધતા**તિ તેસં સલ્લાનં સત્તસન્તાનતો ઉદ્ધરિતા પુગ્ગલો. **અઞ્ઞત્ર મયા**તિ મં ઠપેત્વા. યેપિ ભગવતો સાવકા સલ્લાનિ ઉદ્ધરન્તિ, તેસં ભગવતો વચનેનેવ ઉદ્ધરણતો ભગવાવ ઉદ્ધરતિ નામ. **અવિજ્જન્ધકારાવરણો**તિ અવિજ્જા એવ સભાવદસ્સનચ્છાદનેન અન્ધં વિય કરોતીતિ અવિજ્જન્ધકારો, સોવ સભાવાવગમનનિવારણેન આવરણં એતસ્સાતિ અવિજ્જન્ધકારાવરણો. **કિલેસપઞ્જરપક્ખિત્તો**તિ કિલેસા એવ કુસલગમનસન્નિરુજ્ઝનટ્ઠેન પઞ્જરોતિ કિલેસપઞ્જરો, અવિજ્જાપભવે કિલેસપઞ્જરે પક્ખિત્તો પાતિતો. **આલોકં દસ્સેતા**તિ પઞ્ઞાલોકં દસ્સનસીલો, પઞ્ઞાલોકસ્સ દસ્સેતાતિ વા અત્થો. **અવિજ્જાગતો**તિ અવિજ્જં ગતો પવિટ્ઠો. ન કેવલં અવિજ્જાય આવરણમત્તમેવ, અથ ખો ગહનગતો વિય અવિજ્જાકોસસ્સ અન્તો પવિટ્ઠોતિ પુરિમતો વિસેસો. **અણ્ડભૂતો**તિઆદયો ચ વિસેસાયેવ. **અણ્ડભૂતો**તિ અણ્ડે ભૂતો નિબ્બત્તો. યથા હિ અણ્ડે નિબ્બત્તા એકચ્ચે સત્તા ''અણ્ડભૂતા''તિ વુચ્ચન્તિ, એવમયં લોકો અવિજ્જણ્ડકોસે નિબ્બત્તત્તા ''અણ્ડભૂતો''તિ વુચ્ચતિ. **પરિયોનદ્ધો**તિ તેન અવિજ્જણ્ડકોસેન સમન્તતો ઓનદ્ધો બદ્ધો વેઠિતો.

**તન્તાકુલકજાતો**તિ તન્તં વિય આકુલભૂતો. યથા નામ દુન્નિક્ખિત્તં મૂસિકચ્છિન્નં પેસકારાનં તન્તં તહિં તહિં આકુલં હોતિ, ઇદં અગ્ગં ઇદં મૂલન્તિ અગ્ગેન વા અગ્ગં, મૂલેન વા મૂલં સમાનેતું દુક્કરં હોતિ, એવમેવ સત્તા પચ્ચયાકારે ખલિતા આકુલા બ્યાકુલા હોન્તિ, ન સક્કોન્તિ પચ્ચયાકારં ઉજું કાતું. તત્થ તન્તં પચ્ચત્તપુરિસકારે ઠત્વા સક્કાપિ ભવેય્ય ઉજું કાતું, ઠપેત્વા પન દ્વે બોધિસત્તે અઞ્ઞો સત્તો અત્તનો ધમ્મતાય પચ્ચયાકારં ઉજું કાતું સમત્થો નામ નત્થિ. યથા પન આકુલં તન્તં કઞ્જિકં દત્વા કોચ્છેન પહટં તત્થ તત્થ કુલકજાતં હોતિ ગણ્ઠિબદ્ધં, એવમયં લોકો પચ્ચયેસુ પક્ખલિત્વા પચ્ચયે ઉજું કાતું અસક્કોન્તો દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિગતવસેન કુલકજાતો હોતિ ગણ્ઠિબદ્ધો. યે હિ કેચિ દિટ્ઠિયો નિસ્સિતા, સબ્બે તે પચ્ચયં ઉજું કાતું ન સક્કોન્તિયેવ. **કુલાગણ્ઠિકજાતો**તિ કુલાગણ્ઠિકં વિય ભૂતો. કુલાગણ્ઠિકં વુચ્ચતિ પેસકારકઞ્જિકસુત્તં. ''કુલા નામ સકુણિકા, તસ્સા કુલાવકો''તિપિ એકે. યથા તદુભયમ્પિ આકુલં અગ્ગેન વા અગ્ગં, મૂલેન વા મૂલં સમાનેતું દુક્કરન્તિ પુરિમનયેનેવ યોજેતબ્બં. **મુઞ્જપબ્બજભૂતો**તિ મુઞ્જતિણં વિય પબ્બજતિણં વિય ચ ભૂતો મુઞ્જતિણપબ્બજતિણસદિસો જાતો. યથા તાનિ

તિણાનિ કોટ્ટેત્વા કોટ્ટેત્વા કતરજ્જુ જિણ્ણકાલે કત્થચિ પતિતં ગહેત્વા તેસં તિણાનં ‘‘ઇદં અગ્ગં ઇદં મૂલ’’ન્તિ અગ્ગેન વા અગ્ગં, મૂલેન વા મૂલં સમાનેતું દુક્કરં, તમ્પિ પચ્ચત્તપુરિસકારે ઠત્વા સક્કા ભવેય્ય ઉજું કાતું, ઠપેત્વા પન દ્વે બોધિસત્તે અઞ્ઞો સત્તો અત્તનો ધમ્મતાય પચ્ચયાકારં ઉજું કાતું સમત્થો નામ નત્થિ. એવમયં લોકો પચ્ચયાકારં ઉજું કાતું અસક્કોન્તો દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિગતવસેન ગણ્ઠિજાતો હુત્વા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં સંસારં નાતિવત્તતિ.

તત્થ **અપાયો**તિ નિરયો તિરચ્છાનયોનિ પેત્તિવિસયો અસુરકાયો. સબ્બેપિ હિ તે વડ્ઢિસઙ્ખાતસ્સ આયસ્સ અભાવતો ‘‘અપાયો’’તિ વુચ્ચન્તિ. તથા દુક્ખસ્સ ગતિભાવતો **દુગ્ગતિ**. સુખસમુસ્સયતો વિનિપતિતત્તા **વિનિપાતો**. ઇતરો પન –

> ‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
> અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતિ’’.

તં સબ્બમ્પિ નાતિવત્તતિ નાતિક્કમતિ. અથ ખો ચુતિતો પટિસન્ધિં, પટિસન્ધિતો ચુતિન્તિ એવં પુનપ્પુનં ચુતિપટિસન્ધિયો ગણ્હમાનો તીસુ ભવેસુ ચતૂસુ યોનીસુ પઞ્ચસુ ગતીસુ સત્તસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ નવસુ સત્તાવાસેસુ મહાસમુદ્દે વાતુક્ખિત્તનાવા વિય યન્તગોણો વિય ચ પરિબ્ભમતિયેવ. **અવિજ્જાવિસદોસસલ્લિત્તો**તિ અવિજ્જાયેવ અકુસલુપ્પાદનેન કુસલજીવિતનાસનતો વિસન્તિ અવિજ્જાવિસં, તદેવ સન્તાનદૂસનતો અવિજ્જાવિસદોસો, તેન અનુસયપરિયુટ્ઠાનદુચ્ચરિતભૂતેન ભુસં લિત્તો મક્ખિતોતિ અવિજ્જાવિસદોસસલ્લિત્તો. **કિલેસકલલીભૂતો**તિ અવિજ્જાદિમૂલકા કિલેસા એવ ઓસીદનટ્ઠેન કલલં કદ્દમોતિ કિલેસકલલં, તદસ્સ અત્થીતિ કિલેસકલલી, એવંભૂતો. **રાગદોસમોહજટાજટિતો**તિ લોભપટિઘાવિજ્જાસઙ્ખાતા રાગદોસમોહા એવ રૂપાદીસુ આરમ્મણેસુ હેટ્ઠુપરિયવસેન પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો સંસિબ્બનટ્ઠેન વેળુગુમ્બાદીનં સાખાજાલસઙ્ખાતા જટા વિયાતિ જટા, તાય રાગદોસમોહજટાય જટિતો. યથા નામ વેળુજટાદીહિ વેળુઆદયો, એવં તાય જટાય અયં લોકો જટિતો વિનદ્ધો સંસિબ્બિતોતિ અત્થો. **જટં વિજટેતા**તિ ઇમં એવં તેધાતુકં લોકં જટેત્વા ઠિતં જટં વિજટેતા સંછિન્દિતા સમ્પદાલયિતા.

**તણ્હાસઙ્ઘાટપટિમુક્કો**તિ તણ્હા એવ અબ્બોચ્છિન્નં પવત્તિતો સઙ્ઘટિતટ્ઠેન સઙ્ઘાટોતિ તણ્હાસઙ્ઘાટો, તસ્મિં તણ્હાસઙ્ઘાટે પટિમુક્કો અનુપવિટ્ઠો અન્તોગતોતિ તણ્હાસઙ્ઘાટપટિમુક્કો. **તણ્હાજાલેન ઓત્થટો**તિ તણ્હા એવ પુબ્બે વુત્તનયેન સંસિબ્બનટ્ઠેન જાલન્તિ તણ્હાજાલં, તેન તણ્હાજાલેન ઓત્થટો સમન્તતો છાદિતો પલિવેઠિતો. **તણ્હાસોતેન વુય્હતી**તિ તણ્હા એવ સંસારે આકડ્ઢનટ્ઠેન સોતોતિ તણ્હાસોતો, તેન તણ્હાસોતેન વુય્હતિ આકડ્ઢીયતિ. **તણ્હાસઞ્ઞોજનેન સઞ્ઞુત્તો**તિ તણ્હા એવ લોકં વટ્ટસ્મિં સંયોજનતો બન્ધનતો સંયોજનન્તિ તણ્હાસંયોજનં, તેન તણ્હાસંયોજનેન સઞ્ઞુત્તો બદ્ધો. **તણ્હાનુસયેન અનુસટો**તિ તણ્હા એવ અનુસયનટ્ઠેન અનુસયોતિ તણ્હાનુસયો, તેન તણ્હાનુસયેન અનુસટો અનુગતો થામગતો. **તણ્હાસન્તાપેન સન્તપ્પતી**તિ તણ્હા એવ પવત્તિકાલે ફલકાલે ચ લોકં સન્તાપેતીતિ સન્તાપો, તેન તણ્હાસન્તાપેન સન્તપ્પતિ સન્તાપીયતિ. **તણ્હાપરિળાહેન પરિડય્હતી**તિ તણ્હા એવ બલવભૂતા પવત્તિકાલે ફલકાલે ચ સમન્તતો દહનટ્ઠેન મહાપરિળાહોતિ તણ્હાપરિળાહો, તેન તણ્હાપરિળાહેન પરિડય્હતિ સમન્તતો ડહીયતિ. **દિટ્ઠિસઙ્ઘાટા**દયો ઇમિનાવ નયેન યોજેતબ્બા.

**અનુગતોતિ** અનુપવિટ્ઠો. **અનુસટોતિ** અનુધાવિતો. **અભિભૂતોતિ** પીળિતો. **અબ્ભાહતોતિ** અભિઆહતો અભિમુખં ભુસં પહતો. **દુક્ખે પતિટ્ઠિતોતિ** દુક્ખે ખન્ધપઞ્ચકે સુખવિપલ્લાસેન પતિટ્ઠિતો અભિનિવિટ્ઠો.

**તણ્હાય ઉડ્ડિતોતિ** તણ્હાય ઉલ્લઙ્ઘિતો. ચક્ખુ હિ તણ્હારજ્જુના આવુનિત્વા રૂપનાગદન્તે ઉડ્ડિતં, સોતાદીનિ તણ્હારજ્જુના આવુનિત્વા સદ્દાદિનાગદન્તેસુ ઉડ્ડિતાનિ. તંસમઙ્ગીલોકોપિ ઉડ્ડિતોયેવ નામ. **જરાપાકારપરિક્ખિત્તોતિ** અનતિક્કમનીયટ્ઠેન પાકારભૂતાય જરાય પરિવારિતો. **મચ્ચુપાસેન પરિક્ખિત્તોતિ** દુમ્મોચનીયટ્ઠેન પાસભૂતેન મરણેન બદ્ધો. **મહાબન્ધનબદ્ધોતિ** દળ્હત્તા દુચ્છેદત્તા ચ મહન્તેહિ બન્ધનેહિ બદ્ધો. **રાગબન્ધનેનાતિ** રાગો એવ બન્ધતિ સંસારતો ચલિતું ન દેતીતિ રાગબન્ધનં. તેન રાગબન્ધનેન. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **કિલેસબન્ધનેનાતિ** વુત્તાવસેસેન કિલેસબન્ધનેન. **દુચ્ચરિતબન્ધનેનાતિ** તિવિધેન. સુચરિતં પન બન્ધનમોક્ખસ્સ હેતુભૂતં બન્ધનમોક્ખભૂતઞ્ચ અત્થિ. તસ્મા તં ન ગહેતબ્બં.

**બન્ધનં મોચેતાતિ** તસ્સ બન્ધનં મોચેતા. બન્ધના મોચેતાતિપિ પાઠો, બન્ધનતો તં મોચેતાતિ અત્થો. **મહાસમ્બાધપ્પટિપન્નોતિ** કુસલસઞ્ચારપીળનેન મહાસમ્બાધસઙ્ખાતં રાગદોસમોહમાનદિટ્ઠિકિલેસદુચ્ચરિતગહનં પટિપન્નો. **ઓકાસં દસ્સેતાતિ** લોકિયલોકુત્તરસમાધિપઞ્ઞાઓકાસં દસ્સેતા. **મહાપલિબોધેન પલિબુદ્ધોતિ** મહાનિવારણેન નિવુતો. મહાલેપેન વા લિત્તો. **પલિબોધોતિ** ચ રાગાદિસત્તવિધો એવ. ''તણ્હાદિટ્ઠિપલિબોધો''તિ એકે. **પલિબોધં છેતાતિ** તં પલિબોધં છિન્દિતા. **મહાપપાતેતિ** પઞ્ચગતિપપાતે, જાતિજરામરણપપાતે વા. તં સબ્બમ્પિ દુરુત્તરણટ્ઠેન પપાતો. **પપાતા ઉદ્ધતાતિ** તમ્હા પપાતતો ઉદ્ધરિતા. **મહાકન્તારપ્પટિપન્નોતિ** જાતિજરાબ્યાધિમરણસોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસકન્તારં પટિપન્નો. સબ્બમ્પિ તં દુરતિક્કમનટ્ઠેન કન્તારો, તં **કન્તારં તારેતા**. કન્તારા તારેતાતિ વા પાઠો. **મહાસંસારપ્પટિપન્નોતિ** અબ્બોચ્છિન્નં ખન્ધસન્તાનં પટિપન્નો. **સંસારા મોચેતાતિ** સંસારતો મોચેતા. સંસારં મોચેતાતિ વા પાઠો. **મહાવિદુગ્ગેતિ** સંસારવિદુગ્ગે. સંસારોયેવ હિ દુગ્ગમનટ્ઠેન વિદુગ્ગો. **સમ્પરિવત્તતીતિ** ભુસં નિવત્તિત્વા ચરતિ. **મહાપલિપેતિ** મહન્તે કામકદ્દમે. કામો હિ ઓસીદનટ્ઠેન પલિપો. **પલિપન્નોતિ** લગ્ગો. મહાપલિપપલિપન્નોતિપિ પાઠો.

**અબ્ભાહતોતિ** સબ્બોપદ્દવેહિ અબ્ભાહતો. **રાગગ્ગિનાતિ** રાગાદયોયેવ અનુદહનટ્ઠેન અગ્ગિ, તેન રાગગ્ગિના. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **ઉન્નીતકોતિ** ઉગ્ગહેત્વા નીતો, જાતિયા ઉગ્ગહેત્વા જરાદિઉપદ્દવાય નીતોતિ અત્થો. ક-કારો પનેત્થ અનુકમ્પાય દટ્ઠબ્બો. **હઞ્ઞતિ નિચ્ચમતાણોતિ** પરિત્તાયકેન રહિતો સતતં પીળીયતિ. **પત્તદણ્ડોતિ** રાજાદીહિ લદ્ધઆણો. **તક્કરોતિ** ચોરો. **વજ્જબન્ધનબદ્ધોતિ** રાગાદિવજ્જબન્ધનેહિ બદ્ધો. **આઘાતનપચ્ચુપટ્ઠિતોતિ** મરણધમ્મગણ્ઠિકટ્ઠાનં ઉપેચ્ચ ઠિતો. **કોચિ બન્ધના મોચેતા**. કોચિ બન્ધનં મોચેતાતિપિ પાઠો. **અનાથોતિ** નત્થિ એતસ્સ નાથો ઇસ્સરો, સયં વા ન નાથો ન ઇસ્સરોતિ અનાથો, અસરણોતિ વા અત્થો. **પરમકાપઞ્ઞપ્પત્તોતિ** જરાદિપટિબાહને અપ્પહુતાય અતીવ કપણભાવં પત્તો. **તાયેતાતિ** રક્ખિતા. તાયિતાતિ વા પાઠો સુન્દરો . **દુક્ખાભિતુન્નોતિ** જાતિદુક્ખાદીહિ અનેકેહિ દુક્ખેહિ અભિતુન્નો અતિબ્યાધિતો અતિકમ્પિતો ચ. **ચિરરત્તં પીળિતોતિ** દુક્ખેહેવ દીઘમદ્ધાનં પીળિતો ઘટ્ટિતો. **ગધિતોતિ** ગેધેન ગિદ્ધો, અભિજ્ઝાકાયગન્થેન વા ગન્થિતો. **નિચ્ચં પિપાસિતોતિ** પાતું ભુઞ્જિતું ઇચ્છા પિપાસા, સા તણ્હા એવ, તણ્હાપિપાસાય નિરન્તરં પિપાસિતો.

**અન્ધોતિ** દસ્સનટ્ઠેન ચક્ખૂતિ સઙ્ખં ગતાય પઞ્ઞાય અભાવતો કાણો. પઞ્ઞા હિ ધમ્મસભાવં પસ્સતિ. **અચક્ખુકોતિ** તં પન અન્ધત્તં ન પચ્છા સમ્ભૂતં, પકતિયા એવ અવિજ્જમાનચક્ખુકોતિ તમેવ અન્ધત્તં વિસેસેતિ. **હતનેત્તોતિ** નયનટ્ઠેન નેત્તન્તિ સઙ્ખં ગતાય પઞ્ઞાય અભાવતોયેવ વિનટ્ઠનેત્તકો. સમવિસમં દસ્સેન્તં અત્તભાવં

નેતીતિ નેત્તન્તિ હિ વુત્તં. પઞ્ઞાય સુગતિઞ્ચ અગતિઞ્ચ નયતિ. હતનેત્તત્તાયેવસ્સ નેતુઅભાવં દસ્સેન્તો **અપરિણાયકો**તિ આહ, અવિજ્જમાનનેત્તકોતિ અત્થો. અઞ્ઞોપિસ્સ નેતા ન વિજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ. **વિપથપક્ખન્દો**તિ વિપરીતો, વિસમો વા પથો વિપથો, તં વિપથં પક્ખન્દો પવિટ્ઠો પટિપન્નોતિ વિપથપક્ખન્દો, મિચ્છાપથસઙ્ખાતં મિચ્છાદિટ્ઠિં પટિપન્નોતિ અત્થો. **અઞ્જસાપરદ્ધો**તિ અઞ્જસે ઉજુમગ્ગસ્મિં મજ્ઝિમપટિપદાય અપરદ્ધો વિરદ્ધો. **અરિયપથં આનેતા**તિ અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ઉપનેતા પટિપાદયિતા. **મહોઘપક્ખન્દો**તિ યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં વટ્ટસ્મિં ઓહનન્તિ ઓસીદાપેન્તીતિ ઓઘા, પકતિઓઘતો મહન્તા ઓઘાતિ મહોઘા. તે કામોઘો ભવોઘો દિટ્ઠોઘો અવિજ્જોઘોતિ ચતુપ્પભેદા. તે મહોઘે પક્ખન્દો પવિટ્ઠોતિ મહોઘપક્ખન્દો, સંસારસઙ્ખાતં મહોઘં વા પક્ખન્દોતિ.

**૧૧૮**. ઇદાનિ એકુત્તરિકનયો. તત્થ **દ્વીહિ દિટ્ઠિગતેહી**તિ સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠીહિ. તત્થ દિટ્ઠિયેવ દિટ્ઠિગતં ''ગૂથગતં મુત્તગત''ન્તિઆદીનિ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય. ગન્તબ્બાભાવતો વા દિટ્ઠિયા ગતમત્તમેવેતન્તિ દિટ્ઠિગતં, દિટ્ઠીસુ ગતં ઇદં દસ્સનં દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિઅન્તોગધત્તાતિપિ દિટ્ઠિગતં. દ્વાસટ્ઠિતેસટ્ઠિદિટ્ઠિયોપિ હિ સસ્સતદિટ્ઠિ ઉચ્છેદદિટ્ઠીતિ દ્વેવ દિટ્ઠિયો હોન્તિ. તસ્મા સઙ્ખેપેન સબ્બા દિટ્ઠિયો અન્તો કરોન્તો ''દ્વીહિ દિટ્ઠિગતેહી''તિ વુત્તં . **પરિયુટ્ઠિતો**તિ પરિયુટ્ઠાનં પત્તો સમુદાચારં પત્તો, ઉપ્પજ્જિતું અપ્પદાનેન કુસલચારસ્સ ગહણં પત્તોતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા – ''દ્વીહિ, ભિક્ખવે, દિટ્ઠિગતેહિ પરિયુટ્ઠિતા દેવમનુસ્સા ઓલીયન્તિ એકે, અતિધાવન્તિ એકે, ચક્ખુમન્તો ચ પસ્સન્તી''તિઆદિ (ઇતિવુ॰ ૪૯).

**તીહિ દુચ્ચરિતેહી**તિ તિવિધકાયદુચ્ચરિતેન ચતુબ્બિધવચીદુચ્ચરિતેન તિવિધમનોદુચ્ચરિતેન. **વિપ્પટિપન્નો**તિ વિરૂપં પટિપન્નો, મિચ્છાપટિપન્નોતિ અત્થો. **યોગેહિ યુત્તો**તિ વટ્ટસ્મિં યોજેન્તીતિ યોગા, ઈતિઅત્થેન વા યોગા, તેહિ યોગેહિ યુત્તો સમપ્પિતો. **ચતુયોગયોજિતો**તિ કામયોગો, ભવયોગો, દિટ્ઠિયોગો, અવિજ્જાયોગોતિ ઇમેહિ ચતૂહિ યોગેહિ સકટસ્મિં યોગો વિય વટ્ટસ્મિં યોજિતો. પઞ્ચકામગુણિકો રાગો કામયોગો. રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો, ઝાનનિકન્તિ ચ, સસ્સતદિટ્ઠિસહજાતો રાગો ભવવસેન પત્થના ભવયોગો. દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો દિટ્ઠિયોગો. અટ્ઠસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં અવિજ્જાયોગો. તે એવ ચત્તારો બલવભૂતા ઓઘા, દુબ્બલભૂતા યોગા.

**ચતૂહિ ગન્થેહી**તિ યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં ચુતિપટિસન્ધિવસેન વટ્ટસ્મિં ગન્થેન્તિ ઘટેન્તીતિ ગન્થા. તે અભિજ્ઝા કાયગન્થો, બ્યાપાદો કાયગન્થો, સીલબ્બતપરામાસો કાયગન્થો, ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો કાયગન્થોતિ ચતુપ્પભેદા. અભિજ્ઝાયન્તિ એતાય, સયં વા અભિજ્ઝાયતિ, અભિજ્ઝાયનમત્તમેવ વા એસાતિ અભિજ્ઝા, લોભોયેવ. નામકાયં ગન્થેતિ ચુતિપટિસન્ધિવસેન વટ્ટસ્મિં ઘટેતીતિ કાયગન્થો. બ્યાપજ્જતિ તેન ચિત્તં પૂતિભાવં ગચ્છતિ, બ્યાપાદયતિ વા વિનયાચારરૂપસમ્પત્તિહિતસુખાદીનીતિ બ્યાપાદો. ઇતો બહિદ્ધા સમણબ્રાહ્મણાનં સીલેન સુદ્ધિ વતેન સુદ્ધિ સીલવતેન સુદ્ધીતિ પરામસનં સીલબ્બતપરામાસો. સબ્બઞ્ઞુભાસિતમ્પિ પટિક્ખિપિત્વા ''સસ્સતો લોકો , ઇદમેવ સચ્ચં મોઘમઞ્ઞ''ન્તિઆદિના આકારેન અભિનિવિસતીતિ ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો. તેહિ ચતૂહિ ગન્થેહિ ગન્થિતો, બદ્ધોતિ અત્થો.

**ચતૂહિ ઉપાદાનેહી**તિ ભુસં આદિયન્તિ દળ્હગ્ગાહં ગણ્હન્તીતિ ઉપાદાના. તે કામુપાદાનં દિટ્ઠુપાદાનં સીલબ્બતુપાદાનં અત્તવાદુપાદાનન્તિ ચતુપ્પભેદા. વત્થુસઙ્ખાતં કામં ઉપાદિયતીતિ કામુપાદાનં, કામો ચ સો ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ કામુપાદાનં. દિટ્ઠિ ચ સા ઉપાદાનઞ્ચાતિ દિટ્ઠુપાદાનં, દિટ્ઠિં ઉપાદિયતીતિપિ દિટ્ઠુપાદાનં. ''સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૪૭) હિ પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતિ. સીલબ્બતં ઉપાદિયતીતિ સીલબ્બતુપાદાનં, સીલબ્બતઞ્ચ તં ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ સીલબ્બતુપાદાનં. ગોસીલગોવતાદીનિ હિ એવં વિસુદ્ધીતિ

અભિનિવેસતો સયમેવ ઉપાદાનાનિ. વદન્તિ એતેનાતિ વાદો, ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ ઉપાદાનં. કિં વદન્તિ, ઉપાદિયન્તિ વા? અત્તાનં. અત્તનો વાદુપાદાનં અત્તવાદુપાદાનં, અત્તવાદમત્તમેવ વા અત્તાતિ ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ અત્તવાદુપાદાનં. ઠપેત્વા ઇમા દ્વે દિટ્ઠિયો સબ્બાપિ દિટ્ઠી દિટ્ઠુપાદાનં. તેહિ ચતૂહિ ઉપાદાનેહિ. **ઉપાદીયતી**તિ ભુસં ગણ્હીયતિ. ઉપાદિયતીતિ વા પાઠો, લોકો ઉપાદાનેહિ તં તં આરમ્મણં ભુસં ગણ્હાતીતિ અત્થો.

**પઞ્ચગતિસમારુળ્હો**તિ સુકતદુક્કટકારણેહિ ગમ્મતિ ઉપસઙ્કમીયતીતિ ગતિ, સહોકાસકા ખન્ધા. નિરયો તિરચ્છાનયોનિ પેત્તિવિસયો મનુસ્સા દેવાતિ ઇમા પઞ્ચ ગતિયો વોક્કમનભાવેન ભુસં આરુળ્હો. **પઞ્ચહિ કામગુણેહી**તિ રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બસઙ્ખાતેહિ પઞ્ચહિ વત્થુકામકોટ્ઠાસેહિ. **રજ્જતી**તિ અયોનિસોમનસિકારં પટિચ્ચ રાગુપ્પાદનેન તેહિ રઞ્જીયતિ, સારત્તો કરીયતીતિ અત્થો. **પઞ્ચહિ નીવરણેહી**તિ ચિત્તં નીવરન્તિ પરિયોનન્ધન્તીતિ નીવરણા. કામચ્છન્દબ્યાપાદથિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છાસઙ્ખાતેહિ પઞ્ચહિ નીવરણેહિ. **ઓત્થટો**તિ ઉપરિતો પિહિતો.

**છહિ વિવાદમૂલેહી**તિ છહિ વિવાદસ્સ મૂલેહિ. યથાહ –

''છયિમાનિ, ભિક્ખવે, વિવાદમૂલાનિ. કતમાનિ છ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કોધનો હોતિ ઉપનાહી. યો સો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કોધનો હોતિ ઉપનાહી. સો સત્થરિપિ અગારવો વિહરતિ અપ્પતિસ્સો, ધમ્મેપિ, સઙ્ઘેપિ, સિક્ખાયપિ ન પરિપૂરકારી. યો સો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સત્થરિ અગારવો વિહરતિ અપ્પતિસ્સો, ધમ્મેપિ, સઙ્ઘેપિ, સિક્ખાયપિ ન પરિપૂરકારી, સો સઙ્ઘે વિવાદં જનેતિ. યો હોતિ વિવાદો બહુજનાહિતાય બહુજનાસુખાય બહુનો જનસ્સ અનત્થાય અહિતાય દુક્ખાય દેવમનુસ્સાનં. એવરૂપં ચે તુમ્હે, ભિક્ખવે, વિવાદમૂલં અજ્ઝત્તં વા બહિદ્ધા વા સમનુપસ્સેય્યાથ, તત્ર તુમ્હે, ભિક્ખવે, તસ્સેવ પાપકસ્સ વિવાદમૂલસ્સ પહાનાય વાયમેય્યાથ. એવરૂપં ચે તુમ્હે, ભિક્ખવે, વિવાદમૂલં અજ્ઝત્તં વા બહિદ્ધા વા ન સમનુપસ્સેય્યાથ. તત્ર તુમ્હે, ભિક્ખવે, તસ્સેવ પાપકસ્સ વિવાદમૂલસ્સ આયતિં અનવસ્સવાય પટિપજ્જેય્યાથ. એવમેતસ્સ પાપકસ્સ વિવાદમૂલસ્સ પહાનં હોતિ. એવમેતસ્સ પાપકસ્સ વિવાદમૂલસ્સ આયતિં અનવસ્સવો હોતિ.

''પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ મક્ખી હોતિ પળાસી. ઇસ્સુકી હોતિ મચ્છરી. સઠો હોતિ માયાવી. પાપિચ્છો હોતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ. સન્દિટ્ઠિપરામાસી હોતિ આધાનગ્ગાહી દુપ્પટિનિસ્સગ્ગી. યો સો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સન્દિટ્ઠિપરામાસી હોતિ આધાનગ્ગાહી દુપ્પટિનિસ્સગ્ગી, સો સત્થરિપિ...પે॰... આયતિં અનવસ્સવો હોતી''તિ (પરિ॰ ૨૭૨; અ॰ નિ॰ ૬.૩૬).

તત્થ **કોધનો**તિ કુજ્ઝનલક્ખણેન કોધેન સમન્નાગતો. **ઉપનાહી**તિ વેરઅપ્પટિનિસ્સજ્જનલક્ખણેન ઉપનાહેન સમન્નાગતો. **અહિતાય દુક્ખાય દેવમનુસ્સાનન્તિ** દ્વિન્નં ભિક્ખૂનં વિવાદો કથં દેવમનુસ્સાનં અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તતીતિ? કોસમ્બકક્ખન્ધકે (મહાવ॰ ૪૫૧ આદયો) વિય દ્વીસુ ભિક્ખૂસુ વિવાદં આપન્નેસુ તસ્મિં વિહારે તેસં અન્તેવાસિકા વિવદન્તિ, તેસં ઓવાદં ગણ્હન્તો ભિક્ખુનિસઙ્ઘો વિવદતિ, તતો તેસં ઉપટ્ઠાકાપિ વિવદન્તિ. અથ મનુસ્સાનં આરક્ખદેવતા દ્વે કોટ્ઠાસા હોન્તિ. ધમ્મવાદીનં આરક્ખદેવતા ધમ્મવાદિનિયો હોન્તિ અધમ્મવાદીનં અધમ્મવાદિનિયો. તતો આરક્ખદેવતાનં મિત્તા ભુમ્મટ્ઠદેવતા ભિજ્જન્તિ. એવં પરમ્પરાય યાવ બ્રહ્મલોકા ઠપેત્વા અરિયસાવકે સબ્બે દેવમનુસ્સા દ્વે કોટ્ઠાસા હોન્તિ. ધમ્મવાદીહિ પન અધમ્મવાદિનોવ બહુતરા હોન્તિ. તતો યં

બહુકેહિ ગહિતં, સબ્બં તં સચ્ચન્તિ ધમ્મં વિસ્સજ્જેત્વા બહુતરાવ અધમ્મં ગણ્હન્તિ. તે અધમ્મં પુરક્ખત્વા વિહરન્તા અપાયેસુ નિબ્બત્તન્તિ. એવં દ્વિન્નં ભિક્ખૂનં વિવાદો દેવમનુસ્સાનં અહિતાય દુક્ખાય હોતિ. **અજ્ઝત્તં વા**તિ તુમ્હાકં અબ્ભન્તરપરિસાય વા. **બહિદ્ધા વા**તિ પરેસં પરિસાય વા. **મક્ખી**તિ પરેસં ગુણમક્ખણલક્ખણેન મક્ખેન સમન્નાગતો. **પળાસી**તિ યુગગ્ગાહલક્ખણેન પળાસેન સમન્નાગતો. **ઇસ્સુકી**તિ પરેસં સક્કારાદિઇસ્સાયનલક્ખણાય ઇસ્સાય સમન્નાગતો. **મચ્છરી**તિ આવાસમચ્છરિયાદીહિ પઞ્ચહિ મચ્છરિયેહિ સમન્નાગતો. **સઠો**તિ કેરાટિકો. **માયાવી**તિ કતપાપપટિચ્છાદકો. **પાપિચ્છો**તિ અસન્તસમ્ભાવનિચ્છકો દુસ્સીલો. **મિચ્છાદિટ્ઠી**તિ નત્થિકવાદી અહેતુકવાદી અકિરિયવાદી. **સન્દિટ્ઠિપરામાસી**તિ સયં દિટ્ઠિમેવ પરામસતિ. **આધાનગ્ગાહી**તિ દળ્હગ્ગાહી. **દુપ્પટિનિસ્સગ્ગી**તિ ન સક્કા હોતિ ગહિતં વિસ્સજ્જાપેતું. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે પન ‘‘તત્થ કતમાનિ છ વિવાદમૂલાનિ? કોધો મક્ખો ઇસ્સા સાઠેય્યં પાપિચ્છતા સન્દિટ્ઠિપરામાસિતા, ઇમાનિ છ વિવાદમૂલાની’’તિ (વિભ॰ ૯૪૪) પધાનવસેન એકેકોયેવ ધમ્મો વુત્તો.

**છહિ તણ્હાકાયેહી**તિ ‘‘રૂપતણ્હા, સદ્દતણ્હા, ગન્ધતણ્હા, રસતણ્હા, ફોટ્ઠબ્બતણ્હા, ધમ્મતણ્હા’’તિ (વિભ॰ ૯૪૪) વુત્તાહિ છહિ તણ્હાહિ. તત્થ યસ્મા એકેકાયેવ તણ્હા અનેકવિસયત્તા એકેકસ્મિમ્પિ વિસયે પુનપ્પુનં ઉપ્પત્તિતો અનેકા હોન્તિ, તસ્મા સમૂહટ્ઠેન કાયસદ્દેન યોજેત્વા તણ્હાકાયાતિ વુત્તં. તણ્હાકાયાતિ વુત્તેપિ તણ્હા એવ. **રજ્જતી**તિ સયં આરમ્મણે રજ્જતિ, સારત્તો હોતિ.

**છહિ દિટ્ઠિગતેહી**તિ સબ્બાસવસુત્તે વુત્તેહિ. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

> ‘‘તસ્સ એવં અયોનિસો મનસિકરોતો છન્નં દિટ્ઠીનં અઞ્ઞતરા દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘અત્થિ મે અત્તા’તિ વા અસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ‘નત્થિ મે અત્તા’તિ વા અસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ‘અત્તનાવ અત્તાનં સઞ્જાનામી’તિ વા અસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ‘અત્તનાવ અનત્તાનં સઞ્જાનામી’તિ વા અસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ‘અનત્તનાવ અત્તાનં સઞ્જાનામી’તિ વા અસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ. અથ વા પનસ્સ એવં દિટ્ઠિ હોતિ ‘યો મે અયં અત્તા વદો વેદેય્યો તત્ર તત્ર કલ્યાણપાપકાનં કમ્માનં વિપાકં પટિસંવેદેતિ, સો ચ ખો પન મે અયં અત્તા નિચ્ચો ધુવો સસ્સતો અવિપરિણામધમ્મો સસ્સતિસમં તથેવ ઠસ્સતી’’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૯).

તત્થ **અત્થિ મે અત્તા**તિ સસ્સતદિટ્ઠિ સબ્બકાલેસુ અત્તનો અત્થિતં ગણ્હાતિ. **સચ્ચતો થેતતો**તિ ભૂતતો ચ થિરતો ચ, ‘‘ઇદં સચ્ચ’’ન્તિ સુટ્ઠુ દળ્હભાવેનાતિ વુત્તં હોતિ. **નત્થિ મે અત્તા**તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિ સતો સત્તસ્સ તત્થ તત્થ વિભવગ્ગહણતો. અથ વા પુરિમાપિ તીસુ કાલેસુ અત્થીતિ ગહણતો સસ્સતદિટ્ઠિ, પચ્ચુપ્પન્નમેવ અત્થીતિ ગણ્હન્તી ઉચ્છેદદિટ્ઠિ, પચ્છિમાપિ અતીતાનાગતેસુ નત્થીતિ ગહણતો ‘‘ભસ્સન્તા આહુતિયો’’તિ ગહિતદિટ્ઠિગતિકાનં વિય ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. અતીતે એવ નત્થીતિ ગણ્હન્તી અધિચ્ચસમુપ્પન્નકસ્સ વિય સસ્સતદિટ્ઠિ. **અત્તનાવ અત્તાનં સઞ્જાનામી**તિ સઞ્ઞાક્ખન્ધસીસેન ખન્ધે અત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય અવસેસક્ખન્ધે સઞ્જાનતો ઇમિના અત્તના ઇમં અત્તાનં સઞ્જાનામીતિ હોતિ. **અત્તનાવ અનત્તાનન્તિ** સઞ્ઞાક્ખન્ધંયેવ અત્તાતિ ગહેત્વા, ઇતરે ચત્તારોપિ અનત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય તે સઞ્જાનતો એવં હોતિ. **અનત્તનાવ અત્તાનન્તિ** સઞ્ઞાક્ખન્ધં અનત્તાતિ ગહેત્વા, ઇતરે ચત્તારોપિ અત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય તે સઞ્જાનતો એવં હોતિ. સબ્બાપિ સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠિયોવ. **વદો વેદેય્યો**તિઆદયો પન સસ્સતદિટ્ઠિયા એવ અભિનિવેસાકારા. તત્થ વદતીતિ વદો, વચીકમ્મસ્સ કારકોતિ વુત્તં હોતિ. વેદયતીતિ વેદેય્યો, જાનાતિ અનુભવતિ ચાતિ વુત્તં હોતિ. કિં વેદેતીતિ? **તત્ર તત્ર કલ્યાણપાપકાનં**

**કમ્માનં વિપાકં પટિસંવેદેતિ** . **તત્ર તત્રા**તિ તેસુ તેસુ યોનિગતિઠિતિનિવાસનિકાયેસુ આરમ્મણેસુ વા. **નિચ્ચો**તિ ઉપ્પાદવયરહિતો. **ધુવો**તિ થિરો સારભૂતો. **સસ્સતો**તિ સબ્બકાલિકો. **અવિપરિણામધમ્મો**તિ અત્તનો પકતિભાવં અવિજહનધમ્મો, કકણ્ટકો વિય નાનપ્પકારતં નાપજ્જતિ. **સસ્સતિસમ**ન્તિ ચન્દસૂરિયસમુદ્દમહાપથવીપબ્બતા લોકવોહારેન સસ્સતિયોતિ વુચ્ચન્તિ. સસ્સતીહિ સમં સસ્સતિસમં. યાવ સસ્સતિયો તિટ્ઠન્તિ, તાવ તથેવ ઠસ્સતીતિ ગણ્હતો એવં દિટ્ઠિ હોતિ.

ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે પન ''તત્ર તત્ર દીઘરત્તં કલ્યાણપાપકાનં કમ્માનં વિપાકં પચ્ચનુભોતિ, ન સો જાતો નાહોસિ, ન સો જાતો ન ભવિસ્સતિ, નિચ્ચો ધુવો સસ્સતો અવિપરિણામધમ્મોતિ વા પનસ્સ સચ્ચતો થેતતો દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતી''તિ (વિભ॰ ૯૪૮) છ દિટ્ઠી એવં વિસેસેત્વા વુત્તા.

તત્થ **ન સો જાતો નાહોસી**તિ સો અત્તા અજાતિધમ્મતો ન જાતો નામ, સદા વિજ્જમાનોયેવાતિ અત્થો. તેનેવ અતીતે નાહોસિ, અનાગતે ન ભવિસ્સતિ. યો હિ જાતો, સો અહોસિ. યો ચ જાયિસ્સતિ, સો ભવિસ્સતીતિ વુચ્ચતિ. અથ વા **ન સો જાતો નાહોસી**તિ સો સદા વિજ્જમાનત્તા અતીતેપિ ન જાતુ ન અહોસિ, અનાગતેપિ ન જાતુ ન ભવિસ્સતિ. **અનુસયા** વુત્તત્થા.

**સત્તહિ સઞ્ઞોજનેહી**તિ સત્તકનિપાતે વુત્તેહિ. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

''સત્તિમાનિ, ભિક્ખવે, સંયોજનાનિ. કતમાનિ સત્ત? અનુનયસંયોજનં, પટિઘસંયોજનં, દિટ્ઠિસંયોજનં, વિચિકિચ્છાસંયોજનં, માનસંયોજનં, ભવરાગસંયોજનં, અવિજ્જાસંયોજનં. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, સત્ત સંયોજનાની''તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૮).

તત્થ **અનુનયસંયોજન**ન્તિ કામરાગસંયોજનં. સબ્બાનેવેતાનિ બન્ધનટ્ઠેન સંયોજનાનિ.

**સત્તહિ માનેહી**તિ ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે વુત્તેહિ. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

''માનો , અતિમાનો, માનાતિમાનો, ઓમાનો, અધિમાનો, અસ્મિમાનો, મિચ્છામાનો''તિ (વિભ॰ ૯૫૦).

તત્થ **માનો**તિ સેય્યાદિવસેન પુગ્ગલં અનામસિત્વા જાતિઆદીસુ વત્થુવસેનેવ ઉન્નતિ. **અતિમાનો**તિ જાતિઆદીહિ ''મયા સદિસો નત્થી''તિ અતિક્કમિત્વા ઉન્નતિ. **માનાતિમાનો**તિ ''અયં પુબ્બે મયા સદિસો, ઇદાનિ અહં સેટ્ઠો, અયં હીનતરો''તિ ઉપ્પન્નમાનો. **ઓમાનો**તિ જાતિઆદીહિ અત્તાનં હેટ્ઠા કત્વા પવત્તમાનો, હીનોહમસ્મીતિ માનોયેવ. **અધિમાનો**તિ અનધિગતેયેવ ચતુસચ્ચધમ્મે અધિગતોતિ માનો. અયં પન અધિમાનો પરિસુદ્ધસીલસ્સ કમ્મટ્ઠાને અપ્પમત્તસ્સ નામરૂપં વવત્થપેત્વા પચ્ચયપરિગ્ગહેન વિતિણ્ણકઙ્ખસ્સ તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે સમ્મસન્તસ્સ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ પુથુજ્જનસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, ન અઞ્ઞેસં. **અસ્મિમાનો**તિ રૂપાદીસુ ખન્ધેસુ અસ્મીતિ માનો, ''અહં રૂપ''ન્તિઆદિવસેન ઉપ્પન્નમાનોતિ વુત્તં હોતિ. **મિચ્છામાનો**તિ પાપકેન કમ્માયતનાદિના ઉપ્પન્નમાનો.

**લોકધમ્મા** વુત્તત્થા. **સમ્પરિવત્તતી**તિ લોકધમ્મેહિ હેતુભૂતેહિ લાભાદીસુ ચતૂસુ અનુરોધવસેન, અલાભાદીસુ ચતૂસુ પટિવિરોધવસેન ભુસં નિવત્તતિ, પકતિભાવં જહાતીતિ અત્થો. **મિચ્છત્તા**પિ વુત્તત્થા. **નિય્યાતો**તિ ગતો

પક્ખન્દો, અભિભૂતોતિ અત્થો.

**અટ્ઠહિ પુરિસદોસેહી**તિ અટ્ઠકનિપાતે ઉપમાહિ સહ, ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે ઉપમં વિના વુત્તેહિ. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

‘‘કતમે અટ્ઠ પુરિસદોસા? ઇધ ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો ‘ન સરામિ ન સરામી’તિ અસ્સતિયાવ નિબ્બેઠેતિ. અયં પઠમો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો ચોદકંયેવ પટિપ્ફરતિ ‘કિં નુ ખો તુય્હં બાલસ્સ અબ્યત્તસ્સ ભણિતેન, ત્વમ્પિ નામ મં ભણિતબ્બં મઞ્ઞસી’તિ? અયં દુતિયો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો ચોદકંયેવ પચ્ચારોપેતિ ‘ત્વમ્પિ ખોસિ ઇત્થન્નામં આપત્તિં આપન્નો, ત્વં તાવ પઠમં પટિકરોહી’તિ. અયં તતિયો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો અઞ્ઞેનઞ્ઞં પટિચરતિ, બહિદ્ધા કથં અપનામેતિ, કોપઞ્ચ દોસઞ્ચ અપ્પચ્ચયઞ્ચ પાતુકરોતિ. અયં ચતુત્થો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો સઙ્ઘમજ્ઝે બાહાવિક્ખેપકં ભણતિ. અયં પઞ્ચમો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો અનાદિયિત્વા સઙ્ઘં અનાદિયિત્વા ચોદકં સાપત્તિકોવ યેન કામં પક્કમતિ. અયં છટ્ઠો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો ‘નેવાહં આપન્નોમ્હિ, ન પનાહં અનાપન્નોમ્હી’તિ સો તુણ્હીભૂતો સઙ્ઘં વિહેસેતિ. અયં સત્તમો પુરિસદોસો.

‘‘પુન ચપરં ભિક્ખૂ ભિક્ખું આપત્તિયા ચોદેન્તિ. સો ભિક્ખુ ભિક્ખૂહિ આપત્તિયા ચોદિયમાનો એવમાહ – ‘કિં નુ ખો તુમ્હે આયસ્મન્તો અતિબાળ્હં મયિ બ્યાવટા? ઇદાનાહં સિક્ખં પચ્ચક્ખાય હીનાયાવત્તિસ્સામી’તિ. સો સિક્ખં પચ્ચક્ખાય હીનાયાવત્તિત્વા એવમાહ ‘ઇદાનિ ખો તુમ્હે આયસ્મન્તો અત્તમના હોથા’તિ. અયં અટ્ઠમો પુરિસદોસો. ઇમે અટ્ઠ પુરિસદોસા’’તિ (વિભ॰ ૯૫૭; અ॰ નિ॰ ૮.૧૪).

તત્થ **પુરિસદોસા**તિ પુરિસાનં દોસા, તે પન પુરિસસન્તાનં દૂસેન્તીતિ દોસા. **ન સરામિ ન સરામી**તિ ‘‘મયા એતસ્સ કમ્મસ્સ કતટ્ઠાનં નસ્સરામિ ન સલ્લક્ખેમી’’તિ એવં અસ્સતિભાવેન નિબ્બેઠેતિ મોચેતિ. **ચોદકંયેવ પટિપ્ફરતી**તિ પટિવિરુદ્ધો હુત્વા ફરતિ, પટિઆણિભાવેન તિટ્ઠતિ. **કિં નુ ખો તુય્હ**ન્તિ તુય્હં બાલસ્સ અબ્યત્તસ્સ ભણિતેન નામ કિં, યો ત્વં નેવ વત્થું, ન આપત્તિં, ન ચોદનં જાનાસીતિ દીપેતિ. ત્વમ્પિ નામ એવં કિઞ્ચિ અજાનન્તો ભણિતબ્બં મઞ્ઞસીતિ અજ્ઝોત્થરતિ. **પચ્ચારોપેતી**તિ ‘‘ત્વમ્પિ ખોસી’’તિઆદીનિ વદન્તો પતિઆરોપેતિ. **પટિકરોહી**તિ દેસનાગામિનિં દેસેહિ, વુટ્ઠાનગામિનિતો વુટ્ઠાહિ, તતો સુદ્ધન્તે પતિટ્ઠિતો અઞ્ઞં

ચોદેસ્સસીતિ દીપેતિ. **અઞ્ઞેનઞ્ઞં પટિચરતી**તિ અઞ્ઞેન કારણેન, વચનેન વા અઞ્ઞં કારણં, વચનં વા પટિચ્છાદેતિ. ''આપત્તિં આપન્નોસી''તિ વુત્તો ''કો આપન્નો, કિં આપન્નો, કિસ્મિં આપન્નો, કથં આપન્નો, કં ભણથ, કિં ભણથા''તિ ભણતિ. ''એવરૂપં કિઞ્ચિ તયા દિટ્ઠ''ન્તિ વુત્તે ''ન સુણામી''તિ સોતં ઉપનેતિ. **બહિદ્ધા કથં અપનામેતી**તિ ''ઇત્થન્નામં આપત્તિં આપન્નોસી''તિ પુટ્ઠો ''પાટલિપુત્તં ગતોમ્હી''તિ વત્વા પુન ''ન તવ પાટલિપુત્તગમનં પુચ્છામા''તિ વુત્તે તતો રાજગહં ગતોમ્હીતિ. ''રાજગહં વા યાહિ બ્રાહ્મણગેહં વા, આપત્તિં આપન્નોસી''તિ. ''તત્થ મે સૂકરમંસં લદ્ધ''ન્તિઆદીનિ વદન્તો કથં બહિદ્ધા વિક્ખિપતિ. **કોપ**ન્તિ કુપિતભાવં, **દોસ**ન્તિ દુટ્ઠભાવં. ઉભયમ્પેતં કોધસ્સેવ નામં. **અપ્પચ્ચય**ન્તિ અસન્તુટ્ઠાકારં, દોમનસ્સસ્સેતં નામં. **પાતુકરોતી**તિ દસ્સેતિ પકાસેતિ. **બાહાવિક્ખેપકં ભણતી**તિ બાહં વિક્ખિપિત્વા વિક્ખિપિત્વા અલજ્જિવચનં વદતિ. **અનાદિયિત્વા**તિ ચિત્તીકારેન અગ્ગહેત્વા અવજાનિત્વા, અનાદરો હુત્વાતિ અત્થો. **વિહેસેતી**તિ વિહેઠેતિ બાધતિ. **અતિબાળ્હ**ન્તિ અતિદળ્હં અતિપ્પમાણં. **મયિ બ્યાવટા**તિ મયિ બ્યાપારં આપન્ના. **હીનાયાવત્તિત્વા**તિ હીનસ્સ ગિહિભાવસ્સ અત્થાય આવત્તિત્વા, ગિહી હુત્વાતિ અત્થો. **અત્તમના હોથા**તિ તુટ્ઠચિત્તા હોથ, ''મયા લભિતબ્બં લભથ, મયા વસિતબ્બટ્ઠાને વસથ, ફાસુવિહારો વો મયા કતો''તિ અધિપ્પાયેન વદતિ. **દુસ્સતી**તિ દુટ્ઠો હોતિ.

**નવહિ આઘાતવત્થૂહી**તિ સત્તેસુ ઉપ્પત્તિવસેનેવ કથિતાનિ. યથાહ –

> ''નવયિમાનિ, ભિક્ખવે, આઘાતવત્થૂનિ. કતમાનિ નવ? 'અનત્થં મે અચરી'તિ આઘાતં બન્ધતિ, 'અનત્થં મે ચરતી'તિ આઘાતં બન્ધતિ, 'અનત્થં મે ચરિસ્સતી'તિ આઘાતં બન્ધતિ, 'પિયસ્સ મે મનાપસ્સ અનત્થં અચરિ, અનત્થં ચરતિ, અનત્થં ચરિસ્સતી'તિ આઘાતં બન્ધતિ, 'અપ્પિયસ્સ મે અમનાપસ્સ અત્થં અચરિ, અત્થં ચરતિ, અત્થં ચરિસ્સતી'તિ આઘાતં બન્ધતિ. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, નવ આઘાતવત્થૂની''તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૯).

તત્થ **આઘાતવત્થૂની**તિ આઘાતકારણાનિ. **આઘાત**ન્તિ ચેત્થ કોપો, સોયેવ ઉપરૂપરિ કોપસ્સ વત્થુત્તા આઘાતવત્થુ. **આઘાતં બન્ધતી**તિ કોપં બન્ધતિ કરોતિ ઉપ્પાદેતિ. ''અત્થં મે નાચરિ, ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતિ. પિયસ્સ મે મનાપસ્સ અત્થં નાચરિ, ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતિ. અપ્પિયસ્સ મે અમનાપસ્સ અનત્થં નાચરિ, ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતી''તિ (મહાનિ॰ ૮૫; વિભ॰ ૯૬૦; ધ॰ સ॰ ૧૦૬૬) નિદ્દેસે વુત્તાનિ અપરાનિપિ નવ આઘાતવત્થૂનિ ઇમેહેવ નવહિ સઙ્ગહિતાનિ. **આઘાતિતો**તિ ઘટ્ટિતો.

**નવવિધમાનેહી**તિ કતમે નવવિધમાના? સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો, સેય્યસ્સ સદિસોહમસ્મીતિ માનો, સેય્યસ્સ હીનોહમસ્મીતિ માનો. સદિસસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો, સદિસસ્સ સદિસોહમસ્મીતિ માનો, સદિસસ્સ હીનોહમસ્મીતિ માનો. હીનસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો, હીનસ્સ સદિસોહમસ્મીતિ માનો, હીનસ્સ હીનોહમસ્મીતિ માનો. ઇમે નવવિધમાના (વિભ॰ ૯૬૨).

એત્થ પન **સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો** રાજૂનઞ્ચેવ પબ્બજિતાનઞ્ચ ઉપ્પજ્જતિ. રાજા હિ ''રટ્ઠેન વા ધનેન વા વાહનેહિ વા કો મયા સદિસો અત્થી''તિ એતં માનં કરોતિ, પબ્બજિતોપિ ''સીલધુતઙ્ગાદીહિ કો મયા સદિસો અત્થી''તિ એતં માનં કરોતિ.

**સેય્યસ્સ સદિસોહમસ્મીતિ માનો**પિ એતેસંયેવ ઉપ્પજ્જતિ. રાજા હિ ''રટ્ઠેન વા ધનેન વા વાહનેહિ વા અઞ્ઞરાજૂહિ સદ્ધિં મય્હં કિં નાનાકરણ''ન્તિ એતં માનં કરોતિ, પબ્બજિતોપિ ''સીલધુતઙ્ગાદીહિ અઞ્ઞેન ભિક્ખુના

મય્હં કિં નાનાકરણ’’ન્તિ એતં માનં કરોતિ.

**સેય્યસ્સ હીનોહમસ્મીતિ માનો**પિ એતેસંયેવ ઉપ્પજ્જતિ. યસ્સ હિ રઞ્ઞો રટ્ઠં વા ધનં વા વાહનાદીનિ વા નાતિસમ્પન્નાનિ હોન્તિ, સો ‘‘મય્હં રાજાતિ વોહારસુખમત્તકમેવ, કિં રાજા નામ અહ’’ન્તિ એતં માનં કરોતિ, પબ્બજિતોપિ અપ્પલાભસક્કારો ‘‘અહં ધમ્મકથિકો બહુસ્સુતો મહાથેરોતિ કથામત્તમેવ, કિં ધમ્મકથિકો નામાહં, કિં બહુસ્સુતો નામાહં, કિં મહાથેરો નામાહં, યસ્સ મે લાભસક્કારો નત્થી’’તિ એતં માનં કરોતિ.

**સદિસસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માના**દયો અમચ્ચાદીનં ઉપ્પજ્જન્તિ. અમચ્ચો વા હિ રટ્ઠિયો વા ‘‘ભોગયાનવાહનાદીહિ કો મયા સદિસો અઞ્ઞો રાજપુરિસો અત્થી’’તિ વા, ‘‘મય્હં અઞ્ઞેહિ સદ્ધિં કિં નાનાકરણ’’ન્તિ વા, ‘‘અમચ્ચોતિ નામમેવ મય્હં, ઘાસચ્છાદનમત્તમ્પિ મે નત્થિ, કિં અમચ્ચો નામાહ’’ન્તિ વા એતં માનં કરોતિ.

**હીનસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માના**દયો દાસાદીનં ઉપ્પજ્જન્તિ. દાસો હિ ‘‘માતિતો વા પિતિતો વા કો મયા સદિસો અઞ્ઞો દાસો નામ અત્થિ, અઞ્ઞે જીવિતું અસક્કોન્તા કુચ્છિહેતુ દાસા નામ જાતા, અહં પન પવેણિઆગતત્તા સેય્યો’’તિ વા, ‘‘પવેણિઆગતભાવેન ઉભતોસુદ્ધિકદાસત્તેન અસુકદાસેન નામ સદ્ધિં મય્હં કિં નાનાકરણ’’ન્તિ વા, ‘‘કુચ્છિવસેનાહં દાસબ્યં ઉપગતો, માતાપિતુકોટિયા પન મે દાસટ્ઠાનં નત્થિ, કિં દાસો નામ અહ’’ન્તિ વા એતં માનં કરોતિ. યથા ચ દાસો, એવં પુક્કુસચણ્ડાલાદયોપિ એતં માનં કરોન્તિયેવ. એત્થ ચ સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ ઉપ્પન્નમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. તથા સદિસસ્સ સદિસોહમસ્મીતિ હીનસ્સ હીનોહમસ્મીતિ ઉપ્પન્નમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. તત્થ યાથાવમાના અરહત્તમગ્ગવજ્ઝા, અયાથાવમાના સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝાતિ.

**તણ્હામૂલકા** વુત્તાયેવ. **રજ્જતી**તિ ન કેવલં રાગેનેવ રજ્જતિ, અથ ખો તણ્હામૂલકાનં પરિયેસનાદીનમ્પિ સમ્ભવતો તણ્હામૂલકેહિ સબ્બેહિ અકુસલધમ્મેહિ રજ્જતિ, યુજ્જતિ બજ્ઝતીતિ અધિપ્પાયો.

**દસહિ કિલેસવત્થૂહી**તિ કતમાનિ દસ કિલેસવત્થૂનિ? લોભો, દોસો, મોહો, માનો, દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા, થિનં, ઉદ્ધચ્ચં, અહિરિકં, અનોત્તપ્પન્તિ ઇમાનિ દસ કિલેસવત્થૂનિ (વિભ॰ ૯૬૬).

તત્થ કિલેસા એવ **કિલેસવત્થૂનિ**, વસન્તિ વા એત્થ અખીણાસવા સત્તા લોભાદીસુ પતિટ્ઠિતત્તાતિ વત્થૂનિ, કિલેસા ચ તે તપ્પતિટ્ઠાનં સત્તાનં વત્થૂનિ ચાતિ કિલેસવત્થૂનિ. યસ્મા ચેત્થ અનન્તરપચ્ચયાદિભાવેન ઉપ્પજ્જમાનાપિ કિલેસા વસન્તિ એવ નામ, તસ્મા કિલેસાનં વત્થૂનીતિપિ કિલેસવત્થૂનિ. લુબ્ભન્તિ તેન, સયં વા લુબ્ભતિ, લુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **લોભો**. દુસ્સન્તિ તેન, સયં વા દુસ્સતિ, દુસ્સનમત્તમેવ વા તન્તિ **દોસો**. મુય્હન્તિ તેન, સયં વા મુય્હતિ, મુય્હનમત્તમેવ વા તન્તિ **મોહો**. મઞ્ઞતીતિ **માનો**. **દિટ્ઠિ**આદયો વુત્તત્થાવ . ન હિરીયતીતિ અહિરિકો, તસ્સ ભાવો **અહિરિકં**. ન ઓત્તપ્પતીતિ અનોત્તપ્પી, તસ્સ ભાવો **અનોત્તપ્પં**. તેસુ અહિરિકં કાયદુચ્ચરિતાદીહિ અજિગુચ્છનલક્ખણં, અનોત્તપ્પં તેહેવ અસારજ્જનલક્ખણં, **કિલિસ્સતી**તિ ઉપતાપીયતિ વિબાધીયતિ.

**દસહિ આઘાતવત્થૂહી**તિ પુબ્બે વુત્તેહિ નવહિ ચ ‘‘અટ્ઠાને વા પનાઘાતો જાયતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૬) વુત્તેન ચાતિ દસહિ. અનત્થં મે અચરીતિઆદીનિપિ હિ અવિકપ્પેત્વા ખાણુકણ્ટકાદિમ્હિપિ અટ્ઠાને આઘાતો ઉપ્પજ્જતિ.

**દસહિ અકુસલકમ્મપથેહી**તિ કતમે દસ અકુસલકમ્મપથા (દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦)? પાણાતિપાતો, અદિન્નાદાનં, કામેસુમિચ્છાચારો, મુસાવાદો, પિસુણા વાચા, ફરુસા વાચા, સમ્ફપ્પલાપો, અભિજ્ઝા, બ્યાપાદો, મિચ્છાદિટ્ઠિ. ઇમે દસ અકુસલકમ્મપથા. તત્થ અકુસલકમ્માનિ ચ તાનિ પથા ચ દુગ્ગતિયાતિ **અકુસલકમ્મપથા**. **સમન્નાગતો**તિ સમઙ્ગીભૂતો.

**દસહિ સઞ્ઞોજનેહી**તિ કતમાનિ દસ સંયોજનાનિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૧૮)? કામરાગસંયોજનં, પટિઘસંયોજનં, માનસંયોજનં, દિટ્ઠિસંયોજનં, વિચિકિચ્છાસંયોજનં, સીલબ્બતપરામાસસંયોજનં, ભવરાગસંયોજનં, ઇસ્સાસંયોજનં, મચ્છરિયસંયોજનં, અવિજ્જાસંયોજનં, ઇમાનિ દસ સંયોજનાનિ. **મિચ્છત્તા** વુત્તાયેવ.

**દસવત્થુકાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા**તિ કતમા દસવત્થુકા મિચ્છાદિટ્ઠિ (વિભ॰ ૯૭૧)? નત્થિ દિન્નં, નત્થિ યિટ્ઠં, નત્થિ હુતં, નત્થિ સુકતદુક્કટાનં કમ્માનં ફલં વિપાકો, નત્થિ અયં લોકો, નત્થિ પરો લોકો, નત્થિ માતા, નત્થિ પિતા, નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા, નત્થિ લોકે સમણબ્રાહ્મણા સમ્મગ્ગતા સમ્માપટિપન્ના યે ઇમઞ્ચ લોકં પરઞ્ચ લોકં સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા પવેદેન્તિ. અયં દસવત્થુકા મિચ્છાદિટ્ઠિ.

તત્થ **દસવત્થુકા**તિ દસ વત્થૂનિ એતિસ્સાતિ દસવત્થુકા. **નત્થિ દિન્નન્તિ** દિન્નં નામ અત્થિ, સક્કા કસ્સચિ કિઞ્ચિ દાતુન્તિ જાનાતિ. દિન્નસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ યિટ્ઠન્તિ** યિટ્ઠં વુચ્ચતિ મહાયાગો, તં યજિતું સક્કાતિ જાનાતિ. યિટ્ઠસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **હુતન્તિ** આહુનપાહુનમઙ્ગલકિરિયા, તં કાતું સક્કાતિ જાનાતિ. તસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **સુકતદુક્કટાનન્તિ** એત્થ દસ કુસલકમ્મપથા સુકતકમ્માનિ નામ, દસ અકુસલકમ્મપથા દુક્કટકમ્માનિ નામ. તેસં અત્થિભાવં જાનાતિ. ફલં વિપાકો પન નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ અયં લોકો**તિ પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ પરો લોકો**તિ ઇધલોકે ઠિતો પરલોકં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ માતા નત્થિ પિતા**તિ માતાપિતૂનં અત્થિભાવં જાનાતિ. તેસુ કતપ્પચ્ચયેન કોચિ ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા**તિ ચવનકઉપપજ્જનકસત્તા નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **સમ્મગ્ગતા સમ્માપટિપન્ના**તિ અનુલોમપટિપદં પટિપન્ના ધમ્મિકસમણબ્રાહ્મણા લોકસ્મિં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **યે ઇમઞ્ચ લોકં...પે॰... પવેદેન્તી**તિ ઇમઞ્ચ પરઞ્ચ લોકં અત્તનાવ અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન ઞત્વા પવેદનસમત્થો સબ્બઞ્ઞૂ બુદ્ધો નત્થીતિ ગણ્હાતિ.

**અન્તગ્ગાહિકાય દિટ્ઠિયા**તિ ''સસ્સતો લોકો''તિઆદિકં એકેકં અન્તં ભાગં ગણ્હાતીતિ અન્તગ્ગાહિકા. અથ વા અન્તસ્સ ગાહો અન્તગ્ગાહો, અન્તગ્ગાહો અસ્સા અત્થીતિ અન્તગ્ગાહિકા. તાય અન્તગ્ગાહિકાય. સા પન વુત્તાયેવ.

**અટ્ઠસતતણ્હાપપઞ્ચસતેહી**તિ અટ્ઠુત્તરં સતં અટ્ઠસતં. સંસારે પપઞ્ચેતિ ચિરં વસાપેતીતિ પપઞ્ચો, તણ્હા એવ પપઞ્ચો તણ્હાપપઞ્ચો, આરમ્મણભેદેન પુનપ્પુનં ઉપ્પત્તિવસેન ચ તણ્હાનં બહુકત્તા બહુવચનં કત્વા તણ્હાપપઞ્ચાનં સતં તણ્હાપપઞ્ચસતં. તેન ''તણ્હાપપઞ્ચસતેના''તિ વત્તબ્બે વચનવિપલ્લાસવસેન ''તણ્હાપપઞ્ચસતેહી''તિ બહુવચનનિદ્દેસો કતો. અટ્ઠસતન્તિ સઙ્ખાતેન તણ્હાપપઞ્ચસતેનાતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. અટ્ઠ અબ્બોહારિકાનિ કત્વા સતમેવ ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે પન તણ્હાવિચરિતાનીતિ આગતં. યથાહ –

> ''અટ્ઠારસ તણ્હાવિચરિતાનિ અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાય, અટ્ઠારસ તણ્હાવિચરિતાનિ બાહિરસ્સ ઉપાદાય, તદેકજ્ઝં અભિસઞ્ઞુહિત્વા અભિસઙ્ખિપિત્વા છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ હોન્તિ. ઇતિ અતીતાનિ છત્તિંસ

તણ્હાવિચરિતાનિ, અનાગતાનિ છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ, પચ્ચુપ્પન્નાનિ છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ તદેકજ્ઝં અભિસઞ્ઞુહિત્વા અભિસઙ્ખિપિત્વા અટ્ઠતણ્હાવિચરિતસતં હોતી''તિ (વિભ॰ ૮૪૨).

તણ્હાપપઞ્ચાયેવ પનેત્થ **તણ્હાવિચરિતાની**તિ વુત્તા. તણ્હાસમુદાચારા તણ્હાપવત્તિયોતિ અત્થો. **અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાયા**તિ અજ્ઝત્તિકં ખન્ધપઞ્ચકં ઉપાદાય. ઇદઞ્હિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં. વિત્થારો પનસ્સ તસ્સ નિદ્દેસે (વિભ॰ ૯૭૩) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. અયં પન અપરો નયો – રૂપારમ્મણાયેવ કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હાતિ તિસ્સો તણ્હા હોન્તિ, તથા સદ્દાદિઆરમ્મણાતિ છસુ આરમ્મણેસુ અટ્ઠારસ તણ્હા હોન્તિ, અજ્ઝત્તારમ્મણા અટ્ઠારસ, બહિદ્ધારમ્મણા અટ્ઠારસાતિ છત્તિંસ હોન્તિ. તા એવ અતીતારમ્મણા છત્તિંસ, અનાગતારમ્મણા છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા છત્તિંસાતિ અટ્ઠતણ્હાવિચરિતસતં હોતિ. **પપઞ્ચિતો**તિ આરમ્મણે, સંસારે વા પપઞ્ચિતો ચિરવાસિતો.

**દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠિગતેહી**તિ ''કતમાનિ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ બ્રહ્મજાલે વેય્યાકરણે વુત્તાનિ ભગવતા? ચત્તારો સસ્સતવાદા, ચત્તારો એકચ્ચસસ્સતવાદા, ચત્તારો અન્તાનન્તિકા , ચત્તારો અમરાવિક્ખેપિકા, દ્વે અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકા, સોળસ સઞ્ઞીવાદા, અટ્ઠ અસઞ્ઞીવાદા, અટ્ઠ નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીવાદા, સત્ત ઉચ્છેદવાદા, પઞ્ચ દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદાતિ ઇમાનિ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ બ્રહ્મજાલે વેય્યાકરણે વુત્તાનિ ભગવતા''તિ (વિભ॰ ૯૭૭). વિત્થારો પનેત્થ બ્રહ્મજાલસુત્તે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

**અહઞ્ચમ્હિ તિણ્ણો**તિ અહઞ્ચ ચતુરોઘં, સંસારસમુદ્દં વા તિણ્ણો અમ્હિ ભવામિ. **મુત્તો**તિ રાગાદિબન્ધનેહિ મુત્તો. **દન્તો**તિ નિબ્બિસેવનો નિપ્પરિપ્ફન્દો. **સન્તો**તિ સીતીભૂતો. **અસ્સત્થો**તિ નિબ્બાનદસ્સને લદ્ધસ્સાસો. **પરિનિબ્બુતો**તિ કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બુતો. **પહોમી**તિ સમત્થોમ્હિ. **ખો**ઇતિ એકંસત્થે નિપાતો. **પરે ચ પરિનિબ્બાપેતુ**ન્તિ એત્થ પરે ચ-સદ્દો ''પરે ચ તારેતુ''ન્તિઆદીહિપિ યોજેતબ્બોતિ.

મહાકરુણાઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૭૨-૭૩. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૧૯**. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણનિદ્દેસે **કતમં તથાગતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ**ન્તિ પુચ્છિત્વા તેન સમગતિકત્તા તેનેવ સહ અનાવરણઞાણં નિદ્દિટ્ઠં. ન હિ અનાવરણઞાણં ધમ્મતો વિસું અત્થિ, એકમેવ હેતં ઞાણં આકારભેદતો દ્વેધા વુચ્ચતિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલાદીનિ વિય. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ હિ નત્થિ એતસ્સ આવરણન્તિ, કેનચિ ધમ્મેન, પુગ્ગલેન વા આવરણં કાતું અસક્કુણેય્યતાય અનાવરણન્તિ વુચ્ચતિ આવજ્જનપટિબદ્ધત્તા સબ્બધમ્માનં. અઞ્ઞે પન આવજ્જિત્વાપિ ન જાનન્તિ. કેચિ પનાહુ ''મનોવિઞ્ઞાણં વિય સબ્બારમ્મણિકત્તા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં . તંયેવ ઞાણં ઇન્દવજિરં વિય વિસયેસુ અપ્પટિહતત્તા અનાવરણઞાણં. અનુપુબ્બસબ્બઞ્ઞુતાપટિક્ખેપો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, સકિંસબ્બઞ્ઞુતાપટિક્ખેપો અનાવરણઞાણં, ભગવા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપટિલાભેનપિ સબ્બઞ્ઞૂતિ વુચ્ચતિ, ન ચ અનુપુબ્બસબ્બઞ્ઞૂ. અનાવરણઞાણપટિલાભેનપિ સબ્બઞ્ઞૂતિ વુચ્ચતિ, ન ચ સકિંસબ્બઞ્ઞૂ''તિ.

**સબ્બં સઙ્ખતમસઙ્ખતં અનવસેસં જાનાતી**તિ એત્થ **સબ્બ**ન્તિ જાતિવસેન સબ્બધમ્માનં નિસ્સેસપરિયાદાનં. **અનવસેસ**ન્તિ એકેકસ્સેવ ધમ્મસ્સ સબ્બાકારવસેન નિસ્સેસપરિયાદાનં. **સઙ્ખતમસઙ્ખત**ન્તિ દ્વિધા પભેદદસ્સનં. સઙ્ખતઞ્હિ એકો પભેદો, અસઙ્ખતં એકો પભેદો. પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતન્તિ સઙ્ખતં. ખન્ધપઞ્ચકં. તથા ન સઙ્ખતન્તિ

અસઙ્ખતં. નિબ્બાનં. સઙ્ખતં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાદીહિ આકારેહિ અનવસેસં જાનાતિ, અસઙ્ખતં સુઞ્ઞતાનિમિત્તઅપ્પણિહિતાદીહિ આકારેહિ અનવસેસં જાનાતિ. નત્થિ એતસ્સ સઙ્ખતસ્સ અસઙ્ખતસ્સ ચ અવસેસોતિ અનવસેસં. સઙ્ખતં અસઙ્ખતઞ્ચ. અનેકભેદાપિ પઞ્ઞત્તિ પચ્ચયેહિ અકતત્તા અસઙ્ખતપક્ખં ભજતિ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણઞ્હિ સબ્બાપિ પઞ્ઞત્તિયો અનેકભેદતો જાનાતિ. અથ વા **સબ્બન્તિ** સબ્બધમ્મગ્ગહણં. **અનવસેસન્તિ** નિપ્પદેસગ્ગહણં. **તત્થ આવરણં નત્થીતિ** તત્થ તસ્મિં અનવસેસે સઙ્ખતાસઙ્ખતે નિસ્સઙ્ગત્તા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ આવરણં નત્થીતિ તદેવ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અનાવરણઞાણં નામાતિ અત્થો.

**૧૨૦**. ઇદાનિ અનેકવિસયભેદતો દસ્સેતું **અતીતન્તિ**આદિમાહ. તત્થ **અતીતં અનાગતં પચ્ચુપ્પન્નન્તિ** કાલભેદતો દસ્સિતં, **ચક્ખુ ચેવ રૂપા ચાતિ**આદિ વત્થારમ્મણભેદતો. **એવં તં સબ્બન્તિ** તેસં ચક્ખુરૂપાનં અનવસેસપરિયાદાનં. એવં સેસેસુ. **યાવતાતિ** અનવસેસપરિયાદાનં. **અનિચ્ચટ્ઠન્તિ**આદિ સામઞ્ઞલક્ખણભેદતો દસ્સિતં. **અનિચ્ચટ્ઠન્તિ** ચ અનિચ્ચાકારં. પચ્ચત્તત્થે વા ઉપયોગવચનં. એસ નયો એદિસેસુ. **રૂપસ્સાતિ**આદિ ખન્ધભેદતો દસ્સિતં. **ચક્ખુસ્સ...પે॰... જરામરણસ્સાતિ** હેટ્ઠા વુત્તપેય્યાલનયેન યોજેતબ્બં. **અભિઞ્ઞાયાતિ**આદીસુ હેટ્ઠા વુત્તઞાણાનેવ. **અભિઞ્ઞટ્ઠન્તિ** અભિજાનનસભાવં. એસ નયો એદિસેસુ. **ખન્ધાનં ખન્ધટ્ઠન્તિ**આદિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **કુસલે ધમ્મેતિ**આદિ કુસલત્તિકવસેન ભેદો. **કામાવચરે ધમ્મેતિ**આદિ ચતુભૂમકવસેન. ઉભયત્થાપિ ''સબ્બે જાનાતી''તિ બહુવચનપાઠો સુન્દરો. એકવચનસોતે પતિતત્તા પન પોત્થકેસુ એકવચનેન લિખિતં. **દુક્ખસ્સાતિ**આદિ ચુદ્દસન્નં બુદ્ધઞાણાનં વિસયભેદો. **ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તે ઞાણન્તિ**આદીનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ વત્વા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં કસ્મા ન વુત્તન્તિ ચે? વુચ્ચમાનસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણત્તા. વિસયભેદતો હિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણે વુચ્ચમાને તં ઞાણં ન વત્તબ્બં હોતિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ વિસયો હોતિયેવ.

પુન કાળકારામસુત્તન્તાદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪) વુત્તનયેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણભૂમિં દસ્સેન્તો **યાવતા સદેવકસ્સ લોકસ્સાતિ**આદિમાહ. તત્થ સહ દેવેહિ **સદેવકસ્સ**. સહ મારેન **સમારકસ્સ** . સહ બ્રહ્મુના **સબ્રહ્મકસ્સ** લોકસ્સ. સહ સમણબ્રાહ્મણેહિ **સસ્સમણબ્રાહ્મણિયા**. સહ દેવમનુસ્સેહિ **સદેવમનુસ્સાય** પજાય. પજાતત્તા **પજાતિ** સત્તલોકસ્સ પરિયાયવચનમેતં. તત્થ સદેવકવચનેન પઞ્ચકામાવચરદેવગ્ગહણં, સમારકવચનેન છટ્ઠકામાવચરદેવગ્ગહણં, સબ્રહ્મકવચનેન બ્રહ્મકાયિકાદિબ્રહ્મગ્ગહણં, સસ્સમણબ્રાહ્મણિવચનેન સાસનસ્સ પચ્ચત્થિકપચ્ચામિત્તસમણબ્રાહ્મણગ્ગહણં સમિતપાપબાહિતપાપસમણબ્રાહ્મણગ્ગહણઞ્ચ, પજાવચનેન સત્તલોકગ્ગહણં, સદેવમનુસ્સવચનેન સમ્મુતિદેવસેસમનુસ્સગ્ગહણં વેદિતબ્બં. એવમેત્થ તીહિ પદેહિ ઓકાસલોકો, દ્વીહિ પજાવસેન સત્તલોકો ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

અપરો નયો – સદેવકગ્ગહણેન અરૂપાવચરલોકો ગહિતો, સમારકગ્ગહણેન છકામાવચરદેવલોકો, સબ્રહ્મકગ્ગહણેન રૂપાવચરબ્રહ્મલોકો, સસ્સમણબ્રાહ્મણાદિગ્ગહણેન ચતુપરિસવસેન, સમ્મુતિદેવેહિ વા સહ મનુસ્સલોકો, અવસેસસત્તલોકો વા.

અપિચેત્થ સદેવકવચનેન ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદતો સબ્બસ્સપિ લોકસ્સ દિટ્ઠાદિજાનનભાવં સાધેતિ. તતો યેસં સિયા ''મારો મહાનુભાવો છકામાવચરિસ્સરો વસવત્તી, કિં તસ્સાપિ દિટ્ઠાદિં જાનાતી''તિ, તેસં વિમતિં વિધમન્તો ''સમારકસ્સા''તિ આહ. યેસં પન સિયા ''બ્રહ્મા મહાનુભાવો એકઙ્ગુલિયા એકસ્મિં ચક્કવાળસહસ્સે આલોકં ફરતિ, દ્વીહિ...પે॰... દસહિ અઙ્ગુલીહિ દસસુ ચક્કવાળસહસ્સેસુ આલોકં ફરતિ, અનુત્તરઞ્ચ ઝાનસમાપત્તિસુખં પટિસંવેદેતિ,

કિં તસ્સાપિ દિટ્ઠાદિં જાનાતી''તિ, તેસં વિમતિં વિધમન્તો ''સબ્રહ્મકસ્સા''તિ આહ. તતો યેસં સિયા ''પુથૂ સમણબ્રાહ્મણા સાસનસ્સ પચ્ચત્થિકા, કિં તેસમ્પિ દિટ્ઠાદિં જાનાતી''તિ, તેસં વિમતિં વિધમન્તો ''સસ્સમણબ્રાહ્મણિયા પજાયા''તિ આહ. એવં ઉક્કટ્ઠાનં દિટ્ઠાદિજાનનભાવં પકાસેત્વા અથ સમ્મુતિદેવે અવસેસમનુસ્સે ચ ઉપાદાય ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદવસેન સેસસત્તલોકસ્સ દિટ્ઠાદિજાનનભાવં પકાસેતિ. અયમેત્થ અનુસન્ધિક્કમો. પોરાણા પનાહુ – **સદેવકસ્સા**તિ દેવતાહિ સદ્ધિં અવસેસલોકસ્સ . **સમારકસ્સા**તિ મારેન સદ્ધિં અવસેસલોકસ્સ. **સબ્રહ્મકસ્સા**તિ બ્રહ્મેહિ સદ્ધિં અવસેસલોકસ્સ. એવં સબ્બેપિ તિભવૂપગે સત્તે તીહાકારેહિ તીસુ પદેસુ પક્ખિપિત્વા પુન દ્વીહાકારેહિ પરિયાદાતું **સસ્સમણબ્રાહ્મણિયા પજાય સદેવમનુસ્સાયા**તિ વુત્તં. એવં પઞ્ચહિ પદેહિ તેન તેન આકારેન તેધાતુકમેવ પરિયાદિન્નં હોતીતિ.

**દિટ્ઠ**ન્તિ રૂપાયતનં. **સુત**ન્તિ સદ્દાયતનં. **મુત**ન્તિ પત્વા ગહેતબ્બતો ગન્ધાયતનં, રસાયતનં, ફોટ્ઠબ્બાયતનં. **વિઞ્ઞાત**ન્તિ સુખદુક્ખાદિધમ્મારમ્મણં. **પત્ત**ન્તિ પરિયેસિત્વા વા અપરિયેસિત્વા વા પત્તં. **પરિયેસિત**ન્તિ પત્તં વા અપ્પત્તં વા પરિયેસિતં. **અનુવિચરિતં મનસા**તિ ચિત્તેન અનુસઞ્ચરિતં. **સબ્બં જાનાતી**તિ ઇમિના એતં દસ્સેતિ – યં અપરિમાનાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ ''નીલં પીત''ન્તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૬૧૯) રૂપારમ્મણં ચક્ખુદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ રૂપારમ્મણં દિસ્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતોતિ તં સબ્બં તથાગતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં જાનાતિ. તથા યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ ''ભેરિસદ્દો, મુદિઙ્ગસદ્દો''તિઆદિ સદ્દારમ્મણં સોતદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, ''મૂલગન્ધો તચગન્ધો''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૬૨૪-૬૨૭) ગન્ધારમ્મણં ઘાનદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, ''મૂલરસો, ખન્ધરસો''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૬૨૮-૬૩૧) રસારમ્મણં જિવ્હાદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, ''કક્ખળં, મુદુક''ન્તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૬૪૭-૬૫૦) પથવીધાતુતેજોધાતુવાયોધાતુભેદં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં કાયદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં ફુસિત્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતોતિ તં સબ્બં તથાગતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં જાનાતિ. તથા યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ સુખદુક્ખાદિભેદં ધમ્મારમ્મણં મનોદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ ધમ્મારમ્મણં વિજાનિત્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતોતિ તં સબ્બં તથાગતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં જાનાતિ. ઇમસ્સ પન મહાજનસ્સ પરિયેસિત્વા અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, પરિયેસિત્વા પત્તમ્પિ અત્થિ. અપરિયેસિત્વા અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, અપરિયેસિત્વા પત્તમ્પિ અત્થિ. સબ્બં તથાગતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન અપ્પત્તં નામ નત્થીતિ.

**૧૨૧**. પુન અપરેન પરિયાયેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણભાવસાધનત્થં **ન તસ્સા**તિ ગાથમાહ. તત્થ **ન તસ્સ અદિટ્ઠમિધત્થિ કિઞ્ચી**તિ તસ્સ તથાગતસ્સ ઇધ ઇમસ્મિં તેધાતુકે લોકે, ઇમસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નકાલે વા પઞ્ઞાચક્ખુના અદિટ્ઠં નામ કિઞ્ચિ અપ્પમત્તકમ્પિ ન અત્થિ ન સંવિજ્જતિ. **અત્થી**તિ ઇદં વત્તમાનકાલિકં આખ્યાતપદં. ઇમિના પચ્ચુપ્પન્નકાલિકસ્સ સબ્બધમ્મસ્સ ઞાતભાવં દસ્સેતિ. ગાથાબન્ધસુખત્થં પનેત્થ દ-કારો સંયુત્તો. **અથો અવિઞ્ઞાત**ન્તિ એત્થ **અથો**ઇતિ વચનોપાદાને નિપાતો. **અવિઞ્ઞાત**ન્તિ અતીતકાલિકં અવિઞ્ઞાતં નામ કિઞ્ચિ ધમ્મજાતં. નાહોસીતિ પાઠસેસો. અબ્યયભૂતસ્સ અત્થિસદ્દસ્સ ગહણે પાઠસેસં વિનાપિ યુજ્જતિયેવ. ઇમિના અતીતકાલિકસ્સ સબ્બધમ્મસ્સ ઞાતભાવં દસ્સેતિ . **અજાનિતબ્બ**ન્તિ અનાગતકાલિકં અજાનિતબ્બં નામ ધમ્મજાતં ન ભવિસ્સતિ, નત્થિ વા. ઇમિના અનાગતકાલિકસ્સ સબ્બધમ્મસ્સ ઞાતભાવં દસ્સેતિ. જાનનકિરિયાવિસેસનમત્તમેવ વા એત્થ અ-કારો. **સબ્બં અભિઞ્ઞાસિ યદત્થિ નેય્ય**ન્તિ એત્થ યં તેકાલિકં વા કાલવિમુત્તં વા નેય્યં જાનિતબ્બં કિઞ્ચિ ધમ્મજાતં અત્થિ, તં સબ્બં તથાગતો અભિઞ્ઞાસિ અધિકેન

સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન જાનિ પટિવિજ્ઝિ. એત્થ અત્થિસદ્દેન તેકાલિકસ્સ કાલવિમુત્તસ્સ ચ ગહણા અત્થિ-સદ્દો અબ્યયભૂતોયેવ દટ્ઠબ્બો. **તથાગતો તેન સમન્તચક્ખૂ**તિ કાલવસેન ઓકાસવસેન ચ નિપ્પદેસત્તા સમન્તા સબ્બતો પવત્તં ઞાણચક્ખુ અસ્સાતિ સમન્તચક્ખુ. તેન યથાવુત્તેન કારણેન તથાગતો સમન્તચક્ખુ, સબ્બઞ્ઞૂતિ વુત્તં હોતિ. ઇમિસ્સા ગાથાય પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં સાધિતં.

પુન બુદ્ધઞાણાનં વિસયવસેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં દસ્સેતુકામો **સમન્તચક્ખૂતિ કેનટ્ઠેન સમન્તચક્ખૂ**તિઆદિમાહ. તત્થ ગાથાય **સમન્તચક્ખૂ**તિ વુત્તપદે યં તં સમન્તચક્ખુ, તં કેનટ્ઠેન સમન્તચક્ખૂતિ અત્થો. અત્થો પનસ્સ **યાવતા દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠો**તિઆદીહિ વુત્તોયેવ હોતિ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણઞ્હિ સમન્તચક્ખુ. યથાહ – ''સમન્તચક્ખુ વુચ્ચતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ''ન્તિ (ચૂળનિ॰ ધોતકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૩૨). તસ્મિં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણટ્ઠે વુત્તે સમન્તચક્ખુટ્ઠો વુત્તોયેવ હોતીતિ. બુદ્ધસ્સેવ ઞાણાનીતિ **બુદ્ધઞાણાનિ**. **દુક્ખે ઞાણા**દીનિપિ હિ સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સેવ ભગવતો પવત્તન્તિ, ઇતરેસં પન એકદેસમત્તેનેવ પવત્તન્તિ. **સાવકસાધારણાની**તિ પન એકદેસેનાપિ અત્થિતં સન્ધાય વુત્તં. **સબ્બો ઞાતો**તિ સબ્બો ઞાણેન ઞાતો. **અઞ્ઞાતો દુક્ખટ્ઠો નત્થી**તિ વુત્તમેવ અત્થં પટિસેધેન વિભાવેતિ. **સબ્બો દિટ્ઠો**તિ ન કેવલં ઞાતમત્તોયેવ, અથ ખો ચક્ખુના દિટ્ઠો વિય કતો. **સબ્બો વિદિતો**તિ ન કેવલં દિટ્ઠમત્તોયેવ, અથ ખો પાકટો. **સબ્બો સચ્છિકતો**તિ ન કેવલં વિદિતોયેવ, અથ ખો તત્થ ઞાણપટિલાભવસેન પચ્ચક્ખીકતો. **સબ્બો ફસ્સિતો**તિ ન કેવલં સચ્છિકતોયેવ, અથ ખો પુનપ્પુનં યથારુચિ સમુદાચારવસેન ફુટ્ઠોતિ. અથ વા **ઞાતો** સભાવલક્ખણવસેન. **દિટ્ઠો** સામઞ્ઞલક્ખણવસેન. **વિદિતો** રસવસેન. **સચ્છિકતો** પચ્ચુપટ્ઠાનવસેન . **ફસ્સિતો** પદટ્ઠાનવસેન. અથ વા ઞાતો ઞાણુપ્પાદવસેન. દિટ્ઠો ચક્ખુપ્પાદવસેન. વિદિતો પઞ્ઞુપ્પાદવસેન. સચ્છિકતો વિજ્જુપ્પાદવસેન. ફસ્સિતો આલોકુપ્પાદવસેન. ''યાવતા દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠો, સબ્બો દિટ્ઠો, અદિટ્ઠો દુક્ખટ્ઠો નત્થી''તિઆદિના નયેન ચ ''યાવતા સદેવકસ્સ લોકસ્સ...પે॰... અનુવિચરિતં મનસા, સબ્બં ઞાતં, અઞ્ઞાતં નત્થી''તિઆદિના નયેન ચ વિત્થારો વેદિતબ્બો. પઠમં વુત્તગાથા નિગમનવસેન પુન વુત્તા. તંનિગમનેયેવ હિ કતે ઞાણનિગમનમ્પિ કતમેવ હોતીતિ.

સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

ઞાણકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૨. દિટ્ઠિકથા

## ૧. અસ્સાદદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૨૨**. ઇદાનિ ઞાણકથાનન્તરં કથિતાય દિટ્ઠિકથાય અનુપુબ્બઅનુવણ્ણના અનુપ્પત્તા. અયઞ્હિ દિટ્ઠિકથા ઞાણકથાય કતઞાણપરિચયસ્સ સમધિગતસમ્માદિટ્ઠિસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિમલવિસોધના સુકરા હોતિ, સમ્માદિટ્ઠિ ચ સુપરિસુદ્ધા હોતીતિ ઞાણકથાનન્તરં કથિતા. તત્થ **કા દિટ્ઠી**તિઆદિકા પુચ્છા. **કા દિટ્ઠીતિ અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠી**તિઆદિકં પુચ્છિતપુચ્છાય વિસ્સજ્જનં. **કથં અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠી**તિઆદિકો વિસ્સજ્જિતવિસ્સજ્જનસ્સ વિત્થારનિદ્દેસો, **સબ્બાવ તા દિટ્ઠિયો અસ્સાદદિટ્ઠિયો**તિઆદિકા દિટ્ઠિસુત્તસંસન્દનાતિ એવમિમે ચત્તારો પરિચ્છેદા. તત્થ પુચ્છાપરિચ્છેદે તાવ **કા દિટ્ઠી**તિ ધમ્મપુચ્છા, સભાવપુચ્છા. **કતિ દિટ્ઠિટ્ઠાનાની**તિ હેતુપુચ્છા પચ્ચયપુચ્છા, કિત્તકાનિ દિટ્ઠીનં કારણાનીતિ અત્થો. **કતિ દિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનાની**તિ સમુદાચારપુચ્છા વિકારપુચ્છા. દિટ્ઠિયો એવ હિ સમુદાચારવસેન ચિત્તં પરિયોનન્ધન્તિયો ઉટ્ઠહન્તીતિ દિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનાનિ નામ હોન્તિ. **કતિ દિટ્ઠિયો**તિ દિટ્ઠીનં સઙ્ખાપુચ્છા ગણનાપુચ્છા. **કતિ દિટ્ઠાભિનિવેસા**તિ વત્થુપ્પભેદવસેન આરમ્મણનાનત્તવસેન દિટ્ઠિપ્પભેદપુચ્છા. દિટ્ઠિયો એવ હિ તં તં વત્થું તં તં આરમ્મણં અભિનિવિસન્તિ પરામસન્તીતિ દિટ્ઠિપરામાસાતિ વુચ્ચન્તિ. **કતમો દિટ્ઠિટ્ઠાનસમુગ્ઘાતો**તિ દિટ્ઠીનં પટિપક્ખપુચ્છા પહાનૂપાયપુચ્છા. દિટ્ઠિકારણાનિ હિ ખન્ધાદીનિ દિટ્ઠિસમુગ્ઘાતેન તાસં કારણાનિ ન હોન્તીતિ તાનિ ચ કારણાનિ સમુગ્ઘાતિતાનિ નામ હોન્તિ. તસ્મા દિટ્ઠિટ્ઠાનાનિ સમ્મા ભુસં હઞ્ઞન્તિ એતેનાતિ દિટ્ઠિટ્ઠાનસમુગ્ઘાતોતિ વુચ્ચતિ.

ઇદાનિ એતાસં છન્નં પુચ્છાનં **કા દિટ્ઠી**તિઆદીનિ છ વિસ્સજ્જનાનિ. તત્થ **કા દિટ્ઠી**તિ વિસ્સજ્જેતબ્બપુચ્છા. **અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠી**તિ વિસ્સજ્જનં. સા પન અનિચ્ચાદિકે વત્થુસ્મિં નિચ્ચાદિવસેન અભિનિવિસતિ પતિટ્ઠહતિ દળ્હં ગણ્હાતીતિ **અભિનિવેસો**. અનિચ્ચાદિઆકારં અતિક્કમિત્વા નિચ્ચન્તિઆદિવસેન વત્તમાનો પરતો આમસતિ ગણ્હાતીતિ **પરામાસો**. અથ વા નિચ્ચન્તિઆદિકં પરં ઉત્તમં સચ્ચન્તિ આમસતિ ગણ્હાતીતિ પરામાસો, અભિનિવેસો ચ સો પરામાસો ચાતિ **અભિનિવેસપરામાસો**. એવંપકારો દિટ્ઠીતિ કિચ્ચતો દિટ્ઠિસભાવં વિસ્સજ્જેતિ. **તીણિ સત**ન્તિ તીણિ સતાનિ, વચનવિપલ્લાસો કતો. **કતમો દિટ્ઠિટ્ઠાનસમુગ્ઘાતો**તિ પુચ્છં અનુદ્ધરિત્વાવ **સોતાપત્તિમગ્ગો દિટ્ઠિટ્ઠાનસમુગ્ઘાતો**તિ વિસ્સજ્જનં કતં.

**૧૨૩**. ઇદાનિ **કથં અભિનિવેસપરામાસો**તિઆદિ વિત્થારનિદ્દેસો. તત્થ **રૂપન્તિ** ઉપયોગવચનં. રૂપં અભિનિવેસપરામાસોતિ સમ્બન્ધો. **રૂપન્તિ** ચેત્થ રૂપુપાદાનક્ખન્ધો કસિણરૂપઞ્ચ. ''એતં મમા''તિ અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠિ, ''એસોહમસ્મી''તિ અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠિ, ''એસો મે અત્તા''તિ અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠીતિ પચ્ચેકં યોજેતબ્બં. **એતન્તિ** સામઞ્ઞવચનં. તેનેવ ''વેદનં એતં મમ, સઙ્ખારે એતં મમા''તિ નપુંસકવચનં એકવચનઞ્ચ કતં. એસોતિ પન વત્તબ્બમપેક્ખિત્વા પુલ્લિઙ્ગવચનં કતં. **એતં મમા**તિ તણ્હામઞ્ઞનામૂલિકા દિટ્ઠિ. **એસોહમસ્મી**તિ માનમઞ્ઞનામૂલિકા દિટ્ઠિ. **એસો મે અત્તા**તિ દિટ્ઠિમઞ્ઞના એવ. કેચિ પન ''એતં મમાતિ મમંકારકપ્પના, એસોહમસ્મીતિ અહંકારકપ્પના, એસો મે અત્તાતિ અહંકારમમંકારકપ્પિતો અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, તથા યથાક્કમેનેવ તણ્હામૂલનિવેસો માનપગ્ગાહો, તણ્હામૂલનિવિટ્ઠો માનપગ્ગહિતો, અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, સઙ્ખારાનં દુક્ખલક્ખણાદસ્સનં, સઙ્ખારાનં અનિચ્ચલક્ખણાદસ્સનં, સઙ્ખારાનં તિલક્ખણાદસ્સનહેતુકો અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, દુક્ખે અસુભે ચ સુખં સુભન્તિ વિપલ્લાસગતસ્સ, અનિચ્ચે

નિચ્ચન્તિ વિપલ્લાસગતસ્સ, ચતુબ્બિધવિપલ્લાસગતસ્સ ચ અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, પુબ્બેનિવાસઞાણસ્સ આકારકપ્પના, દિબ્બચક્ખુઞાણસ્સ અનાગતપટિલાભકપ્પના, પુબ્બન્તાપરન્તઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ કપ્પનિસ્સિતસ્સ અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, નન્દિયા અતીતમન્વાગમેતિ, નન્દિયા અનાગતં પટિકઙ્ખતિ, પચ્ચુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ સંહીરતિ અત્તાભિનિવેસોતિ ચ, પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણહેતુકા દિટ્ઠિ, અપરન્તે અઞ્ઞાણહેતુકા દિટ્ઠિ, પુબ્બન્તાપરન્તે ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણહેતુકો અત્તાભિનિવેસો''તિ ચ એતેસં તિણ્ણં વચનાનં અત્થં વણ્ણયન્તિ.

દિટ્ઠિયો પનેત્થ પઠમં પઞ્ચક્ખન્ધવત્થુકા. તતો છઅજ્ઝત્તિકબાહિરાયતનવિઞ્ઞાણ-કાયસમ્ફસ્સકાયવેદનાકાયસઞ્ઞાકાયચેતનાકાયતણ્હાકાયવિતક્કવિચારધાતુદસકસિણ- દ્વત્તિંસાકારવત્થુકા દિટ્ઠિયો વુત્તા. દ્વત્તિંસાકારેસુ ચ યત્થ વિસું અભિનિવેસો ન યુજ્જતિ, તત્થ સકલસરીરાભિનિવેસવસેનેવ વિસું અભિનિવેસો વિય કતોતિ વેદિતબ્બં. તતો દ્વાદસાયતનઅટ્ઠારસધાતુએકૂનવીસતિઇન્દ્રિયવસેન યોજના કતા. તીણિ એકન્તલોકુત્તરિન્દ્રિયાનિ ન યોજિતાનિ. ન હિ લોકુત્તરવત્થુકા દિટ્ઠિયો હોન્તિ. સબ્બત્થાપિ ચ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સેસુ ધમ્મેસુ લોકુત્તરે ઠપેત્વા લોકિયા એવ ગહેતબ્બા. અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપઞ્ચ ન ગહેતબ્બમેવ. તતો તેધાતુકવસેન નવવિધભવવસેન ઝાનબ્રહ્મવિહારસમાપત્તિવસેન પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગવસેન ચ યોજના કતા. જાતિજરામરણાનં વિસું ગહણે પરિહારો વુત્તનયો એવ. સબ્બાનિ ચેતાનિ રૂપાદિકાનિ જરામરણન્તાનિ અટ્ઠનવુતિસતં પદાનિ ભવન્તિ.

**૧૨૪**. દિટ્ઠિટ્ઠાનેસુ **ખન્ધાપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** વીસતિવત્થુકાયપિ સક્કાયદિટ્ઠિયા પઞ્ચન્નં ખન્ધાનંયેવ વત્થુત્તા ''યે હિ કેચિ, ભિક્ખવે, સમણા વા બ્રાહ્મણા વા અત્તાનં સમનુપસ્સમાના સમનુપસ્સન્તિ, સબ્બે તે પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધેસુયેવ સમનુપસ્સન્તિ, એતેસં વા અઞ્ઞતર''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૪૭) વુત્તત્તા ચ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દિટ્ઠીનં કારણં. **અવિજ્જાપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** અવિજ્જાય અન્ધીકતાનં દિટ્ઠિઉપ્પત્તિતો ''યાયં, ભન્તે, દિટ્ઠિ 'અસમ્માસમ્બુદ્ધેસુ સમ્માસમ્બુદ્ધા'તિ, અયં નુ ખો, ભન્તે, દિટ્ઠિ કિં પટિચ્ચ પઞ્ઞાયતીતિ? મહતી ખો એસા, કચ્ચાન, ધાતુ, યદિદં અવિજ્જાધાતુ. હીનં, કચ્ચાન, ધાતું પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ હીના સઞ્ઞા હીના દિટ્ઠી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૯૭) વચનતો ચ અવિજ્જા દિટ્ઠીનં કારણં. **ફસ્સોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** તેન ફસ્સેન ફુટ્ઠસ્સ દિટ્ઠિઉપ્પત્તિતો ''યે તે, ભિક્ખવે, સમણબ્રાહ્મણા પુબ્બન્તકપ્પિકા પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિનો પુબ્બન્તં આરબ્ભ અનેકવિહિતાનિ અધિવુત્તિપદાનિ અભિવદન્તિ, તદપિ ફસ્સપચ્ચયા''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૨૩) વચનતો ચ ફસ્સો દિટ્ઠીનં કારણં. **સઞ્ઞાપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** આકારમત્તગ્ગહણેન અયાથાવસભાવગાહહેતુત્તા સઞ્ઞાય –

''યાનિ ચ તીણિ યાનિ ચ સટ્ઠિ, સમણપ્પવાદસિતાનિ ભૂરિપઞ્ઞ;
સઞ્ઞક્ખરસઞ્ઞનિસ્સિતાનિ, ઓસરણાનિ વિનેય્ય ઓઘતમગા''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૫૪૩) –

વચનતો ''સઞ્ઞાનિદાના હિ પપઞ્ચસઙ્ખા''તિ (સુ॰ નિ॰ ૮૮૦; મહાનિ॰ ૧૦૯) વચનતો ચ સઞ્ઞા દિટ્ઠીનં કારણં. **વિતક્કોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** આકારપરિવિતક્કેન દિટ્ઠિઉપ્પત્તિતો –

''નહેવ સચ્ચાનિ બહૂનિ નાના, અઞ્ઞત્ર સઞ્ઞાય નિચ્ચાનિ લોકે;
તક્કઞ્ચ દિટ્ઠીસુ પકપ્પયિત્વા, સચ્ચં મુસાતિ દ્વયધમ્મમાહૂ''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૮૯૨) –

વચનતો ચ વિતક્કો દિટ્ઠીનં કારણં. **અયોનિસોમનસિકારોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** અયોનિસો મનસિકારસ્સ અકુસલાનં અસાધારણહેતુત્તા ''તસ્સેવં અયોનિસો મનસિકરોતો છન્નં દિટ્ઠીનં અઞ્ઞતરા દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૯) વચનતો ચ અયોનિસો મનસિકારો દિટ્ઠીનં કારણં . **પાપમિત્તોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** પાપમિત્તસ્સ દિટ્ઠાનુગતિઆપજ્જનેન દિટ્ઠિઉપ્પત્તિતો ''બાહિરં, ભિક્ખવે, અઙ્ગન્તિ કરિત્વા ન અઞ્ઞં એકઙ્ગમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં મહતો અનત્થાય સંવત્તતિ. યથયિદં, ભિક્ખવે, પાપમિત્તતા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૧૦) વચનતો ચ પાપમિત્તો દિટ્ઠીનં કારણં. **પરતોપિ ઘોસો દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** દુરક્ખાતધમ્મસ્સવનેન દિટ્ઠિઉપ્પત્તિતો ''દ્વેમે, ભિક્ખવે, હેતૂ દ્વે પચ્ચયા મિચ્છાદિટ્ઠિયા ઉપ્પાદાય પરતો ચ ઘોસો અયોનિસો ચ મનસિકારો''તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૧૨૬) વચનતો ચ પરતો ઘોસો મિચ્છાદિટ્ઠિકતો મિચ્છાદિટ્ઠિપટિસઞ્ઞુત્તકથા દિટ્ઠીનં કારણં.

ઇદાનિ **દિટ્ઠિટ્ઠાનન્તિ** પદસ્સ અત્થં વિવરન્તો **ખન્ધા હેતુ ખન્ધા પચ્ચયોતિ**આદિમાહ. ખન્ધા એવ દિટ્ઠીનં **ઉપાદાય,** જનકહેતુ ચેવ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયો ચાતિ અત્થો. **સમુટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ** સમુટ્ઠહન્તિ ઉપ્પજ્જન્તિ એતેનાતિ સમુટ્ઠાનં, કારણન્તિ અત્થો. તેન સમુટ્ઠાનટ્ઠેન, દિટ્ઠિકારણભાવેનાતિ અત્થો.

**૧૨૫**. ઇદાનિ કિચ્ચભેદેન દિટ્ઠિભેદં દસ્સેન્તો **કતમાનિ અટ્ઠારસ દિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનાનીતિ**આદિમાહ. તત્થ **યા દિટ્ઠીતિ** ઇદાનિ વુચ્ચમાનાનં અટ્ઠારસન્નં પદાનં સાધારણં મૂલપદં. યા દિટ્ઠિ, તદેવ દિટ્ઠિગતં, યા દિટ્ઠિ, તદેવ દિટ્ઠિગહનન્તિ સબ્બેહિ સમ્બન્ધો કાતબ્બો. અયાથાવદસ્સનટ્ઠેન દિટ્ઠિ, તદેવ દિટ્ઠીસુ ગતં દસ્સનં દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિઅન્તોગધત્તાતિ **દિટ્ઠિગતં**. હેટ્ઠાપિસ્સ અત્થો વુત્તોયેવ. દ્વિન્નં અન્તાનં એકન્તગતત્તાપિ **દિટ્ઠિગતં**. સા એવ દિટ્ઠિ દુરતિક્કમનટ્ઠેન **દિટ્ઠિગહનં** તિણગહનવનગહનપબ્બતગહનાનિ વિય. સાસઙ્કસપ્પટિભયટ્ઠેન **દિટ્ઠિકન્તારં** ચોરકન્તારવાળકન્તારનિરુદકકન્તારદુબ્ભિક્ખકન્તારા વિય. ધમ્મસઙ્ગણિયં ''દિટ્ઠિકન્તારો''તિ સકલિઙ્ગેનેવ આગતં. સમ્માદિટ્ઠિયા વિનિવિજ્ઝનટ્ઠેન પટિલોમટ્ઠેન ચ **દિટ્ઠિવિસૂકં**. મિચ્છાદસ્સનઞ્હિ ઉપ્પજ્જમાનં સમ્માદસ્સનં વિનિવિજ્ઝતિ ચેવ વિલોમેતિ ચ. ધમ્મસઙ્ગણિયં (ધ॰ સ॰ ૩૯૨, ૧૧૦૫) ''દિટ્ઠિવિસૂકાયિક''ન્તિ આગતં. કદાચિ સસ્સતસ્સ, કદાચિ ઉચ્છેદસ્સ ગહણતો દિટ્ઠિયા વિરૂપં ફન્દિતન્તિ **દિટ્ઠિવિપ્ફન્દિતં**. દિટ્ઠિગતિકો હિ એકસ્મિં પતિટ્ઠાતું ન સક્કોતિ, કદાચિ સસ્સતં અનુસ્સરતિ, કદાચિ ઉચ્છેદં. દિટ્ઠિયેવ અનત્થે સંયોજેતીતિ **દિટ્ઠિસઞ્ઞોજનં**. દિટ્ઠિયેવ અન્તોતુદનટ્ઠેન દુન્નીહરણીયટ્ઠેન ચ સલ્લન્તિ **દિટ્ઠિસલ્લં** . દિટ્ઠિયેવ પીળાકરણટ્ઠેન સમ્બાધોતિ **દિટ્ઠિસમ્બાધો**. દિટ્ઠિયેવ મોક્ખાવરણટ્ઠેન પલિબોધોતિ **દિટ્ઠિપલિબોધો**. દિટ્ઠિયેવ દુમ્મોચનીયટ્ઠેન બન્ધનન્તિ **દિટ્ઠિબન્ધનં**. દિટ્ઠિયેવ દુરુત્તરટ્ઠેન પપાતોતિ **દિટ્ઠિપપાતો**. દિટ્ઠિયેવ થામગતટ્ઠેન અનુસયોતિ **દિટ્ઠાનુસયો**. દિટ્ઠિયેવ અત્તાનં સન્તાપેતીતિ **દિટ્ઠિસન્તાપો**. દિટ્ઠિયેવ અત્તાનં અનુદહતીતિ **દિટ્ઠિપરિળાહો**. દિટ્ઠિયેવ કિલેસકાયં ગન્થેતીતિ **દિટ્ઠિગન્થો**. દિટ્ઠિયેવ ભુસં આદિયતીતિ **દિટ્ઠુપાદાનં**. દિટ્ઠિયેવ ''સચ્ચ''ન્તિઆદિવસેન અભિનિવિસતીતિ **દિટ્ઠાભિનિવેસો**. દિટ્ઠિયેવ ઇદં પરન્તિ આમસતિ, પરતો વા આમસતીતિ **દિટ્ઠિપરામાસો**.

**૧૨૬**. ઇદાનિ રાસિવસેન સોળસ દિટ્ઠિયો ઉદ્દિસન્તો **કતમા સોળસ દિટ્ઠિયોતિ**આદિમાહ. તત્થ સુખસોમનસ્સસઙ્ખાતે અસ્સાદે દિટ્ઠિ **અસ્સાદદિટ્ઠિ**. અત્તાનં અનુગતા દિટ્ઠિ **અત્તાનુદિટ્ઠિ**. નત્થીતિ પવત્તત્તા વિપરીતા દિટ્ઠિ **મિચ્છાદિટ્ઠિ**. સતિ કાયે દિટ્ઠિ, સન્તી વા કાયે દિટ્ઠિ **સક્કાયદિટ્ઠિ**. **કાયોતિ** ચેત્થ ખન્ધપઞ્ચકં, ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતો સક્કાયો વત્થુ પતિટ્ઠા એતિસ્સાતિ **સક્કાયવત્થુકા**. સસ્સતન્તિ પવત્તા દિટ્ઠિ **સસ્સતદિટ્ઠિ**. ઉચ્છેદોતિ પવત્તા દિટ્ઠિ **ઉચ્છેદદિટ્ઠિ**. સસ્સતાદિઅન્તં ગણ્હાતીતિ **અન્તગ્ગાહિકા**, અન્તગ્ગાહો વા અસ્સા અત્થીતિ અન્તગ્ગાહિકા. અતીતસઙ્ખાતં પુબ્બન્તં અનુગતા દિટ્ઠિ **પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિ**. અનાગતસઙ્ખાતં અપરન્તં અનુગતા દિટ્ઠિ **અપરન્તાનુદિટ્ઠિ**. અનત્થે સંયોજેતીતિ **સઞ્ઞોજનિકા**. અહઙ્કારવસેન અહન્તિ ઉપ્પન્નેન માનેન દિટ્ઠિયા મૂલભૂતેન વિનિબન્ધા ઘટિતા

ઉપ્પાદિતા દિટ્ઠિ **અહન્તિ માનવિનિબન્ધા દિટ્ઠિ**. તથા મમઙ્કારવસેન મમન્તિ ઉપ્પન્નેન માનેન વિનિબન્ધા દિટ્ઠિ **મમન્તિ માનવિનિબન્ધા દિટ્ઠિ**. અત્તનો વદનં કથનં અત્તવાદો, તેન પટિસઞ્ઞુત્તા બદ્ધા દિટ્ઠિ **અત્તવાદપટિસંયુત્તા દિટ્ઠિ**. અત્તાનં લોકોતિ વદનં કથનં લોકવાદો, તેન પટિસઞ્ઞુત્તા દિટ્ઠિ **લોકવાદપટિસંયુત્તા દિટ્ઠિ**. ભવો વુચ્ચતિ સસ્સતં, સસ્સતવસેન ઉપ્પજ્જનદિટ્ઠિ **ભવદિટ્ઠિ**. વિભવો વુચ્ચતિ ઉચ્છેદો, ઉચ્છેદવસેન ઉપ્પજ્જનદિટ્ઠિ **વિભવદિટ્ઠિ**.

**૧૨૭-૧૨૮**. ઇદાનિ તીણિ સતં દિટ્ઠાભિનિવેસે નિદ્દિસિતુકામો **કતમે તીણિ સતં દિટ્ઠાભિનિવેસા**તિ પુચ્છિત્વા તે અવિસ્સજ્જેત્વાવ વિસું વિસું અભિનિવેસવિસ્સજ્જનેનેવ તે વિસ્સજ્જેતુકામો **અસ્સાદદિટ્ઠિયા, કતિહાકારેહિ અભિનિવેસો હોતી**તિઆદિના નયેન સોળસન્નં દિટ્ઠીનં અભિનિવેસાકારગણનં પુચ્છિત્વા પુન **અસ્સાદદિટ્ઠિયા પઞ્ચતિંસાય આકારેહિ અભિનિવેસો હોતી**તિ તાસં સોળસન્નં દિટ્ઠીનં અભિનિવેસાકારગણનં વિસ્સજ્જેત્વા પુન તાનિ ગણનાનિ વિસ્સજ્જેન્તો **અસ્સાદદિટ્ઠિયા કતમેહિ પઞ્ચતિંસાય આકારેહિ અભિનિવેસો હોતી**તિઆદિમાહ. તત્થ **રૂપં પટિચ્ચા**તિ રૂપક્ખન્ધં પટિચ્ચ. **ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સ**ન્તિ ''અયં મે કાયો ઈદિસો''તિ રૂપસમ્પદં નિસ્સાય ગેહસિતં રાગસમ્પયુત્તં સુખં સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. હેટ્ઠા વુત્તેનટ્ઠેન સુખઞ્ચ સોમનસ્સઞ્ચ. તંયેવ **રૂપસ્સ અસ્સાદો**તિ રૂપનિસ્સયો અસ્સાદો. તઞ્હિ સુખં તણ્હાવસેન અસ્સાદીયતિ ઉપભુઞ્જીયતીતિ અસ્સાદો. **અભિનિવેસપરામાસો દિટ્ઠી**તિ સો અસ્સાદો સસ્સતોતિ વા ઉચ્છિજ્જિસ્સતીતિ વા સસ્સતં વા ઉચ્છિજ્જમાનં વા અત્તાનં સુખિતં કરોતીતિ વા અભિનિવેસપરામાસો હોતિ. તસ્મા યા ચ દિટ્ઠિ યો ચ અસ્સાદોતિ અસ્સાદસ્સ દિટ્ઠિભાવાભાવેપિ અસ્સાદં વિના સા દિટ્ઠિ ન હોતીતિ કત્વા ઉભયમ્પિ સમુચ્ચિતં. **અસ્સાદદિટ્ઠી**તિ અસ્સાદે પવત્તા દિટ્ઠીતિ વુત્તં હોતિ.

ઇદાનિ નાનાસુત્તેહિ સંસન્દેત્વા મિચ્છાદિટ્ઠિં મિચ્છાદિટ્ઠિકઞ્ચ ગરહિતુકામો **અસ્સાદદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠી**તિઆદિમાહ. તત્થ **દિટ્ઠિવિપત્તી**તિ સમ્માદિટ્ઠિવિનાસકમિચ્છાદિટ્ઠિસઙ્ખાતદિટ્ઠિયા વિપત્તિ. **દિટ્ઠિવિપન્નો**તિ વિપન્ના વિનટ્ઠા સમ્માદિટ્ઠિ અસ્સાતિ દિટ્ઠિવિપન્નો, વિપન્નદિટ્ઠીતિ વુત્તં હોતિ. મિચ્છાદિટ્ઠિયા વા વિપન્નો વિનટ્ઠોતિ દિટ્ઠિવિપન્નો. **ન સેવિતબ્બો** ઉપસઙ્કમનેન. **ન ભજિતબ્બો** ચિત્તેન. **ન પયિરુપાસિતબ્બો** ઉપસઙ્કમિત્વા નિસીદનેન. **તં કિસ્સ હેતૂ**તિ ''તં સેવનાદિકં કેન કારણેન ન કાતબ્બ''ન્તિ તસ્સ કારણપુચ્છા. **દિટ્ઠિ હિસ્સ પાપિકા**તિ કારણવિસ્સજ્જનં. યસ્મા અસ્સ પુગ્ગલસ્સ દિટ્ઠિ પાપિકા, તસ્મા તં સેવનાદિકં ન કાતબ્બન્તિ અત્થો. **દિટ્ઠિયા રાગો**તિ ''સુન્દરા મે દિટ્ઠી''તિ દિટ્ઠિં આરબ્ભ દિટ્ઠિયા ઉપ્પજ્જનરાગો . **દિટ્ઠિરાગરત્તો**તિ તેન દિટ્ઠિરાગેન રઞ્જેન રત્તં વત્થં વિય રત્તો. **ન મહપ્ફલ**ન્તિ વિપાકફલેન. **ન મહાનિસંસ**ન્તિ નિસ્સન્દફલેન.

**પુરિસપુગ્ગલસ્સા**તિ પુરિસસઙ્ખાતસ્સ પુગ્ગલસ્સ. લોકિયવોહારેન હિ પુરિ વુચ્ચતિ સરીરં, તસ્મિં પુરિસ્મિં સેતિ પવત્તતીતિ પુરિસો, પું વુચ્ચતિ નિરયો, તં પું ગલતિ ગચ્છતીતિ પુગ્ગલો. યેભુય્યેન હિ સત્તા સુગતિતો ચુતા દુગ્ગતિયંયેવ નિબ્બત્તન્તિ. **તં કિસ્સ હેતૂ**તિ તં ન મહપ્ફલત્તં કેન કારણેન હોતિ. **દિટ્ઠિ હિસ્સ પાપિકા**તિ યસ્મા અસ્સ પુગ્ગલસ્સ દિટ્ઠિ પાપિકા, તસ્મા ન મહપ્ફલં હોતીતિ અત્થો. **દ્વેવ ગતિયો**તિ પઞ્ચસુ ગતીસુ દ્વેવ ગતિયો. વિપજ્જમાનાય દિટ્ઠિયા **નિરયો**. સમ્પજ્જમાનાય **તિરચ્છાનયોનિ**. **યઞ્ચેવ કાયકમ્મ**ન્તિ સકલિઙ્ગધારણપટિપદાનુયોગઅભિવાદનપચ્ચુટ્ઠાનઅઞ્જલિકમ્માદિ કાયકમ્મં. **યઞ્ચ વચીકમ્મ**ન્તિ સકસમયપરિયાપુણનસજ્ઝાયનદેસનાસમાદપનાદિ વચીકમ્મં. **યઞ્ચ મનોકમ્મ**ન્તિ ઇધલોકચિન્તાપટિસંયુત્તઞ્ચ પરલોકચિન્તાપટિસંયુત્તઞ્ચ કતાકતચિન્તાપટિસંયુત્તઞ્ચ મનોકમ્મં. તિણકટ્ઠઘઞ્ઞબીજેસુ સત્તદિટ્ઠિસ્સ દાનાનુપ્પદાનપટિગ્ગહણપરિભોગેસુ ચ કાયવચીમનોકમ્માનિ. **યથાદિટ્ઠી**તિ યા અયં દિટ્ઠિ, તસ્સાનુરૂપં. **સમત્ત**ન્તિ પરિપુણ્ણં. **સમાદિન્ન**ન્તિ ગહિતં.

અટ્ઠકથાયં પન વુત્તં – તદેતં યથાદિટ્ઠિયં ઠિતકાયકમ્મં, દિટ્ઠિસહજાતકાયકમ્મં, દિટ્ઠાનુલોમિકકાયકમ્મન્તિ તિવિધં હોતિ. તત્થ ‘‘પાણં હનતો અદિન્નં આદિયતો મિચ્છાચરતો નત્થિ તતોનિદાનં પાપં, નત્થિ પાપસ્સ આગમો’’તિ યં એવં દિટ્ઠિકસ્સ સતો પાણાતિપાતઅદિન્નાદાનમિચ્છાચારસઙ્ખાતં કાયકમ્મં, ઇદં **યથાદિટ્ઠિયં ઠિતકાયકમ્મં** નામ. ‘‘પાણં હનતો અદિન્નં આદિયતો મિચ્છાચરતો નત્થિ તતોનિદાનં પાપં, નત્થિ પાપસ્સ આગમો’’તિ યં ઇમાય દિટ્ઠિયા ઇમિના દસ્સનેન સહજાતં કાયકમ્મં, ઇદં **દિટ્ઠિસહજાતકાયકમ્મં** નામ. તદેવ પન સમત્તં સમાદિન્નં ગહિતં પરામટ્ઠં **દિટ્ઠાનુલોમિકકાયકમ્મં** નામ. વચીકમ્મમનોકમ્મેસુપિ એસેવ નયો. એત્થ પન મુસા ભણતો પિસુણં ભણતો ફરુસં ભણતો સમ્ફં પલપતો અભિજ્ઝાલુનો બ્યાપન્નચિત્તસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિકસ્સ સતો નત્થિ તતોનિદાનં પાપં, નત્થિ પાપસ્સ આગમોતિ યોજના કાતબ્બા. લિઙ્ગધારણાદિપરિયાપુણનાદિલોકચિન્તાદિવસેન વુત્તનયો ચેત્થ સુન્દરો.

ચેતનાદીસુ દિટ્ઠિસહજાતા ચેતના **ચેતના** નામ. દિટ્ઠિસહજાતા પત્થના **પત્થના** નામ. ચેતનાપત્થનાનં વસેન ચિત્તટ્ઠપના **પણિધિ** નામ. તેહિ પન ચેતનાદીહિ સમ્પયુત્તા ફસ્સાદયો સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્ના ધમ્મા **સઙ્ખારા** નામ. **અનિટ્ઠાયા**તિઆદીહિ દુક્ખમેવ વુત્તં. દુક્ખઞ્હિ સુખકામેહિ સત્તેહિ ન એસિતત્તા **અનિટ્ઠં**. અપ્પિયત્તા **અકન્તં**. મનસ્સ અવડ્ઢનતો, મનસિ અવિસપ્પનતો ચ **અમનાપં**. આયતિં અભદ્દતાય **અહિતં**. પીળનતો **દુક્ખન્તિ**. **તં કિસ્સ હેતૂ**તિ તં એવં સંવત્તનં કેન કારણેન હોતીતિ અત્થો. ઇદાનિસ્સ કારણં **દિટ્ઠિ હિસ્સ પાપિકા**તિ. યસ્મા તસ્સ પુગ્ગલસ્સ દિટ્ઠિ પાપિકા લામકા, તસ્મા એવં સંવત્તતીતિ અત્થો. **અલ્લાય પથવિયા નિક્ખિત્ત**ન્તિ ઉદકેન તિન્તાય ભૂમિયા રોપિતં. **પથવીરસં આપોરસ**ન્તિ તસ્મિં તસ્મિં ઠાને પથવિયા ચ સમ્પદં આપસ્સ ચ સમ્પદં. બીજનિક્ખિત્તટ્ઠાને હિ ન સબ્બા પથવી ન સબ્બો આપો ચ બીજં ફલં ગણ્હાપેતિ. યો પન તેસં પદેસો બીજં ફુસતિ, સોયેવ બીજં ફલં ગણ્હાપેતિ. તસ્મા બીજપોસનાય પચ્ચયભૂતોયેવ સો પદેસો પથવીરસો આપોરસોતિ વેદિતબ્બો. રસસદ્દસ્સ હિ સમ્પત્તિ ચ અત્થો. યથાહ ‘‘કિચ્ચસમ્પત્તિઅત્થેન રસો નામ પવુચ્ચતી’’તિ. લોકે ચ ‘‘સુરસો ગન્ધબ્બો’’તિ વુત્તે સુસમ્પન્નો ગન્ધબ્બોતિ અત્થો ઞાયતિ. **ઉપાદિયતી**તિ ગણ્હાતિ. યો હિ પદેસો પચ્ચયો હોતિ, તં પચ્ચયં લભમાનં બીજં તં ગણ્હાતિ નામ. **સબ્બં તન્તિ** સબ્બં તં રસજાતં. **તિત્તકત્તાયા**તિ સો પથવીરસો આપોરસો ચ અતિત્તકો સમાનોપિ તિત્તકં બીજં નિસ્સાય નિમ્બરુક્ખાદીનં તેસં ફલાનઞ્ચ તિત્તકભાવાય સંવત્તતિ. **કટુકત્તાયા**તિ ઇદં પુરિમસ્સેવ વેવચનં.

‘‘વણ્ણગન્ધરસૂપેતો, અમ્બોયં અહુવા પુરે;
તમેવ પૂજં લભમાનો, કેનમ્બો કટુકપ્ફલો’’તિ. (જા॰ ૧.૨.૭૧) –

આગતટ્ઠાને વિય હિ ઇધાપિ તિત્તકમેવ અપ્પિયટ્ઠેન કટુકન્તિ વેદિતબ્બં. **અસાતત્તાયા**તિ અમધુરભાવાય. અસાદુત્તાયાતિપિ પાઠો, અસાદુભાવાયાતિ અત્થો. **સાદૂ**તિ હિ મધુરં. **બીજં હિસ્સા**તિ અસ્સ નિમ્બાદિકસ્સ બીજં. **એવમેવ**ન્તિ એવં એવં. યસ્મા સુખા વેદના પરમો અસ્સાદો, તસ્મા મિચ્છાદિટ્ઠિયા દુક્ખવેદનાવસેન આદીનવો દસ્સિતોતિ. પુન અટ્ઠારસભેદેન દિટ્ઠિયા આદીનવં દસ્સેતું **અસ્સાદદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠી**તિઆદિમાહ. તં વુત્તત્થમેવ. **ઇમેહિ અટ્ઠારસહિ આકારેહિ પરિયુટ્ઠિતચિત્તસ્સ સઞ્ઞોગો**તિ દિટ્ઠિયા એવ સંસારે બન્ધનં દસ્સેતિ.

**૧૨૯.** યસ્મા પન દિટ્ઠિભૂતાનિપિ સઞ્ઞોજનાનિ અત્થિ અદિટ્ઠિભૂતાનિપિ, તસ્મા તં પભેદં દસ્સેન્તો **અત્થિ સઞ્ઞોજનાનિ ચેવા**તિઆદિમાહ. તત્થ યસ્મા કામરાગસઞ્ઞોજનસ્સેવ **અનુનયસઞ્ઞોજન**ન્તિ આગતટ્ઠાનમ્પિ અત્થિ, તસ્મા અનુનયસઞ્ઞોજનન્તિ વુત્તં. કામરાગભાવં અપ્પત્વા પવત્તં લોભં સન્ધાય એતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

સેસખન્ધાયતનાદિમૂલકેસુપિ વારેસુ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. વેદનાપરમત્તા ચ અસ્સાદસ્સ વેદનાપરિયોસાના એવ દેસના કતા. સઞ્ઞાદયો ન ગહિતા. **ઇમેહિ પઞ્ચતિંસાય આકારેહી**તિ પઞ્ચક્ખન્ધા અજ્ઝત્તિકાયતનાદીનિ પઞ્ચ છક્કાનિ ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચતિંસ વત્થૂનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નઅસ્સાદારમ્મણવસેન પઞ્ચતિંસાય આકારેહિ.

અસ્સાદદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. અત્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૩૦.** અત્તાનુદિટ્ઠિયં **અસ્સુતવા પુથુજ્જનો**તિ આગમાધિગમાભાવા ઞેય્યો અસ્સુતવા ઇતિ. યસ્સ હિ ખન્ધધાતુઆયતનસચ્ચપચ્ચયાકારસતિપટ્ઠાનાદીસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવિનિચ્છયવિરહિતત્તા અત્તાનુદિટ્ઠિપટિસેધકરો નેવ આગમો, પટિપત્તિયા અધિગન્તબ્બસ્સ અનધિગતત્તા ન ચ અધિગમો અત્થિ, સો આગમાધિગમાનં અભાવા ઞેય્યો અસ્સુતવા ઇતિ. **સુત**ન્તિ હિ બુદ્ધવચનાગમો ચ સુતફલત્તા હેતુવોહારવસેન અધિગમો ચ, તં સુતં અસ્સ અત્થીતિ સુતવા, ન સુતવા અસ્સુતવા. સ્વાયં –

પુથૂનં જનનાદીહિ, કારણેહિ પુથુજ્જનો;
પુથુજ્જનન્તોગધત્તા, પુથુવાયં જનો ઇતિ.

સો હિ પુથૂનં નાનપ્પકારાનં કિલેસાદીનં જનનાદીહિ કારણેહિ **પુથુજ્જનો**. યથાહ – ‘‘પુથુ કિલેસે જનેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ અવિહતસક્કાયદિટ્ઠિકાતિ પુથુજ્જના, પુથુ સત્થારાનં મુખુલ્લોકિકાતિ પુથુજ્જના, પુથુ સબ્બગતીહિ અવુટ્ઠિતાતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાભિસઙ્ખારે અભિસઙ્ખરોન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાઓઘેહિ વુય્હન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાસન્તાપેહિ સન્તપ્પેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાપરિળાહેહિ પરિદય્હન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ રત્તા ગિદ્ધા ગધિતા મુચ્છિતા અજ્ઝોસન્ના લગ્ગા લગ્ગિતા પલિબુદ્ધાતિ પુથુજ્જના, પુથુ પઞ્ચહિ નીવરણેહિ આવુતા નિવુતા ઓવુતા પિહિતા પટિચ્છન્ના પટિકુજ્જિતાતિ પુથુજ્જના’’તિ (મહાનિ॰ ૯૪). પુથૂનં વા ગણનપથમતીતાનં અરિયધમ્મપરમ્મુખાનં નીચધમ્મસમુદાચારાનં જનાનં અન્તોગધત્તાપિ પુથુજ્જના, પુથુ વા અયં, વિસુંયેવ સઙ્ખં ગતો વિસંસટ્ઠો સીલસુતાદિગુણયુત્તેહિ અરિયેહિ જનોતિપિ પુથુજ્જનો. એવમેતેહિ ‘‘અસ્સુતવા પુથુજ્જનો’’તિ દ્વીહિ પદેહિ યે તે –

‘‘દુવે પુથુજ્જના વુત્તા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના;
અન્ધો પુથુજ્જનો એકો, કલ્યાણેકો પુથુજ્જનો’’તિ. –

દ્વે પુથુજ્જના વુત્તા, તેસુ અન્ધપુથુજ્જનો વુત્તો હોતીતિ વેદિતબ્બો.

**અરિયાનં અદસ્સાવી**તિઆદીસુ **અરિયા**તિ આરકત્તા કિલેસેહિ, અનયે ન ઇરિયનતો, અયે ચ ઇરિયનતો, સદેવકેન ચ લોકેન અરણીયતો બુદ્ધા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા ચ બુદ્ધસાવકા ચ વુચ્ચન્તિ, બુદ્ધા એવ વા ઇધ અરિયા. યથાહ – ‘‘સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે…પે॰… તથાગતો અરિયોતિ વુચ્ચતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૮).

**સપ્પુરિસા**તિ એત્થ પન પચ્ચેકબુદ્ધા તથાગતસાવકા ચ ‘‘સપ્પુરિસા’’તિ વેદિતબ્બા. તે હિ લોકુત્તરગુણયોગેન સોભના પુરિસાતિ સપ્પુરિસા. સબ્બેયેવ વા એતે દ્વેધાપિ વુત્તા. બુદ્ધાપિ હિ અરિયા ચ

સપ્પુરિસા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા બુદ્ધસાવકાપિ. યથાહ –

> ‘‘યો વે કતઞ્ઞૂ કતવેદિ ધીરો, કલ્યાણમિત્તો દળ્હભત્તિ ચ હોતિ;
> દુખિતસ્સ સક્કચ્ચ કરોતિ કિચ્ચં, તથાવિધં સપ્પુરિસં વદન્તી’’તિ. (જા॰ ૨.૧૭.૭૮);

એત્થ હિ ‘‘કતઞ્ઞૂ કતવેદિ ધીરો’’તિ પચ્ચેકસમ્બુદ્ધો વુત્તો, ‘‘કલ્યાણમિત્તો દળ્હભત્તિ ચા’’તિ બુદ્ધસાવકો, ‘‘દુખિતસ્સ સક્કચ્ચ કરોતિ કિચ્ચ’’ન્તિ સમ્માસમ્બુદ્ધોતિ. ઇદાનિ યો તેસં અરિયાનં અદસ્સનસીલો , ન ચ દસ્સને સાધુકારી, સો ‘‘અરિયાનં અદસ્સાવી’’તિ વેદિતબ્બો. સો ચ ચક્ખુના અદસ્સાવી ઞાણેન અદસ્સાવીતિ દુવિધો. તેસુ ઞાણેન અદસ્સાવી ઇધાધિપ્પેતો. મંસચક્ખુના હિ દિબ્બચક્ખુના વા અરિયા દિટ્ઠાપિ અદિટ્ઠાવ હોન્તિ તેસં ચક્ખૂનં વણ્ણમત્તગહણતો ન અરિયભાવગોચરતો. સોણસિઙ્ગાલાદયોપિ હિ ચક્ખુના અરિયે પસ્સન્તિ, ન ચ તે અરિયાનં દસ્સાવિનો, તસ્મા ચક્ખુના દસ્સનં ન દસ્સનં, ઞાણેન દસ્સનમેવ દસ્સનં. યથાહ – ‘‘કિં તે, વક્કલિ, ઇમિના પૂતિકાયેન દિટ્ઠેન, યો ખો, વક્કલિ, ધમ્મં પસ્સતિ, સો મં પસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૭). તસ્મા ચક્ખુના પસ્સન્તોપિ ઞાણેન અરિયેહિ દિટ્ઠં અનિચ્ચાદિલક્ખણં અપસ્સન્તો અરિયાધિગતઞ્ચ ધમ્મં અનધિગચ્છન્તો અરિયકરધમ્માનં અરિયભાવસ્સ ચ અદિટ્ઠત્તા ‘‘અરિયાનં અદસ્સાવી’’તિ વેદિતબ્બો.

**અરિયધમ્મસ્સ અકોવિદો**તિ સતિપટ્ઠાનાદિભેદે અરિયધમ્મે અકુસલો. **અરિયધમ્મે અવિનીતો**તિ એત્થ પન –

> દુવિધો વિનયો નામ, એકમેકેત્થ પઞ્ચધા;
> અભાવતો તસ્સ અયં, ‘‘અવિનીતો’’તિ વુચ્ચતિ.

અયઞ્હિ સંવરવિનયો પહાનવિનયોતિ દુવિધો વિનયો. એત્થ ચ દુવિધેપિ વિનયે એકમેકો વિનયો પઞ્ચધા ભિજ્જતિ. **સંવરવિનયો**પિ હિ સીલસંવરો, સતિસંવરો, ઞાણસંવરો, ખન્તિસંવરો, વીરિયસંવરોતિ પઞ્ચવિધો. **પહાનવિનયો**પિ તદઙ્ગપ્પહાનં, વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં, સમુચ્છેદપ્પહાનં, પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં, નિસ્સરણપ્પહાનન્તિ પઞ્ચવિધો.

તત્થ ‘‘ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો’’તિ (વિભ॰ ૫૧૧) અયં **સીલસંવરો**. ‘‘રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૫; સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૯; અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) અયં **સતિસંવરો**.

> ‘‘યાનિ સોતાનિ લોકસ્મિં, (અજિતાતિ ભગવા)
> સતિ તેસં નિવારણં;
> સોતાનં સંવરં બ્રૂમિ, પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૦૪૧; ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૪)
> –

અયં **ઞાણસંવરો**. ‘‘ખમો હોતિ સીતસ્સ ઉણ્હસ્સા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) અયં **ખન્તિસંવરો**. ‘‘ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) અયં **વીરિયસંવરો**. સબ્બોપિ ચાયં સંવરો યથાસકં સંવરિતબ્બાનં વિનેતબ્બાનઞ્ચ કાયદુચ્ચરિતાદીનં સંવરણતો ‘‘સંવરો’’, વિનયનતો ‘‘વિનયો’’તિ વુચ્ચતિ. એવં તાવ સંવરવિનયો પઞ્ચધા ભિજ્જતીતિ વેદિતબ્બો.

તથા યં નામરૂપપરિચ્છેદાદીસુ વિપસ્સનાઞાણેસુ પટિપક્ખભાવતો દીપાલોકેન વિય તમસ્સ તેન તેન વિપસ્સનાઞાણેન તસ્સ તસ્સ અનત્થસ્સ પહાનં, સેય્યથિદં – નામરૂપવવત્થાનેન સક્કાયદિટ્ઠિયા, પચ્ચયપરિગ્ગહેન અહેતુવિસમહેતુદિટ્ઠીનં, કઙ્ખાવિતરણેન કથંકથીભાવસ્સ, કલાપસમ્મસનેન ''અહં મમા''તિ ગાહસ્સ, મગ્ગામગ્ગવવત્થાનેન અમગ્ગે મગ્ગસઞ્ઞાય, ઉદયદસ્સનેન ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા, વયદસ્સનેન સસ્સતદિટ્ઠિયા, ભયદસ્સનેન સભયે અભયસઞ્ઞાય, આદીનવદસ્સનેન અસ્સાદસઞ્ઞાય, નિબ્બિદાનુપસ્સનેન અભિરતિસઞ્ઞાય, મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણેન અમુઞ્ચિતુકમ્યતાય, ઉપેક્ખાઞાણેન અનુપેક્ખાય, અનુલોમઞાણેન ધમ્મટ્ઠિતિયં નિબ્બાને ચ પટિલોમભાવસ્સ, ગોત્રભુના સઙ્ખારનિમિત્તગાહસ્સ પહાનં, એતં **તદઙ્ગપ્પહાનં** નામ.

યં પન ઉપચારપ્પનાભેદેન સમાધિના પવત્તિભાવનિવારણતો ઘટપ્પહારેન વિય ઉદકપિટ્ઠે સેવાલસ્સ તેસં તેસં નીવરણાદિધમ્માનં પહાનં, ઇદં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં** નામ. યં ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં ભાવિતત્તા તંતંમગ્ગવતો અત્તનો સન્તાને ''દિટ્ઠિગતાનં પહાનાયા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૨૭૭; વિભ॰ ૬૨૮) નયેન વુત્તસ્સ સમુદયપક્ખિકસ્સ કિલેસગ્ગણસ્સ અચ્ચન્તઅપ્પવત્તિભાવેન પહાનં, ઇદં **સમુચ્છેદપ્પહાનં** નામ. યં પન ફલક્ખણે પટિપ્પસ્સદ્ધત્તં કિલેસાનં, ઇદં **પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં** નામ. યં સબ્બસઙ્ખતનિસ્સટત્તા પહીનસબ્બસઙ્ખતં નિબ્બાનં, ઇદં **નિસ્સરણપ્પહાનં** નામ. સબ્બમ્પિ ચેતં પહાનં યસ્મા ચાગટ્ઠેન પહાનં, વિનયનટ્ઠેન વિનયો, તસ્મા ''પહાનવિનયો''તિ વુચ્ચતિ, તંતંપહાનવતો વા તસ્સ તસ્સ વિનયસ્સ સમ્ભવતોપેતં ''પહાનવિનયો''તિ વુચ્ચતિ. એવં પહાનવિનયોપિ પઞ્ચધા ભિજ્જતીતિ વેદિતબ્બો.

એવમયં સઙ્ખેપતો દુવિધો, પભેદતો ચ દસવિધો વિનયો ભિન્નસંવરત્તા પહાતબ્બસ્સ ચ અપ્પહીનત્તા યસ્મા એતસ્સ અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ નત્થિ, તસ્મા અભાવતો તસ્સ અયં ''અવિનીતો''તિ વુચ્ચતીતિ. એસ નયો **સપ્પુરિસાનં અદસ્સાવી સપ્પુરિસધમ્મસ્સ અકોવિદો સપ્પુરિસધમ્મે અવિનીતો**તિ એત્થાપિ. નિન્નાનાકારણઞ્હિ એતં અત્થતો. યથાહ – ''યેવ તે અરિયા, તેવ તે સપ્પુરિસા. યેવ તે સપ્પુરિસા, તેવ તે અરિયા. યોવ સો અરિયાનં ધમ્મો, સોવ સો સપ્પુરિસાનં ધમ્મો. યોવ સો સપ્પુરિસાનં ધમ્મો, સોવ સો અરિયાનં ધમ્મો. યેવ તે અરિયવિનયા, તેવ તે સપ્પુરિસવિનયા. યેવ તે સપ્પુરિસવિનયા, તેવ તે અરિયવિનયા. અરિયેતિ વા સપ્પુરિસેતિ વા, અરિયધમ્મેતિ વા સપ્પુરિસધમ્મેતિ વા, અરિયવિનયેતિ વા સપ્પુરિસવિનયેતિ વા એસેસે એકે એકટ્ઠે સમે સમભાગે તજ્જાતે તઞ્ઞેવા''તિ.

કસ્મા પન થેરો **અત્તાનુદિટ્ઠિયા કતમેહિ વીસતિયા આકારેહિ અભિનિવેસો હોતી**તિ પુચ્છિત્વા તં અવિસ્સજ્જેત્વાવ ''ઇધ અસ્સુતવા પુથુજ્જનો''તિ એવં પુથુજ્જનં નિદ્દિસીતિ? પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય તં અત્થં આવિકાતું પઠમં પુથુજ્જનં નિદ્દિસીતિ વેદિતબ્બં.

**૧૩૧**. એવં પુથુજ્જનં નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ અભિનિવેસુદ્દેસં દસ્સેન્તો **રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિઆદિમાહ . તત્થ **રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિ રૂપક્ખન્ધં કસિણરૂપઞ્ચ ''અત્તા''તિ દિટ્ઠિપસ્સનાય સમનુપસ્સતિ. નિદ્દેસે પનસ્સ રૂપક્ખન્ધે અભિનિવેસો પઞ્ચક્ખન્ધાધિકારત્તા પાકટોતિ તં અવત્વા કસિણરૂપમેવ ''રૂપ''ન્તિ સામઞ્ઞવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **રૂપવન્તં વા અત્તાન**ન્તિ અરૂપં ''અત્તા''તિ ગહેત્વા તં અત્તાનં રૂપવન્તં સમનુપસ્સતિ. **અત્તનિ વા રૂપ**ન્તિ અરૂપમેવ ''અત્તા''તિ ગહેત્વા તસ્મિં અત્તનિ રૂપં સમનુપસ્સતિ. **રૂપસ્મિં વા અત્તાન**ન્તિ અરૂપમેવ ''અત્તા''તિ ગહેત્વા તં અત્તાનં રૂપસ્મિં સમનુપસ્સતિ.

તત્થ **રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિ સુદ્ધરૂપમેવ ‘‘અત્તા’’તિ કથિતં. **રૂપવન્તં વા અત્તાનં, અત્તનિ વા રૂપં, રૂપસ્મિં વા અત્તાનં, વેદનં અત્તતો સમનુપસ્સતિ, સઞ્ઞં, સઙ્ખારે, વિઞ્ઞાણં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિ ઇમેસુ સત્તસુ ઠાનેસુ અરૂપં ‘‘અત્તા’’તિ કથિતં. **વેદનાવન્તં વા અત્તાનં, અત્તનિ વા વેદનં, વેદનાય વા અત્તાન**ન્તિ એવં ચતૂસુ ખન્ધેસુ તિણ્ણં તિણ્ણં વસેન દ્વાદસસુ ઠાનેસુ રૂપારૂપમિસ્સકો અત્તા કથિતો. તા પન વીસતિપિ દિટ્ઠિયો મગ્ગાવરણા, ન સગ્ગાવરણા, સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝા.

ઇદાનિ તં નિદ્દિસન્તો **કથં રૂપ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **પથવીકસિણ**ન્તિ પથવીમણ્ડલં નિસ્સાય ઉપ્પાદિતં પટિભાગનિમિત્તસઙ્ખાતં સકલફરણવસેન પથવીકસિણં. **અહ**ન્તિ અત્તાનમેવ સન્ધાય ગણ્હાતિ. **અત્ત**ન્તિ અત્તાનં. **અદ્વય**ન્તિ એકમેવ. **તેલપ્પદીપસ્સા**તિ તેલયુત્તસ્સ પદીપસ્સ. **ઝાયતો**તિ જલતો. **યા અચ્ચિ, સો વણ્ણો**તિઆદિ અચ્ચિં મુઞ્ચિત્વા વણ્ણસ્સ અભાવતો વુત્તં. **યા ચ દિટ્ઠિ યઞ્ચ વત્થૂ**તિ તદુભયં એકતો કત્વા રૂપવત્થુકા અત્તાનુદિટ્ઠિ વુચ્ચતીતિ અત્થો.

**આપોકસિણા**દીનિ આપાદીનિ નિસ્સાય ઉપ્પાદિતકસિણનિમિત્તાનેવ. પરિચ્છિન્નાકાસકસિણં પન રૂપજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણં હોન્તમ્પિ આકાસકસિણન્તિ વુચ્ચમાને અરૂપજ્ઝાનારમ્મણેન કસિણુગ્ઘાટિમાકાસેન સંકિણ્ણં હોતીતિ ન ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. રૂપાધિકારત્તા વિઞ્ઞાણકસિણં ન ગહેતબ્બમેવાતિ. **ઇધેકચ્ચો વેદનં સઞ્ઞં સઙ્ખારે વિઞ્ઞાણં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિ ચત્તારો ખન્ધે અભિન્દિત્વા એકતો ગહણવસેન વુત્તં. સો હિ ચિત્તચેતસિકાનં વિસું વિસું કરણે અસમત્થત્તા સબ્બે એકતો કત્વા ‘‘અત્તા’’તિ ગણ્હાતિ. **ઇમિના રૂપેન રૂપવા**તિ એત્થ સરીરરૂપમ્પિ કસિણરૂપમ્પિ લબ્ભતિ. **છાયાસમ્પન્નો**તિ છાયાય સમ્પન્નો અવિરળો. **તમેના**તિ એત્થ એન-સદ્દો નિપાતમત્તં, તમેતન્તિ વા અત્થો. **છાયાવા**તિ વિજ્જમાનચ્છાયો . રૂપં અત્તાતિ અગ્ગહિતેપિ રૂપં અમુઞ્ચિત્વા દિટ્ઠિયા ઉપ્પન્નત્તા **રૂપવત્થુકા**તિ વુત્તં.

**અત્તનિ રૂપં સમનુપસ્સતી**તિ સરીરરૂપસ્સ કસિણરૂપસ્સ ચ ચિત્તનિસ્સિતત્તા તસ્મિં અરૂપસમુદાયે અત્તનિ તં રૂપં સમનુપસ્સતિ. **અયં ગન્ધો**તિ ઘાયિતગન્ધં આહ. **ઇમસ્મિં પુપ્ફે**તિ પુપ્ફનિસ્સિતત્તા ગન્ધસ્સ એવમાહ.

**રૂપસ્મિં અત્તાનં સમનુપસ્સતી**તિ યત્થ રૂપં ગચ્છતિ, તત્થ ચિત્તં ગચ્છતિ. તસ્મા રૂપનિસ્સિતં ચિત્તં ગહેત્વા તં અરૂપસમુદાયં અત્તાનં તસ્મિં રૂપે સમનુપસ્સતિ. ઓળારિકત્તા રૂપસ્સ ઓળારિકાધારં કરણ્ડકમાહ.

૧૩૨. **ઇધેકચ્ચો ચક્ખુસમ્ફસ્સજં વેદન**ન્તિઆદીસુ વિસું વિસું વેદનાય દિટ્ઠિગહણે અસતિપિ વેદનાતિ એકગ્ગહણેન ગહિતે સબ્બાસં વેદનાનં અન્તોગધત્તા વિસું વિસું ગહિતા એવ હોન્તીતિ વિસું વિસું યોજના કતાતિ વેદિતબ્બા. સો હિ અનુભવનવસેન વેદનાય ઓળારિકત્તા વેદનંયેવ ‘‘અત્તા’’તિ ગણ્હાતિ. **સઞ્ઞં સઙ્ખારે વિઞ્ઞાણં રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિ સઞ્ઞાદયો અરૂપધમ્મે રૂપઞ્ચ એકતો કત્વા ‘‘અત્તા’’તિ સમનુપસ્સતિ. ઉમ્મત્તકો વિય હિ પુથુજ્જનો યથા યથા ઉપટ્ઠાતિ, તથા તથા ગણ્હાતિ.

૧૩૩. **ચક્ખુસમ્ફસ્સજં સઞ્ઞ**ન્તિઆદીસુ સઞ્જાનનવસેન સઞ્ઞાય પાકટત્તા સઞ્ઞં ‘‘અત્તા’તિ ગણ્હાતિ. સેસં વેદનાય વુત્તનયેન વેદિતબ્બં.

૧૩૪. **ચક્ખુસમ્ફસ્સજં ચેતન**ન્તિઆદીસુ સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નેસુ ધમ્મેસુ ચેતનાય પધાનત્તા પાકટત્તા ચ ચેતના એવ નિદ્દિટ્ઠા. તાય ઇતરેપિ નિદ્દિટ્ઠાવ હોન્તિ. સો પન ચેતસિકભાવવસેન પાકટત્તા ચેતનં ‘‘અત્તા’’તિ

ગણ્હાતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

**૧૩૫. ચક્ખુવિઞ્ઞાણન્તિ**આદીસુ વિજાનનવસેન ચિત્તસ્સ પાકટત્તા ચિત્તં ‘‘અત્તા’’તિ ગણ્હાતિ. સેસમેત્થાપિ વુત્તનયમેવ.

અત્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩. મિચ્છાદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૩૬. મિચ્છાદિટ્ઠિ** હેટ્ઠા વુત્તત્થાયેવ. અયં પન અપરો નયો – **નત્થિ દિન્નન્તિ** ઉચ્છેદદિટ્ઠિકત્તા દાનફલં પટિક્ખિપતિ. **નત્થિ યિટ્ઠન્તિ** એત્થ **યિટ્ઠન્તિ** ખુદ્દકયઞ્ઞો. **હુતન્તિ** મહાયઞ્ઞો. દ્વિન્નમ્પિ ફલં પટિક્ખિપતિ. **નત્થિ સુકતદુક્કટાનં કમ્માનં ફલં વિપાકોતિ** દાનફલસ્સ પટિક્ખિત્તત્તા સીલાદીનં પુઞ્ઞકમ્માનં, પાણાતિપાતાદીનં પાપકમ્માનં ફલં પટિક્ખિપતિ. **નત્થિ અયં લોકોતિ** પુરે કતેન કમ્મુના. **નત્થિ પરો લોકોતિ** ઇધ કતેન કમ્મુના. **નત્થિ માતા, નત્થિ પિતાતિ** તેસુ કતકમ્માનં ફલં પટિક્ખિપતિ. **નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકાતિ** કમ્મહેતુકં ઉપપત્તિં પટિક્ખિપતિ. **નત્થિ લોકે સમણબ્રાહ્મણા…પે॰… પવેદેન્તીતિ** ઇધલોકપરલોકે પસ્સિતું અભિઞ્ઞાપટિલાભાય પટિપદં પટિક્ખિપતિ. ઇધ પાળિયં પન **નત્થિ દિન્નન્તિ વત્થૂતિ** નત્થિ દિન્નન્તિ વુચ્ચમાનં દાનં, તસ્સા દિટ્ઠિયા વત્થૂતિ અત્થો . **એવંવાદો મિચ્છાતિ** એવં નત્થિ દિન્નન્તિ વાદો વચનં મિચ્છા વિપરીતોતિ અત્થો.

મિચ્છાદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૪. સક્કાયદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૩૭. સક્કાયદિટ્ઠિ** પન અત્તાનુદિટ્ઠિયેવ, અઞ્ઞત્થ આગતપરિયાયવચનદસ્સનત્થં વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

સક્કાયદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૫. સસ્સતદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૩૮. સક્કાયવત્થુકાય સસ્સતદિટ્ઠિયાતિ** કમ્મધારયસમાસો. **રૂપવન્તં વા અત્તાનન્તિ**આદીનં પન્નરસન્નં વચનાનં અન્તે સમનુપસ્સતીતિ સમ્બન્ધો કાતબ્બો, પાઠો વા. અઞ્ઞથા હિ ન ઘટીયતીતિ. એવં ‘‘રૂપવન્તં વા અત્તાનં સમનુપસ્સતી’’તિ એકમેવ દસ્સેત્વા સેસા ચુદ્દસ સંખિત્તા.

સસ્સતદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૬. ઉચ્છેદદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૩૯. સક્કાયવત્થુકાય ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા** એવં ‘‘રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી’’તિ એકમેવ દસ્સેત્વા સેસા ચતસ્સો સંખિત્તા.

ઉચ્છેદદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૭. અન્તગ્ગાહિકાદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૦. અન્તગ્ગાહિકાય દિટ્ઠિયા** પઠમવારે આકારપુચ્છા. દુતિયે આકારગહણં. તતિયે આકારવિસ્સજ્જનં. તત્થ **લોકો**તિ અત્તા. **સો અન્તો**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખેસુ સસ્સતુચ્છેદન્તેસુ સસ્સતગ્ગાહે સસ્સતન્તો, અસસ્સતગ્ગાહે ઉચ્છેદન્તો. **પરિત્તં ઓકાસ**ન્તિ સુપ્પમત્તં વા સરાવમત્તં વા ખુદ્દકં ઠાનં. **નીલકતો ફરતી**તિ નીલન્તિ આરમ્મણં કરોતિ. **અયં લોકો**તિ અત્તાનં સન્ધાય વુત્તં. **પરિવટુમો**તિ સમન્તતો પરિચ્છેદવા. **અન્તસઞ્ઞી**તિ અન્તવાતિસઞ્ઞી. અન્તો અસ્સ અત્થીતિ અન્તોતિ ગહેતબ્બં. **યં ફરતી**તિ યં કસિણરૂપં ફરતિ. **તં વત્થુ ચેવ લોકો ચા**તિ તં કસિણરૂપં આરમ્મણઞ્ચેવ આલોકિયટ્ઠેન લોકો ચ. **યેન ફરતી**તિ યેન ચિત્તેન ફરતિ. **સો અત્તા ચેવ લોકો ચા**તિ અત્તાનમપેક્ખિત્વા પુલ્લિઙ્ગં કતં, તં ચિત્તં અત્તા ચેવ આલોકનટ્ઠેન લોકો ચાતિ વુત્તં હોતિ. **અન્તવા**તિ અન્તો. **ઓકાસકતો ફરતી**તિ આલોકકસિણવસેન તેજોકસિણવસેન ઓદાતકસિણવસેન વા ઓભાસોતિ ફરતિ. નીલાદીનં પઞ્ચન્નં પભસ્સરકસિણાનંયેવ ગહિતત્તા પથવીઆપોવાયોકસિણવસેન અત્તાભિનિવેસો ન હોતીતિ ગહેતબ્બં.

**વિપુલં ઓકાસ**ન્તિ ખલમણ્ડલમત્તાદિવસેન મહન્તં ઠાનં. **અનન્તવા**તિ વુદ્ધઅનન્તવા. **અપરિયન્તો**તિ વુદ્ધઅપરિયન્તો. **અનન્તસઞ્ઞી**તિ અનન્તોતિસઞ્ઞી. **તં જીવ**ન્તિ સો જીવો. લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. **જીવો**તિ ચ અત્તા એવ. રૂપાદીનિ પઞ્ચપિ પરિવટુમટ્ઠેન સરીરં. **જીવં ન સરીર**ન્તિ અત્તસઙ્ખાતો જીવો રૂપસઙ્ખાતં સરીરં ન હોતિ. એસ નયો વેદનાદીસુ. **તથાગતો**તિ સત્તો. અરહન્તિ એકે. **પરં મરણા**તિ મરણતો ઉદ્ધં, પરલોકેતિ અત્થો. **રૂપં ઇધેવ મરણધમ્મ**ન્તિ અત્તનો પાકટક્ખન્ધસીસેન પઞ્ચક્ખન્ધગ્ગહણં, તં ઇમસ્મિંયેવ લોકે નસ્સનપકતિકન્તિ અત્થો. સેસક્ખન્ધેસુપિ એસેવ નયો. **કાયસ્સ ભેદા**તિ ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતસ્સ કાયસ્સ ભેદતો પરં. ઇમિના વચનેન ''પરં મરણા''તિ એતસ્સ ઉદ્દેસસ્સ અત્થો વુત્તો. **હોતિપી**તિઆદીસુ **હોતી**તિ મૂલપદં. ચતૂસુપિ અપિ-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. **તિટ્ઠતી**તિ સસ્સતત્તા તિટ્ઠતિ, ન ચવતીતિ અત્થો. ''હોતી''તિ પદસ્સ વા અત્થવિસેસનત્થં ''તિટ્ઠતી''તિ પદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **ઉપ્પજ્જતી**તિ અણ્ડજજલાબુજયોનિપવેસવસેન ઉપ્પજ્જતિ નામ, **નિબ્બત્તતી**તિ સંસેદજઓપપાતિકયોનિપવેસવસેન નિબ્બત્તતિ નામાતિ અત્થયોજના વેદિતબ્બા. **ઉચ્છિજ્જતી**તિ પબન્ધાભાવવસેન. **વિનસ્સતી**તિ ભઙ્ગવસેન. **ન હોતિ પરં મરણા**તિ પુરિમપદાનં અત્થવિવરણં, ચુતિતો ઉદ્ધં ન વિજ્જતીતિ અત્થો. **હોતિ ચ ન ચ હોતી**તિ એકચ્ચસસ્સતિકાનં દિટ્ઠિ, એકેન પરિયાયેન હોતિ, એકેન પરિયાયેન ન હોતીતિ અત્થો. જીવભાવેન હોતિ, પુબ્બજીવસ્સ અભાવેન ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. **નેવ હોતિ ન ન હોતી**તિ અમરાવિક્ખેપિકાનં દિટ્ઠિ, હોતીતિ ચ નેવ હોતિ, ન હોતીતિ ચ ન હોતીતિ અત્થો. અનુવાદભયા મુસાવાદભયા ચ મન્દત્તા મોમૂહત્તા ચ પુબ્બવુત્તનયસ્સ પટિક્ખેપમત્તં કરોતિ. **ઇમેહિ પઞ્ઞાસાય આકારેહી**તિ યથાવુત્તાનં દસન્નં પઞ્ચકાનં વસેન પઞ્ઞાસાય આકારેહીતિ.

અન્તગ્ગાહિકાદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૮. પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૧.** પુબ્બન્તાપરન્તાનુદિટ્ઠીસુ સસ્સતં વદન્તીતિ **સસ્સતવાદા**. અથ વા વદન્તિ એતેનાતિ વાદો, દિટ્ઠિગતસ્સેતં અધિવચનં. સસ્સતન્તિ વાદોપિ સસ્સતયોગેન સસ્સતો, સસ્સતો વાદો એતેસન્તિ સસ્સતવાદા. તથા એકચ્ચં સસ્સતન્તિ વાદો એકચ્ચસસ્સતો, સો એતેસં અત્થીતિ **એકચ્ચસસ્સતિકા**. તથા અન્તવા, અનન્તવા,

અન્તવા ચ અનન્તવા ચ, નેવન્તવા નાનન્તવાતિ પવત્તો વાદો અન્તાનન્તો, સો એતેસં અત્થીતિ **અન્તાનન્તિકા**. ન મરતીતિ અમરા. કા સા? ‘‘એવમ્પિ મે નો’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૬૨-૬૩) નયેન પરિયન્તરહિતસ્સ દિટ્ઠિગતિકસ્સ દિટ્ઠિ ચેવ વાચા ચ. વિવિધો ખેપો વિક્ખેપો, અમરાય દિટ્ઠિયા, વાચાય વા વિક્ખેપો અમરાવિક્ખેપો, સો એતેસં અત્થીતિ **અમરાવિક્ખેપિકા**. અપરો નયો – અમરા નામ મચ્છજાતિ , સા ઉમ્મુજ્જનનિમુજ્જનાદિવસેન ઉદકે સન્ધાવમાના ગહેતું ન સક્કા હોતિ, એવમેવં અયમ્પિ વાદો ઇતો ચિતો ચ સન્ધાવતિ, ગાહં ન ઉપગચ્છતીતિ અમરાવિક્ખેપોતિ વુચ્ચતિ, સો એતેસં અત્થીતિ અમરાવિક્ખેપિકા. **અધિચ્ચસમુપ્પન્નો**તિ અકારણસમુપ્પન્નો અત્તા ચ લોકો ચાતિ દસ્સનં અધિચ્ચસમુપ્પન્નં, તં એતેસં અત્થીતિ **અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકા**.

પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૯. અપરન્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૨**. સઞ્ઞિં વદન્તીતિ **સઞ્ઞીવાદા**. અસઞ્ઞિં વદન્તીતિ **અસઞ્ઞીવાદા**. નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞિં વદન્તીતિ **નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીવાદા**. અથ વા સઞ્ઞીતિ પવત્તો વાદો સઞ્ઞીવાદો, સો યેસં અત્થીતિ તે સઞ્ઞીવાદા, તથા અસઞ્ઞીવાદા, નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીવાદા ચ. ઉચ્છેદં વદન્તીતિ **ઉચ્છેદવાદા**. **દિટ્ઠધમ્મો**તિ પચ્ચક્ખધમ્મો, તત્થ તત્થ પટિલદ્ધઅત્તભાવસ્સેતં અધિવચનં. દિટ્ઠધમ્મે નિબ્બાનં દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનં, ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે દુક્ખવૂપસમોતિ અત્થો, તં વદન્તીતિ **દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદા**. ઇમસ્મિં પનત્થે વિત્થારિયમાને સાટ્ઠકથં સકલં બ્રહ્મજાલસુત્તં વત્તબ્બં હોતિ. એવઞ્ચ સતિ અતિપપઞ્ચો હોતીતિ ન વિત્થારિતો. તદત્થિકેહિ તં અપેક્ખિત્વા ગહેતબ્બો.

અપરન્તાનુદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૦-૧૨. સઞ્ઞોજનિકાદિદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૩**. યસ્મા સઞ્ઞોજનિકા દિટ્ઠિ સબ્બદિટ્ઠિસાધારણા, તસ્મા તસ્સા સબ્બદિટ્ઠિસઞ્ઞોજનત્તા સબ્બદિટ્ઠિસાધારણો અત્થો નિદ્દિટ્ઠો. સો હેટ્ઠા વુત્તદિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનાનેવ.

**૧૪૪**. માનવિનિબન્ધદિટ્ઠીસુ **ચક્ખુ અહન્તિ અભિનિવેસપરામાસો**તિ માનપુબ્બકો અભિનિવેસપરામાસો. ન હિ દિટ્ઠિ માનસમ્પયુત્તા હોતિ. તેનેવ ચ માનવિનિબન્ધાતિ વુત્તં, માનપટિબન્ધા માનમૂલકાતિ અત્થો.

**૧૪૫**. **ચક્ખુ મમન્તિ અભિનિવેસપરામાસો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. એત્થ પન ‘‘મમા’’તિ વત્તબ્બે ‘‘મમ’’ન્તિ અનુનાસિકાગમો વેદિતબ્બો. ‘‘અહ’’ન્તિ માનવિનિબન્ધાય રૂપાદીનિપિ અજ્ઝત્તિકાનેવ. ન હિ કસિણરૂપં વિના બાહિરાનિ ‘‘અહ’’ન્તિ ગણ્હાતિ. ‘‘મમ’’ન્તિ માનવિનિબન્ધાય પન બાહિરાનિપિ લબ્ભન્તિ. બાહિરાનિપિ હિ ‘‘મમ’’ન્તિ ગણ્હાતિ. યસ્મા પન દુક્ખા વેદના અનિટ્ઠત્તા માનવત્થુ ન હોતિ, તસ્મા છ વેદના તાસં મૂલપચ્ચયા છ ફસ્સા ચ ન ગહિતા. સઞ્ઞાદયો પન ઇધ પચ્છિન્નત્તા ન ગહિતાતિ વેદિતબ્બા.

સંયોજનિકાદિદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૩. અત્તવાદપટિસંયુત્તદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૬. અત્તવાદપટિસંયુત્તા દિટ્ઠિ** અત્તાનુદિટ્ઠિયેવ. અત્તાતિ વાદેન પટિસંયુત્તત્તા પુન એવં વુત્તા.

અત્તવાદપટિસંયુત્તદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૪. લોકવાદપટિસંયુત્તદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૭. અત્તા ચ લોકો ચા**તિ સો એવ અત્તા ચ આલોકનટ્ઠેન લોકો ચાતિ અત્થો. **સસ્સતો**તિ સસ્સતવાદાનં દિટ્ઠિ. **અસસ્સતો**તિ ઉચ્છેદવાદાનં. **સસ્સતો ચ અસસ્સતો ચા**તિ એકચ્ચસસ્સતિકાનં. **નેવ સસ્સતો નાસસ્સતો**તિ અમરાવિક્ખેપિકાનં. **અન્તવા**તિ પરિત્તકસિણલાભીનં તક્કિકાનઞ્ચ નિગણ્ઠાજીવિકાનઞ્ચ. અથ વા ઉચ્છેદવાદિનો ‘‘સત્તો જાતિયા પુબ્બન્તવા, મરણેન અપરન્તવા’’તિ વદન્તિ. અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકા ‘‘સત્તો જાતિયા પુબ્બન્તવા’’તિ વદન્તિ. **અનન્તવા**તિ અપ્પમાણકસિણલાભીનં. સસ્સતવાદિનો પન ‘‘પુબ્બન્તાપરન્તા નત્થિ, તેન અનન્તવા’’તિ વદન્તિ. અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકા ‘‘અપરન્તેન અનન્તવા’’તિ વદન્તિ.

**અન્તવા ચ અનન્તવા ચા**તિ ઉદ્ધમધો અવડ્ઢિત્વા તિરિયં વડ્ઢિતકસિણાનં. **નેવ અન્તવા ન અનન્તવા**તિ અમરાવિક્ખેપિકાનં.

લોકવાદપટિસંયુત્તદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૫-૧૬. ભવવિભવદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૪૮.** ભવવિભવદિટ્ઠીનં યથાવુત્તદિટ્ઠિતો વિસું અભિનિવેસાભાવતો વિસું નિદ્દેસં અકત્વા યથાવુત્તદિટ્ઠીનંયેવ વસેન ‘‘ઓલીયનં અતિધાવન’’ન્તિ એકેકં આકારં નિદ્દિસિતું પુચ્છં અકત્વા ચ **ઓલીયનાભિનિવેસો ભવદિટ્ઠિ, અતિધાવનાભિનિવેસો વિભવદિટ્ઠી**તિ આહ. તત્થ ‘‘ભવનિરોધાય ધમ્મે દેસિયમાને ચિત્તં ન પક્ખન્દતી’’તિ (ઇતિવુ॰ ૪૯) વુત્તઓલીયનાભિનિવેસો, સસ્સતસઞ્ઞાય નિબ્બાનતો સઙ્કોચનાભિનિવેસોતિ અત્થો. ‘‘ભવેનેવ ખો પનેકે અટ્ટીયમાના હરાયમાના જિગુચ્છમાના વિભવં અભિનન્દન્તી’’તિ વુત્તઅતિધાવનાભિનિવેસો, ઉચ્છેદસઞ્ઞાય નિરોધગામિનિપટિપદાતિક્કમનાભિનિવેસોતિ અત્થો.

ઇદાનિ તાવ ભવવિભવદિટ્ઠિયો સબ્બદિટ્ઠીસુ યોજેત્વા દસ્સેતું **અસ્સાદદિટ્ઠિયા**તિઆદિમાહ. તત્થ યસ્મા અસ્સાદદિટ્ઠિકા સસ્સતં વા ઉચ્છેદં વા નિસ્સાય ‘‘નત્થિ કામેસુ દોસો’’તિ ગણ્હન્તિ, તસ્મા પઞ્ચતિંસાકારાપિ અસ્સાદદિટ્ઠિયો **સિયા ભવદિટ્ઠિયો, સિયા વિભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તા. તત્થ યસ્મા એકેકાપિ દિટ્ઠિયો સસ્સતગ્ગાહવસેન ભવદિટ્ઠિયો ભવેય્યું, ઉચ્છેદગ્ગાહવસેન વિભવદિટ્ઠિયો ભવેય્યુન્તિ અત્થો. અત્તાનુદિટ્ઠિયા રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ, વેદનં... સઞ્ઞં... સઙ્ખારે... વિઞ્ઞાણં અત્તતો સમનુપસ્સતીતિ પઞ્ચસુ રૂપાદિતો અત્તનો અનઞ્ઞત્તા તેસુ ઉચ્છિન્નેસુ અત્તા ઉચ્છિન્નોતિ ગહણતો **પઞ્ચ વિભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તં. સેસેસુ પઞ્ચદસસુ ઠાનેસુ રૂપાદિતો અત્તનો અઞ્ઞત્તા તેસુ ઉચ્છિન્નેસુપિ ‘‘અત્તા સસ્સતોતિ ગહણતો **પન્નરસ ભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તં.

મિચ્છાદિટ્ઠિયા ‘‘સબ્બાવ તા વિભવદિટ્ઠિયો’’તિ ઉચ્છેદવસેન પવત્તત્તા અન્તવાનન્તવાદિટ્ઠીસુ પરિત્તારમ્મણઅપ્પમાણારમ્મણઝાનલાભિનો દિબ્બચક્ખુના રૂપધાતુયા ચવિત્વા સત્તે અઞ્ઞત્થ ઉપપન્ને પસ્સિત્વા

ભવદિટ્ઠિં અપસ્સિત્વા વિભવદિટ્ઠિં ગણ્હન્તિ. તસ્મા તત્થ **સિયા ભવદિટ્ઠિયો**, **સિયા વિભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તં. **હોતિ ચ ન ચ હોતી**તિ એત્થ **હોતિ** ચાતિ ભવદિટ્ઠિ, **ન ચ હોતી**તિ વિભવદિટ્ઠિ. **નેવ હોતિ ન ન હોતી**તિ એત્થ **નેવ હોતી**તિ વિભવદિટ્ઠિ, **ન ન હોતી**તિ ભવદિટ્ઠિ. તસ્મા તત્થ ''સિયા''તિ વુત્તં.

પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિયા એકચ્ચસસ્સતિકા સસ્સતઞ્ચ પઞ્ઞપેન્તિ, અસસ્સતઞ્ચ પઞ્ઞપેન્તિ. તસ્મા સા ભવદિટ્ઠિ ચ વિભવદિટ્ઠિ ચ હોતિ. ચત્તારો અન્તાનન્તિકા અન્તાનન્તં અત્તાનં પઞ્ઞપેન્તિ . તસ્મા સા અત્તાનુદિટ્ઠિસદિસા ભવદિટ્ઠિ ચ વિભવદિટ્ઠિ ચ. ચત્તારો અમરાવિક્ખેપિકા ભવદિટ્ઠિં વા વિભવદિટ્ઠિં વા નિસ્સાય વાચાવિક્ખેપં આપજ્જન્તિ, અવસેસા પન ભવદિટ્ઠિયોવ. તસ્મા તે તે સન્ધાય ''સિયા''તિ વુત્તં. અપરન્તાનુદિટ્ઠિયા સત્ત ઉચ્છેદવાદા વિભવદિટ્ઠિયો, અવસેસા ભવદિટ્ઠિયો. તસ્મા તે તે સન્ધાય ''સિયા''તિ વુત્તં. સઞ્ઞોજનિકદિટ્ઠિયા સબ્બદિટ્ઠીનં વસેન ''સિયા''તિ વુત્તં. અહન્તિ માનવિનિબન્ધાય દિટ્ઠિયા ચક્ખાદીનં અહન્તિ ગહિતત્તા તેસં વિનાસે અત્તા વિનટ્ઠો હોતીતિ **સબ્બાવ તા વિભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તં. અત્તાનુદિટ્ઠિયો વિય મમન્તિ માનવિનિબન્ધાય દિટ્ઠિયા ચક્ખાદિતો અત્તનો અઞ્ઞત્તા તેસં વિનાસેપિ અત્તા ન વિનસ્સતીતિ **સબ્બાવ તા ભવદિટ્ઠિયો**તિ વુત્તં. લોકવાદપટિસંયુત્તાય દિટ્ઠિયા ''સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૪૭) નયેન વુત્તત્તા ભવવિભવદિટ્ઠિ પાકટાયેવ. એત્તાવતા અસ્સાદદિટ્ઠાદિકા વિભવદિટ્ઠિપરિયોસાના સોળસ દિટ્ઠિયો તીણિસતઞ્ચ દિટ્ઠાભિનિવેસા નિદ્દિટ્ઠા હોન્તિ. અત્તાનુદિટ્ઠિ ચ સક્કાયદિટ્ઠિ ચ અત્તવાદપટિસઞ્ઞુત્તા દિટ્ઠિ ચ અત્થતો એકા પરિયાયેન તિવિધા વુત્તા. સઞ્ઞોજનિકા પન દિટ્ઠિ અવત્થાભેદેન સબ્બાપિ દિટ્ઠિયો હોન્તિ.

ઇદાનિ **સબ્બાવ તા દિટ્ઠિયો અસ્સાદદિટ્ઠિયો**તિઆદિ અઞ્ઞેન પરિયાયેન યથાયોગં દિટ્ઠિસંસન્દના. તત્થ **સબ્બાવ તા દિટ્ઠિયો**તિ યથાવુત્તા અનવસેસા દિટ્ઠિયો. દિટ્ઠિરાગરત્તત્તા તણ્હાસ્સાદનિસ્સિતત્તા ચ **અસ્સાદદિટ્ઠિયો**, અત્તસિનેહાનુગતત્તા **અત્તાનુદિટ્ઠિયો**, વિપરીતદસ્સનત્તા **મિચ્છાદિટ્ઠિયો**, ખન્ધવત્થુકત્તા **સક્કાયદિટ્ઠિયો**, એકેકસ્સ અન્તસ્સ ગહિતત્તા **અન્તગ્ગાહિકા દિટ્ઠિયો**, અનત્થસંયોજનિકત્તા **સઞ્ઞોજનિકા દિટ્ઠિયો**, અત્તવાદેન યુત્તત્તા **અત્તવાદપટિસંયુત્તા દિટ્ઠિયો**તિ ઇમા સત્ત દિટ્ઠિયો સબ્બદિટ્ઠિસઙ્ગાહિકા, સેસા પન નવ દિટ્ઠિયો ન સબ્બદિટ્ઠિસઙ્ગાહિકા.

ઇદાનિ વિત્થારતો વુત્તા સબ્બાવ તા દિટ્ઠિયો દ્વીસુયેવ દિટ્ઠીસુ સઙ્ખિપિત્વા સત્તાનં દિટ્ઠિદ્વયનિસ્સયં દસ્સેન્તો **ભવઞ્ચ દિટ્ઠિ**ન્તિગાથમાહ. સબ્બાપિ હિ તા દિટ્ઠિયો ભવદિટ્ઠી વા હોન્તિ વિભવદિટ્ઠી વા. **ભવઞ્ચ દિટ્ઠિં વિભવઞ્ચ દિટ્ઠિ**ન્તિ એત્થ પન ચ-સદ્દો દિટ્ઠિમેવ સમુચ્ચિનોતિ, ન નિસ્સયં. ન હિ એકો ભવવિભવદિટ્ઠિદ્વયં નિસ્સયતિ. યથાહ – ''ઇતિ ભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા સત્તા હોન્તિ વિભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૩). **તક્કિકા**તિ તક્કેન વદન્તીતિ તક્કિકા. તે હિ દિટ્ઠિગતિકા સભાવપટિવેધપઞ્ઞાય અભાવા કેવલં તક્કેન વત્તન્તિ. યેપિ ચ ઝાનલાભિનો અભિઞ્ઞાલાભિનો વા દિટ્ઠિં ગણ્હન્તિ, તેપિ તક્કેત્વા ગહણતો તક્કિકા એવ. **નિસ્સિતાસે**તિ નિસ્સિતાતિ અત્થો. એકમેવ પદં, ''સે''તિ નિપાતમત્તં વા. **તેસં નિરોધમ્હિ ન હત્થિ ઞાણ**ન્તિ દિટ્ઠિનિસ્સયસ્સ કારણવચનમેતં. સક્કાયદિટ્ઠિનિરોધે નિબ્બાને યસ્મા તેસં ઞાણં નત્થિ, તસ્મા એતં દિટ્ઠિદ્વયં નિસ્સિતાતિ અત્થો. ''ન હિ અત્થિ ઞાણ''ન્તિ એત્થ હિ-કારો કારણોપદેસે નિપાતો. **યત્થાયં લોકો વિપરીતસઞ્ઞી**તિ યત્થ સુખે નિરોધમ્હિ અયં સદેવકો લોકો ''દુક્ખ''મિતિ વિપરીતસઞ્ઞી હોતિ, તસ્મિં નિરોધમ્હિ ન હત્થિ ઞાણન્તિ સમ્બન્ધો. દુક્ખમિતિ વિપરીતસઞ્ઞિતાય ઇદં સુત્તં –

''રૂપા સદ્દા રસા ગન્ધા, ફસ્સા ધમ્મા ચ કેવલા;
ઇટ્ઠા કન્તા મનાપા ચ, યાવતત્થીતિ વુચ્ચતિ.

‘‘સદેવકસ્સ લોકસ્સ, એતે વો સુખસમ્મતા;
યત્થ ચેતે નિરુજ્ઝન્તિ, તં નેસં દુક્ખસમ્મતં.

‘‘સુખન્તિ દિટ્ઠમરિયેહિ, સક્કાયસ્સુપરોધનં;
પચ્ચનીકમિદં હોતિ, સબ્બલોકેન પસ્સતં.

‘‘યં પરે સુખતો આહુ, તદરિયા આહુ દુક્ખતો;
યં પરે દુક્ખતો આહુ, તદરિયા સુખતો વિદૂ.

‘‘પસ્સ ધમ્મં દુરાજાનં, સમ્પમૂળ્હેત્થવિદ્દસુ;
નિવુતાનં તમો હોતિ, અન્ધકારો અપસ્સતં.

‘‘સતઞ્ચ વિવટં હોતિ, આલોકો પસ્સતામિવ;
સન્તિકે ન વિજાનન્તિ, મગા ધમ્મસ્સકોવિદા.

‘‘ભવરાગપરેતેહિ, ભવસોતાનુસારિભિ;
મારધેય્યાનુપન્નેહિ, નાયં ધમ્મો સુસમ્બુધો.

‘‘કો નુ અઞ્ઞત્ર અરિયેભિ, પદં સમ્બુદ્ધુમરહતિ;
યં પદં સમ્મદઞ્ઞાય, પરિનિબ્બન્તિ અનાસવા’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૭૬૪-૭૭૧);

**૧૪૯**. ઇદાનિ સબ્બાસં દિટ્ઠીનં દિટ્ઠિદ્વયભાવં દિટ્ઠિસમુગ્ઘાતકઞ્ચ સમ્માદિટ્ઠિં સુત્તતો દસ્સેતુકામો, **દ્વીહિ ભિક્ખવે**તિ સુત્તં આહરિ. તત્થ **દેવા**તિ બ્રહ્માનોપિ વુચ્ચન્તિ. **ઓલીયન્તી**તિ સઙ્કુચન્તિ. **અતિધાવન્તી**તિ અતિક્કમિત્વા ગચ્છન્તિ. **ચક્ખુમન્તો**તિ પઞ્ઞવન્તો. ચ-સદ્દો અતિરેકત્થો. **ભવારામા**તિ ભવો આરામો અભિરમટ્ઠાનં એતેસન્તિ ભવારામા. **ભવરતા**તિ ભવે અભિરતા. **ભવસમ્મુદિતા**તિ ભવેન સન્તુટ્ઠા. **દેસિયમાને**તિ તથાગતેન વા તથાગતસાવકેન વા દેસિયમાને. **ન પક્ખન્દતી**તિ ધમ્મદેસનં વા ભવનિરોધં વા ન પવિસતિ. **ન પસીદતી**તિ તત્થ પસાદં ન પાપુણાતિ. **ન સન્તિટ્ઠતી**તિ તત્થ ન પતિટ્ઠાતિ. **નાધિમુચ્ચતી**તિ તત્થ ઘનભાવં ન પાપુણાતિ. એત્તાવતા સસ્સતદિટ્ઠિ વુત્તા.

**અટ્ટીયમાના**તિ દુક્ખં પાપુણમાના. **હરાયમાના**તિ લજ્જં પાપુણમાના. **જિગુચ્છમાના**તિ જિગુચ્છં પાપુણમાના. **વિભવં અભિનન્દન્તી**તિ ઉચ્છેદં પટિચ્ચ તુસ્સન્તિ, ઉચ્છેદં પત્થયન્તીતિ વા અત્થો. **કિરા**તિ અનુસ્સવનત્થે નિપાતો. **ભો**તિ આલપનમેતં. **સન્ત**ન્તિ નિબ્બુતં. **પણીત**ન્તિ દુક્ખાભાવતો પણીતં, પધાનભાવં નીતન્તિ વા પણીતં. **યાથાવ**ન્તિ યથાસભાવં. એત્તાવતા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ વુત્તા.

**ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સાસને. **ભૂત**ન્તિ હેતુતો સઞ્જાતં ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતં દુક્ખં. **ભૂતતો પસ્સતી**તિ ઇદં ભૂતં દુક્ખન્તિ પસ્સતિ. **નિબ્બિદાયા**તિ વિપસ્સનત્થાય. **વિરાગાયા**તિ અરિયમગ્ગત્થાય. **નિરોધાયા**તિ નિબ્બાનત્થાય. **પટિપન્નો હોતી**તિ તદનુરૂપં પટિપદં પટિપન્નો હોતિ. **એવં પસ્સન્તી**તિ ઇમિના પકારેન પુબ્બભાગે લોકિયઞાણેન, પટિવેધકાલે લોકુત્તરઞાણેન પસ્સન્તિ. એત્તાવતા સમ્માદિટ્ઠિ વુત્તા.

ઇદાનિ દ્વીહિ ગાથાહિ તસ્સા સમ્માદિટ્ઠિયા આનિસંસં દસ્સેતિ. તત્થ **યો ભૂતં ભૂતતો દિસ્વા**તિ દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન અભિસમેત્વાતિ અત્થો. **ભૂતસ્સ ચ અતિક્કમન્તિ** નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેત્વાતિ અત્થો. **યથાભૂતેધિમુચ્ચતી**તિ મગ્ગભાવનાભિસમયવસેન યથાસભાવે નિરોધે ''એતં સન્તં, એતં પણીત''ન્તિ અધિમુચ્ચતિ. **ભવતણ્હા પરિક્ખયા**તિ સમુદયસ્સ પહાનેનાતિ અત્થો. અસતિપિ ચેત્થ સચ્ચાનં નાનાભિસમયત્તે ''દિસ્વા''તિ પુબ્બકાલિકવચનં સદ્ધિં પુબ્બભાગપટિપદાય વોહારવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ન હિ પુબ્બં પસ્સિત્વા પચ્છા અધિમુચ્ચતિ. ચતુસચ્ચાભિસમયો સમાનકાલમેવ હોતિ. સમાનકાલેપિ વા પુબ્બકાલિકાનિ પદાનિ ભવન્તીતિ ન દોસો. **સ વે**તિ એકંસેન સો અરહં. **ભૂતપરિઞ્ઞાતો**તિ દુક્ખં પરિઞ્ઞાતવા. **વીતતણ્હો**તિ વિગતતણ્હો. **ભવાભવે**તિ ખુદ્દકે ચ મહન્તે ચ ભવે. વુદ્ધિઅત્થેપિ હિ અ-કારસ્સ સમ્ભવતો **અભવો**તિ મહાભવો. સો પન ખુદ્દકમહન્તભાવો ઉપાદાયુપાદાય વેદિતબ્બો. અથ વા **ભવે**તિ સસ્સતે. **અભવે**તિ ઉચ્છેદે. તદુભયેપિ દિટ્ઠિરાગાભાવેન વીતતણ્હો. **ભૂતસ્સ વિભવા**તિ વટ્ટદુક્ખસ્સ સમુચ્છેદા. **નાગચ્છતિ પુનબ્ભવન્તિ** અરહતો પરિનિબ્બાનં વુત્તં.

**૧૫૦. તયો પુગ્ગલા**તિઆદિ મિચ્છાદિટ્ઠિકગરહણત્થં સમ્માદિટ્ઠિકપસંસનત્થં વુત્તં. તત્થ વિરૂપભાવં પન્ના ગતા દિટ્ઠિ એતેસન્તિ **વિપન્નદિટ્ઠી**. સુન્દરભાવં પન્ના ગતા દિટ્ઠિ એતેસન્તિ **સમ્પન્નદિટ્ઠી**. **તિત્થિયો**તિ તિત્થં વુચ્ચતિ દિટ્ઠિ, તં પટિપન્નત્તા તિત્થે સાધુ, તિત્થં યસ્સ અત્થીતિ વા તિત્થિયો. ઇતો બહિદ્ધા પબ્બજ્જૂપગતો. **તિત્થિયસાવકો**તિ તેસં દિટ્ઠાનુગતિમાપન્નો ગહટ્ઠો. **યો ચ મિચ્છાદિટ્ઠિકો**તિ તદુભયભાવં અનુપગન્ત્વા યાય કાયચિ દિટ્ઠિયા મિચ્છાદિટ્ઠિકો.

**તથાગતો**તિ સમ્માસમ્બુદ્ધો. પચ્ચેકબુદ્ધોપિ એત્થેવ સઙ્ગહિતો. **તથાગતસાવકો**તિ મગ્ગપ્પત્તો ફલપ્પત્તો ચ. **યો ચ સમ્માદિટ્ઠિકો**તિ તદુભયવિનિમુત્તો લોકિયસમ્માદિટ્ઠિયા સમ્માદિટ્ઠિકો.

ગાથાસુ **કોધનો**તિ યો અભિણ્હં કુજ્ઝતિ, સો. **ઉપનાહી**તિ તમેવ કોધં વડ્ઢેત્વા ઉપનન્ધનસીલો. **પાપમક્ખી**તિ લામકભૂતમક્ખવા. **માયાવી**તિ કતપાપપટિચ્છાદનવા. **વસલો**તિ હીનજચ્ચો. **વિસુદ્ધો**તિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા વિસુદ્ધો. **સુદ્ધતં ગતો**તિ મગ્ગફલસઙ્ખાતં સુદ્ધભાવં ગતો. **મેધાવી**તિ પઞ્ઞવા. ઇમાય ગાથાય લોકુત્તરસમ્માદિટ્ઠિસમ્પન્નો એવ થોમિતો.

**વિપન્નદિટ્ઠિયો સમ્પન્નદિટ્ઠિયો**તિ પુગ્ગલવોહારં પહાય ધમ્મમેવ ગરહન્તો થોમેન્તો ચ આહ. **એતં મમા**તિ તણ્હામઞ્ઞનવસેન દિટ્ઠિ. **એસોહમસ્મી**તિ માનમઞ્ઞનમૂલિકા દિટ્ઠિ. **એસો મે અત્તા**તિ દિટ્ઠિમઞ્ઞનમેવ.

**એતં મમાતિ કા દિટ્ઠી**તિઆદીહિ તિસ્સન્નં વિપન્નદિટ્ઠીનં વિભાગઞ્ચ ગણનઞ્ચ કાલસઙ્ગહઞ્ચ પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનં કતં. તત્થ **કા દિટ્ઠી**તિ અનેકાસુ દિટ્ઠીસુ કતમા દિટ્ઠીતિ અત્થો. **કતમન્તાનુગ્ગહિતા**તિ પુબ્બન્તાપરન્તસઙ્ખાતકાલદ્વયે કતમેન કાલેન અનુગ્ગહિતા, અનુબદ્ધાતિ અત્થો. યસ્મા ''એતં મમા''તિ પરામસન્તો ''એતં મમ અહોસિ, એવં મમ અહોસિ, એત્તકં મમ અહોસી''તિ અતીતં વત્થું અપદિસિત્વા પરામસતિ, તસ્મા **પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિ** હોતિ. **પુબ્બન્તાનુગ્ગહિતા** ચ તા દિટ્ઠિયો હોન્તિ. યસ્મા ''એસોહમસ્મી''તિ પરામસન્તો ''ઇમિનાહં સીલેન વા વતેન વા તપેન વા બ્રહ્મચરિયેન વા એસોસ્મિ વિસુજ્ઝિસ્સામી''તિ અનાગતફલં ઉપાદાય પરામસતિ, તસ્મા **અપરન્તાનુદિટ્ઠિ** હોતિ. **અપરન્તાનુગ્ગહિતા** ચ તા દિટ્ઠિયો હોન્તિ. યસ્મા ''એસો મે અત્તા''તિ પરામસન્તો અતીતાનાગતં ઉપાદિન્નસન્તતિં ઉપાદાય ''એસો મે અત્તા''તિ પરામસતિ, સક્કાયદિટ્ઠિવસેન ચ પરામસતિ,

તસ્મા સક્કાયદિટ્ઠિ હોતિ. **પુબ્બન્તાપરન્તાનુગ્ગહિતા** ચ તા દિટ્ઠિયો હોન્તિ. યસ્મા પન સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખાયેવ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો હોન્તિ, સક્કાયદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતેનેવ ચ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો સમુગ્ઘાતં ગચ્છન્તિ, તસ્મા **સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખેન દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાની**તિ વુત્તા, સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખેન સક્કાયદિટ્ઠિદ્વારેન દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ હોન્તીતિ અત્થો. સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખાનીતિ પાઠો સુન્દરતરો. સક્કાયદિટ્ઠિ પમુખા આદિ એતેસન્તિ સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખાનિ. કાનિ તાનિ? દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ.

‘‘કા દિટ્ઠી’’તિ પુચ્છાય વીસતિવત્થુકા અત્તાનુદિટ્ઠિ, વીસતિવત્થુકા સક્કાયદિટ્ઠીતિ વિસ્સજ્જનં. ‘‘કતિ દિટ્ઠિયો’’તિ પુચ્છાય સક્કાયદિટ્ઠિપ્પમુખાનિ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનીતિ વિસ્સજ્જનં. સાયેવ પન સક્કાયદિટ્ઠિ ‘‘એસો મે અત્તા’’તિ વચનસામઞ્ઞેન અત્તાનુદિટ્ઠીતિ વુત્તા. તસ્સા વુત્તાય અત્તવાદપટિસઞ્ઞુત્તા દિટ્ઠિપિ વુત્તાયેવ હોતિ.

**૧૫૧. યે કેચિ, ભિક્ખવે**તિઆદિસુત્તાહરણં સમ્પન્નદિટ્ઠિપુગ્ગલસમ્બન્ધેન સમ્પન્નદિટ્ઠિપુગ્ગલવિભાગદસ્સનત્થં કતં. તત્થ **નિટ્ઠં ગતા**તિ મગ્ગઞાણવસેન સમ્માસમ્બુદ્ધો ભગવાતિ નિચ્છયં ગતા, નિબ્બેમતિકાતિ અત્થો. નિટ્ઠાગતાતિ પાઠો સમાસપદં હોતિ, અત્થો પન સોયેવ. **દિટ્ઠિસમ્પન્ના**તિ દિટ્ઠિયા સુન્દરભાવં ગતા. **ઇધ નિટ્ઠા**તિ ઇમિસ્સા કામધાતુયા પરિનિબ્બાનં. **ઇધ વિહાય નિટ્ઠા**તિ ઇમં કામભવં વિજહિત્વા સુદ્ધાવાસબ્રહ્મલોકે પરિનિબ્બાનં. **સત્તક્ખત્તુપરમસ્સા**તિ સત્તક્ખત્તુંપરમા સત્તવારપરમા ભવૂપપત્તિ અત્તભાવગ્ગહણં અસ્સ, તતો પરં અટ્ઠમં ભવં નાદિયતીતિ સત્તક્ખત્તુપરમો. તસ્સ સત્તક્ખત્તુપરમસ્સ સોતાપન્નસ્સ. **કોલંકોલસ્સા**તિ કુલતો કુલં ગચ્છતીતિ કોલંકોલો. સોતાપત્તિફલસચ્છિકિરિયતો હિ પટ્ઠાય નીચે કુલે ઉપપત્તિ નામ નત્થિ, મહાભોગકુલેસુયેવ નિબ્બત્તતીતિ અત્થો. તસ્સ કોલંકોલસ્સ સોતાપન્નસ્સ. **એકબીજિસ્સા**તિ ખન્ધબીજં નામ કથિતં. યસ્સ હિ સોતાપન્નસ્સ એકંયેવ ખન્ધબીજં અત્થિ, એકં અત્તભાવગ્ગહણં, સો એકબીજી નામ. તસ્સ એકબીજિસ્સ સોતાપન્નસ્સ. ભગવતા ગહિતનામવસેનેવેતાનિ એતેસં નામાનિ. એત્તકઞ્હિ ઠાનં ગતો સત્તક્ખત્તુપરમો નામ હોતિ, એત્તકં કોલંકોલો, એત્તકં એકબીજીતિ ભગવતા એતેસં નામં ગહિતં. ભગવા હિ ‘‘અયં એત્તકં ઠાનં ગમિસ્સતિ, અયં એત્તકં ઠાનં ગમિસ્સતી’’તિ ઞત્વા તેસં તાનિ તાનિ નામાનિ અગ્ગહેસિ. મુદુપઞ્ઞો હિ સોતાપન્નો સત્ત ભવે નિબ્બત્તેન્તો સત્તક્ખત્તુપરમો નામ, મજ્ઝિમપઞ્ઞો પરં છટ્ઠં ભવં નિબ્બત્તેન્તો કોલંકોલો નામ , તિક્ખપઞ્ઞો એકં ભવં નિબ્બત્તેન્તો એકબીજી નામ. તં પનેતં તેસં મુદુમજ્ઝિમતિક્ખપઞ્ઞતં પુબ્બહેતુ નિયમેતિ. ઇમે તયોપિ સોતાપન્ના કામભવવસેન વુત્તા, રૂપારૂપભવે પન બહુકાપિ પટિસન્ધિયો ગણ્હન્તિ. **સકદાગામિસ્સા**તિ પટિસન્ધિવસેન સકિં કામભવં આગચ્છતીતિ સકદાગામી. તસ્સ સકદાગામિસ્સ. **દિટ્ઠેવ ધમ્મે અરહા**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે અરહા. અરહન્તિપિ પાઠો. **ઇધ નિટ્ઠા**તિ કામભવં સંસરન્તેયેવ સન્ધાય વુત્તં. રૂપારૂપભવે ઉપ્પન્ના પન અરિયા કામભવે ન ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થેવ પરિનિબ્બાયન્તિ.

**અન્તરાપરિનિબ્બાયિસ્સા**તિ આયુવેમજ્ઝસ્સ અન્તરાયેવ કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયનતો અન્તરાપરિનિબ્બાયી. સો પન ઉપ્પન્નસમનન્તરા પરિનિબ્બાયી, આયુવેમજ્ઝં અપ્પત્વા પરિનિબ્બાયી, આયુવેમજ્ઝં પત્વા પરિનિબ્બાયીતિ તિવિધો હોતિ. તસ્સ અન્તરાપરિનિબ્બાયિસ્સ અનાગામિનો. **ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયિસ્સા**તિ આયુવેમજ્ઝં અતિક્કમિત્વા વા કાલકિરિયં ઉપગન્ત્વા વા કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયન્તસ્સ અનાગામિનો. **અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિસ્સા**તિ અસઙ્ખારેન અપ્પયોગેન અધિમત્તપ્પયોગં અકત્વાવ કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયનધમ્મસ્સ અનાગામિનો. **સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિસ્સા**તિ સસઙ્ખારેન દુક્ખેન કસિરેન અધિમત્તપ્પયોગં કત્વાવ કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયનધમ્મસ્સ અનાગામિનો. **ઉદ્ધંસોતસ્સ અકનિટ્ઠગામિનો**તિ ઉદ્ધંવાહિભાવેન ઉદ્ધમસ્સ તણ્હાસોતં વટ્ટસોતં વાતિ ઉદ્ધંસોતો, ઉદ્ધં વા ગન્ત્વા પટિલભિતબ્બતો

ઉદ્ધમસ્સ મગ્ગસોતન્તિ ઉદ્ધંસોતો, અકનિટ્ઠં ગચ્છતીતિ અકનિટ્ઠગામી. તસ્સ ઉદ્ધંસોતસ્સ અકનિટ્ઠગામિનો અનાગામિસ્સ. અયં પન અનાગામી ચતુપ્પભેદો – યો અવિહતો પટ્ઠાય ચત્તારો બ્રહ્મલોકે સોધેત્વા અકનિટ્ઠં ગન્ત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી નામ. યો હેટ્ઠા તયો બ્રહ્મલોકે સોધેત્વા સુદસ્સીબ્રહ્મલોકે ઠત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં ઉદ્ધંસોતો ન અકનિટ્ઠગામી નામ. યો ઇતો અકનિટ્ઠમેવ ગન્ત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં ન ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી નામ. યો હેટ્ઠા ચતૂસુ બ્રહ્મલોકેસુ તત્થ તત્થેવ પરિનિબ્બાયતિ, અયં ન ઉદ્ધંસોતો ન અકનિટ્ઠગામી નામાતિ. ઇમે પઞ્ચ અનાગામિનો સુદ્ધાવાસં ગહેત્વા વુત્તા. અનાગામિનો પન રૂપરાગારૂપરાગાનં અપ્પહીનત્તા આકઙ્ખમાના સેસરૂપારૂપભવેસુપિ નિબ્બત્તન્તિ. સુદ્ધાવાસે નિબ્બત્તા પન અઞ્ઞત્થ ન નિબ્બત્તન્તિ. **અવેચ્ચપ્પસન્ના**તિ અરિયમગ્ગવસેન જાનિત્વા બુજ્ઝિત્વા અચલપ્પસાદેન પસન્ના. **સોતાપન્ના**તિ અરિયમગ્ગસોતં આપન્ના. ઇમિના સબ્બેપિ અરિયફલટ્ઠા પુગ્ગલા ગહિતાતિ.

ભવવિભવદિટ્ઠિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગટ્ઠકથાય

દિટ્ઠિકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૩. આનાપાનસ્સતિકથા

### ૧. ગણનવારવણ્ણના

**૧૫૨**. ઇદાનિ દિટ્ઠિકથાનન્તરં કથિતાય **આનાપાનસ્સતિ**કથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના અનુપ્પત્તા. અયઞ્હિ **આનાપાનસ્સતિ**કથા દિટ્ઠિકથાય સુવિદિતદિટ્ઠાદીનવસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિમલવિસોધનેન સુવિસુદ્ધચિત્તસ્સ યથાભૂતાવબોધાય સમાધિભાવના સુકરા હોતિ, સબ્બસમાધિભાવનાસુ ચ સબ્બસબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તાનં બોધિમૂલે ઇમિનાવ સમાધિના સમાહિતચિત્તાનં યથાભૂતાવબોધતો અયમેવ સમાધિભાવના પધાનાતિ ચ દિટ્ઠિકથાનન્તરં કથિતા. તત્થ **સોળસવત્થુકં આનાપાનસ્સતિસમાધિં ભાવયતો સમધિકાનિ દ્વે ઞાણસતાનિ ઉપ્પજ્જન્તી**તિ ઞાણગણનુદ્દેસો, **અટ્ઠ પરિપન્થે ઞાણાની**તિઆદિ ઞાણગણનનિદ્દેસો, **કતમાનિ અટ્ઠ પરિપન્થે ઞાણાની**તિઆદિ. **ઇમાનિ એકવીસતિ વિમુત્તિસુખે ઞાણાની**તિપરિયન્તં સબ્બઞાણાનં વિત્થારનિદ્દેસો, અન્તે **સોળસવત્થુકં આનાપાનસ્સતિસમાધિં ભાવયતો**તિઆદિ નિગમનન્તિ એવં તાવ પાળિવવત્થાનં વેદિતબ્બં.

તત્થ ગણનુદ્દેસે ગણનવારે તાવ **સોળસવત્થુક**ન્તિ દીઘં રસ્સં સબ્બકાયપટિસંવેદી પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખારન્તિ કાયાનુપસ્સનાચતુક્કં, પીતિપટિસંવેદી સુખપટિસંવેદી ચિત્તસઙ્ખારપટિસંવેદી પસ્સમ્ભયં ચિત્તસઙ્ખારન્તિ વેદનાનુપસ્સનાચતુક્કં, ચિત્તપટિસંવેદી અભિપ્પમોદયં ચિત્તં સમાદહં ચિત્તં વિમોચયં ચિત્તન્તિ ચિત્તાનુપસ્સનાચતુક્કં, અનિચ્ચાનુપસ્સી વિરાગાનુપસ્સી નિરોધાનુપસ્સી પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સીતિ ધમ્માનુપસ્સનાચતુક્કન્તિ ઇમેસં ચતુન્નં ચતુક્કાનં વસેન સોળસ વત્થૂનિ પતિટ્ઠા આરમ્મણાનિ અસ્સાતિ સોળસવત્થુકો. તં સોળસવત્થુકં. સમાસવસેન પનેત્થ વિભત્તિલોપો કતો. **આન**ન્તિ અબ્ભન્તરં પવિસનવાતો. **અપાન**ન્તિ બહિનિક્ખમનવાતો. કેચિ પન વિપરિયાયેન વદન્તિ. અપાનઞ્હિ અપેતં આનતોતિ અપાનન્તિ વુચ્ચતિ, નિદ્દેસે (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૦) પન ના-કારસ્સ દીઘત્તમજ્ઝુપેક્ખિત્વા આપાનન્તિ. તસ્મિં આનાપાને સતિ આનાપાનસ્સતિ, અસ્સાસપસ્સાસપરિગ્ગાહિકાય સતિયા એતં અધિવચનં. આનાપાનસ્સતિયા યુત્તો સમાધિ, આનાપાનસ્સતિયં વા સમાધિ આનાપાનસ્સતિસમાધિ. **ભાવયતો**તિ નિબ્બેધભાગિયં ભાવેન્તસ્સ. **સમધિકાની**તિ સહ અધિકેન વત્તન્તીતિ સમધિકાનિ, સાતિરેકાનીતિ અત્થો. મ-કારો પનેત્થ પદસન્ધિકરો. કેચિ પન ''સંઅધિકાની''તિ વદન્તિ. એવં સતિ દ્વે ઞાણસતાનિયેવ અધિકાનીતિ આપજ્જતિ, તં ન યુજ્જતિ. ઇમાનિ હિ વીસતિઅધિકાનિ દ્વે ઞાણસતાનિ હોન્તીતિ.

**પરિપન્થે ઞાણાની**તિ પરિપન્થં આરમ્મણં કત્વા પવત્તઞાણાનિ. તથા **ઉપકારે ઉપક્કિલેસે ઞાણાનિ**. **વોદાને ઞાણાની**તિ વોદાયતિ, તેન ચિત્તં પરિસુદ્ધં હોતીતિ વોદાનં. કિં તં? ઞાણં. ''વોદાનઞાણાની''તિ વત્તબ્બે ''સુતમયે ઞાણ''ન્તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૧; પટિ॰ મ॰ ૧.૧) વિય ''વોદાને ઞાણાની''તિ વુત્તં. સતો સમ્પજાનો હુત્વા કરોતીતિ સતોકારી, તસ્સ **સતોકારિસ્સ ઞાણાનિ**. **નિબ્બિદાઞાણાની**તિ નિબ્બિદાભૂતાનિ ઞાણાનિ. **નિબ્બિદાનુલોમઞાણાની**તિ નિબ્બિદાય અનુકૂલાનિ ઞાણાનિ. નિબ્બિદાનુલોમિઞાણાનીતિપિ પાઠો, નિબ્બિદાનુલોમો એતેસં અત્થીતિ નિબ્બિદાનુલોમીતિ અત્થો. **નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધિઞાણાની**તિ નિબ્બિદાય પટિપ્પસ્સદ્ધિયં ઞાણાનિ. **વિમુત્તિસુખે ઞાણાની**તિ વિમુત્તિસુખેન સમ્પયુત્તાનિ ઞાણાનિ.

**કતમાનિ અટ્ઠાતિ**આદીહિ પરિપન્થઉપકારાનં પટિપક્ખવિપક્ખયુગલત્તા તેસુ ઞાણાનિ સહેવ નિદ્દિટ્ઠાનિ. **કામચ્છન્દનેક્ખમ્મા**દીનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનિ. **ઉપકાર**ન્તિ ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસવસેન નપુંસકવચનં કતં. **સબ્બેપિ અકુસલા ધમ્મા**તિ વુત્તાવસેસા યે કેચિ અકુસલા ધમ્મા. તથા સબ્બેપિ નિબ્બેધભાગિયા **કુસલા ધમ્મા**. ‘‘પરિપન્થો ઉપકાર’’ન્તિ ચ તં તદેવ અપેક્ખિત્વા એકવચનં કતં. એત્થ ચ **પરિપન્થે ઞાણાનિ** ચ **ઉપકારે ઞાણાનિ** ચ પુચ્છિત્વા તેસં આરમ્મણાનેવ વિસ્સજ્જિત્વા તેહેવ તાનિ વિસ્સજ્જિતાનિ હોન્તીતિ તદારમ્મણાનિ ઞાણાનિ નિગમેત્વા દસ્સેસિ. **ઉપક્કિલેસે ઞાણા**દીસુપિ એસેવ નયો.

ગણનવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. સોળસઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૫૩. સોળસહિ આકારેહી**તિ ઉભયપક્ખવસેન વુત્તેહિ સોળસહિ ઞાણકોટ્ઠાસેહિ. **ઉદુચિતં ચિત્તં સમુદુચિત**ન્તિ ઉપચારભૂમિયં ચિત્તં ઉદ્ધં ઉચિતં, સમ્મા ઉદ્ધં ઉચિતં, ઉપરૂપરિ કતપરિચયં સમ્મા ઉપરૂપરિ કતપરિચયન્તિ અત્થો. ઉદુજિતં ચિત્તં સમુદુજિતન્તિપિ પાઠો. ઉપરિભાવાય જિતં, ઉપરિભાવકરેહિ વા ઞાણેહિ જિતં **ઉદુજિતં**. **સમુદુજિત**ન્તિ સમા ઉપરિભાવાય, ઉપરિભાવકરેહિ વા ઞાણેહિ જિતં. **સમા**તિ ચેત્થ વિસમભાવપટિક્ખેપો. ઇમસ્મિં પાઠે ઉ, દુ-ઇતિ દ્વે દ્વે ઉપસગ્ગા હોન્તિ. ઉરૂજિતં ચિત્તં સમ્મારૂજિતન્તિપિ પાઠો. એત્થાપિ જિતત્થોયેવ. ઉરૂ અરૂતિ ઇદં પન નિપાતમત્તમેવાતિ વદન્તિ. વીણોપમટ્ઠકથાય તજ્જિતં સુતજ્જિતન્તિ ચ અત્થો વુત્તો, સો ઇધ ન યુજ્જતિ. **એકત્તે સન્તિટ્ઠતી**તિ ઉપચારભૂમિયં તાવ નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવેન એકત્તે પતિટ્ઠાતિ. **નિય્યાનાવરણટ્ઠેન નીવરણા**તિ એત્થ અરતિપિ સબ્બેપિ અકુસલા આવરણટ્ઠેન નીવરણાતિ વુત્તા. **નિય્યાનાવરણટ્ઠેના**તિ નિય્યાનાનં આગમનમગ્ગપિદહનટ્ઠેન. નિય્યાનવારણટ્ઠેનાતિપિ પાઠો, નિય્યાનાનં પટિક્ખેપનટ્ઠેનાતિ અત્થો. **નેક્ખમ્મં અરિયાનં નિય્યાન**ન્તિ મગ્ગટ્ઠાનં અરિયાનં નિય્યાનસઙ્ખાતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ હેતુત્તા ફલૂપચારેન અરિયાનં નિય્યાનં. તેન ચ હેતુભૂતેન મગ્ગક્ખણે અરિયા નિય્યન્તિ નિગચ્છન્તિ. કેચિ પન ‘‘નિય્યાનન્તિ મગ્ગો’’તિ વદન્તિ. ઇધ ઉપચારસ્સ અધિપ્પેતત્તા મગ્ગક્ખણે ચ આલોકસઞ્ઞાય સબ્બકુસલધમ્માનઞ્ચ અભાવા તં ન યુજ્જતિ. **નિવુતત્તા**તિ પટિચ્છન્નત્તા. **નપ્પજાનાતી**તિ પુગ્ગલવસેન વુત્તં.

**વિસુદ્ધચિત્તસ્સા**તિ ઉપચારભૂમિયંયેવ. **ખણિકસમોધાના**તિ ચિત્તક્ખણે ચિત્તક્ખણે ઉપ્પજ્જનતો ખણો એતેસં અત્થીતિ ખણિકા, ઉપક્કિલેસા, ખણિકાનં સમોધાનો સમાગમો પબન્ધો ખણિકસમોધાનો. તસ્મા ખણિકસમોધાના, ઉપ્પજ્જમાના ઉપક્કિલેસા ખણિકપ્પબન્ધવસેન ખણિકપરમ્પરાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, ન એકચિત્તક્ખણવસેનાતિ વુત્તં હોતિ.

સોળસઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૩. ઉપક્કિલેસઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

### પઠમચ્છક્કં

**૧૫૪.** પઠમચ્છક્કે **અસ્સાસાદિમજ્ઝપરિયોસાન**ન્તિ અબ્ભન્તરપવિસનવાતસ્સ નાસિકગ્ગં વા મુખનિમિત્તં વા આદિ, હદયં મજ્ઝં, નાભિ પરિયોસાનં. તં તસ્સ આદિમજ્ઝપરિયોસાનં સતિયા અનુગચ્છતો યોગિસ્સ

ઠાનનાનત્તાનુગમનેન ચિત્તં અજ્ઝત્તં વિક્ખેપં ગચ્છતિ, તં અજ્ઝત્તવિક્ખેપગતં ચિત્તં એકત્તે અસણ્ઠહનતો સમાધિસ્સ પરિપન્થો. **પસ્સાસાદિમજ્ઝપરિયોસાન**ન્તિ બહિનિક્ખમનવાતસ્સ નાભિ આદિ, હદયં મજ્ઝં, નાસિકગ્ગં વા મુખનિમિત્તં વા બહિઆકાસો વા પરિયોસાનં. યોજના પનેત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. **અસ્સાસપટિકઙ્ખના નિકન્તિતણ્હાચરિયા**તિ ''નાસિકાવાતાયત્તમિદં કમ્મટ્ઠાન''ન્તિ સલ્લક્ખેત્વા ઓળારિકોળારિકસ્સ અસ્સાસસ્સ પત્થનાસઙ્ખાતા નિકામના એવ તણ્હાપવત્તિ. તણ્હાપવત્તિયા સતિ એકત્તે અસણ્ઠહનતો સમાધિસ્સ પરિપન્થો. **પસ્સાસપટિકઙ્ખના નિકન્તી**તિ પુન અસ્સાસપુબ્બકસ્સ પસ્સાસસ્સ પત્થનાસઙ્ખાતા નિકન્તિ. સેસં વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં. **અસ્સાસેનાભિતુન્નસ્સા**તિ અતિદીઘં અતિરસ્સં વા અસ્સાસં કરોન્તસ્સ અસ્સાસમૂલકસ્સ કાયચિત્તકિલમથસ્સ સબ્ભાવતો તેન અસ્સાસેન વિદ્ધસ્સ પીળિતસ્સ. **પસ્સાસપટિલાભે મુચ્છના**તિ અસ્સાસેન પીળિતત્તાયેવ પસ્સાસે અસ્સાદસઞ્ઞિનો પસ્સાસં પત્થયતો તસ્મિં પસ્સાસપટિલાભે રજ્જના. પસ્સાસમૂલકેપિ એસેવ નયો.

વુત્તસ્સેવ અત્થસ્સ અનુવણ્ણનત્થં વુત્તેસુ ગાથાબન્ધેસુ **અનુગચ્છના**તિ અનુગચ્છમાના. **સતી**તિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધાવિક્ખેપહેતુભૂતા સતિ. વિક્ખિપતિ અનેન ચિત્તન્તિ વિક્ખેપો. કો સો? અસ્સાસો. અજ્ઝત્તં વિક્ખેપો અજ્ઝત્તવિક્ખેપો, તસ્સ આકઙ્ખના **અજ્ઝત્તવિક્ખેપાકઙ્ખના**, અસમ્મામનસિકારવસેન અજ્ઝત્તવિક્ખેપકસ્સ અસ્સાસસ્સ આકઙ્ખનાતિ વુત્તં હોતિ. એતેનેવ નયેન બહિદ્ધાવિક્ખેપપત્થના વેદિતબ્બા. **યેહી**તિ યેહિ ઉપક્કિલેસેહિ. **વિક્ખિપ્પમાનસ્સા**તિ વિક્ખિપિયમાનસ્સ વિક્ખેપં આપાદિયમાનસ્સ. **નો ચ ચિત્તં વિમુચ્ચતી**તિ ચિત્તં અસ્સાસપસ્સાસારમ્મણે ચ નાધિમુચ્ચતિ, પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ ન વિમુચ્ચતિ. ચિત્તં નો ચ વિમુચ્ચતિ પરપત્તિયા ચ હોન્તીતિ સમ્બન્ધો. **વિમોક્ખં અપ્પજાનન્તા**તિ સો વા અઞ્ઞો વા આરમ્મણાધિમુત્તિવિમોક્ખઞ્ચ પચ્ચનીકવિમુત્તિવિમોક્ખઞ્ચ એવં અપ્પજાનન્તા. **પરપત્તિયા**તિ પરપચ્ચયં પરસદ્દહનં અરહન્તિ, ન અત્તપચ્ચક્ખં ઞાણન્તિ ''પરપચ્ચયિકા''તિ વત્તબ્બે ''પરપત્તિયા''તિ વુત્તં. અત્થો પન સોયેવ.

## દુતિયચ્છક્કં

**૧૫૫**. દુતિયચ્છક્કે **નિમિત્ત**ન્તિ અસ્સાસપસ્સાસાનં ફુસનટ્ઠાનં. અસ્સાસપસ્સાસા હિ દીઘનાસિકસ્સ નાસાપુટં ઘટ્ટેન્તા પવત્તન્તિ, રસ્સનાસિકસ્સ ઉત્તરોટ્ઠં. યદિ હિ અયં યોગી તં નિમિત્તમેવ આવજ્જતિ, તસ્સ નિમિત્તમેવ આવજ્જમાનસ્સ અસ્સાસે ચિત્તં વિકમ્પતિ, ન પતિટ્ઠાતીતિ અત્થો. તસ્સ તસ્મિં ચિત્તે અપ્પતિટ્ઠિતે સમાધિસ્સ અભાવતો તં વિકમ્પનં સમાધિસ્સ પરિપન્થો. યદિ અસ્સાસમેવ આવજ્જતિ, તસ્સ ચિત્તં અબ્ભન્તરપવેસનવસેન વિક્ખેપં આવહતિ, નિમિત્તે ન પતિટ્ઠાતિ, તસ્મા નિમિત્તે વિકમ્પતિ. ઇમિના નયેન સેસેસુપિ યોજના કાતબ્બા. ગાથાસુ **વિક્ખિપ્પતે**તિ વિક્ખિપીયતિ વિક્ખેપં આપાદીયતિ.

## તતિયચ્છક્કં

**૧૫૬**. તતિયચ્છક્કે **અતીતાનુધાવનં ચિત્ત**ન્તિ ફુસનટ્ઠાનં અતિક્કમિત્વા ગતં અસ્સાસં વા પસ્સાસં વા અનુગચ્છમાનં ચિત્તં. **વિક્ખેપાનુપતિત**ન્તિ વિક્ખેપેન અનુગતં, વિક્ખેપં વા સયં અનુપતિતં અનુગતં. **અનાગતપટિકઙ્ખનં ચિત્ત**ન્તિ ફુસનટ્ઠાનં અપ્પત્તં અસ્સાસં વા પસ્સાસં વા પટિકઙ્ખમાનં પચ્ચાસીસમાનં ચિત્તં. **વિકમ્પિત**ન્તિ તસ્મિં અપ્પતિટ્ઠાનેનેવ વિક્ખેપેન વિકમ્પિતં. **લીન**ન્તિ અતિસિથિલવીરિયતાદીહિ સઙ્કુચિતં. **કોસજ્જાનુપતિત**ન્તિ કુસીતભાવાનુગતં. **અતિપગ્ગહિત**ન્તિ અચ્ચારદ્ધવીરિયતાદીહિ અતિઉસ્સાહિતં.

**ઉદ્ધચ્ચાનુપતિત**ન્તિ વિક્ખેપાનુગતં. **અભિનત**ન્તિ અસ્સાદવત્થૂસુ ભુસં નતં અલ્લીનં. **અપનત**ન્તિ નિરસ્સાદવત્થૂસુ પતિહતં, તતો અપગતં વા, અપગતનતં વા, ન તતો અપગતન્તિ અત્થો. **રાગાનુપતિત**ન્તિ એત્થ અસ્સાસપસ્સાસનિમિત્તં મનસિકરોતો ઉપ્પન્નપીતિસુખે વા પુબ્બે હસિતલપિતકીળિતવત્થૂસુ વા રાગો અનુપતતિ. **બ્યાપાદાનુપતિત**ન્તિ એત્થ મનસિકારે નિરસ્સાદગતચિત્તસ્સ ઉપ્પન્નદોમનસ્સવસેન વા પુબ્બે સમુદાચિણ્ણેસુ આઘાતવત્થૂસુ વા બ્યાપાદો અનુપતતિ. ગાથાસુ **ન સમાધિયતી**તિ ન સમાહિતં હોતિ. **અધિચિત્ત**ન્તિ ચિત્તસીસેન નિદ્દિટ્ઠો અધિકો સમાધિ.

**૧૫૭.** એત્તાવતા તીહિ છક્કેહિ અટ્ઠારસ ઉપક્કિલેસે નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તેસં ઉપક્કિલેસાનં સમાધિસ્સ પરિપન્થભાવસાધનેન આદીનવં દસ્સેન્તો પુન **અસ્સાસાદિમજ્ઝપરિયોસાન**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **કાયોપિ ચિત્તમ્પિ સારદ્ધા ચ હોન્તી**તિ વિક્ખેપસમુટ્ઠાનરૂપાનં વસેન રૂપકાયોપિ, વિક્ખેપસન્તતિવસેન ચિત્તમ્પિ મહતા ખોભેન ખુભિતા સદરથા ચ હોન્તિ. તતો મન્દતરેન **ઇઞ્જિતા** કમ્પિતા, તતો મન્દતરેન **ફન્દિતા** ચલિતા હોન્તિ. બલવાપિ મજ્ઝિમોપિ મન્દોપિ ખોભો હોતિયેવ, ન સક્કા ખોભેન ન ભવિતુન્તિ વુત્તં હોતિ. **ચિત્તં વિકમ્પિતત્તા**તિ ચિત્તસ્સ વિકમ્પિતત્તા. ગાથાસુ **પરિપુણ્ણા અભાવિતા**તિ યથા પરિપુણ્ણા હોતિ, તથા અભાવિતા. **ઇઞ્જિતો**તિ કમ્પિતો. **ફન્દિતો**તિ મન્દકમ્પિતો. હેટ્ઠા નીવરણાનં અનન્તરત્તા ''ઇમેહિ ચ પન નીવરણેહી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૩) અચ્ચન્તસમીપનિદસ્સનવચનં કતં. ઇધ પન નિગમને નીવરણાનં સન્તરત્તા **તેહિ ચ પન નીવરણેહી**તિ પરમ્મુખનિદસ્સનવચનં કતં.

ઉપક્કિલેસઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૪. વોદાનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૫૮. વોદાને ઞાણાની**તિ વિસુદ્ધઞાણાનિ. **તં વિવજ્જયિત્વા**તિ યં પુબ્બે વુત્તં અતીતાનુધાવનં ચિત્તં વિક્ખેપાનુપતિતં, તં વિવજ્જયિત્વાતિ સમ્બન્ધિતબ્બં. **એકટ્ઠાને સમાદહતી**તિ અસ્સાસપસ્સાસાનં ફુસનટ્ઠાને સમં આદહતિ પતિટ્ઠાપેતિ. **તત્થેવ અધિમોચેતી**તિ એકટ્ઠાનેતિ વુત્તે અસ્સાસપસ્સાસાનં ફુસનટ્ઠાનેયેવ સન્નિટ્ઠપેતિ સન્નિટ્ઠાનં કરોતિ. **પગ્ગણ્હિત્વા**તિ ધમ્મવિચયપીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાય પગ્ગહેત્વા. **વિનિગ્ગણ્હિત્વા**તિ પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાય વિનિગ્ગણ્હિત્વા. ''સતિન્દ્રિયવીરિયિન્દ્રિયેહિ પગ્ગહેત્વા, સતિન્દ્રિયસમાધિન્દ્રિયેહિ વિનિગ્ગહેત્વા''તિપિ વદન્તિ. **સમ્પજાનો હુત્વા**તિ અસુભભાવનાદીહિ. પુન **સમ્પજાનો હુત્વા**તિ મેત્તાભાવનાદીહિ. યેન રાગેન અનુપતિતં, યેન બ્યાપાદેન અનુપતિતં, તં પજહતીતિ સમ્બન્ધો. તં ચિત્તં ઈદિસન્તિ સમ્પજાનન્તો તપ્પટિપક્ખેન રાગં પજહતિ, બ્યાપાદં પજહતીતિ વા અત્થો. **પરિસુદ્ધ**ન્તિ નિરુપક્કિલેસં. **પરિયોદાત**ન્તિ પભસ્સરં. **એકત્તગતં હોતી**તિ તં તં વિસેસં પત્તસ્સ તં તં એકત્તં ગતં હોતિ.

**કતમે તે એકત્તા**તિ ઇધ યુજ્જમાનાયુજ્જમાનેપિ એકત્તે એકતો કત્વા પુચ્છતિ. **દાનૂપસગ્ગુપટ્ઠાનેકત્ત**ન્તિ દાનવત્થુસઙ્ખાતસ્સ દાનસ્સ ઉપસગ્ગો વોસજ્જનં દાનૂપસગ્ગો, દાનવત્થુપરિચ્ચાગચેતના. તસ્સ ઉપટ્ઠાનં આરમ્મણકરણવસેન ઉપગન્ત્વા ઠાનં દાનૂપસગ્ગુપટ્ઠાનં, તદેવ એકત્તં, તેન વા એકત્તં એકગ્ગભાવો દાનૂપસગ્ગુપટ્ઠાનેકત્તં. દાનવોસગ્ગુપટ્ઠાનેકત્તન્તિ પાઠો સુન્દરતરો, સો એવત્થો. એતેન પદુદ્ધારવસેન ચાગાનુસ્સતિસમાધિ વુત્તો. પદુદ્ધારવસેન વુત્તોપિ ચેસ ઇતરેસં તિણ્ણમ્પિ એકત્તાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોતિ, તસ્મા ઇધ નિદ્દિટ્ઠન્તિ વદન્તિ. વિસાખાપિ હિ મહાઉપાસિકા આહ – ''ઇધ, ભન્તે, દિસાસુ વસ્સંવુટ્ઠા ભિક્ખૂ સાવત્થિં

આગચ્છિસ્સન્તિ ભગવન્તં દસ્સનાય, તે ભગવન્તં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છિસ્સન્તિ ‘ઇત્થન્નામો, ભન્તે, ભિક્ખુ કાલઙ્કતો, તસ્સ કા ગતિ, કો અભિસમ્પરાયો’તિ? તં ભગવા બ્યાકરિસ્સતિ સોતાપત્તિફલે વા સકદાગામિફલે વા અનાગામિફલે વા અરહત્તે વા. ત્યાહં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છિસ્સામિ ‘આગતપુબ્બા નુ ખો, ભન્તે, તેન અય્યેન સાવત્થી’તિ? સચે મે વક્ખન્તિ ‘આગતપુબ્બા તેન ભિક્ખુના સાવત્થી’તિ. નિટ્ઠમેત્થ ગચ્છિસ્સામિ નિસ્સંસયં પરિભુત્તં તેન અય્યેન વસ્સિકસાટિકા વા આગન્તુકભત્તં વા ગમિકભત્તં વા ગિલાનભત્તં વા ગિલાનુપટ્ઠાકભત્તં વા ગિલાનભેસજ્જં વા ધુવયાગુ વાતિ. તસ્સા મે તદનુસ્સરન્તિયા પામોજ્જં જાયિસ્સતિ, પમુદિતાય પીતિ જાયિસ્સતિ, પીતિમનાય કાયો પસ્સમ્ભિસ્સતિ, પસ્સદ્ધકાયા સુખં વેદયિસ્સામિ, સુખિનિયા ચિત્તં સમાધિયિસ્સતિ, સા મે ભવિસ્સતિ ઇન્દ્રિયભાવના બલભાવના બોજ્ઝઙ્ગભાવના’’તિ (મહાવ॰ ૩૫૧). અથ વા એકત્તેસુ પઠમં ઉપચારસમાધિવસેન વુત્તં, દુતિયં અપ્પનાસમાધિવસેન, તતિયં વિપસ્સનાવસેન, ચતુત્થં મગ્ગફલવસેનાતિ વેદિતબ્બં. સમથસ્સ નિમિત્તં **સમથનિમિત્તં**. વયો ભઙ્ગો એવ લક્ખણં **વયલક્ખણં**. **નિરોધો** નિબ્બાનં. સેસમેતેસુ તીસુ વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં.

**ચાગાધિમુત્તાન**ન્તિ દાને અધિમુત્તાનં. **અધિચિત્ત**ન્તિ વિપસ્સનાપાદકસમાધિ. **વિપસ્સકાન**ન્તિ ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય તીહિ અનુપસ્સનાહિ સઙ્ખારે વિપસ્સન્તાનં. **અરિયપુગ્ગલાન**ન્તિ અટ્ઠન્નં. દુતિયાદીનિ તીણિ એકત્તાનિ આનાપાનસ્સતિવસેન સેસકમ્મટ્ઠાનવસેન ચ યુજ્જન્તિ. **ચતૂહિ ઠાનેહી**તિ ચતૂહિ કારણેહિ. સમાધિવિપસ્સનામગ્ગફલાનં વસેન ‘‘એકત્તગતં ચિત્તં પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્દઞ્ચેવ હોતિ ઉપેક્ખાનુબ્રૂહિતઞ્ચ ઞાણેન ચ સમ્પહંસિત’’ન્તિ ઉદ્દેસપદાનિ. ‘‘પઠમસ્સ ઝાનસ્સ કો આદી’’તિઆદીનિ તેસં ઉદ્દેસપદાનં વિત્થારેતુકમ્યતાપુચ્છાપુબ્બઙ્ગમાનિ નિદ્દેસપદાનિ. તત્થ **પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્દ**ન્તિ પટિપદા એવ નીવરણમલવિસોધનતો વિસુદ્ધિ, તં પટિપદાવિસુદ્ધિં પક્ખન્દં પવિટ્ઠં. **ઉપેક્ખાનુબ્રૂહિત**ન્તિ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય બ્રૂહિતં વડ્ઢિતં. **ઞાણેન ચ સમ્પહંસિત**ન્તિ પરિયોદાપકેન ઞાણેન સમ્પહંસિતં પરિયોદાપિતં વિસોધિતં. **પટિપદાવિસુદ્ધિ** નામ સસમ્ભારિકો ઉપચારો, **ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના** નામ અપ્પના, **સમ્પહંસના** નામ પચ્ચવેક્ખણાતિ એવમેકે વણ્ણયન્તિ. યસ્મા પન ‘‘એકત્તગતં ચિત્તં પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્દઞ્ચેવ હોતી’’તિઆદિ વુત્તં, તસ્મા અન્તોઅપ્પનાયમેવ આગમનવસેન પટિપદાવિસુદ્ધિ, તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચવસેન ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના, ધમ્માનં અનતિવત્તનાદિભાવસાધનેન પરિયોદાપકસ્સ ઞાણસ્સ કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેન સમ્પહંસના વેદિતબ્બા. કથં? યસ્મિઞ્હિ વારે અપ્પના ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં યો નીવરણસઙ્ખાતો કિલેસગણો તસ્સ ઝાનસ્સ પરિપન્થો, તતો ચિત્તં વિસુજ્ઝતિ, વિસુદ્ધત્તા આવરણવિરહિતં હુત્વા મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં પટિપજ્જતિ. **મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં** નામ સમપ્પવત્તો અપ્પનાસમાધિયેવ. તદનન્તરં પન પુરિમચિત્તં એકસન્તતિપરિણામનયેન તથત્તં ઉપગચ્છમાનં મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં **પટિપજ્જતિ** નામ. એવં **પટિપન્નત્તા** તથત્તુપગમનેન **તત્થ પક્ખન્દતિ** નામ. એવં તાવ પુરિમચિત્તે વિજ્જમાનાકારનિપ્ફાદિકા પઠમસ્સ ઝાનસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ આગમનવસેન પટિપદાવિસુદ્ધિ વેદિતબ્બા. એવં વિસુદ્ધસ્સ પન તસ્સ પુન વિસોધેતબ્બાભાવતો વિસોધને બ્યાપારં અકરોન્તો **વિસુદ્ધં ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતિ** નામ. સમથભાવૂપગમનેન સમથપટિપન્નસ્સ પુન સમાદાને બ્યાપારં અકરોન્તો **સમથપટિપન્નં અજ્ઝુપેક્ખતિ** નામ. સમથપટિપન્નભાવતો એવ ચસ્સ કિલેસસંસગ્ગં પહાય એકત્તેન ઉપટ્ઠિતસ્સ પુન એકત્તુપટ્ઠાને બ્યાપારં અકરોન્તો **એકત્તુપટ્ઠાનં અજ્ઝુપેક્ખતિ** નામ. એવં તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચવસેન ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના વેદિતબ્બા.

યે પનેતે એવં ઉપેક્ખાનુબ્રૂહિતે તત્થ જાતા સમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતા યુગનદ્ધધમ્મા અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તમાના હુત્વા પવત્તા, યાનિ ચ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ નાનાકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિરસેન એકરસાનિ હુત્વા પવત્તાનિ, યં ચેસ તદુપગં તેસં અનતિવત્તનએકરસભાવાનં અનુચ્છવિકં વીરિયં વાહયતિ, યા ચસ્સ તસ્મિં ખણે પવત્તા આસેવના, સબ્બેપિ તે આકારા યસ્મા ઞાણેન સંકિલેસવોદાનેસુ તં તં આદીનવઞ્ચ આનિસંસઞ્ચ દિસ્વા તથા તથા સમ્પહંસિતત્તા વિસોધિતત્તા પરિયોદાપિતત્તા નિપ્ફન્ના, તસ્મા ધમ્માનં અનતિવત્તનાદિભાવસાધનેન પરિયોદાપકસ્સ ઞાણસ્સ કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેન સમ્પહંસના વેદિતબ્બાતિ વુત્તં. તત્થ યસ્મા ઉપેક્ખાવસેન ઞાણં પાકટં હોતિ, યથાહ – ''તથાપગ્ગહિતં ચિત્તં સાધુકં અજ્ઝુપેક્ખતિ, ઉપેક્ખાવસેન પઞ્ઞાવસેન પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. ઉપેક્ખાવસેન નાનત્તકિલેસેહિ ચિત્તં વિમુચ્ચતિ, વિમોક્ખવસેન પઞ્ઞાવસેન પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. વિમુત્તત્તા તે ધમ્મા એકરસા હોન્તિ, એકરસટ્ઠેન ભાવના''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૧). તસ્મા ઞાણકિચ્ચભૂતા **સમ્પહંસના પરિયોસાનન્તિ** વુત્તા.

**એવં તિવત્તગતન્તિ**આદીનિ તસ્સેવ ચિત્તસ્સ થોમનવચનાનિ. તત્થ **એવં તિવત્તગતન્તિ** એવં યથાવુત્તેન વિધિના પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્દનઉપેક્ખાનુબ્રૂહનાઞાણસમ્પહંસનાવસેન તિવિધભાવં ગતં. **વિતક્કસમ્પન્નન્તિ** કિલેસક્ખોભવિરહિતત્તા વિતક્કેન સુન્દરભાવં પન્નં ગતં. **ચિત્તસ્સ અધિટ્ઠાનસમ્પન્નન્તિ** તસ્મિંયેવ આરમ્મણે ચિત્તસ્સ નિરન્તરપ્પવત્તિસઙ્ખાતેન અધિટ્ઠાનેન સમ્પન્નં અનૂનં. યથા અધિટ્ઠાનવસિયં અધિટ્ઠાનન્તિ ઝાનપ્પવત્તિ, તથા ઇધાપિ ચિત્તસ્સ અધિટ્ઠાનન્તિ ચિત્તેકગ્ગતાપિ યુજ્જતિ. તેન હિ એકસ્મિંયેવ આરમ્મણે ચિત્તં અધિટ્ઠાતિ, ન એત્થ વિક્ખિપતીતિ. ''સમાધિસમ્પન્ન''ન્તિ વિસું વુત્તત્તા પન વુત્તનયેનેવ ગહેતબ્બં. અથ વા સમાધિસ્સેવ ઝાનસઙ્ગહિતત્તા **ચિત્તસ્સ અધિટ્ઠાનસમ્પન્નન્તિ** ઝાનઙ્ગપઞ્ચકવસેન વુત્તં. **સમાધિસમ્પન્નન્તિ** ઇન્દ્રિયસઙ્ગહિતત્તા ઇન્દ્રિયપઞ્ચકવસેન, દુતિયજ્ઝાનાદીસુ પન અલબ્ભમાનાનિ પદાનિ પહાય લબ્ભમાનકવસેન **પીતિસમ્પન્નન્તિ**આદિ વુત્તં.

**અનિચ્ચાનુપસ્સના**દીસુ અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ વિતક્કાદયો પરિપુણ્ણાયેવ તાસં કામાવચરત્તા. એતાસુ ચ અપ્પનાય અભાવતો પટિપદાવિસુદ્ધિઆદયો ખણિકસમાધિવસેન યોજેતબ્બા. ચતૂસુ મગ્ગેસુ પઠમજ્ઝાનિકવસેન વિતક્કાદીનં લબ્ભનતો લબ્ભમાનકવસેનેવ વિતક્કાદયો પરિપુણ્ણા વુત્તા. દુતિયજ્ઝાનિકાદીસુ હિ મગ્ગેસુ વિતક્કાદયો ઝાનેસુ વિય પરિહાયન્તીતિ. એત્તાવતા તેરસ વોદાનઞાણાનિ વિત્થારતો નિદ્દિટ્ઠાનિ હોન્તિ. કથં? એકટ્ઠાને સમાદહનેન તત્થેવ અધિમુચ્ચનેન કોસજ્જપ્પજહનેન ઉદ્ધચ્ચપ્પજહનેન રાગપ્પજહનેન બ્યાપાદપ્પજહનેન સમ્પયુત્તાનિ છ ઞાણાનિ, ચતૂહિ એકત્તેહિ સમ્પયુત્તાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ, પટિપદાવિસુદ્ધિઉપેક્ખાનુબ્રૂહનાસમ્પહંસનાહિ સમ્પયુત્તાનિ તીણિ ઞાણાનીતિ એવં તેરસ ઞાણાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ.

**૧૫૯**. એવં સન્તેપિ આનાપાનસ્સતિસમાધિભાવનાવસેન તેસં નિપ્ફત્તિં દસ્સેતુકામો તાનિ ઞાણાનિ અનિગમેત્વાવ **નિમિત્તં અસ્સાસપસ્સાસાતિ**આદિના નયેન ચોદનાપુબ્બઙ્ગમં આનાપાનસ્સતિસમાધિભાવનાવિધિં દસ્સેત્વા અન્તે તાનિ ઞાણાનિ નિગમેત્વા દસ્સેસિ. તત્થ **નિમિત્તં** વુત્તમેવ. **અનારમ્મણામેકચિત્તસ્સાતિ** અનારમ્મણા એકચિત્તસ્સ. મ-કારો પનેત્થ પદસન્ધિકરો. અનારમ્મણમેકચિત્તસ્સાતિપિ પાઠો, એકસ્સ ચિત્તસ્સ આરમ્મણં ન ભવન્તીતિ અત્થો. **તયો ધમ્મે**તિ નિમિત્તાદયો તયો ધમ્મે. **ભાવનાતિ** આનાપાનસ્સતિસમાધિભાવના. **કથન્તિ** પઠમં વુત્તાય ચોદનાગાથાય અનન્તરં વુત્તાય પરિહારગાથાય અત્થં કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. **ન ચિમે**તિ ન ચ ઇમે. ન ચમેતિપિ પાઠો, સોયેવ પદચ્છેદો. કથં ન ચ અવિદિતા હોન્તિ, કથં

ન ચ ચિત્તં વિક્ખેપં ગચ્છતીતિ એવં કથં સદ્દો સેસેહિ પદેહિ યોજેતબ્બો. **પધાનઞ્ચ પઞ્ઞાયતી**તિ આનાપાનસ્સતિસમાધિભાવનારમ્ભકં વીરિયં સન્દિસ્સતિ. વીરિયઞ્હિ પદહન્તિ તેનાતિ પધાનન્તિ વુચ્ચતિ. **પયોગઞ્ચ સાધેતી**તિ નીવરણવિક્ખમ્ભકં ઝાનઞ્ચ યોગી નિપ્ફાદેતિ. ઝાનઞ્હિ નીવરણવિક્ખમ્ભનાય પયુઞ્જીયતીતિ પયોગોતિ વુત્તં. **વિસેસમધિગચ્છતી**તિ સંયોજનપ્પહાનકરં મગ્ગઞ્ચ પટિલભતિ. મગ્ગો હિ સમથવિપસ્સનાનં આનિસંસત્તા વિસેસોતિ વુત્તો. વિસેસસ્સ ચ પમુખભૂતત્તા ચ-કારેન સમુચ્ચયો ન કતો.

ઇદાનિ તં પુચ્છિતમત્થં ઉપમાય સાધેન્તો **સેય્યથાપિ રુક્ખો**તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – યથા નામ કકચેન ફાલનત્થં વાસિયા તચ્છિત્વા રુક્ખો ફાલનકાલે નિચ્ચલભાવત્થં **સમે** ભૂમિપદેસે પયોગક્ખમં કત્વા ઠપિતો. **કકચેના**તિ હત્થકકચેન. **આગતે**તિ રુક્ખં કુસિત્વા અત્તનો સમીપભાગં આગતે. **ગતે**તિ રુક્ખં કુસિત્વા પરભાગં ગતે. વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. **ન અવિદિતા હોન્તી**તિ રુક્ખે કકચદન્તેહિ ફુટ્ઠં પુરિસેન પેક્ખમાનં ઠાનં અપ્પત્વા તેસં આગમનગમનાભાવતો સબ્બેપિ કકચદન્તા વિદિતાવ હોન્તિ. **પધાનન્તિ** રુક્ખચ્છેદનવીરિયં. **પયોગન્તિ** રુક્ખચ્છેદનકિરિયં. ''વિસેસમધિગચ્છતી''તિ વચનં ઉપમાય નત્થિ. **ઉપનિબન્ધના નિમિત્તન્તિ** ઉપનિબન્ધનાય સતિયા નિમિત્તભૂતં કારણભૂતં નાસિકગ્ગં વા મુખનિમિત્તં વા. ઉપનિબન્ધતિ એતાય આરમ્મણે ચિત્તન્તિ ઉપનિબન્ધના નામ સતિ. **નાસિકગ્ગે વા**તિ દીઘનાસિકો નાસિકગ્ગે. **મુખનિમિત્તે વા**તિ રસ્સનાસિકો ઉત્તરોટ્ઠે. ઉત્તરોટ્ઠો હિ મુખે સતિયા નિમિત્તન્તિ મુખનિમિત્તન્તિ વુત્તો. **આગતે**તિ ફુટ્ઠટ્ઠાનતો અબ્ભન્તરં આગતે. **ગતે**તિ ફુટ્ઠટ્ઠાનતો બહિદ્ધા ગતે. **ન અવિદિતા હોન્તી**તિ ફુસનટ્ઠાનં અપ્પત્વા અસ્સાસપસ્સાસાનં આગમનગમનાભાવતો સબ્બેપિ તે વિદિતા એવ હોન્તિ. **કમ્મનિયં હોતી**તિ યેન વીરિયેન કાયોપિ ચિત્તમ્પિ કમ્મનિયં ભાવનાકમ્મક્ખમં ભાવનાકમ્મયોગ્ગં હોતિ. **ઇદં** વીરિયં **પધાનં** નામાતિ ફલેન કારણં વુત્તં હોતિ. **ઉપક્કિલેસા પહીયન્તી**તિ વિક્ખમ્ભનવસેન નીવરણાનિ પહીયન્તિ. **વિતક્કા વૂપસમ્મન્તી**તિ નાનારમ્મણચારિનો અનવટ્ઠિતા વિતક્કા ઉપસમં ગચ્છન્તિ. યેન ઝાનેન ઉપક્કિલેસા પહીયન્તિ, વિતક્કા વૂપસમ્મન્તિ. **અયં પયોગો**તિ પયોગમપેક્ખિત્વા પુલ્લિઙ્ગનિદ્દેસો કતો. **સઞ્ઞોજના પહીયન્તી**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝા સઞ્ઞોજના સમુચ્છેદપ્પહાનેન પહીયન્તિ. **અનુસયા બ્યન્તીહોન્તી**તિ પહીનાનં પુન અનુપ્પત્તિધમ્મકત્તા વિગતો ઉપ્પાદન્તો વા વયન્તો વા એતેસન્તિ બ્યન્તા, પુબ્બે અબ્યન્તા બ્યન્તા હોન્તીતિ બ્યન્તીહોન્તિ, વિનસ્સન્તીતિ અત્થો. સઞ્ઞોજનપ્પહાનં અનુસયપ્પહાનેન હોતિ, ન અઞ્ઞથાતિ દસ્સનત્થં અનુસયપ્પહાનમાહ. યેન મગ્ગેન સઞ્ઞોજના પહીયન્તિ અનુસયા બ્યન્તીહોન્તિ, **અયં વિસેસો**તિ અત્થો. ચતુત્થચતુક્કે અરિયમગ્ગસ્સાપિ નિદ્દિટ્ઠત્તા ઇધ અરિયમગ્ગો વુત્તો. એકચિત્તસ્સ આરમ્મણટ્ઠયાભાવસ્સ અવુત્તેપિ સિદ્ધત્તા તં અવિસ્સજ્જેત્વાવ **એવં ઇમે તયો ધમ્મા એકચિત્તસ્સ આરમ્મણા ન હોન્તી**તિ નિગમનં કતં.

**૧૬૦**. ઇદાનિ તં ભાવનાસિદ્ધિસાધકં યોગાવચરં થુનન્તો **આનાપાનસ્સતિ યસ્સા**તિ ગાથં વત્વા તસ્સા નિદ્દેસમાહ. તત્થ આનાપાનસ્સતિયો **યથા બુદ્ધેન દેસિતા**, તથા **પરિપુણ્ણા સુભાવિતા અનુપુબ્બં પરિચિતા** યસ્સ અત્થિ સંવિજ્જન્તિ. **સો ઇમં લોકં પભાસેતિ**. કિં વિય? **અબ્ભા મુત્તોવ ચન્દિમા** યથા અબ્ભાદીહિ મુત્તો ચન્દિમા ઇમં ઓકાસલોકં પભાસેતિ, તથા સો યોગાવચરો ઇમં ખન્ધાદિલોકં પભાસેતીતિ ગાથાય સમ્બન્ધો. ''અબ્ભા મુત્તોવ ચન્દિમા''તિ ચ પદસ્સ નિદ્દેસે મહિકાદીનમ્પિ વુત્તત્તા એત્થ આદિસદ્દલોપો કતોતિ વેદિતબ્બો. ગાથાનિદ્દેસે **નો પસ્સાસો નો અસ્સાસો**તિ સો સોયેવ અત્થો પટિસેધેન વિસેસેત્વા વુત્તો. **ઉપટ્ઠાનં સતી**તિ અસમ્મુસ્સનતાય તમેવ અસ્સાસં ઉપગન્ત્વા ઠાનં સતિ નામાતિ અત્થો. તથા **પસ્સાસં**. એત્તાવતા આનાપાનેસુ સતિ આનાપાનસ્સતીતિ અત્થો વુત્તો હોતિ.

ઇદાનિ સતિવસેનેવ ''યસ્સા''તિ વુત્તં પુગ્ગલં નિદ્દિસિતુકામો **યો અસ્સસતિ, તસ્સુપટ્ઠાતિ. યો પસ્સસતિ, તસ્સુપટ્ઠાતી**તિ વુત્તં. યો અસ્સસતિ, તસ્સ સતિ અસ્સાસં ઉપગન્ત્વા તિટ્ઠતિ. યો પસ્સસતિ, તસ્સ સતિ પસ્સાસં ઉપગન્ત્વા તિટ્ઠતીતિ અત્થો. **પરિપુણ્ણા**તિ ઝાનવિપસ્સનામગ્ગપરમ્પરાય અરહત્તમગ્ગપ્પત્તિયા પરિપુણ્ણા. તેયેવ હિ ઝાનવિપસ્સનામગ્ગધમ્મે સન્ધાય **પરિગ્ગહટ્ઠેના**તિઆદિમાહ. તે હિ ધમ્મા ઇમિના યોગિના પરિગ્ગય્હમાનત્તા પરિગ્ગહા, તેન **પરિગ્ગહટ્ઠેન પરિપુણ્ણા**. તત્થ સબ્બેસં ચિત્તચેતસિકાનં અઞ્ઞમઞ્ઞપરિવારત્તા **પરિવારટ્ઠેન પરિપુણ્ણા**. ભાવનાપારિપૂરિવસેન **પરિપૂરટ્ઠેન પરિપુણ્ણા**. **ચતસ્સો ભાવના**તિઆદીનિ સુભાવિતાતિ વુત્તપદસ્સ અત્થવસેન વુત્તાનિ. ચતસ્સો ભાવના હેટ્ઠા વુત્તાયેવ. **યાનીકતા**તિ યુત્તયાનસદિસા કતા. **વત્થુકતા**તિ પતિટ્ઠટ્ઠેન વત્થુસદિસા કતા. **અનુટ્ઠિતા**તિ પચ્ચુપટ્ઠિતા. **પરિચિતા**તિ સમન્તતો ચિતા ઉપચિતા. **સુસમારદ્ધા**તિ સુટ્ઠુ સમારદ્ધા સુકતા. **યત્થ યત્થ આકઙ્ખતી**તિ યેસુ યેસુ ઝાનેસુ યાસુ યાસુ વિપસ્સનાસુ સચે ઇચ્છતિ. **તત્થ તત્થા**તિ તેસુ તેસુ ઝાનેસુ તાસુ તાસુ વિપસ્સનાસુ. **વસિપ્પત્તો**તિ વસીભાવં બહુભાવં પત્તો. **બલપ્પત્તો**તિ સમથવિપસ્સનાબલપ્પત્તો. **વેસારજ્જપ્પત્તો**તિ વિસારદભાવં પટુભાવં પત્તો. **તે ધમ્મા**તિ સમથવિપસ્સના ધમ્મા. **આવજ્જનપટિબદ્ધા**તિ આવજ્જનાયત્તા, આવજ્જિતમત્તેયેવ તસ્સ સન્તાનેન, ઞાણેન વા સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ અત્થો. **આકઙ્ખપટિબદ્ધા**તિ રુચિઆયત્તા, રોચિતમત્તેયેવ વુત્તનયેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ અત્થો. **મનસિકારો** પનેત્થ આવજ્જનાય ચિત્તુપ્પાદો. આકઙ્ખનાય વેવચનવસેન અત્થવિવરણત્થં વુત્તો. **તેન વુચ્ચતિ યાનીકતા**તિ એવં કતત્તાયેવ તે યુત્તયાનસદિસા કતા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ.

**યસ્મિં યસ્મિં વત્થુસ્મિ**ન્તિ સોળસસુ વત્થૂસુ એકેકસ્મિં. **સ્વાધિટ્ઠિત**ન્તિ સુપ્પતિટ્ઠિતં. **સૂપટ્ઠિતા**તિ સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠિતા. સમ્પયુત્તચિત્તસતીનં સહેવ સકસકકિચ્ચકરણતો અનુલોમપટિલોમવસેન યોજેત્વા તે દ્વે ધમ્મા દસ્સિતા. **તેન વુચ્ચતિ વત્થુકતા**તિ એવં ભૂતત્તાયેવ કતપતિટ્ઠા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ. **યેન યેન ચિત્તં અભિનીહરતી**તિ પુબ્બપ્પવત્તિતો અપનેત્વા યત્થ યત્થ ભાવનાવિસેસે ચિત્તં ઉપનેતિ. **તેન તેન સતિ અનુપરિવત્તતી**તિ તસ્મિં તસ્મિંયેવ ભાવનાવિસેસે સતિ અનુકૂલા હુત્વા પુબ્બપ્પવત્તિતો નિવત્તિત્વા પવત્તતિ. ''યેન, તેના''તિ ચેત્થ ''યેન ભગવા તેનુપસઙ્કમી''તિઆદીસુ (ખુ॰ પા॰ ૫.૧; સુ॰ નિ॰ મઙ્ગલસુત્ત) વિય ભુમ્મત્થો વેદિતબ્બો. **તેન વુચ્ચતિ અનુટ્ઠિતા**તિ એવં કરણતોયેવ તં તં ભાવનં અનુગન્ત્વા ઠિતા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ. આનાપાનસ્સતિયા સતિપધાનત્તા વત્થુકતાનુટ્ઠિતપદેસુ સતિયા સહ યોજના કતાતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા પન પરિપુણ્ણાયેવ પરિચિતા હોન્તિ વડ્ઢિતા લદ્ધાસેવના, તસ્મા ''પરિપુણ્ણા''તિપદે વુત્તા તયો અત્થા ''પરિચિતા''તિપદેપિ વુત્તા, ચતુત્થો વિસેસત્થોપિ વુત્તો. તત્થ **સતિયા પરિગ્ગણ્હન્તો**તિ સમ્પયુત્તાય, પુબ્બભાગાય વા સતિયા પરિગ્ગહેતબ્બે પરિગ્ગણ્હન્તો યોગી. **જિનાતિ પાપકે અકુસલે ધમ્મે**તિ સમુચ્છેદવસેન લામકે કિલેસે જિનાતિ અભિભવતિ. અયઞ્ચ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના ધમ્મદેસના. ધમ્મેસુ હિ જિનન્તેસુ તંધમ્મસમઙ્ગીપુગ્ગલોપિ જિનાતિ નામ. તે ચ ધમ્મા સતિં અવિહાય અત્તનો પવત્તિક્ખણે જિનિતુમારદ્ધા જિતાતિ વુચ્ચન્તિ યથા ''ભુઞ્જિતુમારદ્ધો ભુત્તો''તિ વુચ્ચતિ. લક્ખણં પનેત્થ સદ્દસત્થતો વેદિતબ્બં. એવં સન્તેપિ ''પરિજિતા''તિ વત્તબ્બે જ-કારસ્સ ચ-કારં કત્વા ''પરિચિતા''તિ વુત્તં, યથા સમ્મા ગદો અસ્સાતિ સુગતોતિ અત્થવિકપ્પે દ-કારસ્સ ત-કારો નિરુત્તિલક્ખણેન કતો, એવમિધાપિ વેદિતબ્બો. ઇમસ્મિં અત્થવિકપ્પે પરિચિતાતિ પદં કત્તુસાધનં, પુરિમાનિ તીણિ કમ્મસાધનાનિ.

**ચત્તારો સુસમારદ્ધા**તિ ચત્તારો સુસમારદ્ધત્થાતિ વુત્તં હોતિ, અત્થસદ્દસ્સ લોપો દટ્ઠબ્બો. સુસમારદ્ધાતિ પદસ્સ અત્થાપિ હિ ઇધ સુસમારદ્ધાતિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા, સુસમારદ્ધધમ્મા વા. ચતુરત્થભેદતો ચત્તારોતિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા, ન ધમ્મભેદતો. યસ્મા પન સુભાવિતાયેવ સુસમારદ્ધા હોન્તિ, ન અઞ્ઞે, તસ્મા તયો ભાવનત્થા

ઇધાપિ વુત્તા. આસેવનત્થોપિ તીસુ વુત્તેસુ વુત્તોયેવ હોતિ, તસ્મા તં અવત્વા તપ્પચ્ચનીકાનં સુસમૂહતત્થો વુત્તો. પચ્ચનીકસમુગ્ઘાતેન હિ આરદ્ધપરિયોસાનં પઞ્ઞાયતિ, તેન સુસમારદ્ધસ્સ સિખાપ્પત્તો અત્થો વુત્તો હોતિ. તત્થ **તપ્પચ્ચનીકાન**ન્તિ તેસં ઝાનવિપસ્સનામગ્ગાનં પટિપક્ખભૂતાનં. **કિલેસાન**ન્તિ કામચ્છન્દાદીનં નિચ્ચસઞ્ઞાદિસમ્પયુત્તાનં સક્કાયદિટ્ઠાદીનઞ્ચ. **સુસમૂહતત્તા**તિ વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદવસેન સુટ્ઠુ સમૂહતત્તા નાસિતત્તા. પોત્થકેસુ પન ''સુસમુગ્ઘાતત્તા''તિ લિખન્તિ, તં ન સુન્દરં.

**૧૬૧**. પુન તસ્સેવ પદસ્સ અઞ્ઞમ્પિ અત્થવિકપ્પં દસ્સેન્તો **સુસમ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **તત્થ જાતા**તિ તસ્મિં સિખાપ્પત્તભાવનાવિસેસે જાતા. **અનવજ્જા**તિ કિલેસાનં આરમ્મણભાવાનુપગમનેન કિલેસદોસવિરહિતા. **કુસલા**તિ જાતિવસેન કુસલા. **બોધિપક્ખિયા**તિ બુજ્ઝનટ્ઠેન બોધીતિ લદ્ધનામસ્સ અરિયસ્સ પક્ખે ભવત્તા બોધિપક્ખિયા. **પક્ખે ભવત્તા**તિ હિ ઉપકારભાવે ઠિતત્તા. તે ચ ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, પઞ્ચ બલાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૫; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૨; મિ॰ પ॰ ૫.૪.૧) સત્તતિંસ ધમ્મા. **ઇદં સમ**ન્તિ ઇદં મગ્ગક્ખણે ધમ્મજાતં સમુચ્છેદવસેન કિલેસે સમેતિ વિનાસેતીતિ સમં નામ. **નિરોધો નિબ્બાન**ન્તિ દુક્ખનિરોધત્તા નિરોધો, વાનસઙ્ખાતાય તણ્હાય અભાવા નિબ્બાનં. **ઇદં સુસમ**ન્તિ ઇદં નિબ્બાનં સબ્બસઙ્ખતવિસમાપગતત્તા સુટ્ઠુ સમન્તિ સુસમં નામ. **ઞાત**ન્તિ બોધિપક્ખિયસઙ્ખાતં સમં અસમ્મોહતો ઞાણેન ઞાતં, નિબ્બાનસઙ્ખાતં સુસમં આરમ્મણતો ઞાણેન ઞાતં. તદેવ દ્વયં તેનેવ ચક્ખુના વિય **દિટ્ઠં**. **વિદિત**ન્તિ તદેવ દ્વયં સન્તાને ઉપ્પાદનેન આરમ્મણકરણેન ચ પટિલદ્ધં. ઞાતં વિય પઞ્ઞાય **સચ્છિકતં ફસ્સિતઞ્ચ**. ''અસલ્લીનં અસમ્મુટ્ઠા અસારદ્ધો એકગ્ગ''ન્તિ પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પદસ્સ અત્થપ્પકાસનં. તત્થ **આરદ્ધ**ન્તિ પટ્ઠપિતં. **અસલ્લીન**ન્તિ અસઙ્કુચિતં. **ઉપટ્ઠિતા**તિ ઉપગન્ત્વા ઠિતા. **અસમ્મુટ્ઠા**તિ અવિનટ્ઠા. **પસ્સદ્ધો**તિ નિબ્બુતો. **અસારદ્ધો**તિ નિદ્દરથો. **સમાહિત**ન્તિ સમં ઠપિતં. **એકગ્ગ**ન્તિ અવિક્ખિત્તં.

''ચત્તારો સુસમારદ્ધા''તિઆદિ સકલસ્સ સુસમારદ્ધવચનસ્સ મૂલત્થો. ''અત્થિ સમ''ન્તિઆદિ પન સુસમવચનસ્સ, ''ઞાત''ન્તિઆદિ આરદ્ધવચનસ્સ વિકપ્પત્થા. તત્થાયં પદત્થસંસન્દના – ''સમા ચ સુસમા ચ સમસુસમા''તિ વત્તબ્બે એકદેસસરૂપેકસેસં કત્વા ''સુસમા'' ઇચ્ચેવ વુત્તા યથા નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપન્તિ. ''ઇદં સમં, ઇદં સુસમ''ન્તિ પન અનઞ્ઞાપેક્ખં કત્વા નપુંસકવચનં કતં. યસ્મા પન ઞાતમ્પિ દિટ્ઠન્તિ વુચ્ચતિ, દિટ્ઠઞ્ચ આરદ્ધઞ્ચ અત્થતો એકં. વિદિતસચ્છિકતફસ્સિતાનિ પન ઞાતવેવચનાનિ, તસ્મા ઞાતન્તિ આરદ્ધત્થોયેવ વુત્તો હોતિ.

**આરદ્ધં હોતિ વીરિયં અસલ્લીન**ન્તિ અયં પન આરદ્ધવચનસ્સ ઉજુકત્થોયેવ. **ઉપટ્ઠિતા સતી**તિઆદીનિ પન સમ્પયુત્તવીરિયસ્સ ઉપકારકધમ્મદસ્સનત્થં વુત્તાનિ, ન આરદ્ધવચનસ્સ અત્થદસ્સનત્થં. પુરિમેન અત્થેન સુટ્ઠુ સમારદ્ધાતિ સુસમારદ્ધા ચ, ઇમિના અત્થેન સુસમા આરદ્ધાતિ સુસમારદ્ધા ચ એકસેસે કતે ''સુસમારદ્ધા''તિ વુચ્ચન્તિ. ઇમમત્થં પરિગ્ગહેત્વા ''તેન વુચ્ચતિ સુસમારદ્ધા''તિ વુત્તં.

**અનુપુબ્બ**ન્તિ યથાનુક્કમેનાતિ અત્થો, પુબ્બં પુબ્બં અનૂતિ વુત્તં હોતિ. **દીઘં અસ્સાસવસેના**તિ દીઘન્તિ વુત્તઅસ્સાસવસેન. **પુરિમા પુરિમા**તિ પુરિમા પુરિમા સતિ. એતેન પુબ્બન્તિપદસ્સ અત્થો વુત્તો હોતિ. **પચ્છિમા પચ્છિમા**તિ સતિયેવ. એતેન અનૂતિપદસ્સ અત્થો વુત્તો હોતિ. ઉભયેન પુબ્બઞ્ચ અનુ ચ પરિચિતાતિ અત્થો વુત્તો હોતિ. ઉપરિ સોળસ વત્થૂનિ વિત્થારેત્વા વચનતો ઇધ સઙ્ખિપિત્વા ''પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સી''તિ અન્તિમમેવ

દસ્સિતં. યસ્મા સિખાપ્પત્તભાવનસ્સ સબ્બાપિ આનાપાનસ્સતિયો પુનપ્પુનં યથારુચિ પવત્તનતો અનુપરિચિતાપિ હોન્તિ. તેન વુત્તં – ‘‘અઞ્ઞમઞ્ઞં પરિચિતા ચેવ હોન્તિ અનુપરિચિતા ચા’’તિ.

**યથત્થા**તિ યથાસભાવત્થા. **અત્તદમથત્થો**તિ અરહત્તમગ્ગક્ખણે અત્તનો નિબ્બિસેવનત્થો. **સમથત્થો**તિ સીતિભાવત્થો. **પરિનિબ્બાપનત્થો**તિ કિલેસપરિનિબ્બાનેન. **અભિઞ્ઞત્થો**તિ સબ્બધમ્મવસેન. **પરિઞ્ઞત્થા**દયો મગ્ગઞાણકિચ્ચવસેન. **સચ્ચાભિસમયત્થો** ચતુન્નં સચ્ચાનં એકપટિવેધદસ્સનવસેન. **નિરોધે પતિટ્ઠાપકત્થો** આરમ્મણકરણવસેન.

બુદ્ધોતિપદસ્સ અભાવેપિ બુદ્ધેનાતિપદે યો સો બુદ્ધો, તં નિદ્દિસિતુકામેન **બુદ્ધો**તિ વુત્તં. **સયમ્ભૂ**તિ ઉપદેસં વિના સયમેવ ભૂતો. **અનાચરિયકો**તિ સયમ્ભૂપદસ્સ અત્થવિવરણં. યો હિ આચરિયં વિના સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, સો સયમ્ભૂ નામ હોતિ. **પુબ્બે અનનુસ્સુતેસૂ**તિઆદિ અનાચરિયકભાવસ્સ અત્થપ્પકાસનં. **અનનુસ્સુતેસૂ**તિ આચરિયં અનનુસ્સુતેસુ. **સામન્તિ** સયમેવ. **અભિસમ્બુજ્ઝી**તિ ભુસં સમ્મા પટિવિજ્ઝિ. **તત્થ ચ સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણી**તિ તેસુ ચ સચ્ચેસુ સબ્બઞ્ઞુભાવં પાપુણિ. યથા સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝન્તા સબ્બઞ્ઞુનો હોન્તિ, તથા સચ્ચાનં પટિવિદ્ધત્તા એવં વુત્તં. સબ્બઞ્ઞુતં પત્તોતિપિ પાઠો. **બલેસુ ચ વસીભાવ**ન્તિ દસસુ ચ તથાગતબલેસુ ઇસ્સરભાવં પાપુણિ. યો સો એવં ભૂતો, સો બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ સબ્બેસુ ધમ્મેસુ અપ્પટિહતઞાણનિમિત્તાનુત્તરવિમોક્ખાધિગમપરિભાવિતં ખન્ધસન્તાનં ઉપાદાય પણ્ણત્તિકો, સબ્બઞ્ઞુતપદટ્ઠાનં વા સચ્ચાભિસમ્બોધિમુપાદાય પણ્ણત્તિકો સત્તવિસેસો બુદ્ધો. એત્તાવતા અત્થતો બુદ્ધવિભાવના કતા હોતિ.

**૧૬૨**. ઇદાનિ બ્યઞ્જનતો વિભાવેન્તો **બુદ્ધોતિ કેનટ્ઠેન બુદ્ધો**તિઆદિમાહ. તત્થ યથા લોકે અવગન્તા અવગતોતિ વુચ્ચતિ, એવં **બુજ્ઝિતા સચ્ચાનીતિ બુદ્ધો**. યથા પણ્ણસોસા વાતા પણ્ણસુસાતિ વુચ્ચન્તિ, એવં **બોધેતા પજાયાતિ બુદ્ધો**. **સબ્બઞ્ઞુતાય બુદ્ધો**તિ સબ્બધમ્મબુજ્ઝનસમત્થાય બુદ્ધિયા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **સબ્બદસ્સાવિતાય બુદ્ધો**તિ સબ્બધમ્માનં ઞાણચક્ખુના દિટ્ઠત્તા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **અનઞ્ઞનેય્યતાય બુદ્ધો**તિ અઞ્ઞેન અબોધનીયતો સયમેવ બુદ્ધત્તા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **વિસવિતાય બુદ્ધો**તિ નાનાગુણવિસવનતો પદુમમિવ વિકસનટ્ઠેન બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **ખીણાસવસઙ્ખાતેન બુદ્ધો**તિઆદીહિ છહિ પરિયાયેહિ ચિત્તસઙ્કોચકરધમ્મપ્પહાનેન નિદ્દક્ખયવિબુદ્ધો પુરિસો વિય સબ્બકિલેસનિદ્દક્ખયવિબુદ્ધત્તા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. સઙ્ખા સઙ્ખાતન્તિ અત્થતો એકત્તા **સઙ્ખાતેના**તિ વચનસ્સ કોટ્ઠાસેનાતિ અત્થો. તણ્હાલેપદિટ્ઠિલેપાભાવેન **નિરુપલેપસઙ્ખાતેન**. સવાસનાનં સબ્બકિલેસાનં પહીનત્તા એકન્તવચનેન વિસેસેત્વા **એકન્તવીતરાગો**તિઆદિ વુત્તં. **એકન્તનિક્કિલેસો**તિ રાગદોસમોહાવસેસેહિ સબ્બકિલેસેહિ નિક્કિલેસો. **એકાયનમગ્ગં ગતોતિ બુદ્ધો**તિ ગમનત્થાનં ધાતૂનં બુજ્ઝનત્થત્તા બુજ્ઝનત્થાપિ ધાતુયો ગમનત્થા હોન્તિ, તસ્મા એકાયનમગ્ગં ગતત્તા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **એકાયનમગ્ગો**તિ ચેત્થ –

‘‘મગ્ગો પન્થો પથો પજ્જો, અઞ્જસં વટુમાયનં;
નાવા ઉત્તરસેતુ ચ, કુલ્લો ચ ભિસિ સઙ્કમો’’તિ . (ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથાનિદ્દેસ ૧૦૧) –

મગ્ગસ્સ બહૂસુ નામેસુ અયનનામેન વુત્તો. તસ્મા એકમગ્ગભૂતો મગ્ગો, ન દ્વેધાપથભૂતોતિ અત્થો. અથ વા એકેન અયિતબ્બો મગ્ગોતિ એકાયનમગ્ગો. **એકેના**તિ ગણસઙ્ગણિકં પહાય પવિવેકેન ચિત્તેન. **અયિતબ્બો**તિ પટિપજ્જિતબ્બો. અયન્તિ વા એતેનાતિ અયનો, સંસારતો નિબ્બાનં ગચ્છન્તીતિ અત્થો. એકેસં અયનો એકાયનો.

**એકે**તિ સેટ્ઠા, સબ્બસત્તસેટ્ઠા ચ સમ્માસમ્બુદ્ધા, તસ્મા એકાયનમગ્ગોતિ સમ્માસમ્બુદ્ધાનં અયનભૂતો મગ્ગોતિ વુત્તં હોતિ. અયતીતિ વા અયનો, ગચ્છતિ પવત્તતીતિ અત્થો. એકસ્મિં અયનો મગ્ગોતિ એકાયનમગ્ગો, એકસ્મિંયેવ બુદ્ધસાસને પવત્તમાનો મગ્ગો, ન અઞ્ઞત્થાતિ વુત્તં હોતિ. અપિ ચ એકં અયતીતિ એકાયનો, પુબ્બભાગે નાનામુખભાવનાનયપ્પવત્તોપિ અપરભાગે એકં નિબ્બાનમેવ ગચ્છતીતિ વુત્તં હોતિ, તસ્મા એકાયનમગ્ગોતિ એકનિબ્બાનગમનમગ્ગોતિ અત્થો. **એકો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધોતિ બુદ્ધો**તિ ન પરેહિ બુદ્ધત્તા બુદ્ધો, કિં પન સયમેવ અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધત્તા બુદ્ધોતિ વુત્તં હોતિ. **અબુદ્ધિવિહતત્તા બુદ્ધિપટિલાભા બુદ્ધો**તિ બુદ્ધિ બુદ્ધં બોધોતિ પરિયાયવચનમેતં. તત્થ યથા નીલરત્તગુણયોગા નીલો પટો રત્તો પટોતિ વુચ્ચતિ, એવં બુદ્ધગુણયોગા બુદ્ધોતિ ઞાપેતું વુત્તં.

તતો પરં **બુદ્ધોતિ નેતં નામ**ન્તિઆદિ ''અત્થમનુગતા અયં પઞ્ઞત્તી''તિ ઞાપનત્થં વુત્તં. તત્થ **મિત્તા** સહાયા. **અમચ્ચા** ભચ્ચા. **ઞાતી** પિતુપક્ખિકા. **સાલોહિતા** માતુપક્ખિકા. **સમણા** પબ્બજ્જૂપગતા. **બ્રાહ્મણા** ભોવાદિનો, સમિતપાપબાહિતપાપા વા. **દેવતા** સક્કાદયો બ્રહ્માનો ચ. **વિમોક્ખન્તિક**ન્તિ વિમોક્ખો અરહત્તમગ્ગો, વિમોક્ખસ્સ અન્તો અરહત્તફલં, તસ્મિં વિમોક્ખન્તે ભવં વિમોક્ખન્તિકં નામ. સબ્બઞ્ઞુભાવો હિ અરહત્તમગ્ગેન સિજ્ઝતિ, અરહત્તફલોદયે સિદ્ધો હોતિ, તસ્મા સબ્બઞ્ઞુભાવો વિમોક્ખન્તે ભવો હોતિ. તં નેમિત્તિકમ્પિ નામં વિમોક્ખન્તે ભવં નામ હોતિ. તેન વુત્તં – ''વિમોક્ખન્તિકમેતં બુદ્ધાનં ભગવન્તાન''ન્તિ. **બોધિયા મૂલે સહ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પટિલાભા**તિ મહાબોધિરુક્ખમૂલે યથાવુત્તક્ખણે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પટિલાભેન સહ. **સચ્છિકા પઞ્ઞત્તી**તિ અરહત્તફલસચ્છિકિરિયાય, સબ્બધમ્મસચ્છિકિરિયાય વા જાતા પઞ્ઞત્તિ. **યદિદં બુદ્ધો**તિ યા અયં બુદ્ધોતિ પઞ્ઞત્તિ, અયં બ્યઞ્જનતો બુદ્ધવિભાવના.

''યથા બુદ્ધેન દેસિતા''તિગાથાપાદસ્સ પન ઇમિના પદભાજનીયે વુત્તત્થેન અયં સંસન્દના – આનાપાનસ્સતિયો ચ યથા બુદ્ધેન દેસિતા, યેન પકારેન દેસિતા. યથાસદ્દેન સઙ્ગહિતા દસ યથત્થા ચ યથા બુદ્ધેન દેસિતા, યેન પકારેન દેસિતાતિ પકારત્થસ્સ ચ યથાસદ્દસ્સ, સભાવત્થસ્સ ચ યથાસદ્દસ્સ સરૂપેકસેસવસેન એકસેસં કત્વા ''યથા''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. પદભાજનીયે પનસ્સ યથત્થેસુ એકેકસ્સ યોજનાવસેન ''દેસિતો''તિ એકવચનં કતં.

''સોતિ ગહટ્ઠો વા હોતિ પબ્બજિતો વા''તિ વુત્તત્તા આદિપદેપિ યસ્સ ગહટ્ઠસ્સ વા પબ્બજિતસ્સ વાતિ વુત્તમેવ હોતિ. લોકત્થો વુત્તોયેવ. **પભાસેતી**તિ અત્તનો ઞાણસ્સ પાકટં કરોતીતિ અત્થો . **અભિસમ્બુદ્ધત્તા**તિ સાવકપારમિઞાણેનપિ પટિવિદ્ધભાવેન. **ઓભાસેતી**તિ કામાવચરભૂતં લોકં. **ભાસેતી**તિ રૂપાવચરભૂતં લોકં. **પભાસેતી**તિ અરૂપાવચરભૂતં લોકં.

**અરિયઞાણ**ન્તિ અરહત્તમગ્ગઞાણં. **મહિકા મુત્તો**તિ મહિકાય મુત્તો. **મહિકા**તિ નીહારો વુચ્ચતિ. મહિયા મુત્તોતિપિ પાઠો. **ધૂમરજા મુત્તો**તિ ધૂમતો ચ રજતો ચ મુત્તો. **રાહુગહણા વિપ્પમુત્તો**તિ રાહુનો ચન્દસ્સ આસન્નુપક્કિલેસત્તા દ્વીહિ ઉપસગ્ગેહિ વિસેસેત્વા વુત્તં. **ભાસતે** ઇતિ સઓભાસટ્ઠેન. **તપતે** ઇતિ સતેજટ્ઠેન. **વિરોચતે** ઇતિ રુચિરટ્ઠેન. **એવમેવ**ન્તિ એવં એવં. યસ્મા પન ચન્દોપિ સયં ભાસન્તો તપન્તો વિરોચન્તો ઇમં ઓકાસલોકં ઓભાસેતિ, ભિક્ખુ ચ પઞ્ઞાય ભાસન્તો તપન્તો વિરોચન્તો ઇમં ખન્ધાદિલોકં પઞ્ઞાય ઓભાસેતિ, તસ્મા ઉભયત્રાપિ ''ભાસેતી''તિ અવત્વા ''ભાસતે'' ઇચ્ચેવ વુત્તં. એવઞ્હિ વુત્તે હેતુઅત્થોપિ વુત્તો હોતિ. અતિવિસદતરાભસૂરિયોપમં અગ્ગહેત્વા કસ્મા ચન્દોપમા ગહિતાતિ ચે? સબ્બકિલેસપરિળાહવૂપસમેન સન્તસ્સ

ભિક્ખુનો સન્તગુણયુત્તચન્દોપમા અનુચ્છવિકાતિ ગહિતાતિ વેદિતબ્બં. એવં આનાપાનસ્સતિભાવનાસિદ્ધિસાધકં યોગાવચરં થુનિત્વા **ઇમાનિ તેરસ વોદાને ઞાણાની**તિ તાનિ ઞાણાનિ નિગમેત્વા દસ્સેતીતિ.

વોદાનઞાણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫. સતોકારિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૬૩.** સતોકારિઞાણનિદ્દેસે માતિકાયં **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. અયઞ્હિ એત્થ ઇધ-સદ્દો સબ્બપ્પકારઆનાપાનસ્સતિસમાધિનિબ્બત્તકસ્સ પુગ્ગલસ્સ સન્નિસ્સયભૂતસાસનપરિદીપનો, અઞ્ઞસાસનસ્સ તથાભાવપટિસેધનો ચ. વુત્તઞ્હેતં – ''ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો…પે॰… સુઞ્ઞા પરપ્પવાદા સમણેભિ અઞ્ઞેહી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧).

**અરઞ્ઞગતો વા રુક્ખમૂલગતો વા સુઞ્ઞાગારગતો** વાતિ ઇદમસ્સ આનાપાનસ્સતિસમાધિ ભાવનાનુરૂપસેનાસનપરિગ્ગહપરિદીપનં. ઇમસ્સ હિ ભિક્ખુનો દીઘરત્તં રૂપાદીસુ આરમ્મણેસુ અનુવિસટં ચિત્તં આનાપાનસ્સતિસમાધિઆરમ્મણં અભિરુહિતું ન ઇચ્છતિ, કૂટગોણયુત્તરથો વિય ઉપ્પથમેવ ધાવતિ. તસ્મા સેય્યથાપિ નામ ગોપો કૂટધેનુયા સબ્બં ખીરં પિવિત્વા વડ્ઢિતં કૂટવચ્છં દમેતુકામો ધેનુતો અપનેત્વા એકમન્તે મહન્તં થમ્ભં નિખણિત્વા તત્થ યોત્તેન બન્ધેય્ય, અથસ્સ સો વચ્છો ઇતો ચિતો ચ વિપ્ફન્દિત્વા પલાયિતું અસક્કોન્તો તમેવ થમ્ભં ઉપનિસીદેય્ય વા ઉપનિપજ્જેય્ય વા, એવમેવ ઇમિનાપિ ભિક્ખુના દીઘરત્તં રૂપારમ્મણાદિરસપાનવડ્ઢિતં દુટ્ઠચિત્તં દમેતુકામેન રૂપાદિઆરમ્મણતો અપનેત્વા અરઞ્ઞં વા રુક્ખમૂલં વા સુઞ્ઞાગારં વા પવેસેત્વા તત્થ અસ્સાસપસ્સાસથમ્ભે સતિયોત્તેન બન્ધિતબ્બં. એવમસ્સ તં ચિત્તં ઇતો ચિતો ચ વિપ્ફન્દિત્વાપિ પુબ્બે આચિણ્ણારમ્મણં અલભમાનં સતિયોત્તં છિન્દિત્વા પલાયિતું અસક્કોન્તં તમેવારમ્મણં ઉપચારપ્પનાવસેન ઉપનિસીદતિ ચેવ ઉપનિપજ્જતિ ચ. તેનાહુ પોરાણા –

> ''યથા થમ્ભે નિબન્ધેય્ય, વચ્છં દમં નરો ઇધ;
> બન્ધેય્યેવં સકં ચિત્તં, સતિયારમ્મણે દળ્હ''ન્તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૧૭; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૬૫; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩૭૪; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૦૭) –

એવમસ્સ તં સેનાસનં ભાવનાનુરૂપં હોતિ. અથ વા યસ્મા ઇદં કમ્મટ્ઠાનપ્પભેદે મુદ્ધભૂતં સબ્બબુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધબુદ્ધસાવકાનં વિસેસાધિગમદિટ્ઠધમ્મસુખવિહારપદટ્ઠાનં આનાપાનસ્સતિકમ્મટ્ઠાનં ઇત્થિપુરિસહત્થિઅસ્સાદિસદ્દસમાકુલં ગામન્તં અપરિચ્ચજિત્વા ન સુકરં ભાવેતું સદ્દકણ્ટકત્તા ઝાનસ્સ. અગામકે પન અરઞ્ઞે સુકરં યોગાવચરેન ઇદં કમ્મટ્ઠાનં પરિગ્ગહેત્વા આનાપાનચતુક્કજ્ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા તદેવ પાદકં કત્વા સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા અગ્ગફલં અરહત્તં પાપુણિતું. તસ્મા તસ્સ અનુરૂપં સેનાસનં ઉપદિસન્તો ભગવા ''અરઞ્ઞગતો વા''તિઆદિમાહ, તથેવ થેરો.

વત્થુવિજ્જાચરિયો વિય હિ ભગવા, સો યથા વત્થુવિજ્જાચરિયો નગરભૂમિં પસ્સિત્વા સુટ્ઠુ ઉપપરિક્ખિત્વા ''એત્થ નગરં માપેથા''તિ ઉપદિસતિ, સોત્થિના ચ નગરે નિટ્ઠિતે રાજકુલતો મહાસક્કારં લભતિ, એવમેવં યોગાવચરસ્સ અનુરૂપં સેનાસનં ઉપપરિક્ખિત્વા ''એત્થ કમ્મટ્ઠાનં અનુયુઞ્જિતબ્બ''ન્તિ ઉપદિસતિ, તતો તત્થ કમ્મટ્ઠાનમનુયુત્તેન યોગિના કમેન અરહત્તે પત્તે ''સમ્માસમ્બુદ્ધો વત સો ભગવા''તિ મહન્તં સક્કારં લભતિ. અયં

પન ભિક્ખુ ‘‘દીપિસદિસો’’તિ વુચ્ચતિ. યથા હિ મહાદીપિરાજા અરઞ્ઞે તિણગહનં વા વનગહનં વા પબ્બતગહનં વા નિસ્સાય નિલીયિત્વા વનમહિંસગોકણ્ણસૂકરાદયો મિગે ગણ્હાતિ, એવમેવં અયં અરઞ્ઞાદીસુ કમ્મટ્ઠાનમનુયુઞ્જન્તો ભિક્ખુ યથાક્કમેન સોતાપત્તિસકદાગામિઅનાગામિઅરહત્તમગ્ગે ચેવ અરિયફલાનિ ચ ગણ્હાતીતિ વેદિતબ્બો. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘યથાપિ દીપિકો નામ, નિલીયિત્વા ગણ્હતે મિગે;
તથેવાયં બુદ્ધપુત્તો, યુત્તયોગો વિપસ્સકો;
અરઞ્ઞં પવિસિત્વાન, ગણ્હાતિ ફલમુત્તમ’’ન્તિ. (મિ॰ પ॰ ૬.૧.૫);

તેનસ્સ પરક્કમજવયોગ્ગભૂમિં અરઞ્ઞસેનાસનં દસ્સેન્તો ‘‘અરઞ્ઞગતો વા’’તિઆદિમાહ.

તત્થ **અરઞ્ઞગતો**તિ ઉપરિ વુત્તલક્ખણં યંકિઞ્ચિ પવિવેકસુખં અરઞ્ઞં ગતો. **રુક્ખમૂલગતો**તિ રુક્ખસમીપં ગતો. **સુઞ્ઞાગારગતો**તિ સુઞ્ઞં વિવિત્તોકાસં ગતો. એત્થ ચ ઠપેત્વા અરઞ્ઞઞ્ચ રુક્ખમૂલઞ્ચ અવસેસસત્તવિધસેનાસનં ગતોપિ ‘‘સુઞ્ઞાગારગતો’’તિ વત્તું વટ્ટતિ. નવવિધઞ્હિ સેનાસનં. યથાહ – ‘‘સો વિવિત્તં સેનાસનં ભજતિ અરઞ્ઞં રુક્ખમૂલં પબ્બતં કન્દરં ગિરિગુહં સુસાનં વનપત્થં અબ્ભોકાસં પલાલપુઞ્જ’’ન્તિ (વિભ॰ ૫૦૮). એવમસ્સ ઉતુત્તયાનુકૂલં ધાતુચરિયાનુકૂલઞ્ચ આનાપાનસ્સતિભાવનાનુરૂપં સેનાસનં ઉપદિસિત્વા અલીનાનુદ્ધચ્ચપક્ખિકં સન્તમિરિયાપથં ઉપદિસન્તો **નિસીદતી**તિ આહ. અથસ્સ નિસજ્જાય દળ્હભાવં અસ્સાસપસ્સાસાનં પવત્તનસમત્થતં આરમ્મણપરિગ્ગહૂપાયઞ્ચ દસ્સેન્તો **પલ્લઙ્કં આભુજિત્વા**તિઆદિમાહ. તત્થ **પલ્લઙ્ક**ન્તિ સમન્તતો ઊરુબદ્ધાસનં. **આભુજિત્વા**તિ બન્ધિત્વા. **ઉજું કાયં પણિધાયા**તિ ઉપરિમસરીરં ઉજુકં ઠપેત્વા અટ્ઠારસ પિટ્ઠિકણ્ટકે કોટિયા કોટિં પટિપાદેત્વા. એવઞ્હિ નિસિન્નસ્સ ધમ્મમંસન્હારૂનિ ન પણમન્તિ. અથસ્સ યા તેસં પણમનપચ્ચયા ખણે ખણે વેદના ઉપ્પજ્જેય્યું, તા ન ઉપ્પજ્જન્તિ. તાસુ અનુપ્પજ્જમાનાસુ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, કમ્મટ્ઠાનં ન પરિપતતિ, વુદ્ધિં ફાતિં ઉપગચ્છતિ.

**પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા**તિ કમ્મટ્ઠાનાભિમુખં સતિં ઠપયિત્વા. **સો સતોવ અસ્સસતિ સતો પસ્સસતી**તિ સો ભિક્ખુ એવં નિસીદિત્વા એવઞ્ચ સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા તં સતિં અવિજહન્તો સતો એવ અસ્સસતિ સતો પસ્સસતિ, સતોકારી હોતીતિ વુત્તં હોતિ.

ઇદાનિ યેહિ પકારેહિ સતોકારી હોતિ, તે પકારે દસ્સેતું **દીઘં વા અસ્સસન્તો**તિઆદિમાહ. તત્થ **દીઘં વા અસ્સસન્તો**તિ દીઘં વા અસ્સાસં પવત્તયન્તો. તથા **રસ્સં**. યા પન નેસં દીઘરસ્સતા, સા કાલવસેન વેદિતબ્બા. કદાચિ હિ મનુસ્સા હત્થિઅહિઆદયો વિય કાલવસેન દીઘં અસ્સસન્તિ ચ પસ્સસન્તિ ચ, કદાચિ સુનખસસાદયો વિય રસ્સં. અઞ્ઞથા હિ ચુણ્ણવિચુણ્ણા અસ્સાસપસ્સાસા દીઘરસ્સા નામ ન હોન્તિ . તસ્મા તે દીઘં કાલં પવિસન્તા ચ નિક્ખમન્તા ચ દીઘા, રસ્સં કાલં પવિસન્તા ચ નિક્ખમન્તા ચ રસ્સાતિ વેદિતબ્બા. તત્રાયં ભિક્ખુ ઉપરિ વુત્તેહિ નવહાકારેહિ દીઘં અસ્સસન્તો ચ પસ્સસન્તો ચ **દીઘં અસ્સસામિ**, **પસ્સસામીતિ પજાનાતિ**, તથા **રસ્સં**.

એવં પજાનતો ચ –

‘‘દીઘો રસ્સો ચ અસ્સાસો, પસ્સાસોપિ ચ તાદિસો;

ચત્તારો વણ્ણા વત્તન્તિ, નાસિકગ્ગેવ ભિક્ખુનો''તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૧૯; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૬૫);

નવહ્નઞ્ચસ્સ આકારાનં એકેનાકારેન કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનભાવના સમ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બા. **સબ્બકાયપટિસંવેદી અસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ. સબ્બકાયપટિસંવેદી પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી**તિ સકલસ્સ અસ્સાસકાયસ્સાદિમજ્ઝપરિયોસાનં વિદિતં કરોન્તો પાકટં કરોન્તો અસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ. સકલસ્સ પસ્સાસકાયસ્સાદિમજ્ઝપરિયોસાનં વિદિતં કરોન્તો પાકટં કરોન્તો પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ. એવં વિદિતં કરોન્તો પાકટં કરોન્તો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન અસ્સસતિ ચેવ પસ્સસતિ ચ. તસ્મા ''અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી''તિ વુચ્ચતિ. એકસ્સ હિ ભિક્ખુનો ચુણ્ણવિચુણ્ણવિસટે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૧૯; પારા॰ ૨.૧૬૫) અસ્સાસકાયે, પસ્સાસકાયે વા આદિ પાકટો હોતિ, ન મજ્ઝપરિયોસાનં. સો આદિમેવ પરિગ્ગહેતું સક્કોતિ, મજ્ઝપરિયોસાને કિલમતિ. એકસ્સ મજ્ઝં પાકટં હોતિ, ન આદિપરિયોસાનં. સો મજ્ઝમેવ પરિગ્ગહેતું સક્કોતિ, આદિપરિયોસાને કિલમતિ. એકસ્સ પરિયોસાનં પાકટં હોતિ, ન આદિમજ્ઝં. સો પરિયોસાનંયેવ પરિગ્ગહેતું સક્કોતિ, આદિમજ્ઝે કિલમતિ. એકસ્સ સબ્બં પાકટં હોતિ, સો સબ્બમ્પિ પરિગ્ગહેતું સક્કોતિ , ન કત્થચિ કિલમતિ. તાદિસેન ભવિતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો આહ – ''સબ્બકાયપટિસંવેદી''તિઆદિ.

તત્થ **સિક્ખતી**તિ એવં ઘટતિ વાયમતિ. યો વા તથાભૂતસ્સ સંવરો, અયમેત્થ અધિસીલસિક્ખા. યો તથાભૂતસ્સ સમાધિ, અયં અધિચિત્તસિક્ખા. યા તથાભૂતસ્સ પઞ્ઞા, અયં અધિપઞ્ઞાસિક્ખાતિ ઇમા તિસ્સો સિક્ખાયો તસ્મિં આરમ્મણે તાય સતિયા તેન મનસિકારેન સિક્ખતિ આસેવતિ ભાવેતિ બહુલીકરોતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. તત્થ યસ્મા પુરિમનયેન કેવલં અસ્સસિતબ્બં પસ્સસિતબ્બમેવ ચ, ન અઞ્ઞં કિઞ્ચિ કાતબ્બં, ઇતો પટ્ઠાય પન ઞાણુપ્પાદનાદીસુ યોગો કરણીયો. તસ્મા તત્થ ''અસ્સસામીતિ પજાનાતિ પસ્સસામીતિ પજાનાતિ''ચ્ચેવ વત્તમાનકાલવસેન પાળિં વત્વા ઇતો પટ્ઠાય કત્તબ્બસ્સ ઞાણુપ્પાદનાદિનો આ-કારસ્સ દસ્સનત્થં ''સબ્બકાયપટિસંવેદી અસ્સસિસ્સામી''તિઆદિના નયેન અનાગતકાલવસેન પાળિ આરોપિતાતિ વેદિતબ્બા.

**પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખારં...પે॰... સિક્ખતી**તિ ઓળારિકં અસ્સાસપસ્સાસસઙ્ખાતં કાયસઙ્ખારં પસ્સમ્ભેન્તો પટિપ્પસ્સમ્ભેન્તો નિરોધેન્તો વૂપસમેન્તો અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ.

તત્રેવં ઓળારિકસુખુમતા ચ પસ્સદ્ધિ ચ વેદિતબ્બા – ઇમસ્સ હિ ભિક્ખુનો પુબ્બે અપરિગ્ગહિતકાલે કાયો ચ ચિત્તઞ્ચ સદરથા હોન્તિ ઓળારિકા. કાયચિત્તાનં ઓળારિકત્તે અવૂપસન્તે અસ્સાસપસ્સાસાપિ ઓળારિકા હોન્તિ, બલવતરા હુત્વા પવત્તન્તિ, નાસિકા નપ્પહોતિ, મુખેન અસ્સસન્તોપિ પસ્સસન્તોપિ તિટ્ઠતિ. યદા પનસ્સ કાયોપિ ચિત્તમ્પિ પરિગ્ગહિતા હોન્તિ, તદા તે સન્તા હોન્તિ વૂપસન્તા. તેસુ વૂપસન્તેસુ અસ્સાસપસ્સાસા સુખુમા હુત્વા પવત્તન્તિ, ''અત્થિ નુ ખો, નત્થી''તિ વિચેતબ્બાકારપ્પત્તા હોન્તિ. સેય્યથાપિ પુરિસસ્સ ધાવિત્વા પબ્બતા વા ઓરોહિત્વા મહાભારં વા સીસતો ઓરોપેત્વા ઠિતસ્સ ઓળારિકા અસ્સાસપસ્સાસા હોન્તિ, નાસિકા નપ્પહોતિ, મુખેન અસ્સસન્તોપિ પસ્સસન્તોપિ તિટ્ઠતિ. યદા પનેસ તં પરિસ્સમં વિનોદેત્વા ન્હત્વા ચ પિવિત્વા ચ અલ્લસાટકં હદયે કત્વા સીતાય છાયાય નિપન્નો હોતિ, અથસ્સ તે અસ્સાસપસ્સાસા સુખુમા હોન્તિ ''અત્થિ નુ ખો, નત્થી''તિ વિચેતબ્બાકારપ્પત્તા, એવમેવં ઇમસ્સ ભિક્ખુનો અપરિગ્ગહિતકાલેતિ વિત્થારેતબ્બં. તથા હિસ્સ પુબ્બે અપરિગ્ગહિતકાલે ''ઓળારિકોળારિકે કાયસઙ્ખારે પસ્સમ્ભેમી''તિ આભોગસમન્નાહારમનસિકારો નત્થિ, પરિગ્ગહિતકાલે પન અત્થિ. તેનસ્સ અપરિગ્ગહિતકાલતો પરિગ્ગહિતકાલે કાયસઙ્ખારો સુખુમો હોતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘સારદ્ધે કાયે ચિત્તે ચ, અધિમત્તં પવત્તતિ;
અસારદ્ધમ્હિ કાયમ્હિ, સુખુમં સમ્પવત્તતી’’તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૨૦; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૬૫);

પરિગ્ગહેપિ ઓળારિકો, પઠમજ્ઝાનૂપચારે સુખુમો. તસ્મિમ્પિ ઓળારિકો, પઠમજ્ઝાને સુખુમો. પઠમજ્ઝાને ચ દુતિયજ્ઝાનૂપચારે ચ ઓળારિકો, દુતિયજ્ઝાને સુખુમો. દુતિયજ્ઝાને ચ તતિયજ્ઝાનૂપચારે ચ ઓળારિકો, તતિયજ્ઝાને સુખુમો. તતિયજ્ઝાને ચ ચતુત્થજ્ઝાનૂપચારે ચ ઓળારિકો, ચતુત્થજ્ઝાને અતિસુખુમો અપ્પવત્તિમેવ પાપુણાતિ. ઇદં તાવ **દીઘભાણકસંયુત્તભાણકાનં** મતં.

**મજ્ઝિમભાણકા** પન ‘‘પઠમજ્ઝાને ઓળારિકો, દુતિયજ્ઝાનૂપચારે સુખુમો’’તિ એવં હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમજ્ઝાનતો ઉપરૂપરિજ્ઝાનૂપચારેપિ સુખુમતરં ઇચ્છન્તિ. સબ્બેસંયેવ પન મતેન અપરિગ્ગહિતકાલે પવત્તકાયસઙ્ખારો પરિગ્ગહિતકાલે પટિપ્પસ્સમ્ભતિ, પરિગ્ગહિતકાલે પવત્તકાયસઙ્ખારો પઠમજ્ઝાનૂપચારે…પે॰… ચતુત્થજ્ઝાનૂપચારે પવત્તકાયસઙ્ખારો ચતુત્થજ્ઝાને પટિપ્પસ્સમ્ભતિ. અયં તાવ સમથે નયો.

વિપસ્સનાયં પન અપરિગ્ગહિતકાલે પવત્તકાયસઙ્ખારો ઓળારિકો, મહાભૂતપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, ઉપાદારૂપપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, સકલરૂપપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, અરૂપપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, રૂપારૂપપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, પચ્ચયપરિગ્ગહે સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સને સુખુમો. સોપિ ઓળારિકો, લક્ખણારમ્મણિક વિપસ્સનાય સુખુમો. સોપિ દુબ્બલવિપસ્સનાય ઓળારિકો, બલવવિપસ્સનાય સુખુમો. તત્થ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમેન પચ્છિમેન પટિપ્પસ્સદ્ધિ વેદિતબ્બા. એવમેત્થ ઓળારિકસુખુમતા પટિપ્પસ્સદ્ધિ ચ વેદિતબ્બા. અયં તાવેત્થ કાયાનુપસ્સનાવસેન વુત્તસ્સ પઠમચતુક્કસ્સ અનુપુબ્બપદવણ્ણના.

યસ્મા પનેત્થ ઇદમેવ ચતુક્કં આદિકમ્મિકસ્સ કમ્મટ્ઠાનવસેન વુત્તં, ઇતરાનિ પન તીણિ ચતુક્કાનિ એત્થ પત્તજ્ઝાનસ્સ વેદનાચિત્તધમ્માનુપસ્સનાવસેન, તસ્મા ઇમં કમ્મટ્ઠાનં ભાવેત્વા આનાપાનચતુક્કજ્ઝાનપદટ્ઠાનાય વિપસ્સનાય સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિતુકામેન આદિકમ્મિકેન કુલપુત્તેન વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તનયેન સીલપરિસોધનાદીનિ સબ્બકિચ્ચાનિ કત્વા સત્તઙ્ગસમન્નાગતસ્સ આચરિયસ્સ સન્તિકે પઞ્ચસન્ધિકં કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગહેતબ્બં. તત્રિમે પઞ્ચ સન્ધયો ઉગ્ગહો પરિપુચ્છા ઉપટ્ઠાનં અપ્પના લક્ખણન્તિ. તત્થ **ઉગ્ગહો** નામ કમ્મટ્ઠાનસ્સ ઉગ્ગણ્હનં. **પરિપુચ્છા** નામ કમ્મટ્ઠાનસ્સ પરિપુચ્છનં. **ઉપટ્ઠાનં** નામ કમ્મટ્ઠાનસ્સ ઉપટ્ઠાનં. **અપ્પના** નામ કમ્મટ્ઠાનસ્સ અપ્પના. **લક્ખણં** નામ કમ્મટ્ઠાનસ્સ લક્ખણં, ‘‘એવં લક્ખણમિદં કમ્મટ્ઠાન’’ન્તિ કમ્મટ્ઠાનસભાવૂપધારણન્તિ વુત્તં હોતિ.

એવં પઞ્ચસન્ધિકં કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગણ્હન્તો અત્તનાપિ ન કિલમતિ, આચરિયમ્પિ ન વિહેસેતિ. તસ્મા થોકં ઉદ્દિસાપેત્વા બહું કાલં સજ્ઝાયિત્વા એવં પઞ્ચસન્ધિકં કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગહેત્વા આચરિયસ્સ સન્તિકે વા અઞ્ઞત્થ વા અટ્ઠારસ દોસયુત્તે વિહારે વજ્જેત્વા પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતે સેનાસને વસન્તેન ઉપચ્છિન્નખુદ્દકપલિબોધેન કતભત્તકિચ્ચેન ભત્તસમ્મદં પટિવિનોદેત્વા સુખનિસિન્નેન રતનત્તયગુણાનુસ્સરણેન ચિત્તં સમ્પહંસેત્વા આચરિયુગ્ગહતો એકપદમ્પિ અપરિહાપેન્તેન ઇદં આનાપાનસ્સતિકમ્મટ્ઠાનં મનસિ કાતબ્બં. તત્રાયં મનસિકારવિધિ –

‘‘ગણના અનુબન્ધના, ફુસના ઠપના સલ્લક્ખણા;
વિવટ્ટના પારિસુદ્ધિ, તેસઞ્ચ પટિપસ્સના’’તિ.

તત્થ **ગણના**તિ ગણનાયેવ. **અનુબન્ધના**તિ અનુગમના. **ફુસના**તિ ફુટ્ઠટ્ઠાનં. **ઠપના**તિ અપ્પના. **સલ્લક્ખણા**તિ વિપસ્સના. **વિવટ્ટના**તિ મગ્ગો. **પારિસુદ્ધી**તિ ફલં. **તેસઞ્ચ પટિપસ્સના**તિ પચ્ચવેક્ખણા. તત્થ ઇમિના આદિકમ્મિકેન કુલપુત્તેન પઠમં ગણનાય ઇદં કમ્મટ્ઠાનં મનસિ કાતબ્બં. ગણેન્તેન પન પઞ્ચન્નં હેટ્ઠા ન ઠપેતબ્બં, દસન્નં ઉપરિ ન નેતબ્બં, અન્તરા ખણ્ડં ન દસ્સેતબ્બં. પઞ્ચન્નં હેટ્ઠા ઠપેન્તસ્સ હિ સમ્બાધે ઓકાસે ચિત્તુપ્પાદો વિપ્ફન્દતિ સમ્બાધે વજે સન્નિરુદ્ધગોગણો વિય. દસન્નં ઉપરિ નેન્તસ્સ ગણનનિસ્સિતોવ ચિત્તુપ્પાદો હોતિ. અન્તરા ખણ્ડં દસ્સેન્તસ્સ ''સિખાપ્પત્તં નુ ખો મે કમ્મટ્ઠાનં, નો''તિ ચિત્તં વિકમ્પતિ, તસ્મા એતે દોસે વજ્જેત્વા ગણેતબ્બં.

ગણેન્તેન ચ પઠમં દન્ધગણનાય **ધઞ્ઞમાપકગણનાય** ગણેતબ્બં. ધઞ્ઞમાપકો હિ નાળિં પૂરેત્વા ''એક''ન્તિ વત્વા ઓકિરતિ, પુન પૂરેન્તો કિઞ્ચિ કચવરં દિસ્વા છડ્ડેન્તો ''એકં એક''ન્તિ વદતિ. એસેવ નયો દ્વે દ્વેતિઆદીસુ. એવમેવં ઇમિનાપિ અસ્સાસપસ્સાસેસુ યો ઉપટ્ઠાતિ, તં ગહેત્વા ''એકં એક''ન્તિઆદિં કત્વા યાવ ''દસ દસા''તિ પવત્તમાનં પવત્તમાનં ઉપલક્ખેત્વાવ ગણેતબ્બં. તસ્સ એવં ગણયતો નિક્ખમન્તા ચ પવિસન્તા ચ અસ્સાસપસ્સાસા પાકટા હોન્તિ.

અથાનેન તં દન્ધગણનં ધઞ્ઞમાપકગણનં પહાય સીઘગણનાય **ગોપાલકગણનાય** ગણેતબ્બં. છેકો હિ ગોપાલકો સક્ખરાદયો ઉચ્છઙ્ગેન ગહેત્વા રજ્જુદણ્ડહત્થો પાતોવ વજં ગન્ત્વા ગાવો પિટ્ઠિયં પહરિત્વા પલિઘત્થમ્ભમત્થકે નિસિન્નો દ્વારં પત્તં પત્તંયેવ ગાવં ''એકો દ્વે''તિ સક્ખરં ખિપિત્વા ખિપિત્વા ગણેતિ. તિયામરત્તિં સમ્બાધે ઓકાસે દુક્ખં વુત્થગોગણો નિક્ખમન્તો અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપનિઘંસન્તો વેગેન વેગેન પુઞ્જપુઞ્જો હુત્વા નિક્ખમતિ. સો વેગેન વેગેન ''તીણિ ચત્તારિ પઞ્ચ દસા''તિ ગણેતિયેવ, એવમસ્સાપિ પુરિમનયેન ગણયતો અસ્સાસપસ્સાસા પાકટા હુત્વા સીઘં સીઘં પુનપ્પુનં સઞ્ચરન્તિ. તતો તેન ''પુનપ્પુનં સઞ્ચરન્તી''તિ ઞત્વા અન્તો ચ બહિ ચ અગ્ગહેત્વા દ્વારપ્પત્તં દ્વારપ્પત્તંયેવ ગહેત્વા ''એકો દ્વે તીણિ ચત્તારિ પઞ્ચ, એકો દ્વે તીણિ ચત્તારિ પઞ્ચ છ, એકો દ્વે તીણિ ચત્તારિ પઞ્ચ છ સત્ત...પે॰... અટ્ઠ નવ દસા''તિ સીઘં સીઘં ગણેતબ્બમેવ. ગણનાપટિબદ્ધે હિ કમ્મટ્ઠાને ગણનબલેનેવ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ અરિત્તુપત્થમ્ભનવસેન ચણ્ડસોતે નાવાઠપનમિવ.

તસ્સેવં સીઘં સીઘં ગણયતો કમ્મટ્ઠાનં નિરન્તરં પવત્તં વિય હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. અથ ''નિરન્તરં પવત્તતી''તિ ઞત્વા અન્તો ચ બહિ ચ વાતં અપરિગ્ગહેત્વા પુરિમનયેનેવ વેગેન વેગેન ગણેતબ્બં. અન્તોપવિસનવાતેન હિ સદ્ધિં ચિત્તં પવેસયતો અબ્ભન્તરં વાતબ્ભાહતં મેદપૂરિતં વિય હોતિ. બહિનિક્ખમનવાતેન સદ્ધિં ચિત્તં નીહરતો બહિદ્ધા પુથુત્તારમ્મણે ચિત્તં વિક્ખિપતિ. ફુટ્ઠફુટ્ઠોકાસે પન સતિં ઠપેત્વા ભાવેન્તસ્સેવ ભાવના સમ્પજ્જતિ. તેન વુત્તં – ''અન્તો ચ બહિ ચ વાતં અપરિગ્ગહેત્વા પુરિમનયેનેવ વેગેન વેગેન ગણેતબ્બ''ન્તિ.

કીવચિરં પનેતં ગણેતબ્બન્તિ? યાવ વિના ગણનાય અસ્સાસપસ્સાસારમ્મણે સતિ સન્તિટ્ઠતિ. બહિ વિસટવિતક્કવિચ્છેદં કત્વા અસ્સાસપસ્સાસારમ્મણે સતિ સણ્ઠાપનત્થંયેવ હિ ગણનાતિ.

એવં ગણનાય મનસિ કત્વા **અનુબન્ધનાય** મનસિ કાતબ્બં. **અનુબન્ધના** નામ ગણનં પટિસંહરિત્વા સતિયા નિરન્તરં અસ્સાસપસ્સાસાનં અનુગમનં. તઞ્ચ ખો ન આદિમજ્ઝપરિયોસાનાનુગમનવસેન. આદિમજ્ઝપરિયોસાનાનિ તસ્સાનુગમને આદીનવા ચ હેટ્ઠા વુત્તાયેવ.

તસ્મા અનુબન્ધનાય મનસિકરોન્તેન ન આદિમજ્ઝપરિયોસાનવસેન મનસિ કાતબ્બં, અપિચ ખો **ફુસનાવસેન** ચ **ઠપનાવસેન** ચ મનસિ કાતબ્બં. ગણનાનુબન્ધનાવસેન વિય હિ ફુસનાઠપનાવસેન વિસું

મનસિકારો નત્થિ, ફુટ્ઠફુટ્ઠટ્ઠાનેયેવ પન ગણેન્તો ગણનાય ચ ફુસનાય ચ મનસિ કરોતિ, તત્થેવ ગણનં પટિસંહરિત્વા તે સતિયા અનુબન્ધન્તો, અપ્પનાવસેન ચ ચિત્તં ઠપેન્તો ''અનુબન્ધનાય ચ ફુસનાય ચ ઠપનાય ચ મનસિ કરોતી''તિ વુચ્ચતિ. સ્વાયમત્થો **અટ્ઠકથાસુ** વુત્તપઙ્ગુળદોવારિકોપમાહિ ઇધેવ પાળિયં વુત્તકકચૂપમાય ચ વેદિતબ્બો.

તત્રાયં **પઙ્ગુળોપમા** – સેય્યથાપિ પઙ્ગુળો દોલાય કીળતં માતાપુત્તાનં દોલં ખિપિત્વા તત્થેવ દોલાથમ્ભમૂલે નિસિન્નો કમેન આગચ્છન્તસ્સ ચ ગચ્છન્તસ્સ ચ દોલાફલકસ્સ ઉભો કોટિયો મજ્ઝઞ્ચ પસ્સતિ, ન ચ ઉભોકોટિમજ્ઝાનં દસ્સનત્થં બ્યાવટો હોતિ, એવમેવ ભિક્ખુ સતિવસેન ઉપનિબન્ધનત્થમ્ભમૂલે ઠત્વા અસ્સાસપસ્સાસદોલં ખિપિત્વા તત્થેવ નિમિત્તે સતિયા નિસીદન્તો કમેન આગચ્છન્તાનઞ્ચ ગચ્છન્તાનઞ્ચ ફુટ્ઠટ્ઠાને અસ્સાસપસ્સાસાનં આદિમજ્ઝપરિયોસાનં સતિયા અનુગચ્છન્તો તત્થેવ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૨૫) ચિત્તં ઠપેત્વા પસ્સતિ, ન ચ તેસં દસ્સનત્થં બ્યાવટો હોતિ. અયં પઙ્ગુળોપમા.

અયં પન **દોવારિકોપમા** – સેય્યથાપિ દોવારિકો નગરસ્સ અન્તો ચ બહિ ચ પુરિસે ''કો ત્વં, કુતો વા આગતો, કુહિં વા ગચ્છસિ, કિં વા તે હત્થે''તિ ન વીમંસતિ. ન હિ તસ્સ તે ભારા, દ્વારપ્પત્તં દ્વારપ્પત્તંયેવ પન વીમંસતિ, એવમેવ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો અન્તોપવિટ્ઠવાતા ચ બહિનિક્ખન્તવાતા ચ ન ભારા હોન્તિ, દ્વારપ્પત્તા દ્વારપ્પત્તાયેવ ભારાતિ અયં દોવારિકોપમા.

**કકચૂપમા** પન ''નિમિત્તં અસ્સાસપસ્સાસા''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૯) નયેન ઇધ વુત્તાયેવ. ઇધ પનસ્સ આગતાગતવસેન અમનસિકારમત્તમેવ પયોજનન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇદં કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોતો કસ્સચિ ન ચિરેનેવ નિમિત્તઞ્ચ ઉપ્પજ્જતિ, અવસેસઝાનઙ્ગપટિમણ્ડિતા અપ્પનાસઙ્ખાતા ઠપના ચ સમ્પજ્જતિ. કસ્સચિ પન ગણનાવસેનેવ મનસિકારકાલતો પભુતિ યથા સારદ્ધકાયસ્સ મઞ્ચે વા પીઠે વા નિસીદતો મઞ્ચપીઠં ઓનમતિ વિકૂજતિ, પચ્ચત્થરણં વલિં ગણ્હાતિ, અસારદ્ધકાયસ્સ પન નિસીદતો નેવ મઞ્ચપીઠં ઓનમતિ ન વિકૂજતિ, ન પચ્ચત્થરણં વલિં ગણ્હાતિ, તૂલપિચુપૂરિતં વિય મઞ્ચપીઠં હોતિ . કસ્મા? યસ્મા અસારદ્ધો કાયો લહુકો હોતિ, એવમેવં ગણનાવસેન મનસિકારકાલતો પભુતિ અનુક્કમતો ઓળારિકઅસ્સાસપસ્સાસનિરોધવસેન કાયદરથે વૂપસન્તે કાયોપિ ચિત્તમ્પિ લહુકં હોતિ, સરીરં આકાસે લઙ્ઘનાકારપ્પત્તં વિય હોતિ.

તસ્સ ઓળારિકે અસ્સાસપસ્સાસે નિરુદ્ધે સુખુમઅસ્સાસપસ્સાસનિમિત્તારમ્મણં ચિત્તં પવત્તતિ . તસ્મિમ્પિ નિરુદ્ધે અપરાપરં તતો સુખુમતરં સુખુમતરં અસ્સાસપસ્સાસનિમિત્તારમ્મણં પવત્તતિયેવ. સ્વાયમત્થો ઉપરિ વુત્તકંસથાલોપમાય વેદિતબ્બો.

યથા હિ અઞ્ઞાનિ કમ્મટ્ઠાનાનિ ઉપરૂપરિ વિભૂતાનિ હોન્તિ, ન તથા ઇદં. ઇદં પન ઉપરૂપરિ ભાવેન્તસ્સ સુખુમત્તં ગચ્છતિ, ઉપટ્ઠાનમ્પિ ન ઉપગચ્છતિ. એવં અનુપટ્ઠહન્તે પન તસ્મિં તેન ભિક્ખુના ''આચરિયં પુચ્છિસ્સામી''તિ વા ''નટ્ઠં દાનિ મે કમ્મટ્ઠાન''ન્તિ વા ઉટ્ઠાયાસના ન ગન્તબ્બં. ઇરિયાપથં વિકોપેત્વા ગચ્છતો હિ કમ્મટ્ઠાનં નવનવમેવ હોતિ. તસ્મા યથાનિસિન્નેનેવ દેસતો આહરિતબ્બં.

તત્રાયં આહરણૂપાયો – તેન ભિક્ખુના કમ્મટ્ઠાનસ્સ અનુપટ્ઠાનભાવં ઞત્વા ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખિતબ્બં ‘‘ઇમે અસ્સાસપસ્સાસા નામ કત્થ અત્થિ, કત્થ નત્થિ. કસ્સ વા અત્થિ, કસ્સ વા નત્થી’’તિ. અથેવં પટિસઞ્ચિક્ખતો ‘‘ઇમે અન્તોમાતુકુચ્છિયં નત્થિ, ઉદકે નિમુગ્ગાનં નત્થિ, તથા અસઞ્ઞીભૂતાનં મતાનં ચતુત્થજ્ઝાનસમાપન્નાનં રૂપારૂપભવસમઙ્ગીનં નિરોધસમાપન્નાન’’ન્તિ ઞત્વા એવં અત્તનાવ અત્તા પટિચોદેતબ્બો ‘‘નનુ, ત્વં પણ્ડિત, નેવ માતુકુચ્છિગતો, ન ઉદકે નિમુગ્ગો, ન અસઞ્ઞીભૂતો, ન મતો, ન ચતુત્થજ્ઝાનસમાપન્નો, ન રૂપારૂપભવસમઙ્ગી, ન નિરોધસમાપન્નો. અત્થિયેવ તે અસ્સાસપસ્સાસા, મન્દપઞ્ઞતાય પન પરિગ્ગહેતું ન સક્કોસી’’તિ. અથાનેન પકતિફુટ્ઠવસેન ચિત્તં ઠપેત્વા મનસિકારો પવત્તેતબ્બો. ઇમે હિ દીઘનાસિકસ્સ નાસાપુટં ઘટ્ટેન્તા પવત્તન્તિ, રસ્સનાસિકસ્સ ઉત્તરોટ્ઠં. તસ્માનેન ઇમં નામ ઠાનં ઘટ્ટેન્તીતિ નિમિત્તં ઠપેતબ્બં. ઇમમેવ હિ અત્થવસં પટિચ્ચ વુત્તં ભગવતા – ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, મુટ્ઠસ્સતિસ્સ અસમ્પજાનસ્સ આનાપાનસ્સતિભાવનં વદામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૪૯; સં॰ નિ॰ ૫.૯૯૨). કિઞ્ચાપિ હિ યંકિઞ્ચિ કમ્મટ્ઠાનં સતસ્સ સમ્પજાનસ્સેવ સમ્પજ્જતિ, ઇતો અઞ્ઞં પન મનસિકરોન્તસ્સ પાકટં હોતિ. ઇદં પન આનાપાનસ્સતિકમ્મટ્ઠાનં ગરુકં ગરુકભાવનં બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધબુદ્ધપુત્તાનં મહાપુરિસાનંયેવ મનસિકારભૂમિભૂતં, ન ચેવ ઇત્તરં, ન ચ ઇત્તરસત્તસમાસેવિતં. યથા યથા મનસિ કરીયતિ, તથા તથા સન્તઞ્ચેવ હોતિ સુખુમઞ્ચ. તસ્મા એત્થ બલવતી સતિ ચ પઞ્ઞા ચ ઇચ્છિતબ્બા.

યથા હિ મટ્ઠસાટકસ્સ તુન્નકરણકાલે સૂચિપિ સુખુમા ઇચ્છિતબ્બા, સૂચિપાસવેધનમ્પિ તતો સુખુમતરં, એવમેવં મટ્ઠસાટકસદિસસ્સ ઇમસ્સ કમ્મટ્ઠાનસ્સ ભાવનાકાલે સૂચિપટિભાગા સતિપિ સૂચિપાસવેધનપટિભાગા તંસમ્પયુત્તા પઞ્ઞાપિ બલવતી ઇચ્છિતબ્બા. તાહિ ચ પન સતિપઞ્ઞાહિ સમન્નાગતેન ભિક્ખુના ન તે અસ્સાસપસ્સાસા અઞ્ઞત્ર પકતિફુટ્ઠોકાસા પરિયેસિતબ્બા.

યથા હિ કસ્સકો ખેત્તં કસિત્વા બલીબદ્દે મુઞ્ચિત્વા ગોચરમુખે કત્વા છાયાય નિસિન્નો વિસ્સમેય્ય, અથસ્સ તે બલીબદ્દા વેગેન અટવિં પવિસેય્યું. યો હોતિ છેકો કસ્સકો, સો પુન તે ગહેત્વા યોજેતુકામો ન તેસં અનુપદં ગન્ત્વા અટવિં આહિણ્ડતિ. અથ ખો રસ્મિઞ્ચ પતોદઞ્ચ ગહેત્વા ઉજુકમેવ તેસં નિપાતનતિત્થં ગન્ત્વા નિસીદતિ વા નિપજ્જતિ વા. અથ તે ગોણે દિવસભાગં ચરિત્વા નિપાતનતિત્થં ઓતરિત્વા ન્હત્વા ચ પિવિત્વા ચ પચ્ચુત્તરિત્વા ઠિતે દિસ્વા રસ્મિયા બન્ધિત્વા પતોદેન વિજ્ઝન્તો આનેત્વા યોજેત્વા પુન કમ્મં કરોતિ. એવમેવં તેન ભિક્ખુના ન તે અસ્સાસપસ્સાસા અઞ્ઞત્ર પકતિફુટ્ઠોકાસા પરિયેસિતબ્બા. સતિરસ્મિં પન પઞ્ઞાપતોદઞ્ચ ગહેત્વા પકતિફુટ્ઠોકાસે ચિત્તં ઠપેત્વા મનસિકારો પવત્તેતબ્બો. એવં હિસ્સ મનસિકરોતો ન ચિરસ્સેવ તે ઉપટ્ઠહન્તિ નિપાતનતિત્થે વિય ગોણા. તતો તેન સતિરસ્મિયા બન્ધિત્વા તસ્મિંયેવ ઠાને યોજેત્વા પઞ્ઞાપતોદેન વિજ્ઝન્તેન પુનપ્પુનં કમ્મટ્ઠાનં અનુયુઞ્જિતબ્બં. તસ્સેવમનુયુઞ્જતો ન ચિરસ્સેવ નિમિત્તં ઉપટ્ઠાતિ. તં પનેતં ન સબ્બેસં એકસદિસં હોતિ, અપિચ ખો કસ્સચિ સુખસમ્ફસ્સં ઉપ્પાદયમાનો તૂલપિચુ વિય કપ્પાસપિચુ વિય વાતધારા વિય ચ ઉપટ્ઠાતીતિ એકચ્ચે આહુ.

અયં પન **અટ્ઠકથાસુ વિનિચ્છયો** – ઇદઞ્હિ કસ્સચિ તારકરૂપં વિય મણિગુળિકા વિય મુત્તાગુળિકા વિય ચ, કસ્સચિ ખરસમ્ફસ્સં હુત્વા કપ્પાસટ્ઠિ વિય દારુસારસૂચિ વિય ચ, કસ્સચિ દીઘપામઙ્ગસુત્તં વિય કુસુમદામં વિય ધૂમસિખા વિય ચ, કસ્સચિ વિત્થતં મક્કટકસુત્તં વિય વલાહકપટલં વિય પદુમપુપ્ફં વિય રથચક્કં વિય ચન્દમણ્ડલં વિય સૂરિયમણ્ડલં વિય ચ ઉપટ્ઠાતિ, તઞ્ચ પનેતં યથા સમ્બહુલેસુ ભિક્ખૂસુ સુત્તન્તં સજ્ઝાયિત્વા નિસિન્નેસુ એકેન ભિક્ખુના ‘‘તુમ્હાકં કીદિસં હુત્વા ઇદં સુત્તં ઉપટ્ઠાતી’’તિ વુત્તે એકો ‘‘મય્હં મહતી પબ્બતેય્યા નદી વિય હુત્વા ઉપટ્ઠાતી’’તિ આહ. અપરો ‘‘મય્હં એકા વનરાજિ વિય’’. અઞ્ઞો ‘‘મય્હં એકો સીતચ્છાયો સાખાસમ્પન્નો

ફલભારભરિતો રુક્ખો વિયા''તિ. તેસઞ્હિ તં એકમેવ સુત્તં સઞ્ઞાનાનતાય નાનતો ઉપટ્ઠાતિ. એવં એકમેવ કમ્મટ્ઠાનં સઞ્ઞાનાનતાય નાનતો ઉપટ્ઠાતિ. સઞ્ઞજઞ્હિ એતં સઞ્ઞાનિદાનં સઞ્ઞાપભવં, તસ્મા સઞ્ઞાનાનતાય નાનતો ઉપટ્ઠાતીતિ વેદિતબ્બં.

એવં ઉપટ્ઠિતે પન નિમિત્તે તેન ભિક્ખુના આચરિયસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા આરોચેતબ્બં ''મય્હં, ભન્તે, એવરૂપં નામ ઉપટ્ઠાતી''તિ. આચરિયેન પન ''નિમિત્તમિદં, આવુસો, કમ્મટ્ઠાનં પુનપ્પુનં મનસિ કરોહિ સપ્પુરિસા''તિ વત્તબ્બો. અથાનેન નિમિત્તેયેવ ચિત્તં ઠપેતબ્બં. એવમસ્સાયં ઇતો પભુતિ ઠપનાવસેન ભાવના હોતિ. વુત્તઞ્હેતં પોરાણેહિ –

> ''નિમિત્તે ઠપયં ચિત્તં, નાનાકારં વિભાવયં;
> ધીરો અસ્સાસપસ્સાસે, સકં ચિત્તં નિબન્ધતી''તિ. (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૬૫; વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૩૨);

તસ્સેવં નિમિત્તુપટ્ઠાનતો પભુતિ નીવરણાનિ વિક્ખમ્ભિતાનેવ હોન્તિ, કિલેસા સન્નિસિન્નાવ, ચિત્તં ઉપચારસમાધિના સમાહિતમેવ. અથાનેન તં નિમિત્તં નેવ વણ્ણતો મનસિ કાતબ્બં, ન લક્ખણતો પચ્ચવેક્ખિતબ્બં, અપિચ ખો ખત્તિયમહેસિયા ચક્કવત્તિગબ્ભો વિય કસ્સકેન સાલિયવગબ્ભો વિય ચ આવાસાદીનિ સત્ત અસપ્પાયાનિ વજ્જેત્વા તાનેવ સત્ત સપ્પાયાનિ સેવન્તેન સાધુકં રક્ખિતબ્બં, અથ નં એવં રક્ખિત્વા પુનપ્પુનં મનસિકારવસેન વુદ્ધિં વિરૂળ્હિં ગમયિત્વા દસવિધં અપ્પનાકોસલ્લં સમ્પાદેતબ્બં, વીરિયસમતા યોજેતબ્બા. તસ્સેવં ઘટેન્તસ્સ વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તાનુક્કમેન તસ્મિં નિમિત્તે ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ નિબ્બત્તન્તિ. એવં નિબ્બત્તચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનો પનેત્થ ભિક્ખુ સલ્લક્ખણાવિવટ્ટનાવસેન કમ્મટ્ઠાનં વડ્ઢેત્વા પારિસુદ્ધિં પત્તુકામો તદેવ ઝાનં પઞ્ચહાકારેહિ વસિપ્પત્તં પગુણં કત્વા નામરૂપં વવત્થપેત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેતિ. કથં? સો હિ સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય અસ્સાસપસ્સાસાનં સમુદયો કરજકાયો ચ ચિત્તઞ્ચાતિ પસ્સતિ. યથા હિ કમ્મારગગ્ગરિયા ધમમાનાય ભસ્તઞ્ચ પુરિસસ્સ ચ તજ્જં વાયામં પટિચ્ચ વાતો સઞ્ચરતિ, એવમેવં કાયઞ્ચ ચિત્તઞ્ચ પટિચ્ચ અસ્સાસપસ્સાસાતિ. તતો અસ્સાસપસ્સાસે ચ કાયઞ્ચ રૂપન્તિ, ચિત્તઞ્ચ તંસમ્પયુત્તે ચ ધમ્મે અરૂપન્તિ વવત્થપેતિ.

એવં નામરૂપં વવત્થપેત્વા તસ્સ પચ્ચયં પરિયેસતિ, પરિયેસન્તો ચ તં દિસ્વા તીસુપિ અદ્ધાસુ નામરૂપસ્સ પવત્તિં આરબ્ભ કઙ્ખં વિતરતિ, વિતિણ્ણકઙ્ખો કલાપસમ્મસનવસેન ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ તિલક્ખણં આરોપેત્વા ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય પુબ્બભાગે ઉપ્પન્ને ઓભાસાદયો દસ વિપસ્સનુપક્કિલેસે પહાય ઉપક્કિલેસવિમુત્તં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં ''મગ્ગો''તિ વવત્થપેત્વા ઉદયં પહાય ભઙ્ગાનુપસ્સનં પત્વા નિરન્તરં ભઙ્ગાનુપસ્સનેન ભયતો ઉપટ્ઠિતેસુ સબ્બસઙ્ખારેસુ નિબ્બિન્દન્તો વિરજ્જન્તો વિમુચ્ચન્તો યથાક્કમેન ચત્તારો અરિયમગ્ગે પાપુણિત્વા અરહત્તફલે પતિટ્ઠાય એકૂનવીસતિભેદસ્સ પચ્ચવેક્ખણાઞાણસ્સ પરિયન્તં પત્તો સદેવકસ્સ લોકસ્સ અગ્ગદક્ખિણેય્યો હોતિ. એત્તાવતા ચસ્સ ગણનં આદિં કત્વા વિપસ્સનાપરિયોસાના આનાપાનસ્સતિસમાધિભાવના સમત્તા હોતીતિ. અયં સબ્બાકારતો પઠમચતુક્કવણ્ણના.

ઇતરેસુ પન તીસુ ચતુક્કેસુ યસ્મા વિસું કમ્મટ્ઠાનભાવનાનયો નામ નત્થિ, તસ્મા અનુપદવણ્ણનાનયેનેવ તેસં એવમત્થો વેદિતબ્બો. **પીતિપટિસંવેદી**તિ પીતિં પટિસંવિદિતં કરોન્તો પાકટં કરોન્તો અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ. તત્થ દ્વીહાકારેહિ પીતિ પટિસંવિદિતા હોતિ આરમ્મણતો ચ અસમ્મોહતો ચ.

કથં **આરમ્મણતો** પીતિ પટિસંવિદિતા હોતિ? સપ્પીતિકે દ્વે ઝાને સમાપજ્જતિ, તસ્સ સમાપત્તિક્ખણે ઝાનપટિલાભેન આરમ્મણતો પીતિ પટિસંવિદિતા હોતિ આરમ્મણસ્સ પટિસંવિદિતત્તા.

કથં **અસમ્મોહતો**? સપ્પીતિકે દ્વે ઝાને સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઝાનસમ્પયુત્તં પીતિં ખયતો વયતો સમ્મસતિ, તસ્સ વિપસ્સનાક્ખણે લક્ખણપટિવેધેન અસમ્મોહતો પીતિ પટિસંવિદિતા હોતિ. એતેનેવ નયેન અવસેસપદાનિપિ અત્થતો વેદિતબ્બાનિ. ઇદં પનેત્થ વિસેસમત્તં – તિણ્ણં ઝાનાનં વસેન સુખપટિસંવિદિતા હોતિ. ચતુન્નમ્પિ ઝાનાનં વસેન ચિત્તસઙ્ખારપટિસંવિદિતા વેદિતબ્બા. **ચિત્તસઙ્ખારો**તિ વેદનાસઞ્ઞાક્ખન્ધા. **પસ્સમ્ભયં ચિત્તસઙ્ખારન્તિ** ઓળારિકં ઓળારિકં ચિત્તસઙ્ખારં પસ્સમ્ભેન્તો, નિરોધેન્તોતિ અત્થો. સો વિત્થારતો કાયસઙ્ખારે વુત્તનયેન વેદિતબ્બો. અપિચેત્થ **પીતિ**પદે પીતિસીસેન વેદના વુત્તા, **સુખ**પદે સરૂપેનેવ વેદના. દ્વીસુ ચિત્તસઙ્ખારપદેસુ ‘‘સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચેતસિકા, એતે ધમ્મા ચિત્તપટિબદ્ધા ચિત્તસઙ્ખારા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭૪; મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) વચનતો સઞ્ઞાસમ્પયુત્તા વેદનાતિ એવં વેદનાનુપસ્સનાનયેન ઇદં ચતુક્કં ભાસિતન્તિ વેદિતબ્બં.

તતિયચતુક્કેપિ ચતુન્નં ઝાનાનં વસેન ચિત્તપટિસંવિદિતા વેદિતબ્બા. **અભિપ્પમોદયં ચિત્તન્તિ** ચિત્તં મોદેન્તો પમોદેન્તો હાસેન્તો પહાસેન્તો અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતિ. તત્થ દ્વીહાકારેહિ અભિપ્પમોદો હોતિ સમાધિવસેન ચ વિપસ્સનાવસેન ચ.

કથં **સમાધિવસેન**? સપ્પીતિકે દ્વે ઝાને સમાપજ્જતિ, સો સમાપત્તિક્ખણે સમ્પયુત્તાય પીતિયા ચિત્તં આમોદેતિ પમોદેતિ. કથં **વિપસ્સનાવસેન**? સપ્પીતિકે દ્વે ઝાને સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઝાનસમ્પયુત્તં પીતિં ખયતો વયતો સમ્મસતિ. એવં વિપસ્સનાક્ખણે ઝાનસમ્પયુત્તં પીતિં આરમ્મણં કત્વા ચિત્તં આમોદેતિ પમોદેતિ. એવં પટિપન્નો ‘‘અભિપ્પમોદયં ચિત્તં અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી’’તિ વુચ્ચતિ.

**સમાદહં ચિત્તન્તિ** પઠમજ્ઝાનાદિવસેન આરમ્મણે ચિત્તં સમં આદહન્તો સમં ઠપેન્તો, તાનિ વા પન ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઝાનસમ્પયુત્તં ચિત્તં ખયતો વયતો સમ્મસતો વિપસ્સનાક્ખણે લક્ખણપટિવેધેન ઉપ્પજ્જતિ ખણિકચિત્તેકગ્ગતા, એવં ઉપ્પન્નાય ખણિકચિત્તેકગ્ગતાય વસેનપિ આરમ્મણે ચિત્તં સમં આદહન્તો સમં ઠપેન્તો ‘‘સમાદહં ચિત્તં અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી’’તિ વુચ્ચતિ.

**વિમોચયં ચિત્તન્તિ** પઠમજ્ઝાનેન નીવરણેહિ ચિત્તં મોચેન્તો વિમોચેન્તો, દુતિયેન વિતક્કવિચારેહિ, તતિયેન પીતિયા, ચતુત્થેન સુખદુક્ખેહિ ચિત્તં મોચેન્તો વિમોચેન્તો, તાનિ વા પન ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઝાનસમ્પયુત્તં ચિત્તં ખયતો વયતો સમ્મસતિ. સો વિપસ્સનાક્ખણે અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞાતો ચિત્તં મોચેન્તો વિમોચેન્તો, દુક્ખાનુપસ્સનાય સુખસઞ્ઞાતો, અનત્તાનુપસ્સનાય અત્તસઞ્ઞાતો, નિબ્બિદાનુપસ્સનાય નન્દિતો, વિરાગાનુપસ્સનાય રાગતો, નિરોધાનુપસ્સનાય સમુદયતો, પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય આદાનતો ચિત્તં મોચેન્તો વિમોચેન્તો અસ્સસતિ ચેવ પસ્સસતિ ચ. તેન વુચ્ચતિ – ‘‘વિમોચયં ચિત્તં અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી’’તિ. એવં ચિત્તાનુપસ્સનાવસેન ઇદં ચતુક્કં ભાસિતન્તિ વેદિતબ્બં.

ચતુત્થચતુક્કે પન **અનિચ્ચાનુપસ્સી**તિ એત્થ તાવ અનિચ્ચં વેદિતબ્બં, અનિચ્ચતા વેદિતબ્બા, અનિચ્ચાનુપસ્સના વેદિતબ્બા, અનિચ્ચાનુપસ્સી વેદિતબ્બો. તત્થ **અનિચ્ચન્તિ** પઞ્ચક્ખન્ધા. કસ્મા? ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તભાવા. **અનિચ્ચતા**તિ તેસંયેવ ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં, હુત્વા અભાવો વા, નિબ્બત્તાનં તેનેવાકારેન

અઙ્ગત્વા ખણભઙ્ગેન ભેદોતિ અત્થો. **અનિચ્ચાનુપસ્સના**તિ તસ્સા અનિચ્ચતાય વસેન રૂપાદીસુ ''અનિચ્ચ''ન્તિ અનુપસ્સના. **અનિચ્ચાનુપસ્સી**તિ તાય અનુપસ્સનાય સમન્નાગતો. તસ્મા એવંભૂતો અસ્સસન્તો ચ પસ્સસન્તો ચ ઇધ ''અનિચ્ચાનુપસ્સી અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી''તિ વેદિતબ્બો.

**વિરાગાનુપસ્સી**તિ એત્થ પન દ્વે વિરાગા ખયવિરાગો ચ અચ્ચન્તવિરાગો ચ. તત્થ **ખયવિરાગો**તિ સઙ્ખારાનં ખણભઙ્ગો. **અચ્ચન્તવિરાગો**તિ નિબ્બાનં. **વિરાગાનુપસ્સના**તિ તદુભયદસ્સનવસેન પવત્તા વિપસ્સના ચ મગ્ગો ચ. તાય દુવિધાયપિ અનુપસ્સનાય સમન્નાગતો હુત્વા અસ્સસન્તો ચ પસ્સસન્તો ચ ''વિરાગાનુપસ્સી અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી''તિ વેદિતબ્બો. **નિરોધાનુપસ્સી**પદેપિ એસેવ નયો.

**પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સી**તિ એત્થાપિ દ્વે પટિનિસ્સગ્ગા પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો ચ પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો ચ. પટિનિસ્સગ્ગોયેવ અનુપસ્સના પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના, વિપસ્સનામગ્ગાનમેતં અધિવચનં. **વિપસ્સના**તિ તદઙ્ગવસેન સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસે પરિચ્ચજતિ, સઙ્ખતદોસદસ્સનેન ચ તબ્બિપરીતે નિબ્બાને તન્નિન્નતાય પક્ખન્દતીતિ **પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો** ચેવ **પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો** ચાતિ વુચ્ચતિ. **મગ્ગો** સમુચ્છેદવસેન સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસે પરિચ્ચજતિ, આરમ્મણકરણેન ચ નિબ્બાને પક્ખન્દતીતિ **પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો** ચેવ **પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો** ચાતિ વુચ્ચતિ. ઉભયમ્પિ પન પુરિમપુરિમઞાણાનં અનુઅનુ પસ્સનતો અનુપસ્સનાતિ વુચ્ચતિ. તાય દુવિધાયપિ પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય સમન્નાગતો હુત્વા અસ્સસન્તો ચ પસ્સસન્તો ચ ''પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સી અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતી''તિ વેદિતબ્બો.

એત્થ ચ ''અનિચ્ચાનુપસ્સી''તિ તરુણવિપસ્સનાય વસેન વુત્તં, ''વિરાગાનુપસ્સી''તિ તતો બલવતરાય સઙ્ખારેસુ વિરજ્જનસમત્થાય વિપસ્સનાય વસેન, ''નિરોધાનુપસ્સી''તિ તતો બલવતરાય કિલેસનિરોધનસમત્થાય વિપસ્સનાય વસેન , ''પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સી''તિ મગ્ગસ્સ આસન્નભૂતાય અતિતિક્ખાય વિપસ્સનાય વસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યત્થ પન મગ્ગોપિ લબ્ભતિ, સો અભિન્નોયેવ. એવમિદં ચતુક્કં સુદ્ધવિપસ્સનાવસેન વુત્તં, પુરિમાનિ પન તીણિ સમથવિપસ્સનાવસેનાતિ.

આનાપાનસ્સતિમાતિકાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧૬૪**. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તં માતિકં પટિપાટિયા ભાજેત્વા દસ્સેતું **ઇધાતિ ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા**તિઆદીહિ દસહિ પદેહિ સિક્ખત્તયસઙ્ખાતં સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધસાસનમેવ કથિતં. તઞ્હિ બુદ્ધેન ભગવતા દિટ્ઠત્તા **દિટ્ઠી**તિ વુચ્ચતિ, તસ્સેવ ખમનવસેન **ખન્તિ**, રુચ્ચનવસેન **રુચિ**, ગહણવસેન **આદાયો**, સભાવટ્ઠેન **ધમ્મો**, સિક્ખિતબ્બટ્ઠેન **વિનયો**, તદુભયેનપિ **ધમ્મવિનયો**, પવુત્તવસેન **પાવચનં**, સેટ્ઠચરિયટ્ઠેન **બ્રહ્મચરિયં** , અનુસિટ્ઠિદાનવસેન **સત્થુસાસન**ન્તિ વુચ્ચતિ. તસ્મા ''ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા''તિઆદીસુ ઇમિસ્સા બુદ્ધદિટ્ઠિયા, ઇમિસ્સા બુદ્ધખન્તિયા, ઇમિસ્સા બુદ્ધરુચિયા, ઇમસ્મિં બુદ્ધઆદાયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધધમ્મે, ઇમસ્મિં બુદ્ધવિનયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધધમ્મવિનયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધપાવચને, ઇમસ્મિં બુદ્ધબ્રહ્મચરિયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધસત્થુસાસનેતિ અત્થો વેદિતબ્બો. અપિચેતં સિક્ખત્તયસઙ્ખાતં સકલં પાવચનં ભગવતા દિટ્ઠત્તા સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયત્તા સમ્માદિટ્ઠિપુબ્બઙ્ગમત્તા ચ દિટ્ઠિ. ભગવતો ખમનવસેન ખન્તિ. રુચ્ચનવસેન રુચિ. ગહણવસેન આદાયો . અત્તનો કારકં અપાયે અપતમાનં ધારેતીતિ ધમ્મો. સોવ સંકિલેસપક્ખં વિનેતીતિ વિનયો. ધમ્મો ચ સો વિનયો ચાતિ ધમ્મવિનયો, કુસલધમ્મેહિ વા અકુસલધમ્માનં એસ વિનયોતિ ધમ્મવિનયો. તેનેવ વુત્તં – ''યે ચ ખો ત્વં,

ગોતમિ, ધમ્મે જાનેય્યાસિ ઇમે ધમ્મા વિરાગાય સંવત્તન્તિ, નો સરાગાય...પે॰... એકંસેન, ગોતમિ, ધારેય્યાસિ એસો ધમ્મો એસો વિનયો એતં સત્થુસાસન''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૫૩; ચૂળવ॰ ૪૦૬). ધમ્મેન વા વિનયો, ન દણ્ડાદીહીતિ ધમ્મવિનયો. વુત્તમ્પિ ચેતં –

''દણ્ડેનેકે દમયન્તિ, અઙ્કુસેહિ કસાહિ ચ;
અદણ્ડેન અસત્થેન, નાગો દન્તો મહેસિના''તિ. (મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૨; ચૂળવ॰ ૩૪૨);

તથા ''ધમ્મેન નયમાનાનં, કા ઉસૂયા વિજાનત''ન્તિ (મહાવ॰ ૬૩). ધમ્માય વા વિનયો ધમ્મવિનયો. અનવજ્જધમ્મત્થં હેસ વિનયો, ન ભવભોગામિસત્થં. તેનાહ ભગવા – ''નયિદં, ભિક્ખવે, બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ જનકુહનત્થ''ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૩૫; અ॰ નિ॰ ૪.૨૫) વિત્થારો. પુણ્ણત્થેરોપિ આહ – ''અનુપાદાપરિનિબ્બાનત્થં ખો, આવુસો, ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૯). વિસુદ્ધં વા નયતીતિ વિનયો, ધમ્મતો વિનયો ધમ્મવિનયો. સંસારધમ્મતો હિ સોકાદિધમ્મતો વા એસ વિસુદ્ધં નિબ્બાનં નયતિ, ધમ્મસ્સ વા વિનયો, ન તિત્થકરાનન્તિ ધમ્મવિનયો. ધમ્મભૂતો હિ ભગવા, તસ્સેવ એસ વિનયો. યસ્મા વા ધમ્મા એવ અભિઞ્ઞેય્યા પરિઞ્ઞેય્યા પહાતબ્બા ભાવેતબ્બા સચ્છિકાતબ્બા ચ, તસ્મા એસ ધમ્મેસુ વિનયો, ન સત્તેસુ ન જીવેસુ ચાતિ ધમ્મવિનયો. સાત્થસબ્યઞ્જનતાદીહિ અઞ્ઞેસં વચનતો પધાનં વચનન્તિ પવચનં, પવચનમેવ પાવચનં. સબ્બચરિયાહિ વિસિટ્ઠચરિયભાવેન બ્રહ્મચરિયં. દેવમનુસ્સાનં સત્થુભૂતસ્સ ભગવતો સાસનન્તિ સત્થુસાસનં, સત્થુભૂતં વા સાસનન્તિપિ સત્થુસાસનં. ''યો વો, આનન્દ, મયા ધમ્મો ચ વિનયો ચ દેસિતો પઞ્ઞત્તો, સો વો મમચ્ચયેન સત્થા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૬) હિ ધમ્મવિનયોવ સત્થાતિ વુત્તો. એવમેતેસં પદાનં અત્થો વેદિતબ્બો. યસ્મા પન ઇમસ્મિંયેવ સાસને સબ્બાકારઆનાપાનસ્સતિસમાધિનિબ્બત્તકો ભિક્ખુ વિજ્જતિ, ન અઞ્ઞત્ર, તસ્મા તત્થ તત્થ ''ઇમિસ્સા''તિ ચ ''ઇમસ્મિ''ન્તિ ચ અયં નિયમો કતોતિ વેદિતબ્બો. અયં ''ઇધા''તિમાતિકાય નિદ્દેસસ્સ અત્થો.

**પુથુજ્જનકલ્યાણકો વા**તિઆદિના ચ ભિક્ખુસદ્દસ્સ વચનત્થં અવત્વા ઇધાધિપ્પેતભિક્ખુયેવ દસ્સિતો. તત્થ પુથુજ્જનો ચ સો કિલેસાનં અસમુચ્છિન્નત્તા, કલ્યાણો ચ સીલાદિપટિપત્તિયુત્તત્તાતિ પુથુજ્જનકલ્યાણો, પુથુજ્જનકલ્યાણોવ **પુથુજ્જનકલ્યાણકો**. અધિસીલાદીનિ સિક્ખતીતિ **સેક્ખો**. સોતાપન્નો વા સકદાગામી વા અનાગામી વા. અકુપ્પો ચલયિતુમસક્કુણેય્યો અરહત્તફલધમ્મો અસ્સાતિ **અકુપ્પધમ્મો**. સોપિ હિ ઇમં સમાધિં ભાવેતિ.

અરઞ્ઞનિદ્દેસે વિનયપરિયાયેન તાવ ''ઠપેત્વા ગામઞ્ચ ગામૂપચારઞ્ચ અવસેસં અરઞ્ઞ''ન્તિ (પારા॰ ૯૨) આગતં. સુત્તન્તપરિયાયેન આરઞ્ઞકં ભિક્ખું સન્ધાય ''આરઞ્ઞકં નામ સેનાસનં પઞ્ચધનુસતિકં પચ્છિમ''ન્તિ (પાચિ॰ ૫૭૩) આગતં. વિનયસુત્તન્તા પન ઉભોપિ પરિયાયદેસના નામ, અભિધમ્મો નિપ્પરિયાયદેસનાતિ અભિધમ્મપરિયાયેન (વિભ॰ ૫૨૯) અરઞ્ઞં દસ્સેતું **નિક્ખમિત્વા બહિ ઇન્દખીલા**તિ વુત્તં, ઇન્દખીલતો બહિ નિક્ખમિત્વાતિ અત્થો. નિક્ખમિત્વા બહિ ઇન્દખીલન્તિપિ પાઠો, ઇન્દખીલં અતિક્કમિત્વા બહીતિ વુત્તં હોતિ. **ઇન્દખીલો**તિ ચેત્થ ગામસ્સ વા નગરસ્સ વા ઉમ્મારો.

રુક્ખમૂલનિદ્દેસે રુક્ખમૂલસ્સ પાકટત્તા તં અવત્વાવ **યત્થા**તિઆદિમાહ. તત્થ **યત્થા**તિ યસ્મિં રુક્ખમૂલે. આસન્તિ નિસીદન્તિ એત્થાતિ **આસનં**. **પઞ્ઞત્ત**ન્તિ ઠપિતં. **મઞ્ચો વા**તિઆદીનિ આસનસ્સ પભેદવચનાનિ. મઞ્ચોપિ

હિ નિસજ્જાયપિ ઓકાસત્તા ઇધ આસનેસુ વુત્તો. સો પન મસારકબુન્દિકાબદ્ધકુળીરપાદકઆહચ્ચપાદકાનં અઞ્ઞતરો. **પીઠં** તેસં અઞ્ઞતરમેવ. **ભિસી**તિ ઉણ્ણાભિસિચોળભિસિવાકભિસિતિણભિસિપણ્ણભિસીનં અઞ્ઞતરા. **તટ્ટિકા**તિ તાલપણ્ણાદીહિ ચિનિત્વા કતા. **ચમ્મખણ્ડો**તિ નિસજ્જારહો યો કોચિ ચમ્મખણ્ડો. **તિણસન્થરા**દયો તિણાદીનિ ગુમ્બેત્વા કતા. **તત્થા**તિ તસ્મિં રુક્ખમૂલે. **ચઙ્કમતિ વા**તિઆદીહિ રુક્ખમૂલસ્સ ચતુઇરિયાપથપવત્તનયોગ્યતા કથિતા. ''યત્થા''તિઆદીહિ સબ્બપદેહિ રુક્ખમૂલસ્સ સન્દચ્છાયતા જનવિવિત્તતા ચ વુત્તા હોતિ. **કેનચી**તિ કેનચિ સમૂહેન. તં સમૂહં ભિન્દિત્વા વિત્થારેન્તો **ગહટ્ઠેહિ વા પબ્બજિતેહિ વા**તિ આહ. **અનાકિણ્ણ**ન્તિ અસંકિણ્ણં અસમ્બાધં. યસ્સ સેનાસનસ્સ સમન્તા ગાવુતમ્પિ અડ્ઢયોજનમ્પિ પબ્બતગહનં વનગહનં નદીગહનં હોતિ, ન કોચિ અવેલાય ઉપસઙ્કમિતું સક્કોતિ, ઇદં સન્તિકેપિ અનાકિણ્ણં નામ. યં પન અડ્ઢયોજનિકં વા યોજનિકં વા હોતિ, ઇદં દૂરતાય એવ અનાકિણ્ણં નામ.

**વિહારો**તિ અડ્ઢયોગાદિમુત્તકો અવસેસાવાસો. **અડ્ઢયોગો**તિ સુપણ્ણવઙ્કગેહં. **પાસાદો**તિ દ્વે કણ્ણિકા ગહેત્વા કતો દીઘપાસાદો. **હમ્મિય**ન્તિ ઉપરિઆકાસતલે પતિટ્ઠિતકૂટાગારપાસાદોયેવ. **ગુહા**તિ ઇટ્ઠકાગુહા સિલાગુહા દારુગુહા પંસુગુહાતિ એવઞ્હિ ખન્ધકટ્ઠકથાયં (ચૂળવ॰ અટ્ઠ॰ ૨૯૪) વુત્તં. વિભઙ્ગટ્ઠકથાયં પન **વિહારો**તિ સમન્તા પરિહારપથં અન્તોયેવ રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાનાનિ ચ દસ્સેત્વા કતસેનાસનં. **ગુહા**તિ ભૂમિગુહા, યત્થ રત્તિન્દિવં દીપં લદ્ધું વટ્ટતિ. પબ્બતગુહા વા ભૂમિગુહા વાતિ ઇદં દ્વયં વિસેસેત્વા વુત્તં. માતિકાય સબ્બકાલસાધારણલક્ખણવસેન ''નિસીદતી''તિ વત્તમાનવચનં કતં, ઇધ પન નિસિન્નસ્સ ભાવનારમ્ભસબ્ભાવતો નિસજ્જારમ્ભપરિયોસાનદસ્સનત્થં **નિસિન્નો**તિ નિટ્ઠાનવચનં કતં. યસ્મા પન ઉજું કાયં પણિધાય નિસિન્નસ્સ કાયો ઉજુકો હોતિ, તસ્મા બ્યઞ્જને આદરં અકત્વા અધિપ્પેતમ એવ દસ્સેન્તો **ઉજુકો**તિઆદિમાહ. તત્થ **ઠિતો સુપણિહિતો**તિ ઉજુકં પણિહિતત્તા ઉજુકો હુત્વા ઠિતો, ન સયમેવાતિ અત્થો. **પરિગ્ગહટ્ઠો**તિ પરિગ્ગહિતટ્ઠો. કિં પરિગ્ગહિતં? નિય્યાનં. કિં નિય્યાનં? આનાપાનસ્સતિસમાધિયેવ યાવ અરહત્તમગ્ગા નિય્યાનં. તેનાહ**નિય્યાનટ્ઠો**તિ મુખસદ્દસ્સ જેટ્ઠકત્થવસેન સંસારતો નિય્યાનટ્ઠો વુત્તો. **ઉપટ્ઠાનટ્ઠો**તિ સભાવટ્ઠોયેવ. સબ્બેહિ પનેતેહિ પદેહિ પરિગ્ગહિતનિય્યાનં સતિં કત્વાતિ અત્થો વુત્તો હોતિ. કેચિ પન ''પરિગ્ગહટ્ઠોતિ સતિયા પરિગ્ગહટ્ઠો, નિય્યાનટ્ઠોતિ અસ્સાસપસ્સાસાનં પવિસનનિક્ખમનદ્વારટ્ઠો''તિ વણ્ણયન્તિ. પરિગ્ગહિતઅસ્સાસપસ્સાસનિય્યાનં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વાતિ વુત્તં હોતિ.

**૧૬૫. બાત્તિંસાય આકારેહી**તિ તાસુ તાસુ અવત્થાસુ યથાક્કમેન લબ્ભમાનાનં અનવસેસપરિયાદાનવસેન વુત્તં. **દીઘં અસ્સાસવસેના**તિ માતિકાય ''દીઘ''ન્તિવુત્તઅસ્સાસવસેન. એવં સેસેસુ. **એકગ્ગત**ન્તિ એકગ્ગભાવં. **અવિક્ખેપ**ન્તિ અવિક્ખિપનં. એકગ્ગતા એવ હિ નાનારમ્મણેસુ ચિત્તસ્સ અવિક્ખિપનતો અવિક્ખેપોતિ વુચ્ચતિ. **પજાનતો**તિ અસમ્મોહવસેન પજાનન્તસ્સ, વિન્દન્તસ્સાતિ વા અત્થો. ''અવિક્ખેપો મે પટિલદ્ધો''તિ આરમ્મણકરણવસેન પજાનન્તસ્સ વા. **તાય સતિયા**તિ તાય ઉપટ્ઠિતાય સતિયા. **તેન ઞાણેના**તિ તેન અવિક્ખેપજાનનઞાણેન. **સતો કારી હોતી**તિ એત્થ યસ્મા ઞાણસમ્પયુત્તા એવ સતિ સતીતિ અધિપ્પેતા, યથાહ – ''સતિમા હોતિ પરમેન સતિનેપક્કેન સમન્નાગતો''તિ (વિભ॰ ૪૬૭). તસ્મા ''સતો''તિ વચનેનેવ ઞાણમ્પિ ગહિતમેવ હોતિ.

**૧૬૬. અદ્ધાનસઙ્ખાતે**તિ દીઘસઙ્ખાતે કાલે. દીઘો હિ મગ્ગો અદ્ધાનોતિ વુચ્ચતિ. અયમ્પિ કાલો દીઘત્તા અદ્ધાનો વિય અદ્ધાનોતિ વુત્તો. ''અસ્સસતી''તિ ચ ''પસ્સસતી''તિ ચ અસ્સાસઞ્ચ પસ્સાસઞ્ચ વિસું વિસું વત્વાપિ ભાવનાય નિરન્તરપ્પવત્તિદસ્સનત્થં ''અસ્સસતિપિ પસ્સસતિપી''તિ પુન સમાસેત્વા વુત્તં. **છન્દો ઉપ્પજ્જતી**તિ

ભાવનાભિવુદ્ધિયા ભિય્યોભાવાય છન્દો જાયતિ. **સુખુમતરન્તિ** પસ્સમ્ભનસબ્ભાવતો વુત્તં. **પામોજ્જં ઉપ્પજ્જતીતિ** ભાવનાપારિપૂરિયા પીતિ જાયતિ. **અસ્સાસપસ્સાસાપિ ચિત્તં વિવત્તતીતિ** અસ્સાસપસ્સાસે નિસ્સાય પટિભાગનિમિત્તે ઉપ્પજ્જન્તે પકતિઅસ્સાસપસ્સાસતો ચિત્તં નિવત્તતિ. **ઉપેક્ખા સણ્ઠાતીતિ** તસ્મિં પટિભાગનિમિત્તે ઉપચારપ્પનાસમાધિપત્તિયા પુન સમાધાને બ્યાપારાભાવતો તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા સણ્ઠાતિ નામ. **નવહાકારેહીતિ** એત્થ ભાવનારમ્ભતો પભુતિ પુરે છન્દુપ્પાદા ''અસ્સસતિપિ પસ્સસતિપી''તિ વુત્તા તયો આકારા, છન્દુપ્પાદતો પભુતિ પુરે પામોજ્જુપ્પાદા તયો, પામોજ્જુપ્પાદતો પભુતિ તયોતિ નવ આકારા. **કાયોતિ** ચુણ્ણવિચુણ્ણાપિ અસ્સાસપસ્સાસા સમૂહટ્ઠેન કાયો. પકતિઅસ્સાસપકતિપસ્સાસે નિસ્સાય ઉપ્પન્નનિમિત્તમ્પિ અસ્સાસપસ્સાસાતિ નામં લભતિ. **ઉપટ્ઠાનં સતીતિ** તં આરમ્મણં ઉપેચ્ચ તિટ્ઠતીતિ સતિ ઉપટ્ઠાનં નામ. **અનુપસ્સના ઞાણન્તિ** સમથવસેન નિમિત્તકાયાનુપસ્સના, વિપસ્સનાવસેન નામકાયરૂપકાયાનુપસ્સના ઞાણન્તિ અત્થો. **કાયો ઉપટ્ઠાનન્તિ** સો કાયો ઉપેચ્ચ તિટ્ઠતિ એત્થ સતીતિ ઉપટ્ઠાનં નામ. **નો સતીતિ** સો કાયો સતિ નામ ન હોતીતિ અત્થો. **તાય સતિયાતિ** ઇદાનિ વુત્તાય સતિયા. **તેન ઞાણેનાતિ** ઇદાનેવ વુત્તેન ઞાણેન. **તં કાયં અનુપસ્સતીતિ** સમથવિપસ્સનાવસેન યથાવુત્તં કાયં અનુગન્ત્વા ઝાનસમ્પયુત્તઞાણેન વા વિપસ્સનાઞાણેન વા પસ્સતિ.

માતિકાય કાયાદીનં પદાનં અભાવેપિ ઇમસ્સ ચતુક્કસ્સ કાયાનુપસ્સનાવસેન વુત્તત્તા ઇદાનિ વત્તબ્બં ''કાયે કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનભાવના''તિ વચનં સન્ધાય કાયપદનિદ્દેસો કતો. **કાયે કાયાનુપસ્સનાતિ** બહુવિધે કાયે તસ્સ તસ્સ કાયસ્સ અનુપસ્સના. અથ વા કાયે કાયાનુપસ્સના, ન અઞ્ઞધમ્માનુપસ્સનાતિ વુત્તં હોતિ. અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાસુભભૂતે કાયે ન નિચ્ચસુખત્તસુભાનુપસ્સના, અથ ખો અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાસુભતો કાયસ્સેવ અનુપસ્સના. અથ વા કાયે અહન્તિ વા મમન્તિ વા ઇત્થીતિ વા પુરિસોતિ વા ગહેતબ્બસ્સ કસ્સચિ અનનુપસ્સનતો તસ્સેવ કાયમત્તસ્સ અનુપસ્સનાતિ વુત્તં હોતિ. ઉપરિ **વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સનાતિ**આદીસુ તીસુપિ એસેવ નયો. સતિયેવ ઉપટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનં, કાયાનુપસ્સનાય સમ્પયુત્તં સતિપટ્ઠાનં કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, તસ્સ ભાવના **કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનભાવના**.

**૧૬૭. તં કાયન્તિ** અનિદ્દિટ્ઠેપિ નામરૂપકાયે કાયસદ્દેન તસ્સાપિ સઙ્ગહિતત્તા નિદ્દિટ્ઠં વિય કત્વા વુત્તં. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો હિ નામરૂપકાયે એવ લબ્ભન્તિ, ન નિમિત્તકાયે. અનુપસ્સના ચ ભાવના ચ વુત્તત્થા એવ. **દીઘં અસ્સાસપસ્સાસવસેનાતિ**આદિ આનાપાનસ્સતિભાવનાય આનિસંસં દસ્સેતું વુત્તં. તસ્સા હિ સતિવેપુલ્લતાઞાણવેપુલ્લતા ચ આનિસંસો. તત્થ **ચિત્તસ્સ એકગ્ગતં અવિક્ખેપં પજાનતોતિ** પટિલદ્ધજ્ઝાનસ્સ વિપસ્સનાકાલે ચિત્તેકગ્ગતં સન્ધાય વુત્તં. **વિદિતા વેદનાતિ** સામઞ્ઞતો ઉદયદસ્સનેન વિદિતા વેદના. **વિદિતા ઉપટ્ઠહન્તીતિ** ખયતો વયતો સુઞ્ઞતો વિદિતા ઉપટ્ઠહન્તિ. **વિદિતા અબ્ભત્થં ગચ્છન્તીતિ** સામઞ્ઞતો વયદસ્સનેન વિદિતા વિનાસં ગચ્છન્તિ, ભિજ્જન્તીતિ અત્થો. **સઞ્ઞાવિતક્કેસુપિ** એસેવ નયો. ઇમેસુ પન તીસુ વુત્તેસુ સેસા રૂપધમ્માપિ વુત્તા હોન્તિ. કસ્મા પન ઇમે તયો એવ વુત્તાતિ ચે? દુપ્પરિગ્ગહત્તા. વેદનાસુ તાવ સુખદુક્ખા પાકટા, ઉપેક્ખા પન સુખુમા દુપ્પરિગ્ગહા, ન સુટ્ઠુ પાકટા. સાપિ યસ્સ પાકટા હોતિ, સઞ્ઞા આકારમત્તગ્ગાહકત્તા ન યથાસભાવગ્ગાહિની . સા ચ સભાવસામઞ્ઞલક્ખણગ્ગાહકેન વિપસ્સનાઞાણેન સમ્પયુત્તા અતિ વિય અપાકટા. સાપિ યસ્સ પાકટા હોતિ, વિતક્કો ઞાણપતિરૂપકત્તા ઞાણતો વિસું કત્વા દુપ્પરિગ્ગહો. ઞાણપતિરૂપકો હિ વિતક્કો. યથાહ – ''યા ચાવુસો વિસાખ, સમ્માદિટ્ઠિ યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો, ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨). સોપિ યસ્સ વિતક્કો પાકટો હોતીતિ એવં દુપ્પરિગ્ગહેસુ વુત્તેસુ સેસા વુત્તાવ હોન્તીતિ. ઇમેસં પન પદાનં નિદ્દેસે **કથં વિદિતા વેદના ઉપ્પજ્જન્તીતિ** પુચ્છિત્વા તં અવિસ્સજ્જેત્વાવ વેદનુપ્પાદસ્સ વિદિતત્તેયેવ

વિસ્સજ્જિતે વેદનાય વિદિતત્તં વિસ્સજ્જિતં હોતીતિ **કથં વેદનાય ઉપ્પાદો વિદિતો હોતી**તિઆદિમાહ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **અવિજ્જાસમુદયા અવિજ્જાનિરોધા**તિઆદયો હેટ્ઠા વુત્તત્થા એવ. ઇમિનાવ નયેન સઞ્ઞાવિતક્કાપિ વેદિતબ્બા. વિતક્કવારે પન ‘‘ફસ્સસમુદયા ફસ્સનિરોધા’’તિ અવત્વા ફસ્સટ્ઠાને **સઞ્ઞાસમુદયા સઞ્ઞાનિરોધા**તિ વુત્તં. તં કસ્મા ઇતિ ચે? સઞ્ઞામૂલકત્તા વિતક્કસ્સ. ‘‘સઞ્ઞાનાનત્તં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સઙ્કપ્પનાનત્ત’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯) હિ વુત્તં.

**અનિચ્ચતો મનસિકરોતો**તિઆદીસુ ચ ‘‘વેદનં અનિચ્ચતો મનસિકરોતો’’તિઆદિના નયેન તસ્મિં તસ્મિં વારે સો સોયેવ ધમ્મો યોજેતબ્બો. યસ્મા પન વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા વેદના વિપસ્સનાકિચ્ચકરણે અસમત્થત્તા વિપસ્સનાય અનુપકારિકા, તસ્માયેવ ચ બોધિપક્ખિયધમ્મેસુ નાગતા. વિપસ્સનાસમ્પયુત્તાય પન સઞ્ઞાય કિચ્ચમેવ અપરિબ્યત્તં, તસ્મા સા વિપસ્સનાય એકન્તમનુપકારિકા એવ. વિતક્કં પન વિના વિપસ્સનાકિચ્ચમેવ નત્થિ. વિતક્કસહાયા હિ વિપસ્સના સકકિચ્ચં કરોતિ. યથાહ –

> ‘‘પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ આરમ્મણં નિચ્છેતું ન સક્કોતિ, વિતક્કે પન આકોટેત્વા આકોટેત્વા દેન્તે સક્કોતિ. કથં? યથા હિ હેરઞ્ઞિકો કહાપણં હત્થે ઠપેત્વા સબ્બભાગેસુ ઓલોકેતુકામો સમાનોપિ ન ચક્ખુતલેનેવ પરિવત્તેતું સક્કોતિ, અઙ્ગુલિપબ્બેહિ પન પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેતું સક્કોતિ, એવમેવ ન પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય અનિચ્ચાદિવસેન આરમ્મણં નિચ્છેતું સક્કોતિ, અભિનિરોપનલક્ખણેન પન આહનનપરિયાહનનરસેન વિતક્કેન આકોટેન્તેન વિય પરિવત્તેન્તેન વિય ચ આદાયાદાય દિન્નમેવ નિચ્છેતું સક્કોતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૮).

તસ્મા વેદનાસઞ્ઞાનં વિપસ્સનાય અનુપકારત્તા લક્ખણમત્તવસેનેવ દસ્સેતું ‘‘વેદનાય સઞ્ઞાયા’’તિ તત્થ તત્થ એકવચનેન નિદ્દેસો કતો. યત્તકો પન વિપસ્સનાય ભેદો, તત્તકો એવ વિતક્કસ્સાતિ દસ્સેતું ‘‘વિતક્કાન’’ન્તિ તત્થ તત્થ બહુવચનેન નિદ્દેસો કતોતિ વત્તું યુજ્જતિ.

**૧૬૮.** પુન **દીઘં અસ્સાસપસ્સાસવસેના**તિઆદિ આનાપાનસ્સતિભાવનાય સમ્પત્તિં ભાવનાફલઞ્ચ દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ **સમોધાનેતી**તિ આરમ્મણં ઠપેતિ, આરમ્મણં પતિટ્ઠાપેતીતિ વા અત્થો. સમોદહનબ્યાપારાભાવેપિ ભાવનાપારિપૂરિયા એવ સમોદહતિ નામ. **ગોચર**ન્તિ વિપસ્સનાક્ખણે સઙ્ખારારમ્મણં, મગ્ગક્ખણે ફલક્ખણે ચ નિબ્બાનારમ્મણં. **સમત્થ**ન્તિ સમમેવ અત્થો, સમસ્સ વા અત્થોતિ સમત્થો. તં સમત્થં. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **મગ્ગં સમોધાનેતી**તિ મગ્ગફલક્ખણેયેવ ગોચરં નિબ્બાનમેવ. **અયં પુગ્ગલો**તિ આનાપાનસ્સતિભાવનં અનુયુત્તો યોગાવચરોવ. **ઇમસ્મિં આરમ્મણે**તિ એત્થ પન ‘‘કાયે’’તિપદેન સઙ્ગહિતે નામરૂપકાયસઙ્ખાતે સઙ્ખતારમ્મણે તેનેવ કમેન મગ્ગે નિબ્બાનારમ્મણે ચ. **યં તસ્સા**તિઆદીહિ આરમ્મણગોચરસદ્દાનં એકત્થતા વુત્તા. **તસ્સા**તિ તસ્સ પુગ્ગલસ્સ. **પજાનાતીતિ પુગ્ગલો પજાનના પઞ્ઞા**તિ પુગ્ગલો પઞ્ઞાય પજાનાતીતિ વુત્તં હોતિ. **આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાન**ન્તિ વિપસ્સનાક્ખણે સઙ્ખારારમ્મણસ્સ, મગ્ગફલક્ખણે નિબ્બાનારમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાનં સતિ. એત્થ ચ કમ્મત્થે સામિવચનં યથા રઞ્ઞો ઉપટ્ઠાનન્તિ. **અવિક્ખેપો**તિ સમાધિ. **અધિટ્ઠાન**ન્તિ યથાવુત્તસઙ્ખારારમ્મણં નિબ્બાનારમ્મણઞ્ચ . તઞ્હિ અધિટ્ઠાતિ એત્થ ચિત્તન્તિ અધિટ્ઠાનં. **વોદાન**ન્તિ ઞાણં. તઞ્હિ વોદાયતિ વિસુજ્ઝતિ તેન ચિત્તન્તિ વોદાનં. લીનપક્ખિકો સમાધિ અલીનભાવપ્પત્તિયા સમભૂતત્તા **સમં**, ઉદ્ધચ્ચપક્ખિકં ઞાણં અનુદ્ધતભાવપ્પત્તિયા સમભૂતત્તા સમં. તેન વિપસ્સનામગ્ગફલક્ખણેસુ સમથવિપસ્સનાનં યુગનદ્ધતા વુત્તા હોતિ. સતિ પન સબ્બત્થિકત્તા તદુભયસમતાય ઉપકારિકાતિ સમં, આરમ્મણં સમતાધિટ્ઠાનત્તા સમં. **અનવજ્જટ્ઠો**તિ

વિપસ્સનાય અનવજ્જસભાવો. **નિક્લેસટ્ઠોતિ** મગ્ગસ્સ નિક્કિલેસસભાવો. નિક્કિલેસટ્ઠોતિ વા પાઠો. **વોદાનટ્ઠોતિ** ફલસ્સ પરિસુદ્ધસભાવો. **પરમટ્ઠોતિ** નિબ્બાનસ્સ સબ્બધમ્મુત્તમસભાવો. **પટિવિજ્ઝતીતિ** તં તં સભાવં અસમ્મોહતો પટિવિજ્ઝતિ. એત્થ ચ ''આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાન''ન્તિઆદીહિ સમ્મા પટિવેધો વુત્તો. એત્થેવ ચ વોદાનટ્ઠપટિવેધસ્સ વુત્તત્તા તેન એકલક્ખણા અનવજ્જટ્ઠનિક્કિલેસટ્ઠપરમટ્ઠા લક્ખણહારવસેન વુત્તાયેવ હોન્તિ. યથાહ –

> ''વુત્તમ્હિ એકધમ્મે, યે ધમ્મા એકલક્ખણા કેચિ;
> વુત્તા ભવન્તિ સબ્બે, સો હારો લક્ખણો નામા''તિ. (નેત્તિ॰ ૪.૫ નિદ્દેસવાર);

અનવજ્જટ્ઠો નિક્કિલેસટ્ઠો ચેત્થ અવિક્ખેપસઙ્ખાતસ્સ સમસ્સ અત્થો પયોજનન્તિ સમત્થો, વોદાનટ્ઠો વિપસ્સનામગ્ગવોદાનં સન્ધાય સમમેવ અત્થોતિ સમત્થો, ફલવોદાનં સન્ધાય મગ્ગવોદાનસઙ્ખાતસ્સ સમસ્સ અત્થોતિ સમત્થો, પરમટ્ઠો પન સમમેવ અત્થોતિ વા નિબ્બાનપયોજનત્તા સબ્બસ્સ સમસ્સ અત્થોતિ વા સમત્થો, તં વુત્તપ્પકારં સમઞ્ચ સમત્થઞ્ચ એકદેસસરૂપેકસેસં કત્વા **સમત્થઞ્ચ પટિવિજ્ઝતીતિ** વુત્તં. ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગધમ્મા વિપસ્સનામગ્ગફલક્ખણેપિ લબ્ભન્તિ, મગ્ગો ચ તિસ્સો ચ વિસુદ્ધિયો મગ્ગફલક્ખણેયેવ, વિમોક્ખો ચ વિજ્જા ચ ખયે ઞાણઞ્ચ મગ્ગક્ખણેયેવ, વિમુત્તિ ચ અનુપ્પાદે ઞાણઞ્ચ ફલક્ખણેયેવ, સેસા વિપસ્સનાક્ખણેપીતિ. ધમ્મવારે **ઇમે ધમ્મે ઇમસ્મિં આરમ્મણે સમોધાનેતીતિ** નિબ્બાનં ઠપેત્વા સેસા યથાયોગં વેદિતબ્બા. ઇદં પન યેભુય્યવસેન વુત્તં. અવુત્તત્થા પનેત્થ હેટ્ઠા વુત્તા એવ. એકેકચતુક્કવસેનેત્થ નિય્યાને દસ્સિતેપિ ચતુક્કન્તોગધસ્સ એકેકસ્સાપિ ભાગસ્સ નિય્યાનસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા એકેકભાગવસેન નિય્યાનં દસ્સિતં. ન હિ એકેકં વિના નિય્યાનં હોતીતિ.

દીઘંઅસ્સાસપસ્સાસનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧૬૯.** રસ્સનિદ્દેસે **ઇત્તરસઙ્ખાતેતિ** પરિત્તસઙ્ખાતે કાલે. સેસમેત્થ વુત્તનયેન વેદિતબ્બં.

**૧૭૦.** સબ્બકાયપટિસંવેદિનિદ્દેસે અરૂપધમ્મેસુ વેદનાય ઓળારિકત્તા સુખગ્ગહણત્થં પઠમં ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણસંવેદિકા વેદના વુત્તા, તતો યં વેદેતિ, તં સઞ્જાનાતીતિ એવં વેદનાવિસયસ્સ આકારગ્ગાહિકા સઞ્ઞા, તતો સઞ્ઞાવસેન અભિસઙ્ખારિકા ચેતના, તતો ''ફુટ્ઠો વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) વચનતો ફસ્સો, તતો સબ્બેસં સાધારણલક્ખણો મનસિકારો, ચેતનાદીહિ સઙ્ખારક્ખન્ધો વુત્તો. એવં તીસુ ખન્ધેસુ વુત્તેસુ તંનિસ્સયો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો વુત્તોવ હોતિ. **નામઞ્ચાતિ** વુત્તપ્પકારં નામઞ્ચ. **નામકાયો ચાતિ** ઇદં પન નામેન નિબ્બાનસ્સપિ સઙ્ગહિતત્તા લોકુત્તરાનઞ્ચ અવિપસ્સનુપગત્તા તં અપનેતું વુત્તં. ''કાયો''તિ હિ વચનેન નિબ્બાનં અપનીતં હોતિ નિબ્બાનસ્સ રાસિવિનિમુત્તત્તા. **યે ચ વુચ્ચન્તિ ચિત્તસઙ્ખારાતિ** ''સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચેતસિકા એતે ધમ્મા ચિત્તપટિબદ્ધા ચિત્તસઙ્ખારા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭૪; મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) એવં વુચ્ચમાનાપિ ચિત્તસઙ્ખારા ઇધ નામકાયેનેવ સઙ્ગહિતાતિ વુત્તં હોતિ. **મહાભૂતાતિ** મહન્તપાતુભાવતો મહાભૂતસામઞ્ઞતો મહાપરિહારતો મહાવિકારતો મહન્તભૂતત્તા ચાતિ મહાભૂતા. તે પન – પથવી આપો તેજો વાયોતિ ચત્તારો. **ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપન્તિ** ઉપયોગત્થે સામિવચનં, ચત્તારો મહાભૂતે ઉપાદાય નિસ્સાય અમુઞ્ચિત્વા પવત્તરૂપન્તિ અત્થો. તં પન – ચક્ખુ સોતં ઘાનં જિવ્હા કાયો રૂપં સદ્દો ગન્ધો રસો ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં હદયવત્થુ ઓજા કાયવિઞ્ઞત્તિ વચીવિઞ્ઞત્તિ આકાસધાતુ રૂપસ્સ લહુતા મુદુતા કમ્મઞ્ઞતા ઉપચયો સન્તતિ જરતા અનિચ્ચતાતિ ચતુવીસતિવિધં. **અસ્સાસો ચ પસ્સાસો ચાતિ** પાકતિકોયેવ. અસ્સાસપસ્સાસે નિસ્સાય ઉપ્પન્નં પટિભાગનિમિત્તમ્પિ તદેવ નામં લભતિ પથવીકસિણાદીનિ વિય. રૂપસરિક્ખકત્તા રૂપન્તિ ચ

નામં લભતિ ‘‘બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૨૦૪; દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૮) વિય. **નિમિત્તઞ્ચ ઉપનિબન્ધના**તિ સતિઉપનિબન્ધનાય નિમિત્તભૂતં અસ્સાસપસ્સાસાનં ફુસનટ્ઠાનં. **યે ચ વુચ્ચન્તિ કાયસઙ્ખારા**તિ ‘‘અસ્સાસપસ્સાસા કાયિકા એતે ધમ્મા કાયપટિબદ્ધા કાયસઙ્ખારા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭૧; મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩) એવં વુચ્ચમાનાપિ કાયસઙ્ખારા ઇધ રૂપકાયેનેવ સઙ્ગહિતાતિ વુત્તં હોતિ.

**તે કાયા પટિવિદિતા હોન્તી**તિ ઝાનક્ખણે અસ્સાસપસ્સાસનિમિત્તકાયા વિપસ્સનાક્ખણે અવસેસરૂપારૂપકાયા આરમ્મણતો પટિવિદિતા હોન્તિ, મગ્ગક્ખણે અસમ્મોહતો પટિવિદિતા હોન્તિ. અસ્સાસપસ્સાસવસેન પટિલદ્ધજ્ઝાનસ્સ યોગિસ્સ ઉપ્પન્નવિપસ્સનામગ્ગેપિ સન્ધાય **દીઘં અસ્સાસપસ્સાસવસેના**તિઆદિ વુત્તં.

**આવજ્જતો પજાનતો**તિઆદીનિ સીલકથાયં વુત્તત્થાનિ. તે વુત્તપ્પકારે કાયે અન્તોકરિત્વા ‘‘સબ્બકાયપટિસંવેદી’’તિ વુત્તં.

**સબ્બકાયપટિસંવેદી અસ્સાસપસ્સાસાનં સંવરટ્ઠેના**તિઆદીસુ ‘‘સબ્બકાયપટિસંવેદી’’તિવુત્તઅસ્સાસપસ્સાસતો ઉપ્પન્નજ્ઝાનવિપસ્સનામગ્ગેસુ સંવરોયેવ **સંવરટ્ઠેન સીલવિસુદ્ધિ**. અવિક્ખેપોયેવ **અવિક્ખેપટ્ઠેન ચિત્તવિસુદ્ધિ**. પઞ્ઞાયેવ **દસ્સનટ્ઠેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ**. ઝાનવિપસ્સનાસુ વિરતિઅભાવેપિ પાપાભાવમત્તમેવ **સંવરો** નામાતિ વેદિતબ્બં.

**૧૭૧. પસ્સમ્ભયન્તિ**આદીનં નિદ્દેસે **કાયિકા**તિ રૂપકાયે ભવા. **કાયપટિબદ્ધા**તિ કાયં પટિબદ્ધા કાયં નિસ્સિતા, કાયે સતિ હોન્તિ, અસતિ ન હોન્તિ, તસ્માયેવ તે કાયેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **કાયસઙ્ખારા**. **પસ્સમ્ભેન્તો**તિ નિબ્બાપેન્તો સન્નિસીદાપેન્તો. પસ્સમ્ભનવચનેનેવ ઓળારિકાનં પસ્સમ્ભનં સિદ્ધં. **નિરોધેન્તો**તિ ઓળારિકાનં અનુપ્પાદનેન નિરોધેન્તો. **વૂપસમેન્તો**તિ ઓળારિકેયેવ એકસન્તતિપરિણામનયેન સન્તભાવં નયન્તો. **સિક્ખતી**તિ અધિકારવસેન અસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતીતિ સમ્બન્ધો, તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખતીતિ વા અત્થો.

ઇદાનિ ઓળારિકપસ્સમ્ભનં દસ્સેતું **યથારૂપેહી**તિઆદિમાહ. તત્થ **યથારૂપેહી**તિ યાદિસેહિ. **આનમના**તિ પચ્છતો નમના. **વિનમના**તિ ઉભયપસ્સતો નમના. **સન્નમના**તિ સબ્બતોપિ નમન્તસ્સ સુટ્ઠુ નમના. **પણમના**તિ પુરતો નમના. **ઇઞ્જના**તિ કમ્પના. **ફન્દના**તિ ઈસકં ચલના. **પકમ્પના**તિ ભુસં કમ્પના. યથારૂપેહિ કાયસઙ્ખારેહિ કાયસ્સ આનમના...પે॰... પકમ્પના, તથારૂપં કાયસઙ્ખારં પસ્સમ્ભયન્તિ ચ, યા કાયસ્સ આનમના...પે॰... પકમ્પના, તઞ્ચ પસ્સમ્ભયન્તિ ચ સમ્બન્ધો કાતબ્બો. કાયસઙ્ખારેસુ હિ પસ્સમ્ભિતેસુ કાયસ્સ આનમનાદયો ચ પસ્સમ્ભિતાયેવ હોન્તીતિ. યથારૂપેહિ કાયસઙ્ખારેહિ કાયસ્સ ન આનમનાદિકા હોતિ, તથારૂપં સન્તં સુખુમમ્પિ કાયસઙ્ખારં પસ્સમ્ભયન્તિ ચ, યા કાયસ્સ ન આનમનાદિકા, તઞ્ચ સન્તં સુખુમં પસ્સમ્ભયન્તિ ચ સમ્બન્ધતો વેદિતબ્બં. **સન્તં સુખુમન્તિ** ચ ભાવનપુંસકવચનમેતં. **ઇતિ કિરા**તિ એત્થ **ઇતિ** એવમત્થે, **કિર** યદિઅત્થે. યદિ એવં સુખુમકેપિ અસ્સાસપસ્સાસે પસ્સમ્ભયં અસ્સસિસ્સામિ પસ્સસિસ્સામીતિ સિક્ખતીતિ ચોદકેન ચોદના આરદ્ધા હોતિ. અથ વા **કિરા**તિ ચોદકવચનત્તા અસદ્દહનત્થે અસહનત્થે પરોક્ખત્થે ચ યુજ્જતિયેવ, એવં સુખુમાનમ્પિ પસ્સમ્ભનં સિક્ખતીતિ ન સદ્દહામિ ન સહામિ અપચ્ચક્ખં મેતિ વુત્તં હોતિ.

**એવં સન્તે**તિ એવં સુખુમાનં પસ્સમ્ભને સન્તે. **વાતૂપલદ્ધિયા ચ પભાવના ન હોતી**તિ અસ્સાસપસ્સાસવાતસ્સ ઉપલદ્ધિયા. **ઉપલદ્ધી**તિ વિઞ્ઞાણં. અસ્સાસપસ્સાસવાતં ઉપલબ્ભમાનસ્સ તદારમ્મણસ્સ ભાવનાવિઞ્ઞાણસ્સ પભાવના ઉપ્પાદના ન હોતિ, તસ્સ આરમ્મણસ્સ ભાવના ન હોતીતિ અત્થો.

**અસ્સાસપસ્સાસાનઞ્ચ પભાવના ન હોતી**તિ ભાવનાય સુખુમકાનમ્પિ અસ્સાસપસ્સાસાનં નિરોધનતો તેસઞ્ચ ઉપ્પાદના પવત્તના ન હોતીતિ અત્થો. **આનાપાનસ્સતિયા ચ પભાવના ન હોતી**તિ અસ્સાસપસ્સાસાભાવતોયેવ તદારમ્મણાય ભાવનાવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાય સતિયા ચ પવત્તના ન હોતિ. તસ્માયેવ તંસમ્પયુત્તસ્સ આનાપાનસ્સતિસમાધિસ્સ ચ ભાવના ન હોતિ. **ન ચ નં તન્તિ** એત્થ **ચ નન્તિ** નિપાતમત્તં ''ભિક્ખુ ચ ન''ન્તિઆદીસુ (પારા॰ ૨૭૩) વિય. તં વુત્તવિધિં સમાપત્તિં પણ્ડિતા ન સમાપજ્જન્તિપિ તતો ન વુટ્ઠહન્તિપીતિ સમ્બન્ધો. ચોદનાપક્ખસ્સ પરિહારવચને **ઇતિ કિરા**તિ એવમેવ. એત્થ એવકારત્થે કિરસદ્દો દટ્ઠબ્બો. **એવં સન્તે**તિ એવં પસ્સમ્ભને સન્તે એવ.

**યથા કથં વિયા**તિ યથા તં વુત્તવિધાનં હોતિ, તથા તં કથં વિયાતિ ઉપમં પુચ્છતિ. ઇદાનિ **સેય્યથાપી**તિ તં ઉપમં દસ્સેતિ. **કંસે**તિ કંસમયભાજને. **નિમિત્તન્તિ** તેસં સદ્દાનં આકારં. ''નિમિત્ત''ન્તિ ચ સામિઅત્થે ઉપયોગવચનં, નિમિત્તસ્સાતિ અત્થો. સદ્દનિમિત્તઞ્ચ સદ્દતો અનઞ્ઞં. **સુગ્ગહિતત્તા**તિ સુટ્ઠુ ઉગ્ગહિતત્તા. સુગહિતત્તાતિપિ પાઠો, સુટ્ઠુ ગહિતત્તાતિ અત્થો. **સુમનસિકતત્તા**તિ સુટ્ઠુ આવજ્જિતત્તા. **સૂપધારિતત્તા**તિ સુટ્ઠુ ચિત્તે ઠપિતત્તા. **સુખુમસદ્દનિમિત્તારમ્મણતાપી**તિ તદા સુખુમાનમ્પિ સદ્દાનં નિરુદ્ધત્તા અનુગ્ગહિતસદ્દનિમિત્તસ્સ અનારમ્મણમ્પિ સુખુમતરં સદ્દનિમિત્તં આરમ્મણં કત્વા સુખુમતરં સદ્દનિમિત્તારમ્મણમ્પિ ચિત્તં પવત્તતિ, સુખુમતરસદ્દનિમિત્તારમ્મણભાવતોપીતિ વા અત્થો. ઇમિનાવ નયેન અપ્પનાયમ્પિ અત્થો વેદિતબ્બો.

**પસ્સમ્ભયન્તિ**આદીસુ ''પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખાર''ન્તિ વુત્તા અસ્સાસપસ્સાસા કાયોતિ વા ''પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખાર''ન્તિ એત્થ અસ્સાસપસ્સાસા કાયોતિ વા યોજના વેદિતબ્બા. ભાવનાવિસુદ્ધિયા કાયસઙ્ખારે પસ્સમ્ભમાનેપિ ઓળારિકં કાયસઙ્ખારં પસ્સમ્ભેમીતિ યોગિનો આભોગે સતિ તેનાદરેન અતિવિય પસ્સમ્ભતિ. અનુપટ્ઠહન્તમ્પિ સુખુમં સુઆનયં હોતિ.

**અટ્ઠ અનુપસ્સનાઞાણાની**તિ ''દીઘં રસ્સં સબ્બકાયપટિસંવેદી પસ્સમ્ભયં કાયસઙ્ખાર''ન્તિ વુત્તેસુ ચતૂસુ વત્થૂસુ અસ્સાસવસેન ચતસ્સો, પસ્સાસવસેન ચતસ્સોતિ અટ્ઠ અનુપસ્સનાઞાણાનિ. **અટ્ઠ ચ ઉપટ્ઠાનાનુસ્સતિયો**તિ ''દીઘં અસ્સાસવસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતં અવિક્ખેપં પજાનતો સતિ ઉપટ્ઠિતા હોતી''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭૦) નયેન વુત્તેસુ ચતૂસુ વત્થૂસુ અસ્સાસવસેન ચતસ્સો, પસ્સાસવસેન ચતસ્સોતિ અટ્ઠ ચ ઉપટ્ઠાનાનુસ્સતિયો. અટ્ઠ ચુપટ્ઠાનાનુસ્સતિયોતિપિ પાઠો. **ચત્તારિ સુત્તન્તિકવત્થૂની**તિ ભગવતા આનાપાનસ્સતિસુત્તન્તે (મ॰ નિ॰ ૩.૧૪૪ આદયો) વુત્તત્તા પઠમચતુક્કવસેન ચત્તારિ સુત્તન્તિકવત્થૂનીતિ.

પઠમચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧૭૨**. દુતિયચતુક્કસ્સ પીતિપટિસંવેદિનિદ્દેસે **ઉપ્પજ્જતિ પીતિ પામોજ્જન્તિ** એત્થ **પીતી**તિ મૂલપદં. **પામોજ્જન્તિ** તસ્સ અત્થપદં, પમુદિતભાવોતિ અત્થો. **યા પીતિ પામોજ્જન્તિ**આદીસુ યા ''પીતી''તિ ચ ''પામોજ્જ''ન્તિ ચ એવમાદીનિ નામાનિ લભતિ, સા પીતીતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ **પીતી**તિ સભાવપદં. પમુદિતસ્સ ભાવો **પામોજ્જં**. આમોદનાકારો **આમોદના**. પમોદનાકારો **પમોદના**. યથા વા ભેસજ્જાનં વા તેલાનં વા ઉણ્હોદકસીતોદકાનં વા એકતોકરણં મોદનાતિ વુચ્ચતિ, એવમયમ્પિ ધમ્માનં એકતોકરણેન **મોદના**, ઉપસગ્ગવસેન પન પદં મણ્ડેત્વા **આમોદના પમોદના**તિ વુત્તં. હાસેતીતિ **હાસો**, પહાસેતીતિ **પહાસો**, હટ્ઠપહટ્ઠાકારાનમેતં અધિવચનં. **વિત્તી**તિ વિત્તં, ધનસ્સેતં નામં. અયં પન સોમનસ્સપચ્ચયત્તા વિત્તિસરિક્ખતાય

વિત્તિ. યથા હિ ધનિનો ધનં પટિચ્ચ સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, એવં પીતિમતોપિ પીતિં પટિચ્ચ સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મા ''વિત્તી''તિ વુત્તા. તુટ્ઠિસભાવસણ્ઠિતાય હિ પીતિયા એતં નામં. પીતિમા પન પુગ્ગલો કાયચિત્તાનં ઉગ્ગતત્તા અબ્ભુગ્ગતત્તા ''ઉદગ્ગો''તિ વુચ્ચતિ, ઉદગ્ગસ્સ ભાગો **ઓદગ્યં**. અત્તનો મનતા **અત્તમનતા**. અનભિરદ્ધસ્સ હિ મનો દુક્ખપદટ્ઠાનત્તા ન અત્તનો મનો નામ હોતિ, અભિરદ્ધસ્સ સુખપદટ્ઠાનત્તા અત્તનો મનો નામ હોતિ, ઇતિ અત્તનો મનતા અત્તમનતા, સકમનતા સકમનસ્સ ભાવોતિ અત્થો. સા પન યસ્મા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અત્તનો મનતા, ચિત્તસ્સેવ પનેસો ભાવો ચેતસિકો ધમ્મો, તસ્મા **અત્તમનતા ચિત્તસ્સા**તિ વુત્તા. સેસમેત્થ ચ ઉપરિ ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેન યોજેત્વા વેદિતબ્બં.

**૧૭૩**. સુખપટિસંવેદિનિદ્દેસે **દ્વે સુખાની**તિ સમથવિપસ્સનાભૂમિદસ્સનત્થં વુત્તં. કાયિકઞ્હિ સુખં વિપસ્સનાય ભૂમિ, ચેતસિકં સુખં સમથસ્સ ચ વિપસ્સનાય ચ ભૂમિ. **કાયિક**ન્તિ પસાદકાયં વિના અનુપ્પત્તિતો કાયે નિયુત્તન્તિ કાયિકં. **ચેતસિક**ન્તિ અવિપ્પયોગવસેન ચેતસિ નિયુત્તન્તિ ચેતસિકં. તત્થ કાયિકપદેન ચેતસિકં સુખં પટિક્ખિપતિ, સુખપદેન કાયિકં દુક્ખં. તથા ચેતસિકપદેન કાયિકં સુખં પટિક્ખિપતિ, સુખપદેન ચેતસિકં દુક્ખં. **સાત**ન્તિ મધુરં સુમધુરં. **સુખ**ન્તિ સુખમેવ, ન દુક્ખં. **કાયસમ્ફસ્સજ**ન્તિ કાયસમ્ફસ્સે જાતં. **સાતં સુખં વેદયિત**ન્તિ સાતં વેદયિતં, ન અસાતં વેદયિતં. સુખં વેદયિતં, ન દુક્ખં વેદયિતં. પરતો તીણિ પદાનિ ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તાનિ. સાતા વેદના, ન અસાતા. સુખા વેદના, ન દુક્ખાતિ અયમેવ પનેત્થ અત્થો.

ચેતસિકસુખનિદ્દેસો વુત્તપટિપક્ખનયેન યોજેતબ્બો. **તે સુખા**તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો, તાનિ સુખાનીતિ વુત્તં હોતિ. સેસમેત્થ ચતુક્કે હેટ્ઠા પઠમચતુક્કે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ચત્તારિ સુત્તન્તિકવત્થૂનિ દુતિયચતુક્કવસેન વેદિતબ્બાનીતિ.

દુતિયચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧૭૬**. તતિયચતુક્કનિદ્દેસે **ચિત્ત**ન્તિ મૂલપદં. **વિઞ્ઞાણ**ન્તિ અત્થપદં. **યં ચિત્ત**ન્તિઆદિ પીતિયં વુત્તનયેન યોજેતબ્બં. તત્થ **ચિત્ત**ન્તિઆદીસુ ચિત્તવિચિત્તતાય ચિત્તં. આરમ્મણં મિનમાનં જાનાતીતિ **મનો**. **માનસ**ન્તિ મનોયેવ. ''અન્તલિક્ખચરો પાસો, ય્વાયં ચરતિ માનસો''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૧; મહાવ॰ ૩૩) હિ એત્થ પન સમ્પયુત્તકધમ્મો માનસોતિ વુત્તો.

> ''કથઞ્હિ ભગવા તુય્હં, સાવકો સાસને રતો;
> અપ્પત્તમાનસો સેક્ખો, કાલં કયિરા જને સુતા''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૯) –

એત્થ અરહત્તં માનસન્તિ વુત્તં. ઇધ પન મનોવ માનસં. બ્યઞ્જનવસેન હેતં પદં વડ્ઢિતં.

**હદય**ન્તિ ચિત્તં. ''ચિત્તં વા તે ખિપિસ્સામિ, હદયં વા તે ફાલેસ્સામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૭; સુ॰ નિ॰ આળવકસુત્ત) એત્થ ઉરો હદયન્તિ વુત્તં. ''હદયા હદયં મઞ્ઞે અઞ્ઞાય તચ્છતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૩) એત્થ ચિત્તં. ''વક્કં હદય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૭; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૦) એત્થ હદયવત્થુ. ઇધ પન ચિત્તમેવ અબ્ભન્તરટ્ઠેન ''હદય''ન્તિ વુત્તં. તદેવ પરિસુદ્ધટ્ઠેન **પણ્ડરં**. ભવઙ્ગં સન્ધાયેતં વુત્તં. યથાહ – ''પભસ્સરમિદં, ભિક્ખવે, ચિત્તં, તઞ્ચ ખો આગન્તુકેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠ''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૯). તતો નિક્ખન્તત્તા પન અકુસલમ્પિ ગઙ્ગાય નિક્ખન્તા નદી ગઙ્ગા વિય, ગોધાવરિતો નિક્ખન્તા ગોધાવરી વિય ચ ''પણ્ડર''ન્ત્વેવ વુત્તં. યસ્મા પન

આરમ્મણવિજાનનલક્ખણં ચિત્તં ઉપક્કિલેસેન કિલેસો ન હોતિ, સભાવતો પરિસુદ્ધમેવ હોતિ, ઉપક્કિલેસયોગે પન સતિ ઉપક્કિલિટ્ઠં નામ હોતિ, તસ્માપિ ''પણ્ડર''ન્તિ વત્તું યુજ્જતિ.

**મનો મનાયતનન્**તિ ઇધ પન મનોગહણં મનસ્સેવ આયતનભાવદીપનત્થં. તેનેતં દીપેતિ – ''નયિદં દેવાયતનં વિય મનસ્સ આયતનત્તા મનાયતનં, અથ ખો મનો એવ આયતનં મનાયતન''ન્તિ.

**આયતન**ટ્ઠો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. મનતે ઇતિ મનો, વિજાનાતીતિ અત્થો. અટ્ઠકથાચરિયા પનાહુ – નાળિયા મિનમાનો વિય મહાતુલાય ધારયમાનો વિય ચ આરમ્મણં જાનાતીતિ મનો, તદેવ મનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં, મનોવ ઇન્દ્રિયં **મનિન્દ્રિયં**.

વિજાનાતીતિ **વિઞ્ઞાણં**. વિઞ્ઞાણમેવ ખન્ધો **વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો**. રુળ્હિતો ખન્ધો વુત્તો. રાસટ્ઠેન હિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ એકદેસો એકં વિઞ્ઞાણં. તસ્મા યથા રુક્ખસ્સ એકદેસં છિન્દન્તો રુક્ખં છિન્દતીતિ વુચ્ચતિ, એવમેવ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ એકદેસભૂતં એકમ્પિ વિઞ્ઞાણં રુળ્હિતો ''વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ વુત્તં. યસ્મા પન રાસટ્ઠોયેવ ખન્ધટ્ઠો ન હોતિ, કોટ્ઠાસટ્ઠોપિ ખન્ધટ્ઠોયેવ, તસ્મા કોટ્ઠાસટ્ઠેન વિઞ્ઞાણકોટ્ઠાસોતિપિ અત્થો. **તજ્જા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ તેસં ફસ્સાદીનં સમ્પયુત્તધમ્માનં અનુચ્છવિકા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. ઇમસ્મિઞ્હિ પદે એકમેવ ચિત્તં મિનનટ્ઠેન મનો, વિજાનનટ્ઠેન વિઞ્ઞાણં, સભાવટ્ઠેન, નિસ્સત્તટ્ઠેન વા ધાતૂતિ તીહિ નામેહિ વુત્તં.

**અભિપ્પમોદો**તિ અધિકા તુટ્ઠિ.

**૧૭૮**. સમાધિનિદ્દેસે અચલભાવેન આરમ્મણે તિટ્ઠતીતિ **ઠિતિ**. પરતો પદદ્વયં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં . અપિચ સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણમ્હિ સમ્પિણ્ડેત્વા તિટ્ઠતીતિ **સણ્ઠિતિ**. આરમ્મણં ઓગાહેત્વા અનુપવિસિત્વા તિટ્ઠતીતિ **અવટ્ઠિતિ**. કુસલપક્ખસ્મિં હિ ચત્તારો ધમ્મા આરમ્મણં ઓગાહન્તિ સદ્ધા સતિ સમાધિ પઞ્ઞાતિ. તેનેવ સદ્ધા ''ઓકપ્પના''તિ વુત્તા, સતિ ''અપિલાપનતા''તિ, સમાધિ ''અવટ્ઠિતી''તિ, પઞ્ઞા ''પરિયોગાહના''તિ. અકુસલપક્ખે પન તયો ધમ્મા આરમ્મણં ઓગાહન્તિ તણ્હા દિટ્ઠિ અવિજ્જાતિ. તેનેવ તે ''ઓઘા''તિ વુત્તા. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેન પવત્તસ્સ વિસાહારસ્સ પટિપક્ખતો **અવિસાહારો**, અવિસાહરણન્તિ અત્થો. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેનેવ ગચ્છન્તં ચિત્તં વિક્ખિપતિ નામ, અયં પન તથા ન હોતીતિ **અવિક્ખેપો**. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેનેવ ચિત્તં વિસાહટં નામ હોતિ, ઇતો ચિતો ચ હરીયતિ, અયં પન અવિસાહટસ્સ માનસસ્સ ભાવોતિ **અવિસાહટમાનસતા**.

**સમથો**તિ તિવિધો સમથો ચિત્તસમથો અધિકરણસમથો સબ્બસઙ્ખારસમથોતિ. તત્થ અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ ચિત્તેકગ્ગતા **ચિત્તસમથો** નામ. તઞ્હિ આગમ્મ ચિત્તચલનં ચિત્તવિપ્ફન્દનં સમ્મતિ વૂપસમ્મતિ, તસ્મા સો ''ચિત્તસમથો''તિ વુચ્ચતિ. સમ્મુખાવિનયાદિસત્તવિધો **અધિકરણસમથો** નામ. તઞ્હિ આગમ્મ તાનિ તાનિ અધિકરણાનિ સમ્મન્તિ વૂપસમ્મન્તિ, તસ્મા સો ''અધિકરણસમથો''તિ વુચ્ચતિ. યસ્મા પન સબ્બે સઙ્ખારા નિબ્બાનં આગમ્મ સમ્મન્તિ વૂપસમ્મન્તિ, તસ્મા તં **સબ્બસઙ્ખારસમથો**તિ વુચ્ચતિ. ઇમસ્મિં અત્થે ચિત્તસમથો અધિપ્પેતો. સમાધિલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સમાધિન્દ્રિયં**. ઉદ્ધચ્ચે ન કમ્પતીતિ **સમાધિબલં**. **સમ્માસમાધી**તિ યાથાવસમાધિ નિય્યાનિકસમાધિ કુસલસમાધિ.

**૧૭૯. રાગતો વિમોચયં ચિત્તન્તિ**આદીહિ દસહિ કિલેસવત્થૂહિ વિમોચનં વુત્તં. થિનગ્ગહણેનેવ ચેત્થ મિદ્ધગ્ગહણં, ઉદ્ધચ્ચગ્ગહણેનેવ ચ કુક્કુચ્ચગ્ગહણં કતં હોતીતિ અઞ્ઞેસુ પાઠેસુ સહચારિત્તા કિલેસવત્થુતો વિમોચનવચનેનેવ પઠમજ્ઝાનાદીહિ નીવરણાદિતો વિમોચનં, અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીહિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિતો ચ વિમોચનં વુત્તમેવ હોતીતિ. **કથં તં ચિત્તં અનુપસ્સતી**તિ એત્થ પેય્યાલે ચ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીહિ નિચ્ચસઞ્ઞાદીનં પહાનં વુત્તમેવ. ચત્તારિ સુત્તન્તિકવત્થૂનિ તતિયચતુક્કવસેન વેદિતબ્બાનીતિ.

તતિયચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૧૮૦.** ચતુત્થચતુક્કનિદ્દેસે ''અનિદ્દિટ્ઠે નપુંસક''ન્તિ વચનતો અસુકન્તિ અનિદ્દિટ્ઠત્તા ''અનિચ્ચન્તિ કિં અનિચ્ચ''ન્તિ નપુંસકવચનેન પુચ્છા કતા. **ઉપ્પાદવયટ્ઠેના**તિ ઉપ્પાદવયસઙ્ખાતેન અત્થેન, ઉપ્પાદવયસભાવેનાતિ અત્થો. એત્થ ચ પઞ્ચક્ખન્ધા સભાવલક્ખણં, પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉપ્પાદવયા વિકારલક્ખણં. એતેન હુત્વા અભાવેન અનિચ્ચાતિ વુત્તં હોતિ. તેનેવ ચ અટ્ઠકથાયં ''સઙ્ખતલક્ખણવસેન અનિચ્ચતાતિ તેસંયેવ ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્ત''ન્તિ ચ વત્વાપિ ''હુત્વા અભાવો વા''તિ વુત્તં. એતેન હુત્વા અભાવાકારો અનિચ્ચલક્ખણન્તિ વુત્તં હોતિ. ''પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ઞાય લક્ખણાની''તિ પેય્યાલં કત્વા વુત્તં. **ધમ્મા**તિ રૂપક્ખન્ધાદયો યથાવુત્તધમ્મા.

વિરાગાનુપસ્સીનિદ્દેસે **રૂપે આદીનવં દિસ્વા**તિ ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય પરતો વુત્તેહિ અનિચ્ચટ્ઠાદીહિ રૂપક્ખન્ધે આદીનવં દિસ્વા. **રૂપવિરાગે**તિ નિબ્બાને. નિબ્બાનઞ્હિ આગમ્મ રૂપં વિરજ્જતિ અપુનરુપ્પત્તિધમ્મતં આપજ્જનેન નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા નિબ્બાનં ''રૂપવિરાગો''તિ વુચ્ચતિ. **છન્દજાતો હોતી**તિ અનુસ્સવવસેન ઉપ્પન્નધમ્મચ્છન્દો હોતિ. **સદ્ધાધિમુત્તો**તિ તસ્મિંયેવ નિબ્બાને સદ્ધાય ચ અધિમુત્તો નિચ્છિતો. **ચિત્તઞ્ચસ્સ સ્વાધિટ્ઠિત**ન્તિ અસ્સ યોગિસ્સ ચિત્તં ખયવિરાગસઙ્ખાતે રૂપભઙ્ગે આરમ્મણવસેન , અચ્ચન્ત વિરાગસઙ્ખાતે રૂપવિરાગે નિબ્બાને અનુસ્સવવસેન સુટ્ઠુ અધિટ્ઠિતં સુટ્ઠુ પતિટ્ઠિતં હોતીતિ સમ્બન્ધતો વેદિતબ્બં. **રૂપે વિરાગાનુપસ્સી**તિ રૂપસ્સ ખયવિરાગો રૂપે વિરાગોતિ પકતિભુમ્મવચનેન વુત્તો. રૂપસ્સ અચ્ચન્તવિરાગો રૂપે વિરાગોતિ નિમિત્તત્થે ભુમ્મવચનેન વુત્તો. તં દુવિધમ્પિ વિરાગં આરમ્મણતો અજ્ઝાસયતો ચ અનુપસ્સનસીલો ''રૂપે વિરાગાનુપસ્સી''તિ વુત્તો. એસ નયો વેદનાદીસુ. નિરોધાનુપસ્સીપદનિદ્દેસેપિ એસેવ નયો.

**૧૮૧. કતિહાકારેહી**તિઆદિ પનેત્થ વિસેસો – તત્થ અવિજ્જાદીનં પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનં આદીનવનિરોધદસ્સનેનેવ રૂપાદીનમ્પિ આદીનવનિરોધા દસ્સિતા હોન્તિ તેસમ્પિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનતિવત્તનતો. ઇમિના એવ ચ વિસેસવચનેન વિરાગાનુપસ્સનતો નિરોધાનુપસ્સનાય વિસિટ્ઠભાવો વુત્તો હોતિ. તત્થ **અનિચ્ચટ્ઠેના**તિ ખયટ્ઠેન, હુત્વા અભાવટ્ઠેન વા. **દુક્ખટ્ઠેના**તિ ભયટ્ઠેન, પટિપીળનટ્ઠેન વા. **અનત્તટ્ઠેના**તિ અસારકટ્ઠેન, અવસવત્તનટ્ઠેન વા. **સન્તાપટ્ઠેના**તિ કિલેસસન્તાપનટ્ઠેન. **વિપરિણામટ્ઠેના**તિ જરાભઙ્ગવસેન દ્વિધા પરિણામનટ્ઠેન. **નિદાનનિરોધેના**તિ મૂલપચ્ચયાભાવેન. **નિરુજ્ઝતી**તિ ન ભવતિ. **સમુદયનિરોધેના**તિ આસન્નપચ્ચયાભાવેન. મૂલપચ્ચયો હિ બ્યાધિસ્સ અસપ્પાયભોજનં વિય નિદાનન્તિ વુત્તો, આસન્નપચ્ચયો બ્યાધિસ્સ વાતપિત્તસેમ્હા વિય સમુદયોતિ વુત્તો. નિદાનઞ્હિ નિચ્છયેન દદાતિ ફલમિતિ નિદાનં, સમુદયો પન સુટ્ઠુ ઉદેતિ એતસ્મા ફલમિતિ સમુદયો. **જાતિનિરોધેના**તિ મૂલપચ્ચયસ્સ ઉપ્પત્તિઅભાવેન. **પભવનિરોધેના**તિ આસન્નપચ્ચયસ્સ ઉપ્પત્તિઅભાવેન. જાતિયેવ હિ પભવતિ એતસ્મા દુક્ખન્તિ પભવોતિ વત્તું યુજ્જતિ. **હેતુનિરોધેના**તિ જનકપચ્ચયાભાવેન. **પચ્ચયનિરોધેના**તિ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયાભાવેન. મૂલપચ્ચયોપિ હિ

આસન્નપચ્ચયો ચ જનકપચ્ચયો ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયો ચ હોતિયેવ. એતેહિ તિક્ખવિપસ્સનાક્ખણે તદઙ્ગનિરોધો, મગ્ગક્ખણે સમુચ્છેદનિરોધો વુત્તો હોતિ. **ઞાણુપ્પાદેના**તિ તિક્ખવિપસ્સનાઞાણસ્સ વા મગ્ગઞાણસ્સ વા ઉપ્પાદેન. **નિરોધુપટ્ઠાનેના**તિ વિપસ્સનાક્ખણે પચ્ચક્ખતો ખયનિરોધસ્સ અનુસ્સવવસેન નિરોધસઙ્ખાતસ્સ નિબ્બાનસ્સ ઉપટ્ઠાનેન, મગ્ગક્ખણે પચ્ચક્ખતો ચ નિબ્બાનસ્સ ઉપટ્ઠાનેન. એતેહિ વિસયવિસયિનિયમોવ કતો હોતિ, તદઙ્ગસમુચ્છેદનિરોધો ચ વુત્તો હોતિ.

**૧૮૨**. પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સીપદનિદ્દેસે **રૂપં પરિચ્ચજતી**તિ આદીનવદસ્સનેન નિરપેક્ખતાય રૂપક્ખન્ધં પરિચ્ચજતિ. **પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો**તિ પરિચ્ચાગટ્ઠેન પટિનિસ્સગ્ગોતિ વુત્તં હોતિ. એતેન પટિનિસ્સગ્ગપદસ્સ પરિચ્ચાગટ્ઠો વુત્તો, તસ્મા કિલેસાનં પજહનન્તિ અત્થો. એત્થ ચ વુટ્ઠાનગામિની વિપસ્સના કિલેસે તદઙ્ગવસેન પરિચ્ચજતિ, મગ્ગો સમુચ્છેદવસેન. **રૂપનિરોધે નિબ્બાને ચિત્તં પક્ખન્દતી**તિ વુટ્ઠાનગામિની તંનિન્નતાય પક્ખન્દતિ, મગ્ગો આરમ્મણકરણેન. **પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો**તિ પક્ખન્દનટ્ઠેન પટિનિસ્સગ્ગોતિ વુત્તં હોતિ. એતેન પટિનિસ્સગ્ગપદસ્સ પક્ખન્દનટ્ઠો વુત્તો, તસ્મા ચિત્તસ્સ નિબ્બાને વિસ્સજ્જનન્તિ અત્થો. ચત્તારિ સુત્તન્તિકવત્થૂનિ ચતુત્થચતુક્કવસેન વેદિતબ્બાનિ. ઇમસ્મિં ચતુક્કે જરામરણે વત્તબ્બંહેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. સતિપટ્ઠાનેસુ ચ ‘‘કાયે કાયાનુપસ્સના, ચિત્તે ચિત્તાનુપસ્સના’’તિ કાયચિત્તાનં એકત્તવોહારવસેન એકવચનનિદ્દેસો કતો. ‘‘વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સના, ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સના’’તિ વેદનાધમ્માનં નાનત્તવોહારવસેન બહુવચનનિદ્દેસો કતોતિ વેદિતબ્બોતિ.

ચતુત્થચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચ સતોકારિઞાણનિદ્દેસવણ્ણના.

### ૬. ઞાણરાસિછક્કનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૮૩**. ઇદાનિ છહિ રાસીહિ ઉદ્દિટ્ઠઞાણેસુ ચતુવીસતિસમાધિઞાણનિદ્દેસે તાવ કાયાનુપસ્સનાદીનં તિણ્ણં ચતુક્કાનં વસેન દ્વાદસન્નં વત્થૂનં એકેકસ્મિં અસ્સાસવસેન એકો , પસ્સાસવસેન એકોતિ દ્વે દ્વે સમાધીતિ દ્વાદસસુ વત્થૂસુ ચતુવીસતિ સમાધયો હોન્તિ. ઝાનક્ખણે તેહિ સમ્પયુત્તાનિ ચતુવીસતિસમાધિવસેન ઞાણાનિ.

દ્વાસત્તતિવિપસ્સનાઞાણનિદ્દેસે **દીઘં અસ્સાસા**તિ ‘‘દીઘ’’ન્તિવુત્તઅસ્સાસતો. કિં વુત્તં હોતિ? દીઘં અસ્સાસહેતુ ઝાનં પટિલભિત્વા સમાહિતેન ચિત્તેન વિપસ્સનાક્ખણે અનિચ્ચતો અનુપસ્સનટ્ઠેન વિપસ્સનાતિ વુત્તં હોતિ. એસ નયો ઉત્તરત્રાપિ. તેસંયેવ દ્વાદસન્નં વત્થૂનં એકેકસ્મિં અસ્સાસવસેન તિસ્સો, પસ્સાસવસેન તિસ્સોતિ છ છ અનુપસ્સનાતિ દ્વાદસસુ વત્થૂસુ દ્વાસત્તતિ અનુપસ્સના હોન્તિ. તા એવ દ્વાસત્તતિ અનુપસ્સના દ્વાસત્તતિવિપસ્સનાવસેન ઞાણાનિ.

નિબ્બિદાઞાણનિદ્દેસે **અનિચ્ચાનુપસ્સી અસ્સસ**ન્તિ અનિચ્ચાનુપસ્સી હુત્વા અસ્સસન્તો, અનિચ્ચાનુપસ્સી હુત્વા વત્તેન્તોતિ અત્થો. ‘‘અસ્સસ’’ન્તિ ચ ઇદં વચનં હેતુઅત્થે દટ્ઠબ્બં. **યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતીતિ નિબ્બિદાઞાણ**ન્તિ કલાપસમ્મસનતો પટ્ઠાય યાવ ભઙ્ગાનુપસ્સના પવત્તવિપસ્સનાઞાણેન સઙ્ખારાનં યથાસભાવં જાનાતિ, ચક્ખુના દિટ્ઠમિવ ચ તેનેવ ઞાણચક્ખુના પસ્સતિ. તસ્મા નિબ્બિદાઞાણં નામાતિ અત્થો, સઙ્ખારેસુ

નિબ્બિન્દઞાણં નામાતિ વુત્તં હોતિ. ઉપરિ ભયતૂપટ્ઠાનાદીનં મુઞ્ચિતુકમ્યતાદીનઞ્ચ ઞાણાનં વિસું આગતત્તા ઇધ યથાવુત્તાનેવ વિપસ્સનાઞાણાનિ નિબ્બિદાઞાણાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

નિબ્બિદાનુલોમઞાણનિદ્દેસે **અનિચ્ચાનુપસ્સી અસ્સસ**ન્તિ અનિચ્ચાનુપસ્સિનો અસ્સસન્તસ્સ. સામિઅત્થે પચ્ચત્તવચનં. **ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા**તિવચનેનેવ ભયતુપટ્ઠાનઆદીનવાનુપસ્સનાનિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણાનિ વુત્તાનિ હોન્તિ તિણ્ણં એકલક્ખણત્તા. ઇમાનિ તીણિ ઞાણાનિ અનન્તરા વુત્તાનં નિબ્બિદાઞાણાનં અનુકૂલભાવેન અનુલોમતો નિબ્બિદાનુલોમઞાણાનીતિ વુત્તાનિ.

નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધિઞાણનિદ્દેસે **અનિચ્ચાનુપસ્સી અસ્સસ**ન્તિ અનન્તરસદિસમેવ. **પટિસઙ્ખા સન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા**તિવચનેનેવ મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખાનુપસ્સનાસઙ્ખારુપેક્ખાઞાણાનિ વુત્તાનિ હોન્તિ તિણ્ણં એકલક્ખણત્તા. ''પટિસઙ્ખા સન્તિટ્ઠના''તિવચનેનેવ અનુલોમઞાણમગ્ગઞાણાનિપિ ગહિતાનિ હોન્તિ . સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણઅનુલોમઞાણાનિપિ હિ નિબ્બિદાય સિખાપ્પત્તત્તા નિબ્બિદાજનનબ્યાપારપ્પહાનેન નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધિઞાણાનિ નામ હોન્તિ. મગ્ગઞાણં પન નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધન્તે ઉપ્પજ્જનતો નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધિઞાણં નામ હોતીતિ અતિવિય યુજ્જતીતિ. નિબ્બિદાનુલોમઞાણેસુ વિય આદિભૂતં મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં અગ્ગહેત્વા ''પટિસઙ્ખા સન્તિટ્ઠના''તિ અન્તે ઞાણદ્વયગ્ગહણં મગ્ગઞાણસઙ્ગહણત્થં. મુઞ્ચિતુકમ્યતાતિ હિ વુત્તે અનુલોમઞાણં સઙ્ગય્હતિ, ન મગ્ગઞાણં. મગ્ગઞાણઞ્હિ મુઞ્ચિતુકમ્યતા નામ ન હોતિ, કિચ્ચસિદ્ધિયં સન્તિટ્ઠનતો પન સન્તિટ્ઠના નામ હોતિ. અટ્ઠકથાયમ્પિ ચ ''કુસનાતિ અપ્પના''તિ વુત્તં. ઇદઞ્ચ મગ્ગઞાણં નિબ્બાને અપ્પનાતિ કત્વા સન્તિટ્ઠના નામ હોતીતિ ''સન્તિટ્ઠના''તિવચનેન મગ્ગઞાણમ્પિ સઙ્ગય્હતિ. નિબ્બિદાનુલોમઞાણાનિપિ અત્થતો નિબ્બિદાઞાણાનેવ હોન્તીતિ તાનિપિ નિબ્બિદાઞાણેહિ સઙ્ગહેત્વા નિબ્બિદાપટિપ્પસ્સદ્ધિઞાણાનીતિ નિબ્બિદાગહણમેવ કતં, ન નિબ્બિદાનુલોમગ્ગહણં. તીસુપિ ચેતેસુ ઞાણટ્ઠકનિદ્દેસેસુ ચતુત્થસ્સ ધમ્માનુપસ્સનાચતુક્કસ્સ વસેન વુત્તાનં ચતુન્નં વત્થૂનં એકેકસ્મિં અસ્સાસવસેન એકં, પસ્સાસવસેન એકન્તિ દ્વે દ્વે ઞાણાનીતિ ચતૂસુ વત્થૂસુ અટ્ઠ ઞાણાનિ હોન્તિ.

વિમુત્તિસુખઞાણનિદ્દેસે **પહીનત્તા**તિ પહાનં દસ્સેત્વા તસ્સ પહાનસ્સ સમુચ્છેદપ્પહાનત્તં દસ્સેન્તો **સમુચ્છિન્નત્તા**તિ આહ. **વિમુત્તિસુખે ઞાણ**ન્તિ ફલવિમુત્તિસુખસમ્પયુત્તઞાણઞ્ચ ફલવિમુત્તિસુખારમ્મણપચ્ચવેક્ખણઞાણઞ્ચ. અનુસયવત્થુસ્સ કિલેસસ્સ પહાનેન પરિયુટ્ઠાનદુચ્ચરિતવત્થુપ્પહાનં હોતીતિ દસ્સનત્થં પુન અનુસયાનં પહાનં વુત્તં. એકવીસતિફલઞાણં સન્ધાય પહીનકિલેસગણનાયપિ ઞાણગણના કતા હોતિ, પચ્ચવેક્ખણઞાણઞ્ચ સન્ધાય પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણગણનાય ફલપચ્ચવેક્ખણઞાણગણના કતા હોતીતિ.

ઞાણરાસિછક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગટ્ઠકથાય

આનાપાનસ્સતિકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૪. ઇન્દ્રિયકથા

## ૧. પઠમસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૮૪.** ઇદાનિ આનાપાનસ્સતિકથાનન્તરં કથિતાય ઇન્દ્રિયકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના અનુપ્પત્તા. અયઞ્હિ ઇન્દ્રિયકથા આનાપાનસ્સતિભાવનાય ઉપકારકાનં ઇન્દ્રિયાનં અભાવે આનાપાનસ્સતિભાવનાય અભાવતો તદુપકારકાનં ઇન્દ્રિયાનં વિસોધનાદિવિધિદસ્સનત્થં આનાપાનસ્સતિકથાનન્તરં કથિતાતિ તઞ્ચ કથેતબ્બં ઇન્દ્રિયકથં અત્તના ભગવતો સમ્મુખા સુતં વિઞ્ઞાતાધિપ્પાયસુત્તન્તિકદેસનં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા તદત્થપ્પકાસનવસેન કથેતુકામો પઠમં તાવ **એવં મે સુત**ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ **એવ**ન્તિ નિપાતપદં. **મે**તિઆદીનિ નામપદાનિ. **વિહરતી**તિ એત્થ **વિ**-ઇતિ ઉપસગ્ગપદં, **હરતી**તિ આખ્યાતપદન્તિ ઇમિના તાવ નયેન પદવિભાગો વેદિતબ્બો.

અત્થતો પન ઉપમૂપદેસગરહપસંસનાકારવચનગ્ગહણેસુ **એવં**-સદ્દો દિસ્સતિ નિદસ્સનત્થે ચ અવધારણત્થે ચ. ઇધ પન એવંસદ્દો આકારત્થે નિદસ્સનત્થે ચ વિઞ્ઞુજનેન પવુત્તો, તથેવ અવધારણત્થે ચ.

તત્થ આકારત્થેન **એવં**સદ્દેન એતમત્થં દીપેતિ – નાનાનયનિપુણમનેકજ્ઝાસયસમુટ્ઠાનં અત્થબ્યઞ્જનસમ્પન્નં વિવિધપાટિહારિયં ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધગમ્ભીરં સબ્બસત્તાનં સકસકભાસાનુરૂપતો સોતપથમાગચ્છન્તં તસ્સ ભગવતો વચનં સબ્બપ્પકારેન કો સમત્થો વિઞ્ઞાતું, સબ્બથામેન પન સોતુકામતં જનેત્વાપિ એવં મે સુતં, મયાપિ એકેનાકારેન સુતન્તિ.

નિદસ્સનત્થેન ''નાહં સયમ્ભૂ, ન મયા ઇદં સચ્છિકત''ન્તિ અત્તાનં પરિમોચેન્તો ''એવં મે સુતં, મયાપિ એવં સુત''ન્તિ ઇદાનિ વત્તબ્બં સકલં સુત્તં નિદસ્સેતિ.

અવધારણત્થેન થેરો સારિપુત્તો ''એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં મહાપઞ્ઞાનં યદિદં સારિપુત્તો''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૮-૧૮૯), ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકપુગ્ગલમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યો એવં તથાગતેન અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં સમ્મદેવ અનુપ્પવત્તેતિ યથયિદં, ભિક્ખવે, સારિપુત્તો. સારિપુત્તો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં સમ્મદેવ અનુપ્પવત્તેતી''તિએવમાદિના (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૭) નયેન ભગવતા પસત્થભાવાનુરૂપં અત્તનો ધારણબલં દસ્સેન્તો સત્તાનં સોતુકામતં જનેતિ ''એવં મે સુતં, તઞ્ચ ખો અત્થતો વા બ્યઞ્જનતો વા અનૂનમનધિકં, એવમેવ, ન અઞ્ઞથા દટ્ઠબ્બ''ન્તિ.

**મે**સદ્દો કરણસમ્પદાનસામિઅત્થેસુ દિસ્સતિ. ઇધ પન ''મયા સુતં, મમ સુત''ન્તિ ચ અત્થદ્વયે યુજ્જતિ.

**સુત**ન્તિ અયંસદ્દો સઉપસગ્ગો અનુપસગ્ગો ચ વિસ્સુતગમનકિલિન્નઉપચિતઅનુયોગસોતવિઞ્ઞેય્યેસુ દિસ્સતિ વિઞ્ઞાતેપિ ચ સોતદ્વારાનુસારેન. ઇધ પનસ્સ સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારિતન્તિ વા ઉપધારણન્તિ વા અત્થો. મે-સદ્દસ્સ હિ મયાતિઅત્થે સતિ ''એવં મયા સુતં સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારિત''ન્તિ યુજ્જતિ, મમાતિઅત્થે સતિ ''એવં મમ સુતં સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારણ''ન્તિ યુજ્જતિ.

અપિચ ‘‘એવં મે સુત’’ન્તિ અત્તના ઉપ્પાદિતભાવં અપ્પટિજાનન્તો પુરિમસવનં વિવરન્તો ‘‘સમ્મુખા પટિગ્ગહિતમિદં મયા તસ્સ ભગવતો ચતુવેસારજ્જવિસારદસ્સ દસબલધરસ્સ આસભટ્ઠાનટ્ઠાયિનો સીહનાદનાદિનો સબ્બસત્તુત્તમસ્સ ધમ્મિસ્સરસ્સ ધમ્મરાજસ્સ ધમ્માધિપતિનો ધમ્મદીપસ્સ ધમ્મસરણસ્સ સદ્ધમ્મવરચક્કવત્તિનો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ વચનં, ન એત્થ અત્થે વા ધમ્મે વા પદે વા બ્યઞ્જને વા કઙ્ખા વા વિમતિ વા કાતબ્બા’’તિ ઇમસ્મિં ધમ્મે અસ્સદ્ધિયં વિનાસેતિ, સદ્ધાસમ્પદં ઉપ્પાદેતીતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘વિનાસયતિ અસ્સદ્ધં, સદ્ધં વડ્ઢેતિ સાસને;
એવં મે સુતમિચ્ચેવં, વદં ગોતમસાવકો’’તિ.

**એક**ન્તિ ગણનપરિચ્છેદનિદ્દેસો. **સમય**ન્તિ પરિચ્છિન્નનિદ્દેસો. **એકં સમય**ન્તિ અનિયમિતપરિદીપનં. તત્થ **સમય**સદ્દો –

સમવાયે ખણે કાલે, સમૂહે હેતુદિટ્ઠિસુ;
પટિલાભે પહાને ચ, પટિવેધે ચ દિસ્સતિ.

ઇધ પનસ્સ કાલો અત્થો. તેન સંવચ્છરઉતુમાસદ્ધમાસરત્તિન્દિવપુબ્બણ્હમજ્ઝન્હિકસાયન્હપઠમ-મજ્ઝિમપચ્છિમયામમુહુત્તાદીસુ કાલપ્પભેદભૂતેસુ સમયેસુ એકં સમયન્તિ દીપેતિ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ એતેસુ સંવચ્છરાદીસુ સમયેસુ યં યં સુત્તં યમ્હિ યમ્હિ સંવચ્છરે ઉતુમ્હિ માસે પક્ખે રત્તિભાગે દિવસભાગે વા વુત્તં, સબ્બં તં થેરસ્સ સુવિદિતં સુવવત્થાપિતં પઞ્ઞાય. યસ્મા પન ‘‘એવં મે સુતં અસુકસંવચ્છરે અસુકઉતુમ્હિ અસુકમાસે અસુકપક્ખે અસુકરત્તિભાગે અસુકદિવસભાગે વા’’તિ એવં વુત્તે ન સક્કા સુખેન ધારેતું વા ઉદ્દિસિતું વા ઉદ્દિસાપેતું વા, બહુ ચ વત્તબ્બં હોતિ, તસ્મા એકેનેવ પદેન તમત્થં સમોધાનેત્વા ‘‘એકં સમય’’ન્તિ આહ.

યે વા ઇમે ગબ્ભોક્કન્તિસમયો જાતિસમયો સંવેગસમયો અભિનિક્ખમનસમયો દુક્કરકારિકસમયો મારવિજયસમયો અભિસમ્બોધિસમયો દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારસમયો દેસનાસમયો પરિનિબ્બાનસમયોતિએવમાદયો ભગવતો દેવમનુસ્સેસુ અતિવિય પકાસા અનેકકાલપ્પભેદા એવ સમયા, તેસુ સમયેસુ દેસનાસમયસઙ્ખાતં એકં સમયન્તિ દીપેતિ. યો ચાયં ઞાણકરુણાકિચ્ચસમયેસુ કરુણાકિચ્ચસમયો, અત્તહિતપરહિતપટિપત્તિસમયેસુ પરહિતપટિપત્તિસમયો, સન્નિપતિતાનં કરણીયદ્વયસમયેસુ ધમ્મિકથાસમયો, દેસનાપટિપત્તિસમયેસુ દેસનાસમયો, તેસુપિ સમયેસુ અઞ્ઞતરં સમયં સન્ધાય ‘‘એકં સમય’’ન્તિ આહ.

યસ્મા પન ‘‘એકં સમય’’ન્તિ અચ્ચન્તસંયોગત્થો સમ્ભવતિ. યઞ્હિ સમયં ભગવા ઇમં અઞ્ઞં વા સુત્તન્તં દેસેસિ, અચ્ચન્તમેવ તં સમયં કરુણાવિહારેન વિહાસિ, તસ્મા તદત્થજોતનત્થં ઇધ ઉપયોગવચનનિદ્દેસો કતોતિ.

તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘તં તં અત્થમપેક્ખિત્વા, ભુમ્મેન કરણેન ચ;
અઞ્ઞત્ર સમયો વુત્તો, ઉપયોગેન સો ઇધા’’તિ.

પોરાણા પન વણ્ણયન્તિ – ‘‘તસ્મિં સમયે’’તિ વા ‘‘તેન સમયેના’’તિ વા ‘‘તં સમય’’ન્તિ વા અભિલાપમત્તભેદો એસ, સબ્બત્થ ભુમ્મમેવત્થોતિ. તસ્મા ‘‘એકં સમય’’ન્તિ વુત્તેપિ ‘‘એકસ્મિં સમયે’’તિ અત્થો વેદિતબ્બો.

**ભગવા**તિ ગરુ. ગરુઞ્હિ લોકે ‘‘ભગવા’’તિ વદન્તિ. અયઞ્ચ સબ્બગુણવિસિટ્ઠતાય સબ્બસત્તાનં ગરુ, તસ્મા ‘‘ભગવા’’તિ વેદિતબ્બો. પોરાણેહિપિ વુત્તં –

‘‘ભગવાતિ વચનં સેટ્ઠં, ભગવાતિ વચનમુત્તમં;
ગરુ ગારવયુત્તો સો, ભગવા તેન વુચ્ચતી’’તિ.

અપિચ –

‘‘ભાગ્યવા ભગ્ગવા યુત્તો, ભગેહિ ચ વિભત્તવા;
ભત્તવા વન્તગમનો, ભવેસુ ભગવા તતો’’તિ. –

ઇમિસ્સાપિ ગાથાય વસેન અસ્સ પદસ્સ વિત્થારતો અત્થો વેદિતબ્બો. સો ચ **વિસુદ્ધિમગ્ગે** બુદ્ધાનુસ્સતિનિદ્દેસે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૨૩ આદયો) વુત્તોયેવ.

એત્તાવતા ચેત્થ **એવ**ન્તિ વચનેન દેસનાસમ્પત્તિં નિદ્દિસતિ, **મે સુત**ન્તિ સાવકસમ્પત્તિં, **એકં સમય**ન્તિ કાલસમ્પત્તિં, **ભગવા**તિ દેસકસમ્પત્તિં.

**સાવત્થિય**ન્તિ એત્થ ચ સવત્થસ્સ ઇસિનો નિવાસટ્ઠાનભૂતા નગરી સાવત્થી, યથા કાકન્દી માકન્દીતિ એવં તાવ અક્ખરચિન્તકા. અટ્ઠકથાચરિયા પન ભણન્તિ – યં કિઞ્ચિ મનુસ્સાનં ઉપભોગપરિભોગં સબ્બમેત્થ અત્થીતિ સાવત્થી, સત્થસમાયોગે ચ કિં ભણ્ડમત્થીતિ પુચ્છિતે સબ્બમત્થીતિપિ વચનમુપાદાય સાવત્થી.

‘‘સબ્બદા સબ્બૂપકરણં, સાવત્થિયં સમોહિતં;
તસ્મા સબ્બમુપાદાય, સાવત્થીતિ પવુચ્ચતી’’તિ. –

તસ્સં **સાવત્થિયં**. સમીપત્થે ભુમ્મવચનં. **વિહરતી**તિ અવિસેસેન ઇરિયાપથદિબ્બબ્રહ્મઅરિયવિહારેસુ અઞ્ઞતરવિહારસમઙ્ગિપરિદીપનમેતં, ઇધ પન ઠાનગમનાસનસયનપ્પભેદેસુ ઇરિયાપથેસુ અઞ્ઞતરઇરિયાપથસમાયોગપરિદીપનં. તેન ઠિતોપિ ગચ્છન્તોપિ નિસિન્નોપિ સયાનોપિ ભગવા ‘‘વિહરતિ’’ચ્ચેવ વેદિતબ્બો. સો હિ ભગવા એકં ઇરિયાપથબાધનં અઞ્ઞેન ઇરિયાપથેન વિચ્છિન્દિત્વા અપરિપતન્તમત્તભાવં હરતિ પવત્તેતિ, તસ્મા ‘‘વિહરતી’’તિ વુચ્ચતિ.

**જેતવને**તિ એત્થ અત્તનો પચ્ચત્થિકજનં જિનાતીતિ જેતો, રઞ્ઞો વા અત્તનો પચ્ચત્થિકજને જિતે જાતોતિ જેતો, મઙ્ગલકમ્યતાય વા તસ્સ એવંનામમેવ કતન્તિ જેતો, વનયતીતિ વનં, અત્તસમ્પદાય સત્તાનં ભત્તિં કારેતિ, અત્તનિ સિનેહં ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. વનુતે ઇતિ વા વનં, નાનાવિધકુસુમગન્ધસમ્મોદમત્તકોકિલાદિવિહઙ્ગાભિરુતેહિ મન્દમારુતચલિતરુક્ખસાખાવિટપપલ્લવપલાસેહિ ‘‘એથ મં પરિભુઞ્જથા’’તિ પાણિનો યાચતિ વિયાતિ અત્થો. જેતસ્સ વનં જેતવનં. તઞ્હિ જેતેન રાજકુમારેન રોપિતં સંવદ્ધિતં પરિપાલિતં, સો ચ તસ્સ સામી અહોસિ, તસ્મા

જેતવનન્તિ વુચ્ચતિ. તસ્મિં જેતવને. વનઞ્ચ નામ રોપિમં સયંજાતન્તિ દુવિધં. ઇદઞ્ચ વેળુવનાદીનિ ચ રોપિમાનિ, અન્ધવનમહાવનાદીનિ સયંજાતાનિ.

**અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામે**તિ સુદત્તો નામ સો ગહપતિ માતાપિતૂહિ કતનામવસેન. સબ્બકામસમિદ્ધતાય પન વિગતમચ્છેરતાય કરુણાદિગુણસમઙ્ગિતાય ચ નિચ્ચકાલં અનાથાનં પિણ્ડમદાસિ, તેન અનાથપિણ્ડિકોતિ સઙ્ખં ગતો. આરમન્તિ એત્થ પાણિનો, વિસેસેન વા પબ્બજિતાતિ આરામો, તસ્સ પુપ્ફફલાદિસોભાય નાતિદૂરનચ્ચાસન્નતાદિપઞ્ચવિધસેનાસનઙ્ગસમ્પત્તિયા ચ તતો તતો આગમ્મ રમન્તિ અભિરમન્તિ, અનુક્કણ્ઠિતા હુત્વા નિવસન્તીતિ અત્થો. વુત્તપ્પકારાય વા સમ્પત્તિયા તત્થ તત્થ ગતેપિ અત્તનો અબ્ભન્તરં આનેત્વા રમાપેતીતિ આરામો. સો હિ અનાથપિણ્ડિકેન ગહપતિના જેતસ્સ રાજકુમારસ્સ હત્થતો અટ્ઠારસહિ હિરઞ્ઞકોટીહિ કોટિસન્થરેન કીણિત્વા અટ્ઠારસહિ હિરઞ્ઞકોટીહિ સેનાસનાનિ કારાપેત્વા અટ્ઠારસહિ હિરઞ્ઞકોટીહિ વિહારમહં નિટ્ઠાપેત્વા એવં ચતુપઞ્ઞાસહિરઞ્ઞકોટિપરિચ્ચાગેન બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ નિય્યાદિતો, તસ્મા ‘‘અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામો’’તિ વુચ્ચતિ. તસ્મિં **અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામે**.

એત્થ ચ ‘‘જેતવને’’તિવચનં પુરિમસામિપરિકિત્તનં, ‘‘અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામે’’તિ પચ્છિમસામિપરિકિત્તનં. કિમેતેસં પરિકિત્તને પયોજનન્તિ? પુઞ્ઞકામાનં દિટ્ઠાનુગતિઆપજ્જનં. તત્થ હિ દ્વારકોટ્ઠકપાસાદમાપને ભૂમિવિક્કયલદ્ધા અટ્ઠારસ હિરઞ્ઞકોટિયો અનેકકોટિઅગ્ઘનકા રુક્ખા ચ જેતસ્સ પરિચ્ચાગો, ચતુપઞ્ઞાસ હિરઞ્ઞકોટિયો અનાથપિણ્ડિકસ્સ . ઇતિ તેસં પરિકિત્તનેન એવં પુઞ્ઞકામા પુઞ્ઞાનિ કરોન્તીતિ દસ્સેન્તો આયસ્મા સારિપુત્તો અઞ્ઞેપિ પુઞ્ઞકામે તેસં દિટ્ઠાનુગતિઆપજ્જને નિયોજેતિ.

તત્થ સિયા – યદિ તાવ ભગવા સાવત્થિયં વિહરતિ, ‘‘જેતવને અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામે’’તિ ન વત્તબ્બં. અથ તત્થ વિહરતિ, ‘‘સાવત્થિય’’ન્તિ ન વત્તબ્બં. ન હિ સક્કા ઉભયત્થ એકં સમયં વિહરિતુન્તિ. ન ખો પનેતં એવં દટ્ઠબ્બં, નનુ અવોચુમ્હ ‘‘સમીપત્થે ભુમ્મવચન’’ન્તિ. તસ્મા યથા ગઙ્ગાયમુનાદીનં સમીપે ગોયૂથાનિ ચરન્તાનિ ‘‘ગઙ્ગાય ચરન્તિ, યમુનાય ચરન્તી’’તિ વુચ્ચન્તિ, એવમિધાપિ યદિદં સાવત્થિયા સમીપે જેતવનં અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામો, તત્થ વિહરન્તો વુચ્ચતિ ‘‘સાવત્થિયં વિહરતિ જેતવને અનાથપિણ્ડિકસ્સ આરામે’’તિ. ગોચરગામનિદસ્સનત્થં હિસ્સ સાવત્થિવચનં, પબ્બજિતાનુરૂપનિવાસટ્ઠાનનિદસ્સનત્થં સેસવચનં.

તત્થ સાવત્થિકિત્તનેન આયસ્મા સારિપુત્તો ભગવતો ગહટ્ઠાનુગ્ગહકરણં દસ્સેતિ, જેતવનાદિકિત્તનેન પબ્બજિતાનુગ્ગહકરણં. તથા પુરિમેન પચ્ચયગ્ગહણતો અત્તકિલમથાનુયોગવિવજ્જનં, પચ્છિમેન વત્થુકામપ્પહાનતો કામસુખલ્લિકાનુયોગવિવજ્જનૂપાયં. અથ વા પુરિમેન ચ ધમ્મદેસનાભિયોગં, પચ્છિમેન વિવેકાધિમુત્તિં. પુરિમેન કરુણાય ઉપગમનં, પચ્છિમેન પઞ્ઞાય અપગમનં. પુરિમેન સત્તાનં હિતસુખનિપ્ફાદનાધિમુત્તતં, પચ્છિમેન પરહિતસુખકરણે નિરુપલેપતં. પુરિમેન ધમ્મિકસુખાપરિચ્ચાગનિમિત્તં ફાસુવિહારં, પચ્છિમેન ઉત્તરિમનુસ્સધમ્માનુયોગનિમિત્તં. પુરિમેન મનુસ્સાનં ઉપકારબહુલતં, પચ્છિમેન દેવાનં. પુરિમેન લોકે જાતસ્સ લોકે સંવદ્ધભાવં, પચ્છિમેન લોકેન અનુપલિત્તતં. પુરિમેન ‘‘એકપુગ્ગલો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ બહુજનહિતાય બહુજનસુખાય લોકાનુકમ્પાય અત્થાય હિતાય સુખાય દેવમનુસ્સાનં. કતમો એકપુગ્ગલો? તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૭૦) વચનતો યદત્થં ભગવા ઉપ્પન્નો, તદત્થપરિદીપનં, પચ્છિમેન યત્થ ઉપ્પન્નો, તદનુરૂપવિહારપરિદીપનં. ભગવા હિ પઠમં લુમ્બિનિવને, દુતિયં

બોધિમણ્ડેતિ લોકિયલોકુત્તરસ્સ ઉપ્પત્તિયા વનેયેવ ઉપ્પન્નો, તેનસ્સ વનેયેવ વિહારં દસ્સેતીતિ એવમાદિના નયેનેત્થ અત્થયોજના વેદિતબ્બા.

**તત્રા**તિ દેસકાલપરિદીપનં. તસ્મિં યં સમયં વિહરતિ, તત્ર સમયે, યસ્મિઞ્ચ જેતવને વિહરતિ, તત્ર જેતવનેતિ દીપેતિ. ભાસિતબ્બયુત્તે વા દેસકાલે દીપેતિ. ન હિ ભગવા અયુત્તે દેસે કાલે વા ધમ્મં દેસેતિ. ''અકાલો ખો તાવ બાહિયા''તિઆદિ (ઉદા॰ ૧૦) ચેત્થ સાધકં. **ખો**તિ પદપૂરણમત્તે અવધારણત્થે આદિકાલત્થે વા નિપાતો. **ભગવા**તિ લોકગરુદીપનં. **ભિક્ખૂ**તિ કથાસવનયુત્તપુગ્ગલવચનં. અપિચેત્થ ''ભિક્ખકોતિ ભિક્ખુ, ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતોતિ ભિક્ખૂ''તિઆદિના (વિભ॰ ૫૧૦; પારા॰ ૪૫) નયેન વચનત્થો વેદિતબ્બો. **આમન્તેસી**તિ આલપિ અભાસિ સમ્બોધેસિ, અયમેત્થ અત્થો. અઞ્ઞત્ર પન ઞાપનેપિ પક્કોસનેપિ. **ભિક્ખવો**તિ આમન્તનાકારદીપનં. તેન તેસં ભિક્ખૂનં ભિક્ખનસીલતાભિક્ખનધમ્મતાભિક્ખનેસાધુકારિતાદિગુણયોગસિદ્ધેન વચનેન હીનાધિકજનસેવિતં વુત્તિં પકાસેન્તો ઉદ્ધતદીનભાવનિગ્ગહં કરોતિ. ''ભિક્ખવો''તિ ઇમિના ચ કરુણાવિપ્ફારસોમ્મહદયનયનનિપાતપુબ્બઙ્ગમેન વચનેન તે અત્તનો મુખાભિમુખે કરોન્તો તેનેવ કથેતુકમ્યતાદીપકેન વચનેન નેસં સોતુકમ્યતં જનેતિ. તેનેવ ચ સમ્બોધનત્થેન વચનેન સાધુકસવનમનસિકારેપિ તે નિયોજેતિ. સાધુકસવનમનસિકારાયત્તા હિ સાસનસમ્પત્તિ.

અપરેસુ દેવમનુસ્સેસુ વિજ્જમાનેસુ કસ્મા ભિક્ખૂયેવ આમન્તેસીતિ ચે? જેટ્ઠસેટ્ઠાસન્નસદાસન્નિહિતભાજનભાવતો. સબ્બપરિસસાધારણા હિ ભગવતો ધમ્મદેસના. પરિસાય ચ જેટ્ઠા ભિક્ખૂ પઠમુપ્પન્નત્તા, સેટ્ઠા અનગારિયભાવં આદિં કત્વા સત્થુ ચરિયાનુવિધાયકત્તા સકલસાસનપટિગ્ગાહકત્તા ચ, આસન્ના તત્થ નિસિન્નેસુ સત્થુસન્નિકત્તા, સદાસન્નિહિતા સત્થુસન્તિકાવચરત્તા, ધમ્મદેસનાય ચ તે એવ ભાજનં યથાનુસિટ્ઠં પટિપત્તિસબ્ભાવતો.

તત્થ સિયા – કિમત્થં પન ભગવા ધમ્મં દેસેન્તો પઠમં ભિક્ખૂ આમન્તેસિ, ન ધમ્મમેવ દેસેસીતિ? સતિજનનત્થં. પરિસાય હિ ભિક્ખૂ અઞ્ઞં ચિન્તેન્તાપિ વિક્ખિત્તચિત્તાપિ ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તાપિ કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તાપિ નિસિન્ના હોન્તિ, તે અનામન્તેત્વા ધમ્મે દેસિયમાને ''અયં દેસના કિંનિદાના કિંપચ્ચયા કતમાય અત્થુપ્પત્તિયા દેસિતા''તિ સલ્લક્ખેતું અસક્કોન્તા વિક્ખેપં આપજ્જેય્યું, દુગ્ગહિતં વા ગણ્હેય્યું . તેન તેસં સતિજનનત્થં ભગવા પઠમં આમન્તેત્વા પચ્છા ધમ્મં દેસેતિ.

**ભદન્તે**તિ ગારવવચનમેતં, સત્થુનો પટિવચનદાનં વા. અપિચેત્થ ''ભિક્ખવો''તિ વદમાનો ભગવા તે ભિક્ખૂ આલપતિ, ''ભદન્તે''તિ વદમાના તે ભગવન્તં પચ્ચાલપન્તિ. તથા ''ભિક્ખવો''તિ ભગવા આભાસતિ, ''ભદન્તે''તિ તે પચ્ચાભાસન્તિ. ''ભિક્ખવો''તિ પટિવચનં દાપેતિ, ભદન્તેતિ પટિવચનં દેન્તિ. **તે ભિક્ખૂ**તિ યે ભગવા આમન્તેસિ. **ભગવતો પચ્ચસ્સોસુ**ન્તિ ભગવતો આમન્તનં પટિઅસ્સોસું, અભિમુખા હુત્વા સુણિંસુ સમ્પટિચ્છિંસુ પટિગ્ગહેસુન્તિ અત્થો. **ભગવા એતદવોચા**તિ ભગવા એતં ઇદાનિ વત્તબ્બં સકલસુત્તં અવોચ.

એત્તાવતા ચ યં આયસ્મતા સારિપુત્તેન કમલકુવલયુજ્જલવિમલસાદુરસસલિલાય પોક્ખરણિયા સુખાવતરણત્થં નિમ્મલસિલાતલરચનવિલાસસોપાનં વિપ્પકિણ્ણમુત્તાજાલસદિસવાલિકાકિણ્ણપણ્ડરભૂમિભાગં તિત્થં વિય, સુવિભત્તભિત્તિવિચિત્રવેદિકાપરિક્ખિત્તસ્સ નક્ખત્તપથં ફુસિતુકામતાય વિય, વિજમ્ભિતસમુસ્સયસ્સ પાસાદવરસ્સ સુખારોહણત્થં દન્તમયસણ્હમુદુફલકકઞ્ચનલતાવિનદ્ધમણિગણપ્પભાસમુદયુજ્જલસોભં સોપાનં વિય,

સુવણ્ણવલયનૂપુરાદિસઙ્ઘટ્ટનસદ્દસમ્મિસ્સિતકથિતહસિતમધુરસ્સરગેહજનવિચરિતસ્સ ઉળારિસ્સરિયવિભવસોભિતસ્સ મહાઘરસ્સ સુખપ્પવેસનત્થં સુવણ્ણરજતમણિમુત્તાપવાળાદિજુતિવિસદવિજ્જોતિતસુપ્પતિટ્ઠિતવિસાલદ્વારકવાટં મહાદ્વારં વિય અત્થબ્યઞ્જનસમ્પન્નસ્સ બુદ્ધાનં દેસનાઞાણગમ્ભીરભાવસંસૂચકસ્સ ઇમસ્સ સુત્તસ્સ સુખાવગાહણત્થં કાલદેસદેસકપરિસાપદેસપટિમણ્ડિતં નિદાનં ભાસિતં, તસ્સ અત્થવણ્ણના સમત્તા.

સુત્તન્તે **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇમાનિ ઇન્દ્રિયાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. ઇન્દ્રિયટ્ઠો હેટ્ઠા વુત્તો.

**૧૮૫**. ઇદાનિ ઇમં સુત્તન્તં દસ્સેત્વા ઇમસ્મિં સુત્તન્તે વુત્તાનં ઇન્દ્રિયાનં વિસુદ્ધિભાવનાવિધાનં ભાવિતત્તં પટિપ્પસ્સદ્ધિઞ્ચ દસ્સેતુકામો **ઇમાનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાની**તિઆદિમાહ. તત્થ **વિસુજ્ઝન્તી**તિ વિસુદ્ધિં પાપુણન્તિ. **અસ્સદ્ધે**તિ તીસુ રતનેસુ સદ્ધાવિરહિતે. **સદ્ધે**તિ તીસુ રતનેસુ સદ્ધાસમ્પન્ને. **સેવતો**તિ ચિત્તેન સેવન્તસ્સ. **ભજતો**તિ ઉપસઙ્કમન્તસ્સ. **પયિરુપાસતો**તિ સક્કચ્ચં ઉપનિસીદન્તસ્સ. **પસાદનીયે સુત્તન્તે**તિ પસાદજનકે રતનત્તયગુણપટિસંયુત્તે સુત્તન્તે. **કુસીતે**તિ કુચ્છિતેન આકારેન સીદન્તીતિ કુસીદા, કુસીદા એવ કુસીતા. તે કુસીતે. **સમ્મપ્પધાને**તિ ચતુકિચ્ચસાધકવીરિયપટિસંયુત્તસુત્તન્તે. **મુટ્ઠસ્સતી**તિ નટ્ઠસ્સતિકે. **સતિપટ્ઠાને**તિ સતિપટ્ઠાનાધિકારકે સુત્તન્તે. **ઝાનવિમોક્ખે**તિ ચતુત્થજ્ઝાનઅટ્ઠવિમોક્ખતિવિધવિમોક્ખાધિકારકે સુત્તન્તે. **દુપ્પઞ્ઞે**તિ નિપ્પઞ્ઞે, પઞ્ઞાભાવતો વા દુટ્ઠા પઞ્ઞા એતેસન્તિ દુપ્પઞ્ઞા. તે દુપ્પઞ્ઞે. **ગમ્ભીરઞાણચરિયન્તિ** ચતુસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિપટિસંયુત્તે સુત્તન્તે, ઞાણકથાસદિસે વા. **સુત્તન્તક્ખન્ધે**તિ સુત્તન્તકોટ્ઠાસે. **અસ્સદ્ધિયન્તિ**આદીસુ **અસ્સદ્ધિયન્તિ** અસ્સદ્ધભાવં. અસ્સદ્ધિયે આદીનવદસ્સાવી અસ્સદ્ધિયં પજહન્તો સદ્ધિન્દ્રિયં ભાવેતિ, સદ્ધિન્દ્રિયે આનિસંસદસ્સાવી સદ્ધિન્દ્રિયં ભાવેન્તો અસ્સદ્ધિયં પજહતિ. એસ નયો સેસેસુ. **કોસજ્જન્તિ** કુસીતભાવં. **પમાદન્તિ** સતિવિપ્પવાસં. **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ઉદ્ધતભાવં, વિક્ખેપન્તિ અત્થો. **પહીનત્તા**તિ અપ્પનાવસેન ઝાનપારિપૂરિયા પહીનત્તા. **સુપ્પહીનત્તા**તિ વુટ્ઠાનગામિનિવસેન વિપસ્સનાપારિપૂરિયા સુટ્ઠુ પહીનત્તા. **ભાવિતં હોતિ સુભાવિતન્તિ** વુત્તક્કમેનેવ યોજેતબ્બં. વિપસ્સનાય હિ વિપક્ખવસેન પહીનત્તા ''સુપ્પહીનત્તા''તિ વત્તું યુજ્જતિ. તસ્માયેવ ચ ''સુભાવિત''ન્તિ, ન તથા ઝાનેન. યસ્મા પન પહાતબ્બાનં પહાનેન ભાવનાસિદ્ધિ, ભાવનાસિદ્ધિયા ચ પહાતબ્બાનં પહાનસિદ્ધિ હોતિ, તસ્મા યમકં કત્વા નિદ્દિટ્ઠં.

**૧૮૬**. પટિપ્પસ્સદ્ધિવારે **ભાવિતાનિ ચેવ હોન્તિ સુભાવિતાનિ ચા**તિ ભાવિતાનંયેવ સુભાવિતતા. **પટિપ્પસ્સદ્ધાનિ ચ સુપ્પટિપ્પસ્સદ્ધાનિ ચા**તિ પટિપ્પસ્સદ્ધાનંયેવ સુપ્પટિપ્પસ્સદ્ધતા વુત્તા. ફલક્ખણે મગ્ગકિચ્ચનિબ્બત્તિવસેન ભાવિતતા પટિપ્પસ્સદ્ધતા ચ વેદિતબ્બા. **સમુચ્છેદવિસુદ્ધિયો**તિ મગ્ગવિસુદ્ધિયોયેવ. **પટિપ્પસ્સદ્ધિવિસુદ્ધિયો**તિ ફલવિસુદ્ધિયો એવ.

ઇદાનિ તથા વુત્તવિધાનાનિ ઇન્દ્રિયાનિ કારકપુગ્ગલવસેન યોજેત્વા દસ્સેતું **કતિનં પુગ્ગલાનન્તિ**આદિમાહ. તત્થ **સવનેન બુદ્ધો**તિ સમ્માસમ્બુદ્ધતો ધમ્મકથાસવનેન ચતુસચ્ચં બુદ્ધવા, ઞાતવાતિ અત્થો. ઇદં ભાવિતિન્દ્રિયભાવસ્સ કારણવચનં. ભાવનાભિસમયવસેન હિ મગ્ગસ્સ બુદ્ધત્તા ફલક્ખણે ભાવિતિન્દ્રિયો હોતિ. અટ્ઠન્નમ્પિ અરિયાનં તથાગતસ્સ સાવકત્તા વિસેસેત્વા અરહત્તફલટ્ઠમેવ દસ્સેન્તો **ખીણાસવો**તિ આહ. સોયેવ હિ સબ્બકિચ્ચનિપ્ફત્તિયા **ભાવિતિન્દ્રિયો**તિ વુત્તો. ઇતરેપિ પન તંતંમગ્ગકિચ્ચનિપ્ફત્તિયા પરિયાયેન ભાવિતિન્દ્રિયા એવ. તસ્મા એવ ચ ચતૂસુ ફલક્ખણેસુ ''પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ ભાવિતાનિ ચેવ હોન્તિ સુભાવિતાનિ ચા''તિ વુત્તં. યસ્મા પન તેસં ઉપરિમગ્ગત્થાય ઇન્દ્રિયભાવના અત્થિયેવ, તસ્મા તે ન નિપ્પરિયાયેન ભાવિતિન્દ્રિયા. **સયં ભૂતટ્ઠેનાતિ**

અનાચરિયો હુત્વા સયમેવ અરિયાય જાતિયા ભૂતટ્ઠેન જાતટ્ઠેન ભગવા. સોપિ હિ ભાવનાસિદ્ધિવસેન ફલક્ખણે સયમ્ભૂ નામ હોતિ. એવં સયં ભૂતટ્ઠેન ભાવિતિન્દ્રિયો. **અપ્પમેય્યટ્ઠેના**તિ અનન્તગુણયોગતો પમાણેતું અસક્કુણેય્યટ્ઠેન. ભગવા ફલક્ખણે ભાવનાસિદ્ધિતો અપ્પમેય્યોતિ. તસ્માયેવ ભાવિતિન્દ્રિયો.

પઠમસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. દુતિયસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૮૭**. પુન અઞ્ઞં સુત્તન્તં નિક્ખિપિત્વા ઇન્દ્રિયવિધાનં નિદ્દિસિતુકામો **પઞ્ચિમાનિ, ભિક્ખવે**તિઆદિકં સુત્તન્તં દસ્સેતિ. તત્થ **યે હિ કેચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં, **હિ**-કારો પદપૂરણમત્તે નિપાતો. **સમણા વા બ્રાહ્મણા વા**તિ લોકવોહારવસેન વુત્તં. **સમુદય**ન્તિ પચ્ચયં. **અત્થઙ્ગમ**ન્તિ ઉપ્પન્નાનં અભાવગમનં, અનુપ્પન્નાનં અનુપ્પાદં વા. **અસ્સાદ**ન્તિ આનિસંસં. **આદીનવ**ન્તિ દોસં. **નિસ્સરણ**ન્તિ નિગ્ગમનં. **યથાભૂત**ન્તિ યથાસભાવં. **સમણેસૂ**તિ સમિતપાપેસુ. **સમણસમ્મતા**તિ ન મયા સમણાતિ સમ્મતા. ‘‘સમ્મતા’’તિ વત્તમાનકાલવસેન વુચ્ચમાને સદ્દલક્ખણવસેન ‘‘મે’’તિ એત્થ સામિવચનમેવ હોતિ. **બ્રાહ્મણેસૂ**તિ બાહિતપાપેસુ. **સામઞ્ઞત્થ**ન્તિ સમણભાવસ્સ અત્થં. **બ્રહ્મઞ્ઞત્થ**ન્તિ બ્રાહ્મણભાવસ્સ અત્થં. દ્વયેનાપિ અરહત્તફલમેવ વુત્તં. અથ વા **સામઞ્ઞત્થ**ન્તિ હેટ્ઠા તીણિ ફલાનિ. **બ્રહ્મઞ્ઞત્થ**ન્તિ અરહત્તફલં. સામઞ્ઞબ્રહ્મઞ્ઞન્તિ હિ અરિયમગ્ગોયેવ. **દિટ્ઠેવ ધમ્મે**તિ પચ્ચક્ખેયેવ અત્તભાવે. **સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા**તિ અત્તનાયેવ અધિકેન ઞાણેન પચ્ચક્ખં કત્વા. **ઉપસમ્પજ્જા**તિ પાપુણિત્વા, નિપ્ફાદેત્વા વા.

**૧૮૮**. સુત્તન્તનિદ્દેસે પઠમં ઇન્દ્રિયસમુદયાદીનં પભેદગણનં પુચ્છિત્વા પુન પભેદગણના વિસ્સજ્જિતા. તત્થ **અસીતિસત**ન્તિ અસીતિઉત્તરં સતં. પણ્ડિતેહિ ‘‘અસીતિસત’’ન્તિ વુત્તેહિ આકારેહીતિ યોજના.

પુન પભેદગણનાપુચ્છાપુબ્બઙ્ગમે ગણનાનિદ્દેસે **અધિમોક્ખત્થાયા**તિ અધિમુચ્ચનત્થાય સદ્દહનત્થાય. **આવજ્જનાય સમુદયો**તિ મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તસ્સ સમુદયો. **સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ સમુદયો**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ પચ્ચયો, સદ્ધં ઉપ્પાદેસ્સામીતિ પુબ્બભાગાવજ્જનં સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, સદ્ધિન્દ્રિયજવનસ્સ આવજ્જનં પઠમસ્સ જવનસ્સ અનન્તરપચ્ચયો, દુતિયજવનાદીનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો. **અધિમોક્ખવસેના**તિ છન્દસમ્પયુત્તઅધિમોક્ખવસેન. **છન્દસ્સ સમુદયો**તિ પુબ્બભાગાવજ્જનપચ્ચયા ઉપ્પન્નસ્સ અધિમોક્ખસમ્પયુત્તસ્સ યેવાપનકભૂતસ્સ ધમ્મચ્છન્દસ્સ સમુદયો. સો પન સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન પચ્ચયો હોતિ, છન્દાધિપતિકાલે અધિપતિપચ્ચયો ચ હોતિ, સોયેવ દુતિયસ્સ અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયાસેવનનત્થિવિગતવસેન પચ્ચયો હોતિ. ઇમિનાવ નયેન મનસિકારસ્સપિ યોજના કાતબ્બા. કેવલઞ્હેત્થ **મનસિકારો**તિ સારણલક્ખણો યેવાપનકમનસિકારો. અધિપતિપચ્ચયતા પનસ્સ ન હોતિ. સમ્પયુત્તેસુ ઇમેસં દ્વિન્નંયેવ ગહણં બલવપચ્ચયત્તાતિ વેદિતબ્બં . **સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ વસેના**તિ ભાવનાભિવુદ્ધિયા ઇન્દ્રિયભાવં પત્તસ્સ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ વસેન. **એકત્તુપટ્ઠાન**ન્તિ એકારમ્મણે અચલભાવેન ભુસં ઠાનં ઉપરૂપરિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ પચ્ચયો હોતિ. સદ્ધિન્દ્રિયે વુત્તનયેનેવ સેસિન્દ્રિયાનિપિ વેદિતબ્બાનિ. એવમેકેકસ્સ ઇન્દ્રિયસ્સ ચત્તારો ચત્તારો સમુદયાતિ પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં વીસતિ સમુદયા હોન્તિ. પુન ચતુન્નં સમુદયાનં એકેકસ્મિં સમુદયે પઞ્ચ પઞ્ચ ઇન્દ્રિયાનિ યોજેત્વા વીસતિ સમુદયા વુત્તા. પઠમવીસતિ નાનામગ્ગવસેન દટ્ઠબ્બા, દુતિયવીસતિ એકમગ્ગવસેન દટ્ઠબ્બાતિ વદન્તિ. એવં ચત્તાલીસ આકારા હોન્તિ.

અત્થક્કમવારોપિ ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બો. સો પન અત્થક્કમો ઇન્દ્રિયભાવનં અનનુયુત્તસ્સ અપ્પટિલદ્ધા પટિલાભત્થક્કમો, ઇન્દ્રિયભાવનાય પરિહીનસ્સ પટિલદ્ધપરિહાનિ અત્થક્કમો, ફલપ્પત્તસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધિઅત્થક્કમો. **એકત્તઅનુપટ્ઠાન**ન્તિ એકત્તે અનુપટ્ઠાનં.

### ક. અસ્સાદનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૮૯.** અસ્સાદનિદ્દેસે **અસ્સદ્ધિયસ્સ અનુપટ્ઠાન**ન્તિ અસ્સદ્ધે પુગ્ગલે પરિવજ્જયતો સદ્ધે પુગ્ગલે સેવતો પસાદનીયસુત્તન્તે પચ્ચવેક્ખતો તત્થ યોનિસોમનસિકારં બહુલીકરોતો ચ અસ્સદ્ધિયસ્સ અનુપટ્ઠાનં હોતિ. **અસ્સદ્ધિયપરિળાહસ્સ અનુપટ્ઠાન**ન્તિ એત્થ અસ્સદ્ધસ્સ સદ્ધાકથાય પવત્તમાનાય દુક્ખં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અસ્સદ્ધિયપરિળાહો. **અધિમોક્ખચરિયાય વેસારજ્જ**ન્તિ સદ્ધાવત્થુવસેન વા ભાવનાય વા વસિપ્પત્તસ્સ સદ્ધાપવત્તિયા વિસારદભાવો હોતિ. **સન્તો ચ વિહારાધિગમો**તિ સમથસ્સ વા વિપસ્સનાય વા પટિલાભો. **સુખં સોમનસ્સ**ન્તિ એત્થ ચેતસિકસુખભાવદસ્સનત્થં સોમનસ્સવચનં. સદ્ધિન્દ્રિયસમુટ્ઠિતપણીતરૂપફુટ્ઠકાયસ્સ કાયિકસુખમ્પિ લબ્ભતિયેવ. સુખસોમનસ્સસ્સ પધાનસ્સાદત્તા ''અયં સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અસ્સાદો''તિ વિસેસેત્વા વુત્તં. ઇમિનાવ નયેન સેસિન્દ્રિયસ્સાદાપિ યોજેત્વા વેદિતબ્બા.

### ખ. આદીનવનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૯૦.** આદીનવનિદ્દેસે **અનિચ્ચટ્ઠેના**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અનિચ્ચટ્ઠેન. સો અનિચ્ચટ્ઠો સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ આદીનવોતિ વુત્તં હોતિ. ઇતરદ્વયેપિ એસેવ નયો. ઇમે સમુદયત્થક્કમસ્સાદાદીનવા લોકિયઇન્દ્રિયાનમેવાતિ વેદિતબ્બા.

### ગ. નિસ્સરણનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૯૧.** નિસ્સરણનિદ્દેસે **અધિમોક્ખટ્ઠેના**તિઆદીસુ એકેકસ્મિં ઇન્દ્રિયે પઞ્ચ પઞ્ચ કત્વા પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં પઞ્ચવીસતિ નિસ્સરણાનિ મગ્ગફલવસેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ **તતો પણીતતરસદ્ધિન્દ્રિયસ્સ પટિલાભા**તિ તતો વિપસ્સનાક્ખણે પવત્તસદ્ધિન્દ્રિયતો મગ્ગક્ખણે પણીતતરસ્સ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ પટિલાભવસેન. **પુરિમતરસદ્ધિન્દ્રિયા નિસ્સટં હોતી**તિ તસ્મિં મગ્ગક્ખણે સદ્ધિન્દ્રિયં પુરિમતરતો વિપસ્સનાક્ખણે પવત્તસદ્ધિન્દ્રિયતો નિક્ખન્તં હોતિ. ઇમિનાવ નયેન ફલક્ખણે સદ્ધિન્દ્રિયમ્પિ ઉભયત્થ સેસિન્દ્રિયાનિપિ યોજેતબ્બાનિ.

**૧૯૨. પુબ્બભાગે પઞ્ચહિ ઇન્દ્રિયેહી**તિ પઠમજ્ઝાનૂપચારે પઞ્ચહિ ઇન્દ્રિયેહિ પઠમજ્ઝાનાદિઅટ્ઠસમાપત્તિવસેન અટ્ઠ નિસ્સરણાનિ, અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિઅટ્ઠારસમહાવિપસ્સનાવસેન અટ્ઠારસ નિસ્સરણાનિ, સોતાપત્તિમગ્ગાદિવસેન અટ્ઠ લોકુત્તરનિસ્સરણાનિ. એવં ઝાનસમાપત્તિમહાવિપસ્સનામગ્ગફલવસેન ચતુત્તિંસ નિસ્સરણાનિ પુરિમપુરિમસમતિક્કમતો નિદ્દિટ્ઠાનિ. **નેક્ખમ્મે પઞ્ચિન્દ્રિયાની**તિઆદીનિ પન સત્તતિંસ નિસ્સરણાનિ પટિપક્ખપહાનવસેન પટિપક્ખતો નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ નેક્ખમ્માદીસુ સત્તસુ સત્ત નિસ્સરણાનિ ઉપચારભૂમિવસેન વુત્તાનિ, ફલાનિ પન પટિપક્ખપહાનાભાવતો ન વુત્તાનિ.

**૧૯૩. દિટ્ઠેકટ્ઠેહી**તિ યાવ સોતાપત્તિમગ્ગા દિટ્ઠિયા સહ એકસ્મિં પુગ્ગલે ઠિતાતિ દિટ્ઠેકટ્ઠા. તેહિ દિટ્ઠેકટ્ઠેહિ. **ઓળારિકેહી**તિ થૂલેહિ કામરાગબ્યાપાદેહિ. **અણુસહગતેહી**તિ સુખુમભૂતેહિ કામરાગબ્યાપાદેહિયેવ. **સબ્બકિલેસેહી**તિ રૂપરાગાદીહિ. તેસુ હિ પહીનેસુ સબ્બકિલેસા પહીના હોન્તિ, તસ્મા ''સબ્બકિલેસેહી''તિ વુત્તં.

અવુત્તત્થાનિ પનેત્થ પદાનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવાતિ. **સબ્બેસઞ્ઞેવ ખીણાસવાનં તત્થ તત્થ પઞ્ચિન્દ્રિયાની**તિ ‘‘અધિમોક્ખટ્ઠેના’’તિઆદીસુ પુબ્બે વુત્તેસુ ઠાનેસુ તસ્મિં તસ્મિં ઠાને પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધસાવકાનં ખીણાસવાનં યથાયોગં તતો તતો નિસ્સટાનિ હોન્તિ. ઇમસ્મિં વારે પઠમં વુત્તનયા એવ યથાયોગં ખીણાસવવસેન વુત્તા.

કથં પનેતાનિ નિસ્સરણાનિ અસીતિસતં હોન્તીતિ? વુચ્ચતે – મગ્ગફલવસેન વુત્તાનિ પઞ્ચવીસતિ, સમતિક્કમવસેન વુત્તાનિ ચતુત્તિંસ, પટિપક્ખવસેન વુત્તાનિ સત્તતિંસાતિ પઠમવારે સબ્બાનિ છન્નવુતિ નિસ્સરણાનિ હોન્તિ, એતાનિયેવ દુતિયવારે ખીણાસવાનં વસેન દ્વાદસસુ અપનીતેસુ ચતુરાસીતિ હોન્તિ. ઇતિ પુરિમાનિ છન્નવુતિ, ઇમાનિ ચ ચતુરાસીતીતિ અસીતિસતં હોન્તિ. કતમાનિ પન દ્વાદસ ખીણાસવાનં અપનેતબ્બાનિ? સમતિક્કમતો વુત્તેસુ મગ્ગફલવસેન વુત્તાનિ અટ્ઠ નિસ્સરણાનિ, પટિપક્ખતો વુત્તેસુ મગ્ગવસેન વુત્તાનિ ચત્તારીતિ ઇમાનિ દ્વાદસ અપનેતબ્બાનિ. અરહત્તફલવસેન વુત્તાનિ કસ્મા અપનેતબ્બાનીતિ ચે? સબ્બપઠમં વુત્તાનં પઞ્ચવીસતિયા નિસ્સરણાનં મગ્ગફલવસેનેવ લબ્ભનતો. અરહત્તફલવસેન નિસ્સરણાનિ વુત્તાનેવ હોન્તિ . હેટ્ઠિમં હેટ્ઠિમં પન ફલસમાપત્તિં ઉપરિમા ઉપરિમા ન સમાપજ્જન્તિયેવાતિ હેટ્ઠા તીણિપિ ફલાનિ ન લબ્ભન્તિયેવ. ઝાનસમાપત્તિવિપસ્સનાનેક્ખમ્માદીનિ ચ કિરિયાવસેન લબ્ભન્તિ. પઞ્ચપિ ચેતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ પુબ્બમેવ પટિપક્ખાનં પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા પટિપક્ખતો નિસ્સટાનેવ હોન્તીતિ.

દુતિયસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૩. તતિયસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૯૪**. પુન અઞ્ઞં સુત્તન્તં નિક્ખિપિત્વા ઇન્દ્રિયવિધાનં નિદ્દિસિતુકામો **પઞ્ચિમાનિ**, **ભિક્ખવે**તિઆદિમાહ. તત્થ **સોતાપત્તિયઙ્ગેસૂ**તિ એત્થ સોતો અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો, સોતસ્સ આપત્તિ ભુસં પાપુણનં સોતાપત્તિ, સોતાપત્તિયા અઙ્ગાનિ સમ્ભારાનિ સોતાપત્તિઅઙ્ગાનિ. સોતાપન્નતાય પુબ્બભાગપટિલાભઅઙ્ગાનિ. સપ્પુરિસસંસેવો સોતાપત્તિઅઙ્ગં, સદ્ધમ્મસ્સવનં સોતાપત્તિઅઙ્ગં, યોનિસોમનસિકારો સોતાપત્તિઅઙ્ગં, ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિ સોતાપત્તિઅઙ્ગં, ઇમાનિ ચત્તારિ સોતાપત્તિઅઙ્ગાનિ. સેસા હેટ્ઠા વુત્તા એવ. ઇદઞ્ચ ઇમેસં ઇન્દ્રિયાનં સકવિસયે જેટ્ઠકભાવદસ્સનત્થં વુત્તં. યથા હિ ચત્તારો સેટ્ઠિપુત્તા રાજાતિરાજપઞ્ચમેસુ સહાયેસુ ‘‘નક્ખત્તં કીળિસ્સામા’’તિ વીથિં ઓતિણ્ણેસુ એકસ્સ સેટ્ઠિપુત્તસ્સ ગેહં ગતકાલે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ ‘‘ઇમેસં ખાદનીયં ભોજનીયં દેથ, ઇમેસં ગન્ધમાલાલઙ્કારાદીનિ દેથા’’તિ ગેહે વિચારેતિ, દુતિયસ્સ તતિયસ્સ ચતુત્થસ્સ ગેહં ગતકાલે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ ‘‘ઇમેસં ખાદનીયં ભોજનીયં દેથ, ઇમેસં ગન્ધમાલાલઙ્કારાદીનિ દેથા’’તિ ગેહે વિચારેતિ, અથ સબ્બપચ્છા રઞ્ઞો ગેહં ગતકાલે કિઞ્ચાપિ રાજા સબ્બત્થ ઇસ્સરોવ, ઇમસ્મિં પન કાલે અત્તનો ગેહેયેવ ‘‘ઇમેસં ખાદનીયં ભોજનીયં દેથ, ઇમેસં ગન્ધમાલાલઙ્કારાદીનિ દેથા’’તિ વિચારેતિ, એવમેવ સદ્ધાપઞ્ચમકેસુ ઇન્દ્રિયેસુ તેસુ સહાયેસુ એકતો વીથિં ઓતરન્તેસુ વિય એકારમ્મણે ઉપ્પજ્જમાનેસુપિ યથા પઠમસ્સ ગેહે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ વિચારેતિ , એવં સોતાપત્તિઅઙ્ગાનિ પત્વા અધિમોક્ખલક્ખણં સદ્ધિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ પુબ્બઙ્ગમં, સેસાનિ તદન્વયાનિ હોન્તિ. યથા દુતિયસ્સ ગેહે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ વિચારેતિ, એવં સમ્મપ્પધાનાનિ પત્વા પગ્ગહણલક્ખણં વીરિયિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ પુબ્બઙ્ગમં, સેસાનિ તદન્વયાનિ હોન્તિ. યથા તતિયસ્સ ગેહે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ વિચારેતિ, એવં સતિપટ્ઠાનાનિ પત્વા ઉપટ્ઠાનલક્ખણં સતિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ પુબ્બઙ્ગમં, સેસાનિ તદન્વયાનિ

હોન્તિ. યથા ચતુત્થસ્સ ગેહે ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, ગેહસામિકોવ વિચારેતિ, એવં ઝાનાનિ પત્વા અવિક્ખેપલક્ખણં સમાધિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ પુબ્બઙ્ગમં, સેસાનિ તદન્વયાનિ હોન્તિ. સબ્બપચ્છા રઞ્ઞો ગેહં ગતકાલે પન યથા ઇતરે ચત્તારો તુણ્હી નિસીદન્તિ, રાજાવ વિચારેતિ, એવં અરિયસચ્ચાનિ પત્વા પજાનનલક્ખણં પઞ્ઞિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ પુબ્બઙ્ગમં, સેસાનિ તદન્વયાનિ હોન્તીતિ.

### ક. પભેદગણનનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૯૫**. સુત્તન્તસ્સ પભેદગણનાપુચ્છાપુબ્બઙ્ગમેવ પભેદગણનનિદ્દેસે **સપ્પુરિસસંસેવે**તિ સોભનાનં પુરિસાનં સમ્મા સેવને. **અધિમોક્ખાધિપતેય્યટ્ઠેના**તિ અધિમોક્ખસઙ્ખાતેન સેસિન્દ્રિયેસુ અધિપતિભાવટ્ઠેન, સેસિન્દ્રિયાનં પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેનાતિ અત્થો. **સદ્ધમ્મસવને**તિ સતં ધમ્મો, સોભનો વા ધમ્મોતિ સદ્ધમ્મો. તસ્સ સદ્ધમ્મસ્સ સવને. **યોનિસોમનસિકારે**તિ ઉપાયેન મનસિકારે. **ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિયા**તિ એત્થ નવ લોકુત્તરધમ્મે અનુગતો ધમ્મો ધમ્માનુધમ્મો, સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતસ્સ ધમ્માનુધમ્મસ્સ પટિપત્તિ પટિપજ્જનં ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિ. **સમ્મપ્પધાના**દીસુપિ એસેવ નયો.

### ખ. ચરિયાવારવણ્ણના

**૧૯૬**. ચરિયાવારેપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. કેવલં પઠમવારો ઇન્દ્રિયાનં ઉપ્પાદનકાલવસેન વુત્તો, ચરિયાવારો ઉપ્પન્નાનં આસેવનકાલવસેન ચ પારિપૂરિકાલવસેન ચ વુત્તો. ચરિયા પકતિ ઉસ્સન્નતાતિ હિ અત્થતો એકં.

### ચારવિહારનિદ્દેસવણ્ણના

**૧૯૭**. ઇદાનિ ચરિયાસમ્બન્ધેનેવ ચારવિહારનિદ્દેસવસેન અપરેન પરિયાયેન ઇન્દ્રિયવિધાનં નિદ્દિસિતુકામો **ચારો ચ વિહારો ચા**તિઆદિકં ઉદ્દેસં ઉદ્દિસિત્વા તસ્સ નિદ્દેસમાહ. તત્થ ઉદ્દેસે તાવ યથા ચરન્તં વિહરન્તં વિઞ્ઞૂ સબ્રહ્મચારી ગમ્ભીરેસુ ઠાનેસુ ઓકપ્પેય્યું – અદ્ધા અયમાયસ્મા પત્તો વા પાપુણિસ્સતિ વાતિ, તથા ઇન્દ્રિયસમ્પન્નસ્સ ચારો ચ વિહારો ચ વિઞ્ઞૂહિ સબ્રહ્મચારીહિ અનુબુદ્ધો હોતિ પટિવિદ્ધોતિ ઉદ્દેસસ્સ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. ઉદ્દેસનિદ્દેસે ચરિયા ચારોયેવ. ચારો ચરિયાતિ હિ અત્થતો એકં. તસ્મા ''ચારો''તિપદસ્સ નિદ્દેસે ''ચરિયા''તિ વુત્તં. **ઇરિયાપથચરિયા**તિ ઇરિયાપથાનં ચરિયા, પવત્તનન્તિ અત્થો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **આયતનચરિયા** પન આયતનેસુ સતિસમ્પજઞ્ઞાનં ચરિયા. **પત્તી**તિ ફલાનિ. તાનિ હિ પાપુણિયન્તીતિ ''પત્તી''તિ વુત્તા. સત્તલોકસ્સ દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકા અત્થા **લોકત્થા**તિ અયં વિસેસો.

ઇદાનિ તાસં ચરિયાનં ભૂમિં દસ્સેન્તો **ચતૂસુ ઇરિયાપથેસૂ**તિઆદિમાહ. **સતિપટ્ઠાનેસૂ**તિ આરમ્મણસતિપટ્ઠાનેસુ. સતિપટ્ઠાનેસુપિ વુચ્ચમાનેસુ સતિતો અનઞ્ઞાનિ વોહારવસેન અઞ્ઞાનિ વિય કત્વા વુત્તં. **અરિયસચ્ચેસૂ**તિ પુબ્બભાગલોકિયસચ્ચઞાણેન વિસું વિસું સચ્ચપરિગ્ગહવસેન વુત્તં. **અરિયમગ્ગેસુ સામઞ્ઞફલેસૂ**તિ ચ વોહારવસેનેવ વુત્તં. **પદેસે**તિ લોકત્થચરિયાય એકદેસે. નિપ્પદેસતો હિ લોકત્થચરિયં બુદ્ધા એવ કરોન્તિ. પુન તા એવ ચરિયાયો કારકપુગ્ગલવસેન દસ્સેન્તો **પણિધિસમ્પન્નાન**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ પણિધિસમ્પન્ના નામ ઇરિયાપથાનં સન્તત્તા ઇરિયાપથગુત્તિયા સમ્પન્ના અકમ્પિતઇરિયાપથા ભિક્ખુભાવાનુરૂપેન સન્તેન ઇરિયાપથેન સમ્પન્ના. ઇન્દ્રિયેસુ **ગુત્તદ્વારાન**ન્તિ ચક્ખાદીસુ છસુ ઇન્દ્રિયેસુ અત્તનો અત્તનો વિસયે

પવત્તએકેકદ્વારવસેન ગુત્તં દ્વારં એતેસન્તિ ગુત્તદ્વારા. તેસં ગુત્તદ્વારાનં. **દ્વાર**ન્તિ ચેત્થ ઉપ્પત્તિદ્વારવસેન ચક્ખાદયો એવ. **અપ્પમાદવિહારીન**ન્તિ સીલાદીસુ અપ્પમાદવિહારવતં. **અધિચિત્તમનુયુત્તાન**ન્તિ વિપસ્સનાય પાદકભાવેન અધિચિત્તસઞ્ઞિતં સમાધિમનુયુત્તાનં. **બુદ્ધિસમ્પન્નાન**ન્તિ નામરૂપવવત્થાનં આદિં કત્વા યાવ ગોત્રભુ, તાવ પવત્તેન ઞાણેન સમ્પન્નાનં. **સમ્માપટિપન્નાન**ન્તિ ચતુમગ્ગક્ખણે. **અધિગતફલાન**ન્તિ ચતુફલક્ખણે.

**અધિમુચ્ચન્તો**તિ અધિમોક્ખં કરોન્તો. **સદ્ધાય ચરતી**તિ સદ્ધાવસેન પવત્તતિ. **પગ્ગણ્હન્તો**તિ ચતુસમ્મપ્પધાનવીરિયેન પદહન્તો. **ઉપટ્ઠાપેન્તો**તિ સતિયા આરમ્મણં ઉપટ્ઠાપેન્તો. **અવિક્ખેપં કરોન્તો**તિ સમાધિવસેન વિક્ખેપં અકરોન્તો. **પજાનન્તો**તિ ચતુસચ્ચપજાનનપઞ્ઞાય પકારેન જાનન્તો. **વિજાનન્તો**તિ ઇન્દ્રિયસમ્પયુત્તજવનપુબ્બઙ્ગમેન આવજ્જનવિઞ્ઞાણેન આરમ્મણં વિજાનન્તો. **વિઞ્ઞાણચરિયાયા**તિ આવજ્જનવિઞ્ઞાણચરિયવસેન. **એવં પટિપન્નસ્સા**તિ સહજવનાય ઇન્દ્રિયચરિયાય પટિપન્નસ્સ. **કુસલા ધમ્મા આયાપેન્તી**તિ સમથવિપસ્સનાવસેન પવત્તા કુસલા ધમ્મા ભુસં યાપેન્તિ, પવત્તન્તીતિ અત્થો. **આયતનચરિયાયા**તિ કુસલાનં ધમ્માનં ભુસં યતનચરિયાય, ઘટનચરિયાય પવત્તનચરિયાયાતિ વુત્તં હોતિ. **વિસેસમધિગચ્છતી**તિ વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિવસેન વિસેસં અધિગચ્છતિ. **દસ્સનચરિયા**દયો વુત્તત્થાયેવ.

**સદ્ધાય વિહરતી**તિઆદીસુ સદ્ધાદિસમઙ્ગિસ્સ ઇરિયાપથવિહારો દટ્ઠબ્બો. **અનુબુદ્ધો**તિ અનુમાનબુદ્ધિયા. **પટિવિદ્ધો**તિ પચ્ચક્ખબુદ્ધિયા. યસ્મા અધિમોક્ખટ્ઠાદીસુ અનુબુદ્ધેસુ પટિવિદ્ધેસુ ચ ચારો ચ વિહારો ચ અનુબુદ્ધો હોતિ પટિવિદ્ધો, તસ્મા અનુબોધપટિવેધેસુ અધિમોક્ખટ્ઠાદયો ચ નિદ્દિટ્ઠા.

**એવં સદ્ધાય ચરન્ત**ન્તિઆદીસુ **એવ**ન્તિ વુત્તપ્પકારં નિદ્દિસન્તો યથાસદ્દસ્સ અત્થં નિદ્દિસતિ. **વિઞ્ઞૂ**તિઆદીસુપિ યથાસભાવં જાનન્તીતિ વિઞ્ઞૂ. વિઞ્ઞાતં સભાવં વિભાવેન્તિ પાકટં કરોન્તીતિ **વિભાવી**. અસનિ વિય સિલુચ્ચયે કિલેસે મેધતિ હિંસતીતિ મેધા, ખિપ્પં ગહણધારણટ્ઠેન વા મેધા, મેધા એતેસં અત્થીતિ **મેધાવી**. ઞાણગતિયા પણ્ડન્તિ ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ **પણ્ડિતા**. બુદ્ધિસમ્પદાય સમન્નાગતત્તા **બુદ્ધિસમ્પન્ના**. સહ બ્રહ્મં ચરિયં ઉત્તમં પટિપદં ચરન્તીતિ **સબ્રહ્મચારિનો**. અપલોકનકમ્માદિચતુબ્બિધં કમ્મં એકતો કરણવસેન **એકં કમ્મં**. તથા પઞ્ચવિધો પાતિમોક્ખુદ્દેસો **એકુદ્દેસો**. સમા સિક્ખા એતેસન્તિ સમસિક્ખા, સમસિક્ખાનં ભાવો **સમસિક્ખતા**. સમસિક્ખાતાતિપિ પઠન્તિ. યેસં એકં કમ્મં એકો ઉદ્દેસો સમસિક્ખતા, તે સબ્રહ્મચારીતિ વુત્તં હોતિ. ''ઞાનાની''તિ વત્તબ્બે **ઞાનાતિ** લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. **વિમોક્ખા**તિ તયો વા અટ્ઠ વા વિમોક્ખા. **સમાધી**તિ સવિતક્કસવિચારઅવિતક્કવિચારમત્તઅવિતક્કાવિચારા તયો સમાધી. **સમાપત્તિયો**તિ સુઞ્ઞતાનિમિત્તાપ્પણિહિતા. **અભિઞ્ઞાયો**તિ છ અભિઞ્ઞા.

એકો અંસો ભાગો, ન દુતિયોતિ એકંસો, એકંસસ્સ અત્થસ્સ વચનં **એકંસવચનં**. એવં સેસેસુપિ યોજના કાતબ્બા. વિસેસતો પન સમં, સમન્તા વા સેતિ પવત્તતીતિ સંસયો, નત્થેત્થ સંસયોતિ **નિસ્સંસયો**. એકસ્મિંયેવ અનિચ્છયતા હુત્વા ઇતરમ્પિ કઙ્ખતીતિ કઙ્ખા, નત્થેત્થ કઙ્ખાતિ **નિક્કઙ્ખો**. દ્વિધા ભાવો દ્વેજ્ઝં, નત્થેત્થ દ્વેજ્ઝન્તિ **અદ્વેજ્ઝો**. દ્વિધા એલયતિ કમ્પેતીતિ દ્વેળ્હકં, નત્થેત્થ દ્વેળ્હકન્તિ **અદ્વેળ્હકો**. નિયોગેન નિયમેન વચનં **નિયોગવચનં**. નિય્યોગવચનન્તિપિ પઠન્તિ. અપણ્ણકસ્સ અવિરદ્ધસ્સ નિય્યાનિકસ્સ અત્થસ્સ વચનં **અપણ્ણકવચનં**. **અવત્થાપનવચન**ન્તિ નિચ્છયવચનં. સબ્બમ્પિ હેતં વિચિકિચ્છાભાવસ્સ વેવચનં. પિયસ્સ અત્થસ્સ સબ્ભાવતો વચનં, પિયમેવાતિ **પિયવચનં**. તથા **ગરુવચનં**. સહ ગારવેન ગરુભાવેન સગારવં. પતિસ્સયનં પતિસ્સયો પરં

ગરું કત્વા નિસ્સયનં અપસ્સયનન્તિ અત્થો. પતિસ્સવનં વા પતિસ્સવો, નિવાતવુત્તિતાય પરવચનસવનન્તિ અત્થો. ઉભયથાપિ પરજેટ્ઠકભાવસ્સેતં નામં. સહ ગારવેન વત્તતીતિ સગારવં. સહ પતિસ્સયેન, પતિસ્સવેન વા વત્તતીતિ સપ્પતિસ્સયં. ''સપ્પતિસ્સવ''ન્તિ વા વત્તબ્બે ય-કારં, વ-કારં વા લોપં કત્વા ''સપ્પતિસ્સ''ન્તિ વુત્તં. અધિકં વિસિટ્ઠં વચનં અધિવચનં, સગારવઞ્ચ તં સપ્પતિસ્સઞ્ચાતિ સગારવસપ્પતિસ્સં, સગારવસપ્પતિસ્સં અધિવચનં **સગારવસપ્પતિસ્સાધિવચનં**. ઉભયત્થાપિ વેવચનવિકપ્પનાનત્તવસેન પુનપ્પુનં **એત**ન્તિ વુત્તં. **પત્તો વા પાપુણિસ્સતિ** વાતિ ઞાનાદીનિયેવાતિ.

તતિયસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૪. ચતુત્થસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૮. પુન પઠમસુત્તમેવ નિક્ખિપિત્વા અપરેન આકારેન ઇન્દ્રિયાનિ નિદ્દિસતિ. તત્થ **કતિહાકારેહિ કેનટ્ઠેન દટ્ઠબ્બાની**તિ કતિહિ આકારેહિ દટ્ઠબ્બાનિ. **કેનટ્ઠેન દટ્ઠબ્બાની**તિ દટ્ઠબ્બાકારે ચ દટ્ઠબ્બટ્ઠઞ્ચ પુચ્છતિ. **છહાકારેહિ તેનટ્ઠેન દટ્ઠબ્બાની**તિ છહિ આકારેહિ દટ્ઠબ્બાનિ, તેનેવ છઆકારસઙ્ખાતેનટ્ઠેન દટ્ઠબ્બાનિ. **આધિપતેય્યટ્ઠેના**તિ અધિપતિભાવટ્ઠેન. **આદિવિસોધનટ્ઠેના**તિ કુસલાનં ધમ્માનં આદિભૂતસ્સ સીલસ્સ વિસોધનટ્ઠેન. **અધિમત્તટ્ઠેના**તિ બલવટ્ઠેન . બલવઞ્હિ અધિકા મત્તા પમાણં અસ્સાતિ અધિમત્તન્તિ વુચ્ચતિ. **અધિટ્ઠાનટ્ઠેના**તિ પતિટ્ઠાનટ્ઠેન. **પરિયાદાનટ્ઠેના**તિ ખેપનટ્ઠેન. **પતિટ્ઠાપકટ્ઠેના**તિ પતિટ્ઠાપનટ્ઠેન.

### ક. આધિપતેય્યટ્ઠનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૯. આધિપતેય્યટ્ઠનિદ્દેસે **અસ્સદ્ધિયં પજહતો**તિઆદિ એકેકસ્સેવ ઇન્દ્રિયસ્સ પટિપક્ખપજહનવચનં એકક્ખણેપિ અત્તનો અત્તનો પટિપક્ખપહાનકિચ્ચસાધને અધિપતિભાવસાધનત્થં વુત્તં. સેસાનિ ચત્તારિ ઇન્દ્રિયાનિ તંસમ્પયુત્તાનેવ વુત્તાનિ. નાનાક્ખણેસુ વા એકેકં ઇન્દ્રિયં ધુરં કત્વા તસ્સ તસ્સ પટિપક્ખસ્સ તં તં ઇન્દ્રિયં જેટ્ઠકં કત્વા સેસાનિ તદન્વયાનિ કત્વા વુત્તન્તિપિ વેદિતબ્બં. **કામચ્છન્દં પજહતો**તિઆદિ પન એકક્ખણવસેનેવ વુત્તં.

### ખ. આદિવિસોધનટ્ઠનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૦. આદિવિસોધનટ્ઠનિદ્દેસે **અસ્સદ્ધિયસંવરટ્ઠેન સીલવિસુદ્ધી**તિ અસ્સદ્ધિયસ્સ નિવારણટ્ઠેન વિરતિઅત્થેન સીલમલવિસોધનતો સીલવિસુદ્ધિ નામ. **સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ આદિવિસોધના**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ ઉપનિસ્સયવસેન આદિભૂતસ્સ સીલસ્સ વિસોધના. ઇમિનાવ નયેન સેસાનિપિ કામચ્છન્દાદિસંવરણમૂલકાનિ ચ ઇન્દ્રિયાનિ વેદિતબ્બાનિ.

### ગ. અધિમત્તટ્ઠનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૧. અધિમત્તટ્ઠનિદ્દેસે **સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ ભાવનાય છન્દો ઉપ્પજ્જતી**તિ સદ્ધસ્સ પુગ્ગલસ્સ સદ્ધાપટિસંયુત્તં ધમ્મં સુત્વા વા સદ્ધિન્દ્રિયભાવનાય અસ્સાદં દિસ્વા વા સદ્ધિન્દ્રિયે કુસલો ધમ્મચ્છન્દો જાયતિ. **પામોજ્જં ઉપ્પજ્જતી**તિ છન્દજાતત્તા દુબ્બલપીતિ ઉપ્પજ્જતિ. **પીતિ ઉપ્પજ્જતી**તિ પમુદિતત્તા બલવપીતિ ઉપ્પજ્જતિ. **પસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતી**તિ પીતિયા પીણિતત્તા કાયચિત્તપસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતિ. **સુખં ઉપ્પજ્જતી**તિ પસ્સદ્ધકાયચિત્તત્તા ચેતસિકં સુખં ઉપ્પજ્જતિ . **ઓભાસો ઉપ્પજ્જતી**તિ સુખેન અભિસન્નત્તા ઞાણોભાસો ઉપ્પજ્જતિ. **સંવેગો ઉપ્પજ્જતી**તિ

ञाणोभासेन विदितसङ्खारादीनवत्ता सङ्खारपवत्तियं संवेगो उप्पज्जति. **संवेजेत्वा चित्तं समादहतीति** संवेगं उप्पादेत्वा तेनेव संवेगेन चित्तं समाहितं करोति. **साधुकं पग्गण्हातीति** लीनुद्धतभावं मोचेत्वा सुट्ठु पग्गण्हाति. **साधुकं अज्झुपेक्खतीति** वीरियस्स समं हुत्वा पवत्तत्ता पुन वीरियसमतानियोजने ब्यापारं अकरोन्तो तत्रमज्झत्तुपेक्खावसेन साधुकं अज्झुपेक्खति नाम. **उपेक्खावसेनाति** समवाहितलक्खणाय तत्रमज्झत्तुपेक्खाय वसेन. **नानत्तकिलेसेहीति** विपस्सनाय पटिपक्खभूतेहि नानासभावेहि किलेसेहि. **विमोक्खवसेनाति** भङ्गानुपस्सनतो पट्ठाय नानत्तकिलेसेहि विमुच्चनवसेन. **विमुत्तत्ताति** नानत्तकिलेसेहि विमुत्तत्ता.

**ते धम्माति** छन्दादयो धम्मा. **एकरसा होन्तीति** विमुत्तिरसेन एकरसा होन्ति. **भावनावसेनाति** एकरसभावनावसेन. **ततो पणीततरे विवट्टन्तीति** तेन कारणेन विपस्सनारम्मणतो पणीततरे निब्बानारम्मणे विवट्टनानुपस्सनासङ्खातेन गोत्रभुञाणेन छन्दादयो धम्मा निवत्तन्ति, सङ्खारारम्मणतो अपगन्त्वा निब्बानारम्मणे पवत्तन्तीति अत्थो. **विवट्टनावसेनाति** एवं गोत्रभुखणे सङ्खारारम्मणतो विवट्टनवसेन. **विवट्टितत्ता ततो वोसज्जतीति** मग्गसमङ्गिपुग्गलो मग्गस्स उप्पादक्खणेयेव दुभतोवुट्ठानवसेन विवट्टितत्ता तेनेव कारणेन किलेसे च खन्धे च वोसज्जति. **वोसज्जितत्ता ततो निरुज्झन्तीति** मग्गस्स उप्पादक्खणेयेव किलेसे च खन्धे च वोसज्जितत्ता तेनेव कारणेन किलेसा च खन्धा च अनुप्पत्तिनिरोधवसेन निरुज्झन्ति. **वोसज्जितत्ताति** च आसंसायं भूतवचनं कतं. किलेसनिरोधे सति खन्धनिरोधसब्भावतो च खन्धनिरोधो वुत्तो. **निरोधवसेनाति** यथावुत्तनिरोधवसेन. तस्सेव मग्गस्स उप्पादक्खणे द्वे वोसग्गे दस्सेतुकामो **निरोधवसेन द्वे वोसग्गाति**आदिमाह. द्वेपि हेट्ठा वुत्तत्था एव. **अस्सद्धियस्स पहानाय छन्दो उप्पज्जतीति**आदीसुपि इमिनाव नयेन वित्थारतो अत्थो वेदितब्बो. वीरियिन्द्रियादिमूलकेसुपि वारेसु एसेव नयो. इमिनाव नयेन अधिट्ठानट्ठनिद्देसोपि वित्थारतो वेदितब्बो. केवलञ्हेत्थ **अधिट्ठातीति** विसेसो, पतिट्ठातीति अत्थो.

### ध-ड. परियादानट्ठपतिट्ठापकट्ठनिद्देसवण्णना

**२०२-२०३.** परियादानट्ठनिद्देसे **परियादियतीति** खेपेति. पतिट्ठापकट्ठनिद्देसे **सद्धो सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खे पतिट्ठापेतीति** सद्धासम्पन्नो ''सब्बे सङ्खारा अनिच्चा दुक्खा अनत्ता''ति अधिमुच्चन्तो सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खे पतिट्ठापेति. इमिना पुग्गलविसेसेन इन्द्रियभावनाविसेसो निद्दिट्ठो. **सद्धस्स सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खे पतिट्ठापेतीति** सद्धासम्पन्नस्स पुग्गलस्स सद्धिन्द्रियं तंयेव सद्धं पतिट्ठापेति. तथा अधिमुच्चन्तं अधिमोक्खे पतिट्ठापेतीति. इमिना इन्द्रियभावनाविसेसेन पुग्गलविसेसो निद्दिट्ठो. एवं चित्तं पग्गण्हन्तो पग्गहे पतिट्ठापेति, सतिं उपट्ठापेन्तो उपट्ठाने पतिट्ठापेति, चित्तं समादहन्तो अविक्खेपे पतिट्ठापेति, अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति पस्सन्तो दस्सने पतिट्ठापेतीति सेसेसुपि योजना वेदितब्बा. **योगावचरोति** समथयोगे, विपस्सनायोगे वा अवचरतीति योगावचरो. **अवचरतीति** पविसित्वा चरतीति.

चतुत्थसुत्तन्तनिद्देसवण्णना निट्ठिता.

### ५. इन्द्रियसमोधानवण्णना

**२०४.** इदानि समाधिं भावयतो विपस्सनं भावयतो च इन्द्रियसमोधानं दस्सेतुकामो पठमं ताव उपट्ठानकोसल्लप्पभेदं निद्दिसितुं **पुथुज्जनो समाधिं भावेन्तोति**आदिमाह. तत्थ **पुथुज्जनो समाधिं भावेन्तोति** निब्बेधभागियं समाधिं भावेन्तो. सेक्खस्स वीतरागस्स च पन लोकुत्तरोपि समाधि लब्भति. **आवज्जितत्ताति**

કસિણાદિનિમિત્તસ્સ આવજ્જિતત્તા, કસિણાદિપરિકમ્મં કત્વા તત્થ ઉપ્પાદિતનિમિત્તત્તાતિ વુત્તં હોતિ. **આરમ્મણૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ તસ્સ ઉપ્પાદિતસ્સ નિમિત્તસ્સેવ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **સમથનિમિત્તૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ અચ્ચારદ્ધવીરિયતાદીહિ ઉદ્ધતે ચિત્તે પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાવસેન ચિત્તોપસમનિમિત્તસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **પગ્ગહનિમિત્તૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ અતિસિથિલવીરિયતાદીહિ લીને ચિત્તે ધમ્મવિચયવીરિયપીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાવસેન ચિત્તપગ્ગહનિમિત્તસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **અવિક્ખેપૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ અનુદ્ધતાલીનચિત્તસ્સ સમ્પયુત્તસ્સ સમાધિસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **ઓભાસૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ પઞ્ઞાપયોગમન્દતાય નિરસ્સાદે ચિત્તે અટ્ઠસંવેગવત્થુપચ્ચવેક્ખણેન ચિત્તં સંવેજેત્વા ઞાણોભાસસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **અટ્ઠ સંવેગવત્થૂનિ** નામ જાતિજરાબ્યાધિમરણાનિ ચત્તારિ, અપાયદુક્ખં પઞ્ચમં, અતીતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં, અનાગતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં, પચ્ચુપ્પન્ને આહારપરિયેટ્ઠિમૂલકં દુક્ખન્તિ. **સમ્પહંસનૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ ઉપસમસુખાનધિગમેન નિરસ્સાદે ચિત્તે બુદ્ધધમ્મસઙ્ઘગુણાનુસ્સરણેન ચિત્તં પસાદેન્તો સમ્પહંસનસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **ઉપેક્ખૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ ઉદ્ધતાદિદોસવિરહિતે ચિત્તે નિગ્ગહપગ્ગહાદીસુ બ્યાપારાભાવકરણેન ઉપેક્ખાય ઉપટ્ઠાને કુસલો. **સેક્ખો**તિ તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખતીતિ સેક્ખો. **એકત્તૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ સક્કાયદિટ્ઠાદીનં પહીનત્તા નેક્ખમ્માદિનો એકત્તસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો.

**વીતરાગો**તિ સબ્બસો પહીનરાગત્તા વીતરાગો ખીણાસવો. **ઞાણૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ અરહા ધમ્મેસુ વિગતસમ્મોહત્તા તત્થ તત્થ અસમ્મોહઞાણસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. **વિમુત્તૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ અરહત્તફલવિમુત્તિયા ઉપટ્ઠાને કુસલો. **વિમુત્તી**તિ હિ સબ્બકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા અરહત્તફલવિમુત્તિ અધિપ્પેતા.

૨૦૫. વિપસ્સનાભાવનાય ઉપટ્ઠાનાનુપટ્ઠાનેસુ **અનિચ્ચતો**તિઆદીનિ **નિચ્ચતો**તિઆદીનિ ચ સીલકથાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. પાઠતો પન ''આયૂહનાનુપટ્ઠાનકુસલો વિપરિણામૂપટ્ઠાનકુસલો અનિમિત્તૂપટ્ઠાનકુસલો નિમિત્તાનુપટ્ઠાનકુસલો અપ્પણિહિતૂપટ્ઠાનકુસલો પણિધિઅનુપટ્ઠાનકુસલો અભિનિવેસાનુપટ્ઠાનકુસલો''તિ એતેસુ સામિવચનેન સમાસપદચ્છેદો કાતબ્બો. સેસેસુ પન નિસ્સક્કવચનેન પાઠો.

૨૦૬. **સુઞ્ઞતૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ પનેત્થ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનકુસલોતિ વા સુઞ્ઞતાય ઉપટ્ઠાનકુસલોતિ વા પદચ્છેદો કાતબ્બો. યસ્મા પન નિબ્બિદાવિરાગનિરોધપટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સના યથાભૂતઞાણદસ્સનં પટિસઙ્ખાનુપસ્સના વિવટ્ટનાનુપસ્સનાતિ ઇમા અટ્ઠ મહાવિપસ્સના અત્તનો સભાવવિસેસેન વિસેસિતા, ન આરમ્મણવિસેસેન, તસ્મા ઇમાસં અટ્ઠન્નં ''અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનકુસલો હોતી''તિઆદીનિ વચનાનિ વિય ''નિબ્બિદાતો ઉપટ્ઠાનકુસલો હોતી''તિઆદીનિ વચનાનિ ન યુજ્જન્તિ. તસ્મા એવ ઇમા અટ્ઠ ન યોજિતા. આદીનવાનુપસ્સના પન ''સુઞ્ઞતૂપટ્ઠાનકુસલો હોતિ, અભિનિવેસાનુપટ્ઠાનકુસલો હોતી''તિ ઇમિના યુગલકવચનેનેવ અત્થતો ''આદીનવતો ઉપટ્ઠાનકુસલો હોતિ, આલયાભિનિવેસાનુપટ્ઠાનકુસલો હોતી''તિ યોજિતાવ હોતીતિ સરૂપેન ન યોજિતા. ઇતિ પુરિમા ચ અટ્ઠ, અયઞ્ચ આદીનવાનુપસ્સનાતિ અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ ઇમા નવ અયોજેત્વા ઇતરા એવ નવ યોજિતાતિ વેદિતબ્બા. **ઞાણૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ સેક્ખો વિપસ્સનૂપક્કિલેસાનં અભાવતો વિપસ્સનાભાવનાય ઞાણસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો. સમાધિભાવનાય પન નિકન્તિસબ્ભાવતો ઞાણૂપટ્ઠાને કુસલોતિ ન વુત્તો.

**વિસઞ્ઞોગૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ ''કામયોગવિસઞ્ઞોગો ભવયોગવિસઞ્ઞોગો દિટ્ઠિયોગવિસઞ્ઞોગો અવિજ્જાયોગવિસઞ્ઞોગો''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૨) ચતુધા વુત્તસ્સ વિસઞ્ઞોગસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો.

**સઞ્ઞોગાનુપટ્ઠાનકુસલો**તિ કામયોગભવયોગદિટ્ઠિયોગાવિજ્જાયોગવસેન ચતુધા વુત્તસ્સ સઞ્ઞોગસ્સ અનુપટ્ઠાને કુસલો. **નિરોધૂપટ્ઠાનકુસલો**તિ ''પુન ચપરં, ભિક્ખવે, ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો નિબ્બાનનિન્નં ચિત્તં હોતિ નિબ્બાનપોણં નિબ્બાનપબ્ભારં વિવેકટ્ઠં નેક્ખમ્માભિરતં બ્યન્તીભૂતં સબ્બસો આસવટ્ઠાનિયેહિ ધમ્મેહી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૯૦; પટિ॰ મ॰ ૨.૪૪ અત્થતો સમાનં) વુત્તખીણાસવબલવસેન નિબ્બાનનિન્નચિત્તત્તા ખીણાસવોવ નિરોધસઞ્ઞિતસ્સ નિબ્બાનસ્સ ઉપટ્ઠાને કુસલો.

**આરમ્મણૂપટ્ઠાનકુસલવસેના**તિઆદીસુ **કુસલ**ન્તિ ઞાણં. ઞાણમ્પિ હિ કુસલપુગ્ગલયોગતો કુસલં યથા પણ્ડિતપુગ્ગલયોગતો ''પણ્ડિતા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૦૩). તસ્મા કોસલ્લવસેનાતિ અત્થો.

૨૦૭. ઇદાનિ **ચતુસટ્ઠિયા આકારેહી**તિઆદિ ઞાણકથાયં (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૭) વુત્તમ્પિ ઇન્દ્રિયકથાસમ્બન્ધેન ઇધાનેત્વા વુત્તં. તં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૨૦૮. પુન સમન્તચક્ખુસમ્બન્ધેન ઇન્દ્રિયવિધાનં વત્તુકામો **ન તસ્સ અદિટ્ઠમિધત્થિ કિઞ્ચી**તિઆદિમાહ. તત્થ **સમન્તચક્ખૂ**તિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં. **પઞ્ચિન્દ્રિયસ્સ વસેના**તિઆદિના પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં અવિયોગિતં દસ્સેતિ. **સદ્દહન્તો પગ્ગણ્હાતી**તિઆદીહિ એકેકિન્દ્રિયમૂલકેહિ પઞ્ચહિ ચતુક્કેહિ પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં નિન્નપયોગકાલે વા મગ્ગક્ખણે વા એકરસભાવં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયભાવઞ્ચ દસ્સેતિ. **સદ્દહિતત્તા પગ્ગહિત**ન્તિઆદીહિ એકેકિન્દ્રિયમૂલકેહિ પઞ્ચહિ ચતુક્કેહિ પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં નિબ્બત્તિકાલે વા ફલકાલે વા એકરસભાવં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયભાવઞ્ચ દસ્સેતિ. પુન બુદ્ધચક્ખુસમ્બન્ધેન ઇન્દ્રિયવિધાનં વત્તુકામો **યં બુદ્ધચક્ખૂ**તિઆદિમાહ . તત્થ **બુદ્ધચક્ખૂ**તિ ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં આસયાનુસયઞાણઞ્ચ. **બુદ્ધઞાણ**ન્તિ ચ ઇદં તદેવ દ્વયં, સેસં હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવાતિ.

ઇન્દ્રિયસમોધાનવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

ઇન્દ્રિયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૫. વિમોક્ખકથા

## ૧. વિમોક્ખુદ્દેસવણ્ણના

૨૦૯. ઇદાનિ ઇન્દ્રિયકથાનન્તરં કથિતાય વિમોક્ખકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના અનુપ્પત્તા. અયઞ્હિ વિમોક્ખકથા ઇન્દ્રિયભાવનાનુયુત્તસ્સ વિમોક્ખસબ્ભાવતો ઇન્દ્રિયકથાનન્તરં કથિતા. તઞ્ચ કથેન્તો ભગવતો સમ્મુખા સુતસુત્તન્તદેસનાપુબ્બઙ્ગમં કત્વા કથેસિ. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો**તિઆદીસુ સુઞ્ઞતાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો અરિયમગ્ગો સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો. સો હિ સુઞ્ઞતાય ધાતુયા ઉપ્પન્નત્તા સુઞ્ઞતો, કિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમોક્ખો. એતેનેવ નયેન અનિમિત્તાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો **અનિમિત્તો**, અપ્પણિહિતાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો **અપ્પણિહિતો**તિ વેદિતબ્બો.

એકો હિ આદિતોવ અનિચ્ચતો સઙ્ખારે સમ્મસતિ. યસ્મા પન ન અનિચ્ચતો સમ્મસનમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, દુક્ખતોપિ અનત્તતોપિ સમ્મસિતબ્બમેવ, તસ્મા દુક્ખતોપિ અનત્તતોપિ સમ્મસતિ. તસ્સ એવં પટિપન્નસ્સ અનિચ્ચતો ચે સમ્મસનકાલે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, અયં **અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા અનિચ્ચતો વુટ્ઠાતિ** નામ. સચે પનસ્સ દુક્ખતો અનત્તતો સમ્મસનકાલે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, અયં **અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા દુક્ખતો, અનત્તતો વુટ્ઠાતિ** નામ. એસ નયો દુક્ખતો અનત્તતો અભિનિવિસિત્વા વુટ્ઠાનેસુપિ. એત્થ ચ યોપિ અનિચ્ચતો અભિનિવિટ્ઠો, યોપિ દુક્ખતો, યોપિ અનત્તતો. વુટ્ઠાનકાલે ચે અનિચ્ચતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તયોપિ જના અધિમોક્ખબહુલા હોન્તિ, સદ્ધિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, પઠમમગ્ગક્ખણે સદ્ધાનુસારિનો હોન્તિ, સત્તસુ ઠાનેસુ સદ્ધાવિમુત્તા. સચે પન દુક્ખતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તયોપિ જના પસ્સદ્ધિબહુલા હોન્તિ, સમાધિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, સબ્બત્થ કાયસક્ખિનો હોન્તિ. યસ્સ પનેત્થ અરૂપજ્ઝાનં પાદકં હોતિ, સો અગ્ગફલે ઉભતોભાગવિમુત્તો હોતિ. અથ નેસં અનત્તતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તયોપિ જના વેદબહુલા હોન્તિ, પઞ્ઞિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, પઠમમગ્ગક્ખણે ધમ્માનુસારિનો હોન્તિ, છસુ ઠાનેસુ દિટ્ઠિપ્પત્તા, અગ્ગફલે પઞ્ઞાવિમુત્તાતિ.

અપિચ મગ્ગો નામ પઞ્ચહિ કારણેહિ નામં લભતિ સરસેન વા પચ્ચનીકેન વા સગુણેન વા આરમ્મણેન વા આગમનેન વા. સચે હિ સઙ્ખારુપેક્ખા અનિચ્ચતો સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. સચે દુક્ખતો સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. સચે અનત્તતો સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. ઇદં **સરસતો** નામં નામ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાય પન સઙ્ખારાનં ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા નિચ્ચનિમિત્તધુવનિમિત્તસસ્સતનિમિત્તાનિ પહાય આગતત્તા અનિમિત્તો, દુક્ખાનુપસ્સનાય સુખસઞ્ઞં પહાય પણિધિપત્થનં સુક્ખાપેત્વા આગતત્તા અપ્પણિહિતો, અનત્તાનુપસ્સનાય અત્તસત્તપુગ્ગલસઞ્ઞં પહાય સઙ્ખારે સુઞ્ઞતો દિટ્ઠત્તા સુઞ્ઞતોતિ ઇદં **પચ્ચનીકતો** નામં નામ. રાગાદીહિ પન સુઞ્ઞત્તા સુઞ્ઞતો, રૂપનિમિત્તાદીનં, રાગનિમિત્તાદીનંયેવ વા અભાવેન અનિમિત્તો, રાગપણિધિઆદીનં અભાવતો અપ્પણિહિતોતિ ઇદમસ્સ **સગુણતો** નામં નામ. સોયં સુઞ્ઞં અનિમિત્તં અપ્પણિહિતઞ્ચ નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતીતિપિ સુઞ્ઞતો અનિમિત્તો અપ્પણિહિતોતિ વુચ્ચતિ. ઇદમસ્સ **આરમ્મણતો** નામં નામ. આગમનં પન દુવિધં વિપસ્સનાગમનં મગ્ગાગમનઞ્ચ. તત્થ મગ્ગે વિપસ્સનાગમનં લબ્ભતિ, ફલે મગ્ગાગમનં. અનત્તાનુપસ્સના હિ સુઞ્ઞતા નામ, સુઞ્ઞતવિપસ્સનાય મગ્ગો સુઞ્ઞતો, સુઞ્ઞતમગ્ગસ્સ ફલં સુઞ્ઞતં. અનિચ્ચાનુપસ્સના અનિમિત્તા નામ,

અનિમિત્તવિપસ્સનાય મગ્ગો અનિમિત્તો. ઇદં પન નામં અભિધમ્મપરિયાયે ન લબ્ભતિ, સુત્તન્તપરિયાયે પન લબ્ભતિ. તત્થ હિ ગોત્રભુઞાણં અનિમિત્તં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા અનિમિત્તનામકં હુત્વા સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા મગ્ગસ્સ નામં દેતીતિ વદન્તિ. તેન મગ્ગો અનિમિત્તોતિ વુત્તો. મગ્ગાગમનેન ફલં અનિમિત્તન્તિ યુજ્જતિયેવ. દુક્ખાનુપસ્સના સઙ્ખારેસુ પણિધિં સુક્ખાપેત્વા આગતત્તા અપ્પણિહિતા નામ, અપ્પણિહિતવિપસ્સનાય મગ્ગો અપ્પણિહિતો, અપ્પણિહિતમગ્ગસ્સ ફલં અપ્પણિહિતન્તિ એવં વિપસ્સના અત્તનો નામં મગ્ગસ્સ દેતિ, મગ્ગો ફલસ્સાતિ ઇદં **આગમનતો** નામં નામ. એવં સઙ્ખારુપેક્ખા વિમોક્ખવિસેસં નિયમેતીતિ.

એવં ભગવતા દેસિતે તયો મહાવત્થુકે વિમોક્ખે ઉદ્દિસિત્વા તંનિદ્દેસવસેનેવ અપરેપિ વિમોક્ખે નિદ્દિસિતુકામો **અપિચ અટ્ઠસટ્ઠિ વિમોક્ખા**તિઆદિમાહ. તત્થ **અપિચા**તિ અપરપરિયાયદસ્સનં. કથં તે અટ્ઠસટ્ઠિ હોન્તિ, નનુ તે પઞ્ચસત્તતીતિ? સચ્ચં યથારુતવસેન પઞ્ચસત્તતિ. ભગવતા પન દેસિતે તયો વિમોક્ખે ઠપેત્વા અઞ્ઞવિમોક્ખે નિદ્દિસનતો ઇમેસં તદવરોધતો ચ ઇમે તયો ન ગણેતબ્બા, અજ્ઝત્તવિમોક્ખાદયો તયોપિ વિમોક્ખા ચતુધા વિત્થારવચનેયેવ અન્તોગધત્તા ન ગણેતબ્બા, ''પણિહિતો વિમોક્ખો, અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો''તિ એત્થ અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો પઠમં ઉદ્દિટ્ઠેન એકનામિકત્તા ન ગણેતબ્બો, એવં ઇમેસુ સત્તસુ અપનીતેસુ સેસા અટ્ઠસટ્ઠિ વિમોક્ખા હોન્તિ. એવં સન્તે સુઞ્ઞતવિમોક્ખાદયો તયો પુન કસ્મા ઉદ્દિટ્ઠાતિ ચે? ઉદ્દેસેન સઙ્ગહેત્વા તેસમ્પિ નિદ્દેસકરણત્થં. અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનાદયો પન તયો પભેદં વિના મૂલરાસિવસેન ઉદ્દિટ્ઠા, પણિહિતવિમોક્ખપટિપક્ખવસેન પુન અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો ઉદ્દિટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો.

અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનાદીસુ અજ્ઝત્તતો વુટ્ઠાતીતિ **અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનો**. અનુલોમેન્તીતિ **અનુલોમા**. અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિ અપગમા **અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનપટિપ્પસ્સદ્ધિ**. **રૂપી**તિ અજ્ઝત્તં કેસાદીસુ ઉપ્પાદિતં રૂપજ્ઝાનં રૂપં, તં રૂપમસ્સ અત્થીતિ રૂપી **રૂપાનિ પસ્સતી**તિ બહિદ્ધા નીલકસિણાદિરૂપાનિ ઝાનચક્ખુના પસ્સતિ. ઇમિના અજ્ઝત્તબહિદ્ધાવત્થુકેસુ કસિણેસુ ઝાનપટિલાભો દસ્સિતો. **અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી**તિ અજ્ઝત્તં ન રૂપસઞ્ઞી, અત્તનો કેસાદીસુ અનુપ્પાદિતરૂપાવચરજ્ઝાનોતિ અત્થો. ઇમિના બહિદ્ધા પરિકમ્મં કત્વા બહિદ્ધાવ પટિલદ્ધજ્ઝાનતા દસ્સિતા. **સુભન્તેવ અધિમુત્તો**તિ ''સુભ''મિચ્ચેવ આરમ્મણે અધિમુત્તો. તત્થ કિઞ્ચાપિ અન્તોઅપ્પનાયં ''સુભ''ન્તિ આભોગો નત્થિ, યો પન અપ્પટિકૂલાકારેન સત્તારમ્મણં ફરન્તો વિહરતિ, સો યસ્મા ''સુભ''ન્તેવ અધિમુત્તો હોતિ, તસ્મા એવં ઉદ્દેસો કતોતિ. અપ્પિતપ્પિતસમયે એવ વિક્ખમ્ભનવિમુત્તિસબ્ભાવતો **સમયવિમોક્ખો**. સોયેવ સકિચ્ચકરણવસેન અપ્પિતસમયે એવ નિયુત્તોતિ **સામયિકો**. સામાયિકોતિપિ પાઠો. કોપેતું ભઞ્જિતું સક્કુણેય્યતાય **કુપ્પો**. લોકં અનતિક્કમનતો લોકે નિયુત્તોતિ **લોકિકો**. લોકિયોતિપિ પાઠો. લોકં ઉત્તરતિ, ઉત્તિણ્ણોતિ વા **લોકુત્તરો**. આરમ્મણકરણવસેન સહ આસવેહીતિ **સાસવો**. આરમ્મણકરણવસેન સમ્પયોગવસેન ચ નત્થેત્થ આસવાતિ **અનાસવો**. રૂપસઙ્ખાતેન સહ આમિસેનાતિ **સામિસો**. સબ્બસો રૂપારૂપપ્પહાના નિરામિસતોપિ નિરામિસતરોતિ **નિરામિસા નિરામિસતરો**. **પણિહિતો**તિ તણ્હાવસેન પણિહિતો પત્થિતો. આરમ્મણકરણવસેન સઞ્ઞોજનેહિ સંયુત્તત્તા **સઞ્ઞુત્તો**. **એકત્તવિમોક્ખો**તિ કિલેસેહિ અનજ્ઝારુળ્હત્તા એકસભાવો વિમોક્ખો. **સઞ્ઞાવિમોક્ખો**તિ વિપસ્સનાઞાણમેવ વિપરીતસઞ્ઞાય વિમુચ્ચનતો સઞ્ઞાવિમોક્ખો. તદેવ વિપસ્સનાઞાણં સમ્મોહતો વિમુચ્ચનવસેન ઞાણમેવ વિમોક્ખોતિ **ઞાણવિમોક્ખો**. **સીતિસિયાવિમોક્ખો**તિ વિપસ્સનાઞાણમેવ સીતિ ભવેય્યાતિ પવત્તો વિમોક્ખો સીતિસિયાવિમોક્ખો . સીતિસિકાવિમોક્ખોતિપિ પાઠો, સીતિભાવિકાય વિમોક્ખોતિ તસ્સ અત્થં વણ્ણયન્તિ. **ઝાનવિમોક્ખો**તિ ઉપચારપ્પનાભેદં લોકિયલોકુત્તરભેદઞ્ચ ઝાનમેવ વિમોક્ખો. **અનુપાદા ચિત્તસ્સ વિમોક્ખો**તિ અનુપાદિયિત્વા ગહણં અકત્વા ચિત્તસ્સ વિમોક્ખો. સેસં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

વિમોક્ખુદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. વિમોક્ખનિદ્દેસવણ્ણના

**૨૧૦.** **કતમો**તિઆદિકે ઉદ્દેસસ્સ નિદ્દેસે **ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતી**તિ એવં ઉપપરિક્ખતિ. **સુઞ્ઞમિદ**ન્તિ ઇદં ખન્ધપઞ્ચકં સુઞ્ઞં. કેન સુઞ્ઞં? અત્તેન વા અત્તનિયેન વા. તત્થ **અત્તેન વા**તિ બાલજનપરિકપ્પિતસ્સ અત્તનો અભાવા તેન અત્તના ચ સુઞ્ઞં. **અત્તનિયેન વા**તિ તસ્સ પરિકપ્પિતસ્સ અત્તનો સન્તકેન ચ સુઞ્ઞં. અત્તનો અભાવેનેવ અત્તનિયાભાવો. અત્તનિયઞ્ચ નામ નિચ્ચં વા સિયા સુખં વા, તદુભયમ્પિ નત્થિ. તેન નિચ્ચપટિક્ખેપેન અનિચ્ચાનુપસ્સના, સુખપટિક્ખેપેન દુક્ખાનુપસ્સના ચ વુત્તા હોતિ. **સુઞ્ઞમિદં અત્તેન વા**તિ અનત્તાનુપસ્સનાયેવ વુત્તા. **સો**તિ સો એવં તીહિ અનુપસ્સનાહિ વિપસ્સમાનો ભિક્ખુ. **અભિનિવેસં ન કરોતી**તિ અનત્તાનુપસ્સનાવસેન અત્તાભિનિવેસં ન કરોતિ.

**નિમિત્તં ન કરોતી**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાવસેન નિચ્ચનિમિત્તં ન કરોતિ. **પણિધિં ન કરોતી**તિ દુક્ખાનુપસ્સનાવસેન પણિધિં ન કરોતિ. ઇમે તયો વિમોક્ખા પરિયાયેન વિપસ્સનાક્ખણે તદઙ્ગવસેનાપિ લબ્ભન્તિ, નિપ્પરિયાયેન પન સમુચ્છેદવસેન મગ્ગક્ખણેયેવ. ચત્તારિ ઝાનાનિ અજ્ઝત્તં નીવરણાદીહિ વુટ્ઠાનતો **અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનો વિમોક્ખો**. ચતસ્સો અરૂપસમાપત્તિયો આરમ્મણેહિ વુટ્ઠાનતો **બહિદ્ધાવુટ્ઠાનો વિમોક્ખો**. આરમ્મણમ્પિ હિ બાહિરાયતનાનિ વિય ઇધ ''બહિદ્ધા''તિ વુત્તં. ઇમે દ્વે વિક્ખમ્ભનવિમોક્ખા, દુભતો વુટ્ઠાનો પન સમુચ્છેદવિમોક્ખો.

**નીવરણેહિ વુટ્ઠાતી**તિઆદીહિ અજ્ઝત્તવુટ્ઠાનં સરૂપતો વુત્તં. **રૂપસઞ્ઞાયા**તિઆદીહિ કસિણાદિઆરમ્મણસમતિક્કમસ્સ પાકટત્તા તં અવત્વા સુત્તન્તેસુ વુત્તરૂપસઞ્ઞાદિસમતિક્કમો વુત્તો. **સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસા**તિ સમાસપદં, સક્કાયદિટ્ઠિયા વિચિકિચ્છાય સીલબ્બતપરામાસાતિ વિચ્છેદો. અયમેવ વા પાઠો.

**૨૧૧.** **વિતક્કો ચા**તિઆદીહિ ઝાનાનં સમાપત્તીનઞ્ચ ઉપચારભૂમિયો વુત્તા. **અનિચ્ચાનુપસ્સના**તિઆદીહિ ચતુન્નં મગ્ગાનં પુબ્બભાગવિપસ્સના વુત્તા. **પટિલાભો વા**તિ પઞ્ચવિધવસિપ્પત્તિયા બ્યાપિતો પત્થટો લાભોતિ પટિલાભો. વસિપ્પત્તિયા હિ સબ્બો ઝાનપયોગો ચ સમાપત્તિપયોગો ચ પટિપ્પસ્સદ્ધો હોતિ, તસ્મા પટિલાભો ''પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમોક્ખો''તિ વુત્તો. વિપાકો પન ઝાનસ્સ સમાપત્તિયા ચ પટિપ્પસ્સદ્ધિ હોતીતિ ઉજુકમેવ. કેચિ પન ''ઉપચારપયોગસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા ઝાનસ્સ સમાપત્તિયા ચ પટિલાભો હોતિ, તસ્મા ઝાનસમાપત્તિપટિલાભો 'પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમોક્ખો'તિ વુચ્ચતી''તિ વદન્તિ.

**૨૧૨.** **અજ્ઝત્ત**ન્તિ અત્તાનં અધિકિચ્ચ પવત્તં. **પચ્ચત્ત**ન્તિ અત્તાનં પટિચ્ચ પવત્તં. ઉભયેનાપિ નિયકજ્ઝત્તમેવ દીપેતિ **નીલનિમિત્ત**ન્તિ નીલમેવ. **નીલસઞ્ઞં પટિલભતી**તિ તસ્મિં નીલનિમિત્તે નીલમિતિસઞ્ઞં પટિલભતિ. **સુગ્ગહિતં કરોતી**તિ પરિકમ્મભૂમિયં સુટ્ઠુ ઉગ્ગહિતં કરોતિ. **સૂપધારિતં ઉપધારેતી**તિ ઉપચારભૂમિયં સુટ્ઠુ ઉપધારિતં કત્વા ઉપધારેતિ. **સ્વાવત્થિતં અવત્થાપેતી**તિ અપ્પનાભૂમિયં સુટ્ઠુ નિચ્છિતં નિચ્છિનાતિ. વવત્થાપેતીતિપિ પાઠો. અજ્ઝત્તઞ્હિ નીલપરિકમ્મં કરોન્તો કેસે વા પિત્તે વા અક્ખિતારકાયં વા કરોતિ. **બહિદ્ધા નીલનિમિત્તે**તિ નીલપુપ્ફનીલવત્થનીલધાતૂનં અઞ્ઞતરે નીલકસિણે. **ચિત્તં ઉપસંહરતી**તિ ચિત્તં ઉપનેતિ. **પીતાદીસુપિ** એસેવ નયો. **આસેવતી**તિ તમેવ સઞ્ઞં આદિતો સેવતિ. **ભાવેતી**તિ વડ્ઢેતિ. **બહુલીકરોતી**તિ પુનપ્પુનં

કરોતિ. **રૂપન્તિ** નીલનિમિત્તં રૂપં. **રૂપસઞ્ઞી**તિ તસ્મિં રૂપે સઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞા, સા અસ્સ અત્થીતિ રૂપસઞ્ઞી. **અજ્ઝત્તં પીતનિમિત્તા**દીસુ પીતપરિકમ્મં કરોન્તો મેદે વા છવિયા વા અક્ખીનં પીતટ્ઠાને વા કરોતિ. લોહિતપરિકમ્મં કરોન્તો મંસે વા લોહિતે વા જિવ્હાય વા હત્થતલપાદતલેસુ વા અક્ખીનં રત્તટ્ઠાને વા કરોતિ. ઓદાતપરિકમ્મં કરોન્તો અટ્ઠિમ્હિ વા દન્તે વા નખે વા અક્ખીનં સેતટ્ઠાને વા કરોતિ. **અજ્ઝત્તં અરૂપ**ન્તિ અજ્ઝત્તં રૂપનિમિત્તં નત્થીતિ અત્થો.

**મેત્તાસહગતેના**તિ પઠમદુતિયતતિયજ્ઝાનવસેન મેત્તાય સમન્નાગતેન. **ચેતસા**તિ ચિત્તેન. **એકં દિસ**ન્તિ એકં એકિસ્સા દિસાય પઠમપરિગ્ગહિતં સત્તં ઉપાદાય એકદિસાપરિયાપન્નસત્તફરણવસેન વુત્તં. **ફરિત્વા**તિ ફુસિત્વા આરમ્મણં કત્વા. **વિહરતી**તિ બ્રહ્મવિહારાધિટ્ઠિતં ઇરિયાપથવિહારં પવત્તેતિ. **તથા દુતિય**ન્તિ યથા પુરત્થિમાદીસુ યંકિઞ્ચિ એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતિ, તથેવ તદનન્તરં દુતિયં તતિયં ચતુત્થં વાતિ અત્થો. **ઇતિ ઉદ્ધ**ન્તિ એતેનેવ નયેન ઉપરિમં દિસન્તિ વુત્તં હોતિ. **અધો તિરિય**ન્તિ અધોદિસમ્પિ તિરિયં દિસમ્પિ એવમેવ . તત્થ ચ **અધો**તિ હેટ્ઠા. **તિરિય**ન્તિ અનુદિસા. એવં સબ્બદિસાસુ અસ્સમણ્ડલિકાય અસ્સમિવ મેત્તાસહગતં ચિત્તં સારેતિપિ પચ્ચાસારેતિપીતિ. એત્તાવતા એકમેકં દિસં પરિગ્ગહેત્વા ઓધિસો મેત્તાફરણં દસ્સિતં. **સબ્બધી**તિઆદિ પન અનોધિસો દસ્સનત્થં વુત્તં. તત્થ **સબ્બધી**તિ સબ્બત્થ. **સબ્બત્તતાયા**તિ સબ્બેસુ હીનમજ્ઝિમુક્કટ્ઠમિત્તસપત્તમજ્ઝત્તાદિપ્પભેદેસુ અત્તતાય, ‘‘અયં પરસત્તો’’તિ વિભાગં અકત્વા અત્તસમતાયાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા **સબ્બત્તતાયા**તિ સબ્બેન ચિત્તભાવેન, ઈસકમ્પિ બહિ અવિક્ખિપમાનોતિ વુત્તં હોતિ. **સબ્બાવન્ત**ન્તિ સબ્બસત્તવન્તં, સબ્બસત્તયુત્તન્તિ અત્થો. સબ્બવન્તન્તિપિ પાઠો. **લોક**ન્તિ સત્તલોકં.

**વિપુલેના**તિ એવમાદિપરિયાયદસ્સનતો પનેત્થ પુન ‘‘મેત્તાસહગતેના’’તિ વુત્તં. યસ્મા વા એત્થ ઓધિસો ફરણે વિય પુન તથાસદ્દો વા ઇતિ-સદ્દો વા ન વુત્તો, તસ્મા પુન ‘‘મેત્તાસહગતેન ચેતસા’’તિ વુત્તં, નિગમનવસેન વા એતં વુત્તં. **વિપુલેના**તિ એત્થ ફરણવસેન વિપુલતા દટ્ઠબ્બા. ભૂમિવસેન પન તં **મહગ્ગતં**. તઞ્હિ કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતાય વિપુલફલતાય દીઘસન્તાનતાય ચ મહન્તભાવં ગતં, મહન્તેહિ વા ઉળારચ્છન્દવીરિયચિત્તપઞ્ઞેહિ ગતં પટિપન્નન્તિ મહગ્ગતં. પગુણવસેન અપ્પમાણસત્તારમ્મણવસેન ચ **અપ્પમાણં**. બ્યાપાદપચ્ચત્થિકપ્પહાનેન **અવેરં**. દોમનસ્સપ્પહાનતો **અબ્યાપજ્જં**, નિદ્દુક્ખન્તિ વુત્તં હોતિ. **અપ્પટિકૂલા હોન્તી**તિ ભિક્ખુનો ચિત્તસ્સ અપ્પટિકૂલા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. સેસેસુપિ વુત્તનયેનેવ કરુણામુદિતાઉપેક્ખાવસેન યોજેતબ્બં. કરુણાય વિહેસાપચ્ચત્થિકપ્પહાનેન અવેરં, મુદિતાય અરતિપચ્ચત્થિકપ્પહાનેન.

**ઉપેક્ખાસહગતેના**તિ ચતુત્થજ્ઝાનવસેન ઉપેક્ખાય સમન્નાગતેન. રાગપચ્ચત્થિકપ્પહાનેન અવેરં, ગેહસિતસોમનસ્સપ્પહાનતો અબ્યાપજ્જં. સબ્બમ્પિ હિ અકુસલં કિલેસપરિળાહયોગતો સબ્યાપજ્જમેવાતિ અયમેતેસં વિસેસો.

**૨૧૩. સબ્બસો**તિ સબ્બાકારેન, સબ્બાસં વા, અનવસેસાનન્તિ અત્થો. **રૂપસઞ્ઞાન**ન્તિ સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનાનઞ્ચેવ તદારમ્મણાનઞ્ચ. રૂપાવચરજ્ઝાનમ્પિ હિ રૂપન્તિ વુચ્ચતિ ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯; ધ॰ સ॰ ૨૪૮), તસ્સ આરમ્મણમ્પિ બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ ‘‘સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૨૨૩). તસ્મા ઇધ રૂપે સઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞાતિ એવં સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનસ્સેતં અધિવચનં. રૂપં સઞ્ઞા અસ્સાતિ રૂપસઞ્ઞં, રૂપમસ્સ નામન્તિ વુત્તં હોતિ. એવં

પથવીકસિણાદિભેદસ્સ તદારમ્મણસ્સ ચેતં અધિવચનન્તિ વેદિતબ્બં. **સમતિક્કમા**તિ વિરાગા નિરોધા ચ. કિં વુત્તં હોતિ? એતાસં કુસલવિપાકકિરિયાવસેન પઞ્ચદસન્નં ઝાનસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં, એતેસઞ્ચ પથવીકસિણાદિવસેન નવન્નં આરમ્મણસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં સબ્બાકારેન, અનવસેસાનં વા વિરાગા ચ નિરોધા ચ વિરાગહેતુ ચેવ નિરોધહેતુ ચ આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. ન હિ સક્કા સબ્બસો અનતિક્કન્તરૂપસઞ્ઞેન એતં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતુન્તિ. યસ્મા પન આરમ્મણસમતિક્કમેન પત્તબ્બા એતા સમાપત્તિયો, ન એકસ્મિંયેવ આરમ્મણે પઠમજ્ઝાનાદીનિ વિય. આરમ્મણે અવિરત્તસ્સ ચ સઞ્ઞાસમતિક્કમો ન હોતિ, તસ્મા અયં આરમ્મણસમતિક્કમવસેનાપિ અત્થવણ્ણના કતાતિ વેદિતબ્બા.

**પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા**તિ ચક્ખાદીનં વત્થૂનં રૂપાદીનં આરમ્મણાનઞ્ચ પટિઘાતેન ઉપ્પન્ના સઞ્ઞા પટિઘસઞ્ઞા, રૂપસઞ્ઞાદીનં એતં અધિવચનં. તાસં કુસલવિપાકાનં પઞ્ચન્નં, અકુસલવિપાકાનં પઞ્ચન્નન્તિ સબ્બસો દસન્નમ્પિ પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા પહાના અસમુપ્પાદા, અપ્પવત્તિં કત્વાતિ વુત્તં હોતિ. કામઞ્ચેતા પઠમજ્ઝાનાદીનિ સમાપન્નસ્સપિ ન સન્તિ, ન હિ તસ્મિં સમયે પઞ્ચદ્વારવસેન ચિત્તં પવત્તતિ, એવં સન્તેપિ અઞ્ઞત્થ પહીનાનં સુખદુક્ખાનં ચતુત્થજ્ઝાને વિય સક્કાયદિટ્ઠાદીનં તતિયમગ્ગે વિય ચ ઇમસ્મિં ઝાને ઉસ્સાહજનનત્થં ઇમસ્સ ઝાનસ્સ પસંસાવસેન એતાસં એત્થ વચનં વેદિતબ્બં. અથ વા કિઞ્ચાપિ તા રૂપાવચરં સમાપન્નસ્સ ન સન્તિ, અથ ખો ન પહીનત્તા ન સન્તિ. ન હિ રૂપવિરાગાય રૂપાવચરભાવના સંવત્તતિ, રૂપાયત્તાયેવ ચ એતાસં પવત્તિ. અયં પન ભાવના રૂપવિરાગાય સંવત્તતિ, તસ્મા તા એત્થ પહીનાતિ વત્તું વટ્ટતિ. ન કેવલઞ્ચ વત્તું, એકંસેનેવ એવં ધારેતુમ્પિ વટ્ટતિ. તાસઞ્હિ ઇતો પુબ્બે અપ્પહીનત્તાયેવ ''પઠમજ્ઝાનં સમાપન્નસ્સ સદ્દો કણ્ટકો''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૭૨) વુત્તો ભગવતા. ઇધ ચ પહીનત્તાયેવ અરૂપસમાપત્તીનં આનેઞ્જતા સન્તવિમોક્ખતા ચ વુત્તા.

**નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા**તિ નાનત્તે વા ગોચરે પવત્તાનં સઞ્ઞાનં, નાનત્તાનં વા સઞ્ઞાનં. યસ્મા હેતા રૂપસદ્દાદિભેદે નાનત્તે નાનાસભાવે ગોચરે પવત્તન્તિ, યસ્મા ચેતા અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, દ્વાદસ અકુસલસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકુસલવિપાકસઞ્ઞા, દ્વે અકુસલવિપાકસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકિરિયાસઞ્ઞાતિ એવં ચતુચત્તાલીસમ્પિ સઞ્ઞા નાનત્તા નાનાસભાવા અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસા, તસ્મા ''નાનત્તસઞ્ઞા''તિ વુત્તા. તાસં સબ્બસો નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા અનાવજ્જના ચિત્તે ચ અનુપ્પાદના. યસ્મા તા નાવજ્જતિ ચિત્તે ચ ન ઉપ્પાદેતિ ન મનસિકરોતિ ન પચ્ચવેક્ખતિ, તસ્માતિ વુત્તં હોતિ. યસ્મા ચેત્થ પુરિમા રૂપસઞ્ઞા પટિઘસઞ્ઞા ચ ઇમિના ઝાનેન નિબ્બત્તે ભવેપિ ન વિજ્જન્તિ, પગેવ તસ્મિં ભવે ઇમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણકાલે, તસ્મા તાસં સમતિક્કમા અત્થઙ્ગમાતિ દ્વેધાપિ અભાવોયેવ વુત્તો. નાનત્તસઞ્ઞાસુ પન યસ્મા અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, નવ કિરિયાસઞ્ઞા, દસાકુસલસઞ્ઞાતિ ઇમા સત્તવીસતિ સઞ્ઞા ઇમિના ઝાનેન નિબ્બત્તે ભવે વિજ્જન્તિ, તસ્મા તાસં અમનસિકારાતિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તત્થાપિ હિ ઇમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરન્તો તાસં અમનસિકારાયેવ ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. તા પન મનસિકરોન્તો અસમાપન્નો હોતીતિ. સઙ્ખેપતો ચેત્થ ''રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા''તિઇમિના સબ્બરૂપાવચરધમ્માનં પહાનં વુત્તં. ''પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા''તિઇમિના સબ્બેસં કામાવચરચિત્તચેતસિકાનં પહાનઞ્ચ અમનસિકારો ચ વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

**અનન્તો આકાસો**તિ એત્થ પઞ્ઞત્તિમત્તત્તા નાસ્સ ઉપ્પાદન્તો વા વયન્તો વા પઞ્ઞાયતીતિ અનન્તો, અનન્તફરણવસેનાપિ અનન્તો. ન હિ સો યોગી એકદેસવસેન ફરતિ, સકલવસેનેવ ફરતિ. **આકાસો**તિ

કસિણુગ્ઘાટિમાકાસો. **આકાસાનઞ્ચાયતનાદીનિ** વુત્તત્થાનિ. **ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી**તિ તં પત્વા નિપ્ફાદેત્વા તદનુરૂપેન ઇરિયાપથેન વિહરતિ. તદેવ સમાપજ્જિતબ્બતો **સમાપત્તિ**.

**આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા**તિ પુબ્બે વુત્તનયેન ઝાનમ્પિ આકાસાનઞ્ચાયતનં આરમ્મણમ્પિ. આરમ્મણમ્પિ હિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ આકાસાનઞ્ચં ચ તં પઠમસ્સ આરુપ્પજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણત્તા દેવાનં દેવાયતનં વિય અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિ આકાસાનઞ્ચાયતનં, તથા આકાસાનઞ્ચં ચ તં તસ્સ ઝાનસ્સ સઞ્જાતિહેતુત્તા ''કમ્બોજા અસ્સાનં આયતન''ન્તિઆદીનિ વિય સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિપિ આકાસાનઞ્ચાયતનં. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણેન ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતમેકજ્ઝં કત્વા ''આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા''તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અનન્તં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ તંયેવ ''અનન્તો આકાસો''તિ ફરિત્વા પવત્તં વિઞ્ઞાણં ''અનન્તં વિઞ્ઞાણ''ન્તિ મનસિકરોન્તોતિ વુત્તં હોતિ. મનસિકારવસેન વા અનન્તં. સો હિ તં આકાસારમ્મણં વિઞ્ઞાણં અનવસેસતો મનસિકરોન્તો અનન્તં મનસિ કરોતિ.

**વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા**તિ એત્થાપિ ચ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ ઝાનમ્પિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં આરમ્મણમ્પિ. આરમ્મણમ્પિ હિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિઞ્ઞાણઞ્ચં ચ તં દુતિયસ્સ આરુપ્પજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણત્તા અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં, તથા વિઞ્ઞાણઞ્ચં ચ તં તસ્સેવ ઝાનસ્સ સઞ્જાતિહેતુત્તા સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિપિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણેન ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતમેકજ્ઝં કત્વા ''વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા''તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **નત્થિ કિઞ્ચી**તિ નત્થિ નત્થિ, સુઞ્ઞં સુઞ્ઞં, વિવિત્તં વિવિત્તન્તિ એવં મનસિકરોન્તોતિ વુત્તં હોતિ.

**આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મા**તિ એત્થાપિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ ઝાનમ્પિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં આરમ્મણમ્પિ. આરમ્મણમ્પિ હિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ આકિઞ્ચઞ્ઞઞ્ચ તં તતિયસ્સ આરુપ્પજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણત્તા અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં, તથા આકિઞ્ચઞ્ઞઞ્ચ તં તસ્સેવ ઝાનસ્સ સઞ્જાતિહેતુત્તા સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિપિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણેન ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતમેકજ્ઝં કત્વા ''આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મા''તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધકથા હેટ્ઠા કથિતાવ.

''રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી''તિઆદિકા સત્ત વિમોક્ખા પચ્ચનીકધમ્મેહિ સુટ્ઠુ વિમુચ્ચનટ્ઠેન આરમ્મણે અભિરતિવસેન સુટ્ઠુ મુચ્ચનટ્ઠેન ચ વિમોક્ખા, નિરોધસમાપત્તિ પન ચિત્તચેતસિકેહિ વિમુત્તટ્ઠેન વિમોક્ખો. સમાપત્તિસમાપન્નસમયે વિમુત્તો હોતિ, વુટ્ઠિતસમયે અવિમુત્તો હોતીતિ **સમયવિમોક્ખો**. સમુચ્છેદવિમુત્તિવસેન અચ્ચન્તવિમુત્તત્તા અરિયમગ્ગા, પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તિવસેન અચ્ચન્તવિમુત્તત્તા સામઞ્ઞફલાનિ, નિસ્સરણવિમુત્તિવસેન અચ્ચન્તવિમુત્તત્તા નિબ્બાનં **અસમયવિમોક્ખો**. તથા **સામયિકાસામયિકવિમોક્ખા**.

પમાદં આગમ્મ પરિહાયતીતિ **કુપ્પો**. તથા ન પરિહાયતીતિ **અકુપ્પો**. લોકાય સંવત્તતીતિ **લોકિયો**. અરિયમગ્ગા લોકં ઉત્તરન્તીતિ **લોકુત્તરા**, સામઞ્ઞફલાનિ નિબ્બાનઞ્ચ લોકતો ઉત્તિણ્ણાતિ લોકુત્તરા. આદિત્તં

અયોગુળં મક્ખિકા વિય તેજુસ્સદં લોકુત્તરં ધમ્મં આસવા નાલમ્બન્તીતિ **અનાસવો**. **રૂપપ્પટિસઞ્ઞુત્તો**તિ રૂપજ્ઝાનાનિ. **અરૂપપ્પટિસઞ્ઞુત્તો**તિ અરૂપસમાપત્તિયો. તણ્હાય આલમ્બિતો **પણિહિતો**. અનાલમ્બિતો **અપ્પણિહિતો**. મગ્ગફલાનિ એકારમ્મણત્તા એકનિટ્ઠત્તા ચ **એકત્તવિમોક્ખો**, નિબ્બાનં અદુતિયત્તા **એકત્તવિમોક્ખો**, આરમ્મણનાનત્તા વિપાકનાનત્તા ચ **નાનત્તવિમોક્ખો**.

૨૧૪. **સિયા**તિ ભવેય્ય, દસ હોન્તીતિ ચ એકો હોતીતિ ચ ભવેય્યાતિ અત્થો. ''સિયા''તિ ચ એતં વિધિવચનં, ન પુચ્છાવચનં. **વત્થુવસેના**તિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિદસવત્થુવસેન દસ હોન્તિ. **પરિયાયેના**તિ વિમુચ્ચનપરિયાયેન એકો હોતિ. **સિયાતિ કથઞ્ચ સિયા**તિ યં વા સિયાતિ વિહિતં, તં કથં સિયાતિ પુચ્છતિ. **અનિચ્ચાનુપસ્સનઞાણ**ન્તિ સમાસપદં. અનિચ્ચાનુપસ્સનાઞાણન્તિ વા પાઠો. તથા સેસેસુપિ. **નિચ્ચતો સઞ્ઞાયા**તિ નિચ્ચતો પવત્તાય સઞ્ઞાય, ''નિચ્ચ''ન્તિ પવત્તાય સઞ્ઞાયાતિ અત્થો. એસ નયો **સુખતો અત્તતો નિમિત્તતો સઞ્ઞાયા**તિ એત્થાપિ. **નિમિત્તતો**તિ ચ નિચ્ચનિમિત્તતો. **નન્દિયા સઞ્ઞાયા**તિ નન્દિવસેન પવત્તાય સઞ્ઞાય, નન્દિસમ્પયુત્તાય સઞ્ઞાયાતિ અત્થો. એસ નયો **રાગતો સમુદયતો આદાનતો પણિધિતો અભિનિવેસતો સઞ્ઞાયા**તિ એત્થાપિ. યસ્મા પન ખયવયવિપરિણામાનુપસ્સના તિસ્સો અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં બલવભાવાય બલવપચ્ચયભૂતા ભઙ્ગાનુપસ્સનાવિસેસા. ભઙ્ગદસ્સનેન હિ અનિચ્ચાનુપસ્સના બલવતી હોતિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાય ચ બલવતિયા જાતાય ''યદનિચ્ચં તં દુક્ખં, યં દુક્ખં તદનત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) દુક્ખાનત્તાનુપસ્સનાપિ બલવતિયો હોન્તિ. તસ્મા અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસુ વુત્તાસુ તાપિ તિસ્સો વુત્તાવ હોન્તિ. યસ્મા ચ સુઞ્ઞતાનુપસ્સના ''અભિનિવેસતો સઞ્ઞાય મુચ્ચતી''તિ વચનેનેવ સારાદાનાભિનિવેસસમ્મોહાભિનિવેસઆલયાભિનિવેસસઞ્ઞોગાભિનિવેસતો સઞ્ઞાય મુચ્ચતીતિ વુત્તમેવ હોતિ, અભિનિવેસાભાવેનેવ અપ્પટિસઙ્ખાતો સઞ્ઞાય મુચ્ચતીતિ વુત્તમેવ હોતિ, તસ્મા અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનાદયો પઞ્ચપિ અનુપસ્સના ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. એવં અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ એતા અટ્ઠ અનુપસ્સના અવત્વા દસેવ અનુપસ્સના વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

૨૧૫. **અનિચ્ચાનુપસ્સના યથાભૂતં ઞાણ**ન્તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાયેવ યથાભૂતઞાણં. ઉભયમ્પિ પચ્ચત્તવચનં. **યથાભૂતઞાણ**ન્તિ ઞાણત્થો વુત્તો. એવં સેસેસુપિ. **સમ્મોહા અઞ્ઞાણા**તિ સમ્મોહભૂતા અઞ્ઞાણા. **મુચ્ચતી**તિ વિમોક્ખત્થો વુત્તો.

૨૧૬. **અનિચ્ચાનુપસ્સના અનુત્તરં સીતિભાવઞાણ**ન્તિ એત્થ સાસનેયેવ સબ્ભાવતો ઉત્તમટ્ઠેન અનુત્તરં, અનુત્તરસ્સ પચ્ચયત્તા વા અનુત્તરં, સીતિભાવો એવ ઞાણં સીતિભાવઞાણં. તં અનિચ્ચાનુપસ્સનાસઙ્ખાતં અનુત્તરં સીતિભાવઞાણં. ''છહિ, ભિક્ખવે, ધમ્મેહિ સમન્નાગતો ભિક્ખુ ભબ્બો અનુત્તરં સીતિભાવં સચ્છિકાતુ''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૮૫) એત્થ નિબ્બાનં અનુત્તરો સીતિભાવો નામ. ઇધ પન વિપસ્સના અનુત્તરો સીતિભાવો. **નિચ્ચતો સન્તાપપરિળાહદરથા મુચ્ચતી**તિ એત્થાપિ ''નિચ્ચ''ન્તિ પવત્તકિલેસા એવ ઇધ ચામુત્ર ચ સન્તાપનટ્ઠેન સન્તાપો, પરિદહનટ્ઠેન પરિળાહો, ઉણ્હટ્ઠેન દરથોતિ વુચ્ચન્તિ.

૨૧૭. **નેક્ખમ્મં ઝાયતીતિ ઝાન**ન્તિઆદયો હેટ્ઠા વુત્તત્થા. નેક્ખમ્માદીનિ ચેત્થ અટ્ઠ સમાપત્તિયો ચ નિબ્બેધભાગિયાનેવ.

**૨૧૮. અનુપાદા ચિત્તસ્સ વિમોક્ખો**તિ ઇધ વિપસ્સનાયેવ. ‘‘એતદત્થા કથા, એતદત્થા મન્તના, યદિદં અનુપાદા ચિત્તસ્સ વિમોક્ખો’’તિ (પરિ॰ ૩૬૬; અ॰ નિ॰ ૩.૬૮) એત્થ પન નિબ્બાનં અનુપાદા ચિત્તસ્સ વિમોક્ખો. **કતિહુપાદાનેહી**તિ કતિહિ ઉપાદાનેહિ. **કતમા એકુપાદાના**તિ કતમતો એકુપાદાનતો. **ઇદં એકુપાદાના**તિ ઇતો એકતો ઉપાદાનતો. **ઇદન્તિ** પુબ્બઞાણાપેક્ખં વા. ઉપાદાનતો મુચ્ચનેસુ યસ્મા આદિતો સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયં પસ્સિત્વા પસ્સિત્વા અનિચ્ચાનુપસ્સનાય વિપસ્સતિ, પચ્છા સઙ્ખારાનં ભઙ્ગમેવ પસ્સિત્વા અનિમિત્તાનુપસ્સનાય વિપસ્સતિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાવિસેસોયેવ હિ અનિમિત્તાનુપસ્સના. સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયદસ્સનેન ચ ભઙ્ગદસ્સનેન ચ અત્તાભાવો પાકટો હોતિ. તેન દિટ્ઠુપાદાનસ્સ ચ અત્તવાદુપાદાનસ્સ ચ પહાનં હોતિ. દિટ્ઠિપ્પહાનેનેવ ચ ‘‘સીલબ્બતેન અત્તા સુજ્ઝતી’’તિ દસ્સનસ્સ અભાવતો સીલબ્બતુપાદાનસ્સ પહાનં હોતિ. યસ્મા ચ અનત્તાનુપસ્સનાય ઉજુકમેવ અત્તાભાવં પસ્સતિ, અનત્તાનુપસ્સનાવિસેસોયેવ ચ સુઞ્ઞતાનુપસ્સના, તસ્મા ઇમાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ દિટ્ઠુપાદાનાદીહિ તીહિ ઉપાદાનેહિ મુચ્ચન્તિ. દુક્ખાનુપસ્સનાદીનંયેવ પન ચતસ્સન્નં તણ્હાય ઉજુવિપચ્ચનીકત્તા અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં ચતસ્સન્નં કામુપાદાનતો મુચ્ચનં ન વુત્તં. યસ્મા આદિતો દુક્ખાનુપસ્સનાય ‘‘સઙ્ખારા દુક્ખા’’તિ પસ્સતો પચ્છા અપ્પણિહિતાનુપસ્સનાય ચ ‘‘સઙ્ખારા દુક્ખા’’તિ પસ્સતો સઙ્ખારાનં પત્થના પહીયતિ. દુક્ખાનુપસ્સનાવિસેસોયેવ હિ અપ્પણિહિતાનુપસ્સના. યસ્મા ચ સઙ્ખારેસુ નિબ્બિદાનુપસ્સનાય નિબ્બિન્દન્તસ્સ વિરાગાનુપસ્સનાય વિરજ્જન્તસ્સ સઙ્ખારાનં પત્થના પહીયતિ, તસ્મા ઇમાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ કામુપાદાનતો મુચ્ચન્તિ. યસ્મા નિરોધાનુપસ્સનાય કિલેસે નિરોધેતિ, પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય કિલેસે પરિચ્ચજતિ, તસ્મા ઇમાનિ દ્વે ઞાણાનિ ચતૂહિ ઉપાદાનેહિ મુચ્ચન્તીતિ એવં સભાવનાનત્તેન ચ આકારનાનત્તેન ચ અટ્ઠસટ્ઠિ વિમોક્ખા નિદ્દિટ્ઠા.

**૨૧૯**. ઇદાનિ આદિતો ઉદ્દિટ્ઠાનં તિણ્ણં વિમોક્ખાનં મુખાનિ દસ્સેત્વા વિમોક્ખમુખપુબ્બઙ્ગમં ઇન્દ્રિયવિસેસં પુગ્ગલવિસેસઞ્ચ દસ્સેતુકામો **તીણિ ખો પનિમાની**તિઆદિમાહ. તત્થ **વિમોક્ખમુખાની**તિ તિણ્ણં વિમોક્ખાનં મુખાનિ. **લોકનિય્યાનાય સંવત્તન્તી**તિ તેધાતુકલોકતો નિય્યાનાય નિગ્ગમનાય સંવત્તન્તિ. **સબ્બસઙ્ખારે પરિચ્છેદપરિવટુમતો સમનુપસ્સનતાયા**તિ સબ્બેસં સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયવસેન પરિચ્છેદતો ચેવ પરિવટુમતો ચ સમનુપસ્સનતાય. લોકનિય્યાનં હોતીતિ પાઠસેસો. અનિચ્ચાનુપસ્સના હિ ઉદયતો પુબ્બે સઙ્ખારા નત્થીતિ પરિચ્છિન્દિત્વા તેસં ગતિં સમન્નેસમાના વયતો પરં ન ગચ્છન્તિ, એત્થેવ અન્તરધાયન્તીતિ પરિવટુમતો પરિયન્તતો સમનુપસ્સતિ. સબ્બસઙ્ખારા હિ ઉદયેન પુબ્બન્તપરિચ્છિન્ના, વયેન અપરન્તપરિચ્છિન્ના. **અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાયા**તિ વિપસ્સનાક્ખણેપિ નિબ્બાનનિન્નતાય અનિમિત્તાકારેન ઉપટ્ઠાનતો અનિમિત્તસઙ્ખાતાય નિબ્બાનધાતુયા ચિત્તપવિસનતાય ચ લોકનિય્યાનં હોતિ. **મનોસમુત્તેજનતાયા**તિ ચિત્તસંવેજનતાય. દુક્ખાનુપસ્સનાય હિ સઙ્ખારેસુ ચિત્તં સંવિજ્જતિ. **અપ્પણિહિતાય ચ ધાતુયા**તિ વિપસ્સનાક્ખણેપિ નિબ્બાનનિન્નતાય અપ્પણિહિતાકારેન ઉપટ્ઠાનતો અપ્પણિહિતસઙ્ખાતાય નિબ્બાનધાતુયા. **સબ્બધમ્મે**તિ નિબ્બાનસ્સ અવિપસ્સનુપગત્તેપિ અનત્તસભાવસબ્ભાવતો ‘‘સબ્બસઙ્ખારે’’તિ અવત્વા ‘‘સબ્બધમ્મે’’તિ વુત્તં. **પરતો સમનુપસ્સનતાયા**તિ પચ્ચયાયત્તત્તા અવસતાય અવિધેય્યતાય ચ ‘‘નાહં ન મમ’’ન્તિ એવં અનત્તતો સમનુપસ્સનતાય. **સુઞ્ઞતાય ચ ધાતુયા**તિ વિપસ્સનાક્ખણેપિ નિબ્બાનનિન્નતાય સુઞ્ઞતાકારેન ઉપટ્ઠાનતો સુઞ્ઞતાસઙ્ખાતાય નિબ્બાનધાતુયા. ઇતિ ઇમાનિ તીણિ વચનાનિ અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાનુપસ્સનાનં વસેન વુત્તાનિ. તેનેવ તદનન્તરં **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ખયતો**તિ ખીયનતો. **ભયતો**તિ સભયતો. **સુઞ્ઞતો**તિ અત્તરહિતતો.

**અધિમોક્ખબહુલન્તિ** અનિચ્ચાનુપસ્સનાય ''ખણભઙ્ગવસેન સઙ્ખારા ભિજ્જન્તી''તિ સદ્ધાય પટિપન્નસ્સ પચ્ચક્ખતો ખણભઙ્ગદસ્સનેન ''સચ્ચં વતાહ ભગવા''તિ ભગવતિ સદ્ધાય સદ્ધાબહુલં ચિત્તં હોતિ. અથ વા પચ્ચુપ્પન્નાનં પદેસસઙ્ખારાનં અનિચ્ચતં પસ્સિત્વા ''એવં અનિચ્ચા અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ના સબ્બે સઙ્ખારા''તિ અધિમુચ્ચનતો અધિમોક્ખબહુલં ચિત્તં હોતિ. **પસ્સદ્ધિબહુલન્તિ** દુક્ખાનુપસ્સનાય ચિત્તક્ખોભકરાય પણિધિયા પજહનતો ચિત્તદરથાભાવેન પસ્સદ્ધિબહુલં ચિત્તં હોતિ. અથ વા દુક્ખાનુપસ્સનાય સંવેગજનનતો સંવિગ્ગસ્સ ચ યોનિસો પદહનતો વિક્ખેપાભાવેન પસ્સદ્ધિબહુલં ચિત્તં હોતિ. **વેદબહુલન્તિ** અનત્તાનુપસ્સનાય બાહિરકેહિ અદિટ્ઠં ગમ્ભીરં અનત્તલક્ખણં પસ્સતો ઞાણબહુલં ચિત્તં હોતિ. અથ વા ''સદેવકેન લોકેન અદિટ્ઠં અનત્તલક્ખણં દિટ્ઠ''ન્તિ તુટ્ઠસ્સ તુટ્ઠિબહુલં ચિત્તં હોતિ.

**અધિમોક્ખબહુલો સદ્ધિન્દ્રિયં પટિલભતી**તિ પુબ્બભાગે અધિમોક્ખો બહુલં પવત્તમાનો ભાવનાપારિપૂરિયા સદ્ધિન્દ્રિયં નામ હોતિ, તં સો પટિલભતિ નામ. **પસ્સદ્ધિબહુલો સમાધિન્દ્રિયં પટિલભતી**તિ પુબ્બભાગે પસ્સદ્ધિબહુલસ્સ ''પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૩; અ॰ નિ॰ ૫.૨૬) વચનતો ભાવનાપારિપૂરિયા પસ્સદ્ધિપચ્ચયા સમાધિન્દ્રિયં હોતિ, તં સો પટિલભતિ નામ. **વેદબહુલો પઞ્ઞિન્દ્રિયં પટિલભતી**તિ પુબ્બભાગે વેદો બહુલં પવત્તમાનો ભાવનાપારિપૂરિયા પઞ્ઞિન્દ્રિયં નામ હોતિ, તં સો પટિલભતિ નામ.

**આધિપતેય્યં હોતી**તિ છન્દાદિકે અધિપતિભૂતેપિ સકિચ્ચનિપ્ફાદનવસેન અધિપતિ હોતિ પધાનો હોતિ. **ભાવનાયા**તિ ભુમ્મવચનં, ઉપરૂપરિ ભાવનત્થાય વા. **તદન્વયા હોન્તી**તિ તં અનુગામિની તં અનુવત્તિની હોન્તિ. **સહજાતપચ્ચયા હોન્તી**તિ ઉપ્પજ્જમાના ચ સહઉપ્પાદનભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ પકાસસ્સ પદીપો વિય. **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા હોન્તી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપ્પાદનુપત્થમ્ભનભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞૂપત્થમ્ભકં તિદણ્ડં વિય. **નિસ્સયપચ્ચયા હોન્તી**તિ અધિટ્ઠાનાકારેન નિસ્સયાકારેન ચ ઉપકારકા હોન્તિ તરુચિત્તકમ્માનં પથવીપટાદિ વિય. **સમ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તી**તિ એકવત્થુકએકારમ્મણએકુપ્પાદએકનિરોધસઙ્ખાતેન સમ્પયુત્તભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ.

૨૨૦. **પટિવેધકાલે**તિ મગ્ગક્ખણે સચ્ચપટિવેધકાલે. **પઞ્ઞિન્દ્રિયં આધિપતેય્યં હોતી**તિ મગ્ગક્ખણે નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા સચ્ચદસ્સનકિચ્ચકરણવસેન ચ કિલેસપ્પહાનકિચ્ચકરણવસેન ચ પઞ્ઞિન્દ્રિયમેવ જેટ્ઠકં હોતિ. **પટિવેધાયા**તિ સચ્ચપટિવિજ્ઝનત્થાય. **એકરસા**તિ વિમુત્તિરસેન. **દસ્સનટ્ઠેના**તિ સચ્ચદસ્સનટ્ઠેન. **એવં પટિવિજ્ઝન્તોપિ ભાવેતિ, ભાવેન્તોપિ પટિવિજ્ઝતી**તિ મગ્ગક્ખણે સકિંયેવ ભાવનાય ચ પટિવેધસ્સ ચ સબ્ભાવદસ્સનત્થં વુત્તં. અનત્તાનુપસ્સનાય વિપસ્સનાક્ખણેપિ પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સેવ આધિપતેય્યત્તા ''પટિવેધકાલેપી''તિ અપિસદ્દો પયુત્તો.

૨૨૧. **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો કતમિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતી**તિઆદિ ઇન્દ્રિયવિસેસેન પુગ્ગલવિસેસં દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ **અધિમત્તન્તિ** અધિકં. તત્થ સદ્ધિન્દ્રિયસમાધિન્દ્રિયપઞ્ઞિન્દ્રિયાનં અધિમત્તતા સઙ્ખારુપેક્ખાય વેદિતબ્બા. **સદ્ધાવિમુત્તો**તિ એત્થ અવિસેસેત્વા વુત્તેપિ ઉપરિ વિસેસેત્વા વુત્તત્તા સોતાપત્તિમગ્ગં ઠપેત્વા સેસેસુ સત્તસુ ઠાનેસુ સદ્ધાવિમુત્તોતિ વુત્તં હોતિ. સદ્ધાવિમુત્તો સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા હોતિ, ન સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સબ્બત્થ સદ્ધાવિમુત્તોતિપિ વુત્તં હોતિ. સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તાયેવ સેસેસુ

સમાધિન્દ્રિયપઞ્ઞિન્દ્રિયાધિમત્તત્તેપિ સતિ સદ્ધાવિમુત્તોયેવ નામ હોતીતિ વદન્તિ. **કાયસક્ખી હોતી**તિ અટ્ઠસુપિ ઠાનેસુ કાયસક્ખી નામ હોતિ. **દિટ્ઠિપ્પત્તો હોતી**તિ સદ્ધાવિમુત્તે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

**સદ્દહન્તો વિમુત્તોતિ સદ્ધાવિમુત્તો**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે સદ્દહન્તો ચતૂસુપિ ફલક્ખણેસુ વિમુત્તોતિ સદ્ધાવિમુત્તોતિ વુત્તં હોતિ. ઉપરિમગ્ગત્તયક્ખણે સદ્ધાવિમુત્તત્તં ઇદાનિ વક્ખતિ. સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે પન સદ્ધાનુસારિત્તં પચ્છા વક્ખતિ. **ફુટ્ઠત્તા સચ્છિકતોતિ કાયસક્ખી**તિ સુક્ખવિપસ્સકત્તે સતિ ઉપચારજ્ઝાનફસ્સસ્સ રૂપારૂપજ્ઝાનલાભિત્તે સતિ રૂપારૂપજ્ઝાનફસ્સસ્સ ફુટ્ઠત્તા નિબ્બાનં સચ્છિકતોતિ કાયસક્ખી, નામકાયેન વુત્તપ્પકારે ઝાનફસ્સે ચ નિબ્બાને ચ સક્ખીતિ વુત્તં હોતિ. **દિટ્ઠત્તા પત્તોતિ દિટ્ઠિપ્પત્તો**તિ સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે સમ્પયુત્તેન પઞ્ઞિન્દ્રિયેન પઠમં નિબ્બાનસ્સ દિટ્ઠત્તા પચ્છા સોતાપત્તિફલાદિવસેન નિબ્બાનં પત્તોતિ દિટ્ઠિપ્પત્તો, પઞ્ઞિન્દ્રિયસઙ્ખાતાય દિટ્ઠિયા નિબ્બાનં પત્તોતિ વુત્તં હોતિ. સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે પન ધમ્માનુસારિત્તં પચ્છા વક્ખતિ. **સદ્દહન્તો વિમુચ્ચતીતિ સદ્ધાવિમુત્તો**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સકદાગામિઅનાગામિઅરહત્તમગ્ગક્ખણેસુ સદ્દહન્તો વિમુચ્ચતીતિ સદ્ધાવિમુત્તો. એત્થ વિમુચ્ચમાનોપિ આસંસાય ભૂતવચનવસેન ‘‘વિમુત્તો’’તિ વુત્તો. **ઝાનફસ્સ**ન્તિ તિવિધં ઝાનફસ્સં. ‘‘ઝાનફસ્સ’’ન્તિઆદીનિ ‘‘દુક્ખા સઙ્ખારા’’તિઆદીનિ ચ પઠમં વુત્તં દ્વયમેવ વિસેસેત્વા વુત્તાનિ. **ઞાતં હોતી**તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનિ. એત્થ ચ ઝાનલાભી પુગ્ગલો સમાધિન્દ્રિયસ્સ અનુકૂલાય દુક્ખાનુપસ્સનાય એવ વુટ્ઠહિત્વા મગ્ગફલાનિ પાપુણાતીતિ આચરિયાનં અધિપ્પાયો.

**સિયા**તિ સિયું, ભવેય્યુન્તિ અત્થો. ‘‘સિયા’’તિ એતં વિધિવચનમેવ. **તયો પુગ્ગલા**તિ વિપસ્સનાનિયમેન ઇન્દ્રિયનિયમેન ચ વુત્તા તયો પુગ્ગલા. **વત્થુવસેના**તિ તીસુ અનુપસ્સનાસુ એકેકઇન્દ્રિયવત્થુવસેન. **પરિયાયેના**તિ તેનેવ પરિયાયેન. ઇમિના વારેન કિં દસ્સિતં હોતિ ? હેટ્ઠા એકેકિસ્સા અનુપસ્સનાય એકેકસ્સ ઇન્દ્રિયસ્સ આધિપચ્ચં યેભુય્યવસેન વુત્તન્તિ ચ, કદાચિ તીસુપિ અનુપસ્સનાસુ એકેકસ્સેવ ઇન્દ્રિયસ્સ આધિપચ્ચં હોતીતિ ચ દસ્સિતં હોતિ. અથ વા પુબ્બભાગવિપસ્સનાક્ખણે તિસ્સન્નમ્પિ અનુપસ્સનાનં સબ્ભાવતો તાસુ પુબ્બભાગવિપસ્સનાસુ તેસં તેસં ઇન્દ્રિયાનં આધિપચ્ચં અપેક્ખિત્વા મગ્ગફલક્ખણેસુ સદ્ધાવિમુત્તાદીનિ નામાનિ હોન્તીતિ. એવઞ્હિ વુચ્ચમાને હેટ્ઠા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાય ઉપરિ ચ કતો ઇન્દ્રિયાધિપચ્ચપુગ્ગલનિયમો સુકતોયેવ નિચ્ચલોયેવ ચ હોતિ. અનન્તરવારે **સિયાતિ અઞ્ઞોયેવા**તિ એવં સિયાતિ અત્થો. એત્થ પુબ્બે વુત્તોયેવ નિયમો.

ઇદાનિ મગ્ગફલવસેન પુગ્ગલવિસેસં વિભજિત્વા દસ્સેતું **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો…પે૰… સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલભતી**તિઆદિમાહ. તત્થ સદ્ધં અનુસ્સરતિ અનુગચ્છતિ, સદ્ધાય વા નિબ્બાનં અનુસ્સરતિ અનુગચ્છતીતિ **સદ્ધાનુસારી. સચ્છિકત**ન્તિ પચ્ચક્ખકતં. **અરહત્ત**ન્તિ અરહત્તફલં. પઞ્ઞાસઙ્ખાતં ધમ્મં અનુસ્સરતિ, તેન વા ધમ્મેન નિબ્બાનં અનુસ્સરતીતિ **ધમ્માનુસારી**.

**૨૨૨**. પુન અપરેહિ પરિયાયેહિ ઇન્દ્રિયત્તયવિસેસેન પુગ્ગલવિસેસં વણ્ણેતુકામો **યે હિ કેચી**તિઆદિમાહ. તત્થ **ભાવિતા વા**તિ અતીતે ભાવયિંસુ વા. **ભાવેન્તિ વા**તિ પચ્ચુપ્પન્ને. **ભાવિસ્સન્તિ વા**તિ અનાગતે. **અધિગતા વા**તિઆદિ એકેકન્તિકં પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ અત્થવિવરણત્થં વુત્તં. **ફસ્સિતા વા**તિ ઞાણફુસનાય ફુસિંસુ વા. **વસિપ્પત્તા**તિ ઇસ્સરભાવં પત્તા. **પારમિપ્પત્તા**તિ વોસાનં પત્તા. **વેસારજ્જપ્પત્તા**તિ વિસારદભાવં પત્તા. સબ્બત્થ

સદ્ધાવિમુત્તાદયો હેટ્ઠા વુત્તક્ખણેસુયેવ, સતિપટ્ઠાનાદયો મગ્ગક્ખણેયેવ. **અટ્ઠ વિમોક્ખે**તિ ''રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી''તિઆદિકે (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯; ધ॰ સ॰ ૨૪૮) પટિસમ્ભિદામગ્ગપ્પત્તિયા એવ પત્તા.

**તિસ્સો સિક્ખા**તિ અધિસીલસિક્ખા અધિચિત્તસિક્ખા અધિપઞ્ઞાસિક્ખા મગ્ગપ્પત્તા એવ સિક્ખમાના. **દુક્ખં પરિજાનન્તી**તિઆદીનિ મગ્ગક્ખણેયેવ. **પરિઞ્ઞાપટિવેધં પટિવિજ્ઝતી**તિ પરિઞ્ઞાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, પરિઞ્ઞાય પટિવિજ્ઝિતબ્બન્તિ વા પરિઞ્ઞાપટિવેધં. એવં સેસેસુપિ. સબ્બધમ્માદીહિ વિસેસેત્વા **અભિઞ્ઞાપટિવેધા**દયો વુત્તા. **સચ્છિકિરિયાપટિવેધો** પન મગ્ગક્ખણેયેવ નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞાણસિદ્ધિવસેન વેદિતબ્બોતિ. એવમિધ પઞ્ચ અરિયપુગ્ગલા નિદ્દિટ્ઠા હોન્તિ, ઉભતોભાગવિમુત્તો ચ પઞ્ઞાવિમુત્તો ચાતિ ઇમે દ્વે અનિદ્દિટ્ઠા. અઞ્ઞત્થ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૭૩) પન ''યો પન દુક્ખતો મનસિકરોન્તો પસ્સદ્ધિબહુલો સમાધિન્દ્રિયં પટિલભતિ, સો સબ્બત્થ કાયસક્ખી નામ હોતિ, અરૂપજ્ઝાનં પન પત્વા અગ્ગફલં પત્તો ઉભતોભાગવિમુત્તો નામ હોતિ. યો પન અનત્તતો મનસિકરોન્તો વેદબહુલો પઞ્ઞિન્દ્રિયં પટિલભતિ, સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે ધમ્માનુસારી હોતિ, છસુ ઠાનેસુ દિટ્ઠિપ્પત્તો, અગ્ગફલે પઞ્ઞાવિમુત્તો''તિ વુત્તં. તે ઇધ કાયસક્ખિદિટ્ઠિપ્પત્તેહિયેવ સઙ્ગહિતા. અત્થતો પન અરૂપજ્ઝાનેન ચેવ અરિયમગ્ગેન ચાતિ ઉભતોભાગેન વિમુત્તોતિ ઉભતોભાગવિમુત્તો. પજાનન્તો વિમુત્તોતિ પઞ્ઞાવિમુત્તોતિ. એત્તાવતા ઇન્દ્રિયપુગ્ગલવિસેસા નિદ્દિટ્ઠા હોન્તિ.

**૨૨૩-૨૨૬.** ઇદાનિ વિમોક્ખપુબ્બઙ્ગમમેવ વિમોક્ખવિસેસં પુગ્ગલવિસેસઞ્ચ દસ્સેતુકામો **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો**તિઆદિમાહ. તત્થ **દ્વે વિમોક્ખા**તિ અપ્પણિહિતસુઞ્ઞતવિમોક્ખા. અનિચ્ચાનુપસ્સનાગમનવસેન હિ અનિમિત્તવિમોક્ખોતિ લદ્ધનામો મગ્ગો રાગદોસમોહપણિધીનં અભાવા સગુણતો ચ તેસંયેવ પણિધીનં અભાવા અપ્પણિહિતન્તિ લદ્ધનામં નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતીતિ આરમ્મણતો ચ અપ્પણિહિતવિમોક્ખોતિ નામમ્પિ લભતિ. તથા રાગદોસમોહેહિ સુઞ્ઞત્તા સગુણતો ચ રાગાદીહિયેવ સુઞ્ઞત્તા સુઞ્ઞતન્તિ લદ્ધનામં નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતીતિ આરમ્મણતો ચ સુઞ્ઞતવિમોક્ખોતિ નામમ્પિ લભતિ. તસ્મા તે દ્વે વિમોક્ખા અનિમિત્તવિમોક્ખન્વયા નામ હોન્તિ. અનિમિત્તમગ્ગતો અનઞ્ઞેપિ અટ્ઠન્નં મગ્ગઙ્ગાનં એકેકસ્સ મગ્ગઙ્ગસ્સ વસેન સહજાતાદિપચ્ચયા ચ હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. પુન **દ્વે વિમોક્ખા**તિ સુઞ્ઞતાનિમિત્તવિમોક્ખા. દુક્ખાનુપસ્સનાગમનવસેન હિ અપ્પણિહિતવિમોક્ખોતિ લદ્ધનામો મગ્ગો રૂપનિમિત્તાદીનં રાગનિમિત્તાદીનં નિચ્ચનિમિત્તાદીનઞ્ચ અભાવા સગુણતો ચ તેસંયેવ નિમિત્તાનં અભાવા અનિમિત્તસઙ્ખાતં નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતીતિ આરમ્મણતો ચ અનિમિત્તવિમોક્ખોતિ નામમ્પિ લભતિ. સેસં વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં. પુન **દ્વે વિમોક્ખા**તિ અનિમિત્તઅપ્પણિહિતવિમોક્ખા. યોજના પનેત્થ વુત્તનયા એવ.

**પટિવેધકાલે**તિ ઇન્દ્રિયાનં વુત્તક્કમેનેવ વુત્તં. મગ્ગક્ખણં પન મુઞ્ચિત્વા વિપસ્સનાક્ખણે વિમોક્ખો નામ નત્થિ . પઠમં વુત્તોયેવ પન મગ્ગવિમોક્ખો ''પટિવેધકાલે''તિ વચનેન વિસેસેત્વા દસ્સિતો. ''યો ચાયં પુગ્ગલો સદ્ધાવિમુત્તો''તિઆદિકા દ્વે વારા ચ ''અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલભતી''તિઆદિકો વારો ચ સઙ્ખિત્તો, વિમોક્ખવસેન પન યોજેત્વા વિત્થારતો વેદિતબ્બો. **યે હિ કેચિ નેક્ખમ્મ**ન્તિઆદિકો વારો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બોતિ. એત્તાવતા વિમોક્ખપુગ્ગલવિસેસા નિદ્દિટ્ઠા હોન્તીતિ.

**૨૨૭.** પુન વિમોક્ખમુખાનિ ચ વિમોક્ખે ચ અનેકધા નિદ્દિસિતુકામો **અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો**તિઆદિમાહ. તત્થ **યથાભૂત**ન્તિ યથાસભાવેન. **જાનાતી**તિ ઞાણેન જાનાતિ. **પસ્સતી**તિ તેનેવ ઞાણેન ચક્ખુના વિય પસ્સતિ. **તદન્વયેના**તિ તદનુગમનેન, તસ્સ પચ્ચક્ખતો ઞાણેન દિટ્ઠસ્સ અનુગમનેનાતિ અત્થો. **કઙ્ખા પહીયતી**તિ

અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચાનિચ્ચકટ્ઠા, ઇતરાહિ ઇતરકટ્ઠા. **નિમિત્તન્તિ** સન્તતિઘનવિનિબ્ભોગેન નિચ્ચસઞ્ઞાય પહીનત્તા આરમ્મણભૂતં સઙ્ખારનિમિત્તં યથાભૂતં જાનાતિ. **તેન વુચ્ચતિ સમ્માદસ્સનન્તિ** તેન યથાભૂતજાનનેન તં ઞાણં "સમ્માદસ્સન"ન્તિ વુચ્ચતિ. **પવત્તન્તિ** દુક્ખપ્પત્તાકારે સુખસઞ્ઞં ઉગ્ઘાટેત્વા સુખસઞ્ઞાય પહાનેન પણિધિસઙ્ખાતાય તણ્હાય પહીનત્તા સુખસમ્મતમ્પિ વિપાકપવત્તં યથાભૂતં જાનાતિ. **નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચાતિ** નાનાધાતુમનસિકારસમ્ભવેન સમૂહઘનવિનિબ્ભોગેન ઉભયથાપિ અત્તસઞ્ઞાય પહીનત્તા સઙ્ખારનિમિત્તઞ્ચ વિપાકપવત્તઞ્ચ યથાભૂતં જાનાતિ. **યઞ્ચ યથાભૂતં ઞાણન્તિ**આદિત્તયં ઇદાનિ વુત્તમેવ, ન અઞ્ઞં. **ભયતો ઉપટ્ઠાતીતિ** નિચ્ચસુખઅત્તાભાવદસ્સનતો યથાક્કમં તં તં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ. **યા ચ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞાતિ**આદિના "ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં ભયતુપટ્ઠાનઞાણં આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં અનુલોમઞાણ"ન્તિ વુત્તેસુ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિસઙ્ખાતેસુ નવસુ વિપસ્સનાઞાણેસુ ભયતુપટ્ઠાનસમ્બન્ધેન અવત્થાભેદેન ભિન્નાનિ એકટ્ઠાનિ તીણિ ઞાણાનિ વુત્તાનિ, ન સેસાનિ.

પુન તીસુ અનુપસ્સનાસુ અન્તે ઠિતાય અનન્તરાય અનત્તાનુપસ્સનાય સમ્બન્ધેન તાય સહ સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાય એકટ્ઠતં દસ્સેતું **યા ચ અનત્તાનુપસ્સના યા ચ સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાતિ**આદિમાહ. ઇમાનિ હિ દ્વે ઞાણાનિ અત્થતો એકમેવ, અવત્થાભેદેન પન ભિન્નાનિ. યથા ચ ઇમાનિ, તથા અનિચ્ચાનુપસ્સના ચ અનિમિત્તાનુપસ્સના ચ અત્થતો એકમેવ ઞાણં, દુક્ખાનુપસ્સના ચ અપ્પણિહિતાનુપસ્સના ચ અત્થતો એકમેવ ઞાણં, કેવલં અવત્થાભેદેનેવ ભિન્નાનિ. અનત્તાનુપસ્સનાસુઞ્ઞતાનુપસ્સનાનઞ્ચ એકટ્ઠતાય વુત્તાય તેસં દ્વિન્નં દ્વિન્નમ્પિ ઞાણાનં એકલક્ખણત્તા એકટ્ઠતા વુત્તાવ હોતીતિ. **નિમિત્તં પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતીતિ** "સઙ્ખારનિમિત્તં અદ્ધુવં તાવકાલિક"ન્તિ અનિચ્ચલક્ખણવસેન જાનિત્વા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. કામઞ્ચ ન પઠમં જાનિત્વા પચ્છા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, વોહારવસેન પન "મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ"ન્તિઆદીનિ (સં॰ નિ॰ ૪.૬૦; મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૦; ૩.૪૨૧) વિય એવં વુચ્ચતિ. સદ્દસત્થવિદૂપિ ચ "આદિચ્ચં પાપુણિત્વા તમો વિગચ્છતી"તિઆદીસુ વિય સમાનકાલેપિ ઇમં પદં ઇચ્છન્તિ. એકત્તનયેન વા પુરિમઞ્ચ પચ્છિમઞ્ચ એકં કત્વા એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઇમિના નયેન ઇતરસ્મિમ્પિ પદદ્વયે અત્થો વેદિતબ્બો. **મુઞ્ચિતુકમ્યતા**દીનં તિણ્ણં ઞાણાનં એકટ્ઠતા હેટ્ઠા વુત્તનયા એવ.

**નિમિત્તા ચિત્તં વુટ્ઠાતીતિ** સઙ્ખારનિમિત્તે દોસદસ્સનેન તત્થ અનલ્લીનતાય સઙ્ખારનિમિત્તા ચિત્તં વુટ્ઠાતિ નામ. **અનિમિત્તે ચિત્તં પક્ખન્દતીતિ** સઙ્ખારનિમિત્તપટિપક્ખેન અનિમિત્તસઙ્ખાતે નિબ્બાને તન્નિન્નતાય ચિત્તં પવિસતિ. સેસાનુપસ્સનાદ્વયેપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. **નિરોધે નિબ્બાનધાતુયાતિ** ઇધ વુત્તેનેવ પઠમાનુપસ્સનાદ્વયમ્પિ વુત્તમેવ હોતિ. નિરોધેતિપિ પાઠો. **બહિદ્ધાવુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞાતિ** વુટ્ઠાનસમ્બન્ધેન ગોત્રભુઞાણં વુત્તં. **ગોત્રભૂ ધમ્માતિ** ગોત્રભુઞાણમેવ. ઇતરથા હિ એકટ્ઠતા ન યુજ્જતિ. "અસઙ્ખતા ધમ્મા, અપ્પચ્ચયા ધમ્મા"તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭, ૮) વિય વા ચતુમગ્ગવસેન વા બહુવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. યસ્મા વિમોક્ખોતિ મગ્ગો, મગ્ગો ચ દુભતોવુટ્ઠાનો, તસ્મા તેન સમ્બન્ધેન **યા ચ દુભતોવુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞાતિ**આદિ વુત્તં.

**૨૨૮.** પુન વિમોક્ખાનં નાનાક્ખણાનં એકક્ખણપરિયાયં દસ્સેતુકામો **કતિહાકારેહીતિ**આદિમાહ. તત્થ **આધિપતેય્યટ્ઠેનાતિ** જેટ્ઠકટ્ઠેન. **અધિટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ** પતિટ્ઠાનટ્ઠેન. **અભિનીહારટ્ઠેનાતિ** વિપસ્સનાવીથિતો નીહરણટ્ઠેન. **નિય્યાનટ્ઠેનાતિ** નિબ્બાનુપગમનટ્ઠેન. **અનિચ્ચતો મનસિકરોતોતિ** વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાક્ખણેયેવ . **અનિમિત્તો**

**વિમોક્ખો**તિ મગ્ગક્ખણેયેવ. એસ નયો સેસેસુ. **ચિત્તં અધિટ્ઠાતી**તિ ચિત્તં અધિકં કત્વા ઠાતિ, ચિત્તં પતિટ્ઠાપેતીતિ અધિપ્પાયો. **ચિત્તં અભિનીહરતી**તિ વિપસ્સનાવીથિતો ચિત્તં નીહરતિ. **નિરોધં નિબ્બાનં નિય્યાતી**તિ નિરોધસઙ્ખાતં નિબ્બાનં ઉપગચ્છતીતિ એવં આકારનાનત્તતો ચતુધા નાનાક્ખણતા દસ્સિતા.

એકક્ખણતાય **સમોધાનટ્ઠેના**તિ એકજ્ઝં સમોસરણટ્ઠેન. **અધિગમનટ્ઠેના**તિ વિન્દનટ્ઠેન. **પટિલાભટ્ઠેના**તિ પાપુણનટ્ઠેન. **પટિવેધટ્ઠેના**તિ ઞાણેન પટિવિજ્ઝનટ્ઠેન. **સચ્છિકિરિયટ્ઠેના**તિ પચ્ચક્ખકરણટ્ઠેન. **ફસ્સનટ્ઠેના**તિ ઞાણફુસનાય ફુસનટ્ઠેન. **અભિસમયટ્ઠેના**તિ અભિમુખં સમાગમનટ્ઠેન. એત્થ ‘‘સમોધાનટ્ઠેના’’તિ મૂલપદં, સેસાનિ અધિગમવેવચનાનિ. તસ્માયેવ હિ સબ્બેસં એકતો વિસ્સજ્જનં કતં. **નિમિત્તા મુચ્ચતી**તિ નિચ્ચનિમિત્તતો મુચ્ચતિ. ઇમિના વિમોક્ખટ્ઠો વુત્તો. **યતો મુચ્ચતી**તિ યતો નિમિત્તતો મુચ્ચતિ. **તત્થ ન પણિદહતી**તિ તસ્મિં નિમિત્તે પત્થનં ન કરોતિ. **યત્થ ન પણિદહતી**તિ યસ્મિં નિમિત્તે ન પણિદહતિ. **તેન સુઞ્ઞો**તિ તેન નિમિત્તેન સુઞ્ઞો. **યેન સુઞ્ઞો**તિ યેન નિમિત્તેન સુઞ્ઞો. **તેન નિમિત્તેન અનિમિત્તો**તિ ઇમિના અનિમિત્તટ્ઠો વુત્તો.

**પણિધિયા મુચ્ચતી**તિ પણિધિતો મુચ્ચતિ. ‘‘પણિધિ મુચ્ચતી’’તિ પાઠો નિસ્સક્કત્થોયેવ. ઇમિના વિમોક્ખટ્ઠો વુત્તો. **યત્થ ન પણિદહતી**તિ યસ્મિં દુક્ખે ન પણિદહતિ. **તેન સુઞ્ઞો**તિ તેન દુક્ખેન સુઞ્ઞો. **યેન સુઞ્ઞો**તિ યેન દુક્ખનિમિત્તેન સુઞ્ઞો. **યેન નિમિત્તેના**તિ યેન દુક્ખનિમિત્તેન. **તત્થ ન પણિદહતી**તિ ઇમિના અપ્પણિહિતટ્ઠો વુત્તો. **અભિનિવેસા મુચ્ચતી**તિ ઇમિના વિમોક્ખટ્ઠો વુત્તો. **યેન સુઞ્ઞો**તિ યેન અભિનિવેસનિમિત્તેન સુઞ્ઞો. **યેન નિમિત્તેના**તિ યેન અભિનિવેસનિમિત્તેન. **યત્થ ન પણિદહતિ, તેન સુઞ્ઞો**તિ યસ્મિં અભિનિવેસનિમિત્તે ન પણિદહતિ, તેન અભિનિવેસનિમિત્તેન સુઞ્ઞો. ઇમિના સુઞ્ઞતટ્ઠો વુત્તો.

૨૨૯. પુન અટ્ઠવિમોક્ખાદીનિ નિદ્દિસિતુકામો **અત્થિ વિમોક્ખો**તિઆદિમાહ. તત્થ **નિચ્ચતો અભિનિવેસા**તિઆદીનિ સઞ્ઞાવિમોક્ખે વુત્તનયેન વેદિતબ્બાનિ. **સબ્બાભિનિવેસેહી**તિ વુત્તપ્પકારેહિ અભિનિવેસેહિ. ઇતિ અભિનિવેસમુચ્ચનવસેન સુઞ્ઞતવિમોક્ખા નામ જાતા, તેયેવ નિચ્ચાદિનિમિત્તમુચ્ચનવસેન અનિમિત્તવિમોક્ખા, નિચ્ચન્તિઆદિપણિધીહિ મુચ્ચનવસેન અપ્પણિહિતવિમોક્ખા. એત્થ ચ **પણિધિ મુચ્ચતી**તિ સબ્બત્થ નિસ્સક્કત્થો વેદિતબ્બો. પણિધિયા મુચ્ચતીતિ વા પાઠો. ‘‘સબ્બપણિધીહિ મુચ્ચતી’’તિ ચેત્થ સાધકં. એવં તિસ્સો અનુપસ્સના તદઙ્ગવિમોક્ખત્તા ચ સમુચ્છેદવિમોક્ખસ્સ પચ્ચયત્તા ચ પરિયાયેન વિમોક્ખાતિ વુત્તા.

૨૩૦. **તત્થ જાતા**તિ અનન્તરે વિપસ્સનાવિમોક્ખેપિ સતિ ઇમિસ્સા કથાય મગ્ગવિમોક્ખાધિકારત્તા તસ્મિં મગ્ગવિમોક્ખે જાતાતિ વુત્તં હોતિ. **અનવજ્જકુસલા**તિ રાગાદિવજ્જવિરહિતા કુસલા. વિચ્છેદં કત્વા વા પાઠો. **બોધિપક્ખિયા ધમ્મા**તિ ‘‘ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, પઞ્ચ બલાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા , અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૫, ૪૩; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૨; મિ॰ પ॰ ૫.૪.૧) વુત્તા સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મા. **ઇદં મુખન્તિ** ઇદં વુત્તપ્પકારં ધમ્મજાતં આરમ્મણતો નિબ્બાનપવેસાય મુખત્તા મુખં નામાતિ વુત્તં હોતિ. **તેસં ધમ્માનન્તિ** તેસં બોધિપક્ખિયાનં ધમ્માનં. **ઇદં વિમોક્ખમુખન્તિ** નિબ્બાનં વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમોક્ખેસુ નિસ્સરણવિમોક્ખોવ, ‘‘યાવતા, ભિક્ખવે , ધમ્મા સઙ્ખતા વા અસઙ્ખતા વા, વિરાગો તેસં ધમ્માનં અગ્ગમક્ખાયતી’’તિ (ઇતિવુ॰ ૯૦; અ॰ નિ॰ ૪.૩૪) વુત્તત્તા ઉત્તમટ્ઠેન મુખઞ્ચાતિ વિમોક્ખમુખં. વિમોક્ખઞ્ચ તં મુખઞ્ચ વિમોક્ખમુખન્તિ કમ્મધારયસમાસવસેન અયમેવ અત્થો વુત્તો. **વિમોક્ખઞ્ચા**તિ એત્થ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. **તીણિ અકુસલમૂલાની**તિ લોભદોસમોહા. **તીણિ દુચ્ચરિતાની**તિ કાયવચીમનોદુચ્ચરિતાનિ. **સબ્બેપિ અકુસલા ધમ્મા**તિ અકુસલમૂલેહિ

સમ્પયુત્તા દુચ્ચરિતેહિ સમ્પયુત્તા ચ અસમ્પયુત્તા ચ સેવિતબ્બદોમનસ્સાદીનિ ઠપેત્વા સબ્બેપિ અકુસલા ધમ્મા. **કુસલમૂલસુચરિતાનિ** વુત્તપટિપક્ખેન વેદિતબ્બાનિ. **સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા**તિ વુત્તનયેનેવ સમ્પયુત્તા અસમ્પયુત્તા ચ વિમોક્ખસ્સ ઉપનિસ્સયભૂતા સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા. વિવટ્ટકથા હેટ્ઠા વુત્તા. વિમોક્ખવિવટ્ટસમ્બન્ધેન પનેત્થ સેસવિવટ્ટાપિ વુત્તા. **આસેવના**તિ આદિતો સેવના. **ભાવના**તિ તસ્સેવ વડ્ઢના. **બહુલીકમ્મ**ન્તિ તસ્સેવ વસિપ્પત્તિયા પુનપ્પુનં કરણં. મગ્ગસ્સ પન એકક્ખણેયેવ કિચ્ચસાધનવસેન આસેવનાદીનિ વેદિતબ્બાનિ. **પટિલાભો વા વિપાકો વા**તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવાતિ.

વિમોક્ખનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

વિમોક્ખકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૬. ગતિકથા

## ગતિકથાવણ્ણના

**૨૩૧**. ઇદાનિ તસ્સા વિમોક્ખુપ્પત્તિયા હેતુભૂતં હેતુસમ્પત્તિં દસ્સેન્તેન કથિતાય ગતિકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. દુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સાપિ હિ ''નત્થિ ઝાનં અપઞ્ઞસ્સા''તિ (ધ॰ પ॰ ૩૭૨) વચનતો ઝાનમ્પિ ન ઉપ્પજ્જતિ, કિં પન વિમોક્ખો. તત્થ **ગતિસમ્પત્તિયા**તિ નિરયતિરચ્છાનયોનિપેત્તિવિસયમનુસ્સદેવસઙ્ખાતાસુ પઞ્ચસુ ગતીસુ મનુસ્સદેવસઙ્ખાતાય ગતિસમ્પત્તિયા. એતેન પુરિમા તિસ્સો ગતિવિપત્તિયો પટિક્ખિપતિ. ગતિયા સમ્પત્તિ ગતિસમ્પત્તિ, સુગતીતિ વુત્તં હોતિ. **ગતી**તિ ચ સહોકાસા ખન્ધા. પઞ્ચસુ ચ ગતીસુ પેત્તિવિસયગ્ગહણેનેવ અસુરકાયોપિ ગહિતો. **દેવા**તિ છ કામાવચરદેવા બ્રહ્માનો ચ. દેવગ્ગહણેન અસુરાપિ સઙ્ગહિતા. **ઞાણસમ્પયુત્તે**તિ ઞાણસમ્પયુત્તપટિસન્ધિક્ખણે. ખણોપિ હિ ઞાણસમ્પયુત્તયોગેન તેનેવ વોહારેન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. **કતિનં હેતૂનન્તિ** અલોભાદોસામોહહેતૂસુ કતિનં હેતૂનં. **ઉપપત્તી**તિ ઉપપજ્જનં, નિબ્બત્તીતિ અત્થો.

યસ્મા પન સુદ્દકુલજાતાપિ તિહેતુકા હોન્તિ, તસ્મા તે સન્ધાય પઠમપુચ્છા. યસ્મા ચ યેભુય્યેન મહાપુઞ્ઞા તીસુ મહાસાલકુલેસુ જાયન્તિ, તસ્મા તેસં તિણ્ણં કુલાનં વસેન તિસ્સો પુચ્છા. પાઠો પન સઙ્ખિત્તો. મહતી સાલા એતેસન્તિ મહાસાલા, મહાઘરા મહાવિભવાતિ અત્થો. અથ વા મહા સારો એતેસન્તિ મહાસારાતિ વત્તબ્બે ર-કારસ્સ લ-કારં કત્વા ''મહાસાલા''તિ વુત્તં. ખત્તિયા મહાસાલા, ખત્તિયેસુ વા મહાસાલાતિ **ખત્તિયમહાસાલા**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ યસ્સ ખત્તિયસ્સ ગેહે પચ્છિમન્તેન કોટિસતં ધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ વીસતિ અમ્બણાનિ દિવસં વલઞ્જે નિક્ખમન્તિ, અયં **ખત્તિયમહાસાલો** નામ. યસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ ગેહે પચ્છિમન્તેન અસીતિકોટિધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ દસ અમ્બણાનિ દિવસં વલઞ્જે નિક્ખમન્તિ, અયં **બ્રાહ્મણમહાસાલો** નામ. યસ્સ ગહપતિસ્સ ગેહે પચ્છિમન્તેન ચત્તાલીસકોટિધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ પઞ્ચ અમ્બણાનિ દિવસં વલઞ્જે નિક્ખમન્તિ, અયં **ગહપતિમહાસાલો** નામ.

રૂપાવચરાનં અરૂપાવચરાનઞ્ચ એકન્તતિહેતુકત્તા ''ઞાણસમ્પયુત્તે''તિ ન વુત્તં, મનુસ્સેસુ પન દુહેતુકાહેતુકાનઞ્ચ સબ્ભાવતો, કામાવચરેસુ દેવેસુ દુહેતુકાનઞ્ચ સબ્ભાવતો સેસેસુ ''ઞાણસમ્પયુત્તે''તિ વુત્તં. એત્થ ચ કામાવચરદેવા પઞ્ચકામગુણરતિયા કીળન્તિ, સરીરજુતિયા ચ જોતન્તીતિ **દેવા**, રૂપાવચરબ્રહ્માનો ઝાનરતિયા કીળન્તિ , સરીરજુતિયા ચ જોતન્તીતિ દેવા, અરૂપાવચરબ્રહ્માનો ઝાનરતિયા કીળન્તિ, ઞાણજુતિયા ચ જોતન્તીતિ દેવા.

**૨૩૨. કુસલકમ્મસ્સ જવનક્ખણે**તિ અતીતજાતિયા ઇધ તિહેતુકપટિસન્ધિજનકસ્સ તિહેતુકકામાવચરકુસલકમ્મસ્સ ચ જવનવીથિયં પુનપ્પુનં ઉપ્પત્તિવસેન સત્તવારં જવનક્ખણે, પવત્તનકાલેતિ અત્થો. **તયો હેતૂ કુસલા**તિ અલોભો કુસલહેતુ અદોસો કુસલહેતુ અમોહો કુસલહેતુ. **તસ્મિં ખણે જાતચેતનાયા**તિ તસ્મિં વુત્તક્ખણેયેવ જાતાય કુસલચેતનાય. **સહજાતપચ્ચયા હોન્તી**તિ ઉપ્પજ્જમાના ચ સહઉપ્પાદનભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ. **તેન વુચ્ચતી**તિ તેન સહજાતપચ્ચયભાવેનેવ વુચ્ચતિ. **કુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા**તિ

એકચિત્તક્ખણિકપચ્ચયાકારનયેન વુત્તં. ‘‘સઙ્ખારા’’તિ ચ બહુવચનેન તત્થ સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહિતા સબ્બે ચેતસિકા ગહિતાતિ વેદિતબ્બં. અપિસદ્દેન સઙ્ખારપચ્ચયાપિ કુસલમૂલાનીતિપિ વુત્તં હોતિ.

**નિકન્તિક્ખણે**તિ અત્તનો વિપાકં દાતું પચ્ચુપટ્ઠિતકમ્મે વા તથા પચ્ચુપટ્ઠિતકમ્મેન ઉપટ્ઠાપિતે કમ્મનિમિત્તે વા ગતિનિમિત્તે વા ઉપ્પજ્જમાનાનં નિકન્તિક્ખણે. **નિકન્તી**તિ નિકામના પત્થના. આસન્નમરણસ્સ હિ મોહેન આકુલચિત્તત્તા અવીચિજાલાયપિ નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ, કિં પન સેસેસુ નિમિત્તેસુ. **દ્વે હેતૂ**તિ લોભો અકુસલહેતુ મોહો અકુસલહેતુ. ભવનિકન્તિ પન પટિસન્ધિઅનન્તરં પવત્તભવઙ્ગવીથિતો વુટ્ઠિતમત્તસ્સેવ અત્તનો ખન્ધસન્તાનં આરબ્ભ સબ્બેસમ્પિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘‘યસ્સ વા પન યત્થ અકુસલા ધમ્મા ન ઉપ્પજ્જિત્થ, તસ્સ તત્થ કુસલા ધમ્મા ન ઉપ્પજ્જિત્થાતિ આમન્તા’’તિ એવમાદિ ઇદમેવ સન્ધાય વુત્તં. **તસ્મિં ખણે જાતચેતનાયા**તિ અકુસલચેતનાય.

**પટિસન્ધિક્ખણે**તિ તેન કમ્મેન ગહિતપટિસન્ધિક્ખણે. **તયો હેતૂ**તિ અલોભો અબ્યાકતહેતુ અદોસો અબ્યાકતહેતુ અમોહો અબ્યાકતહેતુ. **તસ્મિં ખણે જાતચેતનાયા**તિ વિપાકાબ્યાકતચેતનાય. **નામરૂપપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણન્તિ** એત્થ તસ્મિં પટિસન્ધિક્ખણે તયો વિપાકહેતૂ સેસચેતસિકા ચ નામં, હદયવત્થુ રૂપં. તતો નામરૂપપચ્ચયતોપિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં પવત્તતિ. **વિઞ્ઞાણપચ્ચયાપિ નામરૂપન્તિ** એત્થાપિ નામં વુત્તપ્પકારમેવ, રૂપં પન ઇધ સહેતુકમનુસ્સપટિસન્ધિયા અધિપ્પેતત્તા ગબ્ભસેય્યકાનં વત્થુદસકં કાયદસકં ભાવદસકન્તિ સમતિંસ રૂપાનિ, સંસેદજાનં ઓપપાતિકાનઞ્ચ પરિપુણ્ણાયતનાનં ચક્ખુદસકં સોતદસકં ઘાનદસકં જિવ્હાદસકઞ્ચાતિ સમસત્તતિ રૂપાનિ. તં વુત્તપ્પકારં નામરૂપં પટિસન્ધિક્ખણે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પવત્તતિ.

**પઞ્ચક્ખન્ધા**તિ એત્થ પટિસન્ધિચિત્તેન પટિસન્ધિક્ખણે લબ્ભમાનાનિ રૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો, સહજાતા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, સેસચેતસિકા સઙ્ખારક્ખન્ધો, પટિસન્ધિચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. **સહજાતપચ્ચયા હોન્તી**તિ ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધા અઞ્ઞમઞ્ઞં સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, રૂપક્ખન્ધે ચત્તારો મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, અરૂપિનો ખન્ધા ચ હદયરૂપઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, મહાભૂતાપિ ઉપાદારૂપાનં સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ. **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા હોન્તી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપ્પાદનુપત્થમ્ભનભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ, ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા હોન્તિ, ચત્તારો મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા હોન્તિ. **નિસ્સયપચ્ચયા હોન્તી**તિ અધિટ્ઠાનાકારેન નિસ્સયાકારેન ચ ઉપકારકા હોન્તિ, ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સયપચ્ચયા હોન્તીતિ સહજાતા વિય વિત્થારેતબ્બા. **વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તી**તિ એકવત્થુકાદિભાવાનુપગમનેન વિપ્પયુત્તભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ, અરૂપિનો ખન્ધા પટિસન્ધિરૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તિ, હદયરૂપં અરૂપીનં ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયો હોતિ. ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધા’’તિ હેત્થ એવં યથાલાભવસેન વુત્તં.

**ચત્તારો મહાભૂતા**તિ એત્થ તયો પચ્ચયા પઠમં વુત્તાયેવ. **તયો જીવિતસઙ્ખારા**તિ આયુ ચ ઉસ્મા ચ વિઞ્ઞાણઞ્ચ. **આયૂ**તિ રૂપજીવિતિન્દ્રિયં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયઞ્ચ. **ઉસ્મા**તિ તેજોધાતુ. **વિઞ્ઞાણન્તિ** પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં. એતાનિ હિ ઉપરૂપરિ જીવિતસઙ્ખારં સઙ્ખરોન્તિ પવત્તેન્તીતિ જીવિતસઙ્ખારા. **સહજાતપચ્ચયા હોન્તી**તિ અરૂપજીવિતિન્દ્રિયં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણઞ્ચ સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનઞ્ચ હદયરૂપસ્સ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેજોધાતુ તિણ્ણં મહાભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસહજાતપચ્ચયો હોતિ, ઉપાદારૂપાનં સહજાતપચ્ચયોવ, રૂપજીવિતિન્દ્રિયં સહજાતરૂપાનં પરિયાયેન સહજાતપચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા હોન્તિ, નિસ્સયપચ્ચયા હોન્તી**તિ દ્વયં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણઞ્ચ સમ્પયુત્તખન્ધાનં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા

હોન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયપચ્ચયા હોન્તીતિ વુત્તનયેનેવ યોજેત્વા વેદિતબ્બં. **વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તી**તિ અરૂપજીવિતિન્દ્રિયં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણઞ્ચ પટિસન્ધિરૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તિ. રૂપજીવિતિન્દ્રિયં પન અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપ્પયુત્તપચ્ચયત્તે ન યુજ્જતિ. તસ્મા ''તયો જીવિતસઙ્ખારા''તિ યથાલાભવસેન વુત્તં. નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ વુત્તનયેનેવ ચતુપચ્ચયત્તે યોજેતબ્બં. **ચુદ્દસ ધમ્મા**તિ પઞ્ચક્ખન્ધા, ચત્તારો મહાભૂતા, તયો જીવિતસઙ્ખારા, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ એવં ગણનાવસેન ચુદ્દસ ધમ્મા. તેસઞ્ચ ઉપરિ અઞ્ઞેસઞ્ચ સહજાતાદિપચ્ચયભાવો વુત્તનયો એવ. **સમ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તી**તિ પુન એકવત્થુકએકારમ્મણએકુપ્પાદએકનિરોધસઙ્ખાતેન સમ્પયુત્તભાવેન ઉપકારકા હોન્તિ.

**પઞ્ચિન્દ્રિયાની**તિ સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ. **નામઞ્ચા**તિ ઇધ વેદનાદયો તયો ખન્ધા. **વિઞ્ઞાણઞ્ચા**તિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં. પુન **ચુદ્દસ ધમ્મા**તિ ચત્તારો ખન્ધા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, તયો હેતૂ, નામઞ્ચ વિઞ્ઞાણઞ્ચાતિ એવં ગણનાવસેન ચુદ્દસ ધમ્મા. **અટ્ઠવીસતિ ધમ્મા**તિ પુરિમા ચ ચુદ્દસ, ઇમે ચ ચુદ્દસાતિ અટ્ઠવીસતિ. ઇધ રૂપસ્સાપિ પવિટ્ઠત્તા સમ્પયુત્તપચ્ચયં અપનેત્વા વિપ્પયુત્તપચ્ચયો વુત્તો.

એવં પટિસન્ધિક્ખણે વિજ્જમાનસ્સ તસ્સ તસ્સ પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ તં તં પચ્ચયભેદં દસ્સેત્વા પઠમં નિદ્દિટ્ઠે હેતૂ નિગમેત્વા દસ્સેન્તો **ઇમેસં અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતી**તિ આહ. કમ્માયૂહનક્ખણે તયો કુસલહેતૂ, નિકન્તિક્ખણે દ્વે અકુસલહેતૂ, પટિસન્ધિક્ખણે તયો અબ્યાકતહેતૂતિ એવં અટ્ઠ હેતૂ. તત્થ તયો કુસલહેતૂ, દ્વે અકુસલહેતૂ ચ ઇધ પટિસન્ધિક્ખણે પવત્તિયા ઉપનિસ્સયપચ્ચયા હોન્તિ. તયો અબ્યાકતહેતૂ યથાયોગં હેતુપચ્ચયસહજાતપચ્ચયવસેન પચ્ચયા હોન્તિ. સેસવારેસુપિ એસેવ નયો.

અરૂપાવચરાનં પન રૂપાભાવા **નામપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયાપિ નામ**ન્તિ વુત્તં. રૂપમિસ્સકચુદ્દસકોપિ ચ પરિહીનો. તસ્સ પરિહીનત્તા ''અટ્ઠવીસતિ ધમ્મા''તિ વારો ચ ન લબ્ભતિ.

**૨૩૩**. ઇદાનિ વિમોક્ખસ્સ પચ્ચયભૂતં તિહેતુકપટિસન્ધિં દસ્સેત્વા તેનેવ સમ્બન્ધેન દુહેતુકપટિસન્ધિવિસેસઞ્ચ દસ્સેતુકામો **ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે**તિઆદિમાહ. **કુસલકમ્મસ્સ જવનક્ખણે**તિ અતીતજાતિયા ઇધ પટિસન્ધિજનકસ્સ દુહેતુકકુસલકમ્મસ્સ વુત્તનયેનેવ જવનક્ખણે. **દ્વે હેતૂ**તિ ઞાણવિપ્પયુત્તત્તા અલોભો કુસલહેતુ અદોસો કુસલહેતુ. દ્વે અબ્યાકતહેતૂપિ અલોભાદોસાયેવ.

**ચત્તારિ ઇન્દ્રિયાની**તિ પઞ્ઞિન્દ્રિયવજ્જાનિ સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ ચત્તારિ. **દ્વાદસ ધમ્મા**તિ પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ અમોહહેતુસ્સ ચ પરિહીનત્તા દ્વાદસ. તેસં દ્વિન્નંયેવ પરિહીનત્તા છબ્બીસતિ. **છન્નં હેતૂન**ન્તિ દ્વિન્નં કુસલહેતૂનં, દ્વિન્નં અકુસલહેતૂનં, દ્વિન્નં વિપાકહેતૂનન્તિ એવં છન્નં હેતૂનં. રૂપારૂપાવચરા પનેત્થ એકન્તતિહેતુકત્તા ન ગહિતા. સેસં પઠમવારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇમસ્મિં વારે દુહેતુકપટિસન્ધિયા દુહેતુકકમ્મસ્સેવ વુત્તત્તા તિહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિ ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. તસ્મા યં ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮) તિપિટકમહાધમ્મરક્ખિતત્થેરવાદે ''તિહેતુકકમ્મેન પટિસન્ધિ તિહેતુકાવ હોતિ, દુહેતુકાહેતુકા ન હોતિ. દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકાહેતુકા હોતિ, તિહેતુકા ન હોતી''તિ વુત્તં, તં ઇમાય પાળિયા સમેતિ. યં પન તિપિટકચૂળનાગત્થેરસ્સ ચ મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેરસ્સ ચ વાદેસુ ''તિહેતુકકમ્મેન પટિસન્ધિ તિહેતુકાપિ હોતિ દુહેતુકાપિ, અહેતુકા ન હોતિ. દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકાપિ હોતિ અહેતુકાપિ, તિહેતુકા ન હોતી''તિ વુત્તં, તં ઇમાય પાળિયા વિરુદ્ધં વિય દિસ્સતિ. ઇમિસ્સા કથાય હેતુઅધિકારત્તા અહેતુકપટિસન્ધિ ન વુત્તાતિ.

ગતિકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૭. કમ્મકથાવણ્ણના

**કમ્મકથાવણ્ણના**

**૨૩૪.** ઇદાનિ તસ્સા હેતુસમ્પત્તિયા પચ્ચયભૂતં કમ્મં દસ્સેન્તેન કથિતાય કમ્મકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ **અહોસિ કમ્મં અહોસિ કમ્મવિપાકો**તિઆદીસુ અતીતભવેસુ કતસ્સ કમ્મસ્સ અતીતભવેસુયેવ વિપક્કવિપાકં ગહેત્વા ''અહોસિ કમ્મં અહોસિ કમ્મવિપાકો''તિ વુત્તં. તસ્સેવ અતીતસ્સ કમ્મસ્સ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયસ્સ ઉપપજ્જવેદનીયસ્સ ચ પચ્ચયવેકલ્લેન અતીતભવેસુયેવ અવિપક્કવિપાકઞ્ચ અતીતેયેવ પરિનિબ્બુતસ્સ ચ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયઉપપજ્જવેદનીયઅપરપરિયાયવેદનીયસ્સ કમ્મસ્સ અવિપક્કવિપાકઞ્ચ ગહેત્વા **અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. અતીતસ્સેવ કમ્મસ્સ અવિપક્કવિપાકસ્સ પચ્ચુપ્પન્નભવે પચ્ચયસમ્પત્તિયા વિપચ્ચમાનં વિપાકં ગહેત્વા **અહોસિ કમ્મં અત્થિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. અતીતસ્સેવ કમ્મસ્સ અતિક્કન્તવિપાકકાલસ્સ ચ પચ્ચુપ્પન્નભવે પરિનિબ્બાયન્તસ્સ ચ અવિપચ્ચમાનં વિપાકં ગહેત્વા **અહોસિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. અતીતસ્સેવ કમ્મસ્સ વિપાકારહસ્સ અવિપક્કવિપાકસ્સ અનાગતે ભવે પચ્ચયસમ્પત્તિયા વિપચ્ચિતબ્બં વિપાકં ગહેત્વા **અહોસિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. અતીતસ્સેવ કમ્મસ્સ અતિક્કન્તવિપાકકાલસ્સ ચ અનાગતભવે પરિનિબ્બાયિતબ્બસ્સ ચ અવિપચ્ચિતબ્બં વિપાકં ગહેત્વા **અહોસિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. એવં અતીતકમ્મં અતીતપચ્ચુપ્પન્નાનાગતવિપાકાવિપાકવસેન છધા દસ્સિતં.

પચ્ચુપ્પન્નભવે કતસ્સ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયસ્સ કમ્મસ્સ ઇધેવ વિપચ્ચમાનં વિપાકં ગહેત્વા **અત્થિ કમ્મં અત્થિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. તસ્સેવ પચ્ચુપ્પન્નસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયવેકલ્લેન ઇધ અવિપચ્ચમાનઞ્ચ દિટ્ઠેવ ધમ્મે પરિનિબ્બાયન્તસ્સ ઇધ અવિપચ્ચમાનઞ્ચ વિપાકં ગહેત્વા **અત્થિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. પચ્ચુપ્પન્નસ્સેવ કમ્મસ્સ ઉપપજ્જવેદનીયસ્સ ચ અપરપરિયાયવેદનીયસ્સ ચ અનાગતભવે વિપચ્ચિતબ્બં વિપાકં ગહેત્વા **અત્થિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. પચ્ચુપ્પન્નસ્સેવ કમ્મસ્સ ઉપપજ્જવેદનીયસ્સ પચ્ચયવેકલ્લેન અનાગતભવે અવિપચ્ચિતબ્બઞ્ચ અનાગતભવે પરિનિબ્બાયિતબ્બસ્સ અપરપરિયાયવેદનીયસ્સ અવિપચ્ચિતબ્બઞ્ચ વિપાકં ગહેત્વા **અત્થિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. એવં પચ્ચુપ્પન્નકમ્મં પચ્ચુપ્પન્નાનાગતવિપાકાવિપાકવસેન ચતુધા દસ્સિતં.

અનાગતભવે કાતબ્બસ્સ કમ્મસ્સ અનાગતભવે વિપચ્ચિતબ્બં વિપાકં ગહેત્વા **ભવિસ્સતિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. તસ્સેવ અનાગતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયવેકલ્લેન અવિપચ્ચિતબ્બઞ્ચ અનાગતભવે પરિનિબ્બાયિતબ્બસ્સ અવિપચ્ચિતબ્બઞ્ચ વિપાકં ગહેત્વા **ભવિસ્સતિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**તિ વુત્તં. એવં અનાગતકમ્મં અનાગતવિપાકાવિપાકવસેન દ્વિધા દસ્સિતં. તં સબ્બં એકતો કત્વા દ્વાદસવિધેન કમ્મં દસ્સિતં હોતિ.

ઇમસ્મિં ઠાને ઠત્વા તીણિ કમ્મચતુક્કાનિ આહરિત્વા વુચ્ચન્તિ – તેસુ હિ વુત્તેસુ અયમત્થો પાકટતરો ભવિસ્સતીતિ. ચતુબ્બિધઞ્હિ કમ્મં દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં ઉપપજ્જવેદનીયં અપરપરિયાયવેદનીયં અહોસિકમ્મન્તિ. તેસુ એકજવનવીથિયં સત્તસુ ચિત્તેસુ કુસલા વા અકુસલા વા પઠમજવનચેતના **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયકમ્મં** નામ. તં

ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે વિપાકં દેતિ. તથા અસક્કોન્તં પન ‘‘અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો, ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો, નત્થિ કમ્મવિપાકો’’તિ ઇમસ્સ તિકસ્સ વસેન **અહોસિકમ્મં** નામ હોતિ. અત્થસાધિકા પન સત્તમજવનચેતના **ઉપપજ્જવેદનીયકમ્મં** નામ. તં અનન્તરે અત્તભાવે વિપાકં દેતિ. તથા અસક્કોન્તં વુત્તનયેનેવ અહોસિકમ્મં નામ હોતિ. ઉભિન્નં અન્તરે પન પઞ્ચજવનચેતના અપરપરિયાયવેદનીયકમ્મં નામ. તં અનાગતે યદા ઓકાસં લભતિ, તદા વિપાકં દેતિ. સતિ સંસારપ્પવત્તિયા અહોસિકમ્મં નામ ન હોતિ.

અપરમ્પિ ચતુબ્બિધં કમ્મં યગ્ગરુકં યબ્બહુલં યદાસન્નં કટત્તા વા પન કમ્મન્તિ. તત્થ કુસલં વા હોતુ અકુસલં વા, ગરુકાગરુકેસુ યં ગરુકં માતુઘાતાદિકમ્મં વા મહગ્ગતકમ્મં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. તથા બહુલાબહુલેસુપિ યં બહુલં હોતિ સુસીલ્યં વા દુસ્સીલ્યં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. યદાસન્નં નામ મરણકાલે અનુસ્સરિતકમ્મં વા કતકમ્મં વા. યઞ્હિ આસન્નમરણે અનુસ્સરિતું સક્કોતિ કાતું વા, તેનેવ ઉપપજ્જતિ. એતેહિ પન તીહિ મુત્તં પુનપ્પુનં લદ્ધાસેવનં કટત્તા વા પન કમ્મં નામ હોતિ. તેસં અભાવે તં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ.

અપરં વા ચતુબ્બિધં કમ્મં જનકં ઉપત્થમ્ભકં ઉપપીળકં ઉપઘાતકન્તિ. તત્થ **જનકં** નામ કુસલમ્પિ હોતિ અકુસલમ્પિ. તં પટિસન્ધિયં પવત્તેપિ રૂપારૂપવિપાકં જનેતિ. **ઉપત્થમ્ભકં** પન જનેતું ન સક્કોતિ, અઞ્ઞેન કમ્મેન દિન્નાય પટિસન્ધિયા જનિતે વિપાકે ઉપ્પજ્જનકસુખદુક્ખં ઉપત્થમ્ભેતિ, અદ્ધાનં પવત્તેતિ. **ઉપપીળકં** અઞ્ઞેન કમ્મેન દિન્નાય પટિસન્ધિયા જનિતે વિપાકે ઉપ્પજ્જનકસુખદુક્ખં પીળેતિ બાધતિ, અદ્ધાનં પવત્તિતું ન દેતિ. **ઉપઘાતકં** પન કુસલમ્પિ અકુસલમ્પિ સમાનં અઞ્ઞં દુબ્બલકમ્મં ઘાતેત્વા તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતિ. એવં પન કમ્મેન કતે ઓકાસે તં વિપાકં ઉપ્પન્નં નામ વુચ્ચતિ.

ઇતિ ઇમેસં દ્વાદસન્નં કમ્માનં કમ્મન્તરઞ્ચ વિપાકન્તરઞ્ચ બુદ્ધાનં કમ્મવિપાકઞાણસ્સેવ યાથાવસરસતો પાકટં હોતિ અસાધારણં સાવકેહિ. વિપસ્સકેન પન કમ્મન્તરં વિપાકન્તરઞ્ચ એકદેસતો જાનિતબ્બં. તસ્મા અયં મુખમત્તદસ્સનેન કમ્મવિસેસો પકાસિતોતિ.

**૨૩૫**. એવં સુદ્ધિકકમ્મવસેન પઠમવારં વત્વા તદેવ કમ્મં દ્વિધા વિભજિત્વા કુસલાકુસલાદિયુગલવસેન દસહિ પરિયાયેહિ અપરે દસ વારા વુત્તા. તત્થ આરોગ્યટ્ઠેન **કુસલં**, અનારોગ્યટ્ઠેન **અકુસલં**, ઇદં દુકં જાતિવસેન વુત્તં. અકુસલમેવ રાગાદિદોસસંયોગેન **સાવજ્જં**, કુસલં તદભાવેન **અનવજ્જં**. અકુસલં અપરિસુદ્ધત્તા, કણ્હાભિજાતિહેતુત્તા વા **કણ્હં**, કુસલં પરિસુદ્ધત્તા, સુક્કાભિજાતિહેતુત્તા વા **સુક્કં**. કુસલં સુખવુદ્ધિમત્તા **સુખુદ્રયં**, અકુસલં દુક્ખવુદ્ધિમત્તા **દુક્ખુદ્રયં**. કુસલં સુખફલવત્તા **સુખવિપાકં**, અકુસલં દુક્ખફલવત્તા **દુક્ખવિપાક**ન્તિ એવમેતેસં નાનાકારો વેદિતબ્બોતિ.

કમ્મકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૮. વિપલ્લાસકથા

## વિપલ્લાસકથાવણ્ણના

**૨૩૬.** ઇદાનિ તસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયભૂતે વિપલ્લાસે દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય વિપલ્લાસકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. સુત્તન્તે તાવ **સઞ્ઞાવિપલ્લાસા**તિ સઞ્ઞાય વિપલ્લત્થભાવા વિપરીતભાવા, વિપરીતસઞ્ઞાતિ અત્થો. સેસદ્વયેસુપિ એસેવ નયો. ચિત્તકિચ્ચસ્સ દુબ્બલટ્ઠાને દિટ્ઠિવિરહિતાય અકુસલસઞ્ઞાય સકકિચ્ચસ્સ બલવકાલે **સઞ્ઞાવિપલ્લાસો**. દિટ્ઠિવિરહિતસ્સેવ અકુસલચિત્તસ્સ સકકિચ્ચસ્સ બલવકાલે **ચિત્તવિપલ્લાસો**. દિટ્ઠિસમ્પયુત્તે ચિત્તે **દિટ્ઠિવિપલ્લાસો**. તસ્મા સબ્બદુબ્બલો સઞ્ઞાવિપલ્લાસો, તતો બલવતરો ચિત્તવિપલ્લાસો, સબ્બબલવતરો દિટ્ઠિવિપલ્લાસો. અજાતબુદ્ધિદારકસ્સ કહાપણદસ્સનં વિય હિ સઞ્ઞા આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાનાકારમત્તગ્ગહણતો. ગામિકપુરિસસ્સ કહાપણદસ્સનં વિય ચિત્તં લક્ખણપટિવેધસ્સાપિ સમ્પાપનતો. કમ્મારસ્સ મહાસણ્ડાસેન અયોગહણં વિય દિટ્ઠિ અભિનિવિસ્સ પરામસનતો. **અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસો**તિ અનિચ્ચે વત્થુસ્મિં ''નિચ્ચં ઇદ''ન્તિ એવં ગહેત્વા ઉપ્પજ્જનકસઞ્ઞા સઞ્ઞાવિપલ્લાસો. ઇમિના નયેન સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **ન સઞ્ઞાવિપલ્લાસો ન ચિત્તવિપલ્લાસો ન દિટ્ઠિવિપલ્લાસો**તિ ચતૂસુ વત્થૂસુ દ્વાદસન્નં વિપલ્લાસગ્ગાહાનં અભાવા યાથાવગ્ગહણં વુત્તં.

ગાથાસુ **અનત્તનિ ચ અત્તા**તિ અનત્તનિ અત્તાતિ એવંસઞ્ઞિનોતિ અત્થો. **મિચ્છાદિટ્ઠિહતા**તિ ન કેવલં સઞ્ઞિનોવ, સઞ્ઞાય વિય ઉપ્પજ્જમાનાય મિચ્છાદિટ્ઠિયાપિ હતા. **ખિત્તચિત્તા**તિ સઞ્ઞાદિટ્ઠીહિ વિય ઉપ્પજ્જમાનેન ખિત્તેન વિબ્ભન્તેન ચિત્તેન સમન્નાગતા. **વિસઞ્ઞિનો**તિ દેસનામત્તમેતં, વિપરીતસઞ્ઞાચિત્તદિટ્ઠિનોતિ અત્થો. અથ વા સઞ્ઞાપુબ્બઙ્ગમત્તા દિટ્ઠિયા પઠમં ચતૂહિ પદેહિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસો વુત્તો, તતો **મિચ્છાદિટ્ઠિહતા**તિ દિટ્ઠિવિપલ્લાસો, **ખિત્તચિત્તા**તિ ચિત્તવિપલ્લાસો. **વિસઞ્ઞિનો**તિ તીહિ વિપલ્લાસગ્ગાહેહિ પકતિસઞ્ઞાવિરહિતા મોહં ગતા ''મુચ્છિતો વિસવેગેન, વિસઞ્ઞી સમપજ્જથા''તિએત્થ (જા॰ ૨.૨૨.૩૨૮) વિય. **તે યોગયુત્તા મારસ્સા**તિ તે જના સત્તા મારસ્સ યોગે યુત્તા નામ હોન્તિ. **અયોગક્ખેમિનો**તિ ચતૂહિ યોગેહિ ઈતીહિ ખેમં નિબ્બાનં અપ્પત્તા. **સત્તા ગચ્છન્તિ સંસાર**ન્તિ તેયેવ પુગ્ગલા સંસારં સંસરન્તિ. કસ્મા? **જાતિમરણગામિનો** હિ તે, તસ્મા સંસરન્તીતિ અત્થો. **બુદ્ધા**તિ ચતુસચ્ચબુદ્ધા સબ્બઞ્ઞુનો. કાલત્તયસાધારણવસેન બહુવચનં. **લોકસ્મિ**ન્તિ ઓકાસલોકે. **પભઙ્કરા**તિ લોકસ્સ પઞ્ઞાલોકં કરા. **ઇમં ધમ્મં પકાસેન્તી**તિ વિપલ્લાસપ્પહાનં ધમ્મં જોતેન્તિ. **દુક્ખૂપસમગામિન**ન્તિ દુક્ખવૂપસમં નિબ્બાનં ગચ્છન્તં. **તેસં સુત્વાના**તિ તેસં બુદ્ધાનં ધમ્મં સુત્વાન. **સપ્પઞ્ઞા**તિ ભબ્બભૂતા પઞ્ઞવન્તો. **સચિત્તં પચ્ચલદ્ધૂ**તિ વિપલ્લાસવજ્જિતં સકચિત્તં પટિલભિત્વા. પટિઅલદ્ધૂતિ પદચ્છેદો. અથ વા પટિલભિંસુ પટિઅલદ્ધુન્તિ પદચ્છેદો. **અનિચ્ચતો દક્ખુ**ન્તિ અનિચ્ચવસેનેવ અદ્દસંસુ. **અનત્તનિ અનત્તા**તિ અનત્તાનં અનત્તાતિ અદ્દક્ખું. અથ વા અનત્તનિ વત્થુસ્મિં અત્તા નત્થીતિ અદ્દક્ખું. **સમ્માદિટ્ઠિસમાદાના**તિ ગહિતસમ્માદસ્સના. **સબ્બં દુક્ખં ઉપચ્ચગુ**ન્તિ સકલં વટ્ટદુક્ખં સમતિક્કન્તા.

પહીનાપહીનપુચ્છાય **દિટ્ઠિસમ્પન્નસ્સા**તિ સોતાપન્નસ્સ. **દુક્ખે સુખન્તિ સઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ. ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી**તિ મોહકાલુસ્સિયસ્સ અપ્પહીનત્તા સઞ્ઞામત્તં વા ચિત્તમત્તં વા ઉપ્પજ્જતિ, અનાગામિસ્સપિ ઉપ્પજ્જતિ, કિં પન સોતાપન્નસ્સ. ઇમે દ્વે અરહતોયેવ પહીના. **અસુભે સુભન્તિ સઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ. ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી**તિ સકદાગામિસ્સપિ ઉપ્પજ્જતિ, કિં પન સોતાપન્નસ્સ. ઇમે દ્વે અનાગામિસ્સ પહીનાતિ અટ્ઠકથાયં વુત્તં. તસ્મા ઇદં

દ્વયં સોતાપન્નસકદાગામિનો સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અનાગામિનો કામરાગસ્સ પહીનત્તા ‘‘અસુભે સુભ’’ન્તિ સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસાનઞ્ચ પહાનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **દ્વીસુ વત્થૂસૂ**તિઆદીહિ પદેહિ પહીનાપહીને નિગમેત્વા દસ્સેતિ. તત્થ ‘‘અનિચ્ચે નિચ્ચ’’ન્તિ, ‘‘અનત્તનિ અત્તા’’તિ ઇમેસુ દ્વીસુ વત્થૂસુ છ વિપલ્લાસા પહીના. ‘‘દુક્ખે સુખ’’ન્તિ, ‘‘અસુભે સુભ’’ન્તિ ઇમેસુ દ્વીસુ વત્થૂસુ દ્વે દિટ્ઠિવિપલ્લાસા પહીના. કેસુચિ પોત્થકેસુ દ્વેતિ પઠમં લિખિતં, પચ્છા છાતિ. **ચતૂસુ વત્થૂસૂ**તિ ચત્તારિ એકતો કત્વા વુત્તં. **અટ્ઠા**તિ દ્વીસુ છ, દ્વીસુ દ્વેતિ અટ્ઠ. **ચત્તારો**તિ દુક્ખાસુભવત્થૂસુ એકેકસ્મિં દ્વે દ્વે સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસાતિ ચત્તારો. કેસુચિ પોત્થકેસુ ‘‘છ દ્વીસૂ’’તિ વુત્તટ્ઠાનેસુપિ એવમેવ લિખિતન્તિ.

વિપલ્લાસકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૯. મગ્ગકથા

### મગ્ગકથાવણ્ણના

**૨૩૭**. ઇદાનિ તેસં તિણ્ણં વિપલ્લાસાનં પહાનકરં અરિયમગ્ગં દસ્સેન્તેન કથિતાય મગ્ગકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ **મગ્ગોતિ કેનટ્ઠેન મગ્ગો**તિ યો બુદ્ધસાસને મગ્ગોતિ વુચ્ચતિ, સો કેનટ્ઠેન મગ્ગો નામ હોતીતિ અત્થો. **મિચ્છાદિટ્ઠિયા પહાનાયા**તિઆદીસુ દસસુ પરિયાયેસુ પઠમો પઠમો તસ્સ તસ્સ મગ્ગઙ્ગસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકવસેન વુત્તો. **મગ્ગો ચેવ હેતુ ચા**તિ તસ્સ તસ્સ કિચ્ચસ્સ કરણાય પટિપદટ્ઠેન મગ્ગો, સમ્પાપકટ્ઠેન હેતુ. તેન મગ્ગસ્સ પટિપદટ્ઠો સમ્પાપકટ્ઠો ચ વુત્તો હોતિ. ‘‘અયં મગ્ગો અયં પટિપદા’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૫, ૪૮) હિ પટિપદા મગ્ગો, ‘‘મગ્ગસ્સ નિય્યાનટ્ઠો હેતુટ્ઠો’’તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૨.૮) સમ્પાપકો હેતુ. એવં દ્વીહિ દ્વીહિ પદેહિ ‘‘મગ્ગોતિ કેનટ્ઠેન મગ્ગો’’તિ પુચ્છાય વિસ્સજ્જનં કતં હોતિ. **સહજાતાનં ધમ્માનં ઉપત્થમ્ભનાયા**તિ અત્તના સહજાતાનં અરૂપધમ્માનં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયાદિભાવેન ઉપત્થમ્ભનભાવાય. **કિલેસાનં પરિયાદાનાયા**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝાનં વુત્તાવસેસકિલેસાનં ખેપનાય. **પટિવેધાદિવિસોધનાયા**તિ એત્થ યસ્મા ‘‘કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં, સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધં દિટ્ઠિ ચ ઉજુકા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૯, ૩૮૧) વચનતો સીલઞ્ચ દિટ્ઠિ ચ સચ્ચપટિવેધસ્સ આદિ. સો ચ આદિમગ્ગક્ખણે વિસુજ્ઝતિ. તસ્મા ‘‘પટિવેધાદિવિસોધનાયા’’તિ વુત્તં. **ચિત્તસ્સ અધિટ્ઠાનાયા**તિ સમ્પયુત્તચિત્તસ્સ સકકિચ્ચે પતિટ્ઠાનાય. **ચિત્તસ્સ વોદાનાયા**તિ ચિત્તસ્સ પરિસુદ્ધભાવાય. **વિસેસાધિગમાયા**તિ લોકિયતો વિસેસપટિલાભાય. **ઉત્તરિ પટિવેધાયા**તિ લોકિયતો ઉત્તરિ પટિવિજ્ઝનત્થાય. **સચ્ચાભિસમયાયા**તિ ચતુન્નં સચ્ચાનં એકાભિસમયાય કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેન એકપટિવેધાય. **નિરોધે પતિટ્ઠાપનાયા**તિ ચિત્તસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ વા નિબ્બાને પતિટ્ઠાપનત્થાય. સકદાગામિમગ્ગક્ખણાદીસુ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ એકતો કત્વા તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસપ્પહાનં વુત્તં. એવં વચને કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. યસ્મા ઉપરૂપરિમગ્ગેનાપિ સુટ્ઠુ આદિવિસોધના સુટ્ઠુ ચિત્તવોદાનઞ્ચ હોતિ, તસ્મા તાનિપિ પદાનિ વુત્તાનિ.

**દસ્સનમગ્ગો**તિઆદીહિ યાવ પરિયોસાના તસ્સ ધમ્મસ્સ લક્ખણવસેન મગ્ગટ્ઠો વુત્તો. તાનિ સબ્બાનિપિ પદાનિ અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે વુત્તત્થાનેવ. એવમેત્થ યથાસમ્ભવં લોકિયલોકુત્તરો મગ્ગો નિદ્દિટ્ઠો. **હેતુટ્ઠેન મગ્ગો**તિ ચ અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો નિદ્દિટ્ઠો. નિપ્પરિયાયમગ્ગત્તા ચસ્સ પુન ‘‘મગ્ગો’’તિ ન વુત્તં. **આધિપતેય્યટ્ઠેન ઇન્દ્રિયા**તિ આદીનિ ચ ઇન્દ્રિયાદીનં અત્થવસેન વુત્તાનિ, ન મગ્ગટ્ઠવસેન. **સચ્ચાની**તિ ચેત્થ સચ્ચઞાણાનિ. સબ્બેપિ તે ધમ્મા નિબ્બાનસ્સ પટિપદટ્ઠેન **મગ્ગો**. અન્તે વુત્તં **નિબ્બાનં** પન સંસારદુક્ખાભિભૂતેહિ દુક્ખનિસ્સરણત્થિકેહિ સપ્પુરિસેહિ મગ્ગીયતિ ગવેસીયતીતિ **મગ્ગો**તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બન્તિ.

મગ્ગકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૧૦. મણ્ડપેય્યકથા

### મણ્ડપેય્યકથાવણ્ણના

**૨૩૮**. ઇદાનિ તસ્સ મગ્ગસ્સ મણ્ડપેય્યત્તં દસ્સેન્તેન કથિતાય ભગવતો વચનેકદેસપુબ્બઙ્ગમાય મણ્ડપેય્યકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ **મણ્ડપેય્ય**ન્તિ યથા સમ્પન્નં નિમ્મલં વિપ્પસન્નં સપ્પિ સપ્પિમણ્ડોતિ વુચ્ચતિ, એવં વિપ્પસન્નટ્ઠેન મણ્ડો, પાતબ્બટ્ઠેન પેય્યં. યઞ્હિ પિવિત્વા અન્તરવીથિયં પતિતા વિસઞ્ઞિનો અત્તનો સાટકાદીનમ્પિ અસ્સામિકા હોન્તિ, તં પસન્નમ્પિ ન પાતબ્બં. મય્હં પન ઇદં સિક્ખત્તયસઙ્ગહિતં સાસનબ્રહ્મચરિયં સમ્પન્નત્તા નિમ્મલત્તા વિપ્પસન્નત્તા મણ્ડઞ્ચ હિતસુખાવહત્તા પેય્યઞ્ચાતિ મણ્ડપેય્યન્તિ દીપેતિ. મણ્ડો પેય્યો એત્થાતિ મણ્ડપેય્યં. કિં તં? સાસન**બ્રહ્મચરિયં**. કસ્મા સિક્ખત્તયં બ્રહ્મચરિયં નામ? ઉત્તમટ્ઠેન નિબ્બાનં બ્રહ્મં નામ, સિક્ખત્તયં નિબ્બાનત્થાય પવત્તનતો બ્રહ્મત્થાય ચરિયાતિ બ્રહ્મચરિયન્તિ વુચ્ચતિ. સાસનબ્રહ્મચરિયન્તિ તંયેવ. **સત્થા સમ્મુખીભૂતો**તિ ઇદમેત્થ કારણવચનં. યસ્મા પન સત્થા સમ્મુખીભૂતો, તસ્મા વીરિયપયોગં કત્વા પિવથેતં મણ્ડં. બાહિરકઞ્હિ ભેસજ્જમણ્ડં વેજ્જસ્સ અસમ્મુખા પિવન્તાનં પમાણં વા ઉગ્ગમનનિગ્ગમનં વા ન જાનામાતિ આસઙ્કા હોતિ. વેજ્જસ્સ સમ્મુખા પન વેજ્જો જાનિસ્સતીતિ નિરાસઙ્કા પિવન્તિ. એવમેવં અમ્હાકઞ્ચ ધમ્મસ્સામી સત્થા સમ્મુખીભૂતોતિ વીરિયં કત્વા પિવથાતિ મણ્ડપાને સન્નિયોજેતિ. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થેહિ યથારહં અનુસાસતીતિ સત્થા. અપિચ ''સત્થા ભગવા સત્થવાહો''તિઆદિના (મહાનિ॰ ૧૯૦) નિદ્દેસનયેનપેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. સન્દિસ્સમાનો મુખો ભૂતોતિ સમ્મુખીભૂતો.

મણ્ડપેય્યનિદ્દેસે **તિધત્તમણ્ડો**તિ તિધાભાવો તિધત્તં. તિધત્તેન મણ્ડો તિધત્તમણ્ડો, તિવિધેન મણ્ડોતિ અત્થો. **સત્થરિ સમ્મુખીભૂતે**તિ ઇદં સબ્બાકારપરિપુણ્ણમણ્ડત્તયદસ્સનત્થં વુત્તં. પરિનિબ્બુતેપિ પન સત્થરિ એકદેસેન મણ્ડત્તયં પવત્તતિયેવ. તેનેવ ચસ્સ નિદ્દેસે ''સત્થરિ સમ્મુખીભૂતે''તિ અવત્વા **કતમો દેસનામણ્ડો**તિઆદિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**દેસનામણ્ડો**તિ ધમ્મદેસના એવ મણ્ડો. **પટિગ્ગહમણ્ડો**તિ દેસનાપટિગ્ગાહકો એવ મણ્ડો. **બ્રહ્મચરિયમણ્ડો**તિ મગ્ગબ્રહ્મચરિયમેવ મણ્ડો.

**આચિક્ખના**તિ દેસેતબ્બાનં સચ્ચાદીનં ઇમાનિ નામાનીતિ નામવસેન કથના. **દેસના**તિ દસ્સના. **પઞ્ઞાપના**તિ જાનાપના, ઞાણમુખે ઠપના વા. આસનં ઠપેન્તો હિ ''આસનં પઞ્ઞાપેતી''તિ વુચ્ચતિ. **પટ્ઠપના**તિ પઞ્ઞાપના, પવત્તનાતિ અત્થો, ઞાણમુખે ઠપના વા. **વિવરણા**તિ વિવટકરણં, વિવરિત્વા દસ્સનાતિ અત્થો. **વિભજના**તિ વિભાગકિરિયા, વિભાગતો દસ્સનાતિ અત્થો. **ઉત્તાનીકમ્મ**ન્તિ પાકટભાવકરણં. અથ વા **આચિક્ખના**તિ દેસનાદીનં છન્નં પદાનં મૂલપદં. દેસનાદીનિ છ પદાનિ તસ્સ અત્થવિવરણત્થં વુત્તાનિ. તત્થ **દેસના**તિ ઉગ્ઘટિતઞ્ઞૂનં વસેન સઙ્ખેપતો પઠમં ઉદ્દેસવસેન દેસના. ઉગ્ઘટિતઞ્ઞૂ હિ સઙ્ખેપેન વુત્તં પઠમં વુત્તઞ્ચ પટિવિજ્ઝન્તિ. **પઞ્ઞાપના**તિ વિપઞ્ચિતઞ્ઞૂનં વસેન તેસં ચિત્તતોસનેન બુદ્ધિનિસાનેન ચ પઠમં સઙ્ખિત્તસ્સ વિત્થારતો નિદ્દેસવસેન પઞ્ઞાપના. **પટ્ઠપના**તિ તેસંયેવ નિદ્દિટ્ઠસ્સ નિદ્દેસસ્સ પટિનિદ્દેસવસેન વિત્થારતરવચનેન પઞ્ઞાપના. **વિવરણા**તિ નિદ્દિટ્ઠસ્સાપિ પુનપ્પુનં વચનેન વિવરણા. **વિભજના**તિ પુનપ્પુનં વુત્તસ્સાપિ વિભાગકરણેન વિભજના. **ઉત્તાનીકમ્મ**ન્તિ વિવટસ્સ વિત્થારતરવચનેન, વિભત્તસ્સ ચ નિદસ્સનવચનેન

ઉત્તાનીકરણં. અયં દેસના નેય્યાનમ્પિ પટિવેધાય હોતિ. **યેવાપનઞ્ઞેપિ કેચી**તિ પિયઙ્કરમાતાદિકા વિનિપાતિકા ગહિતા. **વિઞ્ઞાતારો**તિ પટિવેધવસેન લોકુત્તરધમ્મં વિઞ્ઞાતારો. એતે હિ ભિક્ખુઆદયો પટિવેધવસેન ધમ્મદેસનં પટિગ્ગણ્હન્તીતિ **પટિગ્ગહા. અયમેવા**તિઆદીનિ પઠમઞાણનિદ્દેસે વુત્તત્થાનિ. અરિયમગ્ગો નિબ્બાનેન સંસન્દનતો બ્રહ્મત્થાય ચરિયાતિ **બ્રહ્મચરિય**ન્તિ વુચ્ચતિ.

**૨૩૯.** ઇદાનિ **અધિમોક્ખમણ્ડો**તિઆદીહિ તસ્મિં મગ્ગક્ખણે વિજ્જમાનાનિ ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનિ મણ્ડપેય્યવિધાને યોજેત્વા દસ્સેતિ. તત્થ **અધિમોક્ખમણ્ડો**તિ અધિમોક્ખસઙ્ખાતો મણ્ડો. **કસટો**તિ પસાદવિરહિતો આવિલો. **છડ્ડેત્વા**તિ સમુચ્છેદવસેન પહાય. **સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમોક્ખમણ્ડં પિવતીતિ મણ્ડપેય્ય**ન્તિ સદ્ધિન્દ્રિયતો અધિમોક્ખમણ્ડસ્સ અનઞ્ઞત્તેપિ સતિ અઞ્ઞં વિય કત્વા વોહારવસેન વુચ્ચતિ, યથા લોકે નિસદપોતકો નિસદપોતસરીરસ્સ અનઞ્ઞત્તેપિ સતિ નિસદપોતસ્સ સરીરન્તિ વુચ્ચતિ, યથા ચ પાળિયં ''કુસિતત્ત''ન્તિઆદીસુ ધમ્મતો અનઞ્ઞોપિ ભાવો અઞ્ઞો વિય વુત્તો, યથા ચ અટ્ઠકથાયં ''ફુસનલક્ખણો ફસ્સો''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ ધમ્મુદ્દેસવાર ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના) ધમ્મતો અનઞ્ઞમ્પિ લક્ખણં અઞ્ઞં વિય વુત્તં, એવમિદન્તિ વેદિતબ્બં . **પિવતી**તિ ચેત્થ તંસમઙ્ગિપુગ્ગલોતિ વુત્તં હોતિ. તંસમઙ્ગિપુગ્ગલો તં મણ્ડં પિવતીતિ કત્વા તેન પુગ્ગલેન સો મણ્ડો પાતબ્બતો મણ્ડપેય્યં નામ હોતીતિ વુત્તં હોતિ. ''મણ્ડપેય્યો''તિ ચ વત્તબ્બે ''મણ્ડપેય્ય''ન્તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસો કતો. સેસાનમ્પિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. અપુબ્બેસુ પન **પરિળાહો**તિ પીણનલક્ખણાય પીતિયા પટિપક્ખો કિલેસસન્તાપો. **દુટ્ઠુલ્લ**ન્તિ ઉપસમપટિપક્ખો કિલેસવસેન ઓળારિકભાવો અસન્તભાવો. **અપ્પટિસઙ્ખા**તિ પટિસઙ્ખાનપટિપક્ખો કિલેસવસેન અસમવાહિતભાવો.

**૨૪૦.** પુન અઞ્ઞેન પરિયાયેન મણ્ડપેય્યવિધિં નિદ્દિસિતુકામો **અત્થિ મણ્ડો**તિઆદિમાહ. તત્થ **તત્થા**તિ તસ્મિં સદ્ધિન્દ્રિયે. **અત્થરસો**તિઆદીસુ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમુચ્ચનં અત્થો, સદ્ધિન્દ્રિયં ધમ્મો, તદેવ નાનાકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિ, તસ્સ અત્થસ્સ સમ્પત્તિ **અત્થરસો**. તસ્સ ધમ્મસ્સ સમ્પત્તિ **ધમ્મરસો**. તસ્સા વિમુત્તિયા સમ્પત્તિ **વિમુત્તિરસો**. અથ વા અત્થપટિલાભરતિ અત્થરસો, ધમ્મપટિલાભરતિ ધમ્મરસો, વિમુત્તિપટિલાભરતિ વિમુત્તિરસો. **રતી**તિ ચ તંસમ્પયુત્તા, તદારમ્મણા વા પીતિ. ઇમિના નયેન સેસપદેસુપિ અત્થો વેદિતબ્બો. ઇમસ્મિં પરિયાયે મણ્ડસ્સ પેય્યં મણ્ડપેય્યન્તિ અત્થો વુત્તો હોતિ.

એવં ઇન્દ્રિયાદિબોધિપક્ખિયધમ્મપટિપાટિયા ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનં વસેન મણ્ડપેય્યં દસ્સેત્વા પુન અન્તે ઠિતં બ્રહ્મચરિયમણ્ડં દસ્સેન્તો મગ્ગસ્સ પધાનત્તા મગ્ગં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા ઉપ્પટિપાટિવસેન મગ્ગઙ્ગબોજ્ઝઙ્ગબલઇન્દ્રિયાનિ દસ્સેસિ . **આધિપતેય્યટ્ઠેન ઇન્દ્રિયા મણ્ડો**તિઆદયો યથાયોગં લોકિયલોકુત્તરા મણ્ડા. તં હેટ્ઠા વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. **તથટ્ઠેન સચ્ચા મણ્ડો**તિ એત્થ પન દુક્ખસમુદયાનં મણ્ડત્તાભાવા મહાહત્થિપદસુત્તે (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૦) વિય સચ્ચઞાણાનિ સચ્ચાતિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

મણ્ડપેય્યકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચ મહાવગ્ગવણ્ણના.

# (૨) યુગનદ્ધવગ્ગો

## ૧. યુગનદ્ધકથા

### યુગનદ્ધકથાવણ્ણના

**૧**. ઇદાનિ મણ્ડપેય્યગુણસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ યુગનદ્ધગુણં દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય યુગનદ્ધકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. યસ્મા પન ધમ્મસેનાપતિ ધમ્મરાજે ધરમાનેયેવ ધમ્મરાજસ્સ પરિનિબ્બાનસંવચ્છરે પરિનિબ્બુતો, તસ્મા ધમ્મરાજે ધરમાનેયેવ ધમ્મભણ્ડાગારિકેન દેસિતં ઇદં સુત્તન્તં તસ્સેવ સમ્મુખા સુત્વા **એવં મે સુત**ન્તિઆદિમાહાતિ વેદિતબ્બં. તત્થ **આયસ્મા**તિ પિયવચનં ગરુવચનં સગારવસપ્પતિસ્સવચનં, આયુમાતિ અત્થો. **આનન્દો**તિ તસ્સ થેરસ્સ નામં. સો હિ જાયમાનોયેવ કુલે આનન્દં ભુસં તુટ્ઠિં અકાસિ. તસ્માસ્સ ‘‘આનન્દો’’તિ નામં કતન્તિ વેદિતબ્બં. **કોસમ્બિય**ન્તિ એવંનામકે નગરે. તસ્સ હિ નગરસ્સ આરામપોક્ખરણીઆદીસુ તેસુ તેસુ ઠાનેસુ કોસમ્બરુક્ખા ઉસ્સન્ના અહેસું, તસ્મા તં કોસમ્બીતિ સઙ્ખં અગમાસિ. ‘‘કુસમ્બસ્સ ઇસિનો અસ્સમતો અવિદૂરે માપિતત્તા’’તિ એકે.

**ઘોસિતારામે**તિ ઘોસિતસેટ્ઠિના કારિતે આરામે. કોસમ્બિયઞ્હિ તયો સેટ્ઠિનો અહેસું ઘોસિતસેટ્ઠિ કુક્કુટસેટ્ઠિ પાવારિકસેટ્ઠીતિ. તે તયોપિ ‘‘લોકે બુદ્ધો ઉપ્પન્નો’’તિ સુત્વા પઞ્ચહિ પઞ્ચહિ સકટસતેહિ દાનૂપકરણાનિ ગાહાપેત્વા સાવત્થિં ગન્ત્વા જેતવનસમીપે ખન્ધાવારં બન્ધિત્વા સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા વન્દિત્વા પટિસન્થારં કત્વા નિસિન્ના સત્થુ ધમ્મદેસનં સુત્વા સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠહિત્વા સત્થારં નિમન્તેત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ અડ્ઢમાસમત્તં મહાદાનં દત્વા ભગવતો પાદમૂલે નિપજ્જિત્વા સકજનપદગમનત્થં ભગવન્તં યાચિત્વા ‘‘સુઞ્ઞાગારે ખો ગહપતયો તથાગતા અભિરમન્તી’’તિ ભગવતા વુત્તે ‘‘દિન્ના નો ભગવતા પટિઞ્ઞા’’તિ ઞત્વા અતિવિય તુટ્ઠા દસબલં વન્દિત્વા નિક્ખન્તા અન્તરામગ્ગે યોજને યોજને ભગવતો નિવાસત્થં વિહારં કારેન્તા અનુપુબ્બેન કોસમ્બિં પત્વા અત્તનો અત્તનો આરામે મહન્તં ધનપરિચ્ચાગં કત્વા ભગવતો વિહારે કારાપયિંસુ. તત્થ ઘોસિતસેટ્ઠિના કારિતો ઘોસિતારામો નામ અહોસિ, કુક્કુટસેટ્ઠિના કારિતો કુક્કુટારામો નામ, પાવારિકસેટ્ઠિના અમ્બવને કારિતો પાવારિકમ્બવનં નામ. તં સન્ધાય વુત્તં ‘‘ઘોસિતસેટ્ઠિના કારિતે આરામે’’તિ.

**આવુસો ભિક્ખવો**તિ એત્થ બુદ્ધા ભગવન્તો સાવકે આલપન્તા ‘‘ભિક્ખવો’’તિ આલપન્તિ. સાવકા પન ‘‘બુદ્ધેહિ સદિસા મા હોમા’’તિ ‘‘આવુસો’’તિ પઠમં વત્વા પચ્છા ‘‘ભિક્ખવો’’તિ વદન્તિ. બુદ્ધેહિ ચ આલપિતે ભિક્ખુસઙ્ઘો ‘‘ભદન્તે’’તિ પટિવચનં દેતિ, સાવકેહિ આલપિતે ‘‘આવુસો’’તિ.

**યો હિ કોચી**તિ અનિયમવચનં. એતેન તાદિસાનં સબ્બભિક્ખૂનં પરિયાદાનં. **મમ સન્તિકે**તિ મમ સમીપે. **અરહત્તપ્પત્ત**ન્તિ અત્તના અરહત્તસ્સ પત્તં. નપુંસકે ભાવે સિદ્ધવચનં. અરહત્તં પત્તન્તિ વા પદચ્છેદો, અત્તના પત્તં અરહત્તન્તિ અત્થો. અરહત્તપ્પત્તં અત્તાનન્તિ વા પાઠસેસો. **ચતૂહિ મગ્ગેહી**તિ ઉપરિ વુચ્ચમાનેહિ ચતૂહિ પટિપદામગ્ગેહિ, ન અરિયમગ્ગેહિ. ‘‘ચતૂહિ મગ્ગેહી’’તિ વિસુઞ્ચ વુત્તત્તા કસ્સચિ અરહતો પઠમસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ ધમ્મુદ્ધચ્ચપુબ્બઙ્ગમો મગ્ગો, એકસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ સમથપુબ્બઙ્ગમો, એકસ્સ વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમો, એકસ્સ યુગનદ્ધપુબ્બઙ્ગમોતિ એવં ચત્તારોપિ પટિપદા મગ્ગા હોન્તીતિ વેદિતબ્બં. **એતેસં વા અઞ્ઞતરેના**તિ એતેસં ચતુન્નં પટિપદાનં મગ્ગાનં એકેન વા, પટિપદામગ્ગેન અરહત્તપ્પત્તં બ્યાકરોતીતિ અત્થો. સુક્ખવિપસ્સકસ્સ હિ અરહતો

ધમ્મુદ્ધચ્ચપુબ્બઙ્ગમં સોતાપત્તિમગ્ગં પત્વા સેસમગ્ગત્તયમ્પિ સુદ્ધવિપસ્સનાહિયેવ પત્તસ્સ અરહત્તપ્પત્તિ ધમ્મુદ્ધચ્ચપુબ્બઙ્ગમમગ્ગા હોતિ. ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહં પત્વા વા અપ્પત્વા વા સમથપુબ્બઙ્ગમાદીનં તિણ્ણં પટિપદાનં મગ્ગાનં એકેકસ્સ વસેન પત્તચતુમગ્ગસ્સ અરહતો અરહત્તપ્પત્તિ ઇતરએકેકમગ્ગપુબ્બઙ્ગમા હોતિ. તસ્મા આહ – ''એતેસં વા અઞ્ઞતરેના''તિ.

**સમથપુબ્બઙ્ગમં વિપસ્સનં ભાવેતી**તિ સમથં પુબ્બઙ્ગમં પુરેચારિકં કત્વા વિપસ્સનં ભાવેતિ, પઠમં સમાધિં ઉપ્પાદેત્વા પચ્છા વિપસ્સનં ભાવેતીતિ અત્થો. **મગ્ગો સઞ્જાયતી**તિ પઠમો લોકુત્તરમગ્ગો નિબ્બત્તતિ. **સો તં મગ્ગ**ન્તિઆદીસુ એકચિત્તક્ખણિકસ્સ મગ્ગસ્સ આસેવનાદીનિ નામ નત્થિ, દુતિયમગ્ગાદયો પન ઉપ્પાદેન્તો તમેવ મગ્ગં ''આસેવતિ ભાવેતિ બહુલીકરોતી''તિ વુચ્ચતિ. **સઞ્ઞોજનાનિ પહીયન્તિ, અનુસયા બ્યન્તીહોન્તી**તિ યાવ અરહત્તમગ્ગા કમેન સબ્બે સઞ્ઞોજના પહીયન્તિ, અનુસયા બ્યન્તીહોન્તિ. **અનુસયા બ્યન્તીહોન્તી**તિ ચ પુન અનુપ્પત્તિયા વિગતન્તા હોન્તીતિ અત્થો.

**પુન ચપર**ન્તિ પુન ચ અપરં કારણં. **વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમં સમથં ભાવેતી**તિ વિપસ્સનં પુબ્બઙ્ગમં પુરેચારિકં કત્વા સમથં ભાવેતિ, પઠમં વિપસ્સનં ઉપ્પાદેત્વા પચ્છા સમાધિં ભાવેતીતિ અત્થો. **યુગનદ્ધં ભાવેતી**તિ યુગનદ્ધં કત્વા ભાવેતિ. એત્થ તેનેવ ચિત્તેન સમાપત્તિં સમાપજ્જિત્વા તેનેવ સઙ્ખારે સમ્મસિતું ન સક્કા. અયં પન યાવતા સમાપત્તિયો સમાપજ્જતિ, તાવતા સઙ્ખારે સમ્મસતિ. યાવતા સઙ્ખારે સમ્મસતિ, તાવતા સમાપત્તિયો સમાપજ્જતિ. કથં? પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જતિ, તતો વુટ્ઠાય સઙ્ખારે સમ્મસતિ. સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા દુતિયજ્ઝાનં સમાપજ્જતિ, તતો વુટ્ઠાય સઙ્ખારે સમ્મસતિ. સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા તતિયજ્ઝાનં…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં સમાપજ્જતિ, તતો વુટ્ઠાય સઙ્ખારે સમ્મસતિ. એવં સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં ભાવેતિ નામ.

**ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતં માનસં હોતી**તિ એત્થ મન્દપઞ્ઞાનં વિપસ્સકાનં ઉપક્કિલેસવત્થુત્તા વિપસ્સનુપક્કિલેસસઞ્ઞિતેસુ ઓભાસાદીસુ દસસુ ધમ્મેસુ ભન્તતાવસેન ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પત્તિયા વિક્ખેપસઙ્ખાતં ઉદ્ધચ્ચં ધમ્મુદ્ધચ્ચં, તેન ધમ્મુદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતં વિરૂપગ્ગહિતં વિરોધમાપાદિતં માનસં ચિત્તં ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતં માનસં હોતિ, તેન વા ધમ્મુદ્ધચ્ચેન કારણભૂતેન તમ્મૂલકતણ્હામાનદિટ્ઠુપ્પત્તિયા વિગ્ગહિતં માનસં હોતિ. ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતમાનસન્તિ વા પાઠો. **હોતિ સો આવુસો સમયો**તિ ઇમિના મગ્ગામગ્ગવવત્થાનેન તં ધમ્મુદ્ધચ્ચં પટિબાહિત્વા પુન વિપસ્સનાવીથિં પટિપન્નકાલં દસ્સેતિ. **યં તં ચિત્ત**ન્તિ યસ્મિં સમયે તં વિપસ્સનાવીથિં ઓક્કમિત્વા પવત્તં ચિત્તં. **અજ્ઝત્તમેવ સન્તિટ્ઠતી**તિ વિપસ્સનાવીથિં પચ્ચોતરિત્વા તસ્મિં સમયે ગોચરજ્ઝત્તસઙ્ખાતે આરમ્મણે સન્તિટ્ઠતિ પતિટ્ઠાતિ. **સન્નિસીદતી**તિ તત્થેવ પવત્તિવસેન સમ્મા નિસીદતિ. **એકોદિ હોતી**તિ એકગ્ગં હોતિ. **સમાધિયતી**તિ સમ્મા આધિયતિ સુટ્ઠુ ઠિતં હોતીતિ.

અયં સુત્તન્તવણ્ણના.

### ૧. સુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

૨. તસ્સ સુત્તન્તસ્સ નિદ્દેસકથાય **તત્થ જાતે ધમ્મે**તિ તસ્મિં સમાધિસ્મિં જાતે ચિત્તચેતસિકે ધમ્મે. **અનિચ્ચતો અનુપસ્સનટ્ઠેના**તિઆદિના વિપસ્સનાય ભેદં દસ્સેતિ. **સમ્માદિટ્ઠિ મગ્ગો**તિ સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતો મગ્ગો. અટ્ઠસુ મગ્ગઙ્ગેસુ એકેકોપિ હિ મગ્ગોતિ વુચ્ચતિ.**આસેવતી**તિ સોતાપત્તિમગ્ગવસેન. **ભાવેતી**તિ સકદાગામિમગ્ગુપ્પાદનેન.

**બહુલીકરોતી**તિ અનાગામિઅરહત્તમગ્ગુપ્પાદનેન. ઇમેસં તિણ્ણં અવત્થાભેદેપિ સતિ આવજ્જનાદીનં સાધારણત્તા સદિસમેવ વિસ્સજ્જનં કતં.

૩. આલોકસઞ્ઞાપટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાનં અન્તરાપેય્યાલે અવિક્ખેપાદીનિ ચ ઞાન સમાપત્તિકસિણાનુસ્સતિઅસુભા ચ દીઘં અસ્સાસાદીનિ ચ આનન્તરિકસમાધિઞાણનિદ્દેસે (પટિ॰ મ॰ ૧.૮૦-૮૧) નિદ્દિટ્ઠત્તા સઙ્ખિત્તાનિ. તત્થ ચ **અવિક્ખેપવસેના**તિ પુબ્બભાગાવિક્ખેપવસેન ગહેતબ્બં. **અનિચ્ચાનુપસ્સી અસ્સાસવસેના**તિઆદિકે સુદ્ધવિપસ્સનાવસેન વુત્તચતુક્કે પન તરુણવિપસ્સનાકાલે વિપસ્સનાસમ્પયુત્તસમાધિપુબ્બઙ્ગમા બલવવિપસ્સના વેદિતબ્બા.

૪. વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમવારે પઠમં **અનિચ્ચતો**તિઆદિના આરમ્મણં અનિયમેત્વા વિપસ્સના વુત્તા, પચ્છા **રૂપં અનિચ્ચતો**તિઆદિના આરમ્મણં નિયમેત્વા વુત્તા. **તત્થ જાતાન**ન્તિ તસ્સા વિપસ્સનાય જાતાનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં. **વોસગ્ગારમ્મણતા**તિ એત્થ વોસગ્ગો નિબ્બાનં. નિબ્બાનઞ્હિ સઙ્ખતવોસગ્ગતો પરિચ્ચાગતો ‘‘વોસગ્ગો’’તિ વુત્તો. વિપસ્સના ચ તંસમ્પયુત્તધમ્મા ચ નિબ્બાનનિન્નતાય અજ્ઝાસયવસેન નિબ્બાને પતિટ્ઠિતત્તા નિબ્બાનપતિટ્ઠા નિબ્બાનારમ્મણા. પતિટ્ઠાપિ હિ આલમ્બીયતીતિ આરમ્મણં નામ હોતિ, નિબ્બાને પતિટ્ઠટ્ઠેનેવ નિબ્બાનારમ્મણા. અઞ્ઞત્થ પાળિયમ્પિ હિ પતિટ્ઠા ‘‘આરમ્મણ’’ન્તિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ – ‘‘સેય્યથાપિ, આવુસો, નળાગારં વા તિણાગારં વા સુક્ખં કોળાપં તેરોવસ્સિકં પુરત્થિમાય ચેપિ દિસાય પુરિસો આદિત્તાય તિણુક્કાય ઉપસઙ્કમેય્ય, લભેથ અગ્ગિ ઓતારં, લભેથ અગ્ગિ આરમ્મણ’’ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૩). તસ્મા તત્થ જાતાનં ધમ્માનં વોસગ્ગારમ્મણતાય નિબ્બાનપતિટ્ઠાભાવેન હેતુભૂતેન ઉપ્પાદિતો યો ચિત્તસ્સ એકગ્ગતાસઙ્ખાતો ઉપચારપ્પનાભેદો અવિક્ખેપો, સો સમાધીતિ વિપસ્સનાતો પચ્છા ઉપ્પાદિતો નિબ્બેધભાગિયો સમાધિ નિદ્દિટ્ઠો હોતિ. તસ્માયેવ હિ **ઇતિ પઠમં વિપસ્સના, પચ્છા સમથો**તિ વુત્તં.

૫. યુગનદ્ધનિદ્દેસે યસ્મા હેટ્ઠા સુત્તન્તવણ્ણનાયં વુત્તો યુગનદ્ધક્કમો પુરિમદ્વયનિદ્દેસનયેનેવ પાકટો, મગ્ગક્ખણે યુગનદ્ધક્કમો પન ન પાકટો, તસ્મા પુબ્બભાગે અનેકન્તિકં યુગનદ્ધભાવનં અવત્વા મગ્ગક્ખણે એકન્તેન લબ્ભમાનયુગનદ્ધભાવનમેવ દસ્સેન્તો **સોળસહિ આકારેહી**તિઆદિમાહ. તત્થ **આરમ્મણટ્ઠેના**તિઆદીસુ સત્તરસસુ આકારેસુ અન્તે ઉદ્દિટ્ઠં યુગનદ્ધં મૂલપદેન એકટ્ઠત્તા તં વિપ્પહાય સેસાનં વસેન ‘‘સોળસહી’’તિ વુત્તં. **આરમ્મણટ્ઠેના**તિ આલમ્બનટ્ઠેન, આરમ્મણવસેનાતિ અત્થો. એવં સેસેસુપિ. **ગોચરટ્ઠેના**તિ આરમ્મણટ્ઠેપિ સતિ નિસ્સયિતબ્બટ્ઠાનટ્ઠેન. **પહાનટ્ઠેના**તિ પજહનટ્ઠેન. **પરિચ્ચાગટ્ઠેના**તિ પહાનેપિ સતિ પુન અનાદિયનેન પરિચ્ચાગટ્ઠેન. **વુટ્ઠાનટ્ઠેના**તિ ઉગ્ગમનટ્ઠેન. **વિવટ્ટનટ્ઠેના**તિ ઉગ્ગમનેપિ સતિ અપુનરાવટ્ટનેન નિવત્તનટ્ઠેન. **સન્તટ્ઠેના**તિ નિબ્બુતટ્ઠેન. **પણીતટ્ઠેના**તિ નિબ્બુતટ્ઠેપિ સતિ ઉત્તમટ્ઠેન, અતપ્પકટ્ઠેન વા. **વિમુત્તટ્ઠેના**તિ બન્ધનાપગતટ્ઠેન. **અનાસવટ્ઠેના**તિ બન્ધનમોક્ખેપિ સતિ આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાનાસવવિરહિતટ્ઠેન. **તરણટ્ઠેના**તિ અનોસીદિત્વા પિલવનટ્ઠેન, અતિક્કમનટ્ઠેન વા. **અનિમિત્તટ્ઠેના**તિ સઙ્ખારનિમિત્તવિરહિતટ્ઠેન. **અપ્પણિહિતટ્ઠેના**તિ પણિધિવિરહિતટ્ઠેન. **સુઞ્ઞતટ્ઠેના**તિ અભિનિવેસવિરહિતટ્ઠેન. **એકરસટ્ઠેના**તિ એકકિચ્ચટ્ઠેન. **અનતિવત્તનટ્ઠેના**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિક્કમનટ્ઠેન. **યુગનદ્ધટ્ઠેના**તિ યુગલકટ્ઠેન.

**ઉદ્ધચ્ચં પજહતો, અવિજ્જં પજહતો**તિ યોગિનો તસ્સ તસ્સ પટિપક્ખપ્પહાનવસેન વુત્તં. નિરોધો ચેત્થ નિબ્બાનમેવ. **અઞ્ઞમઞ્ઞં નાતિવત્તન્તી**તિ સમથો ચે વિપસ્સનં અતિવત્તેય્ય, લીનપક્ખિકત્તા સમથસ્સ ચિત્તં કોસજ્જાય સંવત્તેય્ય. વિપસ્સના ચે સમથં અતિવત્તેય્ય, ઉદ્ધચ્ચપક્ખિકત્તા વિપસ્સનાય ચિત્તં ઉદ્ધચ્ચાય સંવત્તેય્ય.

તસ્મા સમથો ચ વિપસ્સનં અનતિવત્તમાનો કોસજ્જપાતં ન કરોતિ, વિપસ્સના સમથં અનતિવત્તમાના ઉદ્ધચ્ચપાતં ન કરોતિ. સમથો સમં પવત્તમાનો વિપસ્સનં ઉદ્ધચ્ચપાતતો રક્ખતિ, વિપસ્સના સમં પવત્તમાના સમથં કોસજ્જપાતતો રક્ખતિ. એવમિમે ઉભો અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તનકિચ્ચેન એકકિચ્ચા, સમા હુત્વા પવત્તમાનેન અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તમાના અત્થસિદ્ધિકરા હોન્તિ. તેસં મગ્ગક્ખણે યુગનદ્ધત્તં વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાક્ખણે યુગનદ્ધત્તાયેવ હોતિ. પહાનપરિચ્ચાગવુટ્ઠાનવિવટ્ટનકરણાનં મગ્ગકિચ્ચવસેન વુત્તત્તા સકલસ્સ મગ્ગકિચ્ચસ્સ દસ્સનત્થં ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસા ચ ખન્ધા ચ અવિજ્જાસહગતકિલેસા ચ ખન્ધા ચ નિદ્દિટ્ઠા. સેસાનં ન તથા વુત્તત્તા પટિપક્ખધમ્મમત્તદસ્સનવસેન ઉદ્ધચ્ચાવિજ્જા એવ નિદ્દિટ્ઠા. **વિવટ્ટતો**તિ નિવત્તન્તસ્સ.

**સમાધિ કામાસવા વિમુત્તો હોતી**તિ સમાધિસ્સ કામચ્છન્દપટિપક્ખત્તા વુત્તં. **રાગવિરાગા**તિ રાગસ્સ વિરાગો સમતિક્કમો એતિસ્સા અત્થીતિ રાગવિરાગા, ''રાગવિરાગતો''તિ નિસ્સક્કવચનં વા. તથા **અવિજ્જાવિરાગા**. **ચેતોવિમુત્તી**તિ મગ્ગસમ્પયુત્તો સમાધિ. **પઞ્ઞાવિમુત્તી**તિ મગ્ગસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા. **તરતો**તિ તરન્તસ્સ. **સબ્બપણિધીહી**તિ રાગદોસમોહપણિધીહિ, સબ્બપત્થનાહિ વા. એવં ચુદ્દસ આકારે વિસ્સજ્જિત્વા એકરસટ્ઠઞ્ચ અનતિવત્તનટ્ઠઞ્ચ અવિભજિત્વાવ **ઇમેહિ સોળસહિ આકારેહી**તિ આહ. કસ્મા? તેસં ચુદ્દસન્નં આકારાનં એકેકસ્સ અવસાને ''એકરસા હોન્તિ, યુગનદ્ધા હોન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં નાતિવત્તન્તી''તિ નિદ્દિટ્ઠત્તા તે દ્વેપિ આકારા નિદ્દિટ્ઠાવ હોન્તિ. તસ્મા ''સોળસહી''તિ આહ. યુગનદ્ધટ્ઠો પન ઉદ્દેસેપિ ન ભણિતોયેવાતિ.

### ૨. ધમ્મુદ્ધચ્ચવારનિદ્દેસવણ્ણના

૬. ધમ્મુદ્ધચ્ચવારે **અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઓભાસો ઉપ્પજ્જતી**તિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય ઠિતસ્સ તીહિ અનુપસ્સનાહિ પુનપ્પુનં સઙ્ખારે વિપસ્સન્તસ્સ વિપસ્સન્તસ્સ વિપસ્સનાઞાણેસુ પરિપાકગતેસુ તદઙ્ગવસેન કિલેસપ્પહાનેન પરિસુદ્ધચિત્તસ્સ અનિચ્ચતો વા દુક્ખતો વા અનત્તતો વા મનસિકારક્ખણે વિપસ્સનાઞાણાનુભાવેન પકતિયાવ ઓભાસો ઉપ્પજ્જતીતિ પઠમં તાવ અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઓભાસો કથિતો. અકુસલો વિપસ્સકો તસ્મિં ઓભાસે ઉપ્પન્ને ''ન ચ વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપો ઓભાસો ઉપ્પન્નપુબ્બો, અદ્ધા મગ્ગં પત્તોમ્હિ, ફલં પત્તોમ્હી''તિ અમગ્ગંયેવ ''મગ્ગો''તિ, અફલમેવ ''ફલ''ન્તિ ગણ્હાતિ. તસ્સ અમગ્ગં ''મગ્ગો''તિ, અફલં ''ફલ''ન્તિ ગણ્હતો વિપસ્સનાવીથિ ઉક્કન્તા હોતિ. સો અત્તનો વિપસ્સનાવીથિં વિસ્સજ્જેત્વા વિક્ખેપમાપન્નો વા ઓભાસમેવ તણ્હાદિટ્ઠિમઞ્ઞનાહિ મઞ્ઞમાનો વા નિસીદતિ. સો ખો પનાયં ઓભાસો કસ્સચિ ભિક્ખુનો પલ્લઙ્કટ્ઠાનમત્તમેવ ઓભાસેન્તો ઉપ્પજ્જતિ, કસ્સચિ અન્તોગબ્ભં, કસ્સચિ બહિગબ્ભમ્પિ, કસ્સચિ સકલવિહારં, ગાવુતં અડ્ઢયોજનં યોજનં દ્વિયોજનં...પે॰... કસ્સચિ પથવિતલતો યાવ અકનિટ્ઠબ્રહ્મલોકા એકાલોકં કુરુમાનો. ભગવતો પન દસસહસ્સિલોકધાતું ઓભાસેન્તો ઉદપાદિ. અયઞ્હિ ઓભાસો ચતુરઙ્ગસમન્નાગતેપિ અન્ધકારે તં તં ઠાનં ઓભાસેન્તો ઉપ્પજ્જતિ.

**ઓભાસો ધમ્મોતિ ઓભાસં આવજ્જતી**તિ અયં ઓભાસો મગ્ગધમ્મો ફલધમ્મોતિ વા તં તં ઓભાસં મનસિ કરોતિ. **તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચ**ન્તિ તતો ઓભાસતો ધમ્મોતિ આવજ્જનકરણતો વા યો ઉપ્પજ્જતિ વિક્ખેપો, સો ઉદ્ધચ્ચં નામાતિ અત્થો. **તેન ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો**તિ તેન એવં ઉપ્પજ્જમાનેન ઉદ્ધચ્ચેન વિરોધિતચિત્તો, તેન વા ઉદ્ધચ્ચેન કારણભૂતેન તમ્મૂલકકિલેસુપ્પત્તિયા વિરોધિતચિત્તો વિપસ્સકો વિપસ્સનાવીથિં ઓક્કમિત્વા વિક્ખેપં વા તમ્મૂલકકિલેસેસુ વા ઠિતત્તા અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ઉપટ્ઠાનાનિ યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. ''તેન

વુચ્ચતિ ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતમાનસો''તિ એવં ઇતિ-સદ્દો યોજેતબ્બો. **હોતિ સો સમયો**તિ એવં અસ્સાદવસેન ઉપક્કિલિટ્ઠચિત્તસ્સાપિ યોગિનો સચે ઉપપરિક્ખા ઉપ્પજ્જતિ, સો એવં પજાનાતિ – ''વિપસ્સના નામ સઙ્ખારારમ્મણા, મગ્ગફલાનિ નિબ્બાનારમ્મણાનિ, ઇમાનિ ચ ચિત્તાનિ સઙ્ખારારમ્મણાનિ, તસ્મા નાયમોભાસો મગ્ગો, ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાયેવ નિબ્બાનસ્સ લોકિકો મગ્ગો''તિ મગ્ગામગ્ગં વવત્થપેત્વા તં વિક્ખેપં પરિવજ્જયિત્વા ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય ઠત્વા સાધુકં સઙ્ખારે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ. એવં ઉપપરિક્ખન્તસ્સ સો સમયો હોતિ. એવં અપસ્સન્તો પન ''મગ્ગફલપ્પત્તોમ્હી''તિ અધિમાનિકો હોતિ.

**યં તં ચિત્તન્તિ** યં તં વિપસ્સનાચિત્તં. **અજ્ઝત્તમેવા**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય આરમ્મણે ગોચરજ્ઝત્તેયેવ. **ઞાણં ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ યોગાવચરસ્સ રૂપારૂપધમ્મે તુલયન્તસ્સ તીરયન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ અવિહતવેગં તિખિણં સૂરમતિવિસદં વિપસ્સનાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. **પીતિ ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે ખુદ્દિકા પીતિ, ખણિકા પીતિ, ઓક્કન્તિકા પીતિ, ઉબ્બેગા પીતિ, ફરણા પીતીતિ અયં પઞ્ચવિધા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા પીતિ સકલસરીરં પૂરયમાના ઉપ્પજ્જતિ. **પસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે કાયચિત્તાનં નેવ દરથો, ન ગારવતા, ન કક્ખળતા , ન અકમ્મઞ્ઞતા, ન ગેલઞ્ઞતા, ન વઙ્કતા હોતિ. અથ ખો પનસ્સ કાયચિત્તાનિ પસ્સદ્ધાનિ લહૂનિ મુદૂનિ કમ્મઞ્ઞાનિ પગુણાનિ સુવિસદાનિ ઉજુકાનિયેવ હોન્તિ. સો ઇમેહિ પસ્સદ્ધાદીહિ અનુગ્ગહિતકાયચિત્તો તસ્મિં સમયે અમાનુસિં નામ રતિં અનુભવતિ. યં સન્ધાય વુત્તં –

''સુઞ્ઞાગારં પવિટ્ઠસ્સ, સન્તચિત્તસ્સ ભિક્ખુનો;
અમાનુસી રતી હોતિ, સમ્મા ધમ્મં વિપસ્સતો.

''યતો યતો સમ્મસતિ, ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં;
લભતી પીતિપામોજ્જં, અમતં તં વિજાનત''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૭૩-૪) –

એવમસ્સ ઇમં અમાનુસિં રતિં સાધયમાના લહુતાદીહિ સહિતા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા કાયચિત્તપસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતિ. **સુખં ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે સકલસરીરં અભિસન્દયમાનં વિપસ્સનાસમ્પયુત્તં સુખં ઉપ્પજ્જતિ. **અધિમોક્ખો ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે ચિત્તચેતસિકાનં અતિસયપસાદભૂતા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સદ્ધા ઉપ્પજ્જતિ. **પગ્ગહો ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે અસિથિલમનચ્ચારદ્ધં સુપગ્ગહિતં વિપસ્સનાસમ્પયુત્તં વીરિયં ઉપ્પજ્જતિ. **ઉપટ્ઠાનં ઉપ્પજ્જતી**તિ તસ્સેવ તસ્મિં સમયે સૂપટ્ઠિતા સુપ્પતિટ્ઠિતા નિખાતા અચલા પબ્બતરાજસદિસા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ ઉપ્પજ્જતિ. સો યં યં ઠાનં આવજ્જતિ સમન્નાહરતિ મનસિ કરોતિ પચ્ચવેક્ખતિ, તં તં ઠાનમસ્સ ઓક્કન્તિત્વા પક્ખન્દિત્વા દિબ્બચક્ખુનો પરલોકો વિય સતિયા ઉપટ્ઠાતિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૩૪).

**ઉપેક્ખા**તિ વિપસ્સનુપેક્ખા ચેવ આવજ્જનુપેક્ખા ચ. તસ્મિઞ્હિ સમયે સબ્બસઙ્ખારેસુ મજ્ઝત્તભૂતા વિપસ્સનુપેક્ખાપિ બલવતી ઉપ્પજ્જતિ, મનોદ્વારે આવજ્જનુપેક્ખાપિ. સા હિસ્સ તં તં ઠાનં આવજ્જન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ પત્તપુટે પક્ખન્દતત્તનારાચો વિય ચ સૂરા તિખિણા હુત્વા વહતિ . એવઞ્હિ વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૩૪) વુત્તં. **વિપસ્સનુપેક્ખા**તિ ચેત્થ ''વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા''તિ આચરિયા વદન્તિ. વિપસ્સનાઞાણે હિ ગય્હમાને ''ઞાણં ઉપ્પજ્જતી''તિ વિપસ્સનાઞાણસ્સ આગતત્તા પુનરુત્તિદોસો હોતિ. તતિયજ્ઝાનવણ્ણનાયઞ્ચ ''સઙ્ખારુપેક્ખાવિપસ્સનુપેક્ખાનમ્પિ અત્થતો એકીભાવો. પઞ્ઞા એવ હિ સા, કિચ્ચવસેન

દ્વિધા ભિન્ના''તિ વુત્તં. તસ્મા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તાય તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય વુચ્ચમાનાય પુનરુત્તિદોસો ચ ન હોતિ, તતિયજ્ઝાનવણ્ણનાય ચ સમેતિ. યસ્મા ચ પઞ્ચસુ ઇન્દ્રિયેસુ ''ઞાણં અધિમોક્ખો પગ્ગહો ઉપટ્ઠાન''ન્તિ પઞ્ઞિન્દ્રિયસદ્ધિન્દ્રિયવીરિયિન્દ્રિયસતિન્દ્રિયાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ, સમાધિન્દ્રિયં પન અનિદ્દિટ્ઠં હોતિ, યુગનદ્ધવસેનાપિ ચ સમાધિન્દ્રિયં નિદ્દિસિતબ્બમેવ હોતિ, તસ્મા સમપ્પવત્તો સમાધિ પુન સમાધાને બ્યાપારપ્પહાનકરણેન ''ઉપેક્ખા''તિ વુત્તોતિ વેદિતબ્બં.

**નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતી**તિ એવં ઓભાસાદિપટિમણ્ડિતાય વિપસ્સનાય આલયં કુરુમાના સુખુમા સન્તાકારા નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ, યા કિલેસોતિ પરિગ્ગહેતુમ્પિ ન સક્કા હોતિ. યથા ચ ઓભાસે, એવં એતેસુપિ અઞ્ઞતરસ્મિં ઉપ્પન્ને યોગાવચરો ''ન ચ વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપં ઞાણં ઉપ્પન્નપુબ્બં, એવરૂપા પીતિ પસ્સદ્ધિ સુખં અધિમોક્ખો પગ્ગહો ઉપટ્ઠાનં ઉપેક્ખા નિકન્તિ ઉપ્પન્નપુબ્બા, અદ્ધા મગ્ગં પત્તોમ્હિ, ફલં પત્તોમ્હી''તિ અમગ્ગમેવ ''મગ્ગો''તિ, અફલમેવ ''ફલ''ન્તિ ગણ્હાતિ. તસ્સ અમગ્ગં ''મગ્ગો''તિ, અફલઞ્ચ ''ફલ''ન્તિ ગણ્હતો વિપસ્સનાવીથિ ઉક્કન્તા હોતિ. સો અત્તનો મૂલકમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા નિકન્તિમેવ અસ્સાદેન્તો નિસીદતિ. એત્થ ચ ઓભાસાદયો ઉપક્કિલેસવત્થુતાય ઉપક્કિલેસાતિ વુત્તા, ન અકુસલત્તા. નિકન્તિ પન ઉપક્કિલેસો ચેવ ઉપક્કિલેસવત્થુ ચ. વત્થુવસેનેવ ચેતે દસ, ગાહવસેન પન સમતિંસ હોન્તિ. કથં? ''મમ ઓભાસો ઉપ્પન્નો''તિ ગણ્હતો હિ દિટ્ઠિગ્ગાહો હોતિ, ''મનાપો વત ઓભાસો ઉપ્પન્નો''તિ ગણ્હતો માનગ્ગાહો, ઓભાસં અસ્સાદયતો તણ્હાગ્ગાહો. ઇતિ ઓભાસે દિટ્ઠિમાનતણ્હાવસેન તયો ગાહા. તથા સેસેસુપીતિ એવં ગાહવસેન સમતિંસ ઉપક્કિલેસા હોન્તિ. **દુક્ખતો મનસિકરોતો**, **અનત્તતો મનસિકરોતો**તિ વારેસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. એકેકઅનુપસ્સનાવસેન હેત્થ એકેકસ્સ વિપસ્સનુપક્કિલેસુપ્પત્તિ વેદિતબ્બા, ન એકસ્સેવ.

તીસુ અનુપસ્સનાસુ. એવં અભેદતો વિપસ્સનાવસેન ઉપક્કિલેસે દસ્સેત્વા પુન ભેદવસેન દસ્સેન્તો **રૂપં અનિચ્ચતો મનસિકરોતો**તિઆદિમાહ. તત્થ **જરામરણં અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાન**ન્તિ જરામરણસ્સ અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં.

૭. યસ્મા પુબ્બે વુત્તાનં સમતિંસાય ઉપક્કિલેસાનં વસેન અકુસલો અબ્યત્તો યોગાવચરો ઓભાસાદીસુ વિકમ્પતિ, ઓભાસાદીસુ એકેકં ''એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા''તિ સમનુપસ્સતિ, તસ્મા તમત્થં દસ્સેન્તો **ઓભાસે ચેવ ઞાણે ચા**તિઆદિગાથાદ્વયમાહ. તત્થ **વિકમ્પતી**તિ ઓભાસાદિકે આરમ્મણે નાનાકિલેસવસેન વિવિધા કમ્પતિ વેધતિ. **યેહિ ચિત્તં પવેધતી**તિ યેહિ પસ્સદ્ધિસુખેહિ ચિત્તં નાનાકિલેસવસેન નાનપ્પકારેન વેધતિ કમ્પતિ. તસ્મા **પસ્સદ્ધિયા સુખે ચેવ** યોગાવચરો વિકમ્પતીતિ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. **ઉપેક્ખાવજ્જનાય ચેવા**તિ ઉપેક્ખાસઙ્ખાતાય આવજ્જનાય ચેવ વિકમ્પતિ, આવજ્જનુપેક્ખાય ચેવ વિકમ્પતીતિ અત્થો. વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૩૬) પન ''ઉપેક્ખાવજ્જનાયઞ્ચા''તિ વુત્તં. **ઉપેક્ખાય ચા**તિ હેટ્ઠા વુત્તપ્પકારાય ઉપેક્ખાય ચ વિકમ્પતિ, નિકન્તિયા ચ વિકમ્પતીતિ અત્થો. એત્થ ચ દ્વિન્નં ઉપેક્ખાનં નિદ્દિટ્ઠત્તા હેટ્ઠા ''ઉપેક્ખા ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તટ્ઠાને ચ ઉભયથા અત્થો વુત્તો. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસુ ચ એકેકિસ્સાયેવ આવજ્જનુપેક્ખાય સબ્ભાવતો એકેકાયેવ અનુપસ્સના અનિચ્ચં અનિચ્ચં, દુક્ખં દુક્ખં, અનત્તા અનત્તાતિ પુનપ્પુનં ભાવીયતીતિ વુત્તં હોતિ. યસ્મા પન કુસલો પણ્ડિતો બ્યત્તો બુદ્ધિસમ્પન્નો યોગાવચરો ઓભાસાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ ''અયં ખો મે ઓભાસો ઉપ્પન્નો, સો ખો પનાયં અનિચ્ચો સઙ્ખતો પટિચ્ચસમુપ્પન્નો ખયધમ્મો વયધમ્મો વિરાગધમ્મો નિરોધધમ્મો''તિ ઇતિ વા નં પઞ્ઞાય પરિચ્છિન્દતિ ઉપપરિક્ખતિ. અથ વા પનસ્સ એવં હોતિ – સચે ઓભાસો અત્તા ભવેય્ય, ''અત્તા''તિ ગહેતું વટ્ટેય્ય. અનત્તાવ પનાયં ''અત્તા''તિ ગહિતો. તસ્માયં અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તાતિ પસ્સન્તો દિટ્ઠિં ઉગ્ઘાટેતિ. સચે ઓભાસો નિચ્ચો ભવેય્ય, ''નિચ્ચો''તિ ગહેતું વટ્ટેય્ય. અનિચ્ચોવ પનાયં ''નિચ્ચો''તિ ગહિતો.

તસ્માયં હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચોતિ પસ્સન્તો માનં સમુગ્ઘાટેતિ. સચે ઓભાસો સુખો ભવેય્ય, ‘‘સુખો’’તિ ગહેતું વટ્ટેય્ય. દુક્ખોવ પનાયં ‘‘સુખો’’તિ ગહિતો. તસ્માયં ઉપ્પાદવયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખોતિ પસ્સન્તો નિકન્તિં પરિયાદિયતિ. યથા ચ ઓભાસે, એવં સેસેસુપિ.

એવં ઉપપરિક્ખિત્વા ઓભાસં ‘‘નેતં મમ, નેસોહમસ્મિ, ન મેસો અત્તા’’તિ સમનુપસ્સતિ. ઞાણં…પે॰… નિકન્તિં ‘‘નેતં મમ, નેસોહમસ્મિ, ન મેસો અત્તા’’તિ સમનુપસ્સતિ. એવં સમનુપસ્સન્તો ઓભાસાદીસુ ન કમ્પતિ ન વેધતિ. તસ્મા તમત્થં દસ્સેન્તો **ઇમાનિ દસ ઠાનાની**તિ ગાથમાહ. તત્થ **દસ ઠાનાની**તિ ઓભાસાદીનિ. **પઞ્ઞા યસ્સ પરિચ્ચિતા**તિ યસ્સ ઉપક્કિલેસવિમુત્તાય પઞ્ઞાય પરિચિતાનિ પુનપ્પુનં કુટ્ઠાનિ પરિભાવિતાનિ. **ધમ્મુદ્ધચ્ચકુસલો હોતી**તિ સો પઞ્ઞાય પરિચિતદસટ્ઠાનો યોગાવચરો પુબ્બે વુત્તપ્પકારસ્સ ધમ્મુદ્ધચ્ચસ્સ યથાસભાવપટિવેધેન છેકો હોતિ. **ન ચ સમ્મોહ ગચ્છતી**તિ ધમ્મુદ્ધચ્ચકુસલત્તાયેવ તણ્હામાનદિટ્ઠુગ્ઘાટવસેન સમ્મોહઞ્ચ ન ગચ્છતિ.

ઇદાનિ પુબ્બે વુત્તમેવ વિધિં અપરેન પરિયાયેન વિભાવેત્વા દસ્સેન્તો **વિક્ખિપતિ ચેવ કિલિસ્સતિ ચા**તિઆદિગાથમાહ. તત્થ મન્દપઞ્ઞો યોગાવચરો ઓભાસાદીસુ વિક્ખેપઞ્ચ અવસેસકિલેસુપ્પત્તિઞ્ચ પાપુણાતિ. મજ્ઝિમપઞ્ઞો વિક્ખેપમેવ પાપુણાતિ, નાવસેસકિલેસુપ્પત્તિં, સો અધિમાનિકો હોતિ. તિક્ખપઞ્ઞો વિક્ખેપં પાપુણિત્વાપિ તં અધિમાનં પહાય વિપસ્સનં આરભતિ. અતિતિક્ખપઞ્ઞો ન વિક્ખેપં પાપુણાતિ, ન ચાવસેસકિલેસુપ્પત્તિં. **વિક્ખિપ્પતિ ચેવા**તિ તેસુ મન્દપઞ્ઞો ધમ્મુદ્ધચ્ચસઙ્ખાતં વિક્ખેપઞ્ચેવ પાપુણીયતિ. **કિલિસ્સતિ ચા**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠિકિલેસેહિ કિલેસીયતિ ચ, ઉપતાપીયતિ વિબાધીયતીતિ અત્થો. **ચવતિ ચિત્તભાવના**તિ તસ્સ મન્દપઞ્ઞસ્સ વિપસ્સનાચિત્તભાવના કિલેસેસુયેવ ઠાનતો પટિપક્ખાવિહતત્તા ચવતિ, પરિપતતીતિ અત્થો. **વિક્ખિપતિ ન કિલિસ્સતી**તિ મજ્ઝિમપઞ્ઞો વિક્ખેપેન વિક્ખિપતિ, કિલેસેહિ ન કિલિસ્સતિ. **ભાવના પરિહાયતી**તિ તસ્સ મજ્ઝિમપઞ્ઞસ્સ અધિમાનિકત્તા વિપસ્સનારમ્ભાભાવેન વિપસ્સના પરિહાયતિ, નપ્પવત્તતીતિ અત્થો. **વિક્ખિપતિ ન કિલિસ્સતી**તિ તિક્ખપઞ્ઞોપિ વિક્ખેપેન વિક્ખિપતિ, કિલેસેહિ ન કિલિસ્સતિ. **ભાવના ન પરિહાયતી**તિ તસ્સ તિક્ખપઞ્ઞસ્સ સન્તેપિ વિક્ખેપે તં અધિમાનવિક્ખેપં પહાય વિપસ્સનારમ્ભસબ્ભાવેન વિપસ્સનાભાવના ન પરિહાયતિ, પવત્તતીતિ અત્થો. **ન ચ વિક્ખિપતે ચિત્તં ન કિલિસ્સતી**તિ અતિતિક્ખપઞ્ઞસ્સ ચિત્તં ન વિક્ખેપેન વિક્ખિપતિ, ન ચ કિલેસેહિ કિલિસ્સતિ. **ન ચવતિ ચિત્તભાવના**તિ તસ્સ વિપસ્સનાચિત્તભાવના ન ચવતિ, વિક્ખેપકિલેસાભાવેન યથાઠાને તિટ્ઠતીતિ અત્થો.

**ઇમેહિ ચતૂહિ ઠાનેહી**તિઆદીસુ ઇદાનિ વુત્તેહિ ઇમેહિ ચતૂહિ ઠાનેહિ હેતુભૂતેહિ, કરણભૂતેહિ વા ઓભાસાદિકે દસ ઠાને ચિત્તસ્સ સઙ્ખેપેન ચ વિક્ખેપેન ચ વિઞ્ઞાહિતં માનસં વિક્ખેપકિલેસુપ્પત્તિવિરહિતો ચતુત્થો કુસલો મહાપઞ્ઞો યોગાવચરો મન્દપઞ્ઞાદીનં તિણ્ણં યોગાવચરાનં માનસં એવઞ્ચ એવઞ્ચ હોતીતિ નાનપ્પકારતો જાનાતીતિ સમ્બન્ધતો અત્થવણ્ણના વેદિતબ્બા. **સઙ્ખેપો**તિ ચેત્થ વિક્ખેપસ્સ ચેવ કિલેસાનઞ્ચ ઉપ્પત્તિવસેન ચિત્તસ્સ લીનભાવો વેદિતબ્બો. **વિક્ખેપો**તિ ‘‘વિક્ખિપતિ ન કિલિસ્સતી’’તિ દ્વીસુ ઠાનેસુ વુત્તવિક્ખેપવસેન ચિત્તસ્સ ઉદ્ધતભાવો વેદિતબ્બોતિ.

યુગનદ્ધકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## **૨. સચ્ચકથા**

## સચ્ચકથાવણ્ણના

૮. ઇદાનિ યુગનદ્ધગુણસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ વસેન સચ્ચટ્ઠં સચ્ચપટિવેધવિસેસં સચ્ચલક્ખણાદિવિધાનઞ્ચ દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય સચ્ચકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **તથાની**તિ યથાસભાવવસેન તચ્છાનિ. યથાસભાવભૂતાનેવ હિ ધમ્મજાતાનિ સચ્ચટ્ઠેન સચ્ચાનિ. સચ્ચટ્ઠો પઠમઞાણનિદ્દેસવણ્ણનાયં વુત્તો. **અવિતથાની**તિ વુત્તસભાવે વિપરિયાયવિરહિતાનિ. ન હિ સચ્ચાનિ અસચ્ચાનિ નામ હોન્તિ. **અનઞ્ઞથાની**તિ અઞ્ઞસભાવવિરહિતાનિ. ન હિ અસચ્ચાનિ સચ્ચાનિ નામ હોન્તિ. **ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેત**ન્તિ ભિક્ખવે, ઇદં દુક્ખન્તિ યં વુચ્ચતિ, એતં યથાસભાવત્તા તથં. દુક્ખમેવ હિ દુક્ખં. વુત્તસભાવે વિપરિયાયાભાવતો **અવિતથં**. ન હિ દુક્ખં અદુક્ખં નામ હોતિ. અઞ્ઞસભાવવિરહિતત્તા **અનઞ્ઞથં**. ન હિ દુક્ખં સમુદયાદિસભાવં હોતિ. સમુદયાદીસુપિ એસેવ નયો.

### ૧. પઠમસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

**તથટ્ઠેના**તિ યથાસભાવટ્ઠેન. **પીળનટ્ઠા**દયો ઞાણકથાયં વુત્તત્થાયેવ.

૯. **એકપ્પટિવેધાની**તિ એકેન મગ્ગઞાણેન પટિવેધો, એકતો વા પટિવેધો એતેસન્તિ એકપ્પટિવેધાનિ. **અનત્તટ્ઠેના**તિ ચતુન્નમ્પિ સચ્ચાનં અત્તવિરહિતત્તા અનત્તટ્ઠેન. વુત્તઞ્હેતં વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૭) – પરમત્થતો હિ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ વેદકકારકનિબ્બુતગમકાભાવતો સુઞ્ઞાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> ‘‘દુક્ખમેવ હિ, ન કોચિ દુક્ખિતો, કારકો ન, કિરિયાવ વિજ્જતિ;
> અત્થિ નિબ્બુતિ, ન નિબ્બુતો પુમા, મગ્ગમત્થિ, ગમકો ન વિજ્જતી’’તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૭);

અથ વા –

> ‘‘ધુવસુભસુખત્તસુઞ્ઞં, પુરિમદ્વયમત્તસુઞ્ઞમમતપદં;
> ધુવસુખઅત્તવિરહિતો, મગ્ગો ઇતિ સુઞ્ઞતા તેસૂ’’તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૭);

**સચ્ચટ્ઠેના**તિ અવિસંવાદકટ્ઠેન. **પટિવેધટ્ઠેના**તિ મગ્ગક્ખણે પટિવિજ્ઝિતબ્બટ્ઠેન. **એકસઙ્ગહિતાની**તિ તથટ્ઠાદિના એકેકેનેવ અત્થેન સઙ્ગહિતાનિ, એકગણનં ગતાનીતિ અત્થો. **યં એકસઙ્ગહિતં, તં એકત્ત**ન્તિ યસ્મા એકેન સઙ્ગહિતં, તસ્મા એકત્તન્તિ અત્થો. સચ્ચાનં બહુત્તેપિ એકત્તમપેક્ખિત્વા એકવચનં કતં. **એકત્તં એકેન ઞાણેન પટિવિજ્ઝતી**તિ પુબ્બભાગે ચતુન્નં સચ્ચાનં નાનત્તેકત્તં સ્વાવત્થિતં વવત્થપેત્વા ઠિતો મગ્ગક્ખણે એકેન મગ્ગઞાણેન તથટ્ઠાદિતંતંએકત્તં પટિવિજ્ઝતિ. કથં? નિરોધસચ્ચસ્સ તથટ્ઠાદિકે એકત્તે પટિવિદ્ધે સેસસચ્ચાનમ્પિ તથટ્ઠાદિકં એકત્તં પટિવિદ્ધમેવ હોતિ. યથા પુબ્બભાગે પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં નાનત્તેકત્તં સ્વાવત્થિતં વવત્થપેત્વા ઠિતસ્સ મગ્ગવુટ્ઠાનકાલે અનિચ્ચતો વા દુક્ખતો વા અનત્તતો વા વુટ્ઠહન્તસ્સ એકસ્મિમ્પિ ખન્ધે અનિચ્ચાદિતો દિટ્ઠે સેસખન્ધાપિ અનિચ્ચાદિતો દિટ્ઠાવ હોન્તિ, એવમિદન્તિ દટ્ઠબ્બં. **દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠો તથટ્ઠો**તિ દુક્ખસચ્ચસ્સ પીળનટ્ઠાદિકો ચતુબ્બિધો અત્થો સભાવટ્ઠેન તથટ્ઠો. સેસસચ્ચેસુપિ એસેવ નયો. સોયેવ ચતુબ્બિધો અત્થો અત્તાભાવતો **અનત્તટ્ઠો**. વુત્તસભાવે અવિસંવાદકતો **સચ્ચટ્ઠો**. મગ્ગક્ખણે પટિવિજ્ઝિતબ્બતો **પટિવેધટ્ઠો** વુત્તોતિ વેદિતબ્બં.

૧૦. **યં અનિચ્ચન્તિ**આદિ સામઞ્ઞલક્ખણપુબ્બઙ્ગમં કત્વા દસ્સિતં. તત્થ **યં અનિચ્ચં, તં દુક્ખં. યં દુક્ખં, તં અનિચ્ચન્તિ** દુક્ખસમુદયમગ્ગા ગહિતા. તાનિ હિ તીણિ સચ્ચાનિ અનિચ્ચાનિ ચેવ અનિચ્ચત્તા દુક્ખાનિ ચ. **યં અનિચ્ચઞ્ચ દુક્ખઞ્ચ, તં અનત્તા**તિ તાનિયેવ તીણિ ગહિતાનિ. **યં અનિચ્ચઞ્ચ દુક્ખઞ્ચ અનત્તા ચા**તિ તેહિ તીહિ સહ નિરોધસચ્ચઞ્ચ સઙ્ગહિતં. ચત્તારિપિ હિ અનત્તાયેવ. **તં તથ**ન્તિ તં સચ્ચચતુક્કં સભાવભૂતં. **તં સચ્ચ**ન્તિ તદેવ સચ્ચચતુક્કં યથાસભાવે અવિસંવાદકં. **નવહાકારેહી**તિઆદીસુ ''સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩; સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) વચનતો અભિઞ્ઞટ્ઠેન, દુક્ખસ્સ પરિઞ્ઞટ્ઠે, સમુદયસ્સ પહાનટ્ઠે, મગ્ગસ્સ ભાવનટ્ઠે, નિરોધસ્સ સચ્છિકિરિયટ્ઠે આવેનિકેપિ ઇધ ચતૂસુપિ સચ્ચેસુ ઞાતપરિઞ્ઞાસબ્ભાવતો પરિઞ્ઞટ્ઠેન, ચતુસચ્ચદસ્સનેન પહાનસબ્ભાવતો પહાનટ્ઠેન, ચતુસચ્ચભાવનાસબ્ભાવતો ભાવનટ્ઠેન, ચતુન્નં સચ્ચાનં સચ્છિકિરિયસબ્ભાવતો સચ્છિકિરિયટ્ઠેનાતિ નિદ્દિટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં. **નવહાકારેહિ તથટ્ઠેના**તિઆદીસુ પઠમં વુત્તનયેનેવ યોજના કાતબ્બા.

૧૧. **દ્વાદસહિ આકારેહી**તિઆદીસુ તથટ્ઠાદયો ઞાણકથાયં વુત્તત્થા. એતેસં નિદ્દેસેપિ વુત્તનયેનેવ યોજના વેદિતબ્બા.

૧૨. **સચ્ચાનં કતિ લક્ખણાની**તિઆદીસુ ઉપરિ વત્તબ્બાનિ છ લક્ખણાનિ સઙ્ખતાસઙ્ખતવસેન દ્વિધા ભિન્દિત્વા **દ્વે લક્ખણાની**તિ આહ. તત્થ **સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ અસઙ્ખતલક્ખણઞ્ચા**તિ ''તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, સઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતલક્ખણાનિ ઉપ્પાદો પઞ્ઞાયતિ, વયો પઞ્ઞાયતિ, ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતિ. તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, અસઙ્ખતસ્સ અસઙ્ખતલક્ખણાનિ ન ઉપ્પાદો પઞ્ઞાયતિ, ન વયો પઞ્ઞાયતિ, ન ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૭-૪૮) એવં વુત્તં સઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતમિતિ લક્ખણઞ્ચ અસઙ્ખતસ્સ અસઙ્ખતમિતિ લક્ખણઞ્ચ. સઙ્ખતં પન ન લક્ખણં, લક્ખણં ન સઙ્ખતં. ન ચ સઙ્ખતં વિના લક્ખણં પઞ્ઞાપેતું સક્કા, નપિ લક્ખણં વિના સઙ્ખતં. લક્ખણેન પન સઙ્ખતં પાકટં હોતિ.

પુન તદેવ લક્ખણદ્વયં વિત્થારતો દસ્સેન્તો **છ લક્ખણાની**તિ આહ. **સઙ્ખતાનં સચ્ચાન**ન્તિ દુક્ખસમુદયમગ્ગસચ્ચાનં. તાનિ હિ પચ્ચયેહિ સઙ્ગમ્મ કતત્તા સઙ્ખતાનિ. **ઉપ્પાદો**તિ જાતિ. **પઞ્ઞાયતી**તિ જાનીયતિ. **વયો**તિ ભઙ્ગો. **ઠિતાનં અઞ્ઞથત્ત**ન્તિ ઠિતિપ્પત્તાનં અઞ્ઞથાભાવો જરા. તિણ્ણં સઙ્ખતસચ્ચાનં નિપ્ફન્નત્તા ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં વુત્તં, તેસંયેવ પન ઉપ્પાદસ્સ, જરાય ભઙ્ગસ્સ ચ અનિપ્ફન્નત્તા ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં ન વત્તબ્બં. સઙ્ખતનિસ્સિતત્તા ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં ન પઞ્ઞાયતીતિ ન વત્તબ્બં. સઙ્ખતવિકારત્તા પન સઙ્ખતન્તિ વત્તબ્બં. દુક્ખસમુદયાનં ઉપ્પાદજરાભઙ્ગા સચ્ચપરિયાપન્ના, મગ્ગસચ્ચસ્સ ઉપ્પાદજરાભઙ્ગા ન સચ્ચપરિયાપન્નાતિ વદન્તિ. તત્થ ''સઙ્ખતાનં ઉપ્પાદક્ખણે સઙ્ખતાપિ ઉપ્પાદલક્ખણમ્પિ કાલસઙ્ખાતો તસ્સ ખણોપિ પઞ્ઞાયતિ, ઉપ્પાદે વીતિવત્તે સઙ્ખતાપિ જરાલક્ખણમ્પિ કાલસઙ્ખાતો તસ્સ ખણોપિ પઞ્ઞાયતિ, ભઙ્ગક્ખણે સઙ્ખતાપિ જરાપિ ભઙ્ગલક્ખણમ્પિ કાલસઙ્ખાતો તસ્સ ખણોપિ પઞ્ઞાયતી''તિ ખન્ધકવગ્ગટ્ઠકથાયં (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩.૩૭-૩૮) વુત્તં. **અસઙ્ખતસ્સ સચ્ચસ્સા**તિ નિરોધસચ્ચસ્સ. તઞ્હિ પચ્ચયેહિ સમાગમ્મ અકતત્તા સયમેવ નિપ્ફન્નન્તિ અસઙ્ખતં. **ઠિતસ્સા**તિ નિચ્ચત્તા ઠિતસ્સ, ન ઠાનપ્પત્તત્તા. પુન તદેવ લક્ખણદ્વયં વિત્થારતો દસ્સેન્તો **દ્વાદસ લક્ખણાની**તિ આહ.

**ચતુન્નં સચ્ચાનં કતિ કુસલા**તિઆદીસુ **અબ્યાકત**ન્તિ વિપાકાબ્યાકતં કિરિયાબ્યાકતં રૂપાબ્યાકતં નિબ્બાનાબ્યાકતન્તિ ચતૂસુ અબ્યાકતેસુ નિબ્બાનાબ્યાકતં. ચત્તારિપિ હિ કુસલાકુસલલક્ખણેન ન બ્યાકતત્તા અબ્યાકતાનિ. **સિયા કુસલ**ન્તિ કામાવચરરૂપાવચરારૂપાવચરકુસલાનં વસેન કુસલમ્પિ ભવેય્ય. **સિયા**

**અકુસલ**ન્તિ તણ્હં ઠપેત્વા સેસાકુસલવસેન. **સિયા અબ્યાકત**ન્તિ કામાવચરરૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકિરિયાનં રૂપાનઞ્ચ વસેન. **સિયા તીણિ સચ્ચાની**તિઆદીસુ **સઙ્ગહિતાની**તિ ગણિતાનિ. **વત્થુવસેના**તિ અકુસલકુસલાબ્યાકતદુક્ખસમુદયનિરોધમગ્ગસઙ્ખાતવત્થુવસેન. **યં દુક્ખસચ્ચં અકુસલ**ન્તિ ઠપેત્વા તણ્હં અવસેસં અકુસલં. **અકુસલટ્ઠેન દ્વે સચ્ચાનિ એકસચ્ચેન સઙ્ગહિતાની**તિ ઇમાનિ દ્વે દુક્ખસમુદયસચ્ચાનિ અકુસલટ્ઠેન એકસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, અકુસલસચ્ચં નામ હોતીતિ અત્થો. **એકસચ્ચં દ્વીહિ સચ્ચેહિ સઙ્ગહિત**ન્તિ એકં અકુસલસચ્ચં દ્વીહિ દુક્ખસમુદયસચ્ચેહિ સઙ્ગહિતં. **યં દુક્ખસચ્ચં કુસલ**ન્તિ તેભૂમકં કુસલં. ઇમાનિ દ્વે દુક્ખમગ્ગસચ્ચાનિ કુસલટ્ઠેન એકસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, કુસલસચ્ચં નામ હોતિ. એકં કુસલસચ્ચં દ્વીહિ દુક્ખમગ્ગસચ્ચેહિ સઙ્ગહિતં. **યં દુક્ખસચ્ચં અબ્યાકત**ન્તિ તેભૂમકવિપાકકિરિયા રૂપઞ્ચ. ઇમાનિ દ્વે દુક્ખનિરોધસચ્ચાનિ અબ્યાકતટ્ઠેન એકસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, એકં અબ્યાકતસચ્ચં નામ હોતિ. એકં અબ્યાકતસચ્ચં દ્વીહિ દુક્ખનિરોધસચ્ચેહિ સઙ્ગહિતં. **તીણિ સચ્ચાનિ એકસચ્ચેન સઙ્ગહિતાની**તિ સમુદયમગ્ગનિરોધસચ્ચાનિ એકેન અકુસલકુસલાબ્યાકતભૂતેન દુક્ખસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ. **એકં સચ્ચં તીહિ સચ્ચેહિ સઙ્ગહિત**ન્તિ એકં દુક્ખસચ્ચં વિસું અકુસલકુસલઅબ્યાકતભૂતેહિ સમુદયમગ્ગનિરોધસચ્ચેહિ સઙ્ગહિતં. કેચિ પન ''દુક્ખસમુદયસચ્ચાનિ અકુસલટ્ઠેન સમુદયસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, દુક્ખમગ્ગસચ્ચાનિ કુસલટ્ઠેન મગ્ગસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, ન દસ્સનટ્ઠેન. દુક્ખનિરોધસચ્ચાનિ અબ્યાકતટ્ઠેન નિરોધસચ્ચેન સઙ્ગહિતાનિ, ન અસઙ્ખતટ્ઠેના''તિ વણ્ણયન્તિ.

## ૨. દુતિયસુત્તન્તપાળિવણ્ણના

**૧૩**. પુન અઞ્ઞસ્સ સુત્તન્તસ્સ અત્થવસેન સચ્ચપ્પટિવેધં નિદ્દિસિતુકામો **પુબ્બે મે, ભિક્ખવે**તિઆદિકં સુત્તન્તં આહરિત્વા દસ્સેસિ. તત્થ **પુબ્બે મે, ભિક્ખવે, સમ્બોધા**તિ ભિક્ખવે, મમ સમ્બોધિતો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો પુબ્બે. **અનભિસમ્બુદ્ધસ્સા**તિ સબ્બધમ્મે અપ્પટિવિદ્ધસ્સ. **બોધિસત્તસ્સેવ સતો**તિ બોધિસત્તભૂતસ્સેવ. **એતદહોસી**તિ બોધિપલ્લઙ્કે નિસિન્નસ્સ એતં પરિવિતક્કિતં અહોસિ. **અસ્સાદો**તિ અસ્સાદીયતીતિ અસ્સાદો. **આદીનવો**તિ દોસો . **નિસ્સરણ**ન્તિ અપગમનં. **સુખ**ન્તિ સુખયતીતિ સુખં, યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં સુખિતં કરોતીતિ અત્થો. **સોમનસ્સ**ન્તિ પીતિસોમનસ્સયોગતો સોભનં મનો અસ્સાતિ સુમનો, સુમનસ્સ ભાવો સોમનસ્સં , સુખમેવ પીતિયોગતો વિસેસિતં. **અનિચ્ચ**ન્તિ અદ્ધુવં. **દુક્ખ**ન્તિ દુક્ખવત્થુત્તા સઙ્ખારદુક્ખત્તા ચ દુક્ખં. **વિપરિણામધમ્મ**ન્તિ અવસી હુત્વા જરાભઙ્ગવસેન પરિવત્તનપકતિકં. એતેન અનત્તભાવો વુત્તો હોતિ. **છન્દરાગવિનયો**તિ છન્દસઙ્ખાતસ્સ રાગસ્સ સંવરણં, ન વણ્ણરાગસ્સ. **છન્દરાગપ્પહાન**ન્તિ તસ્સેવ છન્દરાગસ્સ પજહનં.

**યાવકીવઞ્ચા**તિઆદીસુ યાવ ઇમેસં પઞ્ચન્નં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં...પે॰... **યથાભૂતં નાબ્ભઞ્ઞાસિં** ન અધિકેન ઞાણેન પટિવિજ્ઝિં, તાવ **અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં** અનુત્તરં સબ્બઞ્ઞુભાવં **અભિસમ્બુદ્ધો** અભિસમેતાવી અરહન્તિ **નેવાહં પચ્ચઞ્ઞાસિં** નેવ પટિઞ્ઞં અકાસિન્તિ સમ્બન્ધતો અત્થો. **કીવઞ્ચા**તિ નિપાતમત્તં. **યતો**તિ યસ્મા, યદા વા. **અથા**તિ અનન્તરં. **ઞાણઞ્ચ પન મે દસ્સનં ઉદપાદી**તિ દસ્સનકિચ્ચકરણેન દસ્સનસઙ્ખાતં પચ્ચવેક્ખણઞાણઞ્ચ મે ઉપ્પજ્જિ. **અકુપ્પા**તિ કોપેતું ચાલેતું અસક્કુણેય્યા. **વિમુત્તી**તિ અરહત્તફલવિમુત્તિ. એતાય એવ ફલપચ્ચવેક્ખણાય મગ્ગનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણાપિ વુત્તાવ હોન્તિ. **અયમન્તિમા જાતી**તિ અયં પચ્છિમા ખન્ધપ્પવત્તિ. **નત્થિદાનિ પુનબ્ભવો**તિ ઇદાનિ પુન ઉપ્પત્તિ નત્થિ. એતેન પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણા વુત્તા. અરહતો હિ અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણા ન હોતિ.

## ૩. દુતિયસુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના

૧૪. સચ્ચપ્પટિવેધઞાણયોજનક્કમે ચ **અયં રૂપસ્સ અસ્સાદોતિ પહાનપ્પટિવેધો**તિ પુબ્બભાગે ‘‘અયં તણ્હાસમ્પયુત્તો રૂપસ્સ અસ્સાદો’’તિ ઞત્વા મગ્ગક્ખણે સમુદયપ્પહાનસઙ્ખાતો સમુદયસચ્ચપ્પટિવેધો. **સમુદયસચ્ચ**ન્તિ સમુદયસચ્ચપ્પટિવેધઞાણં. અરિયસચ્ચારમ્મણઞાણમ્પિ હિ ‘‘યે કેચિ કુસલા ધમ્મા, સબ્બે તે ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ સઙ્ગહં ગચ્છન્તી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૦) વિય ‘‘સચ્ચ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. **અયં રૂપસ્સ આદીનવોતિ પરિઞ્ઞાપટિવેધો**તિ પુબ્બભાગે ‘‘અયં રૂપસ્સ આદીનવો’’તિ ઞત્વા મગ્ગક્ખણે દુક્ખપરિઞ્ઞાસઙ્ખાતો દુક્ખસચ્ચપ્પટિવેધો. **દુક્ખસચ્ચ**ન્તિ દુક્ખસચ્ચપ્પટિવેધઞાણં. **ઇદં રૂપસ્સ નિસ્સરણન્તિ સચ્છિકિરિયાપટિવેધો**તિ પુબ્બભાગે ‘‘ઇદં રૂપસ્સ નિસ્સરણ’’ન્તિ ઞત્વા મગ્ગક્ખણે નિરોધસચ્છિકિરિયાસઙ્ખાતો નિરોધસચ્ચપ્પટિવેધો. **નિરોધસચ્ચ**ન્તિ નિરોધસચ્ચારમ્મણં નિરોધસચ્ચપ્પટિવેધઞાણં . **યા ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસૂ**તિ ઇમેસુ યથાવુત્તેસુ તીસુ સમુદયદુક્ખનિરોધેસુ પટિવેધવસેન પવત્તા યા **દિટ્ઠિ** યો **સઙ્કપ્પો**તિ યોજના. **ભાવનાપટિવેધો**તિ અયં મગ્ગભાવનાસઙ્ખાતો મગ્ગસચ્ચપ્પટિવેધો. **મગ્ગસચ્ચ**ન્તિ મગ્ગસચ્ચપ્પટિવેધઞાણં.

૧૫. પુન અપરેન પરિયાયેન સચ્ચાનિ ચ સચ્ચપ્પટિવેધઞ્ચ દસ્સેન્તો **સચ્ચન્તિ કતિહાકારેહિ સચ્ચ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ યસ્મા સબ્બેપિ સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તા બોધિપલ્લઙ્કે નિસિન્ના જરામરણાદિકસ્સ દુક્ખસચ્ચસ્સ જાતિઆદિકં સમુદયસચ્ચં ‘‘કિં નુ ખો’’તિ એસન્તિ, તથા એસન્તા ચ જરામરણાદિકસ્સ દુક્ખસચ્ચસ્સ જાતિઆદિકં સમુદયસચ્ચં ‘‘પચ્ચયો’’તિ વવત્થપેન્તો પરિગ્ગણ્હન્તિ, તસ્મા સા ચ એસના સો ચ પરિગ્ગહો સચ્ચાનં એસનત્તા પરિગ્ગહત્તા ચ ‘‘સચ્ચ’’ન્તિ કત્વા **એસનટ્ઠેન પરિગ્ગહટ્ઠેના**તિ વુત્તં. અયઞ્ચ વિધિ પચ્ચેકબુદ્ધાનમ્પિ પચ્ચયપરિગ્ગહે લબ્ભતિયેવ, સાવકાનં પન અનુસ્સવવસેન પચ્ચયપરિગ્ગહે લબ્ભતિ. **પટિવેધટ્ઠેના**તિ પુબ્બભાગે તથા એસિતાનં પરિગ્ગહિતાનઞ્ચ મગ્ગક્ખણે એકપટિવેધટ્ઠેન.

**કિંનિદાન**ન્તિઆદીસુ નિદાનાદીનિ સબ્બાનિ કારણવેવચનાનિ. કારણઞ્હિ યસ્મા ફલં નિદેતિ ‘‘હન્દ નં ગણ્હથા’’તિ અપ્પેતિ વિય, તસ્મા ‘‘નિદાન’’ન્તિ વુચ્ચતિ. યસ્મા ફલં તતો સમુદેતિ, જાયતિ, પભવતિ; તસ્મા સમુદયો, જાતિ, પભવોતિ વુચ્ચતિ. અયં પનેત્થ અત્થો – કિં નિદાનં એતસ્સાતિ **કિંનિદાનં**. કો સમુદયો એતસ્સાતિ **કિંસમુદયં**. કા જાતિ એતસ્સાતિ **કિંજાતિકં**. કો પભવો એતસ્સાતિ **કિંપભવં**. યસ્મા પન તસ્સ જાતિ યથાવુત્તેન અત્થેન નિદાનઞ્ચેવ સમુદયો ચ જાતિ ચ પભવો ચ, તસ્મા **જાતિનિદાન**ન્તિઆદિમાહ. **જરામરણ**ન્તિ દુક્ખસચ્ચં. **જરામરણસમુદય**ન્તિ તસ્સ પચ્ચયં સમુદયસચ્ચં. **જરામરણનિરોધ**ન્તિ નિરોધસચ્ચં. **જરામરણનિરોધગામિનિં પટિપદ**ન્તિ મગ્ગસચ્ચં. ઇમિનાવ નયેન સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો.

૧૬. **નિરોધપ્પજાનના**તિ આરમ્મણકરણેન નિરોધસ્સ પજાનના. **જાતિ સિયા દુક્ખસચ્ચં, સિયા સમુદયસચ્ચ**ન્તિ ભવપચ્ચયા પઞ્ઞાયનટ્ઠેન દુક્ખસચ્ચં , જરામરણસ્સ પચ્ચયટ્ઠેન સમુદયસચ્ચં. એસ નયો સેસેસુપિ. **અવિજ્જા સિયા દુક્ખસચ્ચ**ન્તિ પન આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયટ્ઠેનાતિ.

સચ્ચકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩. બોજ્ઝઙ્ગકથા

### બોજ્ઝઙ્ગકથાવણ્ણના

**૧૭.** ઇદાનિ સચ્ચપ્પટિવેધસિદ્ધં બોજ્ઝઙ્ગવિસેસં દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય બોજ્ઝઙ્ગકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **બોજ્ઝઙ્ગા**તિ બોધિયા, બોધિસ્સ વા અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગા. કિં વુત્તં હોતિ (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૫.૧૮૨) – યા હિ અયં ધમ્મસામગ્ગી, યાય લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાય લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખત્તકિલમથાનુયોગઉચ્છેદસસ્સતાભિનિવેસાદીનં અનેકેસં ઉપદ્દવાનં પટિપક્ખભૂતાય સતિધમ્મવિચયવીરિયપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસઙ્ખાતાય ધમ્મસામગ્ગિયા અરિયસાવકો બુજ્ઝતીતિ કત્વા બોધીતિ વુચ્ચતિ, **બુજ્ઝતી**તિ કિલેસસન્તાનનિદ્દાય વુટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા અરિયસચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતીતિ વુત્તં હોતિ. યથાહ – ''સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે ભાવેત્વા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધો''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૮; દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૩). તસ્સા ધમ્મસામગ્ગીસઙ્ખાતાય બોધિયા અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગા ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદયો વિય. યોપેસ યથાવુત્તપ્પકારાય એતાય ધમ્મસામગ્ગિયા બુજ્ઝતીતિ કત્વા અરિયસાવકો બોધીતિ વુચ્ચતિ, તસ્સ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિપિ બોજ્ઝઙ્ગા સેનઙ્ગરથઙ્ગાદયો વિય. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા ''બુજ્ઝનકસ્સ પુગ્ગલસ્સ અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગા''તિ. સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાદીનં અત્થો અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે વુત્તો.

બોજ્ઝઙ્ગત્થનિદ્દેસે **બોધાય સંવત્તન્તી**તિ બુજ્ઝનત્થાય સંવત્તન્તિ. કસ્સ બુજ્ઝનત્થાય? મગ્ગફલેહિ નિબ્બાનસ્સ પચ્ચવેક્ખણાય કતકિચ્ચસ્સ બુજ્ઝનત્થાય, મગ્ગેન વા કિલેસનિદ્દાતો પબુજ્ઝનત્થાય ફલેન પબુદ્ધભાવત્થાયાપીતિ વુત્તં હોતિ. બલવવિપસ્સનાયપિ બોજ્ઝઙ્ગા બોધાય સંવત્તન્તિ . તસ્મા અયં વિપસ્સનામગ્ગફલબોજ્ઝઙ્ગાનં સાધારણત્થો. તીસુપિ હિ ઠાનેસુ બોધાય નિબ્બાનપટિવેધાય સંવત્તન્તિ. એતેન બોધિયા અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગાતિ વુત્તં હોતિ. **બુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા**તિઆદીહિ પઞ્ચહિ ચતુક્કેહિ વુત્તાનં બોજ્ઝઙ્ગાનં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનં અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે વુત્તં. અપિ ચ **બુજ્ઝન્તી**તિ બોજ્ઝઙ્ગાનં સકિચ્ચકરણે સમત્થભાવદસ્સનત્થં કત્તુનિદ્દેસો . **બુજ્ઝનટ્ઠેના**તિ સકિચ્ચકરણસમત્થત્તેપિ સતિ કત્તુનો અભાવદસ્સનત્થં ભાવનિદ્દેસો. **બોધેન્તી**તિ બોજ્ઝઙ્ગભાવનાય બુજ્ઝન્તાનં યોગીનં પયોજકત્તા બોજ્ઝઙ્ગાનં હેતુકત્તુનિદ્દેસો. **બોધનટ્ઠેના**તિ પઠમં વુત્તનયેનેવ પયોજકહેતુકત્તુના ભાવનિદ્દેસો. એતેહિ બોધિયા અઙ્ગા બોજ્ઝઙ્ગાતિ વુત્તં હોતિ. **બોધિપક્ખિયટ્ઠેના**તિ બુજ્ઝનટ્ઠેન બોધીતિ લદ્ધનામસ્સ યોગિસ્સ પક્ખે ભવત્તા. અયમેતેસં યોગિનો ઉપકારકત્તનિદ્દેસો. એતેહિ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગાતિ વુત્તં હોતિ. **બુદ્ધિલભનટ્ઠેના**તિઆદિકે છક્કે **બુદ્ધિલભનટ્ઠેના**તિ યોગાવચરેન બુદ્ધિયા પાપુણનટ્ઠેન. **રોપનટ્ઠેના**તિ સત્તાનં પતિટ્ઠાપનટ્ઠેન . **પાપનટ્ઠેના**તિ પતિટ્ઠાપિતાય નિટ્ઠાપનટ્ઠેન. ઇમે વિપસ્સનાબોજ્ઝઙ્ગા પતિ-અભિ-સં-ઇતિ તીહિ ઉપસગ્ગેહિ વિસેસિતા મગ્ગફલબોજ્ઝઙ્ગાતિ વદન્તિ. સબ્બેસમ્પિ ધમ્મવોહારેન નિદ્દિટ્ઠાનં બોજ્ઝઙ્ગાનં બોધિયા અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગાતિ વુત્તં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

### મૂલમૂલકાદિદસકવણ્ણના

**૧૮. મૂલટ્ઠેના**તિઆદિકે મૂલમૂલકે દસકે **મૂલટ્ઠેના**તિ વિપસ્સનાદીસુ પુરિમા પુરિમા બોજ્ઝઙ્ગા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં બોજ્ઝઙ્ગાનઞ્ચ સહજાતધમ્માનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ મૂલટ્ઠેન. **મૂલચરિયટ્ઠેના**તિ મૂલં હુત્વા ચરિયા પવત્તિ મૂલચરિયા. તેન મૂલચરિયટ્ઠેન, મૂલં હુત્વા પવત્તનટ્ઠેનાતિ અત્થો. **મૂલપરિગ્ગહટ્ઠેના**તિ તે એવ બોજ્ઝઙ્ગા આદિતો પભુતિ ઉપ્પાદનત્થાય પરિગય્હમાનત્તા પરિગ્ગહા, મૂલાનિયેવ પરિગ્ગહા મૂલપરિગ્ગહા. તેન મૂલપરિગ્ગહટ્ઠેન. તે એવ અઞ્ઞમઞ્ઞં પરિવારવસેન **પરિવારટ્ઠેન**. ભાવનાપારિપૂરિવસેન **પરિપૂરણટ્ઠેન**. નિટ્ઠં પાપુણનવસેન **પરિપાકટ્ઠેન**. તે એવ મૂલાનિ ચ છબ્બિધા પભેદભિન્નત્તા પટિસમ્ભિદા ચાતિ મૂલપટિસમ્ભિદા. તેન **મૂલપટિસમ્ભિદટ્ઠેન. મૂલપટિસમ્ભિદાપાપનટ્ઠેના**તિ બોજ્ઝઙ્ગભાવનાનુયુત્તસ્સ યોગિનો તં મૂલપટિસમ્ભિદં પાપનટ્ઠેન . તસ્સેવ યોગિનો તસ્સા મૂલપટિસમ્ભિદાય **વસીભાવટ્ઠેન**. સેસેસુપિ ઈદિસેસુ પુગ્ગલવોહારેસુ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિ

બોજ્ઝઙ્ગાતિ વુત્તં હોતીતિ વેદિતબ્બં. **મૂલપટિસમ્ભિદાય વસીભાવપ્પત્તાનમ્પી**તિ ઈદિસેસુપિ નિટ્ઠાવચનેસુ ફલબોજ્ઝઙ્ગાતિ વેદિતબ્બં. વસીભાવં પત્તાનન્તિપિ પાઠો.

મૂલમૂલકદસકં નિટ્ઠિતં.

સેસેસુપિ હેતુમૂલકાદીસુ નવસુ દસકેસુ ઇમિનાવ નયેન સાધારણવચનાનં અત્થો વેદિતબ્બો . અસાધારણેસુ પન યથાવુત્તા એવ બોજ્ઝઙ્ગા યથાવુત્તાનં ધમ્માનં જનકત્તા **હેતૂ** નામ હોન્તિ. ઉપત્થમ્ભકત્તા **પચ્ચયા** નામ. તે એવ તદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિવિસુદ્ધિભૂતત્તા **વિસુદ્ધિ** નામ. વજ્જવિરહિતત્તા **અનવજ્જા** નામ. ''સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મ''ન્તિ વચનતો **નેક્ખમ્મં** નામ. કિલેસેહિ વિમુત્તત્તા તદઙ્ગવિમુત્તિઆદિવસેન **વિમુત્તિ** નામ. મગ્ગફલબોજ્ઝઙ્ગા વિસયીભૂતેહિ આસવેહિ વિરહિતત્તા **અનાસવા**. તિવિધાપિ બોજ્ઝઙ્ગા કિલેસેહિ સુઞ્ઞત્તા તદઙ્ગવિવેકાદિવસેન **વિવેકા**. વિપસ્સનામગ્ગબોજ્ઝઙ્ગા પરિચ્ચાગવોસગ્ગત્તા પક્ખન્દનવોસગ્ગત્તા ચ **વોસગ્ગા**. ફલબોજ્ઝઙ્ગા પક્ખન્દનવોસગ્ગત્તા વોસગ્ગા.

૧૯. **મૂલટ્ઠં બુજ્ઝન્તી**તિઆદયો એકેકપદવસેન નિદ્દિટ્ઠા નવ દસકા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. **વસીભાવપ્પત્તાન**ન્તિ પદં પન વત્તમાનવચનાભાવેન ન યોજિતં. **પરિગ્ગહટ્ઠા**દયો અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે વુત્તત્થા.

૨૦. પુન થેરો અત્તના દેસિતં સુત્તન્તં ઉદ્દિસિત્વા તસ્સ નિદ્દેસવસેન બોજ્ઝઙ્ગવિધિં દસ્સેતુકામો **એકં સમય**ન્તિઆદિકં નિદાનં વત્વા સુત્તન્તં તાવ ઉદ્દિસિ. અત્તના દેસિતસુત્તત્તા એવ ચેત્થ **એવં મે સુત**ન્તિ ન વુત્તં. **આયસ્મા સારિપુત્તો**તિ પનેત્થ દેસકબ્યત્તિભાવત્થં અત્તાનં પરં વિય કત્વા વુત્તં. ઈદિસઞ્હિ વચનં લોકે ગન્થેસુ પયુજ્જન્તિ. **પુબ્બણ્હસમય**ન્તિ સકલં પુબ્બણ્હસમયં. અચ્ચન્તસંયોગત્થે ઉપયોગવચનં. સેસદ્વયેપિ એસેવ નયો. **સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઇતિ ચે મે હોતી**તિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ એવઞ્ચે મય્હં હોતિ. **અપ્પમાણોતિ મે હોતી**તિ અપ્પમાણોતિ એવં મે હોતિ. **સુસમારદ્ધોતિ મે હોતી**તિ સુટ્ઠુ પરિપુણ્ણોતિ એવં મે હોતિ. **તિટ્ઠન્ત**ન્તિ નિબ્બાનારમ્મણે પવત્તિવસેન તિટ્ઠન્તં. **ચવતી**તિ નિબ્બાનારમ્મણતો અપગચ્છતિ. સેસબોજ્ઝઙ્ગેસુપિ એસેવ નયો.

**રાજમહામત્તસ્સા**તિ રઞ્ઞો મહાઅમચ્ચસ્સ, મહતિયા વા ભોગમત્તાય ભોગપ્પમાણેન સમન્નાગતસ્સ. **નાનારત્તાન**ન્તિ નાનારઙ્ગરત્તાનં, પૂરણત્થે સામિવચનં, નાનારત્તેહીતિ અત્થો. **દુસ્સકરણ્ડકો**તિ દુસ્સપેળા. **દુસ્સયુગ**ન્તિ વત્થયુગલં. **પારુપિતુ**ન્તિ અચ્છાદેતું. ઇમસ્મિં સુત્તન્તે થેરસ્સ ફલબોજ્ઝઙ્ગા કથિતા. યદા હિ થેરો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં સીસં કત્વા ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જતિ, તદા ઇતરે તદન્વયા હોન્તિ. યદા ધમ્મવિચયાદીસુ અઞ્ઞતરં, તદા સેસાપિ તદન્વયા હોન્તીતિ એવં ફલસમાપત્તિયા અત્તનો ચિણ્ણવસીભાવં દસ્સેન્તો થેરો ઇમં સુત્તન્તં કથેસીતિ.

**સુત્તન્તનિદ્દેસવણ્ણના**

૨૧. **કથં સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઇતિ ચે હોતીતિ બોજ્ઝઙ્ગો**તિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં સીસં કત્વા ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તસ્સ અઞ્ઞેસુ બોજ્ઝઙ્ગેસુ વિજ્જમાનેસુ એવં અયં સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો હોતીતિ ઇતિ ચે પવત્તસ્સ કથં સો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો હોતીતિ અત્થો. **યાવતા નિરોધૂપટ્ઠાતી**તિ યત્તકેન કાલેન નિરોધો ઉપટ્ઠાતિ, યત્તકે કાલે આરમ્મણતો નિબ્બાનં ઉપટ્ઠાતીતિ અત્થો. **યાવતા અચ્ચી**તિ યત્તકેન પરિમાણેન જાલા. **કથં અપ્પમાણો ઇતિ ચે હોતીતિ બોજ્ઝઙ્ગો**તિ ન અપ્પમાણેપિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગે વિજ્જમાને એવં અયં અપ્પમાણો હોતીતિ ઇતિ ચે પવત્તસ્સ

સો અપ્પમાણો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો કથં હોતીતિ અત્થો. **પમાણબદ્ધા**તિ કિલેસા ચ પરિયુટ્ઠાના ચ પોનોભવિકસઙ્ખારા ચ પમાણબદ્ધા નામ હોન્તિ. ''રાગોપમાણકરણો, દોસો પમાણકરણો, મોહો પમાણકરણો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૯) વચનતો રાગાદયો યસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ, ''અયં એત્તકો''તિ તસ્સ પમાણકરણતો પમાણં નામ. તસ્મિં પમાણે બદ્ધા પટિબદ્ધા આયત્તાતિ કિલેસાદયો પમાણબદ્ધા નામ હોન્તિ. **કિલેસા**તિ અનુસયભૂતા, **પરિયુટ્ઠાના**તિ સમુદાચારપ્પત્તકિલેસા. **સઙ્ખારા પોનોભવિકા**તિ પુનપ્પુનં ભવકરણં પુનભવો, પુનભવો સીલમેતેસન્તિ પોનભવિકા, પોનભવિકા એવ પોનોભવિકા. કુસલાકુસલકમ્મસઙ્ખાતા સઙ્ખારા. **અપ્પમાણો**તિ વુત્તપ્પકારસ્સ પમાણસ્સ અભાવેન અપ્પમાણો. મગ્ગફલાનમ્પિ અપ્પમાણત્તા તતો વિસેસનત્થં **અચલટ્ઠેન અસઙ્ખતટ્ઠેના**તિ વુત્તં. ભઙ્ગાભાવતો અચલો, પચ્ચયાભાવતો અસઙ્ખતો. યો હિ અચલો અસઙ્ખતો ચ, સો અતિવિય પમાણવિરહિતો હોતિ.

**કથં સુસમારદ્ધો ઇતિ ચે હોતીતિ બોજ્ઝઙ્ગો**તિ અનન્તરં વુત્તનયેન યોજેતબ્બં. **વિસમા**તિ સયઞ્ચ વિસમત્તા, વિસમસ્સ ચ ભાવસ્સ હેતુત્તા વિસમા. **સમધમ્મો**તિ સન્તટ્ઠેન પણીતટ્ઠેન સમો ધમ્મો. પમાણાભાવતો **સન્તો**. ''યાવતા, ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા વા અસઙ્ખતા વા, વિરાગો તેસં ધમ્માનં અગ્ગમક્ખાયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪; ઇતિવુ॰ ૯૦) વચનતો સબ્બધમ્મુત્તમટ્ઠેન **પણીતો**. તસ્મિં સમધમ્મોતિ વુત્તે સુસમે આરદ્ધો **સુસમારદ્ધો**. **આવજ્જિતત્તા**તિ ફલસમાપત્તિયા પવત્તકાલં સન્ધાય વુત્તં. અનુપ્પાદાદિસઙ્ખાતે નિબ્બાને મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ ઉપ્પન્નત્તાતિ વુત્તં હોતિ. **તિટ્ઠતી**તિ પવત્તતિ. **ઉપ્પાદાદીનિ** હેટ્ઠા વુત્તત્થાનિ. સેસબોજ્ઝઙ્ગમૂલકેસુપિ વારેસુ એસેવ નયો.

બોજ્ઝઙ્ગકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪. મેત્તાકથા

### મેત્તાકથાવણ્ણના

**૨૨**. ઇદાનિ બોજ્ઝઙ્ગકથાનન્તરં કથિતાય બોજ્ઝઙ્ગકથાગતિયા સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય મેત્તાકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **આસેવિતાયા**તિ આદરેન સેવિતાય. **ભાવિતાયા**તિ વડ્ઢિતાય. **બહુલીકતાયા**તિ પુનપ્પુનં કતાય. **યાનીકતાયા**તિ યુત્તયાનસદિસાય કતાય. **વત્થુકતાયા**તિ પતિટ્ઠાનટ્ઠેન વત્થુ વિય કતાય. **અનુટ્ઠિતાયા**તિ પચ્ચુપટ્ઠિતાય. **પરિચિતાયા**તિ સમન્તતો ચિતાય ઉપચિતાય. **સુસમારદ્ધાયા**તિ સુટ્ઠુ સમારદ્ધાય સુકતાય . **આનિસંસા**તિ ગુણા. **પાટિકઙ્ખા**તિ પટિકઙ્ખિતબ્બા ઇચ્છિતબ્બા. **સુખં સુપતી**તિ યથા સેસજના સમ્પરિવત્તમાના કાકચ્છમાના દુક્ખં સુપન્તિ, એવં અસુપિત્વા સુખં સુપતિ. નિદ્દં ઓક્કન્તોપિ સમાપત્તિં સમાપન્નો વિય હોતિ. **સુખં પટિબુજ્ઝતી**તિ યથા અઞ્ઞે નિત્થુનન્તા વિજમ્ભન્તા સમ્પરિવત્તન્તા દુક્ખં પટિબુજ્ઝન્તિ, એવં અપટિબુજ્ઝિત્વા વિકસમાનમિવ પદુમં સુખં નિબ્બિકારં પટિબુજ્ઝતિ. **ન પાપકં સુપિનં પસ્સતી**તિ સુપિનં પસ્સન્તોપિ ભદ્દકમેવ સુપિનં પસ્સતિ. ચેતિયં વન્દન્તો વિય પૂજં કરોન્તો વિય ધમ્મં સુણન્તો વિય ચ હોતિ. યથા પનઞ્ઞે અત્તાનં ચોરેહિ પરિવારિતં વિય વાળેહિ ઉપદ્દુતં વિય પપાતે પતન્તં વિય ચ પસ્સન્તિ, ન એવં પાપકં સુપિનં પસ્સતિ. **મનુસ્સાનં પિયો હોતી**તિ ઉરે આમુત્તમુત્તાહારો વિય સીસે પિળન્ધમાલા વિય ચ મનુસ્સાનં પિયો હોતિ મનાપો. **અમનુસ્સાનં પિયો હોતી**તિ યથેવ ચ મનુસ્સાનં, એવં અમનુસ્સાનમ્પિ પિયો હોતિ. **દેવતા રક્ખન્તી**તિ પુત્તમિવ માતાપિતરો દેવતા રક્ખન્તિ. **નાસ્સ અગ્ગિ વા વિસં વા સત્થં વા કમતી**તિ મેત્તાવિહારિસ્સ કાયે અગ્ગિ વા વિસં વા સત્થં વા ન કમતિ ન પવિસતિ, નાસ્સ કાયં વિકોપેતીતિ વુત્તં હોતિ. **તુવટં ચિત્તં**

**સમાધિયતી**તિ મેત્તાવિહારિનો ખિપ્પમેવ ચિત્તં સમાધિયતિ, નત્થિ તસ્સ દન્ધાયિતત્તં. **મુખવણ્ણો વિપ્પસીદતી**તિ બન્ધના પમુત્તતાલપક્કં વિય ચસ્સ વિપ્પસન્નવણ્ણં મુખં હોતિ. **અસમ્મૂળ્હો કાલં કરોતી**તિ મેત્તાવિહારિનો સમ્મોહમરણં નામ નત્થિ, અસમ્મૂળ્હો નિદ્દં ઓક્કમન્તો વિય કાલં કરોતિ. **ઉત્તરિ અપ્પટિવિજ્ઝન્તો**તિ મેત્તાસમાપત્તિતો ઉત્તરિં અરહત્તં અધિગન્તું અસક્કોન્તો ઇતો ચવિત્વા સુત્તપ્પબુદ્ધો વિય **બ્રહ્મલોકૂપગો હોતી**તિ બ્રહ્મલોકં ઉપપજ્જતીતિ અત્થો.

મેત્તાનિદ્દેસે **અનોધિસો ફરણા**તિ ઓધિ મરિયાદા, ન ઓધિ અનોધિ. તતો અનોધિસો, અનોધિતોતિ અત્થો, નિપ્પદેસતો ફુસનાતિ વુત્તં હોતિ. **ઓધિસો**તિ પદેસવસેન. **દિસાફરણા**તિ દિસાસુ ફરણા. **સબ્બે**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **સત્તા**તિપદસ્સ અત્થો ઞાણકથામાતિકાવણ્ણનાયં વુત્તો, રુળ્હીસદ્દેન પન વીતરાગેસુપિ અયં વોહારો વત્તતિ વિલીવમયેપિ બીજનિવિસેસે તાલવણ્ટવોહારો વિય. **અવેરા**તિ વેરરહિતા. **અબ્યાપજ્જા**તિ બ્યાપાદરહિતા. **અનીઘા**તિ નિદ્દુક્ખા. અનિઘાતિપિ પાઠો. **સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ**તિ સુખિતા હુત્વા અત્તભાવં વત્તયન્તુ. ''અવેરા''તિ ચ સકસન્તાને ચ પરે પટિચ્ચ, પરસન્તાને ચ ઇતરે પટિચ્ચ વેરાભાવો દસ્સિતો, ''અબ્યાપજ્જા''તિઆદીસુ વેરાભાવા તમ્મૂલકબ્યાપાદાભાવો, ''અનીઘા''તિ બ્યાપાદાભાવા તમ્મૂલકદુક્ખાભાવો, ''સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ''તિ દુક્ખાભાવાસુખેન અત્તભાવપરિહરણં દસ્સિતન્તિ એવમેત્થ વચનસમ્બન્ધો વેદિતબ્બોતિ. ઇમેસુ ચ ''અવેરા હોન્તૂ''તિઆદીસુ ચતૂસુપિ વચનેસુ યં યં પાકટં હોતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન મેત્તાય ફરતિ.

**પાણા**તિઆદીસુ પાણનતાય પાણા, અસ્સાસપસ્સાસાયત્તવુત્તિતાયાતિ અત્થો. ભૂતત્તા **ભૂતા**, અભિનિબ્બત્તાતિ અત્થો. પું વુચ્ચતિ નિરયો, તં પું ગલન્તિ ગચ્છન્તીતિ **પુગ્ગલા**. અત્તભાવો વુચ્ચતિ સરીરં, ખન્ધપઞ્ચકમેવ વા, તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તિમત્તસબ્ભાવતો, તસ્મિં અત્તભાવે પરિયાપન્ના પરિચ્છિન્ના અન્તોગધાતિ **અત્તભાવપરિયાપન્ના**. યથા ચ સત્તાતિ વચનં, એવં સેસાનિપિ રુળ્હીવસેન આરોપેત્વા સબ્બાનેતાનિ સબ્બસત્તવેવચનાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. કામઞ્ચ અઞ્ઞાનિપિ ''સબ્બે જન્તૂ સબ્બે જીવા''તિઆદીનિ સબ્બસત્તવેવચનાનિ અત્થિ, પાકટવસેન પન ઇમાનેવ પઞ્ચ ગહેત્વા ''પઞ્ચહાકારેહિ અનોધિસો ફરણા મેત્તાચેતોવિમુત્તી''તિ વુચ્ચતિ. યે પન ''સત્તા પાણા''તિઆદીનં ન કેવલં વચનમત્તતોવ, અથ ખો અત્થતોપિ નાનત્તમેવ ઇચ્છેય્યું, તેસં અનોધિસો ફરણા વિરુજ્ઝતિ. તસ્મા તથા અત્થં અગ્ગહેત્વા ઇમેસુ પઞ્ચસુ આકારેસુ અઞ્ઞતરવસેન અનોધિસો મેત્તાય ફરતિ.

ઓધિસો ફરણે પન **ઇત્થિયો પુરિસા**તિ લિઙ્ગવસેન વુત્તં, **અરિયા અનરિયા**તિ અરિયપુથુજ્જનવસેન, **દેવામનુસ્સા વિનિપાતિકા**તિ ઉપપત્તિવસેન. દિસાફરણેપિ દિસાવિભાગં અકત્વા સબ્બદિસાસુ ''સબ્બે સત્તા''તિઆદિના નયેન ફરણતો અનોધિસો ફરણા હોતિ, સબ્બદિસાસુ ''સબ્બા ઇત્થિયો''તિઆદિના નયેન ફરણતો ઓધિસો ફરણા.

યસ્મા પન અયં તિવિધાપિ મેત્તાફરણા અપ્પનાપત્તચિત્તસ્સ વસેન વુત્તા, તસ્મા તીસુ વારેસુ અપ્પના ગહેતબ્બા. અનોધિસો ફરણે તાવ ''સબ્બે સત્તા અવેરા હોન્તૂ''તિ એકા, ''અબ્યાપજ્જા હોન્તૂ''તિ એકા ''અનીઘા હોન્તૂ''તિ એકા, ''સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ''તિ એકા. તાનિપિ હિ ચત્તારિ હિતોપસંહારવસેનેવ વુત્તાનિ. હિતોપસંહારલક્ખણા હિ મેત્તા. ઇતિ ''સત્તા''તિઆદીસુ પઞ્ચસુ આકારેસુ ચતસ્સન્નં ચતસ્સન્નં અપ્પનાનં વસેન વીસતિ અપ્પના હોન્તિ, ઓધિસો ફરણે ''સબ્બા ઇત્થિયો''તિઆદીસુ સત્તસુ આકારેસુ ચતસ્સન્નં ચતસ્સન્નં વસેન અટ્ઠવીસતિ અપ્પના. દિસાફરણે પન ''સબ્બે પુરત્થિમાય દિસાય સત્તા''તિઆદિના નયેન એકમેકિસ્સા દિસાય

વીસતિ વીસતિ કત્વા દ્વે સતાનિ, ‘‘સબ્બા પુરત્થિમાય દિસાય ઇત્થિયો’’તિઆદિના નયેન એકમેકિસ્સા દિસાય અટ્ઠવીસતિ અટ્ઠવીસતિ કત્વા અસીતિ દ્વે સતાનીતિ ચત્તારિ સતાનિ અસીતિ ચ અપ્પના. ઇતિ સબ્બાનિપિ ઇધ વુત્તાનિ અટ્ઠવીસાધિકાનિ પઞ્ચ અપ્પનાસતાનિ હોન્તિ. યથા ચ મેત્તાય તિવિધેન ફરણા વુત્તા, તથા કરુણામુદિતાઉપેક્ખાનમ્પિ વુત્તાવ હોતીતિ વેદિતબ્બં.

### ૧. ઇન્દ્રિયવારવણ્ણના

૨૩. અથ મેત્તૂપસંહારાકારં ઇન્દ્રિયાદિપરિભાવનઞ્ચ દસ્સેતું **સબ્બેસં સત્તાનં પીળનં વજ્જેત્વા**તિઆદિમાહ. તત્થ **પીળનન્તિ** અબ્ભન્તરતો સરીરપીળનં. **ઉપઘાતન્તિ** બાહિરતો સરીરોપઘાતં. **સન્તાપન્તિ** યથા તથા વા ચિત્તસન્તાપનં. **પરિયાદાનન્તિ** પકતિયા જીવિતાદિપરિક્ખયં. **વિહેસન્તિ** પરતો જીવિતવિહેઠનં. **વજ્જેત્વાતિ** પીળનાદીસુ એકેકં અત્તનો ચિત્તેનેવ અપનેત્વા. ઇમાનિ પીળનાદીનિ પઞ્ચ પદાનિ મેત્તોપસંહારસ્સ પટિપક્ખવિવજ્જનવસેન વુત્તાનિ, **અપીળનાયા**તિઆદીનિ મેત્તોપસંહારવસેન. **અપીળનાયા**તિ અપીળનાકારેન, સબ્બે સત્તે મેત્તાયતીતિ સમ્બન્ધો. એવં સેસેસુપિ. **મા વેરિનો મા દુક્ખિનો મા દુક્ખિતત્તા**તિ ઇમાનિપિ તીણિ મેત્તોપસંહારસ્સ પટિપક્ખપટિક્ખેપવચનાનિ. મા-વચનસ્સ મા હોન્તૂતિ અત્થો. **અવેરિનો સુખિનો સુખિતત્તા**તિ ઇમાનિ તીણિ મેત્તોપસંહારવચનાનિ. ‘‘અબ્યાપજ્જા અનીઘા’’તિ ઇદં દ્વયં ‘‘સુખિનો’’તિ વચનેન સઙ્ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. **સુખિતત્તા**તિ તસ્સેવ સુખસ્સ નિચ્ચપ્પવત્તિદસ્સનં. ‘‘સુખિતત્તા’’તિ ચ ‘‘સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ’’તિ ચ અત્થતો એકં. ‘‘અપીળનાયા’’તિઆદીહિ વા અબ્યાપજ્જાનીઘવચનાનિ સઙ્ગહિતાનિ. **અટ્ઠહાકારેહી**તિ ‘‘અપીળનાયા’’તિઆદયો પઞ્ચ મેત્તોપસંહારાકારા ‘‘અવેરિનો હોન્તૂ’’તિઆદયો તયો મેત્તોપસંહારાકારાતિ ઇમેહિ અટ્ઠહાકારેહિ. **મેત્તાયતી**તિ સિનિય્હતિ. **તં ધમ્મં ચેતયતી**તિ તં હિતોપસંહારં ચેતયતિ અભિસન્દહતિ, પવત્તેતીતિ અત્થો. **સબ્બબ્યાપાદપરિયુટ્ઠાનેહિ વિમુચ્ચતી**તિ મેત્તાય પટિપક્ખભૂતેહિ સબ્બેહિ બ્યાપાદસમુદાચારેહિ વિક્ખમ્ભનતો વિમુચ્ચતિ. **મેત્તા ચ ચેતો ચ વિમુત્તિ ચા**તિ એકાયેવ મેત્તા તિધા વણ્ણિતા.

**અવેરિનો ખેમિનો સુખિનો**તિ ઇમાનિ તીણિ પદાનિ પુબ્બે વુત્તે આકારે સઙ્ખેપેન સઙ્ગહેત્વા વુત્તાનિ. **સદ્ધાય અધિમુચ્ચતી**તિઆદિના નયેન વુત્તાનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ મેત્તાય સમ્પયુત્તાનિયેવ. **આસેવના**તિઆદીસુ છસુ વારેસુ આસેવીયતિ એતેહિ મેત્તાતિ આસેવના. તથા **ભાવના બહુલીકમ્મં**. **અલઙ્કારા**તિ વિભૂસના. **સ્વાલઙ્કતા**તિ સુટ્ઠુ અલઙ્કતા ભૂસિતા. **પરિક્ખારા**તિ સમ્ભારા. **સુપરિક્ખતા**તિ સુટ્ઠુ સમ્ભતા. **પરિવારા**તિ રક્ખનટ્ઠેન. પુન આસેવનાદીનિ અટ્ઠવીસતિ પદાનિ મેત્તાય વણ્ણભણનત્થં વુત્તાનિ. તત્થ **પારિપૂરી**તિ પરિપુણ્ણભાવા. **સહગતા**તિ મેત્તાય સહગતા. તથા **સહજાતાદયો**. **પક્ખન્દના**તિ મેત્તાય પવિસના, પક્ખન્દતિ એતેહિ મેત્તાતિ વા પક્ખન્દના. તથા **સંસીદનાદયો**. **એતં સન્તન્તિ ફસ્સના**તિ એસા મેત્તા સન્તાતિ એતેહિ ફસ્સના હોતીતિ એતં સન્તન્તિ ફસ્સના ‘‘એતદગ્ગ’’ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૮ આદયો) વિય નપુંસકવચનં. **સ્વાધિટ્ઠિતા**તિ સુટ્ઠુ પતિટ્ઠિતા. **સુસમુગ્ગતા**તિ સુટ્ઠુ સમુસ્સિતા. **સુવિમુત્તા**તિ અત્તનો અત્તનો પચ્ચનીકેહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તા. **નિબ્બત્તેન્તી**તિ મેત્તાસમ્પયુત્તા હુત્વા મેત્તં નિબ્બત્તેન્તિ. **જોતેન્તી**તિ પાકટં કરોન્તિ. **પતાપેન્તી**તિ વિરોચેન્તિ.

### ૨-૪. બલાદિવારત્તયવણ્ણના

**૨૪-૨૭**. ઇન્દ્રિયવારે વુત્તનયેનેવ બલવારોપિ વેદિતબ્બો. બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવારા પરિયાયેન વુત્તા, ન યથાલક્ખણવસેન. મગ્ગઙ્ગવારે સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવા મેત્તાય પુબ્બભાગવસેન વુત્તા, ન અપ્પનાવસેન. ન હિ

એતે મેત્તાય સહ ભવન્તિ. **સબ્બેસં પાણાનન્તિ**આદીનં સેસવારાનમ્પિ સત્તવારે વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. મેત્તાભાવનાવિધાનં પન વિસુદ્ધિમગ્ગતો (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૪૦ આદયો) ગહેતબ્બન્તિ.

મેત્તાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૫. વિરાગકથા

### વિરાગકથાવણ્ણના

૨૮. ઇદાનિ મગ્ગપયોજનપરિયોસાનાય મેત્તાકથાય અનન્તરં કથિતાય વિરાગસઞ્ઞાતમગ્ગાપુબ્બઙ્ગમાય વિરાગકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ પઠમં તાવ ‘‘નિબ્બિન્દં વિરજ્જતિ વિરાગા વિમુચ્ચતી’’તિ (મહાવ ૨૩) વુત્તાનં દ્વિન્નં સુત્તન્તપદાનં અત્થં નિદ્દિસિતુકામેન **વિરાગો મગ્ગો, વિમુત્તિ ફલન્તિ** ઉદ્દેસો ઠપિતો. તત્થ પઠમં વચનત્થં તાવ નિદ્દિસિતુકામો **કથં વિરાગો મગ્ગો**તિઆદિમાહ. તત્થ **વિરજ્જતી**તિ વિરત્તા હોતિ. સેસાનિ મગ્ગઞાણનિદ્દેસે વુત્તત્થાનિ. **વિરાગો**તિ યસ્મા સમ્માદિટ્ઠિ વિરજ્જતિ, તસ્મા વિરાગો નામાતિ અત્થો . સો ચ વિરાગો યસ્મા વિરાગારમ્મણો…પે॰… વિરાગે પતિટ્ઠિતો, તસ્મા ચ વિરાગોતિ એવં ‘‘વિરાગારમ્મણો’’તિઆદીનં પઞ્ચન્નં વચનાનં સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. તત્થ **વિરાગારમ્મણો**તિ નિબ્બાનારમ્મણો. **વિરાગગોચરો**તિ નિબ્બાનવિસયો. **વિરાગે સમુદાગતો**તિ નિબ્બાને સમુપ્પન્નો. **વિરાગે ઠિતો**તિ પવત્તિવસેન નિબ્બાને ઠિતો. **વિરાગે પતિટ્ઠિતો**તિ અનિવત્તનવસેન નિબ્બાને પતિટ્ઠિતો.

**નિબ્બાનઞ્ચ વિરાગો**તિ નિબ્બાનં વિરાગહેતુત્તા વિરાગો. **નિબ્બાનારમ્મણતાજાતા**તિ નિબ્બાનારમ્મણે જાતા, નિબ્બાનારમ્મણભાવેન વા જાતા. તે મગ્ગસમ્પયુત્તા સબ્બેવ ફસ્સાદયો ધમ્મા વિરજ્જનટ્ઠેન **વિરાગા હોન્તી**તિ વિરાગા નામ હોન્તિ. **સહજાતાની**તિ સમ્માદિટ્ઠિસહજાતાનિ સમ્માસઙ્કપ્પાદીનિ સત્ત મગ્ગઙ્ગાનિ. **વિરાગં ગચ્છન્તીતિ વિરાગો મગ્ગો**તિ વિરાગં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા ગચ્છન્તીતિ વિરાગારમ્મણત્તા વિરાગો નામ, મગ્ગનટ્ઠેન મગ્ગો નામ હોતીતિ અત્થો. એકેકમ્પિ મગ્ગઙ્ગં મગ્ગોતિ નામં લભતિ. ઇતિ એકેકસ્સ અઙ્ગસ્સ મગ્ગત્તે વુત્તે સમ્માદિટ્ઠિયાપિ મગ્ગત્તં વુત્તમેવ હોતિ. તસ્માયેવ ચ **એતેન મગ્ગેના**તિ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ ગહેત્વા વુત્તં. **બુદ્ધા ચા**તિ પચ્ચેકબુદ્ધાપિ સઙ્ગહિતા. તેપિ હિ ‘‘દ્વેમે, ભિક્ખવે, બુદ્ધા તથાગતો ચ અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો પચ્ચેકબુદ્ધો ચા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૫૭) વુત્તત્તા બુદ્ધાયેવ . **અગતન્તિ** અનમતગ્ગે સંસારે અગતપુબ્બં. **દિસન્તિ** સકલાયપટિપત્તિયા દિસ્સતિ અપદિસ્સતિ અભિસન્દહીયતીતિ દિસા, સબ્બબુદ્ધેહિ વા પરમં સુખન્તિ દિસ્સતિ અપદિસ્સતિ કથીયતીતિ દિસા , સબ્બદુક્ખં વા દિસ્સન્તિ વિસ્સજ્જેન્તિ ઉજ્ઝન્તિ એતાયાતિ દિસા. તં દિસં. **અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**તિ કિં વુત્તં હોતિ? યો સો અટ્ઠઙ્ગિકો ધમ્મસમૂહો, સો એતેન નિબ્બાનં ગચ્છન્તીતિ ગમનટ્ઠેન મગ્ગો નામાતિ વુત્તં હોતિ. **પુથુસમણબ્રાહ્મણાનં પરપ્પવાદાનન્તિ** વિસું વિસું સમણાનં બ્રાહ્મણાનઞ્ચ ઇતો અઞ્ઞલદ્ધિકાનં. **અગ્ગો**તિ તેસં સેસમગ્ગાનં વિસિટ્ઠો. **સેટ્ઠો**તિ સેસમગ્ગતો અતિવિય પસંસનીયો. **મોક્ખો**તિ મુખે સાધુ, સેસમગ્ગાનં અભિમુખે અયમેવ સાધૂતિ અત્થો. **ઉત્તમો**તિ સેસમગ્ગે અતિવિય ઉત્તિણ્ણો. **પવરો**તિ સેસમગ્ગતો નાનપ્પકારેહિ સંભજનીયો. **ઇતી**તિ કારણત્થે નિપાતો. તસ્મા ભગવતા ‘‘મગ્ગાનં અટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો’’તિ વુત્તોતિ અધિપ્પાયો. વુત્તઞ્હિ ભગવતા –

‘‘મગ્ગાનટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો, સચ્ચાનં ચતુરો પદા;
વિરાગો સેટ્ઠો ધમ્માનં, દ્વિપદાનઞ્ચ ચક્ખુમા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૭૩);

તં ઇધ વિચ્છિન્દિત્વા ‘‘મગ્ગાનં અટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો’’તિ વુત્તં. સેસવારેસુપિ ઇમિના ચ નયેન હેટ્ઠા વુત્તનયેન ચ અત્થો વેદિતબ્બો.

**દસ્સનવિરાગો**તિઆદીસુ દસ્સનસઙ્ખાતો વિરાગો દસ્સનવિરાગો. ઇન્દ્રિયટ્ઠતો બલસ્સ વિસિટ્ઠત્તા ઇધ ઇન્દ્રિયતો બલં પઠમં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **આધિપતેય્યટ્ઠેન ઇન્દ્રિયાની**તિઆદિ ઇન્દ્રિયાદીનં અત્થવિભાવના, ન વિરાગસ્સ. **તથટ્ઠેન સચ્ચા**તિ સચ્ચઞાણં વેદિતબ્બં. **સીલવિસુદ્ધી**તિ સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવા. **ચિત્તવિસુદ્ધી**તિ સમ્માસમાધિ. **દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ સમ્માદિટ્ઠિસઙ્કપ્પા. **વિમુત્તટ્ઠેના**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસેહિ મુત્તટ્ઠેન. **વિજ્જા**તિ સમ્માદિટ્ઠિ. **વિમુત્તી**તિ સમુચ્છેદવિમુત્તિ. **અમતોગધં નિબ્બાનં પરિયોસાનટ્ઠેન મગ્ગો**તિ મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણાહિ મગ્ગીયતીતિ મગ્ગો.

ઇમસ્મિં વિરાગનિદ્દેસે વુત્તા ધમ્મા સબ્બેપિ મગ્ગક્ખણેયેવ. વિમુત્તિનિદ્દેસે ફલક્ખણે. તસ્મા છન્દમનસિકારાપિ મગ્ગફલસમ્પયુત્તા.

૨૯. વિરાગનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વિમુત્તિનિદ્દેસેપિ અત્થો વેદિતબ્બો. ફલં પનેત્થ પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તત્તા **વિમુત્તિ**, નિબ્બાનં નિસ્સરણવિમુત્તત્તા વિમુત્તિ. ‘‘સહજાતાનિ સત્તઙ્ગાની’’તિઆદીનિ વચનાનિ ઇધ ન લબ્ભન્તીતિ ન વુત્તાનિ. સયં ફલવિમુત્તત્તા **પરિચ્ચાગટ્ઠેન વિમુત્તી**તિ એત્તકમેવ વુત્તં. સેસં વુત્તનયમેવાતિ.

વિરાગકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૬. પટિસમ્ભિદાકથા

### ૧. ધમ્મચક્કપવત્તનવારવણ્ણના

૩૦. ઇદાનિ વિરાગસઙ્ખાતમગ્ગવસેન સિદ્ધં પટિસમ્ભિદાપભેદં દસ્સેન્તેન કથિતાય ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય પટિસમ્ભિદાકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. સુત્તન્તે તાવ **બારાણસિયન્તિ** બારાણસા નામ નદી, બારાણસાય અવિદૂરે ભવા નગરી બારાણસી. તસ્સં બારાણસિયં. **ઇસિપતને મિગદાયે**તિ ઇસીનં પતનુપ્પતનવસેન એવંલદ્ધનામે મિગાનં અભયદાનદિન્નટ્ઠાનત્તા મિગદાયસઙ્ખાતે આરામે. તત્થ હિ ઉપ્પન્નુપ્પન્ના સબ્બઞ્ઞુઇસયો પતન્તિ, ધમ્મચક્કપ્પવત્તનત્થં નિસીદન્તીતિ અત્થો. નન્દમૂલકપબ્ભારતો સત્તાહચ્ચયેન નિરોધસમાપત્તિતો વુટ્ઠિતા અનોતત્તદહે કતમુખધોવનકિચ્ચા આકાસેન આગન્ત્વા પચ્ચેકબુદ્ધઇસયોપેત્થ સમોસરણવસેન પતન્તિ , ઉપોસથત્થઞ્ચ અનુપોસથત્થઞ્ચ સન્નિપતન્તિ, ગન્ધમાદનં પટિગચ્છન્તા ચ તતો ચ ઉપ્પતન્તીતિપિ ઇમિના ઇસીનં પતનુપ્પતનવસેન તં ‘‘ઇસિપતન’’ન્તિ વુચ્ચતિ. ‘‘ઇસિપદન’’ન્તિપિ પાઠો. **પઞ્ચવગ્ગિયે**તિ –

> ‘‘કોણ્ડઞ્ઞો ભદ્દિયો વપ્પો, મહાનામો ચ અસ્સજિ;
> એતે પઞ્ચ મહાથેરા, પઞ્ચવગ્ગાતિ વુચ્ચરે’’તિ. –

એવં વુત્તાનં પઞ્ચન્નં ભિક્ખૂનં વગ્ગો પઞ્ચવગ્ગો. તસ્મિં પઞ્ચવગ્ગે ભવા તંપરિયાપન્નત્તાતિ પઞ્ચવગ્ગિયા, તે પઞ્ચવગ્ગિયે. **ભિક્ખૂ આમન્તેસી**તિ દીપઙ્કરદસબલસ્સ પાદમૂલે કતાભિનીહારતો પટ્ઠાય પારમિયો પૂરેન્તો અનુપુબ્બેન પચ્છિમભવં પત્વા પચ્છિમભવે ચ કતાભિનિક્ખમનો અનુપુબ્બેન બોધિમણ્ડં પત્વા તત્થ અપરાજિતપલ્લઙ્કે નિસિન્નો મારબલં ભિન્દિત્વા પઠમયામે પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરિત્વા મજ્ઝિમયામે દિબ્બચક્ખું

વિસોધેત્વા પચ્છિમયામાવસાને દસસહસ્સિલોકધાતું ઉન્નાદેન્તો સમ્પકમ્પેન્તો સબ્બઞ્ઞુતં પત્વા સત્ત સત્તાહાનિ બોધિમણ્ડે વીતિનામેત્વા મહાબ્રહ્મુના આયાચિતધમ્મદેસના બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેત્વા લોકાનુગ્ગહેન બારાણસિં ગન્ત્વા પઞ્ચવગ્ગિયે ભિક્ખૂ સઞ્ઞાપેત્વા ધમ્મચક્કં પવત્તેતુકામો આમન્તેસિ.

**દ્વેમે, ભિક્ખવે, અન્તા**તિ દ્વેમે, ભિક્ખવે, કોટ્ઠાસા. ઇમસ્સ પન વચનસ્સ સમુદાહારેન સમુદાહારનિગ્ઘોસો હેટ્ઠા અવીચિં ઉપરિ ભવગ્ગં પત્વા દસસહસ્સિં લોકધાતું પત્થરિત્વા અટ્ઠાસિ, તસ્મિંયેવ સમયે અટ્ઠારસકોટિસઙ્ખા બ્રહ્માનો સમાગચ્છિંસુ. પચ્છિમદિસાય સૂરિયો અત્થઙ્ગમેતિ, પુરત્થિમાય દિસાય ઉત્તરાસાળ્હનક્ખત્તેન યુત્તો પુણ્ણચન્દો ઉગ્ગચ્છતિ. તસ્મિં સમયે ભગવા ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તન્તં આરભન્તો ''દ્વેમે, ભિક્ખવે, અન્તા''તિઆદિમાહ.

તત્થ **પબ્બજિતેના**તિ ગિહિસંયોજનં વત્થુકામં છેત્વા પબ્બજિતેન. **ન સેવિતબ્બા**તિ ન વળઞ્જેતબ્બા. પબ્બજિતાનંયેવ વિસેસતો પટિપત્તિયા ભાજનભૂતત્તા ''પબ્બજિતેન ન સેવિતબ્બા''તિ વુત્તં. **યો ચાયં કામેસુ કામસુખલ્લિકાનુયોગો**તિ યો ચ અયં વત્થુકામેસુ કિલેસકામસુખસ્સ, કિલેસકામસુખનિસ્સયસ્સ વા અનુયોગો. **હીનો**તિ લામકો. **ગમ્મો**તિ ગામવાસીનં સન્તકો. **પોથુજ્જનિકો**તિ પુથુજ્જનેન અન્ધબાલજનેન આચિણ્ણો. **અનરિયો**તિ ન અરિયો. અથ વા ન વિસુદ્ધાનં ઉત્તમાનં અરિયાનં સન્તકો. **અનત્થસંહિતો**તિ ન અત્થસંહિતો, સુખાવહકારણં અનિસ્સિતોતિ અત્થો. **અત્તકિલમથાનુયોગો**તિ અત્તનો કિલમથસ્સ અનુયોગો , અત્તનો દુક્ખકરણન્તિ અત્થો. **દુક્ખો**તિ કણ્ટકાપસ્સયસેય્યાદીહિ અત્તમારણેહિ દુક્ખાવહો. તપસ્સીહિ ''ઉત્તમં તપો''તિ ગહિતત્તા તેસં ચિત્તાનુરક્ખનત્થં ઇધ ''હીનો''તિ ન વુત્તં, પબ્બજિતાનં ધમ્મત્તા ''ગમ્મો''તિ ચ, ગિહીહિ અસાધારણત્તા ''પોથુજ્જનિકો''તિ ચ ન વુત્તં. તત્થ પન કેહિચિ પબ્બજિતપટિઞ્ઞેહિ દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદેહિ ''યતો ખો, ભો , અયં અત્તા પઞ્ચહિ કામગુણેહિ સમપ્પિતો સમઙ્ગિભૂતો પરિચારેતિ, એત્તાવતા ખો, ભો, અયં અત્તા દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનપ્પત્તો હોતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૯૪) ગહિતત્તા તેસં ચિત્તાનુરક્ખનત્થઞ્ચ પચ્ચુપ્પન્ને સુખત્તા ચ તસ્સ ધમ્મસમાદાનસ્સ ''દુક્ખો''તિ ન વુત્તં. કામસુખલ્લિકાનુયોગો પચ્ચુપ્પન્ને તણ્હાદિટ્ઠિસંકિલિટ્ઠસુખત્તા આયતિઞ્ચ દુક્ખવિપાકત્તા તદનુયુત્તાનં તણ્હાદિટ્ઠિબન્ધનબદ્ધત્તા ચ ન સેવિતબ્બો, અત્તકિલમથાનુયોગો પચ્ચુપ્પન્ને દિટ્ઠિસંકિલિટ્ઠદુક્ખત્તા આયતિઞ્ચ દુક્ખવિપાકત્તા તદનુયુત્તાનં દિટ્ઠિબન્ધનબદ્ધત્તા ચ ન સેવિતબ્બો, **એતે ખો**તિ તે એતે. **અનુપગમ્મા**તિ ન ઉપગન્ત્વા. **મજ્ઝિમા**તિ સંકિલિટ્ઠસુખદુક્ખાનં અભાવા મજ્ઝે ભવાતિ મજ્ઝિમા. સા એવ નિબ્બાનં પટિપજ્જન્તિ એતાયાતિ **પટિપદા. અભિસમ્બુદ્ધા**તિ પટિવિદ્ધા. **ચક્ખુકરણી**તિઆદીસુ પઞ્ઞાચક્ખું કરોતીતિ ચક્ખુકરણી. **ઞાણકરણી**તિ તસ્સેવ વેવચનં. **ઉપસમાયા**તિ કિલેસૂપસમાય. **અભિઞ્ઞાયા**તિ ચતુન્નં સચ્ચાનં અભિજાનનત્થાય. **સમ્બોધાયા**તિ તેસંયેવ સમ્બુજ્ઝનત્થાય. **નિબ્બાનાયા**તિ નિબ્બાનસચ્છિકિરિયત્થાય. અથ વા દસ્સનમગ્ગઞાણં કરોતીતિ **ચક્ખુકરણી**. ભાવનામગ્ગઞાણં કરોતીતિ **ઞાણકરણી**. સબ્બકિલેસાનં **ઉપસમાય**. સબ્બધમ્માનં **અભિઞ્ઞાય**. અરહત્તફલ**સમ્બોધાય**. કિલેસાનઞ્ચ ખન્ધાનઞ્ચ **નિબ્બાનાય**. સચ્ચકથા અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે વુત્તા.

એવં ભગવા સચ્ચાનિ પકાસેત્વા અત્તનિ કતબહુમાનાનં તેસં અત્તનો પટિવેધક્કમં સુત્વા પટિપત્તિયા બહુમાનારોપનેન પટિપત્તિયં ઠત્વા સચ્ચપ્પટિવેધં પસ્સન્તો **ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ મે, ભિક્ખવે**તિઆદિના અત્તનો પટિવેધક્કમં દસ્સેસિ. તત્થ **અનનુસ્સુતેસૂ**તિ ન અનુસ્સુતેસુ, પરં અનુગન્ત્વા અસ્સુતેસૂતિ અત્થો. **ચક્ખૂ**તિઆદીનં અત્થો પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. **ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, ઇદં દુક્ખસમુદયં, ઇદં દુક્ખનિરોધં, ઇદં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચન્તિ** ચતુન્નં સચ્ચાનં દસ્સનપટિવેધો સેખભૂમિયં. **પરિઞ્ઞેય્યં પહાતબ્બં**

**સચ્છિકાતબ્બં ભાવેતબ્બન્તિ** ચતુન્નં સચ્ચાનં ભાવનાપટિવેધો સેખભૂમિયંયેવ. **પરિઞ્ઞાતં પહીનં સચ્છિકતં ભાવિતન્તિ** ચતુન્નં સચ્ચાનં પચ્ચવેક્ખણા અસેખભૂમિયં.

**તિપરિવટ્ટન્તિ** સચ્ચઞાણકિચ્ચઞાણકતઞાણસઙ્ખાતાનં તિણ્ણં પરિવટ્ટાનં વસેન તયો પરિવટ્ટા અસ્સાતિ તિપરિવટ્ટં. એત્થ હિ ''ઇદં દુક્ખં, ઇદં દુક્ખસમુદયં , ઇદં દુક્ખનિરોધં, ઇદં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચ''ન્તિ એવં ચતૂસુ સચ્ચેસુ યથાભૂતઞાણં **સચ્ચઞાણં** નામ. તેસુયેવ ''પરિઞ્ઞેય્યં પહાતબ્બં સચ્છિકાતબ્બં ભાવેતબ્બ''ન્તિ એવં કત્તબ્બકિચ્ચજાનનઞાણં **કિચ્ચઞાણં** નામ. ''પરિઞ્ઞાતં પહીનં સચ્છિકતં ભાવિત''ન્તિ એવં તસ્સ કિચ્ચસ્સ કતભાવજાનનઞાણં **કતઞાણં** નામ. **દ્વાદસાકારન્તિ** તેસંયેવ એકેકસ્મિં સચ્ચે તિણ્ણં તિણ્ણં આકારાનં વસેન દ્વાદસ આકારા અસ્સાતિ દ્વાદસાકારં. **ઞાણદસ્સનન્તિ** એતેસં તિપરિવટ્ટાનં દ્વાદસન્નં આકારાનં વસેન ઉપ્પન્નં ઞાણસઙ્ખાતં દસ્સનં. **અત્તમનાતિ** સકમના. સત્તાનઞ્હિ સુખકામત્તા દુક્ખપટિક્કૂલત્તા પીતિસોમનસ્સયુત્તમનો સકમનો નામ, પીતિસોમનસ્સેહિ અત્તમના ગહિતમના બ્યાપિતમનાતિ વા અત્થો. **અભિનન્દુન્તિ** અભિમુખા હુત્વા નન્દિંસુ. **વેય્યાકરણેતિ** સુત્તન્તે. નિગ્ગાથકો હિ સુત્તન્તો કેવલં અત્થસ્સ બ્યાકરણતો વેય્યાકરણં નામ. **ભઞ્ઞમાનેતિ** કથિયમાને. વત્તમાનસમીપે વત્તમાનવચનં કતં, ભણિતેતિ અત્થો. **વિરજન્તિ** વિગતરાગાદિરજં. **વીતમલન્તિ** વિગતરાગાદિમલં. રાગાદયો હિ અજ્ઝોત્થરણટ્ઠેન રજો નામ, દૂસનટ્ઠેન મલં નામ. **ધમ્મચક્ખુન્તિ** કત્થચિ પઠમમગ્ગઞાણં, કત્થચિ આદીનિ તીણિ મગ્ગઞાણાનિ, કત્થચિ ચતુત્થમગ્ગઞાણમ્પિ . ઇધ પન પઠમમગ્ગઞાણમેવ. **યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મન્તિ** વિપસ્સનાવસેન એવં પવત્તસ્સ ધમ્મચક્ખું ઉદપાદીતિ અત્થો.

**ધમ્મચક્કેતિ** પટિવેધઞાણે ચ દેસનાઞાણે ચ. બોધિપલ્લઙ્કે નિસિન્નસ્સ હિ ભગવતો ચતૂસુ સચ્ચેસુ દ્વાદસાકારં પટિવેધઞાણમ્પિ ઇસિપતને નિસિન્નસ્સ દ્વાદસાકારમેવ સચ્ચદેસનાય પવત્તકદેસનાઞાણમ્પિ ધમ્મચક્કં નામ. ઉભયમ્પિ હેતં દસબલસ્સ પવત્તઞાણમેવ. તં ઇમાય દેસનાય પકાસેન્તેન ભગવતા ધમ્મચક્કં પવત્તિતં નામ. તં પનેતં ધમ્મચક્કં યાવ અઞ્ઞાતકોણ્ડઞ્ઞત્થેરો અટ્ઠારસહિ બ્રહ્મકોટીહિ સદ્ધિં સોતાપત્તિફલે ન પતિટ્ઠાતિ, તાવ ભગવા પવત્તેતિ નામ, પતિટ્ઠિતે પન પવત્તિતં નામ. તં સન્ધાય ''પવત્તિતે ચ ભગવતા ધમ્મચક્કે''તિ વુત્તં.

**ભુમ્મા દેવાતિ** ભૂમટ્ઠકા દેવા. **સદ્દમનુસ્સાવેસુન્તિ** એકપ્પહારેનેવ સાધુકારં દત્વા **એતં ભગવતાતિ**આદીનિ વદન્તા સદ્દં અનુસ્સાવયિંસુ. **અપ્પટિવત્તિયન્તિ** ''નયિદં તથા''તિ પટિલોમં વત્તેતું અસક્કુણેય્યં. સન્નિપતિતા ચેત્થ દેવબ્રહ્માનો દેસનાપરિયોસાને એકપ્પહારેનેવ સાધુકારં અદંસુ, સન્નિપાતં અનાગતા પન ભુમ્મદેવાદયો તેસં તેસં સદ્દં સુત્વા સાધુકારમદંસૂતિ વેદિતબ્બં. તેસુ પન પબ્બતરુક્ખાદીસુ નિબ્બત્તા ભુમ્મદેવા. તે ચાતુમહારાજિકપરિયાપન્ના હોન્તાપિ ઇધ વિસું કત્વા વુત્તા. **ચાતુમહારાજિકાતિ** ચ ધતરટ્ઠવિરૂળ્હકવિરૂપક્ખકુવેરસઙ્ખાતા ચતુમહારાજા દેવતા એતેસન્તિ ચાતુમહારાજિકા. તે સિનેરુવેમજ્ઝે હોન્તિ. તેસુ પબ્બતટ્ઠકાપિ અત્થિ આકાસટ્ઠકાપિ. તેસં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં પત્તા. ખિડ્ડાપદોસિકા મનોપદોસિકા સીતવલાહકા ઉણ્હવલાહકા ચન્દિમા દેવપુત્તો સૂરિયો દેવપુત્તોતિ એતે સબ્બેપિ ચાતુમહારાજિકદેવલોકટ્ઠા એવ. તેત્તિંસ જના તત્થ ઉપ્પન્નાતિ **તાવતિંસા**. અપિચ ''તાવતિંસા''તિ તેસં દેવાનં નામમેવાતિપિ વુત્તં. તેપિ અત્થિ પબ્બતટ્ઠકા અત્થિ આકાસટ્ઠકા. તેસં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં પત્તા, તથા યામાદીનં. એકદેવલોકેપિ હિ દેવાનં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં અપ્પત્તા નામ નત્થિ. દિબ્બં સુખં યાતા પયાતા સમ્પત્તાતિ **યામા**. તુટ્ઠા પહટ્ઠાતિ **તુસિતા**. પકતિપટિયત્તારમ્મણતો અતિરેકેન રમિતુકામકાલે યથારુચિતે ભોગે નિમ્મિનિત્વા નિમ્મિનિત્વા રમન્તીતિ

**નિમ્માનરતી**. ચિત્તાચારં ઞત્વા પરનિમ્મિતેસુ ભોગેસુ વસં વત્તેન્તીતિ **પરનિમ્મિતવસવત્તી**. બ્રહ્મકાયે બ્રહ્મઘટાય નિયુત્તાતિ **બ્રહ્મકાયિકા**. સબ્બેપિ પઞ્ચવોકારબ્રહ્માનો ગહિતા.

**તેન ખણેના**તિ વચનં વિસેસેત્વા **તેન મુહુત્તેના**તિ વુત્તં. મુહુત્તસઙ્ખાતેન ખણેન, ન પરમત્થખણેનાતિ વુત્તં હોતિ. **યાવ બ્રહ્મલોકા**તિ બ્રહ્મલોકં અન્તોકત્વા. **સદ્દો**તિ સાધુકારસદ્દો. **દસસહસ્સી**તિ દસસહસ્સચક્કવાળવતી. **સઙ્કમ્પી**તિ ઉદ્ધં ઉગ્ગચ્છન્તી સુટ્ઠુ કમ્પિ. **સમ્પકમ્પી**તિ ઉદ્ધં ઉગ્ગચ્છન્તી અધો ઓક્કમન્તી સુટ્ઠુ પકમ્પિ. **સમ્પવેધી**તિ ચતુદિસા ગચ્છન્તી સુટ્ઠુ પવેધિ. સમ્બુદ્ધભાવાય માતુકુચ્છિં ઓક્કમન્તે ચ બોધિસત્તે તતો નિક્ખમન્તે ચ મહાપથવી પુઞ્ઞતેજેન અકમ્પિત્થ, અભિસમ્બોધિયં પટિવેધઞાણતેજેન. ધમ્મચક્કપ્પવત્તને દેસનાઞાણતેજેન સાધુકારં દાતુકામા વિય પથવી દેવતાનુભાવેન અકમ્પિત્થ, આયુસઙ્ખારોસ્સજ્જને મહાપરિનિબ્બાને ચ કારુઞ્ઞેન ચિત્તસઙ્ખોભં અસહમાના વિય પથવી દેવતાનુભાવેન અકમ્પિત્થ. **અપ્પમાણો**તિ વુદ્ધપ્પમાણો. **ઉળારો**તિ એત્થ ‘‘ઉળારાનિ ઉળારાનિ ખાદનીયાનિ ખાદન્તી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૬૬) મધુરં ઉળારન્તિ વુત્તં. ‘‘ઉળારાય વત્થભોગાય ચિત્તં ન નમતી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૦) પણીતં ઉળારન્તિ વુત્તં. ‘‘ઉળારાય ખલુ ભવં વચ્છાયનો સમણં ગોતમં પસંસાય પસંસતી’’તિઆદીસુ સેટ્ઠં ઉળારન્તિ વુત્તં. ઇધ પન ‘‘વિપુલો ઉળારો’’તિ વુત્તો. **ઓભાસો**તિ દેસનાઞાણાનુભાવેન ચ દેવતાનુભાવેન ચ જાતઓભાસો. **લોકે**તિ ચક્કવાળસ્સ દસસહસ્સિયંયેવ. **અતિક્કમ્મેવ દેવાનં દેવાનુભાવ**ન્તિ દેવાનં અયમાનુભાવો – નિવત્થવત્થપ્પભા દ્વાદસ યોજનાનિ ફરતિ, તથા સરીરસ્સ અલઙ્કારસ્સ વિમાનસ્સ ચ. તં દેવાનં દેવાનુભાવં અતિક્કમિત્વાયેવાતિ અત્થો. **ઉદાન**ન્તિ સોમનસ્સઞાણમયિકં ઉદાહારં. **ઉદાનેસી**તિ ઉદાહરિ. **અઞ્ઞાસિ વત, ભો કોણ્ડઞ્ઞો**તિ ઇમસ્સપિ ઉદાનસ્સ ઉદાહરણઘોસો દસસહસ્સિલોકધાતું ફરિત્વા અટ્ઠાસિ. **અઞ્ઞાસિકોણ્ડઞ્ઞો**તિ ભુસં ઞાતકોણ્ડઞ્ઞોતિ અત્થો.

ચક્ખુઆદીનં નિદ્દેસે **દસ્સનટ્ઠેના**તિઆદીસુ એકમેવ ઞાણં યથાવુત્તસ્સ નેય્યસ્સ ચક્ખુ વિય દસ્સનકિચ્ચકરણેન **ચક્ખુ**. ઞાણકિચ્ચકરણેન **ઞાણં**. નાનપ્પકારતો જાનનકિચ્ચકરણેન **પઞ્ઞા**. અનવસેસપટિવેધકરણેન **વિજ્જા**. સબ્બથા ઓભાસકિચ્ચકરણેન **આલોકો** નામાતિ અત્થો. **ચક્ખું ધમ્મો**તિઆદીસુપિ એકંયેવ ઞાણં કિચ્ચનાનત્તેન પઞ્ચધા વણ્ણિતં. **આરમ્મણા**તિ ઉપત્થમ્ભનટ્ઠેન. **ગોચરા**તિ વિસયટ્ઠેન. **દસ્સનટ્ઠેના**તિઆદીસુ ઞાણકિચ્ચં પઞ્ચધા વુત્તં. ઇમિના નયેન તીસુ વારેસુ એકેકસ્મિં પઞ્ચ પઞ્ચ કત્વા પન્નરસ ધમ્મા, પન્નરસ અત્થા, દ્વીસુ પન્નરસકેસુ તિંસ નિરુત્તિયો, પન્નરસસુ ધમ્મેસુ પન્નરસસુ અત્થેસુ તિંસાય નિરુત્તીસૂતિ સટ્ઠિ ઞાણાનિ વેદિતબ્બાનિ. સેસઅરિયસચ્ચેસુપિ એસેવ નયો. ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ એકેકસ્મિં અરિયસચ્ચે પન્નરસન્નં પન્નરસન્નં ધમ્માનં અત્થાનઞ્ચ વસેન સટ્ઠિ ધમ્મા, સટ્ઠિ અત્થા, સટ્ઠિયા ધમ્મેસુ સટ્ઠિયા અત્થેસુ ચ વીસસતં નિરુત્તિયો, વીસાધિકં સતન્તિ અત્થો. સટ્ઠિયા ધમ્મેસુ સટ્ઠિયા અત્થેસુ વીસુત્તરસતે નિરુત્તીસૂતિ એવં ચત્તારીસઞ્ચ દ્વે ચ ઞાણસતાનિ.

### ૨-૩. સતિપટ્ઠાનવારાદિવણ્ણના

**૩૧-૩૨.** સતિપટ્ઠાનસુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમે ઇદ્ધિપાદસુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમે ચ પટિસમ્ભિદાનિદ્દેસે ઇમિનાવ નયેન અત્થો ચ ગણના ચ વેદિતબ્બા.

### ૪-૮. સત્તબોધિસત્તવારાદિવણ્ણના

૩૩-૩૭. સત્તન્નં બોધિસત્તાનં સુત્તન્તેસુ એકેકસ્મિંયેવ સમુદયે ચક્ખાદયો પઞ્ચ, નિરોધે પઞ્ચાતિ દસ ધમ્મા, સમુદયે દસ્સનટ્ઠાદયો પઞ્ચ, નિરોધે પઞ્ચાતિ દસ અત્થા, તેસં વસેન વીસતિ નિરુત્તિયો ચત્તારીસં ઞાણાનિ. સત્ત એકતો કત્વા વુત્તગણના સુવિઞ્ઞેય્યા એવ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણવસેન વુત્તપટિસમ્ભિદાનિદ્દેસે એકેકમૂલકેસુ ''ઞાતો દિટ્ઠો વિદિતો સચ્છિકતો ફસ્સિતો પઞ્ઞાયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨૧) ઇમેસુ પઞ્ચસુ વચનેસુ એકેકસ્મિંયેવ ચક્ખાદયો પઞ્ચ, દસ્સનટ્ઠાદયો પઞ્ચાતિ પઞ્ચપઞ્ચકાનં વસેન પઞ્ચવીસતિ ધમ્મા, પઞ્ચવીસતિ અત્થા, તદ્દિગુણા નિરુત્તિયો, તદ્દિગુણાનિ ઞાણાનિ ઞેય્યાનિ. પઞ્ચ એકતો કત્વા વુત્તવારેપિ પઞ્ચક્ખત્તું પઞ્ચ પઞ્ચવીસતિ કત્વા પઞ્ચવીસસતં ધમ્મા, પઞ્ચવીસસતં અત્થા, તદ્દિગુણા નિરુત્તિયો, તદ્દિગુણાનિ ઞાણાનિ ઞેય્યાનિ. **અટ્ઠતેય્યાની**તિ ચેત્થ દ્વે સતાનિ ચ પઞ્ઞાસઞ્ચ. ખન્ધાદીસુપિ એસેવ નયો. ઇમિનાવ નયેન સચ્ચવારપટિસમ્ભિદાવારે ચ ધમ્માદિગણના વેદિતબ્બા.

### ૯. છબુદ્ધધમ્મવારવણ્ણના

૩૮. બુદ્ધધમ્મવારે **દિયડ્ઢસત**ન્તિ છક્ખત્તું પઞ્ચવીસતિ સતઞ્ચ પઞ્ઞાસઞ્ચ હોન્તિ, તદ્દિગુણા નિરુત્તિયો તદ્દિગુણાનિ ઞાણાનિ. **પટિસમ્ભિદાધિકરણે**તિ પટિસમ્ભિદાધિકારે. **અટ્ઠનવધમ્મસતાની**તિ પઠમં વુત્તેસુ ચતૂસુ સચ્ચેસુ સટ્ઠિ, ચતૂસુ સતિપટ્ઠાનેસુ સટ્ઠિ, ચતૂસુ સમ્મપ્પધાનેસુ સટ્ઠિ, સત્તબોધિસત્તવેય્યાકરણેસુ સત્તતિ, અભિઞ્ઞટ્ઠાદીસુ પઞ્ચસુ પઞ્ચવીસસતં, ખન્ધટ્ઠાદીસુ પઞ્ચસુ પઞ્ચવીસસતં, પુન ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ સતં, ચતૂસુ પટિસમ્ભિદાસુ સતં, છસુ બુદ્ધધમ્મેસુ દિયડ્ઢસતન્તિ એવં અટ્ઠસતાનિ ચ પઞ્ઞાસઞ્ચ ધમ્મા હોન્તિ. એવં અત્થાપિ તત્તકા એવ હોન્તિ. એવમેવ સચ્ચાદીસુ તીસુ ઠાનેસુ વીસસતં નિરુત્તિયો, સત્તસુ વેય્યાકરણેસુ ચત્તારીસસતં નિરુત્તિયો, અભિઞ્ઞટ્ઠાદીસુ ખન્ધટ્ઠાદીસુ ચ અટ્ઠતેય્યાનિ અટ્ઠતેય્યાનિ નિરુત્તિસતાનિ, અરિયસચ્ચેસુ પટિસમ્ભિદાસુ ચ દ્વે દ્વે નિરુત્તિસતાનિ, બુદ્ધધમ્મેસુ તીણિ નિરુત્તિસતાનીતિ એવં નિરુત્તિસહસ્સઞ્ચ સત્તનિરુત્તિસતાનિ ચ હોન્તિ. એવમેવ સચ્ચાદીસુ તીસુ ઠાનેસુ ચત્તારીસાધિકાનિ દ્વે દ્વે ઞાણસતાનિ, સત્તસુ વેય્યાકરણેસુ અસીતિઅધિકાનિ દ્વે ઞાણસતાનિ, અભિઞ્ઞટ્ઠાદીસુ ખન્ધટ્ઠાદીસુ ચ પઞ્ચપઞ્ચઞાણસતાનિ , સચ્ચેસુ પટિસમ્ભિદાસુ ચ ચત્તારિ ચત્તારિ ઞાણસતાનિ, બુદ્ધધમ્મેસુ છ ઞાણસતાનીતિ એવં તીણિ ચ ઞાણસહસ્સાનિ ચત્તારિ ચ ઞાણસતાનિ હોન્તીતિ.

પટિસમ્ભિદાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૭. ધમ્મચક્કકથા

### ૧. સચ્ચવારવણ્ણના

૩૯. પુન ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તન્તમેવ પુબ્બઙ્ગમં કત્વા કથિતાય ધમ્મચક્કકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ **દુક્ખવત્થુકા**તિ એકાભિસમયવસેન દુક્ખં વત્થુ એતેસન્તિ દુક્ખવત્થુકા. તદેવ દુક્ખં વિસેસેત્વા **સચ્ચવત્થુકા**તિઆદિમાહ. તત્થ સચ્ચં આરમ્મણં ઉપત્થમ્ભો એતેસન્તિ **સચ્ચારમ્મણા**. સચ્ચં ગોચરો વિસયો એતેસન્તિ **સચ્ચગોચરા**. **સચ્ચસઙ્ગહિતા**તિ મગ્ગસચ્ચેન સઙ્ગહિતા. **સચ્ચપરિયાપન્ના**તિ મગ્ગસચ્ચાયત્તા. **સચ્ચે સમુદાગતા**તિ દુક્ખપરિજાનનેન દુક્ખસચ્ચે સમુપ્પન્ના. તથા તત્થેવ **ઠિતા પતિટ્ઠિતા** ચ.

૪૦. ઇદાનિ ''પવત્તિતે ચ ભગવતા ધમ્મચક્કે''તિ વુત્તં ધમ્મચક્કં નિદ્દિસિતુકામો **ધમ્મચક્ક**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ દુવિધં ધમ્મચક્કં પટિવેધધમ્મચક્કં દેસનાધમ્મચક્કઞ્ચ. **પટિવેધધમ્મચક્કં** બોધિપલ્લઙ્કે, **દેસનાધમ્મચક્કં**

ઇસિપતને. **ધમ્મઞ્ચ પવત્તેતિ ચક્કઞ્ચા**તિ પટિવેધધમ્મચક્કં વુત્તં, **ચક્કઞ્ચ પવત્તેતિ ધમ્મઞ્ચા**તિ દેસનાધમ્મચક્કં. કથં? ભગવા હિ બોધિપલ્લઙ્કે નિસિન્નો મગ્ગક્ખણે ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદિભેદં ધમ્મઞ્ચ પવત્તેતિ, સોયેવ ચ ધમ્મો કિલેસસત્તુઘાતાય પવત્તનતો પહરણચક્કં વિયાતિ ચક્કઞ્ચ. ધમ્મં પવત્તેન્તોયેવ ભગવા તં ચક્કં પવત્તેતિ નામ. એતેન ધમ્મોયેવ ચક્કન્તિ કમ્મધારયસમાસતા વુત્તા હોતિ. ઇસિપતને નિસિન્નો ભગવા ધમ્મદેસનક્ખણે વેનેય્યસન્તાને કિલેસસત્તુઘાતાય પવત્તનતો પહરણચક્કસદિસં દેસનાચક્કઞ્ચ પવત્તેતિ, વેનેય્યસન્તાને ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદિભેદં ધમ્મચક્કઞ્ચ પવત્તેતિ. એતેન ધમ્મો ચ ચક્કઞ્ચ ધમ્મચક્કન્તિ દ્વન્દસમાસતા વુત્તા હોતિ. યસ્મા પન પવત્તકે સતિ પવત્તના નામ હોતિ, તસ્મા સબ્બત્થાપિ ‘‘પવત્તેતી’’તિ વુત્તં, પવત્તનટ્ઠેન પન ‘‘ચક્ક’’ન્તિ વુત્તં હોતીતિ વેદિતબ્બં. **ધમ્મેન પવત્તેતીતિ ધમ્મચક્ક**ન્તિઆદીનિ દેસનાધમ્મચક્કમેવ સન્ધાય વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

તત્થ **ધમ્મેન પવત્તેતી**તિ યથાસભાવત્તા ધમ્મેન પવત્તં ચક્કન્તિ ધમ્મચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ. **ધમ્મચરિયાય પવત્તેતી**તિ વેનેય્યસન્તાને ધમ્મત્થાય પવત્તં ચક્કન્તિ ધમ્મચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ. **ધમ્મે ઠિતો**તિઆદીહિ ભગવતો ધમ્મભૂતતા ધમ્મસ્સામિતા ચ વુત્તા હોતિ. યથાહ – ‘‘સો હાવુસો, ભગવા જાનં જાનાતિ પસ્સં પસ્સતિ ચક્ખુભૂતો ઞાણભૂતો ધમ્મભૂતો બ્રહ્મભૂતો વત્તા પવત્તા અત્થસ્સ નિન્નેતા અમતસ્સ દાતા ધમ્મસ્સામી તથાગતો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩). તસ્મા તેહિ ધમ્મસ્સ ચક્કન્તિ ધમ્મચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ. **ઠિતો**તિ વિસયીભાવેન ઠિતો. **પતિટ્ઠિતો**તિ અચલભાવેન પતિટ્ઠિતો. **વસિપ્પત્તો**તિ ઇસ્સરભાવં પત્તો. **પારમિપ્પત્તો**તિ કોટિપ્પત્તો. **વેસારજ્જપ્પત્તો**તિ વિસારદભાવં પત્તો. **ધમ્મે પતિટ્ઠાપેન્તો**તિઆદીહિ વેનેય્યસન્તાનમપેક્ખિત્વા વુત્તેહિ પન વચનેહિ ધમ્મસ્સામિતાય ચ ધમ્મત્થાય ચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ. **ધમ્મં સક્કરોન્તો**તિહઆદીહિ ધમ્મત્થાય ચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ. યો હિ ધમ્મં સક્કારાદિવસેન પવત્તેતિ, સો ધમ્મત્થં પવત્તેતિ. **ધમ્મં સક્કરોન્તો**તિ યથા કતો સો ધમ્મો સુકતો હોતિ, એવમેવ નં કરોન્તો. **ધમ્મં ગરું કરોન્તો**તિ તસ્મિં ગારવુપ્પત્તિયા તં ગરું કરોન્તો. **ધમ્મં માનેન્તો**તિ ધમ્મં પિયઞ્ચ ભાવનીયઞ્ચ કત્વા વિહરન્તો. **ધમ્મં પૂજેન્તો**તિ તં અપદિસિત્વા દેસનાપટિપત્તિપૂજાય પૂજં કરોન્તો. **ધમ્મં અપચાયમાનો**તિ તસ્સેવ ધમ્મસ્સ સક્કારગરુકારેહિ નીચવુત્તિતં કરોન્તો. **ધમ્મદ્ધજો ધમ્મકેતૂ**તિ તં ધમ્મં ધજમિવ પુરક્ખત્વા કેતુમિવ ચ ઉક્ખિપિત્વા પવત્તિયા ધમ્મદ્ધજો ધમ્મકેતુ ચ હુત્વાતિ અત્થો. **ધમ્માધિપતેય્યો**તિ ધમ્માધિપતિતો આગતો ભાવનાધમ્મવસેનેવ ચ સબ્બકિરિયાનં કરણેન ધમ્માધિપતેય્યો હુત્વા. **તં ખો પન ધમ્મચક્કં અપ્પટિવત્તિય**ન્તિ કેનચિ નિવત્તેતું અસક્કુણેય્યતાય અપ્પટિહતપવત્તિતા વુત્તા. તસ્મા સો ધમ્મો પવત્તનટ્ઠેન ચક્કન્તિ વુત્તં હોતિ.

**સદ્ધિન્દ્રિયં ધમ્મો**, **તં ધમ્મં પવત્તેતી**તિ વેનેય્યસન્તાને મગ્ગસમ્પયુત્તસદ્ધિન્દ્રિયુપ્પાદનેન તં સદ્ધિન્દ્રિયં ધમ્મં પવત્તેતીતિ અત્થો. એસેવ નયો સેસેસુપિ. **સચ્ચા**તિ સચ્ચઞાણાનિ. વિપસ્સના ચ વિજ્જા ચ મગ્ગઞાણમેવ. **અનુપ્પાદે ઞાણ**ન્તિ અરહત્તફલે ઞાણં. તમ્પિ વેનેય્યસન્તાને પવત્તેતિયેવ, નિબ્બાનઞ્ચ પટિવેધં કરોન્તો પવત્તેતિયેવ નામ.

સમુદયવારાદીસુ **સમુદયવત્થુકા નિરોધવત્થુકા મગ્ગવત્થુકા**તિ વિસેસપદં દસ્સેત્વા સઙ્ખિત્તા. એત્થાપિ વુત્તસદિસં પઠમં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

### ૨-૩. સતિપટ્ઠાનવારાદિવણ્ણના

**૪૧-૪૨**. સતિપટ્ઠાનઇદ્ધિપાદપુબ્બઙ્ગમવારાપિ મગ્ગક્ખણવસેન વુત્તા. તેપિ તત્થ તત્થ વિસેસપદં દસ્સેત્વા સઙ્ખિત્તાતિ.

ધમ્મચક્કકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૮. લોકુત્તરકથા

### લોકુત્તરકથાવણ્ણના

**૪૩**. ઇદાનિ લોકુત્તરધમ્મવતિયા ધમ્મચક્કકથાય અનન્તરં કથિતાય લોકુત્તરકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ લોકુત્તરપદસ્સ અત્થો નિદ્દેસવારે આવિ ભવિસ્સતિ. **ચત્તારો સતિપટ્ઠાના**તિઆદયો સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મા યથાયોગં મગ્ગફલસમ્પયુત્તા. તે બુજ્ઝનટ્ઠેન બોધીતિ એવંલદ્ધનામસ્સ અરિયસ્સ પક્ખે ભવત્તા બોધિપક્ખિયા નામ. **પક્ખે ભવત્તા**તિ ઉપકારભાવે ઠિતત્તા. તેસુ આરમ્મણેસુ ઓક્કન્તિત્વા પક્ખન્દિત્વા ઉપટ્ઠાનતો ઉપટ્ઠાનં, સતિયેવ ઉપટ્ઠાનં **સતિપટ્ઠાનં**. કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ પનસ્સ અસુભદુક્ખાનિચ્ચાનત્તાકારગહણવસેન સુભસુખનિચ્ચઅત્તસઞ્ઞાપહાનકિચ્ચસાધનવસેન ચ પવત્તિતો ચતુધા ભેદો હોતિ. તસ્મા **ચત્તારો સતિપટ્ઠાના**તિ વુચ્ચતિ. પદહન્તિ એતેનાતિ પધાનં, સોભનં પધાનં **સમ્મપ્પધાનં**, સમ્મા વા પદહન્તિ એતેનાતિ સમ્મપ્પધાનં, સોભનં વા તં કિલેસવિરૂપપવત્તવિરહિતતો પધાનઞ્ચ હિતસુખનિપ્ફાદકટ્ઠેન સેટ્ઠભાવાવહનતો પધાનભાવકરણતો વાતિ સમ્મપ્પધાનં. વીરિયસ્સેતં અધિવચનં. તયિદં ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં પહાનાનુપ્પત્તિકિચ્ચં, અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનઞ્ચ કુસલાનં ઉપ્પત્તિટ્ઠિતિકિચ્ચં સાધયતીતિ ચતુબ્બિધં હોતિ. તસ્મા **ચત્તારો સમ્મપ્પધાના**તિ વુચ્ચતિ. નિપ્ફત્તિપરિયાયેન ઇજ્ઝનટ્ઠેન, ઇજ્ઝન્તિ એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇમિના વા પરિયાયેન ઇદ્ધિ, તસ્સા સમ્પયુત્તાય પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન ફલભૂતાય પુબ્બભાગકારણટ્ઠેન ચ ઇદ્ધિયા પાદોતિ **ઇદ્ધિપાદો**. સો છન્દવીરિયચિત્તવીમંસાવસેન ચતુબ્બિધોવ હોતિ. તસ્મા **ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા**તિ વુચ્ચતિ. અસ્સદ્ધિયકોસજ્જપમાદવિક્ખેપસમ્મોહાનં અભિભવનતો અભિભવનસઙ્ખાતેન અધિપતિયટ્ઠેન **ઇન્દ્રિયં**. અસ્સદ્ધિયાદીહિ અનભિભવનીયતો અકમ્પિયટ્ઠેન **બલં**. તદુભયમ્પિ સદ્ધાવીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞાવસેન પઞ્ચવિધં હોતિ. તસ્મા **પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ પઞ્ચ બલાની**તિ વુચ્ચન્તિ. બુજ્ઝનકસત્તસ્સ પન અઙ્ગભાવેન સતિઆદયો સત્ત ધમ્મા બોજ્ઝઙ્ગા, નિય્યાનટ્ઠેન ચ સમ્માદિટ્ઠિઆદયો અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગા હોન્તિ. તેન વુચ્ચતિ **સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**તિ.

ઇતિ ઇમે સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયા ધમ્મા પુબ્બભાગે લોકિયવિપસ્સનાય વત્તમાનાય ચુદ્દસવિધેન કાયં પરિગ્ગણ્હતો ચ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, નવવિધેન વેદનં પરિગ્ગણ્હતો ચ વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, સોળસવિધેન ચિત્તં પરિગ્ગણ્હતો ચ ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, પઞ્ચવિધેન ધમ્મે પરિગ્ગણ્હતો ચ ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. ઇતિ ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનુપ્પન્નપુબ્બં પરસ્સ ઉપ્પન્નં અકુસલં દિસ્વા ‘‘યથા પટિપન્નસ્સ તસ્સ તં ઉપ્પન્નં, ન તથા પટિપજ્જિસ્સામિ, એવં મે એતં નુપ્પજ્જિસ્સતી’’તિ તસ્સ અનુપ્પાદાય વાયમનકાલે પઠમં સમ્મપ્પધાનં, અત્તનો સમુદાચારપ્પત્તમકુસલં દિસ્વા તસ્સ પહાનાય વાયમનકાલે દુતિયં, ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનુપ્પન્નપુબ્બં ઝાનં વા વિપસ્સનં વા ઉપ્પાદેતું વાયમન્તસ્સ તતિયં, ઉપ્પન્નં યથા ન પરિહાયતિ, એવં પુનપ્પુનં ઉપ્પાદેન્તસ્સ ચતુત્થં સમ્મપ્પધાનં. છન્દં ધુરં કત્વા કુસલુપ્પાદનકાલે છન્દિદ્ધિપાદો, વીરિયં, ચિત્તં, વીમંસં ધુરં કત્વા કુસલુપ્પાદનકાલે વીમંસિદ્ધિપાદો. મિચ્છાવાચાય વિરમણકાલે સમ્માવાચા ,

મિચ્છાકમ્મન્તા, મિચ્છાજીવા વિરમણકાલે સમ્માજીવોતિ એવં નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ. ચતુમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તે લબ્ભન્તિ, ફલક્ખણે ઠપેત્વા ચત્તારો સમ્મપ્પધાને અવસેસા તેત્તિંસ લબ્ભન્તિ. એવં એકચિત્તે લબ્ભમાનેસુ ચેતેસુ એકાવ નિબ્બાનારમ્મણા સતિ કાયાદીસુ સુભસઞ્ઞાદિપહાનકિચ્ચસાધનવસેન ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના''તિ વુચ્ચતિ. એકમેવ ચ વીરિયં અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનં અનુપ્પાદાદિકિચ્ચસાધનવસેન ''ચત્તારો સમ્મપ્પધાના''તિ વુચ્ચતિ. સેસેસુ હાપનવડ્ઢનં નત્થિ.

અપિચ તેસુ –

નવ એકવિધા એકો, દ્વેધાથ ચતુપઞ્ચધા;
અટ્ઠધા નવધા ચેવ, ઇતિ છદ્ધા ભવન્તિ તે.

**નવ એકવિધા**તિ છન્દો ચિત્તં પીતિ પસ્સદ્ધિ ઉપેક્ખા સઙ્કપ્પો વાચા કમ્મન્તો આજીવોતિ ઇમે નવ છન્દિદ્ધિપાદાદિવસેન એકવિધાવ હોન્તિ, અઞ્ઞકોટ્ઠાસં ન ભજન્તિ. **એકો દ્વેધા**તિ સદ્ધા ઇન્દ્રિયબલવસેન દ્વેધા ઠિતા. **અથ ચતુપઞ્ચધા**તિ અથઞ્ઞો એકો ચતુધા, અઞ્ઞો પઞ્ચધા ઠિતોતિ અત્થો. તત્થ સમાધિ એકો ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવસેન ચતુધા ઠિતો, પઞ્ઞા તેસં ચતુન્નં ઇદ્ધિપાદકોટ્ઠાસસ્સ ચ વસેન પઞ્ચધા. **અટ્ઠધા નવધા ચેવા**તિ અપરો એકો અટ્ઠધા, એકો નવધા ઠિતોતિ અત્થો. ચતુસતિપટ્ઠાનઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવસેન સતિ અટ્ઠધા ઠિતા, ચતુસમ્મપ્પધાનઇદ્ધિપાદઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવસેન વીરિયં નવધાતિ. એવં –

ચુદ્દસેવ અસમ્ભિન્ના, હોન્તેતે બોધિપક્ખિયા;
કોટ્ઠાસતો સત્તવિધા, સત્તતિંસ પભેદતો.

સકિચ્ચનિપ્ફાદનતો, સરૂપેન ચ વુત્તિતો;
સબ્બેવ અરિયમગ્ગસ્સ, સમ્ભવે સમ્ભવન્તિ તે.

એવં મગ્ગફલસમ્પયુત્તે સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મે દસ્સેત્વા પુન તે મગ્ગફલેસુ સઙ્ખિપિત્વા **ચત્તારો અરિયમગ્ગા ચત્તારિ ચ સામઞ્ઞફલાની**તિ આહ. સમણભાવો સામઞ્ઞં, ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનમેતં નામં. સામઞ્ઞાનં ફલાનિ **સામઞ્ઞફલાનિ**. **નિબ્બાનં** પન સબ્બેહિ અસમ્મિસ્સમેવ. ઇતિ વિત્થારતો સત્તતિંસબોધિપક્ખિયચતુમગ્ગચતુફલનિબ્બાનાનં વસેન છચત્તાલીસ લોકુત્તરધમ્મા, તતો સઙ્ખેપેન ચતુમગ્ગચતુફલનિબ્બાનાનં વસેન નવ લોકુત્તરધમ્મા, તતોપિ સઙ્ખેપેન મગ્ગફલનિબ્બાનાનં વસેન તયો લોકુત્તરધમ્માતિ વેદિતબ્બં. સતિપટ્ઠાનાદીનં મગ્ગફલાનઞ્ચ લોકુત્તરત્તે વુત્તે તંસમ્પયુત્તાનં ફસ્સાદીનમ્પિ લોકુત્તરત્તં વુત્તમેવ હોતિ. પધાનધમ્મવસેન પન સતિપટ્ઠાનાદયોવ વુત્તા. અભિધમ્મે (ધ॰ સ॰ ૨૭૭ આદયો, ૫૦૫ આદયો) ચ લોકુત્તરધમ્મનિદ્દેસે મગ્ગફલસમ્પયુત્તાનં ફસ્સાદીનં લોકુત્તરત્તં વુત્તમેવાતિ.

**લોકં તરન્તી**તિ લોકં અતિક્કમન્તિ. સબ્બમિધ ઈદિસં વત્તમાનકાલવચનં ચત્તારો અરિયમગ્ગે સન્ધાય વુત્તં. સોતાપત્તિમગ્ગો હિ અપાયલોકં તરતિ, સકદાગામિમગ્ગો કામાવચરલોકેકદેસં તરતિ, અનાગામિમગ્ગો કામાવચરલોકં તરતિ, અરહત્તમગ્ગો રૂપારૂપાવચરલોકં તરતિ. **લોકા ઉત્તરન્તી**તિ લોકા ઉગ્ગચ્છન્તિ. **લોકતો**તિ ચ **લોકમ્હા**તિ ચ તદેવ નિસ્સક્કવચનં વિસેસેત્વા દસ્સિતં. **લોકં સમતિક્કમન્તી**તિ પઠમં વુત્તત્થમેવ. તત્થ ઉપસગ્ગત્થં અનપેક્ખિત્વા વુત્તં, ઇધ સહ ઉપસગ્ગત્થેન વુત્તં. **લોકં સમતિક્કન્તા**તિ યથાવુત્તં લોકં સમ્મા

અતિક્કન્તા. સબ્બમિધ ઈદિસં અતીતકાલવચનં ફલનિબ્બાનાનિ સન્ધાય વુત્તં, સોતાપત્તિફલાદીનિ હિ યથાવુત્તં લોકં અતિક્કમિત્વા ઠિતાનિ, સદા નિબ્બાનં સબ્બલોકં અતિક્કમિત્વા ઠિતં. **લોકેન અતિરેકા**તિ લોકતો અધિકભૂતા. ઇદં સબ્બેપિ લોકુત્તરધમ્મે સન્ધાય વુત્તં. **નિસ્સરન્તી**તિ નિગ્ગચ્છન્તિ. **નિસ્સટા**તિ નિગ્ગતા. **લોકે ન તિટ્ઠન્તી**તિઆદીનિ અટ્ઠારસ વચનાનિ સબ્બલોકુત્તરેસુપિ યુજ્જન્તિ. **ન તિટ્ઠન્તી**તિ લોકે અપરિયાપન્નત્તા વુત્તં. **લોકે ન લિમ્પન્તી**તિ ખન્ધસન્તાને વત્તમાનાપિ તસ્મિં ન લિમ્પન્તીતિ અત્થો. **લોકેન ન લિમ્પન્તી**તિ અકતપટિવેધાનં કેનચિ ચિત્તેન, કતપટિવેધાનં અકુસલેન અપ્પમત્તેનપિ ચિત્તેન ન લિમ્પન્તીતિ અત્થો. **અસંલિત્તા અનુપલિત્તા**તિ ઉપસગ્ગેન વિસેસિતં.

**વિપ્પમુત્તા**તિ અલિત્તત્તમેવ નાનાબ્યઞ્જનેન વિસેસિતં. યે કેચિ હિ યત્થ યેન વા અલિત્તા, તે તત્થ તેન વા વિપ્પમુત્તા હોન્તિ. **લોકા વિપ્પમુત્તા**તિઆદીનિ તીણિ નિસ્સક્કવસેન વુત્તાનિ. **વિસઞ્ઞુત્તા**તિ વિપ્પમુત્તત્તવિસેસનં. યે કેચિ હિ યત્થ યેન યતો વિપ્પમુત્તા, તે તત્થ તેન તતો વિસઞ્ઞુત્તા નામ હોન્તિ. **લોકા સુજ્ઝન્તી**તિ લોકમલં ધોવિત્વા લોકા સુજ્ઝન્તિ. **વિસુજ્ઝન્તી**તિ તદેવ ઉપસગ્ગેન વિસેસિતં. **વુટ્ઠહન્તી**તિ ઉટ્ઠિતા હોન્તિ. **વિવટ્ટન્તી**તિ નિવટ્ટન્તિ. **ન સજ્જન્તી**તિ ન લગ્ગન્તિ. **ન ગય્હન્તી**તિ ન ગણ્હીયન્તિ. **ન બજ્ઝન્તી**તિ ન બાધીયન્તિ. **સમુચ્છિન્દન્તી**તિ અપ્પવત્તિં કરોન્તિ. યથા ચ **લોકં સમુચ્છિન્નત્તા**તિ, તથેવ ''લોકા વિસુદ્ધત્તા''તિઆદિ વુત્તમેવ હોતિ. **પટિપ્પસ્સમ્ભેન્તી**તિ નિરોધેન્તિ. **અપથા**તિઆદીનિ ચત્તારિ સબ્બેસુપિ લોકુત્તરેસુ યુજ્જન્તિ. **અપથા**તિ અમગ્ગા. **અગતી**તિ અપ્પતિટ્ઠા. **અવિસયા**તિ અનાયત્તા. **અસાધારણા**તિ અસમાના. **વમન્તી**તિ ઉગ્ગિલન્તિ. **ન પચ્ચાવમન્તી**તિ વુત્તપટિપક્ખનયેન વુત્તં, વન્તં પુન ન અદન્તીતિ અત્થો. એતેન વન્તસ્સ સુવન્તભાવો વુત્તો હોતિ. અનન્તરદુકત્તયેપિ એસેવ નયો. **વિસીનેન્તી**તિ વિકિરન્તિ વિમુચ્ચન્તિ, ન બન્ધન્તીતિ અત્થો. **ન ઉસ્સીનેન્તી**તિ ન વિકિરન્તિ ન વિમુચ્ચન્તિ. ''વિસિનેન્તી''તિ ''ન ઉસ્સિનેન્તી''તિ રસ્સં કત્વા પાઠો સુન્દરો. **વિધૂપેન્તી**તિ નિબ્બાપેન્તિ. **ન સંધૂપેન્તી**તિ ન ઉજ્જલન્તિ. **લોકં સમતિક્કમ્મ અભિભુય્ય તિટ્ઠન્તી**તિ સબ્બેપિ લોકુત્તરા ધમ્મા લોકં સમ્મા અતિક્કમિત્વા અભિભવિત્વા ચ તિટ્ઠન્તીતિ લોકુત્તરા. સબ્બેહિપિ ઇમેહિ યથાવુત્તેહિ પકારેહિ લોકુત્તરાનં લોકતો ઉત્તરભાવો અધિકભાવો ચ વુત્તો હોતીતિ.

લોકુત્તરકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૯. બલકથા

### બલકથાવણ્ણના

૪૪. ઇદાનિ લોકુત્તરકથાય અનન્તરં કથિતાય લોકુત્તરકથાવતિયા સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય બલકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ આદિતો સુત્તન્તવસેન પઞ્ચ બલાનિ દસ્સેત્વા તદઞ્ઞાનિપિ બલાનિ દસ્સેતુકામો **અપિચ અટ્ઠસટ્ઠિ બલાની**તિઆદિમાહ. સબ્બાનિપિ તંતંપટિપક્ખેહિ અકમ્પિયટ્ઠેન બલાનિ નામ હોન્તિ. **હિરિબલ**ન્તિઆદીસુ પાપતો હિરીયન્તિ એતાયાતિ **હિરી**, લજ્જાયેતં નામં. પાપતો ઓત્તપ્પન્તિ એતેનાતિ **ઓત્તપ્પં**, પાપતો ઉબ્બેગસ્સેતં નામં. અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના હિરી, બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં. અત્તાધિપતિ હિરી, લોકાધિપતિ ઓત્તપ્પં . લજ્જાસભાવસણ્ઠિતા હિરી, ભયસભાવસણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં. સપ્પતિસ્સવલક્ખણા હિરી, વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં. સા એવ હિરી અહિરિકેન ન કમ્પતીતિ **હિરિબલં**. તદેવ ઓત્તપ્પં અનોત્તપ્પેન ન કમ્પતીતિ **ઓત્તપ્પબલં**. અપ્પટિસઙ્ખાનેન ન કમ્પતીતિ **પટિસઙ્ખાનબલં**. ઉપપરિક્ખણપઞ્ઞાયેતં

નામં. વીરિયસીસેન સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે ભાવેન્તસ્સ ઉપ્પન્નબલં **ભાવનાબલં**. તથાપવત્તાનં ચતુન્નં ખન્ધાનમેતં નામં. પરિસુદ્ધાનિ સીલાદીનિ **અનવજ્જબલં**. ચત્તારિ સઙ્ગહવત્થૂનિ **સઙ્ગહબલં**. સઙ્ગહે બલન્તિપિ પાઠો. દુક્ખમાનં અધિવાસનં **ખન્તિબલં**. ધમ્મકથાય પરેસં તોસનં **પઞ્ઞત્તિબલં**. અધિતસ્સ અત્થસ્સ અધિગમાપનં **નિજ્ઝત્તિબલં**. કુસલેસુ બહુભાવો **ઇસ્સરિયબલં**. કુસલેસુ યથારુચિ પતિટ્ઠાનં **અધિટ્ઠાનબલં**. હિરિબલાદીનં અત્થો માતિકાપદેસુ બ્યઞ્જનવસેન વિસેસતો યુજ્જમાનં ગહેત્વા વુત્તો. **સમથબલં વિપસ્સનાબલન્તિ** બલપ્પત્તા સમથવિપસ્સના એવ.

માતિકાનિદ્દેસે **અસ્સદ્ધિયે ન કમ્પતીતિ સદ્ધાબલન્તિ** મૂલબલટ્ઠં વત્વા તમેવ અપરેહિ નવહિ પરિયાયેહિ વિસેસેત્વા દસ્સેસિ. યો હિ ધમ્મો અકમ્પિયો બલપ્પત્તો હોતિ, સો સહજાતે ઉપત્થમ્ભેતિ, અત્તનો પટિપક્ખે કિલેસે પરિયાદિયતિ, પટિવેધસ્સ આદિભૂતં સીલં દિટ્ઠિઞ્ચ વિસોધેતિ, ચિત્તં આરમ્મણે પતિટ્ઠાપેતિ, ચિત્તં પભસ્સરં કરોન્તો વોદાપેતિ, વસિં પાપેન્તો વિસેસં અધિગમાપેતિ, તતો ઉત્તરિં પાપેન્તો ઉત્તરિપટિવેધં કારેતિ, કમેન અરિયમગ્ગં પાપેત્વા સચ્ચાભિસમયં કારેતિ, ફલપ્પત્તિયા નિરોધે પતિટ્ઠાપેતિ. તસ્મા નવધા બલટ્ઠો વિસેસિતો. એસ નયો **વીરિયબલા**દીસુ ચતૂસુ.

**કામચ્છન્દં હિરીયતી**તિ નેક્ખમ્મયુત્તો યોગી **નેક્ખમ્મેન** કામચ્છન્દતો હિરીયતિ. ઓત્તપ્પેપિ એસેવ નયો. એતેહિ સબ્બાકુસલેહિપિ હિરીયના ઓત્તપ્પના વુત્તાયેવ હોન્તિ. **બ્યાપાદન્તિ**આદીનમ્પિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. **પટિસઙ્ખાતી**તિ અસમ્મોહવસેન આદીનવતો ઉપપરિક્ખતિ. **ભાવેતી**તિ વડ્ઢેતિ. **વજ્જન્તિ** રાગાદિવજ્જં. **સઙ્ગણ્હાતી**તિ બન્ધતિ. **ખમતી**તિ તસ્સ યોગિસ્સ ખમતિ રુચ્ચતિ. **પઞ્ઞાપેતી**તિ તોસેતિ. **નિજ્ઝાપેતી**તિ ચિન્તાપેતિ. **વસં વત્તેતી**તિ ચિત્તે પહુ હુત્વા ચિત્તં અત્તનો વસં કત્વા પવત્તેતિ. **અધિટ્ઠાતી**તિ વિદહતિ. ભાવનાબલાદીનિ સબ્બાનિપિ નેક્ખમ્માદીનિયેવ. માતિકાવણ્ણનાય અઞ્ઞથા વુત્તો, અત્થો પન બ્યઞ્જનવસેનેવ પાકટત્તા ઇધ ન વુત્તોતિ વેદિતબ્બં. સમથબલં વિપસ્સનાબલઞ્ચ વિત્થારતો નિદ્દિસિત્વા અવસાને **ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે ચ ખન્ધે ચ ન કમ્પતી**તિઆદિ ચ **અવિજ્જાસહગતકિલેસે ચ ખન્ધે ચ ન કમ્પતી**તિઆદિ ચ સમથબલવિપસ્સનાબલાનં લક્ખણદસ્સનત્થં વુત્તં.

સેખાસેખબલેસુ **સમ્માદિટ્ઠિં સિક્ખતીતિ સેખબલન્તિ** સેખપુગ્ગલો સમ્માદિટ્ઠિં સિક્ખતીતિ સેખો, સા સમ્માદિટ્ઠિ તસ્સ સેખસ્સ બલન્તિ સેખબલન્તિ અત્થો. **તત્થ સિક્ખિતત્તા અસેખબલન્તિ** અસેખપુગ્ગલો તત્થ સમ્માદિટ્ઠિયા સિક્ખિતત્તા ન સિક્ખતીતિ અસેખો, સાયેવ સમ્માદિટ્ઠિ તસ્સ અસેખસ્સ બલન્તિ અસેખબલં. એસેવ નયો **સમ્માસઙ્કપ્પા**દીસુ. **સમ્માઞાણન્તિ** પચ્ચવેક્ખણઞાણં. તમ્પિ હિ લોકિકમ્પિ હોન્તં સેખસ્સ પવત્તત્તા સેખબલં, અસેખસ્સ પવત્તત્તા અસેખબલન્તિ વુત્તં. **સમ્માવિમુત્તી**તિ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ ઠપેત્વા સેસા ફલસમ્પયુત્તા ધમ્મા . કેચિ પન ''ઠપેત્વા લોકુત્તરવિમુત્તિં અવસેસા વિમુત્તિયો સમ્માવિમુત્તી''તિ વદન્તિ. તસ્સ સેખાસેખબલત્તં વુત્તનયમેવ.

ખીણાસવબલેસુ સબ્બાનિપિ ઞાણબલાનિ. **ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુનો**તિ કરણત્થે સામિવચનં, ખીણાસવેન ભિક્ખુનાતિ અત્થો. **અનિચ્ચતો**તિ હુત્વા અભાવાકારેન અનિચ્ચતો. **યથાભૂતન્તિ** યથાસભાવતો. **પઞ્ઞાયા**તિ સહવિપસ્સનાય મગ્ગપઞ્ઞાય. અનિચ્ચતો સુદિટ્ઠા દુક્ખતો અનત્તતો સુદિટ્ઠા હોન્તિ તમ્મૂલકત્તા. **યન્તિ** ભાવનપુંસકવચનં, યેન કારણેનાતિ વા અત્થો. **આગમ્મા**તિ પટિચ્ચ. **પટિજાનાતી**તિ સમ્પટિચ્છતિ પટિઞ્ઞં કરોતિ. **અઙ્ગારકાસૂપમા**તિ મહાભિતાપટ્ઠેન અઙ્ગારકાસુયા ઉપમિતા. **કામા**તિ વત્થુકામા ચ કિલેસકામા ચ.

**વિવેકનિન્નન્તિ** ફલસમાપત્તિવસેન ઉપધિવિવેકસઙ્ખાતનિબ્બાનનિન્નં. તયો હિ વિવેકા – કાયવિવેકો ચિત્તવિવેકો ઉપધિવિવેકોતિ. કાયવિવેકો ચ વિવેકટ્ઠકાયાનં નેક્ખમ્માભિરતાનં. ચિત્તવિવેકો ચ અધિચિત્તમનુયુત્તાનં. ઉપધિવિવેકો ચ નિરુપધીનં પુગ્ગલાનં વિસઙ્ખારગતાનં, નિસ્સરણવિવેકસઙ્ખાતનિબ્બાનનિન્નં વા. પઞ્ચ હિ વિવેકા – વિક્ખમ્ભનવિવેકો તદઙ્ગવિવેકો સમુચ્છેદવિવેકો પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકો નિસ્સરણવિવેકોતિ. **વિવેકનિન્નન્તિ** વિવેકે નિન્નં. **વિવેકપોણન્તિ** વિવેકે નતં. **વિવેકપબ્ભારન્તિ** વિવેકસીસભારં. દ્વેપિ પુરિમસ્સેવ વેવચનાનિ. **વિવેકટ્ઠન્તિ** કિલેસેહિ વજ્જિતં, દૂરીભૂતં વા. **નેક્ખમ્માભિરતન્તિ** નિબ્બાને અભિરતં, પબ્બજ્જાય અભિરતં વા. **બ્યન્તીભૂતન્તિ** વિગતન્તીભૂતં, એકદેસેનાપિ અનલ્લીનં વિપ્પમુત્તં વિસંસટ્ઠં. **સબ્બસોતિ** સબ્બથા. **આસવટ્ઠાનિયેહિ ધમ્મેહીતિ** સંયોગવસેન આસવાનં કારણભૂતેહિ કિલેસધમ્મેહીતિ અત્થો. અથ વા **બ્યન્તીભૂતન્તિ** વિગતનિકન્તિભૂતં, નિત્તણ્હન્તિ અત્થો. કુતો? **સબ્બસો આસવટ્ઠાનિયેહિ ધમ્મેહિ** સબ્બેહિ તેભૂમકધમ્મેહીતિ અત્થો. ઇધ દસહિ ખીણાસવબલેહિ ખીણાસવસ્સ લોકિયલોકુત્તરો મગ્ગો કથિતો. ''અનિચ્ચતો સબ્બે સઙ્ખારા''તિ દુક્ખપરિઞ્ઞાબલં, ''અઙ્ગારકાસૂપમા કામા''તિ સમુદયપહાનબલં, ''વિવેકનિન્નં ચિત્તં હોતી''તિ નિરોધસચ્છિકિરિયાબલં, ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના''તિઆદિ સત્તવિધં મગ્ગભાવનાબલન્તિપિ વદન્તિ. દસ ઇદ્ધિબલાનિ ઇદ્ધિકથાય આવિ ભવિસ્સન્તિ.

તથાગતબલનિદ્દેસે **તથાગતબલાનીતિ** અઞ્ઞેહિ અસાધારણાનિ તથાગતસ્સેવ બલાનિ. યથા વા પુબ્બબુદ્ધાનં બલાનિ પુઞ્ઞુસ્સયસમ્પત્તિયા આગતાનિ, તથા આગતબલાનીતિપિ અત્થો. તત્થ દુવિધં તથાગતબલં – કાયબલં ઞાણબલઞ્ચ. તેસુ કાયબલં હત્થિકુલાનુસારેન વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં પોરાણેહિ –

> ''કાળાવકઞ્ચ ગઙ્ગેય્યં, પણ્ડરં તમ્બપિઙ્ગલં;
> ગન્ધમઙ્ગલહેમઞ્ચ, ઉપોસથછદ્દન્તિમે દસા''તિ. (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬૦; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૪૮; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૨૨);

ઇમાનિ દસ હત્થિકુલાનિ. તત્થ **કાળાવકન્તિ** પકતિહત્થિકુલં દટ્ઠબ્બં. યં દસન્નં પુરિસાનં કાયબલં, તં એકસ્સ કાળાવકસ્સ હત્થિનો બલં. યં દસન્નં કાળાવકાનં બલં, તં એકસ્સ ગઙ્ગેય્યસ્સ બલં. યં દસન્નં ગઙ્ગેય્યાનં, તં એકસ્સ પણ્ડરસ્સ. યં દસન્નં પણ્ડરાનં , તં એકસ્સ તમ્બસ્સ. યં દસન્નં તમ્બાનં, તં એકસ્સ પિઙ્ગલસ્સ. યં દસન્નં પિઙ્ગલાનં, તં એકસ્સ ગન્ધહત્થિનો. યં દસન્નં ગન્ધહત્થીનં, તં એકસ્સ મઙ્ગલહત્થિનો. યં દસન્નં મઙ્ગલહત્થીનં, તં એકસ્સ હેમવતસ્સ. યં દસન્નં હેમવતાનં, તં એકસ્સ ઉપોસથસ્સ. યં દસન્નં ઉપોસથાનં, તં એકસ્સ છદ્દન્તસ્સ. યં દસન્નં છદ્દન્તાનં, તં એકસ્સ તથાગતસ્સ બલં. નારાયનસઙ્ખાતબલન્તિપિ ઇદમેવ વુચ્ચતિ. તદેતં પકતિહત્થિનો ગણનાય હત્થીનં કોટિસહસ્સસ્સ, પુરિસગણનાય દસન્નં પુરિસકોટિસહસ્સાનં બલં હોતિ. ઇદં તાવ તથાગતસ્સ **કાયબલં**.

ઞાણબલં પન ઇધ તાવ અઞ્ઞત્થ ચ પાળિયં આગતમેવ દસબલઞાણં, મજ્ઝિમે (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૦) આગતં ચતુવેસારજ્જઞાણં, અટ્ઠસુ પરિસાસુ અકમ્પનઞાણં, ચતુયોનિપરિચ્છેદકઞાણં, પઞ્ચગતિપરિચ્છેદકઞાણં, સંયુત્તકે (સં॰ નિ॰ ૨.૩૩-૩૪) આગતાનિ તેસત્તતિ ઞાણાનિ, સત્તસત્તતિ ઞાણાનીતિ એવમઞ્ઞાનિપિ અનેકાનિ ઞાણસહસ્સાનિ. એતં **ઞાણબલં** નામ. ઇધાપિ ઞાણબલમેવ અધિપ્પેતં. ઞાણઞ્હિ અકમ્પિયટ્ઠેન ઉપત્થમ્ભનટ્ઠેન ચ બલન્તિ વુત્તં.

**ઠાનઞ્ચ ઠાનતો**તિ કારણઞ્ચ કારણતો. કારણઞ્હિ યસ્મા તત્થ ફલં તિટ્ઠતિ તદાયત્તવુત્તિતાય ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચ, તસ્મા ઠાનન્તિ વુચ્ચતિ. તં ભગવા યે યે ધમ્મા યેસં યેસં ધમ્માનં હેતૂ પચ્ચયા ઉપ્પાદાય, તં તં ઠાનન્તિ, યે યે ધમ્મા યેસં યેસં ધમ્માનં ન હેતૂ ન પચ્ચયા ઉપ્પાદાય, તં તં અટ્ઠાનન્તિ પજાનન્તો ઠાનઞ્ચ ઠાનતો અટ્ઠાનઞ્ચ અટ્ઠાનતો યથાભૂતં પજાનાતિ. **યમ્પી**તિ યેન ઞાણેન. **ઇદમ્પી**તિ ઇદમ્પિ ઠાનાટ્ઠાનઞાણં, તથાગતસ્સ તથાગતબલં નામ હોતીતિ અત્થો. એવં સેસપદેસુપિ યોજના વેદિતબ્બા.

**આસભં ઠાન**ન્તિ સેટ્ઠટ્ઠાનં ઉત્તમટ્ઠાનં, આસભા વા પુબ્બબુદ્ધા, તેસં ઠાનન્તિ અત્થો. અપિચ ગવસતજેટ્ઠકો ઉસભો, ગવસહસ્સજેટ્ઠકો વસભો, વજસતજેટ્ઠકો વા ઉસભો, વજસહસ્સજેટ્ઠકો વસભો, સબ્બગવસેટ્ઠો સબ્બપરિસ્સયસહો સેતો પાસાદિકો મહાભારવહો અસનિસતસદ્દેહિપિ અસન્તસનીયો નિસભો, સો ઇધ ઉસભોતિ અધિપ્પેતો. ઇદમ્પિ હિ તસ્સ પરિયાયવચનં. ઉસભસ્સ ઇદન્તિ **આસભં**. **ઠાન**ન્તિ ચતૂહિ પાદેહિ પથવિં ઉપ્પીળેત્વા અવટ્ઠાનં. ઇદં પન આસભં વિયાતિ આસભં યથેવ હિ નિસભસઙ્ખાતો ઉસભો ઉસભબલેન સમન્નાગતો ચતૂહિ પાદેહિ પથવિં ઉપ્પીળેત્વા અચલટ્ઠાનેન તિટ્ઠતિ, એવં તથાગતોપિ દસહિ તથાગતબલેહિ સમન્નાગતો ચતૂહિ વેસારજ્જપાદેહિ અટ્ઠપરિસપથવિં ઉપ્પીળેત્વા સદેવકે લોકે કેનચિ પચ્ચત્થિકેન પચ્ચામિત્તેન અકમ્પિયો અચલટ્ઠાનેન તિટ્ઠતિ, એવં તિટ્ઠમાનો ચ તં આસભં ઠાનં **પટિજાનાતિ** ઉપગચ્છતિ ન પચ્ચક્ખાતિ, અત્તનિ આરોપેતિ. તેન વુત્તં – ''આસભં ઠાનં પટિજાનાતી''તિ (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૨૨; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૪૮).

**પરિસાસૂ**તિ ખત્તિયબ્રાહ્મણગહપતિસમણચાતુમહારાજિકતાવતિંસમારબ્રહ્માનં વસેન અટ્ઠસુ પરિસાસુ. **સીહનાદં નદતી**તિ સેટ્ઠનાદં અછમ્ભિતનાદં નદતિ, સીહનાદસદિસં વા નાદં નદતિ. અયમત્થો સીહનાદસુત્તેન (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૬ આદયો; દી॰ નિ॰ ૧.૩૮૧ આદયો) દીપેતબ્બો. યથા વા સીહો સહનતો હનનતો ચ સીહોતિ વુચ્ચતિ, એવં તથાગતો લોકધમ્માનં સહનતો પરપ્પવાદાનં હનનતો સીહોતિ વુચ્ચતિ. એવં વુત્તસ્સ સીહસ્સ નાદં સીહનાદં. તત્થ યથા સીહો સીહબલેન સમન્નાગતો સબ્બત્થ વિસારદો વિગતલોમહંસો સીહનાદં નદતિ, એવં તથાગતસીહોપિ તથાગતબલેહિ સમન્નાગતો અટ્ઠસુ પરિસાસુ વિસારદો વિગતલોમહંસો ''ઇતિ રૂપ''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮) નયેન નાનાવિધદેસનાવિલાસસમ્પન્નં સીહનાદં નદતિ. તેન વુત્તં – ''પરિસાસુ સીહનાદં નદતી''તિ.

**બ્રહ્મચક્કં પવત્તેતી**તિ એત્થ **બ્રહ્મ**ન્તિ સેટ્ઠં ઉત્તમં વિસુદ્ધં. **ચક્ક**સદ્દો પનાયં –

સમ્પત્તિયં લક્ખણે ચ, રથઙ્ગે ઇરિયાપથે;
દાને રતનધમ્મૂર, ચક્કાદીસુ ચ દિસ્સતિ;
ધમ્મચક્કે ઇધ મતો, તમ્પિ દ્વેધા વિભાવયે.

''ચત્તારિમાનિ , ભિક્ખવે, ચક્કાનિ, યેહિ સમન્નાગતાનં દેવમનુસ્સાન''ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૧) હિ અયં સમ્પત્તિયં દિસ્સતિ. ''હેટ્ઠા પાદતલેસુ ચક્કાનિ જાતાનિ હોન્તી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૫) એત્થ લક્ખણે. ''ચક્કંવ વહતો પદ''ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૧) એત્થ રથઙ્ગે. ''ચતુચક્કં નવદ્વાર''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૯) એત્થ ઇરિયાપથે. ''દદં ભુઞ્જ મા ચ પમાદો , ચક્કં વત્તય કોસલાધિપા''તિ (જા॰ ૧.૭.૧૪૯) એત્થ દાને. ''દિબ્બં ચક્કરતનં પાતુરહોસી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૪૩) એત્થ રતનચક્કે. ''મયા પવત્તિતં ચક્ક''ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૬૨) એત્થ ધમ્મચક્કે. ''ઇચ્છાહતસ્સ પોસસ્સ, ચક્કં ભમતિ મત્થકે''તિ (જા॰ ૧.૧.૧૦૪; ૧.૫.૧૦૩) એત્થ ઉરચક્કે. ''ખુરપરિયન્તેન ચેપિ ચક્કેના''તિ (દી॰ નિ॰

૧.૧૬૬) એત્થ પહરણચક્કે. ‘‘અસનિવિચક્ક’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૬૧; સં॰ નિ॰ ૨.૧૬૨) એત્થ અસનિમણ્ડલે. ઇધ પનાયં ધમ્મચક્કે મતો.

તં પનેતં ધમ્મચક્કં દુવિધં હોતિ પટિવેધઞાણઞ્ચ દેસનાઞાણઞ્ચ. તત્થ પઞ્ઞાપભાવિતં અત્તનો અરિયફલાવહં **પટિવેધઞાણં**, કરુણાપભાવિતં સાવકાનં અરિયફલાવહં **દેસનાઞાણં**. તત્થ પટિવેધઞાણં ઉપ્પજ્જમાનં ઉપ્પન્નન્તિ દુવિધં. તઞ્હિ અભિનિક્ખમનતો યાવ અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં નામ, ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ. તુસિતભવનતો વા યાવ બોધિપલ્લઙ્કે અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં નામ, ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ. દીપઙ્કરદસબલતો વા પટ્ઠાય યાવ અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં નામ, ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ. દેસનાઞાણમ્પિ પવત્તમાનં પવત્તન્તિ દુવિધં. તઞ્હિ યાવ અઞ્ઞાતકોણ્ડઞ્ઞત્થેરસ્સ અરહત્તમગ્ગા પવત્તમાનં નામ, ફલક્ખણે પવત્તં નામ. તત્થ પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં, દેસનાઞાણં લોકિયં. ઉભયમ્પિ પનેતં અઞ્ઞેહિ અસાધારણં, બુદ્ધાનંયેવ ઓરસઞાણં. તેન વુત્તં – ‘‘બ્રહ્મચક્કં પવત્તેતી’’તિ.

**કમ્મસમાદાનાન**ન્તિ સમાદિયિત્વા કતાનં કુસલાકુસલકમ્માનં, કમ્મમેવ વા કમ્મસમાદાનં. **ઠાનસો હેતુસો**તિ પચ્ચયતો ચેવ હેતુતો ચ. તત્થ ગતિઉપધિકાલપયોગા વિપાકસ્સ ઠાનં. કમ્મં હેતુ.

**સબ્બત્થગામિનિ**ન્તિ સબ્બગતિગામિનિઞ્ચ અગતિગામિનિઞ્ચ. **પટિપદ**ન્તિ મગ્ગં. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ બહૂસુપિ મનુસ્સેસુ એકમેવ પાણં ઘાતેન્તેસુ ઇમસ્સ ચેતના નિરયગામિની ભવિસ્સતિ, ઇમસ્સ તિરચ્છાનયોનિગામિનીતિ ઇમિના નયેન એકવત્થુસ્મિમ્પિ કુસલાકુસલચેતનાસઙ્ખાતાનં પટિપત્તીનં અવિપરીતતો સભાવં જાનાતિ.

**અનેકધાતુ**ન્તિ ચક્ખુધાતુઆદીહિ, કામધાતુઆદીહિ વા ધાતૂહિ બહુધાતું. **નાનાધાતુ**ન્તિ તાસંયેવ ધાતૂનં વિલક્ખણત્તા નાનપ્પકારધાતું . **લોક**ન્તિ ખન્ધાયતનધાતુલોકં. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ તાસં તાસં ધાતૂનં અવિપરીતતો સભાવં પટિવિજ્ઝતિ.

**નાનાધિમુત્તિકત**ન્તિ હીનપણીતાદિઅધિમુત્તીહિ નાનાધિમુત્તિકભાવં.

**પરસત્તાન**ન્તિ પધાનસત્તાનં. **પરપુગ્ગલાન**ન્તિ તતો પરેસં હીનસત્તાનં. એકત્થમેવ વા એતં પદદ્વયં વેનેય્યવસેન ભગવતા દ્વેધા વુત્તં. ઇધાપિ ભગવતા વુત્તનયેનેવ વુત્તં. **ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્ત**ન્તિ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં પરભાવઞ્ચ અપરભાવઞ્ચ, વુદ્ધિઞ્ચ હાનિઞ્ચાતિ અત્થો.

**ઝાનવિમોક્ખસમાધિસમાપત્તીન**ન્તિ પઠમાદીનં ચતુન્નં ઝાનાનં, ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીનં (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯) અટ્ઠન્નં વિમોક્ખાનં, સવિતક્કસવિચારાદીનં તિણ્ણં સમાધીનં, પઠમજ્ઝાનસમાપત્તિઆદીનઞ્ચ નવન્નં અનુપુબ્બસમાપત્તીનં. **સંકિલેસ**ન્તિ હાનભાગિયધમ્મં. **વોદાન**ન્તિ વિસેસભાગિયધમ્મં. **વુટ્ઠાન**ન્તિ યેન કારણેન ઝાનાદીહિ વુટ્ઠહન્તિ, તં કારણં. તં પન ‘‘વોદાનમ્પિ વુટ્ઠાનં, તમ્હા તમ્હા સમાધિમ્હા વુટ્ઠાનમ્પિ વુટ્ઠાન’’ન્તિ (વિભ॰ ૮૨૮) એવં વુત્તં પગુણજ્ઝાનઞ્ચેવ ભવઙ્ગફલસમાપત્તિયો ચ. હેટ્ઠિમં હેટ્ઠિમઞ્હિ પગુણજ્ઝાનં ઉપરિમસ્સ ઉપરિમસ્સ પદટ્ઠાનં હોતિ, તસ્મા ‘‘વોદાનમ્પિ વુટ્ઠાન’’ન્તિ વુત્તં. ભવઙ્ગેન પન સબ્બજ્ઝાનેહિ વુટ્ઠાનં હોતિ, નિરોધસમાપત્તિતો ફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠાનં હોતિ. તં સન્ધાય ‘‘તમ્હા તમ્હા સમાધિમ્હા વુટ્ઠાનમ્પિ વુટ્ઠાન’’ન્તિ વુત્તં.

પુબ્બેનિવાસદિબ્બચક્ખુઆસવક્ખયઞાણાનિ હેટ્ઠા પકાસિતાનેવ.

તત્થ **આસવાનં ખયા**તિ અરહત્તમગ્ગેન સબ્બકિલેસાનં ખયા. **અનાસવ**ન્તિ આસવવિરહિતં. **ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિ**ન્તિ એત્થ ચેતોવચનેન અરહત્તફલસમ્પયુત્તો સમાધિ, પઞ્ઞાવચનેન તંસમ્પયુત્તા ચ પઞ્ઞા વુત્તા. તત્થ ચ સમાધિ રાગતો વિમુત્તત્તા ચેતોવિમુત્તિ, પઞ્ઞા અવિજ્જાય વિમુત્તત્તા પઞ્ઞાવિમુત્તીતિ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા – ''યો હિસ્સ, ભિક્ખવે, સમાધિ, તદસ્સ સમાધિન્દ્રિયં. યા હિસ્સ, ભિક્ખવે, પઞ્ઞા, તદસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયં. ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, રાગવિરાગા ચેતોવિમુત્તિ અવિજ્જાવિરાગા પઞ્ઞાવિમુત્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૧૬; ૫૨૦). અપિચેત્થ સમથબલં ચેતોવિમુત્તિ, વિપસ્સનાબલં પઞ્ઞાવિમુત્તીતિ વેદિતબ્બં. **દિટ્ઠેવ ધમ્મે**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે. **સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા**તિ અધિકાય પઞ્ઞાય અત્તનાયેવ પચ્ચક્ખં કત્વા, અપરપ્પચ્ચયેન ઞત્વાતિ અત્થો. **ઉપસમ્પજ્જા**તિ અધિગન્ત્વા, નિપ્ફાદેત્વા વા. ઇમેસં પન દસન્નં દસબલઞાણાનં વિત્થારો અભિધમ્મે (વિભ॰ ૮૦૯ આદયો) વુત્તનયેન વેદિતબ્બો.

તત્થ પરવાદિકથા હોતિ – દસબલઞાણં નામ પાટિયેક્કં ઞાણં નત્થિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સેવાયં પભેદોતિ. ન તં તથા દટ્ઠબ્બં. અઞ્ઞમેવ હિ દસબલઞાણં, અઞ્ઞં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં. દસબલઞાણઞ્હિ સકસકકિચ્ચમેવ જાનાતિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં તમ્પિ, તતો અવસેસમ્પિ જાનાતિ. દસબલઞાણેસુ હિ પઠમં કારણાકારણમેવ જાનાતિ, દુતિયં કમ્મન્તરવિપાકન્તરમેવ, તતિયં કમ્મપરિચ્છેદમેવ, ચતુત્થં ધાતુનાનત્તકારણમેવ, પઞ્ચમં સત્તાનં અજ્ઝાસયાધિમુત્તિમેવ, છટ્ઠં ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખમુદુભાવમેવ, સત્તમં ઝાનાદીહિ સદ્ધિં તેસં સંકિલેસાદિમેવ, અટ્ઠમં પુબ્બેનિવુત્થખન્ધસન્તતિમેવ, નવમં સત્તાનં ચુતિપટિસન્ધિમેવ, દસમં સચ્ચપરિચ્છેદમેવ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પન એતેહિ જાનિતબ્બઞ્ચ, તતો ઉત્તરિઞ્ચ પજાનાતિ. એતેસં પન કિચ્ચં ન સબ્બં કરોતિ. તઞ્હિ ઝાનં હુત્વા અપ્પેતું ન સક્કોતિ, ઇદ્ધિ હુત્વા વિકુબ્બિતું ન સક્કોતિ, મગ્ગો હુત્વા કિલેસે ખેપેતું ન સક્કોતિ.

અપિચ પરવાદી એવં પુચ્છિતબ્બો ''દસબલઞાણં નામેતં સવિતક્કસવિચારં અવિતક્કવિચારમત્તં અવિતક્કાવિચારં કામાવચરં રૂપાવચરં અરૂપાવચરં લોકિયં લોકુત્તર''ન્તિ. જાનન્તો ''પટિપાટિયા સત્ત ઞાણાનિ સવિતક્કસવિચારાની''તિ વક્ખતિ. ''તતો પરાનિ દ્વે અવિતક્કઅવિચારાની''તિ વક્ખતિ. ''આસવક્ખયઞાણં સિયા સવિતક્કસવિચારં, સિયા અવિતક્કવિચારમત્તં, સિયા અવિતક્કઅવિચાર''ન્તિ વક્ખતિ. તથા ''પટિપાટિયા સત્ત કામાવચરાનિ, તતો પરાનિ દ્વે રૂપાવચરાનિ, તતો અવસાને એકં લોકુત્તર''ન્તિ વક્ખતિ. ''સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પન સવિતક્કસવિચારમેવ કામાવચરમેવ લોકિયમેવા''તિ વક્ખતિ.

એવમેત્થ અપુબ્બત્થાનુવણ્ણનં ઞત્વા ઇદાનિ યસ્મા તથાગતો પઠમંયેવ ઠાનાટ્ઠાનઞાણેન વેનેય્યસત્તાનં આસવક્ખયાધિગમસ્સ ચેવ અનધિગમસ્સ ચ ઠાનાટ્ઠાનભૂતં કિલેસાવરણાભાવં પસ્સતિ લોકિયસમ્માદિટ્ઠિટ્ઠાનદસ્સનતો નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિટ્ઠાનાભાવદસ્સનતો ચ. અથ નેસં કમ્મવિપાકઞાણેન વિપાકાવરણાભાવં પસ્સતિ તિહેતુકપટિસન્ધિદસ્સનતો. સબ્બત્થગામિનિપટિપદાઞાણેન કમ્માવરણાભાવં પસ્સતિ આનન્તરિકકમ્માભાવદસ્સનતો. એવં અનાવરણાનં અનેકધાતુનાનાધાતુઞાણેન અનુકૂલધમ્મદેસનત્થં ચરિયાવિસેસં પસ્સતિ ધાતુવેમત્તદસ્સનતો. અથ નેસં નાનાધિમુત્તિકતાઞાણેન અધિમુત્તિં પસ્સતિ પયોગં અનાદિયિત્વાપિ અધિમુત્તિવસેન ધમ્મદેસનત્થં . અથેવં દિટ્ઠઅધિમુત્તીનં યથાસત્તિ યથાબલં ધમ્મં દેસેતું ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણેન ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તં પસ્સતિ સદ્ધાદીનં તિક્ખમુદુભાવદસ્સનતો. એવં પરિઞ્ઞાતિન્દ્રિયપરોપરિયત્તાપિ પનેતે સચે દૂરે હોન્તિ, અથ ઝાનાદિઞાણેન ઝાનાદીસુ વસીભૂતત્તા ઇદ્ધિવિસેસેન

ખિપ્પં ઉપગચ્છતિ. ઉપગન્ત્વા ચ નેસં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન પુબ્બજાતિવિભાવનં દિબ્બચક્ખાનુભાવતો પત્તબ્બેન ચેતોપરિયઞાણેન સમ્પતિ ચિત્તવિસેસં પસ્સન્તો આસવક્ખયઞાણાનુભાવેન આસવક્ખયગામિનિયા પટિપદાય વિગતસમ્મોહત્તા આસવક્ખયાય ધમ્મં દેસેતિ. તસ્મા ઇમિનાનુક્કમેન ઇમાનિ દસ બલાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનીતિ.

૪૫. ઇદાનિ સબ્બબલાનિ લક્ખણતો નિદ્દિસિતુકામો **કેનટ્ઠેન સદ્ધાબલ**ન્તિઆદિના નયેન પુચ્છં કત્વા **અસ્સદ્ધિયે અકમ્પિયટ્ઠેના**તિઆદિના નયેન વિસ્સજ્જનં અકાસિ. તત્થ **હિરીયતી**તિઆદિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના દેસના. ભાવનાબલાદીસુ અધિટ્ઠાનબલપરિયન્તેસુ ''તત્થા''તિ ચ, ''તેના''તિ ચ, ''ત''ન્તિ ચ નેક્ખમ્માદિકમેવ સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **તેન ચિત્તં એકગ્ગ**ન્તિ તેન સમાધિના ચિત્તં એકગ્ગં હોતીતિ વુત્તં હોતિ. **તત્થ જાતે**તિ તત્થ સમથે સમ્પયોગવસેન જાતે, તસ્મિં વા વિપસ્સનારમ્મણં હુત્વા જાતે. **તત્થ સિક્ખતી**તિ તત્થ સેખબલે સેખો સિક્ખતીતિ સેખબલન્તિ અત્થો. **તત્થ સિક્ખિતત્તા**તિ તત્થ અસેખબલે અસેખસ્સ સિક્ખિતત્તા અસેખબલં. **તેન આસવા ખીણા**તિ તેન લોકિયલોકુત્તરેન ઞાણેન આસવા ખીણાતિ તં ઞાણં ખીણાસવબલં . લોકિયેનાપિ હિ ઞાણેન આસવા ખીણા નામ વિપસ્સનાય અભાવે લોકુત્તરમગ્ગાભાવતો. એવં ખીણાસવસ્સ બલન્તિ **ખીણાસવબલં**. **તસ્સ ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિબલ**ન્તિ તસ્સ ઇદ્ધિમતો ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિયેવ બલં ઇદ્ધિબલં. **અપ્પમેય્યટ્ઠેના**તિ યસ્મા સાવકા ઠાનાટ્ઠાનાદીનિ એકદેસેન જાનન્તિ, સબ્બાકારેન પજાનનંયેવ સન્ધાય ''યથાભૂતં પજાનાતી''તિ વુત્તં. કિઞ્ચાપિ તીસુ વિજ્જાસુ ''યથાભૂતં પજાનાતી''તિ ન વુત્તં, અઞ્ઞત્થ પન વુત્તત્તા તાસુપિ વુત્તમેવ હોતિ. **અઞ્ઞત્થા**તિ સેસેસુ સત્તસુ ઞાણબલેસુ ચ અભિધમ્મે (વિભ॰ ૭૬૦) ચ દસસુપિ બલેસુ. ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં પન સબ્બથાપિ સાવકેહિ અસાધારણમેવ. તસ્મા દસપિ બલાનિ સાવકેહિ અસાધારણાનીતિ. અધિમત્તટ્ઠેન અતુલિયટ્ઠેન અપ્પમેય્યાનિ, તસ્માયેવ ચ ''અપ્પમેય્યટ્ઠેન તથાગતબલ''ન્તિ વુત્તન્તિ.

બલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૦. સુઞ્ઞકથા

### સુઞ્ઞકથાવણ્ણના

૪૬. ઇદાનિ લોકુત્તરબલપરિયોસાનાય બલકથાય અનન્તરં કથિતાય લોકુત્તરસુઞ્ઞતાપરિયોસાનાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય સુઞ્ઞતાકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. સુત્તન્તે તાવ **અથા**તિ વચનોપાદાને નિપાતો. એતેન **આયસ્મા**તિઆદિવચનસ્સ ઉપાદાનં કતં હોતિ. **ખો**તિ પદપૂરણત્થે નિપાતો. **યેન ભગવા તેનુપસઙ્કમી**તિ ભુમ્મત્થે કરણવચનં. તસ્મા યત્થ ભગવા, તત્થ ઉપસઙ્કમીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. યેન વા કારણેન ભગવા દેવમનુસ્સેહિ ઉપસઙ્કમિતબ્બો, તેનેવ કારણેન ઉપસઙ્કમીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. કેન ચ કારણેન ભગવા ઉપસઙ્કમિતબ્બો? નાનપ્પકારગુણવિસેસાધિગમાધિપ્પાયેન, સાદુફલૂપભોગાધિપ્પાયેન દિજગણેહિ નિચ્ચફલિતમહારુક્ખો વિય, તેન કારણેન ઉપસઙ્કમીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **ઉપસઙ્કમી**તિ ચ ગતોતિ વુત્તં હોતિ. **ઉપસઙ્કમિત્વા**તિ ઉપસઙ્કમનપરિયોસાનદીપનં. અથ વા એવઞ્ચ ગતો તતો આસન્નતરં ઠાનં ભગવતો સમીપસઙ્ખાતં ગન્ત્વાતિપિ વુત્તં હોતિ.

**અભિવાદેત્વા**તિ પઞ્ચપતિટ્ઠિતેન વન્દિત્વા. ઇદાનિ યેનટ્ઠેન લોકે અગ્ગપુગ્ગલસ્સ ઉપટ્ઠાનં આગતો, તં પુચ્છિતુકામો દસનખસમોધાનસમુજ્જલં અઞ્જલિં સિરસિ પતિટ્ઠપેત્વા **એકમન્તં નિસીદિ**. **એકમન્ત**ન્તિ ચ

ભાવનપુંસકનિદ્દેસો ''વિસમં ચન્દિમસૂરિયા પરિહરન્તી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૦) વિય. તસ્મા યથા નિસિન્નો એકમન્તં નિસિન્નો હોતિ, તથા **નિસીદી**તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. ભુમ્મત્થે વા એતં ઉપયોગવચનં. **નિસીદી**તિ નિસજ્જં કપ્પેસિ. પણ્ડિતા હિ દેવમનુસ્સા ગરુટ્ઠાનીયં ઉપસઙ્કમિત્વા આસનકુસલતાય એકમન્તં નિસીદન્તિ, અયઞ્ચ થેરો તેસં અઞ્ઞતરો, તસ્મા એકમન્તં નિસીદિ.

કથં નિસિન્નો પન એકમન્તં નિસિન્નો હોતીતિ? છ નિસજ્જદોસે વજ્જેત્વા. સેય્યથિદં – અતિદૂરં અચ્ચાસન્નં ઉપરિવાતં ઉન્નતપ્પદેસં અતિસમ્મુખં અતિપચ્છાતિ. અતિદૂરે નિસિન્નો હિ સચે કથેતુકામો હોતિ, ઉચ્ચાસદ્દેન કથેતબ્બં હોતિ. અચ્ચાસન્ને નિસિન્નો સઙ્ઘટ્ટનં કરોતિ. ઉપરિવાતે નિસિન્નો સરીરગન્ધેન બાધતિ. ઉન્નતપ્પદેસે નિસિન્નો અગારવં પકાસેતિ. અતિસમ્મુખા નિસિન્નો સચે દટ્ઠુકામો હોતિ, ચક્ખુના ચક્ખું આહચ્ચ દટ્ઠબ્બં હોતિ. અતિપચ્છા નિસિન્નો સચે દટ્ઠુકામો હોતિ, ગીવં પસારેત્વા દટ્ઠબ્બં હોતિ. તસ્મા અયમ્પિ એતે છ નિસજ્જદોસે વજ્જેત્વા નિસીદિ. તેન વુત્તં ''એકમન્તં નિસીદી''તિ. **એતદવોચા**તિ એતં અવોચ.

**સુઞ્ઞો લોકો સુઞ્ઞો લોકોતિ, ભન્તે, વુચ્ચતી**તિ ઇમસ્મિં સાસને પટિપન્નેહિ તેહિ તેહિ ભિક્ખૂહિ ''સુઞ્ઞો લોકો સુઞ્ઞો લોકો''તિ કથીયતીતિ અત્થો. તહિં તહિં તાદિસાનં વચનાનં બહુકત્તા તેસં સબ્બેસં સઙ્ગણ્હનત્થં આમેડિતવચનં કતં. એવઞ્હિ વુત્તે સબ્બાનિ તાનિ વચનાનિ સઙ્ગહિતાનિ હોન્તિ. **કિત્તાવતા**તિ કિત્તકેન પરિમાણેન. **નુ**-ઇતિ સંસયત્થે નિપાતો. **સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા**તિ ''કારકો વેદકો સયંવસી''તિ એવં લોકપરિકપ્પિતેન અત્તના ચ અત્તાભાવતોયેવ અત્તનો સન્તકેન પરિક્ખારેન ચ સુઞ્ઞં. સબ્બં ચક્ખાદિ લોકિયં ધમ્મજાતં, તંયેવ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો નામ. યસ્મા ચ અત્તા ચ એત્થ નત્થિ, અત્તનિયઞ્ચ એત્થ નત્થિ, **તસ્મા સુઞ્ઞો લોકોતિ વુચ્ચતી**તિ અત્થો. લોકુત્તરોપિ ચ ધમ્મો અત્તત્તનિયેહિ સુઞ્ઞો એવ, પુચ્છાનુરૂપેન પન લોકિયોવ ધમ્મો વુત્તો. **સુઞ્ઞો**તિ ચ ધમ્મો નત્થીતિ વુત્તં ન હોતિ, તસ્મિં ધમ્મે અત્તત્તનિયસારસ્સ નત્થિભાવો વુત્તો હોતિ. લોકે ચ ''સુઞ્ઞં ઘરં, સુઞ્ઞો ઘટો''તિ વુત્તે ઘરસ્સ ઘટસ્સ ચ નત્થિભાવો વુત્તો ન હોતિ, તસ્મિં ઘરે ઘટે ચ અઞ્ઞસ્સ નત્થિભાવો વુત્તો હોતિ. ભગવતા ચ ''ઇતિ યઞ્હિ ખો તત્થ ન હોતિ, તેન તં સુઞ્ઞં સમનુપસ્સતિ. યં પન તત્થ અવસિટ્ઠં હોતિ, તં સન્તં ઇદમત્થીતિ પજાનાતી''તિ અયમેવ અત્થો વુત્તો. તથા ઞાયગન્થે ચ સદ્દગન્થે ચ અયમેવ અત્થો. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તન્તે અનત્તલક્ખણમેવ કથિતં.

૪૭. સુત્તન્તનિદ્દેસે **સુઞ્ઞસુઞ્ઞ**ન્તિઆદીનિ પઞ્ચવીસતિ માતિકાપદાનિ સુઞ્ઞસમ્બન્ધેન ઉદ્દિસિત્વા તેસં નિદ્દેસો કતો. તત્થ માતિકાય તાવ સુઞ્ઞસઙ્ખાતં સુઞ્ઞં, ન અઞ્ઞેન ઉપપદેન વિસેસિતન્તિ **સુઞ્ઞસુઞ્ઞં**. અસુકન્તિ અનિદ્દિટ્ઠત્તા ચેત્થ સુઞ્ઞત્તમેવ વા અપેક્ખિત્વા નપુંસકવચનં કતં. એવં સેસેસુપિ. સઙ્ખારોયેવ સેસસઙ્ખારેહિ સુઞ્ઞોતિ **સઙ્ખારસુઞ્ઞં**. જરાભઙ્ગવસેન વિરૂપો પરિણામો વિપરિણામો, તેન વિપરિણામેન સુઞ્ઞં **વિપરિણામસુઞ્ઞં**. અગ્ગઞ્ચ તં અત્તત્તનિયેહિ, સબ્બસઙ્ખારેહિ વા સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **અગ્ગસુઞ્ઞં**. લક્ખણમેવ સેસલક્ખણેહિ સુઞ્ઞન્તિ **લક્ખણસુઞ્ઞં**. નેક્ખમ્માદિના વિક્ખમ્ભનેન સુઞ્ઞં. **વિક્ખમ્ભનસુઞ્ઞં**. **તદઙ્ગસુઞ્ઞા**દીસુપિ ચતૂસુ એસેવ નયો. અજ્ઝત્તઞ્ચ તં અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **અજ્ઝત્તસુઞ્ઞં**. બહિદ્ધા ચ તં અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **બહિદ્ધાસુઞ્ઞં**. તદુભયં અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞન્તિ **દુભતોસુઞ્ઞં**. સમાનો ભાગો એતસ્સાતિ સભાગં, સભાગઞ્ચ તં અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **સભાગસુઞ્ઞં**, સદિસસુઞ્ઞન્તિ અત્થો. વિગતં સભાગં વિસભાગં, વિસભાગઞ્ચ તં અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **વિસભાગસુઞ્ઞં**, વિસદિસસુઞ્ઞન્તિ અત્થો. કેસુચિ પોત્થકેસુ સભાગસુઞ્ઞં વિસભાગસુઞ્ઞં નિસ્સરણસુઞ્ઞાનન્તરં લિખિતં. નેક્ખમ્માદિએસના કામચ્છન્દાદિના સુઞ્ઞાતિ **એસનાસુઞ્ઞં**. **પરિગ્ગહસુઞ્ઞા**દીસુ તીસુપિ એસેવ નયો. એકારમ્મણે પતિટ્ઠિતત્તા નાનારમ્મણવિક્ખેપાભાવતો એકત્તઞ્ચ તં નાનત્તેન સુઞ્ઞઞ્ચાતિ

**એકત્તસુઞ્ઞં**. તબ્બિપરીતેન નાનત્તઞ્ચ તં એકત્તેન સુઞ્ઞઞ્ચાતિ **નાનત્તસુઞ્ઞં**. નેક્ખમ્માદિખન્તિ કામચ્છન્દાદિના સુઞ્ઞાતિ **ખન્તિસુઞ્ઞં**. **અધિટ્ઠાનસુઞ્ઞે પરિયોગાહનસુઞ્ઞે ચ** એસેવ નયો. પરિયોગહનસુઞ્ઞન્તિપિ પાઠો. **સમ્પજાનસ્સા**તિ સમ્પજઞ્ઞેન સમન્નાગતસ્સ પરિનિબ્બાયન્તસ્સ અરહતો. **પવત્તપરિયાદાન**ન્તિ અનુપાદાપરિનિબ્બાનં. **સબ્બસુઞ્ઞતાન**ન્તિ સબ્બસુઞ્ઞાનં. **પરમત્થસુઞ્ઞ**ન્તિ સબ્બસઙ્ખારાભાવતો ઉત્તમત્થભૂતં સુઞ્ઞં.

૪૮. માતિકાનિદ્દેસે **નિચ્ચેન વા**તિ ભઙ્ગં અતિક્કમિત્વા પવત્તમાનસ્સ કસ્સચિ નિચ્ચસ્સ અભાવતો નિચ્ચેન ચ સુઞ્ઞં. **ધુવેન વા**તિ વિજ્જમાનકાલેપિ પચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય થિરસ્સ કસ્સચિ અભાવતો ધુવેન ચ સુઞ્ઞં. **સસ્સતેન વા**તિ અબ્બોચ્છિન્નસ્સ સબ્બકાલે વિજ્જમાનસ્સ કસ્સચિ અભાવતો સસ્સતેન ચ સુઞ્ઞં. **અવિપરિણામધમ્મેન વા**તિ જરાભઙ્ગવસેન અવિપરિણામપકતિકસ્સ કસ્સચિ અભાવતો અવિપરિણામધમ્મેન ચ સુઞ્ઞં. સુત્તન્તે અત્તસુઞ્ઞતાય એવ વુત્તાયપિ નિચ્ચસુઞ્ઞતઞ્ચ સુખસુઞ્ઞતઞ્ચ દસ્સેતું ઇધ **નિચ્ચેન વા**તિઆદીનિપિ વુત્તાનિ. અનિચ્ચસ્સેવ હિ પીળાયોગેન દુક્ખત્તા નિચ્ચસુઞ્ઞતાય વુત્તાય સુખસુઞ્ઞતાપિ વુત્તાવ હોતિ. રૂપાદયો પનેત્થ છ વિસયા, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ છ વિઞ્ઞાણાનિ, ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો છ ફસ્સા, ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદનાદયો છ વેદના છ સઞ્ચિત્તાતિ વેદિતબ્બં.

**પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિઆદીસુ પુનાતિ અત્તનો કારકં, પૂરેતિ ચસ્સ અજ્ઝાસયં, પુજ્જઞ્ચ ભવં નિબ્બત્તેતીતિ પુઞ્ઞં, અભિસઙ્ખરોતિ વિપાકં કટત્તારૂપઞ્ચાતિ અભિસઙ્ખારો, પુઞ્ઞં અભિસઙ્ખારો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો. પુઞ્ઞપટિપક્ખતો અપુઞ્ઞં અભિસઙ્ખારો **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. ન ઇઞ્જં અનેઞ્જં, અનેઞ્જં ભવં અભિસઙ્ખરોતીતિ **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો દાનસીલભાવનાવસેન પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના, ભાવનાવસેનેવ પવત્તા પઞ્ચ રૂપાવચરકુસલચેતનાતિ તેરસ ચેતના હોન્તિ, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પાણાતિપાતાદિવસેન પવત્તા દ્વાદસ અકુસલચેતના, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો ભાવનાવસેનેવ પવત્તા ચતસ્સો અરૂપાવચરચેતનાતિ તયોપિ સઙ્ખારા એકૂનતિંસ ચેતના હોન્તિ. **કાયસઙ્ખારો**તિઆદીસુ કાયતો વા પવત્તો, કાયસ્સ વા સઙ્ખારોતિ કાયસઙ્ખારો. **વચીસઙ્ખારચિત્તસઙ્ખારેસુ**પિ એસેવ નયો. અયં તિકો કમ્માયૂહનક્ખણે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં દ્વારતો પવત્તિદસ્સનત્થં વુત્તો. કાયવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા હિ કાયદ્વારતો પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના, દ્વાદસ અકુસલચેતના, અભિઞ્ઞાચેતના ચાતિ એકવીસતિ ચેતના કાયસઙ્ખારો નામ, તા એવ ચ વચીવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા વચીદ્વારતો પવત્તા વચીસઙ્ખારો નામ, મનોદ્વારે પવત્તા પન સબ્બાપિ એકૂનતિંસ ચેતના ચિત્તસઙ્ખારો નામ. **અતીતા સઙ્ખારા**તિઆદીસુ સબ્બેપિ સઙ્ખતધમ્મા સકક્ખણં પત્વા નિરુદ્ધા અતીતા સઙ્ખારા, સકક્ખણં અપ્પત્તા **અનાગતા સઙ્ખારા**, સકક્ખણં પત્તા **પચ્ચુપ્પન્ના સઙ્ખારા**તિ.

વિપરિણામસુઞ્ઞે પચ્ચુપ્પન્નં દસ્સેત્વા તસ્સ તસ્સ વિપરિણામો સુખેન વત્તું સક્કાતિ પઠમં પચ્ચુપ્પન્નધમ્મા દસ્સિતા. તત્થ **જાતં રૂપ**ન્તિ પચ્ચુપ્પન્નં રૂપં. **સભાવેન સુઞ્ઞ**ન્તિ એત્થ સયં ભાવો સભાવો, સયમેવ ઉપ્પાદોતિ અત્થો. સતો વા ભાવો સભાવો, અત્તતોયેવ ઉપ્પાદોતિ અત્થો. પચ્ચયાયત્તવુત્તિત્તા પચ્ચયં વિના સયમેવ ભાવો, અત્તતો એવ વા ભાવો એતસ્મિં નત્થીતિ સભાવેન સુઞ્ઞં, સયમેવ ભાવેન, અત્તતો એવ વા ભાવેન સુઞ્ઞન્તિ વુત્તં હોતિ. અથ વા સકસ્સ ભાવો સભાવો. પથવીધાતુઆદીસુ હિ અનેકેસુ રૂપારૂપધમ્મેસુ એકેકો ધમ્મો પરં ઉપાદાય સકો નામ. **ભાવો**તિ ચ ધમ્મપરિયાયવચનમેતં. એકસ્સ ચ ધમ્મસ્સ અઞ્ઞો ભાવસઙ્ખાતો ધમ્મો નત્થિ, તસ્મા સકસ્સ અઞ્ઞેન ભાવેન સુઞ્ઞં, સકો અઞ્ઞેન ભાવેન સુઞ્ઞોતિ અત્થો. તેન એકસ્સ ધમ્મસ્સ એકસભાવતા વુત્તા હોતિ. અથ વા **સભાવેન સુઞ્ઞ**ન્તિ સુઞ્ઞસભાવેનેવ સુઞ્ઞં. કિં વુત્તં હોતિ? સુઞ્ઞસુઞ્ઞતાય એવ સુઞ્ઞં, ન અઞ્ઞાહિ પરિયાયસુઞ્ઞતાહિ સુઞ્ઞન્તિ વુત્તં હોતિ.

સચે પન કેચિ વદેય્યું ‘‘સકો ભાવો સભાવો, તેન સભાવેન સુઞ્ઞ’’ન્તિ. કિં વુત્તં હોતિ? ભાવોતિ ધમ્મો, સો પરં ઉપાદાય સપદેન વિસેસિતો સભાવો નામ હોતિ. ધમ્મસ્સ કસ્સચિ અવિજ્જમાનત્તા ‘‘જાતં રૂપં સભાવેન સુઞ્ઞ’’ન્તિ રૂપસ્સ અવિજ્જમાનતા વુત્તા હોતીતિ. એવં સતિ ‘‘જાતં રૂપ’’ન્તિવચનેન વિરુજ્ઝતિ. ન હિ ઉપ્પાદરહિતં જાતં નામ હોતિ. નિબ્બાનઞ્હિ ઉપ્પાદરહિતં, તં જાતં નામ ન હોતિ, જાતિજરામરણાનિ ચ ઉપ્પાદરહિતાનિ જાતાનિ નામ ન હોન્તિ. તેનેવેત્થ ‘‘જાતા જાતિ સભાવેન સુઞ્ઞા , જાતં જરામરણં સભાવેન સુઞ્ઞ’’ન્તિ એવં અનુદ્ધરિત્વા ભવમેવ અવસાનં કત્વા નિદ્દિટ્ઠં. યદિ ઉપ્પાદરહિતસ્સાપિ ‘‘જાત’’ન્તિવચનં યુજ્જેય્ય, ‘‘જાતા જાતિ, જાતં જરામરણ’’ન્તિ વત્તબ્બં ભવેય્ય. યસ્મા ઉપ્પાદરહિતેસુ જાતિજરામરણેસુ ‘‘જાત’’ન્તિવચનં ન વુત્તં, તસ્મા ‘‘સભાવેન સુઞ્ઞં અવિજ્જમાન’’ન્તિ વચનં અવિજ્જમાનસ્સ ઉપ્પાદરહિતત્તા ‘‘જાત’’ન્તિવચનેન વિરુજ્ઝતિ. અવિજ્જમાનસ્સ ચ ‘‘સુઞ્ઞ’’ન્તિવચનં હેટ્ઠા વુત્તેન લોકવચનેન ચ ભગવતો વચનેન ચ ઞાયસદ્દગન્થવચનેન ચ વિરુજ્ઝતિ, અનેકાહિ ચ યુત્તીહિ વિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં વચનં કચવરમિવ છડ્ડિતબ્બં. ‘‘યં, ભિક્ખવે, અત્થિસમ્મતં લોકે પણ્ડિતાનં, અહમ્પિ તં અત્થીતિ વદામિ. યં, ભિક્ખવે, નત્થિસમ્મતં લોકે પણ્ડિતાનં, અહમ્પિ તં નત્થીતિ વદામિ. કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, અત્થિસમ્મતં લોકે પણ્ડિતાનં, યમહં અત્થીતિ વદામિ? રૂપં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં દુક્ખં વિપરિણામધમ્મં અત્થિસમ્મતં લોકે પણ્ડિતાનં, અહમ્પિ તં અત્થીતિ વદામી’’તિઆદીહિ (સં॰ નિ॰ ૩.૯૪) અનેકેહિ બુદ્ધવચનપ્પમાણેહિ અનેકાહિ ચ યુત્તીહિ ધમ્મા સકક્ખણે વિજ્જમાના એવાતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

**વિગતં રૂપ**ન્તિ ઉપ્પજ્જિત્વા ભઙ્ગં પત્વા નિરુદ્ધં અતીતં રૂપં. **વિપરિણતઞ્ચેવ સુઞ્ઞઞ્ચા**તિ જરાભઙ્ગવસેન વિરૂપં પરિણામં પત્તઞ્ચ વત્તમાનસ્સેવ વિપરિણામસબ્ભાવતો અતીતસ્સ વિપરિણામાભાવતો તેન વિપરિણામેન સુઞ્ઞઞ્ચાતિ અત્થો. **જાતા વેદના**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. જાતિજરામરણં પન અનિપ્ફન્નત્તા સકભાવેન અનુપલબ્ભનીયતો ઇધ ન યુજ્જતિ, તસ્મા ‘‘જાતા જાતિ, જાતં જરામરણ’’ન્તિઆદિકે દ્વે નયે પહાય ભવાદિકમેવ નયં પરિયોસાનં કત્વા ઠપિતં.

**અગ્ગ**ન્તિ અગ્ગે ભવં. **સેટ્ઠ**ન્તિ અતિવિય પસંસનીયં. **વિસિટ્ઠ**ન્તિ અતિસયભૂતં. વિસેટ્ઠન્તિપિ પાઠો. તિધાપિ પસત્થં નિબ્બાનં સમ્માપટિપદાય પટિપજ્જિતબ્બતો **પદં** નામ. **યદિદ**ન્તિ યં ઇદં. ઇદાનિ વત્તબ્બં નિબ્બાનં નિદસ્સેતિ. યસ્મા નિબ્બાનં આગમ્મ સબ્બસઙ્ખારાનં સમથો હોતિ, ખન્ધૂપધિકિલેસૂપધિઅભિસઙ્ખારૂપધિકામગુણૂપધિસઙ્ખાતાનં ઉપધીનં પટિનિસ્સગ્ગો હોતિ, તણ્હાનં ખયો વિરાગો નિરોધો ચ હોતિ, તસ્મા **સબ્બસઙ્ખારસમથો સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગો તણ્હક્ખયો વિરાગો નિરોધો**તિ વુચ્ચતિ. **નિબ્બાન**ન્તિ સભાવલક્ખણેન નિગમિતં.

લક્ખણેસુ હિ ‘‘તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, બાલસ્સ બાલલક્ખણાનિ બાલનિમિત્તાનિ બાલાપદાનાનિ. કતમાનિ તીણિ? ઇધ, ભિક્ખવે, બાલો દુચ્ચિન્તિતચિન્તી ચ હોતિ દુબ્ભાસિતભાસી ચ દુક્કટકમ્મકારી ચ. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, તીણિ બાલસ્સ બાલલક્ખણાનિ બાલનિમિત્તાનિ બાલાપદાનાની’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૩; મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬) વુત્તં. પણ્ડિતેહિ બાલસ્સ બાલોતિ સલ્લક્ખણતો તિવિધં **બાલલક્ખણં**. ‘‘તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, પણ્ડિતસ્સ પણ્ડિતલક્ખણાનિ પણ્ડિતનિમિત્તાનિ પણ્ડિતાપદાનાનિ. કતમાનિ તીણિ? ઇધ, ભિક્ખવે, પણ્ડિતો સુચિન્તિતચિન્તી ચ હોતિ સુભાસિતભાસી ચ સુકતકમ્મકારી ચ. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, તીણિ પણ્ડિતસ્સ પણ્ડિતલક્ખણાનિ પણ્ડિતનિમિત્તાનિ પણ્ડિતાપદાનાની’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૩; મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૩) વુત્તં. પણ્ડિતેહિ પણ્ડિતસ્સ પણ્ડિતોતિ સલ્લક્ખણતો તિવિધં **પણ્ડિતલક્ખણં**.

‘‘તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, સઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતલક્ખણાનિ. કતમાનિ તીણિ? ઉપ્પાદો પઞ્ઞાયતિ, વયો પઞ્ઞાયતિ, ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતિ. ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, તીણિ સઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતલક્ખણાની’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૭-૪૮) વુત્તં. ઉપ્પાદો એવ સઙ્ખતમિતિ લક્ખણન્તિ **સઙ્ખતલક્ખણં**. એવમિતરદ્વયેપિ અત્થો વેદિતબ્બો. ઇમિના ઉપ્પાદક્ખણે સેસદ્વિન્નં, ઠિતિક્ખણે સેસદ્વિન્નં, ભઙ્ગક્ખણે ચ સેસદ્વિન્નં અભાવો દસ્સિતો. યં પનેત્થ પેય્યાલમુખેન જાતિયા ચ જરામરણસ્સ ચ ઉપ્પાદાદિલક્ખણં વુત્તં, તં વિપરિણામસુઞ્ઞતાય જાતિજરામરણાનિ હિત્વા ભવપરિયોસાનસ્સેવ નયસ્સ વચનેન ચ ઉપ્પાદાદીનં ઉપ્પાદાદિઅવચનસમયેન ચ વિરુજ્ઝતિ. લક્ખણસોતે પતિતત્તા પન સોતપતિતં કત્વા લિખિતન્તિ વેદિતબ્બં. યથા ચ અભિધમ્મે (ધ॰ સ॰ ૫૬૨-૫૬૫) અહેતુકવિપાકમનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં સઙ્ગહવારે લબ્ભમાનમ્પિ ઝાનઙ્ગં પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે પતિત્વા ગતન્તિ ન ઉદ્ધટન્તિ વુત્તં, એવમિધાપિ સોતપતિતતા વેદિતબ્બા. અથ વા જાતિજરામરણવન્તાનં સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદાદયો ‘‘જાતિજરામરણં અનિચ્ચતો’’તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૩; ૨.૪) વિય તેસં વિય કત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દો વિક્ખમ્ભિતો ચેવ સુઞ્ઞો ચા**તિ કામચ્છન્દો નેક્ખમ્મેન વિક્ખમ્ભિતો ચેવ નેક્ખમ્મસ્સ તત્થ અભાવતો તેનેવ વિક્ખમ્ભનસઙ્ખાતેન નેક્ખમ્મેન સુઞ્ઞો ચ. એવં સેસેસુપિ યોજના કાતબ્બા. તદઙ્ગપ્પહાનસમુચ્છેદપ્પહાનેસુપિ ચેત્થ તદઙ્ગવસેન ચ સમુચ્છેદવસેન ચ પહીનં દૂરીકતમેવ હોતીતિ ઇમિના દૂરીકરણટ્ઠેન વિક્ખમ્ભનં વુત્તં.

**નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દો તદઙ્ગસુઞ્ઞો**તિ નેક્ખમ્મેન પહીનો કામચ્છન્દો તેન નેક્ખમ્મસઙ્ખાતેન અઙ્ગેન સુઞ્ઞો. અથ વા યો કોચિ કામચ્છન્દો નેક્ખમ્મસ્સ તત્થ અભાવતો નેક્ખમ્મેન તેન અઙ્ગેન સુઞ્ઞો. એવં સેસેસુપિ યોજના કાતબ્બા. તસ્સ તસ્સ અઙ્ગસ્સ તત્થ તત્થ અભાવમત્તેનેવ ચેત્થ ઉપચારપ્પનાઝાનવસેન ચ વિપસ્સનાવસેન ચ તદઙ્ગસુઞ્ઞતા નિદ્દિટ્ઠા. પહાનદીપકસ્સ વચનસ્સ અભાવેન પન વિવટ્ટનાનુપસ્સનંયેવ પરિયોસાનં કત્વા વિપસ્સના નિદ્દિટ્ઠા, ચત્તારો મગ્ગા ન નિદ્દિટ્ઠા. **નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દો સમુચ્છિન્નો ચેવ સુઞ્ઞો ચા**તિઆદીસુ વિક્ખમ્ભને વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનવસેન પહીનાનિપિ ચેત્થ સમુદાચારાભાવતો સમુચ્છિન્નાનિ નામ હોન્તીતિ ઇમિના પરિયાયેન સમુચ્છેદો વુત્તો, તંતંસમુચ્છેદકિચ્ચસાધનવસેન વા મગ્ગસમ્પયુત્તનેક્ખમ્માદિવસેન વુત્તન્તિપિ વેદિતબ્બં. પટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણસુઞ્ઞેસુ ચ ઇધ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપહાનેસુ પનેત્થ પટિપ્પસ્સદ્ધિમત્તત્તં નિસ્સટમત્તત્તઞ્ચ ગહેત્વા વુત્તં. પઞ્ચસુપિ એતેસુ સુઞ્ઞેસુ નેક્ખમ્માદીનિયેવ વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણનામેન વુત્તાનિ. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ અજ્ઝત્તભૂતં. **બહિદ્ધા**તિ બહિદ્ધાભૂતં. **દુભતોસુઞ્ઞ**ન્તિ ઉભયસુઞ્ઞં. પચ્ચત્તાદીસુપિ હિ તો-ઇતિવચનં હોતિયેવ.

છ અજ્ઝત્તિકાયતનાદીનિ છઅજ્ઝત્તિકાયતનાદીનં ભાવેન **સભાગાનિ**. પરેહિ **વિસભાગાનિ**. **વિઞ્ઞાણકાયા**તિઆદીસુ ચેત્થ કાયવચનેન વિઞ્ઞાણાદીનિયેવ વુત્તાનિ. **નેક્ખમ્મેસના**દીસુ નેક્ખમ્માદીનિયેવ તદત્થિકેહિ વિઞ્ઞૂહિ એસીયન્તીતિ એસના. અથ વા પુબ્બભાગે નેક્ખમ્માદીનં એસનાપિ કામચ્છન્દાદીહિ સુઞ્ઞા, કિં પન નેક્ખમ્માદીનીતિપિ વુત્તં હોતિ? **પરિગ્ગહા**દીસુ નેક્ખમ્માદીનિયેવ પુબ્બભાગે એસિતાનિ અપરભાગે પરિગ્ગય્હન્તીતિ **પરિગ્ગહો**તિ, પરિગ્ગહિતાનિ પત્તિવસેન પટિલબ્ભન્તીતિ **પટિલાભો**તિ, પટિલદ્ધાનિ ઞાણવસેન પટિવિજ્ઝીયન્તીતિ **પટિવેધો**તિ ચ વુત્તાનિ. એકત્તસુઞ્ઞઞ્ચ નાનત્તસુઞ્ઞઞ્ચ સકિંયેવ પુચ્છિત્વા એકત્તસુઞ્ઞં વિસ્સજ્જેત્વા નાનત્તસુઞ્ઞં અવિસ્સજ્જેત્વાવ સકિં નિગમનં કતં. કસ્મા ન વિસ્સજ્જિતન્તિ ચે? વુત્તપરિયાયેનેવેત્થ યોજના ઞાયતીતિ ન વિસ્સજ્જિતન્તિ વેદિતબ્બં. અયં પનેત્થ યોજના – નેક્ખમ્મં એકત્તં, કામચ્છન્દો નાનત્તં, કામચ્છન્દો નાનત્તં, નેક્ખમ્મેકત્તેન સુઞ્ઞન્તિ. એવં સેસેસુપિ યોજના વેદિતબ્બા.

**ખન્તિ**આદીસુ નેક્ખમ્માદીનિયેવ ખમનતો રુચ્ચનતો **ખન્તી**તિ, રોચિતાનિયેવ પવિસિત્વા તિટ્ઠનતો **અધિટ્ઠાન**ન્તિ, પવિસિત્વા ઠિતાનં યથારુચિમેવ સેવનતો **પરિયોગાહન**ન્તિ ચ વુત્તાનિ. **ઇધ સમ્પજાનો**તિઆદિકો પરમત્થસુઞ્ઞનિદ્દેસો પરિનિબ્બાનઞાણનિદ્દેસે વણ્ણિતોયેવ.

ઇમેસુ ચ સબ્બેસુ સુઞ્ઞેસુ સઙ્ખારસુઞ્ઞં વિપરિણામસુઞ્ઞં લક્ખણસુઞ્ઞઞ્ચ યથાવુત્તાનં ધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞઅસમ્મિસ્સતાદસ્સનત્થં. યત્થ પન અકુસલપક્ખિકાનં કુસલપક્ખિકેન સુઞ્ઞતા વુત્તા, તેન અકુસલે આદીનવદસ્સનત્થં. યત્થ પન કુસલપક્ખિકાનં અકુસલપક્ખિકેન સુઞ્ઞતા વુત્તા, તેન કુસલે આનિસંસદસ્સનત્થં. યત્થ અત્તત્તનિયાદીહિ સુઞ્ઞતા વુત્તા, તં સબ્બસઙ્ખારેસુ નિબ્બિદાજનનત્થં. અગ્ગસુઞ્ઞં પરમત્થસુઞ્ઞઞ્ચ નિબ્બાને ઉસ્સાહજનનત્થં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

તેસુ અગ્ગસુઞ્ઞઞ્ચ પરમત્થસુઞ્ઞઞ્ચાતિ દ્વે સુઞ્ઞાનિ અત્થતો એકમેવ નિબ્બાનં અગ્ગપરમત્થવસેન સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસવસેન ચ દ્વિધા કત્વા વુત્તં. તાનિ દ્વે અત્તત્તનિયસુઞ્ઞતો સઙ્ખારસુઞ્ઞતો ચ સભાગાનિ. ‘‘સુઞ્ઞસુઞ્ઞં અજ્ઝત્તસુઞ્ઞં બહિદ્ધાસુઞ્ઞં દુભતોસુઞ્ઞં સભાગસુઞ્ઞં વિસભાગસુઞ્ઞ’’ન્તિ ઇમાનિ છ સુઞ્ઞાનિ સુઞ્ઞસુઞ્ઞમેવ હોતિ. અજ્ઝત્તાદિભેદતો પન છધા વુત્તાનિ. તાનિ છ ચ અત્તત્તનિયાદિસુઞ્ઞતો સભાગાનિ. સઙ્ખારવિપરિણામલક્ખણસુઞ્ઞાનિ, વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણસુઞ્ઞાનિ, એસનાપરિગ્ગહપટિલાભપટિવેધસુઞ્ઞાનિ, એકત્તનાનત્તસુઞ્ઞાનિ, ખન્તિઅધિટ્ઠાનપરિયોગાહનસુઞ્ઞાનિ ચાતિ સત્તરસ સુઞ્ઞાનિ અત્તનિ અવિજ્જમાનેહિ તેહિ તેહિ ધમ્મેહિ સુઞ્ઞત્તા અવિજ્જમાનાનં વસેન વિસું વિસું વુત્તાનિ. સઙ્ખારવિપરિણામલક્ખણસુઞ્ઞાનિ પન ઇતરેન ઇતરેન અસમ્મિસ્સવસેન સભાગાનિ, વિક્ખમ્ભનાદીનિ પઞ્ચ કુસલપક્ખેન સુઞ્ઞત્તા સભાગાનિ, એસનાદીનિ ચત્તારિ, ખન્તિઆદીનિ ચ તીણિ અકુસલપક્ખેન સુઞ્ઞત્તા સભાગાનિ, એકત્તનાનત્તસુઞ્ઞાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખવસેન સભાગાનિ.

સબ્બે ધમ્મા સમાસેન, તિધા દ્વેધા તથેકધા;
સુઞ્ઞાતિ સુઞ્ઞત્થવિદૂ, વણ્ણયન્તીધ સાસને.

કથં? સબ્બે તાવ લોકિયા ધમ્મા ધુવસુભસુખઅત્તવિરહિતત્તા ધુવસુભસુખઅત્તસુઞ્ઞા. મગ્ગફલધમ્મા ધુવસુખત્તવિરહિતત્તા ધુવસુખત્તસુઞ્ઞા. અનિચ્ચત્તાયેવ સુખેન સુઞ્ઞા. અનાસવત્તા ન સુભેન સુઞ્ઞા. નિબ્બાનધમ્મો અત્તસ્સેવ અભાવતો અત્તસુઞ્ઞો. લોકિયલોકુત્તરા પન સબ્બેપિ સઙ્ખતા ધમ્મા સત્તસ્સ કસ્સચિ અભાવતો સત્તસુઞ્ઞા. અસઙ્ખતો નિબ્બાનધમ્મો તેસં સઙ્ખારાનમ્પિ અભાવતો સઙ્ખારસુઞ્ઞો. સઙ્ખતાસઙ્ખતા પન સબ્બેપિ ધમ્મા અત્તસઙ્ખાતસ્સ પુગ્ગલસ્સ અભાવતો અત્તસુઞ્ઞાતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગઅટ્ઠકથાય

સુઞ્ઞકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

યુગનદ્ધવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચ મજ્ઝિમવગ્ગસ્સ અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના.

## (૩) પઞ્ઞાવઞ્ઞો

# ૧. મહાપઞ્ઞાકથા

### મહાપઞ્ઞાકથાવણ્ણના

**૧**. ઇદાનિ વિસેસતો પઞ્ઞાપદટ્ઠાનભૂતાય સુઞ્ઞકથાય અનન્તરં કથિતાય પઞ્ઞાકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ આદિતો તાવ સત્તસુ અનુપસ્સનાસુ એકેકમૂલકા સત્ત પઞ્ઞા પુચ્છાપુબ્બઙ્ગમં કત્વા નિદ્દિટ્ઠા, પુન સત્તાનુપસ્સનામૂલકા એકેકુત્તરમૂલકા ચ તિસ્સો પઞ્ઞા પુચ્છં અકત્વાવ નિદ્દિટ્ઠા, એવમાદિતો દસપઞ્ઞાપારિપૂરી નિદ્દિટ્ઠા. તત્થ **અનિચ્ચાનુપસ્સના** તાવ યસ્મા અનિચ્ચતો દિટ્ઠેસુ સઙ્ખારેસુ ''યદનિચ્ચં, તં દુક્ખ''ન્તિ દુક્ખતો ચ ''યં દુક્ખં, તદનત્તા''તિ અનત્તતો ચ જવતિ, તસ્મા સા **ભાવિતા બહુલીકતા જવનપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. સા હિ સકવિસયેસુ જવતીતિ જવના, જવના ચ સા પઞ્ઞા ચાતિ **જવનપઞ્ઞા**. **દુક્ખાનુપસ્સના** સમાધિન્દ્રિયનિસ્સિતત્તા બલવતી હુત્વા પણિધિં નિબ્બિજ્ઝતિ પદાલેતિ, તસ્મા **નિબ્બેધિકપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. સા હિ નિબ્બિજ્ઝતીતિ નિબ્બેધિકા, નિબ્બેધિકા ચ સા પઞ્ઞા ચાતિ **નિબ્બેધિકપઞ્ઞા**. **અનત્તાનુપસ્સના** સુઞ્ઞતાદસ્સનેન વુદ્ધિપ્પત્તિયા મહત્તપ્પત્તત્તા **મહાપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. સા હિ વુદ્ધિપ્પત્તત્તા મહતી ચ સા પઞ્ઞા ચાતિ **મહાપઞ્ઞા**. **નિબ્બિદાનુપસ્સના** યસ્મા તિસ્સન્નંયેવ અનુપસ્સનાનં પુરિમતોપિ આસેવનાય બલપ્પત્તાવત્થત્તા સબ્બસઙ્ખારેસુ નિબ્બિન્દનસમત્થા હુત્વા તિક્ખા હોતિ, તસ્મા **તિક્ખપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. **વિરાગાનુપસ્સના**પિ યસ્મા તિસ્સન્નંયેવ અનુપસ્સનાનં પુરિમતોપિ આસેવનાબલપ્પત્તાનં વુદ્ધતરાવત્થત્તા સબ્બસઙ્ખારેહિ વિરજ્જનસમત્થા હુત્વા વિપુલા હોતિ, તસ્મા **વિપુલપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**.

**નિરોધાનુપસ્સના**પિ યસ્મા તિસ્સન્નંયેવ અનુપસ્સનાનં પુરિમતોપિ આસેવનાબલપ્પત્તાનં વુદ્ધતરાવત્થત્તા વયલક્ખણવસેન સબ્બસઙ્ખારાનં નિરોધદસ્સનસમત્થા હુત્વા ગમ્ભીરા હોતિ, તસ્મા **ગમ્ભીરપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. નિરોધો હિ ઉત્તાનપઞ્ઞેહિ અલબ્ભનેય્યપતિટ્ઠત્તા ગમ્ભીરો, તસ્મિં ગમ્ભીરે ગાધપ્પત્તા પઞ્ઞાપિ ગમ્ભીરા. **પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના**પિ યસ્મા તિસ્સન્નંયેવ અનુપસ્સનાનં પુરિમતોપિ આસેવનાબલપ્પત્તાનં વુદ્ધતરાવત્થત્તા વયલક્ખણવસેન સબ્બસઙ્ખારપટિનિસ્સજ્જનસમત્થા હુત્વા અસામન્તા હોતિ, વુદ્ધિપરિયન્તપ્પત્તત્તા છહિ પઞ્ઞાહિ દૂરે હોતીતિ અત્થો. તસ્મા સયં અસામન્તત્તા **અસામન્તપઞ્ઞં પરિપૂરેતિ**. સા હિ હેટ્ઠિમપઞ્ઞાહિ દૂરત્તા અસામન્તા, અસમીપા વા પઞ્ઞાતિ અસામન્તપઞ્ઞા. **પણ્ડિચ્ચં પરિપૂરેન્તી**તિ પણ્ડિતભાવં પરિપૂરેન્તિ. યસ્મા યથાવુત્તા સત્ત પઞ્ઞા પરિપુણ્ણા ભાવેત્વા પણ્ડિતલક્ખણપ્પત્તો સિખપ્પત્તવુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાસઙ્ખાતેહિ સઙ્ખારુપેક્ખાનુલોમગોત્રભુઞાણેહિ પણ્ડિતો હુત્વા પણ્ડિચ્ચેન સમન્નાગતો હોતિ, તસ્મા ''પણ્ડિચ્ચં પરિપૂરેન્તી''તિ વુત્તં.

**અટ્ઠ પઞ્ઞા**તિ પણ્ડિચ્ચસઙ્ખાતાય પઞ્ઞાય સહ સબ્બા અટ્ઠ પઞ્ઞા. **પુથુપઞ્ઞં પરિપૂરેન્તી**તિ યસ્મા તેન પણ્ડિચ્ચેન સમન્નાગતો હુત્વા સો પણ્ડિતો ગોત્રભુઞાણાનન્તરં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા લોકુત્તરભાવપ્પત્તિયા લોકિયતો પુથુભૂતત્તા વિસુંભૂતત્તા પુથુપઞ્ઞાતિસઙ્ખાતં મગ્ગફલપઞ્ઞં પાપુણાતિ, તસ્મા ''અટ્ઠ પઞ્ઞા પુથુપઞ્ઞં પરિપૂરેન્તી''તિ વુત્તં.

**ઇમા નવ પઞ્ઞા**તિઆદીસુ તસ્સેવ કમેન અધિગતમગ્ગફલસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ પણીતલોકુત્તરધમ્મોપયોગેન પણીતચિત્તસન્તાનત્તા પહટ્ઠાકારેનેવ ચ પવત્તમાનચિત્તસન્તાનસ્સ ફલાનન્તરં

ઓતિણ્ણભવઙ્ગતો વુટ્ઠિતસ્સ મગ્ગપચ્ચવેક્ખણા, તતો ચ ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ ફલપચ્ચવેક્ખણા, ઇમિનાવ નયેન પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણા, અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણા, નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણાતિ પઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણા પવત્તન્તિ. તાસુ પચ્ચવેક્ખણાસુ મગ્ગપચ્ચવેક્ખણા ફલપચ્ચવેક્ખણા ચ પટિભાનપટિસમ્ભિદા હોતિ. કથં? ''યંકિઞ્ચિ પચ્ચયસમ્ભૂતં નિબ્બાનં ભાસિતત્થો વિપાકો કિરિયાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા અત્થો''તિ અભિધમ્મે પાળિં અનુગન્ત્વા તદટ્ઠકથાયં વુત્તં. નિબ્બાનસ્સ ચ અત્થત્તા તદારમ્મણં મગ્ગફલઞાણં ''અત્થેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૮; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૦) વચનતો અત્થપટિસમ્ભિદા હોતિ. તસ્સ અત્થપટિસમ્ભિદાભૂતસ્સ મગ્ગફલઞાણસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણં ''ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા''તિ વચનતો પટિભાનપટિસમ્ભિદા હોતિ. સા ચ પચ્ચવેક્ખણપઞ્ઞા હાસાકારેન પવત્તમાનચિત્તસન્તાનસ્સ **હાસપઞ્ઞા** નામ હોતિ. તસ્મા **નવ પઞ્ઞા હાસપઞ્ઞં પરિપૂરેન્તી**તિ ચ **હાસપઞ્ઞા પટિભાનપટિસમ્ભિદા**તિ ચ વુત્તં. સબ્બપ્પકારાપિ પઞ્ઞા તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ પાકટકરણસઙ્ખાતેન પઞ્ઞાપનટ્ઠેન પઞ્ઞા, તેન તેન વા પકારેન ધમ્મે જાનાતીતિ પઞ્ઞા.

**તસ્સા**તિ તસ્સ વુત્તપ્પકારસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ. કરણત્થે સામિવચનં. **અત્થવવત્થાનતો**તિ યથાવુત્તસ્સ પઞ્ચવિધસ્સ અત્થસ્સ વવત્થાપનવસેન. વુત્તમ્પિ ચેતં સમણકરણીયકથાયં ''હેતુફલં નિબ્બાનં વચનત્થો અથ વિપાકં કિરિયાતિ અત્થે પઞ્ચ પભેદે પઠમન્તપભેદગતં ઞાણ''ન્તિ. **અધિગતા હોતી**તિ પટિલદ્ધા હોતિ. સાયેવ પટિલાભસચ્છિકિરિયાય **સચ્છિકતા**. પટિલાભફસ્સેનેવ **ફસ્સિતા પઞ્ઞાય. ધમ્મવવત્થાનતો**તિ ''યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતુ અરિયમગ્ગો ભાસિતં કુસલં અકુસલન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ધમ્મો''તિ અભિધમ્મે પાળિયાનુસારેન વુત્તાનં પઞ્ચન્નં ધમ્માનં વવત્થાપનવસેન. વુત્તમ્પિ ચેતં સમણકરણીયકથાયં ''હેતુ અરિયમગ્ગો વચનં કુસલઞ્ચ અકુસલઞ્ચાતિ ધમ્મે પઞ્ચ પભેદે દુતિયન્તપભેદગતં ઞાણ''ન્તિ. **નિરુત્તિવવત્થાનતો**તિ તેસં તેસં અત્થધમ્માનં અનુરૂપનિરુત્તીનં વવત્થાપનવસેન. **પટિભાનવવત્થાનતો**તિ પટિભાનસઙ્ખાતાનં તિણ્ણં પટિસમ્ભિદાઞાણાનં વવત્થાપનવસેન. **તસ્સિમા**તિ નિગમનવચનમેતં.

૨. એવં સબ્બસઙ્ગાહકવસેન અનુપસ્સનાનં વિસેસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વત્થુભેદવસેન દસ્સેન્તો **રૂપે અનિચ્ચાનુપસ્સના**તિઆદિમાહ. તં હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવ. પુન રૂપાદીસુયેવ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નવસેન જવનપઞ્ઞં દસ્સેતુકામો કેવલં રૂપાદિવસેન ચ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નરૂપાદિવસેન ચ પુચ્છં કત્વા પુચ્છાકમેનેવ વિસ્સજ્જનં અકાસિ. તત્થ સુદ્ધરૂપાદિવિસ્સજ્જનેસુ પઠમં નિદ્દિટ્ઠા એવ પઞ્ઞા અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નમૂલકેસુ સબ્બવિસ્સજ્જનેસુ તેસુ અતીતાદીસુ જવનવસેન જવનપઞ્ઞાતિ નિદ્દિટ્ઠા.

૩. પુન અનેકસુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમં પઞ્ઞાપભેદં દસ્સેતુકામો પઠમં તાવ સુત્તન્તે ઉદ્દિસિ. તત્થ **સપ્પુરિસસંસેવો**તિ હેટ્ઠા વુત્તપ્પકારાનં સપ્પુરિસાનં ભજનં. **સદ્ધમ્મસ્સવન**ન્તિ તેસં સપ્પુરિસાનં સન્તિકે સીલાદિપટિપત્તિદીપકસ્સ સદ્ધમ્મવચનસ્સ સવનં. **યોનિસોમનસિકારો**તિ સુતાનં ધમ્માનં અત્થૂપપરિક્ખણવસેન ઉપાયેન મનસિકારો. **ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તી**તિ લોકુત્તરધમ્મે અનુગતસ્સ સીલાદિપટિપદાધમ્મસ્સ પટિપજ્જનં. **પઞ્ઞાપટિલાભાય પઞ્ઞાવુદ્ધિયા પઞ્ઞાવેપુલ્લાય પઞ્ઞાબાહુલ્લાયા**તિ ઇમાનિ ચત્તારિ પઞ્ઞાવસેન ભાવવચનાનિ. સેસાનિ દ્વાદસ પુગ્ગલવસેન ભાવવચનાનિ.

### ૧. સોળસપઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના

૪. સુત્તન્તનિદ્દેસે **છન્નં અભિઞ્ઞાઞાણાનન્તિ** ઇદ્ધિવિધદિબ્બસોતચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસદિબ્બચક્ખુઆસવાનં ખયઞાણાનં. **તેસત્તતીનં ઞાણાનન્તિ** ઞાણકથાય નિદ્દિટ્ઠાનં સાવકસાધારણાનં ઞાણાનં. **સત્તસત્તતીનં ઞાણાનન્તિ** એત્થ –

> ''સત્તસત્તરિ વો, ભિક્ખવે, ઞાણવત્થૂનિ દેસેસ્સામિ, તં સુણાથ સાધુકં મનસિ કરોથ, ભાસિસ્સામીતિ. કતમાનિ, ભિક્ખવે, સત્તસત્તરિ ઞાણવત્થૂનિ? જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં. અતીતમ્પિ અદ્ધાનં જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં, અનાગતમ્પિ અદ્ધાનં જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં. યમ્પિસ્સ તં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં, તમ્પિ ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મન્તિ ઞાણં. ભવપચ્ચયા જાતીતિ ઞાણં…પે॰… ઉપાદાનપચ્ચયા ભવોતિ ઞાણં… તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનન્તિ ઞાણં… વેદનાપચ્ચયા તણ્હાતિ ઞાણં… ફસ્સપચ્ચયા વેદનાતિ ઞાણં… સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ ઞાણં… નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનન્તિ ઞાણં… વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ ઞાણં… સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ ઞાણં… અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઞાણં, અસતિ અવિજ્જાય નત્થિ સઙ્ખારાતિ ઞાણં. અતીતમ્પિ અદ્ધાનં અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઞાણં, અસતિ અવિજ્જાય નત્થિ સઙ્ખારાતિ ઞાણં, અનાગતમ્પિ અદ્ધાનં અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઞાણં, અસતિ અવિજ્જાય નત્થિ સઙ્ખારાતિ ઞાણં. યમ્પિસ્સ તં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં, તમ્પિ ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મન્તિ ઞાણં. ઇમાનિ વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તસત્તરિ ઞાણવત્થૂની''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૪) –

એવં ભગવતા નિદાનવગ્ગે વુત્તાનિ સત્તસત્તતિ ઞાણાનિ. ''જરામરણે ઞાણં, જરામરણસમુદયે ઞાણં, જરામરણનિરોધે ઞાણં, જરામરણનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૩) ઇમિના નયેન એકાદસસુ અઙ્ગેસુ ચત્તારિ ચત્તારિ કત્વા વુત્તાનિ ચતુચત્તારીસ ઞાણવત્થૂનિ પન ઇધ ન ગહિતાનિ. ઉભયત્થ ચ ઞાણાનિયેવ હિતસુખસ્સ વત્થૂનીતિ **ઞાણવત્થૂનિ**. **લાભો**તિઆદીસુ લાભોયેવ ઉપસગ્ગેન વિસેસેત્વા **પટિલાભો**તિ વુત્તો. પુન તસ્સેવ અત્થવિવરણવસેન **પત્તિ સમ્પત્તી**તિ વુત્તં. **ફસ્સના**તિ અધિગમવસેન ફુસના. **સચ્છિકિરિયા**તિ પટિલાભસચ્છિકિરિયા. **ઉપસમ્પદા**તિ નિપ્ફાદના.

**સત્તન્નઞ્ચ સેક્ખાનન્તિ** તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખન્તીતિ સેક્ખસઞ્ઞિતાનં સોતાપત્તિમગ્ગટ્ઠાદીનં સત્તન્નં. **પુથુજ્જનકલ્યાણકસ્સ ચા**તિ નિબ્બાનગામિનિયા પટિપદાય યુત્તત્તા સુન્દરટ્ઠેન કલ્યાણસઞ્ઞિતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ. વડ્ઢિતં વડ્ઢનં એતાયાતિ **વડ્ઢિતવડ્ઢના**. યથાવુત્તાનં અટ્ઠન્નમ્પિ પઞ્ઞાનં વસેન વિસેસતો ચ અરહતો પઞ્ઞાવસેન **પઞ્ઞાવુદ્ધિયા**. તથા **પઞ્ઞાવેપુલ્લાય. મહન્તે અત્થે પરિગ્ગણ્હાતી**તિઆદીસુ પટિસમ્ભિદપ્પત્તો અરિયસાવકો અત્થાદયો આરમ્મણકરણેન પરિગ્ગણ્હાતિ. સબ્બાપિ મહાપઞ્ઞા અરિયસાવકાનંયેવ. તસ્સા ચ પઞ્ઞાય વિસયા હેટ્ઠા વુત્તત્થા એવ.

**પુથુનાનાખન્ધેસૂ**તિઆદીસુ **નાના**સદ્દો પુથુસદ્દસ્સ અત્થવચનં. **ઞાણં પવત્તતીતિ પુથુપઞ્ઞા**તિ તેસુ તથાવુત્તેસુ ખન્ધાદીસુ ઞાણં પવત્તતીતિ કત્વા તં ઞાણં પુથુપઞ્ઞા નામાતિ અત્થો. **નાનાપટિચ્ચસમુપ્પાદેસૂ**તિ પટિચ્ચસમુપ્પન્નાનં ધમ્માનં વસેન પચ્ચયબહુત્તા વુત્તં. **નાનાસુઞ્ઞતમનુપલબ્ભેસૂ**તિ ઉપલબ્ભનં ઉપલબ્ભો, ગહણન્તિ અત્થો. ન ઉપલબ્ભો અનુપલબ્ભો, અનુપલબ્ભાનં બહુત્તા બહુવચનેન અનુપલબ્ભા, પઞ્ચવીસતિસુઞ્ઞતાવસેન વા નાનાસુઞ્ઞતાસુ અત્તત્તનિયાદીનં અનુપલબ્ભા નાનાસુઞ્ઞતાનુપલબ્ભા, તેસુ.

‘‘નાનાસુઞ્ઞતાનુપલબ્ભેસૂ’’તિ વત્તબ્બે ‘‘અદુક્ખમસુખા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૨) વિય મ-કારો પદસન્ધિવસેન વુત્તો. ઇમા પઞ્ચ પઞ્ઞા કલ્યાણપુથુજ્જનેહિ સાધારણા, **નાનાઅત્થા**દીસુ પઞ્ઞા અરિયાનંયેવ. **પુથુજ્જનસાધારણે ધમ્મે**તિ લોકિયધમ્મે. ઇમિના અવસાનપરિયાયેન લોકિયતો પુથુભૂતનિબ્બાનારમ્મણત્તા પુથુભૂતા વિસુંભૂતા પઞ્ઞાતિ પુથુપઞ્ઞા નામાતિ વુત્તં હોતિ.

**વિપુલપઞ્ઞા** મહાપઞ્ઞાનયેન વેદિતબ્બા. યથાવુત્તે ધમ્મે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ગુણમહન્તતાય તેસં ધમ્માનં પરિગ્ગાહિકાય ચ પઞ્ઞાય મહન્તતા, તેસં ધમ્માનં સયમેવ મહન્તત્તા ઉળારત્તા ધમ્માનઞ્ચ પઞ્ઞાય ચ વિપુલતા વેદિતબ્બા. **ગમ્ભીરપઞ્ઞા** પુથુપઞ્ઞાનયેન વેદિતબ્બા. તે ચ ધમ્મા તે ચ અનુપલબ્ભા સા ચ પઞ્ઞા પકતિજનેન અલબ્ભનેય્યપતિટ્ઠત્તા ગમ્ભીરા.

**યસ્સ પુગ્ગલસ્સા**તિ અરિયપુગ્ગલસ્સેવ. **અઞ્ઞો કોચી**તિ પુથુજ્જનો. **અભિસમ્ભવિતુ**ન્તિ સમ્પાપુણિતું. **અનભિસમ્ભવનીયો**તિ સમ્પાપુણિતું અસક્કુણેય્યો. **અઞ્ઞેહી**તિ પુથુજ્જનેહેવ. **અટ્ઠમકસ્સા**તિ અરહત્તફલટ્ઠતો પટ્ઠાય ગણિયમાને અટ્ઠમભૂતસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગટ્ઠસ્સ. **દૂરે**તિ વિપ્પકટ્ઠે. **વિદૂરે**તિ વિસેસેન વિપ્પકટ્ઠે. **સુવિદૂરે**તિ સુટ્ઠુ વિસેસેન વિપ્પકટ્ઠે. **ન સન્તિકે**તિ ન સમીપે. **ન સામન્તા**તિ ન સમીપભાગે. ઇમાનિ દ્વે પટિસેધસહિતાનિ વચનાનિ દૂરભાવસ્સેવ નિયમનાનિ. **ઉપાદાયા**તિ પટિચ્ચ. **સોતાપન્નસ્સા**તિ સોતાપત્તિફલટ્ઠસ્સ. એતેનેવ તંતંમગ્ગપઞ્ઞા તંતંફલપઞ્ઞાય દૂરેતિ વુત્તં હોતિ. **પચ્ચેકસમ્બુદ્ધો**તિ ઉપસગ્ગેન વિસેસિતં. ઇતરદ્વયં પન સુદ્ધમેવ આગતં.

૫. ‘‘પચ્ચેકબુદ્ધસ્સ સદેવકસ્સ ચ લોકસ્સ પઞ્ઞા તથાગતસ્સ પઞ્ઞાય દૂરે’’તિઆદીનિ વત્વા તમેવ દૂરટ્ઠં અનેકપ્પકારતો દસ્સેતુકામો **પઞ્ઞાપભેદકુસલો**તિઆદિમાહ . તત્થ **પઞ્ઞાપભેદકુસલો**તિ અત્તનો અનન્તવિકપ્પે પઞ્ઞાપભેદે છેકો. **પભિન્નઞાણો**તિ અનન્તપ્પભેદપત્તઞાણો. એતેન પઞ્ઞાપભેદકુસલત્તેપિ સતિ તાસં પઞ્ઞાનં અનન્તભેદત્તં દસ્સેતિ. **અધિગતપટિસમ્ભિદો**તિ પટિલદ્ધઅગ્ગચતુપટિસમ્ભિદાઞાણો. **ચતુવેસારજ્જપ્પત્તો**તિ ચત્તારિ વિસારદભાવસઙ્ખાતાનિ ઞાણાનિ પત્તો. યથાહ –

> ‘‘સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ તે પટિજાનતો ‘ઇમે ધમ્મા અનભિસમ્બુદ્ધા’તિ, તત્ર વત મં સમણો વા બ્રાહ્મણો વા દેવો વા મારો વા બ્રહ્મા વા કોચિ વા લોકસ્મિં સહ ધમ્મેન પટિચોદેસ્સતીતિ નિમિત્તમેતં, ભિક્ખવે, ન સમનુપસ્સામિ, એતમહં, ભિક્ખવે, નિમિત્તં અસમનુપસ્સન્તો ખેમપ્પત્તો અભયપ્પત્તો વેસારજ્જપ્પત્તો વિહરામિ. ખીણાસવસ્સ તે પટિજાનતો ‘ઇમે આસવા અપરિક્ખીણા’તિ, ‘યે ખો પન તે અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા, તે પટિસેવતો નાલં અન્તરાયાયા’તિ, ‘યસ્સ ખો પન તે અત્થાય ધમ્મો દેસિતો, સો ન નિય્યાતિ તક્કરસ્સ સમ્મા દુક્ખક્ખયાયા’તિ, તત્ર વત મં સમણો વા બ્રાહ્મણો વા દેવો વા મારો વા બ્રહ્મા વા કોચિ વા લોકસ્મિં સહ ધમ્મેન પટિચોદેસ્સતીતિ નિમિત્તમેતં, ભિક્ખવે, ન સમનુપસ્સામિ, એતમહં, ભિક્ખવે, નિમિત્તં અસમનુપસ્સન્તો ખેમપ્પત્તો અભયપ્પત્તો વેસારજ્જપ્પત્તો વિહરામી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૮; મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૦).

**દસબલબલધારી**તિ દસ બલાનિ એતેસન્તિ દસબલા, દસબલાનં બલાનિ દસબલબલાનિ, તાનિ દસબલબલાનિ ધારયતીતિ દસબલબલધારી, દસબલઞાણબલધારીતિ અત્થો. એતેહિ તીહિ વચનેહિ અનન્તપ્પભેદાનં નેય્યાનં પભેદમુખમત્તં દસ્સિતં. સોયેવ પઞ્ઞાપયોગવસેન અભિમઙ્ગલસમ્મતટ્ઠેન **પુરિસાસભો**.

અસન્તાસકટ્ઠેન **પુરિસસીહો**. મહન્તટ્ઠેન **પુરિસનાગો**. પજાનનટ્ઠેન **પુરિસાજઞ્ઞો**. લોકકિચ્ચધુરવહનટ્ઠેન **પુરિસધોરય્હો**.

અથ તેજાદિકં અનન્તઞાણતો લદ્ધં ગુણવિસેસં દસ્સેતુકામો તેસં તેજાદીનં અનન્તઞાણમૂલકભાવં દસ્સેન્તો **અનન્તઞાણો**તિ વત્વા **અનન્તતેજો**તિઆદિમાહ. તત્થ **અનન્તઞાણો**તિ ગણનવસેન ચ પભાવવસેન ચ અન્તવિરહિતઞાણો. **અનન્તતેજો**તિ વેનેય્યસન્તાને મોહતમવિધમનેન અનન્તઞાણતેજો. **અનન્તયસો**તિ પઞ્ઞાગુણેહેવ લોકત્તયવિત્થતાનન્તકિત્તિઘોસો. **અડ્ઢો**તિ પઞ્ઞાધનસમિદ્ધિયા સમિદ્ધો. **મહદ્ધનો**તિ પઞ્ઞાધનવડ્ઢત્તેપિ પભાવમહત્તેન મહન્તં પઞ્ઞાધનમસ્સાતિ મહદ્ધનો . મહાધનોતિપિ પાઠો. **ધનવા**તિ પસંસિતબ્બપઞ્ઞાધનવત્તા નિચ્ચયુત્તપઞ્ઞાધનવત્તા અતિસયભૂતપઞ્ઞાધનવત્તા ધનવા. એતેસુપિ હિ તીસુ અત્થેસુ ઇદં વચનં સદ્દવિદૂ ઇચ્છન્તિ.

એવં પઞ્ઞાગુણેન ભગવતો અત્તસમ્પત્તિસિદ્ધિં દસ્સેત્વા પુન પઞ્ઞાગુણેનેવ લોકહિતસમ્પત્તિસિદ્ધિં દસ્સેન્તો **નેતા**તિઆદિમાહ. તત્થ વેનેય્યે સંસારસઙ્ખાતભયટ્ઠાનતો નિબ્બાનસઙ્ખાતખેમટ્ઠાનં **નેતા**. તત્થ નયનકાલે એવ સંવરવિનયપહાનવિનયવસેન વેનેય્યે **વિનેતા**. ધમ્મદેસનાકાલે એવ સંસયચ્છેદનેન **અનુનેતા**. સંસયં છિન્દિત્વા પઞ્ઞાપેતબ્બં અત્થં **પઞ્ઞાપેતા**. તથા પઞ્ઞાપિતાનં નિચ્છયકરણેન **નિજ્ઝાપેતા**. તથા નિજ્ઝાયિતસ્સ અત્થસ્સ પટિપત્તિપયોજનવસેન **પેક્ખેતા**. તથાપટિપન્ને પટિપત્તિફલેન **પસાદેતા**. **સો હિ ભગવા**તિ એત્થ હિ-કારો અનન્તરં વુત્તસ્સ અત્થસ્સ કારણોપદેસે નિપાતો. **અનુપ્પન્નસ્સ મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદેતા**તિ સકસન્તાને ન ઉપ્પન્નપુબ્બસ્સ છઅસાધારણઞાણહેતુભૂતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ બોધિમૂલે લોકહિતત્થં સકસન્તાને ઉપ્પાદેતા. **અસઞ્જાતસ્સ મગ્ગસ્સ સઞ્જનેતા**તિ વેનેય્યસન્તાને અસઞ્જાતપુબ્બસ્સ સાવકપારમિઞાણહેતુભૂતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનતો પભુતિ યાવજ્જકાલા વેનેય્યસન્તાને સઞ્જનેતા. સાવકવેનેય્યાનમ્પિ હિ સન્તાને ભગવતો વુત્તવચનેનેવ અરિયમગ્ગસ્સ સઞ્જનનતો ભગવા સઞ્જનેતા નામ હોતિ. **અનક્ખાતસ્સ મગ્ગસ્સ અક્ખાતા**તિ અટ્ઠધમ્મસમન્નાગતાનં બુદ્ધભાવાય કતાભિનીહારાનં બોધિસત્તાનં બુદ્ધભાવાય બ્યાકરણં દત્વા અનક્ખાતપુબ્બસ્સ પારમિતામગ્ગસ્સ, ''બુદ્ધો ભવિસ્સતી''તિ બ્યાકરણમત્તેનેવ વા બોધિમૂલે ઉપ્પજ્જિતબ્બસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ અક્ખાતા. અયં નયો પચ્ચેકબોધિસત્તબ્યાકરણેપિ લબ્ભતિયેવ.

**મગ્ગઞ્ઞૂ**તિ પચ્ચવેક્ખણાવસેન અત્તના ઉપ્પાદિતઅરિયમગ્ગસ્સ ઞાતા. **મગ્ગવિદૂ**તિ વેનેય્યસન્તાને જનેતબ્બસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ કુસલો. **મગ્ગકોવિદો**તિ બોધિસત્તાનં અક્ખાતબ્બમગ્ગે વિચક્ખણો. અથ વા અભિસમ્બોધિપટિપત્તિમગ્ગઞ્ઞૂ, પચ્ચેકબોધિપટિપત્તિમગ્ગવિદૂ, સાવકબોધિપટિપત્તિમગ્ગકોવિદો. અથ વા ''એતેન મગ્ગેન અતંસુ પુબ્બે, તરિસ્સન્તિયેવ તરન્તિ ઓઘ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૯) વચનતો યથાયોગં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નબુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધસાવકાનં મગ્ગવસેન ચ સુઞ્ઞતાનિમિત્તઅપ્પણિહિતમગ્ગવસેન ચ ઉગ્ઘટિતઞ્ઞૂવિપઞ્ચિતઞ્ઞૂનેય્યપુગ્ગલાનં મગ્ગવસેન ચ યથાક્કમેનત્થયોજનં કરોન્તિ. **મગ્ગાનુગામી ચ પના**તિ ભગવતા ગતમગ્ગાનુગામિનો હુત્વા . એત્થ ચ-સદ્દો હેતુઅત્થે નિપાતો. એતેન ચ ભગવતો મગ્ગુપ્પાદનાદિગુણાધિગમાય હેતુ વુત્તો હોતિ. પન-સદ્દો કતત્થે નિપાતો. તેન ભગવતા કતમગ્ગકરણં વુત્તં હોતિ. **પચ્છા સમન્નાગતા**તિ પઠમં ગતસ્સ ભગવતો પચ્છાગતસીલાદિગુણેન સમન્નાગતા. ઇતિ થેરો ''અનુપ્પન્નસ્સ મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદેતા''તિઆદીહિ યસ્મા સબ્બેપિ ભગવતો સીલાદયો ગુણા અરહત્તમગ્ગમેવ નિસ્સાય આગતા, તસ્મા અરહત્તમગ્ગમેવ નિસ્સાય ગુણં કથેસિ.

**જાનં જાનાતી**તિ જાનિતબ્બં જાનાતિ, સબ્બઞ્ઞુતાય યંકિઞ્ચિ પઞ્ઞાય જાનિતબ્બં નામ અત્થિ, તં સબ્બં પઞ્ચનેય્યપથભૂતં પઞ્ઞાય જાનાતીતિ અત્થો. **પસ્સં પસ્સતી**તિ પસ્સિતબ્બં પસ્સતિ, સબ્બદસ્સાવિતાય તંયેવ નેય્યપથં ચક્ખુના દિટ્ઠં વિય કરોન્તો પઞ્ઞાચક્ખુના પસ્સતીતિ અત્થો. યથા વા એકચ્ચો વિપરીતં ગણ્હન્તો જાનન્તોપિ ન જાનાતિ, પસ્સન્તોપિ ન પસ્સતિ, ન એવં ભગવા. ભગવા પન યથાસભાવં ગણ્હન્તો જાનન્તો જાનાતિયેવ, પસ્સન્તો પસ્સતિયેવ. સ્વાયં દસ્સનપરિણાયકટ્ઠેન **ચક્ખુભૂતો**. વિદિતતાદિઅત્થેન **ઞાણભૂતો**. અવિપરીતસભાવટ્ઠેન વા પરિયત્તિધમ્મપવત્તનતો હદયેન ચિન્તેત્વા વાચાય નિચ્છારિતધમ્મમયોતિ વા **ધમ્મભૂતો**. સેટ્ઠટ્ઠેન **બ્રહ્મભૂતો**. અથ વા ચક્ખુ વિય ભૂતોતિ **ચક્ખુભૂતો**. ઞાણં વિય ભૂતોતિ **ઞાણભૂતો**. ધમ્મો વિય ભૂતોતિ **ધમ્મભૂતો**. બ્રહ્મા વિય ભૂતોતિ **બ્રહ્મભૂતો**. સ્વાયં ધમ્મસ્સ વચનતો, વત્તનતો વા **વત્તા**. નાનપ્પકારેહિ વચનતો, વત્તનતો વા **પવત્તા**. અત્થં નીહરિત્વા નીહરિત્વા નયનતો **અત્થસ્સ નિન્નેતા**. અમતાધિગમાય પટિપત્તિદેસનતો, અમતપ્પકાસનાય વા ધમ્મદેસનાય અમતસ્સ અધિગમાપનતો **અમતસ્સ દાતા**. લોકુત્તરધમ્મસ્સ ઉપ્પાદિતત્તા વેનેય્યાનુરૂપેન યથાસુખં લોકુત્તરધમ્મસ્સ દાનેન ચ, ધમ્મેસુ ચ ઇસ્સરોતિ **ધમ્મસ્સામી**. **તથાગત**પદં હેટ્ઠા વુત્તત્થં.

ઇદાનિ ''જાનં જાનાતી''તિઆદીહિ વુત્તં ગુણં સબ્બઞ્ઞુતાય વિસેસેત્વા દસ્સેતુકામો સબ્બઞ્ઞુતં સાધેન્તો **નત્થી**તિઆદિમાહ. એવંભૂતસ્સ હિ તસ્સ ભગવતો પારમિતાપુઞ્ઞબલપ્પભાવનિપ્ફન્નેન અરહત્તમગ્ગઞાણેન સબ્બધમ્મેસુ સવાસનસ્સ સમ્મોહસ્સ વિહતત્તા **અસચ્છિકતં** નામ નત્થિ. અસમ્મોહતો સબ્બધમ્માનં ઞાતત્તા **અઞ્ઞાતં** નામ નત્થિ. તથેવ ચ સબ્બધમ્માનં ચક્ખુના વિય ઞાણચક્ખુના દિટ્ઠત્તા **અદિટ્ઠં** નામ નત્થિ. ઞાણેન પન પત્તત્તા **અવિદિતં** નામ નત્થિ. અસમ્મોહસચ્છિકિરિયાય સચ્છિકતત્તા **અસચ્છિકતં** નામ નત્થિ. અસમ્મોહપઞ્ઞાય ફુટ્ઠત્તા પઞ્ઞાય **અફસ્સિતં** નામ નત્થિ. **પચ્ચુપ્પન્ન**ન્તિ પચ્ચુપ્પન્નં કાલં વા ધમ્મં વા. **ઉપાદાયા**તિ આદાય, અન્તોકત્વાતિ અત્થો. ''ઉપાદાયા''તિ વચનેનેવ કાલવિનિમુત્તં નિબ્બાનમ્પિ ગહિતમેવ હોતિ. ''અતીતા''દિવચનાનિ ચ ''નત્થી''તિઆદિવચનેનેવ ઘટીયન્તિ, ''સબ્બે''તિઆદિવચનેન વા. **સબ્બે ધમ્મા**તિ સબ્બસઙ્ખતાસઙ્ખતધમ્મપરિયાદાનં. **સબ્બાકારેના**તિ સબ્બધમ્મેસુ એકેકસ્સેવ ધમ્મસ્સ અનિચ્ચાકારાદિસબ્બાકારપરિયાદાનં . **ઞાણમુખે**તિ ઞાણાભિમુખે. **આપાથં આગચ્છન્તી**તિ ઓસરણં ઉપેન્તિ. ''જાનિતબ્બ''ન્તિપદં ''નેય્ય''ન્તિપદસ્સ અત્થવિવરણત્થં વુત્તં.

**અત્તત્થો વા**તિઆદીસુ વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. **અત્તત્થો**તિ અત્તનો અત્થો. **પરત્થો**તિ પરેસં તિણ્ણં લોકાનં અત્થો. **ઉભયત્થો**તિ અત્તનો ચ પરેસઞ્ચાતિ સકિંયેવ ઉભિન્નં અત્થો. **દિટ્ઠધમ્મિકો**તિ દિટ્ઠધમ્મે નિયુત્તો, દિટ્ઠધમ્મપ્પયોજનો વા અત્થો. સમ્પરાયે નિયુત્તો, સમ્પરાયપ્પયોજનો વા **સમ્પરાયિકો**. **ઉત્તાનો**તિઆદીસુ વોહારવસેન વત્તબ્બો સુખપતિટ્ઠત્તા ઉત્તાનો. વોહારં અતિક્કમિત્વા વત્તબ્બો સુઞ્ઞતાપટિસંયુત્તો દુક્ખપતિટ્ઠત્તા **ગમ્ભીરો**. લોકુત્તરો અચ્ચન્તતિરોક્ખત્તા **ગૂળ્હો**. અનિચ્ચતાદિકો ઘનાદીહિ પટિચ્છન્નત્તા **પટિચ્છન્નો**. અપ્પચુરવોહારેન વત્તબ્બો યથારુતં અગ્ગહેત્વા અધિપ્પાયસ્સ નેતબ્બત્તા **નેય્યો**. પચુરવોહારેન વત્તબ્બો વચનમત્તેન અધિપ્પાયસ્સ નીતત્તા **નીતો**. સુપરિસુદ્ધસીલસમાધિવિપસ્સનત્થો તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનવસેન વજ્જવિરહિતત્તા **અનવજ્જો**. કિલેસસમુચ્છેદનતો અરિયમગ્ગત્થો **નિક્કિલેસો**. કિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા અરિયફલત્થો **વોદાનો**. સઙ્ખતાસઙ્ખતેસુ અગ્ગધમ્મત્તા નિબ્બાનં **પરમત્થો**. **પરિવત્તતી**તિ બુદ્ધઞાણસ્સ વિસયભાવતો અબહિભૂતત્તા અન્તોબુદ્ધઞાણે બ્યાપિત્વા વા સમન્તા વા આલિઙ્ગિત્વા વા વિસેસેન વા વત્તતિ.

**સબ્બં કાયકમ્મ**ન્તિઆદીહિ ભગવતો ઞાણમયતં દસ્સેતિ. **ઞાણાનુપરિવત્તતી**તિ ઞાણં અનુપરિવત્તતિ, ઞાણવિરહિતં ન હોતીતિ અત્થો. **અપ્પટિહત**ન્તિ નિરાવરણતં દસ્સેતિ. પુન સબ્બઞ્ઞુતં ઉપમાય સાધેતુકામો **યાવતક**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ જાનિતબ્બન્તિ **નેય્યં**, નેય્યપરિયન્તો નેય્યાવસાનમસ્સ અત્થીતિ **નેય્યપરિયન્તિકં**. અસબ્બઞ્ઞૂનં પન નેય્યાવસાનમેવ નત્થિ. **ઞાણપરિયન્તિકે**પિ એસેવ નયો. પુરિમયમકે વુત્તત્થમેવ ઇમિના યમકેન વિસેસેત્વા દસ્સેતિ, તતિયયમકેન પટિસેધવસેન નિયમિત્વા દસ્સેતિ . એત્થ ચ નેય્યં ઞાણસ્સ પથત્તા **નેય્યપથો**. **અઞ્ઞમઞ્ઞપરિયન્તટ્ઠાયિનો**તિ નેય્યઞ્ચ ઞાણઞ્ચ ખેપેત્વા ઠાનતો અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પરિયન્તે ઠાનસીલા. **આવજ્જનપ્પટિબદ્ધા**તિ મનોદ્વારાવજ્જનાયત્તા, આવજ્જિતાનન્તરમેવ જાનાતીતિ અત્થો. **આકઙ્ખપ્પટિબદ્ધા**તિ રુચિઆયત્તા, આવજ્જનાનન્તરં જવનઞાણેન જાનાતીતિ અત્થો. ઇતરાનિ દ્વે પદાનિ ઇમેસં દ્વિન્નં પદાનં યથાક્કમેન અત્થપ્પકાસનત્થં વુત્તાનિ. **બુદ્ધો આસયં જાનાતી**તિઆદીનિ ઞાણકથાયં વણ્ણિતાનિ. મહાનિદ્દેસે પન ‘‘ભગવા આસયં જાનાતી’’તિ (મહાનિ॰ ૬૯) આગતં. તત્થ ‘‘બુદ્ધસ્સ ભગવતો’’તિ (મહાનિ॰ ૬૯) આગતટ્ઠાને ચ ઇધ કત્થચિ ‘‘બુદ્ધસ્સા’’તિ આગતં.

**અન્તમસો**તિ ઉપરિમન્તેન. **તિમિતિમિઙ્ગલ**ન્તિ એત્થ તિમિ નામ એકા મચ્છજાતિ, તિમિં ગિલિતું સમત્થા તતો મહન્તસરીરા તિમિઙ્ગલા નામ એકા મચ્છજાતિ, તિમિઙ્ગલમ્પિ ગિલિતું સમત્થા પઞ્ચયોજનસતિકસરીરા તિમિતિમિઙ્ગલા નામ એકા મચ્છજાતિ. ઇધ જાતિગ્ગહણેન એકવચનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. **ગરુળં વેનતેય્ય**ન્તિ એત્થ **ગરુળો**તિ જાતિવસેન નામં, **વેનતેય્યો**તિ ગોત્તવસેન. **પદેસે**તિ એકદેસે. **સારિપુત્તસમા**તિ સબ્બબુદ્ધાનં ધમ્મસેનાપતિત્થેરે ગહેત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. સેસસાવકા હિ પઞ્ઞાય ધમ્મસેનાપતિત્થેરેન સમા નામ નત્થિ. યથાહ – ‘‘એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં મહાપઞ્ઞાનં યદિદં સારિપુત્તો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૮-૧૮૯). અટ્ઠકથાયઞ્ચ વુત્તં –

> ‘‘લોકનાથં ઠપેત્વાન, યે ચઞ્ઞે સન્તિ પાણિનો;
> પઞ્ઞાય સારિપુત્તસ્સ, કલં નાગ્ઘન્તિ સોળસિ’’ન્તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૭૧);

**ફરિત્વા**તિ બુદ્ધઞાણં સબ્બદેવમનુસ્સાનમ્પિ પઞ્ઞં પાપુણિત્વા ઠાનતો તેસં પઞ્ઞં ફરિત્વા બ્યાપિત્વા તિટ્ઠતિ. **અતિઘંસિત્વા**તિ બુદ્ધઞાણં સબ્બદેવમનુસ્સાનમ્પિ પઞ્ઞં અતિક્કમિત્વા તેસં અવિસયભૂતમ્પિ સબ્બં નેય્યં ઘંસિત્વા ભઞ્જિત્વા તિટ્ઠતિ. મહાનિદ્દેસે પન (મહાનિ॰ ૬૯) ‘‘અભિભવિત્વા’’તિ પાઠો, મદ્દિત્વાતિપિ અત્થો. **યેપિ તે**તિઆદીહિ એવં ફરિત્વા અતિઘંસિત્વા ઠાનસ્સ પચ્ચક્ખકારણં દસ્સેતિ. તત્થ **પણ્ડિતા**તિ પણ્ડિચ્ચેન સમન્નાગતા. **નિપુણા**તિ સણ્હસુખુમબુદ્ધિનો સુખુમે અત્થન્તરે પટિવિજ્ઝનસમત્થા. **કતપરપ્પવાદા**તિ ઞાતપરપ્પવાદા ચેવ પરેહિ સદ્ધિં કતવાદપરિચયા ચ. **વાલવેધિરૂપા**તિ વાલવેધિધનુગ્ગહસદિસા. **વોભિન્દન્તા મઞ્ઞે ચરન્તિ પઞ્ઞાગતેન દિટ્ઠિગતાની**તિ વાલવેધી વિય વાલં સુખુમાનિપિ પરેસં દિટ્ઠિગમનાનિ અત્તનો પઞ્ઞાગમનેન ભિન્દન્તા વિય ચરન્તીતિ અત્થો. અથ વા ‘‘ગૂથગતં મુત્તગત’’ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય પઞ્ઞા એવ પઞ્ઞાગતાનિ, દિટ્ઠિયો એવ દિટ્ઠિગતાનિ.

**પઞ્હં અભિસઙ્ખરિત્વા**તિ દ્વિપદમ્પિ તિપદમ્પિ ચતુપ્પદમ્પિ પુચ્છં રચયિત્વા. તેસં પઞ્હાનં અતિબહુકત્તા સબ્બસઙ્ગહત્થં દ્વિક્ખત્તું વુત્તં. **ગૂળ્હાનિ ચ પટિચ્છન્નાનિ** અત્થજાતાનીતિ પાઠસેસો. તેસં તથા વિનયં દિસ્વા ‘‘અત્તના અભિસઙ્ખતપઞ્હં પુચ્છતૂ’’તિ એવં ભગવતા અધિપ્પેતત્તા પઞ્હં પુચ્છન્તિ. અઞ્ઞેસં પન પુચ્છાય ઓકાસમેવ અદત્વા ભગવા ઉપસઙ્કમન્તાનં ધમ્મં દેસેતિ. યથાહ –

‘‘તે પઞ્હં અભિસઙ્ખરોન્તિ ‘ઇમં મયં પઞ્હં સમણં ગોતમં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છિસ્સામ, સચે નો સમણો ગોતમો એવં પુટ્ઠો એવં બ્યાકરિસ્સતિ, એવમસ્સ મયં વાદં આરોપેસ્સામ. એવં ચેપિ નો પુટ્ઠો એવં બ્યાકરિસ્સતિ, એવંપિસ્સ મયં વાદં આરોપેસ્સામા’તિ. તે યેન સમણો ગોતમો, તેનુપસઙ્કમન્તિ, તે સમણો ગોતમો ધમ્મિયા કથાય સન્દસ્સેતિ સમાદપેતિ સમુત્તેજેતિ સમ્પહંસેતિ. તે સમણેન ગોતમેન ધમ્મિયા કથાય સન્દસ્સિતા સમાદપિતા સમુત્તેજિતા સમ્પહંસિતા ન ચેવ સમણં ગોતમં પઞ્હં પુચ્છન્તિ, કુતોસ્સ વાદં આરોપેસ્સન્તિ? અઞ્ઞદત્થુ સમણસ્સેવ ગોતમસ્સ સાવકા સમ્પજ્જન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૯).

કસ્મા પઞ્હં ન પુચ્છન્તીતિ ચે? ભગવા કિર પરિસમજ્ઝે ધમ્મં દેસેન્તો પરિસાય અજ્ઝાસયં ઓલોકેતિ. તતો પસ્સતિ ‘‘ઇમે પણ્ડિતા ગૂળ્હં રહસ્સં પઞ્હં ઓવટ્ટિકસારં કત્વા આગતા’’તિ. સો તેહિ અપુટ્ઠોયેવ ‘‘પઞ્હપુચ્છાય એત્તકા દોસા, વિસ્સજ્જને એત્તકા, અત્થે પદે અક્ખરે એત્તકાતિ ઇમે પઞ્હે પુચ્છન્તો એવં પુચ્છેય્ય, વિસ્સજ્જેન્તો એવં વિસ્સજ્જેય્યા’’તિ ઇતિ ઓવટ્ટિકસારં કત્વા આનીતે પઞ્હે ધમ્મકથાય અન્તરે પક્ખિપિત્વા વિદંસેતિ. તે પણ્ડિતા ‘‘સેય્યા વત નો, યે મયં ઇમે પઞ્હે ન પુચ્છિમ્હ. સચેપિ મયં પુચ્છેય્યામ, અપ્પતિટ્ઠિતે નો કત્વા સમણો ગોતમો ખિપેય્યા’’તિ અત્તમના ભવન્તિ. અપિચ બુદ્ધા નામ ધમ્મં દેસેન્તા પરિસં મેત્તાય ફરન્તિ. મેત્તાય ચ ફરણેન દસબલેસુ મહાજનસ્સ ચિત્તં પસીદતિ. બુદ્ધા નામ રૂપગ્ગપ્પત્તા હોન્તિ દસ્સનસમ્પન્ના મધુરસ્સરા મુદુજિવ્હા સુફુસિતદન્તાવરણા અમતેન હદયં સિઞ્ચન્તા વિય ધમ્મં કથેન્તિ. તત્ર નેસં મેત્તાફરણેન પસન્નચિત્તાનં એવં હોતિ – એવરૂપં અદ્વેજ્ઝકથં અમોઘકથં નિય્યાનિકકથં કથેન્તેન ભગવતા સદ્ધિં ન સક્ખિસ્સામ પચ્ચનીકગ્ગાહં ગણ્હિતુન્તિ અત્તનો પસન્નભાવેનેવ પઞ્હં ન પુચ્છન્તીતિ.

**કથિતા વિસજ્જિતા ચા**તિ એવં તુમ્હે પુચ્છથાતિ પુચ્છિતપઞ્હાનં ઉચ્ચારણેન તે પઞ્હા ભગવતા કથિતા એવ હોન્તિ. યથા ચ તે વિસજ્જેતબ્બા, તથા વિસજ્જિતા એવ હોન્તિ. **નિદ્દિટ્ઠકારણા**તિ ઇમિના કારણેન ઇમિના હેતુના એવં હોતીતિ એવં સહેતુકં કત્વા વિસજ્જનેન ભગવતા નિદ્દિટ્ઠકારણા એવ હોન્તિ તે પઞ્હા. **ઉપક્ખિત્તકા ચ તે ભગવતો સમ્પજ્જન્તી**તિ તે ખત્તિયપણ્ડિતાદયો ભગવતો પઞ્હવિસજ્જનેનેવ ભગવતો સમીપે ખિત્તકા પાદખિત્તકા સમ્પજ્જન્તિ, સાવકા વા સમ્પજ્જન્તિ ઉપાસકા વાતિ અત્થો, સાવકસમ્પત્તિં વા પાપુણન્તિ ઉપાસકસમ્પત્તિં વાતિ વુત્તં હોતિ. **અથા**તિ અનન્તરત્થે, તેસં ઉપક્ખિત્તકસમ્પત્તિસમનન્તરમેવાતિ અત્થો . **તત્થા**તિ તસ્મિં ઠાને, તસ્મિં અધિકારે વા. **અતિરોચતી**તિ અતિવિય જોતેતિ પકાસતિ. **યદિદં પઞ્ઞાયા**તિ યાયં ભગવતો પઞ્ઞા, તાય પઞ્ઞાય ભગવાવ અતિરોચતીતિ અત્થો. **ઇતિ**સદ્દો કારણત્થે, ઇમિના કારણેન **અગ્ગો અસામન્તપઞ્ઞો**તિ અત્થો.

૬. **રાગં અભિભુય્યતીતિ ભૂરિપઞ્ઞા**તિ સા સા મગ્ગપઞ્ઞા અત્તના વજ્ઝં રાગં અભિભુય્યતિ અભિભવતિ મદ્દતીતિ ભૂરિપઞ્ઞા. **ભૂરી**તિ હિ ફુટ્ઠો વિસદત્થો . યા ચ ફુટા, સા પટિપક્ખં અભિભવતિ ન અફુટા, તસ્મા ભૂરિપઞ્ઞાય અભિભવનત્થો વુત્તો. **અભિભવિતા**તિ સા સા ફલપઞ્ઞા તં તં રાગં અભિભવિતવતી મદ્દિતવતીતિ ભૂરિપઞ્ઞા. અભિભવતાતિ વા પાઠો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. રાગાદીસુ પન રજ્જનલક્ખણો **રાગો**. દુસ્સનલક્ખણો **દોસો**. મુય્હનલક્ખણો **મોહો**. કુજ્ઝનલક્ખણો **કોધો**. ઉપનન્ધનલક્ખણો **ઉપનાહો**. પુબ્બકાલં કોધો, અપરકાલં ઉપનાહો. પરગુણમક્ખનલક્ખણો **મક્ખો**. યુગગ્ગાહલક્ખણો **પળાસો**. પરસમ્પત્તિખીયનલક્ખણા **ઇસ્સા**. અત્તનો સમ્પત્તિનિગૂહણલક્ખણં **મચ્છરિયં**. અત્તના કતપાપપટિચ્છાદનલક્ખણા **માયા**. અત્તનો અવિજ્જમાનગુણપ્પકાસનલક્ખણં **સાઠેય્યં**. ચિત્તસ્સ ઉદ્ધુમાતભાવલક્ખણો **થમ્ભો**. કરણુત્તરિયલક્ખણો **સારમ્ભો**.

ઉન્નતિલક્ખણો **માનો**. અબ્ભુન્નતિલક્ખણો **અતિમાનો**. મત્તભાવલક્ખણો **મદો**. પઞ્ચસુ કામગુણેસુ ચિત્તવોસગ્ગલક્ખણો **પમાદો**.

**રાગો અરિ**, **તં અરિં મદ્દનિપઞ્ઞા**તિઆદીહિ કિં વુત્તં હોતિ? રાગાદિકો કિલેસો ચિત્તસન્તાને ભૂતો અરીતિ ભૂ-અરિ, પદસન્ધિવસેન અ-કાર લોપં કત્વા ભૂરીતિ વુત્તો. તસ્સ ભૂરિસ્સ મદ્દની પઞ્ઞા ભૂરિમદ્દનિપઞ્ઞાતિ વત્તબ્બે મદ્દનિ સદ્દ લોપં કત્વા ''ભૂરિપઞ્ઞા''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **તં અરિં મદ્દની**તિ ચ તેસં અરીનં મદ્દનીતિ પદચ્છેદો કાતબ્બો. **પથવીસમાયા**તિ વિત્થતવિપુલટ્ઠેનેવ પથવીસમાય. **વિત્થતાયા**તિ પજાનિતબ્બે વિસયે પત્થટાય, ન એકદેસે વત્તમાનાય. **વિપુલાયા**તિ ઓળારિકભૂતાય. મહાનિદ્દેસે પન ''વિપુલાય વિત્થતાયા''તિ (મહાનિ॰ ૨૭) આગતં. **સમન્નાગતો**તિ પુગ્ગલો. **ઇતિ**સદ્દો કારણત્થે, ઇમિના કારણેન પુગ્ગલસ્સ ભૂરિપઞ્ઞાય સમન્નાગતત્તા તસ્સ પઞ્ઞા ભૂરિપઞ્ઞા નામાતિ ભૂતે અત્થે રમતીતિ અત્થો. ભૂરિપઞ્ઞસ્સ પઞ્ઞા ભૂરિપઞ્ઞપઞ્ઞાતિ વત્તબ્બે એકસ્સ પઞ્ઞાસદ્દસ્સ લોપં કત્વા ''ભૂરિપઞ્ઞા''તિ વુત્તં. ભૂરિસમા પઞ્ઞાતિ વા ભૂરિપઞ્ઞા. **અપિચા**તિ અઞ્ઞપરિયાયદસ્સનત્થં વુત્તં. **પઞ્ઞાયમેતન્તિ** પઞ્ઞાય એતં. **અધિવચનન્તિ** અધિકવચનં. **ભૂરી**તિ ભૂતે અત્થે રમતીતિ ભૂરિ. **મેધા**તિ અસનિ વિય સિલુચ્ચયે કિલેસે મેધતિ હિંસતીતિ મેધા, ખિપ્પં ગહણધારણટ્ઠેન વા મેધા. **પરિણાયિકા**તિ યસ્સુપ્પજ્જતિ, તં સત્તં હિતપટિપત્તિયં સમ્પયુત્તધમ્મે ચ યાથાવલક્ખણપટિવેધે ચ પરિનેતીતિ પરિણાયિકા. ઇમેહેવ અઞ્ઞાનિપિ પઞ્ઞાપરિયાયવચનાનિ વુત્તાનિ હોન્તિ.

**પઞ્ઞાબાહુલ્લન્તિ** પઞ્ઞા બહુલા અસ્સાતિ પઞ્ઞાબહુલો, તસ્સ ભાવો પઞ્ઞાબાહુલ્લં. તઞ્ચ બહુલં પવત્તમાના પઞ્ઞા એવ. **ઇધેકચ્ચો**તિઆદીસુ પુથુજ્જનકલ્યાણકો વા અરિયો વા. પઞ્ઞા ગરુકા અસ્સાતિ **પઞ્ઞાગરુકો**. પઞ્ઞા ચરિતં પવત્તં અસ્સાતિ **પઞ્ઞાચરિતો**. પઞ્ઞા આસયો અસ્સાતિ **પઞ્ઞાસયો**. પઞ્ઞાય અધિમુત્તોતિ **પઞ્ઞાધિમુત્તો**. પઞ્ઞા એવ ધજભૂતા અસ્સાતિ **પઞ્ઞાધજો**. પઞ્ઞા એવ કેતુભૂતા અસ્સાતિ **પઞ્ઞાકેતુ**. પઞ્ઞા એવ અધિપતિ પઞ્ઞાધિપતિ, પઞ્ઞાધિપતિતો આગતત્તા **પઞ્ઞાધિપતેય્યો**. ધમ્મસભાવવિચિનનં બહુલમસ્સાતિ **વિચયબહુલો**. નાનપ્પકારેન ધમ્મસભાવવિચિનનં બહુલમસ્સાતિ **પવિચયબહુલો**. પઞ્ઞાય ઓગાહેત્વા તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ ખાયનં પાકટકરણં ઓક્ખાયનં, ઓક્ખાયનં બહુલમસ્સાતિ **ઓક્ખાયનબહુલો**. પઞ્ઞાય તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ સમ્મા પેક્ખણા સમ્પેક્ખા, સમ્પેક્ખાય અયનં પવત્તનં સમ્પેક્ખાયનં, સમ્પેક્ખાયનં ધમ્મો પકતિ અસ્સાતિ **સમ્પેક્ખાયનધમ્મો**. તં તં ધમ્મં વિભૂતં પાકટં કત્વા વિહરતીતિ **વિભૂતવિહારી**, વિભૂતો વિહારો વા અસ્સ અત્થીતિ વિભૂતવિહારી. સા પઞ્ઞા ચરિતં, ગરુકા, બહુલા અસ્સાતિ **તચ્ચરિતો તગ્ગરુકો તબ્બહુલો**. તસ્સં પઞ્ઞાયં નિન્નો, પોણો, પબ્ભારો, અધિમુત્તોતિ **તન્નિન્નો તપ્પોણો તપ્પબ્ભારો તદધિમુત્તો**. સા પઞ્ઞા અધિપતિ તદધિપતિ, તતો આગતો **તદધિપતેય્યો**. ''પઞ્ઞાગરુકો''તિઆદીનિ ''કામં સેવન્તંયેવ જાનાતિ અયં પુગ્ગલો કામગરુકો''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૩) વિય પુરિમજાતિતો પભુતિ વુત્તાનિ. ''તચ્ચરિતો''તિઆદીનિ ઇમિસ્સા જાતિયા વુત્તાનિ.

સીઘપઞ્ઞા ચ લહુપઞ્ઞા ચ હાસપઞ્ઞા ચ જવનપઞ્ઞા ચ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા. ખિપ્પટ્ઠેન **સીઘપઞ્ઞા**. લહુકટ્ઠેન **લહુપઞ્ઞા**. હાસબહુલટ્ઠેન **હાસપઞ્ઞા**. વિપસ્સનૂપગસઙ્ખારેસુ ચ વિસઙ્ખારે ચ જવનટ્ઠેન **જવનપઞ્ઞા**. **સીઘં સીઘન્તિ** બહૂન્નં સીલાદીનં સઙ્ગહત્થં દ્વિક્ખત્તું વુત્તં. **સીલાની**તિ ચારિત્તવારિત્તવસેન પઞ્ઞત્તાનિ પાતિમોક્ખસંવરસીલાનિ. **ઇન્દ્રિયસંવરન્તિ** ચક્ખાદીનં છન્નં ઇન્દ્રિયાનં રાગપટિઘપ્પવેસં અકત્વા સતિકવાટેન વારણં થકનં. **ભોજને મત્તઞ્ઞુતન્તિ** પચ્ચવેક્ખિતપરિભોગવસેન ભોજને પમાણઞ્ઞુભાવં. **જાગરિયાનુયોગન્તિ** દિવસસ્સ તીસુ કોટ્ઠાસેસુ, રત્તિયા પઠમપચ્છિમકોટ્ઠાસેસુ ચ જાગરતિ ન નિદ્દાયતિ, સમણધમ્મમેવ ચ કરોતીતિ જાગરો, જાગરસ્સ ભાવો, કમ્મં વા જાગરિયં, જાગરિયસ્સ અનુયોગો જાગરિયાનુયોગો. તં જાગરિયાનુયોગં.

**સીલક્ખન્ધ**ન્તિ સેક્ખં અસેક્ખં વા સીલક્ખન્ધં. એવમિતરેપિ ખન્ધા વેદિતબ્બા. **પઞ્ઞાક્ખન્ધ**ન્તિ મગ્ગપઞ્ઞઞ્ચ સેક્ખાસેક્ખાનં લોકિયપઞ્ઞઞ્ચ. **વિમુત્તિક્ખન્ધ**ન્તિ ફલવિમુત્તિં. **વિમુત્તિઞાણદસ્સનક્ખન્ધ**ન્તિ પચ્ચવેક્ખણઞાણં.

**હાસબહુલો**તિ મૂલપદં. **વેદબહુલો**તિ તસ્સા એવ પીતિયા સમ્પયુત્તસોમનસ્સવેદનાવસેન નિદ્દેસપદં. **તુટ્ઠિબહુલો**તિ નાતિબલવપીતિયા તુટ્ઠાકારવસેન. **પામોજ્જબહુલો**તિ બલવપીતિયા પમુદિતભાવવસેન.

૭. **યં કિઞ્ચિ રૂપ**ન્તિઆદિ સમ્મસનઞાણનિદ્દેસે વુત્તત્થં. **તુલયિત્વા**તિ કલાપસમ્મસનવસેન તુલેત્વા. **તીરયિત્વા**તિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાવસેન તીરયિત્વા. **વિભાવયિત્વા**તિ ભઙ્ગાનુપસ્સનાદિવસેન પાકટં કત્વા. **વિભૂતં કત્વા**તિ સઙ્ખારુપેક્ખાનુલોમવસેન ફુટં કત્વા. તિક્ખપઞ્ઞા લોકુત્તરા એવ. **ઉપ્પન્ન**ન્તિ સમથવિપસ્સનાવસેન વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગવસેન પહીનમ્પિ અરિયમગ્ગેન અસમૂહતત્તા ઉપ્પત્તિધમ્મતં અનતીતતાય અસમૂહતુપ્પન્નન્તિ વુચ્ચતિ, તં ઇધ અધિપ્પેતં. **નાધિવાસેતી**તિ સન્તાનં આરોપેત્વા ન વાસેતિ. **પજહતી**તિ સમુચ્છેદવસેન પજહતિ. **વિનોદેતી**તિ ખિપતિ. **બ્યન્તીકરોતી**તિ વિગતન્તં કરોતિ. **અનભાવં ગમેતી**તિ અનુ અભાવં ગમેતિ, વિપસ્સનાનુક્કમેન અરિયમગ્ગં પત્વા સમુચ્છેદવસેનેવ અભાવં ગમયતીતિ અત્થો. એત્થ ચ કામપટિસંયુત્તો વિતક્કો **કામવિતક્કો**. ‘‘ઇમે સત્તા મરન્તૂ’’તિ પરેસં મરણપટિસંયુત્તો વિતક્કો **બ્યાપાદવિતક્કો**. ‘‘ઇમે સત્તા વિહિંસીયન્તૂ’’તિ પરેસં વિહિંસાપટિસંયુત્તો વિતક્કો **વિહિંસાવિતક્કો**. **પાપકે**તિ લામકે. **અકુસલે ધમ્મે**તિ અકોસલ્લસમ્ભૂતે ધમ્મે.

**નિબ્બેધિકપઞ્ઞા**તિ નિબ્બિદાબહુલસ્સ પુગ્ગલસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગપઞ્ઞા એવ. **ઉબ્બેગબહુલો**તિ ઞાણભયવસેન ભયબહુલો. **ઉત્તાસબહુલો**તિ બલવભયબહુલો . ઇદં પુરિમસ્સેવ અત્થવિવરણં. **ઉક્કણ્ઠનબહુલો**તિ સઙ્ખારતો ઉદ્ધં વિસઙ્ખારાભિમુખતાય ઉક્કણ્ઠનબહુલો. **અનભિરતિબહુલો**તિ ઉક્કણ્ઠનવસેનેવ અભિરતિઅભાવં દીપેતિ. ઇદાનિપિ તમત્થં દ્વીહિ વચનેહિ વિવરતિ. તત્થ **બહિમુખો**તિ સઙ્ખારતો બહિભૂતનિબ્બાનાભિમુખો. **ન રમતી**તિ નાભિરમતિ. **અનિબ્બિદ્ધપુબ્બ**ન્તિ અનમતગ્ગે સંસારે અન્તં પાપેત્વા અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં. **અપ્પદાલિતપુબ્બ**ન્તિ તસ્સેવ અત્થવચનં, અન્તકરણેનેવ અપદાલિતપુબ્બન્તિ અત્થો. **લોભક્ખન્ધ**ન્તિ લોભરાસિં, લોભકોટ્ઠાસં વા. **ઇમાહિ સોળસહિ પઞ્ઞાહિ સમન્નાગતો**તિ ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદેન અરહાયેવ વુત્તો. ઉપરિ ‘‘એકો સેક્ખપટિસમ્ભિદપ્પત્તો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૮) વુત્તત્તા સોતાપન્નસકદાગામિઅનાગામિનોપિ લબ્ભન્તિયેવ.

## ૨. પુગ્ગલવિસેસનિદ્દેસવણ્ણના

૮. **દ્વે પુગ્ગલા**તિઆદીહિ પટિસમ્ભિદપ્પત્તપુગ્ગલવિસેસપટિપાટિં દસ્સેતિ. તત્થ **પુબ્બયોગો**તિ અતીતજાતીસુ પટિસમ્ભિદપ્પત્તિહેતુભૂતો પુઞ્ઞપયોગો. **તેના**તિ તેન પુબ્બયોગકારણેન. એવં સેસેસુપિ. **અતિરેકો હોતી**તિ અતિરિત્તો હોતિ, અતિરેકયોગતો વા ‘‘અતિરેકો’’તિ વુત્તો. **અધિકો હોતી**તિ અગ્ગો હોતિ. **વિસેસો હોતી**તિ વિસિટ્ઠો હોતિ, વિસેસયોગતો વા વિસેસો. **ઞાણં પભિજ્જતી**તિ પટિસમ્ભિદાઞાણપ્પભેદં પાપુણાતિ.

**બહુસ્સુતો**તિ બુદ્ધવચનવસેન. **દેસનાબહુલો**તિ ધમ્મદેસનાવસેન. **ગરૂપનિસ્સિતો**તિ પઞ્ઞાય અધિકં ગરું ઉપનિસ્સિતો. **વિહારબહુલો**તિ વિપસ્સનાવિહારબહુલો, ફલસમાપત્તિવિહારબહુલો વા. **પચ્ચવેક્ખણાબહુલો**તિ વિપસ્સનાવિહારે સતિ વિપસ્સનાપચ્ચવેક્ખણાબહુલો, ફલસમાપત્તિવિહારે સતિ ફલસમાપત્તિપચ્ચવેક્ખણાબહુલો. **સેખપટિસમ્ભિદપ્પત્તો**તિ સેખો હુત્વા પટિસમ્ભિદપ્પત્તો. એવં **અસેખપટિસમ્ભિદપ્પત્તો**. **સાવકપારમિપ્પત્તો**તિ એત્થ મહાપઞ્ઞાનં અગ્ગસ્સ મહાસાવકસ્સ સત્તસટ્ઠિયા સાવકઞાણાનં પારગમનં પારમી, સાવકસ્સ પારમી

સાવકપારમી, તં સાવકપારમિં પત્તોતિ સાવકપારમિપ્પત્તો. સાવકપારમિતાપ્પત્તોતિ વા પાઠો. સત્તસટ્ઠિયા સાવકઞાણાનં પાલકો પૂરકો ચ સો મહાસાવકો પરમો, તસ્સ પરમસ્સ અયં સત્તસટ્ઠિભેદા ઞાણકિરિયા પરમસ્સ ભાવો, કમ્મં વાતિ પારમી, તસ્સ સાવકસ્સ પારમી સાવકપારમી , તં પત્તોતિ સાવકપારમિપ્પત્તો. **સાવકપારમિપ્પત્તો**તિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરાદિકો યો કોચિ સાવકો. સાવકપારમિપ્પત્તસાવકતો અતિરેકસ્સ અઞ્ઞસ્સ સાવકસ્સ અભાવા **એકો પચ્ચેકસમ્બુદ્ધો**તિ આહ. પુન **પઞ્ઞાપભેદકુસલો**તિઆદીહિ વુત્તત્થમેવ નિગમેત્વા દસ્સેસીતિ. ઞાણકથાય યેભુય્યેન અનેકાનિ ઞાણાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ. પઞ્ઞાકથાય યેભુય્યેન એકાપિ પઞ્ઞા નાનાકારવસેન નાનાકત્વા વુત્તાતિ અયં વિસેસો.

મહાપઞ્ઞાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૨. ઇદ્ધિકથા

## ઇદ્ધિકથાવણ્ણના

૯. ઇદાનિ પઞ્ઞાકથાય અનન્તરં પઞ્ઞાનુભાવં દસ્સેન્તેન કથિતાય ઇદ્ધિકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ પુચ્છાસુ તાવ **કા ઇદ્ધી**તિ સભાવપુચ્છા. **કતિ ઇદ્ધિયો**તિ પભેદપુચ્છા. **કતિ ભૂમિયો**તિ સમ્ભારપુચ્છા. **કતિ પાદા**તિ પતિટ્ઠપુચ્છા. **કતિ પદાની**તિ આસન્નકારણપુચ્છા. **કતિ મૂલાની**તિ આદિકારણપુચ્છા. વિસજ્જનેસુ **ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધી**તિ નિપ્ફત્તિઅત્થેન પટિલાભટ્ઠેન ચાતિ અત્થો. યઞ્હિ નિપ્ફજ્જતિ પટિલબ્ભતિ ચ, તં ઇજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ. યથાહ – ''કામં કામયમાનસ્સ, તસ્સ ચેતં સમિજ્ઝતી''તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૭૨). ''નેક્ખમ્મં ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, પટિહરતીતિ પાટિહારિય''ન્તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૨). અપરો નયો – ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ, ઉપાયસમ્પદાયેતં અધિવચનં. ઉપાયસમ્પદા હિ ઇજ્ઝતિ અધિપ્પેતફલપ્પસવનતો. યથાહ – ''અયં ખો, ચિત્તો ગહપતિ, સીલવા કલ્યાણધમ્મો, સચે પણિદહિસ્સતિ 'અનાગતમદ્ધાનં રાજા અસ્સં ચક્કવત્તી'તિ. ઇજ્ઝિસ્સતિ હિ સીલવતો ચેતોપણિધિ વિસુદ્ધત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૨). અપરો નયો – એતાય સત્તા ઇજ્ઝન્તીતિ ઇદ્ધિ. **ઇજ્ઝન્તી**તિ ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ.

**૧૦**. દસસુ ઇદ્ધીસુ અધિટ્ઠાનવસેન નિપ્ફન્નત્તા **અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિ**. પકતિવણ્ણવિજહનવિકારવસેન પવત્તત્તા **વિકુબ્બના ઇદ્ધિ**. સરીરબ્ભન્તરે અઞ્ઞસ્સ મનોમયસ્સ સરીરસ્સ નિપ્ફત્તિવસેન પવત્તત્તા **મનોમયા ઇદ્ધિ**. ઞાણપ્પવત્તિતો પુબ્બે વા પચ્છા વા તંખણે વા ઞાણાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો **ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ**. સમાધિતો પુબ્બે વા પચ્છા વા તંખણે વા સમથાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો **સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ**. ચેતોવસિપ્પત્તાનં અરિયાનંયેવ સમ્ભવતો **અરિયા ઇદ્ધિ**. કમ્મવિપાકવસેન જાતો વિસેસો **કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ**. પુબ્બે કતપુઞ્ઞસ્સ જાતો વિસેસો **પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ**. વિજ્જાય જાતો વિસેસો **વિજ્જામયા ઇદ્ધિ**. તેન તેન સમ્માપયોગેન તસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ ઇજ્ઝનં **તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ**.

**ઇદ્ધિયા ચતસ્સો ભૂમિયો**તિ અવિસેસેત્વા વુત્તેપિ યથાલાભવસેન અધિટ્ઠાનવિકુબ્બનમનોમયિદ્ધિયા એવ ભૂમિયો, ન સેસાનં. **વિવેકજા ભૂમી**તિ વિવેકતો વા વિવેકે વા જાતા વિવેકજા ભૂમિ. **પીતિસુખભૂમી**તિ પીતિસુખયુત્તા ભૂમિ. **ઉપેક્ખાસુખભૂમી**તિ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય ચ સુખેન ચ યુત્તા ભૂમિ. **અદુક્ખમસુખાભૂમી**તિ અદુક્ખમસુખવેદનાયુત્તા ભૂમિ. તેસુ પઠમદુતિયાનિ ઝાનાનિ પીતિફરણતા, તીણિ ઝાનાનિ સુખફરણતા, ચતુત્થજ્ઝાનં ચેતોફરણતા. એત્થ ચ પુરિમાનિ તીણિ ઝાનાનિ યસ્મા પીતિફરણેન ચ સુખફરણેન ચ સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા લહુમુદુકમ્મઞ્ઞકાયો હુત્વા ઇદ્ધિં પાપુણાતિ, તસ્મા ઇમિના પરિયાયેન ઇદ્ધિલાભાય સંવત્તનતો સમ્ભારભૂમિયોતિ વેદિતબ્બાનિ. ચતુત્થજ્ઝાનં પન ઇદ્ધિલાભાય પકતિભૂમિયેવ. **ઇદ્ધિલાભાયા**તિ અત્તનો સન્તાને પાતુભાવવસેન ઇદ્ધીનં લાભાય. **ઇદ્ધિપટિલાભાયા**તિ પરિહીનાનં વા ઇદ્ધીનં વીરિયારમ્ભવસેન પુન લાભાય, ઉપસગ્ગવસેન વા પદં વડ્ઢિતં. **ઇદ્ધિવિકુબ્બનતાયા**તિ ઇદ્ધિયા વિવિધકરણભાવાય. **ઇદ્ધિવિસવિતાયા**તિ વિવિધં વિસેસં સવતિ જનેતિ પવત્તેતીતિ વિસવી, વિવિધં સવનં વા અસ્સ અત્થીતિ વિસવી, તસ્સ ભાવો વિસવિતા. તસ્સા વિસવિતાય, ઇદ્ધિયા વિવિધવિસેસપવત્તનભાવાયાતિ અત્થો. **ઇદ્ધિવસીભાવાયા**તિ ઇદ્ધિયા ઇસ્સરભાવાય. **ઇદ્ધિવેસારજ્જાયા**તિ ઇદ્ધિવિસારદભાવાય. **ઇદ્ધિપાદા** ઞાણકથાયં વુત્તત્થા.

**છન્દં ચે ભિક્ખુ નિસ્સાયા**તિ યદિ ભિક્ખુ છન્દં નિસ્સાય છન્દં અધિપતિં કરિત્વા. **લભતિ સમાધિ**ન્તિ સમાધિં પટિલભતિ નિબ્બત્તેતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ છન્દવીરિયચિત્તવીમંસા ચત્તારિ પદાનિ, તંસમ્પયુત્તા ચત્તારો સમાધી ચત્તારિ પદાનીતિ એવં અટ્ઠ પદાનિ. યસ્મા પન ઇદ્ધિમુપ્પાદેતુકામતાછન્દો સમાધિના એકતો નિયુત્તોવ ઇદ્ધિલાભાય સંવત્તતિ, તથા વીરિયાદયો, તસ્મા ઇમાનિ અટ્ઠ પદાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

યં તં ભગવતા અભિઞ્ઞા ઉપ્પાદેતુકામસ્સ યોગિનો કત્તબ્બયોગવિધિં દસ્સેન્તેન ''સો એવં સમાહિતે ચિત્તે પરિસુદ્ધે પરિયોદાતે અનઙ્ગણે વિગતૂપક્કિલેસે મુદુભૂતે કમ્મનિયે ઠિતે આનેઞ્જપ્પત્તે''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૮) ચિત્તસ્સ આનેઞ્જં વુત્તં, તં થેરો સોળસધા દસ્સેન્તો **સોળસમૂલાની**તિઆદિમાહ. તત્થ **અનોનત**ન્તિ કોસજ્જવસેન અનોનતં, અસલ્લીનન્તિ અત્થો. **અનુન્નત**ન્તિ ઉદ્ધચ્ચવસેન ઉદ્ધં ન આરુળ્હં, અનુદ્ધતન્તિ અત્થો. **અનભિનત**ન્તિ લોભવસેન ન અભિનતં, અનલ્લીનન્તિ અત્થો. અભિકામતાય નતં અભિનતન્તિ, ઇદં તાદિસં ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. **રાગે**તિ સઙ્ખારવત્થુકેન લોભેન. **અનપનત**ન્તિ દોસવસેન ન અપનતં, ન ઘટ્ટનન્તિ અત્થો. ''નતં નતી''તિ અત્થતો એકં. અપગતનતન્તિ અપનતં, ઇદં તાદિસં ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. **અનિસ્સિત**ન્તિ અનત્તતો દિટ્ઠત્તા દિટ્ઠિવસેન ''અત્તા''તિ વા ''અત્તનિય''ન્તિ વા કિઞ્ચિ ન નિસ્સિતં. **અપ્પટિબદ્ધ**ન્તિ પચ્ચુપકારાસાવસેન નપ્પટિબદ્ધં. **છન્દરાગે**તિ સત્તવત્થુકેન લોભેન. **વિપ્પમુત્ત**ન્તિ વિક્ખમ્ભનવિમુત્તિવસેન કામરાગતો વિપ્પમુત્તં. અથ વા પઞ્ચવિમુત્તિવસેન કામરાગતો વિપ્પમુત્તં. અથ વા પઞ્ચવિમુત્તિવસેન તતો તતો પટિપક્ખતો વિપ્પમુત્તં. ઇદં પુથુજ્જનસેખાસેખાનમ્પિ અભિઞ્ઞાય ઉપ્પાદનતો નિરોધસમાપત્તિઞાણે ''સોળસહિ ઞાણચરિયાહી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૮૪) વુત્તનયેન ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદેન વુત્તં, યથાલાભવસેન પન ગહેતબ્બં. **કામરાગે**તિ મેથુનરાગેન. **વિસઞ્ઞુત્ત**ન્તિ વિક્ખમ્ભનતો સેસકિલેસેહિ વિસંયુત્તં, ઉક્કટ્ઠનયેન સમુચ્છેદતો વા વિપ્પયુત્તં. **કિલેસે**તિ સેસકિલેસેન. **વિમરિયાદિકત**ન્તિ વિક્ખમ્ભિતબ્બમરિયાદવસેન વિગતકિલેસમરિયાદં કતં, તેન તેન મગ્ગેન પહાતબ્બમરિયાદવસેન વા વિગતકિલેસમરિયાદં કતં. **કિલેસમરિયાદે**તિ તેન તેન પહીનેન કિલેસમરિયાદેન. લિઙ્ગવિપલ્લાસો ચેત્થ દટ્ઠબ્બો. **એકત્તગત**ન્તિ એકારમ્મણગતં. **નાનત્તકિલેસેહી**તિ નાનારમ્મણે પવત્તમાનેહિ કિલેસેહિ. ઇદં આરમ્મણમપેક્ખિત્વા વુત્તં, ''અનોનત''ન્તિઆદિ પન કિલેસે એવ અપેક્ખિત્વા. **ઓભાસગત**ન્તિ પઞ્ઞાય વિસદપ્પવત્તિવસેન પઞ્ઞોભાસં ગતં. **અવિજ્જન્ધકારે**તિ બલવઅવિજ્જાય. ચતસ્સો ચ ભૂમિયો સોળસ ચ મૂલાનિ ઇદ્ધિયા પુબ્બભાગવસેન વુત્તાનિ, ચત્તારો ચ પાદા અટ્ઠ ચ પદાનિ પુબ્બભાગવસેન ચ સમ્પયોગવસેન ચ વુત્તાનીતિ.

**૧૦**. એવં ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદમૂલભૂતે ધમ્મે દસ્સેત્વા ઇદાનિ તા ઇદ્ધિયો દસ્સેન્તો **કતમા અધિટ્ઠાના ઇદ્ધી**તિઆદિમાહ. તત્થ ઉદ્દેસપદાનં અત્થો ઇદ્ધિવિધઞાણનિદ્દેસે વુત્તોયેવ. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. તેન સબ્બપકારવસેન ઇદ્ધિવિધકારકસ્સ અઞ્ઞત્થ અભાવં દીપેતિ. ઇમેસં દ્વિન્નં પદાનં નિદ્દેસો હેટ્ઠા વુત્તત્થો. તેનેવ ચ ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદમૂલભૂતેહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૬૫-૩૬૬) વુત્તેહિ ચુદ્દસહિ પન્નરસહિ વા આકારેહિ પરિદમિતચિત્તતા ચ છન્દાદિએકેકાધિપતિસમાપજ્જનવસેન આવજ્જનાદિવસીભાવવસેન ચ મુદુકમ્મઞ્ઞકતચિત્તતા ચ વુત્તા હોતિ. બલવપુબ્બયોગસમ્પન્નો પુબ્બયોગસમ્પત્તિયા અરહત્તપટિલાભેનેવ પટિલદ્ધાભિઞ્ઞાદિગુણો ભિક્ખુ ભૂમિઆદીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો હોતીતિ કત્વા સોપિ વુત્તોવ હોતિ.

**બહુકં આવજ્જતી**તિ પથવીકસિણારમ્મણં અભિઞ્ઞાપાદકં ચતુત્થજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સચે સતં ઇચ્છતિ, ''સતં હોમિ, સતં હોમી''તિ પરિકમ્મકરણવસેન આવજ્જતિ. **આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતી**તિ એવં

પરિકમ્મં કત્વા અભિઞ્ઞાઞાણેન અધિટ્ઠાતિ. એત્થ પરિકમ્મં કત્વા પુન પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનં ન વુત્તં. કિઞ્ચાપિ ન વુત્તં, અથ ખો અટ્ઠકથાયં (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૮૬) "**આવજ્જતી**તિ પરિકમ્મવસેનેવ વુત્તં, **આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતી**તિ અભિઞ્ઞાઞાણવસેન વુત્તં, તસ્મા બહુકં આવજ્જતિ, તતો તેસં પરિકમ્મચિત્તાનં અવસાને સમાપજ્જતિ, સમાપત્તિતો વુટ્ઠહિત્વા પુન 'બહુકો હોમી'તિ આવજ્જિત્વા તતો પરં પવત્તાનં તિણ્ણં ચતુન્નં વા પુબ્બભાગચિત્તાનં અનન્તરા ઉપ્પન્નેન સન્નિટ્ઠાપનવસેન અધિટ્ઠાનન્તિ લદ્ધનામેન એકેનેવ અભિઞ્ઞાઞાણેન અધિટ્ઠાતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો''તિ વુત્તત્તા એવમેવ દટ્ઠબ્બં. યથા ''ભુઞ્જિત્વા સયતી''તિ વુત્તે પાનીયં અપિવિત્વા હત્થધોવનાદીનિ અકત્વા ભુત્તાનન્તરમેવ સયતીતિ અત્થો ન હોતીતિ અન્તરા સન્તેસુપિ અઞ્ઞેસુ કિચ્ચેસુ ''ભુત્વા સયતી''તિ વુચ્ચતિ, એવમિધાપીતિ દટ્ઠબ્બં. પઠમં પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનમ્પિ હિ પાળિયં અવુત્તમેવાતિ. તેન પન અધિટ્ઠાનઞાણેન સહેવ સતં હોતિ. સહસ્સેપિ સતસહસ્સેપિ એસેવ નયો. સચે એવં ન ઇજ્ઝતિ, પુન પરિકમ્મં કત્વા દુતિયમ્પિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં. સંયુત્તટ્ઠકથાયઞ્હિ ''એકવારં દ્વિવારં સમાપજ્જિતું વટ્ટતી''તિ વુત્તં. તત્થ પાદકજ્ઝાનચિત્તં નિમિત્તારમ્મણં, પરિકમ્મચિત્તાનિ સતારમ્મણાનિ વા સહસ્સારમ્મણાનિ વા. તાનિ ચ ખો વણ્ણવસેન, ન પણ્ણત્તિવસેન. અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ તથેવ સતારમ્મણં વા સહસ્સારમ્મણં વા. તં પુબ્બે વુત્તઅપ્પનાચિત્તમિવ ગોત્રભુઅનન્તરં એકમેવ ઉપ્પજ્જતિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં.

**યથાયસ્મા ચૂળપન્થકો એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી**તિ બહુધાભાવસ્સ કાયસક્ખિદસ્સનત્થં વુત્તં. વત્તમાનવચનં પનેત્થ થેરસ્સ તથાકરણપકતિકત્તા તસ્સ ધરમાનકાલત્તા ચ કતન્તિ વેદિતબ્બં. **એકો હોતી**તિ વારેપિ એસેવ નયો.

તત્રિદં વત્થુ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૮૬) – તે દ્વે ભાતરો કિર થેરા પન્થે જાતત્તા ''પન્થકા''તિ નામં લભિંસુ. તેસુ જેટ્ઠો મહાપન્થકો પબ્બજિત્વા સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. સો અરહા હુત્વા ચૂળપન્થકં પબ્બાજેત્વા –

> ''પદુમં યથા કોકનદં સુગન્ધં, પાતો સિયા ફુલ્લમવીતગન્ધં;
> અઙ્ગીરસં પસ્સ વિરોચમાનં, તપન્તમાદિચ્ચમિવન્તલિક્ખે''તિ. (અ॰ નિ॰ ૫.૧૯૫; સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૩) –

ઇમં ગાથં અદાસિ. સો તં ચતૂહિ માસેહિ પગુણં કાતું નાસક્ખિ. અથ નં થેરો ''અભબ્બો ત્વં ઇમસ્મિં સાસને, નિક્ખમ ઇતો''તિ આહ. તસ્મિઞ્ચ કાલે થેરો ભત્તુદ્દેસકો હોતિ. જીવકો કોમારભચ્ચો બહું માલાગન્ધવિલેપનં આદાય અત્તનો અમ્બવનં ગન્ત્વા સત્થારં પૂજેત્વા ધમ્મં સુત્વા દસબલં વન્દિત્વા થેરં ઉપસઙ્કમિત્વા ''સ્વે, ભન્તે, બુદ્ધપ્પમુખાનિ પઞ્ચ ભિક્ખુસતાનિ આદાય અમ્હાકં નિવેસને ભિક્ખં ગણ્હથા''તિ આહ. થેરોપિ ''ઠપેત્વા ચૂળપન્થકં સેસાનં અધિવાસેમી''તિ આહ. તં સુત્વા ચૂળપન્થકો ભિય્યોસો મત્તાય દોમનસ્સપ્પત્તો હુત્વા પુનદિવસે પાતોવ વિહારા નિક્ખમિત્વા સાસને સાપેક્ખતાય વિહારદ્વારકોટ્ઠકે રોદમાનો અટ્ઠાસિ.

ભગવા તસ્સ ઉપનિસ્સયં દિસ્વા તં ઉપસઙ્કમિત્વા ''કસ્મા રોદસી''તિ આહ. સો તં પવત્તિં આચિક્ખિ. ભગવા ''ન સજ્ઝાયં કાતું અસક્કોન્તો મમ સાસને અભબ્બો નામ હોતિ, મા સોચિ, પન્થકા''તિ ચક્કચિત્તતલેન પાણિના તસ્સ સીસં પરામસિત્વા તં બાહાયં ગહેત્વા વિહારં પવિસિત્વા ગન્ધકુટિપમુખે નિસીદાપેત્વા ઇદ્ધિયા અભિસઙ્ખતં પરિસુદ્ધં પિલોતિકખણ્ડં ''ઇમં પિલોતિકં 'રજોહરણં રજોહરણ'ન્તિ હત્થેન પરિમજ્જન્તો નિસીદ, પન્થકા''તિ વત્વા તસ્સ પિલોતિકખણ્ડં દત્વા કાલે આરોચિતે ભિક્ખુસઙ્ઘપરિવુતો જીવકસ્સ ગેહં ગન્ત્વા પઞ્ઞત્તાસને નિસીદિ. તસ્સ તં પિલોતિકખણ્ડં તથાપરિમજ્જન્તસ્સ કિલિટ્ઠં હુત્વા કમેન કાળવણ્ણં અહોસિ. સો ''ઇદં પરિસુદ્ધં પિલોતિકખણ્ડં,

નત્થેત્થ દોસો, અત્તભાવં નિસ્સાય પનાયં દોસો''તિ સઞ્ઞં પટિલભિત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ ઞાણં ઓતારેત્વા વિપસ્સનં વડ્ઢેસિ. અથસ્સ ભગવા ઓભાસં વિસ્સજ્જેત્વા પુરતો નિસિન્નો વિય પઞ્ઞાયમાનરૂપો હુત્વા ઇમા ઓભાસગાથા અભાસિ –

''રાગો રજો ન ચ પન રેણુ વુચ્ચતિ, રાગસ્સેતં અધિવચનં રજોતિ;
એતં રજં વિપ્પજહિત્વ ભિક્ખવો, વિહરન્તિ તે વિગતરજસ્સ સાસને.

''દોસો...પે॰... સાસને.

''મોહો રજો ન ચ પન રેણુ વુચ્ચતિ, મોહસ્સેતં અધિવચનં રજોતિ;
એતં રજં વિપ્પજહિત્વ ભિક્ખવો, વિહરન્તિ તે વિગતરજસ્સ સાસને. (મહાનિ॰ ૨૦૯);

''અધિચેતસો અપ્પમજ્જતો, મુનિનો મોનપથેસુ સિક્ખતો;
સોકા ન ભવન્તિ તાદિનો, ઉપસન્તસ્સ સદા સતીમતો''તિ. (ઉદા॰ ૩૭);

ગાથાપરિયોસાને થેરો સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. સો મનોમયજ્ઝાનલાભી હુત્વા એકો હુત્વા બહુધા, બહુધા હુત્વા એકો ભવિતું સમત્થો અહોસિ. અરહત્તમગ્ગેનેવસ્સ તીણિ પિટકાનિ છ ચ અભિઞ્ઞા આગમિંસુ.

જીવકોપિ ખો દસબલસ્સ દક્ખિણોદકં ઉપનામેસિ. સત્થા પત્તં હત્થેન પિદહિત્વા ''કિં ભન્તે''તિ પુટ્ઠો ''વિહારે એકો ભિક્ખુ અત્થિ, જીવકા''તિ આહ. સો પુરિસં પેસેસિ ''ગચ્છ અય્યં ગહેત્વા સીઘં એહી''તિ. ચૂળપન્થકત્થેરો તસ્સ પુરિસસ્સ પુરે આગમનાયેવ ભાતરં અત્તનો પત્તવિસેસં ઞાપેતુકામો ભિક્ખુસહસ્સં નિમ્મિનિત્વા એકમ્પિ એકેન અસદિસં, એકસ્સાપિ ચ ચીવરવિચારણાદિસામણકકમ્મં અઞ્ઞેન અસદિસં અકાસિ. પુરિસો ગન્ત્વા વિહારે બહૂ ભિક્ખૂ દિસ્વા પચ્ચાગન્ત્વા ''બહૂ, ભન્તે, વિહારે ભિક્ખૂ, પક્કોસિતબ્બં અય્યં ન પસ્સામી''તિ જીવકસ્સ કથેસિ. જીવકો સત્થારં પુચ્છિત્વા તસ્સ નામં વત્વા પુન તં પેસેસિ. સો ગન્ત્વા ''ચૂળપન્થકો નામ કતરો ભન્તે''તિ પુચ્છિ. ''અહં ચૂળપન્થકો, અહં ચૂળપન્થકો''તિ સકિંયેવ મુખસહસ્સં કથેસિ. સો પુન ગન્ત્વા ''સબ્બેપિ કિર ચૂળપન્થકા, અહં પક્કોસિતબ્બં ન જાનામી''તિ આહ. જીવકો પટિવિદ્ધસચ્ચતાય ''ઇદ્ધિમા ભિક્ખૂ''તિ નયતો અઞ્ઞાસિ. ભગવા આહ – ''ગચ્છ, યં પઠમં પસ્સસિ, તં ચીવરકણ્ણે ગહેત્વા સત્થા તં આમન્તેતીતિ વત્વા આનેહી''તિ. સો ગન્ત્વા તથા અકાસિ. તાવદેવ સબ્બેપિ નિમ્મિતા અન્તરધાયિંસુ. થેરો તં ઉય્યોજેત્વા મુખધોવનાદિસરીરકિચ્ચં નિટ્ઠપેત્વા પઠમતરં ગન્ત્વા પઞ્ઞત્તાસને નિસીદિ. તસ્મિં ખણે સત્થા દક્ખિણોદકં ગણ્હિત્વા ભત્તકિચ્ચં કત્વા ચૂળપન્થકત્થેરેનેવ ભત્તાનુમોદનં ધમ્મકથં કથાપેસિ. થેરો દીઘમજ્ઝિમાગમપ્પમાણં ધમ્મકથં કથેસીતિ.

અઞ્ઞે ભિક્ખૂ અધિટ્ઠાનેન મનોમયં કાયં અભિનિમ્મિનિત્વા તયો વા ચત્તારો વા અભિનિમ્મિનન્તિ, બહુકે એકસદિસેયેવ ચ કત્વા નિમ્મિનન્તિ એકવિધમેવ કમ્મં કુરુમાને. ચૂળપન્થકત્થેરો પન એકાવજ્જનેનેવ ભિક્ખુસહસ્સં માપેસિ. દ્વેપિ જને ન એકસદિસે અકાસિ, ન એકવિધં કમ્મં કુરુમાને. તસ્મા મનોમયં કાયં અભિનિમ્મિનન્તાનં અગ્ગો નામ જાતો. અઞ્ઞે પન બહૂ અનિયમેત્વા નિમ્મિતા ઇદ્ધિમતા સદિસાવ હોન્તિ. ઠાનનિસજ્જાદીસુ ચ ભાસિતતુણ્હીભાવાદીસુ ચ યં યં ઇદ્ધિમા કરોતિ, તં તદેવ કરોન્તિ. સચે પન નાનાવણ્ણં

કાતુકામો હોતિ કેચિ પઠમવયે કેચિ મજ્ઝિમવયે કેચિ પચ્છિમવયે, તથા દીઘકેસે ઉપડ્ઢમુણ્ડે મુણ્ડે મિસ્સકકેસે ઉપડ્ઢરત્તચીવરે પણ્ડુકચીવરે
પદભાણધમ્મકથાસરભઞ્ઞપઞ્હાપુચ્છનપઞ્હાવિસજ્જનરજનપચનચીવરસિબ્બનધોવનાદીનિ કરોન્તે અપરેપિ વા નાનપ્પકારકે કાતુકામો હોતિ, તેન પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ''એત્તકા ભિક્ખૂ પઠમવયા હોન્તૂ''તિઆદિના નયેન પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં, અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિં ઇચ્છિતિચ્છિતપ્પકારાયેવ હોન્તીતિ. એસેવ નયો **બહુધાપિ હુત્વા એકો હોતી**તિઆદીસુ.

અયં પન વિસેસો – **પકતિયા બહુકો**તિ નિમ્મિતકાલબ્ભન્તરે નિમ્મિતપકતિયા બહુકો. ઇમિના ચ ભિક્ખુના એવં બહુભાવં નિમ્મિનિત્વા પુન ''એકોવ હુત્વા ચઙ્કમિસ્સામિ, સજ્ઝાયં કરિસ્સામિ, પઞ્હં પુચ્છિસ્સામી''તિ ચિન્તેત્વા વા, ''અયં વિહારો અપ્પભિક્ખુકો, સચે કેચિ આગમિસ્સન્તિ 'કુતો ઇમે એત્તકા એકસદિસા ભિક્ખૂ, અદ્ધા થેરસ્સ એસ આનુભાવો'તિ મં જાનિસ્સન્તી''તિ અપ્પિચ્છતાય વા અન્તરાવ ''એકો હોમી''તિ ઇચ્છન્તેન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એકો હોમી''તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એકો હોમી''તિ અધિટ્ઠાતબ્બં. અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિંયેવ એકો હોતિ. એવં અકરોન્તો પન યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેન સયમેવ એકો હોતિ.

**૧૧. આવિભાવ**ન્તિ પદં નિક્ખિપિત્વા **કેનચિ અનાવટં હોતી**તિ વુત્તત્તા કેનચિ અનાવટપદેન આવિભાવપદસ્સ પાકટભાવત્થો વુત્તો. ''હોતી''તિ પદેન ''કરોતી''તિ પાઠસેસો વુત્તો હોતિ. પાકટં હોન્તઞ્હિ આવિભાવે કતે હોતિ. **કેનચિ અનાવટ**ન્તિ કુટ્ટાદિના યેન કેનચિ અનાવટં આવરણવિરહિતં. **અપ્પટિચ્છન્ન**ન્તિ ઉપરિતો અચ્છાદિતં. તદેવ અનાવટત્તા **વિવટં**. અપ્પટિચ્છન્નત્તા **પાકટં**. **તિરોભાવ**ન્તિ અન્તરિતભાવં કરોતિ. આવટંયેવ તેન આવરણેન **પિહિતં**. પટિચ્છન્નંયેવ તેન પટિચ્છાદનેન **પટિકુજ્જિતં**.

**આકાસકસિણસમાપત્તિયા**તિ પરિચ્છેદાકાસકસિણે ઉપ્પાદિતાય ચતુત્થજ્ઝાનસમાપત્તિયા. **લાભી**તિ લાભો અસ્સ અત્થીતિ લાભી. **અપરિક્ખિત્તે**તિ કેનચિ સમન્તતો અપરિક્ખિત્તે પદેસે. ઇધ આકાસકસિણસ્સેવ વુત્તત્તા તત્થ ભાવિતમેવ ઝાનં આકાસકરણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ન અઞ્ઞન્તિ દટ્ઠબ્બં. ઉપરિઆપોકસિણાદીસુપિ તદારમ્મણમેવ ઝાનં દટ્ઠબ્બં, ન અઞ્ઞં . **પથવિં આવજ્જતિ, ઉદકં આવજ્જતિ, આકાસં આવજ્જતી**તિ પકતિપથવીઉદકઆકાસે આવજ્જતિ. **અન્તલિક્ખે**તિ તસ્સ આકાસસ્સ પથવિતો દૂરાકાસભાવં દીપેતિ.

**૧૨.** ચન્દિમસૂરિયપરિમજ્જને કસિણનિયમં અકત્વા ''ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો''તિ અવિસેસેન વુત્તત્તા નત્થેત્થ કસિણસમાપત્તિનિયમોતિ વેદિતબ્બં. **નિસિન્નકો વા નિપન્નકો વા**તિ નિસિન્નો વા નિપન્નો વા. ઇમેહેવ ઇતરઇરિયાપથદ્વયમ્પિ વુત્તમેવ હોતિ. **હત્થપાસે હોતૂ**તિ હત્થસમીપે હોતુ. હત્થપસ્સે હોતૂતિપિ પાઠો. ઇદં તથા કાતુકામસ્સ વસેન વુત્તં. અયં પન તત્થ ગન્ત્વાપિ હત્થં વડ્ઢેત્વાપિ આમસતિ. **આમસતી**તિ ઈસકં ફુસતિ. **પરામસતી**તિ બાળ્હં ફુસતિ. **પરિમજ્જતી**તિ સમન્તતો ફુસતિ. **રૂપગત**ન્તિ હત્થપાસે ઠિતરૂપમેવ.

**દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતી**તિ પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય દૂરે દેવલોકં વા બ્રહ્મલોકં વા આવજ્જતિ ''સન્તિકે હોતૂ''તિ. આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ ''સન્તિકે હોતૂ''તિ. સન્તિકે હોતિ. એસ નયો સેસપદેસુપિ. બ્રહ્મલોકં પન ગન્તુકામસ્સ દૂરસ્સ સન્તિકકરણં વત્વા બ્રહ્મલોકગમનસ્સ અનુપકારમ્પિ ઇમાય ઇદ્ધિયા ઇજ્ઝમાનવિસેસં દસ્સેન્તો **સન્તિકેપી**તિઆદિમાહ. તત્થ ન કેવલં

થોકકરણબહુકરણમેવ, ‘‘અમધુરં મધુર’’ન્તિઆદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, તં સબ્બં ઇદ્ધિમતો ઇજ્ઝતિ. અપરો નયો – **દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતી**તિ દૂરે બ્રહ્મલોકં વા મનુસ્સલોકસ્સ સન્તિકે અધિટ્ઠાતિ. **સન્તિકેપિ દૂરે અધિટ્ઠાતી**તિ સન્તિકે મનુસ્સલોકં વા દૂરે બ્રહ્મલોકે અધિટ્ઠાતિ. **બહુકમ્પિ થોકં અધિટ્ઠાતી**તિ સચે બ્રહ્માનો બહૂ સન્નિપતિતા હોન્તિ, મહાઅત્તભાવત્તા દસ્સનૂપચારં સવનૂપચારં પજહન્તિ, દસ્સનૂપચારે ચ સવનૂપચારે ચ એકજ્ઝં સન્નિપિત્વા બહુકમ્પિ થોકન્તિ અધિટ્ઠાતિ. **થોકમ્પિ બહુકં અધિટ્ઠાતી**તિ સચે મહાપરિવારેન ગન્તુકામો હોતિ, એકકત્તા થોકં અત્તાનં બહુકં અધિટ્ઠહિત્વા મહાપરિવારો ગચ્છતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. એવં સતિ ચતુબ્બિધમ્પિ તં બ્રહ્મલોકગમને ઉપકારો હોતિ.

**દિબ્બેન ચક્ખુના તસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં પસ્સતી**તિ ઇધ ઠિતો આલોકં વડ્ઢેત્વા યસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં દટ્ઠુકામો, દિબ્બેન ચક્ખુના તસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં પસ્સતિ. ઇધેવ ઠિતો દિબ્બાય સોતધાતુયા તસ્સ બ્રહ્મુનો ભાસમાનસ્સ સદ્દં સુણાતિ. ચેતોપરિયઞાણેન તસ્સ બ્રહ્મુનો ચિત્તં પજાનાતિ. **દિસ્સમાનેના**તિ ચક્ખુના પેક્ખિયમાનેન. **કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતી**તિ રૂપકાયસ્સ વસેન ચિત્તં પરિણામેતિ. પાદકજ્ઝાનચિત્તં ગહેત્વા કાયે આરોપેતિ, કાયાનુગતિકં કરોતિ દન્ધગમનં. કાયગમનઞ્હિ દન્ધં હોતિ. **અધિટ્ઠાતી**તિ તસ્સેવ વેવચનં, સન્નિટ્ઠાપેતીતિ અત્થો. **સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા**તિ પાદકજ્ઝાનારમ્મણેન ઇદ્ધિચિત્તેન સહજાતં સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા પવિસિત્વા ફુસિત્વા પાપુણિત્વા. સુખસઞ્ઞા ચ નામ ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તસઞ્ઞા. ઉપેક્ખા હિ સન્તં સુખન્તિ વુત્તા, સાયેવ સઞ્ઞા નીવરણેહિ ચેવ વિતક્કાદિપચ્ચનીકેહિ ચ વિમુત્તત્તા લહુસઞ્ઞાતિપિ વેદિતબ્બા. તં ઓક્કન્તસ્સ પનસ્સ કરજકાયોપિ તૂલપિચુ વિય સલ્લહુકો હોતિ. સો એવં વાતક્ખિત્તતૂલપિચુના વિય સલ્લહુકેન દિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ. એવં ગચ્છન્તો ચ સચે ઇચ્છતિ, પથવીકસિણવસેન આકાસે મગ્ગં નિમ્મિનિત્વા પદસા ગચ્છતિ. સચે ઇચ્છતિ, આકાસે પથવીકસિણવસેનેવ પદે પદે પદુમં નિમ્મિનિત્વા પદુમે પદુમે પદં નિક્ખિપન્તો પદસા ગચ્છતિ. સચે ઇચ્છતિ, વાયોકસિણવસેન વાતં અધિટ્ઠહિત્વા તૂલપિચુ વિય વાયુના ગચ્છતિ. અપિચ ગન્તુકામતાવ એત્થ પમાણં. સતિ હિ ગન્તુકામતાય એવંકતચિત્તાધિટ્ઠાનો અધિટ્ઠાનવેગક્ખિત્તોવ સો જિયાવેગક્ખિત્તો સરો વિય દિસ્સમાનો ગચ્છતિ.

**ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતી**તિ કરજકાયં ગહેત્વા પાદકજ્ઝાનચિત્તે આરોપેતિ, ચિત્તાનુગતિકં કરોતિ સીઘગમનં. ચિત્તગમનઞ્હિ સીઘં હોતિ. **સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા**તિ રૂપકાયારમ્મણેન ઇદ્ધિચિત્તેન સહજાતં સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ. સેસં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇદં પન ચિત્તગમનમેવ હોતિ. એવં અદિસ્સમાનેન કાયેન ગચ્છન્તો પનાયં કિં તસ્સાધિટ્ઠાનચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ગચ્છતિ? ઉદાહુ ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે વાતિ વુત્તે ‘‘તીસુપિ ખણેસુ ગચ્છતી’’તિ થેરો આહ. કિં પન સો સયં ગચ્છતિ, નિમ્મિતં પેસેતીતિ? યથારુચિ કરોતિ. ઇધ પનસ્સ સયં ગમનમેવ આગતં.

**મનોમય**ન્તિ અધિટ્ઠાનમનેન નિમ્મિતત્તા મનોમયં. **સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગ**ન્તિ સબ્બઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગવન્તં. **અહીનિન્દ્રિય**ન્તિ ઇદં ચક્ખુસોતાદીનં સણ્ઠાનવસેન વુત્તં, નિમ્મિતરૂપે પન પસાદો નામ નત્થિ. **સચે સો ઇદ્ધિમા ચઙ્કમતિ, નિમ્મિતોપિ તત્થ ચઙ્કમતી**તિઆદિ સબ્બં સાવકનિમ્મિતં સન્ધાય વુત્તં. બુદ્ધનિમ્મિતા પન યં યં ભગવા કરોતિ, તં તમ્પિ કરોન્તિ, ભગવતો ચિત્તવસેન અઞ્ઞમ્પિ કરોન્તીતિ. **ધૂમાયતિ પજ્જલતી**તિ તેજોકસિણવસેન. **ધમ્મં ભાસતી**તિઆદીનિ તીણિ અનિયમેત્વા વુત્તાનિ. **સન્તિટ્ઠતી**તિ સઙ્ગમ્મ તિટ્ઠતિ. **સલ્લપતી**તિ સઙ્ગમ્મ લપતિ. **સાકચ્છં સમાપજ્જતી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ઉત્તરપચ્ચુત્તરદાનવસેન સંકથં કરોતિ. એત્થ ચ યં સો ઇદ્ધિમા ઇધેવ ઠિતો દિબ્બેન ચક્ખુના રૂપં પસ્સતિ, દિબ્બાય સોતધાતુયા સદ્દં સુણાતિ, ચેતોપરિયઞાણેન ચિત્તં પજાનાતિ, યમ્પિ સો

ઇધેવ ઠિતો તેન બ્રહ્મુના સદ્ધિં સન્તિટ્ઠતિ , સલ્લપતિ, સાકચ્છં સમાપજ્જતિ, યમ્પિસ્સ ‘‘દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતી’’તિઆદિકં અધિટ્ઠાનં, યમ્પિ સો દિસ્સમાનેન વા અદિસ્સમાનેન વા કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ, એત્તાવતા ન કાયેન વસં વત્તેતિ. યઞ્ચ ખો ‘‘સો તસ્સ બ્રહ્મુનો પુરતો રૂપિં અભિનિમ્મિનાતી’’તિઆદિના નયેન વુત્તવિધાનં આપજ્જતિ, એત્તાવતા કાયેન વસં વત્તેતિ નામ. સેસં પન કાયેન વસવત્તનાય પુબ્બભાગદસ્સનત્થં વુત્તન્તિ. અયં તાવ અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિ.

**૧૩**. વિકુબ્બનિદ્ધિનિદ્દેસે સિખિસ્સ ભગવતો સાવકનિદસ્સનં વિકુબ્બનિદ્ધિયા કાયસક્ખિપુગ્ગલદસ્સનત્થં વુત્તં. તમ્પિ દસ્સેન્તો પઠમં તાવ **બ્રહ્મલોકે ઠિતો સહસ્સિલોકધાતું સરેન વિઞ્ઞાપેસી**તિ અતિવિય અચ્છરિયઅબ્ભુતભૂતં સહસ્સિલોકધાતુયા સદ્દસવનં અધિટ્ઠાનિદ્ધિં દસ્સેસિ. ઇદાનિ તસ્સ વત્થુસ્સ પરિદીપનત્થમિદં વુચ્ચતિ – ઇમસ્મા હિ કપ્પા એકતિંસે કપ્પે સિખી ભગવા અનન્તરજાતિયા તુસિતપુરતો ચવિત્વા અરુણવતીનગરે અરુણવતો રઞ્ઞો પભાવતિયા નામ મહેસિયા કુચ્છિસ્મિં નિબ્બત્તિત્વા પરિપક્કઞાણો મહાભિનિક્ખમનં નિક્ખમિત્વા બોધિમણ્ડે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પટિવિજ્ઝિત્વા પવત્તવરધમ્મચક્કો અરુણવતિં નિસ્સાય વિહરન્તો એકદિવસં પાતોવ સરીરપટિજગ્ગનં કત્વા મહાભિક્ખુસઙ્ઘપરિવારો ‘‘અરુણવતિં પિણ્ડાય પવિસિસ્સામી’’તિ નિક્ખમિત્વા વિહારદ્વારકોટ્ઠકસમીપે ઠિતો અભિભું નામ અગ્ગસાવકં આમન્તેસિ – ‘‘અતિપ્પગો ખો, ભિક્ખુ, અરુણવતિં પિણ્ડાય પવિસિતું. યેન અઞ્ઞતરો બ્રહ્મલોકો તેનુપસઙ્કમિસ્સામા’’તિ. યથાહ –

> ‘‘અથ ખો, ભિક્ખવે, સિખી ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો અભિભું ભિક્ખું આમન્તેસિ – ‘આયામ, બ્રાહ્મણ, યેન અઞ્ઞતરો બ્રહ્મલોકો, તેનુપસઙ્કમિસ્સામ યાવ ભત્તસ્સ કાલો ભવિસ્સતી’તિ. ‘એવં ભન્તે’તિ ખો, ભિક્ખવે, અભિભૂ ભિક્ખુ સિખિસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ પચ્ચસ્સોસિ. અથ ખો, ભિક્ખવે, સિખી ચ ભગવા અભિભૂ ચ ભિક્ખુ યેન અઞ્ઞતરો બ્રહ્મલોકો, તેનુપસઙ્કમિંસૂ’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫).

તત્થ મહાબ્રહ્મા સમ્માસમ્બુદ્ધં દિસ્વા અત્તમનો પચ્ચુગ્ગમનં કત્વા બ્રહ્માસનં પઞ્ઞાપેત્વા અદાસિ. થેરસ્સાપિ અનુચ્છવિકં આસનં પઞ્ઞાપયિંસુ. નિસીદિ ભગવા પઞ્ઞત્તે આસને, થેરોપિ અત્તનો પત્તાસને નિસીદિ. મહાબ્રહ્માપિ દસબલં વન્દિત્વા એકમન્તં નિસીદિ. તેનાહ – અથ ખો, ભિક્ખવે, સિખી ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો અભિભું ભિક્ખું આમન્તેસિ – ‘‘પટિભાતુ, બ્રાહ્મણ, તં બ્રહ્મુનો ચ બ્રહ્મપરિસાય ચ બ્રહ્મપારિસજ્જાનઞ્ચ ધમ્મી કથા’’તિ. ‘‘એવં, ભન્તે’’તિ ખો, ભિક્ખવે, અભિભૂ ભિક્ખુ સિખિસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ પટિસ્સુણિત્વા બ્રહ્મુનો ચ બ્રહ્મપરિસાય ચ બ્રહ્મપારિસજ્જાનઞ્ચ ધમ્મકથં કથેસિ. થેરે ધમ્મકથં કથેન્તે બ્રહ્માનો ઉજ્ઝાયિંસુ ‘‘ચિરસ્સઞ્ચ મયં સત્થુ બ્રહ્મલોકાગમનં લભિમ્હા, અયઞ્ચ ભિક્ખુ ઠપેત્વા સત્થારં સયં ધમ્મકથં આરભી’’તિ. સત્થા તેસં અનત્તમનભાવં ઞત્વા અભિભું ભિક્ખું એતદવોચ – ‘‘ઉજ્ઝાયન્તિ ખો તે, બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મા ચ બ્રહ્મપરિસા ચ બ્રહ્મપારિસજ્જા ચ. તેન હિ, ત્વં બ્રાહ્મણ, ભિય્યોસો મત્તાય સંવેજેહી’’તિ. થેરો સત્થુ વચનં સમ્પટિચ્છિત્વા અનેકવિહિતં ઇદ્ધિવિકુબ્બનં કત્વા સહસ્સિલોકધાતું સરેન વિઞ્ઞાપેન્તો –

> ‘‘આરમ્ભથ નિક્કમથ, યુઞ્જથ બુદ્ધસાસને;
> ધુનાથ મચ્ચુનો સેનં, નળાગારંવ કુઞ્જરો.
>
> ‘‘યો ઇમસ્મિં ધમ્મવિનયે, અપ્પમત્તો વિહસ્સતિ;
> પહાય જાતિસંસારં, દુક્ખસ્સન્તં કરિસ્સતી’’તિ. (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૫) –

ઇમં ગાથાદ્વયં અભાસિ.

કિં પન કત્વા થેરો સહસ્સિલોકધાતું સરેન વિઞ્ઞાપેસીતિ? નીલકસિણં તાવ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અભિઞ્ઞાઞાણેન ચક્કવાળસહસ્સે સબ્બત્થ અન્ધકારં ફરિ. તતો ''કિમિદં અન્ધકાર''ન્તિ સત્તાનં આભોગે ઉપ્પન્ને આલોકકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય આલોકં દસ્સેસિ. ''કિં આલોકો અય''ન્તિ વિચિનન્તાનં અત્તાનં દસ્સેસિ. ચક્કવાળસહસ્સે ચ દેવમનુસ્સા અઞ્જલિં પગ્ગણ્હિત્વા થેરંયેવ નમસ્સમાના અટ્ઠંસુ. થેરો ''મહાજનો મય્હં ધમ્મં દેસેન્તસ્સ સદ્દં સુણાતૂ''તિ ઇમા ગાથા અભાસિ. સબ્બે ઓસટાય પરિસાય મજ્ઝે નિસીદિત્વા ધમ્મં દેસેન્તસ્સ વિય સદ્દં અસ્સોસું. અત્થોપિ તેસં પાકટો અહોસિ. તં વિઞ્ઞાપનં સન્ધાય ''સરેન વિઞ્ઞાપેસી''તિ વુત્તં. તેન કતં અનેકવિહિતં ઇદ્ધિવિકુબ્બનં સન્ધાય પુન **સો દિસ્સમાનેનપી**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ધમ્મં દેસેસી**તિ પઠમં વુત્તપ્પકારં ઇદ્ધિવિકુબ્બનં દસ્સેન્તો ધમ્મં દેસેસિ, તતો યથાવુત્તક્કમેન દ્વે ગાથા ભાસન્તો સરેન વિઞ્ઞાપેસીતિ વેદિતબ્બં. **દિસ્સમાનેનપિ કાયેના**તિઆદીસુ ચ ઇત્થંભૂતલક્ખણે કરણવચનં, એવંભૂતકાયો હુત્વાતિ અત્થો.

ઇદાનિ તં વત્થું દસ્સેત્વા અઞ્ઞસ્સાપિ ઇદ્ધિમતો વિકુબ્બનિદ્ધિકરણવિધાનં દસ્સેન્તો **સો પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા**તિઆદિમાહ. તત્થ **સો**તિ હેટ્ઠા વુત્તવિધાનેન મુદુકમ્મઞ્ઞકતચિત્તો સો ઇદ્ધિમા ભિક્ખુ. સચે વિકુબ્બનિદ્ધિં કાતુકામો હોતિ, અત્તનો **પકતિવણ્ણં** પકતિસણ્ઠાનં **વિજહિત્વા કુમારકવણ્ણં વા** દસ્સેતિ. કથં? પથવીકસિણારમ્મણાભિઞ્ઞાપાદકચતુત્થજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ''એવરૂપો કુમારકો હોમી''તિ નિમ્મિનિતબ્બં કુમારકવણ્ણં આવજ્જિત્વા કતપરિકમ્માવસાને પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''એવરૂપો નામ કુમારકો હોમી''તિ અભિઞ્ઞાઞાણેન અધિટ્ઠાતિ, સહ અધિટ્ઠાનેન કુમારકો હોતીતિ. વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૦૦) કસિણનિદ્દેસે ''પથવીકસિણવસેન એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતીતિઆદિભાવો...પે॰... એવમાદીનિ ઇજ્ઝન્તી''તિ વચનેન ઇધ પથવીકસિણારમ્મણં પાદકજ્ઝાનં યુજ્જતિ. તત્થેવ પન અભિઞ્ઞાનિદ્દેસે વિકુબ્બનિદ્ધિયા ''પથવીકસિણાદીસુ અઞ્ઞતરારમ્મણતો અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાયા''તિ વુત્તં, તત્થેવ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૯૮) ચ ''અત્તનો કુમારકવણ્ણો આવજ્જિતબ્બો''તિ વુત્તં, તં નાગાદિનિમ્માને ન યુજ્જતિ વિય. નાગવણ્ણાદિનિમ્માનેપિ એસેવ નયો.

તત્થ **નાગવણ્ણ**ન્તિ સપ્પસણ્ઠાનં. **સુપણ્ણવણ્ણ**ન્તિ ગરુળસણ્ઠાનં. **ઇન્દવણ્ણ**ન્તિ સક્કસણ્ઠાનં. **દેવવણ્ણ**ન્તિ સેસદેવસણ્ઠાનં. **સમુદ્દવણ્ણં** પન આપોકસિણવસેન ઇજ્ઝતિ. **પત્તિ**ન્તિ પદાતિં. **વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહ**ન્તિ હત્થિઆદીનં વસેન અનેકવિહિતં સેનાસમૂહં. વિસુદ્ધિમગ્ગે પન ''હત્થિમ્પિ દસ્સેતીતિઆદિ પનેત્થ બહિદ્ધાપિ હત્થિઆદિદસ્સનવસેન વુત્તં. તત્થ 'હત્થી હોમી'તિ અનધિટ્ઠહિત્વા 'હત્થી હોતૂ'તિ અધિટ્ઠાતબ્બં. અસ્સાદીસુપિ એસેવ નયો''તિ વુત્તં, તં ''પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા''તિ વુત્તમૂલપદેન ચ વિકુબ્બનિદ્ધિભાવેન ચ વિરુજ્ઝતિ. પાળિયં વુત્તક્કમેન હિ પકતિવણ્ણં અવિજહિત્વા અધિટ્ઠાનવસેન અઞ્ઞસ્સ દસ્સનં અધિટ્ઠાનિદ્ધિ નામ, પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા અધિટ્ઠાનવસેન અત્તનો અઞ્ઞથાદસ્સનં વિકુબ્બનિદ્ધિ નામ.

**૧૪.** મનોમયિદ્ધિઞાણનિદ્દેસે **ઇમમ્હા કાયા અઞ્ઞં કાયં અભિનિમ્મિનાતી**તિઆદીસુ ઇદ્ધિમા ભિક્ખુ મનોમયિદ્ધિં કાતુકામો આકાસકસિણારમ્મણપાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય અત્તનો રૂપકાયં તાવ આવજ્જિત્વા વુત્તનયેનેવ ''સુસિરો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતિ, સુસિરો હોતિ . અથ તસ્સ અબ્ભન્તરે પથવીકસિણવસેન અઞ્ઞં કાયં આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ, તસ્સ અબ્ભન્તરે અઞ્ઞો કાયો હોતિ. સો તં મુખતો અબ્બૂહિત્વા બહિ ઠપેતિ. ઇદાનિ તમત્થં ઉપમાહિ પકાસેન્તો **સેય્યથાપી**તિઆદિમાહ. તત્થ **મુઞ્જમ્હા**તિ મુઞ્જતિણમ્હા. **ઈસિકં પવાહેય્યા**તિ કળીરં લુઞ્ચેય્ય. **કોસિયા**તિ કોસકતો. **કરણ્ડા**તિ કરણ્ડાય, પુરાણતચકઞ્ચુકતોતિ અત્થો. તત્થ ચ **ઉદ્ધરેય્યા**તિ ચિત્તેનેવસ્સ

ઉદ્ધરણં વેદિતબ્બં. અયઞ્હિ અહિ નામ સજાતિયં ઠિતો, કટ્ઠન્તરં વા રુક્ખન્તરં વા નિસ્સાય, તચતો સરીરં નિક્કડ્ઢનપયોગસઙ્ખાતેન થામેન, સરીરં ખાદયમાનં વિય પુરાણતચં જિગુચ્છન્તો ઇમેહિ ચતૂહિ કારણેહિ સયમેવ કઞ્ચુકં પજહાતિ.

એત્થ ચ યથા ઈસિકાદયો મુઞ્જાદીહિ સદિસા હોન્તિ, એવમિદં મનોમયં રૂપં ઇદ્ધિમતા સબ્બાકારેહિ સદિસમેવ હોતીતિ દસ્સનત્થં ઇમા ઉપમા વુત્તાતિ. ''મનોમયેન કાયેન, ઇદ્ધિયા ઉપસઙ્કમી''તિ (થેરગા॰ ૯૦૧) એત્થ અભિઞ્ઞામનેન કતકાયો મનોમયકાયો નામ. ''અઞ્ઞતરં મનોમયં કાયં ઉપપજ્જતી''તિ (ચૂળવ॰ ૩૩૩) એત્થ ઝાનમનેન નિબ્બિત્તિતકાયો તેન મનેન કતત્તા મનોમયકાયો નામ. ઇધ પન અભિઞ્ઞામનેન ઉપ્પાદિતકાયો તેન મનેન કતત્તા મનોમયકાયો નામ. એવં સતિ અધિટ્ઠાનિદ્ધિયા વિકુબ્બનિદ્ધિયા ચ કતો મનોમયકાયો નામ હોતીતિ ચે? હોતિયેવ. ઇધ પન તાસં વિસું વિસું વિસેસેન વિસેસેત્વા અધિટ્ઠાનિદ્ધિ વિકુબ્બનિદ્ધીતિ ચ વુત્તત્તા અબ્ભન્તરતો નિમ્માનમેવ મનોમયિદ્ધિ નામ.

**૧૫**. ઞાણવિપ્ફારિદ્ધિનિદ્દેસે ઞાણસ્સ વિપ્ફારો વેગો અસ્સા અત્થીતિ **ઞાણવિપ્ફારા**. એત્થ ચ સત્તઅનુપસ્સનાવસેનેવ ઇદ્ધિં દસ્સેત્વા સેસા યાવ અરહત્તમગ્ગા સઙ્ખિત્તાતિ વેદિતબ્બા.

**આયસ્મતો બાકુલસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધી**તિઆદીસુ બાકુલત્થેરો તાવ દ્વીસુ કુલેસુ વડ્ઢિતત્તા એવંલદ્ધનામો પુબ્બબુદ્ધેસુ કતાધિકારો પુઞ્ઞસમ્પદાય સમ્પન્નો થેરો. સો હિ મહાસમ્પત્તિં અનુભવમાનો દેવમનુસ્સેસુ સંસરન્તો અમ્હાકં દસબલસ્સ નિબ્બત્તિતો પુરેતરમેવ કોસમ્બિયં સેટ્ઠિકુલે નિબ્બત્તિ. તં જાતકાલે મઙ્ગલત્થાય મહાપરિવારેન યમુનં નેત્વા સપરિવારા ધાતી નિમુજ્જનુમ્મુજ્જનવસેન કીળાપેન્તી ન્હાપેતિ. એકો મહામચ્છો ''ભક્ખો મે અય''ન્તિ મઞ્ઞમાનો મુખં વિવરિત્વા ઉપગતો. ધાતી દારકં છડ્ડેત્વા પલાતા. મહામચ્છો તં ગિલિ. પુઞ્ઞવા સત્તો સયનગબ્ભં પવિસિત્વા નિપન્નો વિય ન કિઞ્ચિ દુક્ખં પાપુણિ. મચ્છો દારકસ્સ તેજેન તત્તકં કપાલં ગિલિત્વા વિય દય્હમાનો વેગેન તિંસયોજનં ગન્ત્વા બારાણસિવાસિનો મચ્છબન્ધસ્સ જાલં પાવિસિ. સો દારકસ્સ તેજેન જાલતો નીહટમત્તોવ મતો. મચ્છબન્ધા તં સકલમેવ અન્તરકાજેન આદાય ''સહસ્સેન દેમા''તિ નગરે ચરન્તા અસીતિકોટિધનસ્સ અપુત્તકસ્સ સેટ્ઠિસ્સ ઘરદ્વારં ગન્ત્વા સેટ્ઠિભરિયાય એકેન કહાપણેન અદંસુ. સા તં સયમેવ ફલકે ઠપેત્વા પિટ્ઠિતો ફાલેન્તી મચ્છકુચ્છિયં સુવણ્ણવણ્ણં દારકં દિસ્વા ''મચ્છકુચ્છિયં મે પુત્તો લદ્ધો''તિ નાદં નદિત્વા દારકં આદાય સામિકં ઉપગચ્છિ. સેટ્ઠિ તાવદેવ ભેરિં ચરાપેત્વા દારકં આદાય રઞ્ઞો સન્તિકં આનેત્વા તમત્થં આરોચેસિ. રાજા ''પુઞ્ઞવા દારકો, પોસેહિ ન''ન્તિ આહ. ઇતરમ્પિ સેટ્ઠિકુલં તં પવત્તિં સુત્વા તત્થ ગન્ત્વા ''અમ્હાકં પુત્તો''તિ તં દારકં ગણ્હિતું વિવદિ. ઉભોપિ રાજકુલં અગમંસુ. રાજા ''દ્વિન્નમ્પિ અપુત્તકં કાતું ન સક્કા, દ્વિન્નમ્પિ દાયાદો હોતૂ''તિ આહ. તતો પટ્ઠાય દ્વેપિ કુલાનિ લાભગ્ગયસગ્ગપ્પત્તાનિ અહેસું. તસ્સ દ્વીહિ કુલેહિ વડ્ઢિતત્તા ''બાકુલકુમારો''તિ નામં અકંસુ. તસ્સ વિઞ્ઞુતં પત્તસ્સ દ્વીસુપિ નગરેસુ તયો તયો પાસાદે કારેત્વા નાટકાનિ પચ્ચુપટ્ઠપેસું. એકેકસ્મિં નગરે ચત્તારો ચત્તારો માસે વસિ. તહિં એકસ્મિં નગરે ચત્તારો માસે વુટ્ઠસ્સ સઙ્ઘાટનાવાસુ મણ્ડપં કારેત્વા તત્થ નં નાટકેહિ સદ્ધિં આરોપેત્વા મહાસમ્પત્તિં અનુભવમાનં દ્વીહિ માસેહિ ઇતરં નગરં ઉપટ્ઠપથં નેન્તિ. ઇતરનગરવાસિનો નાટકાપિ ''દ્વીહિ માસેહિ ઉપટ્ઠપથં આગતો ભવિસ્સતી''તિ તથેવ પચ્ચુગ્ગન્ત્વા દ્વીહિ માસેહિ અત્તનો નગરં આનેન્તિ. ઇતરનાટકા મજ્ઝે નિવત્તિત્વા અત્તનો નગરમેવ ગચ્છન્તિ. તત્થ ચત્તારો માસે વસિત્વા તેનેવ નિયામેન પુન ઇતરનગરં ગચ્છતિ. એવમસ્સ સમ્પત્તિં અનુભવન્તસ્સ અસીતિ વસ્સાનિ પરિપુણ્ણાનિ.

તસ્મિં સમયે અમ્હાકં બોધિસત્તો સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા પવત્તવરધમ્મચક્કો અનુક્કમેન ચારિકં ચરન્તો કોસમ્બિં પાપુણિ. ''બારાણસિ''ન્તિ મજ્ઝિમભાણકા. બાકુલસેટ્ઠિપિ ખો ''દસબલો આગતો''તિ સુત્વા બહું ગન્ધમાલં આદાય સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા ધમ્મકથં સુત્વા પટિલદ્ધસદ્ધો પબ્બજિ. સો સત્તાહમેવ પુથુજ્જનો હુત્વા અટ્ઠમે અરુણે સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. અથસ્સ દ્વીસુ નગરેસુ પરિચિતમાતુગામા અત્તનો કુલઘરાનિ આગન્ત્વા તત્થેવ વસમાના ચીવરાનિ કરિત્વા પહિણિંસુ. થેરો એકં અડ્ઢમાસં કોસમ્બિવાસીહિ પહિતં ચીવરં પરિભુઞ્જતિ, એકં અડ્ઢમાસં બારાણસિવાસીહીતિ એતેનેવ નિયામેન દ્વીસુ નગરેસુ યં યં ઉત્તમં, તં તં થેરસ્સેવ આહરીયતિ. પબ્બજિતસ્સાપિસ્સ સુખેનેવ અસીતિ વસ્સાનિ અગમંસુ. ઉભયત્થાપિસ્સ મુહુત્તમત્તમ્પિ અપ્પમત્તકોપિ આબાધો ન ઉપ્પન્નપુબ્બો. સો પચ્છિમે કાલે બાકુલસુત્તં (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૯ આદયો) કથેત્વા પરિનિબ્બાયીતિ . એવં મચ્છકુચ્છિયં અરોગભાવો આયસ્મતો બાકુલસ્સ પચ્છિમભવિકસ્સ તેન અત્તભાવેન પટિલભિતબ્બઅરહત્તઞાણાનુભાવેન નિબ્બત્તત્તા ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ. સુચરિતકમ્મફલપ્પત્તસ્સ પટિસમ્ભિદાઞાણસ્સ આનુભાવેનાતિપિ વદન્તિ.

**સંકિચ્ચત્થેરો**પિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૭૩) પુબ્બે કતપુઞ્ઞો ધમ્મસેનાપતિત્થેરસ્સ ઉપટ્ઠાકસ્સ સાવત્થિયં અડ્ઢકુલસ્સ ધીતુ કુચ્છિસ્મિં નિબ્બત્તિ. સા તસ્મિં કુચ્છિગતે એકેન બ્યાધિના તં ખણંયેવ કાલમકાસિ, તસ્સા સરીરે ઝાપિયમાને ઠપેત્વા ગબ્ભમંસં સેસમંસં ઝાપયિ. અથસ્સા ગબ્ભમંસં ચિતકતો ઓતારેત્વા દ્વીસુ તીસુ ઠાનેસુ સૂલેહિ વિજ્ઝિંસુ. સૂલકોટિ દારકસ્સ અક્ખિકોટિં ફુસિ. એવં ગબ્ભમંસં વિજ્ઝિત્વા અઙ્ગારરાસિમ્હિ પક્ખિપિત્વા અઙ્ગારેહેવ પટિચ્છાદેત્વા પક્કમિંસુ. ગબ્ભમંસં ઝાયિ, અઙ્ગારમત્થકે પન સુવણ્ણબિમ્બસદિસો દારકો પદુમગબ્ભે નિપન્નો વિય અહોસિ. પચ્છિમભવિકસત્તસ્સ હિ સિનેરુના ઓત્થરિયમાનસ્સાપિ અરહત્તં અપ્પત્વા જીવિતક્ખયો નામ નત્થિ. પુનદિવસે ''ચિતકં નિબ્બાપેસ્સામા''તિ આગતા તથા નિપન્નં દારકં દિસ્વા અચ્છરિયબ્ભુતચિત્તજાતા દારકં આદાય નગરં ગન્ત્વા નેમિત્તકે પુચ્છિંસુ. નેમિત્તકા ''સચે અયં દારકો અગારં અજ્ઝાવસિસ્સતિ, યાવ સત્તમા કુલપરિવટ્ટા ઞાતકા દુગ્ગતા ભવિસ્સન્તિ. સચે પબ્બજિસ્સતિ, પઞ્ચહિ સમણસતેહિ પરિવુતો ચરિસ્સતી''તિ આહંસુ. અય્યકા તં દારકં વડ્ઢેસિ. ઞાતકાપિ વડ્ઢિતકાલે ''અમ્હાકં અય્યસ્સ સન્તિકે પબ્બાજેસ્સામા''તિ પોસયિંસુ. સો સત્તવસ્સિકકાલે ''તવ કુચ્છિયા વસનકાલે માતા તે કાલમકાસિ, તસ્સા સરીરે ઝાપિયમાનેપિ ત્વં ન ઝાયી''તિ કુમારકાનં કથં સુત્વા ''અહં કિર એવરૂપા ભયા મુત્તો, કિં મે ઘરાવાસેન પબ્બજિસ્સામી''તિ ઞાતકાનં આરોચેસિ. તે ''સાધુ, તાતા''તિ તં ધમ્મસેનાપતિત્થેરસ્સ સન્તિકં નેત્વા ''ભન્તે, ઇમં પબ્બાજેથા''તિ અદંસુ. થેરો તચપઞ્ચકકમ્મટ્ઠાનં દત્વા પબ્બાજેસિ. સો ખુરગ્ગેયેવ સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. પરિપુણ્ણવસ્સો ચ ઉપસમ્પદં લભિત્વા દસવસ્સો હુત્વા પઞ્ચસતભિક્ખુપરિવારો વિચરીતિ. એવં વુત્તનયેનેવ દારુચિતકાય અરોગભાવો આયસ્મતો સંકિચ્ચસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ.

**ભૂતપાલત્થેરો**પિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૭૩) પુબ્બહેતુસમ્પન્નો. તસ્સ પિતા રાજગહે દલિદ્દમનુસ્સો. સો તં દારકં ગહેત્વા દારૂનં અત્થાય સકટેન અટવિં ગન્ત્વા દારુભારં કત્વા સાયં નગરદ્વારસમીપં પત્તો. અથસ્સ ગોણા યુગં ઓસ્સજિત્વા નગરં પવિસિંસુ. સો સકટમૂલે પુત્તકં નિસીદાપેત્વા ગોણાનં અનુપદં ગચ્છન્તો નગરમેવ પાવિસિ. તસ્સ અનિક્ખન્તસ્સેવ દ્વારં પિદહિ. દારકો સકલરત્તિં સકટસ્સ હેટ્ઠા નિપજ્જિત્વા નિદ્દં ઓક્કમિ. રાજગહં પકતિયાપિ અમનુસ્સબહુલં, ઇદં પન સુસાનસમીપટ્ઠાનં. ન ચ કોચિ યક્ખો તસ્સ પચ્છિમભવિકસ્સ દારકસ્સ ઉપદ્દવં કાતુમસક્ખિ. સો અપરેન સમયેન પબ્બજિત્વા અરહત્તં પાપુણિત્વા ભૂતપાલત્થેરો નામ અહોસીતિ. એવં વાળયક્ખાનુચરિતેપિ પદેસે વુત્તનયેનેવ અરોગભાવો આયસ્મતો ભૂતપાલસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ.

૧૬. સમાધિવિપ્ફારિદ્ધિનિદ્દેસે **આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધી**તિઆદીસુ આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરેન સદ્ધિં કપોતકન્દરાયં વિહરતો જુણ્હાય રત્તિયા નવોરોપિતેહિ કેસેહિ અજ્ઝોકાસે નિસિન્નસ્સ એકો દુટ્ઠયક્ખો સહાયકેન યક્ખેન વારિયમાનોપિ સીસે પહારં અદાસિ. યસ્સ મેઘસ્સ વિય ગજ્જતો સદ્દો અહોસિ, થેરો તસ્સ પહરણસમયે સમાપત્તિં અપ્પેત્વા નિસિન્નો હોતિ. અથસ્સ તેન પહારેન ન કોચિ આબાધો અહોસિ. અયં તસ્સ આયસ્મતો સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. યથાહ –

''એવં મે સુતં (ઉદા॰ ૩૪) – એકં સમયં ભગવા રાજગહે વિહરતિ વેળુવને કલન્દકનિવાપે. તેન ખો પન સમયેન આયસ્મા ચ સારિપુત્તો આયસ્મા ચ મહામોગ્ગલ્લાનો કપોતકન્દરાયં વિહરન્તિ. તેન ખો પન સમયેન આયસ્મા સારિપુત્તો જુણ્હાય રત્તિયા નવોરોપિતેહિ કેસેહિ અબ્ભોકાસે નિસિન્નો હોતિ અઞ્ઞતરં સમાધિં સમાપજ્જિત્વા.

''તેન ખો પન સમયેન દ્વે યક્ખા સહાયકા ઉત્તરાય દિસાય દક્ખિણં દિસં ગચ્છન્તિ કેનચિદેવ કરણીયેન. અદ્દસંસુ ખો તે યક્ખા આયસ્મન્તં સારિપુત્તં જુણ્હાય રત્તિયા નવોરોપિતેહિ કેસેહિ અબ્ભોકાસે નિસિન્નં, દિસ્વાન એકો યક્ખો દુતિયં યક્ખં એતદવોચ – 'પટિભાતિ મં, સમ્મ, ઇમસ્સ સમણસ્સ સીસે પહારં દાતુ'ન્તિ. એવં વુત્તે સો યક્ખો તં યક્ખં એતદવોચ – 'અલં, સમ્મ, મા સમણં આસાદેસિ, ઉળારો સો, સમ્મ, સમણો મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો'તિ.

''દુતિયમ્પિ ખો…પે॰… તતિયમ્પિ ખો સો યક્ખો તં યક્ખં એતદવોચ – 'પટિભાતિ મં, સમ્મ, ઇમસ્સ સમણસ્સ સીસે પહારં દાતુ'ન્તિ. તતિયમ્પિ ખો સો યક્ખો તં યક્ખં એતદવોચ – 'અલં, સમ્મ, મા સમણં આસાદેસિ, ઉળારો સો, સમ્મ, સમણો મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો'તિ.

''અથ ખો સો યક્ખો તં યક્ખં અનાદિયિત્વા આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ સીસે પહારં અદાસિ. તાવ મહાપહારો અહોસિ, અપિ તેન પહારેન સત્તરતનં વા અડ્ઢટ્ઠમરતનં વા નાગં ઓસારેય્ય, મહન્તં વા પબ્બતકૂટં પદાલેય્ય. અથ ચ પન સો યક્ખો 'ડય્હામિ ડય્હામી'તિ તત્થેવ મહાનિરયં અપતાસિ.

''અદ્દસા ખો આયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેન અતિક્કન્તમાનુસકેન તેન યક્ખેન આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ સીસે પહારં દીયમાનં, દિસ્વા યેન આયસ્મા સારિપુત્તો તેનુપસઙ્કમિ, ઉપસઙ્કમિત્વા આયસ્મન્તં સારિપુત્તં એતદવોચ – 'કચ્ચિ તે, આવુસો સારિપુત્ત, ખમનીયં, કચ્ચિ યાપનીયં, કચ્ચિ ન કિઞ્ચિ દુક્ખ'ન્તિ. 'ખમનીયં મે, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, યાપનીયં મે, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, અપિ ચ મે સીસં થોકં દુક્ખ'ન્તિ.

''અચ્છરિયં, આવુસો સારિપુત્ત, અબ્ભુતં, આવુસો સારિપુત્ત, યાવ મહિદ્ધિકો આયસ્મા સારિપુત્તો મહાનુભાવો. ઇધ તે, આવુસો સારિપુત્ત, અઞ્ઞતરો યક્ખો સીસે પહારં અદાસિ. તાવ મહા પહારો અહોસિ, અપિ તેન પહારેન સત્તરતનં વા અડ્ઢટ્ઠમરતનં વા નાગં ઓસારેય્ય, મહન્તં વા પબ્બતકૂટં પદાલેય્ય. અથ ચ પનાયસ્મા સારિપુત્તો એવમાહ – 'ખમનીયં મે, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, યાપનીયં મે, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, અપિ ચ મે સીસં થોકં દુક્ખ'ન્તિ.

‘‘અચ્છરિયં, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, અબ્ભુતં, આવુસો મોગ્ગલ્લાન, યાવ મહિદ્ધિકો આયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો મહાનુભાવો, યત્ર હિ નામ યક્ખમ્પિ પસ્સિસ્સતિ, મયં પનેતરહિ પંસુપિસાચકમ્પિ ન પસ્સામાતિ.

‘‘અસ્સોસિ ખો ભગવા દિબ્બાય સોતધાતુયા વિસુદ્ધાય અતિક્કન્તમાનુસિકાય તેસં ઉભિન્નં મહાનાગાનં ઇમં એવરૂપં કથાસલ્લાપં.

અથ ખો ભગવા એતમત્થં વિદિત્વા તાયં વેલાયં ઇમં ઉદાનં ઉદાનેસિ –

‘‘યસ્સ સેલૂપમં ચિત્તં, ઠિતં નાનુપકમ્પતિ;
વિરત્તં રજનીયેસુ, કોપનીયે ન કુપ્પતિ;
યસ્સેવં ભાવિતં ચિત્તં, કુતો તં દુક્ખમેસ્સતી’’તિ. (ઉદા॰ ૩૪);

એત્થ ચ ‘‘કુતો તં દુક્ખમેસ્સતી’’તિ ભગવતા વુત્તવચનેન ‘‘તેન પહારેન ન કોચિ આબાધો અહોસી’’તિ અટ્ઠકથાવચનં અતિવિય સમેતિ. તસ્મા ‘‘અપિચ મે સીસં થોકં દુક્ખ’’ન્તિ વચનેન દુક્ખવેદના ન હોતિ, સીસસ્સ પન અકમ્મઞ્ઞભાવં સન્ધાય ‘‘દુક્ખ’’ન્તિ વુત્તં. લોકેપિ હિ અકિચ્છેન પરિહરિતું સક્કુણેય્યો સુખસીલો, કિચ્છેન પરિહરિતું સક્કુણેય્યો દુક્ખસીલોતિ વુચ્ચતિ. તમ્પિ ખો અકમ્મઞ્ઞતં સમાપત્તિતો વુટ્ઠિતસમયત્તા અહોસીતિ વેદિતબ્બો. સમાપત્તિઅપ્પિતસમયે હિ તમ્પિ ન ભવેય્યાતિ. ‘‘એતરહિ પંસુપિસાચકમ્પિ ન પસ્સામા’’તિ દટ્ઠું અસમત્થતાય ન વુત્તં, અભિઞ્ઞાસુ બ્યાપારાભાવેન વુત્તં. થેરો કિર ‘‘પચ્છિમા જનતા પોથુજ્જનિકાય ઇદ્ધિયા સારસઞ્ઞા માહેસુ’’ન્તિ પચ્છિમં જનતં અનુકમ્પમાનો યેભુય્યેન ઇદ્ધિં ન વલઞ્જેસિ. થેરગાથાય ચ –

‘‘નેવ પુબ્બેનિવાસાય, નપિ દિબ્બસ્સ ચક્ખુનો;
ચેતોપરિયાય ઇદ્ધિયા, ચુતિયા ઉપપત્તિયા;
સોતધાતુવિસુદ્ધિયા, પણિધિ મે ન વિજ્જતી’’તિ. (થેરગા॰ ૯૯૬) –

થેરેન સયમેવ અભિઞ્ઞાસુ પત્થનાભાવો વુત્તો. થેરો પન સત્તસટ્ઠિયા સાવકપારમીઞાણેસુ પારમિપ્પત્તોતિ.

**સઞ્જીવત્થેરં** પન કકુસન્ધસ્સ ભગવતો દુતિયઅગ્ગસાવકં નિરોધસમાપન્નં ‘‘કાલઙ્કતો’’તિ સલ્લક્ખેત્વા ગોપાલકાદયો તિણકટ્ઠાદીનિ સંકડ્ઢિત્વા અગ્ગિં અદંસુ. થેરસ્સ ચીવરે અંસુમત્તમ્પિ ન ઝાયિત્થ. અયમસ્સાયસ્મતો અનુપુબ્બસમાપત્તિવસેન પવત્તસમથાનુભાવનિબ્બત્તત્તા સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. યથાહ –

‘‘તેન ખો પન, પાપિમ, સમયેન કકુસન્ધો ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો લોકે ઉપ્પન્નો હોતિ. કકુસન્ધસ્સ ખો પન, પાપિમ, ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ વિધુરસઞ્જીવં નામ સાવકયુગં અહોસિ અગ્ગં ભદ્દયુગં. યાવતા પન, પાપિમ, કકુસન્ધસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ સાવકા. તેસુ ન ચ કોચિ આયસ્મતા વિધુરેન સમસમો હોતિ યદિદં ધમ્મદેસનાય. ઇમિના ખો એતં, પાપિમ, પરિયાયેન આયસ્મતો વિધુરસ્સ વિધુરોતેવ સમઞ્ઞા ઉદપાદિ. આયસ્મા પન, પાપિમ, સઞ્જીવો અરઞ્ઞગતોપિ રુક્ખમૂલગતોપિ સુઞ્ઞાગારગતોપિ અપ્પકસિરેનેવ સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપજ્જતિ.

‘‘ભૂતપુબ્બં, પાપિમ, આયસ્મા સઞ્જીવો અઞ્ઞતરસ્મિં રુક્ખમૂલે સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નો નિસિન્નો હોતિ. અદ્દસંસુ ખો, પાપિમ, ગોપાલકા પસુપાલકા કસ્સકા પથાવિનો આયસ્મન્તં સઞ્જીવં અઞ્ઞતરસ્મિં રુક્ખમૂલે સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નં, દિસ્વાન તેસં એતદહોસિ – ‘અચ્છરિયં વત ભો, અબ્ભુતં વત ભો, અયં સમણો નિસિન્નકો કાલઙ્કતો, હન્દ નં દહામા’તિ.

‘‘અથ ખો તે, પાપિમ, ગોપાલકા પસુપાલકા કસ્સકા પથાવિનો તિણઞ્ચ કટ્ઠઞ્ચ ગોમયઞ્ચ સંકડ્ઢિત્વા આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સ કાયે ઉપચિનિત્વા અગ્ગિં દત્વા પક્કમિંસુ. અથ ખો, પાપિમ, આયસ્મા સઞ્જીવો તસ્સા રત્તિયા અચ્ચયેન તાય સમાપત્તિયા વુટ્ઠહિત્વા ચીવરાનિ પપ્ફોટેત્વા પુબ્બણ્હસમયં નિવાસેત્વા પત્તચીવરમાદાય ગામં પિણ્ડાય પાવિસિ. અદ્દસંસુ ખો તે, પાપિમ, ગોપાલકા પસુપાલકા કસ્સકા પથાવિનો આયસ્મન્તં સઞ્જીવં પિણ્ડાય ચરન્તં, દિસ્વાન નેસં એતદહોસિ – ‘અચ્છરિયં વત ભો, અબ્ભુતં વત ભો, અયં સમણો નિસિન્નકોવ કાલઙ્કતો, સ્વાયં પટિસઞ્જીવિતો’તિ. ઇમિના ખો એવં, પાપિમ, પરિયાયેન આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સ સઞ્જીવોતેવ સમઞ્ઞા ઉદપાદી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૭).

**ખાણુકોણ્ડઞ્ઞત્થેરો** પન પકતિયાવ સમાપત્તિબહુલો, સો અઞ્ઞતરસ્મિં અરઞ્ઞે રત્તિં સમાપત્તિં અપ્પેત્વા નિસીદિ, પઞ્ચસતા ચોરા ભણ્ડકં થેનેત્વા ગચ્છન્તા ‘‘ઇદાનિ અમ્હાકં અનુપદં ગચ્છન્તા નત્થી’’તિ વિસ્સમિતુકામા ભણ્ડકં ઓરોપયમાના ‘‘ખાણુકો અય’’ન્તિ મઞ્ઞમાના થેરસ્સેવ ઉપરિ સબ્બભણ્ડકાનિ ઠપેસું. તેસં વિસ્સમિત્વા ગચ્છન્તાનં પઠમં ઠપિતભણ્ડકસ્સ ગહણકાલે કાલપરિચ્છેદવસેન થેરો વુટ્ઠાસિ. તે થેરસ્સ ચલનાકારં દિસ્વા ભીતા વિરવિંસુ. થેરો ‘‘મા ભાયથ, ઉપાસકા, ભિક્ખુ અહ’’ન્તિ આહ. તે આગન્ત્વા વન્દિત્વા થેરગતેન પસાદેન પબ્બજિત્વા સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિંસુ. તતો પભુતિ ચ થેરો ખાણુકોણ્ડઞ્ઞત્થેરો નામ અહોસિ. અયમેત્થ પઞ્ચહિ ભણ્ડકસતેહિ અજ્ઝોત્થટસ્સ તસ્સાયસ્મતો આબાધાભાવો સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ.

**ઉત્તરા** (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૨૬૨) પન ઉપાસિકા રાજગહે મહાધનસ્સ પુણ્ણસ્સ સેટ્ઠિનો ધીતા, કુમારિકકાલેયેવ સદ્ધિં માતાપિતૂહિ સોતાપત્તિફલં પત્તા, સા વયપ્પત્તા રાજગહસેટ્ઠિનો મહતા નિબન્ધેન તસ્સ પુત્તસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિકસ્સ દિન્ના. સા બુદ્ધદસ્સનાય ધમ્મસ્સવનાય બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ દાનઞ્ચ દાતું ધમ્મઞ્ચ સોતું ઓકાસં અલભમાના ઉપદ્દુતા હુત્વા તસ્મિંયેવ નગરે સિરિમં નામ ગણિકં પક્કોસાપેત્વા ઓકાસકરણત્થમેવ પિતુ ઘરાવ આનીતાનિ પઞ્ચદસકહાપણસહસ્સાનિ તસ્સા દત્વા ‘‘ઇમે કહાપણે ગહેત્વા ઇમં અડ્ઢમાસં સેટ્ઠિપુત્તં પરિચરાહી’’તિ તં સામિકસ્સ અપ્પેત્વા સયં ઉપોસથઙ્ગાનિ અધિટ્ઠાય ‘‘ઇમં અડ્ઢમાસં બુદ્ધદસ્સનાદીનિ લભિસ્સામી’’તિ તુટ્ઠમાનસા યાવ પવારણાય બુદ્ધપ્પમુખં ભિક્ખુસઙ્ઘં નિમન્તાપેત્વા અડ્ઢમાસં મહાદાનં અદાસિ, પચ્છાભત્તં મહાનસે ખજ્જભોજ્જાદીનિ સંવિદહાપેતિ. તસ્સા સામિકો ‘‘સ્વે પવારણા’’તિ સિરિમાય સહ વાતપાને ઠત્વા બહિ ઓલોકેન્તો તં તથાવિચરન્તિં સેદકિલિન્નં છારિકાય ઓકિણ્ણં અઙ્ગારમસિમક્ખિતં દિસ્વા ‘‘અત્તનો સમ્પત્તિં અભુઞ્જિત્વા કુસલં નામ કરોતિ બાલા’’તિ હસિ. ઉત્તરાપિ તં ઓલોકેત્વા ‘‘સમ્પરાયત્થં કુસલં ન કરોતિ બાલો’’તિ હસિ.

સિરિમા ઉભિન્નમ્પિ તં કિરિયં દિસ્વા ‘‘અહં ઘરસામિની’’તિ મઞ્ઞમાના ઇસ્સાપકતા ઉત્તરાય કુજ્ઝિત્વા ‘‘દુક્ખં ઉપ્પાદેસ્સામી’’તિ પાસાદા ઓતરતિ. ઉત્તરા તં ઞત્વા પીઠકે નિસીદિત્વા તં મેત્તેન ચિત્તેન ફરિ. સિરિમા પાસાદા ઓરુય્હ મહાનસં પવિસિત્વા પૂવપચનતો ઉળુઙ્કપૂરં પક્કુથિતં સપ્પિં ગહેત્વા તસ્સા મત્થકે ઓકિરિ. તં પદુમિનિપણ્ણે સીતૂદકં વિય વિનિવટ્ટેત્વા અગમાસિ. દાસિયો સિરિમં હત્થેહિ પાદેહિ પોથેત્વા ભૂમિયં પાતેસું.

ઉત્તરા મેત્તાઝાનતો વુટ્ઠાય દાસિયો વારેસિ. સિરિમા ઉત્તરં ખમાપેસિ. ઉત્તરા ''સ્વે સત્થુ પુરતો ખમાપેહી''તિ વત્વા તાય કાયવેય્યાવટિકં યાચિતાય બ્યઞ્જનસમ્પાદનં આચિક્ખિ. સા તં સમ્પાદેત્વા અત્તનો પરિવારા પઞ્ચસતા ગણિકાયો સસઙ્ઘં સત્થારં પરિવિસિત્વા ''ખમાપનસહાયિકા હોથા''તિ વત્વા પુનદિવસે તથા તાહિ ગણિકાહિ સદ્ધિં સત્થુ ભત્તકિચ્ચાવસાને સત્થારં વન્દિત્વા ''અહં ભગવા ઉત્તરાય અપરજ્ઝિં, ખમતુ મે ઉત્તરા''તિ આહ. સત્થા ''ખમ, ઉત્તરે''તિ વત્વા ''ખમામિ, ભગવા''તિ વુત્તે ''અક્કોધેન જિને કોધ''ન્તિઆદિકં (ધ॰ પ॰ ૨૨૩) ધમ્મં દેસેસિ. ઉત્તરા પુરેતરમેવ સામિકઞ્ચ સસ્સુસસુરે ચ સત્થુ સન્તિકે ઉપનેસિ. દેસનાવસાને તે ચ તયો જના, સબ્બા ચ ગણિકાયો સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠહિંસૂતિ. એવં ઉત્તરાય ઉપાસિકાય પક્કુથિતસપ્પિના પીળાભાવો સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ.

**સામાવતી ઉપાસિકા** નામ કોસમ્બિયં ઉદેનસ્સ રઞ્ઞો અગ્ગમહેસી. તસ્સ હિ રઞ્ઞો પઞ્ચસતપઞ્ચસતઇત્થિપરિવારા તિસ્સો અગ્ગમહેસિયો અહેસું. તાસં સામાવતી ભદ્દિયનગરે ભદ્દિયસેટ્ઠિનો ધીતા. પિતરિ કાલઙ્કતે પિતુ સહાયકસ્સ કોસમ્બિયં ઘોસિતસેટ્ઠિનો ઘરે પઞ્ચસતઇત્થિપરિવારવડ્ઢિતં વયપ્પત્તં રાજા દિસ્વા સઞ્જાતસિનેહો સપરિવારમત્તનો ઘરં નેત્વા અભિસેકટ્ઠાનં અદાસિ. ચણ્ડપજ્જોતસ્સ રઞ્ઞો ધીતા વાસુલદત્તા નામ એકા મહેસી. માગણ્ડિયબ્રાહ્મણસ્સ ધીતા ભગવતો પાદપરિચારિકં કત્વા પિતરા દિય્યમાના –

> ''દિસ્વાન તણ્હં અરતિં રગઞ્ચ, નાહોસિ છન્દો અપિ મેથુનસ્મિં;
> કિમેવિદં મુત્તકરીસપુણ્ણં, પાદાપિ નં સમ્ફુસિતું ન ઇચ્છે''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૮૪૧) –

ભગવતા ભાસિતં ગાથં સુત્વા ભગવતિ આઘાતં બન્ધિ. તસ્સા માતાપિતરો માગણ્ડિયસુત્તદેસનાવસાને અનાગામિફલં પત્વા પબ્બજિત્વા અરહત્તં પાપુણિંસુ. તસ્સા ચૂળપિતા માગણ્ડિયો તં કોસમ્બિં નેત્વા રઞ્ઞો અદાસિ. સા રઞ્ઞો એકા મહેસી.

અથ ખો ઘોસિતસેટ્ઠિ કુક્કુટસેટ્ઠિ પાવારિકસેટ્ઠીતિ તયો સેટ્ઠિનો લોકે તથાગતુપ્પાદં સુત્વા જેતવનં સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા ધમ્મં સુત્વા સોતાપત્તિફલં પત્વા અડ્ઢમાસં બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં દત્વા સત્થુ કોસમ્બિગમનં આયાચિત્વા કોસમ્બિં ગન્ત્વા ઘોસિતારામો કુક્કુટારામો પાવારિકારામોતિ તયો જના તયો આરામે કારાપેત્વા અનુપુબ્બેન તત્થ આગતં સત્થારં પટિપાટિયા એકેકસ્મિં દિવસે એકેકસ્મિં વિહારે વસાપેત્વા એકેકો સસઙ્ઘસ્સ ભગવતો મહાદાનમદાસિ. અથેકદિવસં તેસં ઉપટ્ઠાકો સુમનો નામ માલાકારો સેટ્ઠિનો આયાચિત્વા સસઙ્ઘં સત્થારં ભોજેતું અત્તનો ઘરે નિસીદાપેસિ. તસ્મિં ખણે સામાવતિયા પરિચારિકા ખુજ્જુત્તરા નામ દાસી અટ્ઠ કહાપણે ગહેત્વા તસ્સ ઘરં અગમાસિ. સો ''સસઙ્ઘસ્સ તાવ સત્થુનો પરિવેસનસહાયા હોહી''તિ આહ. સા તથા કત્વા સત્થુ ભત્તકિચ્ચાવસાને ધમ્મદેસનં સુત્વા સોતાપન્ના હુત્વા અઞ્ઞદા ચત્તારો કહાપણે અત્તનો આદિયન્તી અદિન્નં આદિયિતું અભબ્બત્તા અટ્ઠહિ કહાપણેહિ પુપ્ફાનિ આદાય સામાવતિયા ઉપનામેસિ. તાય પુપ્ફાનં બહુભાવકારણં પુટ્ઠા મુસા ભણિતું અભબ્બત્તા યથાસભાવં આહ. ''અજ્જ કસ્મા ન ગણ્હી''તિ વુત્તા ''સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ધમ્મં સુત્વા અમતં સચ્છાકાસિ''ન્તિ આહ. ''અમ્મ ઉત્તરે, તં ધમ્મં અમ્હાકમ્પિ કથેહી''તિ. ''તેન હિ મં ન્હાપેત્વા સુદ્ધં વત્થયુગં દત્વા ઉચ્ચે આસને નિસીદાપેત્વા સબ્બા નીચાસનેસુ નિસીદથા''તિ આહ. તા સબ્બાપિ તથા કરિંસુ. સા સેખપટિસમ્ભિદપ્પત્તા અરિયસાવિકા એકં વત્થં નિવાસેત્વા એકં ઉત્તરાસઙ્ગં કત્વા બીજનિં ગહેત્વા તાસં ધમ્મં દેસેસિ. સામાવતી ચ પઞ્ચસતા ચ ઇત્થિયો સોતાપત્તિફલં પાપુણિંસુ. તા સબ્બાપિ ખુજ્જુત્તરં વન્દિત્વા ''અમ્મ, અજ્જતો પટ્ઠાય વેય્યાવચ્ચં અકત્વા અમ્હાકં માતુટ્ઠાને આચરિયટ્ઠાને ચ ઠત્વા સત્થારા દેસિતદેસિતં ધમ્મં

સુત્વા અમ્હાકં કથેહી''તિ આહંસુ. સા તથા કરોન્તી અપરભાગે તિપિટકધરા હુત્વા સત્થારા બહુસ્સુતાનં ઉપાસિકાનં અગ્ગટ્ઠાને ઠપિતા અગ્ગટ્ઠાનં લભિ. સામાવતિમિસ્સિકા બુદ્ધસ્સ દસ્સનં પિહેન્તિ, દસબલે અન્તરવીથિં પટિપન્ને વાતપાનેસુ અપ્પહોન્તેસુ ભિત્તિં ભિન્દિત્વા સત્થારં ઓલોકેન્તિ, વન્દનપૂજનઞ્ચ કરોન્તિ.

માગણ્ડિયા તત્થ ગતા તાનિ છિદ્દાનિ દિસ્વા તત્થ કારણં પુચ્છન્તી સત્થુ આગતભાવં ઞત્વા ભગવતિ આઘાતેન તાસમ્પિ કુજ્ઝિત્વા ''મહારાજ, સામાવતિમિસ્સિકાનં બહિદ્ધા પત્થના અત્થિ, ભિત્તિં ભિન્દિત્વા સમણં ગોતમં ઓલોકેન્તિ, કતિપાહેન તં મારેસ્સન્તી''તિ રાજાનં આહ. રાજા છિદ્દાનિ દિસ્વાપિ તસ્સા વચનં ન સદ્દહિ, ઉદ્ધચ્છિદ્દકવાતપાનાનિ કારાપેસિ. પુન માગણ્ડિયા રાજાનં તાસુ ભિન્દિતુકામા અટ્ઠ સજીવકુક્કુટે આહરાપેત્વા ''મહારાજ, તાસં વીમંસનત્થં ઇમે કુક્કુટે મારેત્વા 'મમત્થાય પચાહી'તિ પેસેહી''તિ આહ. રાજા તથા પેસેસિ. તાય ''પાણાતિપાતં ન કરોમા''તિ વુત્તે પુન ''તસ્સ સમણસ્સ ગોતમસ્સ પચિત્વા પેસેહી''તિ આહ. રઞ્ઞા તથા પેસિતે માગણ્ડિયા અટ્ઠ મારિતકુક્કુટે તથા વત્વા પેસેસિ. સામાવતી પચિત્વા દસબલસ્સ પાહેસિ. માગણ્ડિયા તેનપિ રાજાનં કોપેતું નાસક્ખિ.

રાજા પન તીસુ મહેસીસુ એકેકિસ્સા વસનટ્ઠાને સત્ત સત્ત દિવસાનિ વસતિ. રાજા અત્તનો ગમનટ્ઠાનં હત્થિકન્તવીણં આદાય ગચ્છતિ. માગણ્ડિયા રઞ્ઞો સામાવતિયા પાસાદગમનકાલે દાઠા અગદેન ધોવાપેત્વા વેળુપબ્બે પક્ખિપાપેત્વા એકં કણ્હસપ્પપોતકં આહરાપેત્વા અન્તોવીણાય પક્ખિપિત્વા માલાગુળકેન છિદ્દં પિદહિ. તં રઞ્ઞો તત્થ ગતકાલે અપરાપરં વિચરન્તી વિય હુત્વા વીણાછિદ્દતો માલાગુળકં અપનેસિ. સપ્પો નિક્ખમિત્વા પસ્સસન્તો ફણં કત્વા સયનપિટ્ઠે નિપજ્જિ. સા આહ – ''ધી સપ્પો''તિ મહાસદ્દમકાસિ. રાજા સપ્પં દિસ્વા કુજ્ઝિ. સામાવતી રઞ્ઞો કુદ્ધભાવં ઞત્વા પઞ્ચન્નં ઇત્થિસતાનં સઞ્ઞમદાસિ ''અજ્જ ઓધિસકમેત્તાફરણેન રાજાનં ફરથા''તિ. સયમ્પિ તથા અકાસિ. રાજા સહસ્સથામધનું આદાય જિયં પોઠેત્વા સામાવતિં ધુરે કત્વા સબ્બા તા ઇત્થિયો પટિપાટિયા ઠપાપેત્વા વિસપીતં ખુરપ્પં સન્નય્હિત્વા ધનું પૂરેત્વા અટ્ઠાસિ. ખુરપ્પં નેવ ખિપિતું , ન ઓરોપિતું સક્કોતિ, ગત્તેહિ સેદા મુચ્ચન્તિ, સરીરં વેધતિ, મુખતો ખેળો પતતિ, ગણ્હિતબ્બગહણં ન પસ્સતિ, અથ નં સામાવતી ''કિં, મહારાજ, કિલમસી''તિ આહ. ''આમ, દેવિ, કિલમામિ, અવસ્સયો મે હોહી''તિ. ''સાધુ, મહારાજ, ખુરપ્પં પથવીમુખં કરોહી''તિ. રાજા તથા અકાસિ. સા ''રઞ્ઞો હત્થતો ખુરપ્પં મુચ્ચતૂ''તિ અધિટ્ઠાસિ. તસ્મિં ખણે ખુરપ્પં મુચ્ચિ. રાજા તંખણઞ્ઞેવ ઉદકે નિમુજ્જિત્વા અલ્લવત્થો અલ્લકેસો સામાવતિયા પાદેસુ નિપતિત્વા ''ખમ, દેવિ, મય્હં –

'સમ્મુય્હામિ પમુય્હામિ, સબ્બા મુય્હન્તિ મે દિસા;
સામાવતી મં તાયસ્સુ, ત્વઞ્ચ મે સરણં ભવા'''તિ. – આહ;

સામાવતી –

''મા મં ત્વં સરણં ગચ્છ, યમહં સરણં ગતા;
સરણં ગચ્છ તં બુદ્ધં, ત્વઞ્ચ મે સરણં ભવા''તિ. –

આહ. રાજા ''તેન હિ તં સરણં ગચ્છામિ સત્થારઞ્ચ, વરઞ્ચ તે દમ્મી''તિ આહ. સા ''વરો ગહિતો હોતુ, મહારાજા''તિ આહ. રાજા સત્થારં ઉપસઙ્કમિત્વા સરણં ગન્ત્વા નિમન્તેત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ સઙ્ઘસ્સ સત્તાહં મહાદાનં દત્વા ''સામાવતિં વરં ગણ્હાહી''તિ આહ. ''સાધુ, મહારાજ, ઇમં મે વરં દેહિ, સત્થા પઞ્ચહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં

ઇધાગચ્છતુ, ધમ્મં સોસ્સામી''તિ આહ. રાજા સત્થારં વન્દિત્વા ''ભન્તે, પઞ્ચહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં નિબદ્ધં ઇધાગચ્છથ, સામાવતિમિસ્સિકા 'ધમ્મં સોસ્સામા'તિ વદન્તી''તિ આહ. સત્થા ''મહારાજ, બુદ્ધાનં નામ એકટ્ઠાનં નિબદ્ધં ગન્તું ન વટ્ટતિ, મહાજનોપિ પચ્ચાસીસતી''તિ આહ. ''તેન હિ, ભન્તે, ભિક્ખૂ આણાપેથા''તિ. સત્થા આનન્દત્થેરં આણાપેસિ. થેરો પઞ્ચ ભિક્ખુસતાનિ આદાય નિબદ્ધં રાજકુલં ગચ્છતિ. તાપિ દેવીપમુખા ઇત્થિયો થેરં ભોજેત્વા ધમ્મં સુણિંસુ. સામાવતિઞ્ચ સત્થા મેત્તાવિહારીનં ઉપાસિકાનં અગ્ગટ્ઠાને ઠપેસીતિ. એવં રઞ્ઞો ખુરપ્પં મુઞ્ચિતું અવિસહનભાવો સામાવતિયા ઉપાસિકાય સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધીતિ . એત્થ ચ અવેચ્ચપ્પસાદેન વા ઓકપ્પનપસાદેન વા રતનત્તયસરણગમનેન વા રતનત્તયં ઉપાસતીતિ ઉપાસિકાતિ વુચ્ચતીતિ.

૧૭. અરિયિદ્ધિનિદ્દેસે **અરિયા ઇદ્ધી**તિ ચેતોવસિપ્પત્તાનં ખીણાસવઅરિયાનંયેવ સમ્ભવતો અરિયા ઇદ્ધીતિ વુચ્ચતીતિ. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ખીણાસવો ભિક્ખુ. **અનિટ્ઠે વત્થુસ્મિ**ન્તિ આરમ્મણપકતિયા અમનાપે વત્થુસ્મિં સત્તે વા સઙ્ખારે વા. **મેત્તાય વા ફરતી**તિ સત્તો ચે હોતિ, મેત્તાભાવનાય ફરતિ. **ધાતુતો વા ઉપસંહરતી**તિ સઙ્ખારો ચે હોતિ, ''ધાતુમત્ત''ન્તિ ધાતુમનસિકારં ઉપસંહરતિ. સત્તેપિ ધાતૂપસંહારો વટ્ટતિ. **અસુભાય વા ફરતી**તિ સત્તો ચે, અસુભભાવનાય ફરતિ. **અનિચ્ચતો વા ઉપસંહરતી**તિ સઙ્ખારો ચે, ''અનિચ્ચ''ન્તિ મનસિકારં ઉપસંહરતિ. **તદુભય**ન્તિ તં ઉભયં. **ઉપેક્ખકો**તિ છળઙ્ગુપેક્ખાય ઉપેક્ખકો. **સતો**તિ સતિવેપુલ્લપ્પત્તત્તા. **સમ્પજાનો**તિ પઞ્ઞાય સમ્પજાનકારિત્તા. **ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા**તિ કારણવસેન ચક્ખૂતિ લદ્ધવોહારેન રૂપદસ્સનસમત્થેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપં દિસ્વા. પોરાણા પનાહુ – ''ચક્ખુ રૂપં ન પસ્સતિ અચિત્તકત્તા, ચિત્તં ન પસ્સતિ અચક્ખુકત્તા, દ્વારારમ્મણસઙ્ઘટ્ટને પન પસાદવત્થુકેન ચિત્તેન પસ્સતિ. ઈદિસી પનેસા 'ધનુના વિજ્ઝતી'તિઆદીસુ વિય સસમ્ભારકથા નામ હોતિ. તસ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપં દિસ્વાતિ અયમેત્થ અત્થો''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૩૫૨). અથ વા ચક્ખુના કરણભૂતેન રૂપં દિસ્વાતિ અત્થો. **નેવ સુમનો હોતી**તિ ગેહસિતસોમનસ્સપટિક્ખેપો, ન કિરિયભૂતાય સોમનસ્સવેદનાય. **ન દુમ્મનો**તિ સબ્બદોમનસ્સપટિક્ખેપો. **ઉપેક્ખકો વિહરતી**તિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણાપાથે પરિસુદ્ધપકતિભાવાવિજહનાકારભૂતાય છસુ દ્વારેસુ પવત્તનતો ''છળઙ્ગુપેક્ખા''તિ લદ્ધનામાય તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય ઉપેક્ખકો વિહરતિ. **સોતેન સદ્દં સુત્વા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

૧૮. કમ્મવિપાકજિદ્ધિનિદ્દેસે **સબ્બેસં પક્ખીન**ન્તિ સબ્બેસં પક્ખિજાતાનં ઝાનાભિઞ્ઞા વિનાયેવ આકાસેન ગમનં. તથા **સબ્બેસં દેવાનં** આકાસગમનં દસ્સનાદીનિ ચ. **એકચ્ચાનં મનુસ્સાન**ન્તિ પઠમકપ્પિકાનં મનુસ્સાનં. **એકચ્ચાનં વિનિપાતિકાન**ન્તિ પિયઙ્કરમાતા પુનબ્બસુમાતા ફુસ્સમિત્તા ધમ્મગુત્તાતિએવમાદીનં સુખસમુસ્સયતો વિનિપતિતત્તા વિનિપાતિકાનં અઞ્ઞેસઞ્ચ પેતાનં નાગસુપણ્ણાનઞ્ચ આકાસગમનાદિકં કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ.

પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિનિદ્દેસે **રાજા**તિ ધમ્મેન પરેસં રઞ્જનતો રાજા. રતનચક્કં વત્તેતીતિ **ચક્કવત્તી. વેહાસં ગચ્છતી**તિ અચ્ચન્તસંયોગત્થે ઉપયોગવચનં. **ચતુરઙ્ગિનિયા**તિ હત્થિઅસ્સરથપત્તિસઙ્ખાતચતુઅઙ્ગવતિયા. **સેના**તિ તેસં સમૂહમત્તમેવ. **અન્તમસો**તિ હેટ્ઠિમન્તતો. **અસ્સબન્ધા** નામ અસ્સાનં રક્ખકા. **ગોપુરિસા** નામ ગુન્નં રક્ખકા. **ઉપાદાયા**તિ અવિસ્સજ્જેત્વા. એવં તેસં વેહાસગમનઞ્ચ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધીતિ અત્થો.

**જોતિકસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી**તિ જોતિકો નામ પુબ્બે પચ્ચેકબુદ્ધેસુ કતાધિકારો રાજગહનગરે સેટ્ઠિ. તસ્સ કિર જાતદિવસે સકલનગરે સબ્બાવુધાનિ જલિંસુ, સબ્બેસં કાયારુળ્હાનિ આભરણાનિપિ પજ્જલિતાનિ વિય ઓભાસં મુઞ્ચિંસુ, નગરં એકપજ્જોતં અહોસિ. અથસ્સ નામગ્ગહણદિવસે સકલનગરસ્સ એકજોતિભૂતત્તા જોતિકોતિ નામં કરિંસુ. અથસ્સ વયપ્પત્તકાલે ગેહકરણત્થાય ભૂમિતલે સોધિયમાને સક્કો દેવરાજા આગન્ત્વા

સોળસકરીસમત્તે ઠાને પથવિં ભિન્દિત્વા સત્તરતનમયં સત્તભૂમિકં પાસાદં ઉટ્ઠાપેસિ, પાસાદં પરિક્ખિપિત્વા સત્તરતનમયે સત્તદ્વારકોટ્ઠકયુત્તે સત્તપાકારે ઉટ્ઠાપેસિ, પાકારપરિયન્તે ચતુસટ્ઠિ કપ્પરુક્ખે ઉટ્ઠાપેસિ, પાસાદસ્સ ચતૂસુ કણ્ણેસુ યોજનિકતિગાવુતિકદ્વિગાવુતિકએકગાવુતિકા ચતસ્સો નિધિકુમ્ભિયો ઉટ્ઠાપેસિ. પાસાદસ્સ ચતૂસુ કણ્ણેસુ તરુણતાલક્ખન્ધપ્પમાણા ચતસ્સો સુવણ્ણમયા ઉચ્છુયટ્ઠિયો નિબ્બત્તિંસુ. તાસં મણિમયાનિ પત્તાનિ સુવણ્ણમયાનિ પબ્બાનિ અહેસું. સત્તસુ દ્વારકોટ્ઠકેસુ એકેકસ્મિં એકદ્વિતિચતુપઞ્ચછસત્તયક્ખસહસ્સપરિવારા સત્ત યક્ખા આરક્ખં ગણ્હિંસુ.

બિમ્બિસારમહારાજા પાસાદાદીનં ઉટ્ઠાનં સુત્વા સેટ્ઠિછત્તં પહિણિ. સો જોતિકસેટ્ઠીતિ સકલજમ્બુદીપે પાકટો હુત્વા ઉત્તરકુરુતો દેવતાહિ આનેત્વા સિરિગબ્ભે નિસીદાપિતાય એકઞ્ચ તણ્ડુલનાળિં તયો ચ જોતિપાસાણે ગહેત્વા આગતાય ભરિયાય સદ્ધિં તસ્મિં પાસાદે મહાસમ્પત્તિં અનુભવન્તો વસિ. તેસં યાવજીવં તાય એકતણ્ડુલનાળિયા ભત્તં પહોસિ. સચે કિર તે સકટસતમ્પિ તણ્ડુલાનં પૂરેતુકામા હોન્તિ, સા તણ્ડુલનાળિયેવ હુત્વા તિટ્ઠતિ. ભત્તપચનકાલે તણ્ડુલે ઉક્ખલિયં પક્ખિપિત્વા તેસં પાસાણાનં ઉપરિ ઠપેન્તિ. પાસાણા તાવદેવ પજ્જલિત્વા ભત્તે પક્કમત્તે નિબ્બાયન્તિ. તેનેવ સઞ્ઞાણેન ભત્તસ્સ પક્કભાવં જાનન્તિ. સૂપેય્યાદિપચનકાલેપિ એસેવ નયો. એવં તેસં જોતિપાસાણેહિ આહારો પચ્ચતિ, મણિઆલોકેન વસન્તિ. અગ્ગિસ્સ વા દીપસ્સ વા ઓભાસમેવ ન જાનિંસુ. જોતિકસ્સ કિર એવરૂપા સમ્પત્તીતિ સકલજમ્બુદીપે પાકટો અહોસિ. મહાજનો યાનાદીહિ દસ્સનત્થાય આગચ્છતિ. જોતિકસેટ્ઠિ આગતાગતાનં ઉત્તરકુરુતણ્ડુલાનં ભત્તં દાપેતિ, ''કપ્પરુક્ખેહિ વત્થાભરણાનિ ગણ્હન્તૂ''તિ આણાપેતિ, ''ગાવુતિકનિધિકુમ્ભિયા મુખં વિવરાપેત્વા યાપનમત્તં ગણ્હન્તૂ''તિ આણાપેતિ. સકલજમ્બુદીપવાસિકેસુ ધનં ગહેત્વા ગચ્છન્તેસુ નિધિકુમ્ભિયા અઙ્ગુલમત્તમ્પિ ઊનં નાહોસીતિ અયમસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

**જટિલસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી**તિ જટિલો નામ કસ્સપસ્સ ભગવતો ધાતુચેતિયે કતાધિકારો તક્કસિલાયં સેટ્ઠિ. તસ્સ કિર માતા બારાણસિયં સેટ્ઠિધીતા અભિરૂપા અહોસિ . તં પન્નરસસોળસવસ્સુદ્દેસિકકાલે આરક્ખનત્થાય સત્તભૂમિકસ્સ પાસાદસ્સ ઉપરિતલે વાસયિંસુ. તં એકદિવસં વાતપાનં વિવરિત્વા બહિ ઓલોકિયમાનં આકાસેન ગચ્છન્તો વિજ્જાધરો દિસ્વા ઉપ્પન્નસિનેહો વાતપાનેન પવિસિત્વા તાય સદ્ધિં સન્થવમકાસિ. સા તેન ગબ્ભં ગણ્હિ. અથ નં દાસી દિસ્વા ''અમ્મ, કિં ઇદ''ન્તિ વત્વા ''હોતુ, કસ્સચિ મા આચિક્ખી''તિ વુત્તા ભયેન તુણ્હી અહોસિ. સાપિ દસમે માસે પુત્તં વિજાયિત્વા નવભાજનં આહરાપેત્વા તત્થ તં દારકં નિપજ્જાપેત્વા તં ભાજનં પિદહિત્વા ઉપરિ પુપ્ફદામાનિ ઠપેત્વા ''ઇમં સીસેન ઉક્ખિપિત્વા ગન્ત્વા ગઙ્ગાય વિસ્સજ્જેહિ, 'કિં ઇદ'ન્તિ ચ પુટ્ઠા 'અય્યાય મે બલિકમ્મ'ન્તિ વદેય્યાસી''તિ દાસિં આણાપેસિ. સા તથા અકાસિ. હેટ્ઠાગઙ્ગાયપિ દ્વે ઇત્થિયો ન્હાયમાના તં ભાજનં ઉદકેન આહરિયમાનં દિસ્વા એકા ''મય્હેતં ભાજન''ન્તિ આહ. એકા ''યં એતસ્સ અન્તો, તં મય્હ''ન્તિ વત્વા ભાજને સમ્પત્તે તં આદાય થલે ઠપેત્વા વિવરિત્વા દારકં દિસ્વા એકા ''મમ ભાજન''ન્તિ વુત્તત્તા ''દારકો મમેવ હોતી''તિ આહ. એકા ''યં ભાજનસ્સ અન્તો, તં મમા''તિ વુત્તત્તા ''મમ દારકો''તિ આહ. તા વિવદમાના વિનિચ્છયં ગન્ત્વા અમચ્ચેસુ વિનિચ્છિતું અસક્કોન્તેસુ રઞ્ઞો સન્તિકં અગમંસુ. રાજા તાસં વચનં સુત્વા ''ત્વં દારકં ગણ્હ, ત્વં ભાજન''ન્તિ આહ. યાય પન દારકો લદ્ધો, સા મહાકચ્ચાયનત્થેરસ્સ ઉપટ્ઠાયિકા હોતિ. સા તં દારકં ''થેરસ્સ સન્તિકે પબ્બાજેસ્સામી''તિ પોસેસિ. તસ્સ જાતદિવસે ગબ્ભમલસ્સ ધોવિત્વા અનપનીતત્તા કેસા જટિતા હુત્વા અટ્ઠંસુ. તેનસ્સ જટિલોતેવ નામં અકંસુ.

તસ્સ પદસા વિચરણકાલે થેરો તં ગેહં પિણ્ડાય પાવિસિ. ઉપાસિકા થેરં નિસીદાપેત્વા આહારમદાસિ. થેરો દારકં દિસ્વા ''ઉપાસિકે, દારકો તે લદ્ધો''તિ પુચ્છિ. ''આમ, ભન્તે, ઇમાહં તુમ્હાકં સન્તિકે પબ્બાજેસ્સન્તિ

પોસેસિ''ન્તિ આહ. થેરો ''સાધૂ''તિ તં આદાય ગચ્છન્તો ''અત્થિ નુ ખો ઇમસ્સ ગિહિસમ્પત્તિં અનુભવિતું પુઞ્ઞકમ્મ''ન્તિ ઓલોકેન્તો ''મહાપુઞ્ઞો સત્તો મહાસમ્પત્તિં અનુભવિસ્સતિ, દહરો એવ ચ તાવ, ઞાણમ્પિ તાવસ્સ પરિપાકં ન ગચ્છતી''તિ ચિન્તેત્વા તં આદાય તક્કસિલાયં એકસ્સ ઉપટ્ઠાકસ્સ ગેહં અગમાસિ. સો થેરં વન્દિત્વા ઠિતો દારકં દિસ્વા ''દારકો, ભન્તે, લદ્ધો''તિ પુચ્છિ. ''આમ, ઉપાસક, પબ્બજિસ્સતિ, દહરો તાવ તવ સન્તિકે હોતૂ''તિ. સો ''સાધુ, ભન્તે''તિ તં પુત્તટ્ઠાને ઠપેત્વા પટિજગ્ગિ. તસ્સ પન ગેહે દ્વાદસ વસ્સાનિ ભણ્ડકં ઉસ્સન્નં હોતિ. સો ગામન્તરં ગચ્છન્તો સબ્બમ્પિ તં ભણ્ડકં આપણં આહરિત્વા તસ્સ તસ્સ ભણ્ડકસ્સ મૂલં આચિક્ખિત્વા ''ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એત્તકં નામ ધનં ગહેત્વા દદેય્યાસી''તિ વત્વા પક્કામિ.

તં દિવસં નગરપરિગ્ગાહિકા દેવતા અન્તમસો જીરકમરિચમત્તકેનાપિ અત્થિકે તસ્સેવ આપણાભિમુખે કરિંસુ. સો દ્વાદસ વસ્સાનિ ઉસ્સન્નભણ્ડકં એકદિવસેનેવ વિક્કિણિ. કુટુમ્બિકો આગન્ત્વા આપણે કિઞ્ચિ અદિસ્વા ''સબ્બં તે, તાત, ભણ્ડકં નાસિત''ન્તિ આહ. ''ન નાસિતં, તાત, સબ્બં તુમ્હેહિ વુત્તનયેન વિક્કિણિતં, ઇદં અસુકસ્સ મૂલં, ઇદં અસુકસ્સ મૂલ''ન્તિ સબ્બમૂલં તસ્સેવ અપ્પેસિ. કુટુમ્બિકો પસીદિત્વા ''અનગ્ઘો પુરિસો યત્થ કત્થચિ જીવિતું સમત્થો''તિ અત્તનો વયપ્પત્તં ધીતરં તસ્સ દત્વા ''ગેહમસ્સ કરોથા''તિ પુરિસે આણાપેત્વા નિટ્ઠિતે ગેહે ''ગચ્છથ તુમ્હે, અત્તનો ગેહે વસથા''તિ આહ. અથસ્સ ગેહપવિસનકાલે એકેન પાદેન ઉમ્મારે અક્કન્તમત્તે ગેહસ્સ પચ્છિમભાગે ભૂમિટ્ઠાને અસીતિહત્થો સુવણ્ણપબ્બતો ઉટ્ઠહિ. રાજા કિર જટિલસ્સ ગેહે ભૂમિં ભિન્દિત્વા સુવણ્ણપબ્બતો ઉટ્ઠિતોતિ સુત્વા તસ્સ સેટ્ઠિછત્તં પેસેસિ. સો જટિલસેટ્ઠિ નામ અહોસીતિ અયમસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

**મેણ્ડકસ્સ સેટ્ઠિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી**તિ (મહાવ॰ ૨૯૬) મેણ્ડકો નામ વિપસ્સિમ્હિ ભગવતિ કતાધિકારો મગધરટ્ઠે ભદ્દિયનગરે સેટ્ઠિ. તસ્સ કિર પચ્છિમગેહે અટ્ઠકરીસમત્તે ઠાને હત્થિઅસ્સઉસભપ્પમાણા સુવણ્ણમેણ્ડકા પથવિં ભિન્દિત્વા પિટ્ઠિયા પિટ્ઠિં પહરમાના ઉટ્ઠહિંસુ, તેસં મુખેસુ પઞ્ચવણ્ણાનં સુત્તાનં ગેણ્ડુકા પક્ખિત્તા હોન્તિ. સપ્પિતેલમધુફાણિતાદીહિ ચ વત્થચ્છાદનહિરઞ્ઞસુવણ્ણાદીહિ ચ અત્થે સતિ તેસં મુખતો ગેણ્ડુકં અપનેન્તિ. એકસ્સપિ મેણ્ડકસ્સ મુખતો સકલજમ્બુદીપવાસીનં પહોનકં સપ્પિતેલમધુફાણિતવત્થચ્છાદનહિરઞ્ઞસુવણ્ણં નિક્ખમતિ. તતો પટ્ઠાયેસ મેણ્ડકસેટ્ઠીતિ પઞ્ઞાયીતિ અયમસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

**ઘોસિતસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી**તિ ઘોસિતો (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૨૬૦-૨૬૧) નામ પચ્ચેકસમ્બુદ્ધે કતાધિકારો સક્કરટ્ઠે કોસમ્બિયં સેટ્ઠિ. સો કિર દેવલોકતો ચવિત્વા કોસમ્બિયં નગરસોભિનિયા કુચ્છિસ્મિં નિબ્બત્તિ. સા તં વિજાતદિવસે સુપ્પે સયાપેત્વા સઙ્કારકૂટે છડ્ડાપેસિ. દારકં કાકસુનખા પરિવારેત્વા નિસીદિંસુ. એકો પુરિસો તં દિસ્વાવ પુત્તસઞ્ઞં પટિલભિત્વા ''પુત્તો મે લદ્ધો''તિ ગેહં નેસિ. તદા કોસમ્બિકસેટ્ઠિ પુરોહિતં દિસ્વા ''કિં, આચરિય, અજ્જ તે તિથિકરણનક્ખત્તાદયો ઓલોકિતા''તિ પુચ્છિત્વા ''આમ, મહાસેટ્ઠી''તિ વુત્તે ''જનપદસ્સ કિં ભવિસ્સતી''તિ પુચ્છિ. ''ઇમસ્મિં નગરે અજ્જ જાતદારકો જેટ્ઠસેટ્ઠિ ભવિસ્સતી''તિ આહ. તદા સેટ્ઠિનો ભરિયા ગરુગબ્ભા હોતિ, તસ્મા સો સીઘં ગેહં પેસેસિ ''ગચ્છ, જાનાહિ નં વિજાતા વા, ન વા''તિ. ''ન વિજાતા''તિ સુત્વા ગેહં ગન્ત્વા કાળિં નામ દાસિં પક્કોસિત્વા સહસ્સં દત્વા ''ગચ્છ, ઇમસ્મિં નગરે ઉપધારેત્વા અજ્જ જાતદારકં ગણ્હિત્વા એહી''તિ આહ. સા ઉપધારેન્તી તં ગેહં ગન્ત્વા તં દારકં તં દિવસં જાતં ઞત્વા સહસ્સં દત્વા આનેત્વા સેટ્ઠિનો દસ્સેસિ. સેટ્ઠિ ''સચે મે ધીતા જાયિસ્સતિ, તાય નં સદ્ધિં નિવાસેત્વા સેટ્ઠિટ્ઠાનસ્સ સામિકં કરિસ્સામિ. સચે પુત્તો જાયિસ્સતિ, ઘાતેસ્સામિ ન''ન્તિ ચિન્તેત્વા તં ગેહે વડ્ઢાપેસિ.

અથસ્સ ભરિયા કતિપાહચ્ચયેન પુત્તં વિજાયિ. સેટ્ઠિ "ઇમસ્મિં અસતિ મમ પુત્તો સેટ્ઠિટ્ઠાનં લભિસ્સતિ. ઇદાનેવ નં મારેતું વટ્ટતી"તિ કાળિં આમન્તેત્વા "ગચ્છ જે, વજતો ગુન્નં નિક્ખમનવેલાય વજદ્વારમજ્ઝે ઇમં તિરિયં નિપજ્જાપેહિ, ગાવિયો નં મદ્દિત્વા મારેસ્સન્તિ, મદ્દિતામદ્દિતભાવં પનસ્સ ઞત્વા એહી"તિ આહ. સા ગન્ત્વા ગોપાલકેન વજદ્વારે વિવટમત્તેયેવ તં તથા નિપજ્જાપેસિ. ગોગણજેટ્ઠકો ઉસભો અઞ્ઞસ્મિં કાલે સબ્બપચ્છા નિક્ખમન્તોપિ તંદિવસં સબ્બપઠમં નિક્ખમિત્વા દારકં ચતુન્નં પાદાનં અન્તરે કત્વા અટ્ઠાસિ. અનેકસતા ગાવો ઉસભસ્સ દ્વે પસ્સાનિ ઘંસન્તિયો નિક્ખમિંસુ. ગોપાલકોપિ "અયં ઉસભો પુબ્બે સબ્બપચ્છા નિક્ખમતિ, અજ્જ પન પઠમં નિક્ખમિત્વા દ્વારમજ્ઝે નિચ્ચલોવ ઠિતો, કિં નુ ખો એત"ન્તિ ચિન્તેત્વા ગન્ત્વા તસ્સ હેટ્ઠા નિપન્નં દારકં દિસ્વા પુત્તસિનેહં પટિલભિત્વા "પુત્તો મે લદ્ધો"તિ ગેહં નેસિ.

કાળી ગન્ત્વા સેટ્ઠિના પુચ્છિતા તમત્થં આરોચેત્વા "ગચ્છ, નં પુન ઇમં સહસ્સં દત્વા આનેહી"તિ વુત્તા પુન આનેત્વા અદાસિ. અથ નં સેટ્ઠિ આહ – "અમ્મ કાળિ, ઇમસ્મિં નગરે પઞ્ચસકટસતાનિ પચ્ચૂસકાલે ઉટ્ઠાય વાણિજ્જાય ગચ્છન્તિ, ત્વં ઇમં નેત્વા ચક્કમગ્ગે નિપજ્જાપેહિ, ગોણા વા નં મદ્દિસ્સન્તિ, ચક્કં વા છિન્દિસ્સતિ, પવત્તિઞ્ચસ્સ ઞત્વા આગચ્છેય્યાસી"તિ. સા ગન્ત્વા ચક્કમગ્ગે નિપજ્જાપેસિ. સાકટિકજેટ્ઠકો પુરતો અહોસિ. અથસ્સ ગોણા તં ઠાનં પત્વા ધુરં છડ્ડેસું, પુનપ્પુનં આરોપેત્વા પાજિયમાનાપિ પુરતો ન ગચ્છિંસુ. એવં તસ્સ તેહિ સદ્ધિં વાયમન્તસ્સેવ અરુણં ઉટ્ઠહિ. સો "કિં નામ ગોણા કરિંસૂ"તિ મગ્ગં ઓલોકેન્તો દારકં દિસ્વા "ભારિયં વત કમ્મ"ન્તિ ચિન્તેત્વા "પુત્તો મે લદ્ધો"તિ તુટ્ઠમાનસો તં ગેહં નેસિ.

કાળીપિ ગન્ત્વા સેટ્ઠિના પુચ્છિતા તં પવત્તિં આચિક્ખિત્વા "ગચ્છ, નં પુન સહસ્સં દત્વા આનેહી"તિ વુત્તા તથા અકાસિ. અથ નં સેટ્ઠિ આહ – "ઇદાનિ નં આમકસુસાનં નેત્વા ગચ્છન્તરે નિપજ્જાપેહિ, તત્થ સુનખાદીહિ ખાદિતો, અમનુસ્સેન વા પહટો મરિસ્સતિ, મતામતભાવઞ્ચસ્સ જાનિત્વા આગચ્છેય્યાસી"તિ. સા તં નેત્વા તત્થ નિપજ્જાપેત્વા એકમન્તે અટ્ઠાસિ. તં સુનખાદયો વા અમનુસ્સો વા ઉપસઙ્કમિતું નાસક્ખિંસુ. અથેકો અજપાલો અજા ગોચરં નેન્તો સુસાનપસ્સેન ગચ્છતિ. એકા અજા પણ્ણાનિ ખાદમાના ગચ્છન્તરં પવિસિત્વા દારકં દિસ્વા જણ્ણુકેહિ ઠત્વા દારકસ્સ થનં અદાસિ. અજપાલકેન "હે હે"તિ સદ્દે કતેપિ ન નિક્ખમિ. સો "યટ્ઠિયા નં પહરિત્વા નીહરિસ્સામી"તિ ગચ્છન્તરં પવિટ્ઠો જણ્ણુકેહિ ઠત્વા દારકં ખીરં પાયન્તિં દિસ્વા દારકે પુત્તસિનેહં પટિલભિત્વા "પુત્તો મે લદ્ધો"તિ આદાય પક્કામિ.

કાળી ગન્ત્વા સેટ્ઠિના પુચ્છિતા તં પવત્તિં આચિક્ખિત્વા "ગચ્છ, નં પુન સહસ્સં દત્વા આનેહી"તિ વુત્તા તથા અકાસિ. અય નં સેટ્ઠિ આહ – "અમ્મ, ઇમં આદાય ચોરપપાતપબ્બતં અભિરુહિત્વા પપાતે ખિપ, પબ્બતકુચ્છિયં પટિહઞ્ઞમાનો ખણ્ડાખણ્ડિકો હુત્વા ભૂમિયં પતિસ્સતિ, મતામતભાવઞ્ચસ્સ ઞત્વા આગચ્છેય્યાસી"તિ. સા તં તથા નેત્વા પબ્બતમત્થકે ઠત્વા ખિપિ. તં ખો પન પબ્બતકુચ્છિં નિસ્સાય મહાવેળુગુમ્બો પબ્બતાનુસારેનેવ વડ્ઢિ, તસ્સ મત્થકં ઘનજાતો જિઞ્જુકગુમ્બો અવત્થરિ. દારકો પતન્તો કોજવે વિય તસ્મિં પતિ. તં દિવસઞ્ચ નળકારજેટ્ઠકસ્સ વેણુબલિ પત્તો હોતિ. સો પુત્તેન સદ્ધિં ગન્ત્વા તં વેળુગુમ્બં છિન્દિતું આરભિ. તસ્મિં ચલિતે દારકો સદ્દમકાસિ. સો દારકસદ્દો વિયાતિ એકેન પસ્સેન અભિરુહિત્વા તં દિસ્વા "પુત્તો મે લદ્ધો"તિ તુટ્ઠચિત્તો આદાય ગતો. કાળી ગન્ત્વા સેટ્ઠિના પુચ્છિતા તં પવત્તિં આચિક્ખિત્વા "ગચ્છ, નં પુન સહસ્સં દત્વા આનેહી"તિ વુત્તા તથા અકાસિ.

સેટ્ઠિનો ઇદઞ્ચિદઞ્ચ કરોન્તસ્સેવ દારકો વડ્ઢિતો. મહાઘોસવચનત્તા ચસ્સ ઘોસિતોતેવ નામં અહોસિ. સો સેટ્ઠિનો અક્ખિમ્હિ કણ્ટકો વિય ખાયિ, ઉજુકં ઓલોકેતુમ્પિ ન વિસહિ. અથસ્સ મરણૂપાયં ચિન્તેન્તો અત્તનો કુમ્ભકારસ્સ

સન્તિકં ગન્ત્વા તસ્સ ''કદા આવાપં આલિમ્પેસ્સસી''તિ પુચ્છિત્વા ''સ્વે''તિ વુત્તે ''તેન હિ ઇદં સહસ્સં ગણ્હિત્વા મમેકં કમ્મં કરોહી''તિ આહ. ''કિં સામી''તિ? ''એકો મે અવજાતપુત્તો અત્થિ, તં તવ સન્તિકં પેસિસ્સામિ, અથ નં ગબ્ભં પવેસેત્વા તિણ્હાય વાસિયા ખણ્ડાખણ્ડિકં છિન્દિત્વા ચાટિયં પક્ખિપિત્વા આવાપે પવેસેય્યાસીતિ. ઇદં તે સહસ્સં સચ્ચકારસદિસં, ઉત્તરિં પન તે કત્તબ્બયુત્તકં પચ્છા કરિસ્સામી''તિ. કુમ્ભકારો ''સાધૂ''તિ સમ્પટિચ્છિ.

સેટ્ઠિ પુનદિવસે ઘોસિતં પક્કોસિત્વા ''હિય્યો મયા કુમ્ભકારો એકં કમ્મં આણત્તો, એહિ , ત્વં તાત, તસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા એવં વદેહિ 'હિય્યો કિર મે પિતરા આણત્તં કમ્મં નિપ્ફાદેહી'''તિ પહિણિ. સો ''સાધૂ''તિ અગમાસિ. તં તત્થ ગચ્છન્તં ઇતરો સેટ્ઠિનો પુત્તો દારકેહિ સદ્ધિં ગુળકકીળં કીળન્તો દિસ્વા પક્કોસિત્વા ''કુહિં ગચ્છસી''તિ પુચ્છિત્વા પિતુ સાસનં ગહેત્વા ''કુમ્ભકારસ્સ સન્તિક''ન્તિ વુત્તે ''અહં તત્થ ગમિસ્સામિ, ઇમે મં દારકા બહુલક્ખં જિનિંસુ, તં મે પટિજિનિત્વા દેહી''તિ આહ. ''અહં પિતુ ભાયામી''તિ. ''મા ભાયિ, ભાતિક, અહં તં સાસનં હરિસ્સામી''તિ. ''બહૂહિ જિતો યાવાહં આગચ્છામિ, તાવ મે લક્ખં પટિજિનાહી''તિ. ઘોસિતો કિર ગુળકકીળાયં છેકો, તેન નં એવં નિબન્ધિ. સોપિ તં ''તેન હિ ગન્ત્વા કુમ્ભકારં વદેહિ 'પિતરા કિર મે હિય્યો એકં કમ્મં આણત્તં, તં નિપ્ફાદેહી'''તિ ઉય્યોજેસિ. સો તસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા તથા અવચ. અથ નં કુમ્ભકારો સેટ્ઠિના વુત્તનિયામેન મારેત્વા આવાપે ખિપિ. ઘોસિતોપિ દિવસભાગં કીળિત્વા સાયન્હસમયેવ ગેહં ગન્ત્વા ''કિં, તાત, ન ગતોસી''તિ વુત્તે અત્તનો અગતકારણઞ્ચ કનિટ્ઠસ્સ ગતકારણઞ્ચ આરોચેસિ. સેટ્ઠિ ''ધી ધી''તિ મહાવિરવં વિરવિત્વા સકલસરીરે પક્કુથિતલોહિતો વિય હુત્વા ''અમ્ભો કુમ્ભકાર, મા નાસયિ, મા નાસયી''તિ બાહા પગ્ગય્હ કન્દન્તો તસ્સ સન્તિકં અગમાસિ. કુમ્ભકારો તં તથા આગચ્છન્તં દિસ્વા ''સામિ, મા સદ્દં કરિ, કમ્મં નિપ્ફન્ન''ન્તિ આહ. સો પબ્બતેન વિય મહન્તેન સોકેન અવત્થટો હુત્વા અનપ્પકં દોમનસ્સં પટિસંવેદેસિ.

એવં સન્તેપિ પન સેટ્ઠિ તં ઉજુકં ઓલોકેતું ન સક્કોતિ. ''કિન્તિ નં મારેય્ય''ન્તિ ચિન્તેન્તો ''મમ ગામસતે આયુત્તકસ્સ સન્તિકં પેસેત્વા મારાપેસ્સામી''તિ ઉપાયં દિસ્વા ''અયં મે અવજાતપુત્તો, ઇમં મારેત્વા વચ્ચકૂપે ખિપતુ, એવઞ્ચ કતે અહં માતુલસ્સ કત્તબ્બયુત્તકં જાનિસ્સામી''તિ તસ્સ પણ્ણં લિખિત્વા ''તાત ઘોસિત, અમ્હાકં ગામસતે આયુત્તકો અત્થિ, ઇમં પણ્ણં હરિત્વા તસ્સ દેહી''તિ વત્વા પણ્ણં તસ્સ દુસ્સન્તે બન્ધિ. સો પન અક્ખરસમયં ન જાનાતિ. દહરકાલતો પટ્ઠાય હિ તં મારાપેન્તોવ સેટ્ઠિ મારેતું નાસક્ખિ, કિં અક્ખરસમયં સિક્ખાપેસ્સતિ. સો અત્તનો મરણપણ્ણમેવ દુસ્સન્તે બન્ધિત્વા નિક્ખમન્તો આહ – ''પાથેય્યં મે, તાત, નત્થી''તિ. ''પાથેય્યેન કમ્મં નત્થિ, અન્તરામગ્ગે અસુકગામે નામ મમ સહાયકો સેટ્ઠિ અત્થિ, તસ્સ ઘરે પાતરાસં કત્વા પુરતો ગચ્છા''તિ. સો ''સાધૂ''તિ પિતરં વન્દિત્વા નિક્ખન્તો તં ગામં પત્વા સેટ્ઠિઘરં પુચ્છિત્વા ગન્ત્વા સેટ્ઠિજાયં પસ્સિ. ''કુતો આગતોસી''તિ ચ વુત્તે ''અન્તોનગરતો''તિ આહ. ''કસ્સ પુત્તોસી''તિ? ''તુમ્હાકં સહાયસેટ્ઠિનો, અમ્મા''તિ. ''ત્વંસિ ઘોસિતો નામા''તિ? ''આમ, અમ્મા''તિ. તસ્સા સહ દસ્સનેનેવ તસ્મિં પુત્તસિનેહો ઉપ્પજ્જિ. સેટ્ઠિનો પનેકા ધીતા અત્થિ પન્નરસસોળસવસ્સુદ્દેસિકા અભિરૂપા પાસાદિકા, તં રક્ખિતું એકમેવ પેસનકારિકં દાસિં દત્વા સત્તભૂમિકસ્સ પાસાદસ્સ ઉપરિમતલે સિરિગબ્ભે વસાપેન્તિ. સેટ્ઠિધીતા તસ્મિં ખણે તં દાસિં અન્તરાપણં પેસેસિ. અથ નં સેટ્ઠિજાયા દિસ્વા ''કુહિં ગચ્છસી''તિ પુચ્છિત્વા ''અય્યધીતાય પેસનેના''તિ વુત્તે ''ઇતો તાવ એહિ, તિટ્ઠતુ પેસનં, પુત્તસ્સ મે પીઠકં અત્થરિત્વા ઉદકં આહરિત્વા પાદે ધોવિત્વા તેલં મક્ખિત્વા સયનં અત્થરિત્વા દેહિ, પચ્છા પેસનં કરિસ્સસી''તિ આહ. સા તથા અકાસિ.

અથ નં ચિરેનાગતં સેટ્ઠિધીતા સન્તજ્જેસિ. અથ નં સા આહ – ''મા મે કુજ્ઝિ, સેટ્ઠિપુત્તો ઘોસિતો આગતો, તસ્સ ઇદઞ્ચિદઞ્ચ કત્વા તત્થ ગન્ત્વા આગતામ્હી''તિ. સેટ્ઠિધીતાય ''સેટ્ઠિપુત્તો ઘોસિતો''તિ નામં સુત્વાવ

પુબ્બસન્નિવાસવસેન પેમં છવિઆદીનિ છિન્દિત્વા અટ્ઠિમિઞ્જં આહચ્ચ ઠિતં. અથ નં પુચ્છિ ''કુહિં સો અમ્મા''તિ? ''સયને નિપન્નો નિદ્દાયતી''તિ . ''અત્થિ પનસ્સ હત્થે કિઞ્ચી''તિ? ''દુસ્સન્તે પણ્ણં અત્થી''તિ. સા ''કિં પણ્ણં નુ ખો એત''ન્તિ તસ્મિં નિદ્દાયન્તે માતાપિતૂનં અઞ્ઞવિહિતતાય અપસ્સન્તાનં ઓતરિત્વા તસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા તં પણ્ણં મોચેત્વા આદાય અત્તનો ગબ્ભં પવિસિત્વા દ્વારં પિધાય વાતપાનં વિવરિત્વા અક્ખરસમયે કુસલતાય તં પણ્ણં વાચેત્વા ''અહો વત બાલો અત્તનો મરણપણ્ણં દુસ્સન્તે બન્ધિત્વા વિચરતિ, સચે મયા ન દિટ્ઠં અસ્સ, નત્થિ તસ્સ જીવિત''ન્તિ. તં પણ્ણં ફાલેત્વા નાસેત્વા સેટ્ઠિસ્સ વચનેન અપરં પણ્ણં લિખિ – ''અયં મમ પુત્તો ઘોસિતો નામ, ગામસતતો પણ્ણાકારં આહરાપેત્વા ઇમસ્સ જનપદસેટ્ઠિનો ધીતરા સદ્ધિં મઙ્ગલં કત્વા અત્તનો વસનગામસ્સ મજ્ઝે દ્વિભૂમિકં ગેહં કારેત્વા પાકારપરિક્ખેપેન ચેવ પુરિસગુત્તીહિ ચ સુસંવિહિતારક્ખં કરોતુ, મય્હં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ મયા કતન્તિ સાસનં પેસેતુ. એવં કતે અહં માતુલસ્સ કત્તબ્બયુત્તકં જાનિસ્સામી''તિ લિખિત્વા ચ પણ્ણં સઙ્ઘરિત્વા દુસ્સન્તેયેવસ્સ બન્ધિ.

સો દિવસભાગં નિદ્દાયિત્વા ઉટ્ઠાય ભુઞ્જિત્વા પક્કામિ, પુનદિવસે પાતોવ તં ગામં ગન્ત્વા આયુત્તકં ગામકિચ્ચં કરોન્તમેવ પસ્સિ. સો તં દિસ્વા ''કિં તાતા''તિ પુચ્છિત્વા ''પિતરા મે તુમ્હાકં પણ્ણં પેસિત''ન્તિ વુત્તે પણ્ણં ગહેત્વા વાચેત્વા તુટ્ઠમાનસો ''પસ્સથ, ભો, મમ સામિનો મયિ સિનેહં કત્વા જેટ્ઠપુત્તસ્સ મઙ્ગલં કરોતૂ''તિ મમ સન્તિકં પહિણિ. ''સીઘં દારુઆદીનિ આહરથા''તિ ગહપતિકે આણાપેત્વા ગામમજ્ઝે વુત્તપ્પકારં ગેહં કારાપેત્વા ગામસતતો પણ્ણાકારં આહરાપેત્વા જનપદસેટ્ઠિનો ધીતરં આનેત્વા મઙ્ગલં કત્વા સેટ્ઠિસ્સ સાસનં પહિણિ ''ઇદઞ્ચિદઞ્ચ મયા કત''ન્તિ.

તં સુત્વા સેટ્ઠિનો ''યં કારેમિ, તં ન હોતિ. યં ન કારેમિ, તં હોતી''તિ મહન્તં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જિ. પુત્તસોકેન સદ્ધિં સો સોકો એકતો હુત્વા કુચ્છિદાહં ઉપ્પાદેત્વા અતિસારં જનેસિ. સેટ્ઠિધીતાપિ ''સચે કોચિ સેટ્ઠિનો સન્તિકા આગચ્છતિ, મમ અકથેત્વા સેટ્ઠિપુત્તસ્સ પઠમતરં મા કથેથા''તિ આણાપેસિ. સેટ્ઠિપિ ખો ''ન દાનિ દુટ્ઠપુત્તં મમ સાપતેય્યસ્સ સામિકં કરિસ્સામી''તિ ચિન્તેત્વા એકં આયુત્તકં આહ – ''માતુલ, પુત્તં મે દટ્ઠુકામોમ્હિ, એકં પાદમૂલિકં પેસેત્વા એકં પણ્ણં લિખિત્વા પેસેત્વા મમ પુત્તં પક્કોસાપેહી''તિ. સો ''સાધૂ''તિ પણ્ણં દત્વા એકં પુરિસં પેસેસિ. સેટ્ઠિધીતા સેટ્ઠિસ્સ બલવગિલાનકાલે ઘોસિતકુમારં આદાય અગમાસિ. સેટ્ઠિ કાલમકાસિ. રાજા પિતરિ કાલઙ્કતે પિતરા ભુત્તભોગં દત્વા સબ્બસતેન સેટ્ઠિટ્ઠાનં અદાસિ. ઘોસિતસેટ્ઠિ નામ હુત્વા મહાસમ્પત્તિયં ઠિતો સેટ્ઠિધીતાય કાળિયા વચનેન આદિતો પટ્ઠાય સત્તસુ ઠાનેસુ અત્તનો મરણમુત્તભાવં ઞત્વા દેવસિકં સતસહસ્સં વિસ્સજ્જેત્વા દાનં પટ્ઠપેસીતિ. એવમસ્સ સત્તસુ ઠાનેસુ અરોગભાવો પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. તત્થ ગહન્તિ ગેહં વુચ્ચતિ, ગહે પતિ **ગહપતિ**. મહાસાલકુલે અધિપતિસ્સેતં નામં. કેસુચિ પોત્થકેસુ ઘોસિતાનન્તરં મેણ્ડકો લિખિતો.

**પઞ્ચન્નં મહાપુઞ્ઞાનં પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી**તિ એત્થ પુઞ્ઞિદ્ધિ પઞ્ચન્નં મહાપુઞ્ઞાનં દટ્ઠબ્બાતિ અત્થો. પઞ્ચ મહાપુઞ્ઞા નામ મેણ્ડકસેટ્ઠિ, તસ્સ ભરિયા ચન્દપદુમા, પુત્તો ધનઞ્ચયસેટ્ઠિ, સુણિસા સુમનદેવી, દાસો પુણ્ણો નામાતિ ઇમે પઞ્ચ જના પચ્ચેકસમ્બુદ્ધે કતાધિકારા. તેસુ મેણ્ડકસેટ્ઠિ અડ્ઢતેરસાનિ કોટ્ઠસતાનિ સોધાપેત્વા સીસં ન્હાતો દ્વારે નિસીદિત્વા ઉદ્ધં ઉલ્લોકેતિ, આકાસતો રત્તસાલિધારા ઓપતિત્વા સબ્બકોટ્ઠે પૂરેતિ. તસ્સ ભરિયા તણ્ડુલં એકનાળિમત્તં ગહેત્વા ભત્તં પચાપેત્વા એકસ્મિં સૂપબ્યઞ્જનકે સૂપં કારેત્વા સબ્બાલઙ્કારપટિમણ્ડિતા દ્વારકોટ્ઠકે પઞ્ઞત્તાસને નિસીદિત્વા ''સબ્બે ભત્તેન અત્થિકા આગચ્છન્તૂ''તિ ઘોસાપેત્વા પક્કોસાપેત્વા સુવણ્ણકટચ્છું આદાય આગતાગતાનં ઉપનીતભાજનાનિ પૂરેત્વા દેતિ, સકલદિવસમ્પિ દેન્તિયા કટચ્છુના સકિં ગહિતટ્ઠાનમત્તમેવ પઞ્ઞાયતિ. તસ્સ પુત્તો સીસં ન્હાતો સહસ્સત્થવિકં આદાય ''કહાપણેહિ અત્થિકા આગચ્છન્તૂ''તિ ઘોસાપેત્વા આગતાગતાનં

ગહિતભાજનાનિ પૂરેત્વા દેતિ. થવિકાય કહાપણસહસ્સમેવ હોતિ. તસ્સ સુણિસા સબ્બાલઙ્કારપટિમણ્ડિતા ચતુદોણિકં વીહિપિટકં આદાય આસને નિસિન્ના ''બીજભત્તેન અત્થિકા આગચ્છન્તૂ''તિ ઘોસાપેત્વા આગતાગતાનં ગહિતભાજનાનિ પૂરેત્વા દેતિ, પિટકં યથાપૂરિતમેવ હોતિ. તસ્સ દાસો સબ્બાલઙ્કારપટિમણ્ડિતો સુવણ્ણયુગે સુવણ્ણયોત્તેહિ ગોણે યોજેત્વા સુવણ્ણપતોદયટ્ઠિં આદાય ગોણાનં ગન્ધપઞ્ચઙ્ગુલિકાનિ દત્વા વિસાણેસુ સુવણ્ણકોસકે પટિમુઞ્ચિત્વા ખેત્તં ગન્ત્વા પાજેતિ , ઇતો તિસ્સો, ઇતો તિસ્સો, મજ્ઝે એકાતિ સત્ત સીતાયો ભિજ્જિત્વા ગચ્છન્તિ. જમ્બુદીપવાસિનો ભત્તબીજહિરઞ્ઞસુવણ્ણાદીસુ યથારુચિતં સેટ્ઠિગેહતોયેવ ગણ્હિંસુ. અનુક્કમેન પન ભદ્દિયનગરં અનુપ્પત્તે ભગવતિ ભગવતો ધમ્મદેસનાય પઞ્ચ મહાપુઞ્ઞા ચ ધનઞ્ચયસેટ્ઠિસ્સ ધીતા વિસાખા ચ સોતાપત્તિફલં પાપુણિંસુ. અયં પન નેસં પઞ્ચન્નં મહાપુઞ્ઞાનં પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. સઙ્ખેપેન પન પરિપાકગતે પુઞ્ઞસમ્ભારે ઇજ્ઝનકવિસેસો પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

વિજ્જામયિદ્ધિનિદ્દેસે ઇજ્ઝનાકારં ગન્ધારિવિજ્જં વા ઉપચારસિદ્ધં પત્થિતસિદ્ધં અઞ્ઞં વા વિજ્જં ધારેન્તીતિ **વિજ્જાધરા. વિજ્જં પરિજપ્પેત્વા**તિ યથોપચારં વિજ્જં મુખેન પરિવત્તેત્વા. સેસં વુત્તત્થમેવાતિ.

સમ્માપયોગિદ્ધિનિદ્દેસે ઇજ્ઝનાકારમત્તં પુચ્છિત્વા અઞ્ઞસ્સ વિસેસસ્સ અભાવતો ''કતમા''તિ અપુચ્છિત્વા પકારમત્તમેવ પુચ્છન્તેન ''કથ''ન્તિ પુચ્છા કતા, તથેવ ''એવ''ન્તિ નિગમનં કતં. એત્થ ચ પટિપત્તિસઙ્ખાતસ્સેવ સમ્માપયોગસ્સ દીપનવસેન પુરિમપાળિસદિસાવ પાળિ આગતા. અટ્ઠકથાયં પન સકટબ્યૂહાદિકરણવસેન યંકિઞ્ચિ સંવિદહનં યંકિઞ્ચિ સિપ્પકમ્મં યંકિઞ્ચિ વેજ્જકમ્મં તિણ્ણં વેદાનં ઉગ્ગહણં તિણ્ણં પિટકાનં ઉગ્ગહણં, અન્તમસો કસનવપનાદીનિ ઉપાદાય તં તં કમ્મં કત્વા નિબ્બત્તવિસેસો **તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધી**તિ આગતાતિ.

ઇદ્ધિકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૩. અભિસમયકથા

## અભિસમયકથાવણ્ણના

**૪૯૮**. ઇદાનિ ઇદ્ધિકથાનન્તરં પરમિદ્ધિભૂતં અભિસમયં દસ્સેન્તેન કથિતાય અભિસમયકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ **અભિસમયો**તિ સચ્ચાનં અભિમુખેન સમાગમો, પટિવેધોતિ અત્થો. **કેન અભિસમેતી**તિ કિં વુત્તં હોતિ? ''એવં મહત્થિયો ખો, ભિક્ખવે, ધમ્માભિસમયો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૭૪) સુત્તપદેસુ યો સો અભિસમયોતિ વુત્તો, તસ્મિં અભિસમયે વત્તમાને અભિસમેતા પુગ્ગલો કેન ધમ્મેન સચ્ચાનિ અભિસમેતિ, અભિમુખો હુત્વા સમાગચ્છતિ, પટિવિજ્ઝતીતિ વુત્તં હોતીતિ. અયં તાવ ચોદકસ્સ પુચ્છા. **ચિત્તેન અભિસમેતી**તિ ચિત્તં વિના અભિસમયાભાવતો તથા વિસ્સજ્જનં. **હઞ્ચી**તિઆદિ પુન ચોદના. **હઞ્ચિ** યદીતિ અત્થો. ''ચિત્તેના''તિ વુત્તત્તા **તેન હિ અઞ્ઞાણી અભિસમેતી**તિ આહ. **ન અઞ્ઞાણી અભિસમેતી**તિ ચિત્તમત્તેનેવ અભિસમયાભાવતો પટિક્ખેપો. **ઞાણેન અભિસમેતી**તિ પટિઞ્ઞા. પુન **હઞ્ચી**તિઆદિ ''ઞાણેના''તિ વુત્તત્તા અઞ્ઞાણી **અચિત્તકો**તિ ચોદના. **ન અચિત્તકો અભિસમેતી**તિ અચિત્તકસ્સ અભિસમયાભાવતો પટિક્ખેપો. **ચિત્તેન ચા**તિઆદિ પટિઞ્ઞા. પુન **હઞ્ચી**તિઆદિ સબ્બચિત્તઞાણસાધારણવસેન ચોદના. સેસચોદનાવિસ્સજ્જનેસુપિ એસેવ નયો.

પરતો પન **કમ્મસ્સકતચિત્તેન ચ ઞાણેન ચા**તિ કમ્મસ્સકા સત્તાતિ એવં કમ્મસ્સકતાય પવત્તચિત્તેન ચ ઞાણેન ચ. **સચ્ચાનુલોમિકચિત્તેન ચ ઞાણેન ચા**તિ સચ્ચપટિવેધસ્સ અનુકૂલત્તા સચ્ચાનુલોમિકસઙ્ખાતેન વિપસ્સનાસમ્પયુત્તચિત્તેન ચ વિપસ્સનાઞાણેન ચ. **કથન્તિ** યથા અભિસમયો હોતિ, તથા કથેતુકમ્યતા પુચ્છા. **ઉપ્પાદાધિપતેય્યન્તિ** યસ્મા ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદે અસતિ ચેતસિકાનં ઉપ્પાદો નત્થિ. આરમ્મણગ્ગહણઞ્હિ ચિત્તં તેન સહ ઉપ્પજ્જમાના ચેતસિકા કથં આરમ્મણે અગ્ગહિતે ઉપ્પજ્જિસ્સન્તિ. અભિધમ્મેપિ ચિત્તુપ્પાદેનેવ ચેતસિકા વિભત્તા, તસ્મા મગ્ગઞાણસ્સ ઉપ્પાદે અધિપતિભૂતં ચિત્તન્તિ અત્થો. **ઞાણસ્સા**તિ મગ્ગઞાણસ્સ. **હેતુ પચ્ચયો ચા**તિ જનકો ચ ઉપત્થમ્ભકો ચ. **તંસમ્પયુત્તન્તિ** તેન ઞાણેન સમ્પયુત્તં. **નિરોધગોચરન્તિ** નિબ્બાનારમ્મણં. **દસ્સનાધિપતેય્યન્તિ** સેસાનં દસ્સનકિચ્ચાભાવા નિબ્બાનદસ્સને અધિપતિભૂતં. **ચિત્તસ્સા**તિ મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તસ્સ. **તંસમ્પયુત્તન્તિ** તેન ચિત્તેન સમ્પયુત્તં.

**૪૯૯**. એતમ્પિ પરિયાયં, ન કેવલં ચિત્તઞાણેહિયેવ અભિસમયો, અથ ખો સબ્બેપિ મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તચેતસિકા ધમ્મા સચ્ચાભિસમયકિચ્ચસાધનવસેન અભિસમયો નામ હોન્તિ, તસ્મા તમ્પિ પરિયાયં દસ્સેતુકામો **કિં નુ એત્તકોયેવ અભિસમયો**તિ પુચ્છિત્વા **ન હી**તિ તં વચનં પટિક્ખિપિત્વા **લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે**તિઆદિમાહ. **દસ્સનાભિસમયો**તિ દસ્સનભૂતો અભિસમયો. એસ નયો સેસેસુપિ. **સચ્ચા**તિ સચ્ચઞાણાનિ. મગ્ગઞાણમેવ નિબ્બાનાનુપસ્સનટ્ઠેન **વિપસ્સના**. **વિમોક્ખો**તિ મગ્ગવિમોક્ખો. **વિજ્જા**તિ મગ્ગઞાણમેવ. **વિમુત્તી**તિ સમુચ્છેદવિમુત્તિ. નિબ્બાનં અભિસમીયતીતિ **અભિસમયો**, સેસા અભિસમેન્તિ એતેહીતિ **અભિસમયા**.

**૫૦૦**. મગ્ગફલવસેન અભિસમયં ભિન્દિત્વા દસ્સેતું **કિં નૂ**તિઆદિમાહ. ફલક્ખણે પનેત્થ યસ્મા સમુચ્છેદનટ્ઠેન ખયે ઞાણં ન લબ્ભતિ, તસ્મા પટિપ્પસ્સદ્ધટ્ઠેન **અનુપ્પાદે ઞાણન્તિ** વુત્તં. સેસં પન યથાનુરૂપં વેદિતબ્બન્તિ. ઇદાનિ યસ્મા કિલેસપ્પહાને સતિ અભિસમયો હોતિ, અભિસમયે ચ સતિ કિલેસપ્પહાનં હોતિ, તસ્મા

ચોદનાપુબ્બઙ્ગમં કિલેસપ્પહાનં દસ્સેતુકામો **ઞ્વાયન્તિ**આદિમાહ. તત્થ **ઞ્વાયન્તિ** યો અયં મગ્ગટ્ઠો અરિયપુગ્ગલો. એવમાદિકાનિ પનેત્થ ચત્તારિ વચનાનિ ચોદકસ્સ પુચ્છા. પુન **અતીતે કિલેસે પજહતી**તિ ઇદં ચોદનાય ઓકાસદાનત્થં વિસ્સજ્જનં. **ખીણન્તિ** ભઙ્ગવસેન ખીણં. **નિરુદ્ધન્તિ** સન્તાનવસેન પુનપ્પુનં અનુપ્પત્તિયા નિરુદ્ધં. **વિગતન્તિ** વત્તમાનક્ખણતો અપગતં. **વિગમેતી**તિ અપગમયતિ. **અત્થઙ્ગતન્તિ** અભાવં ગતં. **અત્થઙ્ગમેતી**તિ અભાવં ગમયતિ. તત્થ દોસં દસ્સેત્વા **ન અતીતે કિલેસે પજહતી**તિ પટિક્ખિત્તં. અનાગતચોદનાય **અજાતન્તિ** જાતિં અપ્પત્તં. **અનિબ્બત્તન્તિ** સભાવં અપ્પત્તં. **અનુપ્પન્નન્તિ** ઉપ્પાદતો પભુતિ ઉદ્ધં ન પટિપન્નં. **અપાતુભૂતન્તિ** પચ્ચુપ્પન્નભાવેન ચિત્તસ્સ અપાતુભૂતં. અતીતાનાગતે પજહતો પહાતબ્બાનં નત્થિતાય અફલો વાયામો આપજ્જતીતિ તદુભયમ્પિ પટિક્ખિત્તં. **રત્તો રાગં પજહતી**તિ વત્તમાનેન રાગેન રત્તો તમેવ રાગં પજહતિ. વત્તમાનકિલેસેસુપિ એસેવ નયો. **થામગતો**તિ થિરસભાવં ગતો. **કણ્હસુક્કા**તિ અકુસલા ચ કુસલા ચ ધમ્મા **યુગનદ્ધા સમમેવ વત્તન્તી**તિ આપજ્જતીતિ અત્થો. **સંકિલેસિકા**તિ એવં સંકિલેસાનં સમ્પયુત્તભાવે સતિ સંકિલેસે નિયુત્તા **મગ્ગભાવના હોતી**તિ આપજ્જતીતિ અત્થો. એવં પચ્ચુપ્પન્ને પજહતો વાયામેન સદ્ધિં પહાતબ્બાનં અત્થિતાય સંકિલેસિકા ચ મગ્ગભાવના હોતિ, વાયામો ચ અફલો હોતિ. ન હિ પચ્ચુપ્પન્નાનં કિલેસાનં ચિત્તવિપ્પયુત્તતા નામ અત્થીતિ.

**ન હી**તિ ચતુધા વુત્તસ્સ વચનસ્સ પટિક્ખેપો. **અત્થી**તિ પટિજાનનં. **યથા કથં વિયા**તિ અત્થિભાવસ્સ ઉદાહરણદસ્સનત્થં પુચ્છા. યથા અત્થિ, તં કેન પકારેન વિય અત્થિ, કિં વિય અત્થીતિ અત્થો. **સેય્યથાપી**તિ યથા નામ. **તરુણરુક્ખો**તિ ફલદાયકભાવદીપનત્થં તરુણગ્ગહણં. **અજાતફલો**તિ ફલદાયકત્તેપિ સતિ ફલગ્ગહણતો પુરેકાલગ્ગહણં. **તમેનન્તિ** તં રુક્ખં. **એનન્તિ** નિપાતમત્તં, તં એતન્તિ વા અત્થો. **મૂલં છિન્દેય્યા**તિ મૂલતો છિન્દેય્ય. **અજાતફલા**તિ અજાતાનિ ફલાનિ. **એવમેવન્તિ** એવં એવં. **ઉપ્પાદો પવત્તં નિમિત્તં આયૂહના**તિ ચતૂહિપિ પચ્ચુપ્પન્નખન્ધસન્તાનમેવ વુત્તં. યસ્મિઞ્હિ ખન્ધસન્તાને યં યં મગ્ગઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તેન તેન મગ્ગઞાણેન પહાતબ્બાનં કિલેસાનં તં ખન્ધસન્તાનં અબીજં હોતિ, તસ્સ અબીજભૂતત્તા તપ્પચ્ચયા તે તે કિલેસા અનુપ્પન્ના એવ ન ઉપ્પજ્જન્તિ. **આદીનવં દિસ્વા**તિ અનિચ્ચાદિતો આદીનવં દિસ્વા. **અનુપ્પાદો**તિઆદીહિ ચતૂહિ નિબ્બાનમેવ વુત્તં. **ચિત્તં પક્ખન્દતી**તિ મગ્ગસમ્પયુત્તં ચિત્તં પક્ખન્દતિ. **હેતુનિરોધા દુક્ખનિરોધો**તિ કિલેસાનં બીજભૂતસ્સ સન્તાનસ્સ અનુપ્પાદનિરોધા અનાગતક્ખન્ધભૂતસ્સ દુક્ખસ્સ હેતુભૂતાનં કિલેસાનં અનુપ્પાદનિરોધો હોતિ. એવં દુક્ખસ્સ હેતુભૂતકિલેસાનં અનુપ્પાદનિરોધા દુક્ખસ્સ અનુપ્પાદનિરોધો હોતિ. એવં કિલેસપ્પહાનયુત્તિસબ્ભાવતો એવ **અત્થિ મગ્ગભાવના**તિઆદિમાહ. અટ્ઠકથાયં (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૩૨) પન ''એતેન કિં દીપિતં હોતિ? ભૂમિલદ્ધાનં કિલેસાનં પહાનં દીપિતં હોતિ. ભૂમિલદ્ધા પન કિં અતીતા અનાગતા, ઉદાહુ પચ્ચુપ્પન્નાતિ? ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નાયેવ નામા''તિ વત્વા કથિતકિલેસપ્પહાનસ્સ વિત્થારકથા સુતમયઞાણકથાય મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણનાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા, ઇધ પન મગ્ગઞાણેન પહાતબ્બા કિલેસાયેવ અધિપ્પેતાતિ.

અભિસમયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૪. વિવેકકથા

## વિવેકકથાવણ્ણના

**૨૨.** ઇદાનિ પહાનાવસાનાય અભિસમયકથાય અનન્તરં પહાનાકારં દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય વિવેકકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **યે કેચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **બલકરણીયા**તિ ઊરુબલેન બાહુબલેન કત્તબ્બા. **કમ્મન્તા**તિ ધાવનલઙ્ઘનકસનવપનાદીનિ કમ્માનિ. **કરીયન્તી**તિ બલવન્તેહિ કરીયન્તિ. **સીલં નિસ્સાયા**તિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં નિસ્સયં કત્વા. **ભાવેતી**તિ ભિન્નસીલસ્સ ભાવનાભાવતો ઇધ પન લોકિયલોકુત્તરા મગ્ગભાવના અધિપ્પેતાતિ. **વિવેકનિસ્સિત**ન્તિ તદઙ્ગવિવેકં સમુચ્છેદવિવેકં નિસ્સરણવિવેકં નિસ્સિતં. **વિવેકો**તિ વિવિત્તતા. અયઞ્હિ અરિયમગ્ગભાવનાનુયુત્તો યોગી વિપસ્સનાક્ખણે કિચ્ચતો તદઙ્ગવિવેકનિસ્સિતં, અજ્ઝાસયતો નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતં, મગ્ગક્ખણે કિચ્ચતો સમુચ્છેદવિવેકનિસ્સિતં, આરમ્મણતો નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતં ભાવેતિ. એસ નયો **વિરાગનિસ્સિતા**દીસુ. વિવેકોયેવ હિ વિરજ્જનટ્ઠેન વિરાગો, નિરોધટ્ઠેન નિરોધો, વોસજ્જનટ્ઠેન વોસગ્ગો. અથ વા કિલેસેહિ વિવિત્તત્તા વિવેકો, કિલેસેહિ વિરત્તત્તા વિરાગો, કિલેસાનં નિરુદ્ધત્તા નિરોધો, કિલેસાનઞ્ચ પરિચ્ચત્તત્તા વિસ્સટ્ઠત્તા, નિબ્બાનેચત્તસ્સ ચ વિસ્સટ્ઠત્તા વોસગ્ગો. વોસગ્ગો પન દુવિધો પરિચ્ચાગવોસગ્ગો ચ પક્ખન્દનવોસગ્ગો ચ. તત્થ **પરિચ્ચાગવોસગ્ગો**તિ વિપસ્સનાક્ખણે તદઙ્ગવસેન, મગ્ગક્ખણે સમુચ્છેદવસેન કિલેસપ્પહાનં. **પક્ખન્દનવોસગ્ગો**તિ વિપસ્સનાક્ખણે તન્નિન્નભાવેન, મગ્ગક્ખણે આરમ્મણકરણેન નિબ્બાનપક્ખન્દનં. તદુભયમ્પિ ઇમસ્મિં લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકે અત્થવણ્ણનાનયે વટ્ટતિ. તથા હિ અયં સમ્માદિટ્ઠિઆદીસુ એકેકો ધમ્મો યથાવુત્તેન પકારેન કિલેસે ચ પરિચ્ચજતિ, નિબ્બાનઞ્ચ પક્ખન્દતિ. **વોસગ્ગપરિણામિ**ન્તિ ઇમિના પન સકલેન વચનેન વોસગ્ગત્થં પરિણામિતં પરિણતં, પરિપચ્ચિતં પરિપક્કઞ્ચાતિ વુત્તં હોતિ. અયમ્પિ અરિયમગ્ગભાવનાનુયુત્તો ભિક્ખુ યથા સમ્માદિટ્ઠિઆદીસુ એકેકો ધમ્મો કિલેસપરિચ્ચાગવોસગ્ગત્થઞ્ચ નિબ્બાનપક્ખન્દનવોસગ્ગત્થઞ્ચ પરિપચ્ચતિ, યથા ચ પરિપક્કો હોતિ, તથા નં ભાવેતિ.

**૨૩. બીજગામભૂતગામા**તિ એત્થ મૂલબીજં ખન્ધબીજં અગ્ગબીજં ફળુબીજં બીજબીજન્તિ (પાચિ॰ ૯૧) પઞ્ચવિધં બીજં, બીજગામો નામ બીજસમૂહોતિ અત્થો. તદેવ પન સમ્પન્નનીલઙ્કુરપાતુભાવતો પટ્ઠાય ભૂતગામો નામ, ભૂતાનં જાતાનં નિબ્બત્તમૂલનીલઙ્કુરાનં સમૂહોતિ અત્થો. દેવતાપરિગ્ગહે સતિ નીલઙ્કુરકાલતો પભુતિ હોતીતિ તેસં દેવતાસઙ્ખાતાનં ભૂતાનં ગામોતિપિ ભૂતગામોતિ વદન્તિ. **વુદ્ધિ**ન્તિ અઙ્કુરાદિવસેન. **વિરુળ્હિ**ન્તિ ખન્ધાદિવસેન. **વેપુલ્લ**ન્તિ પુપ્ફાદિવસેન. ધમ્મેસુ પન **વુદ્ધિ**ન્તિ અપુબ્બધમ્મપ્પવત્તિવસેન. **વિરુળિ**ન્તિ સકિચ્ચકરણસાધનવસેન. **વેપુલ્લ**ન્તિ કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેન વિપુલભાવન્તિ અત્થો. વિપુલત્તન્તિપિ પાઠો. અથ વા એતાનિ તીણિ પદાનિ સીલસમાધિપઞ્ઞાહિપિ યોજેન્તિ.

## મગ્ગઙ્ગનિદ્દેસવણ્ણના

**૨૪.** સુત્તન્તનિદ્દેસે **સમ્માદિટ્ઠિયા**તિ સામિવચનં. ઝાનવિપસ્સનામગ્ગફલનિબ્બાનેસુ લોકિયવિરતિસમ્પયુત્તચિત્તે ચ યથાયોગં સમ્પયોગતો ચ આરમ્મણતો ચ વત્તમાનાય સમ્માદિટ્ઠિયા સામઞ્ઞલક્ખણતો એકીભૂતાય સમ્માદિટ્ઠિયા. **વિક્ખમ્ભનવિવેકો**તિ વિક્ખમ્ભનવસેન દૂરીકરણવસેન વિવેકો. કેસં?

નીવરણાનં. તસ્સ **પઠમં ઝાનં ભાવયતો**તિઆદિ વિક્ખમ્ભનવસેન પઠમજ્ઝાનમેવ વુત્તં. તસ્મિં વુત્તે સેસજ્ઝાનાનિપિ વુત્તાનેવ હોન્તિ. ઝાનેસુપિ સમ્માદિટ્ઠિયા વિજ્જમાનત્તા સમ્માદિટ્ઠિયા વિવેકો નામ હોતિ. **તદઙ્ગવિવેકો**તિ તેન તેન વિપસ્સનાઞાણઙ્ગેન વિવેકો. **દિટ્ઠિગતાનન્તિ** દિટ્ઠિવિવેકસ્સ દુક્કરત્તા પધાનત્તા ચ દિટ્ઠિવિવેકોવ વુત્તો. તસ્મિં વુત્તે નિચ્ચસઞ્ઞાદિવિવેકોપિ વુત્તોવ હોતિ. **નિબ્બેધભાગિયં સમાધિન્તિ** વિપસ્સનાસમ્પયુત્તસમાધિં. **સમુચ્છેદવિવેકો**તિ કિલેસાનં સમુચ્છેદેન વિવેકો. **લોકુત્તરં ખયગામિમગ્ગન્તિ** ખયસઙ્ખાતનિબ્બાનગામિલોકુત્તરમગ્ગં. **પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકો**તિ કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા વિવેકો. **નિસ્સરણવિવેકો**તિ સબ્બસઙ્ખતનિસ્સરણભૂતો સઙ્ખારવિવેકો. **છન્દજાતો હોતી**તિ પુબ્બભાગે જાતધમ્મછન્દો હોતિ. **સદ્ધાધિમુત્તો**તિ પુબ્બભાગેયેવ સદ્ધાય અધિમુત્તો હોતિ. **ચિત્તઞ્ચસ્સ સ્વાધિટ્ઠિતન્તિ** પુબ્બભાગેયેવ ચિત્તઞ્ચ અસ્સ યોગિસ્સ સુઅધિટ્ઠિતં સુટ્ઠુ પતિટ્ઠિતં હોતિ. ઇતિ છન્દો સદ્ધા ચિત્તન્તિ ઇમે તયો ધમ્મા પુબ્બભાગે ઉપ્પન્નવિવેકાનં ઉપનિસ્સયત્તા નિસ્સયા નામ. કેચિ પન ''ચિત્તઞ્ચસ્સ સ્વાધિટ્ઠિતન્તિ સમાધિ વુત્તો''તિ વદન્તિ. **વિરાગાદી**સુપિ એસેવ નયો.

નિરોધવારે પન નિરોધસદ્દતો અઞ્ઞં પરિયાયવચનં દસ્સેન્તેન **અમતા ધાતૂ**તિ વુત્તં, સેસેસુ **નિરોધો નિબ્બાનન્તિ** ઉભયત્થાપિ નિબ્બાનમેવ. **દ્વાદસ નિસ્સયા**તિ છન્દસદ્ધાચિત્તાનિયેવ વિવેકાદીસુ ચતૂસુ એકેકસ્મિં તયો તયો કત્વા દ્વાદસ નિસ્સયા હોન્તિ.

**૨૫**. સમ્માસઙ્કપ્પવાયામસતિસમાધીનમ્પિ ઇમિનાવ નયેન અત્થયોજના વેદિતબ્બા. સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવાનં પન ઝાનક્ખણે વિપસ્સનાક્ખણે ચ અભાવા ઝાનવિપસ્સનાનં પુબ્બભાગપરભાગવસેન વત્તમાના વિરતિયો ઝાનવિપસ્સના સન્નિસ્સિતા કત્વા વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. નીવરણાનં દિટ્ઠિગતાનઞ્ચ વિવેકવિરાગનિરોધપટિનિસ્સગ્ગા તથા પવત્તમાનાનં વિરતીનં વિવેકાદયો નામાતિ વેદિતબ્બં. યથા અટ્ઠકનિપાતે ''તતો, ત્વં ભિક્ખુ, ઇમં સમાધિં સવિતક્કં સવિચારમ્પિ ભાવેય્યાસિ, અવિતક્કવિચારમત્તમ્પિ ભાવેય્યાસિ, અવિતક્કં અવિચારમ્પિ ભાવેય્યાસિ, સપ્પીતિકમ્પિ ભાવેય્યાસિ, નિપ્પીતિકમ્પિ ભાવેય્યાસિ, સાતસહગતમ્પિ ભાવેય્યાસિ, ઉપેક્ખાસહગતમ્પિ ભાવેય્યાસી''તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૬૩) મેત્તાદયો કાયાનુપસ્સનાદયો ચ નિયકજ્ઝત્તમૂલસમાધિવસેન ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનિકા વિય વુત્તા, એવમિધાપિ પુબ્બભાગપરભાગવસેન વિરતિયો વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. બ્યઞ્જનચ્છાયમત્તં ગહેત્વા ન ભગવા અબ્ભાચિક્ખિતબ્બો. ગમ્ભીરઞ્હિ બુદ્ધવચનં, આચરિયે પયિરુપાસિત્વા અધિપ્પાયતો ગહેતબ્બં.

**૨૬-૨૭**. બોજ્ઝઙ્ગબલઇન્દ્રિયવારેસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બોતિ.

વિવેકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૫. ચરિયાકથા

## ચરિયાકથાવણ્ણના

**૨૮-૨૯.** ઇદાનિ વિવેકકથાનન્તરં પરમવિવેકભૂતસ્સ નિસ્સરણવિવેકસઙ્ખાતસ્સ નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકરણીયસ્સ સચ્છિકિરિયોપાયદસ્સનત્થં, તથા સચ્છિકતનિરોધસ્સ લોકહિતસુખકિરિયાકરણદસ્સનત્થઞ્ચ ઇન્દ્રિયકથાય નિદ્દિટ્ઠાપિ ચરિયાકથા પુન કથિતા. તસ્સા અત્થવણ્ણના ઇન્દ્રિયકથાય કથિતાયેવાતિ.

ચરિયાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૬. પાટિહારિયકથા

## પાટિહારિયકથાવણ્ણના

૩૦. ઇદાનિ લોકત્થચરિયાપરિયોસાનાય ચરિયાકથાય અનન્તરં લોકત્થાનુસાસનપરિયોસાનં પાટિહારિયં દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય પાટિહારિયકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **પાટિહારિયાની**તિ પચ્ચનીકપટિહરણવસેન પાટિહારિયાનિ. **ઇદ્ધિપાટિહારિય**ન્તિ ઇજ્ઝનવસેન ઇદ્ધિ, પટિહરણવસેન પાટિહારિયં, ઇદ્ધિયેવ પાટિહારિયં ઇદ્ધિપાટિહારિયં. ઇતરેસુ પન આદિસ્સનવસેન **આદેસનં**, અનુસાસનવસેન **અનુસાસની**. સેસં વુત્તનયમેવ.

**ઇધા**તિ ઇમસ્મિં લોકે. **એકચ્ચો**તિ એકો પોસો. ઇદ્ધિપાટિહારિયનિદ્દેસો હેટ્ઠા વુત્તત્થોયેવ. **નિમિત્તેન આદિસતી**તિ આગતનિમિત્તેન વા ગતનિમિત્તેન વા ઠિતનિમિત્તેન વા કથેતિ. **એવમ્પિ તે મનો**તિ એવમ્પિ તવ મનો સોમનસ્સિતો વા દોમનસ્સિતો વા કામવિતક્કાદિસમ્પયુત્તો વા. અપિ-સદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો. **ઇત્થમ્પિ તે મનો**તિ સોમનસ્સિતાદિતો એકેકવિધેપિ ચિત્તે નાનપ્પકારપરિદીપનં. **ઇતિપિ તે ચિત્ત**ન્તિ ઇતિપિ તવ ચિત્તં, ઇમઞ્ચ ઇમઞ્ચ અત્થં ચિન્તયમાનં પવત્તતીતિ અત્થો. **બહું ચેપિ આદિસતી**તિ ચિત્તતો અઞ્ઞં વા ઇદઞ્ચ ઇદઞ્ચ નામ અહોસિ ભવતિ ભવિસ્સતીતિ બહુકમ્પિ કથેતિ. **તથેવ તં હોતિ, નો અઞ્ઞથા**તિ તં સબ્બમ્પિ યથા યથા કથિતં, તથેવ હોતિ, અઞ્ઞથા ન હોતિ.

**ન હેવ ખો નિમિત્તેન આદિસતી**તિ નિમિત્તં જાનન્તોપિ કેવલં નિમિત્તેનેવ ન કથેતિ. **અપિચા**તિ અપરપરિયાયદસ્સનં. **મનુસ્સાન**ન્તિ ચિત્તં જાનનકમનુસ્સાનં. **અમનુસ્સાન**ન્તિ સાવિતાનં વા અસ્સાવિતાનં વા યક્ખપિસાચાદીનં. **દેવતાન**ન્તિ ચાતુમહારાજિકાદીનં . **સદ્દં સુત્વા**તિ અઞ્ઞસ્સ ચિત્તં ઞત્વા કથેન્તાનં સદ્દં સુણિત્વા. **પના**તિ નિપાતો પુન આરમ્ભે. **વિતક્કયતો**તિ યં વા તં વા વિતક્કેન વિતક્કેન્તસ્સ. **વિચારયતો**તિ વિતક્કસમ્પયુત્તેનેવ વિચારેન વિચારેન્તસ્સ. **વિતક્કવિપ્ફારસદ્દં સુત્વા**તિ વિતક્કવેગવસેન ઉપ્પન્નં વિપ્પલપન્તાનં સુત્તપ્પમત્તાદીનં કૂજનસદ્દં સુત્વા. યં વિતક્કયતો સો સદ્દો ઉપ્પન્નો, તસ્સ વસેન ‘‘એવમ્પિ તે મનો’’તિઆદીનિ આદિસતિ.

**અવિતક્કં અવિચારં સમાધિ**ન્તિ વિતક્કવિચારક્ખોભવિરહિતસન્તચિત્તસ્સાપિ જાનનસમત્થતં દસ્સેન્તેન વુત્તં, સેસચિત્તજાનને પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **ચેતસા ચેતો પરિચ્ચ પજાનાતી**તિ ચેતોપરિયઞાણલાભી. **ભોતો**તિ ભવન્તસ્સ. **મનોસઙ્ખારા પણિહિતા**તિ ચિત્તસઙ્ખારા ઠપિતા. **અમુકં નામ વિતક્કં વિતક્કયિસ્સતી**તિ કુસલાદિવિતક્કં વિતક્કયિસ્સતિ પવત્તયિસ્સતીતિ પજાનાતિ. પજાનન્તો ચ આગમનેન જાનાતિ, પુબ્બભાગેન જાનાતિ, અન્તોસમાપત્તિયં ચિત્તં ઓલોકેત્વા જાનાતિ. **આગમનેન જાનાતિ** નામ કસિણપરિકમ્મકાલેયેવ ‘‘યેનાકારેનેસ કસિણભાવનં આરદ્ધો પઠમજ્ઝાનં વા દુતિયાદિજ્ઝાનં વા અટ્ઠ સમાપત્તિયો વા ઉપ્પાદેસ્સતી’’તિ જાનાતિ. **પુબ્બભાગેન જાનાતિ** નામ પઠમવિપસ્સનાય આરદ્ધાય એવં જાનાતિ, ‘‘યેનાકારેનેસ વિપસ્સનં આરદ્ધો સોતાપત્તિમગ્ગં વા ઉપ્પાદેસ્સતિ…પે॰… અરહત્તમગ્ગં વા ઉપ્પાદેસ્સતી’’તિ જાનાતિ. **અન્તોસમાપત્તિયં ચિત્તં ઓલોકેત્વા જાનાતિ** નામ ‘‘યેનાકારેન ઇમસ્સ મનોસઙ્ખારા ઠપિતા, ઇમસ્સ નામ ચિત્તસ્સ અનન્તરા ઇમં નામ વિતક્કં વિતક્કેસ્સતિ, ઇતો વુટ્ઠિતસ્સ એતસ્સ હાનભાગિયો વા સમાધિ ભવિસ્સતિ, ઠિતિભાગિયો વા

વિસેસભાગિયો વા નિબ્બેધભાગિયો વા, અભિઞ્ઞાયો વા ઉપ્પાદેસ્સતી’’તિ જાનાતિ. **બહું ચેપિ આદિસતી**તિ ચેતોપરિયઞાણસ્સ ચિત્તચેતસિકાનંયેવ આરમ્મણકરણતો સરાગાદિસોળસપભેદવસેનેવ બહું ચેપિ કથેતિ, ન અઞ્ઞવસેનાતિ વેદિતબ્બં. **તથેવ તં હોતી**તિ ઇદં એકંસેન તથેવ હોતિ. ચેતોપરિયઞાણવસેન ઞાતઞ્હિ અઞ્ઞથાભાવી નામ નત્થિ.

**એવં વિતક્કેથા**તિ એવં નેક્ખમ્મવિતક્કાદયો પવત્તેન્તા વિતક્કેથ. **મા એવં વિતક્કયિત્થા**તિ એવં કામવિતક્કાદયો પવત્તેન્તા મા વિતક્કયિત્થ . **એવં મનસિ કરોથા**તિ એવં અનિચ્ચસઞ્ઞમેવ, દુક્ખસઞ્ઞાદીસુ વા અઞ્ઞતરં મનસિ કરોથ. **મા એવં મનસાકત્થા**તિ એવં નિચ્ચન્તિઆદિના નયેન મા મનસિ અકત્થ. **ઇદં પજહથા**તિ ઇદં પઞ્ચકામગુણરાગાદિં પજહથ. **ઇદં ઉપસમ્પજ્જ વિહરથા**તિ ઇદં ચતુમગ્ગફલપ્પભેદં લોકુત્તરધમ્મમેવ પાપુણિત્વા નિપ્ફાદેત્વા વિહરથ.

**૩૧**. ઇદાનિ ઇદ્ધિપાટિહારિયે અપરં પરિયાયં વિસેસેન દસ્સેન્તો **નેક્ખમ્મં ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધી**તિઆદિમાહ. તત્થ **કામચ્છન્દં પટિહરતી**તિ અત્તનો પટિપક્ખભૂતં કામચ્છન્દં પટિબલં હુત્વા હરતિ પજહતીતિ તદેવ નેક્ખમ્મં પાટિહારિયં નામાતિ અત્થો. **યે તેન નેક્ખમ્મેન સમન્નાગતા**તિ એવં કામચ્છન્દપટિહારકેન તેન નેક્ખમ્મેન યે પુગ્ગલા પટિલાભવસેન સમન્નાગતા. **વિસુદ્ધચિત્તા**તિ કામચ્છન્દાભાવતો વિસુદ્ધચિત્તા. **અનાવિલસઙ્કપ્પા**તિ કામસઙ્કપ્પેન અનાલુલિતનેક્ખમ્મસઙ્કપ્પા. **ઇતિ આદેસનાપાટિહારિય**ન્તિ પરચિત્તકુસલેન વા અઞ્ઞેન વા સમ્માસમ્બુદ્ધેન વા બુદ્ધસાવકેહિ વા એવં આદેસના પાટિહારિયન્તિ અત્થો. અથ વા ઇતિ એવં આદિસનં આદેસનાપાટિહારિયન્તિ આદેસનસદ્દો પાઠસેસં કત્વા પયુજ્જિતબ્બો. **એવં આસેવિતબ્બ**ન્તિ ઇમિના ચ પકારેન ઇમિના ચ પકારેન આદિતો સેવિતબ્બં. સેસત્તયેપિ એસેવ નયો. **તદનુધમ્મતા સતિ ઉપટ્ઠપેતબ્બા**તિ તસ્સ નેક્ખમ્મસ્સ અનુકૂલભૂતા સતિ ભુસં ઠપેતબ્બા. **ઇતિ અનુસાસનીપાટિહારિય**ન્તિ એત્થ આદેસનાપાટિહારિયયોજનાય વિય યોજના કાતબ્બા. અબ્યાપાદાદીસુપિ એસેવ નયો. પાઠો પન ઝાનાદીનિ સઙ્ખિપિત્વા અન્તે અરહત્તમગ્ગમેવ દસ્સેત્વા લિખિતો. તત્થ ચતૂસુપિ મગ્ગેસુ ‘‘એવં આસેવિતબ્બો’’તિઆદિ એકચિત્તક્ખણિકત્તા મગ્ગસ્સ પુબ્બભાગવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. મગ્ગસ્સ હિ પુબ્બભાગભૂતાય લોકિયમગ્ગસઙ્ખાતાય વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય મગ્ગુપ્પાદનત્થં આસેવનાદીસુ કતેસુ તાય ઉપ્પન્નો મગ્ગોપિ આસેવિતો ભાવિતો બહુલીકતો નામ હોતીતિ વેદિતબ્બં. સબ્બત્થિકવાદાચરિયા પન ‘‘એકેકમગ્ગો સોળસક્ખણિકો’’તિ વદન્તિ. તદનુધમ્મતાસતિઉપટ્ઠાપનં પન પુબ્બભાગે યુજ્જતિયેવાતિ.

**૩૨**. પુન **નેક્ખમ્મં ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધી**તિઆદીનિ ‘‘ઇદ્ધિપાટિહારિય’’ન્તિપદસ્સ કમ્મધારયસમાસત્તદીપનત્થં વુત્તાનિ. સુત્તન્તે વુત્તેસુ તીસુ ઇદ્ધિપાટિહારિયસ્સેવ સમાસત્તે વુત્તે સેસાનં દ્વિન્નમ્પિ વુત્તોવ હોતીતિ ઇમસ્મિં પરિયાયે મૂલભૂતસ્સ ઇદ્ધિપાટિહારિયસ્સેવ સમાસત્થો વુત્તોતિ વેદિતબ્બન્તિ.

પાટિહારિયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૭. સમસીસકથા

## સમસીસકથાવણ્ણના

**૩૩.** ઇદાનિ પાટિહારિયકથાનન્તરં આદિપાટિહારિયભૂતસ્સ ઇદ્ધિપાટિહારિયસઙ્ગહિતસ્સ સમસીસિભાવસ્સ ઇદ્ધિપાટિહારિયભાવદીપનત્થં ઞાણકથાય નિદ્દિટ્ઠાપિ સમસીસકથા ઇદ્ધિપાટિહારિયસમ્બન્ધેન પુન કથિતા. તસ્સા અત્થવણ્ણના તત્થ કથિતાયેવાતિ.

સમસીસકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૮. સતિપટ્ઠાનકથા

## સતિપટ્ઠાનકથાવણ્ણના

**૩૪.** ઇદાનિ સમસીસકથાનન્તરં અત્તના વુત્તસ્સ ઇદ્ધિપાટિહારિયસ્સ સાધકે સત્ત અનુપસ્સનાવિસેસે દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય સતિપટ્ઠાનકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો, તેન ન તતો હેટ્ઠા, ન ઉદ્ધન્તિ સતિપટ્ઠાનપરિચ્છેદં દીપેતિ. **ઇમે**તિ નિદ્દિસિતબ્બનિદસ્સનં. **ભિક્ખવે**તિ ધમ્મપટિગ્ગાહકપુગ્ગલાલપનં. **સતિપટ્ઠાના**તિ તયો સતિપટ્ઠાના સતિગોચરોપિ, તિધા પટિપન્નેસુ સાવકેસુ સત્થુનો પટિઘાનુનયવીતિવત્તતાપિ, સતિપિ. ‘‘ચતુન્નં, ભિક્ખવે, સતિપટ્ઠાનાનં સમુદયઞ્ચ અત્થઙ્ગમઞ્ચ દેસેસ્સામી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૮) હિ સતિગોચરો ‘‘સતિપટ્ઠાન’’ન્તિ વુત્તો. તસ્સત્થો – પતિટ્ઠાતિ તસ્મિન્તિ પટ્ઠાનં. કા પતિટ્ઠાતિ? સતિ. સતિયા પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનન્તિ.

‘‘તયો સતિપટ્ઠાના યદરિયો સેવતિ, યદરિયો સેવમાનો સત્થા ગણમનુસાસિતુમરહતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૪, ૩૧૧) એત્થ તિધા પટિપન્નેસુ સાવકેસુ સત્થુનો પટિઘાનુનયવીતિવત્તતા ‘‘સતિપટ્ઠાન’’ન્તિ વુત્તા. તસ્સત્થો – પટ્ઠપેતબ્બતો પટ્ઠાનં, પવત્તયિતબ્બતોતિ અત્થો. કેન પટ્ઠપેતબ્બતોતિ? સતિયા. સતિયા પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનન્તિ. ‘‘ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ભાવિતા બહુલીકતા સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે પરિપૂરેન્તી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૪૭) પન સતિયેવ ‘‘સતિપટ્ઠાન’’ન્તિ વુત્તા. તસ્સત્થો – પતિટ્ઠાતીતિ પટ્ઠાનં, ઉપટ્ઠાતિ ઓક્કન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા વત્તતીતિ અત્થો. સતિયેવ પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનં. અથ વા સરણટ્ઠેન સતિ, ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન ઉપટ્ઠાનં. ઇતિ સતિ ચ સા ઉપટ્ઠાનઞ્ચાતિપિ સતિપટ્ઠાનં. ઇદમિધ અધિપ્પેતં. યદિ એવં કસ્મા સતિપટ્ઠાનાતિ બહુવચનં કતન્તિ? સતિબહુત્તા. આરમ્મણભેદેન હિ બહુકા તા સતિયોતિ.

**કતમે ચત્તારો**તિ કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સાસને. **ભિક્ખૂ**તિ સંસારે ભયં ઇક્ખતીતિ ભિક્ખુ. સેસપદાનં અત્થવણ્ણના પનેત્થ સુતમયઞાણકથાય મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણનાયં વુત્તાયેવાતિ.

કસ્મા પન ભગવતા ચત્તારોવ સતિપટ્ઠાના વુત્તા અનૂના અનધિકાતિ? વેનેય્યહિતત્તા. તણ્હાચરિતદિટ્ઠિચરિતસમથયાનિકવિપસ્સનાયાનિકેસુ હિ મન્દતિક્ખવસેન દ્વેધા દ્વેધા પવત્તેસુ મન્દસ્સ તણ્હાચરિતસ્સ ઓળારિકં કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ સુખુમં વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. દિટ્ઠિચરિતસ્સાપિ મન્દસ્સ નાતિપ્પભેદગતં ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ અતિપ્પભેદગતં ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. સમથયાનિકસ્સ ચ મન્દસ્સ અકિચ્છેન અધિગન્તબ્બનિમિત્તં પઠમં સતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ ઓળારિકારમ્મણે અસણ્ઠહનતો દુતિયં. વિપસ્સનાયાનિકસ્સપિ મન્દસ્સ નાતિપ્પભેદગતારમ્મણં તતિયં, તિક્ખસ્સ અતિપ્પભેદગતારમ્મણં ચતુત્થં. ઇતિ ચત્તારોવ વુત્તા અનૂના અનધિકાતિ.

સુભસુખનિચ્ચઅત્તવિપલ્લાસપ્પહાનત્થં વા. કાયો હિ અસુભો, તત્થ ચ સુભવિપલ્લાસવિપલ્લત્થા સત્તા. તેસં તત્થ અસુભભાવદસ્સનેન તસ્સ વિપલ્લાસસ્સ પહાનત્થં પઠમં સતિપટ્ઠાનં વુત્તં. સુખં નિચ્ચં અત્તાતિ ગહિતેસુપિ ચ વેદનાદીસુ વેદના દુક્ખા, ચિત્તં અનિચ્ચં, ધમ્મા અનત્તા, તેસુ ચ સુખનિચ્ચઅત્તવિપલ્લાસવિપલ્લત્થા સત્તા. તેસં તત્થ દુક્ખાદિભાવદસ્સનેન તેસં વિપલ્લાસાનં પહાનત્થં સેસાનિ તીણિ વુત્તાનીતિ એવં

સુભસુખનિચ્ચઅત્તવિપલ્લાસપ્પહાનત્થં વા ચત્તારોવ વુત્તા. ન કેવલઞ્ચ વિપલ્લાસપ્પહાનત્થમેવ, ચતુરોઘયોગાસવગન્થઉપાદાનઅગતિપ્પહાનત્થમ્પિ ચતુબ્બિધાહારપરિઞ્ઞત્થમ્પિ ચત્તારોવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બં.

**૩૫.** (ક) સુત્તન્તનિદ્દેસે **પથવીકાય**ન્તિ ઇમસ્મિં રૂપકાયે પથવીધાતુ. સકલસરીરે પન પથવીધાતૂનં બહુકત્તા સબ્બપથવીધાતુસઙ્ગહત્થં સમૂહત્થેન કાયગ્ગહણં કતં. **આપોકાયા**દીસુપિ એસેવ નયો. **કેસકાયા**દીનમ્પિ બહુકત્તા કેસકાયાદિગહણં કતં. **વક્કા**દીનિ પન પરિચ્છિન્નત્તા કાયગ્ગહણં નારહન્તીતિ તેસં ગહણં ન કતન્તિ વેદિતબ્બં.

(ખ) **સુખં વેદન**ન્તિઆદીસુ **સુખં વેદન**ન્તિ કાયિકં વા ચેતસિકં વા સુખં વેદનં. તથા **દુક્ખં વેદનં**. **અદુક્ખમસુખં વેદન**ન્તિ પન ચેતસિકમેવ ઉપેક્ખાવેદનં. **સામિસં સુખં વેદન**ન્તિ છ ગેહસિતસોમનસ્સવેદના. **નિરામિસં સુખં વેદન**ન્તિ છ નેક્ખમ્મસિતસોમનસ્સવેદના . **સામિસં દુક્ખં વેદન**ન્તિ છ ગેહસિતદોમનસ્સવેદના. **નિરામિસં દુક્ખં વેદન**ન્તિ છ નેક્ખમ્મસિતદોમનસ્સવેદના. **સામિસં અદુક્ખમસુખં વેદન**ન્તિ છ ગેહસિતઉપેક્ખાવેદના. **નિરામિસં અદુક્ખમસુખં વેદન**ન્તિ છ નેક્ખમ્મસિતઉપેક્ખાવેદના.

(ગ) **સરાગં ચિત્ત**ન્તિઆદીનિ ઞાણકથાયં વુત્તત્થાનિ.

(ઘ) **તદવસેસે ધમ્મે**તિ તેહિ કાયવેદનાચિત્તેહિ અવસેસે તેભૂમકધમ્મે. સબ્બત્થ **તેન ઞાણેના**તિ તેન સત્તવિધેન અનુપસ્સનાઞાણેન. યાનિ પનેત્થ અન્તરન્તરા અવુત્તત્થાનિ, તાનિ હેટ્ઠા તત્થ તત્થ વુત્તત્થાનેવાતિ.

સતિપટ્ઠાનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૯. વિપસ્સનાકથા

## વિપસ્સનાકથાવણ્ણના

**૩૬.** ઇદાનિ વિપસ્સનાપટિસંયુત્તાય સતિપટ્ઠાનકથાય અનન્તરં વિપસ્સનાપભેદં દસ્સેન્તેન કથિતાય સુત્તન્તપુબ્બઙ્ગમાય વિપસ્સનાકથાય અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. તત્થ સુત્તન્તે તાવ **સો**ઇતિ સબ્બનામત્તા યો વા સો વા સબ્બોપિ સઙ્ગહિતો હોતિ. **વતા**તિ એકંસત્થે નિપાતો. **કઞ્ચિ સઙ્ખાર**ન્તિ અપ્પમત્તકમ્પિ સઙ્ખારં. **અનુલોમિકાય ખન્તિયા**તિ એત્થ વિપસ્સનાઞાણમેવ લોકુત્તરમગ્ગં અનુલોમેતીતિ અનુલોમિકં, તદેવ ખન્તિમપેક્ખિત્વા અનુલોમિકા. સબ્બસઙ્ખારા તસ્સ અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ખમન્તિ રુચ્ચન્તીતિ ખન્તિ. સા મુદુકા મજ્ઝિમા તિક્ખાતિ તિવિધા. કલાપસમ્મસનાદિકા ઉદયબ્બયઞાણપરિયોસાના મુદુકાનુલોમિકા ખન્તિ. ભઙ્ગાનુપસ્સનાદિકા સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણપરિયોસાના મજ્ઝિમાનુલોમિકા ખન્તિ. અનુલોમઞાણં તિક્ખાનુલોમિકા ખન્તિ. **સમન્નાગતો**તિ ઉપેતો. **નેતં ઠાનં વિજ્જતી**તિ યથાવુત્તં એતં ઠાનં એતં કારણં ન વિજ્જતિ. **સમ્મત્તનિયામ**ન્તિ એત્થ ‘‘હિતસુખાવહો મે ભવિસ્સતી’’તિ એવં આસીસતો તથેવ સમ્ભવતો અસુભાદીસુ ચ અસુભન્તિઆદિઅવિપરીતપ્પવત્તિસબ્ભાવતો ચ સમ્મા સભાવોતિ સમ્મત્તો, અનન્તરફલદાનાય અરહત્તુપ્પત્તિયા ચ નિયામભૂતત્તા નિયામો, નિચ્છયોતિ અત્થો. સમ્મત્તો ચ સો નિયામો ચાતિ સમ્મત્તનિયામો. કો સો? લોકુત્તરમગ્ગો, વિસેસતો પન સોતાપત્તિમગ્ગો. તેન હિ મગ્ગનિયામેન નિયતત્તા ‘‘નિયતો સમ્બોધિપરાયણો’’તિ (પારા॰ ૨૧; દી॰ નિ॰ ૧.૩૭૩) વુત્તં. તં સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમિસ્સતિ પવિસિસ્સતીતિ એતં અટ્ઠાનન્તિ અત્થો. ગોત્રભુનો પન મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાનિયત્તા તં અનાદિયિત્વા અનુલોમિકખન્તિયા અનન્તરં સમ્મત્તનિયામોક્કમનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ ગોત્રભુ વિવટ્ટનાનુપસ્સના હોતીતિ અનુલોમિકખન્તિયા એવ સઙ્ગહિતા હોતિ. ચતૂસુપિ સુત્તન્તેસુ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. એતેહિ અનુલોમિકખન્તિસમ્મત્તનિયામચતુઅરિયફલવસેન ચ છ ધમ્માતિ છક્કનિપાતે (અ॰ નિ॰ ૬.૯૮, ૧૦૧) ચત્તારો સુત્તન્તા વુત્તા. કણ્હપક્ખસુક્કપક્ખદ્વયવસેન હિ ચત્તારો સુત્તન્તાવ હોન્તીતિ.

**૩૭. કતિહાકારેહી**તિઆદિકે પુચ્છાપુબ્બઙ્ગમે સુત્તન્તનિદ્દેસે **પઞ્ચક્ખન્ધે અનિચ્ચતો**તિઆદીસુ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપસ્સ પચ્ચયે ચ પરિગ્ગહેત્વા કલાપસમ્મસનવસેન આરદ્ધવિપસ્સકો યોગાવચરો પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ એકેકં ખન્ધં અનિચ્ચન્તિકતાય આદિઅન્તવતાય ચ **અનિચ્ચતો** પસ્સતિ . ઉપ્પાદવયપટિપીળનતાય દુક્ખવત્થુતાય ચ **દુક્ખતો**. પચ્ચયયાપનીયતાય રોગમૂલતાય ચ **રોગતો**. દુક્ખતાસૂલયોગિતાય કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતાય ઉપ્પાદજરાભઙ્ગેહિ ઉદ્ધુમાતપરિપક્કપભિન્નતાય ચ **ગણ્ડતો**. પીળાજનકતાય અન્તોતુદનતાય દુન્નીહરણીયતાય ચ **સલ્લતો**. વિગરહણીયતાય અવડ્ઢિઆવહનતાય અઘવત્થુતાય ચ **અઘતો**. અસેરિભાવજનકતાય આબાધપદટ્ઠાનતાય ચ **આબાધતો**. અવસતાય અવિધેય્યતાય ચ **પરતો**. બ્યાધિજરામરણેહિ લુજ્જનપલુજ્જનતાય **પલોકતો**. અનેકબ્યસનાવહનતાય **ઈતિતો**. અવિદિતાનંયેવ વિપુલાનં અનત્થાનં આવહનતો સબ્બૂપદ્દવવત્થુતાય ચ **ઉપદ્દવતો**. સબ્બભયાનં આકરતાય ચ દુક્ખવૂપસમસઙ્ખાતસ્સ પરમસ્સાસસ્સ પટિપક્ખભૂતતાય ચ **ભયતો**. અનેકેહિ અનત્થેહિ અનુબદ્ધતાય દોસૂપસટ્ઠતાય ઉપસગ્ગો વિય અનધિવાસનારહતાય ચ **ઉપસગ્ગતો**. બ્યાધિજરામરણેહિ ચેવ લોભાદીહિ ચ લોકધમ્મેહિ પચલિતતાય **ચલતો**. ઉપક્કમેન ચેવ સરસેન ચ પભઙ્ગુપગમનસીલતાય **પભઙ્ગુતો**. સબ્બાવત્થનિપાતિતાય થિરભાવસ્સ ચ અભાવતાય **અદ્ધુવતો**. અતાયનતાય ચેવ અલબ્ભનેય્યખેમતાય ચ **અતાણતો**. અલ્લીયિતું અનરહતાય અલ્લીનાનમ્પિ ચ

લેણકિચ્ચાકારિતાય **અલેણતો** . નિસ્સિતાનં ભયસારકત્તાભાવેન **અસરણતો**. યથાપરિકપ્પિતેહિ ધુવસુભસુખત્તભાવેહિ રિત્તતાય **રિત્તતો**. રિત્તતાયેવ **તુચ્છતો**, અપ્પકત્તા વા. અપ્પકમ્પિ હિ લોકે તુચ્છન્તિ વુચ્ચતિ. સામિનિવાસિવેદકકારકાધિટ્ઠાયકવિરહિતતાય **સુઞ્ઞતો**. સયઞ્ચ અસામિકભાવાદિતાય **અનત્તતો**. પવત્તિદુક્ખતાય દુક્ખસ્સ ચ આદીનવતાય **આદીનવતો**. અથ વા આદીનં વાતિ ગચ્છતિ પવત્તતીતિ આદીનવો. કપણમનુસ્સસ્સેતં અધિવચનં, ખન્ધાપિ ચ કપણાયેવાતિ આદીનવસદિસતાય આદીનવતો. જરાય ચેવ મરણેન ચાતિ દ્વેધા પરિણામપકતિતાય **વિપરિણામધમ્મતો**. દુબ્બલતાય ફેગ્ગુ વિય સુખભઞ્જનીયતાય ચ **અસારકતો**. અઘહેતુતાય **અઘમૂલતો**. મિત્તમુખસપત્તો વિય વિસ્સાસઘાતિતાય **વધકતો**. વિગતભવતાય વિભવસમ્ભૂતતાય ચ **વિભવતો**. આસવપદટ્ઠાનતાય **સાસવતો**. હેતુપચ્ચયેહિ અભિસઙ્ખતતાય **સઙ્ખતતો**. મચ્ચુમારકિલેસમારાનં આમિસભૂતતાય **મારામિસતો**. જાતિજરાબ્યાધિમરણપકતિતાય **જાતિજરાબ્યાધિમરણધમ્મતો**. સોકપરિદેવઉપાયાસહેતુતાય **સોકપરિદેવઉપાયાસધમ્મતો**. તણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતસંકિલેસાનં વિસયધમ્મતાય **સંકિલેસિકધમ્મતો** પસ્સતિ. સબ્બેસુ ચ ઇમેસુ ‘‘પસ્સતી’’તિ પાઠસેસો દટ્ઠબ્બો.

૩૮. **પઞ્ચક્ખન્ધે**તિ સમૂહતો વુત્તેપિ એકેકખન્ધવસેન અત્થવણ્ણના કલાપસમ્મસનઞાણનિદ્દેસે વિસું વિસું આગતત્તા પરિયોસાને ચ વિસું વિસું ખન્ધાનં વસેન અનુપસ્સનાનં ગણિતત્તા સમૂહે પવત્તવચનાનં અવયવેપિ પવત્તિસમ્ભવતો ચ કતાતિ વેદિતબ્બા, વિસું વિસું પવત્તસમ્મસનાનં એકતો સઙ્ખિપિત્વા વચનવસેન વા ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધે’’તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ‘‘એકપ્પહારેન પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૮૩) અટ્ઠકથાવચનસબ્ભાવતો વા પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં એકતો સમ્મસનં વા યુજ્જતિયેવાતિ. **પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં નિરોધો નિચ્ચં નિબ્બાનન્તિ પસ્સન્તો**તિઆદીનવઞાણનિદ્દેસે વુત્તનયેન વિપસ્સનાકાલે સન્તિપદઞાણવસેન નિચ્ચં નિબ્બાનન્તિ પસ્સન્તો. **સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતી**તિ મગ્ગક્ખણે ઓક્કમતિ, ફલક્ખણે પન ઓક્કન્તો નામ હોતિ. એસેવ નયો સબ્બેસુપિ નિયામોક્કમનપરિયાયેસુ. **આરોગ્યન્તિ** આરોગ્યભૂતં. **વિસલ્લન્તિ** સલ્લવિરહિતં. એસેવ નયો ઈદિસેસુ. **અનાબાધન્તિ** આબાધવિરહિતં, આબાધપટિપક્ખભૂતં વા. એસ નયો ઈદિસેસુ. **અપરપ્પચ્ચયન્તિ** અઞ્ઞપચ્ચયવિરહિતં. **ઉપસ્સગ્ગતો**તિ ચ **અનુપસ્સગ્ગન્તિ** ચ કેચિ સંયોગં કત્વા પઠન્તિ. **પરમસુઞ્ઞન્તિ** સબ્બસઙ્ખારસુઞ્ઞત્તા ઉત્તમત્તા ચ પરમસુઞ્ઞં. **પરમત્થન્તિ** સઙ્ખતાસઙ્ખતાનં અગ્ગભૂતત્તા ઉત્તમત્થં . લિઙ્ગવિપલ્લાસવસેન નપુંસકવચનં. નિબ્બાનસ્સ ચ સુઞ્ઞત્તા અનત્તત્તા ચ ઇમસ્મિં દ્વયે પટિલોમપરિયાયો ન વુત્તો. **અનાસવન્તિ** આસવવિરહિતં. **નિરામિસન્તિ** આમિસવિરહિતં. **અજાતન્તિ** જાતિવિરહિતત્તા અનુપ્પન્નં. **અમતન્તિ** ભઙ્ગાભાવતો મરણવિરહિતં. મરણમ્પિ હિ નપુંસકભાવવચનવસેન ‘‘મત’’ન્તિ વુચ્ચતિ.

૩૯. એવમિમાય પટિપાટિયા વુત્તાસુ આકારભેદભિન્નાસુ ચત્તાલીસાય અનુપસ્સનાસુ સભાવસઙ્ગહવસેન તીસુયેવ અનુપસ્સનાસુ એકસઙ્ગહં કરોન્તો **અનિચ્ચતોતિ અનિચ્ચાનુપસ્સના**તિઆદિમાહ. તાસુ યથાનુરૂપં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તત્તે યોજના કાતબ્બા. અવસાને પનેતા વિસું વિસું ગણનવસેન દસ્સિતા. ગણનાસુ ચ ગણનપટિપાટિવસેન પઠમં અનત્તાનુપસ્સના ગણિતા. તત્થ **પઞ્ચવીસતી**તિ ‘‘પરતો રિત્તતો તુચ્છતો સુઞ્ઞતો અનત્તતો’’તિ એકેકસ્મિં ખન્ધે પઞ્ચ પઞ્ચ કત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ પઞ્ચવીસતિ **અનત્તાનુપસ્સના. પઞ્ઞાસાતિ** ‘‘અનિચ્ચતો પલોકતો ચલતો પભઙ્ગુતો અદ્ધુવતો વિપરિણામધમ્મતો અસારકતો વિભવતો સઙ્ખતતો મરણધમ્મતો’’તિ એકેકસ્મિં ખન્ધે દસ દસ કત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ પઞ્ઞાસં **અનિચ્ચાનુપસ્સના. સતં પઞ્ચવીસતિ ચેવા**તિ સેસા ‘‘દુક્ખતો રોગતો’’તિઆદયો એકેકસ્મિં ખન્ધે પઞ્ચવીસતિ પઞ્ચવીસતિ કત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ

પઞ્ચવીસતિસતં **દુક્ખાનુપસ્સના. યાનિ દુક્ખે પવુચ્ચરે**તિ યા અનુપસ્સના દુક્ખે ખન્ધપઞ્ચકે ગણનવસેન પવુચ્ચન્તિ, તા સતં પઞ્ચવીસતિ ચેવાતિ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. ''યાની''તિ ચેત્થ લિઙ્ગવિપલ્લાસો દટ્ઠબ્બોતિ.

વિપસ્સનાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૧૦. માતિકાકથા

## માતિકાકથાવણ્ણના

૪૦. ઇદાનિ મહાથેરો વિપસ્સનાકથાનન્તરં સકલે પટિસમ્ભિદામગ્ગે નિદ્દિટ્ઠે સમથવિપસ્સનામગ્ગનિબ્બાનધમ્મે આકારનાનત્તવસેન નાનાપરિયાયેહિ થોમેતુકામો **નિચ્છાતો**તિઆદીનિ એકૂનવીસતિ માતિકાપદાનિ ઉદ્દિસિત્વા તેસં નિદ્દેસવસેન માતિકાકથં નામ કથેસિ. તસ્સા અયં અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના. માતિકાય તાવ **નિચ્છાતો**તિ અમિલાતો. સબ્બેપિ હિ કિલેસા પીળાયોગતો મિલાતા, રાગોપિ તાવ નિરન્તરપ્પવત્તો સરીરં દહતિ, કિં પનઞ્ઞે કિલેસા . ‘‘તયોમે, ભિક્ખવે, અગ્ગી રાગગ્ગિ દોસગ્ગિ મોહગ્ગી’’તિ (ઇતિવુ॰ ૯૩; દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫) પન કિલેસનાયકા તયો એવ કિલેસા વુત્તા, તંસમ્પયુત્તાપિ પન દહન્તિયેવ. એવં છાતકિલેસાભાવતો નિચ્છાતો. કો સો? વિમોક્ખસમ્બન્ધેન વિમોક્ખોતિ દટ્ઠબ્બો. મુચ્ચતીતિ **મોક્ખો**. વિમુચ્ચતીતિ **વિમોક્ખો**તિ અત્થો. ઇદમેકં માતિકાપદં. **વિજ્જાવિમુત્તી**તિ વિજ્જાયેવ વિમુત્તિ. ઇદમેકં માતિકાપદં. **ઞાણવિમોક્ખો**તિ ઞાણમેવ વિમોક્ખો. ઇદમેકં માતિકાપદં. સેસાનિ એકેકાનેવાતિ એવં એકૂનવીસતિ માતિકાપદાનિ.

૪૧. **નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દતો નિચ્છાતો**તિ નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દતો અપેતત્તા કામચ્છન્દતો નિક્કિલેસો યોગી. તેન પટિલદ્ધં નેક્ખમ્મમ્પિ નિચ્છાતો નિક્કિલેસો વિમોક્ખો. એવં સેસેસુપિ. **નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દતો મુચ્ચતીતિ વિમોક્ખો**તિ નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દતો યોગી મુચ્ચતીતિ તં નેક્ખમ્મં વિમોક્ખોતિ અત્થો. એવં સેસેસુપિ. **વિજ્જતીતિ વિજ્જા**તિ સભાવતો વિજ્જતિ અત્થિ ઉપલબ્ભતીતિ વિજ્જા નામાતિ અત્થો. અથ વા સભાવજાનનત્થં પટિપન્નેહિ યોગીહિ સભાવં વેદીયતિ જાનીયતીતિ વિજ્જા નામાતિ અત્થો. અથ વા વિસેસલાભત્થં પટિપન્નેહિ યોગીહિ વેદીયતિ પટિલાભીયતીતિ વિજ્જા નામાતિ અત્થો. અથ વા અત્તના વિન્દિતબ્બં ભૂમિં વિન્દતિ લભતીતિ વિજ્જા નામાતિ અત્થો. અથ વા સભાવદસ્સનહેતુત્તા સભાવં વિદિતં કરોતીતિ વિજ્જા નામાતિ અત્થો. **વિજ્જન્તો મુચ્ચતિ, મુચ્ચન્તો વિજ્જતી**તિ યથાવુત્તો ધમ્મો યથાવુત્તેનત્થેન વિજ્જમાનો યથાવુત્તતો મુચ્ચતિ, યથાવુત્તતો મુચ્ચમાનો યથાવુત્તેનત્થેન વિજ્જતીતિ વિજ્જાવિમુત્તિ નામાતિ અત્થો.

**કામચ્છન્દં સંવરટ્ઠેના**તિ કામચ્છન્દનિવારણટ્ઠેન તં નેક્ખમ્મં **સીલવિસુદ્ધિ** નામાતિ અત્થો. તંયેવ અવિક્ખેપહેતુત્તા અવિક્ખેપટ્ઠેન **ચિત્તવિસુદ્ધિ**. દસ્સનહેતુત્તા દસ્સનટ્ઠેન **દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **પટિપ્પસ્સમ્ભેતી**તિ નેક્ખમ્માદિના કામચ્છન્દાદિકં યોગાવચરો પટિપ્પસ્સમ્ભેતીતિ નેક્ખમ્માદિકો ધમ્મો પસ્સદ્ધિ નામાતિ અત્થો. **પહીનત્તા**તિ તેન તેન પહાનેન પહીનત્તા. **ઞાતટ્ઠેન ઞાણ**ન્તિ ઞાણપચ્ચવેક્ખણાવસેન વિપસ્સનાવસેન મગ્ગપચ્ચવેક્ખણાવસેન ઞાતટ્ઠેન નેક્ખમ્માદિકં ઞાણં નામાતિ અત્થો. **દિટ્ઠત્તા દસ્સન**ન્તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **વિસુજ્ઝતી**તિ યોગી, નેક્ખમ્માદિકા **વિસુદ્ધિ**.

નેક્ખમ્મનિદ્દેસે નેક્ખમ્મં અલોભત્તા કામરાગતો નિસ્સટન્તિ **નિસ્સરણં**. તતો નિક્ખન્તન્તિ **નેક્ખમ્મં**. ‘‘રૂપાનમેતં નિસ્સરણં યદિદં નેક્ખમ્મ’’ન્તિ વુચ્ચમાને આરુપ્પવિસેસસ્સ અદિસ્સનતો વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં અઞ્ઞત્થ વુત્તપાઠક્કમેનેવ **યદિદં આરુપ્પ**ન્તિ વુત્તં. તઞ્ચ આરુપ્પં રૂપતો નિક્ખન્તત્તા નેક્ખમ્મં નામાતિ અધિકારવસેનેવ વુત્તં હોતિ. **ભૂત**ન્તિ ઉપ્પાદસમાયોગદીપનં. **સઙ્ખત**ન્તિ પચ્ચયબલવિસેસદસ્સનં.

**પટિચ્ચસમુપ્પન્ન**ન્તિ પચ્ચયસમાયોગેપિ પચ્ચયાનં અબ્યાપારભાવદસ્સનં. **નિરોધો તસ્સ નેક્ખમ્મ**ન્તિ નિબ્બાનં તતો સઙ્ખતતો નિક્ખન્તત્તા તસ્સ સઙ્ખતસ્સ નેક્ખમ્મં નામ. આરુપ્પસ્સ ચ નિરોધસ્સ ચ ગહણં અઞ્ઞત્થ પાઠે વુત્તક્કમેનેવ કતં. ''કામચ્છન્દસ્સ નેક્ખમ્મં નેક્ખમ્મ''ન્તિ વુચ્ચમાને પુનરુત્તં હોતિ. નેક્ખમ્મવચનેનેવ ચ તસ્સ નેક્ખમ્મસિદ્ધીતિ તં અવત્વા સેસનેક્ખમ્મમેવ વુત્તં. તં ઉજુકમેવ. નિસ્સરણનિદ્દેસેપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. નિસ્સરણીયા ધાતુયો પનેત્થ ઉજુકમેવ નેક્ખમ્મન્તિ વુત્તં. **પવિવેકો**તિ પવિવિત્તભાવો નેક્ખમ્માદિકોયેવ. **વોસજ્જતી**તિ યોગી, નેક્ખમ્માદયો **વોસગ્ગો**. નેક્ખમ્મં પવત્તેન્તો યોગી નેક્ખમ્મેન ચરતીતિ વુચ્ચતિ. તં પન નેક્ખમ્મં **ચરિયા**. એસ નયો સેસેસુપિ. ઝાનવિમોક્ખનિદ્દેસે વત્તબ્બં વિમોક્ખકથાયં વુત્તં. કેવલં તત્થ ''જાનાતીતિ ઝાનવિમોક્ખો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૭) વુત્તં, ઇધ પન ''જાનાતીતિ, ઝાયતી''તિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાવ દેસના કતાતિ અયં વિસેસો.

**૪૨**. ભાવનાધિટ્ઠાનજીવિતનિદ્દેસે ચ પુગ્ગલાધિટ્ઠાના દેસના કતા. ધમ્મતો પન **ભાવના** નામ નેક્ખમ્માદયોવ. **અધિટ્ઠાનં** નામ નેક્ખમ્માદિવસેન પતિટ્ઠાપિતચિત્તમેવ. **જીવિતં** નામ નેક્ખમ્માદિવસેન પતિટ્ઠાપિતચિત્તસ્સ સમ્માઆજીવો નામ. કો સો સમ્માઆજીવો નામ ? મિચ્છાજીવા વિરતિ, ધમ્મેન સમેન પચ્ચયપરિયેસનવાયામો ચ. તત્થ **સમં જીવતી**તિ સમં જીવિતં જીવતિ, ભાવનપુંસકવચનં વા, સમેન જીવતીતિ વુત્તં હોતિ. **નો વિસમ**ન્તિ ''સમં જીવતી''તિ વુત્તસ્સેવ અત્થસ્સ પટિસેધવસેન અવધારણં કતં. **સમ્મા જીવતી**તિ આકારનિદસ્સનં. **નો મિચ્છા**તિ તસ્સેવ નિયમનં. **વિસુદ્ધં જીવતી**તિ સભાવવિસુદ્ધિયા વિસુદ્ધં જીવિતં જીવતિ. **નો કિલિટ્ઠ**ન્તિ તસ્સેવ નિયમનં. **યઞ્ઞદેવા**તિઆદીહિ યથાવુત્તાનં તિસ્સન્નં સમ્પદાનં આનિસંસં દસ્સેતિ. તત્થ **યઞ્ઞદેવા**તિ યં યં એવ. **ખત્તિયપરિસ**ન્તિ ખત્તિયાનં સન્નિપાતં. સો હિ સમન્તતો સીદન્તિ એત્થ અકતબુદ્ધિનોતિ પરિસાતિ વુચ્ચતિ. એસેવ નયો ઇતરત્તયે. ખત્તિયાદીનંયેવ આગમનસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પત્તિયા ચ સમન્નાગતત્તા તાસંયેવ ચતસ્સન્નં ગહણં , ન સુદ્દપરિસાય. **વિસારદો**તિ તીહિ સમ્પદાહિ સમ્પન્નો વિગતસારજ્જો, નિબ્ભયોતિ અત્થો. **અમઙ્કુભૂતો**તિ અસઙ્કુચિતો ન નિત્તેજભૂતો. **તં કિસ્સ હેતૂ**તિ તં વિસારદત્તં કેન હેતુના કેન કારણેન હોતીતિ ચેતિ અત્થો. ઇદાનિ **તથા હી**તિ તસ્સ કારણવચનં. યસ્મા એવં તિસમ્પદાસમ્પન્નો, તસ્મા ''વિસારદો હોતી''તિ વિસારદભાવસ્સ કારણં દસ્સેત્વા નિટ્ઠપેસીતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિનિયા પટિસમ્ભિદામગ્ગ-અટ્ઠકથાય

માતિકાકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ઞાવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચૂળવગ્ગસ્સ અપુબ્બત્થાનુવણ્ણના.

એત્તાવતા ચ તિવગ્ગસઙ્ગહિતસ્સ

સમતિંસકથાપટિમણ્ડિતસ્સપટિસમ્ભિદામગ્ગસ્સ અત્થવણ્ણના નિટ્ઠિતા હોતીતિ.

**નિગમનકથા**

મહાવગ્ગો મજ્ઝિમો ચ, ચૂળવગ્ગો ચ નામતો;

તયો વગ્ગા ઇધ વુત્તા, પમાણપટિપાટિયા.

વગ્ગે વગ્ગે દસ દસ, કથા યા તા ઉદીરિતા;
ઉદ્દાનગાથા સબ્બાસં, ઇમા તાસં યથાક્કમં.

ઞાણં દિટ્ઠિ આનાપાનં, ઇન્દ્રિયં વિમોક્ખપઞ્ચમં;
ગતિ કમ્મં વિપલ્લાસો, મગ્ગો મણ્ડોતિ તા દસ.

યુગનદ્ધસચ્ચબોજ્ઝઙ્ગા, મેત્તા વિરાગપઞ્ચમા;
પટિસમ્ભિદા ધમ્મચક્કં, લોકુત્તરબલસુઞ્ઞતા.

પઞ્ઞા ઇદ્ધિ અભિસમયો, વિવેકો ચરિયપઞ્ચમો;
પાટિહીરં સમસીસ-સતિ વિપસ્સનમાતિકા.

યો સો સુગતસુતાનં, અધિપતિભૂતેન ભૂતહિતરતિના;
થેરેન થિરગુણવતા, વુત્તો **પટિસમ્ભિદામગ્ગો**.

તસ્સ**ત્થવણ્ણના** યા, પુબ્બટ્ઠકથાનયં તથા યુત્તિં;
નિસ્સાય મયારદ્ધા, નિટ્ઠાનમુપાગતા એસા.

યં તં ઉત્તરમન્તી, મન્તિગુણયુતો યુતો ચ સદ્ધાય;
કારયિ મહાવિહારે, પરિવેણમનેકસાધુગુણં.

થેરેનેત્થ નિવસતા, સમાપિતાયં **મહાભિધાનેન**;
તતિયે વસ્સે ચુતિતો, મોગ્ગલ્લાનસ્સ ભૂપતિનો.

સમયં અનુલોમેન્તી, થેરાનં થેરવાદદીપાનં;
નિટ્ઠં ગતા યથાયં, અટ્ઠકથા લોકહિતજનની.

ધમ્મં અનુલોમેન્તા, અત્તહિતં પરહિતઞ્ચ સાધેન્તા;
નિટ્ઠં ગચ્છન્તુ તથા, મનોરથા સબ્બસત્તાનં.

**સદ્ધમ્મપકાસિનિયા**, અટ્ઠકથાયેત્થ ગણિતકુસલેહિ;
ગણિતા તુ ભાણવારા, વિઞ્ઞેય્યા અટ્ઠપઞ્ઞાસ.

આનુટ્ઠુભેન અસ્સા, છન્દોબન્ધેન ગણિયમાના તુ;
યુદ્ધસસહસ્સસઙ્ખા, ગાથાયો પઞ્ચ ચ સતાનિ.

સાસનચિરટ્ઠિતત્થં, લોકહિતત્થઞ્ચ સાદરેન મયા;
પુઞ્ઞં ઇમં રચયતા, યં પત્તમનપ્પકં વિપુલં.

પુઞ્ઞેન તેન લોકો, સદ્ધમ્મરસાયનં દસબલસ્સ;
ઉપભુઞ્જિત્વા વિમલં, પપ્પોતુ સુખં સુખેનેવાતિ.

સદ્ધમ્મપ્પકાસિની નામ

પટિસમ્ભિદામગ્ગપ્પકરણસ્સ અટ્ઠકથા નિટ્ઠિતા.